LIETUVIŲ
ENCIKLOPEDIJA

AŠTUNTAS TOMAS

Guadalajara — Instrumentacija

LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJOS LEIDYKLA

LIETUVIŲ ENCIKLOPEDIJOS REDAKTORIAI:

Antanas Bendorius, Pranas Čepėnas, Juozas Girnius, Vincas Maciūnas, Jonas Puzinas

GARBĖS KOMITETAS:

Prel. Jonas Balkūnas, prof. J. Kaminskas, prof. Vincas Kanauka, prof. Steponas Kolupaila, prof. Kazys Pakštas, Vytautas Širvydas, prof. Jonas Vengris, dr. A. Želvys

Teisės patarėjas C. Kalinauskas

Šiame tome *G* ir *H* raides redagavo Pr. Čepėnas, *I, Į, Y* raides — J. Girnius

Copyright 1956 by Lietuvių Enciklopedijos Leidykla

Printed in the United States of America 1956

Leidėjas Juozas Kapočius
Foto darbus atliko Daumantas Čibas ir Vaclovas Noreika
Nugarėlę ir emblemą darė J. Steponavičius
Techninė priežiūra — Kazys Simanavičius
Tekstus linotipu rinko Petras Pilka
Laužymas — A. Puskepalaitis
Spausdinta nuosavoje spaustuvėje
Leidyklos ir redakcijos adresas:
265 C Street, South Boston 27, Mass., USA

Aistis, Jonas, dr.
Ališauskas, Kazys, ats. plk. (karo skyriaus red.)
Alminas, Kazys, dr. prof.
Alseika, Vytautas (filmas)
Andrius, Juozas, ats. plk. (kartografija ir geodezija)
Arumaa, Peter, dr. prof.
Ašoklis, Zenonas, dr.
Avižonis, Konstantinas, dr. prof. (Rusijos ir Lenkijos istorijos sk. red.)
Balčiūnas, Jurgis, dr.
Balys, Jonas, dr. prof. (tautosakos ir tautotyros skyriaus red.)
Baltinis, Andrius, kun. dr.
Barėnas, Kazimieras
Bendorius, Antanas (geografijos skyriaus red.)
Bieliauskas, Vytautas, dr. prof. (psichologijos sk. red.)
Binkis, Edmundas
Birutis, Vaclovas, inž. doc.
† Biržiška, Vaclovas, prof.
Blekaitis, Jurgis (rusų literatūra, teatras)
Bobelis, Kazys, dr.
Brazaitis, Juozas, prof.
Budreika, Romas, inž.
Būtėnas, Petras
Butkys, Česlovas, prof. (civilinė teisė)
Cicėnas, Jeronimas
Čepas, Vytautas, dr. prof. (civilinė teisė)
Čepėnas, Pranas (naujųjų amžių istorijos sk. red.)
Čibiras, Kazimieras (Pietų Amerikos lietuviai)
Čipkus, Alfonsas
Čyvas, Matas, kun. dr.
Dambriūnas, Leonardas
Damušis, Adolfas, dr. doc. (cheminės technologijos skyriaus red.)
Daniliauskas, Juozas V., inž.
Dargis, Leonardas
Dobrovolskis, Jonas (biologija)
Doniela, Vytautas
Drąsutis, Pranas, inž.
Gaučys, Povilas
Gečas, Stasys
Gedgaudas, Vytautas
Giedraitis, Dzidorius
Giedraitis, Juozas
Gimbutas, Jurgis, dr. inž. (statybos skyriaus red.)
Gimbutienė-Alseikaitė, Marija, dr.
Girnius, Juozas, dr. (filosofijos skyriaus red.)
Glemža, Jonas
Grabauskas, Jurgis
Grincevičius, Česlovas
Grinius, Jonas, dr. doc.
Gudaitis, Kristupas, dr. prof.
Gudelis, Martynas
Gureckas, Feliksas, kun.
Gustaitis, Antanas
Gutauskas, Jonas, kun. dr.
 Yčas, Martynas, dr.
Impulevičius, Antanas
Ivinskis, Zenonas, dr. prof. (Lietuvos istorijos ligi 1600 skyriaus red.)
Jakštas, Juozas, dr. prof. (viduramžių istorijos sk. red.)
Jakubėnas, Vladas
Jankauskas, Leonardas
Janušaitis, J.
Januta, Kazys
Jasaitis, Domas, dr. (medicinos skyriaus red.)
Jasaitis, Viktoras, dr. doc.
Jasėnas, Mykolas
Jucaitis, Pranas, dr. prof. (chemijos skyriaus red.)
Jurėnas, Algirdas
Jurgėla, Kostas R., dr.
Jurskis, Alfonsas, inž. doc. (elektrotechnikos skyriaus red.)
Kačinskas, Jeronimas
Kairys, Stepas, prof. (farmacinė chemija)
Kardelis, Jonas
Karys, Jonas K. (numizmatika)
†Karsavinas, Leonidas, prof.
Kavolis, Vytautas
Kėkštas, Juozas
Keterauskas, Bronius
Keturakis, Andrius, adv. (sporto skyriaus red.)
Kolupaila, Steponas, prof. (hidrologijos ir hidrografijos skyriaus red.)
Končius, Ignas, prof.
Kriščiukaitis, Kazys, doc. (urbanistika)
Krivickas, Domas, dr. prof.
Kučas, Antanas, dr.
Kulbokienė, Veronika (Vilniaus kraštas)
Kulpavičius, Antanas, dr. arch.
Kviklys, Bronius
Landsbergis, Algirdas (anglosaksų literatūra)
Laucevičiūtė, Aleksandra (menas)
Lazauskas, Grožvydas J.
Leonas, Jonas
Liaugminas, A., dr.
Lingis, Juozas (skandinavų kraštai)
Liuima, Antanas, S. J., kun. prof.
Maciūnas, Vincas, dr. prof. (lietuvių literatūra)
Maldeikis, Petras
Martinkus, Vaclovas, kun.
Masaitis, Česlovas, prof. (astronomija)
Matyckas, Jonas, inž. prof.
Mažeika, Povilas, dr. (okeanografija ir jūrininkystė)
Mažiulis, Antanas (etnografijos skyriaus red.)
Merkis, Kazys
Meškauskas, Juozas, dr. prof.
Mieželis, Vladas, ats. gen.
Mikaila, Jurgis, inž. (mechaninė technologija)
Mikšienė-Arlauskaitė, Z.
Misiulis, Vincas, dr.
Mockus, Kazys
Motiejūnas, Juozas, dr. prof. (veterinarija)
Musteikis, Antanas, dr.
Nagys, Henrikas, dr. (latvių ir vokiečių literatūra)
Narutis, Pilypas
Našliūnas, J.
Nauburas, Martynas (Klaipėdos kraštas bei M.Lietuva)
Neveravičius, Fabijonas
Norkaitis, Jonas, dr.
Novickienė, Birutė
Okunis, Jurgis, inž. (architektūra)
Ostrauskas, Kostas
Pakštas, Kazys, dr. prof.
Palubinskienė-Vedegytė, Nijolė
Pamataitis, Petras, dr.
Paplauskas-Ramūnas, Antanas, dr. prof. (pedagogika)
Paplėnas, Jonas, dr.
Paršeliūnas, J., doc.
Pauliukonis, Pranas (senovės istorija)
Pavilčius, Vytas, inž.

Pažemėnas, Juozas, adj. (finansų mokslas ir bankai)
Plateris, Aleksandras
Povilaitis, Bronius, dr. prof. (žemės ūkio skyriaus red.)
Prunskis, Juozas, kun. dr. (žurnalistikos sk. red.)
Puzinas, Jonas, dr. prof. (proistorės sk. red.)
Račkus, Aleksandras Mykolas, dr.
Rauktys, Juozas, prof. (botanika, miškininkystės skyriaus red.)
Regelis, Konstantinas, prof.
Reklaitis, Povilas, dr. (meno istorija)
Rimašauskas, Jonas
Rimkus, K., dr.
Rukša, Antanas, dr. prof. (klasikinė senovė)
Rukuiža, Antanas, doc.
Ružaniec-Ružancovas, Aleksandras
Saldukas, Ignas, dr.
Salys, Antanas, dr. prof. (kalbotyros sk. red. nuo I raidės)
Santvaras, Stasys
Semėnas, Alfonsas, inž.
Siskinas, Vilius
Skardžius, Pranas, dr. prof.
Stanka, Vladas, prof.
Stankus, Steponas, dr.
Stiklorius, J. A. (tarptautinė teisė)
Sužiedėlis, Antanas
Šapoka, Adolfas, dr. prof. (Lietuvos istorija)
Šešplaukis, Alfonsas, dr. (vokiečių literatūra)
Šidlauskas, Kazys, dr.
Šileikis, Mikas
Tamošiūnas, V.
Tamulynas, Anupras
Tercijonas, Vincas, dr.
Trumpa, Vincas (istorija)
Urbonas, Oskaras, ats. plk.
Vaičiulaitis, Antanas
Vaišnora, Juozas, M. I. C., kun. dr. (katalikų teologijos skyriaus red.)
Vaitkūnaitė, Birutė
Valaitis, Jonas
Vardys, Vytautas
Vasaitis, Antanas, doc.
Vasyliūnas, Izidorius
Vasys, Antanas, dr.
Vasys-Vasiliauskas, Jonas, inž.
Vėbra, Juozas, dr. prof.
Vėbrienė-Židonytė, G., dr.
Vitkus, Balys, prof.
Vizgirda, Viktoras (lietuviai menininkai)
Zujus, Aleksandras (matematika)
Zundė, Pranas, inž. (Vokietijos lietuviai)
Žalalis, Klemensas, O.F.M. kun. dr.
Žilevičius, Juozas, L.M., prof. (muzikos sk. red.)
Žoromskis, Kazimieras

(5 psl. atspausta: Grabauskas, Jurgis; turi būti: Grabauskas, Juozas)

VIII TOMO SVARBESNIEJI STRAIPSNIAI

Guagnini, Aleksandras (A. Šapoka)
Gudai (J. Balys, K. Ališauskas, Pr. Skardžius)
Gudaitis, Antanas (1) (J. Žilevičius)
Gudaitis, Antanas (2) (V. Vizgirda)
Gudavičius, Juozas (J. Žilevičius)
Gudija (A. Bendorius, K. Pakštas, K. Avižonis)
Gultuvės (J. Balys)
Guma (J. Vėbra)
Gumbinė (M. Nauburas ir Z. Ivinskis)
Gustaitis, Motiejus (St. Santvaras)
Gustavas (J. Lingis)
Gutenberg, Johann (Pr. Skardžius)
Gvatemala (V. Siskinas ir A. Bendorius)
Habeas Corpus (V. Stanka)
Habsburgai (J. Jakštas)
Hadrijonas (popiežiai) (J. Vaišnora)
Haeckel Ernst (J. Dobrovolskis)
Hagiografija (A. Liuima)
Haidamakas (K. Avižonis)
Haydn, Franz Joseph (K. Ostrauskas)
Haličas (K. Avižonis)
Hals Frans (H. Nagys)
Hamburgas (A. Bendorius ir V. Misiulis)
Hamilton (St. Dalius ir J. Kardelis)
Hamsun, Knut (J. Lingis)
Hanau lietuviai (V. Urbonas ir J. Janušaitis)
Händel, Georg Friedrich (K. Ostrauskas)
Hanza († L. Karsavinas ir Z. Ivinskis)
Harmonija (J. Kačinskas)
Harmonika (A. Jurskis)
Harnack, Adolf (A. Jurėnas)
Hartford (A. Bendorius ir J. Giedraitis)
Hartmann, Nicolai (J. Girnius)
Hauptmann, Gerhard (A. Šešplaukis)
Hebrajų kalba (J. Vaišnora)
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich
Hegzametras (A. Rukša)
Heidegger, Martin (J. Girnius)
Heidelberg (A. Bendorius ir A. Koncė)
Heine, Heinrich (H. Nagys)
Heliotermija (K. Kriščiukaitis)
Heliotropas (J. Andrius)
Hello, Ernest (J. Girnius)
Helmholz, Hermann
Hemingway, Ernest (G. Židonytė-Vėbrienė)
Henneberger, Kaspar († Vc. Biržiška)
Henrikas Livonijos (Z. Ivinskis)
Heraldika (A. Vasys)
Herbart, Johann Friedrich (A. Paplauskas-Ramūnas)
Herbas (A. Šapoka)
Herder, Johann Gottfried (A. Šešplaukis ir J. Jakštas)
Herezija (J. Vaišnora)
Hermann, Eduard (Pr. Skardžius)
Hermann de Wartberge (Z. Ivinskis)
Hermann von Salza (Z. Ivinskis)
Hermeneutika (J. Vaišnora)
Hertmanavičius, Juozas Jonas (Pr. Čepėnas)
Hesse, Hermann (A. Šešplaukis)
Hetmonas (A. Šapoka)
Heuristinis metodas (A. Liaugminas)

Hibridas (Br. Povilaitis)
Hidraulika (S. Kolupaila)
Hidrazinas (J. Vėbra)
Hidroelektrinės stotys (J. V. Daniliauskas)
Hidrogenacija (J. Vėbra)
Hidrologija (S. Kolupaila)
Hidrometrija (S. Kolupaila)
Hierarchija (J. Vaišnora)
Hieroglifai (Pr. Pauliukonis)
Hymanso projektas (D. Krivickas)
Himnas (J. Vaišnora ir J. Žilevičius)
Hindemith, Paul (J. Kačinskas)
Hipnozė (A. Liaugminas)
Hipoteka (Č. Butkys)
Hipotekinis kreditas (J. Pažemėnas)
Hirt, Hermann (Pr. Skardžius)
Histologija (K. Rimkus)
Hititai (J. Jakštas ir Pr. Skardžius)
Hobbes, Thomas (V. Doniela)
Hohenzolernai (J. Jakštas)
Holakas, Juozapas (Pr. Čepėnas)
Hölderlin, Joh. Chr. Fr. (H. Nagys)
Homeras (A. Rukša)
Home Rule (Pr. Čepėnas)
Homilija (J. Vaišnora)
Honegger, Arthur (J. Kačinskas)
Hongkong (A. Bendorius ir V. Siskinas)
Honorijus (popiežiai) (J. Vaišnora)
Horacijus (A. Rukša)
Horodlės aktai (Z. Ivinskis)
Horoskopas (Č. Masaitis)
Hruševskij, Michail (K. Avižonis)
Hudson River mokykla (M. Šileikis)
Hugenotai (Pr. Čepėnas)
Hugo, Victor (G. Židonytė-Vėbrienė)
Huizinga, Johan (V. Stanka)
Humanizmas (J. Jakštas ir J. Girnius)
Hume, David (V. Doniela)
Humoras (A. Gustaitis)
Hunai (J. Jakštas)
Husaras (O. Urbonas)
Husas (J. Jakštas)
Husitai (J. Jakštas)
Husserl, Edmund (A. Baltinis)
Hutten, Ulrich (P. Čepėnas)
Hwango (S. Kolupaila)
Ibsen, Henrik (J. Lingis)
Yčas, Jonas (V. Trumpa)
Yčas, Martynas (M. Yčas)
Idealas (J. Girnius)
Idealizmas (J. Girnius)
Ideologija (J. Girnius)
Yeats, W. B. (A. Vaičiulaitis)
Ieškinys (Č. Butkys)
Ietis (J. Puzinas ir A. Tamulynas)
Ieva (J. Vaišnora)
Ieva (J. Rauktys)
Įgliauka (A. Bendorius ir Z. Ivinskis)
Ignalina (V. Kulbokienė)
Ignotas de Loyola (A. Liuima)
Igoris (K. Avižonis)
Įgūdis (V. Bieliauskas)
Įkapės (M. Gimbutienė)
Ikaznė (Z. Ivinskis)
Ikona (P. Reklaitis)
Ikonografija (P. Reklaitis)
Ikonoklastai (J. Jakštas)
Ikonoskopas (A. Semėnas)
Įkurtuvės (A. Mažiulis)
Įkvėpimas (J. Girnius, J. Norkaitis ir Kl. Žalalis)
Ylakiai (K. Januta, V. Martinkus, Z. Ašoklis ir Z. Ivinskis)
Ilgasis grašis (A. M. Račkus)
Ilgieji ežerai (S. Kolupaila)
Ilguva (A. Bendorius ir Z. Ivinskis)
Ilijada (A. Rukša)
Ilirai (J. Puzinas)
Iliustracija (P. Reklaitis)
Ilukstė (Z. Ivinskis, P. Gaučys ir K. Ališauskas)
Imbarė (Z. Ivinskis ir J. Puzinas)
Imigracija (V. Kavolis)
Imitacija (J. Dobrovolskis, V. Bieliauskas, A. Musteikis ir Iz. Vasyliūnas)
Įmonė (S. Stankus)
Įmonių finansavimas (J. Pažemėnas)
Imperializmas (V. Vardys)
Imperija (J. Jakštas)
Impresionizmas (A. Laucevičiūtė, H. Nagys ir K. Ostrauskas)
Imtynės (K. Merkis ir A. Mažiulis)
Imtuvas (A. Jurskis)
Imunitetas (D. Jasaitis, Br. Povilaitis ir M. Čyvas)
Įnagininkas (L. Dambriūnas ir P. Skardžius)
Indėnai (J. Balys)
Indeterminizmas (J. Girnius)
Index librorum prohibitorum (M. Čyvas)
Indy, V. d' (K. Ostrauskas)
Indija (V. Siskinas, A. Mažiulis, A. Salys, J. Jakštas, A. Baltinis, G. Židonytė-Vėbrienė, J. Grinius, J. Okunis, B. Vaitkūnaitė ir A. Bendorius)
Indikatorius (Ad. Damušis ir J. Mikaila)
Individas (J. Girnius)
Indoeuropiečiai (M. Gimbutienė ir A. Salys)
Indologija (A. Salys)
Indonezija (A. Bendorius ir A. Salys)
Induizmas (A. Mažiulis)
Indukcija (V. Doniela ir A. Jurskis)
Infekcinės ligos (D. Jasaitis)
Infliacija (J. Pažemėnas ir J. K. Karys)
Ingolstadt (A. Bendorius ir A. Impulevičius)
Ingres, J. A. D. (A. Laucevičiūtė)
Iniciacijos (J. Balys)
Inicialas (P. Reklaitis)
Iniciatyva (O. Urbonas ir J. Pažemėnas)
Inkai (P. Čepėnas ir K. Žoromskis)
Inkaras (P. Mažeika, A. Mažiulis ir J. Gimbutas)
Inkorporacija (J. A. Stiklorius)
Inkstai (D. Jasaitis)
Inkunabulas (Č. Grincevičius)
Inkvizicija (J. Jakštas)
Innsbruck (A. Bendorius, F. Gureckas ir H. Nagys)
Inocentas (popiežiai) (J. Vaišnora)
Inocentas IV ir Lietuva (Z. Ivinskis)
Insekticidai (Br. Povilaitis)
Inspektas (J. Paršeliūnas)
Instinktas (A. Sužiedėlis)
Instrukcija senojoje Lietuvos - Lenkijos valstybėje (K. Avižonis)
Instrumentacija (V. Jakubėnas)

A = Amperas (Ampère)
a. = amžius
adm. = administracija, -inis
adv. = advokatas
ag. = anglų, -iškai
agr. = agronomija, agronomas
ags. = anglų saksų, anglosaksiškai
a. j. = arklio jėga
akad. = akademija, -ikas, -inis
alb. = albanų, -iškai
am. = amerikiečių, -iškai
apg. = apygarda
apl. = apylinkė
aps. = apskritis
ar. = arabų, -iškai
aram. = aramėjų, -iškai
arch. = architektūra, architektas
arkiv. = arkivyskupas
arm. = armėnų, -iškai
as. = asirų, -iškai
asist. = asistentas
asm. = asmenvardis
at. sv. = atominis svoris
augšt. = augštaičiai, -ių, -iškai
av. = Avestos, avestiškai
bdv. = būdvardis
bdr. = bendradarbis, -iavo
b. g. = bendroji giminė
brėž. = brėžinys
b.r.t. = brutto registrinė tona
buv. = buvęs, -usi
b-vė = bendrovė
bžk. = bažnytkaimis
bžn. = bažnyčia
chem. = chemija, -inis
cm = centimetras
Co. = Company ‚kompanija'
ctr. = centneris
č. = čekų, -iškai
D. = Didysis, Didžioji
d. = diena, -os
dek. = dekanas
deš. = dešinysis, -ioji
dipl. = diplomas, -uotas, -inis
dir. = direktorius
d-ja = draugija
dkv. = daiktavardis
D.L.K. = Didysis Lietuvos Kunigaikštis
doc. = docentas
dol. = doleris
dpt. = departamentas
dr. = daktaras (mokslo laipsnis)
ds. = daugiskaita
dv. = dvaras
erdm = erdvėmetris
egz. = egzempliorius, -ių, -iai
e. o. = ekstraordinarinis
est. = estų, -iškai
ev. = evangelikas, -ų
ež. = ežeras
fak. = fakultetas
g = gramas
g. = gimė
gen. = generolas
germ. = germanų, -iškai
gyd. = gydytojas
gimn. = gimnazija
gyv. = gyventojas
gl. = galininkas
glžk. = geležinkelis
got. = gotų, -iškai
gr. = graikų, -iškai
gub. = gubernija, gubernatorius
gud. = gudų, -iškai
h = lot. hora ‚valanda'
ha = hektaras
hebr. = hebrajų -iškai
ide. = indoeuropiečiai, -čių
įk. = įkurtas
imp. = imperatorius, imperija
įn. = įnaginninkas
ind. = indų, -iškai
inst. = institutas
inž. = inžinierius, inžinerija
isp. = ispanų, -iškai
įst. = įsteigtas, -i, -os
išsp. = išspausdintas, -ino
it. = italų, -iškai, italikų
įv. = įvardis
jap. = japonų, -iškai
j. l. = jūros lygis
jm. = jūrų mylia, jūrmylė
jnt. = jungtukas
jst. = jaustukas
k. = kaimas; kalba
kair. = kairysis
kan. = kanauninkas
kat. = katalikas, -ų
kg = kilogramas
kl. = klasė
km = kilometras
km. = kilmininkas
kng. = kunigaikštis, -tė
komp. = kompozitorius, kompozicija
korp. = korporacija, -inis
kpt. = kapitonas
kt. = kiti, -ų
k-tė = kunigaikštystė
ktm = kietmetris
kun. = kunigas
kW = kilovatas
kWh = kilovatinė valanda
l = litras
lat. = latvių, -iškai
LE = Lietuvių Enciklopedija
lenk. = lenkų, -iškai
liet. = lietuvių, -iškai
lyg. sv. = lyginamasis svoris

liut. = liuteronas, -ų
lot. = lotynų, -iškai
ltn. = leitenantas
LU = Lietuvos Universitetas
M. = Mažasis, -ji (pvz. M.Lietuva)
m = metras
mi. = mirė; metai, -ais
med. = medicina; medikas
mėn. = mėnuo
m. g. = moteriškoji giminė
mil. = milionas
min. = minutė
m-ja = ministerija
mjr. = majoras
mkm. = maksimumas, maksimalus
mkt. = mokytojas, -a
m-la = mokykla
mm = milimetras
mnm. = minimumas, minimalus
mst. = miestas
mstl. = miestelis
muz. = muzika, -inis, -ikas
N. = Naujasis, -oji, -ieji, -osios
nd. = naudininkas
n. g. = niekatroji giminė
nr. = numeris
n.r.t. = netto registrinė tona
nrvg. = norvegų, -iškai
NT = Naujasis Testamentas
ol. = olandų, -iškai
ord. = ordinarinis
org. = organizacija, -inis
p. = pietų, -inis
par. = parapija
pav. = paveikslas
pirm. = pirmininkas
plg. = palygink
plk. = pulkininkas
pn. = panašus, -iai
po Kr. = po Kristaus gimimo
pop. = popiežius
pr. = prūsų, -iškai
p. r. = pietų rytų, pietryčių
prc. = prancūzų, -iškai
prel. = prelatas
pr. Kr. = prieš Kristaus gimimą
prl. = prielinksnis
prof. = profesorius
prot. = protestantas, -ų, -iškai
prs. = persų, -iškai
prtg. = portugalų, -iškai
prv. = prieveiksmis
psl. = puslapis
p. v. = pietų vakarų, pietvakarių
pvz. = pavyzdys, pavyzdžiui
r. = rytų, -inis
red. = redaktorius; redagavo
rom. = romėnų, romanų, -iškai
rus. = rusų, -iškai
S. = Senasis, -oji, -ieji, -osios
sek. = sekundė
sem. = seminarija
sekr. = sekretorius
sen. = senovės, -inis
s-ga = sąjunga
sk. = skyrius
skr. = sanskrito, -iškai
skv. = skaitvardis
sl. = slavų, -iškai
spv. = slapyvardis
ST = Senasis Testamentas
st. = stotis
stp. = santrumpa
stud. = studentas, -ų
suom. = suomių, -iškai
sva. = senovės vokiečių augštaičių
š. = šiaurės, -inis
šm. = šauksmininkas
šv. = šventas, šventasis
Švč. = Švenčiausias
šved. = švedų, -iškai
t = tona
t. = tomas
techn. = technika, techninis
temp. = temperatūra
teol. = teologija
t.y. = tai yra
tot. = totorių, -iškai
t. p. = tas pats; ten pat
tr. = tark
trm. = tarmybė; tarminis, -iškai
tt. = tomai; tolimesnieji puslapiai
turk. = turkų, -iškai
ukr. = ukrainiečių, -iškai
univ. = universitetas
V = voltas
v. = vakarai, -ų, -inis
vad. = vadinamasis, -oji
val. = valanda
vd. = vardininkas
VDU = Vytauto D. Universitetas
ved. = vedėjas
vg. = vengrų, -iškai
v. g. = vyriškoji giminė
vid. = vidutinis
vidr. = vidurinis, -ė
vyr. = vyriausias, vyresnysis
virš. = viršininkas
vysk = vyskupas
vkž. = veiksmažodis
vls. = valsčius
vok. = vokiečių, -iškai
v. pirm. = vicepirmininkas
vs. = vienaskaita
vsd. = viensėdis, vienkiemis
vst. = valstybė
vt. = vietininkas
VU = Vilniaus Universitetas
vva. = viduramžių vokiečių augštaičių
vvž. = viduramžių vokiečių žemaičių
vž. = vokiečių žemaičių
W = vatas
Ž. = Žemasis, -oji
žem. = žemaičių, -iškai
žr. = žiūrėk
ŽŪA = Žemės Ūkio Akademija

VIII TOMO STRAIPSNIŲ AUTORIŲ PARAŠŲ SANTRUMPOS

A. B. : A. Bendorius
A. Blt. : A. Baltinis
Ad. D. : Ad. Damušis
Ant. G. : Ant. Gustaitis
A. Imp. : A. Impulevičius
A. J. : A. Jurskis
A. Jr. : A. Jurėnas
A. Klp. : A. Kulpavičius
A. Kn. : A. Koncė
A. L. : A. Landsbergis
A. Lc. : A. Laucevičiūtė
A. Lgm. : A. Liaugminas
A. Lm. : A. Liuima
A. M.R. : A. M. Račkus
A. Mst. : A. Musteikis
A. Mž. : A. Mažiulis
A. Plt. : A. Plateris
A. P.-R. : A. Paplauskas-Ramūnas
A. Rkš. : A. Rukša
A. Rkž. : A. Rukuiža
A. S. : A. Salys
A. Sm. : A. Semėnas
A. Sž. : A. Sužiedėlis
A. š. : A. Šapoka
A. špl. : A. Šešplaukis
A. T. : A. Tamulynas
A. V. : A. Vasys
A. Vč. : A. Vaičiulaitis
A. Z. : A. Zujus
Br. Kv. : Br. Kviklys
B. Nov. : B. Novickienė
Br. P., B. Pv. : Br. Povilaitis
B. V. : B. Vaitkūnaitė
B. Vtk. : B. Vitkus
Č. Btk. : Č. Butkys
Č. G. : Č. Grincevičius
Č. M. : Č. Masaitis
D. Js. : D. Jasaitis
D.Kr. : D. Krivickas
E. Bnk. : E. Binkis
F. G. : F. Gureckas
G. Ž.-V. : G. Židonytė-Vėbrienė
H. N. : H. Nagys
Ig. K. : Ig. Končius
Iz. V. : Iz. Vasyliūnas
J. A. : J. Aistis
J. And. : J. Andrius
J. A. St. : J. A. Stiklorius
J. B. : J. Balys
J. Bl. : J. Blekaitis
J. Blč. : J. Balčiūnas
J. Brz. : J. Brazaitis
J. Dbr. : J. Dobrovolskis
J. G. : J. Girnius
J. Gbt., J. Gmt. : J. Gimbutas
J. Gdr. : J. Giedraitis
J. Gl. : J. Glemža
J. Gr. : J. Grinius
J. Grb. : J. Grabauskas
J. J. : J. Jakštas
J. Jnš. : J. Janušaitis
J. K. : J. Kėkštas
J. Kč. : J. Kačinskas
J. K. K. : J. K. Karys
J. Krd. : J. Kardelis
J. L. : J. Leonas
J. Lng. : J. Lingis
J. Mkl. : J. Mikaila
J. Mot. : J. Motiejūnas
J. Mšk. : J. Meškauskas
J. Mtc. : J. Matyckas
J. Nrk. : J. Norkaitis
J. O. : J. Okunis
J. P. : J. Puzinas
J. Ppl. : J. Paplėnas
J. Prš. : J. Paršeliūnas
J. Pžm. : J. Pažemėnas
J. Rkt. : J. Rauktys
J. V. : J. Vaišnora
J. Vbr. : J. Vėbra
J. V. D. : J. V. Daniliauskas
J. Vs. : J. Vasys-Vasiliauskas
J. Ž. : J. Žilevičius
K. A. : K. Alminas
K. Al., K. Alš. : K. Ališauskas
K. Avž. : K. Avižonis
K. Bb. : K. Bobelis
K. Brn. : K. Barėnas
K. Krš. : K. Kriščiukaitis
K. Mck. : K. Mockus
K. Mrk. : K. Merkis
K. O. : K. Ostrauskas
K. Pkšt. : K. Pakštas
K. Rk. : K. Rimkus
K. Š. : K. Šidlauskas
Kl. Ž. : Kl. Žalalis
K. Žrm. : K. Žoromskis
L. D. : L. Dambriūnas
L. Jnk. : L. Jankauskas
L. K. : L. Karsavinas
M. Č. : M. Čyvas
M. Gbt. : M. Gimbutienė
M. Y. : M. Yčas
M. J. : M. Jasėnas
M. Nb. : M. Naubaras
M. Šl. : M. Šileikis
N. V. P. : N. Vedegytė-Palubinskienė
O. Urb., O. Ur. : O. Urbonas
P. Ar. : P. Arumaa
P. Č. : P. Čepėnas
P. Dr. : P. Drąsutis
P. Gč. : P. Gaučys
P. Jc. : P. Jucaitis
P. Mžk. : P. Mažeika
P. N. : P. Narutis
P. Plk., Pr. P. : P. Pauliukonis
P. Rkl. : P. Reklaitis
P. S. : P. Skardžius
Pr. Z. : Pr. Zundė
R. Bdr. : R. Budreika
St. D. : St. Dalius
St. Gčs. : St. Gečas
S. K. : S. Kolupaila
S. Krs. : S. Kairys
St. S. : St. Santvaras
S. Stn. : S. Stankus
Vc. B. : Vc. Biržiška
Vyt. B. : Vyt. Bieliauskas
V. Brt. : V. Birutis
V. Čp. : V. Čepas
V. Dn. : V. Doniela
Vl. J. : Vl. Jakubėnas
V. Jst., Vk. Js. : V. Jasaitis
V. Klb. : V. Kulbokienė
V. Kv. : V. Kavolis
V. Ms. : V. Misiulis
V. Mž. : V. Mieželis
V. Skn. : V. Siskinas
V. St. : V. Stanka
V. Trp. : V. Trumpa
V. Urb. : V. Urbonas
V. Vrd. : V. Vardys
V. Vzg. : V. Vizgirda
Z. I. : Z. Ivinskis

G

Guadalajara Meksikos mst., Jalisco valstybės (provincijos) sostinė; 337.000 gyv. (1950). 1571–1618 statyta katedra garsi savo didumu ir puošnumu. 1792 įkurtas universitetas; tekstilės, odų, baldų, popieriaus pramonė. Elektros energija gaunama iš netoliese esančių Juanacatlan upės krioklių.

Guadalcanal, Guadalcanar, didžiausia britų Salomonų salyno sala p.v. Pacifike; 6250 km², 145 km ilgio, ligi 65 km pločio, su Mt. Popomasiu 2440 m augščio vulkaninės kilmės kalnu; apie 15.000 gyv. melaneziečių (1955). Didžioji G. dalis apaugusi atogrąžų miškais, šiaurės dalyje Alang-Alang stepės. Išvežama kopra ir auksas.

G. II pas. karo metu išgarsėjo čia vykusiomis atkakliomis amerikiečių kautynėmis su japonais. 1942 VIII 7 gen. Alexander A. Vandergrifto vedami marinai išsikėlė saloje ir užėmė aerodromą. 1943 II 9 buvo galutinai palaužtas japonų pasipriešinimas. 1942 XI 13–15 G. vandenyse įvyko karo laivyno kautynės, kur amerikiečiai nuskandino 28 japonų karo laivus.

S. E. Morison, History of United States Naval Operations in World War II, V t. 1949.

Guadalupė, isp. Guadalupe, didžiausia Mažųjų Antilų salyno sala; 1510 km² apie 250.000 gyv. (1955), kurie daugiausia gyvena pajūryje. G. yra dvilypė sala, kurią į dvi dalis skiria Rivière Salée sąsiauris. Arti G. yra 3 kitos mažesnės salos. Administracinis centras yra Basse-Terre, uostas Pointe-à-Pitre. Nors klimatas karštas ir drėgnas, bet nėra nesveikas. Vidutinė metų temperatūra apie 25°C. Dirbamos žemės 30% viso ploto. Auginami cukrinės nendrės, bananai, kakavos ir kavos medžiai, vaismedžiai. Išvežami romas, cukrus, bananai, vanilė. Gyventojai daugiausia negrai ir mulatai. Saloje gyvena ir Francūzijos bretonų ir normanų išeivių palikuonys uždarai pagal patriarchalias tradicijas ir nepalaiko ryšių su pasauliu.

G. aptiko Kolumbas 1493 XI 3. 1635 atvyko pirmieji kolonistai prancūzai, kurie išnaikino čiabuvius indėnus. 1674 Prancūzijos kolonija, kelis kartus okupuota anglų. Administraciniu atžvilgiu G. yra Prancūzijos užjūrių departamentas, valdomas prefekto ir 36 narių tarybos. Prancūzijos parlamente G. turi 3 atstovus. *A.B.*

Guadalupe Hidalgo Meksikos vietovė 5 km į š. nuo Meksikos miesto; anksčiau atskiras mst., dabar Gustavo A. Madero miesto dalis; apie 25.000 gyv. (1955). G.H. yra didelė meksikiečių tautinė ir religinė šventovė. Miestas pavadintas Guadalupės Dievo Motinos (Nostra Señora de Guadalupe) ir meksikiečio indėno Miguel Hidalgo y Costilla garbei. Hidalgo, iškėlęs šv. Mergelės Marijos vėliavą, sukilimu prieš ispanus pradėjo 1810 meksikiečių nepriklausomybės karą. Žymiausia Romos katalikų šventovė vakarų pusrutlyje yra barokinė bažnyčia Tepeyacac kalvoje, kur 1531 indėnui Juan Diego apsireiškusi šv. Mergelė. G.H. sutartimi 1848 II 2 buvo baigtas Meksikos karas.

Guadiana žr. Gvadiana.

Guagnini Aleksandras (1538 Veronoje—1614 Krokuvoje) kronikininkas. 1561 su tėvu Ambraziejumi atvyko į Lenkiją ir Žygimanto Augusto buvo priimtas į Lietuvos kariuomenę. Vėliau tarnavo Lenkijos kariuomenėje. 1561–79 tarnavo Vitebsko įguloje rotmistru. Ten tarnaudamas, 1574 iš Henriko Valois gavo valdyti Pilypavą. Tačiau čia jis negyveno. 1579–82 dalyvavo žygiuose prieš Maskvą. Po to persikėlė į Lenkiją. Senatvėje gyveno Krokuvoje. Jo lotyniškoji kronika pasirodė Krokuvoje 1578: Sarmatiae Europeae descriptio quae Regnum Poloniae, Lithuaniam, Samogitiam, Russiam, Masoviam, Prusiam, Pomeraniam, Livoniam et Moschoviae, Tartariaeque partem complectitur, Alexandri Guagnini Veronensis Equitis aurati peditumque praefecti diligentia conscriptae (be metų). Tai yra keli atskiri dalykai, sujungti į vieną knygą. Kaikurių jų ir paginacija atskira. Po dedikacijos ir trumpo įvado, pavadinto Sarmatiae Europeae situs, eina: 1. Lenkijos istorijos apžvalga, 2. Henriko Valois įvažiavimo į Krokuvą aprašymas, 3. geografiškas Lenkijos aprašymas, 4. Lietuvos istorinis ir geografinis aprašymas, 5. Prūsijos aprašymas, 6. Livonijos aprašymas, 7. Maskvos valstybės aprašymas ir 8. Totorių ordų aprašymas. M. Strijkovskis savo kronikoje, pasirodžiusioje 1582, įsakmiai yra pakaltinęs G. pavogus rankraštį. Esą, Sarmatiae Europeae descriptio jis parašęs Vitebske, tarnaudamas kuopo-

je ‚vieno italo' (atseit G.), kuris drįsęs jo darbą išspausdinti savo vardu. Kaip rankraštis pateko į G. rankas, Strijkovskis nepasako, nors apie tai užsimena net keliose savo kronikos vietose. Tik iš įvado posakio, kad jis negalėjęs nė pagalvoti taip galint atsitikti, galima spėti, kad rankraštį G. pats bus davęs. Savo kaltinimą jis remia tuo, kad G. apie knygoje aprašytus dalykus neturįs jokio supratimo ir kad visiškai nenusivokiąs apie istoriko tyrinėtojo darbą. O kad jis tą veikalą rašęs, gerai žiną Vitebsko vaivada Stp. Pacas ir visi tuo metu tenykštėje įguloje tarnavę kariai, kurie 1573 matę jį rašant. Išsirūpindamas Stp. Batoro privilegiją, apdraudžiančią autoriaus teises kronikai leisti, Strijkovskis pasirūpino kartu įrašyti ir Sarmatiae Europeae descriptio. Jei jis su G. paskelbtuoju veikalu nebūtų turėjęs nieko bendro, tokį užsispyrimą vargu ar būtų parodęs. Ar reagavo į tuos kaltinimus G., neturime jokių žinių. Tik žinome, kad jis visdėlto veikalą laikė savo darbu, vieną jo egzempliorių padovanojo Stp. Batorui, kuris jo Maskvos aprašymą ruošėsi pasiųsti ar gal ir pasiuntė carui Jonui kaip įrodymą, kad apie jo darbus žinanti visa Europa. Ruošdamas naują lenkišką kroniką, G. šį veikalą taip pat vadina savu, kalba tik apie naują leidimą. Yra aišku, kad gera G. lotyniškosios kronikos dalis yra ankstyvesnių, jau spausdintų Strijkovskio lenkiškų raštų perdirbinys. Iš nurodytų 8 G. kronikos dalių 1, 2 ir 4 yra ne kas kita, kaip atskiri skyriai iš Strijkovskio 1574 išsp. veikalo Goniec cnoty. Tik prie 2 ir 4 dalių yra prikergti geografiniai Lenkijos ir Lietuvos aprašymai. Kitoms dalims atitinkančių Strijkovskio raštų nėra žinoma. Tik savo autobiografijoje jis mini panašių antraščių veikalus, kurių rankraščiai esą žuvę. Strijkovskis rašė lenkiškai, labai dažnai eiliuotai, visada vaizdžiai. G. lotyniškai, proza ir sausai, tik registruodamas faktus. Betgi yra galimas dalykas, kad bent dalis, jei nevisa, G. kronikos iš tikrųjų buvo parašyta Strijkovskio, perdirbta iš lenkiškų jo paties raštų. Kaikurie tyrinėtojai sako, kad G. išvertęs Strijkovskio raštus į lotynų kalbą, nors pats sakosi lotyniškai parašęs visą veikalą. Strijkovskio pareiškimas, kad G. pats tokio veikalo parašyti būtų nesugebėjęs, vargu ar buvo teisingas. Bent po 33 metų G. parodė sugebąs paruošti ir žymiai geresnį darbą, 1611 Krokuvoje išsp. Kronika Sarmacyey Europeyskiey... Iš pirmo pažiūrėjimo, iš antraštės ir plano tai naujas lenkiškas lotyniškosios jo kronikos leidimas. Prakalboje ir dedikacijose G. sakosi čia pateikiąs lenkišką lotyniškosios kronikos vertimą, tačiau iš tikrųjų tai yra naujas dvigubai papildytas veikalas. Yra ir visiškai naujų skyrelių, o kiti labai praplėsti, istorinės apžvalgos pratęstos ligi naujesnių laikų. Lenkijos istorijos apžvalga pratęsta ligi Zigmanto Vazos išrinkimo, Lietuvos istorija ten baigėsi 1506, čia 1608, Maskvos istorija ten ligi 1570, čia ligi 1611; panašiai pratęstos ir kitos dalys. III, VI, IX ir X knygos, kuriose kalbama apie rusiškąsias Lietuvos ir Lenkijos sritis, šiaurės, vidurio ir pietryčių Europos bei V. Azijos tautas, yra visai naujai parašytos. Čia jau aiškiai nurodomi šaltiniai, iš kurių žinios imamos (cituojamas ir Strijkovskis). Kaiką autorius rašo, remdamasis savo paties pastebėjimais. Veikalas yra papuoštas daugeliu medžio raižinių, surankiotų iš ankstyvesnių įvairių leidinių. G. čia išspausdintieji valdovų atvaizdai ir lietuviškoje istorinėje literatūroje buvo labai paplitę ligi pačių paskutinių metų. Iš tikro tai fantazijos vaisiai, G. šaltiniuose dažnai figūravę visai kitais vardais, o neretai tie patys atvaizdai buvo duodami ir lenkų, ir lietuvių kunigaikščiams. Su G. ar be jo žinios lotyniškoji kronika 1581 buvo perspausdinta ištisai Speyery, 1582 sutrumpintai ją perspausdino savo rinkinyje Pistorijus Bazely, 1626 dar labiau sutrumpintai buvo perspausdinta Leidene, 1761 Varšuvoje ištisai (Mizlerio rinkinyje). 1584 Frankfurte prie Maino išėjo knyga G. vardu, betgi kurioje yra ir visa eilė kitų autorių darbų. Kad tai būtų paties G. darbas–plagiatas, vargu ar galima prileisti. Yra taip pat pakartotinų atskirų jo kronikos dalių leidimų. Dar yra vertimų į čekų, vokiečių ir italų kalbas. Buvo ir rusiškas vertimas, tik nespausdintas. Lenkiškoji G. kronika 1764 buvo perspausdinta Bohomolco rinkiny. Antraštėje ten pažymėta, kad tai esąs 1611 M. Paškovskio vertimas iš lotynų kalbos. Nors G. 1611 laidoje iš tikrųjų rašo davęs kam kitam savo kroniką versti, bet nežinia, iš kur čia atsirado Paškovskis. Jo vardas ten figūruoja tik kaip spausdinamųjų eilėraščių autoriaus. Turovskis, 1860 perspausdinęs kroniką trečią kartą, to prierašo nepridėjo. G. kronikoje, Žemaičių aprašymo gale, yra pridėta tariamai žemaitiškas Tėve mūsų, betgi kurio kalba yra aiškiai rytiečių lietuvių.

M. Malinowski, Wiadomość o życiu i pismach M. Stryjkowskiego — Kronika M. S. 1846; *Wiszniewski,* Hist. Liter. Polskiej VII 1845; *Hassenkamp,* Guagnini in Posen — Ztschr. für Provinz Posen 1889; *Cipolla,* Un Italiano nella Polonia e nella Svezia tra il XVI e il XVII secolo 1887, atsp. iš Miscellanea di Storia Italiana, II ser., XI t.; Warta 1887, nr. 678; 1888 nr. 713; *Sobieszczański,* G. — Encyklop. powsz. Orgelbranda XI 1862; *Łopaciński,* Przyczynek do hist. plagjatów w piśmien. pol. — Pam. liter. 1902. *A.Š.*

Guajacum officinale žr. Brantmedis.

Guajakas C. ir P. Amerikos kietmedis, ligi 7 m augščio, 30 cm skersmens, rusvos ir žalsvos spalvos, labai kietas ir sunkus (lyg. sv. 1,28), sunkiai apdirbamas. Iš jo

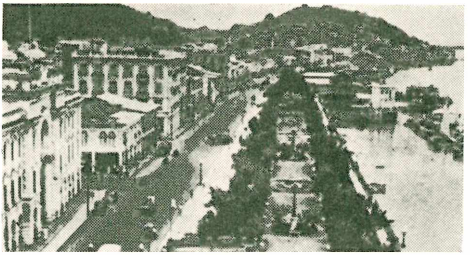

Guayaquil

daro velenus laivų sraigtams, rutulius biliardams ir kitokius didelio atsparumo reikalingus daiktus.

Guayaquil Ekvadoro valstybės didžiausias mst., svarbiausias uostas ir Guayas provincijos sostinė, prie G. upės (50 km nuo jos žiočių); 262.624 gyv. (1950). Pro G. išvežama kakava, kava, medvilnė, guma, chininas, auksas, sidabras, odos, vaisiai. Klimatas karštas ir drėgnas, europiečiams pakenčiamas tik sausu sezonu (V–XII mėn.). Universitetas, aviacijos mokykla, kat. vyskupo rezidencija.

Guayule (lot. Parthenium Argentatum) iš Meksikos kilęs iki 1 m augščio krūmas, dabar daug kur bandomas auginti kaip kaučuko (gumos) gamintojas. Kaučukas gaunamas išvirinant žievę bei pačią medieną.

Guam sala v. Pacifike, p. Marianų salyno pakraštyje (tos grupės didžiausioji); 560 km², 58.754 gyv. (1953) mikronezų chamorų. 1521 aptikta Ferdinando Magelano ir paskelbta Ispanijos kolonija. 1898 Paryžiaus sutartimi perleista JAV, kurios čia įrengė karo laivyno bazę. 1941 XII 10 užimta japonų, 1944 VIII 11 atsiimta amerikiečių. Kautynių metu buvo visiškai sunaikintas adm. centras Agana, kuris po karo atstatytas ir praplėstas. Strategiškai būdama svarbi kaip kryžkelinis taškas pakeliui iš Havajų į Filipinus ir iš Japonijos į Australiją, G. yra paversta ir pirmaeile aviacijos baze.

Guanajuato 1. Meksikos valstybė (provincija) į š.v. nuo Mexico mst.; 30.575 km², 1.317.600 gyv. (1950). Kalnuotas paviršius, sveikas klimatas. Iškasama sidabro, aukso, švino, cinko, cino ir gyvojo sidabro. Auginama cukrinės nendrės, kavos medeliai, javai, tabakas, vaismedžiai.

2. G. valstybės sostinė, 2084 m nuo j.l.; apie 33.000 gyv. (1950).

Guanaka, arba huanaco, kupranugarių šeimos (Lama guanicoe) gyvulys, gyvenąs P. Amerikoje, Andų kalnų srityje. G. pečiuose siekia ligi 4 pėdų. Kaklas išlenktas. Rusvos spalvos, bet apačia šviesaus atspalvio. Gyvena 6–30 kaimenėmis. Šiapjau bailus gyvulys, bet lengvai prijaukinamas. G. vilna ilga ir švelni. Mėsą indėnai valgo, o iš kailių gaminasi drabužius.

Guanaka

Guanas (isp. guano iš perujiečių huanu ‚mėšlas; paukščių mėšlas'). G. vertinamas kaip trąša, nes turi gana didelį procentą fosfatų, azotinių junginių ir kitų augalams naudingų maisto medžiagų. Cheminė sudėtis labai komplikuota. Žinomiausios G. atsargos yra karštose ir sausose atogrąžų srityse, kur dėl labai mažo kritulių kiekio vandenyje tirpstančiosios druskos neišplaunamos. Ypač didelių išteklių buvo Chinca salose netoli Peru valstybės. Perujiečiai jau seniai G. vartoja augalams tręšti, bet plačiau jo vertė išryškėjo, tik kai Alexander v. Humbolt 1804 padarė cheminę analizę. Šiuo metu geriausios G. atsargos jau yra suvartotos.

Guana paukščiai

Guanidinas yra imido šlapalas $HN = C(NH_2)_2$, guanino skilimo produktas, kristališka medžiaga. G. yra stipri bazė. G. derivatai vartojami vaistams, o kaikurie ir trąšoms.

Guaninas, $C_5H_5ON_5$, heterociklinis azoto junginys, guano sudėtinė dalis. G. įeina į vad. nukleininių rūgščių sudėtį.

Guantánamo r. Kubos miestas, 65 km į r. nuo Santiago de Cuba; apie 45.000 gyv. (1955). G. įkūrė 1822 pabėgėliai prancūzai iš Haiti. Į pietus nuo G. yra to paties vardo siaura ir gili įlanka, kurios abejose pusėse 1903 sutartimi su Kuba JAV įtaisė savo karo laivyno bazę G. Bay.

Guaporé, Rio P. Amerikos upė, Mamoré, Madeiros (Amazonės) augštupio deš. įtakas, 1287 km ilgio; teka iš Mato Grosso kalnų, darydama sieną tarp Brazilijos ir Bolivijos. Baseinas mažai apgyventas ir sunkiai prieinamas; jo plotas 311.000 km²; vid. debitas 2570 m³/sek. *S.K.*

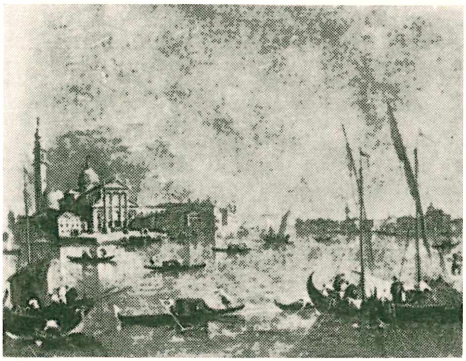

F. Guardi Venecija

Guardi Francesco (1712–1793) italų dailininkas, tapęs Venecijos miestą ir žmones moderniesiems impresionistams beveik giminingu polėkiu ir technika. Meistriškai sujungė pagrindinius italų baroko elementus: teatrališkumą, vaizdingumą ir judesį. G. paveiksluose pastatai ir žmonės nukeliami tolumon ir tampa skaidrių šviesos efektų mediumais, skęstančiais augšto dangaus ir mirgančių Venecijos vandenų platybėj. Kontūrai susilieja, išnyksta, formos persunkiamos oro virpėjimu. G. tapyba būdinga to meto Venecijos gyvenimo nuotaikai, teatrališkai nerūpestingai, svaigulio ir skaidrios nuotaikos užlietai. Tuo būdu G. buvo vienas tų dailininkų, kurie biurokratiškai kietą ir klasiškos laikysenos sukaustytą italų dailę ėmė kreipti artėjančio natūralizmo ir, galiausiai, impresionizmo tėkmėn.

Guardini Romano (g. 1885 Italijoje) vokiečių katalikų teologas ir religijos filosofas, prof. Breslau ir Berlyne 1923–39, Tübingene nuo 1945 ir Münchene nuo 1948. Pagrindinis jo mąstymo rūpestis, būdingai išreikštas veikale Der Gegensatz 1925, pavadintame ‚gyvos konkretybės filosofija', yra krikščioniškosios egzistencijos santykis su pasauliu. Vieną jo raštų eilę sudaro asmeninis teologinių ir filosofinių klausimų sprendimas (Vom Geist der Liturgie 1918, Der Sinn der Kirche 1922, Der Herr 1937, Freiheit, Gnade, Schicksal 1948, Welt und Person 1950). Antrą jo raštų eilę sudaro filosofinė interpretacija atskirų autorių ar jų sukurtųjų pavidalų. Tai veikalai, interpretuoją Dostojevskį (Der Mensch und der Glaube 1932), Paskalį (Christliches Bewusstsein 1935), Hölderliną (Weltbild u. Frömmigkeit 1939), Rilkę (Zu R. M. Rilkes Deutung des Daseins 1941), Platoną (Der Tod des Sokrates 1944). G. interpretacija būdinga dailiu žodžiu, aiškia mintimi ir pastanga interpretuojamąjį autorių suprasti iš jo paties. *J.G.*

Guareschi Giovanni (g. 1908) italų rašytojas. Bertoldo ir Candido savaitraščių redaktorius. Jo veikalai atsirado iš atskirų mažų humoristinių dalykėlių. G. nepagaili nei ‚kairės', nei ‚deišinės'. Išsp. Mondo Piccolo, Don Camillo 1948 (1953 lietuviškai išvertė A. Sabaliauskas), nufilmuotas, In marito in collegio 1944, Il destino si chiama Clotilde 51948, Don Camillo e il suo gregge 1952.

G. Guareschi

Guárico vidurinės Venecuelos valstybė tarp Kordiljerų kalnų ir Orinoko upės; 66.408 km², 163.505 gyv. (1950). Sostinė San Juan de los Morros, didžiausias mst. Zaraza.

Guarini Battista (1538–1612) italų poetas. Ferraros kunigaikščiui atstovavo Lenkijoje, Romoje ir ėjo valstybės sekretoriaus pareigas Ferraroje. Išgarsėjo drama Il Pastor fido, parašyta 1585, išspausdinta 1590 ir lyrikos rinkiniu Rime 1598. Raštų rinkinys 1 t. 1950.

Guarino (Guarinus) da Verona, lot. Varinus (1370–1460) italų humanistas, mokęsis Konstantinopolyje pas M. Chrysolarą. Atsivežė daug graikiškų rankraščių. Lotyniškai vertė Plutarchą, dalį Strabono, nusipelnė Plauto, Katulo, Livijaus, Plinijaus Vyr. Naturalis historia leidimu ir tekstų kritika.

G. Voigt, Die Wiederbelebung des klass. Altertums ³1893.

Guarneri (lot. Guarnerius) italų giminė, XVII-XVIII a. pagarsėjusi smuikų dirbimu greta Amati ir Stradivari giminių.

1. A n d r e a (apie 1628—1698) Nicolo Amati mokinys. Betgi garsiausias giminės buvo 2. G i u s e p p e (apie 1687—1745), vadinamas ‚del Gesu', nes jo darbo smuikuose buvo įdedamas kryžiaus ženklas ir I.H.S. raides. Jo smuikai yra šiurkščių drąsių kontūrų, stiprios masyvios konstrukcijos ir ypač didelio galingo tono. G. smuiku yra griežęs Paganini.

W. H. Hill, The Violin Makers of the Guarneri Family 1931.

Guatemala žr. Gvatemala.

Guatemotzin, Guatemozin (apie 1497—1525) paskutinysis aztekų karalius Meksikoje. Jis 1520 ispanams surengė baisiąją naktį ir išvarė ispanus iš Meksikos. 1521 gynė Meksikos miestą prieš Cortes ispanų puolimus, bet 1521 VIII pateko ispanams į nelaisvę. Buvo kankinamas, nes ispanai norėjo išgauti slepiamų brangenybių vietą, bet tas neparodė, ir 1525 buvo nužudytas.

Guava (Psidium Guajava) Myrtaceae šeimos krūmas ar nedidelis medis stambiais baltais žiedais atogrąžų Amerikoje; apie 150 skirčių. G. veisiamos nuo seniau-

Gubos

sių laikų: jau inkai jas vartodavo. Pastaruoju laiku plečiamos ir Floridoje su Kalifornija. Vaisiai uogiški, mėsingi, saldžiarūgščiai, kvapūs. Turi vitaminų A, B, C ir askorbinės rūgšties. Valgomi žali, taip pat vartojami marmeladui, drebutienei ir kt. reikalams.

Guaviare Kolumbijos upė P. Amerikoje, Orinoko kair. įtakas, 1200 km ilgio, kurių 500 tinka laivybai. Baseino plotas 140.500 km², vid. debitas 1550 m³/sek.

Guba sustatytų pėdų tvarkinga krūva, šlitis, rikė; suremtų šautuvų krūva; šieno kupeta.

Gubbio, sen. Iguvium, vidurio Italijos mst., p. Apenınų pašlaitėse, 35 km į š. nuo Perugijos, 600 m nuo j. l.; 7432 gyv. ir G. aps. 37.218 gyv. (1951). XII a. katedra su gotikinėmis skulptūromis ir Umbrijos tapyba; majolikomis išgarsėjusi rotušė, kurioje laikomos 1444 rastos 7 bronzinės lentelės su sen. umbrų liturginiais įrašais; XIV a. Palazzo dei Consoli. Vyskupo rezidencija. 552 miestą sunaikino gotai. Čia 1206 šv. Pranciškus Asyžietis pradėjo savo religinę veiklą.

Guben, lenk. Gubin, r. Vokietijos mst. abipus Neisse upės, 45 km į p. nuo Frankfurto prie O. Miestas 1945 padalytas tarp Vokietijos (26.000 gyv.) ir Lenkijos (3000 gyv.). Tekstilės, skrybėlių, mašinų pramonė. G. 1235 gavo miesto teises, vėliau Hanzos narys, nuo 1815 priklausė Prūsijai.

Gubernatis Angelo de (1840–1913) italų orientalistas, kritikas ir dramaturgas. Kurį laiką buvo Bakunino sekėjas. Florencijos ir Romos univ. prof. ir Giornale della societa asiatica direktorius. Išsp. Piccola enciklopedia indiana 1867, Fonti vediche 1868, Zoological Mythology 1872, Mythologie des plantes 1878, Storia universale della letteratura 1882–85. Nuo 1878 leido Dizionario biografico degli scrittori contemporanei.

Gubernatorius (lot. gubernator, prc. gouverneur, ag. governor) krašto ar provincijos valdytojas.

1. Prancūzijoje G. atsirado XIV a. ir išliko ligi XVII a. Tai buvo plačių teisių karaliaus augščiausi valdininkai provincijoms valdyti. XVII a. G. buvo panaikinti, o jų vietas užėmė daugiau karaliaus priklausą intendantai. XVIII a. pradžioje carinėje Rusijoje atsirado gubernijų valdytojai G. ir išliko ligi 1917 revoliucijos.

2. JAV augščiausias atskiros valstybės renkamas administratorius.

3. Lietuvoje XVIII a. G. buvo vadinami karaliaus privačiųjų dvarų administratoriai. Atsteigus Nepriklausomąją Lietuvą ir atgavus Klaipėdos kraštą, buvo skiriamas Klaipėdos autonominiam kraštui centro valdžios atstovas-G.

Gubernija dv., Šiaulių mst. priemiestis. G. buvo pavadintas XVIII a. pabaigoje, kada A. Tyzenhauzas, reorganizuodamas ekonomijas, čia įkūrė palivarką, kuriame pradžioje buvo ekonomijos gubernatoriaus (adminstratoriaus) sodyba. Su Šiaulių mst. G. sujungta Basanavičiaus prospektu. Pro G. eina Šiaulių–Joniškio plentas ir siaurasis Šiaulių–Biržų geležinkelis. G. dv. išplanuotas miestu, o naujuose sklypuose pastatyta daug naujų namų. G. veikė alaus bravoras, elevatorius, siaurųjų geležinkelių dirbtuvės ir daug mažesnių įmonių.

Gubernija carinės Rusijos valdymo metu administracinis vienetas, susidedąs iš kelių ar keliolikos apskričių. Žr. Gubernatorius.

Gubernija sporto klubas Šiauliuose, įkurtas 1941 vokiečių okupacijos metu. Veikė prie to paties vardo alaus bravoro. Daugiausia reiškėsi futbolo žaidimu. Turėjo stiprią futbolo komandą, kuri vokiečių okupacijos metu buvo iš pirmaujančių vienetų Lietuvoje.

Guboja (Gypsophila) gvazdikinių (Caryophyllaceae) šeimos žolė. Mūsų krašte žinomos G. d i r v i n ė (G. muralis L.) iki 20 cm stačiu stiebu ir rožinės spalvos žiedais ir G. s t a č i o j i (G. fastigiata L.) iki 50 cm augščio ir baltais žiedais.

Gubos literatūros almanachas, išleistas 1927, 179 psl., iliustruotas.

Gucevičius Laurynas žr. Stuoka-Gucevičius.

Gučas Alfonsas (g. 1907 XII 17 Vidugirių k., Saločių vls., Biržų aps.) psichologas. 1937 baigė VDU humanitarinių mokslų fakultetą. 1937–39 gilino savo psichologines ir pedagogines studijas Vienos ir Jenos univ. 1940 Vilniaus univ. psichologijos katedros asistentas, vėliau docentas. Yra redagavęs Darbo Balsą, Mūsų Kelią, Žaizdrą ir bendradarbiavęs Kultūroje, Mokykloje, Visuomenėje, Mūsų Žinyne, Lietuviškojoje Enciklopedijoje. Išvertė V. Reimso Materialistinis istorijos supratimas 1934, H. Hetzer Auklėjimo klaidos 1936, parašė Pašaukimas ir darbas 1937, Vaikų darželio pedagogika 1939, Psichotechninio darbo pradžia ir perspektyvos—Tautos Ūkis 1938 nr. 8.

Gučiuvienė–Binkevičiūtė Antanina (g. 1906 IV 29 Petrapilyje) dainininkė, muzikos pedagogė. 1926–28 mokėsi Kauno konservatorijoje. 1928 baigė gimn. Kaune. 1928–33 mokėsi Paryžiuje pas S. N. Gladkaja-Kedrovą ir S. Aleksandravičių. 1933–44 solistė Lietuvos vst. radiofone. 1936 dainavo Rygos ir Talino radiofonuose. 1934–41 dainavimo mokytoja Kauno liaudies konservatorijoje, 1940—41 Vilniaus muzikos mokykloje, 1941–44 Kauno konservatorijoje. Kaune turėjo privačią dainavimo studiją. Muzikos klausimais bendradarbiavo N. Romuvoje, XX Amžiuje; operų ir koncertų recenzentė Lietuvos Aide. Išeivijoje 1946 dainavimo mkt. Baltic DP Music College Detmolde. 1945–49 koncertavo tremtinių stovyklose. Australijoje Adelaidėj dažnai dalyvauja rengimuose ir turi privačią dainavimo studiją. Pašvaistės gaidų leidyklai įdainavo daug dainų į magnetines juostas. Muzikos veikloje reiškiasi Binkevičiūtės pavarde. *J.Ž.*

Gučkov Aleksandr (1862–1936) rusų politikas, vadinamasis spalininkų vadas. 1910–11 III dūmos pirmininkas. I pas. karo metu Raudonojo Kryžiaus įgaliotinis. 1917 III–V Laikinosios Rusijos vyriausybės karo ir jūrų ministeris. Emigravo į Prancūziją. Išsp. Vospominanija 1905–17.

Guda senais drabužiais apvilkta kokia kerplėša, statoma javuose žvirbliams baidyti. Dzūkuose G. vadinamas ir tariamasis baubas vaikams gąsdinti.

Gudagojis (Gudagis) mstl. ir glžk. st. Palinų vls., Ašmenos aps., 46 km į p.r. nuo Vilniaus. 1939 450 gyv. 1764 statyta bažnyčia ir karmelitų vienuolynas. 1940 pasienio stotis tarp Lietuvos ir Gudų T. S. R. 1940 VI 15 per G. pradėjo žygiuoti bolševikų okupacinė kariuomenė.

Gudagojo girininkija Astravo miškų urėdijos, buveinė Gudagojo glžk. st., Svierių aps.

Gudai. T a u t o t y r a. Fiziniu ir kultūriniu atžvilgiu G. yra artimesni lietuviams ir lenkams, negu rusams. Jau nuo XIV a. G. veikė lietuvių įtaka, vėliau prisidėjo ir lenkų (plg. Karsky 18). Žinome, kad Mins-

Mogilevo srities gudų tipai

Minsko srities gudai

ko sritį Lietuva valdė nuo 1326 iki 1795, Vitebsko — nuo 1320 iki 1772, daugelis kitų G. apgyventų sričių irgi buvo liet. valdžioje iki 1772. Abipusis pasikeitimas kultūrinėmis gėrybėmis buvo gana gyvas ir paliko ryškių pėdsakų iki šių dienų.

Pagal M. Hesch G. yra kiek žemesnio negu vidutinio ūgio (vidurkis 165,7 cm), apskritagalviai (brachikefalai, kaušo ilgio–pločio indekso vidurkis 82,21), platoko ir apskrito veido, turi platoką nosį, tamsesnės spalvos odą ir akis, negu lietuviai ir latviai, tačiau šviesiaplaukių G. yra 65%. Šiaurinė ir rytų baltų rasė bei jų mišinys G. siekia 37%, tamsi rytinė rasė 49%, kiti šiaur. ir rytinės rasių mišinys. Antropologiniu atžvilgiu G. yra artimesni lietuviams, negu kitiems kaimynams. Vakariniai G. didžiąja dalimi tikrai yra ne kas kita, kaip slaviškai kalbą lietuviai (Eberts Reallexikon, ‚Baltische Voelker' 339). Ir iš tikrųjų vakarinė G. sritis buvo lietuvių apgyventa, kaip daugelio antropologų yra nustatyta (Hesch 7).

Daugelis papročių G. ir lietuviuose yra labai panašūs, pvz.: kalėdininkai, jų persirengimas ožka, meška ir gerve, kaladės užrišimas Užgavėnėse, pavasario prišaukimas (žr. Jurginės), Verbose plakimas ėgliu, tikėjimas, kad saulė ‚šoka' Velykų rytą, Joninių ir pjūties pabaigtuvių apeigos ir kt. G. turi daug nukalbėjimų nuo ligų, kurių dalį perėmė lietuviai; tą patį galima pasakyti apie vestuvių raudas. G. įtaka jaučiama kaikuriose mūsų pasakose ir dainose, pvz. didžioji dalis vad. ‚žiauriųjų baladžių' lietuvius pasiekė G. tarpininkaujant, kad ir visos nebūdamos G. sukurtos. K. Būga nustatė, kad didžiausioji dalis slaviškų žodžių mūsų kalboje atsirado juos paimant iš G. Tokių skolinių Būga rado apie šimtą. Daugelis jų turi ryšį su prekyba (pvz. turgus, muitas, pundas, birkavas, pipiras, šilkas, stiklas, muilas, karčiama) ar su religinėmis apeigomis (pvz. Kalėdos, Velykos, Gavėnia, verba, bažnyčia). Tokie žodžiai lietuvių buvę pasiskolinti jau gana seniai, IX–X a.

Antra vertus, lietuvių įtaka G. etnografijoje ir tautosakoje irgi gana ryški. Daugelį medžiaginės kultūros srities dalykų G. pasiėmė iš lietuvių (Zelenin 33, 35, 52, 170, 228 t.). Pvz. ilgakočiai dalgiai tiesiog vadinami ‚litovki', o spragilai su ilgu pasaitu vadinami ‚litviny'; prietaiso javams džiovinti vardas gud. ozorod kilęs iš liet. žodžio žardas; skalbimo su šarmu indą G. ir ukr. vadina žlukto, kuris atitinka liet. žodį žlugtas; gud. namiotka vardu ir forma visiškai panaši į liet. žodį nuometas. Papročių srityje lietuviškos įtakos irgi yra: Kalėdų dainos ‚koliadki' panašios į dzūkiškas; be to, ir patys dainininkai vadi-

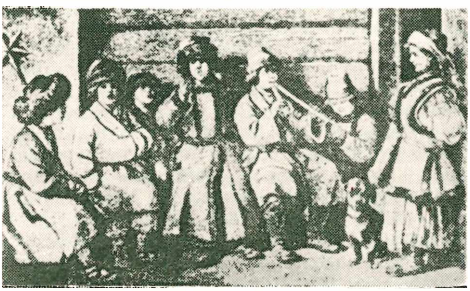

Ber Gudų kalėdininkai

nami ‚lalynščiki' arba ‚lalouniki', o tai visiškai atitinka dzūkų ‚lalauninkus' (tik jie vaikšto dainuodami Velykose), ir tai laikoma skoliniu iš lietuvių (Karsky 32, Zelenin 367). Rusai neturi Joninių ugnių deginimo papročio ir kupoliavimo dainų, o tuo tarpu guduose ir ukrainiečiuose tie papročiai plačiai žinomi ir panašūs į lietuviškus ir lenkiškus (Karsky 19, Zelenin 370). Kupoliavimo dainose guduose ir pas mus tas ‚kupalo' vaizduojamas kaip su javų augimu siejama būtybė arba dvasia (Želenin 374, Karsky 40; Gimtasai Kraštas 1943, 31 nr. 106–111 psl.). Pirmojo bandos išginimo papročiai labai panašūs visuose rytiniuose slavuose ir latviuose (žr. Gyvulininkystė, papročiai; Zelenin 59). Senas yra Kūčių ir jos košės valgymo paprotys, bendras rytiniams slavams ir baltams. Gudų ‚kucca' ir savo vardu, ir paruošimu yra tolygi liet. ‚kūčiai'. Tai virtų grūdų košė, sumaišyta su medaus ir aguonų miešimu, kuri seniau būdavo skiriama mirusiųjų vėlėms maitinti. Pats vardas ‚*kutja' esąs slaviškos kilmės, bet jau labai seniai liet. ir lat. pasiskolintas.

Dainų srityje liet. įtaka G. jaučiama visoje eilėje temų, pvz. dainų tipuose A47 (‚Kur dėjai vainikėlį?' — ‚Įmečiau į upelę'), B19 (‚Trenk, Perkūnėli, užmušk piktą vyrelį'), F12 (‚Mėnuo tėvelis, saulė močiutė...'), M15 (‚Strazdas dejavo, kad kojeles pašalo').

Dainose, pasakose ir papročiuose daugeliu atvejų sunku nustatyti, kas iš ko skolinosi. Apskritai, G. etnografija ir tautosaka artimesnė vakarams, negu rytams. G. neturi epinių dainų arba bylinų (žr.), kurios tiek būdingos rusams.

K. Būga, Die litauisch-weissrussische Beziehungen und ihr Alter, Zeit. fuer slav. Philologie 1925 I 26–55; *M. Federowski,* Lud białoruski na Rusi Litewskiej, 3 tt. 1897–1903; *M. Hesch,* Letten, Litauer, Weissrussen 1933; *E. F. Karsky,* Geschichte der Weissrussischen Volksdichtung u. Literatur 1926; (") Belorussy 1904–16; *E. Romanov,* Belorusskii sbornik, 1886–1912; (") Materialy po etnografii Grodnenskoj gub., 2 tt. 1911–12; *P. Šejn,* Materialy dlia izučenija byta i jazyka russkogo naselenija Severo-Zapadnogo kraja, 1887–1902; *D. Zelenin,* Russische (ostslavische) Volkskunde 1927.

J. B.

G. L i e t u v o j e. Nepriklausomojoje Lietuvoje 1937 buvo 4420 gudų. 1932 II 28 Kaune buvo įsteigta pirmoji pastovi jų organizacija Belaruskaje Kulturna-Asvetnaje Tavarystvo u Litve. Jos pirmininku buvo S. Jakaviuk, o nuo 1936 V. Bojev. Draugija turėjo savo skyrius Merkinėje ir Vievyje, o Kaune laikė gudų klubą Belaruskaja Chata. 1933 I 23 Kaune įkurtas gudų liaudies univ. Belaruski Narodny Universytet, kuris gaudavo iš Lietuvos vyriausybės pašalpos. Jam vadovavo A. Matač. Gudai turėjo Lietuvoje vieną valdžios šelpiamą mokyklą. 1922–27 Lietuvoje buvo leidžiamas (buv. Gudijos vyriausybės galvos V. Lastouskio) mėnesinis žurnalas Krivič. Kurį laiką Lietuvoje (Kaune) veikė gudų organizacijos: Belaruski Centr, Nacyjnalnaja Suvjaz Belarusau Litvy ir 1925 gudų egzilų įkurtas komitetas. Organizacijų veikla buvo nežymi, nes joms trūko narių.

Gudė tautiniais drabužiais

Vokiečių okupacijos metu (1942 V 27) padarytoji gyventojų surašymo statistika Lietuvoje gudų rado buvus 82.320, t. y. 2,95% visų gyv. skaičiaus. Jų pasiskirstymas apskritimis ir gyv. %: Svierių 30.512 39,16% visų aps. gyv., Ašmenos 29.102 30,47%, Švenčionių 5745 5,37%, Eišiškių 4122 6,76%, Vilniaus 5998 4%, Vilniaus mieste 3029 2,11%, Trakų aps. 2345 2,15%, Zarasų 359 0,58%.

Rusams 1944 nuo Lietuvos atskyrus Ašmenos ir Svierių aps., pagal 1942 statistiką okupuotoje Lietuvoje gudų yra belikę 22.606, t.y. apie 0,8% visų krašto gyv.

Minske 1918 II 21 buvo sudarytas Gudų Tarybos (Rados) vykdomasis komitetas, kurio pirmininku ir užsienio reikalų sekretoriumi išrinktas J. Varonka, nuo 1918 XII 1 tapęs Lietuvos ministeriu gudų reikalams. 1918 XII posėdžiavęs Gardino gubernijos tautinis gudų kongresas nutarė tą guberniją jungti prie Lietuvos. 1919 I 20 J. Varonka paskelbė deklaraciją, kad Gardino gub. ir Augustavo aps. turėtų būti priskirti prie Lietuvos.

G. kariuomenė Lietuvoje. G.K. tikslas buvo atstatyti laisvą ir nepriklausomą Gudiją. Gudų dalių formavimo sumanymas kilo Vilniuje 1918 pabaigoje. 1918 gudų veikimo centras persikėlė Gardinan. 1919 pradžioje susiformavo iš savanorių: 1-sis gudų pėstininkų Gardino pulkas; Gardino komendantūros batalionas ir atskiras gudų eskadronas. Tuomet Kaune veikė gudų karo biuras. Prie šio biuro buvo suformuota atskira gudų kuopa. Biuras surinko per 700 savanorių. Daugiausia jų buvo nusiųsta Gardinan. Lenkai, užėmę Gardiną, 1919 V staiga užpuolė gudų kariuomenės dalis mieste ir jas nuginklavo. Ištrūko tik gudų atskiras eskadronas ir labai mažas skaičius pėstininkų, kurie tuoj atvyko į Kauną. Kaune gudų atskiras eskadronas buvo priskirtas prie 1-jo husarų pulko. Kovoje dėl Lietuvos laisvės dalyvavo gudų batalionas ir gudų atskiras eskadronas. Gudų batalionas buvo pradėtas formuoti 1919 III 11. Į šio bataliono sudėtį įėjo ir atskira gudų kuopa, sufomuota Kaune prie gudų biuro kpt. Kozlovo. Batalionas dalyvavo kautynėse su bolševikais ir lenkais nuo 1919 VI 20 iki 1920 XII 1. Batalionas buvo išformuotas 1923 VIII 10. Gudų atskiras eskadronas buvo išsiųstas saugoti administracinės linijos prie Leipūnų miestelio. 1919 VIII nakti 23 į 24 lenkų raitininkai staiga puolė eskadroną. Eskadronas turėjo didelių nuostolių. Kaunan grįžo tik 25 husarai. Eskadronas buvo išformuotas 1919 XI 17.

K. Alš.

Gudų kalba drauge su rusų ir ukrainiečių kalbomis sudaro rytinių slavų kalbų grupę ir dabar beveik išimtinai vartojama T. Rusijoje, šiaurės rytuose susidurdama su rusų, pietuose su ukrainiečių ir šiaurės vakaruose su latvių, lietuvių ir lenkų kalbomis. Būdingesnės jos fonetinės yptybės yra: 1. dzekavimas ir cekavimas: adzin ‚vienas', dzeci ‚vaikai', ceń ‚šešėlis' (rus. odin, deti, teń); 2. minkštojo r sukietėjimas: graź ‚purvas, purvynė', gavarú ‚kalbu, sakau', gavóryć ‚kalbėti, sakyti' (rus. gr'aź, govor'u, govorit'); 3. minkštų žvargždžiųjų priebalsių ir afrikatų č, c sukietėjimas: čysty ‚grynas, švarus', noč ‚naktis', cana ‚kaina' (rus. čistyj, noč', cena); 4. ilgų arba sudvejintų minkštųjų dantinių ir pučiamųjų priebalsių susidarymas: svinńa ‚kiaulė', perra arba perr'a ‚plunksnos', bračca ‚broliai', sučča ‚šakos', ružžo ‚šautuvas' (rus. svinja, perja, bratja, sučja, ružjo); 5. kietojo ł pavirtimas į neskiemeninį u skiemens gale: vouk ‚vilkas', vouna ‚banga', piu ‚gėriau' (rus. volk, volna, pil); 6. junginių ry, ly, li vartojimas užuot ro, lo, le: dryva ‚malkos', blycha ‚blusa', sliza ‚ašara' (rus. drova, blocha, sleza); 7. senesnių junginių av, ov, ev pavertimas į au, ou, eu (su neskiemeniniu u): trauka ‚žolelė', dźaučonka ‚mergaitė', dźareuńa ‚kaimas' brou ‚antakis, bruvis' (rus. travka, devč'onka, derevńa, brov'); 8. pridėtinio priebalsio v- atsiradimas prieš pradinius balsius o- ir u- (taip pat prieš nekirčiuotą a- iš o-): voču ‚akys', vošań ‚ruduo', vulica ‚gatvė', vagoń ‚ugnis' (rus. oči, oseń, ulica, ogoń);9. visuotinis senovinio sprogstamojo gomurinio priebalsio g pavirtimas į pučiamąjį balsingąjį (frikatyvinį) h: hadzina ‚valanda, likimas', holas ‚balsas; triukšmas' (lenk. godzina, rus. golos); 10 nekirčiuotų balsių o, e, pavirtimas į a, 'a: vazok ‚vežimėlis', b'aroza ‚beržas' (rus. vozok, ber'oza).

Šalia šitų augščiau minėtų yptybių G.K. dar turi ir tokių, kurios yra būdingos ir kaikurioms kitoms sl. kalboms. Pvz. -oro-, -olo-, -ere- iš prosl. -or-, -ol-, -el-, -er- turi ne tik gudai, bet ir rusai, ukrainiečiai; plg. gud. baraná ‚ekėčios", galavá ‚galva', malakó ‚pienas' : rus., ukr. borona, golova, moloko (lenk. brona, głowa, mleko). Prosl. nosinį a randame pavirtusį į u ne tik gudų, bet ir rusų, ukrainiečių, bulgarų, serbų, kroatų, čekų ir vendų kalbose; plg. liet. ranka, lenk. ręka : gud., rus. ruka ir t.t.

Visa tai reikia aiškinti tuo, kad būdingosios G.K. ypatybės yra nevienu metu susidariusios: vienos iš jų yra pradėjusios formuotis gana seniai, dar pačioje slavų prokalbėje, kitos yra atsiradusios tai prokalbei beskylant į atskiras kalbas, o didžiausia jų dalis aiškiai yra susidariusi jau G.K. išskyrus iš kitų slavų kalbų tarpo. Kadangi G.K. nuo senų senovės yra buvusi rusų ir ukrainiečių kalbų kaimynė ir su jomis turi daug daugiau bendrų ypatybių, kaip su kitomis slavų kalbomis, tai galimas daiktas, kad jos visos trys, išsiskyrusios iš slavų prokalbės, kurį laiką yra drauge plitusios. Tik kiek vėliau susidėjus kiek skirtingoms gyvenimo aplinkybėms ir šioms tautoms daugiau vienoms nuo kitų nutolus, daugiau galėjo atsirasti skirtybių ir jų kalbose.

Ypač palankios sąlygos yra buvusios specifiškoms G.K. ypatybėms susidaryti ir plėtotis. Viena, toje vietoje, kur dabar gyvena gudai, seniau gyveno rytiniai baltai (lietuviai, jotvingai) ir įvairios slavų padermės. Kaip aiškiai rodo vietovardinės bei archeologinės studijos ir iš dalies istoriniai šaltiniai, lietuvių protėviai ir kiti baltai buvo įsikūrę gana toli į rytus, ligi Pripetės, o dar seniau beveik net ligi Kalugos ir Okos upės. Šitie baltai tose vietose buvo asimiliuoti arba slavų ekspansijos nustumti į vakarus. Iš kitos pusės vėl yra žinoma, kad dabartinės Gudijos teri-

torijoj, ypač jos šiaurinėj ir rytinėj daly, prieš gudų tautos susidarymą, buvo įsikūrusios bent trys slavų padermės: dregovičiai tarp Pripetės ir Dauguvos, krivičiai (arba krievai) tarp Dauguvos augštupio, Volgos ir Dniepro (viena jų dalis, įsikūrusi palei Polotos upę, vadinosi polotėnais, rus. poločane) ir radimičiai, kurie gyveno greta dregovičių, už Dniepro, palei Sožės upę; į rytus nuo jų buvo įsikūrę viatičiai, o į pietus šiaurėnai (rus. sever'ane).

Vėliau, jau istoriniais laikais, XI–XIV a., visos gudų sritys buvo patekusios Lietuvos valdžion, kur jos, kad ir netekusios politinės nepriklausomybės, bet išsigelbėjusios nuo nuolatinių tarpusavio karų ir baisaus totorių antplūdžio, galėjo toliau ramiai kultūriškai klestėti. Lietuviai ne tik kad nevarė ekspansyvinės nutautinamos politikos, bet oficialiems reikalams ėmė net patys vartoti nukariautųjų kalbą. Todėl tais laikais buvo padėtas tvirtas pamatas tautinei G.K., kuri, kaip rodo jos rašytinių šaltinių tyrinėjimai, savo būdingesniais bruožais buvo jau pasireiškusi XIV a. ir tam tikrais atvejais net anksčiau. Pvz. akavimo pradžia siekia XII a., bet galutinai jis išsivystė tik apie XIV a. Taip pat, anot E. Karskio, ne vėliau kaip XIV a. yra atsiradęs ir dzekavimas. Kietojo ł virtimas į neskiemeninį u taip pat pastebimas jau XIV a., todėl, pvz. tariant v o u k, t o u p a, bet iš tradicijos toliau rašant v o l k, t o l p a, tuometinių raštininkų liet. kunigaikščių vardai V y t a u t a s, G e d í g a u d a s kartais gudiškai būdavo parašomi V i t o l d, G e d i g o l d.

Dabar gyvoji G.K. yra suskilusi keliomis žymesnėmis tarmėmis ir daugybe mažesnių patarmių bei šnektų. Visų pirma joje tenka skirti dvi dideles grupes — vieną, šiaurinę rytinę, su disimiliaciniu ir kitą, pietinę vakarinę, su nedisimiliaciniu akavimu. Pirmoji iš jų yra tuo būdinga, kad kilminių balsių a, o ir e vietoje pirmame skiemenyje prieš kirtį atsiranda a, o jei kirčiuojamas skiemuo turi a, tai minėtieji nekirčiuotieji balsiai pavirsta į i (po kietų arba sukietėjusių priebalsių į y) pvz.: p'a s ó k ‚smėlys', b'a r ó z a beržas', n a g í ‚kojos', bet v y d á ‚vanduo', n y g á ‚koja', v i s n á ‚pavasaris' ir kt. Tarmėse su nedisimiliaciniu akavimu nekirčiuojamųjų skiemenų įvairios kilmės balsių a, o, e vietoje pirmame skiemenyje prieš kirtį atsiranda a, vistiek, kokį balsį turi kirčiuotas skiemuo, pvz.: d a č k á ‚dukrelė', č a l a v é k ‚žmogus', ž a m l'a ‚žemė' ir kt.

Toliau yra minėtinas dzekavimas, kuris iš pirmos pažiūros kiek primena lenkų dzekavimą, bet iš tikrųjų jis yra visai kitokios rūšies: gudų minkštosios afrikatos dz ir c neturi to žvargždumo, kuriuo pasižymi atitinkami lenkų priebalsiai; taigi yra galimas daiktas, kad šie garsai susidarė visai savarankiškai, lygiai taip pat, kaip kad panašus dzekavimas yra atsiradęs kaikuriose tolimesnėse rytinėse vietose (pvz. Kazanės, Uralo srityse ir kt.). Dabar daugiausia yra dzekuojama šiaurinėj vakarinėj Gudijos daly, o pietinėj rytinėj ir iš dalies rytinėj daly to visai nepažįstama.

Pietinėj vakarinėj gudų tarmių daly yra pažįstama tik kietas r, o šiaurinėj rytinėj daly sutinkamas ir minkštas r, bet nenuosekliai. Tokių šnektų daly, apskritai imant, minkštas ir kietas r etimologiškai yra gerai skiriamas, bet nevisais atvejais: čia sutinkamas kietasis r ir senovinio minkštojo r vietoj, ir, atvirkščiai, yra vietų, kur minkštas r yra tariamas tiek senovinio minkšto, tiek kietojo r vietoj. Be to, pietinėj vakarinėj srity, buv. Gardino gub. daly, prieš pradinį a ir iš dalies prieš o bei u atsiranda priedvasinis h. Šiaurinėj rytinėj daly pradinis h tėra sutinkamas pirmykščio g vietoj, taip pat žodžiuose h u ž ir h u s e n i c a, jaustukuose (h o j, h e j) ir parodomuose įvardiniuose žodžiuose, prasidedančiuose dalelyte h e-, pvz. h e n n y j, h e t a k o ir kt. Visais kitais atvejais šiaurinėj gudų tarmių daly priedvasinis h nepažįstamas; čia prieš pradinį o ir u vartojamas v.

Tačiau reikia pastebėti, kad gudų tarmių skirstymo pagrindas nėra visų tyrinėtojų vartojamas vienodas. Pvz. A. Sobolevskis savo knygelėj Opyt russkoj dialektologiji. Vyp. I: Narečija veliko-russkoje i belorusskoje (1897) visas G.K. tarmes skiria į dvi grupes: kur č paverčiamas į c ir kur tas garsas pasilieka koks buvęs. E. Karskis Belorussy I t. 191—197 psl. skirsto tarmes pagal priebalsio r tarimą. N. Durnovo, N. Sokolov ir Ušakov, ‚Opyt dialektologičeskoj karty russkago jazyka v Europe' (1915) autoriai, skiria G.K. į dvi dalis — į šiaurinę rytinę ir pietinę vakarinę — pagal įvairius akavimo tipus ir ukrainietiškų žymių kiekį.

Iš žodyno srities darbininkų visų pirma minėtinas Jonas Čečeta, pirmasis gudų kalbos žodyno autorius; savo gudų liaudies dainų rinkiny ‚Piosnki wieśniacze z nad Niemna i Dźwiny w movie luda krewickiego' (1846) yra išspausdinęs trumputį, bet gerą žodynėlį. Kitas žymus žodyninis darbas yra 1870 Petrapily išleistas J. Nosovičiaus ‚Slovar' belorusskago narečija'. Jame yra daugiau kaip 30.000 žodžių, gana apstu frazeologinių pavyzdžių ir kt. Taip pat yra vertingas V. Dobrovolskio ‚Smolenskij oblastnoj slovar" (1914), V. Lastouskio ‚Rasijska-krynski (belaruski) slounik' (1924) ir kt.

Pirmą G.K. gramatiką yra parašęs etnografas Špilevski. Jis ją buvo atidavęs Rusijos Mokslų Akademijai, bet nebuvo išspausdinta. Toliau praktines gramatikas

Gudai

yra rašę B. Taraškevič, J. Liosik ir kt. Mokslinės gramatikos srity daugiausia yra dirbęs prof. E. Karskij. Jo svarbiausias tos rūšies veikalas yra ‚Belorussy', ypač dviejų dalių antrasis tomas, kur duodama gana plati istorinė G.K. garsų ir žodžių darybos bei kaitybos apžvalga.

Mums G.K. yra keleriopai svarbi. Visų pirma mes jau nuo senųjų laikų esame turėję su ja reikalų; G.K. buvo paremta D. Lietuvos kunigaikštystės oficialinė kalba; ir seniausi slaviški liet. kalbos skoliniai yra gudiški, pvz. birkavas, bliūdas, karalius, muilas, muitas, pipiras, sūdžia, turgus, zerkolas ir kt. Iš kitos pusės, ilgokai gudams buvus po lietuvių valdžia ir šiaip tiesiogiai santykiaujant su lietuviais, nemaža lietuviškos kilmės žodžių yra patekę į slavišką D. Lietuvos kunigaikštystės raštų kalbą ir iš dalies net į šnekamąją gudų kalbą, pvz.: bonda, diaklo, doilida, jendova, klunia, kovš, mezleva, orud, oš-vinik, rykunia, roitinik, sviren, veldomy ir kt.

A. Sobolevskij, Lekcii po istorii russkogo jazyka 1907; *E. Karskij,* Belorussy I 1904, II 1908–11; *N. Durnovo,* Vvedenije v istoriju russkogo jazyka I 1927; *Chr. S. Stang,* Die westrussische Kanzleisprache des Grossfürstentum Litauen 1935; *K. Būga,* Die litauisch-weissrussischen Beziehungen und ihr Alter (Zeitschrift für slav. Philologie 1924 I 26–57); *E. Karsky,* K voprosu o vlijamii litovskogo i latyškogo jazykov na belorusskoje narečie (Sbornik statej posviaščennych F. F. Fortunatovu) 1902; *K. Jablonskis,* Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje 1941. *P.S.*

Gudų literatūra. Gudų raštija jau atsirado X–XII a. vadinamąja cerkvine slavų, o dar tikriau senovės bulgarų kalba, kuri ilgainiui vis pasiduodavo šnekamosios kalbos įtakai. Nuo D.L.K. Algirdo laikų ligi XVII a. pabaigos vad. gudų raštą vartojo ir D.L.K-tės raštinių ir teismų kalba. Rusiškai gudiškoji rašto kalba pradeda nusmelkti rašytinę senovės bulgarų kalbą, kuri užsidaro cerkvinės raštijos srityje. Rašytinių paminklų yra išlikę iš bažnytinės ir teisinės raštijos. XVI a. iš v. Europos Lietuvą ir Gudiją pasiekė humanistinis ir reformacinis sąjūdis ir iškėlė naujų reikalavimų. Tiems reikalavimams tenkinti įsteigiamos kelios spaustuvės Vilniuje, ypač pažymėtina P. Skarinos ir Babičiaus spaustuvė. Iš pradžių P. Skarina (1486–1551) Akafistus, Psaltyrių spausdino Prahoje, o paskiau Apostalą, Malają podorožnają knyžycą 1525 Vilniuje. Jo darbą parėmė Simonas Budny su Nesvyžiuje išspausdintu Ab apraudani hrešnaha čalaveka prad Boham ir Katechisis. Gi pastarojo bičiulis Ciapinski-Amellianovič (Tiapinski) parūpino evangelistų Mato, Morkaus ir Luko (tik pradžią) gudiškąjį evangelijų vertimą, reikšmingai pažymėdamas prakalboje, kad vertimo darbą atlikęs patriotiniais sumetimais. Tikybinės literatūros

P. Skarina (raižinys jo spausdintoje Biblijoje)

vertimų daug išliko rankraščiuose (iš Skargos). Taip buvo verčiama iš lenkų kalbos M. Bielskio ir M. Strijkovskio kronikos, bet ypač išpopularėjo Lietuvos metraštis — Letopisec Velikoho Kniažestva Litovskogo i Žomoiskogo. Teisinė raštija pasireiškė trimis Lietuvos Statuto redakcijomis, kurių tik trečioji 1588 redakcija buvo išspausdinta. Dar didžiai svarbūs yra teisiniai aktai Ustava na Voloky 1557, Dziennik Liublinskogo soimu 1569, Trybunal 1588. XVII a. literatūroje įsigali tikybinė polemika, o taip pat ir Kievo kultūrinė įtaka, kuri paveržė iš gudų pirmavimą. Lenkų kalbos įtaka irgi stiprėja, todėl yra priimta XVII a. vadinti gudų literatūros smukimu, juoba, kad oficialiuose D.L.K-tės raštuose nuo 1697 pradedama vartoti lenkų kalba. XVIII a. G.L. laikomas didelio sunykimo amžiumi, nes be nereikšmingos pravoslavinės bažnytinės literatūros ir katalikiškų kantičkų nieko atžymėtino nebuvo sukurta. Gudų šviesuomenė pradėjo gudų kalbą niekinti ir laikyti tik kaimiečiams tinkama kalba. Nepaisant, kad senoji G.L. daug anksčiau pasireiškė už lietuvių, bet nesukūrė ta kalba nieko panašaus į Daukšos postilę, Sirvydo žodyną ar Kleino gramatiką.

Gudai

Po Gudijos patekimo Rusijos valdžion, carų vyriausybės ėmė naikinti bažnytinę uniją ir prievarta unitus versti pravoslavais. Kaip tik tuo metu gudų bajorija ir unitų dvasininkija dar daugiau pasidavė lenkų kultūrai. Daugelis buvusių unitų ne tik pasidarė uolūs pravoslavai, bet ir nemenki rusintojai.

XIX a. pradžioje Vilniaus univ. studentai, kilę iš Gudijos krašto, pradeda domėtis gudų liaudimi, jos kalba. Tą gudų kalbą, mokantiems lenkiškai, nebuvo sunku išmokti. Filomatai Čečeta, Zanas, A. Mickevičius, A. Chodzka ir kt. savo lenkiškajai poezijai ima temų iš gudų liaudies tautosakos. Jonas Čečeta (Čačot, 1797–1847) kūrė gudiškas dainas (Da liatuc da dzikije husi, da nas paviazuc do dalekoj Rusi). Tas Čečeta surinko daug gudiškų liaudies dainų. Nuo Vitebsko kilęs Jonas Barščevskis (Barščeuskii, 1790–1851) laikomas pirmuoju XIX a. gudų rašytoju. Jis rašė lenkiškai ir gudiškai. Jo poema Rabunki mužykou 1844 (Mužikų plėšikavimai) ir lenkų kalba Szlachcic Zawalnia czyli Białorus w fantastycznych opowiadaniach.

Po 1831 sukilimo ir po bažnytinės unijos panaikinimo gudų pravoslaviškoje srityje buvo jaučiamas didelis literatūrinis apmirimas. Betgi vertas atžymėti P. M. Špilevskis (Špileuski, 1827–1861), rinkęs gudų patarles, parašęs apie gudus veikalų: Belorussija v chareterističeskich opisaniach 1853, Belorusskije narodnyje predanija 1876. Be Špilevskio, apie gudų tautosaką ir gudus dar spausdino I. I. Nosovič — Sbornik Belorusskich poslovic, Belorusskije pesni 1874, P. Bessonov Belorusskije pesni 1871. Daug gyviau pasireiškė gudai katalikai. Emigrantas Aleksandras Ripinskis (m. apie 1870) skaitė paskaitas apie gudus Prancūzijoj ir 1840 išspausdino knygą Bialorus, o taip pat rašė liaudžiai didaktinius poezijos kūrinius. V. Dunin-Marcinkevičius (1807—1884) parūpino scenos kūrinių, kaikuriems jų muziką parašė St. Moniuška. L. Kondratavičius (Syrokomla), A. Petkevičius (A. Plug) yra vieną kitą eilėraštį parašę ir gudiškai. XIX a. pabaigoje prasideda apčiuopiamesnis gudų tautinis atgimimas. Petrapilyje susidarė studentų gudų būrelis, kuris savo laikraštėlyje Homan pasisako ir dėl Gudijos politinės ateities (autonomijos reikalavimai). O vilnietis adv. P. Bohuševičius (Bohuševič) eilėraščių rinkiniais darė didelės įtakos besimokančiai jaunuomenei. Svarbesni Bohuševičiaus eilėraščių rinkiniai — Dudka beloruskaja 1891, Smyk bielaruski 1894, A. Pščolka rašė apsakymėlius, komedijas, eilėraščius.

Po 1905 revoliucijos Vilniuje gudai pradėjo leisti laikraštį. Pirmasis gudų laikraštis Naša Dolia, bet jo teišspausdino tik 6 numerius ir rusų valdžia jį uždarė. Netrukus pradėjo spausdinti laikraštį dviem šriftais Naša Niva, kuris ėjo ligi 1915.

Čia spietėsi gudų literatūrinės pajėgos: A. Levickis (Jadvyhin, 1886–1922), A. Paškevičiūtė - Kairienė (Ciotka, 1876—1916). Poezijoje didelių laimėjimų pasiekė J. Lucevičius (Janka Kupala, 1882–1942). Greta J. Kupalos stovi K. Mickevičius (Jakub Kołas, 1882), lyrika ir apysakomis Samuelis Plaunik (Zmitrok Biadulia, 1886-1941), E. Ceprinskaitė, kuri rašinėjo ir lietuviškai.

Lenkų okupuotoje Vilnijoje buvo gana gyvas gudų katalikų veikimas. Ten pat susidarė literatūrinis kultūros sąjūdis ir jame dalyvavo kun. L. Toločka, kun. A. Stankevičius, kun. A. Astramavičius (A. Ziazulia), išspausdinęs eilėraščių rinkinį Z rodnaha zahonu, kun. K. Steponavičius (K. Svajak, 1890–1926), su Maja lira 1924, kun. J. Hermanavičius (Vincuk Advažny) išleido apysakų ir eilėraščių rinkinį Bielaruskija cymbaly. Gudų poezijoje didelio svorio poete laikoma N. Arsenjeva su rinkiniu Pad sinim niebam. E. Skurka (Maksim Tank), išspausdinęs poemų bei poezijos rinkinių.

Lietuviškoji Enciklopedija IX t.; *V. Lastouski*, Hystorija bielaruskaj knihi 1926; *M. Harecki*, Historyja bielaruskae literatury 1920; *E. Karskij*, Belorussy III (Chudožestvennaja literatura na rodnem jazyke) 1922; *K. Šeškevytis*, Baltarusiai ir jų tautinis atgimimas 1909.

Gudų menas. Piliakalnių kasinėjimai etnografinėje G. įrodė jos ryšius su kitais kraštais, nes dėl savo geografinės padėties, Rytų ir Vakarų vandens kelių susikirtimo, turėjo plačius prekybinius santykius. Tad greta skandinaviškų dalykų iškasama ir vėlyvojo Romos laikotarpio ir v. Europos kraštų daiktų bei Rytų papuošalų. VI–VII a. vadinamasis lietuviškuoju periodu, kadangi G. kultūra buvo pagrįsta lietuvių genčių kultūra. Iš to laikotarpio yra vad. G. emalės. Skandinavų vikingų įtaka pastebima ginklų gamyboje. Žymi yra įtaka ir Rytų: rytietiškos kilmės yra visoki papuošalai — apyrankės, karoliai ir kt. Romos kilmės fibula. Neolitinė geometrinė ornamentika randama ant kirvukų, keramikos dirbinių yra būdinga G. menui ir mūsų laikais pasikartoja audiniuose. Bizantijos įtaka atsiranda gan vėlai (XI a. pabaigoje ir XII a. pradžioje) ryšium su krikščionėjimu ir bažnytinės statybos atsiradimu žymesniuose prekybos ir politiniuose centruose. Tie centrai buvo Černihovas, Polockas, Smolenskas, Vitebskas. Betgi Gudijoje bizantiškosios formos buvo pakeičiamos, kitėjo pastatų konstrukcija ir dekoravimo būdas, atsirado naujų ornamentų. Pavyzdžiui Smiadynio griuvėsiai, Petro Povilo cerkvė Smolenske, Spaso cerkvė Polocke.

Gudai

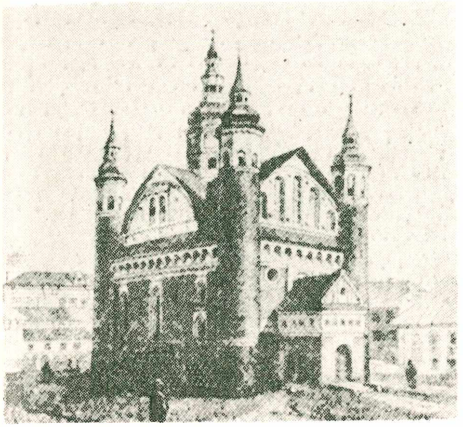

Supraslio vienuolyno cerkvė

XII a. Lietuvos valstybės stiprėjimo laikotarpis, ir kadangi jos ribose buvo G., jai teko gyventi bendrą politinį ir kultūrinį gyvenimą ir menas priklausė bendros raidos. Prasidėjus kovoms su vokiečių ordinais, iškilo naujos statybos rūšies pilių ir apsigynimo mūrų reikalas, bažnytinė statyba buvo nustumta antrojon vieton. Naujos rūšies statybos pavyzdžiu buvo vokiečių gotikinės pilys. XVI a. prisidėjo dar itališko renesanso įtaka. Iš svetur pasiskolintos formos vietoje buvo pakeičiamos, pritaikant vietinius ornamentus ir ilgainiui įgijo skirtingą nuo v. Europos gotikos tipo išvaizdą. XVI a. vėl suklesti bažnytinė statyba. Naujas renesanso stilius pritaikomas prie vėlyvojo gotiko ir bizantiškų konstrukcijų. Tipingos yra cerkvės–pilys keturių bokštų vėlyvojo gotiko pritaikinto bizantiškai konstrukcijai, pvz. Apreiškimo (Blagoveščenije) cerkvė Supraslyje. XVII ir XVIII a. tuojau po gotiko atsirado baroko stilius, skirtingas nuo vokiečių ir lenkų varianto, nes per vietos didikų atkviestus itališkus architektus, turėjo ryšio su itališku baroku. Medinės cerkvės turi daugiau gudiškos įtakos. G. statybos raida nutrūksta ryšium su caristinės Rusijos statybos monopolizavimu. Seniausi tapybos paminklai žinomi iš XVII a., ryšium su cerkvine statyba atsiranda freskos; jos sudaro tarpinę formą tarp Kievo ir Naugardo tpybos su palinkimu prie v. Europos meno. Ypač skirtingi tapybos bruožai pastebimi XVII ir XVIII a. ikonagrafijos paminkluose, kurių centrai buvo vakarų G., ypač Vitebskas, Sluckas, Mohilevas. Čia v. Europos pavyzdžiu buvo susikūrę tapybos cechai. Pastebimas aiškus nutolimas nuo bizantiškų prototipų ir priartėjimas prie v. Europos tapybos, ypač prie XVI a. vokiečių meno, taip pat prie Ukrainos ikonų tapybos, kuri skyrėsi nuo lenkų ir rusų.

G. skulptūra, ypač medžio, savo stiliumi yra artima tapybai. Medžio skulptūra yra įdomi ornamentikos turtingumu, daugiausia augalinio pavidalo, kuris paskolintas iš renesanso ir baroko, čia įgijęs savarankiškos kompozicijos formą. Toji skulptūros rūšis XVII a. vidury iš G. perėjo Rusijon. Raižiniai, daugiausia medžio raižyba, siejasi su spaudos išsiplėtimu XVI–XVII a. Pirmieji P. Skorinos leidinių medžio raižiniai buvo v. Europos įtakoje. Vėliau prie svarbesnių spaustuvių atsirado raižytojų dirbtuvės. Per raižinius ėjo vakarų meno pavyzdžiai, kurie turėjo įtakos religinei tapybai. Žymų vaidmenį suvaidino auksakalystė, kuri buvo specialių cechų rankose. Antroje vietoje yra išsiuvinėjimai ir šilkinių drabužių audimas, ypač liturginių. Išgarsėję yra XVIII a. vidury įsteigtos Slucko dirbtuvės dirbiniai, ypač Slucko šilkinės juostos. Bet jau prijungus G. prie Rusijos, skirtinga jos meno raida dėl rusifikacijos politikos nutrūko. Tautos menas išsilaikė tik kaime, kadangi valstietis dėl baudžiavos sunkių sąlygų buvo priverstas gyventi daugiau uždarą gyvenimą, tenkintis savo gaminiais, tad išliko nepaliestas svetimų įtakų. Dėl vienodo gyvenimo sąlygų G. tautos menas yra artimas lietuvių menui. Tų pačių priemonių vartojimas sukūrė audiniuose panašius geometrinius

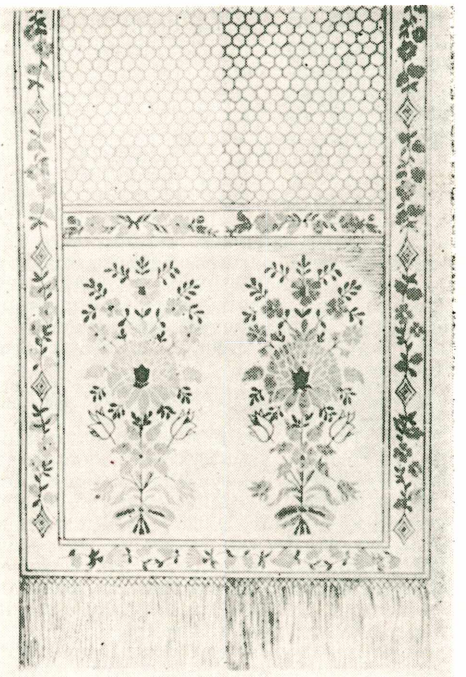

Slucko juosta

motyvus. Betgi audinių geometrinis ornamentas skiriasi nuo Ukrainos, Rusijos ir Lenkijos augalinio ornamento. Verti paminėti būdingi namų stogai ir medžio išpjaustymai langų ir durų pagražinimai. Tautinis kultūrinis G. atgimimas XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje maža tejnešė naujo į G. meną. Gudų kilimo menininkai Bogdanov-Belski, Bialynickii ir kt. mokėsi ir gyveno už G. ribų ir buvo atitrūkę nuo savo krašto meno tradicijų.

Gudai k., Viekšnių vls., Mažeikių aps., prie Virvyčios upės. 1933 išskirstytas vienkiemiais. 1939 buvo 18 ūkių, 72 gyv., vandens malūnas. Čia surastas naujojo geležies amžiaus pabaigos sidabro žaliavos lobis, susidedąs iš sidabrinių grandžių.

Gudaitis 1. Antanas (1872 Antkalniškių k., Plokščių vls. — 1937 III 11 Kaune) muzikas, visuomenininkas, knygnešys, žinomas slapyvardžiu Naumiesčio Antanėlis. Baigęs K. Naumiesčio dviklasę mokyklą, raštininkavo pas Plokščių vls. teisėją P. Kriaučiūną. 1897–1905 gyveno K. Naumiestyje ir buvo nuolatinis dr. Kudirkos lankytojas. Dr. Kudirkos raštus ir Varpo korektūras gabendavo į Širvintą, o grįždamas atsinešdavo knygų. Plokščiuose besilankančio Helsinkio univ. prof. Mikkolos G. buvo liet. kalbos aiškintojas, o Mikkolienei liet. liaudies melodijų dainuotojas. Žandarų įkyriai persekiojamas, 1907 pabėgo į JAV. Philadelphia, Pa. Vargoninkavo ir visuomenišką darbą dirbo New Philadelphia, Pa. Čia 23 metus vargoninkaudamas su choru statė per 50 koncertų–vaidinimų. Parengė du sąsiuvinius dainų (po 27 dainas), kurios nuo 1915 plačiai buvo dainuojamos JAV lietuvių kolonijose. Kai sunaikintai Lietuvai prasidėjo aukų rinkimas, G. prie melodijos Leiskit į Tėvynę parašė labai jaudinantį tekstą Šelpkime Tėvynę, šelpkime savus, o tą dainą chorai vakaruose dainuodavo; vėliau J. Hodelis parašė originalią muziką. Po karo grįžo Lietuvon, 1931–34 buvo Plokščių vls. viršaitis, aktyviai dalyvaudamas visuomeninėje veikloje. Rašinėjo į Ūkininką, Varpą, Vienybę Lietuvininkų, vėliau į Šaltinį.

A. Sabaliauskas, Kai dar tebegyveno V. Kudirka (N. Romuva 1934); *J. Žilevičius,* Amerikos Lietuviai (rankraštis). *J. Ž.*

2. Antanas (g. 1904 Šiauliuose) dailininkas. Tapybą studijavo Kauno Meno mokykloje ir Conservatoire National des Arts et Métiers Paryžiuje. Tapybos darbų buvo įgiję Vytauto Didžiojo kultūros muzėjus Kaune, Vilniaus Dailės muzėjus, Aušros muzėjus Šiauliuose, Alkos muzėjus Telšiuose, Dailės muzėjus Rygoje, Dailės muzėjus Taline. 1932 dalyvavo lietuvių modernistų dailininkų Ars kolektyvo įsteigime ir rengiamose parodose Kaune, Vilniuje, Rygoje, Taline ir kt. 1937 laimėjo pirmąją premiją dekoratyvinės tapybos–

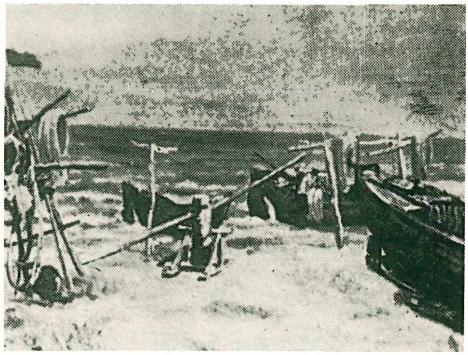

A. Gudaitis Žvejai

triptiko konkurse lietuvių paviljonui tarptautinėj Paryžiaus parodoj. 1940 pakviestas Vilniaus Dailės akademijon tapybos studijos vedėju ir paišybos dėstytoju. Jau pirmuose darbuose Paryžiuje atsipalaidavo nuo mokyklinio studijinio stiliaus ir pasireiškė kaip plačių tapybinių polėkių ieškotojas. To laikotarpio darbai ryškūs savo dekoratyvine, pusiau abstrakčia ir daug ekspresijos turinčia forma. Spalvų traktavimas taip pat dekoratyvus ir plokštuminis. Vėlesniuose darbuose jo tapyboje forma įgauna daugiau reljefiškumo, spalvų gama tampa turtingesnė ir sodresnė. Kaip tapytojas spalvininkas, subrendęs Paryžiaus moderniškos mokyklos nuotaikose, sukūrė savo individualų ir daug lietuviškos nuotaikos turintį formos stilių ir koloritą. Vientisas, bet kartu įvairus ir nepasikartojantis lieka visuose darbuose, kaip žanrinėje tapyboje iš kaimo buities, peisažuose, kaimiečių ir miestiečių tipų portretuose. Žymesnieji darbai: Motina su vaiku, Žuvų pardavėjos pajūryje, serija peisažų iš Žemaitijos ir Vilniaus, D. Railienės ir rašytojo Petro Vaičiūno portretai, dekoracijų eskizai Neilio dramai Marko milionai Kauno Valstybės Teatre ir kt.

V. Vzg.

3. Jonas žr. Vabalas-Gudaitis Jonas.

4. Kristupas (g. 1898 III 19 Žem, Naumiestyje) medicinos daktaras. 1912—14 mokėsi ev. misijos seminarijoj Petrapilyje. Vokiečiai 1915 jį išvarė į civilinę nelaisvę Vokietijoje. 1917–19 dirbo mokytojo darbą Naumiestyje ir kantoriaus mokytojo darbą Švėkšnoje. 1919 savanoriu stojo į Lietuvos kariuomenę. 1920 baigė karo mokyklos II-ją laidą. Dalyvavo kovose su lenkais. Ties Širvintomis buvo sužeistas. Pasveikęs dirbo Generalinio štabo informa-

K. Gudaitis

cijos skyriuje. Apdovanotas Lietuvos kariuomenės kūrėjo-savanorio medaliu ir I rūšies Vyčio Kryžiumi. 1922 eksternu įsigijo brandos atestatą, 3 semestrus buvo Lietuvos univ. humanitarinių mokslų fak. studentu.

1923 perėjo į medicinos fak. 1930 išlaikė gydytojo egzaminus. 1928–30 asistentas patologijos katedroje ir 1930–34 chirurginėje klinikoje. 1934–38 dirbo Klaipėdos miesto ligoninėje. 1936 V.R.M. sveikatos departamentas suteikė jam chirurgijos specialisto, o 1938 ginekologijos ir akušerijos specialisto vardą. 1937 lankė plaučių chirurgijos pasitobulinimo kursą Berlyne. 1939 dirbo ordinatoriumi L.R.K. ligoninėje ir tais pačiais metais perėjo chirurgu dirbti į L.R.K. sanatoriją A. Panemunėje. Kartu buvo ir Kauno kalėjimo ligoninės vyr. gydytojas. Bolševikams okupavus Lietuvą, 1940 iš tų pareigų buvo atleistas. 1940 prie VDU suorganizuotuose gydytojų pasitobulinimo kursuose skaitė paskaitas apie plaučių ir kaulų tuberkulozę ir jų chirurginį gydymą.

1941 su šeima pasitraukė į Vokietiją, kur dirbo įvairiose ligoninėse. Bolševikams įsiveržus į Berlyno sritį, su sūnumi pateko į bolševikų nelaisvę, ir buvo išgabentas į Lenkiją, iš kur po 2 mėnesių pabėgo. Hannoveryj dirbo gydytoju DP stovykloje. 1946–47 D.P. stovyklos gydytojas Diepholze, o 1948–49 gydytojas ir chirurgas D.P. sanatorijoje Edmundstahl–Geestacht/Elbe prie Hamburgo. 1948 Hamburgo univ. gavo medicinos daktaro laipsnį.

Dirbdamas Edmundsthalio sanatorijoje, 1948–49 skaitė patologijos ir klininės patologijos paskaitas Pabaltijo univ. Parašė habilitacijos darbą Plaučių tuberkulozės kolapso terapija naujausių patologinių ir klininių patyrimų šviesoje, ir jam buvo suteiktas asso profesoriaus titulas. 1949 atvyko į JAV. Daugiau negu 10 metų buvo Lietuvių Ev. s-gos pirmininkas, o nuo 1938 Lietuvos Evangelikų Liuteronų Konsistorijos prezidentas. Rašė lietuvių evangelikų kultūriniais ir tautiniais reikalais periodikoje: Srovė, Mūsų Žodis, Keleivis (Klaipėdoje), Pagalba, Evangelikų Kelias, Lietuvių Žodis (tremtyje) ir kt. Išsp. Ulcus ventriculi et duodeni dažnumas vaikystėje — Medicina 1933, Vėžio paveldėjimo ir infekcijos klausimu — Medicina 1938, Torakoplastika pagal Maurer plaučių tuberkulozei gydyti — Medicina 1940, Sulfonamidai ir jų terapinė reikšmė chirurgijoje — Medicina 1944, Pirminė plaučių karcinoma Lietuvoje ir jos priežastys bei patologija (disertacija) 1948, Plaučių tuberkulozės kolapso terapija naujausių patologinių ir klininių tyrimų šviesoje (habilitacija) 1949, Kristijonas Donelaitis ir jo Metai — Lietuvių Žodis 1948, Ateivis — žmonių pamėgtas Mažosios Lietuvos poetas — Lietuvininkų Kalendorius 1952, Kultūriniai ir tikybiniai ryšiai tarp Mažosios ir Didžiosios Lietuvos evangelikų lietuvių — Lietuvininkų Kalendorius 1952, Lietuvių evangelikų liuteronų tikybinio ir kultūrinio gyvenimo bruožai — Palydovas lietuviui evangelikui svetur 1952, Lietuviai evangelikai (rankraštis, paruoštas spaudai) apie D. ir M. Lietuvos ir Amerikos evangelikus lietuvius.

5. Mikas (g. 1895 Klaipėdos krašte) mokėsi Klaipėdoj. Spaudoj pradėjo bendradarbiauti Klaipėdos Žiniose ir Lietuvos Keleivyje, vėliau iki 1929 buvo Lietuvos Keleivio vyr. redaktoriumi. Yra karo audrose žuvęs. Išsp. Apysakos iš Prūsų lietuvių gyvenimo 1920.

Gudas 1. Jonas (g. 1897 VI 21) kunigas, pedagogas. Kunigu įšventintas 1923 VI 10. Ilgesnį laiką kapelionavo Saulės mergaičių gimn. Kaune. 1938 paskirtas Technikos mokyklos kapelionu Kaune. Bendradarbiavo Tiesos Kelyje, N. Romuvoje, Židinyje, Ryte, Laisvėje ir kt.

J. Gudas

2. Jurgis (g. 1868 Kumžaičių k., Plunges vls., Telšių aps. — ?) knygnešys. Nuo 1892 platindavo knygas Žemaičiuose, visur turėdamas didelį padėjėjų tinklą. Sukūrė kuopelių knygoms ir laikraščiams skaityti ir skleisti. 1905 dalyvavo socialdemokratų partijos veikloj. Vilniaus D. Seimo dalyvis. Už seimo nutarimų vykdymą buvo policijos persekiojamas, ir slapstėsi ligi 1913.

3. (Gudavičius) Pranas (g. 1885 I 30 Rudžių vsd., Eržvilko vls., Tauragės aps.) žurnalistas. 1900–04 mokėsi Liepojos gimnazijoje, 1904–05 Žemaičių kunigų seminarijoje. 1906 atvyko į JAV ir čia 1907–11 mokėsi Valparaiso univ., Ind. ir gavo bakalauro laipsnį. 1911 studijavo ispanų ir prancūzų literatūrą Chicagos univ. 1913–15 dirbo Kataliko redakcijoje, 1915–1927 Bostone Darbininko redakcijoje. Bendradarbiauja Drauge ir Margutyje. 1910 išsp. Aušrinėje Amerikos lietuvių studentų gyvenimo aprašymą. Didelis moksleivijos ir studentijos rėmėjas. 1951 VIII 18 studentų skautų korp. Vytis išrinko savo mecenatu.

Pr. Gudas

4. Stasys (g. 1907 V 16 Gargžduose, Kretingos aps.) ekonomistas. 1929 baigė Telšių mokytojų seminariją ir 1942 Vilniaus univ. įgijo dipl. ekonomisto vardą. 1929—40 Mokesčių inspekcijoje, 1941—44 Žemės Ūkio ministerijoje. Veikė Šaulių, Tautininkų sąjungoje (Kauno aps. pirmininkas) ir Jaunojoje Lietuvoje (centro valdybos narys). 1934–36 Studentų atsargos karininkų korp. Ramovės pirmininkas; tremtyje — Mühldorfo Liet. bendruomenės apylinkės pirmininkas ir Müncheno apygardos valdybos narys. Bendradarbiavo Lietuvos Aide, Trimite, Jaunojoje Kartoje.

Gudauskas Jonas (g. 1890 Šauduvos k., Laukuvos vls., Telšių aps.) teisininkas. Prieš I pas. karą, baigęs 4 klasių Telšių miesto mokyklą, įgijo pradžios mokyklos mokytojo cenzą ir mokytojavo Švendriškių bei Skaudvilės pradžios mokyklose ir dalyvavo lietuviškoje veikloje. 1914–18 buvo I pas. kare. 1919 Raseinių aps. viršininkas. 1922 perėjo dirbti Teisingumo ministerijon. Daug metų buvo Panevėžio Apygardos teismo narys ir 1933–40 Apeliacinių Rūmų pirmininkas. Per pirmąją rusų bolševikų okupaciją buvo išlaikytas kalėjime. Tremtyje Vokietijoje visą laiką buvo Lietuvių Tremtinių bendruomenės teismo pirmininkas. Lietuvoje ir tremtyje priklausė teisininkų draugijai ir 1937–38 buvo tos d-jos pirmininkas.

Gudauskienė-Nasvytytė Giedra (g. 1923 VII 10 Kaune) kompozitorė. 1935–42 mokėsi Kauno konservatorijoje, 1948–52 Roosevelto univ. Chicagoje gavo bakalauro laipsnį. Muzikos temomis skaitė paskaitų bei rašė spaudoj. Sukomponavo Viešpaties pasaulį (įdainuota V. Jonuškaitės), sonatą fortepijonui, variacijų , Susvarstyk, antele, Šaltyšių, 15 solo dainų, parašė muziką vaikų vaidinimui Lapės sąžinė.

G. Gudauskienė

Gudavičius 1. Juozas (1872 Žmaitijojee — 1939 XI 14 Panevėžyje) karo kapelmeistris. Muzikos pasimokęs pas apylinkės vargonininkus, ėmė vargonininkauti. 1894 įstojo Varšuvos konservatorijon į kapelmeistrių mokytojų skyrių. Tuo metu ten mokėsi M. K. Čiurlionis. Suėjęs į artimus santykius, G. supažindino Čiurlionį su žemaitiškomis melodijomis ir jų savybėmis. Baigęs konservatoriją, 1900 gavo Kaune 1-jo pėstininkų pulko kapelmeistrio vietą. G. įsijungė į aktyvią lietuvių veiklą. 1909 I 2 su savo organizuotu vaikų choru Kaune surengė pirmą lietuvišką dainų koncertą. Aktyviai dalyvavo Dainos draugijos veikloje. Parašė Blindos veikalo dainai Mes razbaininkėliai muziką. Mokytojavo J. Naujelio vargonininkų vasariniuose kursuose. Pasitraukęs iš tarnybos, vargonininkavo Nemakščiuose, kur suorganizavo 85 narių chorą, išgarsėjusį visoje Žemaitijoje. 1918 buvo mobilizuotas ir paskirtas 1-jo pulko kapelmeistriu. G. yra laikomas pirmutinio liet. karo orkestro įkūrėju kapelmeistriu. G. kariškam orkestrui lietuviškomis melodijomis parašė maršų, valsų, fantazijų, popuri. 1938 IX 8 Karo muzėjaus sode G. kūrinių buvo koncertas pačiam autoriui diriguojant. Organizavo Karo muzėjaus orkestrą ir vėliavų nuleidimo iškilmėms sukūrė atitinkamų kūrinių. Vėliau dirbo 7-jo pulko kapelmeistriu Klaipėdoje. Pasitraukęs iš kariuomenės 3 metus mokytojavo Tauragės mokytojų seminarijoje ir komercinėje mokykloje. Su tų mokyklų ir miesto chorais 1928 dalyvavo Dainų šventėje Kaune. Nuo 1930 iki mirties vargonininkavo Pajstryje. Dainų rinkinys 2, 3 ir mišriam chorui Žemaičių dainos, 1912 mimiografu Augo liepelė mišriam chorui 1916 ir iš lietuviškų melodijų valsas pianinui Miškas ir lietuvis 1918. Plačiai chorų dainuojama Kur giria žaliuoja. Daug rankraščių liko, kurių tarpe vienam balsui mišios Requiem su vargonų pritarimu. Rašinėjo Vargonininke, Muzikos Mene, Muzikoje chorų ir šiaip muzikos klausimais. Šešios dainos 4 mišriems balsams 1928.

J. Žilevičius, Pirmojo karo orkestro organizavimas — Muzikos Almanachas 1924; ('') Kapelm. Gudavičius. Iš mūsų muzikos istorijos (Muzika 1925, nr. 11–12); Prieš 20 metų — Naujas Žodis 1929, nr. 23; *J. Žilevičius,* Pirmasis karo orkestras ir jo organizatorius J. Gudavičius — Muzikos Žinios 1943, nr. 3. *J.Ž.*

2. Kleopas (g. 1907 X 26 Antapusinų k., Viduklės vls., Raseinių aps.) chorvedys, tautosakininkas. Baigė 1930 Klaipėdos valstybinę muzikos mokyklą. Buvo surinkęs 500 liaudies dainų, važinėdamas po kaimus ir senelių prieglaudas. Jas padovanojo Tautosakos ir senienų archyvui Kaune 1938. Tais pat metais DULR skyrimu išvyko Brazilijon Sao Paulo liet. mokyklų dainavimo mokytojo pareigoms ir liet. organizacijų chorvedžiu. Tas pareigas ėjo ligi 1940. Yra suharmonizavęs keletą liet. liaudies dainų. Nuo 1944 gydosi psichiatrinėje ligoninėje.

Gudavičius-Gudas Pranas (g. 1876 IV 7 Užakmenių k., Eržvilko vls., Tauragės aps.) medicinos daktaras, prof. 1895 baigė Mintaujos gimn. ir įstojo į Petrapilio univ. gamtos fak. 1896–1901 studijavo med. Charkovo univ., bet už dalyvavimą stud. riaušėse prieš caro valdžią pašalintas su vilko bilietu. 1905 baigė Berlyno univ. medicinos daktaro laipsniu ir pradėjo praktika verstis Eržvilke. 1914 išlaikė valstybinius egzaminus. 1914–19 mobilizuotas tar-

Pr. Gudas–Gudavičius

navo rusų kariuomenėje. 1919 grįžo Lietuvon. 1924 Kauno mst. sanitarinis gydytojas. 1935–41 VDU medicinos fak. prof. Tremties metu dirbo gydytojo darbą stovykloje. 1951-55 JAV dirbo ligoninėje gydytoju rezidentu. Aktyviai dalyvavo politinėje veikloje, o 1907 buvo išrinktas į II valstybės dūmą. Dūmoje priklausė socialdemokratų frakcijai. 1910–11 metus kalėjo už politinę veiklą. 1934–41 Lietuvos gydytojų sąjungos narys ir pirmininkas. 1941 Gydytojų Rūmų pirmininkas. Išsp. Über Stockes Adam'sche Krankheit (disertacija) ir drauge su prof. V. Kuzma Apie terapiją pancreatitis acuta (Ūminis kasos uždegimo gydymas).

Gudavičius-Valys Izidorius (1877 VIII 4 Gaurės par. — 1931 XI 23 Judeikiuose–Šaltiniuose, Kelmės par.) kunigas, bažnyčių statytojas. 1890–94 mokėsi Palangos progimnazijoje, 1895–1900 Kauno dvasininkų sem., įšventintas kunigu 1900 II 6. Vikaras 1900–08 Svėdasuose, 1908–09 Rokiškyje. Klebonas 1913–14 Linkuvoje, 1914–20 Josvainiuose, 1920–23 Viekšniuose ir čia atstatė I pas. karo metu sudegusią bažnyčią. 1923 IV — 1930 Viduklės vls. filijoje Perkūnškėje-Paupyje pastatė naują bažnyčią. 1930 VII 7 — 1931 XI 23 Šaltinių (Judeikių) kuratas. Būdamas Svėdasuose, organizavo Duokiškio bžn., taip pat ir Lūkštų bžn. statymą.

Gudažolė žr. Rūgštynė (R. gudažolė).

Gude Hans (1825 — 1903) vienas iš žymiausių norvegų gamtovaizdžio tapytojų XIX a. Motyvus savo kūrybai G. ėmė iš uolynų, jūros ir žvejų gyvenimo. Efektingai vaizduoja gimtojo krašto kalnų ir sniego vaizdus.

Gudėja Babilonijos sumerų sostinės Lagašo karalius ir kunigas (apie 2050 pr. Kr.), pasižymėjęs šventyklų statyba. De Sarzec 1877–80 atrado daug jo karaliavimo laikų paminklų (žalvarinių bei dioritinių statulų, įrašų, pastatų priuvėsių).

A. Falkenstein, Sumerische u. akkadische Hymnen und Gebete 1953.

Gudeliai bžk. ir vls. centras Marijampolės aps. Žinomas jau XVI a. pradžioj. 1744 turėjo Balbieriškio parapijos koplyčią, kuri 1791 buvo paversta bažnyčia, ir tada pradėti rašyti metrikai. 1809 paliko Balbieriškio filija. 1844 bažnyčia sudegė, 1849 atstatyta. 1895 buvo pastatyta nauja mūro bažnyčia. 1939 153 gyv., 2213 parapiečių. Veikė paštas, pradžios mokykla, garinis malūnas, lentpjūvė, pieninė. 15 km nuo Balbieriškio.

J. Totoraitis, Sudūvos istorija 1938; *R–čių Jonas (J. Reitelaitis),* Gudelių parapijos monografija —Lietuvių Tauta II 3 1914.

Gudėja

Gudeliai 1. k. Papilio vls., Biržų aps. Poeto K. Binkio gimtinė.

2. k. Ramygalos vls., Panevėžio aps. Kun. A. Kaupo gimtinė.

3. k., Skaudvilės vls., Tauragės aps. Ančios upės kair. krante yra piliakalnis, vadinamas Pilikės kalnu. Jame randama deginto molio liekanų.

Gudelis 1. Martynas (g. 1903 III 16) baigė Marijampolės realinę gimnaziją ir Kauno bei Berlyno univ. studijavo ekonomiją, kalbas, žurnalistiką. Rašinėjo Aušrinėje, Kovos Kelyje, Kultūroje, Darbe. Daug metų Lietuvos Žinių korespondentas Berlyne, Paryžiuje, Barcelonoje. Dalyvavo Ispanijos pil. kare respublikonų pusėje. 1939 — 40 gyveno Prancūzijoje. 1941 atvyko į Ameriką ir dirbo Naujienose. Redagavo tarptautines žinias pirmame psl., o nuo 1951 Naujienų administratorius. 1935 jo parašytas romanas Skynimai dega, laimėjęs Lietuvos Žinių premiją; 1941 Ispanų kovos dėl laisvės, svarbesnieji pilietinio karo epizodai; 1943 Naujie-

M. Gudelis

nose romanas Boliaus šilinio nuotykiai; 1945 Ką girdėjau Sovietų Sąjungoje; 1947 Naujienose Martinkaičio atsiminimai; 1950 Lietuviai gynė savo miškus. Redagavo du Literatūros metraščio numerius. Be lietuvių spaudos, spausdino straipsnius ispanų Solidaridad Obrera, žurnale Umbral, Espana Libre ir Studios Sociales. Chicagos Lietuvių literatūros draugijos pirmininkas, Žiburėlio vicepirmininkas, Lietuvių tautinių kapinių direktorius.

2. Petras (g. 1895 Kalnagrąžčių k., Vaškų vls., Biržų aps.) majoras. Karo mokyklą baigė Rusijoje, Lietuvos kariuomenėn stojo savanoriu į Joniškėlio partizanų batalioną. Kovojo su bolševikais. Pradžioje vadovavo Vaškų valsčiaus partizanams. 1919 IV 5 Joniškėlio karininkų ir būrio vadų suvažiavime buvo išrinktas į Joniškėlio Apsaugos štabą. Trumpą laiką 1919 buvo Joniškėlio aps. komendantu, vėliau perėjo tarnauti artilerijon. 1922 iš kariuomenės išėjo ir gyveno savo ūkyje. Karo Archyve parašė apie kovas su bolševikais 1919 Vaškų valsčiuje ir Joniškėlio apskrityje ir iš lietuvių gyvenimo Užkaukazyje. Monografija (rankraštyje) apie Povilą Puziną, kooperatininką ir keramikos fabriko D. Grūžiuose steigėją. Pasitraukė į Vokietiją.

3. Pranas/Frank (g. 1909 XII 14 Dayton, Ohio) 1926 baigė Steele High School Daytone. Dalyvauja liet. veikloje. Vienas steigėjų Daytono liet. d-jų sąryšio ir nuo 1928 jo sekretorius. 1937–52 Lietuvos Vyčių centro valdybos narys ir nuo 1951 Lietuvių demokratų klubo sekr.

Gudelių ež. 1. Miroslavo vls., Alytaus aps., 3 km į p. nuo Ūdrijos mstl., 142 ha ploto, 74,2 m nuo j.l.; išteka Paežerėlė, Peršekės (Nemuno) deš. įtakas.

2. Ramygalos vls., Panevėžio aps., 5 km į v. nuo Ramygalos mstl., 28 ha ploto, 56,5 m nuo j.l.; iš Šaltekšnio ež. balomis teka Liaušė (Upytės, Nevėžio); greta yra Gudeliukų ež., 2,5 ha ploto.

Gudelių miškas Marijampolės aps., Kazlų vls., Jurės girininkijoje. 650 ha ploto.

Gudėnas Kazys (g. 1915 V 12 Vilniuje) teisininkas. 1933 baigė Kauno jėzuitų gimn., 1941 Vilniaus univ. teisių fak. 1948 parašė disertaciją Goettingeno universitete (Schutz des Unternehmens einer offenen Handelsgesellschaft durch das englische Recht) ir gavo daktaro laipsnį. 1941—44 ruošė teisinės darbo apsaugos nuostatus. 1943–45 dalyvavo rezistenciniame sąjūdyje. 1945 lietuvių bendruomenės Würzburge pirmininkas. Lietuvoje buvo Darbo ir socialinių reikalų komisijos prie Vliko pirmininkas. Nuo 1951 dalyvauja lietuvių teisininkų veikloje. 1943–44 vedė teisinį skyrių prof. sąjungų centro įstaigos leidžiamame laikraštyje. Lietuvių Enciklopedijos bendradarbis.

Guderian Heinz (g. 1888) vokiečių generolas. Po I pas. karo tankų kariuomenės dalinių kūrėjas. II pas. karo metu 1939 vadovavo tankų daliniams Lenkijoje, 1940 Jugoslavijoje, 1940–41 Rusijoje, bet 1941 XII iš pareigų atleistas ir 1943 paskirtas tankų kariuomenės generaliniu inspektoriumi. 1944 Rytų fronto karo vadas. Išsp. Die Panzertruppen in Zusammenwirken mit den anderen Waffen 1936, Kann Westeuropa verteidigt werden? 1950, So geht nicht 1951, Erinnerungen eines Soldaten 1951.

Gudienė–Gurkliūtė Uršulė (g. 1899 V 22 Šarkiškių k., Subačiaus vls., Panevėžio aps.) JAV liet. veikėja ir spaudos darbininkė. Bdr. Darbininke, Tautos Ryte, Moterų Dirvoje, Šv. Kazimiero Aiduose ir juokų laikraščiuose — Žvirblyje ir Perkūne. Išsp. Komedijėlės 1916, Gurkliūtės eilės 1916, Žaibai 1955.

U. Gudienė

Gudijos Tarybų Socialistinė Respublika ligi 1939 apėmė 125.700 km² su 5.568.000 gyv. Prijungus apie 20.000 km² rytinių etnografinės Lietuvos žemių, kurios ligi II pas. karo buvo okupuotos Lenkijos, ir jai priskyrus kaikurias buv. Lenkijos sritis, nuo 1945 jos plotas padidėjo ligi 207.600 km² su 10,5 mil. gyv. 1941 okupavę Gudiją, vokiečiai nuo vakarinės jos dalies atkirto apie 68.000 km², bet pridėjo rytuose apie 50.500 km². Tuo būdu 1941–44 jos plotas vokiečių okupacijos metu buvo 210.500 km² su maždaug 9 mil. gyv.

Žymiausi G. miestai: Minskas (gudiškai Mensk) sostinė 250.000 gyv., Vitebskas 124.000, Gomelis 144.170, Mogilevas 99.440, Bobruiskas 39.000, Pinskas 35.000, Baranovičiai 30.000, Polockas 24.816 gyv.

Žemės paviršius. Gudijos žemės paviršius reljefo formomis ir kilme yra būdingas zoniniu pasidalijimu, sudarančiu 4 skirtingas zonas. 1. Šiaurėje, Polocko ir Vitebsko apygardose, žemės paviršiaus reljefą sudaro paskutiniojo ledyno galinės morenos su daugybe ežerų. Paviršius labai kalvotas, daug akmenynų, dirvos vidutinio derlingumo. Toliau į pietus, Minsko, Oršos, Mogilevo apylinkėse, yra lygesnių augštumų morenos be ežerų, bet su daugybe pelkių-durpynų. Šioje srityje, kuri vadinama Minsko augštumomis, yra augščiausioji visos v. Rusijos skydo vieta Lysaja Gorka (343 m). Tarp šiaurinės dalies galinių morenų ruožo ir Minsko augštumų įsiterpia Berezinos klonio žemuma, kuri visą moreninių augštumų zoną dalija į 2 da-

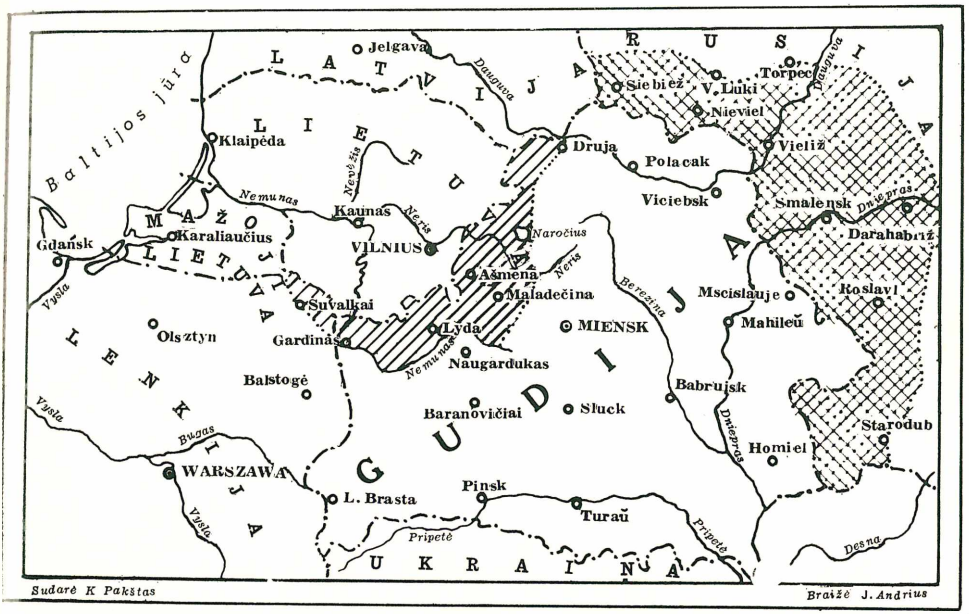

1. Taškais ir brūkšneliais pažymėtos vad. Sovietinių valstybių ribos; 2. Ketvirtainiais taškais pažymėti rytiniai Gudijos etnografiniai pakraščiai; 3. Įstrižomis linijomis pažymėta etnografinės Lietuvos sritys priskirtos Lietuvai 1920 sutartimi su S. Rusija; 4. Gudų etnografinėse srityse žemėlapyje užrašai gudų kalba

lis. 2. Antroji skirtingo paviršiaus zona apima p.r. krašto dalį. Čia vyrauja vandens suplautos lygumos su dideliais pelkynais, kurie sudaro būdingus Pagirio žemėvaizdžius ir kurių daugiausia yra paupiuose. Pagirys būdingas didele proslėnio žemuma, pro kurią išilgai teka Pripetis. Jos paviršiaus įžemis (podirvis) susidaręs iš vandens nepraleidžiančio kreidinio sluogsnio. Dėl jo ir dėl mažo nuotakumo dideli plotai virtę pelkėmis ir durpynais. Sausesniųjų vietų dirvos yra smėlynės. Pagirio š.v. dalyje vyrauja durpynai su pušų miškas, o p.r. dalyje pelkynai be miškų. 3. Lioso zona nėra vientisa; jos didesni plotai aptinkami p.v. dalyje, Slucko apygardoje ir Oršos apygardos rytinėje dalyje. Ši lioso zona pasižymi dideliu dirvožemio derlingumu. Tai gudų ‚javų aruodas'. Ji žymiai tirščiau apgyventa, nekaip kitos zonos, ir joje mažiau miškų. Naugarduko apylinkėse yra antroji Gudijos augštumų sritis, kurios augščiausioji vieta iškilusi 324 m nuo j. l. 4. Pietiniame pakraštyje žemės paviršius suformuotas priešpaskutiniojo ledyno, kuris buvo plačiau ir toliau į pietus išsiplėtęs, nekaip paskutinysis. Čia žemės reljefas yra lygesnis, daugiau atmosferos veiksnių paveiktas.

Geologinė įžemio struktūra yra nesudėtinga; šiaurės dalyje po ledynų paliktomis morenomis guli devono sistemos padermės, o pietuose — kreidos ir terciaro sistemų sluogsniai. Klimovičių ir Mstislavlio apylinkėse aptikta fosforitų, pietvakarių dalyje yra cementui gaminti tinkamų klinčių, bet svarbiausiu žemės turtu yra durpės. Apskaičiuojama 3500 mil. t sausų (oro drėgmingumo) durpių esant.

Klimatas yra pereinamojo tipo iš jūrinio į žemyninį su ryškiu polinkiu į žemyninį. Žiemos šaltesnės, nekaip Lietuvoje; vasaros pietuose šiltesnės, o šiaurėje nežymiai vėsesnės. Kritulių daugiau iškrinta šiaurės dalyje (apie 650 mm). Pietinėje dalyje vasaros metu dėl didelių pelkynų dažni rūkai. Vasarą daugiausia pučia v. ir š. vėjai, o žiemą — r. ir p.r. Upės esti užšalusios nuo XI mėn. pradžios ligi IV pirmosios pusės. Vidutinė I temperatūra nuo –6 ligi –8°C. Sniego danga š. dalyje apie 40 cm, o Pagiryje tik 5–10 cm. Sniegas išsilaiko vidutiniškai 4,5 mėn., o pietuose 3 mėn. Vidutinė VII temperatūra 17–18°C. Saulėtumas vegetacinio periodo metu (IV–IX) apie 1200 val. Didžiausios Gudijos upės yra Dniepras, Bereza ir Pripetis. Miškai apima apie 5 mil. ha. Juose vyrauja (65%) spygliuočiai, o iš jų šiaurinėje dalyje 30–40% yra eglių. Ąžuolynų yra Bobruisko ir Mozyriaus apygardose, o Dniepro augštupio baseine dideli geros rūšies juodalksnynai. Metinio kirtimo norma apie 8,8 mil. ktm. Laukiniai gyvuliai mažiau išnykę, nekaip Lietuvoje. Šiaurinės dalies miškuose dar pasitaiko

meškų, o Baltvyžio girios rytinėje dalyje po II pas. karo įveista stumbrų.

E. von Engelhardt, Weissruthenien 1943; *A. Smolič*, Geografija Bialarusiji 1924; *E. Karskij*, Belorussy 1904; *René Martel*, Les Blancs Russes 1929. *A.B.*

Gudijos plotas ir gyventojai. Gudai susidarė iš kelių rytinių slavų giminių, kaip dregovičiai, radimičiai, poločėnai ir krivičiai. Šie pastarieji sukūrė istorinę Polocko kunigaikštystę, gyvavusią XII ir XIII a. pradžioje. Ši kunigaikštystė plėtėsi nuo vidurinės Dauguvos į pietus ir buvo pasiekusi Neries ir Nemuno versmes ir atsirėmusi į deš. Dniepro krantą tarp Oršos ir Rogačevo, kur ji ribojosi su Smolensko kunigaikštyste. Savo didžiausio prasiplėtimo metu Polocko kunigaikštystė buvo apjungusi apie pusę būsimųjų gudų etnografinio ploto, taigi apie 100.000 km². Valdydami didesnę valstybę, krivičiai gavo progos bent kiek kolonizuotis net Nemuno ir Neries versmių apylinkėse.

XIII a. vidury apsijungusi Lietuvos karalystė gana sparčiai plėtė savo ribas į rytus, atmušdama totorių veržimąsi, jau nukariavusį iki 1240 beveik visas rytinių slavų žemes ir pasiekusį lietuvių etnografinius plotus prie Nemuno versmių. Mindaugas užėmė Polocką ir Minską. Gediminas prijungė Vitebsko žemę ir stambų Pripeties baseiną. Algirdo valdžioje atsidūrė jau beveik visos gudiškosios žemės. O Vytautas savo imperiją praplėtė iki Maskvos apylinkių ir Okos augštupio. Lietuvos slaviškosios provincijos dažnai buvo vadinamos Litovskaja Rus', jų kalba — russkij jazyk. Pavadinimas Belorussija buvo kaikada neoficialiai vartojamas jau XIV a. ir taikomas šiaurinėms bei rytinėms Lietuvos dominijoms Dauguvos ir Dniepro augštupiuose. Pripeties baseine esančios žemės gavo kitą neoficialų vardą — Čiornaja Rus'. Gediminas save titulavo Rex Lithuanorum et multorum Ruthenorum. Bet rutenais tuomet buvo vadinami visi rytiniai slavai, esą Lietuvos valdžioje, taigi būsimieji gudai, ukrainiečiai ir net rusai nemaskoliai, t.y. ne Maskvos valdiniai. Gudų vardas, lietuvių plačiai vartojamas savo rytiniams kaimynams pavadinti, galbūt yra pats seniausias, siekiąs net antro amžiaus, kai gotai buvo užkariavę slaviškus lietuvių kaimynus pietuose (Pripeties baseine). Dabar gudais vadinami tik betarpiai lietuvių kaimynai rytuose.

Vytautinės Lietuvos plotas apėmė apie 900.000 km², iš kurių apie 250.000 gali būti laikomi besiformuojančios gudų tautos etnografine žeme. Gyventojų tankumas Vytauto laikais gudų žemėse bendrai gal dar nesiekė nei 2 gyv. km².

Didžiulėje lietuvių valstybėje iki 1566 administraciniai vienetai nesilaikė jokių etnografinių ribų. Vilniaus ir Trakų vaivadijos nusitęsdavo ir į tolimas slaviškas žemes. Tačiau 1566 pravestas naujas Lietuvos žemių suskirstymas šiek tiek atsižvelgė ir tautinių bei tikybinių ribų. Tuo metu Lietuva turėjo 294.000 km² ir nuo 1566 iki 1772 dalijosi į 9 palatinatus arba vaivadijas, kurių trys (Žemaičių seniūnija, Vilniaus ir Trakų vaivadijos) buvo laikomos lietuviškomis žemėmis ir apėmė apie 99.000 km², o šeši palatinatai, būtent, Brastos, Naugarduko, Minsko, Polocko, Vitebsko ir Mstislavlio, buvo laikomi gudiškais ir pravoslaviškais (po 1596 unijotiškais). Tautybių riba nebuvo tiksliai išvesta. Tikrosios Lietuvos rytiniuose pakraščiuose jau buvo apsigyvenusių slavų, o Naugarduko ir Minsko palatinatuose aptinkami gausūs lietuviški vietovardžiai primena ten gyvenusius lietuvius. Gudiškos didžiumos palatinatams 1566 teko 195.000 km².

J. Jakubowski, A. Pawiński, A. Jabłonowski ir W. Wielhorski yra bandę apskaičiuoti XVI a. Lietuvos gyventojų tankumą. Pagal W. Wielhorski Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1572 turėjusi apie 1.700.000 gyv., kurių pusė gyvenusi trijose lietuviškose provincijose. Lietuvių mokslininkų skaičiavimais 1572 Lietuvos valstybė apėmė šiuos plotus:

Okupuota Lietuva (be Klaipėdos krašto)	62.600 km²
Dabartinė Gudija	207.300 "
Sebež, Nevel' ir Veliž aps.	12.000 "
Balstogės ir Sokolkos aps.	5.500 "
Pietinė Suvalkija	3.000 "
Ukrainos š. pakraščiai	3.000 "
Lietuvos D. K-tė 1572	294.000 km²

Trijose lietuviškose provincijose mes apskaičiavome gyventojų tankumą apie 8,6 km², o šešiose gudiškose apie 4,4. Iš 850.000 tikrosios Lietuvos gyventojų, pagal W. Wielhorskio samprotavimą, tikrųjų lietuvių turėję būti apie 80% arba 680.000 ir jie sudarę apie 40% visos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų. 1572 ribose (be Smolensko) Lietuva turėjo apie 10% žydų, 3% rusų, 3% totorių ir apie 5% visų kitų mažumų, kaip lenkai, ukrainiečiai, vokiečiai ir karaimai. Tuo pat metu gudų Lietuvoje buvo 39%.

Trys lietuviškos provincijos turėjo apie 82% lietuvių katalikų. Tad Vilniaus ir Trakų palatinatų rytinė ir pietinė riba buvo kartu ir Vakarų kultūros persvaros riba. Gudiškos provincijos turėjo panašią pravoslavų (po 1596 — unitų) persvarą ir jų ribomis prasidėjo Rytų kultūros zona, į kurią vakarietiška kultūra smelkdavosi

Gudijos kaimas

per lietuvius dvasininkus, bajorus ir valdininkus.

Prieš antrąjį Lietuvos padalijimą 1791 toje pačioje 1572 Lietuvos erdvėje gyventojų padaugėjo iki 3.850.000, kurių tikybinę sudėtį W. Wielhorski vaizduoja taip:

	Skaičiai	%
Unitai (beveik visi gud.)	1.500.000	39
Kat. (beveik visi liet.)	1.470.000	38
Žydai	385.000	10
Pravosl. (beveik visi gud.)	250.000	6,5
Sentikiai (vien rusai)	140 000	4
Prot. (liet. ir vok.)	60.000	1,5
Mahometonai (totoriai)	40.000	1
Karaimai	5.000	0,13

Lietuvoje 1791 katalikas reiškė tik lietuvį ir tik retais atvejais lenką, nes lenkų buvo tik Lenkijos pasienyje ir trupučiukas Vilniuje. Unitas ir pravoslavas dažniausiai buvo gudo sinonimas, nors buvo šiek tiek ir lietuvių pravoslavų Gardino srityje ir Gudijos gilumoje. Sentikiai buvo rusai, Lietuvon atbėgę nuo religinių persekiojimų Rusijoje. Protestantų didžiuma buvo lietuviai su trupučiu vokiečių. Mahometonai buvo totorių tautybės. Išeinant iš šių samprotavimų laikoma, kad 1772 ribose Lietuvos valstybėje 1793 buvo tokie tautybių skaičiai:

gudų	1.750.000	rusų	140.000
lietuvių	1.400.000	lenkų	120.000
žydų	385.000	visų kitų	55.000

Didelėse slaviškose Lietuvos dominijose nei viena provincija dar nebuvo vadinama Gudija ar Bielorusija. Tačiau rusų ir lenkų istorikai (N. Tichomirov, S. Dmitrijev, L. Wasilewski ir kt.) tvirtina, kad Lietuvos valdymo laikai, ypač XIV ir XV a., turėjo didelės reikšmės gudų ir ukrainų tautoms susiformuoti. Jos buvo apsaugotos nuo totorių gilesnės įtakos ir atskirtos nuo Maskvos. Tai buvo tinkamos sąlygos jų kalbų savitumams išsilaikyti ir nesusilieti su didėjančia Maskolijos mase. Kai Lietuvą padalijus, Rusijai teko Gudija, tai 1796 pirmą kartą istorijoje pasirodė žemėlapiuose Gudijos vardas, Mogilevo ir Vitebsko kraštus rusams sujungus ir pavadinus B i e l o r u s s k a j a g u b e r n i j a. 1802 buvo sukurta paskira Vitebsko gubernija, ir Bielorusijos gurbernijai liko tik Mogilevo žemė. Bet šis jos pavadinimas buvo panaikintas 1840.

Bažnyčios administracijoje Bielorusijos vardas oficialiai buvo vartojamas jau nuo 1683, kada karalius Vladislovas įst. Bielorusijos provoslavišką vyskupiją su sostine Mogileve.

Etnografijos srityje Gudijos vardą labiau už kitus iškėlė prof. E. F. Karskij savo vertinga studija Belorussy 1904, prie kurios priedais yra du gudų kalbos žemėlapiai, įkvėpę gudams plačius teritorinius užsimojimus. Bet ten Karskij pasisako:

> ‚Gudų srities ribas aptarti mums padeda išimtinai kalba; to pasėkoje, pvz. tie lietuviai Vilniaus gubernijoje, kurie šiuo metu kalba tiktai gudiškai, pas mus yra priskaityti prie gudų... Tuo būdu žemiau apibrėžta sritis greičiau priklauso gudų šnekai, negu tautai' (4 psl.).

Keletas gudiškai kalbančių kaimų jam padaro visą stambų valsčių gudišku. Tad jo žemėlapyje gudiškomis virsta tokios vietovės kaip Vidžiai, Maišiogala, Vievis, Rodunė, Eišiškės, Druskininkai ir pietinė Suvalkija iki pat Augustavo.

Pagal vyraujančią rusų mokslininkų nuomonę, per antrąjį Lietuvos padalijimą 1793 Rusija atėmė iš Lietuvos jau visas slaviškas provincijas ir liko neužkariautos tik lietuvių gyvenamos žemės, kurios Rusijai teko per paskutinį padalijimą 1795. Ir 1793 Lietuvos teritorija Rusijos istorikų (Platonov), geografų (P. P. Semenov) ir etnologų nuo 1793 iki 1920 buvo laikoma tikrąja Lietuva, nuo gilios senovės apgyventa lietuvių ir jų artimų giminių-jotvingių, o Gudija (Bielorusija) buvo laikomos rytinės Lietuvos dominijos, padalytos vėliau į 4 gubernijas: Smolensko, Mogilevo, Minsko ir Vitebsko. Tokia Lietuvos ir Gudijos etnografinių žemių samprata iš Rusijos ir Lenkijos paplito ir V. Europoje ir tvirtai ten laikėsi iki 1920. Štai vienas tipingas ir įdomus pavyzdys. Prof. Adrien Balbi 1824 pabaigė rašyti savo ‚Atlas Ethnographique du Globe ou Classification des Peuples Anciens et Modernes d'après leurs Langues' 1826 ir jį dedikavo Rusijos imp. Aleksandrui I. Tai puošnus ir gana savotiškas veikalas, surinkęs 860 kalbų iš visų pasaulio dalių, duodąs jų pavyzdžius po 26 vienodos reikšmės žodžių iš kiekvienos kalbos. Europoje prof. Balbi gavo pavyzdžių iš 53 kalbų. Ir kiekvienai kalbai jis sumini tas provincijas ar apskritis, kur ta kalba vartojama. Tų laikų kalbų mokslas dar nebuvo pasiekęs dabartinio lygio, tad suprantama, kad jo knygoje randame gana daug klaidų, kai A. Balbi bando visas tas kalbas klasifikuoti į šeimas arba jas aptarti. Lietuvių kalbai pavyzdžius, jis parinko dvejopus: iš XVI a. raštų ir iš XIX a. pradžios. Šie pastarieji jo rašyba pateikti yra: saule, menuo, žiame, wanduo, ugnis, tiewas, motina, akis, galwa, nosu, borna, lietzuwis, dantis, runka, koia, wienas, du, tris, keturi, penki, šeši ir t.t. Gana tiksliai ir pilnai jis išvardija visas provincijas, kur lietuviškai kalbama. Gudus jis vadina ‚Kriwitsch', kurių gyvenamas kraštas esąs Vitebsko, Smolensko, Mogilevo ir Minsko gubernijos. Įdomu tai, kad lygiai tokius pat plotus etnografinei Gudijai ir Lietuvai skiria ir standartiniai Rusijos geografų veikalai. P. P. Semenov su savo gausiais bendradarbiais specialistais 1889–1913 leido 22 tt. praktišką Rusijos geografiją, bendru pavadinimu ‚Rossija'. Jos IX t. skirtas Gudijai ir pavadintas Verchneje Podnieprovje i Belorussija išėjo 1905 ir apėmė Smolensko, Vitebsko, Mogilevo ir Minsko gubernijas, o Lietuvai buvo skirtas XI t., apimąs Kauno, Vilniaus, Gardino ir Suvalkų gubernijas. (Primintina, kad iki 1842 Kauno gubernija tebebuvo Vilniaus gubernijos dalimi, o Suvalkų gub. iki 1867 buvo vadinama Augustavo gubernija ir iš pietų šono buvo bent kiek didesnė).

Tarp 1795–1920 ryškiai moksluose vyravo nuomonė, kad Lietuva susideda (pagal administracinius 1842 ir 1867 pakeitimus) iš Kauno, Vilniaus, Gardino ir Suvalkų gubernijų, iš Naugarduko aps. ir iš M. Lietuvos pagal Krantas, Labguva, Girdava ir Galdapė liniją. O etnografinei (ne kalbinei) Gudijai tuo pačiu metu buvo skiriama Smolensko ir Mogilevo gub., Minsko gub. be Naugarduko ir Vitebsko gub. be trijų vakarinių latviškų apskričių. Kaip čia matome, etnografine Lietuva buvo laikomi visi plotai, jau istorijos pradžioje lietuvių ir jotvingių gyvenami, nors gana stambūs jos pakraščiai ir buvo slavų ir net vokiečių imigrantų apgyventi, panašiai kaip Čekijos pakraščiai (Sudetai ir t.t.) jau prieš kelis amžius buvo vokiečių kolonizuoti, bet visų laikomi Čekijos dalimi.

Rusijos mokslininkas-statistikas M. Lebedkin valdžios pavedimu 1861 ir truputį anksčiau pravedė per katalikų ir pravoslavų dvasiškiją ir per gub. statistikos skyrius pirmą tautybių ir tikybų surašymą devyniose vakarų gubernijose, kurias Lietuva valdė prieš pat Liublino uniją, t. y. 1514–69. Tai apima beveik visą Gudiją (be Smolensko gub.) ir didžiumą lietuviškų etnografinių sričių, bet be Suvalkijos ir be M. Lietuvos. 1860 jis Gardino gub. nerado nei vienos apskrities su gudiška dauguma, bet 3 apskritys (Gardino, Slonimo ir Valkavisko) turėjo absoliutinę lietuvių daugumą, kuri tuo metu nedaug kur kalbėjo lietuviškai, bet dar išlaikė priklausomybės jausmą Lietuvai tautiniu ar valstybiniu atžvilgiu.

M. Lebedkino vadovaujamas susirašinėmas 1861 gudų rado: Mogilevo gub. 713.375, Minsko gub. 661.770, Vitebsko gub. 396.369, Vilniaus gub. 143.041, Gardino gub. 25.879, Kauno gub. 1548. Šešiose vakarų gubernijose buvo surašyta 1861 1.941.982 gudai. Prie jų reikia dar pridėti Smolensko gub. gudus 450.000, Černigovo 300.000, Tverės ir Kalugos 20.000, Pskovo 20.000, Augustavo aps. 12.000, Ilūkštos aps. 10.000, Orlo gub. 18.000. Tuo būdu visoje Gudijoje ir kaimyninėse žemėse 1861 buvo 2.831.982 gudai, o pagal žymų demografą Schnitzler — apie 3 mil.

XIX a. antrą pusę tenka apibūdinti kaip didelį gudų kalbos plitimo periodą Vilniaus gubernijoje ir lenkų politinės sąmonės pergalę Vilniaus ir iš dalies Gardino gub. Lietuvių spaudą uždraudus 1864, jų

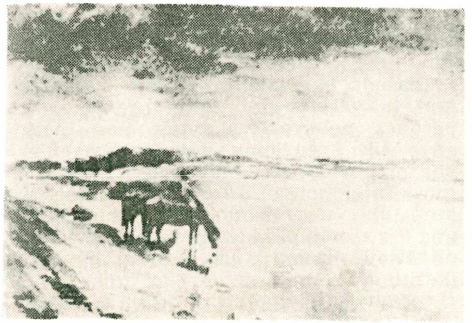

P. Miranovič Dauguva

kalbos plotas Vilniaus gub. pradėjo smarkiai siaurėti, nors lietuviški papročiai ir blanki tautinė sąmonė dar ilgai tebesilaikė.

Šiuo metu Gudijos etnografinį (ne kalbinį) plotą sudaro šie kraštai:

Sovietinė Gudija (be 18.000 km² liet. Vilnijos)	189.600 km²
Senovinė Smolensko žemė	55.000 ″
Sebež, Nevel′ ir Veliž aps. (Vitebsko gub.)	12.000 ″
Visa etnografinė Gudija	256.600 km²

Šiuos apskaičiavimus darant, turėta galvoje, kad iš Balstogės vaivadijos Gudijon tapo repatrijuoti beveik visi sąmoningi gudai (34.000), o iš Gudijos repatrijavosi beveik visi lenkai (mažiausia 272.183 iki 1946 pabaigos).

Minėtame 256.600 km² etnografiniame plote gudų augimą pavaizduoja sekantieji skaičiai, iškalkuliuoti pagal istorinius-geografinius samprotavimus:

	Visi gyventojai	Tank. km²	Vien gudų	Gudų % %
1430	500.000	2,0	450.000	90
1572	1.130.000	4,4	1.020.000	90
1791	2.300.000	9,0	1.955.000	85
1861	3.850.000	15,0	3.080.000	80
1897	7.700.000	30,1	5.850.000	76
1914	9.700.000	38,0	7.280.000	75
1939	11.000.000	43,0	8.700.000	75
1955	10.900.000	42,5	7.630.000	70

Nors rusai savo enciklopedijose etnografinei Gudijai pripažįsta net 317.000 km² su 12 mil. gyv. (1920), bet nei jie, nei Vakarų mokslininkai tų didelių plotų visdėlto neskiria gudų valstybei. Britų Historical Section of the Foreign Office 1920 išleido savo ekspertų paruoštą 144 psl. studiją Russian, Poland, Lithuania and White Russia, kurioje gudiškomis gubernijomis laikomos Minsko, Mogilevo ir Vitebsko (be 3 latviškų aps.), o Kauno, Vilniaus, Gardino gub. ir šiaurinė didžiuma Suvalkijos ten laikoma Lietuva, nors gudų esą taip pat ir Vilniaus gubernijose. Knygelės autoriai smerkia Lenkiją, kad ši, pasiremdama savo įtakinga tautine mažuma, bando savintis Lietuvos ir Gudijos žemes. Lietuvoje jos svarbesniais miestais išskaičiuojami Vilnius, Balstogė, Kaunas, L. Brasta ir Šiauliai. Visoje Gudijoje pagal 1897 statistiką britai priskaitė 5.447.000 gudų, o L. Brastos ir Kobrino aps. jis skaito ukrainiškais. Pagal 1911 žinias britų ekspertai vaizduojasi Lietuvą turint 5,5 mil. gyventojų, o Gudiją 7 mil.

Kai priartėjo praktiškas sienų klausimas, tai britų ir kitų vakariečių oficialinė nuomonė susitraukė į garsiąją lordo Curzon liniją, turėjusią dvi redakcijas, kurių antroji ir paskutinė, perredaguota visų sąjungininkų Spaa konferencijoje, 1920 VII 10–11; ji turi didelės svarbos kaip Lietuvai, taip ir Gudijai. Ją pasirašė ir Lenkijos užsienio reikalų min. Wł. Grabski. Gudams ir lietuviams svarbiausias jos punktas skamba taip:

‚Wilno shall without delay be relinquished to Lithuania and excluded from the zone occupied by the Red Army during the armistice.'

‚North of Grodno the line will be held by the Lithuanians will run along the railway running from Grodno to Wilno and thence to Dvinsk. On the other hand, the armistice should provide that the armies of Red Russia should stand at a distance of fifty kilometers to the east of this line.'

Curzono linijos tikslas buvo derybų me-

P. Miranovič Koplytėlė

tu palikti neabejotinai lietuviškas žemes Lietuvos žinioje, o lenkiškas—Lenkijos žinioje, numatant, kad per derybas dėl galutinių ribų Sovietai sutiks pridėti šioms valstybėms teisingų pataisų. Beveik tuo pat metu, 1920 VII 12, derybose Maskvoje lietuviai išgavo gana žymių pataisų priedų. Pati Curzono linija be pataisų Lietuvai būtų palikusi 74.000 km², o Maskvos sutartis jai davė 88.000 km². Curzono linija būtų palikusi Lietuvos pasienio miesteliais Brėslaują, Vidžius, Ožiūnus(Kazėnus), Pastovį, Kabilninkus, Svierius, Šemetavą, Gervėčius, Salas, Ašmeną, Kanvoliškę, Armoniškį, Žirmūnus, Voveris, Vosyliškes, Kamenką, Skydelę ir Gardiną. Pietuose nuo Gardino būtų susitikusios Lietuvos, Gudijos ir Lenkijos sienos.

Curzono linija minima Lenkijos Sovietijos sutartyje 1945, nes pagal tą liniją ir buvo išvesta pokarinė tų dviejų valstybių siena, pataisant ją Lenkijos naudai, t.y. pastumiant ją 30 km į r. nuo Bugo ir Solokijos santakoje ir 17 km į Baltvyžio girias.

Sovietinės Gudijos sienos rytuose pradėtos nustatinėti tik 1922, kada Rusija pripažino Gudijai tik Minsko gub. 6 apskritis ir priedus iš Mogilevo gub. 1924 Rusija pridėjo Gudijai po keletą apskričių iš Vitebsko, Mogilevo ir Gomelio gub. ir vieną apskritį iš Smolensko gub. 1926 dar pridėjo jai 2 apskričius iš Gomelio gub. Tad 1926–39 Gudijos sovietinė respublika apėmė jau 126.800 km² ir turėjo 5.439.400 gyv. Bet Bolšaja Sovietskaja Enciklopedija (V t., 1927, 353 psl.) pripažįsta, kad pačiai Rusijai priskirtos gudiškos žemės turinčios bent 3.600.000 gyv. Rytuose nuskriausta Gudija 1939 tapo iš dalies atlyginta lietuviškomis etnografinėmis sritimis Vilnijoje — apie 18.000 km² su 800.000 gyv. Lenkų valdyta Vakarinė Gudija tapo sujungta su Rytine 1939 IX, o jos sienos galutinai nustatytos sutartimi su Lenkija 1945. Paskutinio karo pasėkoje Gudija gavo vakarų šone stambų priedą — 80.800 km², ir dabar apima 207.600 km².

Karo pradžioje 1939 X 10 sovietai užleido Lietuvai bent penktąją dalį okupuotos Vilnijos plotų su Vilniumi, Trakais, Švenčionėliais, viso 6700 km². Švenčionių apylinkė buvo palikta Gudijai, o apie Švenčionių aps. Bolšaja Sovietskaja Enciklopedija (V t., 1927, 367 psl.) sako, kad ji beveik ištisai yra lietuvių apgyventa. Lietuvos sostinė Vilnius buvo palikta pasienyje be užnugario, senos lietuvių istorinės vietovės, kaip Ašmena, Alšėnai, Krėva, Lyda ir Gardinas, liko už Lietuvos ribų.

Vos aneksavus Lietuvą, Gudijos atstovai Augščiausiame SSSR Soviete Maskvoje 1940 VIII 3 pasiūlė sugrąžinti sovietinei Lietuvai šešis rajonus: Švenčionių, Vidžių, Adutiškio, Astravo, Varanavo ir Rodūnios. Vidutiniškas Gudijos rajonas apima apie 1200 km² ir turi apie 50.000 gyv. Taigi viso pažado ekvivalentas galėjo siekti 7200 km² ir 300.000 gyv. Betgi praktikoje tas pažadas nebuvo įvykdytas, nes Lietuva gavo tik Švenčionių rajoną, Dieveniškės parapiją ir Druskininkus, viso apie 82.000 gyv. Taigi apie 220.000 gyv. ir apie 5000 km² liko negrąžinta, nors originaliame gudų atstovų pažade buvo pasakyta, kad minėtieji rajonai turi lietuvių gyventojų didžiumą'.

Karo metu (1941–44) nauji okupantai vokiečiai norėjo tarp gudų ir lietuvių turėti glaudesnę santaiką ir tuo tikslu buvo pravedę tarp dviejų šalių naują kompromisinę sieną, kuri Lietuvai davė Ašmenos ir Svierių aps. ir Vidžių vls., viso apie 5000 km² ir apie 185.000 gyv. ir buvo dar planavę pridėti Lietuvai stambios apskrities ekvivalentą su Pastovio, Varpuvos ir Drujos geležinkelio ruožu į Dauguvą.

Tuoj po karo Gudija buvo padalinta į 12 apygardų, bet nuo 1954 pradžios penkios apygardos buvo panaikintos, prijungiant jų plotus prie kitų Gudijos apygardų. Dabar yra 7 apygardos: Maladečnos, Gardino, Brastos, Minsko, Mogilevo, Vitebsko ir Gomelio.

Sunaikintų žydų ir repatrijuotų lenkų erdvę Gudijoje skubinasi užimti kolonistai rusai, kurių daug yra visose Gudijos apygardose, o ypač miestuose kaip Minsk, Borisov, Pinsk, Gardinas, Lyda, L. Brasta. Rusų tiek daug prikolonizuota, kad jiems jau reikia savų laikraščių, mokyklų ir teatrų, kurių jau yra net Gardine, kuris prieš sovietų okupaciją rusų beveik neturėjo. Kad sudarytų Gudijoje rusų kolonistams vietos, gudai yra siunčiami ir viliojami iš Gudijos į tolimus Rusijos kraštus. Jų ten jau yra per milioną žmonių, bet ten jiems neduodama gudiškų mokyklų, laikraščių ir teatrų.

Sovietų šaltiniai laiko, kad 1941–45 karo metu Gudija neteko apie 2.200.000 gyv. Jų pusę, berods, sudaro vokiečių išžudyti ir repatrijuoti lenkai. Tad pačių gudų gaibūt bus žuvę arti vieno miliono.

E. F. Karskij, Belorussy 1904; *V. P. Semenov*, Rossija IX t.: Verchneje Podneprovje i Belorussija 1905; Historical Section of the Foreign Office: Russian Poland, Lithuania and White Russia 1920; *L. Wasilewski*, Litwa i Bialorus 1925; *V. Pičeta*, Obrozovanije belorusskogo naroda (Voprosy istorii) 1946; *E. von Engelhardt*, Weissruthenien 1943; Akademija Nauk BSSR: Istorija Belorusskoj SSR (2 tt.) 1954; *A. Pjankov*, Proischoždenije Belorusskogo naroda 1948; *N. V. Kamenskaja*, Obrazovanije Belorusskogo sovietskogo gosudarstva 1948; *Wł. Wielhorski*, Litwini, Bialorusini i Polacy w dziejach kultury W. Ks. Litewskiego (Alma Mater Vilnensis) 1951; *K. Pakštas*, Gudijos plotas ir gyventojai — palyginimai su Lietuva (Aidai, 1956, nr. 3 ir 4); *S. Sužiedėlis*, Gudų dvejopa invazija (Tėvynės Sargas) 1956. *K. Pkšt.*

G. istorija. Žmogaus gyvenimo žymės G. randamos jau nuo senojo akmens amžiaus. Archeologiniai ir toponomastiniai duomenys rodo, kad prieš slavų atsikraustymą čia gyveno lietuvių ir suomių giminės. Kai gotų ir vėlesnio tautų kraustymosi išjudinti slavai išsikėlė iš savo senųjų sodybų pakarpatėje, į G. atsikėlė rytų slavų kiltys, metraščių vad. krivičiais, dregovičiais ir radimičiais. Krivičiai įsikūrė Dauguvos, Dniepro ir Lovaties augštupiuose, dregovičiai tarp Pripeties ir Dauguvos, radimičiai abipus Sožies. Iš radimičių, dalies krivičių ir dalies dregovičių ilgainiui susidarė gudų tauta. Pats gudų (gud. belorus) ir G. (gud. Belaruś) vardas nėra labai senas. Istorijos šaltiniuose G. vardas pirmą kartą minimas 1472 Maskvos D. K. Jono III laiške pop. Sikstui IV. Nuo XVI a. pabaigos G. vardas jau dažniau užeinamas istoriniuose raštuose ir geografiniuose aprašymuose. Oficialiai G. vardas pradėta vartoti tik po Lietuvos padalijimų, rusų valdymo laikais. Senovėje gudų gyvenamosios vietos buvo vadinamos atskirų r. slavų kilčių ir geografiniais žemių bei kunigaikščių vardais. Jau IX a. jie buvo perėję iš gimininės santvarkos į sritinių bendruomenių santvarką. Gimininei santvarkai nykstant, prie kurios visi gyventojai buvo laisvi, susidarė visuomeninės klasės: kunigaikščiai, ‚gerieji žmonės', arba bajorai žemininkai ir bajorai družininkai (kunigaikščio draugės bajorai), miestiečiai, laisvieji valstiečiai, činšininkai (smirdai) ir nelaisvieji valstiečiai, susidedą iš vergų ir skolų nebeišsimokančių skolininkų (zakupai). Kadangi G. kryžiavosi eilė prekybos kelių iš vakarų į rytus ir per ją ėjo didysis vandens kelias iš Skandinavijos į Graikiją, tai prie šitų kelių išaugo miestai ir atsirado miestiečių, besiverčiančių amatais ir prekyba. Miestai pasidarė juos supančių sričių politiniais centrais, valdomi miesto ir apylinkės gyventojų krivūlių (vad. večėmis) ir jų rinktų kunigaikščių. Ilgainiui kaikurie tokių kunigaikščių įsigalėjo pastoviai ir ėmė valdyti savo sritis paveldimai. Taip dar prieš Kievo rusų valstybės susikūrimą G. buvo tokių paveldimų sričių kunigaikščių. Žymiausios k-tės čia buvo Polocko, Smolensko ir Turovo, kurioms priklausė ir kiti smulkesni miestai, vad. ‚priemiesčiais'. X a. visa G. buvo įjungta į naujai susikūrusią Kievo valstybę. Kievo D.K. Vladimiras Polocką atidavė savo sūnui Iziaslavui, kuris davė pradžią Polocko kunigaikščio šeimai, vad. Vseslavičiais nuo Iziaslavo vaikaičio Vseslavo (gud. Usiaslau). Ilgainiui Polocko k-tė pasidarė nepriklausoma. XII a. nuo pakrikusios ir susilpnėjusios Kievo valstybės taip pat atsiskyrė Smolensko ir Turovo-Pinsko žemės. Tuo metu ypačiai iškilo Polocko k-tė, kovose su Kievu dėl savo savarankiškumo užėmusi nemažai G. žemių ir savo politinę galią išplėtusi į latvių gyvenamąsias sritis Padauguvyje. Tačiau Polocko kunigaikščių nuolatinės kovos su kitais G. kunigaikščiais ir vidaus vaidai ilgainiui nusilpnino Polocko k-tę, ir ji jau XII a. suskilo į smulkesnes k-tes, kaip Minsko, Vitebsko, Iziaslaulio, Logoisko, Oršos, Drucko ir kt. Taip pat suskilo ir Turovo-Pinsko k-tė į Turovą, Pinską, Slucką ir Klecką. Tose smulkiose kunigaikštystėse vėl atgijo ir įsigalėjo gyventojų krivūlės (večės), nulemiančios likimą kunigaikščių, besivaidijančių dėl valdžios. Smulkiems G. kunigaikščiams ir miestams besivaidijant, į kovas buvo įtraukti ir lietuviai, kurių kunigaikščiai jau XIII a. pradžioje pradėjo šeimininkauti Polocke. Latvių gyvenamosios sritys buvo užimtos Livonijos ordino. XIII a. viduryje Polocką, Drucką ir Vitebską valdė kunigaikščiai lietuviai Tautvilas, Eidivydas ir Vykintas, D.L.K. Mindaugo išvaryti iš etnografinės Lietuvos. Mindaugas privertė juos apleisti ir G. k-tes, bet Tautvilas vėliau vėl grįžo į Polocką. Po jo Polocką dar valdė kitas lietuvis kng. Girdenis, valdęs ir Vitebską (ligi 1267). Mindaugo laikais prie Lietuvos buvo prijungta ir vad. ‚Juodoji Rusija' (Naugarduko, Slanimo ir Valkavisko sritys), kadaise priklausiusios Polockui, vėliau Vladimiro–

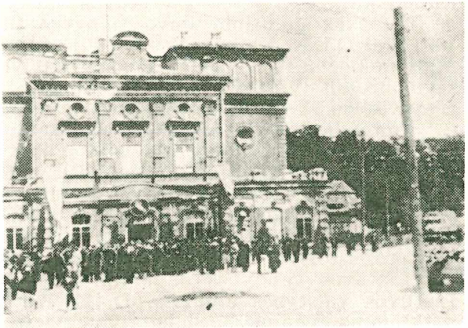

Minsko teatras
(čia vyko 1918 ir 1944 gudų kongresai)

Gudų Centrinės tarybos buveinė Minskė (1944)

Haličo kunigaikštystei. Į Lietuvos valstybę Polockas galutinai buvo įjungtas tik 1307, kai D.L.K. Vytenis iš ten išvijo Livonijos vokiečius ir Polocką atidavė valdyti savo broliui Vainai. Gedimino laikais į Lietuvos valstybę buvo įjungtos ir kitos G. kunigaikštystės: Minskas, Iziaslaulis, Lukomlis, Druckas ir kt. Buvusios Turovo–Pinsko kunigaikštystės žemės į D.L.K-tę buvo įjungtos Gedimino ir Algirdo laikais. Jau XIV a. viduryje visa G. priklausė D. L. K-tei, ir politinė G. istorija tapo tik Lietuvos istorijos dalimi, nes pati G. buvo tik Lietuvos valstybės dalis ligi senosios Lietuvos valstybės žlugimo. D. L. Kunigaikščiams užėmus G., dalis gudų gyvenamų žemių buvo priskirta prie Vilniaus kunigaikštystės arba buvo įjungta į tikrąją Lietuvą, iš kitų dalių buvo sudarytos sričių kunigaikštystės, paprastai valdomos Gedimino dinastijos kunigaikščių D. L. Kunigaikščio priklausomybėje. Nuo Vytauto D. laikų svarbesnės kunigaikštystės buvo verčiamos vietininkijomis, valdomomis D. L. Kunigaikščio paskirtų vietininkų. Ypatingas savo teises ilgiausiai išsaugojo Polocko ir Vitebsko sritys, gavusios specialių privilegijų, kurios buvo duotos ir Smolenskui. Ilgainiui iš G. buvo sudarytos šios Lietuvos vaivadijos: Polocko, Vitebsko, Minsko. Dalis gudų žemių įėjo dar į Naugarduko, L. Brastos, Mstislaulio, Smolensko vaivadijas. 1564–66 reformomis visų G. žemių teisminė ir administracinė tvarka buvo suvienodinta su visos D. L. Kunigaikštystės tvarka. G. pamažu įsigalėjo tokia pat socialinė ir ūkinė santvarka, kaip ir visoje Lietuvoje. Lietuvos didikai ir bajorai čia įsigijo nemažai dvarų, taip pat čia įsikūrė ir lietuvių valstiečių. Nemaža čia buvo įsteigta ir D.L.K. dvarų–domėnų. Tiek gudų, tiek lietuvių ar lenkų kilmės žemininkai XV–XVI a. susiformavo į vieną bajorų luomą, turėjusį tas pačias politines, socialines ir ekonomines privilegijas, kaip ir visoje Lietuvoje. Bajorams iškilus, G. miestų ir miestiečių teisės buvo susiaurintos, o įvairių kategorijų valstiečiai virto baudžiauninkais. Bajorai pamažu sulenkėjo, o daugiausia jų buvo katalikų arba unitų tikybos. Valstiečiai išlaikė savo gudiškumą, o tikybos daugiausia buvo pravoslavai.

Nuo XV a. pabaigos Lietuvos kaimynystėje pradėjus kilti Maskvos kunigaikštystei, turėjusiai tikslą savo valdžioje visas rytinių slavų gyvenamas žemes surinkti, prasidėjo ilgi ir sunkūs Maskvos karai su Lietuva. XV a. pabaigoje ir XVI a. Maskvai pavyko atimti iš Lietuvos eilę rusų žemių, ir jau buvo kariaujama dėl rytinių ir šiaurinių G. žemių. Švedų ir Maskvos karų metų 1654–55 Maskva buvo laikinai užėmusi visą G. ir net dalį etnografinės Lietuvos. Nors 1656 paliaubomis Maskvai ir buvo palikta G., bet netrukus karas atsinaujino, ir Lietuva vėl atsiėmė G. 1667 Andrusovo taika Lietuvos ribose buvo palikta beveik visa G., išskyrus Smolensko vaivadiją ir kaikurias Vitebsko vaivadijos dalis. Į sutartį buvo įrašyta, kad Lietuvos ir Lenkijos pravoslavai nebūtų spaudžiami. Ši taika buvo atnaujinta 1686. Nustatyta Lietuvos siena su Maskva nuo tada išliko nepasikeitusi iki pat pirmojo Lietuvos padalijimo, bet ginčai nuolat kildavo su Maskvos carais, kurie, dėdamiesi Lietuvos ir Lenkijos pravoslavų globėjais bei gynėjais, jau XVIII a. bandė kištis į Lietuvos ir Lenkijos vidaus reikalus, kaltindami Lietuvos ir Lenkijos valdžią nesilaikant pažadų neskriausti pravoslavų ir suteikti jiems visišką laisvę. Žymi dalis G. žemių (ligi Dniepro ir Dauguvos) Rusijos buvo užimta per pirmąjį Lietuvos ir Lenkijos padalijimą 1772, kada Rusijai atiteko šiaurinė Polocko vaivadijos dalis su pačiu Polocko miestu, visos Vitebsko ir Mstislaulio vaivadijos ir dalis Minsko vaivadijos. Daugumas Lietuvoj likusių G. žemių su pačiu Minsku rusų buvo užimta per antrąjį Lietuvos ir Lenkijos padalijimą 1793, kada Rusijai atiteko visa likusioji Minsko vaivadija ir dalis Naugarduko, L. Brastos ir net Vilniaus vaivadijų. Per tretįjį 1795 padalijimą rusai užėmė net ir etnografinę Lietuvą, išskyrus tik Užnemunę.

Užimtą G. rusai padalijo į gubernijas ir čia įvedė savo administracinę tvarką, nors ligi 1840 čia tebeveikė Lietuvos Statutas. 1792 buvo paskirtas G. generalgubernatorius. Carė Kotryna II sujungė Polocko ir Mogilevo sritis ir jas pavadino Gudijos (Belorussija) gubernijos vardu su centru Vitebske. 1802 ši gubernija buvo padalyta į Vitebsko ir Mogilevo gubernijas, kurios ligi 1840 oficialiai buvo vadinamos G. gubernijomis. Neoficialiai G. vardu kartais buvo vadinama ir Minsko gubernija. Carui Nikolojui I pradėjus rusinti nerusiškąsias sritis, taigi ir G., oficialus ‚Belorusijos' vardas buvo panaikintas, ir kraštas imta oficialiai vadinti Šiaurės Vakarų Rusija. Tas vardas išliko ligi pat carinės Rusijos žlugimo. Rusinimo sumetimais G. vardo buvo visiškai vengiama. Rusiškos tvarkos įvedimas gudų krašto dar nesurusino ir buv. Lietuvos valstybės tradicijų neišnaikino. Kaip ir Lietuvoje, XIX a. G. viešajame gyvenime vyravo sulenkėję dvarininkai, kurie dar ilgai laikėsi bendrų Lietuvos ir Lenkijos bajorų siekimų. Tai ryškiai pasireiškė 1812 Napoleono žygio į Rusiją metu, kada G. gerokai nukentėjo (čia įvyko ir garsiosios Berezinos kautynės). G. dvarininkai prisidėjo ir prie 1831 bei 1863 Lietuvos ir Lenkijos sukilimų. Dėl to Rusijos valdžia ėmė persekioti sulenkėjusius bajorus ir pradėjo

griežtą krašto rusinimą. G. laikydama rusišku kraštu, Rusijos valdžia stengėsi iš šaknų išrauti lenkišką įtaką. Rusinimo politika ypačiai sustiprėjo po 1863 sukilimo numalšinimo. Prie sulenkėjusio elemento įtakos sumažinimo prisidėjo ir 1861 baudžiavos panaikinimas, šiek tiek pakreiptas valstiečių naudai. Betgi ekonomiškai valstiečiai tebeskurdo ir po baudžiavos panaikinimo ir daugelis jų buvo linkę į revoliucinį sąjūdį, susijusį su gudų tautiniu atgimimu ir žemės reformos reikalavimais. Tautinis G. atgimimas ypačiai sustiprėjo XIX a. pabaigoje. Nei griežtos rusinimo priemonės neįstengė jo užgniaužti.

G. nemažai nukentėjo I pas. karo metu, ypačiai dėl čia vykusių fronto veiksmų. Po 1917 Rusijos revoliucijos G. buvo sudaryta vakarų fronto darbininkų, kareivių ir valstiečių komitetai, kurie čia bandė įvesti bolševikinę santvarką. Tačiau frontui pairus, vokiečių kariuomenė 1918 II užėmė Minską ir visą sritį ligi Dniepro. Vokiečių valdžioje užimtos G. dalys išbuvo ligi 1918 XI, kol po revoliucijos Vokietijoje vokiečių kariuomenė buvo atitraukta iš G..

G. nepriklausomybė buvo paskelbta 1918 III 25 Minske. Naujosios respublikos kūrėjai buvo Lastouski, Krečeuski, Zacharka, Jezavitau, Amerikoje gyvenąs Varonka. Lietuva bene pirmoji pripažino naująją respubliką. Tačiau rytų kaimynas greit ‚prijungė' Gudiją prie RSFSR; po Rygos taikos sutarties ji buvo padalyta tarp T. Rusijos ir Lenkijos. Exilvyriausybė su Krečeuskiu ir Lastouski priešakyje ilgesnį laiką gyveno Kaune. Iš čia dalis ministerių vėliau išvyko į čekų Prahą. Juozas Varonka buvo pasilikęs ministeriu gudų reikalams Lietuvos Respublikos vyriausybėje. Pagal gudų ir lietuvių respublikų vyriausybių susitarimą Gardino sritis buvo prijungta prie Lietuvos. Lietuvos kariuomenėje formavosi gudų dalys, kurios dalyvavo kare už Lietuvos nepriklausomybę.

Tada komunistai vėl subruzdo organizuotis, ir darbininkų ir valstiečių Taryba 1919 I 1 paskelbė G. nepriklausomą Tarybų Socialistinę Respubliką (GTSR, gud. ir rus. BSSR), iš pradžių apėmusią tik buv. Minsko gubernijos dalis su sostine Minske. 1919 II 4 buvo priimta G. konstitucija, pagal kurią G. pasidarė Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos (rus. SSSR) narys. Iš G. komunistai bandė jėga veržtis į Lietuvą, norėdami sudaryti jungtinę Lietuvos ir G. komunistinę respubliką, užėmė dalį Lietuvos ir įsiveržė į Lenkiją. Lietuviai komunistų kariuomenės veržimąsi sustabdė, o lenkai juos sumušė 1919 ir net užėmė dalį G. Pagal 1921 Rygos taikos sutartį, sudarytą tarp Lenkijos ir SSSR, vakarinė G. dalis buvo atiduota Lenkijai. G. rytinė dalis su sostine Minske liko socialistinė tarybų respublika, kurios teritorija buvo padidinta 1924 ir 1926, prie G. prijungiant buv. Vitebsko, Gomelio ir Smolensko gub. dalis.

BSSR teritorija dar padidėjo, prasidėjus II pas. karui, kai, žlugus Lenkijai, 1939 prie G. buvo prijungtos vakarinės gudų žemės, nuo 1919 buvusios lenkų valdžioje, kurie, kad ir kaip buvo stengęsi, gudų nepajėgė sulenkinti. 1941 VI G. vėl buvo užimta vokiečių, ir jų valdžioje išbuvo ligi 1944 vasaros, kol T. Rusija ją atsiėmė. 1945 II Jaltos konferencijoje JAV ir Anglijos atstovai sutiko su rusų reikalavimu nustatyti rytinę Lenkijos sieną pagal Curzono liniją, nužymėtą maždaug etnografiniais pagrindais. Tuo remiantis, 1945 VIII 28 SSSR ir Lenkijos sutartimi siena tarp Lenkijos ir G. buvo išvesta, prisilaikant Curzono linijos, iš dalies pasikeičiant gyventojais. Dabar G. savo didumu yra trečia slavų respublika bendroje T. Rusijoje.

V. Pičeta, Hist. Belarusi I 1924; *V. K. Šarbakou,* Narys hist. Belarusi I 1934; *P. N. Batiuškov,* Belorussija i Litva 1890; *Ignatovskij,* Istorija Belarusi 1923; *V. E. Danilevič,* Istorija Polockoj Zemli do konca XIV st. 1896; *P. V. Golubovskij,* Istorija Smolenskoj Zemli do načala XV st. 1895; *M. Dovnar-Zapolskij,* Očerk istorii krivičskoj i dregovičskoj zemel do konca XII st. 1891; *M. V. Dovnar-Zapolskij,* Narodnoje choziajstvo Belarussi 1861–1914, 1926; *W. Hryszkiewich,* Rola ziem bialoruskich w uniach polsko-litewskich 1935. *K. Avž.*

Gudin Théodore (1802–1880) prancūzų tapytojas, daugiausia piešęs prancūzų laivyno gyvenimo vaizdus. Jo paveikslų yra daug Versailles galerijoje. 1921 išspausdinti atsiminimai — Baron G. souvenirs 1820–70.

Gudiškės k. Biržų vls. ir aps. 1939 23 gyventojai. 1863 V 8 ties G. įvyko Lietuvos sukilėlių kautynės su rusų kariuomene. Sukilėliams vadovavo Sierakauskas. Kautynės pasižymėjo nepaprastu atkaklumu. Iš kairiojo sparno rusus puolė Kolyška su dalgininkais, iš dešiniojo poetas Vivulskis taip pat su dalgininkais. Sierakauskas, nors ir sužeistas, dar komandavo, bet buvo išneštas iš kautynių lauko. Apie 200 sukilėlių buvo sužeista ir nukauta. Likusieji, Laskausko vadovaujami, pasitraukė, pralaimėję mūšį.

Gudjurgis Juozas (1906 Linkuvoje — apie 1948 Sibire) žurnalistas. Baigė Linkuvos gimn. ir studijavo Lietuvos univ. Nuo 1927 bendradarbiavo Laisvėje, paskiau ligi 1940 buvo Mūsų laikraščio redaktorius. 1940 išvežtas į Sibirą, kur ir mirė.

J. Gudjurgis

Gudkarklis žr. Gluosnis (G. raudonžiedis).

Gudlaukio miškas Tauragės aps., 143 ha. Eglės medynai su beržu, drebule, ąžuolu.

Gudlaukis bžk. Gelgaudiškio vls., Šakių aps., 10 km nuo Nemuno, tarp Balkojinės ir Žalgirio miškų. Anksčiau Medardo Komaro dvaras, 1924 išdalytas. Prieš II pas. karą čia pastatyta laikinė medinė bažnyčia ir 1939 įst. parapija. 1944 kovų metu bažnyčia sudegė. Veikė I komplekto pradžios mokykyla, pašto agentūra, 2 krautuvės, aliejaus spaudimo įmonė.

Gudmundsson Kristmann (g. 1902) islandų rašytojas, rašęs norvegiškai. G. eilėraščiuose, novelėse ir romanuose, kuriems motyvus jis paprastai ima iš Islandijos, vyrauja gamtos pavaizdavimai. Stipriu išgyvenimu bei geru psichologiniu žvilgsniu jis daugelyje savo romanų analizuoja jaunimo problemas, ypač seksualines. Jo romanai yra išversti į daugelį kalbų. Parašė Livets morgen (Gyvenimo rytmetys) 1929, Det hellige fjell (Šventasis uolynas) 1932, Hvite netter (Baltosios naktys) 1934, Jordens barn (Žemės vaikai) 1935, Gudinnen og oksen (Deivė ir jautis) 1938, Kvöld i Reykjavik 1948, Thokan rauad 1950.

Gudobelė (Crataegus) erškėtinių (Rosaceae) šeimos medinė gentis. Augliai dygliuoti, lapai sklypėti, vaisius obuolio pavidalo, mažas, sėklos kauliškos. Lietuvoje auga G. g r a u ž e l i n ė (C. oxyacantha L.), žydi baltai, vaisius dviejų sėklų, krūmas iki 3–4 m augščio, G. v i e n a p i e s t ė (C. monogyna Jacq.), žiedai vienos piestelės, vaisius vienasėklis, krūmas 1–3 m augščio. Šios abi G. sutinkamos retai. G. yra daug dekoratyvinių; ypač gražios pilnaviduriais žiedais.

Gudonis Antanas (1911 IX — 1941 VI 26) Panevėžio aps. ligoninės gydytojas, 1937 baigęs V.D. univ. medicinos fakultetą. Besitraukiančių bolševikų nužudytas Panevėžyje.

Gudronas (prc. goudron) deguto pavidalo mineralinė masė; greta su bitumu vartojama asfaltui gaminti.

Gudrun 1. Vokiečių XIII a. epo ‚Gudrun Lied' svarbiausia veikėja, Hettel duktė. Ji labai graži, ir jai piršosi trys augštos kilmės jaunikiai. Prasidėjo vaidai. Vienas jų, Zeelando Herwig, išgavo G. tėvo sutikimą ją vesti metų gale. Kitas varžytininkas, Normandijos princas Hartmut, pasinaudojęs vaidais, pagrobė G. ir išlaikė ją nelaisvėje 13 metų. Bet ji, būdama priversta dirbti sunkius darbus paprasta tarnaite, atsisakė už jo tekėti, likdama ištikima savo sužadėtiniui. Pagaliau G. išvadavo Herwig ir jo brolis. Ištikimybė sužadėtiniui yra svarbiausia idėja. Jaučiama Nibelungų giesmės įtaka turinyje ir formoje.

2. Pagal skandinavų ‚Volsunga saga' ji yra Nibelungų karaliaus duktė, o jos brolis Guttorm užmušė pirmąjį G. vyrą Sigurd, norėdamas gauti Nibelungų auksą. Vėliau G. ištekėjo už hunų karaliaus Atli, kuris irgi troško to aukso lobio, tad pasikvietė G. brolius į svečius ir klastingai juos užpuolė. G. kovojo kartu su savo broliais, bet visi broliai žuvo. Keršydama už klastą ir brolių mirtį, G. nužudė savo ir Atli abu sūnus, jų širdis sumaitino tėvui, pagaliau ir patį Atli nužudė. Aukso tvaikas ir ištikimybė savo giminei pabrėžiama šioje sakmėje, pasižymėjo šiaurietiškų sakmių ir baladžių pamėgtu šiurpiu žiaurumu. *J.B.*

Gudų kalnas Pagėgių aps. ties Gudų k., tarp Pagėgių mst. ir Piktupėnų bžk., 52,9 m nuo jūros lygio.

Gudžerat v. Indijos sritis į r. nuo Indo upės žiočių; apie 75.000 km² su 5 mil. gyv. Derlingose kalvotose dirvose ypač išplėstas medvilnės auginimas.

Gudžių miškas Daugų vls., Varėnos urėdijoje, Alytaus aps. 139 ha ploto. Vyrauja pušys, priemaišoje eglės, beržai.

Gudžiūnai 1. mstl. ir vls. centras Kėdainių aps., prie Dotnuvos upės. 12 km nuo Baisogalos, 16 km nuo Dotnuvos mstl. ir 1½ km nuo G. geležinkelio stoties. 1939 932 gyv. 1926 išskirstytas į vienkiemius. Medinė 1900 statyta bažnyčia; mūrinis vls. savivaldybės namas su sale ir viešąja biblioteka. Prieš II pas. karą baigta statyti didelė Pienocentro garinė pieninė, 4 komplektų pradžios mokykla, kurios namas statytas prieš I pas. karą. Valsčiaus savivaldybė, policija, paštas. Du žemės ūkio kooperatyvai ir 2 privačios krautuvės. Aplink geros žemės. Įvairios jaunimo organizacijos. Už pusantro km to pat vardo geležinkelio stotis (rusų laikais Michelmont vadinta). Prie stoties krautuvė ir garinis malūnas. Už 2 km, Dotnuvos pusėn, Dotnuvos ir Zastos santakoje, prie Pilionių k. yra didelis piliakalnis, gerai išlikęs. Nepriklausomosios Lietuvos laikais daug jaunuomenės mokėsi įvairiose mokyklose.

2. bžk. Šimkaičių vls., Raseinių aps. Bažnyčia statyta 1812. 1608 parapiečiai (1940).

Gudžiūnų miškas Gudžiūnų vls., Kėdainių aps., Baisogalos miškų urėdijos sudėtyje. Plotas 634 ha. Vyrauja eglės, priemaišoje drebulės, beržai, uosiai.

Guedalla Philip (1889–1944) anglų istorikas, biografas. Darbo partijos atstovas parlamente. Išsp. Palmerston 1926, The Duke 1931, Conquistador 1927, The Partition of Europe 1715–1815, 1914, The Second Empire 1922, Gladstone and Palmersten 1928, The Hundred Days 1934, The Hundred Years 1936, Mr. Churchill 1941, The Liberators 1942, The Two Marshalls 1943, A Study in Air Power 1944.

Guelfas (it. Guelfo iš vva. welf šeimos vardas) kiekvienas viduramžinės politinės partijos narys, kuris, besipriešindamas aristokratinei gibelinų (žr.) partijai, palaikydavo popiežiaus autoritetą.

Guelph Kanados mst. p. Ontario provin-

Gudžiūnų bažnyčia

cijoje, į v. nuo Toronto; apie 25.000 gyv. (1951). Augštoji žemės ūkio mokykla.

Guéniot Alexandre (1832–1935) prancūzų chirurgas ir nuo 1883 Chirurgų d-jos pirmininkas. 1880 Prancūzų akad. narys. Lietuviškai išversta jo knygutė Kaip išgyventi 100 metų 1935.

Guèpière Philippe de la (1715—1773) prancūzų architektas, Blondel mokinys. Išėjęs mokslus Paryžiaus akademijoje. 1752–68 vyresnysis statybos patarėjas Stuttgarte. Tenai (Neuer Schloss zu Stuttgart) pastatęs ir dekoravęs impozantišką marmorinę salę.

Guéranger Prosper Louis (1805—1875) vienuolis benediktinas, vienas žymiausių grigališkosios muzikos tyrinėtojų ir rašytojų. Studijos: Institutions Liturgiques 1840–53, 1878–85, L'Année Liturgique 1840–1901, Ste.-Cécile et la Société Romaine 31898. *J. z.*

Guérard Albert Léon (g. 1880) prancūzų literatūros istorikas, dėstęs JAV universitetuose. Išsp. French Civilization in the XIX Century 1914, Five Masters of French Romance 1916, The Napoleonic Legend 1923, Life and Death of an Ideal 1928, Europe Free and United 1945, France: A Short History 1946, Education of a Humanist 1949, A Bottle in the Sea 1954, Napoleon III 1955.

Guercino Giovanni Francesco žr. Barbieri Giovanni Francesco.

Guereza (Colobus abyssinicus) beždžionių gentis, priklausanti Colobinae pošeimiui. G. turi ilgų baltų plaukų kailį. Galvos papuošalą sudaro statūs plaukai. Dėl savo puikių kailių G. labai apnaikintos.

Guericke Otto (1602–1686) vokiečių filosofas, fizikas. Eksperimentiškai tyrė dujų ir oro slėgimo reiškinius. 1650 padirbo stūmeklinį oro siurblį, 1661 manometrą. Išsp. Experimenta nova, ut vocantur, Magdeburgica de vacuo spatio 1672, Geschichte der Belagerung und Eroberung von Magdeburg 1631.

Guérin 1. Charles François Prospère (1875–1939) prancūzų tapytojas, Moreau mokinys, artimas vad. fovizmo sąjūdžiui. Piešė portretus ir gamtovaizdžius.

2. Jules (1866–1946) JAV tapytojas dekoratorius ir žurnalų iliustratorius. Dekoravo bankus, stotis, piešė Civic operai dekoracijas.

3. Maurice de (Georges Maurice de Guérin) prancūzų rašytojas, poetas, romantinės krypties atstovas, kurį laiką Lamennais sekėjas. Jo poemos proza Le Centaure 1840 ir La Bachante 1861 krikščioniško misticizmo ir panteizmo dvasios, klasikinės formos. Raštų rinkinys 1947.

4. Piere Narcisse (1744 — 1883) prancūzų tapytojas, Jean Baptiste Regnault mokinys. Vėlesnės studijos Italijoje. Prancūzų Akademijos Romoje direktorius. Kaip daugumas to laikotarpio dailininkų, tapęs klasikiniu stiliumi. Antika ir gamta — pagrindiniai siužetai. G. kūriniai (figūrinės kompozicijos) pasižymi nerūpestingu, net kiek manieringu judesio traktavimu.

Guerra Junqueiro Abilio (1850—1923) portugalų poetas. Buvo žymiausias savo laiko socialinės revoliucinės poezijos atstovas. 1874 paskelbė A morte de Dom João, kurioje suvedžiotoją vaizduoja kaip socialinės korupcijos simbolį ir sentimentalaus romantizmo išdavą. Jame G.J. išjuokia don Žuaną, šaiposi iš jo, leidžia jam pūti ir badu mirti. Tai išvirkščias ir griežtai priešingas romantiniam to charakterio interpretavimui. Antrame veikale — A velhice do Padre Eterno — puola ir polemizuoja su dvasiškija. Vėliau tuos puolimus atšaukė, iškeldamas Bažnyčios civilizacinę misiją. Trečias žymus jo veikalas buvo Patria. Tuo metu Portugalija pergyveno didelę išvidinę politinę krizę ir konfliktą su Anglija. Iš čia poeto pasipiktinimas, pranašiška rūstybė, neapykanta karaliui. G.J. poezija, be savo griežtumo ir lyrinio žaibingumo, ilgalaikio pėdsako nepalieka: už jos žėrinčio ir pompastinio fasado slepiasi siauras turinys, kuris pirmą kartą išgirstas žavi, bet kuris vėliau išblanksta.

Guerrero v. Meksikos valstybė prie Pacifiko; 64.458 km², 917.700 gyv. (1950). Kalnuotas paviršius, dažni žemės drebėjimai. Auginama cukrinės nendrės, kavos ir kakavos medžiai, augštumose verčiamasi gyvulių ūkiu. Iškasama aukso, sidabro ir švino. Uostas Acapulco, sostinė Chilpancingo.

Guerrilla žr. Gerila.

Guerrini Olindo (1845–1916) italų poetas. Pagarsėjo poezijos rinkiniu Postuma, kurį išsp. slapyvardžiu Lorenzo Stecchetti. Literatūrinės veriizmo srovės atstovas. Išsp. Rime ²1912, Nuova polemica ¹²1914, Sonetti romagnoli 1920.

Guersney didumo antroji britų Kanalo salyno (Channel Islands) sala, 110 km nuo Anglijos, 70 km nuo Prancūzijos; 78 km², 43.546 gyv. prancūzai (1951), kurie daugiausia verčiasi daržų ūkiu.

Guesde Jules (Mathieu Basile; 1845 — 1922) prancūzų socialistų veikėjas, marksistinės srovės atstovas. Nuo 1893 parlamento atstovas. Leido Égalité ir propagavo marksizmą. Varė nuolatinę kovą su Millerando bei Jaurès šalininkais. 1882 marksistiniais principais sudarė socialistų partiją, kuri buvo priešininkė bendradarbiauti su buržuazinėmis grupėmis. G. tik 1914–15 sutiko dalyvauti Viviani ministerių kabinete. Išsp. Essai de Catéchisme socialiste 1878, Collectivisme et Socialisme 1879, Services publics et Socialisme 1884, Christianisme et Socialisme 1905, Cą et la 1914, De proprieté 1914, Quartre ans de lutte de classes 1893–1898.

Guešov Ivan (1849–1924) bulgarų politikas, kovotojas dėl Bulgarijos nepriklausomybės. 1877 buvo turkų nuteistas mirties bausme, bet, Britanijai ir JAV valstybėms užsistojus, buvo paleistas. Keliais atvejais ministeris. I pas. karo metu Bulgarijos Raudonojo Kryžiaus pirmininkas. Išsp. L' Alliance Balkanique 1915, Genèse de la Guerre Mondiale 1919.

Gueux žr. Gézai.

Guevara Antonio de (apie 1480–1545) ispanų istorikas, pranciškonas. Karolio V pamokslininkas, vyskupas. Išsp. biografinį romaną Marco Aurelio 1529, Decada de los Césares 1539, Epistolas familiares 1539 –1545, Libro de los inventores del arte del marear 1539.

Gufa Artimuosiuose Rytuose paplitusi kėlimosi per upę priemonė: pusrutulio išvaizdos pintinė, apie 3 m skersmens, nupinta iš žilvičių ir iš lauko pusės apkrėsta kalkėmis ir išsmaluota. Sakoma ir Mozė kūdikis buvęs rastas gufoje Nilo pakraštyje.

Gugienė Nora (g. 1892 XII 4 Totorkiemyje, Vištyčio vls., Vilkaviškio aps.) visuomenės veikėja ir dainininkė. 1893 su tėvais atvyko į JAV. 1909 baigė augštesniąją mokyklą Waterbury, 1911 komercinę mokyklą. Iš pat mažens mokėsi muzikos ir dainavimo meno. Lankė American Conservatory of Music ir Chicago School of Expression and Dramatic Art. Su M. Petrausku važinėjo lietuvių kolonijose koncertuoti. Vedė vaikų chorą ir lietuvių moterų chorą Chicagoje ir soliste dalyvaudavo Birutės choro muzikiniuose statymuose bei kitų draugijų koncertuose, operetėse. Vaidino Vanagaičio dramos trupėje. Nuo 1928 Naujienose 15 metų vedė savaitinį muzikos skyrių ir 1939–49 Naujienose vedė moterų skyrių. 1929–31 Birutės choro sekretorė, 1930–33 Lietuvių moterų klubo pirmininkė, nuo 1929 Naujienų bendrovės sekretorė. Nuo 1944 Balfo sekretorė.

N. Gugienė

Gugis 1. Kazimieras Petras (g. 1879 III 4 Pagynėvyje, Betygalos vls., Raseinių aps.) visuomenės veikėjas, praktikuojąs advokatas. 1902 baigė Liepojos gimnaziją, 1912 Armour inst. bakalauro laipsniu (mechanikos inž.) ir 1915 Kent College of Law bakalauro laipsniu. Vienas iš Naujienų bendrovės organizatorių ir pirmas jos pirm. Universal Savings and Loan Association organizatorius ir nuo 1935 jos pirm. Nuo 1929 Susivienijimo Lietuvių A-

K. Gugis

Guersney uostas

merikoje vykdomosios tarybos iždininkas. I pas. karo metu Lietuvos šalpos fondo pirmininkas. Buvęs pirmininkas būrelio rašytojui Adomaičiui-Šernui remti. Įvairiose JAV vietovėse skaitydavo paskaitas ir bendradarbiavo pažangioje spaudoje.

2. Pranciškus Petras (1867 II 6 Ariogaloje — 1917 XI Chicago, Ill.) kunigas, Tėvynės Sargo bendradarbis, rašytojas. Mokėsi Raseinių aps. mokykloje 1879–81, Marijampolės vyrų gimn. 1881–85, Kauno kunigų sem. 1885–90. Įšventintas kunigu 1890 X 14. Paskirtas vikaru į Rietavą, kur ėjo ir pradinės mokyklos tikybos mokytojo pareigas iki 1894. Už tai, kad ten mokė tikybos lietuvių kalba ir nepaisė rusifikatoriaus mokytojo Konrado Ščesnavičiaus reikalavimų mokykloje lietuviškai nekalbėti, G. 1894 XII 10 buvo išvežtas į Kretingos vienuolyną dvejus metus kalėti. Ten susidraugavęs su kaliniais kunigais patriotais Felicijonu Laliu ir Jonu Juozapaičiu, susitarė suorganizuoti slaptą knygnešių ratelį. Prie to ratelio pavyko pritraukti daug pasišventėlių ir platinti knygas. Čia kilo mintis Tilžėje leisti lietuvių katalikų laikraštį Tėvynės Sargą (su vysk. M. Paliulionio žinia), kurio pirmuoju redaktoriumi buvo kun. Lalis, ekspeditoriumi G. Nuo pat pirmojo Tėvynės Sargo numerio 1895–96 XII 24 G. tvarkė visą pogrindinio pašto tinklą liet. spaudai skleisti. 1896 G. buvo paleistas iš Kretingos vienuolyno kalėjimo ir apsigyveno Rietave. Čia buvo jis skundžiamas rusų valdžiai dėl knygų kontrabandos, korespondencijų rašymo į Tėvynės Sargą ir slaptų priešvalstybinių ratelių organizavimo. G. buvo ištremtas į Kuršo gub. 1898 VI 15 — 1900 vikaravo Liepojoje, 1900–12 Kurše Varnavičių filijoje. G. 1912 atvyko į JAV. Buvo vikaru Spring Valley, Ill. lietuvių parapijoje iki 1914, klebonu Kewanee, Ill. lietuvių parapijoje iki 1915. Išsp. Stacijos arba Kryžiaus Keliai 1916, Rožančius Šv. Marijos Panos 1916, Trumpas Aiškinimas Tiesų Katalikų Tikėjimo 1916. Karšindamasis pranciškonų prieglaudoje, parašė savo autobiografiją ir atsiminimus iš spaudos draudimo laikotarpio, kurių dalis saugoma Lituanistikos Muzėjaus archyvuose. *A.M.R.*

Guglielmini Domenico (1655–1710) italų mokslininkas, žymus hidraulikos pionierius, parašė Mensura aquarum fluentium 1690, Della natura de'fiumi 1697.

Guja (Huja) Radoškovičių vls. upelis, Ribčenos (Ilijos, Neries) deš. įtakas, 18,2 km ilgio.

Guiana žr. Gviana.

Guyau Jean Marie (1854 — 1888) prc. filosofas, H. Bergseno pirmtakas, skelbęs idealistinį evoliucionizmą ir pagrindine kategorija laikęs gyvybę. Gyvybė yra pagrindinė būties kategorija, nes ji jungia ir medžiagą ir dvasią. Evoliuciškai ji toliau išsiskleidžia sąmone, kuri tėra instinktų pratęsimas. Pagrindinis gamtos tikslas — gyvybės išsiplėtojimas, jis drauge yra ir moralinio gyvenimo pagrindas.

Moralė yra ‚praplėsta higiena', besiremianti socialiniais instinktais. Doriausias žmogus yra socialiausias žmogus. Socialiniu žvilgiu jis aiškina ir religiją. Svarbiausi veikalai: Les problèmes de l'esthétique contemporaine 1884, Esquisse d'une morale sans obligation ni sanction 1885, L'irréligion de l'avenir 1887, L'art au point de vue sociologique 1889. Iš lietuvių G. moralės pagrindus kritiškai nagrinėjo Pr. Dovydaitis 1910 Maskvos univ. įteiktoje studijoje, atžymėtoje sidabro medaliu. Lietuviškai jos santrauka paskelbta Logo žurnale (1925, 1 nr., 26–31; 1926, 2 nr., 224–249).

A. Fouillé, La morale, l'art et la religion d'après G. [4]1901; *E. Bergmann,* Die Philosophie G.s 1912; *H. Pfeil,* J. M. G. und die Philosophie des Lebens 1928. *J.G.*

Guibert Joseph de (1877–1942) jėzuitas, rašytojas, asketas, dogmatikos prof. Nuo 1922 Romos Gregorianum univ. dėstė dvasinę teologiją. 1920 Tulūzoje įsteigė Revue d'ascetique et de mystique, su kitais buvo įsteigęs Dictionnaire de spiritualité 1937. Išsp. Études de théologie mystique 1930, Theologia spiritualis ascetica et mystica 1937, Leçons de théologie spirituelle 1946, De Christi Ecclesia 1928.

Guibertas Nožentietis (prc. Guibert de Nogent; 1053–1124) benediktinas, Nogento (Nogent-sous-Coucy) vienuolyno abatas. Jis paliko nemaža teologinių ir istorinių veikalų, liudijančių didelį autoriaus išsimokslinimą, tikrą gyvenamos aplinkos vertinimą ir pastabumą. Jo žinomiausias istorinis kūrinys yra Gesta Dei per Francos, kur dėstoma pirmojo kryžiaus žygio istorija. Labai vertinga, ypač ano meto jaunuomenės mokymo pobūdžiui pažinti, yra jo autobiografija: De vita sua. Visi jo raštai išleisti Migne Patr. lat. 156 tt.

B. Monod, G. et son temps 1905; *L. Halphen,* A travers l'histoire du moyen-âge 1950.

Guicciardini Francesco (1483–1540) italų istorikas ir politikas, profesijos advokatas. Florencijos pasiuntinys Ispanijoj. 1516–27 tarnavo popiežiaus valstybėje. Pasitraukęs iš politikos, atsidėjo istorijos studijoms ir parašė archyvine medžiaga paremtą Storia d'Italia, kuri apima 1492–1534 tarpą ir laikoma klasikiniu renesanso laikotarpio veikalu, išsp. 1561, naujas leidimas 1819. Savo veikale atpasakojo Italijos įvykius, ypač diplomatinius santykius, kaip vientiso krašto ir vientiso kultūrinio bei geografinio vieneto. Storia d' Italia veikale buvo fiksuoti politinių įvykių bei politinių santykių vaizdai. Storia Fiorentina išsp. 1859. Parašė Ricordi politici, Dialogo del reggimento di Firenze, Considerazioni sui discorsi del Machiavelli. G. laikomas Machiavelli šalininku ir kaikieno kaltinamas etikos stoka istorinius įvykius nagrinėjant. Opere inedite 10 tt. 1857.

L. v. Ranke, Zur Kritik neuerer Geschichtschreiber [3]1885; *A. Otetea,* Fr. G. 1926.

Guido d'Arezzo žr. Aretiniai ženklai.

Guido Reni žr. Reni Guido.

Guillaumet Gustave Achille (1840–1887) prancūzų tapytojas, ilgai gyvenęs Algerijoje ir nupiešęs daug to krašto gamtos vaizdų bei tenykščio gyvenimo piešinių. Svarbesni paveikslai: Vakarinė malda dykumoje, Verpėja, Arabų turgus. Išsp. Tableaux algériens 1880.

Guilbert Yvette (1868—1944) prancūzų dainininkė, gastroliavusi įvairiose pasaulio dalyse ir įgijusi didelio popularumo. Išsp. La Vedette 1902, Les Demi-vieilles 1902, La Chanson de ma vie 1927, La passante emerveillée 1929, Mes Lettres d'Amour 1932.

Guildford Anglijos Surrey grafijos sostinė 1951 47.500 gyv. Malūnai ir gyvulių turgai. Normanų pilies liekanos.

Guillaume 1. Charles Edouard (1861–1938) šveicarų fizikas, baigęs Zūricho politechniką, 1884 pradėjo dirbti Tarptautiniame svorių ir matų biure (Sèvre). 1915–36 to biuro direktorius. G. atliko ar vadovavo visiems pagrindiniams darbams ištobulinusiems metrinę matų sistemą. Sudarė eilę metalo lydinių, kurių mechaninės ypatybės kiek galint mažai keičiasi su temperatūra, pvz. invaras, platinitas, elinvaras. 1920 gavo Nobelio fizikos premiją. Išsp. Traité pratique de la thermométrie de précision 1889, Les rayons X 1896, Les applications des aciers au nickel 1904, Les récents progrès du système métrique 1907–21, Esquisse de ma vie 1921.

2. Paul (g. 1878) prancūzų psichologas, dėsto Sorbonos univ. Išsp. L'imitation chez l'enfant 1925, Psychologie 1931, La formation des habitudes 1936, La psychologie de la forme 1937.

Guillaume de Machaut (apie 1300–1377) prancūzų poetas ir kompozitorius. Muzikos srityje sukūrė mišias, 23 motetus, apie 45 balades ir daug dainų. Jo poezija, be tradicinių ano meto didaktinio ir erotinio atspalvio, dar pasižymėjo savo asmeniniais išgyvenimais bei nuotaikomis. G. buvo laikomas savo meto didžiuoju poetu. Išsp. veikalai Le livre du Noir Dit 1875, Lam prise d'Aleksandrie 1877, Le jugement don Roy de Navarre. Savo veikale Confort d'Ami mini 1329 kryžiuočių žygį prieš Lietuvą, kuriame jis pats dalyvavo, ir Medvėgalio (Medovagle) pilį imant. G. pilnas raštų rinkinys 1908–21.

A. Vaičiulaitis, Viduramžių poetas Machaut Lietuvoje (Židinys XIX t. 2 nr. 1939).

Guillaumin Armand Jean (1841—1921) prancūzų tapytojas, impresionistų srovės svarbus atstovas. Dalyvavo parodose drauge su Pissaro, C. Mont, Sisley. Pradžioje piešė Paryžiaus gatvių vaizdus, vėliau piešė gamtos vaizdus, ypač daug nupiešė Atlanto ir Viduržemio jūrų pakraščių vaizdų.

Guillotin Joseph Ignace (1738 — 1814) prancūzų gydytojas ir politikas, 1789 Tautos susirinkime pasiūlė mirties bausmės vykdymo būdą, tad vokiečio mechaniko išrastą galvai kirsti prietaisą pradėjo vadinti jo vardu — g i l i o t i n a.

Guilmant Félix Alexandre (1837–1911) prancūzų kompozitorius, pasaulinio garso vargonų virtuozas, su koncertais apvažiavęs visą Europą, JAV. Savo nepaprastu griežimu ir naujoviška, lyrine vargonų kūryba visus stebindavo. Sukūrė vargonams daug įvairaus pobūdžio kūrinių: 2 simfonijas vargonams su orkestru, 8 sonatas, 25 knygas ir 22 sąsiuvinius atskirų veikalų. Lietuvoje G. kūrybą atlikdavo J. Naujelis koncertuose ir šiaip Kauno katedroje. *J.Ž.*

Guimaraes Bernardo (1827–1884) brazilų poetas, tipiškas savo jausmais, kalba ir daiktų suvokimu. G. poezijai būdingas ramus lyriškumas, kuris kartais pasiekia didelio jausmingumo. Žymieji veikalai: Cantos de solidão 1852, Evocaciones, Poesias ³1865, Mauricio 1877.

Guinea žr. Gvinėja.

Guiney Louise Imogen (1861–1920) JAV poetė, nuo 1901 gyveno Anglijoje. Išsp. A Little English Gallery 1894, Idyl and Shorter Poems 1899. Rinktinės poemos — Happy Ending 1927.

Guyot Yves (1843–1928) prancūzų politikas ir publicistas. 1892–1903 Le Siècle redaktorius. Išsp. Études sur les doctrines sociales du Christianisme 1873, Études de physiologie sociale 1882–85, La Morale 1883, La Science économique 1881, La Tyrannie socialiste 1893, L'Évolution politique et sociale de l'Espagne 1899, La Démocratie individualiste 1907, Le Commerce 1909. Nuo 1909 redagavo Journal des Économistes.

Guiraldes Ricardo (1886–1927) argentiniečių poetas ir rašytojas. Vienas žymiausių naujųjų laikų ispaniškojo pasaulio rašytojų. Savo rašytojo karjerą pradėjo poezija. 1915 jis išleido rinkinį El Cencerro de cristal. Tačiau jo reikšmė glūdi jo novelėse ir romanuose, kur jis aprašo dvarininkų tradicinį gyvenimą, jo paties išgyventą. Don Segundo Sombra 1926 yra argentiniečių lygumų romanas, kurio pasirodymas sudarė įvykį P. Amerikos literatūros pasaulyje. Don Segundo toks, kokį jį G. sukūrė, yra labiau mitas, nei gyvas žmogus, idealus gaučas, lygumų simbolis. G. savo veikalu pamėgino išaugštinti istorinį tautinį gaučo tipą, labai dažnai pajuokiamą cirkuose ir romanuose, ir tai jam visiškai pavyko. Gaučas buvo pirmas, pradėjęs gyvulių prekybą Argentinoje ir ja pagrindęs ekonominę Argentinos didybę. Gaučas per du šimtmečius kovojo su indėnais ir sulaikė juos nuo Argentinos miestų sunaikinimo. Ir visų svarbiausia, kad gaučas suteikė Argentinos regionalinę literatūrą, kuri savo ruožtu visą ispaniškąją Amerikos literatūrą pastatė ant kojų. Išspausdino Rancho 1915, Xaimaca 1923 ir kt.

H. Petriconi, Span.-amer. Romane der Gegenwart ²1952. *P.Gč.*

Guiraud Paul (1850–1907) prancūzų istorikas, Fustel de Coulanges mokinys. Jis daugiausia tyrė socialinę ir ekonominę istoriją. Nuo 1888 Sorbonos prof. Išsp. La propriété foncière en Grèce 1893 (nuosavybės evoliucija), Les assamblées provinciales dans l'Empire romain 1887, La main d'oeuvre industrielle dans l'ancienne Grèce 1900, Études économiques sur l'antiquité 1905.

Guirė žr. Gramzdas.

Guise prancūzų didikų giminė, kilusi iš Lotaringijos. XVI a. pabaigoje hugenotų kovų metu su katalikais G. giminė vadovavo katalikams.

1. C l a u d e d e L o r r a i n e (1496 — 1550) gavo hercogo titulą ir dėl didelių valdų buvo įtakus karaliaus rūmuose. 1513 vedė Antoinette de Bourbon ir susigiminiavo su Prancūzijos karalių gimine.

2. F r a n ç o i s d e L o r r a i n e (1519 –1563) karo vadas, pasižymėjęs karuose su Habsburgais bei Anglija. 1552 apgynė Metzą nuo Karolio V, 1558 iš anglų atgavo paskutinę Prancūzijoje esančią anglų valdą Calais. Valdant Pranui II, su broliu kardinolu paliko faktinieji Prancūzijos valdovai. Regentės Kotrynos de Medici valdymo metu G. įtaka sumažėjo, bet tada G. vadovavo katalikų opozicijai prieš hugenotus ir prieš regentę. G. įtakoje surengtos hugenotų skerdynės Vassy buvo religinių karų (1562–98) priežastimi.

3. H e n r i d e L o r r a i n e (1550–1588) antrojo sūnus, kat. partijos vadas, Baltramiejaus nakties prieš hugenotus rengėjas. 1576 įkūrė vad. šventąją lygą, centrinę katalikų organizaciją kovai su hugenotais. Sąjungoje su pop. Grigaliumi XIII ir ispanų karaliumi Pilypu II stengėsi nušalinti Henriką Navarietį, pretendentą į Prancūzijos sostą, ir Prancūzijos sostą sau patikrinti. Popiežiaus remiamas, karalių privertė sudaryti sutartį, kad Prancūzijoje vien tik katalikų religija toleruojama. Dėl šios priežasties tarp trijų Henrikų kilo karas, kurį laimėjo Henrikas Navarietis. Tada G., pasinaudojęs karaliaus Henriko nepopularumu bei netikusia jo politika, 1588 V 12 Paryžiuje surengė sukilimą prieš karalių (barikadų diena), bet buvo generalinių luomų 1588 X iškviestas į Blois taikos daryti, kur karaliaus Henriko III įsakymu buvo nužudytas.

H. Forneron, Les ducs de Guise et leur époque ²1893; *H. M. Williams,* The Brood of False Lorraine: the History of the Ducs de Guise 1496–1588, 1918.

Guise Johann Michael (1796–1861) senovės prūsų piliakalnių tyrinėtojas. Tar-

naudamas kariuomenėje, 1826–28 atliko Rytprūsių ir V. Prūsų piliakalnių ir ordino pilių inventorizaciją. Jis padarė daugybes piliakalnių piešinių, kurie baltų proistorės ir ankstyvosios istorijos mokslui turi didelės reikšmės. Piešinių tik dalis tepaskelbta paskutiniuoju metu.

H. Crome, J. M. G., sein Leben und Werk (Prussia 27, 1927, 62 tt.).

Guiterman Arthur (1871–1943) JAV poetas. Rašė balades, eilėraščius, ypač istorinėmis temomis. Parašė libretą W. Damrosch operai Žmogus be tėvynės. Išspausdino The Laughing Muse 1915, I Sing the Pionneer 1926, Death and General Putnam 1935, Lyric Laughter 1939, Brave Laughter 1943.

Guyton de Morveau Louis Bernard (1737–1816) prancūzų chemikas. Drauge su Lavoisier sudarė chemijos terminiją. 1794–1805 Paryžiaus politechnikoje dėstė chemiją. Redagavo Encyclopédie méthodique chemijos skyrių. 1792 konvento bei viešosios gerovės komiteto narys. Išsp. Dictionaire de chimie 1786; Mémoire sur éducation publique 1762.

Guitry Saša (g. 1885 Rusijoje) prancūzų dramaturgas, režisorius, teatro ir filmų aktorius. Nuo 1902 Paryžiuje. 17 metų amžiaus pradėjo dramaturgo karjerą. G. yra parašęs daugiau kaip 120 scenos veikalų. Daugumą jų statydavo teatre ir pats vaidindavo svarbiuosius vaidmenis. II pas. karo metu ir po jo statė eilę filmų ir pats juose vaidindavo. Nuo 1948 grįžo į teatro sritį, parašė eilę pjesių teatrui ir jas statydavo teatruose. Lygiagrečiai G. statydavo filmus, juos režisuodavo ir vaidindavo svarbiuosius vaidmenis. Iš jo dramos veikalų (po 1948) pažymėtini Aux deux colombes 1948, Palsambleu 1953, iš filmų La Vie d'un Honnête Homme 1952 ir kt. Jis parašė ir eilę knygų: atsiminimų filmą Quatre Ans d'occupations 1947, apie tėvą Lucien G. raconté par son fils, De Jeanne d'Arc à Philippe Pétain ir kt. 1939 G. išrinktas į Goncourt akademiją, iš jos pasitraukė 1948.

Guizot François Pierre Guillaume (1787–1874) prancūzų politikas ir istorikas. G. mokėsi Genevoje ir Paryžiuje. Imperijos metu vertėsi literatūros darbu: bendradarbiavo žurnale Publiciste ir išvertė Gibbono The History of the Decline and Fall of the Roman Empire 6 tt. 1812 buvo paskirtas Sorbonon naujųjų amžių istorijos dėstyti. 1815 G. drauge su Decazes ir Royer-Collard du įst. vad. doktrinierių partiją (Doctrinaires), kurios programai

F. Guizot

G. parašė veikalą Du gouvernement représentatif et de l'état actuel de la France 1816. Burbonų restauracijos metu G. buvo teisingumo ministerijos generalinis sekretorius, paskiau valstybės tarybos narys ir komunalinio ūkio direktorius. 1820 Decazes ministerių kabinetui griuvus, G. perėjo opozicijon ir savo paskaitose propagavo Anglijos tipo konstitucinę monarchiją. 1821 naujasis premjeras Villèle uždraudė G. skaityti paskaitas, o 1824 suspendavo kaip akademijos lektorių. 1828 premjeras Martignac sugrąžino teises dėstyti universitete, ir ligi 1830 revoliucijos G. skaitydavo opozines paskaitas. Savo paskaitas G. išspausdino — Histoire des origines du gouvernement représentatif 1821–22, Histoire de la révolution d'Angleterre 1826–27, Cours d'histoire moderne 1828–30, Histoire de la civilisation en Europe 1828, Histoire de la civilisation en France 1830. Be čia paminėtų paskaitinių kursų, G. išleido istorinių šaltinių rinkinius Collection des mémoires relatifs à l'histoire de France 1824–35, Collection des mémoires relatifs à l'histoire d'Angleterre 1824–37. Politinę karjerą G. pradėjo 1831, kai Liudvikas Pilypas jį paskyrė vidaus reikalų ministeriu. 1832 jėjo Soulto kabinetan švietimo ministeriu, kur išbuvo ligi 1837. G. 1833 reformavo pradžios mokslo sistemą. Trumpam buvo Prancūzijos pasiuntiniu Londone, kur rinko medžiagą Anglijos revoliucijos istorijai. 1840–47 G. buvo Prancūzijos užsienio reikalų ministeris ir 1848 ministeris pirmininkas. Po 1840 G. palinko į reakciją ir vis labiau darėsi karaliaus Liudviko Pilypo aklu įrankiu. Nuo jo nusigręžė visi jo buvę politiniai bendradarbiai. 1848 revoliucijos metu G. pabėgo į Londoną. Nuo 1854 Académie des sciences morales et politiques pirmininkas. Išsp. Histoire de la république d'Angleterre et de Cromwell 1854, Histoire du protectorat de Cromwell et du rétablissement des Stuarts 1856, Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps 1858–68, Histoire parlementaire de la France 1863, Histoire de France racontée à mes petits-enfants 1872–1875.

Gukovskij Konstantin (1857–1908 Kaune), baigęs Kievo univ. pradėjo mokytojauti Kauno berniukų gimn. Nuo 1885 dirbo gubernijos statistikos sekretoriumi ir daug metų redagavo Pamiatnyja knižki Kovenskoj gub., kur spausdino tiek savo, tiek kitų rašinius iš Lietuvos praeities, ekonomikos, kultūros.

Gulas, medžius vežant, ant rogių dedamas skersinis padėklas, kad medis galėtų apsisukimuose grąžytis. G. dedamos ir rogutėms.

Gulbarga Indijoje Haiderabado valstybės mst., 53.551 gyv. Bahmani karalystės sostinė ligi 1432. Medvilnės apdirbimo pramonė.

Gulbė

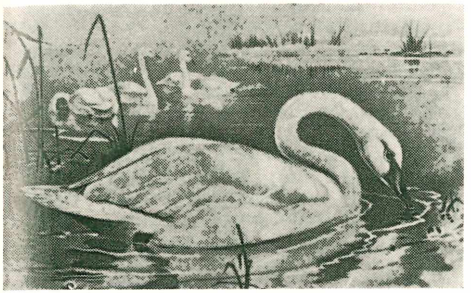

Gulbė giesmininkė

Gulbė plokščiasnapių (Anseres) paukščių šeima. Didelė, ilgu kaklu, kurį lenkia dažnai raidės S pavidalu. G. gerai plaukia, bet sausumoje nevikri. Plaukdama dažnai kilsteli alkūnes, tartum kokias vėjo varomas bures. G. minta beveik išimtinai augaliniu lesalu, daugiausia vandeninėmis žolelėmis. Gyvena poromis ir yra labai prisirišusios viena prie kitos, o abu tėvai vaikus stropiai augina. Lizdą suka vandenyje tarp nendrių, švendrių. Savo narsumu ir fizine jėga G. apsisaugo ne tik nuo plėšriųjų paukščių, bet ir nuo keturkojų grobuonių. G. gyvena visuose pasaulio kraštuose. Europoje ir Lietuvoje pasitaiko šių G. rūšių: G. nebylė (Cygnus olor) apie 1,5 m ilgio, 11—12 kg svorio, visa balta, raudonu snapu ir juodu gumbu antsnapyje; peri Lietuvoje. G. giesmininkė (C. cygnus) tokio pat dydžio, neturi gumbo antsnapio pamate, visa balta; gyvena šiaurės kraštuose, traukimo metu aplanko Lietuvą. Mažoji G. (C. bewickii) 5 kg svorio, gyvena N. Žemėje ir Sibiro salose. Žiemos metu aplanko įvairius Europos kraštus.

T. Ivanauskas, Lietuvos paukščiai 1938.

G. pasakose. Dažnas gulbių pasakų motyvas: mergaitės pasiverčia arba jos magišku būdu yra G. paverčiamos. Jaunuolis mato, kaip atskrenda būrys G. prie vandens, pasideda savo sparnus ar plunksnų drabužį, virsta mergaitėmis ir maudosi. Jis paslepia plunksnas tos, kuri jam labiausiai patinka. Kai kitos nusimaudžiusios apsirengia, vėl pavirsta gulbėmis ir nuskrenda, tai ši lieka mergaite. Jaunikaitis ją veda, ir jiedu kurį laiką laimingai gyvena. Kai moteris susiranda arba išprašo grąžinti savo plunksnas, tada ji vėl pavirsta G. ir pradingsta, tik kartais slaptomis aplankydama savo vaikus. (žr. Basanavičius, Liet. pasakos I 138, nr. 5 ir Liet. Pasakos Yvairios II 240, nr. 151). Kartais G. vietoje esti kiti paukščiai, pvz. žąsys, o plunksnų vietoje magišku daiktu yra grandinė, karūna ar žiedas. Moteris pradingsta, ir, kai vyras sulaužo kokį draudimą (tabu), tada jis leidžiasi jos ieškoti, daug vargo patiria, bet pagaliau suranda.

Šis motyvas (Thompson D361.1.) yra užtinkamas visame pasaulyje. Europiečių buvo atneštas ir į abi Amerikas. Pasakos šaltinis, iš kurio ji taip plačiai pasklido, greičiausiai buvo ankstyvasis sanskritas, ypač indų Šatapatha-Brahmana. Tai indų mitologijos dieviškosios mergaitės, kurios danguje šoka ir linksmina dievą Indrą; jos apsilanko ir žemėje, neniekina mirtingųjų vyrų meilės, o sugautos baudžiamos už neištikimybę.

Lietuviuose G. pasaka (Aa-Th 400) irgi labai populari: jau 1935 buvo įregistruoti bent 23 jos variantai (Tautosakos Darbai II nr. 400). Labai įdomi ‚gulbė, karaliaus pati' versija, Didžiulienės užrašyta Augštaičiuose (apie Andrioniškį), buvo išspausdinta vaikų rinkinyje (Lietuvių Pasakos 1905, 45–47 psl.) ir paskui perspausdinta daugelyje skaitymo knygų. Šioje versijoje G. pati įprato į dviejų senelių namus ir jiems ruošą atlikdavo; kai sudegino jos sparną, ji nebegalėjo pavirsti G.; karalius ją pamatė ir vedė; po kurio laiko skrido jos giminės G., bernelis gulbinas numetė jai sparną, ir ji nuskrido kartu, tačiau slapta apsilankydavo savo sūnelio prižiūrėti; senelio pamokytas, karalius ją pagavo ir atvertė moterimi jau visam laikui. Pasaka turi daug dainuojamų posmelių ir eilę neįprastų epizodų: G. pati įpranta į žmonių namus, jos bernelis gulbinas jai numeta sparną, pagaliau ji visam laikui lieka žmonių tarpe, prarasdama savo fėjos prigimtį. Tai viena įdomiausių mūsų pasakų.

J. B.

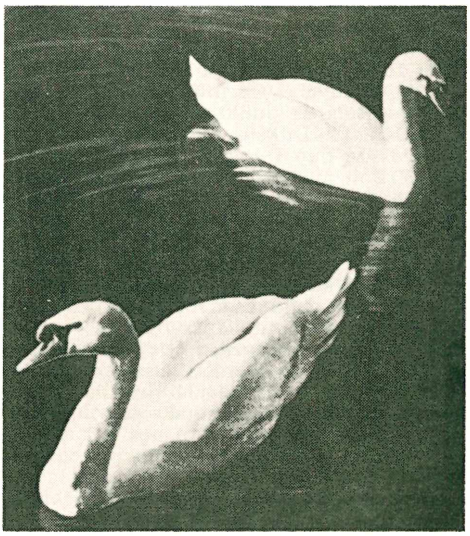

Gulbių pora

Gulbija (gudų Golbeica) upė Dunilavičių vls., Dysnos (Dauguvos) deš. įtakas, 55,0 km ilgio. Įtakai: kair. Medila ir Palva, deš. Čortka ir Jakima. Baseino plotas 1064 km², ligi Palvos 856 km².

Gulbinai, kupranosių žąsų veislė, kuri Lietuvoje buvo praplitusi po I pas. karo ir apie 1930 visuotinai išnykusi, nes G. žąsys menkai tunka.

Gulbinai 1. k. ir glžk. st. Pabiržės vls., Biržų aps. Po 1831 rusai čia buvo įkūrę vls. centrą iš suskaldyto Žadeikių vls. 1939 296 gyv., pradžios mokykla, 2 vėjo malūnai, upė Upytė.

2. k. Panevėžio aps. 1863 sukilimo metu už tai, kad į kaimą atvykę sukilėliai pakorė čia šnipinėjančius du žydus, viso to kaimo gyventojai buvo rusų valdžios ištremti į Rusiją.

Gulbinas 1. ež. Riešės vls., Vilniaus aps., 1 km į š.v. nuo D. Gulbinų k., 32,8 ha ploto; per jį teka Riešė, Neries deš. įtakas; ež. priklauso Žaliųjų ež. grupei.

2. Vilkaviškio vls. ež., ties Paežerių k., 4 km į p.r. nuo Opšrūtų k., 26,4 ha; iš jo teka Gulbina pro Paežerių k. (V. Kudirkos gimtinę), 7,0 km ilgio, kuri ties Gulbiniškių k. įteka į Šešupę iš kair. šono.

3. Švenčionių vls. ež., 8 km į p.v. nuo N. Švenčionių mst., ties Pagulbinės k., 11 ha ploto, 135,9 m nuo j.l.; iš ež. teka Gulbinė, Žeimenos (Neries) deš. įtakas, 1,7 km ilgio.

Gulbinas, arba Šiaurės Kryžius, (Cygnus) yra vienas ryškiųjų žvaigždynų šiauriniame danguje, stovįs tarp Strėlės, Lyros, Slibino, Cefėjo, Driežo, Pegaso ir Delfino žvaigždynų. G. yra vienoje iš ryškiausių Paukščių tako dalių.

Gulbinėlis Beržėnų girininkijos, Joniškio miškų urėdijos, miškas, 68 ha ploto.

Gulbinėnai bžk. Krinčino vls., Biržų aps. 1939 168 gyv. 1936 buv. dvaro rūmuose įrengta bažnyčia. Garinis malūnas, grietinės nugriebimo punktas.

Gulbinis 1. Dūkšto vls., Zarasų aps. ež., 9 km į š.v. nuo Dūkšto mstl., 25,5 ha ploto, 150,2 m nuo j.l.; per ež. teka 8,8 km ilgio upelis Gulbė į Drūkšių ež., priklauso Drūkšės (Dysnos, Dauguvos) baseinui; ežero gyliai ligi 5 m.

2. Vidžių vls., Švenčionių aps. ež., 7 km į š.v. nuo Vidžių mstl., 19,0 ha ploto, 149,8 m nuo j.l.; priklauso Raukėtos (Dysnos, Dauguvos) baseinui; turi 1 salą.

3. Smalvų vls., Zarasų aps. ež. ties Gulbinėnų k., 7 km į r. nuo Zarasų mst., 150,0 ha ploto, 144,4 m nuo j.l.; priklauso Laukesos (Dauguvos) baseinui.

4. Vižainio vls., Suvalkų aps. ež., 11 km į p. nuo Vižainio mstl., 10 ha ploto, 149,0 m nuo j.l.; per jį teka Šešupė.

Gulbinų girininkija Pabradės miškų urėdijos sudėtyje; buveinė Pabradėje, Švenčionių aps.

Gulbinų miškas Krinčino vls. ir girininkijoje, Biržų aps.. Bendras miško plotas 135 ha.

Gulbis 1. Ansis (1873-1936) latvių knygų leidėjas ir rašytojas. 1903 įsteigė savo leidyklą, tapusią reikšminga kultūrine institucija latvių valstybės gyvenime. Leidykla, savo veiklą dukart nutraukusi (1906—11 ir I pas. karo metu), nepriklausomybės metais ypač sustiprėjo. G. leidykla yra išleidusi daug latvių klasikų, Lat. konversacijos žodyną, Milenbacho Lat. kalbos žodyną, didelį kiekį mokyklinių knygų ir periodinės spaudos. G. raštai: scenos veikalai — Kaspars un Biruta, Erika Jonase, Skolmeisteri; romanai — Olg. Silarājs, Pēc 100 g., Fantasti, Zigfrids, Jaunā valsts. Pirmi du romanai autobiografiniai, reikšmingi savo kultūriniu istoriniu priėjimu, nes vaizduoja lat. inteligentų dvasios raidą prieš ir po 1918.

Fr. Gulbis

2. Fricis (g. 1891) latvių fizikas. Latvijos univ. prof. ir daugkartinis fak. dekanas bei prorektorius (1933–36). Vienas Pabaltijo universiteto (tremtyje) steigėjų ir prezidentas ligi 1948. Dalyvavęs užsienio fizikos d-jų veikloje ir latvių visuomeninėje veikloje. Šiuo metu profesoriauja Kanadoje. Išpausdino fizikos srities vadovėlių.

3. Fridrichs (g. 1894) latvių poetas. Priklausė Žaliosios Varnos grupei (ekspresionistinei ir eksperimentinei srovei). Nuo 1929 išleidęs eilių rinkinius: Vīziju varā, Nakts triumfs, Baltās strēles, Saules tilts. G. lyrika romantiško atspalvio ir dinamiška, bet neindividuali.

Gulbranssen Trygve (1894–1954) norvegų rašytojas, kurio raštai labai popularūs, spalvingi ir liaudžiai labai suprantami. Stilius kartais pasiduoda afektui, personažai sušabloninti ir perdaug romantiški. Daugiausia skaitoma yra jo trilogija Og bakom synger skogerne (Užpakalyje dainuoja miškai) 1933, Det blaser fra Dauingfjell (Pučia nuo Dauingfjell) 1934, Ingen vei gar utenom (Tiesiai eina mūsų kelias) 1935.

Gulbransson Olaf (g. 1873) norvegų dailininkas. Žymus karikatūrininkas. Jo piešiniams būdingas subtilus stilizavimas ir elegantiška linija.

Guldenas 1. Aukso florenas, germanų pramintas G. XIV a. vokiečiai pradėjo jį kopijuoti, išleisdami savo G. (Goldgulden), svėrusį 3,543 g 0,956 aukso bando. G. sumenkus, XVI a. jį pakeitė dukatas, bet vienur kitur G. rodėsi iki XVIII a.

2. Sidabrinė vokiečių moneta, vadinta Guldener bei Guldengroschen, lygi 60 kreucerių, svėrusi apie 32 g (0,940 bando), kaip sidabrinis aukso G. ekvivalentas.

3. Olandijos sidabrinis G. (Guilder, arba Florin), pradėtas mušdinti apie 1600, 28 stiverių (stuiver) vertės ir žinomas iki XVII a. pabaigos; Olandijos piniginis vienetas = 100 centų nuo XIX a. ir sidabrinė moneta apie 10 g svorio.

4. Laisvojo Dancigo miesto tarp I ir II pas. karų piniginis vienetas = 100 pfenigų ir sidabrinė moneta.

5. Betkuri kita Europos moneta, kuri priminė ar buvo kuo nors artima florenui, Vakaruose buvo vadinama populariu G. vardu (pvz. lietuvių XVI a. puskapis, arba taleris, lenkų zlotas, Austrijos-Vengrijos fereinstaleris, arba florenas ir kt.). Guldenas ir florenas ilgai buvo vartojami monetų žodyne kaip du sinonimai. *J.K.K.*

Guliašas (vok. Gulasch iš veng. gulyás ‚galvijaganis', nes galvijaganių katile virtas valgis vad. g u l y á s h u s ‚mėsa' arba g u l y á s l é ‚sriuba') troškintos jautienos gabaliukų valgis su bulvėmis, svogūnais ir raudonųjų pipirų padažu.

Gullberg Hjalmar (g. 1898) švedų rašytojas ir poetas, Švedų Akademijos narys 1940, švedų radiofono teatro direktorius 1936–50. Dėl savo klasikinių studijų G. stovi labai arti tradicinės lyrikos. Formos atžvilgiu jo lyrika muzikali, šykščių žodžių; kartais kuria ištisais ciklais, kur kilnumas ir kasdienybė kelia kontrastus, paskui sutirpsta ir palieka gilų įspūdį. G. pasaulėvaizdis niūrus, artėja net prie mizantropijos. Dažnai iškylančiu religiniu panteistinio mistinio pobūdžio tonu jis skelbia dvasios svarbą ir gina silpnuosius bei atmestuosius nuo laiko garbinamos propagandos, nuo jėgos ir smurto. Nors tas religinis pajautimas vietomis ir stipriai prasiveržia, bet jis niekada neįgauna viešo išpažinimo formos. Be to, G. yra puikus svetimos lyrikos vertėjas ir interpretatorius. Į švedų kalbą jis yra išvertęs daugumą graikų klasikinių dramų. Parašė I främmande stad (Svetimame mieste) 1927, Sonat (Sonata) 1929, Andliga övningar (Dvasiniai pratimai) 1932, Kärlek i tjugonde seklet (Meilė dvidešimtajame amžiuje) 1933, Ensamstaende bildad herre (Nevedęs išauklėtas ponas) 1935, Att övervinna världen (Nugalėti pasaulį) 1937, Fem kornbröd och tva fiskar (Penki miežienės duonos kepaliukai ir dvi žuvys) 1942, Dödsmask och lustgard (Pomirtinė kaukė ir dausa) 1952, Poezijo rinkinys 1948. *J.Lng.*

Gullstrand Allvar (1862–1930) švedų oftalmologas. Pagarsėjo savo plyšine lempa, kuri kombinacijoje su mikroskopu vartojama akims tirti. Beląšėms akims (po katarakto operacijos) G. sukonstruktavo ypatingus specialius akinius. 1911 gavo Nobelio premiją. Išsp. Allgemeine Theorie d. monochromatischen Åberrationen 1900, Einführung in die Methoden der Dioptrik des Auges des Menschen 1911, Das allgemeine optische Abbildungs-System 1915.

Gulstinis (horizontalinis) prie siūlo laisvai prikabintas masingas rutuliukas žemės traukos yra atkreiptas į žemės centrą. Ši rutuliuko kryptis vad. vertikaline kryptimi. Plokšmė statmena vertikaliai kryptimi. Plokšmė vertikaliai kryptimi vadinama gulstinė, arba horizontalinė, plokšmė. Ramių skysčių paviršiai pusiausvyroje laikosi gulsčiai.

Gultuvės. Pirmoji jaunavedžių naktis, žmonių vadinama ‚sugultuvėmis'. Seniau lietuviuose, kaip ir daugelyje kitų tautų, G. įvykdavo po ‚naminių jungtuvių', kurios pas mus būdavo atliekamos ‚didvakaryje', t.y. vestuvių dienos išvakarėse. Bažnyčiai smerkiant G. prieš bažnytines jungtuves, ta ‚naminių jungtuvių' apeiga buvo perkelta vestuvių dienos rytui. Yra sena liaudies pažiūra, kad sužadėtiniai prieš Dievą esą kaip vedę (Bächtold 200–209, 231 t.). Naujaisiais laikais G. įvyksta pirmą naktį, nuotakai nuvykus į vyro namus, tad antrą ar trečią vestuvių dieną. Atvykus į vyro namus, jaunieji su muzika nulydimi tiesiog į klėtį. Vėliau buvo daromos ‚simbolinės G.', kai jaunavedžiai kokiai valandai būdavo paliekami vieni klėtyje, o paskui vėl grįždavo prie visų vestuvininkų.

Jaunavedžių lovą paruošia svočia. Ji turi būti pagyvenusi ir gero vardo moterišk ė. Patalai yra nuotakos kraičio. Kartais moterys užima lovą, apsimeta sergančios, jaunikis duoda joms butelį gėrimo (‚vaistų'): tada jos lovą palieka, bet pameta lėlę, — tai ženklas, kad lova bus vaisinga. Lovą gerai apžiūri, kad kartais koks kerštininkas nebūtų joje paslėpęs lazdos ar akmens, nes, esą, tada jaunavedžiai nesugyventų ir muštųsi. O jei kas arklių pančius būtų per lovą permetęs, tai, esą, vyras būtų impotentas. Nuotaka į lovą deda iš tėvų namų atsineštos duonos ir druskos, — tai vis apsaugo nuo užburimo. Svočia jaunavedžius nurengia, pamoko, peržegnoja, palinki laimingo ir vaisingo gyvenimo. Ji užrakina duris ir pasiima raktą savo žinion. Dar pasakojama, kad buvęs toks paprotys (Kupiškio apylinkėje apie 1875): vyras pirmas nusirengia ir atsigula, tada užgesina šviesą, moteris irgi nusirengia, bet kur nors klėtyje pasislepia, vyras turi ją patamsyje surasti ir nusinešti į lovą. Klėties durys užstatomos visokiais ūkio įrankiais: akėčiomis, rogėmis, ratais ir kt. Svočia, gavusi iš jaunikio butelį gėrimo ir

pyragą, valgo su kitomis moterimis tą vadinamąją ‚sugulimo duoną' ir išgeria degtinę. Vestuvininkai šoka ir triukšmauja visą naktį. Įdomus yra žemaičių pramogavimas su labai kietu sūriu, nuotakos arba jos motinos padovanotu piršliui. Vestuvininkai pavagia tą sūrį ir stengiasi jį sukapoti: deda ant kaladės, kirviu ir kūle skaldo, tyčiomis nepataikydami ir pridarydami daug triukšmo; pagaliau sukapoję visus apdalija (plg. vad. ‚Familienkäse', Bächtold 41–44).

Tikima, kad, kuris jaunavedžių pirmas užmiega, tas pirmas mirsiąs. Jei žmona nori valdyti vyrą, tai apverčia pagalvį arba prašo vyrą pagalvį papurtyti, — tada pažinsianti vyro būdą.

Iškilmingas jaunavedžių palydėjimas su muzika į klėtį dažnai minimas mūsų vestuvių aprašymuose (Mūsų Tautosaka VII 114 t., Tautosakos Darbai I 266), tačiau lietuvių šios rūšies papročiai pasižymi santūrumu ir tuo skiriasi nuo slaviškų, kur G. būdavo atliekamos prie liudininkų arba vestuvininkams būdavo parodoma nuotakos marškiniai ar paklodė su nekaltybės ženklais ir pn. (Piprek 174 tt.).

Rytojaus dieną atliekamos ‚keltuvės', daugelyje šaltinių aprašytos (Juškos Svod. Rėda, Mūsų Tautosaka VII 115 tt., Tautosakos Darbai I 167 t., Gimtasai Kraštas nr. 7–8, p. 375 t., Liet. Tautosakos Lobynas III 62 tt.). Svarbiausias dalykas yra triukšmavimas prie klėties, keliant jaunavedžius: gana miegoti, laikas keltis ir pradėti šeimininkauti. Pamėgdžiojami ūkio darbai: kūlimas, linų braukimas, arklių girdymas ir kt. Daužoma į keptuves, katilus, dalgius ar kt. Dainuoja: ‚Kelkis, marti, — ilgai miegi; apsuk girnas. — kiaulės žviegia' ir pn. Jaunavedžiai liktų nevaisingi, jei atsikeltu be muzikos ir triukšmo, nubaidančio piktas dvasias. Pagaliau piršlys pašalina ūkio įrankius nuo klėties durų ir duris atrakina. Jaunikis paduoda jam butelį gėrimo, ir triukšmavimas nustoja. Anyta, arba moša, nuneša į sietą įdėtą dubenį su vandeniu arba pašildytu alumi jaunavedžiams nusiprausti. Abu nusiprausia tuo pačiu vandeniu, kad gyventų nesivaidydami. Jaunikis įmeta į dubenį pinigą, o nuotaka dovanoja rankšluostį atnešėjai. Kai apsirenge jaunavedžiai palieka klėtį ir eina į pirkią, tai turi peržengti per visus take sukrautus ūkio įrankius (plūgą, akėčias, ližę, šluotą ir kt.),— tada būsią geri šeimininkai. Kartais juos laisto vandeniu, padaro ‚vestuvių malūną', vandenį taškantį. Dvi iš šiaudų nupintos virvės esti nutiestos nuo klėties iki trobos, tarp jų žengia jaunavedžiai, o prie virvės dar yra pakabintas lopšelis su lėle, kurį tempia prieš jaunavedžius. Troboje prie stalo sėdi čigonėmis persirengusios moterys, ties stalu pakabintas lopšelis su lėle, ir moterys dainuoja lopšinę. Jaunavedžiams duodamas valgyti vėdaras, kad jaunamartė būtų pilna (turtinga ir vaikinga). Vis taiko jaunavedžiams paduoti kampelius, kad pirmas kūdikis būtų berniukas. Tuo pačiu tikslu iš ryto į jaunavedžių lovą įkeldavo berniuką ir valgant jaunamartei ant kelių pasodindavo berniuką (taip darydavo jau senovės indai), kuris dovanų gaudavo juostą.

Visų G. ir keltuvių apeigų prasmė yra labai aiški: analogiška magija paremtais veiksmais norima paveikti jaunvedžių vaisingumą, be to, stengiamasi, kad jie gerai sugyventų ir turto jiems netrūktų, gerai ūkyje šeimininkaujant.

H. Bächtold, Die Gebräuche bei Verlobung und Hochzeit 1914; *J. Piprek*, Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche 1917; *J. Balys*, Litauische Hochzeitsgebräuche 1946. *J. B.*

Guma vadinami natūralūs ar dirbtiniai elastomerai, t. y. elastingos polimerinės medžiagos.

Natūralioji G., latekstu, arba gumapieniu vadinamos dispersijos vandenyje pavidalu, randama daugelyje įvairių augalų: medžių, krūmų, žolių. Tačiau praktiškai beveik visa (išskyrus T. Rusiją) natūralioji G. yra surenkama iš didelio atogrąžų medžio, Hevea brazilіensis. Šio medžio tėvynė yra Amazonės upynas. Vietiniai indėnai nuo seno žinojo G. savybes ir ją naudojo nepermirkstamiems drabužiams gaminti. Jie G. vadino ‚kahuču; iš čia kilo kaučukas. XIX a. pabaigoje hevėja buvo išplatinta ir kituose atogrąžų kraštuose, ypač Malajuose ir Indonezijoje, kur šiuo metu surenkama trys ketvirtadaliai viso pasaulio (be T. Rusijos) natūraliosios G. Atrankos keliu yra išvestos naujos daug gumingesnės hevėjos veislės. Racionaliai tvarkomose plantacijose iš kiekvieno hektaro (apie 100 medžių) vidutiniškai gaunama 600–800 kg G. per metus. Iš viso 1954 buvo surinkta apie 1,8 mil. tonų hevėjos G. Kiek T. Rusijoje surenkama G. iš koksagizo (Taraxacum Kok-Sagyz), žinių nėra. Hevėja nusakinama, įžambiai suraižant žievę beveik iki kambijaus. Besisunkiąs gumapienis surenkamas į stiklinius ar aliumininius dubenėlius ir perdirbamas į sausą G. arba prekyvietėn leidžiamas koncentruoto gumapienio pavidalu.

Gumapienis yra labai smulkių (0,02—3,0 mikronų didumo), neigiamai įelektrintų, be paliovos judančių G. dulkelių dispersija vandenyje. Gumapienyje būna apie 35% sausos medžiagos, kurios apie 90% sudaro G., o apie 10% įvairūs natūraliosios G. palydovai: dervos, cukrai, baltymai, enzimos, taninai, alkaloidai, mineralinės druskos. Šviežias gumapienis yra neutralus, bet enzimų ir bakterijų įtakoje greit rūgštė-

Guma

ja. Susidarančių rūgščių jonizacijos pasekmėje atsiradę vandenilio kationai neutralizuoja neigiamuosius G. dulkelių elektros įlydžius, kurių netekusios, gumos dulkelės viena kitos nebeatstumia, sulimpa į didesnius grūdelius ir iškyla į rūgstančiojo gumapienio paviršių.

Sausai G. gauti surinktasis gumapienis košiamas, iki trigubo tūrio atskiedžiamas vandeniu ir paliekamas nusistovėti. Nuo drumzlių nupiltan gumapienin pridedama nedidelis kiekis merkaptanų, natrio bisulfito ar kurios kitos oksidazų veikimą stabdančios medžiagos ir parūgštinama atskiesta skruzdžių, acto ar kuria kita nestipria rūgštimi iki pH 5.0—4.8. Netekdamos savo elektros įlydžių parūgštintame gumapienyje disperguotos G. dulkelės netrunka sulipti į didesnius grūdelius ir iškilti į paviršių. Nugriebtoji arba centrifūga ar kuria kita priemone atskirtoji G. kočiojama bei minkoma tarp truputį skirtingu greičiu besisukančių velenų ir tuo pačiu metu plaunama. Pagaliau, praleidžiant tarp dviejų smulkiai rentėtų velenų, guma iškočiojama į storus lapus, vadinamus G. k r e p u, iš kurio gaminami, pvz., autuvo padai. Kai iškočiotieji ir išplautieji G. lapai džiovinami 1–2 savaites 40–50°C temperatūroje, jie patamsėja ir, netekę vandens, tampa beveik permatomi, tai ‚r ū k y t o j i' G., kurios pareikalavimas rinkoje daug didesnis, negu gumos krepo arba k o n c e n t r u o t o j o g u m a p i e n i o.

Skirtasis koncentruoti gumapienis nuo rūgimo apsaugomas baktericidais (formaldeidu, natrio pentachlorofenatu) ir stabilizuojamas šarmingomis medžiagomis (0,7% amoniako arba trinatrio fosfato arba natrio hidroksido), kurios pakelia pH, tuo būdu apsaugodamos dispersijos pastovumui būtinus G. dulkelių neigiamus elektros įlydžius. Sterilizuotasis ir stabilizuotasis gumapienis koncentruojamas — centrifūguojant, nugriebiant arba, kartais, elektrodekantuojant — iki apie 65% sausos medžiagos. Nugriebimas sėkmingiau atliekamas, pridėjus gumapienio klampumą didinančių medžiagų (dažniausiai apie 0,1% amonio arba natrio alginato): klampumui padidėjus, viena, G. dulkelių judesiai sulėtėja, į vieną kitą atsimušdamos, jos nebeatšoka, bet veikiau sulimpa į kiek didesnius grūdelius; antra, alginatų sunkių molekulų gausios poliarinės grupės yra G. dulkelių adsorbuojamos, taip pat susidarant didesniems aglomeratams, kurie greičiau iškyla į paviršių. Koncentruotas gumapienis prekyvietėn leidžiamas kaip žaliava G. putai ir įvairiems ploniems G. išdirbiniams gaminti.

Natūralioji G. yra poliizopreno cis-izomeras, kuriame visos metilo grupės nukreiptos į vieną šoną:

$$\ldots—CH_2—C(CH_3) = CH—CH_2—CH_2—C(CH_3) = CH—CH_2—CH_2—C(CH_3) = CH—CH_2—\ldots$$

Balata ir gutaperka yra tos pačios sudėties poliizopreno trans-izomerai, kuriuose metilo grupės pakaitomis nukreiptos tai į vieną, tai į kitą molekulos šoną. Natūraliosios G. bendroji formula yra $(C_5H_8)_n$, kurioje n skaičius svyruoja tarp 1500 ir 30.000. G. minkymas, kočiojimas ir neišvengiama jos oksidacija džiovinimo metu pačias ilgiausias molekulas suardo, ir n skaičiaus augščiausia riba sumažėja maždaug iki 7000.

Būdama augšto laipsnio polimeras, natūralioji G. nepasižymi tirpumu, kuris padidėja, tik suardžius ilgesniąsias molekulas chemine oksidacija arba mechaninėmis priemonėmis (energingu malimu). Alifatiniuose, arba aromatiniuose, arba chloringuose angliavandeniliuose G. pamažu išbrinksta, ir tik per ilgesnį laiką jos sunkios molekulos išsisklaido, sudarydamos iki 10% koncentracijos klampius tirpalus, kuriuose pakibusios G. ir jos palydovų (baltymų, taninų ir kt.) sunkiosios dulkelės sklaido šviesą (Tyndallio reiškinys). G. tirpalai vartojami kaip klijai ir kaip gumavimo priemonė.

Neapdirbta natūralioji G. šaltyje greit kietėja, o temperatūrai pakilus per 100°C, pradeda lydytis. Ji įgeria iki 9% vandens, jos atsparumas traukimui nedidelis ir elastingumas labai ribotas. Tik susijungdama su siera, vulkanizacijos metu, G. įgyja didelį atsparumą ir elastingumą, dėl kurių ji yra radusi daugybę praktiškų pritaikymų. Natūralioji G. specialiai apdirbama: sudaromas vulkanizacijai tinkamas mišinys, jis formuojamas ir, pagaliau, vulkanizuojamas. Vulkanizacijai skiriamo natūraliosios G. mišinio sudėtis priklauso nuo naudojamos G. ir nuo pageidaujamų gaminio savybių. Esminiai priedai yra siera, metalų oksidai (dažniausiai cinko oksidas), pagreitintojai (akceleratoriai), antioksidantai ir augštesniosios alifatinės rūgštys. Tipišku mišinio pavyzdžiu gali būti: natūraliosios G. 100 dalių, sieros 2,5 dalių, cinko oksido 5 dalys, 2–merkaptobenzotiazolo 1 dalis, stearino rūgšties 1 dalis ir N-fenil-2-naftilamino 1 dalis. Siera vartojama palaidos sieros smulkių miltų arba sieringų junginių pavidalu. Vulkanizacijos metu siera prisijungia prie dvilinkų G. jungčių ir galų gale suriša siūlines G. molekulas skersiniais ryšiais, susidarant atspariam ir elastingam vulkanizuotos G. erdviniam elastomerui. Imant 0,5 dalis sieros, gaunama minkšta, oksidacijai gana atspari guma, o imant 5,0 dalis sieros — apykietė, greičiau senstanti guma; kai norima gauti visai kietą G.

(ebonitą), šimtui dalių G. gali būti imama iki 60 dalių sieros. Cinko oksidas taip pat padidina vulkanizuotos G. atsparumą traukimui. Pagreitintojais (akceleratoriais) vadinami junginiai, kurie katalizuoja, pagreitina G. reakciją su siera; tokiomis savybėmis pasižymi merkaptotiazolai, ditiokarbamatai, bis(tiokarbamoil)sulfidai, guanidinai. Tiazolinių pagreitintojų ir cinko oksido veikimą sustiprina augštesniosios alifatinės rūgštys, kurių visada būna natūraliosios G. palydovų tarpe, tačiau bent 1 dalis stearino rūgšties pridedama papildomai. Natūralioji G. jautri deguoniui ir ozonui, su kuriais ji sudaro peroksidus; pastariesiems suskylant, susidaro laisvi radikalai, kurie toliau katalitiškai greitina G. irimą. Todėl natūraliosios G. amžiui prailginti reikalingi antioksidantai, kurie neutralizuoja iš peroksidų susidarančius laisvus radikalus arba G. peroksidus suskaldo kitokiu būdu, užkirsdami kelią laisviems radikalams susidaryti. Antioksidantinių savybių turi antriniai arilaminai, fenolai ir aldeidų arba ketonų ir arilaminų mišinį dehidruojant gaunamieji polimeriniai junginiai.

Be augščiau išvardytųjų G. vulkanizacijai būtinų reagentų, į vulkanizacijai ruošiamą mišinį dažnai dedama dideli kiekiai (iki 50 dalių šimtui dalių G.) pagalbinių medžiagų, kurių vienos nežymiai padidina G. atsparumą (labai smulkios suodys ir kt. pigmentai), kitos tiktai mišinį atskiedžia, jį atpigindamos (rupesnės suodys, sumalta sena G., kreida, molis), dar kitos G. suteikia pageidaujamą spalvą (spalvoti pigmentai). Kartais dar vartojami chemiški plastifikatoriai (pvz. tiolai) arba įvairios kitos minkštinančios medžiagos (alyvos, dervos), sumažinančios mišinio klampumą, tuo būdu palengvindamos jo mechaninį apdirbimą. Sudarius pageidaujamą mišinį, reikia jį tinkamai išminkyti. Tai atliekama pusvalandį kočiojant tarp truputį skirtingu greičiu besisukančių velenų arba trinant 10 min. būgniniuose ar sraigtiniuose malūnuose.

Iš gerai išminkyto, vienalyčio mišinio formuojami pageidaujamieji dalykai. Kočiojimo (kalendravimo) būdu gaunami pageidaujamo storumo G. lapai, iš kurių, po vukanizacijos, galima iškirpti įvairius paplokščius dalykus. Panašiu būdu gaminami sunkesnio tipo gumuotieji audeklai. G. lapą prispaudžiant prie audeklo iš vieno arba abiejų šonų arba G. įtrinant į audeklą tarp truputį skirtingu greičiu besisukančių karštų (90–120°C) velenų. Labai ploni padengimai atliekami purškimo būdu, vartojant tinkamo tirštumo G. skiedinį. Pirštinės, čiulpiai ir kt. ploni siūleliai dalykai gaminami, pamirkant formą gumos skiediny. Įvairių profilių strypai, juostos ir vamzdžiai formuojami, pervarant mišinį per tinkamos formos ir dydžio tūlę. Painesni dalykai klijuojami (G. klijais) iš atskirų dalių, kurios vulkanizacijos metu susilydo.

Suformuotus dalykus belieka vulkanizuoti. Vulkanizacija plastišką G. ir priedų mišinį paverčia elastišku. Ji atliekama, iš tinkamai sudaryto ir išminkyto mišinio suformuotus daiktus slėgiant ir šildant, pvz. iki 140°C. Šildoma keliasdešimt minučių karštu oru, arba garu, arba suspaustu vandeniu. Vulkanizuojant didelius gabalus, jų viduryje temperatūra pasiekia nustatytą augštį tik per ilgoką laiką. Kad per tą laiką paviršinis sluogsnis nebūtų pervulkanizuotas, tokiais atvejais naudinga šildymą atlikti elektroniniu būdu, augšto dažnumo elektros bangomis, kurios visą vulkanizuojamo gabalo masę įšildo vienu metu.

Gumapienį paruošiant vulkanizacijai, vartojami tie patys esminiai priedai, kurie vienodai gumapienyje išmaišomi koloidų malūnu. Iš gumapienio paprastai formuojami tik labai ploni dalykai ir gaminama G. puta. Formavimas atliekamas purškimo, merkimo, elektroforezo ar cheminio nusodinimo (koaguliavimo) būdu. Guminiai siūlai gaunami, pervarant vulkanizacijai paruoštą gumapienį per labai ploną tūlę.

Daugiausia gumapienio eina G. putai, kuri gaunama, vulkanizacijai paruoštą skiedinį energingai išplakant su oru, pridėjus skiedinio pastovumą mažinančių (koaguliuojančių) medžiagų, pvz. natrio fluosilikato. Gali būti vartojami ir chemiškieji putokliai, kurie, sumaišyti su vulkanizacijai paruoštu gumapieniu, išskiria daug dujų. Mechaniniu ar cheminiu būdu puta paverstas gumapienis išpilamas į formas, kuriose jis koaguliuojasi ir yra vulkanizuojamas maždaug 105°C temperatūroje. Vulkanizuotos natūraliosios G. atsparumas traukimui priklauso nuo mišinio sudėties, vulkanizacijos būdo ir laipsnio. Paprastai jis būna 250–350 kg/cm^2 ribose; pailgėjimas 800–1000%; atsparumas trynimui geras. Atsparumas karščiui, deguoniui ir organiniams tirpikliams nedidelis: šiais atžvilgiais kaikurios dirbtinės gumos daug pranašesnės.

D i r b t i n ė s G. (elastomerai) būna įvairios. Šiuo metu didžiausios praktiškos reikšmės turi butadieno kopolimerai su stirenu bei akrilonitrilu, izobutileno, polisulfidų, akrilinės rūgšties esterių, chlorobutadieno bei siloksanų polimerai, diizocianatais surišti dikarboksilinių rūgščių — glikolių poliesteriai ir chlorintas polietilenas. Visos šiuo metu gaminamosios dirbtinės G., nors daugeliu savo fizinių savybių labai panašios į natūraliąją gumą (cis-po-

liizopreną), bet chemiškai nuo pastarosios visiškai skirtingos. Todėl neteisingai jos dažnai vadinamos sintetine guma. Laboratorijose nuolat ieškoma ir surandama vis naujų elastomerų.

Butadieno–stireno kopolimeras pradėtas gaminti Vokietijoje 1935 Buna–S (žr.) gumos vardu. II pas. karo metu šios G. gamybą organizavo JAV vyriausybė ir dabar jos daugiausia pagaminama ir sunaudojama šiame krašte (700.000 — 800.000 t per metus); ji vadinama GR–S guma (Government Rubber-Styrene). Jos gamybai reikalingas butadienas ekonomiškiausia gaunamas iš žibalinių dujų (dehidrogeninant buteną ir butaną) arba iš sunkiųjų naftos alyvų, jas destruktyviai distiliuojant. Jį taip pat galima gauti iš etilo alkoholio (Lebedevo būdu), arba iš etilo alkoholio-acetaldeido mišinio (Ostromyslenskio būdu), arba iš formaldeido ir acetileno (Reppe būdu). Stirenas gaunamas, dehidrogeninant etilbenzeną.

Butadienas ir stirenas, santykio apie 3 : 1, kopolimerizuojami emulsiniu būdu. Abu monomerai emulguojami 2–3% muilo tirpale; pridėjus 0.5% dodecilmerkaptano ir 0,3% kalio persulfato, prasideda polimerizacija. Persulfatas polimerizaciją katalizuoja, o merkaptanas ją reguluoja, neleisdamas nueiti toliau pageidaujamos ribos. 50°C temperatūroje polimerizacija trunka apie pusę paros. Polimerizacija, pasiekusi pageidaujamą laipsnį, sustabdoma, pridedant 0.1% hidrokinonos. Išlikę monomerai (25–30%) nudistiliuojami, ir tuojau pat pridedama 1–2% antioksidanto (pvz. N–fenil–2–naftil amino) gautajam polimerui nuo oksidacijos apsaugoti. Šitaip paruoštas GR–S gumos gumapienis pasūdomas, paviršiuje susirenkanti guma nugriebiama ir koaguliuojama alūnu arba atskiestomis rūgštimis. Toliau GR–S G. kočiojama, plaunama, džiovinama ir apdirbama, panašiai kaip ir natūralioji guma.

Pastaruoju laiku rastas būdas polimerizuoti butadieno-stireno mišinį žemoje temperatūroje (pvz. 5°C), hidroperoksidų ir redukcinių junginių (Redox sist.) įtakoje. Šaltai polimerizuota GR–S G. yra augštesnės kokybės. GR–S G. atpiginti į ją kartais dedama dideli kiekiai (iki 50%) mineralinės alyvos ar kolofonijos muilo. Dauguma GR–S G. eina automobilinių padangų gamybai. Iš GR–S G. padarytos padangos atsparesnės trynimui ir geriau pakelia karštį, negu iš natūraliosios G.

Butadieno–akrilonitrilo kopolimeras (santykio nuo 4 : 1 iki 3 : 2) pradėtas gaminti Vokietijoje 1937 Buna–N vardu; vėliau buvo pavadintas perbunanu. JAV ši dirbtinė G. vadinama GR–A G. (Government Rubber–Acrylonitrile), nitrilo G., butaprenu, chemiguma ir kt. vardais. Polimerizacija atliekama emulsiniu būdu. Nitrilo guma atspari alyvoms ir organiniams tirpikliams.

Izobutileno elastomeras, vadinamas butilo G., pradėtas gaminti JAV 1943. Polimerizuojant izobutileną, pridedama nedidelis nuošimtis izopreno ar butadieno, kurių dvilinkos jungtys palengvina gaunamosios G. vulkanizaciją. Butilo G. daugeliu atžvilgių labai panaši į natūraliąją G., bet pranašesnė savo labai mažu laidumu dujoms ir dideliu atsparumu chemikalams, ypač rūgštims bei šarmams, taip pat ir deguoniui ir ozonui.

Polisulfidiniai elastomerai, vadinami tiokolais arba GR–P G. (Gov. R.-Polysulfide), buvo pradėti gaminti JAV 1930. Dabartiniu metu tiokolai gaunami, veikiant natrio polisulfidus organiniais dichloridais, pvz. di–2–chloroetilformaliu:

$$x\ Na_2S_n + x\ ClCH_2CH_2OCH_2OCH_2CH_2Cl \xrightarrow[2\text{–}6\ val.]{70^\circ} (—CH_2CH_2OCH_2OCH_2CH_2—S_n—)_x + 2x\ NaCl.$$

Tiokolai labai mažai laidūs dujoms ir ypač atsparūs alyvoms, daugumui organinių tirpiklių, deguoniui, ozonui ir šviesai. Dėl šių savybių jie vartojami skysto kuro ir tepalų sandėlinimo ir pilstymo aparatūros gamyboje, balionų bei sandarių lėktuvinių kabinų statyboje, lengvųjų metalų apsaugai nuo korozijos ir pn.

Akrilinės rūgšties esterių elastomerai vadinami akriline G. arba specialiais prekybiniais vardais: laktoprenu, hikarais, akrilonais ir kt. Akrilinė G. atrasta 1944, platesniu mastu pradėta gaminti 1948. Akrilinė G. atspariausia karščiui iš visų iki šiol žinomų G., išskyrus silikonus. Ji labai mažai laidi elektrai, labai atspari ultravioletiniams spinduliams, deguoniui, ozonui ir mineralinėms alyvoms. Deja, ji gana jautri vandeniui ir deguoningiems organiniams tirpikliams. Vartojama elektros laidų ir kt. elektros reikmenų izoliacijai, konvejerių diržams, sandarumo žiedams ir įvairiems kitiems dalykams, kur reikalingas atsparumas karščiui ir tepalams.

2–Chloro–1, 3–butadieno elastomeras vadinamas neoprenu, G. GN, guma GR–M (Gov. Rubber–Monovinylacetylene). Neoprenas pradėtas gaminti JAV 1932. Jis gaunamas iš acetileno:

$$2\ CH{\equiv}CH \xrightarrow[55\text{–}65^\circ]{(CuCl,\ KCl)} CH_2{=}CH—C{\equiv}CH \xrightarrow[35\text{–}45^\circ]{HCl\ (CuCl)} CH_2{=}CH—CCl{=}CH_2$$

$$CH_2 \xrightarrow[(emuls.)]{polim.} (—CH_2—CH = CCl—CH_2—)_n .$$

Neopreno mechaninis atsparumas panašus į natūraliosios G. atsparumą, bet jis 5 kartus mažiau laidus dujoms, daug atsparesnis karščiui, deguoniui, ozonui, mineralinėms, augalinėms bei gyvulinėms alyvoms ir daugeliui kitų chemikalų. Kadangi neoprenas brangesnis už natūraliąją G., tai jis vartojamas tik ten, kur jo savybių pranašumas pateisina kainos skirtumą. Iš neopreno gumapienio gaminamos dujokaukės, pirštinės ir įvairūs kiti ploni išdirbiniai; juo gumuojami audeklai, jo dedama į popierių, kai reikalingas popieriaus stiprumas drėgname stovyje.

Diizocianatais sutrišt. poliesterių elastomerai Vokietijoje vadinami vulkolanais, o Anglijoj vulkaprenais. Vulkolanų gamyba plačių mastu dar neišvystyta, Jie atsparūs alyvoms ir deguoniui (lėtai sensta); jie nepapaprastai stiprūs mechaniškai: jų atsparumas trynimui 8 kartus didesnis, negu natūraliosios G. Tinka vartoti autuvo padams, padangų padams, konvejerių diržams ir pn.

Chlorinto polietileno elastomerą Du Pont firma pradėjo gaminti 1952 Hypalon S-2 vardu. Hipalonas gaunamas, veikiant polietileną chloru ir nedideliu nuošimčiu sieros dioksido. Hipalonas labai mažai laidus elektrai, atsparus vandeniui, deguoniui, ozonui, karščiui, trynimui. Jis gali būti maišomas su GR-S ir su natūraliąja G.

Siloksanų elastomerai vadinami silikonine G. Silikoninės G. griaučius sudaro ne anglies, bet silicio ir deguonies atomai. Silikoninė guma pradėta gaminti 1944. Ji gaunama iš silikolų (dar vadinamų silanolais), kurie susidaro iš chlorosilanų, pastaruosius veikiant vandeniu. Silikolai tuojau pat dehidruojasi, sudarydami polimerus:

$$Cl_2Si(CH_3)_2 \xrightarrow{2\,H_2O} (HO)_2Si(CH_3)_2 + 2HCl$$

$$n\,(HO)_2Si(CH_3)_2 \xrightarrow{-(n-1)H_2O} HO[—Si(CH_3)_2—O—]_n\,H$$

Kai silikonų polimerizacijos laipsnis tesiekia kelių tūkstančių, jie yra skysti, kai skaičius n prašoka 20.000, jie tampa panašūs į G.

Silikoninė guma išlaiko savo gumiškas savybes labai plačiose temperatūros ribose: nuo apie –70° iki apie +260°C. Čia glūdi jos didžiausia vertė. Be to, silikoninė G. labai atspari vandeniui, alyvoms, deguoniui, ozonui, ultravioletiniams spinduliams. Ji labai mažai laidi elektrai. Iš jos gaminami augštai temperatūrai skirti sandarumo žiedai, ja izoliuojami augštoms temperatūroms skirti elektros kabeliai, ja padengiami iš stiklinio audeklo pagaminti konvejerių diržai, pakelią didelį karštį ir ypač svarbūs maisto pramonei, nes silikoninė guma absoliučiai nenuodinga. Silikoninė guma yra taip pat radusi daug pritaikymų moderniškų lėktuvų statyboje.

Cárcer, Tratado moderno do las industrias del caucho 1953; *J. Lebras, M. Boucher ir kt.,* Eléments de science et de technologie du caoutchouc 1953; *R. J. Noble,* Latex in Industry 1953; *R. R. McGregor,* Silicones and their uses 1954; Fachkunde für die Gummiindustrie (10 tt.): I Bd. *A. Spinger,* Werkstoffkunde. Bd. II. *H. Eichstadt,* Maschinenkunde 1954; *H. J. Stern,* Rubber: Natural and Synthetic 1954; *G. S. Whitby, C. C. Davis and R. F. Dunbrook,* Synthetic Rubber 1954. *J.Vbr.*

Guma (lot. gumma) patologinis padaras, priskiriamas infekcinėms granulomoms. 1. Sifilitinė G. (gumma Syphiliticum), arba trumpai G., yra būdingas vėlyvojo arba trečiosios sifilio stadijos padaras, G. konsistencijos, minkštas, neskausmingas, sudarytas iš audinių, panašių į granulacinį audinį. Paprastai G. išsivysto tik daug metų praslinkus nuo infekcijos pradžios. G. randama kauluose, odoje, gomuryje, viduriuose, smegenyse ir neretai liežuvyje.

2. Tuberkulozinė G. infekcinė granuloma tuberkulozinės kilmės. Kitaip vadinama skrofuloderme. *J.Blč.*

Gumbagrybis kopūstinis (Plasmodiophora brassicae Wor.) yra žemiausiai grybų klasei Archimicetes priklausančios šeimos Plasmodiophoraceae atstovas. Kopūstams ir kitiems kryžmažiedžių šeimos augalams grybas sudaro įvairios formos gumbų. Gumbuose daug padidėjusių celių pilnų G. sporų, kurie atsipalaiduoja nuo celių gumbams supuvus. Sporui dygstant, dažniausiai pavasarį, iš jo išeina amebinio pavidalo zoosporas, vad. miksameba, kuris įsiskverbia į augančio augalo šaknies celę. Ten jis suskyla į daug amebinių kūnelių. Po kurio laiko visi vienoje celėje esą kūneliai susijungia į vieną plasmodijų. Po dviejų mitotinių skilimų visas plasmodijus suskyla į dalelytes, turinčias po vieną branduolį, kurios vėliau virsta sporais. Kovojant su G., reikia žiūrėti, kad, persodinant daigus, būtų išmesti visi įtartinais šaknelės pastorėjimais, o lauke, kur buvo pastebėtas G., keletą metų neauginti jokių augalų iš kryžmažiedžių šeimos. Kadangi G. sporai dygsta, tik kai dirva yra rūgščios reakcijos, pakalkinus sporai nesudygsta ar pavėluotai sudygsta, tada jau užkrėtimo pavojus mažas. Kaikurios sėtinių veislės yra palyginti atsparios G.

Gumbas apvalus, pusapvalis augalo ar gyvulio kūno dalies sustorėjimas, išpūtimas. Augaluose G. susidaro dėl įvairiau-

sių priežasčių: anatominių, ir fiziologinių, pvz. mozeriniai G., užveržiant asimiliatų tekėjimą, skiepijant, gyjant žaizdoms, kaikuriems parazitams veikiant, pvz. bakteriozams, vėžiagumbiams ir kt. G. atsiradę, veikiant gyvuliniams ir augaliniams parazitam, paprastai vadinami g a l a i s (skauduliais). Juos dažniausiai sukelia plėviasparnių, dvisparnių būrio vabzdžių šeimos Cynipidae, Itonididae ir kt.) lervos, išsiritę iš padėtų kiaušinėlių ir augdami augalų lapuose, žieduose, žievėje ir medienoj. Kaikurie galai turi tanino rūgščių, pvz. ąžuolo lapų (Quercus lusitanica ir kt.) Pastarieji yra pramoninės reikšmės. Taip pat G. vadinama žmogaus kūno sumušta vieta, kai joje susidaro gumbiškas iškilimas. Seniau lietuvių liaudyje G. vadindavo nežinomą žmogaus vidurių ligą.

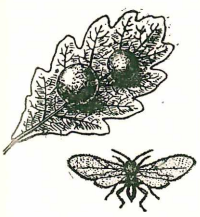

Ąžuolo lapo ‚skauduliai' ir juos sukeliąs vabzdys

J.Rkt.

Gumbė k. Daujėnų vls., Biržų aps., 1939 320 gyv.; 3,5 km nuo Daujėnų. Veikė pradžios mokykla, grietinės nugriebimo punktas. 1863 sukilimo metu kazokai pakorė Juozą Vadopalą.

Gumbelevičius 1. K a z y s (1859 X 18 Tetirvinų k., Pasvalio vls., Biržų aps. —?) knygnešys. Priklausė Garšvių knygnešių organizacijai. Dėl rastų knygų kalėjo Panevėžio kalėjime vieną mėnesį.

2. S i m a s (1837 XI 7 Tetirvinų k., Pasvalio vls., Biržų aps. — 1932 VII 25) 1863 sukilimo dalyvis ir nuo 1875 knygnešys.

Gumbinė (vok. Gumbinnen, surusinta Gusev) M. Lietuvos apygardos centras, kuriam priklausė 12 aps.: Darkiemio, Galdapės, Gumbinės, Įsruties, Unguros mst. ir krašto, Pakalnės, Pilkalnio, Olecko, Ragainės, Stalupėnų ir Tilžės mst.

G. yra viena iš seniausių priešistorinių sodybų M. Lietuvoje. 1935 G. durpyne surastas labai gražaus darbo lieknas ir tiesus kaulinis jietigalis, greičiausiai įrankis žuvims gaudyti. Jo ilgis 30 cm. Žiedadulkių analizės būdu nustatyta, kad jis priklauso laikui apie 9000 pr. Kr.

G. miestas Romintės ir Pisos santakoje, prie Įsruties — Eitkūnų glžk., 1939 24.600 gyv. Ten apygardos centro įstaigos, vyr. paštas, vyr. muitinė, glžk. valdyba, gimn. licėjus, žemės ūkio mokykla, audimų ir žemės ūkio padargų fabrikai ir daug kareivinių. 1955 15.000 gyv., beveik visi atgabenti iš S. Rusijos.

G. (anksčiau Pisakiemis, vok. Pisserkeim) 1545 tapo bžk., 1722 gavo miesto teises, po Lietuvos-Lenkijos 1795 padalijimo buvo ir Užnemunės (Neu-Ostpreussen) apygardos centras. Nuo 1818 Rytprūsių rytinės dalies apygardos centras. 1914 VIII kautynėse prie G. rusų gen. Rennenkampfo armija atstūmė vokiečių 8-jį korpą.

Gumbinė

G. ir visa apylinkė dar XVI ir XVII a. buvo grynai lietuviška. Didžiojo maro laikais 1709–11 išmirė trečdalis visų gyventojų. Į tuščias lietuvių sodybas karalius Friedrichas Vilhelmas I atkeldino kolonistų iš v. Vokietijos, o 1732–35 ypač daug zalcburgiečių protestantų, kurie gavo įvairių privilegijų. Jie karaliaus garbei G. pastatė paminklą su įrašu: ‚Dem Begründer Gumbinnens, Wiederhersteller Litauens' — Gumbinės įkūrėjui, (M.) Lietuvos atstatytojui.

Šitaip G. sritis keitė savo etnografinę išvaizdą ir tapo salzburgiečių centru. G. tapo taip pat svarbiausiu centru ir visai Friedricho Vilhelmo I kolonizacinei veiklai ir gyventojų įkurdinimui (Rétablissement), kada į tuščius lietuvių sodybų plotus buvo traukiami kolonistai salzburgiečiai, šveicarai, flamai (olandai), išeiviai iš Pfalzo ir Brandenburgo. 1733 išleistame Maž. Lietuvos žemėlapyje yra užrašas: Plan von der in Lithauen neu angelegten Stadt Gumbinen. 1724 Lietuvos plotui administruoti iš Karaliaučiaus buvo perkelta į G. deputatų kolegija; 1736 ji buvo pada-

Gumbinės miesto planas

ryta nuo Karaliaučiaus nepriklausoma, o 1808 XII 20 ji buvo formaliai pavadinta, šalia kitų trijų administr. sričių, Regierungs-Bezirk G.

Pagal 1848 Rytprūsių konsistorijos patiektą statistiką visose G. aps. parapijų bažnyčiose būdavo laikomos pamaldos lietuvių kalba, tik Žirgupėnų ir Valterkiemio parapijose jų nebuvo. 1912 statistikoje lietuvių vardas jau nebeminimas. Kada Vydūnas skelbė tautų apsisprendimą M. Lietuvoje, 1910 ir G. įsisteigė lietuvių dja, kurios pirmininku buvo dr. Steputaitis. 1913 jis kartu su dr. Gaigalaičiu buvo išrinktas lietuvių atstovu į Prūsijos seimą.

G. administracinė sritis apėmė beveik visą M. Lietuvą (tik maža dalis lietuvių kalbos ploto priklausė į Karaliaučiaus administracinę sritį). G. sritin įėjo, kronisto Dusburgo prie senprūsių priskirtų, bet lietuviams labai artimų kilčių nadruvių ir skalvių (dalis) gyvenami plotai. Tad G. admn. sritis apėmė žemes, kurios gavo ir oficialiai ‚Litauen' pavadinimą, nes buvo daugiausia lietuvių gyvenamos. 1900 G. admn. sritis apėmė 15.880 km² su 792.240 gyv. Iš jų buvo 767.632 evangelikai, 14.294 katalikai, 5587 kiti krikščionys ir 4690 žydų. G. srityje buvo 19 miestų, 2780 valsčių ir 871 dvaras. 1905 įkūrus atskirą Allenšteino admn. sritį (Regierungs-Bezirk), ten buvo prijungta G. priklausiusi rytinė mozūrų dalis. Tad 1939 G. admn. sritis apėmė 11.821 km² su 693.200 gyv. Įdomus buvo nuo XIX a. pradžios jau žinomas gyventojų pasiskirstymas tautybėmis. Tos prūsų valdininkų pravestos statistikos nėra tikslios, nes, neaiškiai supratus gyventojų skaičiavimo instrukcijas, jos buvo netobulai pravestos. Lietuvių skaičius G. admn. srityje buvo nepalyginamai didesnis (Boeck), negu oficialiai buvo surašyta. 1817 G. admn. srityje buvo surašyta 377.500 gyv. Iš jų lietuvių — 91.301, vokiečių — 177.798, lenkų — 108.401. Lietuvių mokyklinių vaikų buvo surašyta 11.540. 1825 lietuvių užrašyta 102.134, 1843 — 121.640. O visoje G. admn. srityje tada buvo 617.083 gyv. 1852 surašyta lietuvių 110.175 (mokyklinio amžiaus vaikų 20.917). Vokiškai kalbančiųjų priskaičiuota 390.909. Kokiu būdu G. admn. sritis suvokietėjo, yra žinomi faktai, labiausiai priklausą M. Lietuvos istorijai po 1870.

E. Wermke, Bibliogr. der Geschichte für Ost- und Westpreussen 1932 (treji papildymai iki 1951, 1953); *Hoppe,* Ortsnamen d. Kreises Gumbinen (Altpr. Monatsschr. 12) 1875; *Fritz Gerveen,* Gesamtstaat und Rétablissement. Der Wiederaufbau des nördlichen Ostpreussen unter Friedrich Wilhelm I., 1954; ('') Das Rétablissement König Friedrich Wilhelms I. in Preussisch-Litauen von 1714 bis 1740 (Zeitschrift für Ostforschung, I) 1952; *Kurt Forstreuter,* Die Anfänge der Sprachstatistik in Preussen und ihre Ergebnisse zur Litauerfrage (ten pat II) 1953; *Vydūnas,* 700 Jahre deutsch-litauischer Beziehungen 1932; *V. Vileišis,* Tautiniai santykiai Maž. Lietuvoje ligi Didž. Karo istorijos ir statistikos šviesoje 1935.

M. Nb. ir Z. I.

Gumbinė, gumbuota lazda, pjaunama iš ąžuoliuko, laukinės obelaitės ar kadagio. Kad būtų patogiau neštis, G. turi šikšnynę panarą arba jos galas užbaigiamas gervele.

Gumbrys 1. jungo dalis aplink jaučio kaklą; 2. valties viduje riestas skersinis šonams prikalti; 3. krivūlė.

Gumiarabikas žr. Dervos.

Gumilev Nikolaj Stepanovič (1886–1921) rusų poetas, poetinės akmeistų mokyklos kūrėjas ir vadas. Studijavo istoriją ir literatūrą Peterburge ir Sorbonoje. Mėgo renesanso rašytojus, romantikus. Sau artimą pasaulėžiūrą rado Nietzschės raštuose. Poetinį kelią G. pradėjo tada vyravusios simbolistų poezijos tėkmėje. Keliavo po egzotinius kraštus. Bolševikų revoliucijos metu G. buvo Paryžiuje. Grįžęs dirbo Gorkio organizuotą vertimų darbą, mokė jaunus poetus. 1921 už dalyvavimą priešbolševikiniame sąmoksle buvo suimtas ir sušaudytas. 1912 G. įkūrė ‚poetų cechą'. Tai rodė G. atsiskyrimą nuo vystančio simbolizmo.

Poetinis G. kelias nuostabiai vientisas, nuoseklus. Jo knygos: Romantičeskije cvety 1907, Čužoje nebo 1912, Kolčan 1916, Kostior 1918, Šatior 1921, Ognennyj stolb 1921; apysakos Ten ot palmy 1922, straipsnių rinkinys Pisma o russkoj poeziji 1923.

Rusų lyrikoje G. atstovauja nedažną ‚konkvistadorišką' palinkimą į egzotiškų kraštų romantiką. Visa tai reiškiasi puikiu amatiniu lygiu kiek kaltiniuose, šal-

tuose eilėraščiuose, kur mirga svetimi vardai, egzotiški peisažai. Technika nerevoliucinė, ir nėra vietos romantiškam jausmo palaidumui: G. ir akmeistai lieka klasiški savo dvasia, kad ir pasisavinę simbolistų laimėtas sąskambio, turtingo rimo naujoves.

Į gyvenimo pabaigą G. lyrika darosi mažiau pompastiška: ji rimtėja ir gilėja, jos emocinė įtampa auga.

G. į rusų lyriką įnešė mažorinį, vyrišką toną, panieką miglotai gražbylystei. Jis gyveno ir kūrė, kaip poetas karys. Jo įtaka amžininkams yra reikšminga, o jo didžiausi mokiniai yra bolševikų poetai, proletarai, kurie, kaip jis, nori dainuoti šią žemę (Tichonov, Bagrickij). G. buvo pastabus, itin kultūringas kritikas, taip pat ir vertėjas.

J. Aichenvald, Poety i poetessy 1922; *V. Briusov,* Sud akmeista 1923; *P. S. Struve,* Blok i G. 1937.
J.Bl.

Gummerus 1. Hermann (1877–1948) suomių filologas ir istorikas, tyrinėjęs daugiausia senovės Romos ekonomikos istoriją. Išsp. Die Fronden der Kolonen 1908, Die römische Industrie 1914–16, Industrie und Handel 1916, Sverige och Finland 1936. Lietuviškai — Piniginio ūkio kilimas senovės Romoje 1928.

2. Robert Edvard (g. 1905) suomių rašytojas, rašęs švediškai, eseistas ir vertėjas. Mėgina, kaip jis nusako, vykdyti uždavinį, iškeldamas laisvę ir žmogaus vertę bei literatūrinę autonomiją kaip augščiausią normą, vaizduojant asmenis, įvykius ir aplinką su jų metafizine reikšme, prisijungiant prie europiškos romano tradicijos, tačiau gilesne kalbos išraiška. Išsp. Farväl Arkadien (Sudiev, Arkadija) 1938, Fästningen (Tvirtovė) 1940, Arvet (Palikimas) 1941, Sönerna (Sūnūs) 1943.

Gummesson Per (1858–1928) švedų tapytojas, pasižymėjęs savo Skanes provincijos gamtovaizdžiais bei sodybų vidaus paveikslais.

Gumowski Marjan (g. 1881) lenkų numizmatikas, prof. Nuo 1919 Poznanės muzėjaus direktorius. Išsp. Podręcznik numizmatyki polskiej 1914, Monety polskie 1924, Numizmatyka litewska wieków srednich 1920, Mennica Wileńska w XVI i XVII w. 1921, Wileńska szkoła medaljerska w XVI i XVII w. 1929.

Gumozė gyvadervių sunkimasis pro žievę, sukietėjant didesniais ar mažesniais susitelkimais paviršiuje, pvz. vyšnių, slyvų kaikurių ankštinių augalų. Šios gyvadervės yra parenchiminių celių membranos padaras. G. augalams kenkia.

Gumpert Martin (1897-1955) vokiečių rašytojas, profesijos gydytojas. Išsp. Das Leben für die Idee 1935, Hölle im Paradies 1939, Heil Hunger 1940, First Papers 1941, You are Younger than you Think 1944. The Anatomy of Happiness 1951, Der Geburtstag 1948, Dunant; der Roman des Roten Kreuzes 1938.

Gumplowicz 1. Ludwig (1838—1909) lenkų sociologas, žydų kilimo. Dalyvavo 1863 sukilime. Nuo 1882 dėstė Grazo univ. 1893 drauge su kitais Paryžiuje įsteigė Institut International de Sociologie. G. savo sociologiniuose darbuose mėgino pritaikyti Darwino kovos dėl būvio teoriją sociologijai. Jo valstybės susikūrimo teorija, kai viena žmonių klasė, mažesnė, bet karingesnė, pavergia kitą, savo laiku buvo labai populari. Išsp. Das Recht der Nationalitäten und Sprachen in Österreich Ungarn 1897, Geschichte der Staatstheorien 1905, Rasse und Staat 1875, Rassenkampf 1883, Grundriss der Soziologie 1885, ^{3}1926 (lietuviškai išvertė A. Janulaitis 1929), Die soziologische Staatsidee 1892, Sozialphilosophie im Umriss 1910.

2. Władysław (g. 1869) lenkų geografas, nuo 1925 laisvojo Varšuvos univ. prof. Išp. Nowa Zelandja 1904 (liet. vertimas 1905), Norwegia 1907, Geografja gospodarcza 1927, Azja południowa 1934.

Gundestrupo katilas, 1891 surastas durpyne netoli Aarso (Danijoje), yra vienas iš įdomiausių II–I a. pr. Kr. radinių, patekusių į Daniją iš keltų srities Padunojy. Jis padarytas iš atskirų sidabrinių šoninių plokštelių ir iš vieno gabalo iškalto apvalaus dugno, kurio apačioje dar buvo pritvirtinta reljefinė plokštelė. Sidabrinio G. K. svoris 8,885 kg. Visos plokštelės kaltiniu, plaktiniu ir graviravimo būdu pagražintos reljefinėmis figūromis. Išorinėse yra vaizduojami biustai vyrų ir moterų, greičiausiai dievų, su įvairiais atributais. Vienur dievai rankose laiko iškėlę į viršų žmones, gyvulius ir kitas fantastines būtybes. Vienoje vietoje vaizduojama Herkulo kova su liūtu. Išvidinėse G.K. plokštelėse vaizduojami raiti ir pėsti kariai, žmogaus aukojimas, jaučių medžioklė ir kt. G.K. greičiausiai buvo skirtas kulto reikalams.

J. Brönkstedt, Danmarks Oldtid III 1940, 88 tt.
J. P.

Gundolf Friedrich, tikrąja pavarde Gundelfinger (1880–1931) vokiečių literatūros istorikas. Nuo 1899 dirbo kaip literatūros kritikas St. Georges Blätter fur die Kunst. Nuo 1920 Heidelbergo univ. prof. St. George ir Bergsono įtakoje stojo prieš materializmą ir pozityvizmą literatūroj. Išsp. St. George 1920, Dichter und Helden 1921, H. V. Kleist 1923, M. Opitz 1923, A. Gryphius 1927, Paracelsus 1927, Shakespeare 1928, Lessing 1928, A. Stifter 1930, A. v. Droste-Hülshoff 1931. Pagal Sclegelio–Tiecko versiją davė koreguotą Shakespeare vertimą vokiečių kalba (1908–14).

O. Heuschele, F. G. 1947. *A.Špl.*

Gundulič Ivan (1589–1638) kroatų poetas. Išgarsėjo epine poema Osman 1626 ir drama Dubrovka 1627.

Gunga Jurgis (g. 1912 V 14 Smilgynų k., Klaipėdos aps.) kunigas. Lankė V. D. gimn. ir Luizės gimn. Klaipėdoje, teologijos mokslus ėjo VDU Kaune, Bazelio univ. Šveicarijoje ir Göttingeno univ. Vokietijoje. Tada kunigavo Westfalijos krašte, Vokietijoje. 1935 studentų d-jos Mažoji Lietuva (Kaune) pirmininkas. Rašo teologinius straipsnius Chicagos ev. laikraštyje Evangelikų Žodis.

Gūnia (lenk. gunia) marška vežimo sėdynei ar arkliui apdengti, mitukas.

Gunnarsson 1. Gunnar (g. 1898) islandų rašytojas, stiprus epikas, daug išmokęs iš klasikinės islandų lyrikos. Per jo romanus ryškiu siūlu eina gamtos mistika: gamtos begalybėje jis mato žmogaus vienatvės jausmo simbolį. Toji vienuma tepakeliama tik stipriai tikint būties prasme. G. stilius yra romantinis. Didžiausia jo romanų silpnybė yra koncentracijos trūkumas. Parašė Borgslaegtens Historia, 1–4 tt. (Borgo giminės istorija) 1912–14, Svartfugl (Juodas paukštis) 1929, Heida Harmur 1940.

2. Gunnar (g. 1899) švedų kalbininkas, slavų kalbų prof. Upsalos univ. 1940. Rašo tiek mokslinius veikalus, tiek vadovėlius. Jo iniciatyva Upsalos univ. buvo pradėta dėstyti lietuvių kalba. Parašė Recherches syntaxiques sur la décadence de l'adjectif nominal dans les langues slaves et particulièrement dans le russe 1931, Studien ü. die Stellung des Reflexivs im Russischen 1937, Das slavische Wort für Kirche 1937.

Gunne Carl (g. 1893) švedų tapytojas, tapęs gamtovaizdžius, naturmortus ir portretus.

Günther 1. Agnes, mergautinė pavardė Breuning (1863–1911) vokiečių rašytoja. Ypač išgarsėjo savo romanu Die Heilige und ihr Narr, pasirodžiusiu po jos mirties 1913, ir jo išėjo per šimtą laidų. Ši sielos istorija parašyta svajinga nuotaika ir poetine kalba.

2. Christian (g. 1886) švedų diplomatas, 1939–45 užsienio reikalų ministeris, 1946–50 pasiuntinys Romoje. G. būnant užsienio reikalų ministeriu, Švedija pripažino T. Rusijos okupaciją Pabaltijy. G. yra žinomas ir kaip rašytojas, lyrikas ir dramaturgas.

3. Hans (g. 1891) vokiečių antropologas, prof. Jenos ir Berlyno univ. ir Rasių tyrimo instituto direktorius Berlyne. Išsp. Die nordische Rasse bei den Indogermanen Asiens 1933, Herkunft und Rassengeschichte der Germanen 1934, Der nordische Gedanke bei den Deutschen 1925, Formen und Urgeschichte der Ehe [3]1951, Rassenkunde des deutschen Volkes [14]1930, Rassenkunde des jüdischen Volkes 1933.

4. Johann Christian (1695–1723) vokiečių poetas, genialus dainų kūrėjas, laikomas Goethės pirmataku. G. kūrė taip pat jausmingai ir palaidai aistringai, kaip ir gyveno. Populariosios jo Leonoros, studentų dainos, pvz. Brüder, lasst uns lustig sein. Artimas mistiniam bei pietistiniam savo meto sąjūdžiui (G. eilėraščiai yra giliai sukrėsto gyvenimo išpažintis). Išsp. Die Eifersucht (trag.) 1715, Deutsche und lateinische Gedichte 4 tt., 1724–35, Curieuse und merkwürdige Lebens- und Reisebeschreibungen 1732, Gedichte (pilnas leidimas) 1735. Kritišką G. raštų laidą parūpino W. Krämer 1930–37.

J. Volkmann, J. Ch. G. 1907 (Diss.); *G. Hoffmann*, G. — Bibliographie 1929.

Gunther John (g. 1901) amerikiečių žurnalistas, radijo komentatorius. Išsp. Inside Europe 1936, Inside Asia 1939, Inside Latin America 1941, Inside U.S.A. 1947, Eisenhower 1952, Behind the Courtain 1949, Alexander the Great 1953.

Guntinas upelis Ylakių ir Skuodo vls., Mažeikių aps., Luobos (Bartuvos) deš. įtakas, 17,5 km ilgio; baseino plotas 45 km^2

Gunung Merapi centrinės Javos vulkanas, apie 20 km į š.r. nuo Jogjakartos. G.M. yra vienas veikliausių ir pavojingiausių vulkanų pasaulyje. Jo augštis nepastovus, išsiveržimai nuardo kraterio briauną; 1950 buvo 2911 m, 1953 3000 m. Ligi 1930 yra žinomi 35 dideli išsiliejimai; 1930 išsiveržimas pražudė per 3500 žmonių, kai trys kaimai buvo apsemti 240 km/val. greičiu tekančios lavos. 1954 I 18 mažas išsiveržimas pražudė 44 žmones, tačiau bijoma, kad artimoje ateityje gali būti išmuštas iš kraterio 250.000 m^2 kamštis ir įvykti didelis išsiliejimas. Tokiam atvejui pasiruošta evakuoti apie 2 mil. žmonių.

Günzburg mst. Bavarijoje prie Günzo upės. 1954 11.000 gyv. Ūkio mašinų fabri-

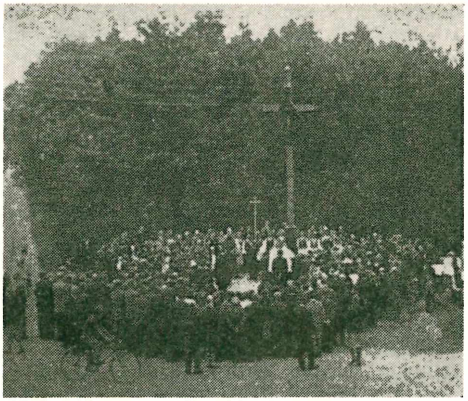

Lietuvių Kryžiaus šventinimo iškilmės Günzburge

kas, renesanso stiliaus pilis ir rokoko stiliaus bžn.

G. lietuviai Klein-Kötzo pabaltiečių stovykloje prie G. (Klein-Kötz kaimas yra apie 5 km nuo G.) įsikūrė 1945 VIII, kai apie 160 jų buvo į ten atkelta iš Ludwigsburgo prie Neu-Ulmo, Biberacho ir kitų artimų vietovių. Kiek vėliau jų skaičius paaugo iki 200. Buvo įsteigtas Liet. Sąjungos G. skyrius, vėliau persiorganizavęs į LTB apylinkę. Valdybos pirmininku buvo Simas Grina, po jo, du mėnesius, iki stovyklą iškeliant, Antanas Motūza. Sykiu buvo suorganizuotas ir LRK skyrius (pirmininkas kun. Adolfas Vainauskas). Veikė Antano Naujoko vedama 6 skyrių pradžios mokykla, kurią lankė apie 20 vaikų, taip pat vaikų darželis, šoferių kursai, Aušros choras (vadovaujamas Petro Vacbergo). Pagal dailininko Kulviečio ir inž. A. Mačiulio projektą Klein-Kötzo kaime buvo pastatytas ir 1946 IX 1 vysk. V. Padolskio pašventintas lietuviškas ąžuolinis kryžius su atitinkamu įrašu lietuvių, vokiečių, prancūzų ir anglų kalbomis. 1946 X visi lietuviai buvo iškelti Dillingeno stovyklon.

Gunzenhausen Bavarijos mst. tarp Ansbacho ir Ingolstadto; 9111 gyv. (1953). Senovės romėnų pasienio įtvirtinimų liekanos; garo katilų ir aparatų gamybos pramonė.

Po II pas. karo G. stovykloje įsikūrė būrys lietuvių; buvo suorganizuotas Lietuvių S-gos skyrius, vėliau persitvarkęs į LTB apylinkę. 1945 VIII 2 įsteigta pradžios mokykla (ved. Pranas Žilvytis, vėliau Vytautas Stadelnykas), 1946 I 1 vienas vaikų darželis, o 1946 VI 15 antras, 1946 VII 8 įsteigta keturių klasių progimnazija, nuo 1947 IV 21 praplėsta penktąja klase. Buvo leidžiamas sieninis laikraštis Išeivių Žinios. Veikė brolių Šulaičių knygų leidykla Sudavija. 1947 XI visi stovyklos lietuviai buvo iškelti į Dornstadtą.

Guoba (Ulmus) guobinių (Ulmaceae) šeimos medinė gentis. Žydi prieš lapams sprogstant, žiedai kuokštais raudonos spalvos, vaisius smulkus riešutėlis su aplink einančiu plėniškų sparneliu, prinoksta G. sulapojus ir tuoj krinta. Lietuvoje auga G. skirpstas (U. campestris Spach.), iki 33 m augščio 50 cm skersmens išbėginio liemens medis; mėgiamas ir sodybose. Sutinkama ir krūminė kamštingoji skirpsto atmaina — var. suberosa, su šakelėmis, aptekusiomis kamštinėmis žievės skiautėrėmis. G. baltoji, arba guoba (U. montana With.), siekia 30 m augščio. Gana dekoratyvios jos atmainos f. pendula — svyruoklė ir f. atropurpurea — tamsiai raudonais lapais. G. vinkšna (U. effusa Willd.) išskiriama savo ilgakočiais, iki 2 cm ilgio, žiedais. JAV šešios G. skirtys savaiminės. Iš jų didesnės reikšmės U. americana L., U. fulva Michx. ir U.

Guoba (Ulmus)

thomasi Sarg. Dažnai vartojamos miestų parkams, gatvėms apsodinti. *J. Rkt.*

Guobiniškės miškas Kazlų vls., Marijampolės aps., 1073 ha ploto. Dirvožemis smėlio, priesmėlio. Pušynai su eglės, juodalksnio, drebulės priemaiša.

Guodonas ež. Telšių vls. ir aps., ties Paguodonių k., 4 km į š.v. nuo Gadūnavo mstl., 12 ha ploto, 110,7 m nuo j.l.; per ež. teka Guodonės upelis į Plinkšių ež., Šerkšnės (Ventos) baseine.

Guodžių durpynas Vabalninko vls., Biržų aps.: 1-sis 100 ha, 1,7 m gylio gero sudurpėjimo, jo pelkė augštutinio tipo 142 ha, 2-sis 84 ha 1,9 m gylio ir taip pat gero sudurpėjimo, pelkė 142 ha augštutinio tipo.

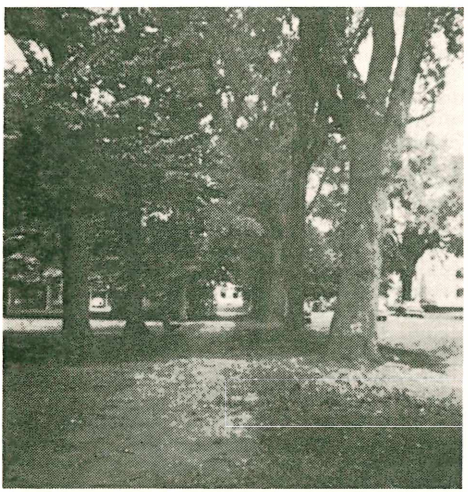

Guobų alėja

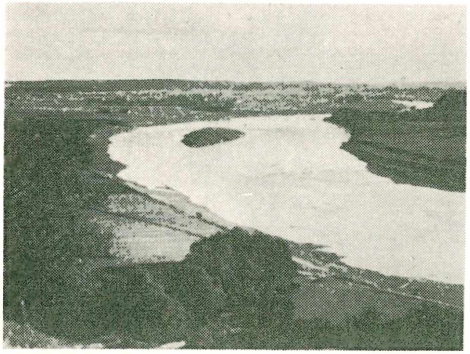

Guoga — sala ir rėva Nemune

Guoga Nemuno sala ir rėva, 4,4 km žemiau Darsūniškio, 262,3 km nuo Nemuno žiočių; čia Nemunas pasidarė kelią per vieną moreninių kalvų grandinę ir dar tebėra erozijos stadijoje. Nemuno deš. vaga gili, kair. vaga yra sekli ir primėtytų riedulių. Vieta labai pavojinga laivybai. Čia daug sudaužyta laivų ir sielių. Todėl sielininkai yra sukūrę patarlių ir padavimų.

S. Kolupaila, Nemunas 1950.

Guogis nekviestas vestuvių dalyvis. Seniau buvo įprasta, kad apylinkės kaimų jaunimas susirinkdavo į vestuves. G. atėjęs jaunimas nesodinamas prie stalo, bet alumi vaišinamas. G. vadinamas dar kuogiu, gargliumi.

Guoliai cilindro pavidalo kūnai, dedami pakakliuose veleno sukimosi trinčiai mažinti. G. esti riedamieji — rutulinių bei volelių pavidalo ir trintiniai — bronzinės arba babito įvorės.

Guopis upelis Naujamiesčio vls., Panevėžio aps., Šuojos (Kiršino, Nevėžio) deš. įtakas, 14,5 km ilgio; baseino plotas 30,1 km².

Guostė upelis Stakliškių vls., Alytaus aps., Verknės (Nemuno) deš. įtakas, 12,1 km ilgio; teka iš Veršio ež. per Gelužio ir Guostaus ež., pro Stakliškių bžk.; turi nepaprastai didelį kritimą, 93,8 m, vid. 7,8 m/km; baseino plotas 31 km².

Guostus ež. Stakliškių vls., Alytaus aps., 2 km į p.v. nuo Užuguosčio bžk., 74,8 ha ploto, 151,2 m nuo j.l.; per ež. teka Guostė (Verknės, Nemuno).

Guotė (Hygrophorus) Agaricaceae šeimos grybai. G. juostančioji (H. conicus) žole apaugusiose vietose. Nuodingas grybas. G. baltoji (H. eburneus) miškuose. G. pievinė (H. pratensis) pievose. Abu grybai valgomi.

Gupta š. Indijos karalių dinastija, kuri valdė apie 320 — 544. Jos steigėjas buvo Čandragupta I (apie 320–380). G. dinastijai valdant, klestėjo literatūra, menas ir mokslas.

Gura Zigmas (g. 1898 IV 4 Balabostų k., Rudaminos vls., Seinų aps.) teisininkas. 1914 baigė Veiverių mokytojų sem. ir 1929 Lietuvos univ. teisių fak. 1918—23 aktyviai prisidėjo, kuriant administracines įstaigas. Tuo pat metu dirbo Alytaus pradžios mokyklos vedėjo darbą. 1923–44 Lietuvos universiteto kanceliarijos viršininkas. Būdamas studentu, dalyvavo Kultūros būrelyje, 1929–1944 Teisininkų draugijos narys, JAV Tėvynės mylėtojų draugijos narys. Spaudoje pradėjo bendradarbiauti dar būdamas Veiverių mokytojų seminarijoje. Spausdindavo publicistikos, poezijos ir prozos dalykus įvairiuose laikraščiuose.

Gura

Gurauskis Juozas (1884 Arkšvos k., Ylakių vls., Mažeikių aps. — 1911 V 18 Jaltoje) lietuvių rašytojas. G. tėvai išsikėlė gyventi į Petrapilį, kur mokėsi Šv. Kotrynos gimn. ir Stieglitzo komercinėje m-loje. 1907 įstojo į Kievo universiteto medicinos fakultetą ir tais pat metais pradėjo bendradarbiauti Vilniaus Žiniose (Rudens vėjas, Kalėdų naktis 1907), Duobė (1908), žurnale Žarijoje Kalakutai 1908, Lietuvos Žiniose Susimildamas 1910 ir skyrium. G. beletristiniai vaizdeliai ir apysakos atkreipė skaitytojų dėmesį stiliaus gyvumu. Bolševikų okupuotoje Lietuvoje išps. G. raštų rinkinys 1947. Pačioje universitetinių studijų pradžioje susirgo džiova ir mirė Jaltoje.

J. Gurauskis

J. Būtėnas, Tragiškas jaunimo rašytojo likimas Kultūra 1938 nr. 6–7.

Gurbas mažas tvartas, kūtė, vištidė, šuns būda, kartais ir karvelidė. Šitos žodžio reikšmės žinomos augštaičiams. Platesniąja reikšme G. vadina nedidelį ūkinį trobesį, kuriame telpa tikrasis G. arkliui, karvei ir avims laikyti; dienadaržis vištoms ir paršams atitverti; kluonas šienui, šiaudams susikrauti ir vežimams bei ūkio padargams pasistatyti. žr. Tvartas.

Gureckas Mykolas (g. 1901 IX 1 Seirijuose, Alytaus aps.) miškininkas. Pradžios mokslą ėjo Seirijuose, Kaune baigė Augštesniąją komercijos mokyklą. Dipl. miškininko vardą įsigijo Žemės ūkio akademijoje Dotnuvoje. Savanoriu į Lietuvos kariuomenę stojo 1920 XI 3. Buvo girinin-

ku, miškų urėdo pavaduotoju ir Taujėnų miškų urėdijos urėdu. 1930 Miškų dpt. eksploatacijos instruktorius ir 1931–33 atstovas prie Klaipėdos lentpjuvių, pjovusių valdžios miškų medžiagą. Pasitraukęs iš tarnybos, 1934 įsteigė medžio pramonės firmą ‚Balticum—M. Gureckas' Klaipėdoje. 1939, vokiečiams okupavus Klaipėdos kraštą, persikėlė į Kauną. Čia įsteigė firmą ‚Medžio Pramonė ir Prekyba—dipl. mišk. M. Gureckas. 1940 bolševikams okupavus Lietuvą, pasitraukė į Vokietiją. 1942 grįžo į okupuotą Lietuvą ir buvo Miškų departamento medžio pramonės direktoriumi, o vėliau Miškų generaliniu direktoriumi. Šalia tų pareigų buvo neetatinių lektoriumi Vilniaus univ. Miškų mokslų fak. 1944 pasitraukė į Vokietiją ir iš čia į JAV. Dalyvauja miškininkų spaudoje. 1953 parašė (su doc. A. Vasiliausku) Medžio Pramonė Lietuvoje, Lietuvos ūkio atstatymo komisijos darbai, 8 sąs. mimiografinis leidinys. Yra LE bendradarbis.

Gurgučiai rankomis ploti ploni tešlos grumuliukai, dedami į pienišką sriubą arba (didesni) verdami atskirai ir valgomi užpilti spirgučiais ar sviestu arba pasidažomi varške, grietine. Rytų augštaičiuose G. vadinami ir ežiukais, skryliais.

Gurguolė siaura prasme G. vadinamas karinio transporto vežimas arba tokių vežimų sambūris, vora. Plačia prasme G. vadinamos visos karinės tiekimo priemonės, tiek arkliais traukiamos, tiek motorizuotos. G. skirstomos rūšimis pagal savo paskirtį ir veikimo ribą ryšium su frontu. Kautynių G. priklauso šovinių tiekimo priemonės pirmose kovos linijose ir lauko virtuvės. I rūšies G. visos tiekimo priemonės, tiekiančios reikmenis betarpiškai frontui ir sanitarines priemonės sužeistųjų evakuacijai; II rūšies G. visos priemonės, veikiančios tolimesniame fronto užnugaryje ir priklausančios stambių kariuomenės junginių vienetams (korpui, armijai).

Gurgždis (Chaerophyllum) skėtinių (Umbelliferae) šeimos žolinė gentis. Lietuvoje dažnas G. svaiginantis (Ch. temulum L.), o G. gumbuotasis (Ch. bulbosum L.), G. kvapusis (Ch. aromaticum L.) ir G. plaukuotasis (Ch. hirsutum L.) sutinkami retai.

Gurian Waldemar (1902 Petrapilyje — 1954) politikas, Notre Dame univ. prof. Po bolševikų perversmo emigravo Vokietijon, kur baigė mokslus ir ligi Hitlerio valdžion atėjimo dirbo ir gyveno Vokietijoje. Nuo 1925 dėstė Berlyno politinių mokslų mokykloje. 1937 atvyko į JAV. G. priėmė katalikų tikybą. Išsp. The Soviet Union, Bolshevism, An Introduction to Soviet Communism 1952. Lietuviškai Raudonasis ir rudasis bolševizmas — N. Romuva 21–22 nr., 1935.

Gurieli Mamia (1836–1891) gruzinų poetas, autorius lyrinių ir politinių eilėraščių, kuriuose išreikšdavo savo jausmus, Gruzijai nepriklausomybės nustojus.

Gurjev T. Rusijos mst. Kazachstane, prie Uralo upės žiočių; apie 50.000 gyv. (1950). Naftos rafinerijos, kurioms žalia nafta gaunama iš Baku ir išvalyta siunčiama 710 km ilgio vamzdžiais į Orską Urale. Žuvies konservų kombinatas.

Guring La augščiausia pasaulyje kalnų perėja, apie 600 m nuo j.l. G.L. yra Sven Hedino kalnuose; pro ją patenkama Lhasan iš š.r. pusės.

Gurk Paul (1880–1953) vokiečių rašytojas, rašęs kriminalinius, istorinius bei utopinius romanus, dramas. Išsp. Thomas Münzer 1922, Bruder Franziskus 1923, Wallenstein und Ferdinand 1927, Judas 1931, Meister Eckerhat 1925, Die goldene Barke 1949, Der Kaiser von Amerika 1949.

Gurk p. Austrijos vietovė Kärntene, kalnų klonyje, į š. nuo Klagenfurto. Romanų stiliaus katedra (pradėta statyti 1043 ir baigta 1228) su 100 kolonų kripta, XIII a. freskos, senas vienuolynas. G. vyskupija įkurta 1070, kurios centras 1787 perkeltas į Klagenfurtą.

Gurko Osip Vladimirovič (1828 — 1901) iš Lietuvos kilęs rusų feldmaršalas. 1849 dalyvavo kare prieš vengrus. 1883–94 Varšuvos generalgubernatorius. Būdamas Varšuvoje, varė rusifikacijos politiką.

Gurla Mandhata v. Tibeto atskiras kalnas, apie 7500 m augščio. Šalia kalno yra tibetiečių šventas Manasarovar ež., kuriame jis atsispindi ir sudaro nepaprasto didingumo reginį. Tibetiečiai maldininkai eina klupsčiomis aplink ežerą ir, grįždami namo, prisipila indus jo vandens.

Gurney Edmund (1847–1888) anglų psichologas. 1882 įsteigė psichinių tyrimų dją. Išsp. Phantasms of the Living 1886, The Power of Sound 1880, Tertium Quid 1887.

Gurowski 1. Adam (1805–1866) lenkų publicistas, 1830–31 sukilimo dalyvis. Emigracijoj gyvendamas, paliko Rusijos šalininkas ir skyrė jai panslavistinę misiją. Caras Mikalojus I leido grįžti į Rusiją, bet jis 1849 atvyko į JAV ir dirbo vertėjo darbą valstybės departamente. Išsp. La vérité sur la Russie 1835, Pensées sur l'avenir des Polonais 1841, O arystokracji, liberalizmie i demokracji w Polsce 1843, Le panslavisme 1848, The Turkish Question 1854, America and Europe 1857, My Diary 1862–1866.

2. Rok Władysław (1717 — 1790) 1768 Repnino paskirtas Lietuvos kiemo maršalka, 1781 Stackelbergo protekcija paaugštintas Lietuvos krašto maršalka. Tai buvo pirmas lenkas, gavęs šią ministeriją. Respublikos smukimo metu vienas

iš įžymesnių karjeristų, kuris už pinigus parsidavinėjo kaimynams ir buvo jų politikos įrankiu.

Gurskytė Eugenija (g. 1918 IV 8 Cicero, Ill.) gydytoja, visuomenininkė. Mokėsi Ilinois univ. ir gavo B.S. ir M.D. ir Wayne univ. M.S. laipsnį. Iš pat jaunystės dalyvauja lietuviškoje veikloje. Amerikos Lietuvių Susivienijimo narė ir gydytoja kvotėja. 1953–55 Amerikos lietuvių tautinės sąjungos centro kontrolės komisijos narė, 1953–54 Lietuvių kultūros klubo pirmininkė Detroite. Išsp. The Criteria for the Microscopic Diagnosis of Eearly Carcinama of the Cervix Uteri — Surgery, Gynecology and Obsterics 1947.

Gurvitch Georges (g. 1894) prancūzų sociologas, vad. struktūrinės sociologijos atstovas. Išsp. L'idée du droit social 1935, Essais de sociologie juridique 1939, Elément de sociologie juridique 1940, Déclaration du droit sociaux 1944, Karl Marx et la sociologie du XX-e siècle, Les tendances actuelles et la philisophie allemande 1950.

Gusarai žr. Husarai.

Gusev Matvej (1826–1866) astronomas, 1865–66 Vilniaus observatorijos direktorius ir nuo 1858 Vilniaus statistikos komiteto narys. T. Norbuto prašomas, mėgino išskaityti tariamąjį astronomišką lietuvišką įrašą vadinamojoje Gedimino lazdoje, kuris greičiausiai buvo Norbuto falsifikatas. Drauge su Kirkoru red. Zapiski Vilenskoj archeologičeskoj komissiji (lenkiškai Pamiętnik) 1856 I ir Sbornik istoriko-statističeskich materialov po Vilenskoj gub. 1863 I.

Gusinde Martin (g. 1886) etnologas ir antropologas, S.V.D. vienuolis misininkas. Baigė Vienos univ. filosofiją daktaro laipsniu ir teologiją. 1912 asistentas, vėliau profesorius Santiago univ. 1916–24 Museo etnologia y antropologia vedėjas Santiago, nuo 1949 Katalikų univ. Washingtone profesorius. Nuo 1925 Anthropos žurnalo redakcijos narys. G. tyrė įvairių tautelių kultūrą vietoje, tarp jų ilgesnį laiką gyvendamas, kartais net į jų bendruomenę įsijungdamas. 1916–17 G. tarp aurakanų (P. Amerikoje), 1918–24 4 ekspedicijos pas Ugnies Žemės gyventojus, kurių buvo priimtas į savo bendruomenę, 1928–29 pas Š. Amerikos indėnus, 1934–35 pas pigmėjus Belgų Konge ir Ruandoje, 1950–52 2 ekspedicijos pas bušmėnus ir hotentotus į P. Afriką. Svarbesni G. darbai iš etnologijos ir antropologijos: Anthropologie d. Feuerland–Indianer I–III, 1931–1939 (ir ispaniškai), Urwaldmenschen am Ituri 1948, Die Twa-Pygmaeen in Ruanda 1949; visa eilė jo straipsnių Anthropos, Archiv f. Voelkerkunde, Experientia, Paideuma ir kt.

Gussen Anthony (Gustaitis Antanas; g. 1897 Bliuviškių k., Griškabūdžio vls., Šakių aps.) dantų gydytojas. Baigė odontologijos mokslą Chicago College ir Loyola univ. Sveikatos klausimais rašė Naujienose, Tėvynėje ir 5 metus vedė Sveikatos skyrių Margučio radijo valandoje. Parašė knygą Maistas ir Dantys.

Gustaf-Janson Gösta (g. 1902) švedų rašytojas. Jo romanuose bei novelėse vaizduojama miestietiška aplinka, perteikta satyros kupinu žvilgsniu, šviežia psichologija bei stiprių charakterių pavaizdavimu. Romanuose netrūksta humoro ir fantazijos. Išsp. Ridsholm 1927, Krisar (Krizės metai) 1931, Kapitulation? — Nej! (Kapituliacija? — Ne!) 1932, Gubben kommer (Senis ateina) 1934, Stora famnen (Glėbys) 1937. Abu paskutiniai romanai filmuoti.

Gustafson Gabriel (1853–1915) švedų archeologas, darbavęsis Norvegijoje. Iš G. svarbesnių archeologinių tyrinėjimų pažymėtini garsiojo Osebergo laivo kasinėjimai. Parašė Norges oldtid, mindesmaerker og oldsager 1906.

Gustainis Valentinas (g. 1898 Skardupių k., Sintautų vls., Šakių aps. — 1948) žurnalistas, politikas. Po I pas. karo mokėsi Heidelbergo, Lietuvos ir Sorbonnos univ. 1922 vienas Neo Lithuanijos korp. steigėjų, 1925–26 jos pirmininkas. 1927–32 Lietuvos Aido vyr. redaktorius, 1939–40 Eltos direktorius. Faktiškai buvo ir Jaunosios Lietuvos red. Bendradarbiavo Vaire, N. Romuvoje, Židinyje, Tautos Ūkyje. 1941 išvežtas į Sibirą, kur 1948 mirė. Išsp. Lenkai ir Lenkija 1937, Prancūzija, Lithuania the First Twenty Years 1939.

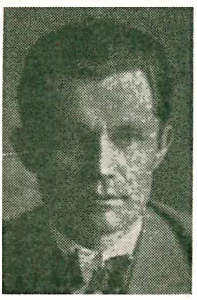

V. Gustainis

. **Gustaitienė-Zdanavičiūtė** Aleksandra (g. 1905 XI 9 Jurbarke) aktorė, režisorė. 1929 baigė Saulės mergaičių gimn. Kaune. 1929–31 studijavo teisę V. D. univ. teisių fakultete. Dar gimn. 1925 įstojo į Tautos teatro vaidybos studiją, vad. A. Sutkaus. 1927 vaidybos meno pradėjo mokytis Vst. teatro vaidybos studijoje, vėliau A. Olekos-Žilinsko, kurią ir baigė 1930. Vst. teatre dirbo 1932—34, vaidindama šiuose veikaluose: Meile nežaidžiama, Sabatai Cevi, Užtvanka, Dvi Našlaitės, Už vienuolyno sienų

A. Gustaitienė

Princas ir elgeta, Šarūnas, Palanga, Tariamasis ligonis, Oliveras Twistas, Hamletas, Perikola, Stabai ir žmonės, Luli muzikantas, Vaidilutė. 1934–35 dirbo A. Olekos-Žilinsko vad. Jaunųjų teatre, kur vaidino Dėdės Tomo trobelėje ir Milžino paunksmėje. 1936–39 G. Klaipėdos vst. teatro aktorė. Žymesnius vaidmenis čia vaidino veikaluose Aukso gromata, Svirplys užkrosnyje, Skapeno šposai, Viltis, Slogučiai, Žmogus po tiltu, Brandos atestatas, Diplomatai. Su Klaipėdos vst. teatru gastroliavo Kaune ir kt. Lietuvos miestuose bei miesteliuose. 1939 Klaipėdą prijungus prie Vokietijos, kurį laiką G. iš teatro veiklos pasitraukė. 1944–49 ji gyveno tremtyje, Ravensburge (P. Vokietijoje), kur pradėjo dirbti su scenos meno mėgėjais. G. čia suorganizavo mėgėjų vaidintojų trupę ir kaip režisorė statė šiuos veikalus: Gintaro žemės pasaka, Pirmas skambutis, Nuodėmingas angelas, Tuščios pastangos, Sekminių vainikas, Svetimos plunksnos, Atžalynas, Indranai. Su savo vaidintojais G. aplankė visą eilę lietuvių tremtinių stovyklų P. Vokietijoje. 1949 G. atvyko į Ameriką ir apsigyveno Bostone, Mass. Čia vėl suorganizavo mėgėjų vaidintojų trupę, žinomą Bostono Lietuvių dramos sambūrio vardu, režisavo ir pastatė Atžalyną, Indranus, Tuščias pastangas, Raudoną vyną. Šioje G. trupėje vaidino aktorius H. Kačinskas ir visa eilė žinomų Bostono lietuvių. Su šiuo sambūriu G. aplankė New Yorką, Hartfordą, Waterburį, Worcesterį. G. kaip aktorė yra subtili moteriškų charakterių kūrėja, sugebanti įžvelgti į kuriamojo vaidmens vidų ir apipavidalinti jo išorę. Brendusi rimtų teatrų aplinkoje, G. pasisavino teatrinio meno kultūrą. Kaip režisorė G. tedirbo daugiausia tik su mėgėjais. Šiame darbe G. pasižymi kantrumu, sugebėjimu dirbti, dideliu įžvalgumu ir mokėjimu aktoriams paskirstyti vaidmenis. To pobūdžio jos režisuotieji vaidinimai yra daugiau profesinio, negu mėgėjo lygio.

Gustaitis 1. Algirdas (g. 1916 X 29 Rusijoj) žurnalistas. Gimnaziją baigė Kaune. Lituanistiką studijavo VDU Kaune ir Vilniaus univ. Literatūros studijas gilino J. W. Goethe universitete Frankfurte prie Maino. Liet. skautų s-gon įstojo 1930, Liet. šaulių s-gon 1935. 1936 suorganizavo Maironio vardo literatūros mėgėjų būrelį Lietuvos profesinės s-gos gimn. Kaune. 1937 VDU studentų Literatų d-jos vicepirmininkas. 1940–41 Jūros korp. vadas Vilniaus univ. 1942 pravedė parašų rinkimą Gervėčių apylinkėje. 1943—1944 Vilniaus miesto kultūros skyriaus vadovas. 1945 Hanau prie Maino tremtinių stovyklos Vokietijoje pirmos valdybos v.pirm., kultūrinių reikalų vadovas, literatūros mėgėjų būrelio pirm., sieninio laikraščio Hanau Lietuviai redaktorius. 1947 atvyko į JAV. Spaudoje pradėjo bendradarbiauti 1930 Mūsų Rytojuje. 1954 I 1 Chicagos Laisvosios Lietuvos savaitraštyje redagavo kultūrinį skyrių. Rašo knygų ir teatro recenzijas, kelionių įspūdžius, noveles ir kt. G. radijo vaidinimų buvo transliuota per Kauno ir Vilniaus radijo stotis. 1943 laimėjo Dariaus-Girėno Komiteto literatūros konkursą, tema Dariaus-Girėno skridimas per Atlantą. Išsp. Tarp Šveicarijos ir Danijos 1946.

A. Gustaitis

2. Antanas (g. 1898 III Obelinės k., Marijampolės aps.) 1916 baigė Marijampolės gimnaziją ir 1928 įgijo aviacijos inžinieriaus vardą Paryžiuje. Nuo 1919 III ligi 1940 XII tarnavo Lietuvos kariuomenės aviacijoje, kur nuo 1934 ligi iš karo tarnybos išstojimo ėjo karo aviacijos viršininko pareigas; nuo 1937 brigados generolas. Jis yra sukonstruktavęs ir pastatęs karo aviacijos dirbtuvėse keletą įvairaus tipo lėktuvų, pavadintų ANBO, kurie vėliau buvo statomi serijomis. Lėktuvų pradinis tipas, pastatytas 1925, buvo sportinis ANBO I su 30 a.j. motoru, 1939 išmėgintas tipas ANBO VIII, lengvas bombonešis su 900 a.j. motoru, 430 km greičio per val. Trijų lėktuvų ANBO IV grandis, G. vadovaujama, 1934 aplankė beveik visas Europos sostines, dideliu tikslumu ir be jokių kliūčių atlikdama arti 10.000 km. Kauno, Stockholmo, Kopenhagos, Amsterdamo, Briuselio, Londono, Paryžiaus, Marselio, Romos, Vienos, Prahos, Budapesto, Bukaresto, Kievo, Maskvos, Kauno maršrutą. Nuo 1940 XII G. Kauno univ. statybos fak. docentas. 1941 III mėgino išvykti

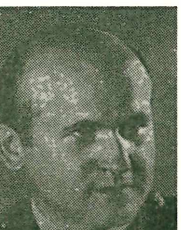

A. Gustaitis

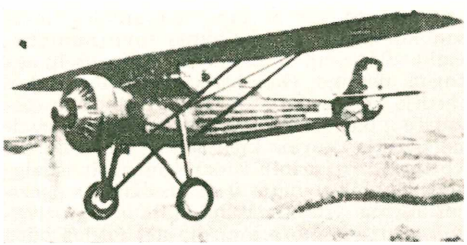

A. Gustaičio konstrukcijos lėktuvas Anbo

iš bolševikų okupuotos Lietuvos, bet ties S. Kalvarija buvo sulaikytas ir išvežtas į T. Rusiją. Tolimesnis jo likimas nėra žinomas.

3. Antanas (g. 1907 III 12 Gustaičių k., Kvietiškio vls., Marijampolės aps.) rašytojas. 1927 baigė Marijampolės mokytojų sem. 1927–28 mokytojavo pradžios mokykloje. 1928–32 VDU studijavo lietuvių literatūrą, germanistiką, pedagogiką ir ligi 1936 dalyvavo prof. B. Sruogos vadovautame teatro seminare, studijuodamas teatro meną ir dramaturgiją. 1934 – 36 dėstė lietuvių ir vokiečių kalbas Augštdvario (Trakų aps.) progimnazijoje. 1936–39 Klaipėdos radiofono, 1939–40 Vilniaus radiofono vadovas. 1940–41 Vilniaus vst. dramos teatro dir. ir vėliau Kauno radiofono red. 1944–49 gyveno kaip tremtinys Ravensburge, Vokietijoje. 1949 atvyko į JAV ir apsigyveno Bostone, Mass. G. yra vienas pirmųjų lietuvių rašytojų, kūrusių lietuvišką radiofoninę dramaturgiją. Jis yra parašęs eilę radijo vaidinimų, kurių rankraščiai liko Lietuvoje. Pirmam Lietuvos marionečių teatrui, vad. dailininko Stasio Ušinskio, G. parašė eiliuotą pjesę Silvestras Dūdelė, pastatytą 1934 Kaune. 1937 jis sukūrė 5 veiksmų komediją Slogučiai, kuri tais pat metais statyta Klaipėdos vst. teatre (‚Slogučiai' 1943 atspausdinti Varpų almanache). Tremtyje parašė smulkesnius vaidinimus. 1956 Gabija išleido G. humoristinių eilėraščių rinkinį Anapus Teisybės. Pirmuosius eilėraščius G. pradėjo spausdinti 1924 Jaunime. Bendradarbiavo 7 Meno Dienose, Klaipėdoje leistuose Vakaruose ir Keleivyje, Lietuvos Žiniose, Kūryboje ir Ateities dienraštyje, rašydamas teatro ir literatūros klausimais. 1945–49 Vokietijoje, o 1950–55 JAV G. buvo nuolatinis literatūros vakarų dalyvis, su P. Andriušiu, B. Brazdžioniu ir St. Santvaru aplankęs daugelį lietuvių tremtinių stovyklų, o su B. Brazdžioniu ir H. Kačinsku beveik visas didžiąsias Amerikos ir Kanados lietuvių kolonijas. G. yra geras savo humoristinių eilėraščių skaitytojas, autorius ir aktorius drauge. G. kūrybos pobūdis — komedija, humoristika, satyra. Meniniu požiūriu ypačiai vertinga yra jo humoristinė poezija, kurios kiekvienas eilėraštis savo forma ir turiniu sudaro darnų ir išbaigtą kūrybinį vienetą. G. humoristinės poezijos forma yra klasikinė, sklandi, muzikali, o turinys, nors jame ir aktualijos būtų liečiamos, aprėpia vadinamąsias amžinąsias temas: žmogaus pastangas ir silpnybes, kreivus pasiryžimus ir dvasinę menkybę, meilę ir dviveidiškumą, fantaziją ir gyvenimo tikrovę. G. humoristinė poezija populari ir skaitytojų mėgiama. Lietuvių literatūroje G. laikomas atskira, savaiminga ir pajėgia kūrybine asmenybe.

A. Gustaitis

4. Juozas (g. 1910 Anglijoje) aktorius, režisorius. G. baigė A. Olekos-Žilinsko vadovaujamą studiją ir dirbo Jaunųjų Teatre, vaidindamas jo spektakliuose Dėdės Tomo lūšnelė ir Milžino paunksmė. Iki 1940 — Kauno Vst. Dramos Teatro aktorius, pasižymėjęs Binkio Atžalyne (Petras), Pagudio Topaze ir O'Neill Marko milionuose. Nuo 1940 Vilniaus Vst. Teatro aktorius, nuo 1942 režisorius. Likęs okupuotoje Lietuvoje, išplėtė savo veiklą ir į dramaturgijos sritį.

5. Motiejus (1870 II 27 Rokų k., A. Panemunės vls., Kauno aps. — 1927 XII 23 Lazdijuose, Seinų aps.) poetas, literatūros ir kultūros istorikas, pedagogas. 1879 — 1881 lankė Augštosios Panemunės pradžios mokyklą, 1881–87 Marijampolės gimn. Baigęs 5 kl., stojo į Seinų dvasiškąją sem. Kunigu įšventintas 1893 Varšuvoje. Keletą metų vikaravęs Marijampolėje, išvyko studijuoti į V. Europą. Regensburge ligi 1899 VII 15 studijavo bažnytinę muziką. 1899–1901 Romoje teisę, 1901–04 Šveicarijos Friburge literatūrą ir meno istoriją. Čia gavo filosofijos daktaro laipsnį, parašęs disertaciją Die Krimischen Soneten von Adam Mickiewicz. Grįžęs iš užsienio, 1904 paskirtas Marijampolės gimnazijos kapelionu. 1906 G. buvo vienas steigėjų Žiburio d-jos. 1907 įsteigus Marijampolėje pirmą lietuvių mergaičių progimnaziją, jis buvo jos direktorius. G. yra vienas steigėjų ir vadovų Gabijos muzikos, literatūros ir dramos d-jos. Kilus I pas. karui ir vokiečiams okupuojant Lietuvą, su Žiburio gimnazija G. pasitraukė į Trakus, o iš ten į Jaroslavlį, kur taip pat rūpinosi lietuvių jaunimo švietimu ir auklėjimu. 1918 G. grįžo į Lietuvą. Kuriantis nepriklausomai valstybei, jis buvo paskirtas Seinų gimn. direktoriumi. Seinus okupavus lenkams, G. su savo gimnazija įsikūrė Lazdijuose, kur ir mirė širdies liga.

M. Gustaitis

Besimokydamas Marijampolės gimnazijoje ir Seinų kunigų seminarijoje, G. susipažino su lietuvių tautinio bei kultūrinio atgijimo srove ir su ja sutapo. Balandžio slapyvardžiu pradėjo spausdinti eilėraščius dar draudžiamojo laikotarpio spaudoje:

Tėvynės Sarge, Žinyčioje, Žvaigždėje (Amerikoje). Spaudą atgavus, daugiausia bendradarbiavo ir savo kūryba reiškėsi Draugijoje, Vilniaus Žiniose, Viltyje, Vaivorykštėje, Nedėldienio Skaitymuose, Ateityje, Žiburyje, vėliau Skaitymuose, Židinyje ir kt. 1907 A. Baranausko atminimui skirtame literatūros almanache yra atspausdinta G. eilėraščių Raudos fragmentai. Atskirai išsp. šie G. poezijos rinkiniai: Tėvynės ašaros 1914, Erškėčių taku 1914, Sielos akordai 1917, sonetų rinkinys Varpeliai 1925, poema Meilė 1914 ir oratorija Aureolė 1914, [2]1918. Pažymėtini G. vertimai: A. Mickevičiaus Krymo sonetai 1909, Vėlinių II d. ir III d. fragmentai 1926, J. Slovackio Anhelli 1923, A. Navrockio drama Lietuvos krikštas 1927. Be to, nemaža išvertė lotynų klasikų ir apie Lietuvą lotyniškai rašiusio M. Sarbievijaus poezijos. Buvo pradėjęs versti Vergilijaus Eneidą, vertęs V. Hugo, Puškiną, Ch. Baudelaire. G. parašė ir išsp. keletą monografijų ir smulkesnių darbų iš lietuvių kultūros ir literatūros istorijos: Kun. Antanas Tatarė 1913, [2]1915, Kun. Juozapas Galeckas 1924, M. Sarbievijus 1925, Petras Kriaučiūnas 1926, Ad. Mickevičiaus Ponas Tadas 1927, Basanavičius ir Aušra 1927. Minėtinas G. vadovėlis Stilistika 1923 ([2]1927) ir išvertė P. Kriaučiūno rusiškai parašytą Konspektinę lotynų kalbos sintaksę 1924. Kiti G. rašto darbai: Lietuvos Vyčių dovanėlė 1915, Amerikos mokykla 1919–20, Laikas Dzūkijai kurti muziejų. Rankraštyje liko neišspausdinta G. liaudies teatrui skirta muzikinė drama Gaustas ir Zapsė (Dzūkų krašto ežerų vardai), liko ir nespausdintų eilėraščių. 1940 buvo baigta spausdinti G. poezijos rinktinė knyga su plačiu prof. V. Mykolaičio-Putino įvadu, bet Lietuvon įsibrovę bolševikai drauge su daugeliu kitų lietuviškų knygų sunaikino ir šį leidinį, dar nespėjus jo išplatinti knygynuose.

G. laikomas vienu ankstyviausiųjų pomaironinės kartos poetų. Kaip asmenybė — G. yra gilus eruditas, kaip kūrėjas — romantikas ir estetas simbolikas, tad ir jo poetinė kūryba linkstama skirstyti į dvi dalis: patriotinė-visuomeninė poezija ir filosofinė-egocentrinė poezija. Patriotiniuose eilėraščiuose G. yra romantikas, kai kur savaimingas, o kai kur artimas Maironiui (pvz. kantata Broliai, muzika Č. Sasnausko). Vieną šios G. poezijos dalį sudaro I pas. karo vargų ir nelaimių originalus apdainavimas, kur poetas jautriais ir nuoširdžiais posmais prisimena gaisrų apšviestą ir po kryžiumi parpuolusią Lietuvą. Tačiau būdingiausi G. kūrybos bruožai yra mintis, susimąstymas ir kilimas į idealų sritį. Šio pobūdžio savo kūriniuose G. pasireiškė kaip bene pirmasis lietuvis poetas, turįs subrandintą estetinę literatūrinę pažiūrą. G. poezijos forma sunki ir neišdailinta (bet yra ir grakščių posmų, pvz. Žvaigžde mano, žvaigžde šviesi,| kur nuo manęs toliniesi...). Jieškodamas naujų savaimingų vaizdų, originalių minčių ir poetinių sąvokų, G. nepaisė kirčio, vartojo daug tarmybių, nevengė naujadarų. Gal todėl jo poezija iki šiol nesulaukė didelio populiarumo. Tačiau, kaip jis pats tarė, jis buvo vienas tų, kurie tiesė kelią genijui. Lietuvių literatūros istorijoj G. išliks kaip naujų literatūrinių kelių jieškotojas ir estetinės poezijos pradininkas.

V. Mykolaitis, M. G. (Židinys) 1934–35; *K. Berulis,* M. G. — pedagogas ir švietėjas (Athenaeum) 1936; ('') M. G. laiškai Dambrauskui 1938; *F. Kirša.* M.G. kūriniai (N.Romuva nr. 119, 121, 122) 1933; *V. Bičiūnas,* Širdies poetas (Židinys) 1928; *Vaižgantas (J. Tumas)* Raštai XIII t. 1929; *A. Lastas.* Dr. M. G. (Švietimo Darbas) 1928; *J. Laukaitis,* A. A. kun. dr. M. G. (Tiesos Kelias) 1928; *K. Masiulienė,* Kunigas M. G. (N. Romuva) 1938; *A. Šalčiuvienė-Gustaitytė,* Atsiminimai apie kun. dr. M. G. (N. Romuva) 1933; *A. Graževičius.* Pluoštas M. G. laiškų (Athenaeum V) 1934; G. bibliografija (Židinys) 1928; Eiliuota G. autobiografija (Vainikai) 1921; *A. Milukas,* Kun. dr. G. 1915; *A. Gražiūnas,* M. G. prisimenant (Žiburiai) 1947; *A. Merkelis,* M. G. (Tėviškės Garsas) 1947; *N.*, Dvidešimt metų nuo M. G. mirties (Lietuvių Žodis) 1947; *Pr. Naujokaitis,* M. G. (Lietuvių literatūra) 1948. *St.S.*

Gustavas. Švedijos karaliai:

1. G. I, arba G. Vaza (1496–1560) karaliaus patarėjo Eriko Johansson Vasa ir Cecilia Mansdotter iš Eka sūnus. Ginantis prieš danus 1517–18, G. parodė didelį narsumą. Danų karaliaus Kristijono II jis buvo išdavikiškai paimtas į nelaisvę, tačiau iš jos pabėgo. Kurį laiką viešėjo Lübecke. Su dideliais sunkumais laimėjęs dalarniečių pagalbą, G. 1521 iškėlė sukilimo vėliavą prieš Kristijoną, kuris tais pačiais metais vainikavosi ir Švedijos karaliumi. Bet tik gavęs efektyvesnės paramos iš Lübecko, G. galėjo pasidaryti krašto viešpačiu. Į Stockholmą jis įžengė 1523 ir tais pačiais metais buvo vainikuotas švedijos karaliumi. G. ilgas viešpatavimas su visomis savo pasekmėmis turėjo tiek teigiamos, tiek neigiamos reikšmės švedijai. Lübecku jis greit nusikratė. Västeråse susauktame parlamente 1527 buvo duotas galutinis smūgis katalikiškajai hierarchijai ir paruoštas kelias reformacijai, tačiau galutinis santykių nutraukimas su senuoju tikėjimu įvyko tik XVI a. penktajame dešimtmetyje, veikiant iš Vokietijos pakviestiems patarėjams, kurie tais laikais dar tebeturėjo didelės įtakos karaliaus rūmams. Katalikų hierarchija buvo sugriauta, vienuolynai uždaryti, bažnyčios turtai konfiskuoti. Persilaužimas iš seno į naują jau nuo pat pirmųjų G. viešpatavimo dienų pasidarė rimtų vidaus konfliktų, pasireiškusių net trimis dalarniečių sukilimais 1524–33, sąmokslu Stockholme 1536, Smålando provincijos ūkininkų vado Dacke su-

Gustavas–Adolfas

ruoštu sukilimu 1542–43. Visa tai kartkartėmis grėsė ir pačiam karaliaus sostui. Karalius G. pirmaisiais dviem dešimtmečiais buvo Europoje laikomas savotiškų uzurpatoriumi. Jo santykiai su Vokietijos protestantais buvo šalti. G. valdymas buvo vien tik asmeninis, kurį palaikė tik nepaprastai didelė ir viską apimanti jėga bei didelė praktinė išmintis. Buvo sutvarkytas valstybės ūkis ir administracija, nors ir senuoju pagrindu. G. laikomas švedų tautinės valstybės kūrėju. Jo valdymo mene jungėsi drąsumas ir atsargumas. Jo būdo tamsiosios pusės buvo staigumas ir įtaringumas. Į akis ypač krito jo nesugebėjimas darniai bendradarbiauti su savo patikimaisiais ir patarėjais (pvz. jis buvo nuteisęs mirti net savo didžiausią šalininką, protestantizmo Švedijoje įvedėją kun. Olaus Petri).

2. G. II Adolfas (1594–1632) Södermanlando hercogo Karolio, vėliau Karolio IX, ir Kristinos iš Holšteino sūnus. Į sostą įžengė vos 17 metų amžiaus ir labai sunkiomis aplinkybėmis. Jam teko pabaigti net tris iš tėvo paveldėtus karus. Nelabai buvo palanki jam taika su Danija Knärede 1613, kad jis turėjo iš danų už milioną sidabrinių talerių išpirkti Alvsborgo tvirtovę. Kiek palankesnė buvo taika su Rusija Stolbove 1617, pagal kurią buvo nustatyta Suomijos rytinė siena, kuri paskui buvo ir nepriklausomosios Suomijos rytų siena. Karas su Lenkijos ir Lietuvos valstybe, kurios karalius jo pusbrolis Zigmantas (Sigismundas) dar vis tebepretendavo į Švedijos sostą, vėl užsiliepsnojo 1621 ir truko ligi 1629, kol buvo padarytos paliaubos Altmarke. Livonijos užkariavimu (Ryga buvo paimta 1621), Prūsijos jūros pakraščio užėmimu (tarp kitų miestų ir Klaipėdos) 1626 Švedija prasikišo pro to laiko galingiausią Skandinavijos valstybę Daniją. Danijos karaliui Kristijonui IV protestantų naudai nepavykus pakreipti didžiojo Vokietijos karo, G.A. nusprendė pats įsitraukti į 30 metų karą, 1630 persikeldamas su savo kariuomene į Rügeną. Susijungus su Prancūzija, norėjusia sustabdyti imperatoriaus galybės augimą, G.A. pavyko savo pusėn patraukti Brandenburgą, o paskui ir Saksoniją, ir tuo būdu atsistoti visos protestantiškosios partijos priešakyje. Sumušęs katalikų lygos kariuomenę prie Breitenfeldo 1631, jis atvėrė kelią tiek į pietryčius, tiek į Pareinį. G.A. pasirinko antrąjį, triumfuodamas įžengė į Maincą, paskui įsiveržė į Müncheną. Imperatorius į kovos lauką vėl pasiuntė Wallensteiną, bet kruviname mūšyje prie Lützeno Saksonijoje 1632 krito ir pats G.A. Jo įsitraukimas į 30 metų karą buvo didelis istorinės reikšmės įvykis: nuo to laiko prasidėjo Švedijos galybės laikotarpis. G.A. planai buvo prot. s-gos sudarymas Vokietijoje Švedijai vadovaujant, o pasinaudojant užkariavimais Vokietijoje, Švedijos įsiviešpatavimo Baltijos jūros regione išplėtimas. Švedijos istorijai G.A. viešpatavimas turėjo didelės reikšmės. Buvo perorganizuota krašto administracija, reformuoti įstatymai, įkurta eilė miestų (tarp jų ir Göteborgas), skatinama pramonė, suorganizuota nuolatinė krašto kariuomenė, pertvarkytas Upsalos univ., įsteigtos pirmosios švedų gimnazijos. Prie viso to G.A. asmeniškai prisidėjo, bendradarbiaudamas su savo patarėjais, iš kurių pirmąją vietą užima Axel Oxenstierna. G.A. pajėgė sujungti karo meną su politiniu apskaičiavimu. Jo asmuo pasižymėjo nepaprastu sugebėjimu ir tvirtu tikėjimu istoriniu uždaviniu. G.A. buvo pamaldus protestantas. Buvo vedęs Mariją Eleonorą iš Brandenburgo 1620 ir su ja susilaukė dukters Kristinos, kuri paskui paveldėjo tėvo karūną, tačiau netrukus nuo jos atsisakė ir grįžo į katalikybę.

3. G. III (1746–1792) karaliaus Adolfo Fredriko sūnus. Iš prigimties gabus jaunuolis G. buvo vienpusiškai literatūriškai auklėjamas prancūzų dvasioje. Jo santykiai su motina buvo įtempti jau nuo pat vaikystės. Jau būdamas kronprincu, G. dalyvavo politikoje ir daug prisidėjo tėvui nuo sosto nuversti 1768. Įžengęs į sostą, jis veltui mėgino sutaikinti besiginčijan-

čias partijas. Tačiau su Prancūzijos žinia jam pavyko įvykdyti valstybinį perversmą 1772 ir valdžios svorį permesti į monarchiją. Pirmasis G. viešpatavimo laikotarpis pasižymėjo didelėmis ir reikšmingomis reformomis beveik visose visuomeninio gyvenimo srityse. Bet karaliaus nepopularios valdymo priemonės (pvz. įstatymo degtinei įvedimas), jo kelionės po užsienius, didelis rūmų prabangumas bei jo prieš Rusiją nukreiptos pastangos iš lengvo sukėlė opoziciją. Norėdamas įsigerinti tautai, jis įsakė kariuomenei peržengti Rusijos sieną ir pradėti karą. Kad ir būta gana staigių laimėjimų, karininkų tarpe kilo sąmokslas, ir Danija perėjo priešo pusėn. Su dideliu pasisekimu jis kreipėsi į tautos patriotizmą. 1789 nedidikų luomo padedamas, jis pravedė konstitucijos pakeitimą ir dar labiau padidino karaliaus valdžią. Kare su Rusija laimė svyravo tarp vienos ir antros pusės, kol, pagaliau, G. pavyko sumušti Rusijos karo laivyną prie Svensksundo (suomiškai Ruotsinsalmi) 1790. Taika buvo padaryta be jokių teritorinių nuostolių. Po to G. planavo naują karą prieš revoliucinę Prancūziją, tačiau krito kaip didikų sąmokslo auka: 1792 per kaukių balių karališkajame teatre (operoje) jis buvo mirtinai sužeistas Anckarströmo kulkos (to įvykio motyvą Verdi panaudojo savo operai Kaukių balius). G. yra nevienodai istorikų vertinamas. Kad ir buvo nuostabių gabumų ir didelės tėvynės meilės, visdėlto G. buvo perdaug lengvabūdiškais ir palinkęs į azartą. Pats būdamas literatūriškai išlavintas ir susidomėjęs menu, G. palaikė ir skatino tiek literatūrą, tiek plastinį meną, ypač teatrą. 1776 Prancūzų Akademijos pavyzdžiu jis įkūrė Švedų Akademiją.

4. G. IV Adolfas (1778–1837) karaliaus Gustavo III ir Sofijos Magdalenos sūnus, karaliumi išrinktas 1792. Pasidaręs pilnu regentu, jis iš krašto valdytojų pašalino galingąjį Reuterholmą. G.A. viešpatavimas pasižymėjo vertingomis reformomis, ypač žemės ūkio reforma, bet kultūrinėje politikoj reiškėsi savotiškas baimingumas. Jo užsienio politika nusipelno didesnės pagarbos. 1805 G.A. prisijungė prie Napoleono priešų, griežtai atsisakė nusilenkti nugalėtojui ir, nors Suomija jau buvo patekusi į Rusijos rankas, nesileido į jokias kalbas taikytis ir net parlamento šaukti. Pagaliau kariuomenėje susidarė prieš jį sąmokslas, ir 1809 jis buvo suimtas ir kalintas Stockholmo pilyje. Tais pačiais metais parlamentais pašalino jį nuo sosto be teisės į sostą ir jo palikuonims. Likusią gyvenimo dalį G.A. praleido bekeliaudamas po Vokietiją ir Šveicariją ir save vadindavo plk. Gustafssonu. Mirė Sankt Gallene. G.A. buvo vedęs (1797–1812) Badeno kunigaikštytę Fredriką, su kuria susilaukė sūnų Gustavo ir Karolio ir trijų dukterų. Po G.A. švedijos sostas atiteko Bernadotų dinastijai.

5. G. V (1858–1950) švedų karalius, karaliavęs 1907–50. Politiškai G. pasireiškė savo kalba 1914 ‚ūkininkų eitynėms', kurių reikalavimas krašto gynimosi klausimą tuojau išspręsti sukėlė antrojo Staaffo kabineto krizę. Per I pas. karą G. iniciatyva Malmöje 1914 buvo susirinkę visi trys Skandinavijos monarchai, griežtai pabrėžę trijų Skandinavijos valstybių neutralumą. Ir per II pas. karą G. asmeniškai veikė tautos opiniją neutralumo dvasioje. Kai švedų vyriausybė nutarė T. Rusijai grąžinti tuoj po karo paliaubų į Švediją pabėgusius karius pabaltiečius, G. asmeniškai kreipėsi į Staliną, kad T. Rusija atsisakytų nuo to reikalavimo. Bet jo pastangos liko bergždžios. G. buvo žymus tenisininkas.

6. G. VI Adolfas (g. 1882) karaliaus Gustavo V ir karalienės Viktorijos sūnus. Sostą perėmė 1950. G.A. yra plataus išsimokslinimo karalius. Per savo ilgus kronprincinius metus jis parodė daug susidomėjimo humanitariniais mokslais, ypač archeologija ir meno istorija. Jo iniciatyva buvo įsteigtas Humanitarinių mokslų fondas, remiąs viso krašto humanitarinių mokslų tyrimus, kurio pirmininku jis išbuvo daug metų. Jo rūpesčiu buvo suruoštos mokslinės archeologinės ekspedicijos į Graikiją ir Artimuosius rytus, kur kasinėjimuose ir jis pats aktyviai dalyvavo. Pasaulyje G.A. yra žinomas kaip kinų meno pramonės kolekcionierius bei žinovas. 1945–50 jis buvo Vittehetsakademien (Dailiųjų mokslų akademijos) pirmininku. Didelį susidomėjimą G.A. parodė ir socialinėms bei humanitarinėms pastangoms. Daug metų jis buvo Sporto sąjungos pirmininku. G.A. daug keliavo kaip krašto reprezentantas. Aplankė JAV, Artimuosius rytus. Dar prie savo tėvo karaliaus Gustavo V gyvos galvos jam jau yra tekę daug atstovauti ir krašto viduje, kur jis pasižymėjo kaip geras kalbėtojas. *J. Lng.*

Gustedte (Vokietijoje) trumpą laiką 1947 II–V, G. buvo lietuvių tremtinių stovykla. Veikė LTB apylinkė, LRK skyrius, pradžios mokykla (ved. Erna Tranelytė).

Gustyno metraštis (Gustynskaja lietopis) viena rusų metraščių sąvadų. Rastas Gustyno vienuolyne (Poltavos gub.). Metraštis apima 842–1597 laikotarpį. Autorius domėjosi ne tik rusų istorija, bet ir Ukrainos santykiais su Lietuva, Lenkija. G.M. plačiai paminėta Lietuvos ir Lenkijos santykiai, bažnytinė unija, Lietuvos Kunigaikštystės santykiai su totoriais. G.M. išspausdintas pirmą kartą 1843.

A. J. Barbašev, Istočniki dlia istoričeskoj Litvy v srednije veka 1888.

Gustoniai k. Panevėžio aps. Naujamiesčio vls. 1939 160 gyv. Pradžios mokykla, grietinės nugriebimo punktas, 1 km nuo G. gležk. st. Radviliškio–Daugpilio ruože ir 6 km nuo Naujamiesčio.

Güstrow Mecklenburgo provincijos miestas. 1948 apie 48.000 gyv. Medžio ir geležies pramonė.

Gušča Jonas (1860 Telšių aps. — 1927 IX 25 Kaune) gydytojas. Baigęs Šiaulių gimnaziją, studijavo Varšuvos univ. mediciną drauge su V. Kudirka, kurią baigė apie 1887. Gydytojas įvairiose vietose. Nuo 1921 Kauno miesto savivaldybės gydytojas.

Gušrys, arba Milvydas, ež. Varnių vls., Telšių aps., 5 km į š.v. nuo Pavandenės bžk., 23,2 ha ploto; įteka Viesa, išteka Gušra, arba Drūja, 3,7 km ilgio, į Biržulio ež. (Virvyčios, Ventos); ties Gušros ištaku vakarų krante yra Gušrakalnis, 188 m nuo j.l.; 40 m nuo Biržulio ež. lygmens.

Gutacija (lot.) vandens pasišalinimas iš augalo lašais. G. vieta paprastai yra lapų kraštuose, kur prieina gyslos. Pastarųjų indinė dalis (tracheides ‚indai') išeina čia į išorę, sudarant atviras angeles vad. hidatodus (Hydathodes), pro kuriuos vanduo su ištirpusiomis jame medžiagomis ir išsisunkia. Šių organų neturi augalai G. keliu vandens nepašalina.

Gutaperča (mal. getah ‚derva' ir perčah ‚medis, iš kurio ši derva gaunama', Isonandra gutta) yra tos pačios sudėties, kaip guma, tik skirtingos struktūros augalinės kilmės polimeras: transpoliizoprenas. Ji yra gaunama iš Malajų, Borneo ir Sumatros salose augančių medžių Palaquium gutta ir Dichopsis gutta. Seniau laukinė G. buvo grandoma nuo nukirstų ir nužievintų medžių. Pastaraisiais laikais daugiausia G. gaunama iš atrankos keliu išvestų derlingesnių Palaquium atmainų, kurios specialiai šiam reikalui auginamos. G. renkama nusakinimo būdu ir taip pat gaunama iš lapų. Periodiškai renkamieji lapai trinami ir pusvalandžiui merkiami į karštą (70°C) vandenį. Karštame vandenyje išmirkytą masę suvertus į šaltą vandenį, G. išplaukia į paviršių ir surenkama nugriebimo būdu. Suraižant medžių žievę, gaunamas lateksas taip pat koaguliuojamas karštu vandeniu. Surinktoji G. rūpestingai plaunama vandeniu, džiovinama, dervinėms priemaišoms pašalinti ekstraguojama organiniais tirpikliais ir presuojama.

G. yra balta, kai gryna, bet praktikoje rusvos spalvos amorfinė medžiaga. Kambario temperatūroje ji kieta, kaip ragas, bet pašildyta iki 100°C tampa minkšta ir lipni. Ji mažai tirpi alifatiniuose angliavandeniliuose, bet neblogai tirpsta chloringuose jų kiltiniuose ir aromatiniuose angliavandeniliuose. G. labai atspari vandeniui ir nelaidi elektrai. Dėl to ji vartojama povandeninių kabelių ir kt. elektros reikmenų izoliacijai. Dantų gydyme ji yra naudojama laikinoms plomboms, o chirurgijoje — operuotiems sąnariams standriai sutvirtinti. Ji įeina kramtomosios gumos sudėtin. Taip pat vartojama golfo rutulių gamyboje.

Pastaruoju laiku G. vaidmuo sumažėjo, nes ją stipriai konkuruoja specialiai šiam tikslui gaminama stireno turtinga stireno-butadieno dirbtinė guma. *J. Vbr.*

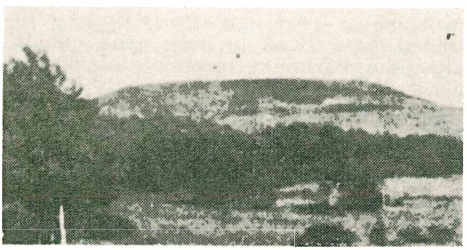

Gutaučių piliakalnis

Gutaučiai k. Daugailių vls., Utenos aps. Čia yra piliakalnis, kuriame randama akmeninių kirvukų, kaulinių dirbinių, keramikos drūžiniu ir gnaibytiniu paviršiumi, vidurinio geležies amžiaus geležinis jietigalis ir kt. Į š.r. nuo piliakalnio išariama naujojo geležies amžiaus radinių ir žmonių kaulų.

Gutauskas 1. Jonas (g. 1906 I 16 Katlėriškių k., Debeikių vls., Utenos aps.) kunigas. 1928 baigė Utenos gimnaziją, 1933 VD universiteto teologijos-filosofijos fakultetą teologijos licenciato laipsniu, 1940 gavo teologijos daktaro laipsnį. 1953 Quebeco Lavalio univ. Kanadoj pedagoginių mokslų dr. laipsnį. 1934–39 Kupiškio ir Biržų gimn. kapelionas ir lotynų kalbos mokytojas. 1941 — 44 VDU teologijos-filosofijos fak. dėstytojas. 1941 Institutum Russicum steigėjas ir jo pirmininkas, slapta išspausdinęs Okulič Kulako rusų kalba katekizmo dvi laidas. Tremties metu (1945–48) dirbo Tautinėje delegatūroje ir ėjo jaunimo auklėjimo ir mokyklų patarėjo pareigas. 1946–52 Ateitininkų federacijos dvasios vadas. 1948–49 Medelline (Kolumbijoje) kunigų seminarijoje dėstė patrologiją. Kanadoje Lietuvių kunigų vienybės pirmininkas, Ateitininkų sąjungos dvasios vadas, Tėviškės Žiburių steigėjas, Lietuvių bendruomenės krašto valdybos narys. Išsp. Dangaus Tar-

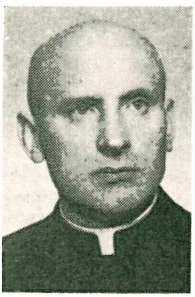

J. Gutauskas

nyboje 1932, Vl. Solovjovo mokslas apie Romos popiežiaus primatą (disertacija) 1940, L'éducation religiuese de l'enfant en relation avec son developpement mental (disertacija), išsp. liet. vertimas Vaiko Dievas ir Religija 1953.

2. Juozas (g. 1896 Lazdijų par., Seinų aps.) kunigas, visuomenininkas ir žurnalistas, mokslus ėjęs Seinuose, Žitomire, Friburge, Münstery (Vokietija). Nuo 1934 eina Skotijos lietuvių dvasios vado pareigas, taip pat yra Išeivių Draugo savaitraščio red. J. Vingiaus slapyvardžiu yra rašęs Ateityje ir Židiny. Suorganizavo Skotijos Lietuvių tarybą, 1940 Skotijos lietuvių Lietuvai gelbėti fondą, ligi šiol tebeveikiantį.

J. Gutauskas

Dirba ir bendrinėse tarybose bei valdybose, atstovaujančiose visiems tiek Skotijos, tiek ir Anglijos lietuviams.

3. Kazimieras (g. 1909 VIII 23 Katlėriškių k., Debeikių vls., Utenos aps.) operos dainininkas, lyrinis tenoras, okupuotosios Lietuvos nusipelnęs artistas. Vidurinį mokslą ėjo Anykščių progimnazijoje ir Utenos gimn. Kauno konservatorijoje mokėsi 1933–39, kur baigė dainavimo klasę. Baigdamas studijas, buvo kviestas dainuoti Rygos valstybiniame operos teatre, bet to kvietimo atsisakė. 1939 rudenį jis pradėjo dirbti Kauno valstybinėje operoje. 1942 persikėlė į Vilniaus operos teatrą. Kauno ir Vilniaus valstybiniuose teatruose dainavo ir vaidino pirmaeilius vaidmenis įvairiose operose. Turėjo keletą koncertų Maskvoje ir kituose T. Rusijos miestuose, atstovaudamas Lietuvos operą, dalyvaudamas eilėje festivalių.

K. Gutauskas

4. Vaclovas (g. 1913 VIII 15 D. Trakiškių k., Marijampolės aps.) kunigas, jėzuitas. 1939–42 studijavo Filosofijos Institute Gallarate, 1942–46 Grigaliaus univ. teologiją. 1946–47 Koelne. 1947–51 rengė misijas lietuvių tremtinių stovyklose. 1951 atvyko į JAV. Bendradarbiauja Žvaigždėje, Laiškuose Lietuviams. Išsp. Kas žiūri ir nemato 1951.

Gutberlet Konstantin (1837–1928) vokiečių katalikų filosofas, nuo 1862 Fuldos kunigų sem. prof. Vienas ir neoscholastinio sąjūdžio vadų, įkūręs žurnalą Philosophisches Jahrbuch der Görresgesellschaft ir 36 metus jį redagavęs. Be Tomo, kurio mokslą siejo su Suarezo filosofija, jis rėmėsi ir Leibnizu. Stengėsi scholastinę filosofiją derinti su gamtos mokslais. Autorius 6 tomų filosofijos vadovėlio Lehrbuch der Philosophie 1878–84 (⁴1904–12). Iš teologinių jo veikalų minėtinas Lehrbuch der Apologetik, 3 tt., 1888–94 (⁴1910–14).

Gutenberg Johann (apie 1400–1468) vokiečių išradėjas, kuris, kaip dabar visuotinai manoma, yra pirmasis išradęs knygų spausdinimą kilnojamais spaudmenimis visai nepriklausomai nuo kiniečių, kurie tą dalyką jau daug anksčiau žinoję. Bet apie šį išradimą nedaug tėra išlikusių tiesioginių žinių, ir apie patį G. taip pat maža ką težinome.

J. Gutenberg

G. yra gimęs Mainze apie 1400 ir pagal savo tėvą vadinosi Gensfleisch; tik vėliau anuometiniu papročiu jis ėmė vadintis motinos šeimos pavarde Gutenberg. Dar būdamas jaunas, dėl kilusių neramumų turėjo apleisti savo gimtąjį miestą ir įsikurti Strasburge. Čia 1439 randame jį įsivėlusį į vieną bylą, kurią jam buvo iškėlę broliai Dritzehnai dėl tariamo sandėrio netesėjimo. Nors liudininkų parodymai nedaug ką sako apie tą sandėrį, bet visdėlto iš visos bylos eigos matyti, kad G. pagal susitarimą turėjo savo bendrininkus mokyti kažkokio paslapty laikomo verslo, veikiausiai knygų spausdinimo ar ko nors panašaus, nes pačioj byloj tas verslas vadinamas kunst ir šalia to dar minimas spaustuvas, alvas (blei) bei formos.

Kitas žymesnis G. gyvatos žinomas įvykis yra jo pasirodymas Mainze 1448. Kada ir kodėl jis apleido Strasburgą, nežinia. Tik tiek yra žinoma, kad jis 1450 ‚darbui baigti' buvo pasiskolinęs 800 guldenų iš J. Fusto, Mainzo auksakalio ir turtuolio.

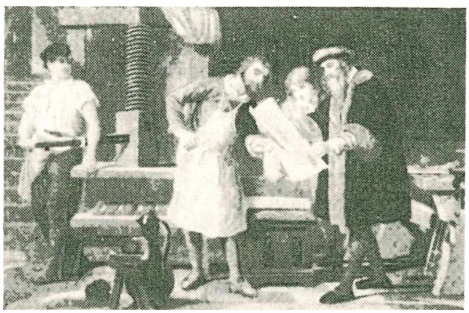

Gutenbergo spaustuvė

1452 pabaigoj Fustas jam vėl paskolino kitus 800 guldenų, ir šįkart pats tapo G. įmonės dalininku. Savo 1455 iškeltoj byloj Fustas reikalavo iš G. sugrąžinti visą paskolą drauge su palūkanomis ir, be to, konfiskuoti visus įrankius bei įrangą, įsigytą už ankstyvesnę paskolą. Kuo ši byla baigėsi, nėra tikrų žinių; bet iš visko matyti, kad buvo bylinėjamasi ne dėl ko kito, kaip dėl spaustuvės, nes G., atsakydamas į Fusto reikalavimus, mini išlaidas darbininkų algoms, namo nuomai, pergamentui, popieriui, rašalui ir kt., t.y. viskam, kas reikalinga knygoms spausdinti. Kita aplinkybė, kuri tai patvirtina, yra ta, kad Fustas drauge su savo žentu P. Schöfferiu kaip dalininku po to pasidarė žymiu Mainzo spaustuvininku ne be sąryšio su G. pradėtuoju darbu, o pats G., persiskyręs su Fustu, atsidūrė varge, nes, kaip iš apyskaitinių knygų matyti, jis apie 1457 nustojo mokėjęs Strasburgo šv. Tomo parapijai palūkanas už paskolą, ir dėl to jis 1461 buvo patrauktas į teismą, nors be pasekmių.

1465 I 17 Mainzo arkivyskupas Adolfas G. paskyrė savo tarnu ir dvariškiu už nuopelnus jam ir jo steiginiui. Ar tai buvo atpildas už politinę tarnybą arkivyskupui, ar spaustuvinių darbų įvertinimas, tikrai nežinome.

Iš 1468 II 26 dokumento patiriame, kad dr. Konradas Humery iš Mainzo buvo įteikęs arkivyskupui raštą, kuriame sako, kad po G. mirties likę tam tikri daiktai (formos, raidės, įrankiai, padargai ir kt.) buvę ir tebesą jo (t.y. Humery). Tai rodo, kad Humery savo laiku buvo G. aprūpinęs spausdinamomis priemonėmis. Iš to pat rašto sužinome, kad maždaug tuo pat laiku yra miręs ir pats G. Bet kur jis mirė ir kur palaidotas, nėra tikrų žinių. Daugelio buvo manoma, kad jis galėjo būti palaidotas šv. Pranciškaus bažnyčioje. Tačiau 1742 ta bažnyčia buvo sugriauta, ir lig šiol tebėr nesurasta tikroji G. kapo vieta.

Iš viso šio trumpo gyvatos aprašo matyti, kad G. neabejotinai yra turėjęs reikalų su spaustuve. Bet ką jis tikrai yra išspausdinęs, tiesioginių žinių neturime: viskas, kas apie tai žinoma, yra patirta netiesioginiais, aplinkiniais keliais. Visų pirma eina G. amžininkų pasisakymai. Pavyzdžiui, humanistas Guillaume Fichet savo Robertui Gaguinui rašytame laiške, kuris 1470–71 buvo įvadu išspausdintas G. Barziziaus veikale Orthographia, ir po 4 metų Johannes Philippus de Lignamine savo Riccobaldaus kronikos tęsiny aiškiai rašo apie G. kaip išradėją. Daugiau ar mažiau panašių išvadų yra betyrinėdami priėję ir istorikai bei bibliografai, pvz. J. D. Köhleris (1684–1755), J. D. Schöpflinas (1694–1771), K. Dziatzko (1842–1903).

Štai 1499 Kölno kronikoj minima, kad pirmoji išspausdintoji knyga buvusi lotyniškoji Biblija mišioliniais spaudmenimis. Bet, kaip žinoma, Mainze lotyniškai tokiais spaudmenimis buvo išspausdintos dvi Biblijos: viena 42 ir kita 36 eilučių vienoje skiltyje. Todėl ilgai buvo abejojama, kuri iš jųdviejų yra ankstyvesnė, ligi pagaliau K. Dziatzko, pagrindžiai ištyręs tų leidinių spausdinimo techniką, įrodė, kad 36 eilučių Biblija didžia dalimi yra atspausdinta iš 42 eilučių Biblijos. Su šia išvada sutinka ir atskiruose egzemplioriuose surastos rubrikatoriaus pastabos, kad jo darbas su antruoju tomu buvęs baigtas 1456 VIII 15 ir su pirmuoju to pat mėn. 24 d., o ankstyviausia 36 eilučių Biblijos rubrikatoriaus pastaba yra paliudyta iš 1461. Kadangi apie tą laiką G. yra buvęs spaustuvės vedėju ir tuo pt metu Mainze pasirodė 42 eilučių Biblija, tai šis leidinys, manoma, tegalėjo būti ne kieno kito, kaip G. darbas.

Panašiai galėjo būti ir su prašmatniuoju Psalterium Moguntinum, kuris po dviejų metų nuo persiskyrimo su G. pasirodė Fusto ir Schöfferio firmos vardu. Šio leidinio įvairių spaudmenų, jų tarpe dvispalvių pradinių raidžių, išpjaustymas ir liejimas yra augštos kokybės meniškas ir techniškas padarinys, kuris galėjo būti padarytas tik per daugelį metų. Be to, 42 eilučių Biblijos spaudmenys savo pobūdžiu yra visai artimi mažiesiems psalmyno spaudmenimis. Todėl kaikurie tyrinėtojai mano, kad tai irgi tik G. darbas tegalėjęs būti, t.y. į Fusto bei Schöfferio rankas atitekęs G. nebaigtas darbas, ir šie, palyginti, po trumpo laiko jį išleidę savo vardu.

Su G. vardu yra dar siejama ir daugiau leidinių (pvz. Catholicon ir kt.), bet kadangi tikrasis spausdinimo išradėjas yra pasilikęs nebylys ir kiti šaltiniai trūktini arba daugiareikšmiai, tai atskiri dalykai visados bus ginčytini. Dėl to nestebėtina, kad ilgainiui atsirado vienas kitas pretendentas, kuris panoro spausdinimo išradimo garbe pasinaudoti arba kuriam tą garbę kiti įsigeidė priskirti; pvz. už šimto metų po G. mirties, 1568 olandų mokslininkas Hadrianus Junius (1511–1575) savo Olandijos istorijoje Batavia ėmė tvirtinti, kad spausdinimas buvęs išrastas ne Mainze G., bet Haarleme, Olandijoj, Laurens Janszoon Costerio.

J. C. Ostwald, A history of printing (1928, 7–32); *D. C. McMurtrie*, The book, the story of printing and book making (1942, 136–164); *Fr. Milkau*, Handbuch der Bibliothekswissenschaft (1952, I 388–422); *R. Blum*, Der Process Fust gegen G. 1953. *P.S.*

Gutierez Nájera Manuel (1859 — 1895) meksikiečių poetas ir rašytojas. P. Ameri-

kos literatūrinės srovės, modernizmo, pradininkas. Jo poezija — tobulos formos, paprasta, reali, moderni savo subjektyvumu ir išgyventu kartėlio jausmu. Joks kitas poetas Amerikoj neapdainavo meilės, mirties ir skausmo tiek įspūdingai ir liūdnai. Tačiau jo sparnuotoji proza geriausiai atskleidžia jo kaip naujovininko skonį. Jis buvo vienas tų, kurie sulydino prancūzų dvasią su ispaniška forma ir įvedė į P. Amerikos literatūrą prancūzišką madą, vėliau sektą daugelio P. Amerikos poetų. Žymiausi veikalai: Poesias 1896, Cuentos frágiles 1883.

Gutowski Władysław (g. 1870) lenkų rašytojas, gyvenęs Vilniuje. Leido humoristinius laikraščius Szubrawiec ir Brukowiec. Lietuviškai J. Jaunutis (J. Strazdas) išvertė Švarkas ir milinė 1911.

Guts Muts Johann Christoph Friedrich (1759–1839) vokiečių pedagogas, gimnastikos propagatorius ir jos grindėjas. Išsp. Gymnastik für die Jugend 1793, Spiele für Übung und Erholung des Körpers u. Geistes für Jugend 1796, Turnbuch 1817.

Gutta cavat lapidem (lot.) citata iš Ovidijaus veikalo Epistolae ex Ponto, atitinka lietuvišką patarlę: Lašas po lašo ir akmenį pratašo.

Guttmann Bernard (g. 1869) vokiečių rašytojas ir žurnalistas. 1945 įst. Gegenwart. Išsp. England im Zeitalter der bürgerl. Reform 1923, ^{2}1949, Tage in Hellas 1924, Die neue Majestät 1930, Das Ende der Zeit 1948, Schattenriss einer Generation 1888–1919, 1950.

Gutzkow Karl Ferdinand (1811—1878) vokiečių rašytojas, literatūrinės krypties, pasivadinusios Jaunoji Vokietija, atstovas. Už Wally die Zweiflerin (1833) romaną, kur užsipuolė religiją ir tradicinę moralę, G. buvo nuteistas 3 mėn. kalėti, o romanas buvo konfiskuotas. Jo veikalų temos politinės, socialinės ir moterų klausimas. G. parašė net 28 dramas. Jo apysakos Die Ritter vom Geiste turėjo įtakos vokiečių socialinio romano raidai. Raštų rinkinys 12 tt. 1910. Lietuviškai jo dramą Patkulį išvertė Jonas Šliūpas 1887. Tai buvo pirmoji lietuvių kalba išspausdinta drama.

K. Gutzkow

Guveinis pūslėtasis (Fucus vesiculosus L.) Cyclosporae klasės rudasis dumblis. Apie 1 m ilgio dvišakai plokščiomis šakomis šakotas augalas, glitus, jūros ir vandenyno dugne (iki 15–22 m gylyje) prisitvirtinęs prie uolų. Šakelės tarpais išpūstos, sudarant vad. orapūsles, kurios palaiko augalą vertikalų. Dauginamieji organai šakelių galuose. G.P. gausu Šiaurės ir Baltijos jūroje. Dideliais kiekiais išplaunamos į krantą jo liekanos dažnai vartojamos laukams tręšti.

Guveinis pūslėtasis

Guzevičius Aleksandras (g. 1908 Maskvoje) bolševikų rašytojas. Mokėsi Ukmergės ir Aušros berniukų gimnazijose. 1928 bolševikų pasiųstas į Vokietiją, dirbo Balso ir Komunisto redakcijose. 1929–31 gyveno Maskvoje ir dirbo Kominterne. 1931 slaptai atvyko į Lietuvą, bet greit buvo suimtas ir nuteistas 6 metams kalėjimo. I bolševikų okupacijos metu buvo vidaus reikalų liaudies komisaras (NKVD). II bolševikų okupacijos metu išspausdino romaną Kalvio Ignoto teisybė ir romaną Broliai 1953.

Gužaitis Pranciškus (1907 Kuršių k., Tytúvėnų vls., Raseinių aps. — 1946? prie Naročiaus ež.) partizanų vadas. 1929 baigė Šiaulių mokytojų seminariją ir metus dirbo mokytojo darbą. 1932 baigė Karo mokyklos 14 laidą pirmuoju. 1937–39 mokėsi Briuselio Karo akademijoje, vėliau V. D. Augštuosiuose Kursuose. 1940 buvo paskirtas bataliono vadu. Jis organizavo rezistencinį veikimą prieš okupantus. 1942 grįžo iš vokiečių nelaisvės ir buvo paskirtas Raseinių aps. viršininko padėjėju, vėliau viršininku. Kol buvo suorganizuotas Vlikas, buvo Tautos tarybos narys, vėliau palaikė ryšius su Vliku. Antrosios bolševikų okupacijos metu organizavo partizanų veikimą.

Gužas žr. Gandras.

Gužas Petras (1892 X 15 Kreipšių k., Skapiškio vls., Rokiškio aps. — 1945 I 24) Lietuvos kariuomenės plk., savanoris. Per I pas. karą rusų caro armijoje tarnavo karo valdininku. 1917 aktyviai prisidėjo lietuvių kariuomenės dalis formuoti Rusijoje. 1918 grįžo į Lietuvą ir savanoriu stojo į Lietuvos kariuomenę Vilniuje. Vėliau G. buvo suteiktas karininko laipsnis, dalyvavo kovose dėl Lietuvos laisvės, tarnavo raitininkuose. 1930 baigė Lietuvos universiteto teisių skyrių, kurį laiką tarnavo Kariuomenės teisme. Išėjęs atsargon, buvo Lietuvos savanorių kūrėjų s-gos pirmininku. Parašė atsiminimus apie Lietuvos kariuomenės ir komendantūros kūrimąsi Vilniuje.

P. Gužas

Gužė upelis Židikių vls., Mažeikių aps., Varduvos (Ventos) kair. įtakas, 9,5 km ilgio; kair. įtakas Gužupis; baseino plotas 34 km².

Guževskis 1. Adolfas (1876 Žemaičiuose — 1920) kompozitorius. Nuo 1911 Varšuvos konservatorijos prof. Parašė operą Dziewica lodowców, simfoniją A-dur ir fortepionui koncertų.

2. Boleslovas (1873 X 15 Raseiniuose — 1931 I 25 Žiežmariuose) gydytojas. Baigė Šiaulių gimn. ir 1899 Petrapilio karo medicinos akademiją, 1908 gavo med. dr. laipsnį. 1900–18 buvo Rusijos laivyno gydytoju ir 1905 V 14 dalyvavo Cusimos kautynėse, o 1914 XI 5 kautynėse su vokiečių laivais Gebenu ir Breslau. 1923 grįžo į Lietuvą, vertėsi gydytojo praktika 1923–25 Babtuose, 1925–31 Žiežmariuose.

Gūžys (ag. crop) paukščių stemplės išsiplėtimas prieš jai įeinant į krūtinės ląstą. Jis yra maisto sandėlis. Jo sienelių sultys minkština maistą. Suminkštintas maistas paskui pamažu slenka žemyn į skilvį.

Gūžtvė (Hylocomium) Hylocomiaceae šeimos samana. G. atžalinė (H. proliferum) auga miškuose, ypačiai spygliuočiuose, dažnai ir gausiai.

Gužutis žr. Gandras.

Gvadalkiviras, isp. Guadalquir, p. Ispanijos upė, 580 km ilgio, baseinas 56.000 km². Išteka iš Sierra del Pozo kalnų. Dideliais vingiais prasiveržusi pro Sierros Morenos prieškalnius, teka per Andaluzijos lygumą, kur jos vanduo vartojamas laukams drėkinti. Žemiau Cordobos tinka laivybai, ligi 25 km žemiau Sevilijos, kur dar siekia jūrų potvyniai, gali plaukioti dideli laivai. Augščiau ligi Sevilijos mst. yra Alfonso XIII vardo dirbtinis kanalas. Žemupys prie žiočių išsišakojęs į daug šakų. G. debitas 210 m³/sek.

Gvadiana, isp. Guadiana, Pirenėjų pusiasalio upė; 820 km ilgio, baseino plotas 72.100 km². Laivybai tinka žemupys nuo Portugalijos miesto Mertolos. Vandens debitas prie žiočių 120 m³/sek.

Gvagnini žr. Guagnini.

Gvajakolis, metilkatecholis, ortometoksifenolas, arba ortohidroksianizolas; formula $C_6H_4(OH).(OCH_3)$. Bespalviai arba gelsvi, kartais rausvi (nuo oro) kristalai, būdingo dūmų arba rūkyto kumpio kvapo; ore tamsėja. Vartojamas medicinoje nuo chroninės kvėpuojamųjų takų infekcijos.

Gvalioras 1. Indijos valstybės Madhya Bharat dalis, ligi 1948 atskira valstybė. 2. G. mst.; apie 200.000 gyv. (1955). Uolinėje kalvoje citadelė su šventykla. Medvilnės, odų, keramikos, chemikalų, vaistų pramonė.

Gvaranmedis (Paullinia, pavadintas vokiečių botaniko Chr. F. Paullini vardu), Sapindaceae šeimos medinė gentis. Gvaranmedis (P. cupana) krūmas lipikas, augąs Brazilijoje. Iš jo sėklų gaunamas gvaranas, medicinoje vartojamas diarėjai gydyti. Gvaranas, be tanino, turi ir kafeino. Brazilijoje jis vartojamas dar vaisvandeniams.

Gvardija senovėje valdovų ir karvedžių prie savęs apsaugai laikytos nedidelės karių rinktinės (Spartoje, Makedonijoje, Romoje). Paskui G. pradėjo vadinti rinktinę, geriausią kariuomenę. Kai buvo įsteigtos regularios kariuomenės, G. pradėta skirstyti į rūmų G. valdovų apsaugai ir viešąją G. kautynėms. G. kareiviai buvo renkami didesnio ūgio, geriau aprengiami, geriau mokomi ir paruošiami kautynėms. Prancūzijoje G., sudaryta iš veteranų, pagarsėjo Napoleono I laikais. Dabar G. mažai kur beišlikusi.

Lietuvoje G. kaip valdovų rūmų kariuomenė buvo išlaikoma vad. kiemo iždo pajamomis. XVI a. G. atitiko rūmininkų būrys, kuris karo žygio metu būdavo prie valdovo. G. nariai būdavo dar naudojami kaip pasiuntiniai ir kaip didžiojo kunigaikščio agentai įvairiems administraciniams veiksmams atlikinėti. G. buvo kiemo maršalkos valdžioje. Steponas Batoras įkūrė bendrą abiejų valstybių G. Buvo bendra raitininkų ir atskiros Lietuvos bei Lenkijos pėstininkų G. Raitininkai lydėdavo valdovą, pėstininkai būdavo sostinėse. G. skaičius nebūdavo pastovus: priklausydavo nuo valdovo ir rūmų iždo išteklių. Ligi 1717 į G. svetimšaliai nebūdavo priimami. Augustui II buvo seimo leista priimti saksus. 1776 buvo atstatyti 4 G. pulkai, išlaikomi abiejų valstybių iždo. G. išsilaikė ligi Lietuvos ir Lenkijos pa-

Gvatemala

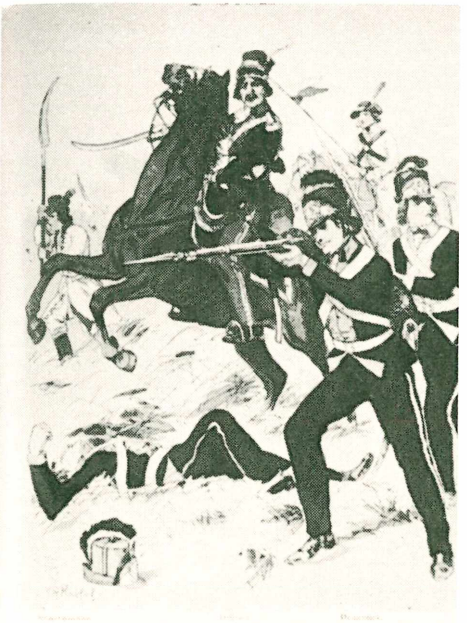

Sen. Lietuvos gvardijos raitelis

dalijimo. Napoleono I senosios G. sudėtyje buvo ir Lietuviškos G., suformuotos 1812. Rusijos imperijos kariuomenėje taip pat buvo Lietuviškos G. pulkų, įsteigtų 1811. Pradžioje jų buvo gana daug, bet po 1831 sukilimo daugumas jų buvo išformuota.

Civilinė arba tautinė G. atsirado Didžiosios prancūzų revoliucijos metu. Lietuvoje panašios rūšies G. buvo sudaryta 1794 sukilimo metu Vilniuje. V 11 turėjo apie 1600 žmonių ir, arch. Stuokos-Gucevičiaus vadovaujama, paradavo prieš Augščiausios Tarybos narius.

Gvatemala (isp. Guatemala iš indėnų quahtemalta ‚malkų krūvos vieta') Republica de Guatemala, Centrinės Amerikos valstybė.

P a d ė t i s. Kaimynai: šiaurėje Meksika, rytuose Britų Honduras, Honduras ir pietų rytuose El Salvadoras.

K r a š t a s. Plotas 106.880 km². G. pietuose ilgu pajūriu susisiekia su Pacifiku, o rytuose turi siaurą išėjimą į Atlantą per Karibų jūrą. Pacifiko pajūry krantai statūs, raižyti, turi gerų uostų. Atlanto pusėje krantai žemi, kaikur pelkėti. Apie 65% viso krašto ploto sudaro kalnai, iš kurių daug vulkanų. Pagrindinis kalnynas yra Sierra Madre, kuris sudaro vandens takoskyrą. Kalnų šlaitai nusileidžia į pajūrį gana staigiai. G. yra vulkanų zonoje, ir daugelis šio krašto augščiausių viršūnių yra užgesę ar tebeveikiantieji vulkanai. Žemės drebėjimų pasitaiko dažnai. Nuo jų ir sostinė keliolika kartų nukentėjo. Krašto upės neilgos. Didžiausia upė yra Motagua, įtekanti į Atlantą. Iš krašto ežerų didžiausias yra Lago de Izabel.

K l i m a t a s. Didžiojoje krašto dalyje didelių klimatinių svyravimų nėra. Gyventojai daugiausia gyvena augštumose, 1000–2500 m nuo j.l. Čia dienos yra šiltos, naktys vėsios. Temperatūra svyruoja tarp 70°C XII–I mėn. ir 30°C III–IV mėn. Pajūrių žemumose klimatas yra tropinio pobūdžio. Čia vidutinė metinė temperatūra apie 26,5°C. Lietaus daugiausia palyja V–X mėn., o likusiųjų mėnesių sezonas laikytinas sausas.

K r a š t o ū k i s. G. yra žemės ūkio kraštas. Dirvos derlingos, kritulių pakanka. Žemės ūkio svarbiausieji produktai yra kava, bananai, medvilnė, kukurūzai, bulvės, kviečiai, ryžiai, cukrinės nendrės, pupos. Iš vaismedžių pirmauja apelsinai. Kavos plantacijos apima apie 20% viso dirbamojo ploto ir duoda apie 80% visų krašto pajamų. Nuo 1942 kavos plantacijos yra suvalstybintos. Atlanto pajūry yra bananų plantacijų, kurios yra daugiausia United Fruit Co. rankose. Tai svarbumo antroji eksportinė prekė. Bananų plantacijose daugiausia dirba iš seniau įvežtieji negrai. Pramonė daugiausia apima že-

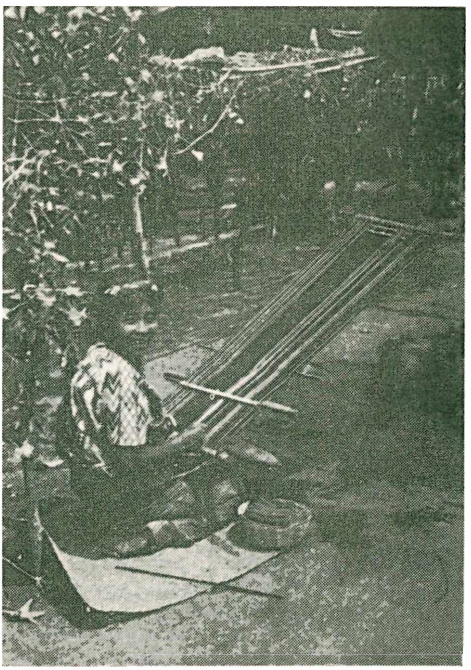

Gvatemalietė audėja

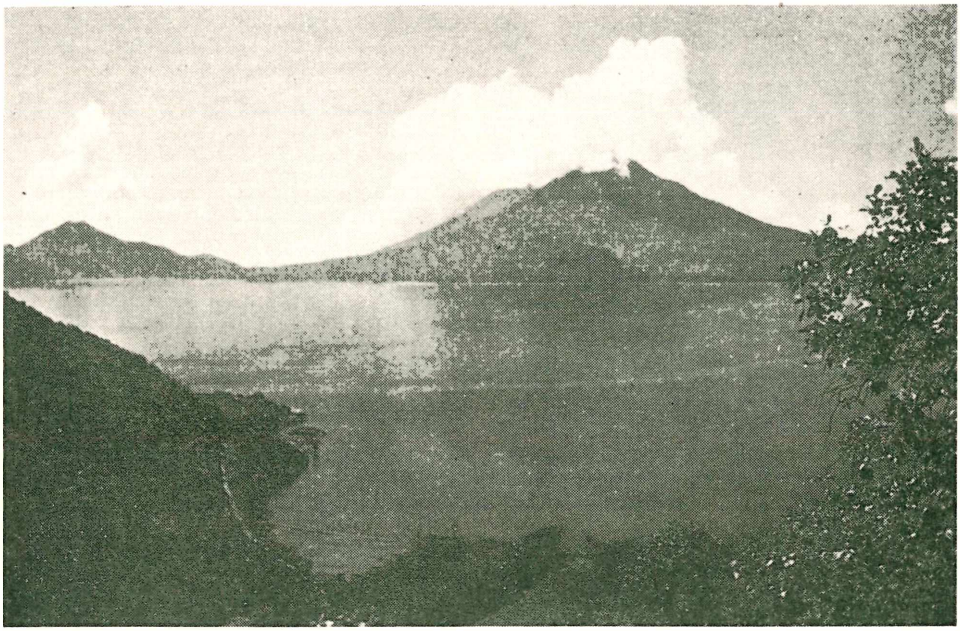

Gvatemalos vaizdai: Tolimano ir Atitlano kalnai

mės ūkio produktų perdirbimą. Žemės turtų krašte yra, bet jie mažai naudojami. Daugiausia gauna aukso, chromo, druskos. Yra sidabro, vario, geležies, švino, cino. Eksportuoja auksą, medų, odas, čiklą (žaliava kramtomajai gumai), kavą, bananus, aliejų, miško medžiagą. Importuoja tekstilės gaminius, chininą, kviečius, medikamentus, mašinas, žibalo produktus, geležies gaminius. Po II pas. karo apie 90% krašto eksporto nukreipta į JAV, o iš ten importuoja apie 70% visų savo importinių prekių. Prieš tai kraštas turėjo stiprių ekonominių ryšių su Vokietija. Krašto ūkinis gyvenimas patyrė didžiausią pagyvėjimą po Panamos kanalo iškasimo 1914.

Gyventojai. Didesnę krašto gyventojų dalį sudaro indėnai, kilusieji iš augštą kultūrą turėjusių majų. Indėnai daug kur išlaikė savo senus papročius, dėvi tautinį drabužį. Net šių dienų gyvenime kaikur jie šalia oficialiosios vyriausybės palaikomos valdžios turi savąją, lokalinę, sudarytą senaisiais papročiais ir besiremiančią giminės vyresniaisiais. 1950 72% visų krašto gyventojų buvo beraščiai. Mažesnė gyventojų dalis yra indėnų ir jų buvusiųjų užkariautojų ispanų mišinys. G. turi 3.092.000 gyv. (1953). Krašte yra apie 3500 pradžios mokyklų ir 125 vidurinės mokyklos. Sostinėje yra 1678 įst. universitetas su 4005 studentais (1954). Pradžios mokslas nemokamas, privalomas. Romos katalikų tikyba yra laikoma valstybine, bet indėnai daug kur tebesilaiko senųjų tikybinių papročių. Valstybinė kalba yra ispanų.

Susisiekimas. Svarbiausias krašto geležinkelis išvestas Pacifiko pajūriu. Iš viso yra apie 1150 km gl̇žk., kurių 85% yra JAV geležinkelių bendrovių rankose. Sauskelių yra apie 7500 km. Panamerikos autostrada per G. ligi 1955 dar nebaigta.

Miestai. Krašto sostinė yra Guatemala la Nueva su 283.000 gyv. (1950). Svarbiausias uostas yra Puerto Barrios (16.000 gyv.) prie Atlanto. Iš kitų svarbesniųjų miestų minėtini Quezaltenango (34.000 gyv.), Zacapa (15.000), Mazatenango (14.000) ir Antigua Guatemala (13.000).

Istorija. G. nuo seniausių laikų buvo apgyventa indėnų majų. 1523 Cortes

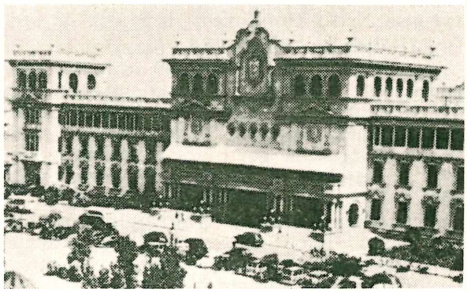

Guatemala la Nueva

Sekmadienio turgus

įsakytas užkariavo Pedro de Alvarado. Jo sudarytoji G. generalinė kapitonija apėmė visą Centro Ameriką. 1821 atsiskyrė nuo Ispanijos, bet 1822 prijungta prie Meksikos. 1823–39 Jungtinių Centro Amerikos valstybių narys, 1839 pasiskelbė nepriklausoma su pirmuoju prezidentu indėnu Rafael Carrera. Ligi 1871 liberalų revoliucijos valdžia dvasiškių ir konservatorių rankose. Valdant diktatoriui Manuel E. Cabreras (1890–1920), pateko į JAV ūkinę pojungą (subjugaciją). 1931–44 Jorge Ubico diktatūroje. 1941 XII G. paskelbė karą ašies valstybėms, 1945 nutraukė diplomatinius santykius su Ispanija ir juos užmezgė su T. Rusija, 1933 išlygino sienų klausimą su Honduru, 1948 su D. Britanija, 1951 prezidentu tapo komunistams palankus Šveicarijos žydų kilmės J. Arbenz Guzman. Jo vyriausybei veikiant komunistų naudai, krašte kilo gyva opozicija. 1954 III G. delegacija tarpamerikinėje konferencijoje Caracase apskundė JAV vyriausybę ir amerikiečių United Fruit Co. (kurios rezervinės bananų plantacijas ji buvo nacionalizavusi) drauge su kitais veiksniais, siekiančiais nuversti G. vyriausybę. Konferencija skundą atmetė ir priėmė JAV pasiūlyta rezoliuciją. 1954 V į G. iš Lenkijos atplaukė laivas su ginklais. Įtempimui padidėjus, JAV oro keliu pasiuntė ginklų Hondurui ir Nikaragvai. 1954 VI 18 emigravęs buv. karo akademijos viršininkas plk. Carlos Castillo Armas iš Honduro teritorijos pradėjo žygį nu-

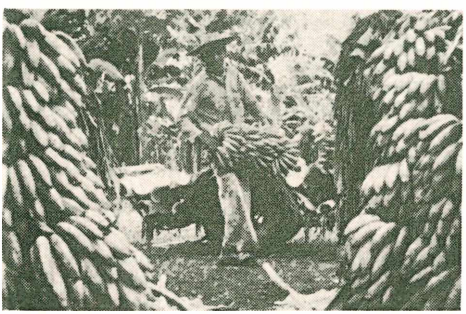

Gvatemala bananų kraštas

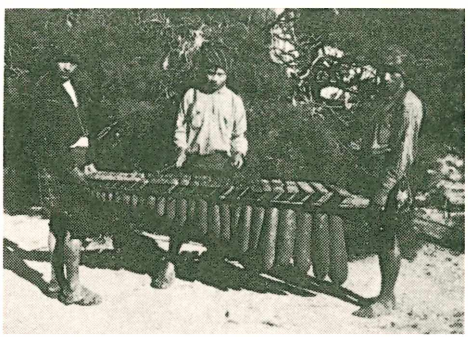

Gvatemaliečių tautinis muzikos instrumentas

versti Arbenz Guzmanui, kuris VI 27 atsistatydino. VI 28 valdžią perėmė plk. Elfego Monzono vadovaujama karinė junta, o Arbenz su savo šalininkais pasislėpė užsienio ambasadose. VI 30 El Salvadore susitikę Armas ir Monzon sutarė VII 2 paskelbti kautynių paliaubas. JAV ambasadoriaus J. Peurifoy pasiūlymu naujai karinei juntai turėjo vadovauti Monzon, bet VII 8 pati junta savo vadu išsirinko Armas. X 10 jis skubos keliu išrinktas (kaip vienintelis kandidatas) respublikos prezidentu. Visiems pasislėpusiems užsienio ambasadose (apie 700 asmenų) buvo garantuotas saugus išvykimas į užsienį. Arbenz ir vidaus reikalų ministeris buvo reikalaujami išduoti, kad būtų teisiami už žiaurumus ir kitus nusikaltimus.

C. L. Jones, Guatemala Past and Present 1940.

V.Skn. ir A.B.

Gwatkin Henry Melvill (1844-1916) anglų teologas, dėstęs Cambridge univ. Išsp. Studies of Arianism 1882, The Knowledge of God 1906, Early Church History 1909.

Gvazdikas (lenk. gwoździk; Dianthus) gvazdikinių (Caryophyllaceae) šeimos žolinė gentis. G. g a u r u o t a s i s (D. armeria L.) krūmuose, pamiškėse dažnas, G. s m i l t y n i n i s (D. arenarius L.) smiltynuose. Be šių, savaiminių nemaža auginama ir darželiuose.

Gvazdikas

Gvazdikiniai (Caryophyllaceae) augalų šeima, plačiai išplitusi pasaulyje. Svarbiausios gentys Dianthus, Lychnis, Gypsophila.

Gvazdikų aliejus vaistinis preparatas, iš gvazdikėlių pagamintas ir vartojamas kosmetikos bei parfumerijos reikalams.

Gvazdinskas Vincas (apie 1901 Užnemunėje — 1943 V Sibire) žurnalistas. Dalyvavo Klaipėdos atvadavime. Lietuvoj bendradarbiavo Trimite. Klaipėdą atvadavus, dirbo Klaipėdos gubernatūros spaudos skyriuje. Nuo 1927 redagavo Klaipėdos Garsą, paskiau dirbo Lietuvos Keleivio redakcijoje. Bendradarbiavo Klaipėdos Žiniose, Naujajame Tilžės Keleivyje, Kaimyne, Vakaruose, Lietuvos Aide, Versle, Amatininke ir kt. Bolševikų išvežtas Sibiran, ten ir mirė.

Gvazdūnė (Zinnia, pavadinta J. G. Zinn vardu) tropikinės Amerikos gražiažiedė gentis (š. Carduaceae). G. p u i k i o j i (Z. elegans Jacq.) dažnai išsiauginama darželine gėle. Be to, ji yra žinoma kaip valstybinė gėlė (state flower) Indianos valstybėje.

Gvijana, isp. Guiana, kitaip Guayana, P. Amerikos š. dalies sritis tarp Atlanto vandenyno, Orinoko, Negro ir Amazonės upių; 1,2 mil. km², iš kur 466.622 km² sudaro britų, prancūzų, olandų kolonijas, o likusi ploto dalis atitekusi Brazilijai ir Venecuelai. Žemas, derlingas pajūris (5–45 km pločio juosta) išnaudojamas cukrinėms nendrėms, ryžiams, vaismedžiams, kavos ir kakavos medžiams auginti. Toliau nuo Atlanto kalnuose produkuojami boksitas (apie 50% viso pasaulio produkcijos), aliuminis, auksas ir deimantai. Klimatas karštas ir drėgnas su dviem lietingais sezonais IV–VIII ir XI–I mėn. Europiečiams tinka gyventi tik augštumos. Gyventojų reta, miestų yra tik prie vandenyno ir kasyklų rajonuose. Indai, malajai, kinai ir javiečiai sudaro apie 40% viso gyv. skaičiaus. Indėnų ir europiečių maža. Vergijos laikais įvežti Afrikos negrai gyvena miškuose ir krūmynuose.

B r i t ų G. (vakarų daly) apima 232.800 km², 437.000 gyv. (1951), sostinė Georgetown. 1952 suteiktu statutu G. gavo plačią autonomiją, bet, iškilus komunistų perversmo grėsmei, 1953 X naujasis statutas suspenduotas ir paskelbtas nepaprastasis stovis.

O l a n d ų G., arba S u r i n a m, apima 142.822 km², turi 219.000 gyv. (1950), sostinė Paramaribo. 1948 gavo autonomiją, nuo 1950 turi savo vyriausybę.

P r a n c ū z ų G. apima 91.000 km² su maždaug 30.000 gyv., sostinė Cayenne. Nuo 1946 Prancūzijos užjūrių departamentas.

G. pajūrį aptiko 1498 Kolumbas, o 1499 jį tyrinėjo italas Amerigo Vespucci ir ispanai Alonso de Hojeda ir Pinzon. Nuo

1621 čia buvo įsigalėję olandai, o kiek vėliau sukūrė savo kolonijas britai ir prancūzai. *A.B.*

Gvildys 1. Juozas (g. apie 1883 Žuklių k., Paežerėlių vls., Šakių aps.) pedagogas. Baigęs Veiverių seminariją, dirbo mokytojo darbą. Nepriklausomojoje Lietuvoje baigė suaugusiųjų gimn. ir LU teisių fak. Mokytojavo Aušros gimn. Išsp. Blaivybė, Edukacinės Komisijos švietimo darbai — Židinys 1931, Jaunimo blaivinimas per mokyklą, Aritmetikos uždavinynas 1932, 1935, Sakomasis skaičiavimas 1931, Komercinės aritmetikos uždavinynas ir teorija. Taip pat bendradarbiavo periodinėje spaudoje.

2. Vincas (1887 VII 23 Žuklių k., Paežerėlių vls., Šakių aps. — 1920 XI 2) 1908 baigė Veiverių sem. Ilgai mokytojavo. Buvo mobilizuotas į rusų kariuomenę. 1917 baigė Kazanės praporščikų mokyklą ir trumpą laiką tarnavo Vitebsko lietuvių batalione. Į Lietuvos kariuomenę stojo savanoriu 1919 I 13. Kariavo su bolševikais, bermontininkais ir lenkais ties Giedraičiais, kur vadovavo kuopai. G. čia ir žuvo.

Gvildžiai dvaras Trušelių vls., Klaipėdos aps., iš senovės privilegijuotas, be baudžiavos. Dvaro savininkas iki 1939 veikėjas E. Borchertas. Ties G. Danijos kair. krante Gvildžių kalnas, kurio šlaitas stačiai eina iki vandens paviršiaus. Ten po 12,5 m storio morenų sluogsniu surastas 1 m storio kietų interglacialinės kilmės anglių sluogsnis. Iš senovės ten jaunimas rengdavo šventes. Tautinio atbudimo laikotarpyje įsikūrė draugija Kalnas. Joninių vakarą rinkdavosi lietuvininkai iš visos apylinkės. Kalne griežiant dūdų orkestrui, Joninių ugnis padegdavo Danijos vagoje, ir smalos pripilstytos geldelės liepsnodamos plaukdavo su srove apie kalno papėdę.

Gwilt Joseph (1784—1863) britų architektas ir archeologas. Pagarsėjo Encyclopaedia of Architecture 1842.

Gvinėja, Guinea, v. Afrikos pajūrio sritis ties G. įlanka, apie 2,3 mil. km². Kamerūno kalnai ir Biafros įlanka G. skiria į Augštutinę G. (kitaip Šiaurinę G.) ir Žemutinę G. Pajūris žemas, pelkėtas ir susisiekimui nepatogus. Už jo tęsiasi žemuma, kuri baigiasi 1500 m augščio plokštakalne. Klimatas karštas ir drėgnas; vidutinė metų temperatūra per 25°C,

Gvinėjos piemuo

kritulių per 1500. Pajūrio žemumoje tropikiniai miškai su kaučuko medžiais, palmėmis ir daugybe kt. medžių rūšių. Plokštakalnėje vyrauja savanos. Augštutinėj G. apie 20 mil. gyv. Sudano negrų. G. sričiai priklauso ir salos: Fernando Po, Annobón, Principe ir São Tomé. Pagal tai, ką gaudavo atskirose G. vietose XVI–XVIII a. jūriniai pirkliai, ir jos dalys pramintos: Aukso Krantas, Dramblio Kaulo Krantas, Javų Krantas, Vergų Krantas. Administraciniu atžvilgiu G. priklauso dalimis Liberijai, Ispanijai, Prancūzijai, D. Britanijai ir Portugalijai. G. pajūrius pirmieji pasiekė portugalai 1481.

Gvinėja, guinea: 1. Aukso moneta Anglijoje, apyvarton paleista Karolio 1664 proklamacija ir mušdinta iki 1813. Vardas kilęs nuo Gvinėjos (Afrikoje), iš kur buvo gaunamas auksas.

2. 21 šilingo piniginė suma — skaičiavimo vienetas Anglijoje, vad. G. Tokia G. tiek įsigyveno anglų atminime, jog dar ir paskutiniais laikais D. Britanijoje ja mėgstama skaičiuoti profesiniai atlyginimai, visų rūšių honorarai, prabangos prekių, paveikslų kainos ir kt. *J.K.K.*

Gvoltai lietuvių valstiečių prievolė senovėje didžiojo kunigaikščio dvaran eiti ypatingais atvejais, pvz. tvenkiniui pralūžus, medžioklėn žvėrių varyti ir kt. Valako įstatymą išleidus, G. galima buvo atsipirkti statine rugių arba 10 grašių nuo valako.

H

H, h yra dvyliktoji lietuvių kalbos raidyno raidė, vartojama gomuriniam balsingam pučiamajam priebalsiui žymėti ir per lotynų H kilusi iš gr. etos, o ši savo keliu iš semitų he. Pačiam liet. garsynui šios raidės žymimasis garsas yra svetimas, todėl liaudinėj kalboj jis paprastai praleidžiamas; plg. adyna, arielka iš gud. hodina (hadzina), horelka ir kt. Dabartinėj bendrinėj lietuvių kalboj garsas h yra atsiradęs iš V. Europos kalbų, pvz. harmonija, hektaras, hidra, hiacintas, himnas, humoras, husaras ir kt.; tik viena kita liaudinės kalbos svetimybė be h yra plačiai sutinkama, pvz. erezija, ostija ir kt.

Astronomijoje h žymi valandų kampą; chemijoje hidrogeną, t.y. vandenilį; muzikoje tono rūšis (H-Dur), ag. B-Major, it. ir prc. Si.

ha yra hektaro santrumpa.

Haack žr. Hakas Pridrikis Vilhelmas.

Haag Carl (1820–1915) anglų tapytojas, karalienės Viktorijos rūmų tapytojas, piešęs daugiausia Tirolio, Bavarijos, Šv. Žemės gamtovaizdžius ir beduinų gyvenimą.

Haaga, ol. Den Haag, oficialiai 's Gravenhage, prc. La Haye, Olandijos sostinė (parlamento ir vyriausybės būstinės); turi 578.527 gyv. (1952). Tarptautinis Jungtinių Tautų teismas. Baldų, spaudos, šokolado, metalo pramonė. H. yra vienas gražiausių Europos miestų su keliais muzėjais, puošniais rūmais, kanalais. H. yra daugelio tarptautinių konferencijų ir sutarčių vieta.

Haagos konferencija tuo vardu vadinamos dvi taikos konferencijos, kurios įvyko 1899 ir 1907, abi jos buvo sušauktos Rusijos iniciatyva. Konferencijose dalyvavo visų Europos ir didžiųjų Amerikos bei Azijos valstybių atstovai. 1899 H.K. vadinama pirmąja, o 1907 — antrąja. Svarbiausias pirmosios H.K. nutarimas buvo steigti vad. Nuolatinį tarptautinio teisingumo tribūnolą tarpvalstybiniams ginčams spręsti. 1907 H.K. dalyvavo 44 valstybių atstovai. Ši konferencija stengėsi plėsti taikos institucijas ir rūpinosi reglamentuoti jūros ir sausumos karo teisę. 1916 numatytoji trečioji H.K. dėl kilusio karo neįvyko.

A. Pillet, Les conventions de La Haye 1918; *J. B. Scott,* The Hague Peace Conferences of 1899 and 1907. 1909.

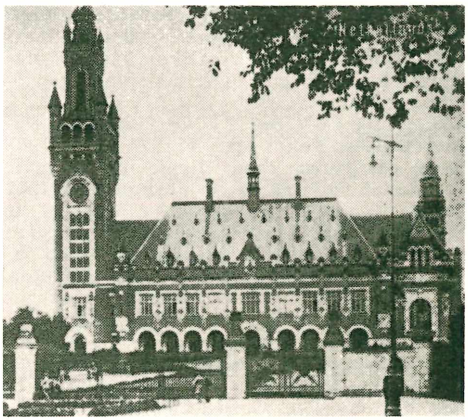

Taikos rūmai Haagoje

Haakonas daugelio Norvegijos karalių vardas.

H. I (apie 915–961), pramintas Geruoju, karaliavo 934–961. Pats buvo krikščionis, bet nepavyko jam įvesti krikščionybės.

H. IV Senesnysis karaliavo 1217–1263. Ilgai Bažnyčia jo nepripažino teisėtu karaliumi, nes buvo nelegalus H. III sūnus. Betgi 1247 buvo popiežiaus pripažintas teisėtu karaliumi, ir jis vainikavosi Bergene. H. IV prisijungė Grenlandiją, Islandiją, Orkney salas.

Haakonas VII

H. VII (g. 1872) Norvegijos karalius, Danijos karaliaus Fredericko sūnus, princas Karolis. 1905 jis išrinktas Norvegijos karaliumi. Gavo H. VII vardą. Jis buvo vedęs Anglijos karaliaus Edvardo VII jauniausiąją dukterį Maudą. II pas. karo metu H. VII pabėgo į Angliją su visa Norvegijos vyriausybe.

Haalke Magnhild (g. 1886) norvegų rašytoja. Ji vaizduoja savo personažus intuicija ir intensyviu išgyvenimu. Ypač moterų ir vaikų portretai psichologiškai yra tikri ir gyvi. Motyvus ji pasirenka iš žvejų ir mažažemių sunkaus

gyvenimo. H. sugeba dramatiškai įtempti situaciją, visai nesigriebdama skubių efektų. Jos humoras nėra skardus, o kalba niuansuota ir raiški. Išleido Alis son 1935, Trim Torgensen 1940, Karenanna Velde 1946, Kaja Sugusta 1947, Jord som venter (Žemė laukia) 1950.

Haanpää Pentti (g. 1905) suomių rašytojas. Savo šiurkščiais realistiniais romanais, pasižyminčiais jėgos kupina kalba ir primaišytais vešliu humoru, H. tęsia suomių liaudies pasakotojų tradiciją. H. yra tikras ir nesentimentalus kasdienybės vaizduotojas. Išleido Ihdeksän miehen saapaat (Keliaujantys batai) 1944, Maantietä pitkin (Išilgai vieškelio) 1925, Kentlä ja kasarmi (Mokymo aikštė ir kareivinės) 1928.

Haarlem v. Olandijos mst. tarp Amsterdamo ir Šiaurinės jūros, 158.715 gyventojų (1948). Olandijos gėlininkystės ūkio

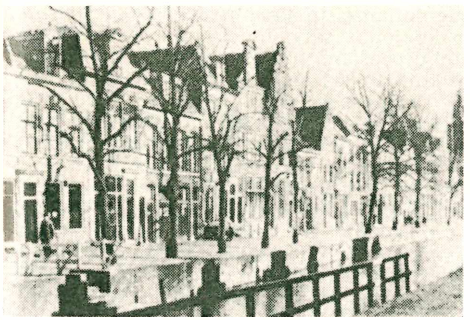

Haarlem

centras; XV a. gotikinė katedra ir 5000 dūdų vargonai, kurie yra vieni didžiausiųjų pasaulyje. Priešais katedrą Laurens J. Costerio (olandų teigimu spaudos išradėjo) paminklas. Rotušėje yra F. Halso paveikslų. Spaudos, alaus, chemikalų, tekstilės pramonė, Frans Hals muzėjus, geologinių tyrimų institutas.

Haarlemo marios buvęs Olandijos ež. į p.r. nuo Haarlemo; 185 km², 1840–52 nusausintas. Jo dugno derlingose dirvose auginami linai, daržovės, gėlės, javai.

Haase Hugo (1863–1919) vokiečių socialdemokratų veikėjas. 1912—18 reichstago atstovas ir nuo 1913 socialdemokratų frakcijos pirmininkas. 1914 drauge su Jaurėsu ir Vandervelde protestavo prieš karą. Reichstage pasisakė prieš karo biudžetą, tačiau nusilenkė frakcijos daugumai ir pranešė, kad frakcija balsuosianti už karo biudžetą. Karo metu protestavo prieš aneksinius Vokietijos planus, reichstage iškeldavo vokiečių okupacinės valdžios nusikalstamus darbus. Nuo 1916–19 nepriklausomųjų socialdemokratų vadas. Pirmosios respublikoniškos vyriausybės narys. Mirė nuo žaizdos, gautos per asmeniško priešo prieš jo gyvybę pasikėsinimą.

Haava Anna (g. 1864) tikroji pavardė Haavakivi, estų rašytoja, poetė. Jos poezijoje jau atsispindi nuotaikos politinio ir visuomeninio naujoviško gyvenimo. Turėjo didelio pasisekimo rusų kalba novelių rinkinys Malenkije kartiny iz Estonii, kur daug lyrizmo ir nuoširdaus paprastumo. Poezijos rinkiniai: Eilėraščiai 31897, Bangos 1906, Šiaurės vaikai 1913, Gyvenimas visdėlto gražus 1911.

Haba Aleis (g. 1893) čekų kompozitorius, teorikas, pedagogas. Kompoziciją studijavo pas Novaką Prahoje ir Fr. Schrekerį Vienoje. Studijas gilino Berlyne. Nuo 1924 prof. vst. Prahos konservatorijoje. H. pirmas teoriškai ir kūrybiškai pritaikė tonų ketvirtadalius, trečdalius ir šeštadalius kompozicijoje. Tonų skaldymus į smulkesnes už pustonių dalis jis paėmė iš primityviųjų tautų penkiatoninės gamos struktūros, senos graikų, slavų ir rytų tautų (arabų, indų) muzikinės sistemos. H. yra ir atematinės muzikos formos kūrėjas. Priešingai griežtam J. S. Bacho tematizmui, padėjusiam pagrindus vėlesnėms muzikos formoms, H. vengia betkokio tematinio sukoncentravimo ar išvystymo, prisilaikydamas bendros veikalo nuotaikos ir savo individualinio muzikos stiliaus bruožų. Savo atematizmo teoriją remia matomu gamtos, gyvūnijos ir žmogaus gyvenimo išsivystymo laiko eigoje ir erdvėje tolydaus nesikartojimo principu. J. Kačinskas yra H. mokinys. Šiuos savo mokytojo muzikos stiliaus principus jis puoselėja savo kūryboje. H. naujoviškumas padarė nemažą įtaką naujoviškajai moderninei muzikai. H. veikalams atlikti reikėjo pagaminti specialių muzikos instrumentų. H. sistema dar vadinama mikrotoninė. Toje sistemoje 1931 parašė operą Motina. Išsp. Von der Psychologie der musik. Gestaltung 1925, Neue Harmonielehre 1927 ir kt. *J.Kč.*

Habakukas (hebr. habeq ‚apkabinimas'), vienas iš 12 vad. mažesniųjų S. Įstatymo pranašų. Apie jo gyvenimą trūksta žinių, tačiau iš jo parašytos knygos galima atsekti, kad jis gyveno Judėjoje VI a. gale pr. Kr. Savo pranašystėj H. skelbia, kad chaldėjai užims Judo karalystę. Faktinai Niniva žlugo 612, ir Babilonijos karalius užėmė visus Viduržemio jūros pakraščius iki Egipto. Žydų tautos liūdna padėtis, kurią pranašas aprašo, galėjo būti tik paskutiniais karaliaus Manaso (693–639) arba pirmaisiais Josijo (638–608) valdymo metais. H. knyga susideda iš 2 dalių: pranašystės ir giesmės. Pirmoje pranašas dejuoja dėl neteisybės triumfo. Bet Dievas jam apreiškęs, kad neteisybės nugalėti bus pasiųsti chaldėjai. Tas pranašui atrodo dar

didesnė blogybė, nes tada stabmeldis svetimšalis valdys Dievo tautą. Bet Dievas pranašą užtikrinęs, kad savo laiku ir okupantas bus nubaustas, o teisusis išsigelbės per savo tikėjimą: iustus autem ex fide sua vivet. Šitą temą vėliau plačiai išvystė šv. Povilas apaštalas. O pranašas, dieviškuoju atsakymu nuramintas, antroje savo knygos daly apgieda Dievo didybę, teisingumą ir gerumą. Vėliau šiai giesmei, liturgijos reikalui, buvo duota psalmės forma. Šv. Rašte yra minimas ir kitas pranašas H., kuris, nešdamas pietus pjovėjams, angelo buvo nugabentas į Babiloniją, kad pamaitintų pranašą Danielių, esantį liūtų duobėje.

A. van Hoonacker. Les XII petits Prophets 1908; *H. Junker.* Die XII kleine Propheten 1928; *P. Humbert,* Problèmes du livre d'Habacuc 1944.

Habana, La H., kitaip Havana, Kubos respublikos sostinė ir žymiausias Vakarų Indijos uostas; apie 90.000 gyv. (1955). Išvežama tabakas, cukrus, vaisiai, cigarai. Cigarų, cukraus, tekstilės, romo gamybos pramonė. Universitetas (įk. 1721), mokslų akademija, katedra, daug puošnių rūmų ir tropikinės augalijos parkų. H. įk. 1519, 1587 jūros tvirtovė.

Habanera vidutiniai lėto greitumo, būdingo lyginio ritmo Kubos (Havana) šokis. H. esanti senas ispaniškas šokis ir daina, nukeliavusi į Kubą ir apie 1850 atgal sugrįžusi į Ispaniją. Ją pirmas atvežė Kuboje gyvenęs Sebastian Yradier (1809–69), parašęs dvi pagarsėjusias H.: populariją Palome ir El Arreglito, pagarsėjusią Bizet panaudojus operoje Carmen. Dar žinomos H. Chabrier 1885 ir Ravel (Ispanų rapsodija 1907).

Habberton John (1842–1921) JAV rašytojas, pagarsėjęs vaikų gyvenimo apysakomis. Išsp. Helen's Babies 1876, Budge and Toddie 1908, dramą Deacon Crankett.

Habeas corpus teismo įsakymas (‚writ') valdymo organams pristatyti suimtojo asmens ‚kūną' į teismą, suėmimo teisėtumui ir reikalingumui patikrinti ir nustatyti, ar suimtasis turi būti toliau laikomas kalėjime, ar gali būti paleistas už užstatą, ar, pagaliau, turi būti visiškai paleistas. Tokios rūšies teismo įsakymų institucija išsivystė ankstyvojoje Anglijos istorijoje: Magna Charta Libertatum, 1216 nustačiusi laisvųjų žmonių teisių principą (39 ir kt. str.), jau įsakmiai minėjo, kad tokie įsakymai turi būti išduodami nemokamai (36 str.). Galima manyti, kad pradžioje H.C. institucija buvo bendrųjų, karaliaus teismų įrankis su didikų-feodalų sauvaliavimu kovoti. Bet jau XV a. vis dažniau H.C. įsakymas būdavo duodamas, norint patikrinti žmonių suėmimą karaliaus pareigūnų potvarkiu. Todėl kilo klausimas, ar paties karaliaus įsakymas pakankamas žmogui suimti. Parlamentas griežtai pasisakė, kad ir karaliaus įsakymai turi būti tikrinami, nors ir ne tik valdininkai, bet ir daugumas teisėjų laikėsi nuomonės, kad karaliaus įsakymas visuomet yra privalomas. Nors Petition of Rights 1641 šį klausimą išsprendė pagal atitinkamą parlamento nuomonę, bet teismai vistiek atsisakydavo tikrinti karaliaus ir jo artimųjų padėjėjų įsakymus suimti. Tuo būdu kilo reikalas dar naują įstatymą išleisti, kuris teismus priverstų saugoti žmogaus laisvę. Po ilgos ir sunkios kovos, kai vienas po kito Žemutinių rūmų priimtieji įstatymai buvo Lordų rūmų atmetami, 1679 pavyko pravesti įstatymą ir per Lordų rūmus, o politinė situacija karalių privertė įstatymą pasirašyti. Šis įstatymas vadinamas Habeas Corpus Act, ir jis sudaro vieną iš svarbiausių žmogaus laisvės ramsčių Anglijoje. Habeas Corpus Act nenustato jokių naujų laisvės dėsnių. Jo tikslas buvo tiktai užtikrinti teismo kontrolę suėmimams, ir jis nustatė, kokie teismai ir kokiomis sąlygomis, suimtojo ar jo atstovų prašomi, privalo duoti H. C. įsakymą ir kaip toks įsakymas turi būti vykdomas tų, kuriems jis yra adresuotas. Tarp kitko nuvo nustatyta, kad asmuo, gavęs įsakymą suimtajam pristatyti, privalo tai padaryti nevėliau kaip trijų (ypatingais, didelio atstumo atsitikimais, 10 ar net 20) dienų tarpe. Be to, svarbiausia, įstatymas nustatė teisėjams ir valdininkams, nevykdantiems įstatymo, dideles pinigines bausmes suimtojo naudai. Nors būdamas tik teisenos įstatymas, Habeas Corpus Act realiai užtikrino suėmimo kontrolę, ir jo reali vertė yra didesnė už dešimtis gražiai skambančių teisių ir laisvių deklaracijų. Užtikrindamas piliečių laisvę, įstatymas varžo vykdomosios valdžios veiksmus, ir suirutės metu jis gali būti nesuderinamas su krašto saugumo reikalavimais. Todėl kartais, neramumų laikais, Anglijos parlamentas įstatymo keliu tam tikram laikui sustabdydavo Habeas Corpus Act veikimą. Tačiau toks sustabdymas dar nedarė neteisėto suėmimo teisėto, ir norint valdininkus atleisti nuo atsakomybės, kiekvieną kartą, sustabdymui pasibaigus, būdavo leidžiamas amnestijos valdžios organams įstatymas. H.C. institucija žinoma daugumai anglosaksų kraštų. JAV taip pat paveldėjo H.C. instituciją tokią, kokia ji buvo nustatyta Anglijoje 1679. Be to, daug valstijų ir federalinis įstatymų leidimas (įstatymai 1789, 1833, 1841) įsakmiai nustatė H.C. procedūrą, kuri, turint galvoje komplikuotus santykius tarp federalinės ir atskirų valstijų jurisdikcijų, yra kiek painesnė Amerikoje, negu ji yra Anglijoje.

R. Hurd, A treatise on the right of personal liberty and of the writ of habeas corpus 1876; *W. S. Church,* A treatise on the writ of habeas corpus 1893. *V.St.*

Habeck Fritz (g. 1916) austrų rašytojas ir dramaturgas. Išsp. Der Scholar vom linken Galgen 1941, Der Tanz der sieben Teufel 1950, Das Boot kommt nach Mitternacht 1951, dramos Zwei und zwei ist vier 1948, Villon 1951.

Habent sua fata libelli (lot.) knygos turi savo likimą, dažnai kartojama citata iš romėnų rašytojo Terentijaus.

Haber Fritz (1868–1934) vokiečių chemikas, Kaiser Wilhelm instituto direktorius. Už nuopelnus chemijos mokslui, ypač už tiesioginį azoto sujungimą su vandeniliu amoniake, H. gavo 1918 Nobelio premiją. 1911–33 fizinės chemijos Wilhelmo inst. direktorius. I pas. karo metu organizavo vokiečių karo pramonę. Išsp. Grundriss der technischen Elektrochemie 1898, Aus Luft durch Kohle zum Stickstoffdünger 1920, Die Chemie im Kriege 1924, Über die Herstellung des Ammoniaks 1924, Aus Leben und Beruf 1927.

Haberl Franz Xaver (1840–1910) kompozitorius, kun., bažnytinės muzikos renovatorius, 1862–67 Passau katedros kapelmeistris ir muzikos direktorius katedros mokykloje, 1867–70 St. Maria Romoje vargonininkas, 1871–82 Regensburgo katedros kapelmeistris ir kanauninkas. 1875 įsteigė garsiąją Regensburge bažnytinės muzikos mokyklą, kurią yra lankę J. Naujelis, kun. T. Brazys, kun. dr. M. Ražaitis ir kt. H. veikalai gerai žinomi Lietuvos vargonininkų: Ordinarium Missae, Psalterium Vespertinum, Magister Choralis ir kt. Surinko ir išleido Palestrinos veikalus 32 tt. 1894. Buvo daugybės kitų monumentalių kūrinių redaktorius ir leidėjas. Išsp. Geschichte und Wert der offiziellen Choralbücher 1903, Bausteine z. Musikgeschichte 1886.

Haberlandt 1. Arthur Ludwig Wolfgang (g. 1889) etnologas. 1911 gavo filosofijos dr. laipsnį, 1914 habilitavosi Vienoje. Nuo 1924 Vienos univ. prof., 1918 pradėjo dirbti Museum f. Voelkerkunde, nuo 1923 jo direktorius. Wiener Ztschrt f. Volkskunde (1938–45) red. ir daugelio tautotyros žurnalų bendradarbis, daug nusipelnęs ne tik Austrijos, bet ir Europos tautotyrai bei namotyrai. Išsp. Kulturwissenschaftl. Beitraege z. Volkskunde von Montenegro, Albanien und Serbien 1917, Volkskunst d. Balkanlaender 1919, Volkskunde d. Burgenlandes 1935, 60 Jahre vergl. Bauernhausforschung im Rahmen d. Anthropol. Gesell. in Wien (Mitt. Anthropol. Ges. in Wien LXXXII, 1952), Probleme u. Aufgaben d. Hausforschung im Burgenland (Burgenlaend. Beitr. z. Volkskunde 1953) ir kt.

2. Michael (1884 — 1940) austrų indologas ir etnologas, nuo 1912 Vienos etnografinio muzėjaus direktorius. Išsp. Völkerkunde 1898, Hauptliteraturen des Orients 1902, Die Völker Europas und des Orients 1920, Österreich, sein Land und Volk und seine Kultur ²1929. Juo sekdamas, J. Adomaitis-Šernas lietuviškai išleido Ethnologiją 1903.

Häberlin Paul (g. 1878) šveicarų filosofas. Jo mąstymo centre yra žmogaus klausimas (filosofinė antropologija), bet jam atsakyti jis pagrindo jieško ‚kosmologinėje' ontologijoje. Savo problematika giminingas egzistencinei filosofijai, bet iš jos išsiskiria harmoniškos pasaulėžiūros ieškojimu. Svarbiausi veikalai: Der Leib und die Seele 1823, Das Gute 1926, Allgemeine Ästhetik 1929, Das Wesen der Philosophie 1934, Möglichkeiten u. Grenzen der Erziehung 1935, Naturphilosophische Betrachtungen 1939–40, Der Mensch 1941, Anthropologie philosophique 1943, Ethik im Grundriss 1946, Logik im Grundriss 1947, Philosophia perennis 1952.

Habilitacija (lot. venia legendi) mokslo darbas, suteikiąs teisę dėstyti augštojoje mokykloje (universitete).

Habitus 1. filosofijoje. Pasak Aristotelio, sugebėjimas arba pajėgumas tam tikru būdu elgtis arba ką nors veikti, o tai įsigyjama įpročiu, pvz. moralinės dorybės

2. Viso augalo bendra išorinė išvaizda. H. yra būdingas atskiroms gentims, dažnai taip pat skirtims, formoms. Pvz. eglę ir puši jau vien tik pagal H. lengva atskirti, kad ir iš tolo.

Haebler Konrad (1857—1946) vokiečių bibliografas, knygos istorikas, ypač pasižymėjęs inkunabulų tyrinėtojas, ilgametis Prūsijos valstybinės bibliotekos rankraščių skyriaus direktorius. Išsp. Handbuch der Inkunabelkunde 1925, Geschichte Spaniens unter den Habsburgern 1907.

Habsburgai garsiausia Europos karalių dinastija, valdžiusi nuo 1282 Austriją, nuo 1438 (su trumpa pertrauka 1742–45) turėjusi Šventosios Romos imperijos vainiką iki 1806, ilgainiui įsigijusi dar Čekiją, Ispaniją, Niderlandus ir įvairias Italijos sritis. Jos lopšys yra pietvakarių Vokietija, šių dienų Elzaso ir Šveicarijos dalis, kur jau nuo X a. sutinkami H. prosenoliai. Jų pirmasis minimas grafas Guntramas Turtingasis X a. vidury, kilęs, rodos, iš senos Elzaso hercogų giminės. Jo vaikaitis Verneris jau yra Strasburgo vyskupas, stovėjęs arti vokiečių karaliaus Henriko II. Būdamas vadovaujančiu giminės nariu, jis prie Aaro upės (dabartinėje Šveicarijoje) pastatydino svarbiausią dinastijos tvirtovę Habichtsburg (vanagų pilį, 1020), nuo kurios kilo Habsburgų vardas. Jau pirmieji H. suprato plėsti savo nuosavybes, ir praturtėję tapo ne tik teritoriniais valdovais, bet gavo įtakos ir karaliaus rūmuose. Jie buvo artimiausi Hohenštaufenų bendrinin-

kai ir jų žygių dalyviai. Paskutinis žymusis Hohenštaufenas Friedrichas II buvo krikšto tėvu pirmam H. karaliui (g. 1218) Rudolfui, giminės karalystės kūrėjui.

Rudolfas, tapęs savo sričių valdovu (nuo 1240), karais, sutartimis, mainais ir kitomis priemonėmis vis didino savo žemes, ir ilgainiui tapo vienu žymiausių valdovų pietvakarių Vokietijoje. Tad po ilgai trukusio interegnumo jis buvo išrinktas Vokiečių karaliumi (1273). Nugalėjęs Čekų karalių Otokarą, jis atėmė iš jo Austriją ir Štiriją (1278) ir jas pavertė savo giminės nuosavybe (nuo 1282). Trumpai karaliavę Vokietijoj ir Čekijoj po Pšemyslidų išmirimo (1306), H. neteko abiejų kraštų Liuksemburgų giminės naudai. Bet jie įsitvirtino Austrijoj, kur be paliovos plėtė giminės nuosavybes. Austrija su pajungtomis žemėmis, kaip Karintija, Kraina, Tiroliu ir kitomis, tapo lyg H. dvarų, jų patriarchališkai valdomu. Albrechtas V, vedęs paskutinio Liuksemburgo Zigmanto dukterį ir įpėdinę, gavo Čekiją ir Vengriją. Tas pats Albrechtas buvo išrinktas ir Vokiečių karaliumi (Albrechto II vardu, 1438). Nuo to laiko H. turėjo Vokiečių kalystę bei imperiją iki pat galo. Po Vladislovo Posthumo mirties (1457) H. neteko Čekijos ir Vengrijos. Šiuos kraštus atgavo jau ilgiems amžiams 1526, kai juos valdęs Vladislovas Jogailaitis krito kovoj su turkais ties Mohaču.

Epochinės reikšmės H. istorijoje buvo Maksimilijono I viešpatavimas (1493 — 1519), kuriam pavyko vėl sujungti giminių pasidalytoji Austrija su priklausančiomis žemėmis ir dar, vedant Burgundijos įpėdinę Mariją, prisijungti, be Burgundijos, ir turtingus Niderlandus. Kai jo sūnus Pilypas vedė Ispanijos įpėdinę Joaną Pamišėlę, H. teko beveik visas Pirenėjų pusiasalis ir plačiosios Amerikos kolonijos. Ir kai Maksimilijono įpėdiniui ir vaikaičiui Karoliui V (1519–1556) atiteko Vokietija, Austrija, Ispanija su jai priklausiusiais Sicilijos ir Neapolio kraštais, Amerikos kolonijomis ir Niderlandais, tai imta kalbėti, kad saulė nenusileidžianti H. žemėse.

Karolis V savo broliui Ferdinandui pavedė Austriją su jai priklausomais kraštais ir Vokietiją, o sau pasilaikė Ispaniją, Niderlandus, Italijos valdomas sritis ir Amerikos kolonijas. Nuo to laiko H. suskilo į Ispanijos ir Austrijos linijas. Ispanijos H. išmirė 1700, ir jų vietoje įsiviešpatavo Burbonai.

Austrijos linijos pradininkas imp. Ferdinandas (1556–1564) Austriją buvo padalijęs tarp trijų sūnų, skyrium valdžiusių. Tik iš Štirijos linijos kilusiam Ferdinandui II valdant (1619–1637), Austrijos žemės vėl buvo sujungtos vienoj valdžioj. Tuo tarpu Austrijai iškilo turkų pavojus, ir H. teko didelė misija ginti Europą nuo jų. Po garsaus Vienos apsupimo (1663), kur miestą pavyko apginti tik Europos galybėms padedant, buvo išvaduota iš turkų Vengrija. Vengrijos luomai pripažino H. įpėdinystės teises (1687). Tuo būdu Vengrija su jai priklausoma Kroatija galutinai įsijungė į Austrijos karalystę. Po Ispanijos H. išmirimo prasidėjusiuose karuose dėl šio krašto paveldėjimo Austrijos H. Karolis VI gavo Ispanijos Niderlandus, Milaną, Siciliją ir Neapolį (1714). Kadangi su Karoliu VI pasibaigė Austrijos H. vyriškoji giminė, tai pagal jo vad. Pragmatinę sankciją sostą paveldėjo jo duktė Marija Terezija (1740–1780). Kai Marija Terezija susituokė su Lotaringijos kunigaikščiu Pranciškumi Steponu, tai prasidėjo nauja H. -Lotaringijos giminė. Marija Terezija, netekusi Silezijos Friedricho II naudai, visdėlto padidino H. žemes, prisijungdama Galiciją po pirmojo Lietuvos ir Lenkijos padalijimo ir Bukoviną. Jos įpėdinis Juozapas II (1780–1790) pasižymėjo reformomis švietimo linkme, kuriomis stengėsi panaujinti H. monarchiją. Po trumpo brolio Leopoldo II valdymo sostą paveldėjo šio sūnus Pranciškus II (1792–1835), paskutinis vokiečių ir pirmas (nuo 1806) Austrijos imperatorius. Šiuo metu H. įsigijo kaikuriuos kraštus Italijoj, kaip Toskanos ktę ir Modeną. Jų abiejų H. neteko 1859, kai jos buvo įjungtos į Sardinijos karalystę. Su Modenos kng. Pranciškaus V mirtimi (1875) baigėsi Italijos H. šaka. Pranciškaus I įpėdinis Ferdinandas I dėl 1848 revoliucijos atsisakė nuo sosto, jį užleisdamas savo brolvaikiui Pranciškui Juozapui (1848). Pranciškus Juozapas, kuriam likimas nepasigailėjo skaudžių šeimyninių smūgių, silpnai, bet tėviškai valdė margatautę Austrijos imperiją. Prasidėjęs tautinis sąjūdis smarkiai klibino imperijos pamatus ir net ardė ją. Iš imperijos išsiskyrė Lombardija ir Venecija (1859, 1866). Nusileisdamas vengrams, imperatorius suteikė jiems vad. Kompromiso aktu visišką savivaldą (1867). Prie Austrijos imperatoriaus prikergtas Vengrų karaliaus titulas ir pačiai imperijai duotas dualistinis pobūdis, ją pavadinant Austro-Vengrija. Austrija gavo teisę okupuoti naujai iš turkų atvaduotas Bosnijos ir Hercogovinos sritis (1878), kurios vėliau (1908) buvo aneksuotos vienašališku aktu. Tai itin sujaudino Balkanų slavus ir žymia dalimi privedė prie Sarajevo atentato (1914 VI 28), kur žuvo Austrijos sosto įpėdinis su žmona. Prasidėjo I pas. karas, kurio metu (1916) mirė Pranciškus Juozapas, o sostą paveldėjo jo brolvaikio sūnus Karolis I. Jis buvo nušluotas 1918 revoliucijos, nors nuo sosto ir neatsisakė. Pasinaudojęs valdančių aristokratinių vengrų sluogsnių

palankumu monarchijai, Karolis bent du kartus (1921) bandė grįžti į kraštą. Tačiau jam nepavyko (svarbiausia, dėl aliantų spaudimo) įsitvirtinti krašte, ir jis mirė ištremtas (1922). Tremtyje gyvenantis Karolio vyriausias sūnus Otonas laiko save H. teisių turėtoju ir net pretendentu į Austrijos sostą.

O. Redlich, Rudolf von H. 1903; *v. Kahler*, Das Geschlecht H. 1919; *O. Jaszi*, The Dissolution of the Habsburg Monarchy 1929; *A. J. P. Taylor*, The Habsburg Monarchy 1815–1918. 1941.

Haceldama (hebr. ‚kraujo dirva') vardas sklypo, kurį žydų Sinedriumas nupirko iš puodžiaus (matyt, sunaudojusio molį) už 30 sidabrinių, kuriuos Judas buvo gavęs už Kristaus išdavimą (‚Judo grašiai'), o paskui, nevilties apimtas, juos numetęs šventykloje. H. buvo skirta laidoti Jeruzalėje mirusiems svetimšaliams H. buvimą Jeruzalėje mini pirmųjų amžių autoriai, tačiau topografija nevienodai nurodoma.

G. Dalman, Orte und Wege Jesus 1924; *G. Perrella*, I Luoghi Santi 1936.

Hácha Emil (1872–1945) čekų politikas, teisininkas. Nuo 1920 dėstytojas Prahos univ. ir Tarptautinio Haagos tribūnolo narys. 1938 čekoslovakijos prezidentas. Hitlerio valdžia privertė H. pasiduoti Vokietijos protektoratui.

Hachanas karaimiškai reiškia išmintingas. Tai yra vyriausiojo karaimų dvasininko titulas. Karaimai savo H. turėjo Kryme, o paskiau Trakuose.

Hackett Francis (g. 1883) JAV rašytojas ir publicistas. 1944–45 New York Times knygų apžvalgininkas. Išsp. Ireland, A Study in Nationalism 1918, Horizons 1918, The Invisible Censor 1920, Henry the Eight 1929, Francis the First 1934, Queen Anne Boleyn 1938, The Senator's Last Night 1943, On Judging Books in General and in Particular 1947.

Hackländer Friedrich Wilhelm (1816—1870) vokiečių rašytojas, pradėjęs literatūrinį darbą humoristiniais vaizdais Bilder aus dem Soldaten Leben im Frieden 1841. Kelionių įspūdžius aprašė Reise in den Orient 1846. Romanai Eugen Stillfried 1852, Künstlerroman 1866. Raštų rinkinys ²1874–1876.

Hackman Alfred Leopold (1864—1942) suomių proistorikas ir muzėjininkas. 1885 studijavo Leipzige, 1905 gavo filosofijos daktaro laipsnį, nuo 1907 Helsinkio valstybinio istorinio muzėjaus priešistorinio skyriaus asistentas, nuo 1917 intendantas, 1925–32 prof. Tyrinėjo Suomijos žalvario ir geležies amžių. Išsp. Die Bronzezeit Finnlands 1897; Vorgeschichtliche Altertürmer aus Finnland 1900; Ett silferfynd från vikingatiden 1900; Die ältere Eisenzeit in Finnland I 1905; Trouvailles préhistoriques. L'âge du bronze. L'âge du fer 1910; Die vorgeschichtliche Forschungen in Finnland 1910–12; Die ältesten eisenzeitlichen Funde in Finnland 1913 ir kt.

Hackzell Antti (1881–1946) suomių politikas, diplomatas, užsienio reikalų ministeris 1931–36. Jam būnant užsienio reikalų ministeriu, buvo paskelbta Suomijos orientacija į Švediją. Ministeris pirmininkas 1944. Vadovavo taikos delegacijai Maskvoje po karo.

Hadas (gr. Hades) sen. graikų mirusiųjų ir požemio karalystės dievas, Krono ir Rėjos sūnus, vadinamas ir Plutonu (gr. plutos ‚turtas'), nes gyvena žemėje, teikiančioje turtus, kaip metalus, javus. Nuo jo tuo pat vardu vadinama ir požemio karalystė.

Haddon Alfred Cort (1855–1940) anglų etnologas, Cambridge ir Londono universitetų profesorius. Išsp. Magic and Fetishism 1906, The Races of Man and their Distribution 1909, The Wanderings of Peoples 1912, Practical Value of Ethnology 1921, Evolution in Art.

Haden Sir Francis Seymour (1818–1910) anglų chirurgas ir grafikas. 1887 metė mediko praktiką ir atsidėjo vien menui. 1880 su kitais įkūrė tapytojų ir raižytojų karališkąją draugiją. Stiliškai H. sekė Rembrandtu. Vertinamas kaip originalios angliškos graviūros atgaivintojas. Paliko 250 darbų. Svarbiausi darbai: Temzės žvejys, Ankstyvas rytas Richmonde, Saulėlydis Airijoje. Išsp. Études à l'eau-forte 1865, About Etching 1879, The Etched Work of Rembrandt True and False 1895, The Art of the Painter-Etcher 1890.

Hadfield Sir Robert Abbott (1858–1940) anglų metalurgas, padaręs metalurgijos srityje daug atradimų. 1905–07 Geležies ir plieno instituto bei 1914–20 Faraday d-jos prezidentas. Išsp. Metallurgy and Its Influence on Modern Progress 1926, Faraday and His Metallurgical Researches 1931.

Hadley 1. Arthur Twining (1856–1930) JAV ekonomistas, Yale univ. prof. ir 1899–1921 prezidentas. Bendradarbiavo Encyclopaedia Britannica 9–10 leidimus spausdinant. Išsp. Railroad Transportation 1885, Economics: an Account of the Relations between Private Property and Public Welfare 1896, The Education of the American Citizen 1901, The Relations between Freedom and Responsibility in the Evolution of Democratic Governement 1903, Economics Problems of Democracy 1923, The Conflict between Liberty and Equality 1925, Education and Governement 1934. *P. Č.*

2. Henry Kimball (1871–1937) amerikiečių dirigentas, kompozitorius. Baigęs kompoziciją New England Conservatory ir už kūrybą laimėjęs keletą premijų, studijavo Vienoje. 1895–1902 mokytojavo.

1904–09 pagarsėjo diriguodamas Europoje. JAV dirigavo visuose didmiesčiuose. Lankėsi Japonijoje. Parašė 5 simfonijas, 7 operas, plačiai statomas (ypač Cleopatra's Night) ir už JAV sienų, simfoninių poemų (Salome), rapsodijų, uvertiūrų, suitų, chorams kantatų, oratorijų ir kt., daugybę kamerinių kūrinių instrumentams, kvartetų, kvintetų ir sonatų.

J. Ž.

3. John (1682–1743) anglų astronomas, išrado reflektorių ir 1731 rašte Karališkajai astronominei d-jai aprašė naują instrumentą sekstantą, jūrininkų vartojamą žvaigždžių stebėjimams, pagal kuriuos apskaičiuojama ir nustatoma laivo vieta.

Hadramaut p. Arabijos pusiasalio pajūrio sritis, britų Adeno protektorato r. dalis; apie 145.000 km² su maždaug 130.000 gyv. beduinų. Vyrauja dykumos, bet kaikurių klonių oazėse auga vešli augalija. Sostinė Mukalla. Išvežama tabakas, kava, druska, datulės, fygos. Archeologiniai radiniai liudija senovėje čia buvus augštos kultūros vietą.

Hadrianas (Publius Aelius Hadrianus) romėnų imperatorius 117–138, giminaičio ir globėjo Trajano įsūnytas Sirijos vietininkas. Vos tapęs imp., nutraukė Trajano užkariavimų politiką. Padarė taiką su partais, atsisakydamas nuo už Eufrato užkariautų sričių, ir stengėsi išlaikyti kas įgyta, tvirtindamas Vokietijoje ir Britanijoje imperijos pasienį pylimais. Romoje įsteigė slaptąją valstybės tarybą svarbesniems adm. ir teismo reikalams. Daugiausia pėsčias aplankė provincijas. Žavėjosi graikais ir pirmas romėnų imperatorius nešiojo filosofams būdingą barzdą. Puošė Atėnus ir Romą puikiais pastatais, statė miestus. Steigiant ant Jeruzalės griuvėsių romėnų koloniją ir ketinant statyti ant Salomono šventovės griuvėsių Kapitolijaus Jupiterio šventovę, sukilo žydai. Jų malšinimas tebuvo vienintelis minėtinas H. viešpatavimo karas.

Hadrianas

Duerr, Die Reisen des Kaisers Hadrian 1881; *F. Gregorovius,* Der Kaiser Hadrian ³1884; *W. Weber,* Untersuchungen z. Gesch. d. Kaisers Hadrian 1907. Trajan u. Hadrian: Meister der Politik I ²1923; *B. W. Henderson,* The life and principate of the emperor H. 1923; *M. J. I. Rostovzev,* Social and Economic History of the Roman Empire 1926.

Hadrianovila (it. Villa Adriana) 25 km į r. nuo Romos prie Tivoli, senovinio Tiburo, po 118 po Kr. terasose išaugo milžiniški trobesiai, statyti imp. Hadriano. Kolonų kiemus ir sodus supo gyvenamieji bu-

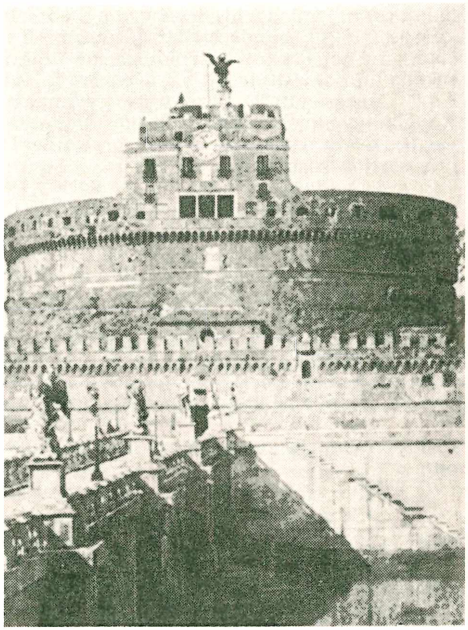

Hadriano mauzolėjus

tai, kolonų halės, puikios salės, termai, teatras. Nuo XVI a. daugybė atkastų statulų dabar Vatikano ir Kapitolijaus muzėjuose Romoje.

H. Kaehler, Hadrian u. s. Villa bei Tivoli 1950.

Hadrijonas, Nikomedijos kankinys, šventasis (šventė III 4), nukankintas drauge su kitais 23 krikščionimis Diokletiano persekiojimo metu. Jo žmona Natalija ji palaidojo Bizantijoje. Pop. Honorijus (625–638) H. garbei paskyrė bažnyčią Romoje prie Forumo, jai panaudojęs vieną senato kūrijos salių.

Hadrijonas šešių popiežių vardas: 1. H. I (772–795) Romos didikas, kovojo su longobardų partija Romoje ir suėmė jo vadą Povilą Afiatrą. Laikėsi dar pop. Stepono II sudarytosios sąjungos su frankais. Kai longobardų karalius Desiderijus, reikalaudamas, kad jo sūnus Karlomanas būtų popiežiaus vainikuojamas karaliumi, užpuolė Romą, H. šaukėsi Karolio D. pagalbos. Tas 774 padarė galą longobardų valstybei ir panaujino Pipino padarytuosius, bet neištesėtus pažadus prie popiežiaus valstybės prijungti kaikurias Italijos žemes. Iš H. Karolis gavo Romos patricijaus titulą, drauge pasivadindamas ir longobardų karaliumi. H. su Karolio D. pagalba sukurtoji valstybė išsilaikė ligi 870. Rytuose H. užbaigė ginčą ir kovas dėl paveikslų gerbimo. Pasinaudodamas imp. Irenos palankumu, sušaukdino VII visuotinį Bažnyčios susirinkimą Nikėjoje ir patvirtino jo nuta-

rimus apie paveikslų gerbimą, pasirūpindamas išversti susirinkimo nutarimus į lotynų kalbą. Dėl netikslaus vertimo (vietoj ‚paveikslų gerbimas' išversta ‚garbinimas') susilaukė reakcijos iš Karolio ir jo teologų (Libri Carolini). H. gynė Nikėjos Susirinkimo nutarimus ir aiškino Karoliui jų prasmę Patrologia Latina 98, 1247–92), tačiau tas nesukliudė Frankfurto sinodui pasmerkti Nikėjos nutarimus.

L. Duchesne, Les premiers temps de l'État Pontifical ³1911.

2. H. II (867–872), kilęs iš romėnų giminės, kuri davė popiežius Steponą IV ir Sergijų II, prieš šventimus buvo vedęs ir turėjo dukterį. Jau po mirties Leono IV ir Benedikto II buvo renkamas popiežiumi, tačiau vis atsisakinėjo, tik pagaliau po Mikalojaus I mirties, kai Romos dvasiškija ir liaudis jį vienbalsiai išrinko, jau turėdamas 75 metus, sutiko būti popiežiumi. H. neilgas valdymas buvo pilnas sunkenybių. Tuoj po išrinkimo Spoleto kng. Lambertas užpuolė ir apiplėšė Romą. H. vienintelė duktė buvo pagrobta ir drauge su motina nužudyta. Kadangi imp. Lotaras II buvo pametęs teisėtą žmoną Teutburgą ir gyveno su Valdrada, pop. Mikalojus I pastarąją buvo ekskomunikavęs. H. nuėmė ekskomunikatą, tai Valdrada patikrino nutraukusi visus ryšius su Lotaru. Šis nesitikėdamas gauti iš H. vedybų su Valdrada pripažinimo, pasiuntė Teutburgą Romon, kad ji išmelstų iš H. skyrybas, o kai tas nepavyko, pats Lotaras atvyko Italijon ir susitiko su H. Monte Cassino, kur H. sutiko duoti imperatoriui šv. Komuniją tik po to, kai tas prisiekė, kad su Valdrada nutraukęs ryšius. H. turėjo sunkumų ir su Rytais, kur Fotijus buvo pradėjęs schizmą. H. galėjo pasidžiaugti, kai VIII visuotinis Bažnyčios Susirinkimas Konstantinopolyje (869–870) pasmerkė Fotijų ir grąžino į pareigas teisėtą patriarchą Anastazijų. Bet vienybė buvo neilga. H. veltui protestavo prieš Susirinkimo nutarimą pasikrikštijusius bulgarus prijungti ne prie Romos, o prie Bizantijos patriarchato. Tačiau Kirilo ir Metodijaus pakrikštytieji slavai buvo prijungti prie Romos po to, kai H. leido jiems liturgijoje pasilaikyti slavų kalbą, ir Metodijus buvo paskirtas Moravijos, Panonijos ir Serbijos vyskupu. H. laikais Kirilas ir Metodijus atvyko Romon ir atgabeno šv. Klemenso pop. relikvijas iš Chersoneso.

F. Dvornik. Les Slaves Byzance et Rome au IX siècle 1927; *M. Jugie,* Le Schisme Byzantin 1941.

3. H. III (884–885) šventasis (šventė VI 8). Jo metu brendo Fotijaus schizma, Romoje siautė neramumai ir badas. H. mirė pakeliui į Vormso seimą, kur jį kvietė Karolis Riebusis.

4. H. IV (1154–1159), pasaulyje Mikalojus Breakspear, vienintelis popiežius anglas. Baigęs mokslus Paryžiuje, įstojo į šv. Rafo vienuolyną netoli Avinjono ir tapo jo abatas. Pop. Eugenijus III jį padarė kardinolu ir Albano vyskupu bei pasiuntė į Skandinaviją, kur jis įkūrė Drontheimo arkivyskupiją Norvegijai. Tapęs popiežiumi ir negalėdamas nuraminti Romoje sąmyšių, kuriuos kėlė Arnoldas iš Brescios, metė miestui interdiktą (pirmą kartą istorijoje) ir privertė tuo būdu romėnus išvyti Arnoldą. Nors H. santykiai su imp. Friedrichu Barbarosa buvo įtempti, tačiau šis 1155 buvo H. vainikuotas imperatoriumi. H. baigė karą su Sicilija, atsisakydamas kaikurių teisių į tas žemes, kas sukėlė imperatoriaus įtarimą ir konfliktą su H., kas būtų baigęsi atvira kova, tačiau H. mirtis sulaikė imperatorių nuo žygio į Romą. H. labai globojo vienuolynus ir suteikė jiems daugybę privilegijų.

J. D. Machie, Pope Adrien IV 1907; *K. Mann,* Nicolas Breakspear 1914; *E. M. Almedingen,* The English Pope Adrien 1925.

5. H. V (1267), pasauly Ottobuono Fieschi, išrinktas po to, kai Karolis d'Anjou, Romos senatoriaus titulu, susirinkusius į konklavę kardinolus badu privertė paskubinti nusitęsusius rinkimus. H. buvo Inocento IV giminaitis. Jo paskirtas kardinolu, buvo pasiųstas į Angliją nuraminti Henriką III, skelbti kryžiaus žygį ir surinkti dešimtines. Vos išrinktas popiežiumi, H. persikėlė į Viterbo prieš mirtį dar suspėjęs pakeisti Grigaliaus X griežtus nuostatus popiežių rinkimams.

6. H. VI (1522–1523), paskutinis popiežius neitalas, gimęs Utrechte, mokslus išėjo Louvain ir ten pat profesoriavo, studentų tarpe turėjęs Erazmą Roterdamietį, nuo 1497 univ. rektorius. Auklėjęs Karolį V ir pagelbėjęs jam paveldėti Ispanijos sostą, persikėlė į Ispaniją ir nuo 1516 su Ximenez, o po to mirties vienas, Karolio paskirtas gubernatoriumi, valdė Ispaniją. 1516 Tortozos vyskupas, 1517 kardinolas. Tapęs popiežiumi, rūpinosi pašalinti Romoje ir Bažnyčioje įsigalėjusius piktnaudojimus, prabangą ir sujungti krikščionis prieš gresiantį turkų pavojų. Reformuodamas augštųjų dvasiškių gyvenimą, susilaukė priešų, kurie kaltino jį nusistatymu prieš italus. H. pasiuntė į Nürnbergo seimą nuncijų Chieregati su reformos pasiūlymu, pažadėdamas vokiečiams visokią pagalbą ir reikalaudamas, kad būtų įgyvendintas Wormso ediktas prieš Liuterį, tačiau vokiečių palenkti nepavyko. Nesėkmingas buvo H. tarpininkavimas tarp Karolio V ir Pranciškaus I. H., jausdamas pastarojo intrigas, padarė gynimosi sąjungą su Karoliu V, kas paskatino prancūzus pulti Italiją. H. kūnas laikinai buvo palaidotas Vatikano bazilikoje. Ant jo kapo buvo įrašas (sakoma paties H. padiktuotas): ‚Čia ilsisi H. VI, kurio didžiausia nelaimė

buvo ta, kad jam teko valdyti.' 1553 kūnas buvo perkeltas į vokiečių bažnyčią S. Maria dell'Anima Romoje.

E. Hocks, Der letzte deutsche Papst Adrian VI 1939. *J.V.*

Hadrosauras neseniai JAV surastas dinosaurų genties atstovas, artimas europiniam iguanodunui, gyvenęs kreidos metu, siekiąs virš 10 m ilgio, būdingas plokščiu, panašiu į anties, snapu, turinčiu daug smulkių dantų. Oda stora, bet nepadengta šarvais, galva plati, uodega stora, masyvi. Storos tripirštės užpakalinės kojos, silpnos ir menkai išlavėję penkiapirštės priešakinės kojos. Vaikščiodavęs ant užpakalinių kojų, kartas nuo karto atsiremdamas uodega. Maitinęsis žole bei kitu augaliniu maistu. Vienas egzempliorius rastas New Jersey, patalpintas Philadelphijos gamtos mokslų akademijoje, kitas egzempliorius rastas Wyominge kreidos uolienose.

Hadrumetas (lot. Hadrumetum, dabar Susa, prc. Sousse) Afrikoje, pajūryje, į p. nuo Kartaginos IX a. pr. Kr. Tiro įkurtoji senesnė už Kartaginą finikiečių kolonija. Išliko daug antikinių pastatų liekanų ir katakombų. Iškasenos sudėtos Susos muzėjuose.

P. Kubac ir *J. Carcopino,* La Tunisie 1950.

Hadži Girėjas žr. Girėjas.

Haeckel Ernst (1834–1919) vokiečių biologas, studijavęs mediciną ir gamtos mokslus Berlyno, Würzburgo ir Vienos univ., mokinys žymaus fiziologo J. Müllerio ir patologo R. Wirchowo. Po vienerių metų medicininškos praktikos, nukrypo grynai į bilogijos sritį nuo 1861 pradėjo dėstyti lyginamąją anatomiją Jenos univ., kur 1865 buvo paskirtas naujai įsteigtos zoologijos katedros vedėju. Filogenijos, kaip atskiros mokslo šakos, plėtimui ir populiarinimui, 1866 pats įsteigė filogenetinės zoologijos katedrą ir 1909 filogenetinį muzėjų. Mokslinių studijų reikalu daug keliavo, aplankydamas Norvegiją, Italiją, Ispaniją, Egiptą, Indiją, Ceiloną, Javą, surinko gausią medžiagą, ypač žemesnės jūrų gyvūnijos, kaip kalkinių pinčių, radiolarijų, medūzų, sifonoforų ir išleido daugybę monografijų aprašomosios ir sisteminės zoologijos klausimais.

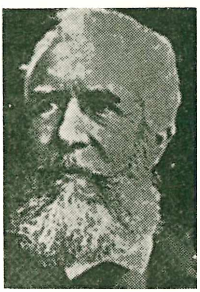

E. Haeckel

H. buvo pirmas vokiečių biologas, pasisavinęs Darwino evoliucijos teoriją, ją savo paskaitose bei veikaluose populariręs ir gynęs, jai radęs be jokių išimčių plačiausią pritaikymą. Remdamasis žemės praeityje gyvenusia gyvūnija ir monistine teorija, H. surišo biologinę evoliuciją su genealogine ir kosmine evoliucija, o toliau, per antropogeniją, išvedę tiesioginį ryšį ir ligi žmogaus išsivystymo. Paskelbęs biogenetinį dėsnį (1867), kad antogenijoje pasikartojanti filogenija, t.y. kad kiekvienas gyvis savo asmeninio išsivystymo eigoje pakartojąs savo protėvių vystymosi eigą, jis mėgino moksliškai pagrįsti augštesnės gyvūnijos iš žemesnės išsivystymo mintį ir sudarė gana smulkią visų gyvūnijos grupių genealoginę klasifikaciją. Kada pasirodė, kad toji jo klasifikacija neišlaiko mokslinės kritikos, nes tarp daugelio atskirų grupių nėra galimybės išvesti bent koks tiesioginis giminystės ryšys, tada H. davė savo paties išgalvotus vadinamų tarpugrandžių arba ryšio grupių pavyzdžius, tvirtindamas, kad, žemės praeities gyvūnijos tyrimams tobulėjant, tie pavyzdžiai anksčiau ar vėliau būsią surasti.

Savo laiku H. mokslas buvo radęs daug šalininkų, ypač tų gamtininkų ir filosofų tarpe, kurie norėjo gyvybės atsiradimo ir išsiplėtojimo paslaptį išspręsti grynai gamtiniu būdu, tačiau dabartiniu metu modernusis biologijos mokslas randa reikalo H. tvirtinimams įnešti daug pataisų bei skirtingos interpretacijos. Seniau labai plačiai vartotas evoliucijos moksle H. biogenetinis dėsnis dabar pakeistas rekapitulacijos teorija. Pilnumoje H. evoliucinės doktrinos tebesilaikoma Rusijoje.

Išsp. Allgemeine Morphologie 1866, Siphonophora 1869, Anthropogenie 1874, Die systematische Phylogenie 1894, Die Welträtsel 1879, Der Kampf um den Entwickelungsgedanken 1905. Lietuviškai Mūsų monistinė religija 1924. *J.Dbr.*

Haecker Theodor (1879–1945) vokiečių autorius, filosofinį interesą jungęs su žodžio meniniu apipavidalinimu ir besikreipiąs į kultūros istoriją. Iš pradžių domėjosi ir vertė Kierkegaardą, per Newmano raštus 1921 pasidarė kataliku. Iš jo raštų minėtini: Christentum und Kultur 1927, Vergil, Vater des Abendlandes 1931, Was ist der Mensch 1933, Schöpfer und Schöpfung 1934, Der Christ und die Geschichte 1935, Schönheit 1936, Der Geist des Menschen und die Wahrheit 1937, Die Versuchungen Christi 1946, dienoraščiai Tag- und Nachtbücher 1939–1945 (išl. 1947).

Haematoxylon campeschianum L. žr. Kampešmedis mėlynasis.

Haemosporidia kraujiniai sporagyviai, pirmuonių (Protozoa) tipo sporagyvių (Sporozoa) klasės pobūris. Smulkiausi tarpląsteliniai parazitai, kurie savo gyvenimo dalį gyvena įvairių stuburinių raudonuosiuose kraujo kūneliuose. Svarbiausias jų atstovas yra Plasmodium gentis su keliomis rūšimis. Ji yra drugio ligos arba malarijos sukėlėja.

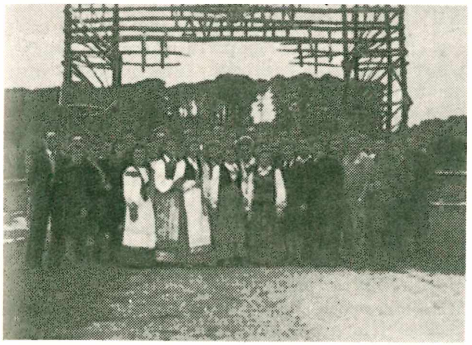

Haffkrugo stovyklos lietuviai

Haffkrug V. Vokietijos Šlezvigo-Holšteino provincijos žvejų kaimas kurortas Baltijos pakrantėje, 30 km nuo Lübeck. 1945 buvo įkurta stambi įvairių tautybių DP stovykla. Lietuvių H. stovyklos vadovybė sutraukė būrelį kultūrininkų — literatų, muzikų, dramos ir operos artistų. Pradžioje būdavo rengiami koncertai lietuviams, kitataučiams ir okupacinės anglų kariuomenės daliniams, pasikviečiant Lietuvos vst. operos solistų. Kultūrinis darbas buvo reprezentacinio pobūdžio ir vidaus — saviems, lietuviškiems kultūriniams ir tautiniams reikalams. Muziko V. Banaičio suorganizuotas choras netrukus tapo stambiu dainos ir vaidybos ansambliu, vardu Tėvynės Garsai. Ansamblyje veikė tautinių šokių grupė, vadovaujama J. Kviecinskaitės, vėliau G. Breichmanienės-Dumčiūtės. Vaidybinei ansamblio grupei vadovavo dramos aktorius K. Gandrimas, Jaunųjų teatro aktoriaus V. Dargio talkinamas. Meniniu patarėju ansamblis pasirinko rašytoją A. Rimydį. Ansamblis atliko keliasdešimt koncertų. Kelių mėnesių būvyje ansamblis keliais atvejais koncertuodavo per BBC Hamburgo radijo stotį, sudarė sutartį su regionine UNRRA vadovybe eilei koncertų regiono stovyklose. Rašytojo Juozo Krūmino iniciatyva buvo sudarytas spaudos darbuotojų sambūris Baltija, kurio sudėtin įėjo stovykloje gyvenusieji literatai: J. Krūminas, N. Mazalaitė-Krūminienė, F. Neveravičius ir J. Cicėnas. Baltija leido tremtyje pirmąjį literatūrinį žurnalą Gintarą šapirografu, iliustruotą daugiausia nuolatinio iliustratoriaus jauno dailininko A. M. Šimkūno, vėliau dailininko A. Petrikonio. Baltija išleido 8 knygeles ir literatūros almanachą Baltija. Įvairiomis progomis išleisti 2 numeriai humoristinio leidinio Menkės Balsas. Stovyklos kultūrinis gyvenimas reiškėsi dažnomis P. Štuopio, F. Neveravičiaus paskaitomis, literatūriniais vakarais, koncertais ir vaidinimais. J. Cicėno buvo redaguojamas ir leidžiamas savaitinis šapirografuotas laikraštėlis Kelyje Tėvynėn. Veikė mkt. V. Ignaičio įsteigta, vėliau mkt. J. Mikšio vadovauta pradžios mokykla, o anglų kalbos kursams vadovavo dr. J. Šernaitis. Sportininkų grupei vadovavo E. Narbutas, o šiam tragiškai žuvus R. Sąženis. Stovyklos kapelionu buvo kun. F. Kireilis. Sanitariniais stovyklos reikalais rūpinosi gyd. Jankauskas. Globos reikalus tvarkė I. Neveravičienė.

Pirmaisiais mėnesiais H. lietuvių stovykla teikė pagalbą iš nelaisvės prasigaunantiems kariams lietuviams. Dalis jų buvo paliekama stovykloje, kita dalis, šiaip taip aprengus ir aprūpinus laikiniais dokumentais, buvo siunčiama į kitas stovyklas. Per stovyklą į laisvę perėjo per 600 karių lietuvių.

H. lietuviškajai stovyklai nuo jos susiorganizavimo ligi iškėlimo 1946 IV į Neustadtą Holšteine vadovavo komiteto pirmininkas, vėliau vadintas komendantu, F. Neveravičius. Komitetą sudarė P. Štuopis, J. Giedraitis, J. Stonys, V. Banaitis, V. Ignaitis, Kriaučiūnas.

H. lietuvių stovyklos gyventojų skaičius svyravo nuo 700 1945 VII ligi 350 1946 IV.

Hafizas persų poeto Šams-ud-Din Mahometo (m. apie 1389) pavardė. Mėgiamoji jo eilėraščių forma buvo vad. gazelės. H. apdainavo gamtos grožį ir vyną, pašiepė pataikavimą. Europoje jis buvo pramintas persų Anakreonu. Po jo mirties jo eilėraščiai buvo sutraukti į vieną rinkinį (divaną), išverstą į daugybę kalbų.

Hafnis yra labai blizgantis ir tąsus metalas, kurio chem. ženklas yra Hf, atominis svoris 178,6. Hf turi šešis izotopus ir yra keturvalentis elementas, kurio tankis yra 13,31, lydymosi temp. 2210°C, o virimo temp. dar nenustatyta dėl jos augštumo. Savarankiškų mineralų Hf gamtoje neturi. Jis randamas priemaišose su cirkoniu (1–5% Hf). Grynas Hf gaunamas frakcijonuotos dvigubų fluoridų kristalizacijos (K_2HfF_6 arba $NH_{42}HfF_6$), tuos fluoridus pavertus jodidais ir kaitinant volframinės vielos būdu. Niels Bohr hafnį

Haffkrugo lietuvių mokykla

išpranašavo savo atominės teorijos dėka 1922, bet tik 1923 jį surado Coster ir v. Hevesy Kopenhagoje. Todėl ir Hf vardas paimtas iš lotyniškojo Kopenhagos pavadinimo. Tuo tarpu Hf neturi techniškos vertės dėl nepaprastai sunkaus gamybos būdo. *J. Grb.*

Haga žr. Haaga.

Hagana (hebr. ‚savisauga') slapta žydų organizacija Rusijoje. Svarbiausias jos tikslas buvo apsiginti nuo pogromų. 1921 atsteigta Palestinoje ir pavirto į karinę organizaciją, kurios narių skaičius buvo pasiekęs ligi 100.000. 1946 uždrausta. 1948 įsteigus izraelitų valstybę, ji paskelbta kariuomene.

Hagberg 1. August (1852—1921) švedų tapytojas, daugiausia gyvenęs Paryžiuje, žinomas savo paveikslais iš Normandijos pakraščių, vienas iš švedų peisažinės tapybos pionierių.

2. Louise (1868 — 1944) švedų etnologė, Nordiska Museet asistentė 1891–1931. 1942 H. surinko ir sutvarkė daug reikšmingos medžiagos apie švedų liaudies tikėjimus bei papročius. Išleido Påakhögtiden (Velykos) 1920, När döden gästar (Kai mirtis svečiuojasi) 1937, pirmaeilis skandinaviškosios medžiagos rinkinys apie tikėjimus bei papročius, susijusius su mirtimi ir laidotuvėmis.

Hagen v. Vokietijos mst. Vestfalijoje tarp Ruhro srities akmens anglies ir Siegerlando geležies rūdos rajonų; 164.445 gyv. (1953). Administracinių ir ūkio mokslų akademija, inžinerijos mokykla; plieno ir geležies pramonė. II pas. karo metu apie 50% miesto sugriauta.

Hagen 1. Ernest August (1797 — 1880) Prūsijos meno istorikas. 1846–57 redagavo Neue Preuss. Provinzialblatt. Išspausdino Leonardo da Vinci.

2. Gotthilf (1797–1884) žymus vokiečių hidraulikos autoritetas, autorius 3 tt. veikalo Handbuch d. Wasserbaukunst 1844 ir Untersuchungen über die gleichförmige Bewegung des Wassers 1876. Jam pagerbti H. kalnu yra pavadinta 2 km nuo Klaipėdos viena Kuršių marių kopų viršūnė.

3. Johann Georg (1847–1930) astronomas jėzuitas, 1880–88 Georgetown univ. observatorijos (Washington, D.C.) direktorius. 1906 paskirtas Vatikano observatorijos vedėju. Atliko daug kintamųjų žvaigždžių stebėjimų. Tyrė difuzinės medžiagos paskirstymą erdvėje pagal žvaigždžių šviesos išsisklaidymą. Išsp. Synopsis der höheren Mathematik 1891–1905, Atlas Stellarum Variabilium 1899, Veränderliche Sterne 1913–24.

Hagenbeck Carl (1844–1913) vokietis gyvulių tyrinėtojas, cirko direktorius, zoologinio parko įkūrėjas, laukinių gyvulių pirklys. 1866 gimtajame Hamburge paveldėjo iš tėvo laukinių gyvulių importo prekybą, ją išplėtė visuose pasaulio žemynuose ir gyvulių dresūrai pritaikė savo sukurtą prijaukinimo metodą. 1893 į pasaulinę parodą Chicagoje atgabeno per 1000 laukinių gyvulių, iš kurių buvo jo paties dresuotų liūtų, tigrų, lokių, leopardų ir kitų plėšriųjų žvėrių. 1907 Stellingene prie Hamburgo įkūrė pasaulyje didžiausią zoologijos parką, kur gyvuliai laikomi ne narvuose ar aptverti tvoromis, bet laisvi ir nuo žiūrovų atskirti vandens grioviais. Savo darbus ir patirtį paskelbė knygoje Von Tieren und Menschen 1900.

Hagentornas Aleksandras (1872 VI 21 Spaske, Riazanės gub., Rusijoje — 1946 V 3 Kemptene, Vokietijoje) chirurgas, prof. 1896 baigė Tartu univ. med. fak. 1901 ten gavo med. dr. laipsnį. 1899–1904 buvo Tartu univ. asistentas. 1904–14 Kauno miesto ligoninės dir. I pas. karo metu evakuotas į Rusiją. Kaunan grįžęs, nuo 1921 buvo Augštųjų kursų chirurgijos lektorius, 1926 IV 15 — 1939 LU e.o. prof., dėstė chirurgiją. 1930 ir 1931 dalyvavo Vokietijos chirurgų kongresuose Berlyne. 1939 išėjo į pensiją, 1944 pasitraukė į Vokietiją. Savo specialybės srityje bendradarbiavo Medicinoje, Zentralblatt für Chirurgie, Deutsche Ztr. für Chirurgie, Münchener med. Wochenschrift ir kt.

Hagerstown JAV mst. Marylande, į v. nuo Baltimorės; 36.260 gyv. (1950). Vargonų dūdų, lėktuvų, batų, gumos, popieriaus, baldų, trąšų, cemento ir plieno daiktų pramonė. Prie H. 1862 IX 16–17 įvyko vienas smarkiausių civilinio karo kautynių, kurioms atminti įkurtas istorinis parkas su karių kapais ir keliais paminklais.

Hägerström Axel (1868–1939) švedų filosofas. Savo darbu apie Kanto etiką ir metafizikos visišką atmetimą turėjo didelės įtakos ne tik savajai filosofinei linkmei, bet ir teisės mokslams. H. kartu su A. Phalén yra vadinamosios Upsala-filosofijos kūrėjai. Išleido Kants Ethik im Verhältnis zur seinen erkenntnistheoretischen Grundgedanken systematisch dargestellt 1902, Das Prinzip der Wissenschaft I, Die Realität 1908, Kritiska punkter i värdepsykologien 1910, Om moraliska föreställningars sanning 1916, Der römische Obligationsbegriff 1927–41.

Hagerup Francis (1853—1921) norvegų teisininkas, konservatyviosios krypties politikas, Kristianijos univ. prof. 1887, ministeris pirmininkas 1895–98 ir 1903–05, Norvegijos ministeris Švedijoje 1916–21. Produktyvus rašytojas juridiniais klausimais. 1888 įsteigė ir redagavo teisių žurnalą Tidskrift for Retvidenskab. Išleido Den norske Panteret 1889, [2]1898, Den norske straffeproces paa grunglag af juryloven 1890, Forelaesninger over den

norske straffeproces 1904, Forelaesninger over den norske civilproces 21903.

Hägg 1. A x e l (1835-1921) švedų raižytojas ir architektas, nuo 1856 gyveno Anglijoje. Savo kūriniams motyvus jis ėmė iš senų bažnyčių Anglijoje bei kontinente (Chartres, Reimso, Sevilijos), taip pat panaudojo ir švedų motyvus. Švedijoje H. laikomas pirmaujantis toje meno srityje. Jo mokiniu buvo garsus švedų dailininkas Anders Zorn. Apsigyvenęs Anglijoje, savo pavardę H. rašė Haig.

E. A. Armstrong, A. H. Haig and his work 1905.

2. G u n d e r (g. 1918) švedų sportininkas, lengvatletis, vienas iš garsiųjų pasaulio bėgikų. Savo laiku jis buvo laimėjęs pasaulinius rekordus 3000 m (8,01.12), 5000 m (13,58.2), 1500 m (3,43.0) ir anglų mylios (4,01.4) bėgime. Jam atėmus mėgėjo teises 1946, H. aktyviai sporte visai nebedalyvauja.

Haggard Sir Henry Rider (1856–1925) anglų romanistas. Gyveno P. Afrikoje ir daugiausia iš vietinio gyvenimo parašė daug nuotykinių romanų. Domėjosi žemės ūkio klausimu ir kolonizacija ir šiuo klausimu parašė The Poor and the Land 1905, Rural Denmark and its Lessons 1911, Rural England 1902. Svarbesni jo romanai: Dawn 1884, The Witch's Head 1885, King Solomon's Mines 1886, She 1887, The Holy Flower 1915, Allan Quartermain ir autobiografiją The Days of My Life 1926. Lietuviškai: Ajieša 1933, Daktaras Ternas 1929, Faraonų belaisvis 1937, Karaliaus Saliamono kasyklos 1923, Kleopatra 1934, Rytų perlas 1931, Šventoji gėlė 1929. Salomono kasyklos buvo sudramintos ir pritaikytos kine rodyti.

H. R. Haggard

2. H o w a r d W i l c o x (g. 1891) amerikiečių fiziologas, Yale univ. fiziologinio sk. direktorius. Išsp. Are You Intelligent?, Devils, Drugs and Doctors 1929, The Lame, the Halt and the Blind 1932, Man and His Body 1938, drauge su kitais Alcohol Explored 1942.

Hagiografija (gr. hágios ‚šventas' ir grafo ‚rašau') šventųjų gyvenimų aprašymas. Rečiau vartojama hagiologija — mokslas apie šventųjų gyvenimus bei legendas. Apskritai, H. visų laikų ir visų tautų šventųjų, palaimintųjų bei savo pavyzdingumu įžymių asmenų gyvenimo aprašai, o taip pat ir šitos literatūros tyrinėjimai. Pagrindinis H. tikslas yra tikinčiųjų moralinis pamokymas. H. yra plati Bažnyčios istorijos šaka, reikalaujanti iš tyrinėtojo mokslinio pasiruošimo istoriniam darbui, o taip pat teologinių ir dvasinio gyvenimo studijų. Kaip labiausiai išaugusi religinio gyvenimo apraiška, ji skirstoma įvairiais padaliniais: relikvijų kulto, bažnyčių, draugijų, verslų patronų, pačių švenčių kilmės, raidos ir išplitimo, paveikslų gerbimo, kankinių žygdarbių ir t.t.

Seniausias H. žanras yra Acta Martyrum, t.y. kankinių žygdarbių aprašymas, daugiausia paties nukankinimo metu. Po to seka seniausi gyvenimų aprašymai, kurių pirmieji yra Pontius Vita et passio Cypriani, Eusebius Caesariensis De Vita Constantini, pagaliau šv. Atanazo parašytas atsiskyrėlio šv. Antano gyvenimas (P. G. 26, 805–976), turėjęs didelį pasisekimą ir įtaką. Po to eina šventųjų gyvenimų aprašymai. Senovės autorių šventųjų gyvenimai, šalia privalomo elemento: pavyzdingumo ir skatinimo į pamaldumą, pasižymi istoriškumu ir tikroviškumu. Viduramžis, kurio vaizduotei šitie blaivūs aprašymai atrodė nebeįdomūs, apipynė juos legendomis. Svarbesnis gyvenimų rinkinys iš to meto autorių yra V a. pradžios Paladijaus (Palladius) Historia Lausiaca, t.y. daugiausia vienuolių atsiskyrėlių, vyrų ir moterų, pavyzdingo gyvenimo aprašymas (C. Butler, The Lausiac History of Palladius, 2 t. 1898–1904).

Viduramžiais H. dar gausėja, tačiau ji yra menkesnės istorinės vertės. Barbarų užplūdimas nutraukė istorinius ryšius su praeitimi, atsirado naujas skonis, naujos pažiūros. Vietoje faktų vyrauja legendos. Susidaro tarytum schema šventųjų gyvenimų aprašymams. Jeigu jau asmuo yra šventas, tegu ir nėra dokumentų, jis be abejonės bus daręs stebuklus, kuriuos galima papildyti iš vaizduotės. Viduramžiuose įsivyrauja H. pasakiškasis, legendinis, stebuklingasis elementas. Ryškiausias pavyzdys Grégoire de Tours (538–594) raštai De Gloria Martyrum ir De Gloria Confessorum. Šitai merovingų H. panaši ir airių H. Pats legendinės H. žydėjimo laikotarpis yra karolingų periodas. Vėliau, XII–XIII a., pradeda H. blaivėti religinio ir dvasinio atgimimo ir pražydusių vienuolynų įtakoje.

Naujųjų laikų H. keičia pobūdį. Humanizmo įtakoje daugiau žiūrima kritiškumo, istoriškumo. Dar daugiau, pereinama į kraštutinumą. Šviečiamojo laikotarpio racionalizmas nepalankus buvo šventųjų gyvenimams, o materializmas visiškai paneigė dvasinį gyvenimą. Romantizmas tačiau vėl atgaivino domėjimąsi H. Naujaisiais amžiais H. pereina į griežtai mokslinę sritį. Šitame darbe ypač daug nuveikė jėzuitai, vad. bolandistai. Jie padėjo pamatus mokslinei H. Lygiagrečiai dirbo Mabillon, Assemani, Ruinart. Su kritišku į-

žvalgumu, plačiai panaudodami filologines studijas, archeologiją, paleografiją, bolandistai apvalė H. nuo neistorinių, legendinių elementų. Šitas darbas pradėtas 1643, išleidžiant pirmąjį Acta Sanctorum tomą, per 300 metų davė 70 tt. in folio. Papildymai nuo 1882 skelbiami atskirai Analecta Bollandina. Didžios vertės hagiografinėms studijoms yra Delehaye sudarytasis H. rankraščių, esančių Vatikano, Briuselio ir Paryžiaus bibliotekose. Jei anksčiau daug įtakos turėjo šventųjų paskelbime liaudis, jos pamaldumas, tai jau nuo XII a. antros pusės pop. Aleksandras III pasilaikė teisę skelbti šventuosius ir uždraudė pradėti juos garbinti vien tiktai dėl stebuklų. Dabartinis šventųjų kanonizavimo procesas pasižymi kritiškumu ir istoriškumu.

Kadangi H. yra glaudžiai susijusi ne tik su teologija, jos kryptimis, ne tik su Bažnyčios gyvenimu, bet ir su pačia pasauline kultūra, nenuostabu, kad ir mūsų laikais, nugalėjus nekritiškumo ir į stebuklus polinkių pavojus, reiškiasi įvairios kryptys, vienos labiau priimtinos, kitos pasmerktinos, nes išjungiančios arba žalojančios antgamtinio elemento pasireiškimą. Tikroji H. privalo nušviesti krikščioniškosios asmenybės brendimą per prigimties ir malonės sąveiką. Mūsų laikais domėjimąsi H. aiškiai liudija hagiografinių raštų pobūdžio įvairumas. Vieni autoriai labiau rūpinasi pavaizduoti pačią šventojo gyvenimo aplinką, paversdami jo gyvenimo aprašymą archeologine studija, kiti atverdami psichologinį pasaulį, treti dramatizuodami, literatindami arba stačiai suromanindami šventąjį, dar kiti sufilosofindami, ieškodami pagaliau įvykių, emocijų, charakterių. Tenka suminėti Henri Joly redaguojamą kolekciją Les Saints, davusią daugiau 100 įžymesnių šventųjų biografijų atskirais tomeliais, kur siekiama kritišką istoriškumą sujungti su tradicine H. paskirtimi: pamokymu, pavyzdingumu.

Iš daugybės rinkinių suminėtini: Acta Sanctorum bolandistų ir Les Saints Joly leidžiamų: Lipomano 8 tt. 1551–60, Surius De probatis sanctorum historiis 6 tt. 1570, Ribadeneira Flos sanctorum 1599, M. Mansiz Germania sacra 3 t . 1727–55, M. Rader Bavaria sancta 1615-24, J. Velde Westphalia sancta 1656, Scriptores rerum merovingicarum II–VII Mon Germ. Hist. 1888 –1920, J. Bertholet Vies des Saints et Saintes des Payas-Bas, J. Schmidt Hl. Ehrenglanz der gefürsteten Grafschaft Tyrol 1732, C. Kekelidse Monumenta hagiographica Georgica 1918, St. E. Assemani Acta martyrum orientalium 1748, H. Hyvernat Actes des martyrs de l'Egypte 1886, J. Prileszky Acta Sanctorum Ungariae, A. Tommasini I santi irlandesi in Italia 1932, Guérin Les petits bollandistes 17 tt. 1878, J. Mabillon Acta SS. Ordinis S. Benedicti 9 tt. in folio 1668–1701 (nuo 1935 pradėta 3-ji laida), C. Plummer Vitae sanctorum Hiberniae 2 tt. 1910, Dom Lobineau Les vies des saints de Bretagne 1724, M. Rosati Santi e beati francescani del Terzo Ordine 1922, Bibliotheca hagiographica orientalis 1910, E. Nieremberg ir Andrade Varones ilustres de la Compañía de Jesús 1881–92, L. du Broc de Segange Les saints protecteurs des corporations 2 tt. 1887, Hilarion de Coste Les éloges et les vies des reines, des princesses et des dames illustres en piété 2 tt. 1647, A. Räss Die Konvertiten seit der Reformation 1866 –1880.

M a r i o l o g i n ė H. irgi yra labai išaugusi, tačiau ir joje mažiau rūpinamasi pačiu Marijos gyvenimo aprašymu arba dogmatinėmis tiesomis, susijusiomis su dvasiniu gyvenimu, kiek Jos garbinimu, Jos šventovėmis, paveikslais, garsiais stebuklais, žodžiu, tuo, kas žadina pamaldumą. Daug prirašyta apie stebuklingas vietas, šventoves, paveikslus, maldininkų keliones. Žymus toks rinkinys yra jėzuito W. Gumppenberg Atlas Marianus 1657, H. Beissel Wallfahrten U. L. Frau in Legende und Geschichte 1913, toliau gausūs raštai apie Loreto, Altöting, Guadelupe, pagaliau mūsų laikais apie Liurdą L. J. M. Cros S. J. Histoire de Notre-Dame de Lourdes d'après les documents et les témoins 3 tt. 1925–27, A. Fridrich S. J. Historye cudownych obrazów Najświętszej Maryi Panny w Polsce, IV t. 1911 (taip pat apie Vilniaus, Kauno ir kitų gretimų vyskupijų stebuklingus paveikslus), kun. dr. J. Vaišnoros M.I.C. paruoštoji istorinė studija apie Šv. Mergelės Marijos garbinimą Lietuvoje. Be to, dar labai gausią hagiografinę ir mariologinę literatūrą nurodo Sommervogel, Bibliothèque de la Compagnie de Jésus X 1578–1680.

L. Van Der Essen, Étude critique littéraire sur les Vitae des Saints mérovingiens 1907; *F. Leo*, Die griechisch-römische Biographie nach ihrer literarischen Form 1901; *H. Mertel*, Die biographische Form der griechischen Heiligenlegenden 1909; *G. Fransdadt*, Encomiorum in litteris graecis ad romanam aetatem historia 1909; *F. Grossi-Gondi*, Principi e problemi di critica agiografica 1919; *K. Holl*, Die schriftstellerische Form der griechischen Heiligenleben 1928; *A. Priessnig*, Die biographische Formen der griechischen Heiligenlegenden in ihrer geschichtlichen Entwicklung 1924; *F. Lanzoni*, Genesi, svolgimento e tramonto delle leggende storiche 1925 (randama gausi bibliografija); *H. Günther*, Psychologie der Legen-Geschichte 1949; *W. Nigg*, Die Kirchengegende Studien zu einer wissenschaftlichen Heiligschichtsschreibung Grundzüge ihrer historischen Entwicklung 1934; *A. Ehrhard*, Überlieferung u. Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche 2 t. 1937–38; *De Douchet*, Dictionnaire des légendes du christianisme 1855; *H. Joly*, La psychologie des Saints 1897; *A. Rademacher*, Das Seelenleben der Heiligen ²1917; *M. de Montmorand*, Psychologie des mystiques catholiques orthodoxes 1920; Biographies spirituelles (straipsnis); *Viller, S. J.*, Dic-

tionnaire de Spiritualité ascétique et mystique I 1624–1719, 1937; *Jonas Jūraitis*, Die Eigenheiten der Diener Gottes vor dem kirchlichen Seligsprechungsgericht 1954 (spaudai paruošta tezė).
A.Lm.

Hague Arnold (1840–1917) amerikietis geologas. Kinijos ir Gvatemalos vyriausybių pakviestas, tyrinėjo tų kraštų žemės sluogsnius, geologiškai ištyrė Yellowstone parką, 1910 JAV geologinės draugijos pirmininkas. Veikalai: The Volcanoes of California, Oregon and Washington 1883, Geology of the Yellowstone National Park 1899.

Hahn 1. Eduard (1856–1928) vokiečių ūkio istorikas. Jo teigimu raguočiai buvę prijaukinti ne ūkio darbams, bet religiniams reikalams. Jo tyrinėjimų sritis žemės ūkio ir gyvulininkystės kilmė. Išsp. Die Haustiere und ihre Bieziehungen zur Wirtschaft des Menschen 1896, Die Entstehung d. Pflugkultur 1909, Von Hacke zum Plug ²1919.

2. Hermann (1868—1945) vokiečių skulptorius, Müncheno akad. prof. Daugiausia dirbo antkapius, paminklus ir biustus. 1914 pastatė Goethės paminklą Chicagoje, Moltkės paminklą Bremene, 1936 pagamino Hitlerio biustą.

3. Ludwig Albert (g. 1889) ekonomistas, gyvenęs JAV. Buvo sudaręs naują pinigų vertės teoriją, bet vėliau atsisakė. Išsp. Volkswirtschaftliche Theorie des Bankkredits ³1930, Gold und Kredit 1924, The Economics of Illusion 1949, Interest and Money.

4. Otto (g. 1879) vokiečių chemikas. Gavęs chemijos daktaro laipsnį Berlyno universitete, tęsė studijas Ramsay laboratorijose Londone ir Rutherfordo laboratorijose Montrealyje. Grįžęs Berlynan, 1912 buvo paskirtas Kaiser Wilhelmo I instituto prof. 1928 paliko jo dir. Didelis skaičius jo darbų radioaktyvumo srityje buvo atspausdintas įvairiuose mokslo žurnaluose. Jis aptiko elementus radiotorį, mesotorį ir protoaktinį (pastarąjį drauge su Lise Meitner). 1935 H. susidomėjo urano-neutronų reakcija, kurią metais anksčiau jau buvo aptikęs Enrico Fermi. 1939 H. įvykdė urano skilimą (drauge su bendradarbiais Lise Meitner ir Fritz Strassmanu) ir įrodė, kad to vyksmo pasekmėje yra atsiradęs cheminis elementas baris ir kt. Už chemijos darbus 1945 gavo Nobelio premiją. Išsp. Künstliche Atomumwandlung u. die Spaltung schwerer Kerne 1944, Die Kettenreaktion des Urans u. ihre Bedeutung 1948, Die Nutzbarmachung der Energie der Atomkerne 1950, New Atoms 1950.

O. Hahn

Hahnemann Samuel Christian Friedrich (1755–1843) vokiečių gydytojas, homeopatijos mokslo kūrėjas. 1835 persikėlė į Paryžių ir gyveno ligi mirties. Išsp. Organon der rationellen Heilkunde 1810, kur aiškina homeopatijos gydymo sistemą, Reine Arzneimittellehre 1811, Die chronischen Krankheiten 1828–30. 1848 jo vardo Philadelphijoje įst. homeopatijos medicinos kolegija.

M. Gumpert, S. H. 1949.

Haidamakas (osm. hajdamak ‚plėšikas'). Haidamakų vardas šaltiniuose pirmą kartą minimas 1717. Tai buvo XVIII a. Lenkijos Ukrainoje klajojančių plėšikų gaujos, taip pat prieš dvarininkus maištaujančių ir juos naikinančių valstiečių būriai, vadovaujami Naujosios Sičės kazokų. H. tęsė XVI–XVII a. kazokų tradicijas. H. sąjūdis turėjo ekonominį, socialinį, religinį ir tautinį pobūdį. Lenkijos Ukrainoje kazokai buvo visiškai likviduoti 1699 seimo nutarimu. Rusijos Ukrainoje kazokai taip pat buvo verčiami baudžiauninkais. Laisvųjų kazokų likučiai susimetė į Turkijos protektorate buv. Dniepro žiotis ir čia įkūrė N. Sičę, bandydami gyventi kazokams įprastu būdu ir dažnai plėšikaudami Ukrainoje. Lenkijos Ukraina buvo labai sunaikinta ir ištuštėjo kazokų maištų ir Šiaurės karo metu, XVIII a. pradžioj čia prasidėjo nauja kolonizacija. Dėl sunkių ūkinių ir socialinių sąlygų pačioje Lenkijoje ir Lietuvoje daugelis baudžiauninkų bandė bėgti nuo savo ponų, jieškodami laisvės ištuštėjusioje Ukrainoje. Bajorai taip pat bandė čia atkurti savo sunaikintus dvarus. Valstiečiams pritraukti jie žadėjo laisvę naujakuriams tam tikram metų skaičiui. Tam laisvių laikui praėjus, kartais net ir anksčiau, bajorai vertė valstiečius savo baudžiauninkais. Daugelis valstiečių, nenorėdami virsti baudžiauninkais, bėgo į stepes arba dėjosi į H. būrius, gyvenančius iš dvarų ir miestelių plėšimo. H. organizavimosi vieta buvo Zaporožės stepės. H. rėmė ir dažnai jiems vadovavo N. Sičės kazokai, taip pat ir į savo senąsias sritis grįžę kazokai. H. būriai kaskart didėjo, o pakrikusi Lenkijos valdžia neįstengė sustabdyti jų plėšikavimo. Didikai ir bajorai bandė organizuoti savo privatinės kariuomenės būrius saviems dvarams ir miesteliams ginti. Bet šitokia dvarų milicija dažnai buvo sudaryta iš vietos valstiečių bei pasamdytų kazokų, todėl buvo neištikima ir H. užpuolimo metu labai dažnai pereidavo į H. ir maištaujančių baudžiauninkų pusę. Tos H. ir bajorų kovos pasižymėjo dideliais žiaurumais ir socialine, religine bei tautine neapykanta. H. vadai paprastai skelbdavosi kovoją dėl per-

sekiojamų ukrainiečių pravoslavų valstiečių laisvės ir einą išvaryti jų persekiotojų lenkų bajorų katalikų bei jų agentų žydų. H. sąjūdis buvo remiamas vietos pravoslavų dvasininkų, o prie jo kartais prisidėdavo ir iš Rusijos Ukrainos atvykę H. būriai. H. sąjūdis kartais išsiplėsdavo į tikrus plačias sritis apimančius sukilimus prieš lenkus dvarininkus ir Lenkijos valdžią. Tokie žymesni sukilimai buvo 1734, 1750 ir ypačiai 1768. H. kovos 1768 virto tikru Ukrainos valstiečių sukilimu, kuris įgavo ryškų religinį ir tautinį atspalvį greta savo ekonominių bei socialinių veiksnių. Sukilimo vadai buvo Maksimas Železnikas ir Gonta. Nei Lenkijos valdžia, nei privatinė milicija nepajėgė sustabdyti šio sukilimo. Nors šis H. sąjūdis ir ėjo katalikų lenkų iš pravoslaviškos Ukrainos išvijimo ir net prie Rusijos prisijungimo bei senųjų kazokiškų laisvių grąžinimo šūkiais, visdėlto Rusijos valdžia bijojo, kad ta proga baudžiauninkų sukilimas nepersimestų ir į Rusų Ukrainą, todėl atsiuntė rusų kariuomenę, kuri sukilimą užgniaužė Lenkijos Ukrainoje. Rusai perdavė Lenkijos valdžios organams per 2000 H., kurių daugybė buvo iššudyta, kiti išsiųsti į tvirtovių statybas. Gonta buvo nužudytas, bet Železnikas ištremtas kaip Rusijos valdinys. Po 1768 H. sąjūdis ėmė silpti. Daugelis dvarininkų palengvino savo valstiečių prievoles. H. sąjūdis apmirė ir dėl to, kad 1775 Rusija likvidavo kazokų Sičę. Per Lenkijos padalijimus visai Ukrainai atitekus Rusijai, kuri čia įvedė savo stiprią valdžią, H. pamažu išnyko. H. vardas vėl buvo atgaivintas 1917 Ukrainos Centrinės tarybos, vėliau Skoropadskio ir direktorijos kariuomenėje. Tada H. suvaidino žymų vaidmenį prieš komunistinę revoliuciją. Komunistams įsigalėjus Ukrainoje, H. buvo likviduoti.

Ig. Jonynas, Haidamakai (Lietuviškoji Enciklopedija IX t.); *Fr. Rawita–Gowroński,* Historja ruchów H. 1900; *V. B. Antonovič,* Izsledovanije o gaidamačestve po aktam 1700–1768 Arch. *J. Z.* Ross. III, 3. 1876–; *D. L. Mordovcev,* Gaidamačizna 1884; *M. Javorskij,* Narisi z ist. revoliucijnoj borot'bi na Ukraini I 1927; *A. Gilewicz,* Przygotowania do rewoliucyi chłopskiej w 1767–1769 Roczniki Dziejów Społecznych I 1931. *K.Avž.*

Haidarabad, ag. Hydarabad, 1. Indijos Sąjungos valstybė (nuo 1950), anksčiau didžiausia Indijos kunigaikštystė; 213.191 km², 18,6 mil. gyv. (1951). H. apima Indostano pusiasalio vidurinę dalį. Jos vakarų dalis (Marathvada) yra derlingų dirvų plokštakalnė, tinkanti medvilnės ir kviečių kultūroms. Rytinė dalis (Telangana) turi daugiausia smėlingų dirvų, bet drėkinamose vietose auginami ryžiai, cukrinės nendrės, tabakas, žemės riešutai ir kt. Žemės turtai: auksas (kasyklos Hutti ir Taichur vietose), kaolinas, grafitas, akmens anglis, kalkakmenis.

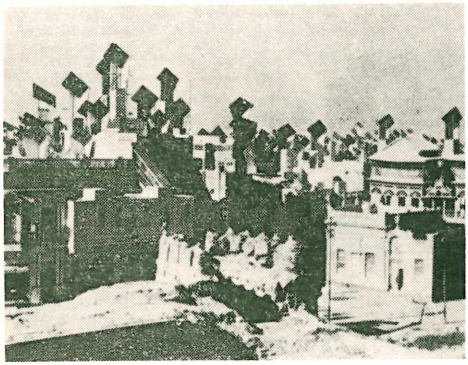

Haidarabad

2. H. sostinė, apie 800.000 gyv. (1951). Universitetas (įkurtas 1918), kelios kolegijos; medvilnės, šilko, stiklo, rūkalų ir vaistų pramonė.

3. Pakistano mst. prie Indo upės; apie 150.000 gyv. (1951).

Haydn 1. Franz Joseph (1732 — 1809) austrų kompozitorius. Pirmąsias muzikos pamokas gavo 1738–39 pas savo giminaitį J. M. Francką Hainburge. Nuo 1740 dainavo Vienos Šv. Stepono katedros chore; keičiantis balsui, 1748 jį pakeitė jo brolis Johann Michael. Atleistas 1749 iš choro, H. grojo gatviniuose ‚serenadų orkestrėliuose', kartu jiems šį tą sukomponuodamas ir mėgindamas verstis negausiomis ir menkai apmokamomis muzikos pamokomis. Norėdamas pagilinti savo dar gana ribotas muzikos teorijos žinias, 1754 H. dirbo tarnu ir akompaniatoriumi pas N. A. Porporą, kuris jį už tai mokė kompozicijos, dainavimo ir italų kalbos. Nuo 1755 H. palengva ėmė įsijungti į platesnį muzikos gyvenimą ir į kūrybinį darbą: 1755 buvo barono K. J. von Fürnbergo šeimos muzikos mokytoju, kur parašė pirmuosius savo kvartetus; 1759–60 grafo F. M. Morzino rūmų Lukavece kapelmeisteris (šio meto, 1759, yra ir pirmoji jo simfonija d-dur). 1761 H. buvo pakviestas vicekapelmeisteriu (nuo 1766 kapelmeisteris) į kng. Esterházy augštos muzikos kultūros rūmus Eisenstadte (nuo 1766 Esterházoje), kur jis tose pareigose išbuvo iki 1790. Šis periodas H. kūrybai turėjo didelės reikšmės. Pagal sutartį jis turėjo komponuoti rūmų teatrui ir koncertams operas, simfonijas, kvartetus ir kt. ir, apskritai, vadovauti visam rūmų muzikos gyveni-

F. J. Haydn

mui. Darbo buvo daug, tačiau, būdamas materialiai aprūpintas, pareigingas, darbštus, H. ne tik sugebėjo atlikti sunkias savo pareigas, sukomponuodamas didelę dalį savo gausių kūrinių, tačiau kartu pasiekė ir kūrybinį meistriškumą. Apie 1780 H. kūryba jau buvo gana plačiai žinoma didesniuose Europos muzikos centruose. Kartkartėmis atvažiuodamas į Vieną, 1781 H. susipažino su Mozartu; ši draugystė, kuri truko iki Mozarto mirties (1791), yra reikšminga tuo, kad jiedu turėjo vienas kitam nemažos kūrybinės įtakos. 1790 išėjęs pensijon ir persikėlęs į Vieną, smuikininko ir impresarijo J. P. Salomono pakviestas, H. du kartus (1791–92 ir 1794–95) lankėsi Londone, kur eilėje koncertų su dideliu pasisekimu (Oxfordo univ. 1791 jam suteikė muzikos garbės dr. laipsnį) dirigavo specialiai tam sukurtas vad. Londono (arba Salomono) simfonijas nr. 93–104 (1791–95). Grįžus H. iš pirmosios kelionės, kurį laiką jo mokiniu buvo Beethovenas. Lankymasis Londone turėjo didelės reikšmės vėlesnei H. kūrybai. Stipriai paveiktas Londone girdėtų Händelio oratorijų (ypač Aleliuja choro iš ‚Mesijo'), H. pats susidomėjo šia anksčiau jam gana svetima sritimi ir sukūrė vienus svarbiausių savo veikalų — oratorijas Die Schöpfung 1798 ir Die Jahreszeiten 1801. Tačiau maždaug po 1803 jo kūrybinis pajėgumas visiškai išseko. 1808 H. garbei ir jam pačiam dalyvaujant buvo suruoštas atsisveikinimo koncertas, kuriame buvo atlikta Die Schöpfung. Atsisveikinusiųjų tarpe buvo ir Beethoven. Po metų H. mirė. Jo palaikai 1820 buvo perkelti iš Vienos į Eisenstadtą.

Gyvendamas Esterházy rūmuose, t.y. būdamas gerokai atskirtas nuo platesnio tuometinio muzikos gyvenimo, H. lyg ir savaime buvo priverstas ieškoti naujų formų ir savito turinio. Didžiausi šiuo atveju jo nuopelnai yra styginio kvarteto ir simfonijos srityse. Styginiuose kvartetuose (ypač vėlyvesniuose) H. pasiekė didelės paskirų instrumentų sintezės ir pačiai kompozicijai suteikė gilų muzikinį turinį ir aiškią formą. Tas pats pasakytina ir apie jo simfonijas, ypač paskutiniąsias 12 (1791–95). Tuo būdu H. (iš dalies kartu su Mozartu) ne tik suformavo ir išvystė vad. Vienos klasikinės muzikos kryptį, kurią tuoj pat atbaigė Beethoven, tačiau tuo pat padėjo pagrindus ir visai naujajai instrumentinei muzikai. H. vokalinė kūryba (ypač operos) neprilygsta jo instrumentinei muzikai. Tačiau ir čia išimtį sudaro jo oratorijos (Die Schöpfung, Die Jahreszeiten), kuriomis jis ne tik pratęsė, bet kartu ir savaip ryškiai papildė Händelio oratorijų tradiciją. Šiaip visai H. kūrybai, kaip ir jam pačiam, būdinga giedri nuotaika, humoras ir gyvumas (tai ryšku net ir bažnytinėse kompozicijose, pvz. mišiose).

Tikslaus H. kūrinių skaičiaus neįmanoma nustatyti, nes kaikurių autentiškumas nėra aiškus, kiti išvis dingę. Todėl nėra nei išsamaus kūrinių katalogo, nei pilno rinkinio (1908 pradėto leisti rinkinio tėra pasirodžiusi tik maža dalis, 15 tt.). Orkestrinė muzika: 104 simfonijos: nr. 45 Abschiedssymphonie 1772, nr. 82–87 vad. Paryžiaus simf. 1785–86, nr. 92 Oxfordo 1788, nr. 93–104 vad. Londono (Salomono) simf. 1791–95 (jų tarpe: nr. 94 Paukenschlag 1791, nr. 100 Militärsymphonie 1794, nr. 101 Die Uhr 1794, nr. 103 Paukenwirbel 1795, nr. 104 Londono 1795); keliolika koncertų įvairiems solo instrumentams su orkestru (išskirtina fortepionui d-dur 1784, violončelei d-dur 1783, trimitui es-dur 1796); 16 uvertiūrų, 44 menuetai, 18 vokiškų šokių, 6 maršai; eilė divertimentų, serenadų, noktiurnų ir kt. Kamerinė muzika: 84 styginiai kvartetai—išskirtina nr. 32–37 Sonnenquartette 1772, nr. 38–43 Jungfernquartette (Rusiškieji arba Gli Scherzi) 1781, nr. 73–75 1793, nr. 76–81 1797–98 (jų tarpe nr. 78 Kaiserquartett); apie 40 fortepionui trio (nr. 7 e-moll 1789, nr. 11 as-dur 1790), apie 30 styginių trio, apie 15 trio įvairiems instrumentams, 52 fortepiono sonatos (nr. 20 c-moll 1771, nr. 34 e-moll 1778, nr. 52 es-dur 1794), netoli 200 smulkesnių kūrinių įvairiems instrumentams su baritonu (styginiai instrumentai) ir kt. Vokalinė muzika: apie 20 operų (dalis jų dingę; kaikurios skirtos lėlių teatrui): Lo speziale 1768, L'incontro improviso 1775, Il mondo della luna 1777 ir kt.; apie 20 paskirų arijų, 14 mišių (2 dingusios) išskirtina 6 paskutinės: Paukenmesse 1796, Heiligmesse 1796, Nelsonmesse 1798, Theresienmesse 1799, Schöpfungsmesse 1801, Harmoniemesse 1802; 4 oratorijos: Il ritorno di Tobia 1775, Die Sieben Worte des Erlösers am Kreuze 1796, Die Schöpfung 1798, Jahreszeiten 1801; eilė chorinių bei solo kantatų (Arianna a Nasso 1798) ir smulkesnių bažnytinės muzikos kūrinių (išskirtina Stabat Mater g-moll 1773, Te Deum c-dur 1800); 47 solo dainos (The Spirit's Song, Ein kleines Haus), ilgalaikis austrų himnas Gott erhalte Franz den Kaiser 1797 (nuo 1922 Deutschland, Deutschland über alles melodija); 16 choro dainų (Danklied zu Gott, Abendlied zu Gott), 55 kanonai (jų tarpe Die Zehn Gebote des Gottes 1791–95) ir kt.; suharmonizavo 377 skotų ir valiečių liaudies dainas.

C. F. Pohl, J. H. 2 tt. 1875–82 (t. 3 *H. Botstiber* 1927); *M. Brenet*, H. 1909 (ag. 1926) *A. Schnerich*, J. H. und seine Sendung ²1926; *L. Nohl*, H. ²1931 (ag. 1889); *K. Geiringer*, H. 1932 (ag. 1946); *K. Kobald*, J. H. 1932; *R. Tenschert*, J. H. 1932; ('') Frauen um H. 1947; *J. C. Had-*

den, H. ²1934; *E. F. Schmid,* J. H. 1934; *A. Hinderberber,* Die Motvik in H.s Streichquartetten 1935; *J. Ebert,* J. H. 1939; *J. P. Larsen,* Die H.-Überlieferung 1939; (") Drei H. Kataloge in Faksimile 1941; *H. Wirth,* J. H. als Dramatiker 1940; *C. M. Brand,* Die Messen von J. H. 1941; *H. J. Therstappen,* J. H.s sinfonisches Vermächtnis 1941; *W. Reich,* J. H. 1946; *R. Hughes,* H. 1950; *E. H. Jacob,* J. H. 1950 (vok. 1952); *L. Nowak,* J.H. 1951; *R. Sondheimer,* H.: A Historical and Psychological Study Based on His Quartets 1951; *H. Gall,* F. J. H. 1952; *H. Rutz,* J. H. 1953; *H. C. Robbins Landon,* The Symphonies of J. H. 1955.

2. Johann Michael (1737 — 1806) kompozitorius ir vargonininkas, Franz Joseph (1) brolis. 1745–55 Vienos Šv. Stepono katedros choristas; 1757–62 Grosswardeino vyskupo, o nuo 1762 iki mirties Salzburgo arkivyskupo kapelmeistris ir vėliau vargonininkas, kur jo gausių mokinių tarpe buvo Carl Maria von Weber. H. kūryba yra įvairi ir gausi: apie 360 bažnytinės muzikos kompozicijų (apie 30 mišių, 2 Requiem, 114 gradualų, 67 ofertorijos ir kt.); apie 30 simfonijų, menuetai ir maršai orkestrui, apie 50 preliudų vargonams; keliolika kantatų, oratorijų ir operų, eilė kamerinės muzikos kūrinių, solo ir chorinių dainų ir kt. Nors H. gyvam esant, labiausiai buvo vertinama jo bažnytinė muzika (Hieronymusmesse 1777, Missa hispanica 1796, Theresienmesse 1801, Requiem c-moll 1771 ir kt.), tačiau didesnės reikšmės turi jo dainos vyrų chorui, kuriomis H. (kartu su kitais) padėjo pagrindą tos rūšies dainoms, ypač išpopularėjusioms XIX amžiuje.

G. Schinn-J. Otter, Biographische Skizze von M. H. 1808; *C. Wurzbach,* Joseph H. und sein Bruder Michael 1861; *O. Schmid,* J. M. H. 1906; *A. M. Klafsky,* M. H. als Kirchenkomponist (Studien zur Musikwissenschaft 3, 1915); *H. Jancik,* M. H. 1952. *K.O.*

Haidukas senas lenkų liaudies šokis. Matyt, buvo šokamas ir vakarų Lietuvoje, nes M. Pretorijus savo veikale Deliciae Prussiae ne tik aprašo tą M. Lietuvos lietuvių šokį, bet duoda ir jo vaizdavimą, kur greta H. duotas ir lietuviškas pavadinimas Kepurinė.

Haidukas (lenk., ukr. hajduk iš vengrų hajdú, ds. hajdúk ‚samdytinis pėstininkas kareivis') 1. Balkanų pusiasalio piemenų pavadinimas.

2. Nuo XVII a. H. vadinami jau partizanai, kovoją su turkų valdžia. Vengrijoje H., gavę pasienyje žemės, ėjo pasienio apsaugą, o paskiau buvo vadinami lengvai ginkluoti vengrų pėstininkai. Žygimanto Augusto, ypač Stepono Batoro laikais H. atsirado ir Lenkijoje. Jie būdavo ginkluoti kardais ir kirviais.

Hayek Friedrich August (g. 1899) austrų ekonomistas. 1927–31 ekonominei konjunktūrai tirti instituto direktorius 1931–50 Londono univ. prof., vėliau Chicagos univ. prof. H. yra laisvojo ūkio šalininkas. Išsp. The Road to Serfdom 1944, Individualism and Economic Order 1949, The Counter — Revolution of Science 1952, The Sensory Order 1952, Capitalism and the Historian 1954.

Hayes 1. Carlton Joseph Huntley (g. 1882) JAV istorikas ir diplomatas. Nepilnametis priėmė katalikų tikėjimą ir vaidino svarbų vaidmenį JAV katalikų organizaciniame gyvenime. 1925–45 JAV krikščionių ir žydų bendros organizacijos vienas pirmininkų. 1907–35 dėstė istoriją Columbia univ. Didelės vertės turi H. veikalai Essays on Nationalism 1926, ²1941 ir The Historical Evolution of Modern Nationalism 1931, kur nagrinėja tautų atsiradimą bei tautų kovas dėl nepriklausomybės. H. skatino ir savo studentus studijuoti tautinius klausimus. Išsp. British Social Politics 1913, Political and Social History of Modern Europe 1916, Brief History of the Great War 1920, France a Nation of Patriots 1930, Political and Cultural History of Modern Europe 1932–1936, ²1939, su kitais — History of Europe 1949. 1942–45 buvo atstovas Ispanijoje ir darė įtakos Frankui, kad Ispaniją nesikištų į II pas. karą. Wartime Mission in Spain 1945, Christianity and Western Civilization 1954. *P.Č.*

2. Helen (Brown, H.; g. 1900) JAV teatro ir filmų aktorė. Labiausiai pasižymėjo, iškilo ir buvo apdovanota už Viktoria Regina vyr. vaidmenį. 1948 pirmą kartą vaidino Londone J. Gielgudo pastatyme Williams The Glass Menagerie. Vėliau H. vaidino New Yorko teatruose, vasaros teatrų statymuose JAV. Nuo 1931 H. pradėjo vaidinti JAV filmuose. Žymesnieji jos vaidmenys: The White Sister, A Farewell to Arms, Night Flight.

3. Patrick Joseph (1867–1938) New Yorko arkivyskupas (1919–38), nuo 1924 kardinolas. Rūpinosi reformomis ir organizavo katalikų labdaros įstaigas.

4. Rutherford Birchard (1822—1893) 19-sis JAV prezidentas (1877–81), profesijos teisininkas. Dalyvavo pilietiniame kare šiauriečių pusėje ir pasiekė generolo laipsnį. 1864 ir 1866 kongreso narys. Tris kadencijas buvo Ohio gubernatorium. 1877 išrinktas prezidentu. Prisidėjo prie pietinių valstybių sutaikymo su šiaurės valstybėmis ir rūpinosi pietų valstybėse išlyginti pilietinio karo nuostolius. Ištraukė kariuomenę iš Lousianos ir South Carolinos ir dėl to sudėjo į konfliktą su savo partijos lyderiais. Po prezidentavimo atsidėjo

R. B. Hayes

labdaros darbams. Buvo kalinių globos asociacijos prezidentas ir vadovavo J. F. Slater fundacijai, kuri rūpinosi juodukų mokslinimu pramonės darbams. Išsp. Diary and Letters of Rutherford Birchard Hayes 1922–26.

Ch. R. Williams, The Life of R. B. H. 1914.

Haifa, sen. Sycaminum, Izraelio mst. ir svarbiausias uostas tarp Acre įlankos Karmelio kalno; apie 150.000 gyv. (1955; 1904 13.000). Miestas išaugo 1905, pro jį nutiesus pirmąjį Palestinos pajūrio glžk. Anglų b-vės iš Kirkuko (Irake) į H. nutiestas vamzdis naftai pumpuoti. Naftos rafinerijos per metus praleidžia 4 mil. t žaliavos. Fordo automobilių sumontavimo įmonė, cemento, tekstilės ir chemikalų pramonė. 1948 žydams išvijus arabus, daugumas miesto gyventojų yra žydai naujakuriai, atsikėlę iš Europos po II pas. karo.

Hayfordo sferoidas žemės forma, neatsižvelgiant į vietinius netaisyklingumus, kaip kalnai ir pn. H.S. turi 12.756 km pusiaujo skersmenį ir 12.714 km tarp ašigalių.

Haig Douglas (1861—1928) britų feldmaršalas. I pas. karo metu nuo 1915 Britų kariuomenės vyr. karo vadas Prancūzijoje. Išsp. Cavalry Studies 1907, Sir D. H.s Dispatches 1919.

Haiho (kinų Jūros upė) žiotys kelių upių, kurios ties Tiencinu susijungia iš š. Kinijos aluvinės lygumos: Peijun, Jungting, Tacing, Ceja, Nanjun. Upė tėra 60 km ilgio, su Jungtingu 560 km, baseino plotas 210.120 km², vid. debitas 686 m³/s. Sąnašų per metus vid. 42 mil. tonų: vanduo drumstumu pralenkia Hwangho, siekia 55,7% pagal svorį. Apsaugos pylimų 2607 km. Šiaurės kanalas jungia upę su Peipingu, Pietų kanalas su Hwangho upe.

Haile Selassie I (g. 1891) nuo 1930 Etiopijos imperatorius. Gavęs sostą, pradėjo vykdyti administracines reformas bei rūpintis civilizuoti kraštą, ypač centrinėje Etiopijoje. Naikino krašte išlikusią vergiją, paskelbė 1931 konstituciją, įvedė naują baudžiamąjį kodeksą. Įst. m-las ir ligoninės. 1928 pasirašė draugiškumo ir nepuolimo sutartį su Italija. 1935–36 pats vadovavo karui su fašistine Italija. 1936–41 gyveno emigracijoje Anglijoje. 1941 grįžo į išlaisvintą nuo italų kraštą. 1945 pasirašė J. T. chartą.

Haile Selassie

Haym Rudolf (1821–1901) vokiečių publicistas ir filosofas. 1848 Frankfurto parlamento narys. Hallės univ. prof. Išsp. Die deutsche Nationalversammlung 1848–1850, W. v. Humboldt 1856, Hegel und seine Zeit 1857, A. Schopenhauer 1864, Herder 1877–85, Erinnerungen aus meinem Leben 1902. 1858 įsteigė Preussischen Jahrbücher.

Haifa

Haina, Gaina Gudijos upė, Berezinos (Dniepro) deš. įtakas, 60 km ilgio, teka pro Logoisko ir Zembino mst.; kair. įtakas Cna, deš. Usiažė.

Haina mst. apie 40 km į š. nuo Minsko. Įsikūręs Minsko augštumose, Hainos upės (Berezinos įtako) augštupyje, Neries ir Berezinos upių takoskyroje. H. kitada yra buvusi Lietuvos kunigaikščių nuosavybė. H. žinomas savo pirmąja bažnyčia, kuri buvo viena iš septynių pirmųjų Romos katalikų bažnyčių. Pirmoji medinė bažnyčia pastatyta gražioje vietoje ant augšto kalno, kurio papėdėje teka upė Haina. Pagal Strijkovskį Jogaila 1387 H. ir kitas šešias bažnyčias apdovanojęs brangiais bažnytiniais indais. Vytautas apdovanojo H. bažnyčią žemėmis. Ilgą laiką H. bažnyčioje už Vytauto sielą buvo laikomos mišios. Žygimantas I, laimėjęs mūšį prie Oršos, pirmiausia atskubėjo į H. su dalimi kariuomenės padėkoti Dievui ir, palaidojęs čia žuvusius vadus, išvyko į Vilnių. 1781–88 vietoje senos medinės bažnyčios buvo pastatyta mūrinė. 1865 H. bažnyčia buvo paversta cerkve. XVI a. pradžioje H. valdė Mikalojus Sapiega, Naugarduko vaivada.

V. Klb.

Hainan Kinijos sala Pietų Kinijos jūroje, 28 km nuo Kvangtungo provincijos kranto; 35.000 km², 2,4 mil. gyv. (1949). Pietinė ir vidurio dalys kalnuotos (ligi 2200 m) ir turi aukso, cino, švino ir sidabro. Vakarinė ir šiaurinė dalys yra kalvota žemuma. Kalnai apaugę tropikiniais augalais. Lygumoje auginama ryžiai, palmės, gumos medžiai, cukrinės nendrės, ananasai. Pirmykščių gyventojų limų likučiai gyvena kalnuose, o patogesnėse vietose įsikūrę kinai, kuriems H. priklauso nuo 111 pr. Kr. 1939–45 užimta japonų. Adm. centras Kiungčou; svarbiausias uostas Hoihou.

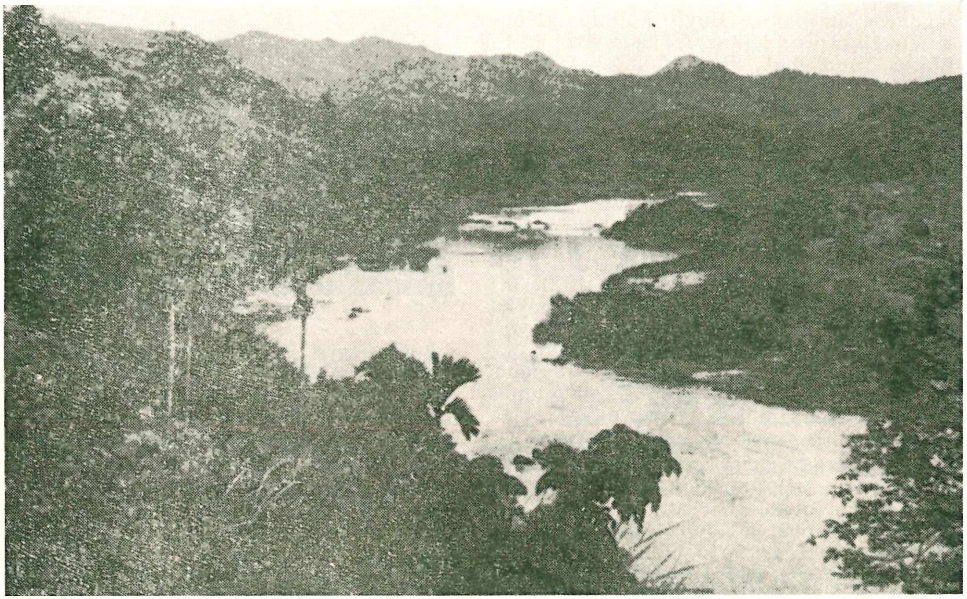

Hainano vaizdas

Hainaut, flamų Henegouwen, Belgijos provincija; 3722 km², 1.276.500 gyv. (1952). Derlingas kalvotas žemės paviršius su išplėstu gyvulių (arklių ir avių) ir žemdirbystės ūkiu. Dideli akmens anglies ištekliai Borinage, Centre ir Charleroi baseinuose. Gyventojai pietinėje dalyje valonai, šiaurinėje flamanai. Adm. centras Mons.

Hainisch Michael (1858–1940) Austrijos politikas, 1920 išrinktas pirmuoju Austrijos prezidentu, 1924 perrinktas dar 4 metams, 1929–30 Schoberio kabinete prekybos ministeris. Buvo unijos su Vokietija šalininkas. Domėjosi pramonės darbininkų gyvenimu ir drauge su Pernerstoferu įkūrė Gesellschaft der Fabier. Taip pat yra įsteigęs šimtus liaudies bibliotekų. Išsp. Die Zukunft d. Deutsch-Österreicher 1892, Voraussetzungen u. Berechtigung des Sozialismus 1919, Die Landflucht 1923.

Haiphong Tonkino valstybės (Indokinijoje) svarbiausias uostas, prie Yuan (Raudonosios) upės (30 km nuo jos žiočių, 100 km nuo Hanoi; apie 150.000 gyv. (1955). Buvusi prancūzų karo laivyno bazė; išvežami ryžiai, arbata, ricinos aliejus, vaisiai, akmens anglis. 1954 Genevos sutartimi perleistas Š. Indokinijai (Vietminhui), 1954 V 30 iš H. išsikraustė paskutinieji prancūzų kariniai daliniai.

Haithabu proistorinis miestas p. Jutlandijoje, prie Schlei upės, apie 2 km į p. nuo Šlezvigo. IX a. pradžios frankų analuose vadinamas Sliesthorp, IX a. viduryje Sliasvich, IX a. gale anglosaksų šaltiniuose aet arba haethum, X a. vidurio anglosaksų kronikininkas Etelverdas (Ethelwerd) pamini, kad danai tą vietą vadiną Haithabu, o saksai — Sliasvich. Runų įrašuose, surastuose H., miestas vadinamas hithabu bei haithabu. H. įkūrė pačioje IX a. pradžioje Danų karalius Göttrikas. 808 jis supylė iš p. pusės pylimą. Po Göttriko mirties (810) H. priklausė danams, bet IX a. gale čia įsigalėjo švedai. 934 H. užėmė Henrikas I ir prijungė prie Vokietijos. Čia buvo įsikūrusi saksų kolonija. 983 H. vėl pateko į danų rankas. XI a. miestas nustojo savo reikšmės. 1050 jį sunaikino Haraldas Haardraade ir 1066 vendai. H. priešistoriniais laikais turėjo didelės prekybinės reikšmės. Pro čia ėjo prekybos kelias iš rytų į vakarus ir nuo Elbės į š. Jutlandiją. H. miestas buvo apsuptas 6–11 m augščio pusračio pavidalo pylimu. Miesto vieta ap-

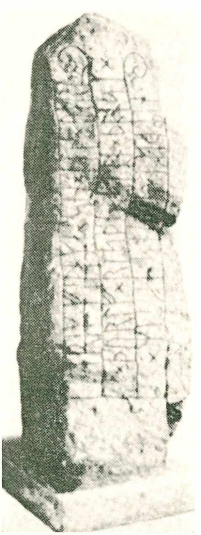

Akmuo su runų įrašais

Haiti sostinė

ėmė apie 25 ha žemės plotą. Kasinėjimų metu atidengti ištisi miesto namų kvartalai, gatvės, šuliniai, amatininkų dirbtuvės ir kt. Čia surasta daugybė įvairiausių radinių: namų apyvokos daiktų, papuošalų, monetų, runų įrašų, kapų ir t.t. Medžiagos surasta nuo IX a. pradžios iki XI a. pabaigos. Be to, ištirta pylimo konstrukcija, kur konstatuoti trys statybos periodai.

O. Scheel, Zu den historischen Quellengruppe des H.-Problems (Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum 1931); *H. Jankuhn,* H. eine germanische Stadt der Frühzeit 1938; (") Die Ausgrabungen in H. 1937–39, 1943; (") H. und Danewerk 1950. *J.P.*

Haiti 1. Hispaniola didumo antroji Didžiųjų Antilų sala, tarp Kubos ir Puerto Rico; 77.388 km². Išilgai salą traukiasi keturios kalnų virtinės, kurių augščiausioji viršūnė Loma Tina 3199 m. Klimatas tropikinis su dviem lietingais periodais IV–VI ir X–XI. Kalnuose yra mangano, vario, platinos, cino, antimonio ir sidabro. Pajūrio lygumose auginama kava, cukrinės nendrės, tabakas, bananai ir vaismedžiai. Politiniu atžvilgiu H. susideda iš 2 respublikų: Dominikos rytuose ir H. respublikos vakaruose.

2. Republique D'Haiti, H. respublika, apimanti v. H. salos dalį; 27.844 km², 3,1 mil. gyv. (1950). H. apima du salos vakarinius pusiasalius ir kelias salas. Paviršius kalnuotas, ir, nors nėra veikiančiųjų vulkanų, bet žemės drebėjimai vyksta dažnai. Tarpukalnių kloniai yra labai derlingi ir tirštai apgyventi. Kalnai apaugę vešlia tropikine augalija. Kava yra svarbiausias krašto produktas (apie 38.000 t). Jos eksportas sudaro apie 50% viso išvežimo. Toliau eina cukrus, bananai, medvilnė ir sizalo pluoštas. Gyventojų daugumas (90%) negrai, kiti — mulatai. Valstybinė kalba prancūzų, bet apie 80% gyv. kalba kreolų-prancūzų tarme. Sostinė yra Port-au-Prince.

Istorija. H. aptiko Kr. Kolumbas 1492 XII 6, ir tapo pirmoji ispanų kolonija Amerikoje. Pirmykščiai gyventojai aruakai buvo išnaikinti, ir nuo 1533 pradėta įvežti vergų negrų. 1697 Prancūzijos kolonija. 1791 prasidėjo negrų sukilimas, vadovaujamas buvusio vergo Toussaint L' Ouverture. 1804 negras gen. J. Dessalines paskelbė nepriklausomybę ir prisiėmė imperatoriaus titulą. Jis 1806 buvo nužudytas. 1844 rytų salos dalies gyventojai atsiskyrė nuo H. respublikos ir įkūrė savo nepriklausomą Dominikos respubliką. H. respublikoje įvyko daug sukilimų ir vidaus neramumų, kulminacinį tašką pasiekusių 1915, kai sukilėlių buvo prezidentu paskirtas gen. V. G. Sam, kurio šalininkai išžudė 167 politinius kalinius. Jų laidotuvių dieną kilo revoliucija, kurios metu Prancūzijos pasiuntinybėje pasislėpęs Sam buvo nužudytas. Tvarkai ir saugumui įvesti JAV į H. iškėlė savo ginkluotų jėgų dalinį, perėmusį krašto administraciją. Po į-

vairių sutarčių amerikiečiai, galop, apleido H. 1934. II pas. karo metu H. 1941 XII 8 paskelbė karą Japonijai ir 1941 XII 12 Italijai ir Vokietijai ir leido JAV įsirengti karo laivyno ir aviacijos bazes. 1945 VI 26 H. priimta į Jungtines Tautas.

M. Steedman, H. 1939; *S. Rodmon*, The Blac Republic 1954. *A.B.*

Hajniš František (1815–1885) čekų rašytojas, humoristas. Eilėraščių rinkiniai: Trinky 1841, Kopživy 1853, Krotke znelky 1859.

Hajós 1. Samuel (1885–1927) vengrų hidrologas, tikroji pavardė Hirschfeld. 1913–19 Hidrologinio inst. direktorius. Sukonstruktavo malūnėlį su paraboliniais sparneliais, elektrine apsisukimų registracija, sugalvojo detalinį metodą greičiams matuoti. Išspausdino Hidrometria, pirmą to mokslo vadovėlį Europoje.

V. Hajós

2. Vladislovas (g. 1899) vengrų smuikininkas. 1926 Klaipėdos, nuo 1927 Kauno konservatorijos mokytojas. Lygiagrečiai dirbo Kauno operos orkestre antruoju koncertmeistriu. Dabar gyvena JAV.

Hakas (Haack) Pridrikis Vilhelmas (1706 Kretingalėj — 1754 XI 19 Pilkainy) kalbininkas. 1724–27 studijavo Karaliaučiaus univ., 1727–28 buvo Halės univ. lietuviško seminaro klausytoju, nuo 1728 VIII to paties seminaro lietuvių kalbos docentas. 1732 lydėjo į M. Lietuvą kolonistais siunčiamus salcburgiečius ir tais pačiais metais Berlyne buvo ordinuotas kunigu. 1733 diakonas Gumbinėje, Gerviškėnų klebonas, 1734–1754 Pilkainio klebonas. Būdamas Halės seminaro docentu, 1730 išsp. Vocabularum Lithvanico-Germanicum et Germanico-Lithvanicum, prie žodyno pridėjęs ir savo sutrumpintą D. Kleino 1654 gramatiką.

Tik pradėjęs darbą Halės seminare, H. 1729 išleido iš dalies jo klausytojų išverstą ir jo paties ištaisytą Freylinghauseno Dawadno Mokslo apie Dudszios Iszganimą vertimą.

Prabočių Anūkas, M. Lietuvos buv. rašytojai 1920; *F. Specht*, Das lit. Seminar an d. Univ. Halle — Arch. Phil. V 1935; *Vc. Biržiška*, Senųjų liet. knygų istorija II. *Vc. B.*

Hakatistai Prūsijos nacionalistinė organizacija, įst. 1894. H. vardas buvo lenkų sudarytas iš tos organizacijos steigėjų pavardžių pirmųjų raidžių: Hansemann, Kennemann ir Tiedemann-Seeheim. Organizacijos uždavinys buvo vokietybės stiprinimas ypač su kolonizacijos pagalba.

Hakenkreuz, arba (skr.) svastika, į vieną pusę stačiakampiškai užlaužtais galais kryžiaus pavidalo ženklas. Senovėje įvairiuose kraštuose žinomas kaip ornamentas. Europoje buvo pamėgtas įvairių antisemitinių organizacijų. Juodas ir dešinėn užlaužtais galais H. baltame skridiny raudonu kraštu buvo vokiečių nacionalistų ženklas.

Hakluyt Richard (apie 1552–1616) anglų geografas. Mokyklose pirmas įvedė gaublius, žemėlapius, modelius geografijai mokyti. Ypatingą susidomėjimą parodė atradimų istorijai: iš kelionių dalyvių rinkdavo atsiminimus ir juos skelbdavo. Domėjosi kolonizacijos istorija. 1846 buvo įst. H. d-ja, kuri rinkdavo ir skelbdavo ankstyvųjų atradimų istorinę medžiagą. Išsp. The Principal Navigations, Voyages, Traffics, and Discoveries of the English Nation 1598–1600, 1802–1812, Divers Voyages touching the Discovery of America 1582.

G. B. Parks, R. H. and the English Voyages 1928.

Hakodate Japonijos mst., Hakkaido salos administracinis centras, traukinių keltu pasiekiamas per Tsugaru sąsiaurį iš Hondo salos; 230.000 gyv. (1950). Laivų statybos, žuvies konservų, geležies pramonė. H. uostas yra pasaulyje iš patogiausių.

Halaburda (Alaburda) Juozas (g. 1871 I 15 Nemajūnų k., Šventežerio vls., Seinų aps.) kunigas ir visuomenininkas. Gyveno Scrantone, Newburge, N. Y. bei Pittsburghe ir dirbo fizinį darbą. 1884 atvyko į JAV. 1899 Pittsburghe baigė kolegiją, 1904 Baltimorėje baigė kat. dvasinę sem. ir įšventintas kunigu. 1907—19 Clevelando liet. par. klebonas, įst. liet. parapinę m-lą, suorganizavo lietuvių namų b-vę, įsteigė banką ir eilę liet. organizacijų. Newtown, Pa. seserims kazimierietėms įsteigė akademiją Villa Joseph Marie. 1905 parvyko į Lietuvą. Buvo kalintas Lazdijų bei Seinų daboklėje, bet pabėgo ir vėl atvyko į JAV. Nuo 1905 ligi 1945 rūpinosi lietuvių imigrantų šalpa, surasdamas jiems darbus, butus ir kitais būdais padėdamas jiems įsikurti. Dėl senatvės pasitraukęs iš visuomeninio veikimo ir parapinio darbo, gyvena Saint Leo, Fla. benediktinų vienuolyne.

Kun. J. Halaburda

A. B.

Halbe Max (1865–1945) vokiečių rašytojas. Hauptmanno ir Ibseno įtakoje rašė natūralistines dramas. Išsp. Jugend 1893, Frühlings Erwachen 1891, Mutter Erde 1904, Haus Rosenhagen 1901, romanai: Die Tat des Dietrich Stobäus 1910. Jo au-

tobiografinis dalykas Jahrhundertwende 1935, Der Ring des Lebens 1933, Scholle und Schicksal 1933.

Halberstadt vidurio Vokietijos mst. 45 km į p.v. nuo Magdeburgo; 48.800 gyv. (1946). XII–XV a. gotinė bžn. su vertingais meno rinkiniais, XII a. Liebfrau bžn. su bokštais, XIV a. rotušė su Rolandu. Žemės ūkio mašinų, gumos, gėrimų ir mėsos gaminių pramonė. 1944–45 karo veiksmų sunaikinta 55% viso miesto. H. vyskupija įkurta 820; 998 gavo miesto teises.

Halbfass Wilhelm (1856–1938) vokiečių geografas ir hidrologas. Išsp.. Das Süsswasser der Erde 1914, Das Jahreshaushalt der Erde 1934 ir labai daug straipsnių.

Halbwachs Maurice (1877–1945 Buchenwalde nužudytas) prancūzų sociologas, Durkheimo mokinys, nuo 1935 Paryžiaus univ. prof. Išsp. La classe ouvrière et les niveaux de vie 1913, Morphologie social 1934, Sociologie économique 1940, Sociologie économique et demographie 1940, Psychologie collective 1942, Mémoire et Société 1949.

Haldane 1. John Scott (1860–1936) anglų fiziologas. Oxfordo ir Birminghamo univ. prof. Įst. Journal of Hygiene. Išsp. Essays in Philosophical Criticism 1883, Mechanism, Life and Personality, Organism and Environment 1917, The New Physiology 1919, Respiration 1922, The Sciences and Philosophy 1929, Materialism 1932, The Philosophy of a Biologist 1936.

2. John Burdon Sanderson (g. 1892) anglų biologas, Londono univ. prof. Išsp. Animal Biology (su J. S. Huxley) 1927, Enzymes 1930, Marxist Philosophy and the Sciences 1939, Adventures of a Biologist 1940, New Paths in Genetics 1941, Science Advances 1947, What is Life? 1947, Everything Has a History 1951, The Biochemistry of Genetics 1954.

3. Richard Burdon (1856–1928) vikontas, anglų politikas. 1905–12 karo ministeris. Pertvarkė anglų teritorinę ir imperinę kariuomenę. 1912 Berlyne nesėkmingai derėjosi su vokiečiais dėl Anglijos ir Vokietijos laivynų dydžių proporcijos. 1912–15 lordas kancleris ir 1924 trumpą laiką tose pačiose pareigose R. Mac Donaldo kabinete. I pas. karo metu buvo laikomas provokiško nusistatymo. Vėliau buvo Bristolio univ. kancleris ir Edinburgho univ. rektorius. Išsp. Pathway to Reality 1903, Reign of Relativity 1921, The Philosophy of Humanism 1922, Before the War 1920, Human Experience 1926, Selected Addresses and Essays 1928.

G. P. Gooch, Before the War 1938.

Halė 1. Didelė salė, prekyvietė su stogu. 2. Viduramžių bažnytinėje architektūroje bžn. konstrukcijos rūšis (vok. Hallenkirche). H. tipo bžn. šoninės navos turi

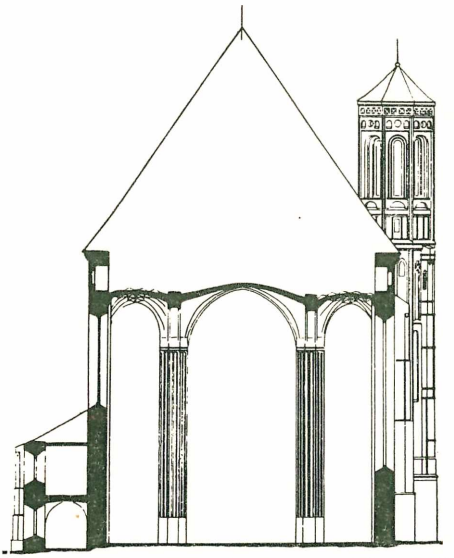

Halinė bažnyčia (Bernardinų bžn. Vilniuje piūvis)

tą patį augštį, kaip vidurinė nava, ir visą pastatą dengia vienas didelis stogas. Tuo H. skiriasi nuo bazilikos tipo bžn., kurioje šoninės navos yra žemesnės už vidurinę ir kiekviena nava turi atskirą stogą bei atskirą langų eilę. H. visa vidaus erdvė apšviečiama didelių šoninių navų langų. H. yra dviejų, trijų ir daugiau navų. (Vienos navos bžn. vad. salė, vok. Saalkirche). Jei bazilikos vidaus erdvės įspūdį apsprendžia atskirų ir siaurų navų horizontalinė bei vertikalinė kryptis, tai H. bžn. visos navos jungiasi į vieningą, ramią ir vienodai apšviestą erdvę. H. būdinga vėlyvajai gotikai XIV–XVI a., kai senesnėje bžn. statyboje (senųjų krikščionių, romanikos, ankstyvosios gotikos bžn.) vyrauja bazilika. P. ir V. Prancūzijoje H. sutinkama jau XI ir XII a. (pvz. Poitiers, Toulouse katedros). Iš Prancūzijos H. bžn. tipas Vokietiją pasiekė XII ir XIII a., iš pradžių Vestfalijoje (pvz. Paderborn, Minden katedros) ir Bavarijoje, o nuo XIV a. H. išplinta visoje Vokietijoje, ypač parapinėse bžn. H. pasitaiko Anglijoje, Ispanijoje ir Š. Italijoje. Daugumas Lietuvos gotikos bžn. yra H. tipo.

K. Gerstenberg, Deutsche Sondergotik 1913.
P. Rkl.

Hale 1. Edward Everett (1822—1909) JAV rašytojas, pacifistas, pagarsėjęs apysaka The Man without a Country 1863 (Šarūno liet. vertimas Žmogus be tėvynės — Vienybė (Amerikos) 1923 nr. 1–4). Išsp. Franklin in France 1887–88, New England Boyhood 1893, R. W. Emerson 1899, Memories of a Hundred Years 1902.

2. George Ellery (1868–1938) JAV astronomas. Išrado spektroheliografą, Tyrinėjo saulės ir žvaigždžių spektrus. 1895 suorganizavo Yerkes Observatoriją, kuriai vadovavo iki 1904, kada buvo pakviestas organizuoti Mt. Wilson Observatoriją, kuriai vadovavo iki 1923. H. pastangomis ir rūpesčiu buvo suplanuotas pasaulyje didžiausias teleskopas ir gauti pinigai (6 mil. dol.) jam pastatyti (žr. Halės teleskopas). Išsp. Study of Stellar Evolution 1908, The Depths of the Universe 1924, Beyond the Milky Way 1926.

3. Horatio Emmons (1817–1896) JAV etnologas. Dalyvavo kpt. Ch. Wilkies ekspedicijoje ir parengė ekspedicijos apyskaitą Ethnography and Philology 1846. Išsp. The Origin of Language and the Antiquity of Speaking Man 1886, The Development of Language 1888, Language as a Test of Mental Capacity 1891.

Haleakala Havajų vulkanas Maui saloje, 3051 m augščio su pasaulyje didžiausiu užgesusiu krateriu, 816 m gylio, 32 km perimetro. Reginys nuo vulkano viršūnės laikomas gražiausias Havajuose.

Halecki, Chalecki Oskar (g. 1891) lenkų istorikas. 1919–39 Varšuvos univ. profesorius. Lenkijos ekspertas prie Tautų sąjungos. Specializavosi Lietuvos politinėje istorijoje. Nuo 1944 Fordham katalikų universiteto prof. Išsp. Ostatnie lata Swidrygiełły 1915, Wcelenie i wznowenie państwa litewskiego 1917-18, Litwa, Ruś i Żmudz jako części składowe W. X. L. 1917, Dzieje Unji Jagiellońskiej 1919–20, Dwaj ostatni Jagiellonowie 1921, Rome et Byzance au temps du grand schisme d'occident 1937, History of Poland 1942, The Limits and Divisions of European History 1950, The Borderlands of Wester Civilisation 1952, Das Nationalitätenproblem in alten Polen 1916, Seim obozowy szlachty litewskiej w 1569, Przyczynki genealogiczne, do dziejów ukladu krewskiego (Miesięcznik Heraldyczny) 1935.

Księga ku czi Oskara Haleckiego wydana 25-lecie jego pracy nauk 1935.

Hálek Vitežslav (1835–1874) čekų poetas. Sentimentalios erotikos ir patriotinio patoso eilėraščių kūrėjas. Išsp. Večerni písně 1858, Alfred 1858. Realistinių apysakų rašė iš kaimo gyvenimo. Na statku a v chalupce 1873.

Haleris (vok. Heller) a. XIII a. imta Hallėj mušdinti sidabrinė moneta su miesto herbu. Savo pasirodymo metu (apie 1230) buvo lygi denarui, 18 mm skersmens, svėrė apie 0,750 g, bet XV–XVI a. sumažėjo ir tapo bilonine, o XVII a. varine, nusmukusia iki ½ vok. pfenigo vertės. H. plačiai ėjo P. Vokietijoje, Pomeranijoje, Silezijoje ir kt., pasiekdamas net lenkų ir lietuvių žemes. Lenkijoje (kartais ir Lietuvoje) smulkieji denarai pravardžiuoti H. dar XVII a. b. Vokietijoje H. demonetizuotas 1873 (įvedant markę), tačiau Austrijoje H. vėl atsirado ir išbuvo 1892–1923 kaip $^1/_{100}$ kronos (monetos: 1, 2, 10, 20 H.), o Vok. Rytų Afrikoje 1904–17 kaip $^1/_{100}$ rupijos (Rupie), moneta: ½, 1, 5, 10 ir 20 H. Čekoslovakijoje H. kaip šimtoji dalis kronos išliko iki dabar. Monetos: 2, 5, 10, 25 ir 50 H. Tas pats H. buvo ir Tiso Slovakijoje (1938–45); monetos: 5, 10, 20 ir 50 H. *J. K. K.*

Hales Stephen (1677–1761) anglų fiziologas, moderniosios fiziologijos kūrėjas. H. su gyvuliais atliko kraujo spaudimo tyrimus. Išrado namų vėdinimo prietaisą. Išsp. Vegetable Staticks 1727, Haemostaticks 1733, A Description of Ventilation 1743.

Halės teleskopas Mt. Palomer Observatorijoje Kalifornijoje, pavadintas astronomo George Hale vardu, kurio rūpesčiu šis teleskopas buvo pastatytas. Šiam teleskopui 6.000.000 dol. buvo gauta iš Rockefellerio Fondo (Foundation). Tai didžiausias pasaulyje teleskopas, turįs 5 m skersmens veidrodį, sverianti 14,5 t. Baigtas statyti ir reguluoti 1950.

Halévy 1. Élie (1870–1937) prancūzų istorikas, nuo 1897 École Libre des Sciences politiques prof. Ypač vertinamas jo veikalas Histoire du peuple anglais au XIX siècle 1919–23, kuris paremtas pirmaeiliais šaltiniais. Išsp. La formation du radicalisme philosophique 1900–03, The World Crisis 1914–1918, 1930, L'ère des tyrannies 1938.

2. Daniel (g. 1872) prancūzų rašytojas, rašęs įžymių žmonių biografijas bei XIX a. kultūros istorijos apybraižas. Išsp. La vie de F. Nietzsche [6]1944, J. Michelet 1928, Clémenceau 1930, La Fin des Notables [16]1930, Essai sur accélération de l' histoire 1948, Trois épreuves: 1814, 1871, 1940, 1942.

3. Joseph (1827–1917) prancūzų orientalistas. Neigė sumerų tautos buvimą, kad jų kalba tebuvusi semitų slaptaraštis. Išsp. Recherches critiques sur l'origine de la civilisation babylonienne 1876, Documents religieux de l'Assyrie et de la Babylonie 1883.

4. Jacques François Fromental Élie (1799–1862) žydų kilmės prancūzų operinės muzikos kompozitorius. Cherubini mokinys Paryžiaus konservatorijoje (1809–19); nuo 1827 ten pat prof. (jo gausių mokinių tarpe buvo Gounod ir Bizet). Vienos pirmųjų savo operų (L'artisan 1827) pasisekimo paskatintas H. parašė apie 30 operų, iš kurių labiausiai nusisekę yra La juive (Žydė) 1835, kuri buvo statoma ir Valstybės teatre Kaune, ir komiška opera L'éclair 1835. Be to, išskirtinos La reine de Chypre 1841, Le juif errant

1852. Jo operos stiprioje Meyerbeerio įtakoje pasižymi iškilmingumu, didelėmis scenomis (gausūs chorai ir baletai) ir teatriniais efektais. Šiaip H. operų vertė, nežiūrint kaikurių jų charakterių pagrįsto dramatiškumo ir gan originalios orkestruotės, paprastai nukenčia ir dėl menkų libretų. Iš negausios H. neoperinės muzikos išskirtina De profundis 3 balsams ir orkestrui 1820. Išsp. Leçons de lecture musicale 1857, Souvenirs et portraits 2 tt. 1861–63.

L. Halévy, F. H. 1863; *E. Monnais*, F. H. 1863; *A. Pougin*, F. H. 1865; *M. Curtiss*, F. H. (Musical Quarterly 1953, 2).

Halfa, W a d i H., Sudano mst. prie Nilo, Egipto pasienyje; 12.800 gyv. (1948). Čia prasideda Sudano geležinkelis į Chartumą. Nilo laivybos perkrovimo uostas, aerodromas.

Halfa žr. Esparto.

Haliartas vienas žymiausių per Peloponeso karą antikinės Beotijos miestų, sugriautas Kserkso. 117 pr. Kr. antrąkart romėnų sugriautas nebeatsigavo. 395 pr. Kr. prie H. Spartos karalius Lisandras pralaimėjo mūšį tebečiams ir pats krito.

Haličas, ukr. Halič, Ukrainos Stanislavo (buv. Stanislavov) srities istorinis miestas Dniestro deš. krante, apie 70 mylių į p.r. nuo Lvivo, gyvenamas daugiausia ukrainiečių (1931 buvo 4386 gyv.). H. turi muilo pramonę ir druskos kasyklas. Stačiašlaitėje uoloje tebestovi XII a. pilies griuvėsiai, buv. H. kunigaikščių buveinė.

H. kunigaikštystė pirmą kartą šaltiniuose minima 1113. Ji susikūrė XII a. Dniestro upyne, prie Karpatų. Ji buvo gyvenama slavų baltųjų kroatų. Dėl šio krašto varžėsi Kievo ir Lenkijos valstybės. Kurį laiką H. priklausė Kievo Rusijos valstybei, bet, jai pradėjus irti, daug rusų emigravo į H., kuris pradėjo kilti, valdomas Riuriko dinastijos rusų kunigaikščių. H. k-tės įkūrėjas XII a. pradžioje laikomas Vladimirka, Volodario sūnus, H. k-tę padidinęs. Po jo mirties H. k-tė buvo valdoma jo sūnaus Jaroslavo Osmomislio (1153—1187), kurio valdžioje H. pasidarė viena galingiausių rusų kunigaikštysčių. Buvo steigiami miestai, prekyba plėtėsi, prekybos keliams einant iš rytų į vakarus. Jam mirus, prasidėjo jo įpėdinių tarpusavio vaidai dėl sosto bei kovos su galingais H. bajorais. Ta proga pasinaudojo H. k-tės kaimynai, ir H. buvo užimtas ir valdomas tai Valuinės kunigaikščių, tai Vengrijos karalių. Į kovas kišosi ir lenkų Krokuvos kunigaikščiai. 1200 H. užėmė Valuinės kng. Romanas, kuris, beplėsdamas savo valstybę į šiaurę, susidūrė su lietuviais augštaičiais ir jotvingais, sėkmingai kovodamas su jais. 1205 Romanui žuvus, prasidėjo ilgos kovos dėl H., kuriose dalyvavo lenkai, vengrai, stepių klajokliai ir įvairūs rusų kunigaikščiai, bet svarbų vaidmenį vaidino ir H. bajorai. H. k-tė ėjo iš rankų į rankas, o kurį laiką buvo Vengrijos karalių valdžioje. 1227 H. įsitvirtino kng. Danielius, Romano sūnus. Jo valdžioje H. pasiekė augščiausios savo galybės. 1240–41 H. buvo užpultas totorių. Jiems pasitraukus, Danielius stengėsi praplėsti H. k-tės žemes į šiaurę, bet čia susidūrė su jau susikūrusia Lietuvos valstybe. D.L.K. Mindaugas atvadavo dalį jotvingų ir gudų žemių, jas atimdamas nuo Danieliaus. Norėdamas susilpninti Mindaugą, Danielius apie 1248 susidėjo su jo priešais Tautvilu, Eidividu ir Vykintu ir organizavo koaliciją, kurion įtraukė dar jotvingus, vakarų žemaičius ir Livonijos ordiną. Bet jam nepavyko užgrobti žemių, buvusių į pietus nuo Nemuno vidurupio. Mindaugas sudarė koaliciją, priimdamas krikštą ir nuo Danieliaus atitraukdamas jotvingus. 1254 tarp Lietuvos karaliaus Mindaugo ir Danieliaus buvo padaryta taika, pagal kurią Danieliaus sūnui Romanui vasaliteto teisėmis buvo pavestas Naugardukas ir vad. Juodoji Rusė. Taikai sustiprinti Mindaugas išleido savo dukterį už Danieliaus sūnaus Švarno. Mindaugas dar pažadėjo H. kunigaikščiams padėti kovoti su totoriais, bet greit vėl susipyko su jais ir išvarė Romaną iš jam duotųjų sričių. Žadėdamas sujungti pravoslavų Bažnyčią su katalikų, popiežiaus sutikimu Danielius buvo vainikuotas H.-Valuinės karaliumi 1254, bet, nesusilaukęs tikros paramos, ryšius su Roma nutraukė. Danielius 1259 turėjo bėgti nuo totorių į Vengriją, o jo brolis Vasilka buvo priverstas dalyvauti bendrame su totoriais žygyje prieš Lietuvą. Danielius, naudodamasis lietuvių vidaus sunkumais, pradėjo sistemingą jotvingų krašto kariavimą. Po Danieliaus mirties 1264 H. valstybė buvo padalyta tarp jo sūnų Švarno ir Leono (Levo). Kilus naminiam karui Lietuvoje po Mindaugo nužudymo, Mindaugo žentas Švarnas gavo iš Mindaugo sūnaus Vaišvilko, pasitraukusio į vienuolyną, Lietuvą valdyti 1268, tuo būdu sujungdamas H. su Lietuva. Bet Lietuvoje jis teišsilaikė apie metus ir buvo išvarytas Traidenio. Mirus Švarnui, H. k-tė buvo Leono rankose 1270–1301. Jis savo sostinę perkėlė į Lvovą. Prie jo įpėdinių prasidėjo H. smukimas. H. k-tei teko susikirsti su lietuviais dėl kitados jotvingų gyventųjų žemių, vad. Palenke, ir dėl sričių tarp Nemuno ir Pripeties, kurios nuo 1315 perėjo Lietuvos valdžion. 1324 išmirus H. Danieliaus dinastijai, H. bajorai kunigaikščiai pakvietė Danieliaus sesers Marijos, ištekėjusios už Mozūrų kng. Traidenio, sūnų Boleslovą, priėmusį Jurgio vardą. 1325 jis vedė D.L.K. Gedimino dukterį. Jurgis pritarė vakarietiškai valdymo santvarkai,

iš užsienio kvietėsi amatininkų ir karių ir stengėsi išsivaduoti iš savo bajorų globos, bet bajorų sąmokslo 1340 buvo nužudytas. Po jo mirties H. ir Valuinės kunigaikščiu buvo pripažintas D.L.K. Gedimino sūnus Liubartas, kuris buvo vedęs Valuinės kunigaikštytę. Už Liubartą kraštą faktiškai valdė H. bajorų vadas Dimitras Detko. 1340 Lenkijos karalius Kazimieras drauge su vengrais įsiveržė į H. k-tę ir pradėjo karą su Lietuva. Po kelerių metų kovos Kazimieras užėmė H. ir Valuinę 1349. Liubartas išsilaikė tik Lucke. 1350 Liubartas, savo brolių Kęstučio ir Algirdo padedamas, atsiėmė visas Valuinės pilis ir nusiaubė Lukovo, Sandomiro ir Radomo žemes. Pagal Lietuvos ir Lenkijos taiką 1366 H. buvo paliktas Lenkijai, o didžioji Valuinės dalis su Vladimiru Lietuvai. Nebesitikėdamas atsispirti prieš lietuvius, Kazimieras dar 1350 pripažino, kad H. priklauso Vengrijai, o Vengrijos karalius Liudvikas H. perleido Kazimierui ligi jo gyvos galvos. Karas tarp Liubarto, Lietuvos palaikomo, ir Lenkijos vėl atsinaujino ir truko ligi Kazimiero mirties 1370, bet H. pasiliko lenkų rankose. Po Kazimiero mirties Vengrijos karalius Liudvikas pasidarė kartu ir Lenkijos karaliumi. Liudvikas H. k-tę pavedė valdyti Opolės kng. Vladislovui, bet 1379 ji atšaukė, o H. k-tę prijungė betarpiškai prie Vengrijos. Kraštą valdė vengrų seniūnai. Kai 1387 Jogaila išvyko iš Krokuvos į Lietuvą, Lenkijos didikai, pasiėmę jaunutę karalienę Jadvygą, išvyko į H. k-tę su tikslu ją prijungti prie Lenkijos. Visi vengrų seniūnai pasidavė, bet H. pilies paimti lenkai neįstengė, ir tik pagalbon atvykę Lietuvos kunigaikščiai su Vytautu priešakyje pilį privertė pasiduoti. H. buvo prijungtas prie Lenkijos. Lenkijos kova su Lietuva dėl Podolės ir Valuinės žemių atsinaujino po D.L.K. Vytauto mirties 1430 ir ėjo D.L.K. Kazimiero laikais ir vėliau, faktiškai H. lenkams valdant. Liublino Unijos seimo metu 1569 D.L.K. Žygimantas Augustas tas visas žemes atidavė Lenkijai, ir nuo tada ligi 1772 H. buvo Lenkijos teritorijos dalis, vad. Ruse (lenk. Ruś). Jogailaičių valdžioje H. patyrė ekonominę gerovę, kuri ėmė menkėti XVI a., prekybos keliams ir centrams pasikeitus dėl vandens kelio į Indiją ir Amerikos atradimo. Lenkų valdžioje esančiam H. pasikeitė etnografinė gyventojų sudėtis. Čia įsikūrė nemažai lenkų bajorų dvarininkų, vietos bajorai sulenkėjo, bet valstiečiai išliko rusai, vad. rutėnais, vėliau ukrainiečiais. XVII–XVIII a. H. nemažai kentėjo nuo kazokų ir totorių puolimų. Per pirmąjį Lenkijos padalijimą 1772 H. su apylinkėmis atiteko Austrijai ir sudarė branduolį Galicijos, gavusios vardą nuo H. Austrijos valdžioje H. išbuvo ligi 1919. Jau XIX a. čia pradėjo reikštis antagonizmas tarp valstiečių ukrainiečių ir dvarininkų lenkų, turėjusių politinę persvarą. Neatsižvelgiant į ukrainiečių nepasitenkinimą, 1919 H. buvo prijungtas prie Lenkijos ir jos valdžioje išbuvo ligi 1939. H. apylinkėse vyko smarkios kautynės I ir II pas. karų metu. II pas. kare vokiečiams nugalėjus Lenkiją, H. 1939 IX buvo užimtas T. Rusijos kariuomenės ir 1940 prijungtas prie Ukrainos TSR. 1941 vasarą H. užėmė vokiečiai ir jį išlaikė ligi 1944 rudens. Nuo tada H. vėl grįžo į Ukrainos TSR, kurioje ir dabar tebėra.

Ig. Jonynas, Haličas (Lietuviškoji Enciklopedija IX t.); *I. I. Šaranevič,* Istorija Halycko-Volodimirskoj Rusi II 1899; *I. P. Filevič,* Borba Polši i Litvy-Rusi za Galicko Vladimirskoje nasledije 1890; *N. Daškevič,* Kniaženije Daniila Galickago 1873; *A. A. Savič,* Borba feodalov v Galicko-Volynskoj Rusi v XII—XV v. v. (Učen. Zap. Mosk. Ped. Inst. im. Liebknechta ser. istor. II t. 1937); *J. Pasternak,* Velika Istoriya Ukrainy 1948.

K.Avž.

Halifax 1. Charles Montague (1661–1715) anglų politikas ir poetas. Drauge su M. Prior parašė parodiją The Town and the Country Mouse 1687. Jis įsteigė Anglijos banką, pirmą kartą paleido kredito bilietus apyvarton ir sudarė valstybinę paskolą. 1714 iždo kancleris.

2. Edward Frederick Lindley Wood (g. 1881) anglų politikas. 1910 išrinktas į parlamentą nuo konservatorių partijos. 1926–1931 Indijos generalgubernatorius. 1935 Lordų rūmų pirmininkas ir karo reikalų ministeris. 1938 užsienio reikalų ministeris, suvaidinęs svarbų vaidmenį su Hitleriu sudarant vad. Miuncheno paktą. 1941–46 Anglijos atstovas JAV. Išspausdino John Keble 1932, Indian Problems 1932, Speeches on Foreign Policy 1940, American Speeches 1947.

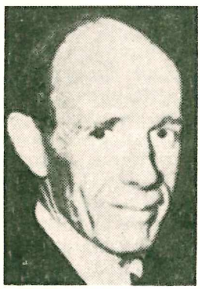

E. Halifax

Halifax 1. Kanados mst., svarbiausias jos uostas Atlanto krantuose ir Nova Scotia provincijos sostinė. Įkurtas 1749 išsikišusiame pusiasalyje kaip britų karo laivyno bazė; apie 80.000 gyv. (1955; 70.500 1941). H. yra vienintelis neužšalantis Kanados uostas. Didžiuliai javų elevatoriai, naftos rafinerijos, cukraus, medžio ir laivų statybos pramonė. Uosto baseinas 33 km² dydžio, minimumas 30 pėdų gylio. Čia prasideda kelios svarbios gležk. linijos, iš kurių viena į Vancouverį yra ilgiausia Š. Amerikoje. 1818 įkurtas Dalhousie univ., citadelė, kat. arkivyskupo rezidencija; iš keliolikos bžn. žymiausioji yra 1750 sta-

tytoji medinė šv. Povilo bžn. 1916 XII 6 didelė miesto dalis prie uosto buvo sunaikinta, ir žuvo šimtai žmonių, kai uoste sprogo su kitu laivu susidūręs amunicijos laivas.

2. D. Britanijos mst. Peninų kalnų r. pakarštyje, Yorkshire grafijoje; 97.320 gyventojų (1952). Žymus tekstilės pramonės centras, kilimų ir audimo mašinų gamyba.

H. l i e t u v i a i pradėjo kurtis 1947. Pradžioje buvo apie 120, dabar yra likę apie 70. Daugumas dirba tekstilės pramonėje. Dar 1947 įst. DBLS skyrius (jam yra vadovavę J. Valiulis, R. Giedraitis, K. Mereckis, A. Vainauskas, S. Kavaliauskas, A. Čiakas, A. Balsys, A. Kazikauskas). R. Giedraičiui kolonijai vadovaujant, 1948 suruoštas Vasario 16-sios minėjimas, kuriame dalyvavo miesto burmistras C. Holdsworth ir parlamento narys Dryden Brooke. Kol kolonija dar buvo didesnė, joje veikė choras, kvartetas ir tautinių šokių grupė. Tos meninės pajėgos pasirodydavo tiek saviesiems, tiek anglų visuomenei. 1949 anglų jaunimo suruoštoje parodoje dalyvavo ir lietuviai su drožiniais ir rankdarbiais, o ta proga suruoštame festivalyje lietuviai šoko tautinius šokius. 1948 ir 1949 čia įvyko pirmieji du lietuvių skautų suvažiavimai iškylos, kuriuos organizavo R. Giedraitis. 1948 XI 27 V. Bruzgelevičius suorganizavo sporto klubą Vilnių. Jo vadovaujama krepšinio komanda 1950 Anglijos lie-

Halifax

tuvių krepšinio turnyre laimėjo I vietą, o 1950 ir 1951 Anglijos lietuvių krepšinio pirmenybėse vicemeisterio vardą, 1950 pabaltiečių turnyre Wetherby I vietą ir taurę, 1950 ir 1951 Yorkshire meisterio vardą. Šachmatininkai H. ir apg. šachmatų lygos pirmenybėse 1952 ir 1953 išsikovojo I vietą ir pereinamąją taurę. 1954 Vilniaus sporto klubas likviduotas. Religinius šios lietuvių kolonijos reikalus aptarnauja kun. J. Kuzmickis. Nuo 1948 vidurio veikia bažnytinis komitetas.

Halikarnasas senovės Karijos (M. Azijoje) pajūrio miestas. Jis graikų įkurtas.

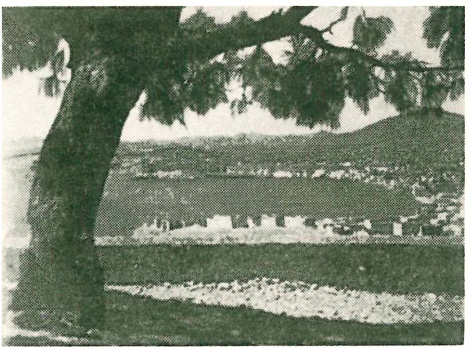

Halikarnasas

Su kitais miestais jis sudarė doriečių amfiktioniją, vad. heksapolį. IV a. H. pateko persams. Valdant persų satrapui Mauzolui, H. gerovė klestėjo. Mauzolo žmona savo vyro garbei H. pastatė mauzolėjų-antkapį. Mauzolėjų statė garsus skulptorius Skopas. Aleksandras D. užkariaudamas apgriovė H., kuris po to sunyko. Dabar H. vietoje yra Budrum. H. gimė Herodotas ir Dionisas, vad. Halikarnaso Dionisu. Daug skulptūrinių puošmenų yra patekę į Britų muzėjų.

Halina upelis Jašiūnų vls., Vilniaus aps., Rudaminos (Vokės, Neries) kair. įtakas, 20,1 km ilgio.

Halys senasis Kisil Irmako upės M. Azijoje vardas ,senovėje rytinė Lidų imperijos riba.

Halitas valgomasios druskos (NaCl) mineralas. Kristalizuojasi izometrinės sistemos kristalais, paprastai taisyklingais kubais. Būdamas grynos sudėties, yra bespalvis ir permatomas, bet dažnai dėl įvairių priemaišų yra gelsvos, rausvos, melsvos ar purpurinės spalvos. Kietumas 2,5, lyg. sv. 2,16. Randamas plačiai paplitęs pasaulyje šalia gipso, anhidrito, kalcito ir molio. H. susiformuoja, išgaruojant sūriam vandeniui. Jo sluogsniai įvairaus storio. Didžiausi ištekliai JAV yra New Yorko, Michigano, Ohio, Kansas, New Mexico ir Utah valstybėse. Per metus JAV iškasama apie 3 mil. t. *A.B.*

Haliucinacija (lot.) ligūstas pojūčių būvis, kada be išorių paerzinimų žmogus girdi, užuodžia ar mato nesamus dalykus. H. pasireiškia daugiausia psichiniams ligonims. H. gali būti įvairių rūšių: regos, klausos, skonio, uoslės, lytos. Pavyzdžiui, turis regos H. psichinis ligonis mato įvairiausius nesamus daiktus, vaizdus, šmėklas, šviesas, figūras ir t.t. Uoslės H. atveju ligonis kartais tvirtina, kad į jo kambarį leidžiamos nuodingos dujos. Sergą baltąja šiltine ar karščiavimo metu daugiausia žmonės haliucinuoja. Ūminių psi-

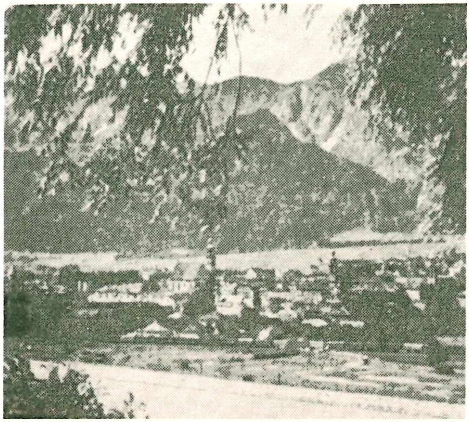

Hall (Tirolyje)

chinių susirgimų metu dažniau pasitaiko regos H., o chroninių — klausos H. Psichiškai sveikiems žmonėms H. gali rodytis tik smarkiai išvargus, išbadėjus arba stipriai troškulio kankinamiems, pvz. dykumose keliautojas gali pamatyti nesamą oazę.

Hall 1. Schwäbisch H., Vokietijos kurortinis mst. Württemberge, prie Kocher upės; 19.000 gyv. (1950). Radioaktyvieji mineraliniai vandenys.

2. H. in Tirol Austrijos mst. Tirolyje, 10 km į r. nuo Innsbrucko; 10.255 gyv. (1950).

Hall 1. Asaph (1829–1907) JAV astronomas. Dirbo Harvardo observatorijoj, vėliau Washingtone laivyno observatorijoje. Čia dirbdamas, H. 1877 atrado du Marso mėnulius, kuriuos jis pavadino Phobos ir Deimos. Vadovavo kelioms ekspedicijoms saulės aptemimų ir Veneros tranzitų stebėti.

2. Granville Stanley (1846–1924) JAV psichologas ir pedagogas. Harvardo univ. prof. ir 1889–1920 Clark univ. prezidentas. 1887 įsteigė American Journal of Psychology ir redagavo ligi 1921. H. yra atstovas vad. kultūrinės epochos teorijos, kurią išdėstė veikale Adolescence 1904. Išsp. The Contents of Children's Minds on Entering School 1894, Youth — Its Education, Regimen and Hygiene 1907, Educational Problems 1911, Jesus the Christ, in the Light of Psychology 1917, Morale: The Supreme Standart of Life and Conduct 1920, Recreations of a Psycologist 1920, Senescence 1922, Life and Confessions of a Psychologist 1923.

3. Peter Adolf (1739–1793) švedas miniatiūrų tapytojas, nuo 1766 daugiausia gyvenęs Paryžiuje. Jo gouache dramblio kaule tapytos miniatiūros garsios pasaulyje.

Hallam Henry (1777–1858) anglų istorikas, pasirėmęs pirmaisiais šaltiniais, parašė tris svarbius veikalus, kurie ir šiuo metu nenustojo savo reikšmės. Išsp. View of the State of Europe during the Middle Ages 1818, ²1848, Constitutional History of England 1827, Introduction to the Literature of Europe in the XV, XVI and XVII Centuries 1838–39.

G. P. Gooch, History and Historians of the Nineteenth Century 1952.

Halle (hebr. ‚garbinti', iš čia Hallelu Jah — Aleliuja ‚garbinkime Dievą') vadinama tam tikras skaičius psalmių liturgijos reikalams. Mažasis arba Egipto H. sudėtas iš 112–117 psalmių, kurias žydai giedodavo šeimose, valgydami Velykų avinėlį, ir šventykloje per didžiąsias šventes: Velykas, Sekmines, Palapinių ir Šventyklos pašventinimo dienose, be to, pirmąją kiekvieno mėnesio dieną. Didysis H. sudėtas iš 120–136 psalmių. Kada žydų liturgijoje pradėta vartoti H., tikrų žinių nėra. Iš II Pak. Įst. knygos atrodo, kad jau karaliaus Josijo laikais H. buvo žinomas. H. turėjo įtakos ir krikščionių liturgijai, kur psalmių giedojimas užima svarbią vietą.

Halle Sir Charles (1819–1895) anglų pianistas ir dirigentas. 1848 iš Prancūzijos persikėlęs gyventi į Angliją. 1857 įsteigė Manchesteryje orkestrą, o 1893 Karališkąją muzikos koledžą ir jam vadovavo. Daugelio muzikos festivalių dirigentas. Išsp. Life and Letters Sir Ch. H. 1896.

Halle an der Saale vidurio Vokietijos mst. Sachsuose, 32 km į š.r. nuo Leipcigo; 230.000 gyv. (1946). Martyno Liuterio univ. (įkurtas 1694), augštoji teatro ir muzikos mokykla (įkurta 1947). Apylinkėje didelis rudosios anglies, druskos ir kalio druskos kasyklos. H. minima jau 1064; viduramžiais svarbus prekybos centras, Hanzos sąjungos narys.

Halley Edmund (1656–1724) anglų astronomas. H. saulės dėmių stebėjimai patvirtino, kad saulė sukasi apie savo ašį. Tyrinėjo žemės magnetizmą ir mėnulio judesį. Pirmas nustatė periodinių kometų buvimą Išsp. Tabulae astronomiae 1752 ir daugelį atskirų darbų; redagavo Philosophical Transactions.

Halley'o kometa yra geriausiai žinoma visų kometų. 1682 E. Halley atkreipė dėmesį į didelį 1531, 1607 ir 1682 kometų orbitų panašumą. Jis pareiškė nuomonę, kad

Halley kometa

tai būta tos pačios kometos, ir apskaičiavo, kad ji vėl turinti pasirodyti 1758. Iš tikrųjų 1758 pabaigoje H. kometa vėl pastebėta, o 1759 pradžioje pasiekė mažiausio atstumo nuo saulės. Tuo būdu buvo pirmą kartą įsitikinta, kad yra periodinių kometų. Jos periodas vidutiniškai yra 77 metai. Periodo ilgis svyruoja keletą metų dėl planetų perturbacijų. Šiuo metu šis periodas yra 76 metai. 1759 kometa vėl pasirodė 1855 ir 1910. Sekantis jos pasirodymas bus 1986. Kadangi jos atstumas nuo saulės svyruoja tarp .5 ir 35 kartų žemės atstumo, tai didžiojo savo kelio aplink saulę dalyje ji nėra matoma. Tik kai priartėja prie saulės, ji pasidaro vienas iš ryškiausių dangaus kūnų. Tiriant įvairius senovės užrašus, nustatyta, kad ši kometa buvo jau pastebėta 240 pr. Kr. ir nuo to laiko iš viso pasirodė 28 kartus.

Paskutinio pasirodymo metu jos galvos šviesumas prilygo šviesiausioms žvaigždėms, o jos uodega buvo apie 60 milionų kilometrų ir užėmė 120° lanką dangaus skliaute. Kometa praėjo apie 24 milionus kilometrų nuo saulės, o jos branduolyje pro teleskopus buvo galima matyti stambesnes kometą sudarančias dalis (kometą sudaro palaidų uolų, dulkių ir dujų spiečius).

Hallén Andreas (1846–1925) švedų kompozitorius, kritikas ir dirigentas (Karališkajame teatre 1892–97). H. buvo pirmasis švedų kompozitorius, pasinešęs į Wagnerio stilių. Operos: Herald Wiking 1884, Valdemarsskatten 1899 ir baladė Styrbjörn Starke.

Haller 1. Albert von (1708–1777) šveicarų universalus mokslininkas, gydytojas ir poetas, Göttingeno univ. prof. Eksperimentinės fiziologijos ir botanikos, biologijos kūrėjas. Kaip botanikas jis yra žinomas Linné priešas. Yra jo veikalų apie anatomiją, botaniką ir praktinę mediciną. Be to, garsus savo lyrika, politiniais romanais ir kaip pirmas Alpių kalnų grožio aprašytojas. Išsp. Versuch schweizerischer Gedichte.

2. Józef (g. 1873) lenkų generolas. I pas. karo metu vadovavo lenkų legionams Austrijoje. 1918 organizavo lenkų legionus Prancūzijoje. Su jais atvykęs į Lenkiją, 1919 vadovavo Ukrainos žemių užkariavimams. Po Pilsudskio perversmo pasitraukė iš kariuomenės. 1940–43 Lenkijos egzilinės vyriausybės švietimo ministeris.

3. Michael (1840–1915) vokiečių kompozitorius, kun., bažnytinės muzikos populiarintojas, Regensburgo bžn. muz. m-los prof. Visi lietuviai, lankiusieji šią mokyklą, buvo jo mokiniai. Lietuvje plačiai giedamos jo mišios, offertorium ir kiti motetai. Parašė 14 mišių, melodramų, bžn. muzikos vadovėlių, Vademecum for Vocal Instruction ^{121}910.

Halliste Herman (g. 1900) estų skulptorius, kūręs realistinius biustus ir architektūrinius paminklus.

Hallman Adolf (g. 1893) švedų grafikas, modernaus laikraščių iliustravimo pionierius Skandinavijoje. H. stilius yra rafinuotai suprastintas ir tipografiškai efektyvus. Iliustravo Baudelaire, Maupassant, Hj. Söderergo veikalus. Nuo 1944 gyvena JAV.

Hallstatt

Hallstatt Austrijos vietovė prie p.v. H. ežero kranto ir Salzberg kalno (Dachsteino grupėje); 1522 gyv. (1952). Druskos kasyklos, medžio apdirbimo mokykla, XIV a. bžn. su XV a. medžio skulptūros altoriumi. Kapuose pagarsėjusi kripta su daugybe atkastųjų žmonių kaulų, atrastų 1846 priešistoriniame kapinyne. Jie davė vardą vad. H. ankstyvojo geležies amžiaus kultūrai.

F. Morton, Hallstatt und die Hallstattzeit 1953.

Hallström 1. Gunnar (1875—1943) švedų tapytojas ir grafikas. Gamtovaizdis, motyvai iš liaudies gyvenimo ir sporto dominuoja jo kūryboje. Gimtosios tėviškės jausmas jo kūryboje įgauna dažnai simbolinę reikšmę. Žinomas ir kaip knygų iliustratorius.

2. Eric (1893–1946) švedų tapytojas, kūręs daugiausia miesto paveikslus, dažniausiai miesto pakraščius ir fabrikus, apsnigtus ar pavasarėjant. Nuo 1930 persimetė į nekonvencionalinę tapybą, pilną temperamento ir pasižyminčią turtingu koloritu.

3. Per (g. 1866) švedų rašytojas, Švedų Akademijos narys 1908, jos sekretorius 1931–41, Nobelio komiteto narys 1913, jo pirmininkas 1922, laimėjęs De nio literatūrinę premiją 1929. H. yra gilus psichologas, iškėlęs švedų novelę iki ligi šiol dar nežinoto meniškumo. Jis yra puikus meistras perteikti ir nevienodžiausioms bei skirtingiausioms scenoms, tikroms arba sukurtoms, tiek klasikinėms, tiek viduram-

žinėms, tiek ir iš dabarties aplinkos paimtoms. Parinktu nuotaikos veikimu bei sugebėjimu be galo kaitalioti jis perteikia gamtovaizdžio tapybinius elementus, jausmingai analizuoja jų veikimą mūsų pojūčių. Ir žmonių pavaizdavimas jo yra analizinis. Jis nekuria tuoj nieko nelaukęs. H. stilius jautrus, turtingas niuansų, tačiau koloritas gali būti perdaug rėžiantis ir perdaug šviesus. Bet dažniau yra greito ir aštraus pastebėjimo, ironiškos kritikos, smagaus juoko, malonaus liūdesio išraiškos. Gili užuojauta yra jo kūrybos pagrindinė nuotaika. Savo dramos kūriniams H. pavyko įlieti pakankamai sceninio gyvenimo. H. yra aštrus konservatyvių pažiūrų eseistas. Pradžioje H. buvo persiėmęs Byrono, Keats ir Shelly lyrika, paskui pasuko į Schopenhauerį, turėjusį didelės įtakos jo kūrybai. H. į švedų kalbą yra išvertęs Shakespeare dramatinius veikalus. Rinktiniai raštai 12 tt. (1922–23.)

J. Lng.

Halmahera, kitaip Džilolo, Molukų sala Pacifike; 18.000 km², apie 40.000 gyv. Sala 160 km ilgio ir tik ligi 1,5 km pločio, turi 4 siaurus pusiasalius ir veiklių vulkanų. Gyvena alfurai, malajai ir papuasai. Administracinis centras Tobelo. Išvežama kopra, kietasis medis, tabakas, koko riešutai.

Halofitai augalai, galį vartoti sūrų vandenį bei augti druskinguose dirvožemiuose. Jų esama pajūriais, prie mineralinių šaltinių ir kitose druskingose augavietėse. Minėtina naryčiažolė (Triglochin maritimus), meldas pajūrinis (Scirpus maritimus), druskė smiltyninė (Salsola Kali) ir kt.

Halogenacija, ar halogeninimas, yra cheminis procesas, kuriuo įvedama vienas ar daugiau halogeno (fluoro, chloro, bromo ar jodo) atomų į organinį junginį. Halogeninimas turi didelės reikšmės tiek laboratorijoje, tiek pramonėje. Dėl chloro pigumo ir patogaus reaktingumo chlorinimas yra dažniausiai naudojamas, brominimas mažiau, jodinimas mažiausiai. Fluorinimas tik neseniai pradėtas plačiau naudoti, bet jo reikšmė sparčiai didėja.

Halogenai cheminių elementų grupė, į kurią įeina fluoras, chloras, bromas ir jodas. Jie su metalais duoda druskų. Junginiai su vandeniliu yra dujos, kurios ištirpintos vandenyje veikia kaip rūgštys. Junginiuose, kurių sudėtin, be H., įeina ir deguonis, H. yra augštesnio valentingumo 3, 5 arba 7. H. fizinės bei cheminės savybės yra tartum atominio svorio funkcijos. Fizinis stovis iš dujų stovio (fluoras) pereina į kietą stovį (jodas). Spalva tamsėja didėjant atominiam svoriui, išstumia H. su didesniu atominiu svoriu iš pastarojo junginio su vandeniliu ar metalu.

Haloidai žr. Halogenai.

Halonen Pekka (1865–1933) suomių tapytojas. Savo pirmuose realistiniuose gamtovaizdžio kūriniuose buvo paveiktas prancūzų, bet greit persimetė į labiau suprastintą tautinį stilių.

Halphen Louis (g. 1880) prancūzų istorikas, viduramžių istorijos prof. Sorbonnoje. Drauge su Ph. Sagnac leidžia Peuples et civilisation. Išsp. Études sur l'administration de Rome au moyen âge 1907, L'histoire en France depuis cent ans 1914, Les barbares ²1930, Introduction à l'histoire 1946.

Hals 1. Frans (apie 1580–1666) olandų dailininkas. Carel van Manders mokinys. Pirmas genialus savo šimtmečio ir krašto dailininkas, lygintinas su Rembrandtu, Rubensu ir Van Dycku. Karališkųjų dvarų ir bažnyčių proteguotam barokui išvirtus į manierizmą (suskilusį į dvi priešingas sroves: imitacinį natūralizmą ir kultinį formalizmą), Olandijos dailėje pasireiškė stipri tendencija grįžti atgal į gamtą, liaudies papročius ir sodiečių buitį. Iš tokių baroko tradicijų griovėjų H. buvo pats pirmasis ir kūrybiškai pajėgiausias. Revoliucionieriškos dvasios tapyti H. paveikslai vaizduoja brutalią ir šelmišką smuklių aplinką, linksmus girtuoklius, kokietiškas merginas, gatvės muzikantus; portretuose ir masinėse scenose visas dėmesys kreipiamas nebe į reprezentatyvų puošnumą ir orumą, bet į kasdienybės ir tipo akcentavimą. H. žmonės tėra tautos ir liaudies

Fr. Hals Autoportretas

Fr. Hals Bohemijos mergaitė

atstovai, būdingi tiktai savo laisva ir nerūpestinga laikysena, savo vitalumu ir eilinio piliečio nesiskaitymu. Apibendrintas žmogaus pavidalas fiksuojamas drobėj beveik plakatišku siluetu, kad net jis prapuola masėje arba fone. Puošeivos kultas nutraukiamas pilkon gatvės žmogaus kasdienybėn: linksmon, apsvaigusion, norinčion užsimiršimo. Spalvomis tebėra artimas baroko tapybai, bet paveikslų koloritas prigesintas, teptuko pabraukimai diktuoti akimirkos užgaidų ir nuotaikos: vengią pedantiško krapštinėjimo ir filisteriškos precizijos. H. kūryba buvo genialaus menininko atsakymas į pompastišką baroko nusigręžimą nuo paprastojo žmogaus, į užsidarymą mite ir idealizuotoje aristokratiškoje atmosferoje bei tematikoje. H. kūryba vėl grąžino olandų, kartu ir Europos, tapybon neidealizuotą aplinką ir žmogų, sutrupinusį sustingusią pozą ir manierą. Nuo H. prasideda tikrai impozantiškas olandų dailės laikotarpis, Europos tapybos evoliucijoje palikęs nepamirštamų laimėjimų ir šedevrų. *H.N.*

2. Frans jaunesnysis (apie 1617–23 — apie 1669) olandų tapytojas pirmojo sūnus. Piešimo mokėsi iš tėvo ir yra laikomas vienu žymesniųjų tėvo sekėjų. Piešė portretus ir gyvenimo scenas. Paveikslai: Smuikininkas, Jaunasis smuikininkas.

Fr. Hals Jaunasis smuikininkas

Hälsingborg, Helsingborg, p. Švedijos uostas ties siauriausia Öresundo (žr.)

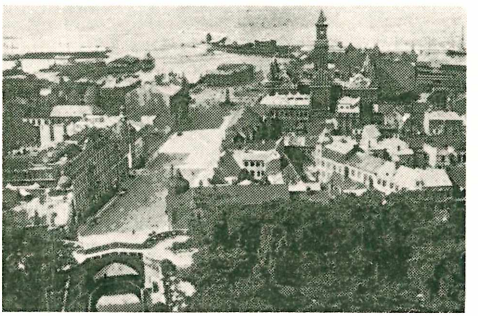

Hälsingborg

vieta priešais Danijos Helsingörą; 71.718 gyv. (1951). Modernus mst. išaugo šalia senos pilies ir IX a. buvusio miesto. Ligi 1658 H. priklausė Danijai, po ilgų ginčų 1710 atiteko švedijai. Netoli H. yra Skandinavijoje vienintelės akmens anglies kasyklos ir didelis molynas. Vario lydymo, trąšų, gumos ir puodų pramonė.

Halvorsen Johan (1864—1935) norvegų kompozitorius ir dirigentas, sukūręs muziką daugeliui scenos veikalų, orkestrui kūrinį Bojarernas intag (Bajorų įžengimas) ir kitų.

Hama v. Sirijos mst. pakeliui iš Alepo į Damaską; apie 75.000 gyv. (1955). Vilnos, šilko audinių, vyno pramonė ir prekyba. H. gimė viduramžių arabų geografai Abulfeda ir Jakut. Sen. hebrajų Chamath, nuo II a. karo tvirtovė, hititų karalių rezidencinė vieta.

Hamadan š.v. Irano H. provincijos sostinė, pakeliui iš Teherano į Bagdadą, derlingoje lygumoje; 104.000 gyv. (1942). Ki-

limų, odos dalykų, vilnos tekstilės, varinių rankdarbių pramonė. Vienoje mečetėje pagal tradiciją sakoma Mardekėjo ir Esteros, o kitoje filosofo gydytojo Avicenos palaikus esant. H. — sen. Ekbatana. I pas. karo metu dėl jo vyko atkaklios rusų kautynės su turkais; 1915 užimtas rusų, 1916 turkų rankose, 1917 vėl rusų atsiimtas, o 1918 britų ekspedicinių jėgų laikinai okupuotas.

Hamadriadės medžių nimfos, driadės.

Hamakas (prc. hamac, isp. hamaca) regztinis, pakabinamas guolis iš virvelinio tinklo. Europiečiai H. atrado Amerikoje, kur jis čiabuvių buvo vartojamas lovos vietoje. Audeklinis H. jūreivių vartojamas laivuose lovos pakaitalu.

Hämäläinen Helvi (g. 1907) suomių rašytoja, kurios lyrika ir eiliuotos dramos nuspalvintos svajingu grožio ilgesiu. Taip pat ir dažnai ginčų kėlę realistiniai romanai pasižymi romantiniu jautrumu bei instinktu. H. žvilgsnis į žmones yra ramus, psichologinis, stilius raiškus ir vaizdingas. Išleido romanus: Vanduo gatvės grioveliuose 1935, Kaimas dega 1938, Įsipareigojimas 1942; eilėraščių rinkinį Vaikiškoji šypsena 1943.

Hamamatsu Japonijos mst. Homšu saloje; apie 155.000 gyv. (1951). Muzikos instrumentų, tekstilės, medžio pramonė.

Hamann 1. Johann Georg (1730—1788) vokiečių filosofinis rašytojas. Gimęs Karaliaučiuje, ten pat studijavo filosofiją, teologiją ir teisę bei ekonomiką. Civiliniame gyvenime įvairiopų pareigų tarnautojas, pagrindiniu savo interesu buvo protestantiškai mistiškos dvasios filosofas. Gyvendamas ‚apšvietos' amžiuje, buvo protestantiškai mistiškos dvasios mąstytojas, griežtai priešingas savo laiko racionalizmui. Jo minčiai susiformuoti turėjo įtakos G. Bruno, Leibnizas ir Spinoza. Asmeniškai draugavo su Goethe, Jacobiu, Herderiu, Lavateriu. Buvo draugas ir su Kantu, bet nusistatęs prieš šio filosofiją. Užuot proto, pagrindiniais žmogiškosios įžvalgos organais jam atrodė nuojauta, intuicija. Kūrybinis mąstymas vykstąs vaizdais ir palyginimais, kaip jis vykęs ir mitinėje žmonijos istorijos pradžioje. Poezija buvusi pirminė žmonijos kalba. Kalba atspindinti kūno ir sielos, juslingumo ir dvasingumo vienybę. Priešingas bet kokiam racionalistiniam dalykų skaldymui, H. visur pabrėžia vienybę, galutinį visų prieštaravimų nuveikimą rasdamas Žodyje, tapusiame Kūnu. Tuo būdu iraconalizmas galutinai atremiamas į religiją. Sistemiškai savo minčių H. nedėstė. Jo raštai yra aforistinio pobūdžio, sunkaus ir neaiškaus žodžio, pelniusio jam ‚šiaurės mago' (Magus des Nordens) vardą. Žymiausi jų Sokratische Denkwürdigkeiten 1759, Kreuzzüge eines Philologen 1762, Golgatha u. Scheblimini 1784. Visus raštus naujai nuo 1949 leidžia J. Nadler. H. reikšmė visų pirma remiasi jo įtaka iškilti vokiečių literatūroje vad. genijaus kultui ir ‚Sturm und Drang' sąjūdžiui, paruošusiems posūkį iš klasicizmo į romantizmą.

R. Unger, H. u. die Aufklärung ²1925; *E. Metzke*, H.s Stellung in der Philosophie des 18. Jahr. 1934; *J. Nadler*, J. G. H. 1949. *J. G.*

2. Richard (g. 1879) vokiečių meno istorikas, 1913–49 Marburgo univ. prof. Įsteigė meno istorijos institutą. Išspausdino Deutsche und französische Kunst im Mittelalter 1923, Deutsche Malerei vom Rokoko bis zum Expressionismus 1925, Geschichte der Kunst 1952–53, Ägyptische Kunst 1944, Rembrandt 1948, Griechische Kunst 1949, Geschichte der Kunst des Altertums 1952.

Hambidge Jay (1867–1924) amerikiečių meno istorikas, tyręs klasikinio meno liekanas ir nustatęs matematinius principus, kuriais vadovavosi graikų ir egipto statybininkai. Išsp. Dynamic Symmetry the Greek Vase 1920, Dynamic Symmetry in Composition as Used by the Greek Arts 1923, The Parthenon and Other Greek Temples 1924, The Elements of Dynamic Symmetry 1926.

Hambro Carl (1885–1955) norvegų konservatyviosios krypties politikas bei laikraštininkas, Morgenbladet vyr. red., parlamento pirm. 1926–45, nuo 1926 delegatas prie Tautų Sąjungos. Per II pas. karą gyveno JAV. Išleido I saw it happen in Norway 1940.

Hamburgas, Hamburg, didumo antrasis Vokietijos mst., didžiausias jos jūrinės prekybos centras ir uostas, prie Elbės žemupio (100 km nuo jūros); 1.723.000 gyv. (1953). Uostas apima 24,5 km², turi apie 1000 kranų (1943–45 800 sunaikinta orinių puolimų), didžiulius krantinių sandėlius, kurių 98% karo metu sugriauta; išlikusios laivų statymo įmonės 1946–48 buvo demontuotos ir išgabentos. Prieš II pas. karą H. uosto prekių apyvarta pasaulyje ėjo tuoj

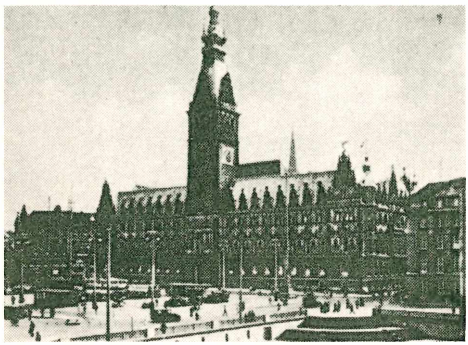

Hamburgo rotušė

Hamburgas

po Londono, New Yorko ir Rotterdamo su 28 mil. t metinės apyvartos. 1952 uosto apyvarta pasiekė 60% prieškarinio dydžio, kai Bremeno apyvarta buvo 125%. Rusams okupavus vidurio ir rytų Vokietiją, H. neteko didžiosios dalies savo užnugurio. Pramonė: laivų statyba (22.500 dirbančiųjų), mašinų (20.540 dirbančiųjų), elektros reikmenų (14.000), chemikalų (12.000), gumos (11.000), spaudos (8000), tekstilės ir drabužių (10.000), maisto dalykų ir įvežamų žaliavų (26.000), rūkalų (2800), metalo ir kt. Žymenybės: kelios XIV — XVIII a. gotinės bžn., hidrografinis institutas, jūrų valdyba, universitetas (įkurtas 1919), ev. teologijos akademija, muzikos ir teatro augštoji mokykla, žuvininkystės ir žvejybos institutas, jūrų mokykla, socialinės pedagogikos institutas, 9 muzėjai, meno galerija, observatorija, planetariumas, pasaulyje didžiausias Hagenbecko zoologijos parkas (Stellingene), vst. opera, 11 teatrų. H. yra autonominio krašto Freie und Hansestadt Hamburg (747 km²) sostinė. 1937 buvo prie H. prijungta Altona. H. įkurtas saksų IX a., 831 vyskupijos centras, 1292 išsikovojo autonomiją, 1510 laisvasis mst. H. buvo Hanzos narys, XVIII a. labai žymus kultūrinio gyvenimo centras su opera ir teatru. II pas. karo metu sunaikinta 53% miesto namų. *A.B.*

H. lietuviai. H. ir jo priemiesčiuose lietuviai pradėjo kurtis po Vokietijos kapituliacijos, kada anglosaksai perleidinėjo rusų bolševikams Mecklenburgo sritį. 1945 gyvenę lietuviai H. įsteigė Lietuvių komitetą, kurio pirmininku buvo A. Danta, ir turėjo dvi lietuviškas stovyklas: Ralsted-Holdingenbaumo, kuri po 8 mėn. iš H. apylinkės buvo iškelta, ir kitą, išlikusią ligi pat išemigravimo. Joje buvo ne tik lietuviška bendruomenė, bet ir sava lietuviš-

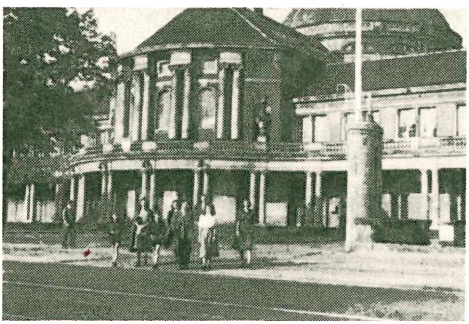

Hamburgo universiteto centriniai rūmai

Pabaltijo univ. akad. stovykla Hamburge

ka pastogė. Tai buvusi v. Vokietijoje savotiškiausia tremtinių stovykla, susidėjusi iš penkių lietuviškų (Akcinės bendrovės Lietuvos Baltijos Loydas) Nemunu plaukiojusių Lapė, Ūdra, Lituanika ir kt. dviejų laivų, kuriais lietuviai į čia atbėgo. Gyvenamieji tremtinių laivai stovėjo Hamburgo žiemos uoste. Visos kitos stovyklos buvo H. priemiesčiuose ir pačiame H. mieste: 1. H. universitete studijuojančių DP studentų akademinė stovykla Alsdorfe, 2. Deutscher Ringe, 3. Falkenberge, 4. Fischbecke, 5. Funkturme, 6. Geestachte, 7. Ochsenzohle, 8. Spakenberge, 9. Wendorfe, 10. Wedelyje ir 11. Pabaltijo universiteto akademinė stovykla Zoo. Jos buvo mišrios, kur gyveno ir 3478 lietuviai. Mišriose stovyklose lietuvių bendruomenės savo vietos tautiniams reikalams tvarkyti turėjo atskirus tautinius komitetus, o abiejose akademinėse stovyklose juos atstojo studentų atstovybės. Visais bendraisiais lietuvių reikalais (susižinojimo, ryšio užmezgimo, judėjimo leidimų aprūpinimu, tapatybės asmens dokumentų išdavimu, taip pat švietimo ir kultūros) rūpinosi vietos anglų okupacinės valdžios raštiškai pripažintas, veikęs H. Bornplatz-Chilihauso patalpose, l i e t u v i ų k o m i t e t a s. 1945 VIII buvo sušauktas H. ir jo apylinkės stovyklų lietuvių bendruomenių atstovų susirinkimas, kur komitetą perrinko, bet pirmininku vėl paliko A. Danta, v.pirm. L. Virbickas, sekr. Bartuška, švietimo reikalų tvarkytoju V. Misiulis. Tokios sudėties, tik kiek vėliau pasitraukusio Baltramiejūno vietoje, kooptavus adv. Montvilą, kometas išbuvo ligi jo uždarymo. Lietuvių komitetas visą dėmesį nukreipė į švietimo darbą. 1945 X 7 komiteto švietimo vadovas sušaukė H. ir jo apylinkės stovyklose gyvenančių lietuvių mokytojų konferenciją švietimo reikalams aptarti. Komiteto švietimo darbas žymiai pagyvėjo, kai pabaltiečius įkurdino buvusioje vakariečių repatriacinėje Deutscher Ring stovykloje. Tuoj buvo įkurti vaikų darželis, pradžios mokykla ir anglų kalbos kursai. Lietuvių atstovo siūlymu pradėtas svarstyti pabaltiečiams bendrų Augštųjų kursų-universiteto steigimo reikalas, ir po pusės metų organizacinio darbo toks universitetas pradėjo veikti. Iš karto veikė H., o po dviejų semestrų persikėlė į Pinnebergą. Gimnazijos buvo steigiamos H. apylinkėse. Švenčių ir minėjimų proga pačiame H. ir jo apylinkėje lietuvius reprezentuodavo operos solistas kūrėjas savanoris Vladas Ivanauskas. Iš Deutscher Ringo stovyklos baltiečius iškėlus į kitą stovyklą, H. lietuvių gyvenimo centru pasidarė Pabaltijo univ. akademinė Zoo stovykla. Jai išsikėlus į Pinnebergą, į Zoo vietovę iš Alsdorfo buvo atkelti DP studentai, studijavę H. vokiečių univ. Jų tarpe buvo 51 studentas lietuvis ir 9 doktorantai. H. mirė komp. Gailevičius, prof. Jurgis Krikščiūnas, adv. J. Lembergas, dipl. teisininkas buv. Užsienio reikalų m-jos rytų dpt. dir. Lisauskas, gyd. Vanda Matutienė-Vilčinskaitė, dipl. gamtininkė mkt. Liudvika Misiulienė-Klimavičiūtė, marijampolietis ūkininkas Natkevičius, kooperatininkas Prokopavičius, visuomenininkas A. Sinkevičius ir Valatkienė. *V.Ms.*

Hamelin Octave (1856–1907) prancūzų filosofas, prof. Sorbonnoje nuo 1905. Ch. Renouvier mokinys šio pastarojo atstovautą kantizmą siejo su hegelianizmu, Kanto kategorijų mokslą išplėtodamas į tikrovės dialektiką, pagal kurią kiekvieną daiktą apsprendžias santykis turi tezės, antitezės ir sintezės tarpsnius. Pvz. mąstymas drauge yra ir objektas, ir subjektas tai pat, kaip ir jų sintezė. Jo reikšmingiausias veikalas yra Essai sur les éléments principaux de la représentation 1907.

Hameln v. Vokietijos mst. prie Vezerio ir Hamelio upės santakos; 51.200 gyv. (1953). Marmelado, kondensuoto maisto, mielių, spirito, tekstilės pramonė. H. yra senas miestas, Karolio D. dovanotas Fuldai, kuri 1259 pardavė Mindeno vysk. H. žiurkių gaudytojo (Rattenfänger von. H.)

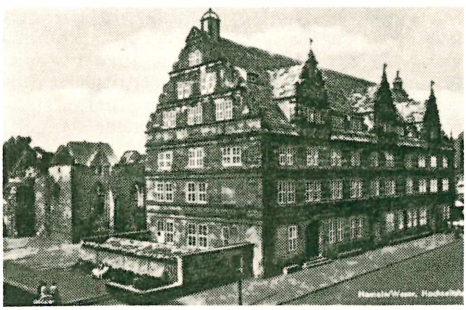

Hameln

legenda savo atsiradimu turi ryšio su Mindeno vyskupo opozicija, kuri priešinosi jo pastangoms kolonistus verbuoti rytų žemėms.

Hamerik 1. A s g e r (1843–1923) danų kompozitorius. JAV 1871–98 direktoriavo Peabody Conservatory Baltimorėje ir vadovavo simfoniniam orkestrui. Grįžęs tėvynėn, apsigyveno Kopenhagoje. Parašė 5 operas, 7 simfonijas, 5 suitas, daug stambių chorams poemų, kantatų, kamerinių kūrinių.

2. A n g u l (1848—1931) pirmojo brolis, pasižymėjęs muzikologas, nuo 1892 Kopenhagos univ. prof., 1898 organizavo Muzikos istorijos muzėjų. Parašė eilę stambių mokslinių veikalų: Studies in Old Icelandic Music 1890, The Copenhagen Conservatory 1892, Musical Relics of Denmark 1912. *J.Ž.*

Hamerling Robert (1830—1889) austrų rašytojas ir poetas, 1848 revoliucijos dalyvis. Gynė Vieną, būdamas studentų legione, nuo Windischgrätzo kariuomenės. Išgarsėjo jo epas Ahasver in Rom 1866, čia centrinį vaidmenį turi Neronas. Turėjo pasisekimo König d. Sion 1869. Išsp. Homunculus 1888, satyrinis epas, romaną Aspasia 1876, tragediją Danton ir Robespierre 1870, lyrikos rinkinį Blätter im Winde. Jo pomirtinis veikalas Die Atomistik des Willens 1890 nukreiptas prieš monizmą.

Ham-heung, jap. Kanko, š. Korėjos mst. prie Čošin žemupio; 112.184 gyv. (1944). Metalo ir tekstilės pramonė.

Hami v. Kinijos Sinkiango provincijos miestas-oazė Tiešano kalnų r. papėdėje; apie 40.000 gyv. (1950). H. yra svarbus kryžkelinis punktas, į kurį sueina keliai iš Kašgaro, Urumči, v. Turkestano ir vidurio š. Kinijos; aerodromas.

Hamy Théodore Ernest (1842 — 1908) prancūzų antropologas ir etnografas, tyrinėjęs Meksikos tauteles bei P. Afrikos gimines. 1880 įsteigė etnologinį Trocadéro muzėjų. Išsp. Anthropologie du Mexique 1886, Études historiques et géographiques 1896, Decades Americanae 1899–1902.

Hamilkaras daugelio Kartaginos karvedžių ir politikų vardas. Žymiausias yra pavardė B a r k a s (Žaibas), Hanibalo tėvas, 247 — 241 pr. Kr. sėkmingai kariavo su romėnais v. Silicijoje. Grįžęs Afrikoje numalšino samdytos kariuomenės sukilimą, nuo 237 vadovavo kartaginiečių kariuomenei Ispanijoje ir užkariavo p. Ispanijos dalį. Krito kovoje 229–228.

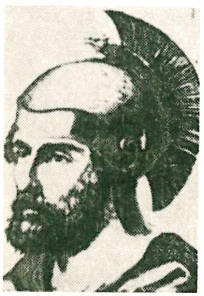

Hamilkaras

Hamilton 1. A l e x a n d e r (1757—1804 dvikovoje) JAV politikas ir ekonomistas. Dalyvavo kovose dėl JAV nepriklausomybės. 1777 — 81 Washingtono adjutantas, pulkininkas. Teisės mokslus išėjo King College (dabar Columbia univ.). 1787 dalyvavo konstituciniame seime Philadelphijoje, kur daug prisidėjo, konstitucijos klausimus sprendžiant. Jis buvo stiprios centrinės valdžios šalininkas, vad. federalistų partijos steigėjas, 1789–95 iždo sekretorius. Įsteigė valstybinį banką ir sutvarkė po karo pairusius krašto finansus. Išsp. Public Credit 1790, National Bank 1790, Encouragement and Protection of Manufactures 1791. Raštų rinkinys 1904.

A. Hamilton

N. Schachner, A. H. 1946; *C. G. Bowers,* Jefferson and H. 1926.

2. A l i c e (g. 1869) JAV gydytoja, Harvardo univ. prof. Domėjosi industrinės higienos sąlygomis JAV. Išsp. Industrial Poisons in the United States 1925, Industrial Toxicology 1934, Exploring the Dangerous Trades 1943.

3. G e o r g e R o s t r e v o r (1888–1954) anglų poetas. Escape and Fantasy 1918, Pieces of Eight 1923, The Making 1926, Unknow Lovers 1935, The Sober War 1940, Appollyon 1941, Crazy Gaunt 1946, The Inner Room 1947. Bergson and Future Philosophy 1921, Poetry and Contemporain 1937, The World to Come 1939, Hero or Fool 1944, The Tell-Tale Article 1950.

4. W i l l i a m Sir (1788–1856) skotų filosofas, nuo 1836 logikos ir metafizikos prof. Edinburgho univ. Pažinimo teorijoje, tęsdamas skotų metafizinės mokyklos realizmą, kritikavo Locke ir Hume. Žengdamas toliau, nesėkmingai mėgino sujungti realistinę pažiūrą su Kanto filosofija. Modifikavo tradicinę Aristotelio logiką, įnešdamas tarinio kvantifikaciją, kai anksčiau kvantifikuojamas buvo tik veiksnys. Redagavo skotų filosofų Reid ir Dugald Stewart raštus, 13 tt. Po mirties buvo išsp. jo Lectures on Methaphysics and Logic, 4 tt. 1858–60.

J. S. Mill, Examination of Sir W. H. Philosophy 1865. *V.Dn.*

5. W i l l i a m R o w a n (1805—1865) anglų matematikas. 1827–65 Dunsinko observatorijos direktorius. H. mokėjo 13 kalbų ir rašydavo eilėraščius; bet garsus jis yra tik kaip matematikas. H. pirmas pradėjo operuoti skaičių dvejetais. Šių tyrimų rezultatas buvo kvaternionų išradimas 1843. Jų teorija išdėstyta dviejuose H. veikaluose: Lectures on Quaternions 1853 ir

Hamiltono Aušros Vartų bažnyčia (1953 IX 3 Lietuvių diena)

Elements of Quaternions 1866. 1832 išpranašavo dvigubą kūgišką lūžimą dviejų ašių kristaluose. Tai buvo Fresnelio bangų paviršių nagrinėjimo išdava. Ir iš tikro, jau 1833 Lloyd eksperimentu patvirtino H. spėjimą. H. principas minimas visuose analizinės mechanikos kursuose.

R. P. Graves, Life of Sir W. R. H. 1882–1903

A.Z.

Hamilton 1. JAV mst. Ohio valstybėje, prie Great Miami upės, 2.5 mylios į š. nuo Cincinnati; 57.951 gyv. (1950). Mašinų, popieriaus, seifų, motorų pramonė. Miestas susikūrė aplink 1791 gen. Clair pastatytą fortą. H. aprašytas W. D. Howells veikale A Boy's Town, kur autorius praleido savo vaikystę.

2. Kanados mst. Ontario provincijoje, v. Ontario ež. krante, 40 mylių į p.v. nuo Toronto; apie 225.000 gyv. (1955). Kanados plieno, mašinų, vilnos ir medvilnės tekstilės pramonės centras. Uostas, aerodromas, įkurtas 1887 McMaster univ., inžinerijos mokykla, muzėjus, botanikos parkas (iš viso parkai apima 800 ha). Tarp 500 pramonės įmonių yra ir britų imperijoje didžiausia žemės ūkio padargų gamykla. Katalikų vyskupo rezidencija. Apylinkėse išplėstas sodų ūkis; Kanadoje didžiausia atvira prekyvietė. H. įkurtas 1778, 1833 gavo miesto teises.

H. l i e t u v i a i. H. ir jo apylinkėse lietuviai pradėjo kurtis, atvykę iš Anglijos apie 1902–03. 50 metų lietpvių įsikūrimo sukaktis H. buvo paminėta 1954 V. Prieš I pas. karą lietuvių H. buvo daugiau kaip 100. Kurį laiką veikė SLA kuopa, bet vėliau daugelis lietuvių išsikėlė gyventi į kitus miestus. 1925–30 į H. pradėjo emigruoti jau iš Nepriklausomosios Lietuvos lietuviai. Oficialioji Kanados dominijos statistika 1931 Hamiltone randa 140 lietuvių, 1941 — 164, 1951 — 1067 (601 vyrų ir 466 moterų). Daugiausia čia lietuvių atvyko po II pas. karo. Pačių lietuvių 1954 statistika rodo 1122 asmenis: 605 vyrus ir 517 moterų; vaikų ligi 6 metų amžiaus — 159, nuo 6 iki 16 — 131, suaugusiųjų — 832. Lietuviai turėjo 220 namų; 1955 statistika rodo: 1220 asmenų, 651 vyrą ir 569 moteris, vaikų iki 6 metų amžiaus — 219, 6–16 — 101, namų savininkų 220, gydytojų 3. Organizacijos: Aušros Vartų lietuvių katalikų parapija, evangelikų parapija, Kanados Lietuvių bendruomenės Hamiltono apylinkė, ateitininkų kuopa, choras Rūta (1954 nustojo veikęs), dramos mėgėjų teatras Aukuras, socialdemokratų kuopa, sporto klubas Kovas, Kanados Lietuvių kat. moterų d-jos Hamiltono skyrius, skau-

Hamiltono lietuviai antikomunistinėje demonstracijoje

Hamiltono vysk. M. Valančiaus vardo šeštadieninė mokykla (1953)

tų tuntas, skaučių vietininkija, KLB Šalpos fondo komitetas, Tautos fondo atstovybės skyrius, komisija Vasario 16 gimnazijai remti, ateitininkų biblioteka, nuo 1949 veikia šeštadieninė vysk. M. Valančiaus mokykla, kurioje dirba 6 mokytojai (vedėjas nuo 1949 J. Mikšys) ir ją lanko daugiau kaip 130 vaikų. H. lietuviai ypač pasižymėjo spaudos bare: Lietuvių Enciklopedijos prenumeruoja daugiau kaip 200 egzempliorių, tad kas trečias suaugęs H. lietuvis yra užsiprenumeravęs enciklopediją. Tautos Fondo atstovybės H. skyrius, 50 metų spaudos atgavimo proga, vykdė knygų platinimo vajų, kuris truko 1954 IV 1 — 1956 I 15. Visoje kolonijoje buvo parduotos 1926 knygos už 5301,86 dol. Daugiausia knygų išplatino S. Bakšys (4184,65 dol.), Z. Arvydas (519.55 dol.). Iš knygų platinimo pelną paskyrė Tautos Fondui. H. lietuviai išspausdino 3 leidinius: Pirmoji Lietuvių Diena Kanadoje (parengė spaudai K. Baronas ir St. Dalius) 1953, Tautos Fondo Metraštis (redagavo S. Bakšys ir kt.) 1954, Lietuviai Hamiltone (spaudai parengė K. Baronas ir St. Dalius). 1955 H. pradėjo leisti Moterį, redaguoja S. Prapuolenytė.

Nuo 1951 H. veikia kooperatyvas Talka, turįs daugiau kaip 100 narių ir 15.000 dol. įnašų. 1954 įsisteigė H. Lietuvių Namų valdyba, kuru rūpinasi pastatyti kultūriniams lietuvių reikalams namus. Dramos mėgėjų teatrui Aukurui nuo pat įsikūrimo (1951) vadovauja E. Dauguvietytė-Kudobienė. Teatras šventė 5 metų sukaktį ir, dalyvaujant H. Kačinskui, suvaidino Grušo dramą Tėvą. K.L.B. Šalpos Fondui nuo pat pradžios vadovauja plk. J. Giedraitis. Šalpos reikalams kasmet surenkama apie 2000 dolerių. H. lietuviai KLB Krašto Taryboje turi 6 atstovus (1953) ir Krašto Valdyboje 3 atstovus (1954).

Jau daug H. lietuvių nuėjo į verslus: įsteigė krautuvių, restoranų, garažų, mėsos fabrikėli, cemento plytų dirbtuvę. Sėkmingai veikia lietuvių vedama Real Estate įstaiga. Be to, veikia J. Pleinio spaudos kioskas, kuris per metus parduoda už 1500 dol. knygų. 1951 H. įsikūrė Kanados šachmatų meisteris P. Vaitonis.

Aušros Vartų parapija pradėjo organizuotis 1948. Gautoji bažnyčia, kolonijai augant, turėjo būti praplėsta, ir 1953 jos perstatymas baigtas. Parapijai vadovauja kunigas dr. J. Tadarauskas. 1948 V 9 buvo įst. Kanados Lietuvių tarybos skyrius, kuris 1949 V 22 persiorganizavo į Hamiltono Lietuvių d-ją, o ši 1950 I 15 — į KLB Hamiltono apylinkę. Veiklūs čia sportininkai, teatras ir ypač Tautos fondo atstovybės skyrius, pastoviai jį vedant S. Bakšiui.

Ankstyvesnieji ateiviai čia buvo sukūrę organizacijų (pvz. 1906 SLA kuopą), kurios nustojo egzistavusios; kitos, kaip Hamiltono Sūnų ir dukterų draugijos skyrius, pateko komunistų kontrolėn, ir visa ši organizacija dabar yra įrašyta į komunistinių kaip priešvalstybinių, nors ir legalių, organizacijų sąrašus. 1953 Hamiltono Apylinkė suruošė Pirmąją Kanados lietuvių dieną. *St. Dl.* ir *J. Krd.*

3. Skotijos mst. prie Avon ir Clyde upių santakos; 40.173 gyv. (1951). Akmens anglies kasyklų rajono centras.

Hamiltono įlaja Labradoro pusiasalio fiordo Lake Melville žiotys.

Hamitai žr. Chamitai.

Hamm v. Vokietijos mst. Vestfalijoje, prie Lippe upės; 64.186 gyv. (1953). Vidaus vandens kelių uostas su didžiule glžk. prekių stotimi. Mašinų, vielos, odos, chemikalų, gėralų pramonė. II pas. karo metu 63% miesto sunaikinta. Apylinkėje karšto mineralinio vandens versmės ir Bad H. kurortas.

Hammarskjöld 1. Dag (g. 1905) švedų ekonomistas, Hjalmar H. sūnus, finansų ministerijos valstybės sekretorius 1936–45, filosofijos daktaras 1934, docentas Prekybos augštojoj mokykloj, valstybės banko (Riksbanken) valdybos pirm. 1941–48, kabineto sekr. 1949, konsultatyvusis ministeris 1951, Jungtinių Tautų generalinis sekretorius 1953. Švedų akademijos narys 1954.

D. Hammarskjöld

2. Hjalmar (1862–1953) švedų teisininkas, dešiniųjų krypties politikas, Upsalos univ. prof. 1891–96, ministeris pirmininkas 1914–17, Švedų akademijos narys 1918, Nobelio komiteto valdybos pirmininkas 1929 — 47. Būdamas ministeriu pirmininku, jis kartu su užsienio reikalų ministeriu Wallenbergu įvykdė Švedijos 1914 krašto apsaugos reformą ir turėjo didelės įtakos formuojant švedų neutralumo politiką pirmaisiais karo metais.

Hammarstedt Edvard (1861–1939) švedų etnologas, vienas iš švedų etnologijos pionierių, surinkęs daug medžiagos apie liaudies papročius, ypač vestuvių. Mannhardto idėjų reiškėjas Skandinavijoj, Nordiska Museet intendentas 1907–28, Upsalos univ. filosofijos garbės daktaras 1907. Nordiska Museet saugomas jo paliktas didžiulis folklorinis archyvas.

Hammenhög Waldemar (g. 1902) švedų rašytojas. Jo kruopštūs, kasdieninio gyvenimo bei kasdieninių žmonių, daugiausia kontorininkų ir amatininkų, aprašymai bei pasakojimai yra nedirbtini, realistiniai. Jo romanuose tendencijos nežymu, ir socialines problemas jis tik kartais ir tai atsi-

Hammerfest

tiktinai paliečia. Išleido Esther och Albert (Estera ir Albertas) 1930 (romanas premijuotas), Pettersson & Bendel 1931 (filmuotas), Svenske Apolo (Švedų Apolonas) 1935, Anna Sevardt (Ona Sevardt) 1937, Det var en gang en musiker (Buvo kartą muzikas) 1942, Halvbröderna (Pusbroliai) 1947.

Hammerfest š. Norvegijos uostas, pasaulyje toliausiai į šiaurę (70°40′ š. platumos) išsikišęs mst., Kvalö salos v. krante; 3538 gyv. (1946). Dėl Golfo srovės veikimo H. uostas per ištisus metus neužšąla. Didelė žuvies perdirbimo pramonė; išvežama lapių kailiai ir elnių odos. Vasarą čia saulė nenusileidžia nuo V 13 ligi VII 29, o žiemą neužteka nuo XI 21 ligi I 23. Čia II pas. karo metu buvo įrengta vokiečių submarinų bazė.

Hammer-Purgstall Joseph (1774—1856) austrų istorikas ir diplomatas. 1799 pradėjo dirbti Austrijos atstovybėje Konstantinopolyje. Išsp. Geschichte des osmanischen Reiches 1827–35, Constantinopolis u. d. Bosporos 1822, Geschichte d. goldenen Horde in Kiptschak 1840, Geschichte der Chane der Krim 1856.

Hammond JAV Indianos valstybės mst. netoli Michigano ež., 20 mylių į p.r. nuo Chicagos centro; 87.594 gyv. (1950). Spaudos ir knygų įrišimo, vagonų gamybos ir remonto, plieno dalykų, muilo, chemikalų, žemės ūkio mašinų ir mėsos gaminių pramonė. Lietuvių gyvena tik 4 šeimos, bet veikia SLA kuopa su 29 nariais, į kurią yra įsirašiusių iš apylinkės vietovių.

Hammond John Lawrence Le Breton (1872–1949) anglų ekonomistas, ekonominės istorijos specialistas, tyręs XVIII–XIX a. Anglijos ekonominį gyvenimą. Išsp. The Village Labourer 1911, The Age of the Chartists 1930, The Rise of Modern Industry 1925, ir drauge su kitais Liberalism and the Empire 1900.

Hamon André-Jean-Marie (1795—1874) sulpicijonas, teologijos prof. ir sem. rektorius. Žymus šventųjų gyvenimų aprašymais, mąstymų knygomis. Išsp. Vie de Saint François de Sales 1854, Méditations pour tous les jours de l'année 1872, Notre-Dame de France, ou Histoire du Culte de la Sainte Vierge en France 1861–66, Retraites Pastorales 1889.

L. Branchereau, Vie de Monsieur A. Hamon 1877.

Hamp Pierre (g. 1876) prancūzų rašytojas, savo realistiniuose romanuose, kuriuose jaučiama Zola įtaka, vaizduoja amatininkų gyvenimą ir stengiasi iškelti darbo garbę. Išsp. Le rail 1912, Le chercheurs d'or 1920, Le cantiques des cantiques 1922, Une nouvelle fortune 1926, Mademoiselle fortune 1926 Maloch 1928, Et avec ça, Madame? 1946, En passant par Lorraine 1947, Gens de coeur 1941.

Hampden John (1594–1643) Anglijos politikas, nuo 1621 parlamento narys. 1637 H. atsisakė mokėti 20 šilingų laivinio mokesčio, kuriuo Karolis I neteisėtai apdėjo visą Angliją. Karolis I H. asmeniškai areštavo, ir vėliau jis buvo teistas. Betgi teisme paaiškėjo mokesčio neteisėtumas, ir H. įgijo didelio populiarumo. Ilgajame parlamente H. vadovavo presbiterijonams, bet vengė kraštutinybių. Parlamento su karaliumi karo metu vadovavo parlamento kariuomenės pulkui ir buvo mirtinai sužeistas.

Hampe Karl (1869–1936) vokiečių istorikas, nuo 1903 Heidelbergo univ. prof., tyrinėjęs daugiausia viduramžių istoriją. Išsp. Deutsche Kaisergeschichte in der Zeit der Salier und Staufer ^{10}1949, Belgien und Holland vor dem Weltkriege 1918, Herrschergestalten des dt. Mittelalter ^{5}1945, Das Hochmittelalter ^{2}1944.

Hampton p. Anglijos vietovė prie Temzės, į p.v. nuo Londono; 13.061 gyv. (1951). Prie miesto parke yra D. Britanijoje didžiausi karališkieji rūmai H. Court Palace, tiudorinio stiliaus statyti 1515 kardinolo Wolsey, vėliau Wreno padidinti renesanso stiliaus. Rūmai pastatyti iš raudonų plytų, turi 1000 kambarių. Juose gimė Eduardas IV ir prieš nužudant buvo kalinamas Karolis I. Paveikslų galerija ir buv. karalių gyvenamosios patalpos laisvai lankomos. Rūmus 1526 kardinolas padovanojo Henrikui VIII. Išlikę yra 2 iš buvusių 5 rūmų sparnų.

Hamsun Knut (1859–1952) norvegų rašytojas, Nobelio literatūros premijos laureatas 1920. H. buvo pagavęs ir paveikęs fašistinis sąjūdis Europoje. Vokiečiams okupavus Norvegiją 1940, H. rėmė vokiečius ir savo tautiečius ragino jiems nesipriešinti. Po Norvegijos išlaisvinimo 1945 H. buvo suimtas, bet po ilgų tardymų išteisintas. Tik pagal išdavikams taikytiną įstatymą kartu su savo žmona turėjo sumokėti didelę piniginę pabaudą. H. gyve-

nimas buvo margas: buvo pardavėjas krautuvėje, važinėjo pakiemiais kaip ‚kromelninkas', buvo batsiuvio gizelis, darbininkas prie kelių. 1882 išvyko į JAV, dirbo farmoje, pardavėju Elroy (Wisconsin), bet dėl ligos turėjo grįžti atgal į Norvegiją. 1886 vėl išvyko į JAV: buvo konduktorius Chicagoje, darbininkas Dakotos prerijose, o paskiau kaip skandinavų literatūros paskaitininkas Mineapoly. Negalėdamas prisitaikinti JAV, H. 1888 atvyko į Kopenhagą, kur parašė pirmąją savo romano Sult (Badas) dalį. Badas išgarsino H. visoje Skandinavijoje kaip originalų rašytoją. Po puikiai parašyto, bet pilno nerimo romano Misterier (Misterijos) 1892, romanų Redacteur Lynge 1893, kur vaizduojamas žurnalisto tipelis Osloje, Ny Yord (Naujoji žemė) 1893, kur iškeliamas norvegų literatūrinės bohemos parazitinis gyvenimas, 1894 pasirodė Pan (Panas), dar viena pakopa paaugštinęs H. Romane puikiai pavaizduota š. Skandinavijos gamta, panteistinis gamtos jausmas iškyla iki ekstazinio augštumo, neturėjusio sau lygaus, o meilės istorija savo originaliu erotinio gyvenimo naiviu įkvėpimu skaitytoją tiesiog pagauna. Tą meilės psichologiją jis tęsė ir Victoria (Viktorijoje) 1898, kuri, kaip ir visi geriausieji H. romanai, parašyta tikrai triumfuojančiu kalbiniu menu, kur stipri lyrinė inspiracija nuolat saugoma tikrai artistinio takto. Kaip dramaturgas H. neturėjo tokio didelio pasisekimo. Trilogija Ved rigest port (Ties karalystės anga) 1895, Livets spil (Gyvenimo žaismas) 1896 ir Aftenröde (Saulėlydžio žaros) 1898 parašyta Nitzschės įtakoje apie genialumo tragediją. Ir eiliuotoji drama Vienuolis Vendt 1902 neturi to hamsuniško genialumo pilno žėrėjimo. Eilėdaros meno H. taip neapvaldo, kaip prozos. Dar vieną pakopą augštyn H. pakilo romanais Under Höstjernen (Po rudens žvaigžde) 1908, En Vandrer spiller ned Sordin (Keleivis griežia su sordinu) 1909, Benoni 1908, Rosa 1909. Tais romanais H. pradeda naują savo kūrybos periodą. Jei pirmąjį būtų galima pavadinti lyriškai romantiniu, tai antrąjį epiniu. Pirmajame periode vyrauja H. tipas vyras, pasižymįs gamtos meile, benamiškumu visuomenėje, erotinėmis svajonėmis, užuojauta, išdidumu, visokių išmonių bei juokingos fantazijos kupinas. Vienišumo jausmas H. kūryboje buvo jo jaunystės proletarinio gyvenimo ir jo savybių kaip kultūrinio aristokrato disharmonijos išdava. Nei vienoje iš šių visuomenės klasių jis namie nesijautė. Bet gyvenimui brėstant, toji jo gyvenimo nuotaika palengvėjo, tuo būdu išlaisvindama naują jo kaip rašytojo gabumų pajėgą, ypač išryškėjusią romane Markens gröde (Pasėlis) 1917. Ankstyvasis jo socialus vagabundas buvo čia sulietas ir perlietas į Izaoką, naujakūrį tyrlaukiuose, visai be mokslo, bet giliai įsisiurbusį į žemę. H. čia giria ir gerbia produktyvų ūkininko darbą. Eidamas savo stipriu žingsniu, palinkęs Izaokas nugalėjo visą literatūrinį pasaulį ir savo kūrėjui iškovojo Nobelio premiją. Provincijos mažo miestelio pavaizdavimas romane Konerne ved Vandposten (Moterys prie šulinio) 1920 didelės simpatijos nesukėlė. Tačiau H. greit nusibodo Izaokas: jo ateinančių knygų herojus buvo Augustas, pasaulio apiplaukėjas (Auguste 1930), kiek senyva Bado didvyrio laida. Tiek Augustas, tiek jo pirmatakai Siste Kapitel (Paskutinis perskyrimas) 1923 ir Landstrykere (Bastūnas) 1927 buvo įrodymas, kad H. ir toliau liko nepaprastai gabus žmonių charakteriams ir jų likimui pavaizduoti. Romanu Men livet lever (Gyvenimas ir toliau trunka) 1933 ir Ringen sluttet (Uždaras žiedas) 1938, kur H. vaizduoja Norvegijos provincijos gyvenimą ir vėl iškelia keliautojo bastūno tipą, baigiasi jo literatūrinė kūryba, neskaitant Užžėlusiais takais 1949, kur jis su tikru hamsunišku išdidumu vaizduoja savo pergyvenimus jį suimant, tardant ir tampant iš vietos į vietą kaip išdaviką po II pas. karo. Savo kūryboje H. išėjo prieš besibaigiančio XIX a. tendencingą dailiąją kūrybą ir kėlė, kad literatūros uždavinys yra perteikti ir aiškinti tas gyvenimo vertybes, kurios glūdi žmogaus intymiame kontakte su pirmine ir nekomplikuota būtimi, su gamta ir žeme. Tačiau naujausia ir reikšmingiausia jo kūryboje buvo kalba ir stilius, ritmas sakinių konstrukcijoje, muzika žodžiuose, stipriai lyrinis ir meniškai apvaldytas tonas. Per visą H. kūrybą eina aštri kultūrinė kritika civilizacijai ir didmiesčio pasmerkimas. H. yra ir pesimistas, ir utopistas savo pažiūrose visuomenės atžvilgiu, optimistas ir romantikas savo tikėjimu gyvenimo galimybėmis.

K. Hamsun

Lietuviškai yra išversti šie H. dalykai: Pan 1928, Viktoria 1922, Ved rigest port 1922, Livets spil 1922, Aftenröde 1922, Sult yra du vertimai: 1918 Brooklyne ir 1936 Kaune.

Rinktiniai raštai 17 tt. (1934–36). Monografijos apie H.:

J. Landquist 1917, *C. D. Marcus* 1926, *E. Skavlan* 1929, *W. A. Berendsohn* 1929, *Fr. Nörgaard* 1940. H. gyvenimą vaizduoja ir jo sūnus *T. Hamsun* Mein Vater [1]1948 ir jo žmona *Marie Hamsun* knygoje Regnbuen 1954; *P. Fechter*, K. H. 1952; *P. de Mendelssohn*, Der Geist in der Despotie 1953. *J. Lng.*

Hamurabi (1728–1686 pr. Kr.) Babilonijos valdovas, valdęs Babiloniją net 43 metus. Karais praplėtė Babilonijos valstybę ir sujungė visą žemutinę Mesopotamiją. H. planingai darė visas savo žemes vienalyte valstybe. Pasieniuose paliko senuosius valdovus, pavertęs juos vasalais. Kitose užkariautose vietose skyrė savo vietininkus. Oficiali valstybės kalba paliko akadiečių kalba, sumeriškoji tepaliko kulto reikalui ir iš dalies dar teismo srityje. H. reformavo ir religiją. Vyriausiuoju valstybės dievu padarė Babilonijos dievą Marduką ir pagrindė naują religiją tuo, kad liepė Marduko kulto prasme perdirbti senuosius religinius mitus. Vyriausiąja deive virto Ištarė. Marduko vietininkas ir vyriausias kunigas žemėje buvo pats H. Jis stengėsi suvienodinti ir socialinę santvarką. Šiam tikslui išleido įstatymų kodeksą, kur susistemino ir patobulino Babilonijos teisę ir kuriuo taisyklino visą socialinį gyvenimą. Ne tik karine pajėga sudarė vienalytę valstybę, bet kultūrine bei politine įtaka norėjo laikyti visą Tigro ir Eufrato slėnį savo valdžioje ir būti kultūriniu centru. H. kodeksu vadovavosi tiek bažnyčios, tiek pačios valstybės tribūnolai. H. kodeksas skirstė gyventojus į sėsliuosius, miestiečius ir dykumos pakraštyje gyvenančius klajoklius, kurie savo santykiuose su miestiečiais priklausė pastarųjų teisės. Miestuose gyveno laisvieji žmonės (avilum), vergai (vardum) ir vad. muškenum, kai kurių teisių nebetekę laisvieji ir atleistiniai vergai. Betgi H. įstatymai pripažįsta tam tikras teises ir vergams. Vergas galėjo priešintis pono norui jį parduoti, vergas galėjo išsipirkti laisvę, vesti laisvą moterį. Laisvieji galėjo turėti nuosavą žemę, ją dovanoti, parduoti, išnuomoti, verstis kokiu norėjo amatu ar prekyba. Laisvieji galėjo tapti seniūnų tarybos nariais, kuri valdė miestą, rinkdavo mokesčius ir spręsdavo mažesnės reikšmės bylas. Nuosavybė nedaug buvo apribojama šeimos (monogaminės) labui. Tiesa, tėvas galėjo nusavinti turtą, bet turėjo tai daryti raštu ir liudytojų, vad. žmonos ir vaikų, akivaizdoje. Specialūs įstatymai saugojo ekonomines žmonos ir vaikų teises. Nuosavybė buvo apdėta prievolėmis ir mokesčiais valstybei. Be to, valstybė prižiūrėdavo, kad savininkai gerai ūkininkautų ir saugojo nuomininkų bei darbininkų teises. H. kodeksas smulkiai taisyklino prekybą, pramonę, pinigų skolinimą, nuosavybės užstatą, komercinių bendrovių sutartis ir t.t. Visur buvo reikalaujama rašytinio akto. H. kodeksas neabejotinai bus paveikęs tolimesnę teisės raidą Mesopotamijoje ir M. Azijoje (Mitanių, Hititų įstatymai). Lietuviškai H. kodeksas išverstas ir išsp. Teisių fak. leidinyje 1938.

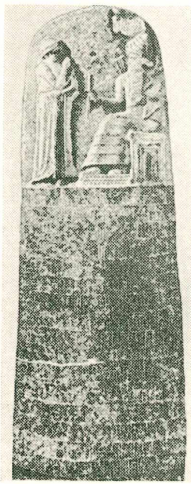
Hamurabi kodeksas

H. kodeksas buvo surastas Suzoje, bet dabar yra Paryžiuje. Jis buvo surašytas 8 pėdų augščio diorito steloje. Kodekso tekstas pradedamas įžanga ir baigiamas epilogu. Iš viso kodekso 183 paragrafai.

L. W. King, Letters and Inscriptions of H. 1900; *A. Unnad*, Keilschrifttexte der Gesetze Hamurapis 1909; *R. E. Harper*, The Code of Hamurabi 1904; *E. Cuq*, Études sur le droit babyloniennes et les lois hittites 1929; *J. C. Miles*, The Babylonian Laws 1952.

Han Centrinės Kinijos upė, Jancekiango kair. įtakas, 1450 km ilgio, baseino plotas 165.700 km², vid. debitas 1620 m³/s. Naudojama laivybai, įteka į Jancekiangą ties Hankou.

Hanau v. Vokietijos mst. Hessene, prie Maino ir Kinzig upių santakos, 20 km į r. nuo Frankfurto prie M.; 38,055 gyventojai (1953). Braižybos akademija, teatras, geležinkeliečių mokykla. H. yra žymus auksakalystės pramonės centras su deimantų gludinimo, kvarco ir platinos lydymo įmonėmis ir šios specialybės mokykla. 1945 orinių puolimų metu sunaikinta 70% miesto, visiškai sugriautas senamiestis su keliomis XIII–XVI a. bažnyčiomis, bet mažai nukentėjo r. miesto pakraštyje esančios didelės kareivinės, kuriose 1945 įkurta pabaltiečių DP stovykla. H. yra sena vietovė iš romėnų karių stovyklos. XIV a. gavo miesto teises, 1528 sustiprintas tvirtove. Naujamiestis su deimantų gludinimo pramone įkurtas 1597 Olandijos pabėgėlių valonų. H. gimė broliai Grimmai, kuriems miesto aikštėje pastatytas paminklas su jų varinėmis statulomis. *A. B.*

H. lietuviai. Apie 4 km nuo didžio-

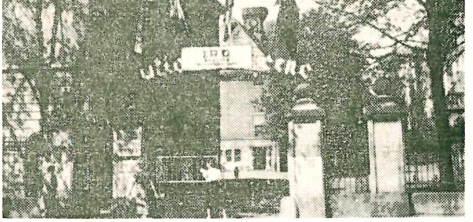
Hanau stovykla

Birželio įvykių minėjimas Hanau stovykloje

sios geležinkelio stoties yra kareivinės, vadinamos Kasernen im Wald. Karui pasibaigus, tose kareivinėse pradėjo kurtis pabėgėliai lietuviai. Kareivinėse neveikė elektra ir kanalizacija, nebuvo vandens, pastatai apgriauti. V 27 H. lietuvių stovyklos susirinkime buvo įsteigta H. Lietuvių d-ja, kurios pirmininku išrinktas dailininkas V. K. Jonynas. Jis ėmėsi iniciatyvos pastatams sutvarkyti. Jam į talką atėjo stovykloje jau apsigyvenę inžinieriai, kitų sričių specialistai ir stovyklos gyventojai. Stovykla pavadinta Pabaltijo stovyklos vardu, o jai iki 1945 VI 15 vadovavo V. K. Jonynas. Čia spietėsi ir kitų tautybių (latvių, estų, italų ir lenkų) žmonės. Todėl UNRRA direktoriaus ir USA karinės vadovybės patvarkymu nuo birželio vidurio stovykla pavadinta tarptautine, o kiekvienai tautybei buvo paskirti stovyklos komendantai; lietuvių stovyklos komendantu paskyrė kpt. B. Juškį.

VI 28 lietuvių stovyklos susirinkime buvo iškeltas reikalas organizuoti švietimo įstaigas, meno ansamblius, sporto klubus, medicinos pagalbos tiekimą, burtis į profesinius sambūrius. Tad pradėjo organizuotis įvairios profesinės grupės. Profesinių grupių atstovai sudarė Hanau lietuvių stovyklos tarybą.

1945 IX 14, atsistatydinus komendantui B. Juškiui, Hanau Lietuvių taryba nauju komendantu išrinko teisėją J. Gudauską, kuris šias pareigas ėjo iki XII 14.

Per 1945 vasarą ir rudenį į H. stovyklą iš įvairių Vokietijos vietų suvažiavo apie 4000 tremtinių lietuvių, ir ši stovykla buvo viena iš didžiausių visoje V. Vokietijoje.

1945 gale lietuviai pradėjo organizuotis į Lietuvių tremtinių bendruomenę, ir nuo to laiko stovyklai administruoti buvo renkami komitetai ir stovyklų vadovai. Stovyklos komitetas tvarkė vidinius stovyklos reikalus, komiteto nariai ėjo švietimo, kultūros reikalų, darbo, socialinės globos, ūkio, sveikatos-sanitarijos vadovų pareigas. Stovyklos vadovas reprezentavo stovyklai ir tarpininkavo visais reikalais amerikiečių įstaigose.

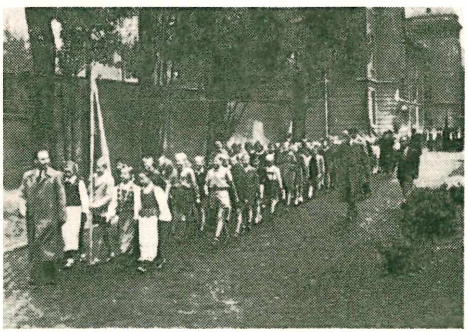

Hanau stovyklos lietuviai moksleiviai žygiuoja į minėjimą (1948 IX 8)

Hanau Dainavos ansamblis (1947)

Pirmasis komitetas buvo išrinktas 1945 XII 14, o jo pirm. buvo P. Gaučys, stovyklos vadovu inž. A. Semėnas. Vėliau komiteto pirmininkais buvo A. Šalkauskis, A. Gilvydis ir A. Survila. Stovyklos vadovais, be minėtųjų, buvo A. Šalkauskis, J. Kutra, Z. Nomeika, A. Gylys, J. Grigolaitis. Be komiteto administruojamų padalinių, dar veikė paskiri vienetai. 1945 VI 15 įsikūręs Technikos biuras, vadovaujamas inž. P. Drąsučio ir talkininkaujamas visos eilės čia gyvenusių inžinierių, sutvarkė stovyklos elektros tinklą, vandentiekį, kanalizacijas, trobesius ir įsteigė technikos dirbtuves įvairiems stovyklos techniškiems darbams.

Stovyklos tvarkai palaikyti 1945 V buvo įsteigta tarptautinė stovyklos policija iš čia gyvenusių tautybių žmonių. 1945 VIII 19 stovykloje gyvenę paštininkai atidarė lietuvių pašto agentūrą, vėliau pavadinta Lietuvių paštu. Jame buvo atliekamos visos pašto operacijos. Korespondencija buvo pristatoma stovyklos gyventojams į kambarius. Per jį buvo išplatinta šimtai tūkstančių egzempliorių lietuviškų laikraščių bei tremtyje spausdintosios knygos. Paštui vadovavo J. Janušaitis ir J. Gečiauskas.

1946 I 28 UNRRA vadovybės patvirtintu teismo statutu pradėjo veikti H. lietuvių teismas: vienas teisėjas teisininkas specialistas ir du visuomenės rinkti teisėjai suolininkai. Be bylų sprendimo, teismas talkininkaudavo dokumentų sudaryme ir duodavo nurodymų teisės klausimais visuose stovyklos gyvenimo reikaluose.

Nuo stovyklos įsikūrimo pradžios H. lietuvių religiniai reikalai buvo tvarkomi klebonų kunigų A. Martišiūno, A. Klimo ir Z. Gelažiaus. Savomis jėgomis iš arklidžių buvo įrengta bažnyčia. Altorius puošė dailininko K. Jezerskio ir dailininko I. Šlapelio piešti paveikslai. Be to, pagal inž. P. Drąsučio projektą bažnyčios šone buvo pastatytas liaudies motyvų paminklas Didvyriams ir Kankiniams atminti.

Stovyklos tikinčiuosius 1945 VI 29–30 aplankė Šventojo Tėvo atstovas kun. J. Kubilius, o 1947 VI 1 Apaštališkasis vizitatorius ir Popiežiaus Misijos šefas Vokietijoje vysk. dr. A. Muench. Evangelikų dvasiniais reikalais rūpinosi kun. S. Neumanas. Stovyklos rajone buvo pastatyti du lietuviško stiliaus kryžiai, prie vieno iš jų buvo įrengta aikštelė su aukuru, kurioje tautinių švenčių metu buvo pradedamos ir baigiamos iškilmės.

Stovykloje gyvenę mokytojai 1945 VII 3 įsteigė švietimo tarybą, kuri nedelsiant ėmėsi švietimo darbo. Tų pačių metų VII 6 įsteigė vaikų darželį, VII 9 pradėjo darbą pradžios mokykla, o VII 30 iškilmingai atidaryta gimnazija. Sunkios buvo pirmosios mokslo dienos: mokyklos neturėjo jokio inventoriaus, tinkamų mokymo prie-

monių, ir vadovėlių. Mokytojai jaunimą mokė iš užrašų. Suolų vietoje mokiniai vartojo dėžes ir benzino skardines. Patalpos buvo ankštos ir šaltokos. Bet mokytojų ir mokinių ryžtas nugalėjo visas kliūtis, ir per 1945–49 mokslo metus gimnazija ir pradžios mokykla išugdė gausią lietuviškos dvasios jaunimo šeimą. Gimnazija išleido 4 abiturientų laidas su 107 absolventais, o pradžios mokyklos 4 skyrius baigė apie 250 mokinių. Be to, prie gimnazijos veikė skautų, ateitininkų organizacijos ir visuomenininkų būrelis Aukuras, o pradžios mokyklos mokiniams vienąkart savaitėje buvo specialios tėvynės pažinimo valandėlės. Gimnazijos direktoriais buvo J. Švoba, P. Maldeikis ir J. Kaminskas, o pradžios mokyklai vadovavo M. Kleinaitis.

Stovykloj veikė įvairūs kursai. 1945 VIII įsteigti anglų k., IX — pedagoginiai, X — prekybos kooperacijos ir XI — šoferių kursai. 1946 I įsteigti miškų technikų, siuvimo kirpimo, elektrotechnikų ir seserų samariečių kursai, o V — šoferių mechanikų kursai. Šie visi kursai išleido po kelias laidas kursantų, paruošdami tremtinius įvairioms specialybėms. 1946 V 22 įsteigta dailės studija, kuri rūpinosi dailės meno ugdymu. Jai vadovavo dailininkas J. Kaminskas. Stovyklos gyvenimui paįvairinti lietuvių iniciatyva 1946 I 12 buvo atidarytas stovyklos kinas. 1946 VI 21–23 stovykloje iškilmingai atidaryta teatro salė, talpinanti per 2000 žiūrovų. Šios salės įrengimo sumanytojai buvo sportininkai lietuviai, kurie, nužiūrėję sugriautos raitininkų mokyklos namus, sumanė juos atremontuoti ir padaryti sporto halę. Inž. E. Malcanas sudarė remonto projektą, kuris beprojektuodamas iš šių pastatų sumanė padaryti ne tik sporto halę, bet ir teatrą koncertams ir vaidinimams. Taip, lietuviams vadovaujant, pastatas buvo atremontuotas. Naujos salės scenos portalą puošė lietuviški ornamentai, o uždangą — rūtos šakelė, kaip Kauno teatre.

H. stovykla buvo padaryta pavyzdinga darbo atžvilgiu. Tam tikslui 1946 V 15 buvo įsteigtos tarptautinės technikos dirbtuvės, kuriose buvo dirbama dviem kryptims: emigracijai tinkamų specialistų paruošti ir reikalingus techniškus darbus atlikti stovyklos ir amerikiečių reikalams. Į tas dirbtuves galėjo įstoti visų tuo metu gyvenusių stovykloj tautybių žmonės. Lietuviai kasmet sudarydavo per 60%. Dirbtuvėse veikė auto mechanikos, šaltkalvių, keramikos, batsiuvių, elektrotechnikos, radijo, rankdarbių, stalių, mechanikų, medžio drožimo ir drabužių siuvimo skyriai. Darbui koordinuoti buvo sudaryta komisija iš UNRRA ir visų tautybių atstovų. Dirbtuvės išleido keletą laidų.

1945 VII stovykloje pradėjo kurtis įvairios organizacijos. Susiorganizavo inžinieriai, kurie 1946 III 7 persiorganizavo į Lietuvos inžinierių tremtinių draugijos H. skyrių. VII 12 įsisteigė H. Lietuvių stu-

Lietuvių žurnalistų suvažiavimas Hanau stovykloje (1948)

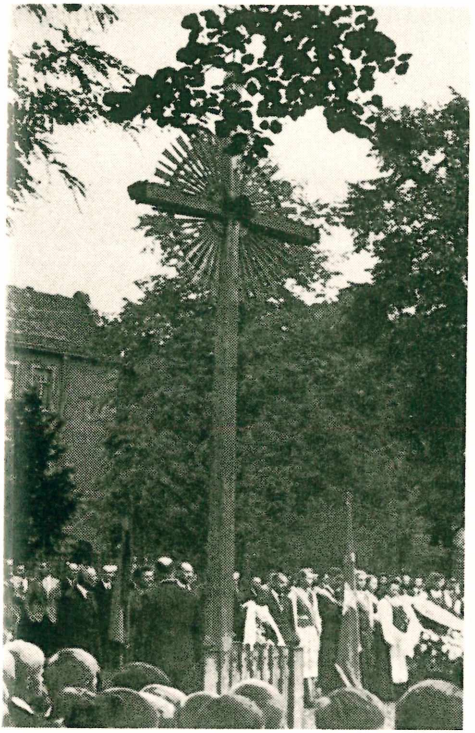

Lietuvių kryžius Hanau stovykloje

dentų s-ga. 1945 VIII susiorganizavo teisininkai. 1945 VIII 18 suorganizuota pirmoji skautų draugovė, o 1945 X 18 įsteigtas tuntas iš 3 draugovių. Tuntas vėliau pavadintas Geležinio Vilko tuntu. Tuntui vadovavo skautininkas kpt. M. Kukutis (miręs). 1945 VIII 20 atgaivino savo veiklą Lietuvos kariuomenės kūrėjai savanoriai. 1945 IX 6 įsteigtas Lietuvos Raudonojo Kryžiaus H. skyrius. 1945 VII 5 susiorganizavo agronomai ekonomistai. Jų pastangomis buvo sutvarkytas stovyklos maitinimo klausimas. 1945 VIII 9 susiorganizavo H. paštininkai, kurie vėliau įsteigė paštą. 1945 X 10 įsisteigė Lietuvių moterų komitetas, kuris rūpinosi tremtinių socialine globa, nėščiomis moterimis, našlaičiais, seneliais ir padėdavo nelaimės ištiktiems. 1945 X 25 įsisteigė Lietuvos miškininkų centras Vokietijoje. 1947 IX 28 savo veiklą atgaivino Katalikiškoji Akcija.

1945 VI pradžioje jaunimas ėmė organizuotis į įvairias sporto sekcijas. VI 16 įvyko pirmos krepšinio rungtynės. H. lietuviai žaidė prieš kombinuotą latvių-estų rinktinę ir laimėjo 40 : 9. VIII 11–12 sportininkų lietuvių iniciatyva buvo suorganizuota pirmoji sporto šventė, kurioje dalyvavo lietuvių, latvių, estų ir lenkų sportininkai. IX 13 sportininkai lietuviai susiorganizavo į sporto klubą Perkūnas. Klubas turėjo stalo teniso, bokso, lengvosios atletikos, krepšinio ir futbolo sekcijas.

H. stovyklos padėtis arti Frankfurto prie M. vertė rūpintis reprezentacijos reikalu. Stovyklą dažnai lankydavo įvairūs augšti pareigūnai bei delegacijos, kaip Amerikos Raudonojo Kryžiaus prezidentas Mr. Basil O'Connor, JAV laikraščio Washington Post leidėjas ir vyr. red. E. Meyer, senatorius Michael Kuvan, JAV karo veteranų delegacija, vadovaujama veteranų komandieriaus Mr. Griffitho, gen. ltn. F. Morgano ir kt. Todėl jau 1945 stovykloje pradėjo organizuotis meno vienetai. V. Adomavičius sutelkė jaunimo būrelį, kuris jau VII 1 giedojo lietuviškas giesmes H. koplyčioje. Vėliau iš šio būrelio išaugo stiprus dainos meno ir tautinių šokių Dainavos kolektyvas, kuriam yra vadovavę S. Radzevičiūtė, J. Žemaitis, muz. B. Jonušas ir muz. St. Sodeika. Šis ansamblis stovyklą lankančius įvairių tautų pareigūnus ir vokiečių visuomenę supažindino su lietuvių tautos dainos ir tautinių šokių menu. 1945 pabaigoje J. Kelečius ir S. Petkus pradėjo organizuoti teatrinio meno kolektyvą, kuris 1946 I 29 paruošė pirmąją premjerą K. Binkio Atžalyną. 1946 XI 23–24–25 dailininkas J. Kaminskas suruošė savo piešinių dailės parodą. 1947 IX 8 buvo atidaryta antroji dailės meno paroda, kur dalyvavo dailininkas J. Kaminskas ir dipl. inž. Pr. Drąsutis.

1948 VI 27 buvo atidaryta lietuvių dailininkų tremtyje paroda. Šios parodos eksponatai vėliau buvo išgabenti į JAV.

1947 IV 27 buvo įsteigta biblioteka ir skaitykla, kur buvo Lietuvoje ir Amerikoje išleistų 1500 knygų, 200 egz. lietuviškų žurnalų ir angliškų knygų 147 egz. Skaitykla plačiai naudojosi stovyklos gyventojai.

Stovyklos agronomų-ekonomistų pastangomis 1945 VII 5 buvo įsteigtas Nemuno kooperatyvas, o 1948 VIII Paštininkų sąjungos pastangomis kooperatyvas Taupa. Kooperatyvų pagrindiniai tikslai buvo ko-

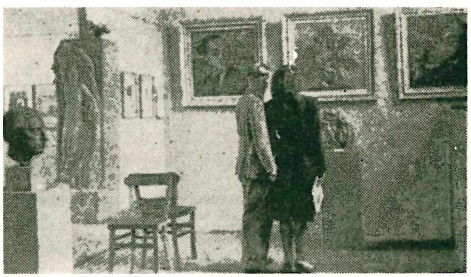

Dailės paroda Hanau stovykloje (1948)

voti su nelegalia prekyba ir stovyklos gyventojams prieinamomis kainomis parūpinti būtiniausio vartojimo prekių. Abu kooperatyvai pelno dalį skirdavo švietimo, LRK, studentų šalpai ir kitiems kultūriniams reikalams. Prie Nemuno kooperatyvo veikė svetainė, kurioje lietuviai po darbo valandų galėdavo pasiklausyti radijo, pasiskaityti laikraščių ir kultūringai praleisti laiką.

1945 VI 16 pradėtas leisti ranka rašytas sieninis Hanau Lietuviai laikraštis. Pirmieji 2 nr. buvo rašyti ranka, kiekvieno nr. būdavo 3 dideli laikraštinio formato lapai ir išleidžiamas tik vienas egz. Laikraštyje atsispindėjo visas stovyklos švietimo, kultūrinis, organizacinis, sportinis ir kasdieninių rūpesčių gyvenimas, gausiai pailiustruotas nuotraukomis, piešiniais ir diagramomis apie aprašomuosius įvykius. 1–9 nr. redagavo Alg. Guctaitis, 10–20 nr. — A. Merkelis ir 21–66 nr. V. Urbonas. 1945 VII 3 pasirodė rotatoriumi spausdintos Radijo Žinios, kurios 1946 III 2 pavadintos Hanau LTB Informacijos biuleteniu. Jose buvo skelbiama dieninė svarbesniųjų pasaulio įvykių ir vietos informacija. 1945 –X 22 pradėjo eiti laikraštis Lietuvių Žinios, redaguojamos A. Merkelio, spausdintos rotatoriumi, 20 psl. savaitinis. Išleista 8 numeriai. 1945 gimnazijos visuomeninis būrelis leido sieninį laikraštį Mūsų Aukuras. Išėjo 7 numeriai. 1945–46 skautai leido sieninį laikraštėlį Skautai Išeivijoje. Išėjo 6 numeriai. 1946 IV 1 proga išleistas humoro laikraštis rotatoriumi spausdintas Ožys.

1946 II 16 išėjo iliustruotas rotatorinis laikraštėlis vaikams Gimtinės Žiburėliai. Redagavo L. Špokevičius ir V. Urbonas. Išleista 4 nr. 42 psl., tiražas 600 egz.

Pradžios mokyklos mokytojų pastangomis 1945 rudenį buvo išleistos I sk. elementorius, o II, III, IV sk. skaitymo knygelės Tėviškėlės Aidas. Tekstai spausdinti rotatoriumi, o viršeliai spaustuvėj. Skaitymo knygelėse duota žymesniųjų mūsų beletristų kūrinėlių ir poetų eilėraščių. Be to, gimnazijai buvo išleista A. Tarulio Vokiečių kalbos gramatika ir F. Tarulienės Geografijos vadovėlis. 1946 II 16 Hanau LTB komitetas išleido vienkartinį leidinėlį Lithuania anglų kalba, 44 psl.

Nuo stovyklos įsikūrimo pradžios iki 1945 VIII 19 stovyklos meninius reikalus tvarkė Alg. Gustaitis, o VIII 19 spaudos ir meno darbuotojų susirinkime buvo išrinkta Spaudos ir meno taryba, kuriai pirmininkavo žurnalistas A. Merkelis. Ši taryba rūpinosi visais spaudos ir meno reikalais iki tų pačių metų XII pabaigos, iš kurios tas pareigas perėmė LTB komiteto švietimo ir kultūros reikalų vadovas.

Pirmuoju kultūros reikalų vadovu buvo

V. K. Jonynas, nuo 1946 I 20 doc. S. Sužiedėlis, nuo 1946 V 16 mkt. J. Žilionis. Skyriaus prieglobstyje išaugo ir subrendo meno kolektyvai Dainava, Atžalynas ir sporto klubas Perkūnas. Šio skyriaus dėka buvo įrengta ir lietuviškoje dvasioje dekoruota lietuvių salė. Skyrius artimame kontakte su švietimo įstaigų vadovybėmis sprendė mokyklų patalpų, inventoriaus, mokslo priemonių, vadovėlių, bibliotekos, rašomosios medžiagos reikalus. Jo pastangomis buvo organizuojami įvairūs kursai, stovyklos vaikams, Moterų komitetui talkininkaujant. Skyrius rūpinosi paskaitų ruošimu, sporto švenčių, koncertų, vaidinimų bei meno šiupinių rengimu, kviesdamas žymesnius liet. solistus, dramos kolektyvus, meno ansamblius koncertuoti. Be to, kultūros skyrius stengėsi kiekvieną progą išnaudoti tinkamai lietuviškai reprezentacijai ir pagilinti bendradarbiavimą su augštaisiais amerikiečių ir kitų tautų pareigūnais. JAV ir Anglijos žurnalistai lankydamiesi H. stovykloje ir vėliau ją aprašydami savo spaudoje, minėdavo, kad lietuviai ir kiti DP pabaltiečiai rodą tam tikrų atsparumo ženklų ir nenorį būti išbraukti iš pasaulio tautų tarpo.

Dėl savo geografinės padėties H. stovykla buvo visų svarbesniųjų tremtinių suvažiavimų vieta. Stovyklos gyventojai ir va-

dovybė visomis išgalėmis pagelbėjo jiems įvykti ir tuo būdu nemaža pasitarnavo lietuviškajam reikalui. Miškininkų pirmasis suvažiavimas įvyko 1945 X 24–25, antrasis 1947 III 2–3. Juose buvo svarstyta, atgavus Lietuvos nepriklausomybę, miškų problemos ir miškininkų organizaciniai reikalai. Gimnazijų ir progimnazijų direktorių suvažiavimas įvyko 1946 I 12–14. Suvažiavime iš trijų zonų dalyvavo 22. Aptarti švietimo ir auklėjimo reikalai. Vyr. tremtinių bendruomenės komitetui rinkti atstovų suvažiavimas įvyko 1946 III 3–4. Šis suvažiavimas išrinko Vyr. LTB komitetą, aptarė bendrus tremtinių gyvenimo reikalus ir galutinai apjungė tremtinių bendruomenę viename organe, kuris vėliau koordinavo visą tremtinių gyvenimą. Žemės ūkio darbuotojų suvažiavimas įvyko 1946 III 24. Dalyvavo 198 ūkininkai, 117 agronomų ir 12 žemės ūkio specialistų. Aptarti profesiniai reikalai ir nustatytos gairės žemės ūkio atstatyme, Lietuvai nepriklausomybę atgavus. Gydytojų suvažiavimas įvyko 1946 IV 6-7. Dalyvavo 200 gydytojų. Svarstyta stovyklų gyventojų sveikatingumo, sanatorijų, ligoninių tvarkymo ir profesiniai reikalai. Laikraštininkų suvažiavimas įvyko 1946 V 11–12. Dalyvavo apie 100 laikraštininkų. Svarstyta periodinės spaudos reikalai, plačios informacijos galimybės ir atgaivinta Lietuvos žurnalistų sąjungos veikla. Suvažiavimo proga įvyko ir periodinės spaudos paroda. Vaistininkų suvažiavimas įvyko 1946 V 25–26. Dalyvavo 25 asmenys. Aptarti organizaciniai, profesiniai ir pasitobulinimo reikalai. Evangelikų (liuteronų ir reformatų kunigų ir bažnyčios darbuotojų) suvažiavimas įvyko 1946 V 30. Svarstyti lietuvių tremtinių evangelikų bažnytiniai reikalai ir religinis aprūpinimas. Dalyvavo 100 žmonių. Kunigų suvažiavimas įvyko 1946 VI 4–5. Dalyvavo 162 kunigai, jų tarpe vyskupai V. Brizgys ir V. Podolskis. Suvažiavimas skirtas studijoms. Lietuvių studentų tarybos suvažiavimas įvyko 1946 VIII 9–10. Dalyvavo per 30 tarybos narių, atstovavusių per 2000 studentų. Svarstyta studentų organizaciniai ir studijų reikalai. Vyr. skaučių ir vadovių sąskrydis įvyko 1946 IX 14–15. Svarstyti skautijos reikalai išeivijoje. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus atstovų suvažiavimas įvyko 1946 IX 26–27. Svarstyti tremtinių šalpos reikalai. Teisininkų suvažiavimas įvyko 1946 XI. Aptarti organizaciniai reikalai. Studentų valdybų pirmininkų (Frankfurto rajono) suvažiavimas įvyko 1947 IV 19. Amatininkų ir darbininkų atstovų suvažiavimas įvyko 1947 IV 20. Dalyvavo 74 atstovai. Svarstyta profesiniai reikalai. Dantų gydytojų suvažiavimas įvyko 1948 I 18. Svarstyta profesiniai reikalai. Paštininkų suvažiavimas įvyko 1948 V 29. Dalyvavo 34 atstovai, lietuvių stovyklų paštų viršininkai ir vietos paštininkai. Suvažiavimas įsteigė Lietuvių paštininkų sąjungą ir 5000 RM literatūros premiją.

1946 pradžioje stovykloje buvo sudarytas Pabaltijo tautų bendradarbiavimo komitetas, į kurį įėjo po du atstovus iš lietuvių, latvių ir estų ir kuris gražioje susitarimo ir tarpusavio supratimo dvasioje išsprendė daug įvairių stovyklos gyvenimą liečiančių klausimų.

H. lietuvių bendruomenei 1955 priklausė apie 200 žmonių. Iš jų apie 100 gyvena H. mieste ir jo apylinkėse, kiti tolimesniuose miestuose. Lietuvių bendruomenei vadovavo A. Survila.

H. stovykla, lyg valstybėlė, turėjo savas savivaldybės ir valdines įstaigas. Čia gyvenimas buvo panašus į mažos salelės nepriklausomą respubliką. Čia gyveno ir Lietuvos Respublikos buv. prezidentas dr. K. Grinius.

H. vardas pasiliks daugelio tremtinių atminime. Jame pasiliko bado streiko neišdildomas įspūdis, protestuojant prieš bolševikų terorą. Tautinių švenčių metu aidėdavo himno ir maldos žodžiai kryžiaus aikštelėje, ir H. lygumose paskendo tremtinių nevilties ir lūkesčių metai.

V.Urb. ir J.Jnš.

Handball žr. Rankosvydis.

Händel Georg Friedrich (1685–1759) vokiečių kompozitorius, didžiąją savo gyvenimo dalį praleidęs Anglijoje (Londone). Nuo 1694 mokęsis muzikos pas Hallės vargonininką F. W. Zachow (Zachau), 1702 (norėdamas patenkinti tėvo norą) įstojo į Hallės univ. teisių fak. Tuo pačiu metu Hallėje gavo vargonininko vietą. 1703, metęs teisės studijas, persikėlė į Hamburgą, kur smuiku griežė R. Keiserio vadovaujamo operos teatro orkestre. Čia 1705 buvo pastatyta jo pirmoji opera Almira. Domėdamasis tuo metu daugiausia opera, 1706 H. išvyko į operos centrą Italiją, kur jo operos Rodrigo 1707 ir Agrippina 1709 ir oratorijos La rezurrezione 1708 ir Il trionfo del tempo 1708 susilaukė nemažo pasisekimo. Būdamas Italijoje, susipažino su stambiaisiais to meto italų komp. A. ir D. Scarlatti ir A. Corelli, kurių kūryba vėliau turėjo H. dalinės įtakos. 1710 grįžęs į Vokietiją, buvo paskirtas Jurgio Liudviko (nuo 1714 anglų karalius Jurgis I) rūmų Hannoveryje kapelmeistriu. Tų pačių metų gale išvyko į Londoną, kur

G. F. Händel

1711 buvo pastatyta jo opera Rinaldo. 1711 vėl grįžo į Hannoverį, bet pasisekimo Anglijoje paskatintas, 1712 apsigyveno Londone, 1726 priimdamas anglų pilietybę ir pakeisdamas savo pavardę į George Frideric Handel. Maždaug iki 1738 H. daugiausia reiškėsi operinėje srityje: Londone vadovavo trims itališkos operos teatrams, pats jiems kasmet parašydamas po 1–2 itališkas operas. Iš jų paminėtinos: Radamisto 1720, Ottone 1723, Giulio Cesare 1724, Tamerlano 1724, Rodelinda 1725, Orlando 1733 ir kt. Apie 1725 itališkoji opera ėmė nustoti popularumo, vietą užleisdama angliškajai, vad. baladinei operai (pvz. J. Gay ir J. Pepusch The Beggar's Opera). H. vadovaujami teatrai užsidarė. Pats H., patyręs eilę nesėkmių, paveiktas intrigų, persidirbęs ir 1737 pergyvenęs sunkų paralyžių, 1738 pabaigoje metė operinę kūrybą (po 1738 prie jos sugrįžo: Imeneo 1740 ir Deidamia 1741) ir perėjo į oratorijos sritį. Oratorija, tiesa, jam ir anksčiau Anglijoje nebuvo svetima (Athaliah 1733, Deborah 1733 ir kt.), tačiau šį kartą savo dėmesį H. paskyrė beveik tik oratorijai, nuo 1738 iki mirties sukurdamas ištisą seriją didžiųjų biblinių oratorijų, iš kurių išskirtinos Israel in Egypt 1738, Saul 1738, Judas Maccabaeus 1746, Jephtha 1751, ypač Messiah 1742 ir kt. Be to, tuo pačiu metu nepaliko H. nuošalyje ir instrumentinės muzikos: gausūs concerti grossi, eilė koncertų vargonams ir orkestrui ir kt. Jo kūrybinį našumą pagaliau pakirto 1751 metų gale vėl sunkiai pašlijusi sveikata; 1753 H. beveik visiškai apako. Tačiau iš muzikos gyvenimo jis nepasitraukė: šalia savo ankstyvesnių kūrinių (kitų padedamas) revizavimo, jis dažnai dalyvaudavo koncertuose, dažniausiai improvizuodamas vargonais, net iki pat mirties.

Svarbiausios H. kūrybos formos, abi būdingos barokinei muzikai, yra opera ir oratorija. Operoje, nejieškodamas naujų kelių, H. tęsė A. Scarlatti pradėtas italų vad. Neapolio krypties operos tradicijas, tapdamas tos krypties ryškiausiu atstovu. Oratorijoje, sujungęs anglų chorinės muz. (iš dalies H. Purcell įtakoje) ir vokiečių ir italų (ypač G. Carissimi) oratorijos stilius, H. sukūrė savitą monumentalios oratorijos stilių ir anglams davė jų pirmąją oratoriją (Esther 1720, perdirbta 1732), kartu atgaivindamas turtingos jų chorinės muzikos tradicijas ir įtvirtindamas jas ateičiai. Oratorijose H. pasiekė kūrybinio pajėgumo augštumą. Priešingai J. S. Bachui, H. oratorijos, nežiūrint biblinių tekstų, yra subjektyvios, gausios (jo operinės kūrybos įtakoje) dramatiškų bei teatrinių bruožų, skirtos daugiausia scenai, ne bažnyčiai. (Šia prasme H. yra dažnai gana neteisingai suprantamas kaip grynai bažnytinės muzikos kompozitorius). Instrumentinėje muzikoje H. sutvirtino solinę (ypač klavikordo) muziką D. Scarlatti tradicijų ribose ir A. Corelli įtakoje išryškino concerto grosso formą. Tuo būdu, nors ir nebūdamas muzikos reformatoriumi (išskyrus oratoriją), H. savo kūrybiniu kosmopolitiškumu ir pajėgumu išvystė dažnai iki eventualaus išbaigimo daugelį to meto skirtingų muzikos stilių ir formų. Tad šalia J. S. Bacho H. yra neabejotinai svarbiausias vėlyvojo baroko kompozitorius.

H. kūriniai: vokalinė muzika — netoli 50 operų: Almira 1705, Rodrigo 1707, Agrippina 1709, Rinaldo 1711 (perdirbta 1731), Radamisto 1720, Ottone 1723, Giulio Cesare 1724, Tamerlano 1724, Rodelinda 1725, Admeto 1727, Partenope 1730, Orlando 1733, Ariodante 1735, Atalanta 1736, Berenice 1737, Serse (Xerxes) 1738 (su arija Ombra mai fū, ilgainiui išvirtusia į vad. Largo), Imeneo 1740, Deidamia 1741 ir kt.; pasaulietinio turinio oratorijos: Acis and Galatea 1719, Alexander's Feast 1736, Semele 1744, Hercules 1745 ir kt.; apie 20 biblinio turinio oratorijų: Messiah 1742, Israel in Egypt 1738, Saul 1738, Judas Maccabaeus 1746, Jephtha 1751, Samson 1743, Joshua 1747, Deborah 1733 ir kt.; visa eilė odžių ir himnų (išskirtina vad. Chandos 1716–18 ir karūnacijos 1727 himnai), Utrecht Tedeum ir Jubiliate 1713, Dettingen Tedeum 1743 ir eilė smulkesnių bžn. vokalinės muzikos kūrinių; 79 itališko stiliaus solo kantatos, 20 it. duetų ir kt.; instrumentinė muzika: šeši concerti grossi op. 3 1729, 12 concerti grossi styginiam orkestrui op. 6 1739, 17 koncertų vargonams ir orkestrui (tarp jų ciklai op. 4, 1736 ir op. 7, 1740), apie 10 koncertų įvairiems instrumentams ir eilė proginės ork. muz. (Water Music 1717? ir Fireworks Music 1749 ir kt.); 15 sonatų smuikui arba fleitai op. 1 (1724?), apie 30 sonatų vienam arba dviem instrumentams su continuo; eilė sonatų, fugų ir siuitų klavikordui ir kt. 1856 Leipzige įst. H. vardo d-ja (Deutsche Händelgesellschaft) išleido 1859–94 jo kūrinių rinkinį (105 tt., red. F. Chrysander). 1949 išl. H. Briefe und Schriften.

H. Taut, Verzeichnis des Schrifttums über H. Händel-Jahrbuch 6, 1933; Händel-Jahrbuch (nuo 1928, red. *R. Steglich*); *F. Chrysander*, G.F.H. 3 tt. 1858–67, ²1919; *S. Taylor*, The Indebtedness of H. to Works by Other Composers 1906; *P. Robinson*, H. and His Orbit 1908; *R.A.Streatfeild*, H. 1909; *H. Leichtentritt*, H. 1924; *E. J. Dent*, H. 1934; *H. Weinstock*, H. 1946; *P. M. Young*, H. 1947; (") The Oratorios of H. 1949; *R. M. Myers*, H's Messiah 1948; *W. C. Smith*, Concerning H. 1948; *A. E. A. Cherbuliez*, G. F. H. 1949; *R. Rolland*, H. ²1951; *N. Flower*, G. F. H. ³1954; *G. Abraham* (red.), H. 1954; *O. E. Deutsch*, H. 1955. *K.O.*

Handel-Mazzetti Enrica von (g. 1871) austrų rašytoja. Kilusi iš senos austrų bajorų karių šeimos, katalikiškai (St. Pöltene) išauklėta. Pirmiausia beletristė, bet rašė lyrikos (Napoleon II, Imperatori, ir kt.) ir dramų (Pegasus im Joch ir kt.). H.-M. istorinių romanų siužetai imti iš austrų antireformacijos meto. Savo romanuose H.-M. pasižymi istorinių detalių vaizdavimu, intuityviu įsijautimu ir kalbos plastiškumu. Prozos veikaluose apstu dramatiškumo ir barokinio meto bruožų (stiprūs nuotaikos kontrastai). Gilų religingumą jungia su tolerancija kitatikiams. Jau po savo pirmojo žymesnio romano Meinrad Helmpergers denkwürdiges Jahr 1897–1900 — vieno anglų berniuko sielos istorijos — H.-M. ypač pagarsėjo trilogija iš antireformacijos Jesse und Maria 1906, Die arme Margaret 1910, Stephana Schwertner 1912–14. Kiti H.-M. romanai: Brüderlein und Schwesterlein 1898, trilogija: Rosenwunder 1925, Deutsche Passion 1926, Das Blutzeugnis 1927; trilogija: Johann Christian Günther 1928, Frau Maria 1929, Die Waxenbergerin 1934 (iš antrojo turkų pasirodymo Vienoje). Romanai apie erchercogą Karolį ir sukilėlį K. L. Sandą (trilogija), Graf Reichard. Dabarties romanai: Ritas Briefe 1921, Ritas Vermächtnis 1922. Novelės: Novellenband 1910 ir kt. Autobiografinis veikalas: Das heilige Licht 1931. H.-M. turėjo įtakos Paulai Grogger, M. V. Rubatscher, Dolores Vieser. Į lietuvių kalbą išversta: Broliukas ir sesutė 1933 (išvertė Trylikos grandinė), Ritos laiškai 1933 (išvertė M. Genys), Ritos palikimas 1933 (išvertė A. Žagrakalienė).

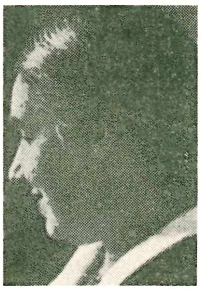
E. Handel-Mazzetti

E. Korrodi, H.-M. 1921; *J. M. Fische*, H.-M. 1926; *P. Siebertz*, H.-M. 1931. *A.Špl.*

Handelsman Marceli (1882—1945 koncentracijos stovykloje Vokietijoje) lenkų istorikas, nuo 1916 Varšuvos univ. istorijos prof. Yra redagavęs Przegląd Historiczny, Rozprawy Historyczne ir Przegląd polityczny. Nuo 1924 Krokuvos mokslų akademijos narys. Išsp. Konstytucya Trzeciego maja 1907, Żywot chłopa polskiego 1907, Historja polskiego prawa karnego 1908–1909, Studja historyczne 1911–13, Napoleon a Polska 1914, Historyka 1921, Rozwój narodowości nowoczesnej 1924–26, Les idées françaises et la mentalité politique de la Pologne au XX-e siècle 1927, Cztery konstytucje polskie, Ad. Czartoryski 1948.

Handschin Jacques (g. 1886) šveicarų muzikologas, vargonų virtuozas. Išsimokslinęs Paryžiuje. Nuo 1910 Petrapilio konservatorijos vargonų prof. J. S. Bacho kūrinių populariniotjas. Nepaprasta technika ir atmintis visus stebindavo. Nuo 1935 Baselio univ. prof. Spausdinta ir smulkesnių studijų. Bendradarbis Die Musik in Geschichte und Gegenwart IX t. pradėtos leisti 1953 Vokietijoje. *J.Ž.*

Hangčou, Hangchow, r. Kinijos mst., Čekiango provincijos sostinė, prie Tsientango upės žiočių; apie 650.000 gyv. (1955). Universitetas, kat. arkivyskupo rezidencija; šilko, kilimų, medvilnės tekstilės pramonė. Miestas apsuptas 18 km ilgio mūro siena. H. įkurtas VI a., XIII a. Marco Polo jį apibūdino kaip gražiausią pasaulio miestą. Miestas sunkiai nukentėjo per 1861 revoliuciją, bet turi išlikusių architektūros žymenybių.

Hanibalas keleto žymių kartaginiečių vardas. Žinomiausias Hamilkaro Barko sūnus, vienas žymiausių senovės karvedžių 247–182. Tėvas dar vaiką jį prisaikdino būti amžinu romėnų priešu ir 237 pasiėmė į Ispaniją, kur, tėvo ir svainio Hasdrubalo auklėjamas, įgijo karinį ir politinį patyrimą. Iš pasalų nužudžius svainį Hasdrubalą 221, kariuomenė išrinko H. vadu. Baigdamas užkariauti Ispaniją, H. 219 puolė ir po 8 mėn. narsaus pasipriešinimo užėmė romėnų sąjunginį miestą Saguntą. Romėnai apkaltino kartaginiečius sulaužius sutartį ir paskelbė jiems karą (antrasis punų karas 218–201).

Hanibalas

Užbėgdamas romėnams už akių, H. sausumos keliu iššygiavo per pietinę Galiją, su dideliais nuostoliais persikėlė per Alpes ir 218 pasiekė Po upės slėnį su 26.000 karių ir 21 drambliu. Sumušęs romėnus ties Ticinu ir Trebija, H. savo pusėn patraukė ten gyvenančius galus. 217 pavasarį atžygiavo į Etruriją ir sumušė konsulo Flaminijaus kariuomenę prie Trazimeno ež. Paimtus nelaisvėn romėnus liepė iššudyti, bet italus paleido, skelbdamas, kad atėjęs Italijos vaduoti iš romėnų jungo. Tik atsargi naujai išrinkto diktatoriaus Fabijaus Maksimo delsimo taktika sulaikė italų sąjungininkus, kad neatkristų nuo Romos. Romos galybę sukrėtė tik pralaimėjimas ties Kanais 216, kur abu romėnų konsulai su 8 legionais ir sąjungininkais buvo visai sumušti. P. Italija pasidavinėjo H., kuris, patraukęs savo pusėn Pilypą V, Makedonijos karalių, ir Siraküzus, prieš romėnus suorganizavo koaliciją, nedaug tedavusią naudos. H. pie-

tų Italijoje turėjo dar visą eilę laimėjimų, bet jis beveik negaudavo iš savo tėvynės paramos, o jėgos tirpo. Vis labiau romėnų spaudžiamas, 212 turėjo užleisti jiems iniciatyvą. 211 romėnų apsiaustos Kapujos nebeišgelbėjo nei H. demontracinis žygis į Romą. Jau buvo aišku, kad H. Italijoje pralaimės. Romėnai tolydžio spaudė jį į pietvakarius. 208 H. brolis Hasdrubalas iš Ispanijos su kariuomene per Alpes atvyko Italijon, bet jo kariuomenė ties Metauru Umbrijoje buvo sunaikinta 207; krito ir jis pats. 203 H. turėjo apleisti Italiją, nes Scipionas išlaipino kariuomenę Afrikoje ir grasė Kartaginai. 202 ties Zama Scipionas nugalėjo H. Padaręs taiką su romėnais, H. 196 išrinktas Kartaginos sufetu ir stengėsi pakeisti romėnų apkarpytos ir prižiūrimos valstybės konstituciją ir sutvarkyti finansus, bet, savųjų priešų apskųstas, kad palaikąs santykius su Sirijos valdovu Antiochu III, ir romėnų pareikalautas išduoti, 195 turėjo bėgti pas Antiochą. H. stengėsi palenkti Antiochą savo planams ir išnaudoti Sirijos–Romos karą 192. Romėnams laimėjus karą, H. pateko pas Bitinijos karalių Prūziją. Patyręs, kad romėnai reikalauja jį išduoti, nusinuodijo.

H. Lehmann, Die Angriffe der drei Barkiden auf Italien 1905; *O. Meltzer u. U. Kanrstedt*, Gesch. d. Karthager 2–3 t. 1896–1913; *Ed. Meyer*, H. u. Scipio: Meister d. Politik, hg. v. E. Marcks u. K. A. Mueller I t. ²1923–24; *E. Groag*, H. als Politiker 1929; *Goerlitz*, H., Der Feldherr, der Staatsmann, der Mensch 1935; Rom. u. Karthago, hg. v. *J. Vogt* 1943; *K. Sprey*, H. 1946.

Hanisch Joseph (1812 — 1892) vokiečių kompozitorius. 1839 vargonininkas Regensburgo katedroje ir nuo 1875 bžn. muzikos mokyklos prof. Rašė mišias, motetus ir kt. H. harmonizuoti dideli veikalai Graduale Romanus ir Vesperale Romanus drauge su Haberliu plačiai griežiami Lietuvos bažnyčiose. Taip pat ir H. preliudijos vargonams. *J.ž.*

Hanka Václav (1791–1861) čekų poetas ir filologas. Nuo 1818 čekų tautinio muzėjaus bibliotekininkas ir 1848 Prahos univ. prof. Išgarsėjo jo paties falsifikuotos senovės čekų epinės dainos, jo tariamai 1817 surastos bažnyčios bokšte Kralové Dvůr miestelyje ir 1819 išspausdintos. H. išspausdino ir kitą panašų falsifikatą — senovės čekų epą, tariamai rastą 1818 Zelena Hora pilies archyve. Buvo mokslininkų įrodyta, kad abu jo rankraščiai yra falsifikatai. Išsp. Kurze Geschichte d. slavischen Völker 1818, bažnytinės slavų kalbos gramatiką, Hankovy Pjsne 1815, Starobyla Skladani 1817–1826.

Hanko, šved. Hangö, p. Suomijos uostas ir pajūrio kurortas 23 km ilgio siauro pusiasalio (toliausiai į pietus išsikišusi Suomijos vieta) pietų gale; apie 8000 gyventojų (1955). H. yra vienintelis neužšąląs Suomijos uostas ir svarbus savo strategine padėtimi, nes iš jo galima kontroliuoti vartai į Suomių įlanką. 1940 po suomių–rusų karo taikos sutartimi perleistas T. Rusijai kaip jos karo laivyno bazė, bet 1947 grąžintas Suomijai, už tai gavus Parkalą.

Hankow Kinijos mst. Hupeh provincijoje, prie Jangtsekiango ir Hankiango upių santakos, apie 800 km nuo jūros; apie 800.000 gyv. (1950). H. drauge su kitapus upės esančiais Hanyang ir Wučang miestais nuo 1927 sudaro vieną naujai pavadintą Wuhan didmiestį. H. yra svarbiausias vidurio p. Kinijos vidaus vandens kelių uostas (pasiekiamas vandenyno laivų ligi 10.000 b.r.t.) ir komercinis centras. Kat. arkivyskupo rezidencija, pranciškonų misijų centrinė. 1938–45 okupuotas japonų. Išvežama šilkas, arbatžolės, odos, medvilnė. Plieno, tekstilės, cemento, alyvos pramonė.

Hann Julius (1839–1921) austrų meteorologas, Vienos univ. prof. Laikomas savo srities dideliu autoritetu. Išsp. Handbuch der Klimatologie 1897, Lehrbuch der Meteorologie 1901.

Hannibal ad portas ‚Hanibalas prie vartų' dažnai klaidingai parašoma H. ante portas — baimės šūkis, atsiradęs Romoje 211 pr. Kr., kai į Romą žygiavo H. vadovaujama kartaginiečių kariuomenė. Dabar šis posakis vartojamas, artimai nelaimei gresiant.

Hannikainen 1. Ilmari (1892—1955) suomių kompozitorius bei pianistas, Helsinkio konservatorijos titularinis prof. Savo kompozicijose H. yra linkęs į lyrinį romantizmą. Kūrė dainas, religines giesmes, pianinui kompozijas, sukomponavo liaudies operą Pabaigtuvės.

2. Tauno (g. 1896) suomių violončelistas ir dirigentas, Ilmari H. brolis, Helsinkio miesto orkestro dirigentas 1941, Duluth Symphony Orchestra (JAV) dirigentas 1942–47, nuo 1947 dirigavęs Chicago Symphony Orchestrui.

Hannover 1. š. Vokietijos mst. ž. Saksonijoje (jos sostinė), toje vietoje, kur vidurio Vokietijos augštumos pereina į šiau-

Hannoverio prekybinis centras

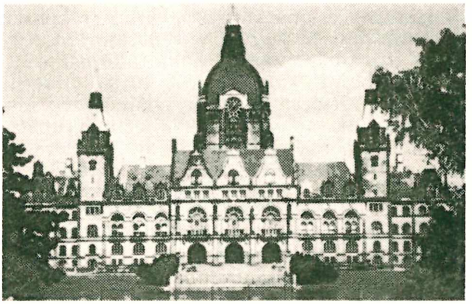

Hannoverio rotušė

rės Vokietijos žemumą, prie Leinės upės; 487.500 gyv. (1953), iš kurių 125.000 vokiečių tremtinių ir pabėgėlių iš rusų okupacinės zonos. Pramonė: plieno gaminiai (28.400 dirbančiųjų), elektros reikmenys ir preciziniai aparatai (12.000), mašinos ir automobiliai (8800), gumos gaminiai (11.600), maisto dalykai (11.600), chemikalai ir vaistai (6000). Veterinarijos ir technikos augštosios mokyklos, pedagoginis institutas, muzikos ir teatro akademija, 4 muzėjai, teatras ir opera. Čia kasmet rengiamos Vokietijos pramonės parodos. 1943—45 orinių puolimų sugriauta 60% miesto namų.

2. Buvusi Vokietijos karalystė, vėliau Prūsijos provincija, po 1815 apėmė 38.584 km². 1866 kariavo su Prūsija Austrijos pusėje, bet po kapituliacijos prie Langensalzos įjungta į Prūsiją, nors stiprus vidinis priešinimasis dar ilgai truko. *A. B.*

1945 vasarą įsisteigė H. lietuvių stovykla Limmer priemiestyje. Šioje stovykloje lietuvių buvo tik 36. Netrukus buvo iškelti į Stocken priemiestį, į vad. Accu Baltic Camp. Tai buvo betoninių barakų vargani pastatai. Lietuviams atsikėlus į Accu, čia jau buvo apgyvendinta 540 latvių, 102 estai, 200 ukrainiečių ir 306 lietuviai. Netrukus ukrainiečiai iš čia buvo iškelti į kitas stovyklas, ir čia liko tik vieni pabaltiečiai.

Balfo pirm. kan. J. Končius pas Hannoverio lietuvius

Stovykla pradžioje buvo UNRRA, o vėliau IRO globoje. Globojančios organizacijos nesikišdavo į tautybių bei pačios stovyklos valdymąsi. Tautybės rinkdavosi savus komitetus ir bendrą komendantą. Veikė mokyklos, sporto rateliai, teatras, orkestras ir kt. Veikė pradinė mokykla ir progimnazija. Katalikų parapijai vadovavo kun. Radvanauskas ir kun. Ruokis. Čia veikė ir Latvių-Lietuvių Vienybės centras. 1950 VII 1 šią stovyklą IRO perdavė vokiečių administracijai. Stovyklinė laisvė, švara ir tvarka pasibaigė. 1955 stovykloje gyvena 192 vokiečiai, 178 latviai, 58 lietuviai, 4 estai ir 20 kitų tautybių. Nuo 1945 iki 1954 lietuvių bendruomenei Hannoveryje vadovavę asmenys: a. komitetų pirmininkai: L. Kalinauskas, F. Lelys, A. Griškėnas, J. Juršaitis, V. Bliumfeldas, E. Biknerytė, dr. B. Leparskas, A. Petrauskas, A. Lymantas, V. Šukys, J. Stankaitis; b. mokytojai: Kaselionis, Paulavičius, E. Biknerytė-Lymantienė, A. Petrauskas, Gepnerienė, Bendikienė, Valnerienė; nuo 1953 vargo mokyklai: J. Stankaitis ir V. Šukys. 1955 stovykloje yra likę tik ligoniai, seneliai ir našlės su mažais vaikais. *J. Gl.*

Hanoi Indokinijos mst., nuo 1948 Viet Namo sostinė, prie Songka (Raudonoji) upės, 130 km nuo jūros; 237.146 gyventojai (1948). Univ., prc. archeologinis ir filologinis inst., botanikos ir zoologijos parkai. Miesto viduryje yra ežeras, skiriąs čiabuvių gyvenamą senamiestį nuo modernaus europinio naujamiesčio. Ežero saloje yra XI a. Budos pagoda. 1954 Genevos sutartimi perleistas Š. Viet Namui (Viet Minhui), 1955 V 30 iš miesto pasitraukė paskutinieji prancūzų kariuomenės daliniai. H. minimas kinų kronikoje VII a.; XV–XVIII a. š. anamitų karalių rezidencija. 1822 užimtas prancūzų, ligi 1945 Indokinijos sostinė, 1945 VIII—1946 XII Viet Minho sukilėlių administracijoje, nuo 1955 V 30 jų administracinis centras.

Hanotaux Gabriel (1853–1944) prancūzų istorikas ir politikas, École de Hautes Études dėstytojas. 1879 pradėjo dirbti užsienio reikalų ministerijoj archyvaro darbą, 1885 dirbo Konstantinopolio prancūzų pasiuntinybėje. 1894–95, 1896–98 užsienio reikalų ministeris, H. buvo suartėjimo su Rusija politikos šalininkas. Rūpinosi kolonialinės Prancūzijos galybės plėtimu, ir vadinamasis Fašodos nesusipratimas buvo H. politikos vaisius. I pas. karo metu aktyvus sąjungininkų reikalų propagandistas. 1921 atstovavo Prancūzijai Tautų sąjungoje. Išsp. Études historiques sur les XVI-e et XVII-e siècles en France 1886, Histoire du cardinal de Richelieu 1893–1903, Histoire de la France contemporaine 1871–1900, 1903–1908, Jeanne d'Arc 1911, Histoire illustrée de la guerre de 1914, 17 tt. 1914–24,

Le Maréchal Foch 1929, Histoire de la fondation de la troisième république 1925–26, Joffre, le Vanquer de la Marne 1929, Poincaré 1934, Mon temps 1933–38. Buvo redaktorius ir direktorius trijų didelių kolektyvinių darbų Histoire de la Nation française 15 tt. 1920–29. Tame veikale H. parašyta — Histoire politique 1804–1926, Histoire de la nation égyptienne 1931–40, Histoire des colonies françaises 1929–33. Nuo 1897 buvo Mokslų akademijos narys.

P. Č.

Hanselmann Heinrich (g. 1885) šveicarų pedagogas, defektingųjų vaikų mokytojas. Nuo 1932 Züricho univ. prof. Išsp. Einführung in die Heilpädagogik [3]1946, Fröhliche Selbsterziehung 1933, Von Sinn des Leidens 1934, Sorgenkinder daheim und in der Schule [3]1946.

Hansen 1. Alvin Harvey (g. 1887) JAV ekonomistas, Harvardo univ. prof. F. D. Roosevelto patarėjas. Išsp. Business Cycle Theory 1927, Economic Stabilisation in an Unbalanced World 1932, Food Recovery or Stagnation? 1938, Fiscal Policy and Business Cycles 1941, Economic Policy and Full Employment 1947,

2. Christian Frederik (1756 — 1845) danų architektas. Klasikinio stiliaus jo kūrybos pastatai. Žymesnieji darbai: Vidaus architektūra Moterų bažnyčioje Kopenhagoje, Domhus (Kopenhaga) ir Thorwaldsen pastato plastinis apipavidalinimas.

2. Constantin (1804–80) danų tapytojas, tarp kitko atlikęs freskus Kopenhagos univ., kurie priskaitomi prie jo geriausių kūrinių. Taip pat geras ir kaip portretistas. H. menas yra kultyvuotas, kuklus, rezervuotas.

4. Gerhard (1841–1912) norvegų gydytojas, daug nusipelnęs raupsų ligos srityje, raupsų bacilos užtikėjas. Pasiremdamas savo kliniškais bei patologiniais-anatominiais tyrinėjimais, H. tvirtino 1874, kad raupsai nėra paveldimi, bet kroniška užkrečiamoji liga. Jo užtikta lepra bacila, Hanseno bacila, išaiškinta būdinga ligos skleidėja. Daug prisidėjo kovoje su raupsais. H. žinomas ir kaip zoologas.

5. Marcus Lee (1892–1938) JAV istorikas, nuo 1928 Illinois univ. prof., tyręs imigracijos klausimą. Svarbesni veikalai išėjo po mirties, o 1941 buvo apdovanotas Pulitzerio istorijos premiia. Išsp. The Atlantic Migration 1607–1860, 1940, German Schemes of Colonization before 1860, 1924, The Imigrant in American History 1940.

6. Martin (1909–1955) danų rašytojas. Savo ankstyvesniuose romanuose H. lietė labiau socialines problemas. Tie jo liaudies pavaizdavimai liudija apie jo gilų tiek aplinkos, tiek žmonių pažinimą. Atskiras scenas, situacijas ar detales jis perteikia impresionistiniu stiprumu ir spalvų turtingumu. Jo sugestyvus pasakojimas yra natūralus, nuotaika kaitaliojasi tarp tragiškumo ir komiškumo, tarp juoko ir tikrovės. Mėgino rašyti ir lyrika, tarp kitko dalyvavo nelegalioje vokiečių okupacijos metu išėjusioje antalogijoje Der braenner en Ild 1944. Išleido: romanai Lykkelige Kristoffer (Laimingasis Kristoferas) 1945, Lögneren (Melagis) 1950, novelių rinkiniai: Tornebusken (Erškėtkrūmis) ir Agerhönen (Kurapka) 1947.

7. Peter (1868–1928) danų tapytojas, ėmęs motyvus iš Danijos ir Italijos liaudies, vienas iš vadinamosios Fyn mokyklos būdingiausių atstovų.

8. Theofilus (1813–1891) danų architektas, gyvenęs Atėnuose ir Vienoje. Vienoje jis buvo vienu iš didžiųjų architektų pačiame to laikotarpio žydėjime. Iš jo kūrinių paminėtini Ginklų muzėjus, biržos, meno akademijos ir parlamento rūmai. H. pavyko laimingai sujungti antikinės formos grynumą su moderniu pažibos reikalavimu.

Hansen-Herbeck Elsa (g. 1889) švedė pianistė. Baigė Petrapilio konservatoriją, 1909 išvažiavo pasitobulinti į Vieną pas Godovskį. 1911 Petrapilyje laimėjo pianistėms moterims skirtą premiją. Koncertavo Petrapilyje ir V. Europos didmiesčiuose. Ištekėjo už Lietuvos piliečio Hanseno ir apsigyveno Kaune. 1919 pakviesta J. Naujelio organizuotoje muzikos mokykloje pianino mokytoja. Vėliau turėjo savo studiją Kaune. Studijos koncertus ruošdavo koncertinėse salėse Kaune net mokiniams su orkestro pritarimu. Daug prisidėjo Lietuvoje pianino muzikai pakelti, išauklėdama rimtų pianistų.

J. Žilevičius, Elzos Herbeck'aitės – Hansen'ienės muzikos studija (Muzikos Menas 1924 nr. 1); *J. Čiurlionytė*, II-sis E. Hansen-Herbeck mokinių koncertas (Lietuvos Aidas 1938 VI 15). *J.Ž.*

Hanslick Eduard (1825–1904) čekų muzikologas. Baigė Prahos konservatoriją ir univ. teisę 1849. Nuo 1848 Wiener Zeitung ir Presse muz. kritikas ir nuo 1864 iki mirties Neue Freie Presse. Nuo 1856 Vienos univ. muz. istorijos ir estetikos prof. Daug studijų išleido, bet Vom Musikalisch-Schönen išleista ([12]1912) Geschichte des Konzertwesens in Wien 1869–70.

Hansson 1. Ola (1866—1925) švedų rašytojas ir poetas, katalikas konvertitas, daugiausia gyvenęs užsienyje. H. jau anksti pažino tuolaikinę Europos literatūrą, kurią jis perteikė epochinės reikšmės turinčiomis apybraižomis. Jo lyrikoje atsispindi sudvasintas Skånes (švedijoje) provincijos gamtovaizdis. Per visą jo kūrybą driekiasi benamiškumo ir gyvenimo nerimo nuotaika. Daugely jo kūrinių žymu gili gamtos mistika. Rinktiniai raštai 17 tt. 1919–22.

2. Per Albin (1885–1946) švedų politikas, socialdemokratas, 1917 Socialdemokraten vyr. redaktorius, nuo 1918 parlamento narys. Brantingo kabinetuose 1920, 1921–23 ir 1924 krašto apsaugos ministeris, tose pareigose pasilikęs ir Sandlerio vyriausybėj 1926. Švedijos parlamento nutarimas 1925 nusiginkluoti didžia dalimi yra H. darbas. Brantingui mirus, 1925 buvo išrinktas partijos pirmininku. 1932 buvo socialdemokratinio kabineto ministeris pirmininkas. Po 1936 rinkimų sudarė naują kabinetą. Prasidėjus Suomijos ir T. Rusijos karui, jis 1939 sudarė koalicinę vyriausybę. 1945 vėl pakeitė grynai socialdemokratinė. H. buvo didelių sugebėjimų parlamentaras taktikas.

Hanuka žr. Chanuka.

Hanulis Jogailos laikų Vilniaus vietininkas, suvaidinęs svarbų vaidmenį 1832–86 įvykiuose. Vilniuje H. greičiausiai buvo vokiškos pirklių bendruomenės galva. 1382 Kęstučiui išvykus į Sieversko žemę, H. vadovaujami miestiečiai užgrobė Vilniaus pilį ir perdavė Jogailai. Nuo to meto H. paliko artimas Jogailos patarėjas, jo sekretorius ir diplomatas. Aktyviai dalyvavo Dubysos derybose. Pirmame Dubysos sutarties akte jis yra minimas vieninteli žmogus greta Jogailos šeimos narių. Čia jis vadinamas H. (Hanike, Hennike, Hans), Vilniaus miestiečiu arba H. rygiečiu. 1385 drauge su Skirgaila ir Borisu Karijotaičiu H. nuvyko į Krokuvą, iš ten su Borisu į Vengriją pas karalienę Elzbietą derėtis dėl Jogailos ir Jadvygos vedybų. Dabar, matyt, jis įbajorintas ir vadinamas Vilniaus seniūnu (capitaneus). Seniūno, tikriau vietininko, pareigas jis betgi bus labai trumpai ėjęs, nes jau 1387 šaltiniai mini Vilniaus vietininką Andrių Gostautą. Kai Lietuvą paėmė valdyti Vytautas, H. persikėlė į Krokuvą Jogailos prieglobstin. Ten užtinkamas 1393—1417 laikotarpyje; 1421 jau tikrai bus miręs.

Wł. Semkowicz, Hanulon namiestnik wileński (1382–1387) i jego ród (Atheneum Wileńskie VII) 1930.

Hanusz Jan (1858–1887) lenkų kalbininkas. Baigęs Krokuvos univ., 1881 kaip stipendininkas buvo išsiųstas užsienin. Leipcige pas Leskieną studijavo ir lietuvių kalbą. 1885 parašęs habilitacinį darbą Uber das allmälige Umsichgreifen der-n Declination im Altindischen, paskirtas Vienos univ. lyginamosios kalbotyros ir sanskrito docentu, dėstęs ir lietuvių kalbą. Iš gana gausių jo rašinių pažymėtini: O języku Ormian polskich 1886 — 88, O dobie litewsko-

J. Hanusz

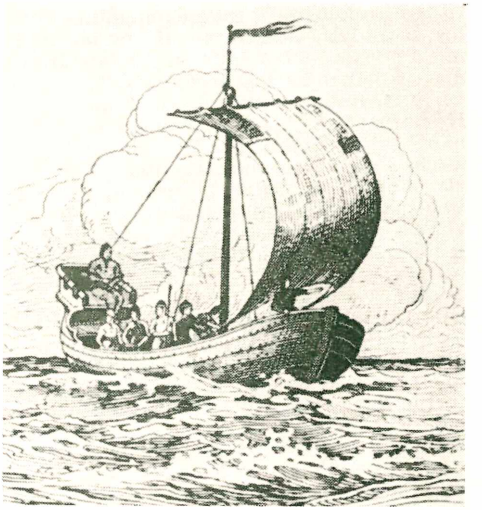

Hanziečių laivas

słowiańskiej w stosunku do prajęzyka indoeuropejskiego 1885 ir kt.; dar parašė Nekolik slov a jazyku litevském a jeho literatuře čekų žurnale Slovianský Sbornik 1887, Szkic gramatyczny na podstawie języków indoeuropejskich 1885 ir kt.

Hanza (got. hansa ‚būrys, minia') Anglijoje H. vad. miestų sąjungą; vokiečiai pirma H. vadino savo pirklių draugijas užsienyje, paskui apskritai tiek pirklių, tiek miestų sąjungas. 1358 pirmą kartą paminėta ‚Vokiečių H.', kuri susitvarkė daug anksčiau. Nuo XI a. Pareinio miestai prekiavo su Flandrija ir Anglija; XII a. Kölno pirkliai išsirūpino teisę sudaryti Londone H., kur netrukus įstojo ir kitų miestų pirkliai. Londono hanzininkai ilgainiui pradėjo pirkliauti ir Pabaltijy, kur ligi XII a. viešpatavo Skandinavijos pirkliai; XIII a. pradžioje Gotlando saloje, ypačiai švedų čia pastatytame Wisby mieste įsikūrė daug vokiečių pirklių. Vieni tapo atskira, bet visateise miesto dalimi, kiti susibūrė į savo teise gyvenančią ‚Gotlandą lankančiųjų pirklių' draugiją. Toje draugijoje dalyvavo daug ir Pabaltijo miestų pirklių, pirkliavusių ne tik Pabaltijy, bet ir Flandrijoje bei Anglijoje. 1237 Gotlando saloje pirkliaują vokiečiai iš Anglijos karaliaus gavo privilegiją be muito ir kitų mokesčių prekiauti karalystėje, o 1266 ir 1267 leido hamburgiečiams ir liubekiečiams įsisteigti Londone savo H. 1252 Lübecko ir Hamburgo pirklių pasiūlymu Brüggėj buvo įsteigta imperijos pirklių kontora. Pabaltijo bei r. Vokietijos pirkliai pirmiausia vertėsi prekyba su slavais bei lietuviais ir jų prekių gabenimu Anglijon ir Flandrijon. Kiekviena jų kuopa rėmėsi savo mies-

tu ir įtraukdavo į ją savo ekonominės veiklos sritį. Lübeckui tapus H. vyriausiuoju miestu (jame buvo šaukiami H. suvažiavimai ir laikomas jos archyvas), H. sąjungai priklausė apie 90 miestų. Tolimiausias H. narys buvo Talinas, vakaruose — Dinantes. Kurį laiką prie H. priklausė Krokuva, nors ji neregulariai sumokėdavo nario mokestį ir retai tesiųsdavo atstovus Lübeckan į kas treji metai vykstančius suvažiavimus (Hansetage). H. priklausantieji miestai buvo sugrupuoti į keturias teritorines grupes: 1. Vestfalijos (svarbiamiestis Kölnas), 2. Saksų (Braunschweigas), 3. Vendų (Lübeckas) ir 4. nuo XVI a. Prūsijos-Livonijos (Dancigas). H. savo pirklių reikalams ir interesams ginti turėjo užsienio kraštuose savo kontorų ir faktorijų, kurios buvo lyg prekybinės atstovybės (konsulatai). Didžiausios H. kontoros užsienyje buvo Brüggėje, Londone, Bergene (Norvegijoje) ir Naugarde. Visu tuo pajūrio keliu nuo Naugardo iki Brüggės ir Londono ir buvo varoma gyviausia prekyba. Šituo keliu hanzininkai gabendavo į Pabaltiją Reino ir prancūzų vyną, Anglijos ir Flandrijos gelumbę, Flandrijos ir Pareinio geležies dirbinius, o iš Švedijos, Rusijos, Livonijos, Lietuvos ir Prūsijos išsiveždavo kailius, vašką, linus, kanapes, javus, medieną, geležies ir vario rūdą, žuvį. Visur hanzininkai steigdavo savo kontoras ir sandėlius. Patys H. pirkliai gabendavo savo prekes ir toli nuo jūros upėmis ir sausumos keliais. Bet svarbiausia jų veiklos sritis buvo žemutinė Vokietija ir jos pajūris. H. prekybos centras visuomet buvo rytinis Pabaltijys, kur H. iš valdovų išsirūpino visokių prekybinių privilegijų ir ilgainiui monopolizavo visą prekybą, tarp kitko visą silkių prekybą, kol silkės išsikėlė į Šiaurės jūrą. XIV a. įpusėjus pirminės savo reikšmės nustojo H. santykiai su 100 metų karą pradėjusiomis Prancūzija ir Anglija. Ji susikaupė Pabaltijy ir visai suvokietėjo. Be savo pirklių privilegijų, H. rūpėjo bendroji prekybos teisė, sutvarkytoji pinigų apyvarta ir pirmiausia politinė bei socialinė Pabaltijo taika. Teritorijų ji netroško, bet kišosi į Pabaltijo valstybių politiką, pati virtusi politine galybe, miestų federacija. Iš tikrų, jau XIII a. pabaigoje miestai susispietė apie Lübecką, XIV a. vadovaujantį sąjungai. Lübeckas tapo augščiausios sąjunginės juridinės instancijos vieta. Jo teisė viešpatavo kituose sąjungos miestuose. Ir čia susirinkdavo miestų atstovai į vad. Hansetage spręsti bendrų sąjungos reikalų tiek jos vidaus santvarkos, tiek užsienio politikos atvejais. Tų suvažiavimų skelbiamieji statutai buvo visiems miestams privalomi: nepaklusniuosius suvažiavimai šalindavo iš sąjungos. H. susitvarkė ir pasidarė politinė galybė, Vokietijai beirstant kovoje su Pabaltijo valstybėmis. Ligi 1340 ji be ypatingų kovų stiprėjo ir augo, naudojosi Danijos, Švedijos ir Norvegijos tarpusavio kova bei suirutėmis. Tačiau politinis H. laimėjimas terūpėjo jai tik tiek, kiek tarnavo grynai ekonominiams jos tikslams, o politinėmis problemomis ji mažai tesidomėjo, net nemokėjo kaip reikiant įvertinti jų reikšmės pačiai ekonomikai. H. didelė reikšmė viduramžių pabaigoje buvo ta, kad jos pirkliai rūpestingai tarpininkaudavo tarp R. ir Š. Europos žaliavų kraštų ir V. Europos fabrikatų bei dirbinių sričių. Iš Anglijos ir Flandrijos miestų Baltijos krantų gyventojams pristatydami vilnonių audinių, hanzininkai iš jų į vakarus gabendavo miško medžiagą (vis didėjančiai laivų statybai), pelenus (cheminiam dažymui), javus (nuo XV a.) ir ypač kailius. Pačios H. miestuose jų laivais gabenamų prekių pasilikdavo labai nedaug. Pvz. į Lübecką 1368 pateko 20.000 flandriškų medžiagų ritinių. Bet iš jų daugiausia buvo tolimam eksportui skirtos prekės. Tačiau hanzininkai ne tiktai buvo tarpininkais tarp vartotojo ir gamintojo. Jie patys paskirstydavo prekes ano meto Vidr. ir V. Europoje, palaikydami ryšius net iki Portugalijos ir Ispanijos. H. ekonominė svarba ir reiškėsi tuo, kad ji sugebėjo pastoviai ir gana organizuotu būdu aprūpinti reikalingomis prekėmis V. ir Vidr. Europą.

Hanzininkai nebuvo vien tik paprasti prekybininkai ir tarpininkai: jie buvo ir gamybos organizatoriai, nes, pristatydami į reikiamą vietą žaliavą apdirbti, pagamintos prekės pardavimu rūpinosi jie patys. Ir pvz. Europos vartojime Šoneno silkė ir Bergeno menkė ne iš tolo nebūtų turėjusi to didžiulio vaidmens, jei H. pirkliai nebūtų suorganizavę ne tik tų žuvų gaudymo, bet ir išvežiojimo. Vietinių žvejų reikalas tebuvo tik žuvis gaudyti, o kitką organizavo H. pirklys. Apie rugpjūčio vidurį daugybės H. miestų silkės prekyba susidomėję pirkliai suvažiuodavo į Šoneną, Jie atsigabendavo statines arba meistrus joms dirbti, atsiveždavo druskos sūdyti ir čia, silkių gaudymui prasidėjus, iš vietinių žvejų pirkdavo jų dienos laimikį. Paruoštos ir statinėse susūdytos silkės apie spalio mėn. galėdavo būti išvežiojamos. Šitoji silkių prekyba H. vaidino didelį vaidmenį, ir H. kritimo viena iš priežasčių buvo ta, kad XVI a. silkės pasitraukė nuo Švedijos krantų.

Panašiu būdu H. pirkliai prie Norvegijos krantų organizavo menkių gaudymą, kur didelis vandmuo buvo atitekęs Bergeno kontorai. H. pirklys užsienyje organizuodavo ir kitų prekių gamybą, kurią jis, kaip savo monopolį, paskirstydavo. Nuo XV a. galo Lenkijos ir Lietuvos giriose,

Hansa

eilei metų išsinuomoję miško plotą, hanzininkai pvz. apdirbdavo mišką medžiagą, varydavo dervą, degdavo pelenus. Lübecko pirkliai pagerino ir išplėtė XIV a. Švedijos geležies ir vario kasyklas. Švedų geležis ‚Osemund' jau nuo seniau buvo žinoma. Bet jų variui V. Europos rinką (Brüggėje) atidarė tik hanzininkai. H. miestų prekyboje buvo imta plačiai vartoti raštas, dažnai lotyniškas, nes toji kalba tada vyravo tarptautiniuose santykiuose. Tai įgalino hanzininkus per savo faktorius (agentus) atlikinėti įvairius prekybinius reikalus, sudarinėti komisijas, užmegzti plačius santykius su toliausiais miestais iš H. H. žydėjimas yra XIV–XV a. Tačiau ilgi karai ir piratų plėšikavimas Pabaltijy pakirto H. komercinę pirmenybę ir ekonominį veiklumą, suklibino ir pačią jos santvarką. Be to, jos miestuose jau anksčiau prasidėjo smarki klasių kova prieš egoistiškai bei despotiškai miestą valdančią pirklių oligarchiją ‚patriciatą', ėmė kilti smulkioji buržuazija, kurios revoliucinę nuotaiką kurstė ekonominė krizė. Antra vertus, praturtėję patricijai nebeteko senojo klasinio solidarumo, ir pasiduodavo individualizmo pagundoms. Be to, kraštai, kuriuose hanzininkai ištisus šimtmečius naudojosi privilegijomis ir daug didesnėmis teisėmis už vietinį pirklį, ėmė varžyti H. laisves. 1494 Naugarde Maskvos kng. Jonas III uždarė vokiečių kontorą (St. Petershof), kuri ypač buvo suorganizavusi plačią kailių prekybą iš Rusijos. XVI a. pradžioje sunyko ir žlugo H. kontoros Polocke ir Kaune. 1598 karalienė Elzbieta uždarė Stahlhofą Londone. Užsienio kraštuose, kur anksčiau šeimininkavo hanzininkai, vis daugiau ėmė pasireikšti vietinis pirklys. Bet dar XVI a. Baltijos jūroje hanzininkai neleido pasirodyti ne tik vietiniams (rusų, lenkų, lietuvių) pirkliams, bet ir anglams bei olandams. Anglai galėjo su Rusija pradėti betarpiškai prekiauti tik XVI a. viduryje, kai jų pirkliai per Baltąją jūrą surado kelią į Archangelską. Visur savo monopolius ir privilegijas hanzininkai labai užsispyrę gynė. Reformacijos laikai dar labiau padidino socialinę ekonominę kovą H. miestuose, sumažino ekonominę jų veiklą ir politinę reikšmę. Didysis šiaurės karas pribaigė H. Tik keli jos miestai dalyvavo 30 metų kare: kiti atsisakė nuo politikos. Niekais nuėjo mėginimai atgaivinti ją po Vestfalijos taikos (1648), ir 1669 susirinko paskutinis Hansetagas. Tik Lübeckas, Hamburgas ir Bremenas ligi XX a. vadino save H. miestais, bet tas vardas realios reikšmės nebeturėjo.

Hansische Geschichtsquellen I–VII 1875–94; Hansisches Urkundenbuch 1876–1938; Recesse und andere Akten der Hansetage I 1–8 1870–97, II 1–7 1876–92, III 1–8 1881–1910; *Th. Lindner*, Die deutsche Hanse 1911; *D. Schäfer*, Die deutsche H. 1925; *Barthold*, Die Geschichte d. deutschen H. I–II 1909; *Daenell*, Die Blütezeit der deutschen H. 1905–06; *Girgensohn*, Die skandinavische Politik der H. 1899; *Fortinskij*, Primorskije ventskije goroda do 1370 goda 1877; *Berežkov*, O torgovie Rusi s Ganzoj do konca XV stol. 1879; *G. Forsten*, Borba iz za gospodstva na Baltijskom more v XV i XVI stol. 1884; (") Baltijskij vopros v XVI i XVII stol. 1893; *K. Schlözer*, H. und der deutsche Orden in den Ostseeländer 1851; *W. Vogel*, Geschichte d. deutschen Seeschiffahrt I 1915; (") Kurze Geschichte d. deutschen H. 1925; *W. Stein*, Enstehung u. Bedeutung d. dt. H. — Hans. Geschichtsbl. 1911; *G. A. Kiesselbach*, Die wirtschaftlichen Grundlagen der deutschen H. u. die Handelstellung Hamburgs bis in die zweite Hälfte des XIV — Jahrh. 1907; *K. Bahr*, Handel und Verkehr d. deutschen Hanse in Flandern während des XIV — Jahrh. 1911; *R. Hänke*, D. deutsche Kaufman in den Niederlanden 1911; *W. Buck*, D. deutsche Handel in Nowgorod bis zur Mitte der XIV — Jh. 1895; *M. Gurland*, St. Petershof in Nowgorod 1913; *W. Stein*, Sommerfahrt u. Winterfahrt nach Nowgorod; *W. Stieda*, Hansisch-venetianische Handelsbeziehungen im XV Jh. 1915; *G. Nash*, H. 1929; Hansische Geschichtblätter 1871–1940; Pfingsblätter d. Hansischen Geschichtsvereins 26 tt. (iki 1940). *L. K.*

H. Lietuvoje. Vokiečių rytinio Baltijos kranto miestų pirkliai Lietuvoje prajo aktyviai prekiauti dar tada, kai tie miestai dar nebuvo susiorganizavę į H. Nežiūrint tarp kryžiuočių ir lietuvių vykstančių karų, jau XIII a. gale rygiečiai sėkmingai iš Lietuvos išveždavo vašką ir kailius, o įveždavo druską, geležį ir vilnones medžiagas. Šitie glaudūs prekybiniai santykiai išugdė ir tą Rygos ir jos arkivyskupo politinę sąjungą su Vyteniu ir Gediminu, kuri buvo nukreipta prieš Livonijos ordiną. Intensyviai prekiaudami XIV a. Lietuvoje, kuriai tada Ryga buvo svarbiausia centralė užsienio prekėms gauti, vokiečiai Vilniuje buvo įkūrę savo koloniją. Bet ypač Ryga palaikė gyvą prekybą Dauguva, kurios krantų miestai Polockas, Vitebskas ir Smolenskas jau nuo XIII a. vaidino didelį vaidmenį. Šiuo patogiu vandens keliu nuo XIV a. buvo imta gabenti ir tokios masinės prekės, kaip miško medžiaga, pelenai, degutas, derva, vėliau javai. Lietuvos prekyboje Dauguva įgijo dar didesnį vaidmenį, kai Ryga, jau vokiečių H. narys, Polocke XIV a. gale įkūrė H. kontorą. Ji buvo įst. ne vėliau kaip 1393, nes tada Ryga Polocko kontorai paruošė įstatus (skra), kuriuose buvo nužymėta kontoros vyresniųjų (oldermanų) išrinkimo tvarka, naujai atvykstančiųjų ir Polocke jau gyvenančių vokiečių pirklių tarpusavio ir su vietiniais pirkliais santykiai. Įstatai nustatė pirkimo ir pardavimo tvarką, konkurenciją, mokesčius, mokėjimus. Polocko kontora gyvavo ligi XVI a. pradžios. Kai D.L.K. Aleksandras 1498 X 4 Polockui suteikė Magdeburgo teises ir sankrovos teisės privilegiją, vok. hanzininkams prekybos teisės buvo susiaurintos, nes jie begalėjo verstis tik urmo prekyba. Polocke pirkti ir parduoti begalėjo jie tik vietiniams pirkliams tarpininkaujant. Be

to, jiems buvo uždrausta vykti prekybos reikalais į Vitebską ir Smolenską. Žygimantas Senasis 1511 pakartojo tą prieš Rygos hanzininkus nukreiptą privilegiją. Polocko kontorą galutinai suardė karai su Maskva. Bet ir žlugus Polocko kontorai, Dauguvos prekyba Rygon nemažėjo. Žygimanto Augusto laikais, kai Polockas pateko rusams (1563–79) išaugo čia prekybos centrai Drūja ir ypač Dysna, į kuriuos gravitavo šiaurės Lietuvos plotų prekyba.

Daug didesnės ekonominės reikšmės Lietuvai turėjo jos prekybiniai santykiai su Karaliaučiumi ir ypač su Dancigu, kuris nuo XIV a. pusės įgijo vis didesnės prekybinės reikšmės ir tapo žymiausiu H. miestu visoje š. ir r. Europoje. Pirmieji Lietuvos su Dancigu prekybiniai santykiai jau žinomi iš XIV a. galo. Jau pvz. 1405 Dancigas gabeno iš Lietuvos miškų vandens keliu Nemunas — Kuršių marios — Deimė — Prieglius — Aistmarės — Vysla didelius medžių transportus, nes didėjant v. Europoje paklausai ir gerėjant kainų konjunktūrai, Dancigas tapo didžiausiu medžio dirbinių ir javų uostu. Vytauto laikais tarp Dancigo ir Lietuvos, ypač paliaubų ir taikos laikotarpiais, užsimezgė nuolatinė prekyba. Nepaprastai pigios Lietuvos žaliavos, kurios tarpininkui duodavo didelį pelną, traukė vokiečių pirklius Lietuvon. Jie ypač brangino Lietuvoje gausiai gaunamą vašką ir įvairių rūšių kailius. Kad geriau būtų galima naudotis Lietuvos teikiamomis pigiomis prekėmis, prie patogaus upių susisiekimo Kaune buvo įkurta H. kontora. Kaip Polocko kontora buvo rygiečių kūrinys, taip H. kontora Kaune buvo tik Dancigo miesto pirklių tvarinys. Seniausia žinia apie tos kontoros formalų veikimą yra tik iš 1445. Iš 1470 jau yra išlikę kontoros įstatai, kurie turėjo būti galioje ir prieš 1466 Torno taiką. Pirmasis žinomas pačios kontoros raštas Dancigui yra iš 1473. Iš 1532 yra paskutinis jos raštas, pasirašytas nebe vyresniųjų (Olderlude), bet tik prekybos padėjėjų. Kontora pakriko ir dėl jos narių kaltės, kurie Kaune nesilaikydavo kontoros įstatų, įsirašydavo į Kauno piliečių skaičių. Bet ir žlugus kontorai Dancigo pirkliai vedė Lietuvoje aktyvią prekybą. Ypač XVI a. pusėje buvo imtasi masinio miško ir jo produktų išvežimo. Ištisi Suvalkų krašto ir panemunių plotai, kurie buvo arčiau patogaus Nemuno kelio, greit buvo apnaikinti daug miško medžiagos sudančioje pelenų, dervos ir deguto gamyboje. Daugelis vokiečių pirklių tada įsitaisė Kaune ir buvo miesto magistrato nariais. Ir Vilniaus savivaldybėje XVI a. yra nemaža vokiečių pirklių ir amatininkų.

Kauno senamiesčio architektūroje yra apčiuopiami tų Kauno miesto santykių su hanzininkais pėdsakai. Yra išsilikę keletas seno tipo prekybos sandėlių,kaikurie kiti perdirbti. Tam pat laikotarpiui priklauso ir vad. ‚Perkūno namas'.

H. kontoros Kaune pagrindinės išvežimo prekės buvo vaškas, kailiai, odos, medžio produktai, peleniai, derva, nuo XV a. galo javai. Pristatomos Lietuvon būdavo pirmiausia tokios prekės, kaip druska, kurios negalėjo atstoti jokie pakaitalai, geležis ir jos dirbiniai ir gelumbinės medžiagos. Per savo kontorą Kaune, traukdami daug naudos iš pigių krašto žaliavų, Dancigo vokiečiai užvaldė visą v. Lietuvos kunigaikštystės prekybą. Elbingo, Torunės ir iš dalies Karaliaučiaus pirkliai, anksčiau aktyviai palaikę prekybą su Lietuva, neatsispyrė naujiems kokurentams ir buvo iš kunigaikštystės prekybos išstumti. Kaunas buvo tik svarbiausia prekybos bazė. Iš jos Dancigo pirkliai plėtė savo įtaką net į tolimas periferijas. Ypač hanzininkai veikė Vilniuje, nors ten formaliai H. kontoros niekada nebuvo. Gerai organizuota ir sėkminga hanzininkų veikla Kaune, kurie čia sudarė atskirą korporaciją ir turėjo daug nekilnojamojo turto, neapsiėjo be didelių nesusipratimų su vietiniais pirkliais ir magistratu. Konfliktai kartais įgaudavo gana aštrių formų. Šito antagonizmo svarbiausia priežastis buvo ta, kad hanzininkai, remdamiesi senomis Vytauto laikų laisvėmis (su valdovais jie paprastai sugebėdavo palaikyti gerus ir sau naudingus santykius), mėgdavo savo prekes net betarpiškai krašte pardavinėti gyventojams ir iš jų patys ir mažais kiekiais supirkinėti. O atvykę į Dancigą Lietuvos pirkliai (toliau į vakarus jie niekada nenukeliaudavo) negalėdavo sudaryti tiesioginės prekybos su ‚svečiais' (pirkliais), atvykusiais į Dancigą iš kitur, bet turėjo prisiimti sau labai nenaudingą vietinių tarpininkavimą, nes Dancigo pirkliai prekybą tame mieste laikė tik savo išimtiniu monopoliu. Tad į Dancigo muges atvykstą gausūs anglų ir olandų pirkliai negalėjo nieko tiesiogiai iš Lietuvos pirklių pirkti nei jiems parduoti. Tie vienašališki lietuvių ir hanzininkų santykiai buvo vietiniams Kauno ir kt. miestų pirkliams labai nenaudingi. Todėl jau Kazimiero valdymo pradžioje iškilo nesutikimai ir trynimasis tarp Kauno H. kontoros ir to miesto magistrato. Ypač atkakliai buvo kovojama dėl ‚svečio' teisės apribojimo Kaune. Pykdė taip pat kauniškius hanzininkų Kaune laikomi ‚kiemai', kur jie sau darydavosi alų, nesinaudodami miesto smuklėmis ir t.t. Todėl įvairiausiais būdais Kauno magistratas trukdė vokiečių prekybą ir stengėsi mažinti jų įtaką, suvaržydamas druskos ir vaško prekybą, padidindamas mokesčius nuo kiemų ir t.t. Bet hanzininkai veikė

gana organizuotai. Išplėsdami savo prekybinę ekspansiją į Lietuvą ir į š. Rusiją (D. Naugardas, Pskovas), vokiečių hanzininkai turėjo interesą neleisti Baltijos jūrose pasirodyti kitiems pirkliams. Todėl toje kovoje, kuri nuo XV a. pusės vyko Lietuvos kunigaikštystės svarbiausiuose vakarų prekybos punktuose (Kaune, Vilniuje, Polocke), buvo stengiamasi išsikovoti ir teisių prieiti prie Baltijos jūros uostų, kad būtų galima prasiveržti į vakarus. Tačiau net ir tada, kai hanzininkai iš kontinento gilumos buvo išvaryti (Naugardas 1494, Kaunas, Polockas), Baltijos jūros prekyboje jie ilgai dar laikėsi. Ir ne tik Lietuvos, bet ir rusų bei lenkų pirkliams XV–XVI a. niekada nepasisekė įveikti stiprios hanzininkų itakos Baltijoje ir betarpiškai pasiekti žaliavoms augštų kainų rinkas (Flandrijoje, š. Prancūzijoje, Anglijoje).

Organizuotos H. prekybos dėka XIV—XVI a. iš Lietuvos, tiesa, buvo išvežti dideli kiekiai prekių ir žaliavų, tačiau sumokamos augštos kainos už įvežamus gaminius, nepalikdavo krašte daug pinigų. Silpnokai besivystančių Lietuvos miestų pirklių vaidmuo šitoje prekyboje buvo daugiau pasyvus.

Hansisches Urkundenbuch VIII—XI; *W. Stein*, Vom deutschen Kontor in Kowno — Hansische Geschichtsblätter XXII 1916; *H. Hildebrand*, Das deutsche Kontor zu Polozk — Baltische Monatsschrift XXII 1873; *Th. Hirsch*. Danzigs Handel u. Gewerbegeschichte 1858; *H. Schroeder*, Der Handel auf der Düna im Mittelaler — Hans. Geschichtsbl. XXIII 1917; *P. Simson*, Geschichte d. Stadt Danzig 1913–18; *K. Goetz*, Deutsch-russische Handelsverträge des Mittelalters 1916; (") Deutsch-russische Handelsgeschichte des Mittelalters 1921; *Z. Ivinskis*, Lietuvos prekyba su Prūsais I 1934; (") Lietuvių ir prūsų prekybiniai santykiai pirmoje XVI a. pusėje — Židinys 1933 nr. 8–9; (") Lietuvos prekybiniai santykiai su užsieniu XVI a. ir jų vaidmuo ano meto Europos prekybai — Praeitis III 1941; (") Die Handelsbeziehungen Litauens mit Riga im 14. Jahrhundert — Primus congressus historicorum Balticorum 1937; *J. Remeika*, Der Handel auf der Memel bis 1430, 1927; *P. Karge*, Zur Geschichte d. Deutschtums in Wilna und Kauen — Altpr. Monatschrift LIV 1917; *K. Forstreuter*, Die Memel als Handelsstrasse Preussens nach Osten 1931; (") Preussen u. Russland im Mittelalter — Osteurop. Farschungen XXV ²1956; *V. JJungfer*, Das deutsche Hansekontor in Kaunas — Der Grenzgarten (Beilage des ‚Memeler Dampfboots') 1929 nr. 4–6; *A. Rimka*, Lietuvos prekybos santykiai ligi unijos su lenkais 1925; *G. Vernadsky*, The Baltic Commerce of the West Russian and Lithuanian cities during the middle ages — Baltic Countries III 1937; *P. Johansen*, Novgorod und die H. (Städtewesen und Bürgertum) 1953.

Z. I.

Hapag pilno pavadinimo Hamburg–Amerikanische Paketfahrt–Aktiengesellschaft santrumpa. Tai seniausioji Vokietijos laivininkystės b-vė, įkurta 1847 Hamburge.

Haplografija (gr.) vienodai tariamų raidžių, skiemenų ir žodžių peršokimas, dažna antikinių rašytojų tekstų nurašinėjimo rikta.

Haploidas organizmas arba celė turi tik vieną chromozomų komplektą. Somatinėse celėse kiekvienos chromozomos rūšies normaliai yra po dvi (celė, sakoma, esanti diploidinė). Lytinėse celėse (kiaušeliuose, spermoje), po meiotinio celės skilimo, yra tik po vieną kiekvienos chromozomos rūšies. Yra pasisekę gauti augalų, kurių visos somatinės celės yra haploidinės (kukurūzai ir kt.). Tokį haploidinį augalą pavertus diploidu (pvz. su kolchicino pagalba), iš karto gaunamas homozigotinis augalas, o tai senesniais, bet dabar dar labai plačiai vartojamais, metodais galima apytikriai pasiekti tik per 6–10 įvaisos generacijų. H. ypač pradedama naudoti kukurūzų selekcijoje.

Haplologija (gr. haploos ‚paprastas' ir logos ‚žodis, mokslas') vienkartinis vienodų ar panašių skiemenų garsų grupių tarimas, pvz. lot. idolatria ‚stabmeldystė' = idololatria.

Haplozė (gr.) graikų filosofo Plotino vartotas terminas ekstazės būsenai žymėti.

Haraburda Mykolas (m. 1586) D.L.K. politikas ir diplomatas. H. iš pradžių tarnavo raštininku (djaku) rusiškoje Žygimanto Augusto raštinėje. 1559 buvo pasiųstas diplomatiniu kurjeriu pas Krymo chaną Devlet-Girėją, 1500 pasiųstas kurjeriu (gonec) į Maskvą pas Joną IV, ir nuo šio laiko H. veikla reiškėsi beveik išimtinai susižinojime ir derybose su Maskvos valdovais. H. dalyvaudavo dažniausiai kaip delegacijos sekretorius arba kaip diplomatinis kurjeris, tačiau jo vaidmuo visuomet buvo didesnis, ir Jonas IV nekartą su juo turėdavo derybas, kaip su didžiuoju pasiuntiniu. H. drauge su Jurgiu Chodkevičiumi ir Grigaliumi Valavičiumi dalyvavo 1563 XI derybose su Jonu IV dėl Polocko grąžinimo Lietuvai, paimtųjų nelaisvėn grąžinimo ir amžinos taikos sudarymo. Kai po laimėjimo prie Ulos 1564 Lietuvos politinė padėtis pagerėjo, Lietuvos ponų taryba pasiūlė Maskvos vyriausybei taiką: į Maskvą deryboms buvo pasiųsta delegacija iš Grigaliaus Chodkevičiaus, Jurgio Tiškevičiaus ir H., kuris jau tituluojamas Svisločio vietininku-laikytoju ir vyresniuoju raštininku (pisar). 1566 Jonas IV nutarė toliau tęsti karą su Lietuva ir neatsisakyti nei nuo Polocko, nei nuo Livonijos. Taikos sudarymo reikalais H. važinėjo į Maskvą 1567. Tik 1570 Lietuvos ir Lenkijos delegacijai, kurios sudėtyje buvo ir H., pavyko sudaryti su Maskva karo paliaubas trejiems metams. H. nuvežė Maskvon ratifikuotą sutartį. Liublino derybų su lenkais metu H. buvo ten nuvykęs kaip vienas iš Lietuvos kanceliarijos

raštininkų. Kai lietuviai, protestuodami prieš lenkų jiems duodamas sąlygas, išvyko iš Liublino, H. buvo paliktas su Lietuvos kanceliarija drauge su Vainiumi (Voina). Po Žygimanto Augusto mirties Lietuvos vyriausybė norėjo suvilioti Joną IV Lietuvos ir Lenkijos sostų perspektyva. Į Jono IV pareikštus tuo reikalu reikalavimus Lietuvos ponai atsakymą pasiuntę tik po šešių mėnesių ir tai nuo savęs, net nepasitarę su Lenkija. Jį nuvežė H., kuris turėjo pavėlavimą aiškinti Lietuvoje ir Lenkijoje siaučiančiu maru. Per tris dienas trukusius pasikalbėjimus Jonas IV neatsisakė nuo noro Lietuvos ir Lenkijos valdovu išrinktam būti, reiškė daug abejojimų dėl savo sūnaus kandidatūros, reikalavo, kad tarp Lietuvos ir Maskvos būtų nustatyta nauja siena. Tačiau susitarti Jono IV siūlomomis sąlygomis nebuvo galima. Apie H. kelionę Lietuvoje ir Lenkijoje pasklido įvairiausių kalbų. Jis buvo kaltinamas noru atskirti Lietuvą nuo Lenkijos ir už Polocko grąžinimą atsisakyti nuo Livonijos. Elekciniame seime H. padarė pranešimą apie savo pasiuntinybę. Prasidėjus III Stepono Batoro karui su Maskva, jame dalyvavo ir H. Prasidėjus 1582 taikos deryboms su Maskva, H. dalyvavo kaip lietuvių-lenkų delegacijos sekretorius ir daug prisidėjo prie 10 metų paliaubų sudarymo. 1585 H. buvo paskirtas Minsko kasteliono. 1586 jis paskutinį kartą buvo siunčiamas Maskvon su Stepono Batoro siūlymu tarp Maskvos, Lietuvos ir Lenkijos politinei unijai sudaryti. Šitas siūlymas buvo Maskvoje priimtas nepalankiai.

Harakiris žr. Charakiri.

Haraldas daugio Skandinavijos ir Anglijos valdovų vardas.

Haranas (dantirašty Harranu, lot. Carrhae) senovės Mesopotamijos miestas prie Eufrato įtako Belias. Čia buvo apsistojęs Abraomas, vykdamas iš Uro į Kanaaną (Gim. 11, 31). H. vadinamas Abraomo brolio Nahoro miestu (Gim. 24, 11), jame gyveno Betuelis ir Labanas. H. dažnai minimas dantiraštyje. 1300 pr. Kr. H. priklausė Asirijai, vėliau Naujajai Babilonijai, 312 pr. Kr. Makedonijos kolonija. 53 pr. Kr. prie H. partų sumuštas romėnų vadas Krasas. Imperijos metu H. vadinamas Colonia Aurelia, vėliau Antoniana. H. kaip ir Uras buvo babiloniečių garbinamo mėnulio dievo Sino kulto centras. Aramėjų ir Asirų raštuose Sinas vadinamas Baal Harran. H. iki vėlyvųjų laikų išliko chaldėjų kalba ir chaldėjų dievų kultas.

Harar, Harrar 1. R. Etiopijos provincija, apimanti derlingą plokštakalnę (vid. 1500 m nuo j.l.). H. iš seno pagarsėjusi savo skania kava. Gyventojai daugiausia mahometonai. 1875–85 užimta Egipto, 1887 užimta Etiopijos imp. Meneliko II, 1891–97 užkariauta italų, bet po pralaimėtų kautynių prie Aduvos atiteko vėl Etiopijai.

2. H. provincijos sostinė; apie 40.000 gyventojų (1948). Kavos prekybos centras.

Harasimavičius Motiejus (1842 — 1904) 1872 Vilniaus sem. prof., 1885, ištrėmus vysk. Hrynevecki, pasiėmė valdyti Vilniaus vyskupiją. Betgi 1888 ir pats buvo ištremtas į Vologdos gub. Iš ištrėmimo grįžo 1890. 1893 gubernatorius nesutiko jo skirti sem. profesoriumi.

Harbin žr. Charbin.

Harburg Bavarijos vietovė Donauwörth aps., prie Wörnitz upės, žinoma savo pilimi (X–XVIII a.), kurioje yra vertinga biblioteka (Maihinger Bibliothek, 140.000 tt., 1900 inkunabulų, 1500 senų rankraščių) ir meno kūrinių rinkinys.

Harcourt Robert de (g. 1881) prancūzų filosofas, nuo 1946 Académie française narys. Išsp. Evangile de la force 1936, Catholiques d'Allemagne 1938, Les Allemands d'aujourd'hui 1946.

Hardanger fiordas p.v. Norvegijos pajūryje; 172 km ilgio, išsišakojęs, ligi 650 m gylio. Atskiros dalys turi savo vardus. Nuo stačių šlaitų daugelyje vietų krinta vandens srovės, kurios prasideda iš apylinkių tirpstančių ledynų. Fiordo žiotyse daug salelių. Platesnėse vietose prie vandens yra įsikūrusių daug gyvenviečių. Dėl reginių gražumo H.F. mėgiamas užsieniečių turistų.

Harden 1. Arthur Sir (1865–1940) anglų biochemikas, Londono univ. prof. ir Listerio instituto biochemijos skyriaus direktorius. Tyrinėjo rūgimo procesus, o drauge su Euler-Chelpin 1929 gavo Nobelio premiją.

2. Maximilian (tikroji pavardė Witkowski; 1861–1927) vokiečių žurnalistas ir kritikas, Bismarcko politikos šalininkas ir gynėjas. 1892 įst. politinį savaitraštį Die Zukunft, kur gynė Bismarcko politiką ir kėlė aikštėn Vilhelmo II rūmų užkulisinio gyvenimo negeroves. Išsp. Köpfe 1910–24, Prozesse 1913, Krieg und Friede 1918, Von Versailles nach Versailles 1927.

Hardenberg 1. Karl August von (1750–1822) Prūsijos politikas. 1803 ir 1807 užsienio reikalų ministeris, bet, Napoleono reikalavimu atsistatydinęs, 1810 paliko Prūsijos kanceliariją. Jis tęsė pradėtąjį Steino reformų darbą: panaikino cechus, baudžiavą, pertvarkė mokesčių sistemą, leido laisvai pirkti ir parduoti žemes, suteikė žydams daugiau teisių. 1813 įtikino svyruojantį Friedrichą Vilhelmą jungtis į koaliciją prieš Napoleoną ir taip pat įkalbėjo karalių 1815 paskelbti dekretą, žadantį tautos atstovybę. Dalyvavo Vienos kongrese ir ten vaidino svarbų vaidmenį. Į senatvę pasuko konservatizmo link ir paliko Metternicho reakcinės politikos remėjas.

L. v. Ranke, Denkwürdigkeiten des Staatskanzler Fürsten von Hardenbehg 1877; *P. Haake,* Der preussische Verfassungskampf vor hundert Jahren 1921.

2. Leopold Friedrich (1772–1801) vokiečių poetas, ankstyvojo vokiečių romantizmo atstovas, kuris ypač savo rinkiniu Geistliche Lieder pagrindė romantinę lyriką, o romano fragmentu Heinrich von Ofterdingen romantiniam sąjūdžiui davė mėlynosios gėlės simbolį. Savo sužadėtinės mirties paveiktas sukūrė Hymnen an die Nacht (lietuviškai išvertė B. Sruoga — Gairės 1924).

F. L. Hardenberg

Hardy 1. Godfrey Harold (1877–1947) anglų matematikas, Oxfordo ir Cambridge universitetų prof., pasireiškęs ypač matematinės analizės ir skaičių teorijos srityse. Išsp. Course of Pure Mathematics 1915, 71938, Inequalities 1934 (nauja laida 1947), A Mathematician's Apology 1940, Theory of Numbers (su Maitland Wright) 1945, Divergent Series 1949.

2. Thomas (1840 1928) anglų romanistas ir poetas, profesijos architektas. Jo romanų pagrindinė mintis — žmogaus kova su negailestinga akląja jėga, kuri valdanti visą pasaulį. Išleido nemažą lyrinės poezijos ir didelį epą The Dynasts. Išsp. The Return of the Native 1878, The Woodlanders 1887, The Mayor of Casterbridge 1886, Jude the Obscure 1895, Satires of Circumstance 1914. Raštų rinkinys 1924.

Th. Hardy

J. G. Southworth, Poetry of Th. H. 1947.

Hardie James Keir (1856–1915) anglų darbininkų vadas, jaunystėje pats dirbęs anglių kasyklose. Geras kalbėtojas, gabus žurnalistas, pirmas darbininkų atstovas parlamente. 1893 įk. nepriklausomą darbo partiją. Savo žurnalistine veikla iškeldavo gyvenimo ryškiausias neteisybes, gynė moterų teises. 1914 išliko socialistu pacifistu. Išsp. India, Impressions and Suggestions 1909, From Serfdom to Socialism 1907, After Twenty Years 1915.

W. Stewart, H. J. K. 1921.

Harding Warren Gamaliel (1865–1923) 29 JAV prezidentas (1921–1923). Baigęs koledžą, pradėjo verstis žurnalistika. Nedideliame Marion (Ohio) miestelyje nupirko Marion Star laikraštį ir pradėjo vaidinti svarbų vaidmenį vietos politikoje. 1899–1903 Ohio parlamento narys, 1904–05 vicegubernatorius. 1910 nuo respublikonų partijos kandidatavo į gubernatoriaus vietą, bet buvo demokrato nugalėtas. 1914 pateko senatan, o 1920 buvo nominuotas respublikonų partijos prezidentiniu kandidatu ir išrinktas 29 prezidentu. Dar būdamas senatoriumi, pasireiškė griežtu jūros apsiginklavimo šalininku bei protekcionizmo remėju. 1921 įvedė didesnius muitus įvežamoms prekėms. Pat pirmoje kalboje kongrese pasisakė prieš Tautų sąjungą. 1921–22 Washingtone sušaukė nusiginklavimo konferenciją. H. sudarė labai pajėgų kabinetą, bet daugelis jo kabineto narių neturėjo visuomeninio atsakomybės jausmo, todėl daugelyje sričių iškilo neteisėtumų, finansinių skandalų. H. administracija laikoma daugiausia korupcinių nusikaltimų padariusi.

S. H. Adams, Incredibile Era 1939; *H. U. Faulkner,* The Hoover Coolidge — H. Era 1950.

Hardouin Jean (1646–1729) prancūzų filosofas klasikas, jėzuitas. Jo veikalas Nummi antiqui 1684 buvo svarbus numizmatikos istorijai. Conciliorum collectio regia maxima 1715 įrodinėjo, kad bažnytiniai susirinkimai ligi Tridento daugiausia yra falsifikuoti. Sukėlė prieš save ne tik jėzuitų ordiną, bet ir Prancūzijos parlamentą.

Hardwicke Sir Cedric (g. 1893) anglų teatro ir filmų aktorius. Vaidino Shakespeare veikalų vaidmenyse. Po 1914–22 pertraukos H. vėl vaidino britų ir JAV teatruose. Nuo 1935, išvykęs į JAV, vaidino Holywoodo filmuose. 1951 JAV skrajojančiame teatre vaidino vieną iš keturių vaidmenų skaitytiniame dramos kvartete Don Juan in Hell. 1932 parašė prisiminimų knygą Let's Pretend.

Haremas (turk. harem iš ar. harīm ‚draustinė vieta') poligaminiuose kraštuose turtingųjų bei didikų žmonų gyvenamasis namas, į kurį draudžiama įeiti kitos šeimos vyrams. Sultonų Turkijoje, pradedant XV a., Konstantinopolyje būdavo statomi puošnūs H. rūmai. H. gyventojos gyvendavo dažniausiai augštesniuose augštuose, kur langai būdavo geležiniais virbais išpinti. H. moterys galėdavo iš namų išeiti tik dengtais veidais. 1926 Turkijoje įvedus vienpatystę, H. buvo panaikinti. Persijoje H. buvo vadinami zenana, o Indijoje purdah.

M. N. Penzer, The H. 1936.

Harfa žr. Arfa.

Hargreaves James (m. 1778) anglų audėjas mechanikas, apie 1765 išradęs verpiamąją mašiną ir 1770 savo išradimą patentavęs.

Harkavy Abraomas (1835 Naugarduke— 1919) žydų istorikas, Petrapilio viešosios bibliotekos žydų sk. ved. H. paskelbė daug

medžiagos ir žydų istorijai Lietuvoje. Išsp. Altjüdische Denkmäler aus der Krim 1876.

Harlacher Andreas Rudolf (1842–1890) hidrologas, šveicarietis, buvo Čekijos hidrometrinio biuro vedėjas, patobulino hidrometrinį malūnėlį, pasiūlė naujų metodų upių debitui matuoti ir skaičiuoti. Išleido Die Messungen in der Elbe und Donau und die hydrometrischen Apparate und Methoden des Verfassers 1881.

Harlan Veit (g. 1899) vokiečių filmų režisorius ir aktorius. Lankė Reinhardto teatro seminarą. Filme pradėjo dirbti nuo 1915. Nuo 1933 filmų režisorius. Dėl II pas. karo metu statyto antisemitinio vokiečių filmo Jud Süss H. buvo apkaltintas nusikaltimu prieš žmoniškumą, tačiau 1950 Hamburgo teismo išteisintas. Žymesni H. statyti filmai: Kreutzersonate, Reise nach Tilsit, Jud Süss, spalvotieji: Die goldene Stadt, Immensee, Opfergang. Pastarieji trys filmai savo meniniu lygiu laikomi išimtiniai vokiečių filmų gamyboje po 1933. Po II pas. karo H. statė eilę vokiečių filmų, kokybiškai menkesnių (Sterne über Colombo, Unsterbliche Geliebte 1950, Hanna Amon 1951). H. suteiktas prof. titulas. Jis buvo apdovanotas už geriausią vokiečių filmų statymą.

Harlem, kitaip Haarlem, New Yorko miesto dalis, administraciniu atžvilgiu priklausanti Manhattanui. Daugiausia negrų gyvenama; per 400.000 gyv. (1955). Didžiausia JAV negrų bendruomenė. H. prasideda į š. nuo 106 gatvės. H. išaugo iš atskiro miestelio, įkurto 1636 dabartinio Mount Morris parko vietoje. Pirmieji gyventojai buvo olandai. Nuo 1880 ligi I pas. karo buvo rezidencinis priemiestis. Negrai pradėjo čia įsigalėti 1914–18, kai jų daug iš kitur atsikėlė.

Harlow Anglijos naujai kuriamas miestas, 23 mylios į š.r. nuo Londono. Pradėtas statyti po 1946 išleisto naujiems miestams statyti įstatymo, kuriuo siekiama nuo Londono nutraukti dalį populiacijos. Kasmet H. pastatoma 200 butų ir atitinkamas kiekis pramonės įmonių, krautuvių ir kitų pastatų. Pagal projektą H. turės 80.000 gyv.; 1955 jau buvo 30.000.

Härma (Hermann) Müna (1864—1941) estų kompozitorė ir chorų dirigentė. Baigė Petrapilio muzikos konservatoriją ir dėstė įvairiose gimnazijose muziką bei vadovavo chorams. H. komponuotos dainos turėdavo didelio pasisekimo dainų šventėse. Išspausdino kelis dainų rinkinius moterų ir mišriems chorams. Garsėja kantata Kalev ir Linda, o taip pat muzika pjesei Ansomardi (Miško kerėtojos duktė). H. kompozicijos pasižymi melodingumu bei nuoširdumu, todėl daug jos dainų labai populiarios.

Harmjanz Heinrich (g. 1904) vokiečių tautotyrininkas ir kalbininkas. Nuo 1938 Frankfurto (M.) univ. prof., Atlas d. deutschen Volkskunde 1937–39, Volkstumsgeographische Forschung 1939, Volksforschung (Beihefte z. Zeitschrift f. Volkskunde), Zeitschrift f. Volkskunde, Archiv f. Religionswissenschaft ir kt. redaktorius ar redakcijos narys. H. nemaža rašė iš M. Lietuvos tautotyros, bet jo išvados perdėm atitiko Trečiojo Reicho kraštutinius siekimus. Išsp. Die deutsche Feuersegen u. deren Varianten in Nord- u. Osteuropa 1932 (FFC žurnale ir atskirai), Volkskunde u. Siedlungsgeschichte Altpreussens 1926, ²1940, Ostpreussische Bauern (Volkstum u. Geschichte) 1939.

Harmodijus ir Aristogitonas jauni atėniečiai, 514 pr. Kr. nužudę tironą Hiparchą, Pisistrato sūnų. Hiparcho brolio Hipijaus nužudyti nepasisekė. Pasikėsinimą abu apmokėjo mirtimi. Įsigalėjus demokratijai, atėniečiai paskelbė juos tautos didvyriais. Išliko jų statulų marmorinė kopija Neapolyje ir puotų metu jų garbei dainuotųjų skolijų likučiai.

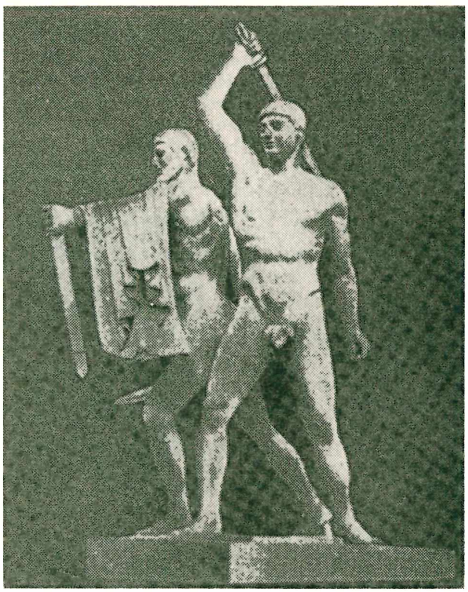

Harmodijus ir Aristogitonas

Harmonija (gr. ‚darna') Arijo ir Afroditės duktė, Kadmo žmona, vėliau suasmenintos tvarka ir santvarka.

Harmonija bendra prasme tokia dalių, elementų, jėgų arba veiksmų sandora, kuri sujungia juos į atbaigtą, vienu ar kitu atžvilgiu vertingą arba reikšmingą, visybę. Estetikoje harmoningas gali būti ne tik tonų sąskambis arba spalvų bei linijų

derinys, bet ir visas tapybos, skulptūros, architektūros arba poezijos kūrinys. Panašia prasme H. taikoma ir kitų kultūros sričių reiškiniams.

Harmonija muzikos mokslas apie akordų sudarymą. Tonų kombinacijos, sudarančios klausai priimtinas ir darnaus sąskambių ryšio dėsniais paremtas akordų konstrukcijas ir junginius. Priešingai kontrapunktui H. yra vertikalinė tonų sudėstymo sistema. Tuo būdu komponuojamoji muzika vadinama homofoninė. Nuo XVI a. vidurio H. pradai pradedami vartoti kaip sąmoningai apspręsta medžiaga muzikos kūrybai. H. raidą galima suskirstyti į tris periodus: X–XVI a., tercijų konstrukcijos H. (XVI–XIX a.) ir lygiagrečių kvartų ir kvintų akordų konstrukcijos ir atonalinė H. (XX a.). Šiuo metu moderninė H., daugiausia paremta disonansiniais sąskambiais, klasikinė H., kurioje vyrauja konsonansiniai sąskambiai. Ilgainiui H. išsivystė į atskirą muzikos mokslą, nagrinėjantį akordų konstruktavimą ir jų sąskambių giminingumą, moduliacijas, kadencijas, tonų altaravimą ir kt. Lietuvių muzikos H. stilius daugiausia priklauso XX a. periodui. K. V. Banaičio kūryboje žymi kvartų ir kvintų kombinacijų H., V. Bacevičiaus, J. Gaidelio ir J. Kačinsko muzikoje vyrauja atonalinės H. elementai.

P. Goetchius, The Material Used in Musical Composition ³1913; *F. Gevaert,* Traité d'Harmonie Théorique et Pratique 1905–07; *N. Rimskij-Korsakov,* Harmonija 1888; *T. Brazys,* Harmonija 1926. *J.Kč.*

Harmonika betkurio sudėtinio periodinio reiškinio ar virpesio komponentė, lygi pamatinio dažnumo kartotiniam. Taip pvz. gaidos A standartinis dažnumas yra 440 c/s, taigi jos antroji H. bus 880 c/s, o trečioji H. bus 1320 c/s ir pn. Seka, kad pamatinio virpesio dažnumas tenka vadinti pirmąja H. Pirštų užgauta įtempta styga arba smuiko lankeliu įvirpinta, virpa gana sudėtingai: be pamatinio dažnumo — žemiausiojo, atitinkančio visam stygos ilgiui (arba pusbangei), pasireiškia dar ir harmoniniai virpesiai, atitinką ½, 1/3, ¼ ir pn. stygos ilgį. Priklausomai nuo pasireiškiančių H. stiprumo, gaunama, kad ir toji pati gaida, tačiau skirtingo garsinio ‚atspalvio' arba tembro. H. buvimas pakeičia bangos išvaizdą,— ji pasidaro daugiau ar mažiau iškraipyta. Pvz. jei suklostytį į vieną daugybę lyginių H., tai gaunama dantyta, pjūklo pavidalo kreivė, o nelyginių H. derinys duoda ketvirtainiškų pusperiodžių kreivę. Betkuris periodinis reiškinys, Fourier eilučių metodu, gali būti išskaidytas į harmoninių virpesių komponentes, kurių skaičius ir intensyvumas priklauso nuo reiškinio sudėtingumo bei formos iškraipymo. Iškraipymo problema ypač svarbi akustikoje ir elektronikoje: svarbu, kad prietaisai nesukeltų nereikalingų ‚naujų' H. Sudaromos grandinės bei schemos, kurios nustelbia nereikalingas H., pvz. simetriniai lempas jungiant (push-pull, Gegentaktschaltung) lyginės H. nustelbiamos. Markonio antena — įžeminta, ketvirčiu bangos virpanti — irgi nesukelia lyginių H. Tačiau Hertzo antena, panašiai kaip įtempta styga, tinka visoms H. pasireikšti. *A.J.*

Harmoningas darnus, pagrįstas harmonija.

Harmoninis dėsnis trečiasis Keplerio dėsnis apie planetų judesį, teigiąs, kad planetos vidutinio atstumo kubas yra proporcingas jos apsisukimo apie saulę periodo kvadratui: p^2/a^3 yra tas pats visoms planetoms. Šis dėsnis yra tik apytikris. Iš tikrųjų $p^2(M+m) / a^3$, kur M yra saulės, o m planetos masė, yra visoms planetoms tas pats, kadangi saulės masė yra žymiai didesnė, negu betkurios planetos masė. Ši pataisa yra labai nedidelė.

Harmonistai, harmonitai. G. Rapp (m. 1847) Würtemberge suorganizavo tikybinę komunistinę bendruomenę, skelbusią celibatą, lygybę ir bendrą nuosavybę. 1803 G. Rapp su savo šalininkais buvo priverstas emigruoti į JAV, kur 1805 Pennsylvanijoje netoli Pittsburgho įsteigė Harmony bendruomenę. 1811 ši bendruomenė turėjo 800 narių. Po kelerių metų susiorganizavo Economy bendruomenė Ohio valstybėje ir New Harmony Indianoje. Ekonomiškai tos bendruomenės klestėjo, bet G. Rappui mirus pradėjo smukti ir XIX a. pabaigoje visiškai sunyko.

J. S. Duss, The Harmonists 1943; *E. T. O. Clare* The Small Sect in America ²1949.

Harmoniškasis judesys. Kai taškas pvz. M tolygiai juda apskritimu, tai jo projekcija į kurį nors to apskritimo diametrą atlieka švytuojantį judesį nuo vieno diametro galo iki kito ir atgal ir t.t. Diametro galuose švytuojančio taško greitis pasidaro lygus nuliui, o apskritimo centre pasiekia maksimumą — pasidaro lygus judančio apskritimu taško greičiui. Šis švytuojamas judesys vad. H.J.

Harmoniškoji dalyba — geometrijoje. 4 taškai A, B, C ir D, gulį vienoje tiesėje, vad. harmoniški, jei $\frac{AC}{CB} : \frac{AD}{DB} = -1$. (Čia pvz. AC pažymi, kad atkarpos kryptis yra iš A į C, CA iš C į A; tuo būdu AC ir CA — priešingų ženklų).

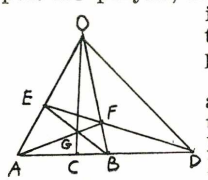

A ir B, C ir D vad. atitinkamai suderinti taškai. Sujungę betkurį tašką O, negulintį tiesėje AD, su A,

B, C ir D, gausime harmoniškų spindulių pluoštą, turintį įsidėmėtiną savybę, kad betkuri jo kertamoji kerta harmoniškus spindulius harmoniškuose taškuose.

Jei pvz. spindulio OC kurį nors tašką G sujungsime su A ir B, tai tiesių AG ir BG susikirtimo taškus atitinkamai su OB ir OA jungianti tiesė EF būtinai eis per ketvirtąjį harmoniškąjį tašką D. *A.Z.*

Harmoniškoji proporcija. 4 dydžiai a, b, c ir d sudaro H. P., jei

$$\frac{a-b}{c-d} = \frac{a}{d}.$$

Pvz. 24 12, 6 ir 4 su daro H. P.

$$\frac{24-12}{6-4} = \frac{24}{4}.$$

Jei b = c = x, tai H. P. vadinasi tolydinė, o x — dydžių ir d harmoniškas vidurkis. Harmoniškam a ir d vidurkiui nustatyti lygtis paprastai rašoma šitaip:

$$\frac{2}{x} = \frac{1}{a} + \frac{1}{d}.$$

Harnack Adolf von (1851–1930) protestantų teologas, Berlyno univ. prof. Parašė daug istorinių studijų. Savo veikale Das Wesen des Christentums 1900 jis bando atsakyti klausimą: Kas yra krikščionybė? H. ryžtasi jį atsakyti, remdamasis vien istoriniais faktais ir asmeniniu religiniu patyrimu. Tačiau už jo krikščionybės koncepcijos slepiasi jo dogminė pozicija, skelbianti etinio pobūdžio racionalistinę religiją. Evangelijos turinį jis sutraukia į formulą: tikėjimas Dievą kaip Tėvą, Jo apvaizdą, dievišką žmogaus sūnystę ir begalinę jo sielos vertę. Savo didžiuliame veikale Lehrbuch der Dogmengeschichte 1886–90, [4]1909, jis toliau plėtoja antimetafizines Kanto ir Ritschlio idėjas. Jis mato pavojų, kad Bažnyčios dogma galinti nustelbti tikėjimą. Jo manymu, dogma visomis savo formomis prieštaraujanti esminiams krikščionybės principams ir priklausanti atgyventam josios tarpui. Kita vertus, pripažįsta, kad ir Jėzaus mokslas, kaip jis užrašytas evangelijose, turi aiškiai apibrėžtą turinį, kuris ilgainiui neišvengiamai turėjo būti dogmiškai formuluotas. Tuo būdu H. atmeta tik senovinės Bažnyčios dogmas, būdamas įsitikinęs, kad čia graikų dvasia buvusi apsprendžiamasis veiksnys. Išsp. Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten 3 Jahrh. [4]1924, Reden und Aufsätze 1903–30.

A. Harnack

A. v. Zahn-Harnack, A. v. H. [2]1951. *A.Jr.*

W. Harnett Naturmortas

Harnett William (1848–1892) JAV tapytojas. Mokėsi Philadelphijos meno akademijoje. Daug metų gyveno Münchene ir įgijo gerą tapybos techniką. Paskutiniu metu jo paveikslai augštai vertinami. Yra nupiešęs daug natiurmortų.

Harpalas Aleksandro D. iždininkas, pasisavinęs stambias pinigų sumas, 324 pr. Kr. bėgo iš Babilonijos į Atėnus, iš ten į Kretą, kur buvo vieno spartiečio nužudytas. Demostenas buvo nuteistas už trūkstamą H. deponuotų Atėnuose pinigų sumą (Harpalo byla).

Harpija (Harpia harpya) dieninis plėšrus paukštis, artimas vanagams, bene stipriausias iš visų plėšriųjų paukščių. H. kūno ilgis apie 1 m, pasižymi nepaprasta jėga ir drąsa. Gyvena P. Amerikoje, minta daugiausia beždžionėmis, jas iš pasalų užpuldamas.

Harpijos gr. mitologijoje sparnuotų vėjų dvasios grobuonės, staiga pasirodančios ir nešančios nelaimę, ryjančios valgius ir teršiančios nesurytuosius. Garsus H. paminklas Ksante M. Azijoje, dabar Londone Britų muzėjuje.

G. Weicker, Der Seelenvogel 1902.

Harpokratas graikų ir romėnų kulto perimtas egiptiečių dievas Horas.

Harpokrationas Valerijus graikų gramatikas iš Aleksandrijos, spėjama, II a. po Kr. parašęs dešimčiai Atikos oratorių žodyną, duodantį vertingą pastabą apie Atėnų teisę ir literatūrą.

Harpūnas (ag. harpoon, vok. Harpune ‚perstekė') trumpa metalinė strėlė žiedo pavidalo antruoju galu kotui įstatyti ir ąsele virvės galui pritvirtinti. Į žiedą įstatomas dviejų trijų metrų medinis kotas, kurio laisvasis galas pririštas prie laivo ilgesne virve. Juo žvejojamos kardažuvės ir kitos didesnės žuvys. H. įsmeigus į žu-

vį, kotas išsimauna, o strėlė ant virvės lieka įsmigusi į žuvies kūną. Žuviai neriant, ilga strėlės virvė išsivynioja tol, kol žuvis nuvargsta, ir tada ji įtraukiama į laivą. Banginių H. iššaunamos iš specialios patrankėlės.

W. A. Harriman

Harriman William Averell (g. 1891) JAV politikas ir bankininkas. Roosevelto metu ėjo svarbias pareigas prekybos dpt., 1941–42 paskolų ir nuomų administratorius ir ypatingasis pasiuntinys T. Rusijoje. 1943—46 pasiuntinys Maskvoj. 1946–48 prekybos ministeris. 1948–50 JAV atstovas, Europos atstatymo programą vykdant. 1954 išrinktas New Yorko gubernatoriumi demokratų partijos sąrašu.

Harrington James (1611 — 1677) anglų publicistas, utopinio veikalo The Commonwealth of Oceana 1656 autorius. Šį veikalą parašė Platono, Machiavelli veikalų įtakoje bei sekdamas Venecijos respublikos valdymosi būdu. H. pasisako ne tik už rinkimų sistemą, bet ir už valdžios galių suskirstymą. Jo veikalas turėjo įtakos Amerikos ir Prancūzijos revoliucinėms idėjoms plisti.

Harris 1. Frank (1856—1931) anglų poetas ir rašytojas. Natūralizavosi, baigė mokslus JAV ir kurį laiką vertėsi advokatūra Kansas. Grįžęs Anglijon, pradėjo leisti laikraščius. Spausdino romanų, dramų ir biografinių veikalų apie žymius rašytojus. Išsp. The Bomb 1908, Great Days 1914, Love in Youth 1916, Montes the Matador 1900, O. Wilde 1916, B. Shaw 1931, My Reminiscences as a Cowboy 1930.

2. Jane Ellen (1850–1928) anglų mokslininkė archeologė, ypač buvo atsidėjusi graikų praeities tyrimams. Išsp. Prologomena to the Study of Greek Religion 1903, Introductory Studies in Greek Art 1885, Epilogomena to the Study of Greek Religion 1921. Autobiografija — Reminiscences of a Student's Life 1925.

3. Joel Chandrel (1848 — 1908) JAV rašytojas. Išgarsėjo Uncle Remus apysakomis 1881. Jis pirmasis negrų folklorą patiekė literatūrine forma. Išsp. Nights with Uncle Remus 1883, Free Joe 1887, Gabriel Tolliver 1902 ir autobiografinį veikalą Plantation 1892.

4. Roy (g. 1898) JAV kompozitorius, sukūręs 6 simfonijas, smuiko koncertą, 2 koncertus fortepionui ir kt.

5. Samuel J. (1896 XII 24 — 1920 II 24) Amerikos leitenantas. 1919 atvyko į Lietuvą. Dalyvavo kovose su bermontininkais. 1920 II 24 Kaune, belipant į Aleksoto kalną, sukilėlių buvo sunkiai sužeistas ir tuoj mirė. II 27 išvežtas į Ameriką ir palaidotas Arlingtone.

6. Thomas Alexander (1853-1930) amerikiečių tapytojas. Mokėsi Philadelphijoje ir Paryžiuje. Atkreipė dėmesį paveikslu Pilis Ispanijoje. Svarbesni paveikslai: Prietema, Bangos, Mėgėjai. 1901 meno akademijos narys.

7. William Torey (1835—1909) amerikiečių pedagogas ir filosofas. Įsteigė ir vadovavo (1867–93) Journal of Speculative Philosophy. Savo veikaluose ir žurnale interpretavo vokiečių filosofiją, ypač hegelianizmą. Išsp. Hegel's Logic 1890, Psychologic Foundations of Educations 1898, An Introduction to the Study of Philosophy 1889. Redagavo Webster's New Educational Dictionary.

Harrisburg 1. JAV mst., Pennsylvanijos sostinė, prie Susquehanna upės, 105 mylios į š.v. nuo Philadelphijos; 89.544 gyventojai (1950). Mašinų, vagonų, plieno dalykų pramonė. Apylinkėse akmens anglies ir geležies rūdos kasyklos. Miesto viduryje parkas, kuriame koncentruojasi svarbiausios administracinės įstaigos su kapitoliu. Kapitolio kupolas padarytas pagal Romos šv. Petro bazilikos kupolą, o laiptai Paryžiaus Grand Opera rūmų laiptų pavyzdžiu.

2. mst. Illinois vlst., 11.000 gyv. Anglių kasyklos ir medžio pramonė. Nedidelė lietuvių kolonija. Yra SLA kuopa.

Harrison 1. Benjamin (1833—1901) 23-sis JAV prezidentas (1889–93). Nuo 1854 advokatas Indianopolyje. Išėjo savanoriu į pilietinį karą ir išsitarnavo gen. laipsnį. 1881–87 respublikonų partijos senatorius. 1887 senatoriumi neperrinktas, bet 1888 išrinktas prezidentu. Didžiuma balsuotojų balsavo už demokratų kandidatą J. Clevelandą, bet daugumas valstybių elektorių balsavo už H. Jo valdymo metu sumažėjo valstybės skolos, pramonė paaugo, nes buvo įvesti protekciniai muitai (Mc Kinley Tariff Act). 1889 sušaukė pirmąjį Panamerikos kongresą Washingtone, padidino JAV laivyną. 1892 nebuvo išrinktas antrajai kadencijai. 1899 gynė Venecuelos teritorijos bylą su D. Britanija tarptautiniame arbitražo teisme Paryžiuje. Išsp. This Country of Ours 1897, Views of an Ex-President 1901.

B. Harrison

2. Ernest John (g. 1873 VIII 22

Manchesteryje) anglų žurnalistas. 1904–05 rusų japonų karo metu Daily Mail korespondentas. I pas. karo metu Londono Times korespondentas Petrapilyje. 1919 Britų Misijos Baltijos valstybėms sekretorius, vėliau Britų vicekonsulas Vilniuje ir Kaune. 1921—40 Lietuvos telegrafo agentūros (Eltos) korespondentas prie Lietuvos pasiuntinybės Londone. Išsp. The Fighting Spirit of Japan, Peace or War East of Baikal, Lithuania Past and Present 1922, Lithuania 1928, Lithuania's Fight for Freedom, The Art of Jujutsu, The Art of Wrestling, Judo, The Manual of Judo, Judo on the Ground, The Red Camarilla, Rasprava. 1922–40 Eltos leidžiamo biuletenio Economic and General Bulletin red.

E. J. Harrison

3. Frederic (1831–1923) anglų teisininkas ir filosofas pozityvistas. Oxfordo bei Cambridge univ. dėstė teisę. Domėjosi darbo įstatymų leidimu ir buvo Trades Unions komisijos narys. 1880–1905 pozityvistų draugijos pirmininkas. Savo pasaulėžiūrą dėsto veikale De Senectute 1928. Išsp. The Meaning of History 1862, Order and Progress 1875, The Choice of Books 1886, Cromwell 1888, Tennyson, Mill, Ruskin 1899, Byzantine History in the Early Middle Ages 1900, Positive Evolution of Religion 1912, The German Peril 1915, The New Calendar of Great Men 1920.

4. William Henry (1773–1841) devintasis JAV prezidentas (1841), vienas iš Amerikos nepriklausomybės akto signatarų. Pasižymėjo kovose su indėnais: keliais atvejais yra laimėjęs mūšius ir sudaręs taikos sutartis (1811, 1813 ir 1815). 1800–12 Indianos teritorijos gubernatorius, kuris tą teritoriją bent dvigubai padidino nukariavimais. 1816–19 kongreso narys, 1819–21 Ohio senate, 1825–28 senatorius. Senate būdamas, rūpinosi milicijos reikalais. 1828 pasiuntinys Kolumbijoje. 1841 po inauguracijos tik vieną mėnesį prezidentavo. Po jo mirties viceprezidentas Tyler prezidentavo likusįjį laiką.

W. H. Harrison

Harsányi Zsolt (1887–1943) vengrų rašytojas, pasižymėjęs biografiniais veikalais. Išsp. Franz Liszt 1936, Es mégis mozog a föld 1937, Ecce homo 1935, Galileo 1937, Rubens 1940, Magdolna 1936.

Hart Albert Bushnell (1854–1943) JAV istorikas. 1883–1926 Harvardo univ. prof. Be profesoriavimo, dalyvavo ir visuomeninėje veikloje. 1909 buvo Amerikos istorikų d-jos pirmininku, 1912 politinių mokslų d-jos pirmininku. Išspausdino arba redagavo apie 100 veikalų. Redagavo American Nation seriją, 28 tt. 1904–18, XVI t., Slavery and Abolition 1831–1841, 1906 ir XVI t., National Ideals Historically Traced 1907, pats parašė. Taip pat leido Epochs of American History 1891–1926, American History told by Contemporaries 1898–1929. Source Readers in American History 1901–1927, American Year Book 1911–20 ir T. Roosevelt Encyclopedia 1941. Išsp. Guide to the Study of American History 1897, Foundations of American Foreign Policy 1901, Handbook of the History, Diplomacy and Governement of the United States 1903, Essentials of American History 1905,

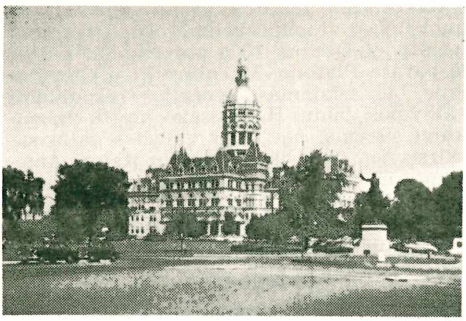

Hartford

Manual of American History, Diplomacy, and Governement 1908, The War in Europe 1914, The Monroe Doctrine 1915, We and Our History 1923, Formation of the Union 1925.

Hartford JAV miestas Connecticut sostinė, prie Connecticut upės (uostas), 38 mylios nuo Atlanto vandenyno, 100 mylių nuo New Yorko; 177.397 gyv. H. yra didžiausias JAV draudimo bendrovių centras: čia turi savo centrines įstaigas apie 40 draudimo b-vių, kurių rūmai turi pagrindinę reikšmę miesto architektūrinei išvaizdai. Pramonė: rašomųjų mašinėlių, precizinių instrumentų, siuvamųjų mašinų, lėktuvų motorų, ginklų, vinių, presų, dulkiasiurblių, gumos, chemikalų, plastinių dalykų, radiatorių, šepečių ir vielinių tvorų. Didelė žemės ūkio produktų, ypačiai tabako, prekyvietė. Miesto viduryje esančiame Bushnell parke yra 1878 iš Connecticut marmoro pastatyti kapitolio rūmai, šalia kapitolio yra kiti vyriausybės įstaigų rūmai, Colto šaunamųjų ginklų muzėjus, Avery ir Morgano meno galerijos. Iš

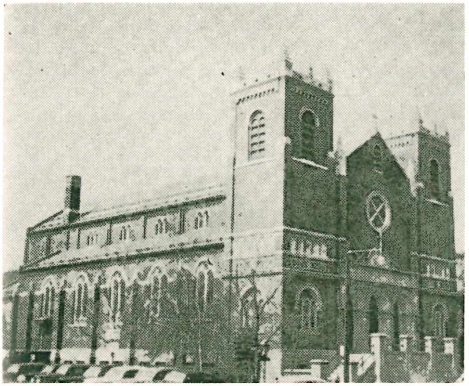

Lietuvių RK bažnyčia Hartforde

bažnyčių žymiausia yra kongregacionistų Center Church, kurios parapija suorganizuota 1632; dabartinė bžn. iš 1807, bet kapuose laidojama nuo 1640. Priešais ją yra Naujojoje Anglijoje augščiausias (60 m) dangoraižis — Travelers Insurance Co. rūmai. Miesto parkai apima apie 1200 ha. Elizabetos parkas garsus savo rožynais ir kasmet rengiamomis rožių šventėmis. H. augštosios mokyklos: Trinity College (įk. 1823), Conn. univ. teisių mokykla, H. College of Insurance, muzikos konservatorija (su Bushnell koncertų rūmais) ir H. Seminary Foundation. XVIII–XIX a. H. buvo labai žymus literatūrinio gyvenimo ir spaudos cenrtas. Čia 1764 pradėtas leisti seniausias JAV laikraštis H. Courant (1955 tebeleidžiamas), čia 1758 gimė leksikografas Noah Webster čia gyveno H. Beecher Stowe ir S. Langhorn Clemens (Mark Twain), gimė bankininkas J. Pierpont Morgan, pedagogas H. Barnard, filosofas-istorikas J. Fiske ir eilė kitų žymių amerikiečių.

H. įkūrė 1633 olandai kaip karinį fortą. Ta vieta žinoma Dutch Point vardu. 1635 apsigyveno pirmieji anglai kolonistai, kuriems vadovavo dvasininkai Th. Hooker ir S. Stone. 1662 H. padarytas Conn. kolonijos adm. centru. 1701–1873 H. ir New Haven buvo jungtinės Conn. sostinės. 1788 čia pradėjo veikti pirmasis N. Anglijoje tekstilės fabrikas, o 1794 įkurta pirmoji draudimo bendrovė. *A.B.*

H. lietuvių esama ligi 6000, o su apylinkėmis (Gr. H.-East ir West H., Wethersfield, Windsor, Blumfield, Newington, Farmington, Glastenbury) ligi 10.000. Tačiau tokių, kurie tebepriklauso organizacijoms arba lanko lietuviškus rengimus, bus tik apie 2000. Apie 300 atvykę po 1949. Pirmieji lietuviai H. pasiekė apie 1880. 1890 H. apylinkėse būta jau apie kelias dešimtis šeimų. Tada lietuviams susijungti ir tautiškai suartėti pradžią davė įsteigtoji lietuvių parapija.

Lietuvių parapija H. įst. 1898 kun. J. Žebrio pastangomis. Atvykęs iš New Britain, jis išnuomojo kambarį, kur pamaldas lietuviams laikydavo. Čia būdavo šaukiami ir susirinkimai. Kun. J. Žebrio pastangomis 1900 lietuviai įsigijo nuosavybę už $ 10.000, kurie per 2 metus jau buvo išmokėti. 1912 atvyko kun. J. Ambotas. Prie turimos žemės jis pripirko dar 2 namus ir pastatė bažnyčią, galutinai baigtą 1927. Tai Švč. Trejybės lietuvių parapija. Dar 1923 už $ 50.000 buvo nupirkta parapijai mokykla, kurioje darbas buvo pradėtas 1924 su 164 mokiniais 8 skyriuose. Po to veikė 10, o jau treti metai veikia pilna 12 skyrių mokykla — Holly Trinity High school. Dabar parapija turi apie 1800 parap., o parapijos turto vertė — bažnyčia, vienuolynas, klebonija, kitas namas ir mokykla — $ 425.000. Mokykloje mokytojauja šv. Pranciškaus seserys.

Prie parapijos veikia šios katalikų organizacijos:

Šv. Jono evangelisto pašalpos d-ja, įst. 1898 VI 6 su 14 narių. Per savo gyvavimo laikotarpį padarė per $ 200.000 apyvartos. 1956 turi 268 aktyvius narius.

Šv. Elzbietos d-ja, įst. 1913 kun. J. Amboto pastangomis. Ši pašalpinė draugija šelpė Tautos Fondą, vienuolynus ir mokyklas.

Vyčiai, įst. 1913, pradžioje vadinosi Šv. Kazimiero apšvietos jaunikaičių d-ja. Nuo 1914 jau perėmė vyčių vardą, o dabar Vyčių 6-ji kuopa. Turi apie 30 laimikių, daugiausia už krepšinio rungtynes. Nariai politikams daug rašo laiškų Lietuvos reikalais, o Lietuvos Laisvės bonų nupirko už $ 1250.

Moterų s-gos 17-ji kuopa veikia nuo 1915. Daugiausia pasidarbavo prie Raudo-

Amerikos lietuvių piliečių klubas Hartforde

nojo Kryžiaus, siuntė paramos lietuviams fronte ir tėvynėj. 1956 turi apie 130 narių.

L.R.K. susivienijimo 89-ji kuopa čia veikia nuo 1914. Dabar turi 128 narius. Yra daug nuveikusi Lietuvą šelpdama ir įvairiais labdaros darbais.

Šv. Trejybės vyrų klubas, įst. 1935, jungia katalikus lietuvius. Turi savo klubą parapijos mokyklos rūsyje. Veikė sporte.

Lietuvių darbininkų s-gos 6-ji kuopa nuo 1915 jungia narius, kurių tikslas platinti katalikišką spaudą ir knygas, pagelbėti savo nariams kultūros ir visuomeniškuose reikaluose.

Blessed Virgin Mary Sodality veikia nuo 1920, The Blessed Mother Sodality nuo 1946 ir Holy Trinity Women's Guild nuo 1934. Šios 3 moterų organizacijos rūpinasi vienuolių ir bažnyčios rėmimu bei altorių puošimu.

Dar paminėtinos Tretininkų 3-jo Ordino d-ja nuo 1925, Gyvojo Rožančiaus d-ja nuo 1910 ir Apaštalystės Maldos s-ga nuo 1944, kuri 1956 turi 320 narių.

Visos katalikiškosios organizacijos yra apjungtos L.R.K. Federacijos, kuriai valdybą renka šių organizacijų atstovų susirinkimas.

Prisimintini: Šv. Cecilijos choras, Angelo Sargo d-ja, o Šv. Juozapo pašalpinė d-ja susijungė su Šv. Jono d-ja.

Kitos organizacijos: Lietuvos Laisvės Sargai, įsisteigę 1919 V 5 grynai karinės disciplinos pagrindais, buvo pasiryžę ginklu kovoti už Lietuvos nepriklausomybę. Kaikurie nariai tada išvyko Lietuvos kariuomenėn. Organizacija turėjo per 80 narių. Po 2 metų nustojo veikusi.

Lietuvos Laisvės Paskolos Komitetas veikė nuo 1920 I 13 apie 3 metus. Per tą laiką šis komitetas išpardavė Lietuvos Laisvės bonų už $ 30.000. Daugiausia pasidarbavo A. Pateckis ir J. Labeckis.

Amerikos Lietuvių Nepolitinis klubas, inkorporuotas 1911 III 16. Tai pašalpinės sveikatos ir gyvybės draudimo pagrindais sudaryta organizacija, kur priimami vien 16–45 metų amžiaus vyrai. 1956 klube buvo apie 600 narių.

Bepašalpinis klubas veikia šalia klubo, tik į jį įstoję nariai negauna pomirtinės ir ligos pašalpų. Bepašalpinis skyrius turi apie 200 narių.

Amerikos Lietuvių Nepolitinis Klubas turi nuosavus namus, salę 500 asmenų, skaityklą ir pramogų įrengimus. Klubo dabartinis turtas siekia $ 100.000. Klubas jungia visus lietuvius be religijos ir politinių įsitikinimų skirtumo.

Amerikos Lietuvių Taryba ir BALF. Lietuvą paremti organizacijų veikė ir ankstyvesniais laikais (pavyzdžiui 1929 nederliaus metais). 1931 įst. skyrius Vilniui vaduoti, o 1940 Vilniaus Fondas. Kai bolševikai užgrobė Lietuvą, tai 1940 IX 24 vos 32 asmenys stojo Lietuvos gynimo komitetan. ALT ir BALF veikia nuo 1944. 1948 H. organizacijų atstovai nutarė rinkti bendrą BALF ir ALT valdybą, vadinamą ALT-BALF (Šalpos ir Tarybos skyrius). Visų parengimų ir rinkliavų pajamas ir išlaidas dalija pusiau. Daug tūkstančių dolerių ir svarų drabužių išsiųsta centrams. 1953 suruoštas didžiulis čiurlioniečių koncertas Bushnell Mem. salėje, sutraukęs 3000 asmenų ir šalpai davęs per 2000 dol. pelno.

Susivienijimas Lietuvių Amerikoje — SLA 124-ji kuopa.

Legionnaires ir Womens Auxiliary Lithuanian Legion of America, Frederic Sabonis Post No. 7, įsteigtas 1936 St. Šrupšos ir Cath. Norkun pastangomis, apjungia buvusius veteranus ir jų žmonas. Turi savo vėliavas ir dalyvauja viešuose paraduose ir Lietuvos nepriklausomybės minėjimuose.

Tėvynės Mylėtojų d-ja, kurios tikslas leisti ir platinti lietuviškas knygas, veikia 66-jo skyriaus vardu ir dabar turi apie 30 narių.

Ateitininkai čia įsisteigė 1949 ir turi sendraugių, studentų ir moksleivių skyrius. 1955 čia suruoštas N. Anglijos ateitininkų kongresas.

Skautai, įst. 1949, veikia, ruošdami rengimus ir stovyklavimus.

Taip pat yra įsteigtos Lietuvos Karininkų Ramovė, apjungianti nepriklausomosios Lietuvos karininkus ir puskarininkius, ir Lietuvių Rezistencinė Santarvė 1953. Tremtinių Bendruomenė buvo įsisteigusi 1949, bet savo veiklą sustabdė įsiliedama į ALB. Amerikos Lietuvių Bendruomenė čia yra įst. 1953. 1955 I ALB rinkimuose dalyvavo 145 asmenys. Studentų skyrius jungia visus H. ir apylinkės lietuvius studentus, studijuojančius Amerikos kolegijose ir universitetuose. Šeštadieninė mokykla veikia nuo 1949 su 60–80 mokinių. Vaikus moko Švč. Trejybės lietuvių parapijos mokykloje.

Ekonominė lietuvių veikla H. nėra perdaug stipri: turi didesnę gėlininkystę ir keliolika krautuvių.

H. veikia ir dvi organizacijos, pritariančios Lietuvos okupantams: turįs savus namus Laisvės choras ir Sūnų ir dukterų d-ja. Anksčiau ji vadinosi Lietuvos Sūnų ir dukterų d-ja. Kai 1940 Lietuvą okupavo rusai, tai Lietuvos vardą ji išbraukė. *J. Gdr.*

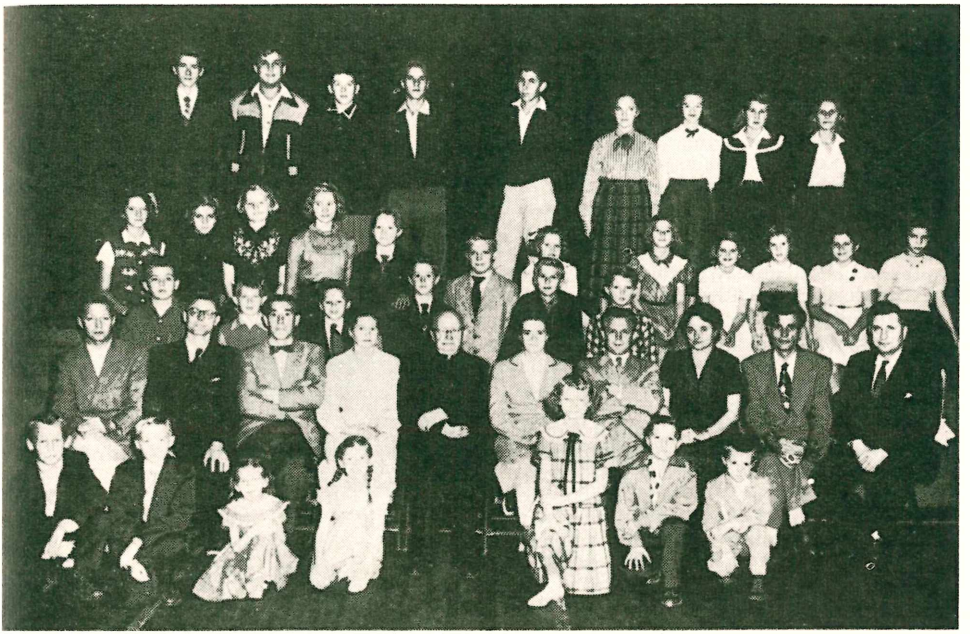

Hartfordo lietuvių šeštadieninė mokykla

Hartknoch Christoph (1644 R. Prūsijoje — 1687 I 8 Torūnėje) prūsų istorikas. 1662 įstojo į Karaliaučiaus univ., bet dėl neturto nebaigė. 1665 paliko namų mokytoju Kaune, paskui evangelikų mokyklos Vilniuje rektoriumi. 1667 dėl nesveikatos atsisakęs nuo tos vietos, 1668 paskirtas Sluckan kunigu, bet ir ten ilgiau nepabuvęs, grįžo į Prūsiją. Gyveno Dancige ir Karaliaučiuje ir vertėsi vaikų mokymu. Porą metų gyveno M. Lietuvoj Kalnėnuose. 1672 Karaliaučiaus univ. gavo filologijos magistro laipsnį ir buvo pakviestas dėstytoju. Prätoriaus įtakoje palinko į gimtojo krašto istorijos tyrinėjimus. 1677 paskirtas Torūnės gimn. mokytoju. H. domėjosi senovės prūsų istorija, bažnyčios istorija ir Lietuvos-Lenkijos valstybine teise. Surades Petro Dusburgo kroniką, H. ją išsp. 1679, deja, pataisinėdamas ir tuo žalodamas. Prie to leidinio H. pridėjo 19 anksčiau rašytų studijų apie įvairias prūsų senybes Selectae dissertationes historicae de variis rebus prussicis: De originibus Prussicis, De idolatria veterum Prussorum, De juris Prussici origine, De antiqua Prussorum respublica ir kt. 1864 išsp. savo svarbiausią veikalą Alt und neues Preussen oder preussicher Historien zwei Teile. H. plačiai aprašo prūsų ir lietuvių papročius, remdamasis tarp kitko ir lietuvių kalbos duomenimis. Lietuvius H. laikė prūsų krašto autochtonais. Kiti H. veikalai: De senatu Regni Poloniae 1676, Jus publicum Regni Poloniae 1685, Preussische Kirchen Historia 1686, Dissertatio de Curonum et Semgallorum Respublicis (Acta Borussica 1732 III), Respublica Polonica 1678, 1687, 1698.

Hartland Edwin Sidney (1848–1927) etnologas ir religijų istorikas, teisės ir literatūros mokslų daktaras, visos eilės anglų tautotyros draugijų vadovas, nuo 1922 Oxfordo univ. dėstytojas. Išsp. English Fairy and other Tales 1890, The Science of Fairy Tales, The Legend of Perseus 3 tt. 1894–1896, Primitive Paternity 1910, Ritual and Belief 1914, Primitive Society 1921, Primitive Law 1924 ir kt.

Hartley 1. David (1705–1757) anglas gydytojas. Kūrė fiziologinės psichologijos sistemą ir per asociacijos teoriją turėjo įtakos vėlesnei psichologijai. Jį patį veikė Newtono veikalai. Svarbiausias veikalas yra Observations on Man 1749.

2. Jonathan Scott (1845–1912) amerikiečių skulptorius, skulptūros meno mokęsis Londone, Berlyne ir Paryžiuje. Yra padaręs daug biustų ir pastatęs paminklų Daguerre ir Washingtone ir kt.

3. Marsden (1878 — 1943) amerikiečių tapytojas. Mokėsi Clevelande ir New Yorke. Jau 1909 dalyvavo gamtos vaizdų parodoje Stieglitz galerijoje. Važinėjo Europoje ir ten gyvendamas pasidavė modernistų įtakai. Münchene surengė su Klee ir

Kandinskiu parodą. Paskui liko abstraktaus meno šalininkas.

Hartlepool, West H., r.š. Anglijos uostas; 72.100 gyv. (1952). Pro H. įvežama geležies ir cinko rūda, nafta ir jos produktai.

Hartman Carl Vilhelm (1862–1941) švedų etnografas, profesorius, Riksmuseet etnografinio skyriaus vedėjas 1910–28. Darė etnografinius archeologinius tyrimus Vidurinėje Amerikoje. Pirmą kartą Amerikoj panaudojo skandinaviškąjį metodą kapams tirti. Išleido Archeological researches in Costarica 1901.

Hartmanis 1. Kārlis (g. 1874) latvių tapytojas, dalyvavęs daugelyje Latvijos ir užsienio dailės parodų. Kūriniai daugiausia akvarelės, atliktos realistiniu stiliumi, lengvai stilizuotos.

2. Mārtinš (g. 1882) latvių generolas. Dalyvavęs Latvijos nepriklausomybės kovose brigados vado ir operacijų skyriaus viršininko pareigose. 1934–39 štabo viršininkas, nuo 1929 Latvijos armijos generolas, nuo 1939 armijos viršininko generolas specialiems uždaviniams. 1940 deportuotas T. Rusijon.

Hartmann 1. Eduard von (1842-1906) vokiečių filosofas. Iš pradžių karininkas, sužeistas atsisakė kario karjeros. Po pagrindinių filosofijos studijų pasirinko laisvo mokslininko kelią. Filosofinį jo mąstymą apsprendė Hegelio, Schellingo ir Schopenhauerio įtaka. Be filosofijos, jis buvo plačiai susispažinęs ir apskritai su savo laiko mokslu. Siedamas Hegelio intelektualizmą su Schopenhauerio voluntarizmu, H. teigia pasaulio pagrindą, arba absoliutą, drauge esant ir dvasia, ir valia. Bet šį pasaulio pagrindą jis randa esant savyje nesąmoningą (todėl jo filosofija ir vadinama ‚Philosophie des Unbewussten'). Nesąmoningasai pasaulio pagrindas, pagal jį, susikuria sąmonę tik atskiruose individuose. Bet juo augščiau ir tobuliau sąmonė išsiplėtoja, juo ryškiau ji praregi, kad kiekvienas geismas veda tik nepalaimą: tik geismų atsisakymas laimi geriausia iš to, ką galime pasiekti. Šiuo savo pesimizmu, nukreiptu prieš laimės iluziškumą, H., kaip ir Scopenhaueris, priartėja prie budizmo ir kreipiasi prieš krikščionybę. Pažinimo teorijoje H. buvo vienas iš pirmųjų vad. kritinio realizmo atstovų; biofilosofijoje jis atstovavo vitalizmą; psichologijoje jis kreipėsi prieš savo meto pažiūras, o dėl ‚besąmonybės' iškėlimo laikomas S. Freudo pirmtaku. Svarbiausi jo veikalai: Philosophie des Unbewussten, 3 tt. 1896 ([12]1923), Das Unbewusste vom Standpunkt der Physiologie und Deszendenztheorie 1872, Die Phänomenologie des sittlichen Bewusstseins 1879, Die Religion des Geistes 1882, Philosophie des Shönen 1887, Das Grundproblem der Erkenntnistheorie 1889, Kategorienlehre, 3 tt., 1896, Die moderne Psychologie 1901, Das Problem des Lebens 1906, System der Philosophie im Grundriss, 8 tt., 1906–09.

L. Ziegler, Das Weltbild H.s 1910; *W. Rauschenberger,* E. v. H. 1942. *J. G.*

2. Ludo Moritz (1865 — 1924) austrų istorikas ir politikas, socialdemokratų veikėjas. Po 1918 revoliucijos pradėjo dirbti Vienos univ. 1918–21 Austrijos pasiuntinys Vokietijoje. H. buvo šalininkas Austrijos susijungimo su Vokietija. Išsp. Geschichte Italiens im Mittelalter 1897–1915, Untergang der antiken Welt 1903, Über historische Entwicklung 1905, Th. Mommsen 1908, Hundert Jahre italienischer Geschichte 1815–1915, 1916. Nuo 1920 leido Weltgeschichte in gemeinverständlicher Darstellung.

M. Hartmann

3. Max (g. 1876) vokiečių biologas, tyrinėjęs apvaisos bei lyčių fiziologiją. Išsp. Die Sexualität 1943, Die philosophische Grundlagen der Naturwissenschaften 1948, Allgemeine Biologie [4]1953.

4. Nicolai (1882 II 20 Rygoje — 1950 X 9 Göttingene) vokiečių filosofas. Studijavo Tartu Petrapilio ir Marburgo univ. Akademinę karjerą pradėjo Marburgo univ. 1909. Nuo 1925 Kölno, nuo 1931 Berlyno ir nuo 1945 Göttingeno univ. prof. Iš pradžių H. buvo Marburgo mokyklos neokantizmo įtakoje, bet netrukus iš jos išsilaisvino, pažadintas Husserlio fenomenologinio metodo. Pagrindingai studijavo Aristotelį ir Hegelį, kurie savotiškai ir susitinka H. filosofijos sistemoje. Pažino ir gamtos mokslus, akcentuodamas, kad kiekvienas filosofas privalo pažinti bent vieną iš tiksliųjų mokslų įsisavinti moksliniam metodui, siejančiam filosofinį mąstymą su moksliniu pažinimu.

N. Hartmann

Marburgo mokyklos neokantizmas laikėsi to racionalistinio subjektyvizmo, kuris pažinimą interpretavo objekto kūrimu ir kuris atitinkamai būtį tapatino su mąstymu. Išsilaisvinti iš šios įtakos reikėjo laimėti naują pažinimo sampratą. Todėl pirmiausia H. ir kreipėsi į pažinimo metafiziką (Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis 1921, [4]1949). Užuot būtį suvedęs

į mąstymą, H. patį pažinimą randa būties būdu. H. pažinimo samprata pagrinde remiasi realizmu: pažinimas ne kuria objektą, o atskeleidžia būtį, esančią nepriklausomai nuo pažinimo. Bet nuo tradicinio scholastinio realizmo H. išsiskiria, laikydamas sąvokas tik hipotetinėmis reprezentacijomis, neišsemiančiomis būties savyje. Tai, ką galime pažinti, pagal H., tėra ‚baigtinė iškarpa iš nebaigtinės iracionalybės'. Visose srityse atsidaužiame į galutinai neišsprendžiamus klausimus, arba apoprijas (todėl H. pažinimo samprata ir aptariama ‚aporetiniu realizmu').

Išsilaisvinęs iš neokantizmo, filosofinę problematiką suvedusio į pažinimo klausimą, H. kreipėsi į būties klausimą. Visos problemos jam yra būties klausimai, ir todėl filosofija yra lygi ontologijai (būties mokslui). 1932 jis paskelbė veikalą dvasinės būties klausimu (Das Problem des geistigen Seins, ^{2}1949). Toliau sekė pagrindiniai ontologiniai veikalai: Zur Grundlegung der Ontologie 1935 (^{3}1949), Möglichkeit und Wirklichkeit 1938 (^{2}1949), Der Aufbau der realen Welt 1940 (^{2}1949). Suglaustai savo pažiūras jis formulavo studijoje Neue Wege der Ontologie 1942 (kolektyviniame veikale Systematische Philosophie, atskirai 1947). Po II pas. karo dar pasirodė jo Philosophie der Natur 1950 ir jau po mirties Ästhetik 1953.

H. filosofija yra ontologija skirtinga prasme nuo viduramžinės filosofijos. Kai šiai pastarajai ontologija buvo būties kaip tokios mokslas, tai H. ontologija yra būties kategorijų mokslas. Užuot būties kaip tokios savybių jieškojimo, H. leidžiasi atskleisti būties kategorijas iš pačios tikrovės.. H. skiria keturis būties ‚sluogsnius': fizinį, vitalinį, psichinį ir dvasinį. Kiekvienas šių sluogsnių turi skirtingas kategorijas: pirmieji du susieti ir su erdve ir su laiku, antrieji du susieti tik su laiku. H. pabrėžia laiką esant fundamentalesnį už erdvę: visa tikrovė yra laike, tuo tarpu erdvėje yra tik dalis tikrovės. Šituo laiko primatu prieš erdvę H. grindžia ir savąją dvasios sampratą: dvasia priklauso realinei būčiai, nes neteisinga realumą sieti tik su medžiaga ir erdve. Iš antros pusės, laiko primatas prieš erdvę yra pagrindu būties dinamiškumo teigimui: ‚visa, kas realu yra tekmėje'. Žemesnieji tikrovės sluogsniai yra savarankiški, nepriklausomi nuo augštesniųjų. Priešingai, augštesnieji sluagsniai priklauso žemesniųjų sluogsnių kaip savo pagrindo. Tačiau ši nepriklausomybė neišskiria jų savarankiškumo, nes kiekviename augštesniame sluogsnyje iškyla ‚kategorinis novum' (kategoriales Novum). Tų pačių kategorijų pratęsimas į augštesnius sluogsnius laiduoja vienybę, kaip, iš antros pusės, naujų kategorijų iškilimas laiduoja heterogeniškumą, augštesniųjų sluogsnių esminį skirtingumą nuo žemesniųjų. Daiktai ir fiziniai procesai lieka pirmajame būties sluogsnyje, gyvosios būtybės pakyla į antrąjį sluogsnį, psichinis gyvenimas iškyla su trečiuoju sluogsniu, gi žmogus, kaip dvasinė būtybė, savyje telkia visus keturis sluogsnius. Respektuodamas šį tikrovės įvairumą, H. ontologija lygiai atmeta tiek idealizmą, besiimantį visą tikrovę suvesti į dvasią, tiek materializmą, tikrovę aiškinantį viena medžiaga. Nors ir atmeta materializmą, H. betgi lieka mąstytojas, nerandąs galimybės nei Dievo klausimui kelti, nei jam atsakyti.

Atskirai minėtinas epochinės reikšmės H. įnašas į etiką stambiu veikalu Ethik (1926, ^{3}1949). Tai materialinė vertybių etika, atremta į M. Schelerio etinį mąstymą ir jį toliau išvysčiusi į savitą sistemą. Kreipdamasis ir prieš reliatyvistinį utilitarizmą, ir prieš kantinį formalizmą, H. savo etiką grindžia paklusimu idealinių vertybių šauksmui į mus realizuoti jas savo veikla. Rasdamas įtampą tarp atskirų vertybių, H. gėrį aptaria apsisprendimu už augštesnę vertybę. Teigdamas dorinių vertybių autonomiškumą, H. randa, kad jų esmei nepriklauso ‚religinis įsivilkimas'. Priešingai, numatymas (providencija) ir apsprendimas (predestinacija), kuriomis buvo aptariamas Dievas, pagal H., iš tiesų priklauso žmogui kaip laisvam asmeniui. Šia prasme etika turinti vėl grąžinti žmogui, ką šis anksčiau buvo priskyręs Dievui. ‚Metafizinį Dievo palikimą paveldi žmogus'.

Filosofine savo minties rimtimi yra H. vienas iš pačių didžiųjų XX a. pirmosios pusės mąstytojų. Aiškus ir paprastas sakinys daro jį nesunkiai prieinamą ir nespecialistui. H. minties nuosaikumas nesusiejo jo vardo su jokiu atskiru filosofiniu sąjūdžiu, ir todėl neišgarsino jo plačiosiose masėse. Bet, ir skiriantis pačia pagrindine pozicija, atskiri H. filosofiniai sprendimai verti didelio dėmesio. Jo filosofinė įtaka jaunojoje filosofų generacijoje yra gili. Mūsuose H. filosofija daug kur rėmėsi V. Sezemanas, o kun. Ign. Urbonas parašė Kölno univ. apie H. disertaciją (neišspausdinta).

Guggenberger, Der Menschgeist und das Sein, eine Begegnung mit N. H., 1942; *H. Heimsoeth* u. *R. Heiss* (red.), N. H., der Denker und sein Werk 1952 (įvairių autorių 15 straipsnių ir N. H. bibliorafija). *J. G.*

5. Peter (1805–1909) danų kompozitorius, kūręs perdėm tautiniu stiliumi, ypač mėgęs harmonizuoti Oehlenschlägerio lyriką. Iš sceninės muzikos pažymėtina Šv. Olafas 1838, Jarlas Hakonas 1832, operos Korsarai 1835 ir Mažoji Kirsten 1846 ir baletas Liaudies pasaka 1872, iš kūrinių chorui — Völvens būrimas 1872 ir kalėdi-

nė kantata Galingasis Dieve. Taip pat kūrė ir kamerinės muzikos dalykų, solo dainų, pianinui kompozicijų. Kaip kompozitorius H. stovi arčiausiai Spohro ir Mendelsohno.

Hartung Fritz (g. 1883) vokiečių istorikas. Išsp. Deutsche Verfassungsgeschichte vom Jahrh. bis zur Gegenwart ⁵1950, Deutsche Geschichte 1871-1919, ⁵1952, Volk und Staat in der dt. Geschichte 1940.

Harun al Rašidas Bagdado kalifas (786–809) garsiausias arabų valdovas vad. Abasidų kalifato klestėjimo metu, žymiausias Tūkstančio ir vienos nakties pasakų didvyris. Jo metu arabų imperija jau buvo įgavusi rytietiškų despotinių monarchijų pobūdį, o jo rūmų nepaprasta prabanga buvo būdinga rytų, ypač persų despotams. Jo artimiausi padėjėjai plačiai imperijai valdyti buvo mokytojas viziris Yahia Barmakide, kuriam jis davė Imamo titulą, ir jo du sūnūs. Nors jis jais labai pasitikėjo ir su jais artimai draugavo, tačiau dėl neišaiškintų priežasčių juos su giminaičiais liepė sunaikinti, pats vienas imdamas valdyti (803).

Jis pakartotinai kariavo su Bizantija ir privertė imp. Ireną ir jos įpėdinį Nikiforą mokėti duoklę. Net ir Karolis D. jieškojo jo draugystės, siųsdamas pas jį bent 3 delegacijas. Šaltiniai ypač mini su grįžtančia pirma pasiuntinybe (797) kalifo Karoliui tarp kitų dovanų nusiųstą dramblį. Per pasiuntinybes Karolis bus gavęs iš H. al R. Jeruzalės miesto viršininko (vali, praepositus) titulą, kuris vėliau, bent iš dalies, davė medžiagos legendoms apie jo kelionę, net kryžiaus žygius į Šv. Žemę.

G. Audisio, H-A-R. 1931; *F. Buckler*, H-A-R. and Charles the Great 1931; *N. Abbott*, Two Queens of Bagdad 1946. *J. J.*

Harunobu Suzuki (apie 1725–1770) japonų tapytojas, iliustratorius bei raižytojas. Jis įvedė į madą daugiaspalvę graviūrą. H. kūrinių temos — artisčių, jaunų mergaičių ir kasdienio gyvenimo.

Haruspices (lot. ds.) įvairių gamtos reiškinių ir ypatingų įvykių senovės romėnų žyniai aiškintojai. Būrė iš aukojamųjų gyvulių vidurių, iš perkūno trenksmo ir kitų reiškinių.

Harva (anksčiau Holmberg) Uno Nils Oskar (1882–1949) suomių mokslininkas, religijų istorikas ir sociologas, 1915 suomių-ugrų religinių tyrimų docentas Helsinkio univ., 1926 sociologijos prof. Abo univ., 1927 Upsalos univ. Švedijoje filosofijos garbės daktaras. H. keliavo ir tyrė tarp kitko ir ostiakų bei čeremisų religiją, ypač daug dėmesio kreipdamas į šamanizmą. Išleido Die Wassergottheiten der finnisch-ugrischen Völker 1913, Der Baum des Lebens 1922, Die Religion der Tscheremissen 1926, parašė suomių-ugrų ir Sibiro tautelių skyrius veikale The mythology of all races, 1–4 1927, Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker 1938 ir didžiulį veikalą apie suomių senąją religiją Suomalaisten muinaisusko 1948.

Harvard John (1607–1638) anglas dvasiškis, gimęs Londone ir išsimokslinęs Cambridge univ. 1637 atvyko į N. Angliją ir apsigyveno Charlestown (Mass.). Testamentu paliko Newe Towne (dabar Cambridge) kolegijai pusę savo santaupų (apie 780 svarų) ir savo biblioteką iš 400 knygų. 1639 jo vardu pavadinta pati kolegija, vėliau išaugusi į žymiausią JAV universitetą.

Harvardo universitetas seniausias ir ligi 1701 vienintelis JAV univ., įkurtas 1636 New Towne (dabar Cambridge), pavadintas J. Harvardo vardu. Jo steigėjų tikslas žymiųjų Europos univ. pavyzdžiu išmokslinti augštųjų kolonijos valdininkų sūnus. Per pirmuosius 80 metų mokomąjį personalą sudarė kolegijos prezidentas ir 3–4 mokytojai. 1721 įsteigta profesoriaus vieta. Tik XIX a. pirmoje pusėje įkurtos teisės, chemijos, filosofijos, prancūzų kalbos, istorijos ir zoologijos katedros. 1823 nutraukta valstybės pašalpa, ir univ. tapo grynai privačia institucija. H.U. yra turtingiausia pasauly mokslo institucija (turtas apie 200.000.000 dol.). Jis turi apie 9000 studentų ir 2000 mokomojo personalo narių. Univ. susideda iš 10 fakultetų, kurie skirstomi į 18 mokyklų su 77 bibliotekomis, iš kurių žymiausia Harry Elkins Widener biblioteka, su maždaug 5 mil. knygų.

H. kolegijos observatorija įk. 1839 Cambridge, Mass. Observatorija turi 150 cm ir 152 cm reflektorius ir 60 cm fotografinį reflektorių. Ji priklauso Harvardo univ. Jos pagrindinė dalis yra Harvarde, Mass. Kitas svarbus observatorijos skyrius pietiniam dangui stebėti įkurtas 1891 Bloemfonteine, P. Afrikoje. H.K.O. turi didelį dangaus fotografijų rinkinį, apimantį Harvardo ir Bloemfonteino skyrių stebėjimus.

Harvey 1. Laurence (Skinkis Laurynas; g. 1928 X 1 Lietuvoje) britų filmų, televizijos aktorius. Mokėsi Johannesburge, P. Afrikoje. Teatro darbą pradėjo Anglijoje, Manchesterio Repertory C. Iškilo eilėje britų ir JAV filmų: The Black Rose, Innocents in Paris, Good Die Young, ypatingai King Richard and the Crusaders 1954 ir britų-italų gamybos Romeo vaidmuo Romeo and Juliet 1954.

2. William (1578–1657) anglų fiziologas, kraujo apytakos suradėjas, taip pat laikomas ir embriologijos mokslo kūrėju. Išsp. Exercitatio anatomica de motu cordis et sanguinis 1628, Exertitationes de generatione animalium 1651.

3. William Hope (1851–1936) JAV ekonomistas ir politikas. 1932 kandidatavo į prezidentus. Išsp. Coin's Financial School 1894, Coin on Money, Trust and Imperialism 1899, The Remedy 1915.

Harworth Sir Walter Norman (1883 — 1950) anglų biochemikas, 1925–48 Birminghamo univ. prof. Už mokslo nuopelnus karbohidratų srityje ir už vitaminą C suradimą drauge su P. Karrer 1937 gavo Nobelio premiją.

Harz š. Vokietijos kalnynas tarp Leine ir Saale upių, apie 100 km ilgio ir 30 km pločio. H. yra seniausiųjų (variskinių) raukšlėtinių kalnų kamienas, susidaręs iš devono ir karbono smiltainių, skalūnų ir kvarcitų. Augščiausia viršūnė Brocken 1142 m.

Hasdrubalas daugelio kartaginiečių karvedžių vardas. Žymiausieii: 1. Hamilkaro Barko žentas, po jo mirties vyr. vadas Ispanijoje, įkūręs ten N. Kartaginą. Su romėnais sudarė sutartį, nustačiusią Ebro upę Kartaginos žemių siena. 221 pr. Kr. pasaliai nužudytas.

2. Hamilkaro Barko sūnus, broliui Hanibalui kariaujant Italijoje, vadovavo kartaginiečių kariuomenei Ispanijoje. Kad ir pralaimėjo karą su romėnais, 208 pr. Kr. sugebėjo atitraukti savo kariuomenę ir perkelti per Pirenėjų bei Alpių kalnus į Italiją. Susijungti su Hanibalu nepasisekė, nes 207 kovoje ties Metauru Umbrijoje buvo sumuštas ir pats krito.

Hasenclever Walter (1890–1940) vokiečių dramaturgas, poetas, ekspresionizmo srovės atstovas. Jo drama Der Sohn buvo nukreipta prieš tėvo tironiją, Antigone 1917 prieš valdžią, vėliau rašė komedijas Ein besserer Herr 1927, Ehen werden im Himmel geschlossen 1929. Napoleon greift ein 1930, Münchhausen 1947.

Hasensteinas 1. Kristupas Danielis (1756 II 18 Gumbinės aps. Nemerkiemio bžk. — 1821 XII 17 Piktupėnuose) M. Lietuvos rašytojas. Mokėsi Įsruties vidr. mokykloje ir 1772–78 Karaliaučiaus univ. 1778–92 buvo Būdviečio precentorius. Nuo 1792 V 17 ligi mirties Piktupėnų kunigas. 1813 išsp. Landszturmo Giesme, kurioje idėjo tris savo parašytus eilėraščius, paskiau pateikė trumpą Napoleono karų istoriją — Nusidawimai Szwento Karawimo 1814, Kaip Krikszczioniszka Wiera bey Baznyczia per Luteru atnaujinta 1818 (apie jos išleidimą pranešęs atskiru, 1818 išsp. lapeliu Lietuwininkams ant Zinnes), Pamokinnimas kaip tie, kurrie Pamirusiems prilygsta, liktinay kawotini, jeib wel pasigautu 1822 (oficialinių skęstantiems gelbėti taisyklių vertimas). Buvo Rėzos bendradarbiu, tam ruošiant Biblijos vertimą. Rėzos 1825 dainynui pateikė 12 savo Piktupėnuose užrašytu dainų.

L. Rhesa, Kurzgefasste Nachrichten 1834; *M. Biržiška*, L. Rėzos dainos II 1937; *Vc. Biržiška*, Nežinomi senieji lietuviški tekstai 1931.

2. Pridrikis Teofilis Gotlibas (1786 IV 29 Būdvietyje — 1830 VIII 3 Tilžėje) Kristupo Danielio (1) sūnus. 1802 stojo į Karaliaučiaus univ. Paskiau kurį laiką buvo precentorius, 1821 IV 4 — 1830 VIII 3 Tilžės lietuvių parapijos klebonas. Mirus jo tėvui ir pasitraukus nuo darbo, ruošiant antrąjį Rėzos Biblijos leidimą 1824 kun. Malkwitzui. H. pavadavo juos abu: ne vien tekstą taisė, bet ir atliko visą spaudinio korektūrą.

L. Rhesa, Kurzgefasste Nachrichten 1834; *Prabočių Anūkas*, M. Lietuvos buv. rašytojai 1920; *Hassenstein*, Altpr. Biographie I 1941; *Vc. Biržiška*, Senųjų liet. knygų istorija I 1953. *Vc. B.*

Hasidai žr. Chasidormas.

Haskala XVIII a. prasidėjęs žydų tarpe švietimo sąjūdis, siekęs sugriauti ortodoksų žydų palaikomą izoliaciją nuo nežydiškos visuomenės. Lietuvoje H. propagavo žydų mokslo reformą ir skatino žydus prie žemės darbų.

J. Jehouda, Die fünf Etappen d. jüdischen Emanzination 1944.

Haskins Charles Homer (1870–1937) žymus Amerikos istorikas, atsidėjęs Europos viduramžiams, profesoriavęs John Hopkins (Baltimorės). Wisconsino ir 1899–1931 Harvardo univ. H. buvo ne tik vadovaujantis tyrėjas ir akademinis mokytojas, bet ir sumanus administratorius ir mokslinio darbo organizatorius. Daug metų (1908–24) būdamas humanitarinių ir tiksliųjų mokslų augštosios (Graduate) mokyklos dekanu, jis išaukléjo žymių akademikų kartą. Kai susikūrė Amerikos mokslinių draugijų taryba (American Council of Learned Societies 1919), apjungusi visas humanitarinių mokslų draugijas, H. tapo jos pirmuoju pirmininku. Jis padėjo įsikurti ir Amerikos viduramžių akademijai ir kuri laika (1926–27) jai vadovavo. Tad jo garbei Viduramžių akademija įsteigė Haskinso medalį, kuris kasmet duodamas geriausio viduramžių studijų veikalo autoriui, gyvenančiam JAV ar Kanadoje.

H. viduramžių istorijos veikalai liečia daugiau kultūros bei mokslo sritį ir plačiai grindžiami šaltiniais. Šio pobūdžio yra: The Rise of Universities 1923. The Renaissance in the 12 century 1947, Studies in the History of Mediaevel Science 21927, Studies in Mediaeval Culture 1929. Kiek kitokio, daugiau politinio pobūdžio yra: The Normans in European History 1918 ir The Norman Institutions 1918.

E. K. Rand, R. P. Blake, G. R. Coffman, Ch. H. H. (nekrologas) Speculum 14 1939. *J. J.*

Hassam Childe (1869–1935) amerikiečių tapytojas, mokęsis Paryžiuje. Jo peisažai yra persunkti impresionizmo. Svarbesni H. paveikslai: Liepos 14, Afroditė, Birželio idilė, Bažnyčia Gloucestery. Nuo 1906 Meno akademijos narys.

Hassendorf. II pas. karui baigiantis H. susispietė būrys lietuvių, kurie, Vokietijai kapituliavus, buvo apgyvendinti stovykloje. Buvo įsteigtas Lietuvių Sąjungos skyrius. Veikė gimnazija, pradžios mokykla. H. pasirodė ir pirmas po kapituliacijos spaustuvėje spausdintas lietuvių laikraštis Lietuvis, red. K. Kemežio. Pirmas to laikraščio numeris išėjo 1945 VIII 16. Vietos reikalams dar buvo leidžiamos Aktualios informacijos. 1945 gale H. lietuviai buvo iškelti į kitas stovyklas. *Pr.Z.*

Håstad Elis (g. 1900) švedų mokslininkas bei politikas, valstybės mokslo prof. Stockholmo univ. 1948, parlamento narys 1941, dešiniųjų (konservatorių) partijos Stockholmo apylinkės pirmininkas 1945 — 47. H. yra didelis Pabaltijo draugas ir tų tautų gynėjas, nekartą parlamente ir spaudoje kėlęs Pabaltijo ir pabaltiečių klausimą, daug prisidėjęs suteikiant pabaltiečiams švedų pilietybę. H. dalyvauja visuose pabaltiečių rengimuose bei minėjimuose Stockholme. H. taikos metais yra lankęsis Lietuvoje ir skaitęs paskaitų apie Lietuvą, aktyvus Švedų-Lietuvių draugijos narys. H. yra Švedijoje veikiančios Baltiska humanistiska förbundet (Baltic Humanitarian Association) garbės narys. Išleido Regeringssättet i den schweiziska demokratien 1936, Det moderna partiväsendets organisation 1938, Partierna i regering och riksdag 1938.

Hastings James (1852–1922) religijų enciklopedistas, nuo 1884 kunigas. Paruošė ir redagavo: Dictionary of the Bible 4 tt. 1898–1902, pap. 1904, Dictionary of Christ and the Gospels 2 tt. 1906–1908, Dictionary of the Apostolic Church 2 tt., 1915–1918, su J. A. Selbie, Encyclopaedia of Religion and Ethics 12 tt., 1908–1927, ²1951.

Hastings p. Anglijos pojūrio kurortas prie Kanalo; 64.800 gyv. (1952). XI a. normanų pilies griuvėsiai, parkai, paplūdimio bulvarai (4,5 km). H. minimas jau 928 kaip karališkoji pinigų kalimo vieta. Ties H. 1066 IX 28 normanų kng. Vilhelmas išsikėlė į Anglijos krantą, o kautynėse jo kariuomenė nugalėjo Haroldo II kariuomenę. 1377 prancūzų nudegintas, neteko savo pirmaeilės reikšmės kaip uostas. H. sunkiai nukentėjo II pas. karo metu nuo vokiečių karo aviacijos puolimų.

2. JAV mst. Nebraskos vst. 16.000 gyv. Žemės ūkio apdirbimo pramonė ir ūkio mašinų gamyba. H. presbiterijonų koledžas ir muzėjus.

Po II pas. karo čia įsikūrė pora lietuvių šeimų.

Hašek Jaroslav (1882–1923) čekų rašytojas, humoristas. Jaunas pradėjo rašyti humoristinius apsakymėlius ir taikliai pašiepdavo ypač miesčioniško gyvenimo ydas. I pas. karo metu pateko į rusų nelaisvę, kur išgyveno Rusijos revoliuciją. Grįžęs į Čekoslovakiją, 1921 parašė pagarsėjusią ir į daugelį Europos kalbų išverstą apysaką Osudy dobreho vojáka Švejka za světové války (lietuviškai nepilnas vertimas Šaunusis kareivis Šveikas 1932). Čia jis pajuokė sistemą, jos biurokratiškumą, valdininkų nedorybes. H. kareivio Šveiko apysaką dar labiau išpopularino kino filmas. Išsp. Když clověk spadne v Tatrach 1912, Tři muži se žralokem 1922.

Hašepsutė (m. 1483 pr. Kr.) Egipto valdovė, Tutmosio I duktė ir jo sūnaus Tutmosio II žmona. Jos vyras 1501 pr. Kr. mirė, ir ji pasiskelbė regentė, paliko tikru

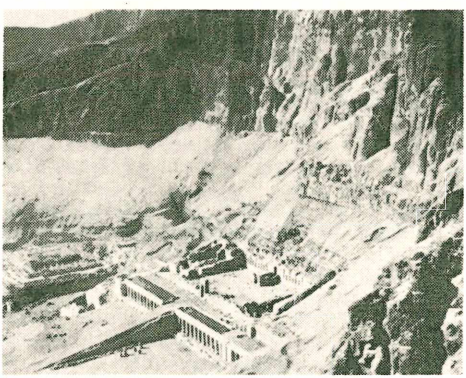

Deir-el Bahri Hašepsutės šventovė

faraonu ir valdė Egiptą ligi mirties. Pasisavino visus faraonų titulus ir ėmė dėvėti vyriškais faraonų drabužiais. H. vedė taikingą Egipto politiką. Ji rūpinosi prekybos santykių su įvairiais kraštais plėtimu, kasyklų eksploatavimu. Pasinaudoję jos taikinga politika, įvairios tautos pradėjo kilti prieš egiptiečių valdymą. Pastatė išgarsėjusią šventovę kapą Deir el Bahri vietovėje, du obeliskus Karnake.

M. Rudzinskaitė-Arcimavičienė, Moterų būklė senovės Egipte 1932.

Hašišas (ar.) yra dervinė medžiaga, pagaminta iš Indijos kanapių (Cannabis sativa). Tam reikalui geriausiai tinka tik viršūniniai lapeliai. H. vartojamas kaip narkotinė medžiaga vietoj spiritinių gėrimų. Tenykščiai žmonės H. kramto, valgo su medumi ar kitais skanėstais, dažnai maišo su opiumu ir mišinį rūko su tabaku. H. apsigėrę žmonės pradžioje jaučia malonų susijaudinimą, vėliau pradeda vaidentis fantastiškiausi vaizdai prieš akis, trumpą laiką žmogus būva visiškoje užuomarštyje ir lyg nusikėlęs kitan pasaulin. H. vartojimas sugadina nervų sistemą ir paraližuoja galvos smegenis. H. vartoti žmonės greičiau įjungsta negu alkoholį. H. vartoja daugiausia Azijos kraštuose. P. Ameri-

koje, Meksikoje bei JAV iš kanapių gamina kito pavadinimo narkotiką–marijuaną.

Hatai žr. Hititų kalba.

Hatorė, Ator, Hat-Hor (eg. horo ‚namas') senovės egiptiečių dangaus deivė. Buvo garbinama ir kaip meilės deivė, to-

Viduryje deivė Hatorė

dėl prilyginama graikų Afroditei. Taip pat ji buvo ir mirusiųjų deivė. H. buvo vaizduojama su karvės galva ar karvės ragais.

Hatschek Julius (1872–1926) vokiečių teisininkas, neokantiečių mokyklos šalininkas. Anglijos valstybinės teisės žinovas. Išsp. Die Selbstverwaltung 1898, Englisches Staatsrecht 1905 — 1906, Englische Verfassungsgeschichte 1913, Allgemeine Staatsrecht 1909, Völkerrecht 1923, Britisches und römisches Weltrecht 1921, Völkerrecht 1924.

Hatzidakis Georgios (1848–1941) graikų kalbininkas, 1885 tapo Atėnų univ. prof. Savo veikalu Einleitung in die neugriechische Grammatik 1892 jis padėjo pagrindus viduramžinės bei naujosios graikų kalbos istorijai. Kitas jo žymesnis veikalas yra Mesaionika kai nea Hellenika 1905–07. 1926-28 dėstė naujai įkurtame Salonikų universitete.

Haubica (vok. Haubitze) artilerijos pabūklų tipas, tarpinis tarp patrankos ir mortyros. H. turi trumpesnį nei patrankos ir ilgesnį už mortyros vamzdį (nuo 8 iki 15 kalibrų), ir tai užtenka, kad pilnu užtaisu galima būtų šaudyti tiesiu taikymu. Sumažintu užtaisu šaudant, pradžios greitis žymiai mažėja. Norint pasiekti tam tikrą atstumą, pabūklui reikia duoti didelį pakylos kampą iki 42°. H. kalibras nuolat buvo didinamas, ir šiandien turima net 46 cm kalibro H. Svarbiausia H. paskirtis visokių rūšių įtvirtinimų griovimas permetamu šaudymu, fugasiniais sviediniais. Didelis sviedinių kritimo kampas šį ardomąjį darbą daro ypač efektingą. *O.Urb.*

Hauch Johannes (1790–1872) danų rašytojas, ilgai gyvenęs Italijoje bei Prancūzijoje. Jo ankstyvesnė lyrika bei dramos pasižymi mistika. Paskui H. perėjo į tautinius bei istorinius siužetus. Labiausiai žinomas kaip lyrikas. Išleido dramas Svend Grathe 1841, Marsk Stig 1850, Sostrene paa Kinnekullen 1849, romanus Vilhelm Zabern 1834, En polsk Familie 1839, lyriką Lyriske Digte 1842, Lyriske Digte og Romancer 1861, Nye Diktninger 1869.

Hauer J. Wilhelm (g. 1881) indologas, religijų istorikas ir naujosios vokiečių religijos grindėjas. Studijavo Baselyje, Edinburghe, Oxforde ir kt., studijinės kelionės Indijoje. 1921 habilitavosi. 1927–45 Tübingeno univ. prof., nuo 1927 Beiträge z. indische Sprachwissenschaft u. Religionsgeschichte redaktorius. Iš indologijos išsp. Die Anfänge d. Yoga-Praxis 1927, Der Bratya. Untersuchungen über die nicht bramanische Religion Altindiens I 1927 ir kt. Iš lyginamosios religijų istorijos žinomiausi darbai: Die Religionen I 1923, Glaubensgeschichte der Indogermanen I 1937 ir kt. H. su grafu Ernst Revetlow vadovavo Deutsche Glaubensbewegung (nuo 1933), kur buvo atsiremta į senovės germanų religiją, vokiečių filosofus ir kt. H. pradėtas naujo vokiečių tikėjimo sąjūdis, jo istorinis grindmuo, nacionalistams iškilus, buvo panaudotas nacionalistų religijos pradmenims, 1938 išvirto Kampfring Deutscher Glaube, kur daugiausia reikšmės įgavo A. Rosenberg, nustumdamas į šalį H. ir kt. pirmatakus, sudarančius atskiras ir silpnas prieškrikščioniškas sroveles. Iš šios srities H. darbų reikšmingiausi: Was will der Deutsche Glaube 1934, Deutsche Gottschau 1935, Ein arischer Christus 1939, Religion u. Rasse 1941 ir kt. Po 1945 visi šie, neišskiriant ir lyginamosios religijos veikalų, sąjungininkų buvo uždrausti ir išimti iš bibliotekų, tačiau vokiečių tautai, ypač jaunimui, dar ir šiandien nepraradę įtakos.

Hauff Wilhelm (1802–1827) vokiečių poetas ir rašytojas. Mokėsi Tübingeno univ. Pastovų garsą įgijo savo pasakomis — Märchenalmanach 1825–27 ir istorine apysaka Lichtenstein 1826. Dar išspausdino Der Mann im Monde 1827 ir fantastinius dalykus: Phantasien im Bremen Ratskeller 1827 ir Mittheilungen aus dem Memoiren des Satans 1826–27. H. pasakas lietuviškai išvertė J. Balčikonis ²1925.

Hauff

Haüy René Juste (1743–1822) prancūzų kristalografas ir mineralogas, kat. kunigas, Prancūzų Akad. narys. Nuo 1802 profesorius. Išaiškino kristalų formavimosi geometrinius dėsnius ir savo veikalu Traité de Minéralogie 1801 sukūrė kristalografijos mokslo pagrindus. 1793 paskirtas matų ir saikų komisijos nariu, daug prisidėjo prie metrinės sistemos įvedimo.

Hauke Józef (1834–1871) 1863–64 Lenkijos vienas sukilėlių vadų. Našlaitį H. išaugino ir surusino Carskoje Selo kadetų korpe. 1858 buvo gvardijos papulkininkis ir caro Aleksandro II adjutantas. Paryžiuje susipažino su lenkais emigrantais ir jų paveiktas nusistatė kovoti su rusais. Išsp. Listy do gromady o zmowie ludowej Polski, Litwy i Rusi.

Haumant Emile (1859–1942) Paryžiaus univ. rusų kalbos ir literatūros prof. Išsp. La culture française en Russie 1910, ²1911 ir kt.

Hauptmann 1. Gerhard (1862-1946) vokiečių rašytojas ir dramaturgas. Jo gausūs dramatiniai ir epiniai veikalai apima plačią žmogaus ir gyvenimo amplitudę. Laikomas svarbiausiu vokiečių natūralizmo atstovu ir dramaturgu (Vor Sonnenaufgang 1889, Die Weber 1892), H. buvo artimas ir romantizmui (Hanneles Himmelfahrt 1894, Die versunkene Glocke 1896). Viešbučio savininko sūnus. H. mokėsi Breslau, žemės ūkio ir meno mokykloje (skulptūra), vėliau Jenoje studijavo gamtos mokslus, klausė Haeckelio ir Euckeno, keliavo į Šveicariją ir Romą. Nuo 1880 gyveno Berlyne, tapo natūralistinio judėjimo vadu, parašė natūralistinę poetiką, pagal Arno Holz rašė socialinius eilėraščius. Vėliau gyveno Berlyne ir Silezijoje. Nobelio premiją gavo 1912. Savo natūralistine drama Vor Sonnenaufgang H. sukėlė revoliuciją to meto Berlyno teatre, pasipriešindamas įprastinei dramos formai. Rodoma paveldėjimo žala ir šeimos degeneracija su natūralizmui tipinga tendencija aiškinti pasaulį ir jo reiškinius pagal gamtos ir aplinkos veikimą. Dramoje Die Weber masė tampa vyriausiu veikėju. Dramoje iškeltas socialinis skundas lieka be konfliktų išsprendimo, kaip ir dramoje Vor Sonnenaufgang vietoj charakterių padėtas paveldėjimas ir tikėjimas juo. Nors Die Weber po draudimo pradžioje tebuvo pastatytas 1895, tačiau kaizeris autoriui sulaikė Schillerio premiją. Po komedijos Der Biberpelz 1893 sekė romantiškai mistinė drama Hanneles Himmelfahrt 1894 ir pasakos vaidinimas Die versunkene Glocke 1896, prie kurių šliejasi Und Pippa tanzt 1906 ir Der arme Heinrich 1902. Šalia istorinio Florian Geyer 1895 H. kaip natūralistas vėl pasirodo su Fuhrmann Henschel 1898, Michael Kramer 1900, Rose Bernd 1903, Dorothea Angermann 1926. Savo dramoje H. nusikelia į egzotinius tolimus kraštus arba į senąjį Graikijos pasauli. Jo Der weisse Heiland 1920 ir Indipohdi 1921 rodo arba senų kultūrų žlugimą (aztekų P. Amerikoje), arba indų budistinę nirvaną. Der Bogen des Odysseus 1914 rodo skausmingą ir lėtą Odisėjo grįžimą į pasiilgtą tėviškę. Nelaimingos Atridų giminės tetralogiją sudaro Iphigenie in Delphi 1941, Iphigenie in Aulis 1942, Agamemnons Tod 1947, išleista po mirties. H. taip pat rūpėjo ir Hamleto problema, kurią gvildeno dramoje Hamlet in Wittenberg 1935 ir romane Im Wirbel der Berufung 1936. Epe H. jau pasireiškė novele Bahnwärter Thiel 1887, kur smulkmenišku kruopštumu aprašinėja įvykius. Iš silezinės mistikos kilo H. romanas Der Narr in Christo Emanuel Quint 1910, kur pasireiškė veikėjo pasaulio atnaujinimo trokštys iš jo religinio nusiteikimo. Po pesimistinio kelionės į Ameriką romano Atlantis 1912 sekė antikinis pagoniškasis grožio pasiilgimas romane Der Ketzer von Saona 1918. Pokarines (po I pas. karo) Vokietijos aspiracijas H. vaizdavo epe Till Eulenspiegel 1927, kai II pas. karo metu išleistas epas Der grosse Traum 1942 rodo žmogaus gyvenimo likimo tamsumą ir nesuprantamumą. 14 metų prieš mirtį H. parašė dramą Vor Sonnenuntergang 1932, kuri kaip ir Vor Sonnenaufgang baigiasi vyriausiojo veikėjo nusižudymu. Į lietuvių kalbą išversti šie H. raštai: Geležinkelio sargas Tylius (vertė Bėgis) 1913, Paskendęs varpas (vertė J. Žiugžda) 1921, Prieš saulėtekį (vertė J. Talmantas) 1929, Vebrinos (vertė J. Talmantas) 1923, Susitaikinimo šventė (vertė P. Vaičiūnas) 1921, Soanos eretikas (vertė J. Vaitkevičius) 1937,

G. Hauptmann

Hanelė 1921, Audėjai [2]1921, Dorotėja Angermann (vertė A. Tyruolis ir J. Šaltenis Šiaulių teatrui) 1942.

Raštų rinkinys 17 tt. 1942.

M. Pinkus ir *V. Ludwig*, H. Bibliographie [2]1932; *P. Fechter*, G. H. 1922; *Chr. Herrmann*, Die Weltanschauung G. H.s 1926; *H. Hülsen*, G. H. 1932; *C. F. W. Behl* u. *F. A. Voigt*, G. H. 1948 *W. Ziegenfuss*, G. H. 1948; *H. F. Garten*, G. H. 1954. *A.Špl.*

2. Karl (1858–1921) vokiečių poetas ir rašytojas, vyresnysis Gerhardto H. brolis. Mokėsi 1879–83 Jenoje, kur klausė Haeckelio paskaitų. 1884–89 lankė Züricho univ. Jei Jenoje studijuodamas domėjosi gamtos mokslais, tai Züriche susidomėjo filosofija. Klausė A. Forel bei R. Avenarius paskaitų. Baigęs mokslus važinėjo JAV ir skaitė paskaitas. H. kūrybai žymios įtakos padarė Silezijos kalnų gamta, vietos gyventojų didelis religingumas. Geriausia H. drama laikoma Napoleon Bonaparte 1911, kur jis atkūrė Napoleono meto dvasią. Jo draminė kūryba simbolistinė ir geriausias šio žanro veikalas — Bergschmiede. Realistinės dramos — Die lange Jule ir Die armseligen Besenbinder. Dramos veikale — Die abtrünige Zar und Krieg, ein Tedeum 1914, pranašingai įžvelgė į būsimą karo katastrofą. Prozos veikaluose kreipia daug dėmesio į socialinius žmonių santykius. Išsp. Marianne 1894, Waldleute 1896, Bergschmiede 1901, Lange Jule 1912, Tobias Bundschuh 1916, Der abtrünige Zar 1914, Sonnenwanderer 1897, Mathilde 1902, Die armseligen Besenbinder 1913, Ismael Friedmann 1912, Tantaliden 1927.

3) Moritz (1792–1868) vokiečių kompozitorius. Yra parašęs motetų, kantatų, mišių, chorui bei atskiriems balsams dainų ir operą Matildą. Išsp. Die Natur der Harmonik und Metrik 1853.

Hauriou Maurice Jean Eugène (1856 — 1929) prancūzų teisininkas, viešosios ir administracinės teisės specialistas. Institut de France ir Belgijos akademijos narys. Išsp. Les principes de droit public [2]1916, Précis de droit administratif et de droit public [15]1943, Leçons sur le mouvement social 1899.

Hausegger Siegmund von (1872–1948) vokiečių kompozitorius, dirigentas. 1922–26 Müncheno Muzikos Akademijos direktorius. Žinomesnės operos Helfrid 1899, Zinnober 1898, simfoninės poemos Dionysische Phantasie ir Barbarossa 1900.

Haushofer Karl Ernst (1869–1946) vokiečių gen. ir geopolitikas, vokiškosios geopolitinės mokyklos įkūrėjas. Pagal jį valstybė yra gyvas organizmas, turįs teisę į tokį ‚lebensraumą', koks reikalingas jo augimui ir gerovei užtikrinti. Ši idėja turėjo paskatinančios įtakos Hitleriui pradėti II pas. karą. Bet vėliau kaip patarėjas geopolitiniais klausimais H. Hitlerį įspėjęs dėl gresiančios katastrofos. Tai supykdė Hitlerį, ir du kartus (1941 ir 1944) jis buvo suimtas. Jis aktyviai reiškėsi antinacinėje rezistencijoje, bet laikėsi nusistatymo, kad Hitleriui, kaip blogio inkarnacijai, reikia leisti pačiam prieiti savo neišvengiamą katastrofišką galą. 1908–12 Japonijos kariuomenės instruktorius. Nuo 1921 prof. Münchene. Paskelbė savo geopolitinių orbitų teoriją, pagal kurią pasaulio kontrolė glūdinti valdyme tokių geografinių sričių, kurios ūkiniu atžvilgiu galėtų save aprūpinti. Svarbiausia ir lemiamos reikšmės turinčia erdve jis laikė Eurazijos š. dalį tarp Elbės ir Amūro upių. 1924 pradėjo leisti Zeitschrift für Geopolitik, 1933 Hitlerio paskirtas Geopolitikos instituto direktoriumi. Čia jis išugdė pangermanizmo idėją. 1934–37 vokiečių akad. pirmininkas. Būdamas Tolimųjų Rytų žinovas jis prisidėjo prie Vokietijos ir Japonijos pakto (1936) sudarymo. Nuo 1939 pasitraukęs iš viešojo gyvenimo, 1946 nusižudė. Veikalai: Geopolitik des Pazifischen Ozeans 1924, [3]1937, Grenzen in ihrer geographischen und politischen Bedeutung 1924, Politische Erdkunde und Geopolitik 1925, Wehr-Geopolitik 1934, Weltpolitik von Heute 1936, Japanische Geschichte 1930–38. *A.B.*

Hausmann 1. Friedrich Karl (1825 –1886) vokiečių tapytojas, buvęs Delacroix ir Corot įtakoje. Piešė gamtovaizdžius, istorinius paveikslus bei portretus.

2. Richard Gustav (1842 — 1918) Pabaltijos vokiečių istorikas ir proistorikas. 1862–68 mokėsi Tartu, vėliau Göttingeno ir Vienos univ. 1870 už darbą Das Ringen der Deutschen und Dänen um den Besitz Estlands gavo magistro laipsnį ir 1880 už Studien zur Geschichte Königs Stephan von Polen daktaro laipsnį. 1871 Tartu univ. priv. docentas, 1874-78 istorijos prof. Domėjosi daugiausia geležies amžiumi ir atliko eilę kasinėjimų. 1896 Rusijos archeologų kongreso metu Rygoj suruoštai archeologinei parodai parašė katalogą, kuris ilgą laiką buvo lyg Latvijos proistorės vadovėlis. Išsp. Ein Zweikampf von Reval im Jahre 1410 (1901); Über das Verhältnis d. livländischen Ordens zum Römisch-deutschen Reiche im 16. Jh. 1907; Überblick über die Entwicklung d. archäologischen Forschung in den Ostseeprovinzen während der letzten 50 Jahre 1896; Ein Bronze-Depotfund mit einer römischen Bronze-Lampe, gefunden zu Kawwast bei Dorpat 1905; Prähistorische Archäologie von Estland, Livland und Kurland 1910; Der Depotfund von Dorpat ir kt. *J.P.*

Haussmann Georges Eugène (1809–1891) prancūzų finansistas, Napoleono II valdymo metu įvykdė didelius Paryžiaus miesto

pertvarkymus: pravedė naujų plačių gatvių, parkų.

Hausrath Adolph (1837–1909) vok. protestantų teologas, Heidelbergo univ. prof. Slapyvardžiu George Taylor rašė istorinius romanus. Išsp. Der Apostol Paulus 1865, Neutestamentliche Zeitgeschichte 1868–73, D. F. Strauss und die Theologie seiner Zeit 1876–78, Peter Abälard 1893, Luther 1904.

Häusser Ludwig (1818–1876) vokiečių istorikas, Schlosserio mokinys, nuo 1850 dėstė Heidelbergo univ. Mokslo veikaluose bei žurnalistikoje atstovavo prūsiškas pažiūras Vokietijos suvienijimo reikalu. Išsp. Die deutsche Geschichte vom Tode Frieldrichs des Grossen bis zur Gründung des deutschen Bundes 41869, Geschichte der Reformation 1868, Die französische Revolution.

Haustorija (Haustorium) 1. Parazitinių grybų micelio atšakos, augalo šeimininko celių turiniui siurbti, 2. sėklinio parazitinio augalo šaknų pavidalo organai augalo šeimininko skystoms medžiagoms siurbti.

Hautecoeur Louis (g. 1884) prancūzų meno istorikas. 1928–40 Luxemburgo muzėjaus konservatorius. 1941–44 meno reikalų gen. sekretorius. Genevos univ. prof. Išsp. Rome et Renaissance 1912, Histoire de l'architecture classique en France 1943 –1952.

Haute-Garonne p.v. Prancūzijos departamentas tarp Garonės upės ir Pirenėjų kalnų; 6367 km², 512.260 gyv. (1946), administracinis centras Toulouse. Derlingose Garonės upės slėnio žemėse išplitęs javų, sodų (vynuogės, persikai, obuoliai, melonai, tabakas) ir gyvulių ūkis. Kalnuotosios vietos apaugusios eglių, pušų ir ąžuolų miškais. Dideli marmoro, cinko, švino ir druskos ištekliai. Keliose vietose yra mineralinio vandens versmių.

Haute-Loire p. Prancūzijos departamentas, sudarytas iš buv. Auvergne ir Languedoc provincijų: 5001 km², 228.076 gyv. (1946). Adm. centras Le Puy. Paviršius kalnuotas (ligi 1750 m augščio), dideli plotai apaugę ąžuolynais, bukynais, pušynais ir eglynais; didelė medžio pramonė. Antimonio ir akmens anglies kasyklos. Išplitęs naminių gyvulių (raguočių, ožkų, avių) ūkis. Daugelio vietų senovės pilių griuvėsiai ir senos bažnyčios.

Haute-Marne š.r. Prancūzijos departamentas Champagne provincijoj; 6257 km², 181.840 gyv. (1946). Adm. centras Chaumont. Šiaurinėje dalyje dideli miškai, kitur intensyvus žemės ūkis: vynuogės, bulvės, galvijai, arkliai, alfalfa žolė, avižos ir kviečiai. Iškasama geležies rūdos. Vyno, malūnų, odų, geležies rūdos lydymo ir metalų pramonė. 1562 (religinio karo metu) H.-M. Massy mieste buvo iššudyti protestantai.

Haute-Saône r. Prancūzijos departamentas Juros prieškalnėse, apimąs dalį buv. Franche Comté provincijos; 5075 km², turi 212.800 gyv. (1952). Adm. centras Vesoul. Didžiąją departamento ploto dalį sudaro Saône upės slėnys su išplėstu gyvulių, sodų ir žemdirbystės ūkiu. Auginama javai, vyšnios, slyvos, obuoliai, vynuogės ir naminiai gyvuliai. Iškasama druskos ir akmens anglies.

Hautes-Alpes p.r. Prancūzijos departamentas Alpėse; 5643 km², 88.200 gyventojų (1952). Adm. centras Gap. H.A. apima buv. Dauphiné ir Provence provincijų dalis. Gyvenamosios vietovės susikūrusios tik upių kloniuose, šiaipjau H.-A. žinomas savo gamtos reginių (ypač Durance upės klonys) gražumu. Iškasama švino ir akmens anglies, bet nei pramonė, nei žemės ūkis neturi palankių sąlygų.

Haute-Savoie r. Prancūzijos departamentas tarp Genevos ežero, Ronos upės ir Monte Blanc kalnų masyvo; 4598 km², 270.565 gyv. (1946). Adm. centras Annecy. H.-S. yra Italijos ir Šveicarijos pasienyje, ir turizmas vaidina pirmaeilį ūkinį vaidmenį. Žymiausias žiemos kurortas ir turistinės-sportinės atrakcijos vieta yra Chamonix. Sūrių, medaus, varpų, laikrodžių, tekstilės pramonė. Keliose vietose yra mineralinio vandens versmių.

Hautes-Pyrénées p.v. Prancūzijos departamentas Ispanijos pasienyje; 4534 km², 201,954 gyv. (1946). Adm. centras Tarbes. Apie 33% viso ploto apima kalnai su augščiausia Prancūzijos Pirenėjų viršūne Vignemale 3301 m. Kalnuose yra erozijos išgraužtų duburių su ledynais ir kriokliais, kurie reginiams teikia daug gražumo. Žymiausias toks kalnų duburys (serksas) yra Cirque de Gavarnie su kriokliu ir iš jo prasidedančiomis Gave de Pau ir Neste upėmis. Augštumose daug miškų ir ganyklų, žemumose derlingos žemės su išplėstu ūkiu. Iškasama cinko, švino, mangano. H.-P. turi eilę žymių mineralinio vandens kurortų (Barèges, Capvern, Cauterets, Luz-Saint-Sauveur). Čia yra Lurdo (Lourdes) stebuklavietė.

Haute-Vienne v. Prancūzijos departamentas, sudarytas iš senųjų Marche, Limousin ir Poitou provincijų dalių; 5555 km², 336.313 gyv. (1946). Adm. centras Limoges. Sodų, javų (kviečių, rugių, grikių, avižų) ir gyvulių ūkis. Dideli ištekliai kaolino sudarė pagrindą išaugti žymiai parcelano pramonei, kurios centras yra Limoges miestas.

Haute-Volta Prancūzijos Vakarų Afrikos kolonija Voltos augštupio baseine; 315.700 km², 3.069.000 gyv. (1949). Adm. centras Vagadugu. Tai daugiausia stepi-

nių lygumų kraštas. Išvežama gyvuliai, žemės riešutai, alyva, odos, dramblio kaulas.

E. Guernier et Fr. Guieysse, L'Afrique Accidentale Française 1949.

Haut-Rhin r. Prancūzijos dpt. Vokietijos ir Šveicarijos pasienyje, apimąs A. Elzasiją; 3508 km², 507.500 gyv. (1952). Adm. centras Colmar. Didžiąją dpt. dalį užima derlinga Reino slėnio lyguma, o vakaruose yra Vogezų kalnai. Auginama kukurūzai, linai, vynuogės, bulvės ir vaismedžiai. Dėl didelių molio išteklių yra išaugusi žymi puodų, stiegių ir plytų pramonė. H.-R. 1871–1918 ir 1940–45 buvo Vokietijos.

Havajai 1. Anglų Havaian Islands, ligi 1898 Sandwich Islands, Pacifiko salynas maždaug ties 20° šiaurės platumos ir 158° vakarų ilgumos. H. sudaro 8 didelės vulkaninės salos: H., Maui, Lanai, Kahoolawe, Molokai, Oahu, Kauai ir Niihau. Šalia jų yra 12 mažų negyvenamų koralinių salų; iš viso 16.686 km² su 499.795 gyv. (1950), kurių 33% baltieji, 32% japonai, 15% havajiečiai, 12% filipinai ir 6% kinai. Žemė derlinga, susidariusi iš lavos ir tufų. Klimatas malonus, švelnus, pastovios temperatūros: vid. metų temp. 23,7°C, vid. I temp. 20°C, vid. VIII 24,3°C. Augščiausių vulkanų viršūnėse žiemą išsilaiko sniegas. Drėgmenų daug. Kauai sala su 15.840 mm yra iš lietingiausių pasaulio vietų. Intensyvus žemės ūkios su didelėmis cukrinių nendrių (metinės produkcijos vertė apie 140.000.000 dol.), ananasų (100 mil. dol.), kavos, sizalo, medvilnės, ryžių, bananų, jamo, duonmedžių, tabako, papajos, mango, citrinų, taro plantacijomis. Laukinė augalija labai įvairi ir vešli: apie 900 rūšių žieduočių, 140 rūšių papartiečių. Dirbamosios žemės iš viso yra 3.400.000 akrų, kurios apie 95% priklauso mažiau kaip 200 savininkų. Prie H. salų vandenyne esama apie 600 rūšių žuvų. Žvejyba turi didelės reikšmės. Dėl savo gamtos egzotiškumo H. mėgiami turistų, kurių daugiausia atvyksta iš JAV ir Kanados. Politiniu administraciniu atžvilgiu H. yra JAV teritorija, nuo 1903 siekianti gauti valstybės teises.

Istorija. H. aptiko 1778 J. Cook. Tada salas valdė pasidaliję 4 valdovai. 1782–1810 didžiausios salos (H.) valdovas Kamehameha savo valdžią išplėtė visoms saloms. Jo įkurtoji dinastija salas kaip nepriklausomą karalystę valdė ligi 1872. Mirus Kamehamehai V, 12 metų truko vidaus vaidai. Šalyje pradėjo vis labiau įsigalėti konstitucialistai (remiami JAV), norėję krašto prijungimo prie JAV. 1893 I 17 nuo sosto pašalinta karalienė Liliuokalani ir 1894 VII 4 paskelbta H. respublika. 1898 VII 6 JAV kongresas priėmė H. aneksijos įstatymą, o 1900 VI 14 formaliai paskelbta H. teritorija. 1941 XII 7 japonai užpuolė Oahu salos Pearl Harbor uoste JAV karo laivyną, ir tai Ameriką įtraukė į II pas. karą. 1954 JAV kongresas priėmė 49 sąjungine valstybe. H. adm. centras Honolulu miestas yra Oahu saloje.

2. Didžiausia H. salyno sala, 10.315 km², 67.683 gyv. (1950) su 4 didžiuliais veikiančiais vulkanais: Mauna Kea (4204 m augščio), Mauna Loa (4172 m), Kilauea (1340 m) ir Hualalai. H. yra 2150 mylių nuo San Francisco. Dėl savo gamtos grožio įdomumo ir puikaus klimato mėgiama lankyti turistų.

H. T. Stearns, Geology of the Hawaiian Islands 1946; *H. Grove,* Day Hawaii and its People 1955.

Havana, isp. La Habana, Kubos sostinė ir svarbiausias uostas, didžiausias V. Indijos miestas, šiauriniame salos krašte, apie 140 km nuo Floridos Key West iškyšulio; apie 850.000 gyv. (1950). H. įkurta prie uždaros įlankos, kuri yra viena patogiausių ir saugiausių pasaulyje. Sąsiauris, jungiąs įlanką su jūra, yra 250 m pločio ir 1300 m ilgio. Iš H. išvežama cukrus, tabakas, cigarai, vaisiai. Cigarų, romo, cukraus pramonė. Beveik visi namai pastatyti iš balto koralinio kalkakmenio. Todėl miestas yra jaukios išvaizdos, prabangiai puošnus. Prie uosto išlikęs mažas senamiestis turi siauras gatveles ir panašus į senovinius Ispanijos miestus. Žymenybės: kapitolis (panašus į JAV kapitolį), uosto adm. rūmai Capitania, prezidento rūmai, universitetas (įk. 1721, apie 15.000 stud.), XVI a. tvirtovės Castillo de Morro ir La Fuerza, XVII a. katedra, muzėjus, meno ir muzikos mokyklos, keli puikūs parkai. H. įkurta 1515 ispano administratoriaus Diego de Velásquez. Vėliau dažnai būdavo puldinėjama piratų ir olandų laivyno. Kelis kartus užpulta anglų laivyno (XVIII a.). 1898 II 15 H. uoste buvo susprogdintas amerikiečių karo laivas Maine. Šis įvykis pakėlė JAV karą su Kuba.

Lietuvių prieš II pas. karą H. buvo apsigyvenę keliasdešimt. Tai daugiausia į JAV negalėję įvažiuoti išeiviai. Tik vienam kitam amatininkui buvo pasisekę geriau įsikurti, o kiti gyveno vargingai. Po II pas. karo liko tik keli asmenys. Kurį laiką veikė Lietuvių savišalpos klubas.

Havanos miestas (vaizdo gilumoje kapitolis)

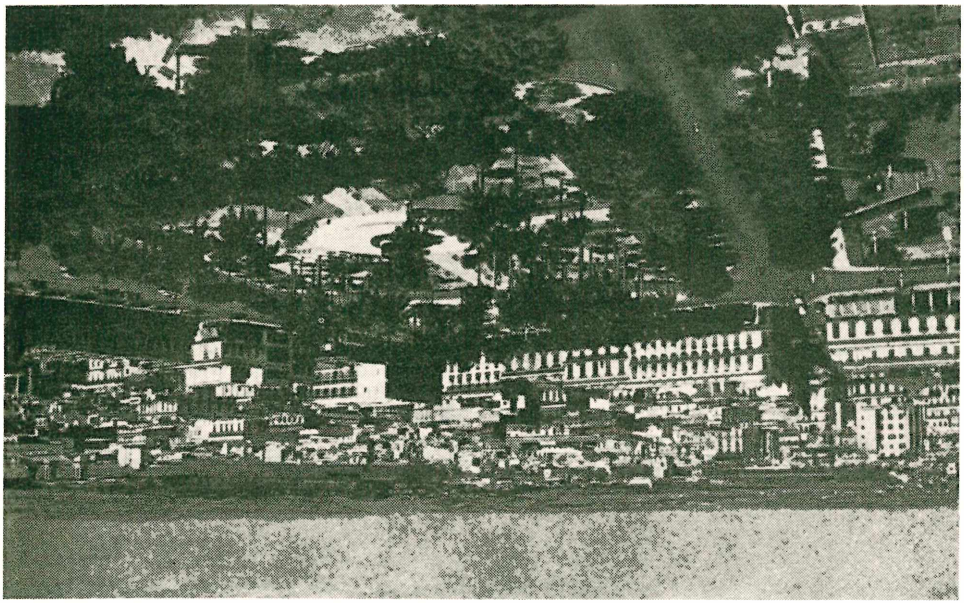

Havanos miesto centras

Havelis (Havlas) Vokietijos upė, Elbės deš. įtakas, 371 km ilgio; baseino plotas 24.270 km², vid. debitas 100 m³/sek.

Haverfield Francis John (1860—1919) anglų istorikas ir archeologas, Romos istorijos specialistas, dirbęs drauge su Th. Mommsenu. Išsp. The Romanization of Roman Britain 1905, ⁴1923, Ancient Town Planning 1913, The Roman Occupation of Britain 1924.

Haverhill JAV mst. Mass. valstybėje, 33 mylios į š. nuo Bostono; 47.280 gyv. (1950). H. seniausias JAV batų pramonės centras (nuo 1643) su maždaug 100 įmonių. Mieste išlikęs J. G. Whittier gimtasis namas, kurį jis aprašė savo garsiojoje poemoje Snow-Bound.

H. gyvena apie 500 lietuvių. Buvo įsisteigusi Šv. Jurgio parapija. Yra Šv. Vardo d-ja, Maldos apaštalavimo d-ja, Katalikių moterų klubas, SLA 102 kuopa, Lietuvių Piliečių klubas Gediminas, kelios lietuvių krautuvės.

Haworth Walter Norman (g. 1883) anglų chemikas, pasižymėjęs terpenų ir karbohidratų (cukrų) tyrimais. Nuo 1925 Birminghamo univ. chem. prof. Sykiu su Karreriu jis 1937 gavo Nobelio premiją už tyrimus karbohidratų ir vitamino C srityse.

Havre, Le, žr. Le Havre.

Hawthorne Nathaniel (1804–1864) JAV romanistas. H. laikomas JAV psichologinės novelės kūrėju. Jo veikalų stilius įvairus, sugestyvus, turtingas. Išspausdino Twice Told Tales 1842, The House of the Seven Gables 1851, The Marble Faun 1860, Our Old Home 1863.

N. Hawthorne

Hazard Paul (1878—1944) prancūzų literatūros istorikas, nuo 1925 Collège de France prof. Drauge su Bédier leido Histoire illustré de la littérature française. Nuo 1939 mokslų akademijos narys. Dėstė ir Columbia univ. Išspausdino Lamartine 1925, Vie de Stendhal 1927, Études sur Don Quichotte 1931, Les livres, les enfants et les hommes 1932, La crise de la conscience européenne 1680–1715, 1935, La pensée européenne au XVIII siècle 1946.

Hazelius Artur (1833–1901) švedų kalbininkas, Nordiska Museet įkūrėjas ir pirmasis direktorius. Keliaudamas po Skandinaviją, jis surinko nepaprastai daug ir vertingos etnografinės medžiagos, davusios pradžią Nordiska Museet ir garsiajam oro muzėjui Skansen, kuris taip pat yra H. kūrinys.

Hazen 1. Allen (1869–1930) JAV hidrologas, pritaikęs tikimybės metodą mkm. debitui skaičiuoti, formulos vamzdžiams autorius.

2. Charles Downer (1868—1941)

JAV istorikas. Smith College ir Columbia univ. prof. Išsp. Contemporary American Opinion of the French Revolution and Napoleon 1917, The French Revolution 1932, Europe Since 1815, ²1923, Modern European History 1916.

Hazleton JAV Pennsylvanijos miestas, antracito kasyklų rajono centras, 30 mylių į p. nuo Wilkes-Barre, 600 m nuo j.l.; 35.491 gyv. (1950, 38.000 1940). Geležies, plieno, drabužių pramonė.

1886 įkurta lietuvių šv. Petro ir Povilo parapija, kuriai pradžioje priklausė 15 šeimų ir 30 viengungių, o 1936 priklausė 200 šeimų ir 14 pavienių asmenų. 1911 pastatyta bažnyčia už 35.000 dol. ir 1909 klebonija už 10.000 dol.

Hazlitt William (1778–1830) anglų kritikas ir essays rašytojas, kuris laikomas vienu geriausių Shakespeare kritikų. H. priklausė radikalinei srovei. Jo kritikos pasižymėjo geru skoniu ir pažiūrų platumu. Nepaisant radikalumo H. buvo Napoleono I gerbėjas ir parašė jo biografiją. Išsp. Characters of Shakespeare's Plays 1817, Lectures on the English Poets 1818, Table-Talk 1821–22, The Spirit of the Age 1825, The Life of Napoleon Bonaparte 1830, The Memoirs 1867. Raštų rinkinys 1930-34.

h. c. (lot. honoris causa ‚garbės dėliai; pagerbiant') santrumpa. Pzv.: doctor honoris causa ‚garbės daktaras'.

Healy 1. George Peter Alexander (1813–1894) JAV tapytojas, pasižymėjęs portretistas ir istorinių paveikslų piešėjas. Svarbesni paveikslai: Liudvikas Pilypas, Fr. Guizot, Lincoln ir kt.

2. Timothy Michael (1853–1931) airių politinis veikėjas ir 1922–27 Laisvosios Airijos gen. gubernatorius. 1880–1918 Anglijos parlamento narys. Buvo Parnellio sekretoriumi ir kovotojas dėl Home rule. Išsp. Cri de l'Irlande à l'Europe 1881, Why there is an Irish land question 1886.

Hearn Lofcadio (1850–1904) graikų kilimo anglų rašytojas ir žurnalistas. 1869 atvyko į JAV. 1890 įsikūrė Japonijoje, ten natūralizavosi, vedė japonę ir pakeitė savo pavardę į Yakumo Koizumi. Tokio univ. dėstė anglų literatūrą. Su didele meile aprašinėjo savo naująją tėvynę — Japoniją. Išsp. Glimpses of Unfamial Japan 1894, Kokoro 1896, In Ghostly Japan 1898, Shadowings 1900, Kwaidan 1904, Japan, an Attempt at Interpretation 1904, The Romance of the Milky Way 1905. Raštų rinkinys 1949.

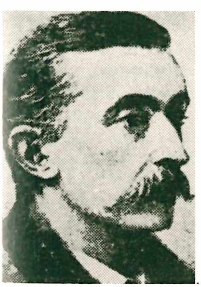

L. Hearn

E. Bisland, The Life and Letters of L. H. 1906.

Hearst William Randolph (g. 1863–1951) JAV ‚spaudos karalius', sudaręs pasauly didžiausią vadinamosios geltonosios, ar sensacinės spaudos koncerną, leisdamas daug dienraščių: New-York Journal, American, Chicago American, Boston American, Los Angeles Examiner ir kt. 1903–07 demokratų partijos kongreso atstovas. Politinės karjeros nepadarė. 1905 ir 1909 nebuvo išrinktas New Yorko burmistru. 1906 pralaimėjo New Yorko gub. rinkimus. I pas. karo metu buvo nesikišimo į Europos reikalus šalininkas. Varė smarkią akciją prieš Tautų sąjungą. Po vizito pas Hitlerį savo leidžiamoje spaudoje buvo pradėjęs spausdinti seriją Göringo straipsnių, bet visuomenės nuomonė privertė nutraukti jų spausdinmą. Surinko didelę paveikslų bei kitų meno vertybių kolekciją.

W. R. Hearst

Heaviside Oliver (1850–1925) anglų fizikas. Buvo atsidėjęs elektrodinamikos darbams. Išplėtojo elektromagnetinę Maxwellio teoriją, plačiai pritaikydamas vektorių skaičiavimą. Pareiškė mintį, kad augštesniuose atmosferos sluogsniuose turi būti elektralaidis sluogsnis; 1902 toks sluogsnis buvo aptiktas ir pavadintas H. vardu. Išsp. Electrical Papers 1892, Electromagnetic Theory 1893–1912.

Hebbel Friedrich (1813–1863) vokiečių poklasikinis rašytojas ir dramaturgas. Gyvenęs vargingą jaunystę, H. kiek daugiau galėjo pasimokyti Hamburge, siuvėjos Elisos Lensing paremtas. Heidelberge studijavo literatūrą ir istoriją, bet šiaip daugiausia autodidaktas. Nuo 1846 gyveno Vienoje, kur vedė artistę Kristiną Enghaus ir turėjo geresnes sąlygas kūrybai. Kelionė į Italiją 1844 šiauriečio H. esmiškai nepa-Dievuje, bet Dievas nėra vientisas, nes jam reikia žmogaus apsireikšti ir save suprasti, bet taip iškeltas individas gauna ir pirkeitė. Savo kūryboj H. buvo ¡aveiktas fil›sofo Hegelio. Nors H. buitis pagrindą turi mykštę kaltę. Kadangi individas savo valia ir veiksmais stoja prieš sukurtąjį pasaulį, jis darosi neteisus ir tuo pačiu tragiškas. Pati buitis yra kaltė, kurios negalima išvengti (determinizmas) ir individui tenka laisvai pasišvęsti buities tarnybai net iki ‚aš' sunaikinimo, jei to reikia. Toks yra didysis vardiklis visų H. dramų, pradedant Judith 1839, kurios šaltinis šventraštis, kur susiduria žydų ir pagonių pasauliai, bet veikėja žūva dėl asmeninės kaltės. Mažiau tragiškumo turi pagal liaudies legendą kurta Genoveva 1841. Moters

likimas, nors ir be ypatingo jos charakterio iškėlimo, rodomas tolesnėse H. dramose Maria Magdalena 1843, Herodes und Mariamne 1849, Gyges und sein Ring 1856, Agnes Bernauer 1851. Trilogijoje Nibelungen 1860–62 H. rodo dviejų pasaulių, krikščioniškojo ir pagoniškojo susidūrimą. Pagonybė, nors ir turi tokių dorybių, kaip ištikimybė, žūva nes jai stinga kitų, kaip atsisakymo nuo keršto, be kurių neįmanoma kilnesnė pasaulio tvarka. Hegzametrais parašytame Mutter und Kind 1859 H. rodo pasaulį, pilną meilės ir gailestingumo, bet ir socialinę laikų grėsmę tam pasauliui. H. Demetrius drama liko fragmente. Šalia mažiau reikšmingų apysakų, H. kūrė ir lyrikos, kuri, kaip ir dramos, pasižymi refleksija, kūdikystės prisiminimais, praeinamumu. Mąslumu pasižymi ir H. komedijos, kaip Der Diamant 1841, Der Rubin 1849. Ypač reikšmingi H. dienoraščiai, kuriuose atsispindi ir XIX a. dvasinės kovos. Prieš mirtį H. už Nibelungų trilogiją gavo Schillerio premiją.

Istoriškai kritišką H. laidą veikalų (12 tt.), laiškų (8 tt.), dienoraščių (4 tt.) parūpino R. M. Werner 1904. Naujas leidimas Werke 1952. H. Wütschke, Bibliographie 1910.

E. Kuh, F. H. (2 tt.) ³1913; *J. M. Wehner,* F. H. 1938; O. Walzel, Hebbels Dramen 1932; *Rosenbusch,* Hebbels Tagebücher 1935; *K. Ziegler,* Mensch u. Welt in d. Tragödien Hebbels 1938; *W. S. Zimmermann,* Christentum u. Heidentum in H.s Leben u. Werken (Diss.) 1942. *A. Špl.*

Hebė sen. graikų nevystančios jaunystės deivė, Zeuso ir Heros duktė, dievų gėrimų padavėja, nes ji pilstydavusi Olimpe jiems ambroziją. Romėnai ją vadino Juventas. Jos garbei buvo šventyklų Romoje.

Hebė

Heberer Gerhard (g. 1901) vok. zoologas ir antropologas, Göttingeno univ. prof., tiriąs žmogaus kilmę. Išsp. Fünfzig Jahre Chromosomentheorie der Vererbung 1933, Ernst Haeckel und seine wissenschafliche Bedeutung 1934, Allgemeine Abstammungslehre 1949, Neue Ergebnisse d. menschl. Abstammungslehre 1951. Išl. Die Evolution d. Organismen ²1954. Nuo 1951 Homo redaktorius.

Hébert 1. Georges (g. 1875) fizinės kultūros veikėjas, praktinės mankštos sistemos kūrėjas. H. teigimu, fizinio lavinimo tikslas esąs paruošti žmogų greitai orientacijai. Rengiamosios dalies mankštų tikslas lavinti atskiras žmogaus kūno dalis bei organus. Pagrindinės mankštos tikslas visapusiškai tobulinti žmogų. Išsp. L'éducation physique, Guide pratique d'éducation physique, Le code de la force, Le sport contre éducation physique.

2. Jacques René (1757 — 1794) prancūzų žurnalistas ir revoliucijos veikėjas, kordeljerų klubo narys. 1790 pradėjo spausdinti Père Duchesne laikraštį. Savo griežtais straipsniais įgijo įtakos ir palankumo amatininkuose bei darbininkuose. 1792 komunos veikėjas ir prokuroro Chaumette pavaduotojas. H. išplėtė antikrikščionišką veiklą ir katedrą Notre Dame pavertė Proto šventove. Už sąmokslą nuversti Ropespierre valdžią 1794 buvo nugiljotinuotas.

3. Louis Philippe (1850–1917) kanadiečių skulptorius. Nuo 1883 akad. narys. Svarbiausi jo darbai: Karalienės Viktorijos statula, J. Macdonaldo statula.

Hebrajai (gr. hebraios, aram. 'ebrai) semitų tautų šaka, izraelitai, dabar dažnai vadinami žydais.

Hebraistas (prc. hébraiste) hebrajų kalbos ir mokslo žinovas.

Hebrajų kalba. Svarbiausias H.K. šaltinis yra Šv. Raštas ir negausūs kiti senovės tekstai ir įrašai. Tačiau ir Šv. Rašto tekstas, kuris pasiekė mus su masoretų suvienodinimu, yra tik viena H. K. vystymosi stadija, nes patsai biblinis tekstas amžių bėgyje (iki VIII–X a.) buvo taisomas, keičiamas.

Žydų rabinai ir kai kurie Bažnyčios Tėvai tvirtina, kad H. K. yra primityvinės žmonijos prokalbė, iš kurios išsišakoję visos kitos kalbos. Šiandien tačiau žinoma, kad H. K. priklauso prie rytų semitų kalbų grupės. Ji yra išriedėjusi iš kananiečių kalbos, kuria kalbėjo semitai, prieš žydus gyvenę Palestinoje.

Pirmus kananiečių kalbos pėdsakus randame Amarnoje (El-Amarneh) laiškų kanaanietiškuose paaiškinimuose ir kitoje gausioje lingvistinėje medžiagoje, kuri rasta prie Ras Šamrah bei finikiečių įrašuose, o ypač neseniai prie Karatepe rastame įraše iš IX–VIII a. pr. Kr.

Amarnos laiškai yra rašyti Fenikijos ir Palestinos kunigaikščių faraonams Amenofis III ir IV (XV a. pr. Kr.). Prie babiloniško teksto yra vietos kalba paaiškinimai. Jie patiekia tos kalbos formas, kurios sudaro biblinę H. K. bazę. Ras Šamrah taip pat leidžia pažinti, kokioje stadijoje buvo H. K. XV–XIV a. pr. Kr. Šiuose kalbos paminkluose pvz. jau sutinkami taip vadinami sukeistieji laikai, kas yra taip charakteringa biblinei H. K.

Iš šių kalbos paminklų matyti, kad H.K. nebuvo žydų atsinešta į Kanano žemę, bet jų tenai vietoje rasta. Patys žydai tuo laiku, manoma, kalbėję arameiškai arba

amoritiškai (rytų Kanano tarmė). Čia pasikartojo istorijoje žinomas faktas, kad šalies užkariautojai, sunaikinę gyventojus, pasisavina jų kalbą. Tai atsitiko ir su žydais: okupavę Kanano žemę, pamažu pasisavino jos kalbą ir su savaisiais priemaišais sudarė H.K. prokalbę. Ši prokalbė, su kananietiškos kalbos persvara, vėlesniais laikais keitėsi. Iš IX–VI a. pr. Kr. turimų nebiblinių tekstų matyti, kad H.K. jau beveik nesiskiria nuo Šv. Rašto kalbos. Tai aiškiai matyti iš Laches (pranašo Jeremijo bendralaikis) laiško, kur garsų ištarimas dar yra skirtingas nuo vėliau masoretų nustatyto, ir kad tuo pačiu metu būta tarminių skirtumų.

Tarp charakteringų H.K. požymių, galima suminėti šie svarbesnieji. Fonetika: prokalbės ilga a, H.K. virsta ilga o (salam — šalom). Morfologija: vyriškos gim. daugiskaitos galūnė yra i m, kai aramėjų ir arabų kalbos čia turi i n. Sintaksė: charakteringas sukeistų laikų vartojimas. Pasakojant buvusius dalykus, pradedama perfectu ir tęsiama veiksmažodžio forma, kuri išoriniai yra futurum, o reikia suprasti kaip perfectum. Priešingai, pasakojant būsimus dalykus, pradedama futurum ir tęsiama su perfectum.

Šnekamoji H.K. gavo mirtiną smūgį su Babilonijos nelaisve (VI–V a. pr. Kr.). Iš jos sugrįžę žydai jau buvo pamiršę H.K. ir griebėsi aramėjų kalbos, o H.K. liko tik sinagogose skaitomo Šv. Rašto kalba. Ją nepakeistą išlaikyti rūpinosi Rašto žinovai, o krikščioniškojoje eroje rabinai. Kalbinis pritaikymas senovės teksto dienos reikalui (supratimui, vienodam skaitymui) buvo atbaigtas masoretų, kurie H.K. priebalsėms (H.K. abėcėlė turi tik 23 priebalsius) pridėjo taškų ir brūkšnelių forma ‚balses', t. y. nustatė vienodą skaitymą ir ištarimą. Masoretų darbas buvo baigtas VII a. po Kr. Tačiau ir šis ‚balsių' įvedimas, kuris stabilizavo H.K., atsirėmė tik viena lingvistinės tradicijos šaka, nes yra žinoma, kad buvo ir kitoks skaitymo būdas: babiloniečių, palestiniečių. Skirtingo tarimo ženklų randame tiek graikiškame Šv. Rašto vertime (Septuagintoje), tiek pas šv. Jeronimą. Masoretai pagrindan paėmė tarimą, koks buvo Jeruzalėje.

Ilgainiui ir masoretiniame tekste, kur buvo išlaikytas ‚balsių' vienodumas, vis dar atsirado skirtumų tiek priebalsių vartojime, tiek morfologijoj, sintaksėje ir žodyne. Pvz. žodžio d a b h a r daugiskaita visose Šv. Rašto knygose masoretų nustatyta kaip d i b h r e, kai tuo tarpu iš šv. Jeronimo žinome, kad jo laikais buvo d a b h r e.

Kai H.K. nustojo būti gyvoji kalba, ją rūpinosi tik mokytieji. Jie sekdami Šv. Rašto klasikine kalba, rašė veikalus skirtus mokytiesiems. Taip susidarė rinkiniai religinių (nebiblinių) raštų: Mišnah, Tosephta ir kt. Juose surinkta žydų religinė tradicija. Nors juose rabinai stengėsi laikytis biblinės kalbos, bet ir čia randama aramėjų, graikų ir net lotynų kalbų įtakos. Gramatikoje šiuose raštuose nesilaikoma sukeistų formų, vyr. giminės daugiskaitos galūnė yra ne i m, bet i n.

Viduriniais amžiais H.K. rašomos poezijos, mokslinia i egzegetiniai traktatai. Šiame laikotarpyje atsiranda H.K. gramatika ir žodynai. Iš šio meto H.K. kilo naujoji H.K.

Žydams besiekiant savosios valstybės, reikėjo išspręsti iš įvairių kraštų suvažiuojantiems įvairiakalbiams Izraelio gyventojams bendros kalbos reikalas. Apsistota prie senosios tėvų kalbos. Kadangi ji yra jau prieš 2000 metų mirusi, tai reikėjo ją pritaikyti prie šio laiko reikalavimų. Šio darbo ėmėsi Odesos žydas Eleazaras Ben Jehuda (1858–1922) su savo Thesaurus totius Hebraitatis (1908). Jis pritaikė biblinę H.K. XX a. reikalams. Todėl šioje kalboje atsirado tokie žodžiai, kaip elektra, radijas, aviacija ir kt. Literatūrą naujojoje H.K. išugdė ypačiai Jeruzalės univ. su dėstomąja H.K., ir Tel-Avivo gausūs leidiniai masėms.

Katalikų augštosiose mokyklose mokoma biblinės H. K. Šv. Rašto studijų reikalui. Iš lietuvių H.K. žinovu buvo Vilniaus univ. prof. Sim. Žukovskis (1782–1834) su Grammatyka języka hebraiskiego 1809, jo mokinys Jonas Gintila (1788–1857) hebrajų ir lenkų kalbos žodyno autorius (rankraštis), prof. Jonas Skydelis (1790–1839) ir kun. Just. Pranaitis, dėstęs ją Petrapilio Kat. Akademijoje.

H. Bauer–P. Leander, Historische Grammatik der hebräischen Sprache des Alten Testaments 1918; *W. Baumgartner,* Was wir heute von der hebräischen Sprache und ihre Geschichte wissen Anthropos 35–36 (1940–41); *U. Cassato,* Storia della letteratura ebraica postbiblica 1938. *J. V.*

Hebraizmas (prc. hébraisme iš gr. hebraios ‚hebrajas, žydas') 1. ypatingas hebrajų žodis ar posakis, idiomas; 2. hebrajų būdas, galvosena ar etinė sistema; 3. senoji hebrajų religija, judaizmas; hebrajų institucijos ir praktika.

Hebridai, ag. Hebrides, arba Western Islands, D. Britanijos salynas į v. nuo Skotijos. Iš viso apie 500 salų (100 gyvenamųjų), 7555 km², apie 61.000 gyv. (1953). Paviršius uolėtas, iš dalies pelkėtas, klimatas drėgnas. Gyventojai verčiasi gyvulių (avių ir karvių) auginimu. Jie kalba sen. galų tarme. Romėnas Plinijus H. vadino Hebudae, graikas Ptolemėjas — Ebudae, o VI a. į salas atkakę normanai jas vadino Sudreyjar.

Hebronas, dabar El Chalil (draugas/Dievo/ = Abraomas) Izraelio istorinis mst.

Judėjoje, 36 km į p. nuo Jeruzalės; 30.400 gyv. (1950). H. buv. hetitų, vėliau enakitų mst., pagal Šv. Raštą Abraomo, Izaoko ir Jokūbo gyvenamoji vieta. Pagal padavimą ant jų kapų pastatyta mahometonų mečetė, kuri yra iš didžiausių mahometonų šventyklų. Pusaštuntų metų H. buvo Dovydo sostinė. 69 sunaikintas romėnų, 1187 užimtas turkų. Nuo 1950 Jordanijos miestas, garsus stiklo pramone.

L. H. Vincent, E. J. H. Mackay und F. M. Abel Hebron 1921.

Hecht 1. K u r t (g. 1891) vokiečių istorikas, Die Sclacht bei Rudau autorius.

2. M a x (miręs apie 1920) vokiečių rašytojas. Išspausdino Führer durch Beynuhnen, eine Kunstschöpfung in Litauen 31904, drauge su F. Sternu Führer durch Schwarzort und Umgebung 1894, Aus der deutschen Ostmark 1897.

Hecker 1. F r i e d r i c h F r a n z K a r l (1811–1881) vok. revoliucionierius. 1848 jis mėgino nuversti Badeno vyriausybę ir paskelbti respubliką. Emigravo į JAV. Dalyvavo pilietiniame kare ir vadovavo šiauriečių pusėje savo sudarytam pulkui. Išsp. Die Volkserhebung 1848, Reden und Vorlesungen 1872.

2. I s a a c T h o m a s (1819–1888) JAV katalikų kunigas, paulistų kongregacijos steigėjas. Įst. Catholic World ir išsp. Questions of the Soul 1855, Aspirations of Nature 1857, Catholicity in the United States 1879, The Church and the Age 1888.

3. J u l i u s J o h a n n (1707 — 1768) Friedricho D. patarėjas švietimo reikalams, figūruoja pedagogikos istorijoje kaip pradininkas realinių mokyklų, mokytojų seminarijų ir valstybinių mokyklų sistemos. H. studijavo Hallės univ., kurį laiką dirbo Franckės Pedagogijume ir buvo našlaičių namų inspektoriumi Potsdame. 1739 paskirtas Trejybės bažnyčios klebonu Berlyne. Pedagoginių reformų vykdymą jis pradėjo nuo savo parapijos. Beveik kiekvienoje gatvėje atsirado pavyzdinga mokykla. Lėšoms gauti organizavo loterijas; šis mokyklų finansavimo būdas prigijo įvairiuose Vakarų kraštuose. 1747 H. įkūrė Realinę Mokyklą (Oekonomisch-Mathematische Realschule), kur, be religijos, vokiečių, prancūzų ir lotynų kalbų, buvo dėstoma: aritmetika, geometrija, mechanika, architektūra, piešimas, somatologija, augalų ir mineralų mokslas, agrikultūra ir knygrišystė. Mokymo turinio revoliuciją lydėjo metodologinė revoliucija, įvedant vaizdųjį mokymą. Šalia klasikinio bei humanitarinio tipo gimnazijos atsirado realinė gimnazija. Karalius Friedrichas D., sužavėtas H. pedagogine veikla, kalbamajai institucijai suteikė Berlyno Karališkosios realinės mokyklos vardą. 1748 H. prie minėtosios realinės mokyklos prijungė mokytojų seminariją.

Paskutinė H. pedagoginių reformų sritis yra laikoma didelės reikšmės įvykiu mokyklų organizacijos bei administracijos istorijoje. Karaliui Friedrichui D. pavedus, 1763 H. paruošė garsųjį Prūsijos mokyklinį kodeksą (Generallandschulreglement). Pagal išleistus naujus nuostatus vaikams nuo penkių metų iki keturiolikos metų mokyklos lankymas buvo privalomas. Šio H. pedagoginio sąjūdžio impulse savo darbus vykdė 1773 Lietuvoje įsteigta švietimo reikalams Edukacinė Komisija (1773–94).

J. S. Brubacher, A History of the Problems of Education 1947; *A. Gans,* Das oekonomische Motiv in der preussischen Paedagogik des 18. Jahrhunderts 1930; *W. Goetze,* Die Begruendung der Volksbildung in der Aufklaerungsbewegung 1932; *M. Mayer,* Geschichte der abendländischen Erziehung u. Bildung 1955; *C. Miller,* Grundriss der Geschichte des preussischen Volksschulwesens 1914; *R. B. Mowat,* The Age of Reason: the Continent of Europe in the 18th Century 1934; *A. Paplauskas-Ramūnas,* Clef methodologique pour l'Histoire de la Pedagogie dans L'Enseignement Secondaire au Canada, XXX t. 3 nr. 1951; *R. Ulrich,* History of Educational Thought 1945; *F. Vollmer,* Die preussische Volksschulpolitik und Friedrich der Grosse 1918. *A.P.-R.*

Heckscher Eli (1879–1953) švedų ekonomistas ir istorikas, nacionalekonomijos ir ekonominės istorijos prof. Davė ekonominiams mokslams istorinę tyrimo linkmę. Išsp. Merkantilismem 1931, Sverige ekonom. historia från Gustav Vasa I–II 1935–50, Svenskt arbete och liv 1941.

Hedberg O l l e (g. 1899) švedų rašytojas. H. romanai pilni ironijos ir mizantropiškai nuspalvintos satyros miesčioniškumui, egoizmui, paikumui. H. yra stiprus psichologas. H. nesigaili paberti ir aforizmų bei moralinių refleksų. Kaikur prasimuša ir krikščioniškai formuluota problematika. H. yra elegantiškas stilistas. Išleido Jag är prins av blodet (Aš esu kraujo princas) 1936, Får jag be om räkningen (Prašau sąskaitą) 1932, trilogiją Karsten Kirsewetter 1945, penkių dalių romanas Bo Stensson Svenningsson 1945, Bekänna färg (Prisipažink spalvą) 1947.

2. T o r (1862–1931) švedų rašytojas, teatro bei literatūros kritikas, Švedų akademijos narys 1922. Jo scenos veikalus sudaro istorinės dramos, klasikinės idėjinės dramos, modernios komedijos. H. kūryboje visur ryšku tikrovės pajautimas, psichologiškumas, nuosaikumas. Išsp. Högre uppgifter (Augštesni uždaviniai, romanas) 1884, Hemmets sånger (Namų giesmės, lyrika) 1922, scenos veikalai Judas 1895, Johan Ulfstjerna 1907, Karlavagnen (Grįžulo ratai) 1910, Perseus och vidundret (Persėjas ir slibinas) 1921, Teseus konungen (Tezėjas karalius) 1921, Nationalmonumentet (Tautinis paminklas) 1923, Vad kvinnan vill (Ko moteris nori) 1924, Rembrandts son (Rembrandto sūnus).

Hedemann Otto (1887 1937) lenkų istorikas, mokytojas Brėslaujoje. Parašė istorinių geografinių veikalų apie r. Lietuvą. Išspausdino Historia powiatu brasławskiego 1930, Dawne puszcze i wody 1934, Dzisna i Druja 1934, Testamenty brasławsko – dziśnieńskie 1935, Graff Manuzzi 1935, Głębokie 1935, Dzieje Puszczy Białowieskiej do 1798, 1939.

O. Hedemann

Hedevind-Ericsson Gustaf (g. 1880) švedų rašytojas. H. pasakojimo menas primena liaudies pasakojimus, nors kartais ima dominuoti ir konstruktyvus bei alegorinis bruožas. Paskesniuose savo romanuose vis labiau pabrėžia visuomenines problemas. Originalios yra jo Jämtlando provincijos pasakos. H. kalba vaizdinga, tarmiškai nuspalvinta, tačiau kartais perpildyta sunkiai prieinamos simbolikos filosofiniuose išvedžiojimuose. Išleido Branden (Gaisras) 1911, De förskingrades arv (Išeikvotojų palikimas) 1926, Det bevingade hjulet (Sparnuotasis ratas) 1928, På friköpt jord (Išpirktoje žemėje) 1930, En bondes dagbok (Ūkininko dienoraštis) 1937, Jämtländska sagor (Jämtlando pasakos) 1941.

Hedilas (gr. Hedylos) graikų poetas, gyvenęs III a. pr. Kr. Keliolika epigramų išliko rinkinyje Anthologia graeca.

Hedin Sven Anders (1865—1952) švedas keliautojas, Azijos tyrinėtojas ir kelionių rašytojas. Išėjęs mokslus Stockholmo, Upsalos, Berlyno ir Hallės univ. 1886—90 tyrinėjo Iraną ir Mesopotamiją, 1890–91 keliavo Rusijoje ir vakarų Turkestane, 1894–97, persikėlęs per Pamirą, tyrinėjo š. Tibetą ir, perėjęs skersai Kiniją, atvyko Peipingan. 1899–1902 antrosios Centrinės Azijos ekspedicijos metu aptiko Loulan mst. griuvėsius ir tyrinėjo Tibetą. 1905–09 išvykęs iš Teherano, H. perkeliavo Druskos dykumą (Kevirą), ištyrė Bramaputros, Indo ir Satledžio upių versmių vietas, ištyrė Transhimalajų kalnyną (vėliau pavadintą jo vardu). 1916 keliavo Palestinoje ir Mesopotamijoje. Ši kelionė turėjo ir Vokietijai palankių politinių tikslų. 1923 atliko kelionę aplink pasaulį, keliaudamas per Š. Ameriką, Japoniją, Mongoliją ir Sibirą. Kinijos vyriausybės kvietimu 1927–35 vadovavo jo paties suorganizuotai tarptautinei ekspedicijai, kuriai buvo pavesta ištirti skersai Kiniją projektuoto nutiesti kelio vietą. Šios ekspedicijos dalyviai buvo įvairių mokslo sričių mokslininkai. Ekspedicija buvo praminta keliaujančiu universitetu. Iš viso centrinės Azijos tyrinėjimams H. praleido 42 metus. Savo veikalus jis iliustravo paties padarytais lankytųjų vietų piešiniais. H. yra produktyviausias kelionių populiarių apsakymų autorius. Savo nusistatymu tarptautinės politikos santykiuose visada buvo aiškus Vokietijos šalininkas. 1936 Hitlerio pakviestas, Berlyne atidarė pasaulinę sporto olimpiadą. H. buvo pagerbtas įvairių kraštų daugybe garbės titulų, pvz. priimtas Paryžiaus mokslų akademijos nariu, Indijos vyriausybės pakeltas į lordus, Švedijos akademijos narys ir t.t. Jo moksliniai veikalai, politiniai raštai ir kelionių aprašymai, parašyti švedų, anglų arba vokiečių kalbomis, sudaro 75 tt., kurių žymiausi yra šie: Scientific Results of a Journey in Central Asia 1899–1902, Im Herzen Asiens 1903, Transhimalaja 1909–13, Von Pol zu Pol 1911–12, Southern Tibet, Mount Everest 1923, Von Peking nach Moskau 1924, Mein Leben als Endecker 1928, Rätsel der Gobi 1931, Die Flucht des Grossen Pferdes 1935, Die Seidenstrasse 1936, Der wandernde See 1937, Germany and World Peace 1937, Ohne Auftrag in Berlin 1950, Grosse Männer, denen ich begegnete 1952. Lietuviškai: Arti pražūties 1931 ir Kelionė po Tibetą 1928.

Sv. Hedin

E. de Margerie, L'oeuvre de Sven Hedin et l'orographie du Tibet 1929. *A.B.*

Hedino kalnai, anksčiau Transhimalajai, Himalajų kalnai į š.v. nuo Indo upės, į p. nuo Pamiro. H.K. ištyrė 1907–08 Sven Hedin.

Hedysarum žr. Kirvenis.

Hedonizmas (gr. hedonē ‚mogis, malonumas') etikos kryptis, dorinės veiklos motyvu ir tikslu laikanti malonumą, ypač jusliną malonumą. Vieninteliu moralės principu skelbiamas malonumo jieškojimas ir nemalonumo vengimas. H. yra kraštutinė eudemonizmo (žr.) forma, graikuose atstovauta vad. kirenie̊čių mokyklos, naujaisiais laikais — vieno kito tokių filosofų, kaip Helvetius, Lamettrie. Kasdieninėje kalboje H. žodis taikomas paprastam gyvenimu smaguriavimui, nesirūpinančiam jį varžyti dorinėmis normomis.

F. H. Bradley, Ethical Studies ²1935.

Hedrick Ulysses Prentiss (1870-1951) JAV pomologas. New Yorko 1905–28 žemės ūkio bandymų stoties tarnautojas, 1928–37 dir. Išsp. Cyclopedia of Hardy Fruits ²1938, Small Fruits of New York 1923, Systematic Pomology 1925, History of Horticulture in America to 1860, 1950.

Hedtoft Hans (1903–1955) danų politikas, socialdemokratų partijos pirmininkas, parlamento narys 1935, socialinių reikalų ministeris 1945 ir ministeris pirmininkas 1947–55. H. yra daug nusipelnęs pasipriešinimo sąjūdyje vokiečių okupacijos metu.

Hedujai žr. Edujai.

Hedwig Johann (1730–1799) vok. botanikas, vienas biologijos grindėjų. Leipzigo univ. prof. Jo vardu yra pavadinta samanų gentis.

Hedžas v. Arabijos š. dalis, ligi 1916 Turkijos, 1917 karalystė (D. Britanijos protektorate), 1925 drauge su Nedždu jungtinė valstybė, nuo 1932 Saudi Arabijos dalis.

Hedžira žr. Hidžra.

Heem Jan Davidszoon de (1606 — apie 1683) olandų tapytojas, pamėgęs piešti gėles ir vaisius. Jo paveikslų yra Europos bei Amerikos muzėjuose.

Heemskerck Maarten van (1498—1574) olandų tapytojas, Scorel mokinys. 1532–35 gyveno Italijoje ir studijavo Michelangelo kūrinius. Jo įtakoje virto italų manieristu. 1540 Haarleme buvo tapytojų gildijos dekanas. Būdingiausias jo paveikslas — Šv. Lukas piešia Mariją. Kiti paveikslai: Nukryžiuotasis, Ecce Homo, autoportretas.

Heer 1. Friedrich (g. 1916) austrų istorikas. Išsp. Die Stunde des Christen 1947, Gespräch der Feinde 1949, Der Aufgang Europas 1949, Die Tragödie des Heil. Reiches 1952—53, Europäische Geistesgeschichte 1953.

2. Jakob Christoph (1859–1925) šveicarų rašytojas, rašęs romanus iš Šveicarijos gyvenimo. Svarbiausi veikalai: An Heiligen Wassern 1898, Der König d. Bernina 1900, Tobias Heider 1923 (autobiografinė apysaka).

3. Oswald (1809–1883) šveicarų gamtininkas, Züricho botanikos sodo direktorius. Tyrė terciaro laikotarpio augalus bei vabzdžius. Išsp. Flora tertiaria Helvetiae 1855–59, Die Urwelt der Schweiz 1865, ²1879.

Heerberg Fritz Helge (g. 1907) švedų rašytojas, rašęs slapyvardžiu Arvid Brenner. H. vaizduoja tiek vokiškąją, tiek švediškąją miesčioniją. Išspausdino Kompromiss (Kompromisas) 1934, Ny vardag (Naujas šiokiadienis) 1936, En dag som andra (Diena kaip ir visos kitos) 1939, Rum för ensan dam (Kambarys netekėjusiai damai) 1941, Stjärnorna ser oss inte (Žvaigždės mūsų nemato) 1945.

Hefele Karl Josef (1809–1893) vokiečių katalikų teologas, Rottenburgo vysk., katalikų Bažnyčios istorikas. Nuo 1837 Tübingeno univ. prof. patrologijai ir krikščionių archeologijai. Dalyvavo konsultoriumi (patarėju), ruošiant Vatikano konsiliją (1870). Posėdžių metu H. buvo vienas iš žymiausių mažumos vyskupų, stojusių

Hefestas

prieš popiežiaus neklaidingumo dogmą, išeidamas su istoriniais įrodymais. Prieš sprendžiamąjį posėdį H. su kitais vyskupais grįžo namo, ir jis buvo paskutinis Vokietijos vyskupas, pripažinęs Vatikano konsilijos nutarimus (1871 IV 10). Dėl šitokio nusilenkimo, parodžiusio H. drąsų būdą, jis buvo senkatalikių smarkiai puolamas. Rottenburgo vyskupijai H. ganytojavimas buvo palaimingas, ir Kulturkampfo metu buvo ji laikoma ‚taikos oaze'. Didžiausi jo nuopelnai buvo Bažnyčios istorijoje. Pagrindinis H. darbas yra kritiška ir šaltiniais gausiai paremta Bžn. konsilijų istorija Konziliengeschichte ²1873–90. H. tyrinėjo bažnytinius sinodus kaip svarbų veiksnį visuotiniame Bažnyčios istorijos vystymesi. Jo darbas kaikuriose vietose yra apsenęs, bet iki šiol dar nepralenktas. Iš kitų jo raštų paminėtini: Patrum Apostolicorum Opera ⁴1885, Geschichte der Einführung des Christentums im südwestl. Deutschland 1837, Das Sendschreiben des Apost. Barnabas 1840 ir Kard. Ximenes ²1851.

H. K. Bihlmeyer, Lexikon für Theol. u. Kirche 1932, IV sk. 866 (su bibliografija); *Funk,* Allgemeine Deutsche Biographie, 50 tt. 1905. *Z.I.*

Hefestas (gr. Hefaistos) graikų ugnies kalvystės ir visokio meno, išskyrus tapybą, dievas, Zeuso ir Heros sūnus. Jis pastatęs dievų rūmus, sukūręs saulės vežimą, Achilo skydą, Zeuso skeptrą, judan-

čias auksines mergaites, padėjusias jam raišam vaikščioti, ir kitus meno kūrinius. Jis turėjęs savo dirbtuvę Olimpe, Lemno saloje ir Etnos kalne, kur dirbęs drauge su kiklopais. Iliadoje H. žmona buvo Charitė, Odisėjoje Afroditė, nebuvusi jam ištima, pagal Hesiodą Aglaja, jaunesnioji Charičių. Romėnai H. sutapdino su Vulkanu. Menininkai H. vaizduodavo barzdotą vyrą, trumpesne kairiąja koja su kalvystės įrankiais: replėmis ir kūju.

H. Schrade, Goetter u. Menschen Homers 1952.

Hefestionas 1. Intymus Aleksandro D. bičiulis 355–324, padėjęs jam patarimais ir lydėjęs jį visuose žygiuose. 332 vadovavo laivynui žygyje į Egiptą, 328 Sogdianos kare vadovavo vienam iš penkių kariuomenės vienetų, pasižymėjo žygyje į Indiją, vedė Darijaus dukterį, Aleksandro D. žmonos seserį Dripetidę. Po mirties Aleksandras įsakė H. gydžiusį gydytoją nukryžiuoti, o pačiam H. teikti dievišką garbę.

2. II a. po Kr. graikų gramatikas iš Aleksandrijos, parašęs 48 knygų veikalą apie metriką. Išliko santrauka, vadovėliu vartota mokyklose, Encheiridion peri métron; išleido Consbruch 1906.

Hegel Georg Wilhelm Friedrich (1770 VIII 27 — 1831 XI 14 cholera) vokiečių idealistinės filosofijos atbaigėjas, padaręs sprendžiamąją įtaką tolesnei filosofijos raidai. 1788–93 studijavo filosofiją ir teologiją Tübingeno teologijos institute, kur susidraugavo su F. Hölderlinu ir F. W. Schellingu. Čia H. stipriai paveikė antikos autoriai ir naujoji vok. literatūra (ypač Schiller), taip pat Kanto filosofija ir D. prancūzų revoliucija. Baigęs mokslą, H. vertėsi namų mokytojo darbu. Pirmuose savo veikaluose jis kritiškai nagrinėja Jėzaus gyvenimą (1795 Leben Jesu) ir racionaliosios bei pozityviosios religijos santykius (1796 Der Geist des Christentums). Jis tuo laiku įsigilino į J. G. Fichtės filosofiją, stengdamasis ją išplėsti ta pačia linkme kaip ir Schelling, būtent, subjektyvinį Fichtės idealizmą paversti absoliučiu idealizmu (Differenz des Fichteschen u. Schellingschen Systems der Philosophie 1801). 1801 H. įsikūrė Jenoje, kur profesoriaujančio ten Schellingo padedamas habilitavosi univ. Jenoje H. parašė pirmą savarankišką sisteminį veikalą Die Phaenomonologie d. Geistes (išsp. 1807), kuriame aiškiai iškelia savo su Schellingu nuomonių skirtingumą, dėl ko šis nutraukė draugiškus santykius su H. Dėl karo įvykių H. turėjo 1806 nutraukti paskaitas ir palikti Jeną. 1807–08 Bamberge jis redagavo Bamberger Zeitung, 1808–16 Nürnbergo gimn. direktorius, čia parūpindamas Wissenschaft d. Logik (išsp. 1812–16). 1816–18 Heidelbergo univ. prof.; čia 1817 išsp. Enzyklopädie d. philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. Nuo 1818 Berlyno univ. po Fichtės dėstė ligi savo mirties. 1821 išleisdamas čia Grundlinien d. Philosophie d. Rechts. Savo minties rimtimi į savo paskaitas sutraukdavo ne tik vokiečius, bet ir iš kitur atvykusius klausytojus, nors ir nepasižymėjo iškalbingumu. Pačioje Vokietijoje H. įtakai išsiplėsti padėjo ir Prūsų vyriausybė, radusi jame autoritetingą konstitucinės monarchijos ideologą bei gynėją. Be minėtųjų, paties H. paskelbtųjų, veikalų, kiti jo kursai, apimą istorijos, meno ir religijos filosofiją, lygiai kaip ir filosofijos istoriją, buvo jau po H. mirties suredaguoti ir 1832–40 išleisti jo mokinių. Jo stilius glaustas, kupinas naujų neįprastų terminų bei žodžių darinių, bet kartu nepaprastai subtilus, todėl nelengvai suprantamas.

G. W. Hegel

Nustatant jo filosofijos santykį su jo pirmatakų idealistine filosofija, tenka pastebėti, kad, pasak Kanto, mūsų pažįstamasis pasaulis tėra reiškinių pasaulis, kuriam protas diktuoja savo dėsnius. Tačiau pažinimo medžiaga — jutimai — priklauso nuo nepriklausančios nuo subjekto priežasties — daikto savyje, kuris pažinimui neprieinamas. Kanto filosofija todėl yra savo esme dualistinė. Fichte savo sistemoje atmeta daiktą savyje kaip prieštaringą sąvoką, priskirdamas pačiam ‚aš' (protui) sugebėjimą pagaminti iš savęs visą esamą prieš jį pasaulį (‚ne aš'). Pakeisdamas Kanto dualizmą monistine sistema, Fichte pavertė transcendentalinę apercepciją (‚aš', savimonę) visos būties metafizine pirmaprade arba absoliutu. Fichte nusako absoliutą tik iš subjekto pusės. Objektas, būdamas subjekto padaru, nustoja savarankiškumo ir vaidina tik tos medžiagos vaidmenį, kurį leidžia subjektui pareikšti savo veiklą ir savo nieko neribotą laisvę. Schelling imasi užpildyti tą sistemos spragą, remdamasis dėsniu, kurį suformulavo jau Fichte, jog nėra objekto be subjekto, lygiai kaip nėra subjekto be objekto. Jeigu subjekto ir objekto santykyje jų priklausomybė yra abipusiška, tai ir absoliutui subjektyvus ir objektyvus momentai yra vienodai esmingi. Absoliutas galįs būti nusakomas tiktai kaip abiejų momentų vienybė ir dar daugiau, kaip jų tapatybė, nes grynoje savimonėje subjektas ir objektas sutampąs. Toji absoliuto tapatybė išsiskleidžia į realaus pasaulio formų įvairumą tuo būdu, kad arba objektyvus arba subjektyvus momentas įgauna tam tikrą persvarą. Todėl, pasak Schellingą, tenka

skirti du realūs absoliuto aspektai: vienas yra gamta, kur protas veikia nesąmoningai, antras — dvasios pasaulis, kur protas pasiekia savimonę. Schellingo filosofijoje randame beveik visus pagrindinius motyvus, apsprendžiančius filosofinę H. koncepciją: mąstymas ir būtis sutampa. Absoliutas, (nebaigiamas) protas yra visatos pirmapradė: jame pagrįsta subjekto ir objekto, dvasios ir gamtos vienybė. Visi baigtiniai daiktai tik skirtingos begalybės apraiškos. Filosofija savo esme esanti religijos filosofija, absoliuto — Dievo pažinimas. Dialektinis metodas, pagal kurį išsiskleidžia sistema, turi tuo pačiu ir objektyvią reikšmę; jis iškelia pačių daiktų bei reiškinių būtiną sąsają. Maždaug tas pats galima sakyti apie H. problematiką. Tačiau H. ne tik suvedė visus nurodytus motyvus į atbaigtą sisteminę vienybę, bet ir pripildė bendrą idealistinę schemą konkretaus turinio ir parodė tam tikras pagrindines filosofijos problemas visiškai naujoje šviesoje. H. originalumas pasireiškė ypač jo Dvasios fenomenologijoj, Logikoj, Teisės ir istorijos filosofijoj.

Fenomenologijos įžangoje H. nurodo, ko trūksta Schellingo filosofijai. Pirmas trūkumas esąs tas, kad Schelling tik prileidžia absoliutą kaip visos būties pirmapradę, bet neįrodo šios prielaidos būtinumo. Absoliutas negali būti tik intelektinės intuicijos objektu, jis turi būti, be to, suvoktas ir nušviestas gryno mąstymo aktais. Pats žmogus betgi yra baigtinė būtybė ir tiesiog jis pagauna tik baigtinius objektus. Todėl reikia visų pirma parodyti, kuriuo keliu pažinimas gali ir turi pakilti ligi absoliuto suvokimo. Šitą uždavinį sprendžia ‚dvasios fenomenologija'. Ji aprašo žmogaus sąmonės raidą, kuri prasideda jusliniais įspūdžiais ir baigiasi absoliučiu pažinimu. Drauge ji atsižvelgia ir į visus kitus žmogaus santykius su aplinka ir tokiu būdu parodo, kaip atsiranda ir vystosi visos kultūrinio gyvenimo apraiškos: ne tik mokslas, bet ir dorovė, teisė, socialinė bei politinė santvarka, religija ir filosofija. H. savo fenomenologijoje turi akivaizdoje ne tik atskiro individo, bet ir visos žmonijos sąmonėjimo procesą. Tai, ką patiria bei pergyvena besivystydama žmonija, pasikartoja ir atskiro individo realioje raidoje. Nors H. supranta sąmonės vystymąsi kaip visos žmogaus dvasinės prigimties plėtrą, tačiau, pagal jo intelektualistinę koncepciją, tam procesui eina pagrindu pažinimo evoliucija. Ši evoliucija nevyksta tik taip, kad subjektas vis tiksliau bei smulkiau pažįsta esamą prieš jį objektą. Besigilindamas į objektą, subjektas jį pakeičia ir tuo pačiu pats kinta. Kiekvieną naują objekto aspektą atitinka ir naujas subjekto aspektas. Pažinimo pažanga būtinai surišta su refleksija, ji lydima subjekto savižinos ir gali būti tik per ją vykdoma. Antai, pažinimas prasideda juslės duomenimis; jie rodo tai, kas yra ‚čia' ir ‚dabar'. Bet šios determinacijos pasirodo esančios tuščios ir bendros, nes nesugeba aprėpti viso reiškinių konkretumo. Juslinių įspūdžių trūkumą pašalina ‚daiktiškoji pagava', kurioje objektas suvokiamas kaip pastovi ir nepriklausanti nuo sąmonės savybių vienybė. Bet ir ta vienybė yra tik išorinė ir reliatyvi, nes priklauso nuo pažįstančio subjekto požiūrio. Todėl sąmonė verčiama ieškoti objekto vienybės jo viduje. Ta vienybė suvokiama kaip vidinė jėga, pasireiškianti daikto juslinėmis ypatybėmis. Panašiu būdu iš daikto ‚vidaus' ir ‚išorės' dialektikos išsivysto ta išorinio pasaulio koncepcija, kurią apibūdina dėsningumo principas, apsprendžiąs jėgų išorines apraiškas ir daiktų savitarpio santykius. Bet jėga ir dėsningumas duodasi tik mąstomi. O mąstymas yra esminė (intelekto) veikla. Vadinasi, įsigilindama į objektą, sąmonė randa jame vien tai, kas yra jai pačiai būdinga, ir tokiu būdu, refleksijos keliu, pažįsta savo prigimtį, — sąmonė pavirsta savimone. Bet savimonė turi dar išeiti visą eilė vystymosi tarpsnių, prieš pasiekdama dvasios laipsnį, kur protas įsitikrina esąs absoliutas, t.y. objekto ir subjekto pasaulių tapatus pradas. Tas sąmonės raidos procesas aiškina mums, kaip reikia suprasti pažinimo tiesą ir absoliuto santyki su baigtine būtimi. Visuose pažinimo laipsniuose, išskyrus paskutinį, objektas pasirodo ne toks, koks iš tikro yra. Tiktai iškilęs ligi grynos dvasios savimonės, pažinimas visiškai atitinka objektą, įvykdo absoliučią tiesą. Atskirai imamas kiekvienas pažinimo laipsnis netobulas, paneigia pats save ir būtinai pereina į sekantį, augštesnį. Absoliuti tiesa realizuojasi tik pažinimo laipsnių visumoje, o šita visuma yra dinaminis sąmonės vystymosi procesas. Todėl ir absoliutas nėra nei to proceso pradžia, nei jo išdava, jisai išsiskleidžia pačiame procese ir sutampa su jo visybe.

Nors ‚dvasios fenomenologijoj' glūdi jau visa H. sistema, tačiau ji rodo tik vieną absoliuto aspektą, būtent, kaip žmogaus sąmonė iškyla ligi absoliučios, arba, kaip fenomenalus (netobulas, ribotas) pažinimas pavirsta tobulu filosofiniu pažinimu. Bet sąmonė nesutampa su absoliutu arba protu, kuris pasireiškia ne tik subjekte, bet ir objekte—visoje nesąmoningoje gamtoje. Todėl tolesnis uždavinys yra išaiškinti, kaip realizuojasi ir vystosi pats absoliutas, arba, kaip filosofinio (tobulo) pažinimo šviesoje atsiskleidžia visas jo turinys. Tą uždavinį sprendžia trys pagrindinės H. sistemos dalys: logika, gamtos fi-

losofija ir dvasios filosofija.

L o g i k a rodo, koks yra absoliutas pats savyje, prieš susiskaidydamas į objektyvią ir subjektyvią būties sferą. Jinai nesutampa su formaliąja logika, kuri atsieja mąstymo formą nuo jo turinio. Pasak H., sąvoka nėra kas kita, kaip pats mąstomas objektas, todėl sąvokų turinys neatskiriamas nuo formos. Logika vaidina H. filosofijoje ontologijos vaidmenį; jos objektas yra paties absoliuto kategorijos, t.y. tos, bendriausios kategorijos, kurios eina pamatu ir gamtai ir dvasinei būčiai. Ir šios kategorijos nesudaro rimstančios sistemos, jos išrieda dialektiniu būdu viena iš kitos taip, kad kaskart abstraktesnės ir paprastesnės kategorijos pereina į konkretesnes ir sudėtingesnes. Logikos pradedamasis taškas yra pati būtis, ta bendriausia kategorija, kuri apima filosofinio pažinimo objektų visumą. Bet atskirai imama būtis neturi jokio turinio ir šiuo atžvilgiu nesiskiria nuo nebūties. Ta teigiama kategorija, kuri apima iškart būtį ir nebūtį ir sujungia jas, yra tapsmas (atsiradimas ir išnykimas). Bet jis gali išsilaikyti, kiek jame pasirodo kažin kas lygstamai pastovu. Todėl tapsmo rezultatas yra atskirų daiktų buvimas. Kiekvienas daiktas yra kažin kas apibrėžta, turi tam tikras savybes, kurios sudaro jo kokybę. Gi kokybė, skirdama daiktą nuo kitų daiktų, tuo pačiu ji apriboja, nustato jo baigtinumą. Bet baigtinumas neimanomas be savo priešybės — begalybės. Vieną daiktą riboja kitas daiktas, šitą vėl kitas ir taip toliau. Tokiu būdu atsiranda begalybė kaip nebaigiamas procesas. Tačiau ši begalybė, būdama baigtinumo priešybė, tėra lygstama, netobula; ji nugali savo lygstamumą tik įtraukdama į save savo priešybę (baigtinumą) ir pavirsdama atbaigta visybe (totalybe). Baigtinumo ir begalybės koreliacijoje glūdi tolesnis esminis daiktų momentas, jų kiekybė, kuri pati abejinga kokiniams skirtumams. Kiekybė pasireiškia vieneto ir daugybės santykiais. Jos vidinė dialektika baigiasi mato kategorija, kuri apsprendžia daiktų skirtybes kiekiniais santykiais ir tuo nustato kiekio ir kokio vienumą. Visos nurodytos kategorijos sudaro logikos pirmą dalį — objektyviąją logiką, kuri apibūdina būtį, kiek ji imama betarpiškai kaip objektas. Bet šis būties aspektas reikalingas kito papildančio jį aspekto, kuris kyla iš refleksijos, nes kiekviena būties kategorija (determinacija) yra apibrėžta tik sąryšyje su kitomis kategorijomis; šiuo atžvilgiu pažinimas iš esmės yra tarpiškas. Pažinimo tarpiškumą nušviečia antroji logikos dalis, išskleisdama refleksijos kategorijų grandinę, t.y. tų kategorijų, kurios galimos iškelti kreipiant akis į jų vidinį sąryšį ir santykį su pasireiškiančiu jose absoliutu. Refleksijos kategorijos yra: tapatybė, skirtingumas, priešingumas, prieštaravimas, pamatas ir sekmuo, forma ir materija, sąlyga ir tai, kas sąlygojama, ir pagaliau substancialumas, priežastingumas ir savitarpio sąveika. Visos šios kategorijos aiškina būties esmę ir esmės santykį su jos apraiškomis, su regimybe. Tapatumas yra pagrindinė būties determinacija, bet jis gali pasireikšti vien tuo, kas skirtinga. O skirtingumas suponuoja priešingumą. Gi priešingume glūdi prieštaravimas, tas būties ir mąstymo vystymosi būtinas variklis. Jis rodo kokinių ir kiekinių determinacijų neužtenkamumą, nes jų nusakoma ne pati būtis, o vien tai, kuo ji pasireiškia. Taip iškyla esmės ir apraiškos priešingumas, o iškart ir jų būtinas santykis. Esmė yra savo apraiškų pamatas, bet ne transcendentinis, o imanentinis, glūdis jose pačiose. Šia prasme esmė sutampa su forma, stojančia prieš formuojamąją materiją. Tiktai formos ir medžiagos vienybė laiduoja ne tik daikto (reiškinio) galimumą, bet ir jo realumą bei būtinumą. Daiktas būtinai realizuojasi lig tik atsiranda jo realus (ne tik formalus) pamatas, t.y. apsprendžiančių ji salygų visuma. Gi realus pamatas išsiskleidžia substancialumo, priežastingumo ir savitarpio saveikos kategorijose. Pastarojoje kategorijoje esmė, arba pamatas, pasibaigia. Apimdamas visas būties sąlygas, pamatas pats nepriklauso nuo jokios išorinės priežasties ir todėl sutampa su absoliutu. Bet absoliutas yra ne tik būties substancija, jis yra ir subjektas, suvokiąs esąs ta substancija, kitaip sakant, jis esąs protas arba sąvoka. Kadangi sąvokoje absoliutas įsisąmonina ir pažįsta pats save, tai H. pavadina logikos trečią dalį, gvildenančią sąvokos prigimtį, subjektyviąją logiką. Bet sąvokos subjektyvumas nėra tik objektyvumo priešybė, jis iškart yra ir tikras objektyvumas, nes pažindamas objekto esmę, subjektas atpažįsta joje savo paties esmę. O subjektui su objektu sutapus, realizuojasi tiesa, t.y. absoliuto pilnybė. Sąvokos vystymasis vyksta trimis tarpsniais: pirmas iškelia sąvokos subjektyviąją šalį, išsiskleidžiančią į sprendimų ir protavimų formas. Antras — jos objektyvią šalį, t.y. tas sisteminės vienybės formas, kuriomis sąvoka reiškiasi gamtoje ir istorijoje. Trečiame tarpsnyje objektyvioji sąvoka gyvybės lytyje iškyla ligi tikro subjektyvumo, kuriame išsilaiko ir objektyvumas. Sąvoka pavirsta ‚idėja', pasireiškiančia tiesa, doriu ir jų esmine vienybe.

Nors H. naudojasi dialektiniu metodu jau Dvasios fenomenologijoje, tačiau tik Logikoje pati dialektika sistemiškai pagrindžiama. Dialektika vyksta trimis momentais, kurie būtinai pereina vienas į ki-

tą: teze, antiteze ir sinteze. Tai, kas juos jungia, yra, iš vienos pusės, paties išsiskleidžiančio objekto vienybė, iš antros glūdįs tezėje ir antitezėje vidinis prieštaravimas, paverčiąs tezę antiteze, o antitezę — sinteze. Vadinas, dialektinis variklis yra ‚neigimo galia', pagimdanti teigiamą rezultatą. Dvigubas tezės ir antitezės neigimas panaikina ir vieną ir antrą, atskirai imamą, bet iškart ‚išlaiko' jas kaip būtinus augštesnės vienybės — sintezės momentus. Kiekviena pasiekta sintezė savo rėžtu eina naujo dialektinio ciklo pradedamuoju tašku (teze). Kadangi pažinimo (sąmonės) vystymasis sutampa su objekto skleidimusi, tai dialektika turinti ir realią ontologinę reikšmę: objektas (būtis) yra dinamiškas; jis tampa, nuolat kinta ir vystosi. Bet pažinimas, kuris remiasi tradicine formaliąja logika, yra statiškas. Jis apibrėžia objektą nekintamomis, sustingusiomis sąvokomis. Taikindamas jas realybės dinamiškumui, pažinimas neišvengiamai pakliūva į neišsprendžiamus prieštaravimus. Tenka pripažinti, kad realybė savo esme yra prieštaringa. Todėl dialektika sunaudoja prieštaravimą kaip metodinį principą, leidžiantį sąvokų nekintamumą bei nelankstumą susprogdinti. Jinai parodo, kad kiekviena sąvoka, atskirai imama, yra abstrakti, vienašališka ir nesugeba apibrėžti visos objekto prigimties. Todėl ji reikalauja papildymo, kurį tegali suteikti priešinga jai sąvoka. Tiktai abiejų priešybių sintezė pasiekia objekto tikrą konkrečią esmę. Sintezė H. filosofijoj apibūdina pažinimo raidos bendrą linkmę, jo dinamizmą. Kiekvienas atskiras pažinimo momentas netobulas ir todėl būtinai veda į papildantį jį priešingą momentą, o šiam pastarajam tarpininkaujant į augštesnį pažinimo laipsnį. Lygiai ir realiame (objektų) pasaulyje kiekvienas atskiras tapsmo tarpsnis yra neapibrėžtas; tik pereidamas į tolesnius tarpsnius, jis įgauna apibrėžtumą proceso visybėj (t.y. jo tarpsnių visumoje). Veikiančios tikrovėje jėgos sukelia priešingų jėgų atoveiksmį, ir tik vienų ir kitų sąveika apsprendžia vyksmo galutinį rezultatą. Be to, pasak H., istorinė tikrovė yra nesiliaujamas vystymasis, kuriame paskesnės stadijos yra augštesnės ir vis pilniau bei tobuliau įvykdo pasaulinio proceso tikslą.

G a m t a, pasak H., esanti dvasios išoriškumas, t.y. gamtoje paneigtas dvasios subjektyvumas, ji stovinti priešais sąmoningą subjektą kaip kažin kas kitoniška, nesąmoninga. Bet kadangi sąmoningumas yra proto tikra esmė, tai jis negali gamtoje pilnai bei tobulai reikštis. Gamta šiuo atžvilgiu bejėgiška, jai trūksta laisvės, savaimingo apsisprendimo, ji valdoma tik būtinumo, bet tas būtinumas nėra griežtai dėsningas, jo dėsningumas dažnai iškreipiamas išorinių aplinkybių veikimo ir todėl supintas su atsitiktinumu. Gamtos mokslų uždavinys, nepaisant atsitiktinumo, tyrinėti tiktai bendrą (normalią, dėsningą) fizinių reiškinių eigą. Gamtos reiškiniai sudaro hierarchinę sistemą, kur augštesniosios formos pagrįstos žemesniosiomis. Bet šita sistema yra statiška ir tuo skiriasi nuo sąmoningos dvasios gyvybės; t.y. visos formos gyvuoja iškart vienos greta kitų, o nesivysto laike, pereidamos nuo žemesniųjų laipsnių į augštesniuosius. H. gamtos filosofijos konkretus plėtojimas nesiderino net su tų laikų gamtos mokslų pasiektais rezultatais ir todėl sulaukė iš H. priešininkų itin aštrios kritikos.

D v a s i o s f i l o s o f i j a susidaro iš 3 dalių: subjektyviosios, objektyviosios ir absoliučiosios dvasios filosofijos. Pirmoji dalis nagrinėja dvasios apraiškas atskiruose individuose; ji suskirstyta į tris poskyrius: antropologiją, fenomenologiją ir psichologiją. Antropologija aiškina individualios dvasios sąsają su medžiaginiu pasauliu. Fenomenologija aprašo individualios sąmonės vystymąsi. Psichologijoj išdėstomi dvasios teoriniai ir praktiniai sugebėjimai ir rodoma, kaip iš jų vienybės išauga laisvai apsisprendžianti dvasia. Šita dvasia, kaip objektyvioji dvasia, pasireiškia visos žmonijos gyvenime ir valdo jo išorinę raidą. Ta reali sritis, kurią ji pavidalina, yra bendruomenė. Todėl pati objektyvioji dvasia sąmoningumą gauna tik bendruomenės nariuose-individuose. Individai tėra įrankiai, per kuriuos ji įvykdo savo veiklą. Visa tai, kas apsprendžia bendruomenės buvimą ir žmonių savitarpio santykius, papročiai, teisė, moralė, valstybės santvarka yra objektyviosios dvasios padarai. Apskritai, objektyviosios dvasios filosofijoje H. išdėsto savo etiką, bet tai etika plačiausia prasme, apimanti ir teisės, ir moralės, ir valstybės teoriją. Rikiuojamoji H. e t i k o s tema yra realizavimas dvasios laisvės, kuri sutampa su dvasios vidiniu dėsningumu. Pirma laisvės realizavimo forma yra formalioji teisė. Teisės subjektas yra asmenybė; ji sukuria teisės sferą, teigdama save kaip asmenybę ir pripažindama kitus individus tokiais pat subjektais. Trys pagrindinės teisės lytys: nuosavybės, sutartinė ir baudžiamoji teisė. Pasisavindama ir vartodama daiktus, asmenybė objektyvina savo laisvę, įvykdo ją realiame pasaulyje. Bet per daiktus ji santykiauja su kitais subjektais; tuos santykius nustato ir tvarko sutartinė teisė, pajungdama skirtingų individų valias bendrai jų valiai. Prieš individo blogą valią gina teisinę santvarką baudžiamoji teisė. Būdama teisės neigimo (nusižengimo) neigimu, bausmė vėl atstato teisę. Objekty-

vus teisėtumo momentas reikalingas papildančio jį subjektyvaus momento — moralumo. Jo variklis yra žmogaus sąžinė, nustatanti moralines priedermės ir elgesio normas. Bet sąžinė, būdama individuali, gali klysti ir pasiduoti blogio pagundai: individo dorovingumas įgauna objektyvią reikšmę tiek, kiek jis derinasi su objektyviosios dvasios veiklos linkme. O kadangi šita veikla reiškiasi žmonių socialiniu gyvenimu, tai augščiausias doros laipsnis — legalumo ir moralumo sintezė, realizuojasi tik valstybėje. Valstybė esanti ta konkreti organizacija, kuri tikrovėje atstovauja doros idėjai, ir kuri derina įvairius žmonių siekimus su šios idėjos tobulu realizamusi. Todėl H. laiko augščiausia dorybe politinę dorybę, kuri tapatina individo gerovę su valstybės gerove ir tuo suteikia jam tikrą laisvę. Taigi, pasak H., dora nėra tik grynas privalymas, vedąs už tikrovės ribų į nepasiekiamą idealą; valstybės lytyje ji yra jau reali galybė. Šia prasme ir reikia suprasti H. posakį: ‚viskas, kas protinga, yra realu, ir viskas, kas realu, yra protinga'. Tatai nereiškia, kad visa, ką randi empiriniame pasaulyje, atitinka proto reikalavimus. Tikrovėje, be abejo, yra ir daug atsitiktinių ir neprotingų dalykų. H. tik įsitikinęs, kad tai, kas tikrovėje yra esminga ir iš esmės apsprendžia jos tapsmą, yra protas, besirealizuojanti idėja. Todėl net ir netobuliausiose gyvenimo formose slypi tam tikras protingumo momentas.

Istorijos filosofijoje H. rodo, kaip vyksta objektyviosios dvasios vystymasis istoriniame žmonių gyvenime, kaip dvasia laikiniame procese pasiekia savimonę ir tampa tuo, kas ji yra savo esme. Istorija esąs todėl teologinis vyksmas, kurio tikslas yra pilnas laisvės realizavimas. Vadinas, istorinis procesas atitinka dvasios loginį vystymąsi, objektyvina jį konkrečioj tikrovėj. Atskleisdama istorijos prasmę, filosofija nepaiso viso to, kas atsitiktina, ir iškelia aikštėn vien tai kas apibūdina bendrą proceso eigą bei kryptį. Ji išrodo, kad pasaulį valdo, nežiūrint į visas jo blogybes, protas, ir kad istorija yra pažangusis vyksmas, kuris žingsnis po žingsnio nugali tikrovės neigiamybes ir įvykdo augščiausias vertybes — protingumą bei laisvę. Šiuo atžvilgiu pati istorija esanti reali teodicėja, nes įtikinanti, jog visa, kas bloga bei netobula, tėra būtinos tobulybės realizavimo priemonės bei laipsniai. Konkrečioje istorinėje realybėje protas, arba pasaulinė dvasia, pasireiškia įvairiomis konkrečiomis formomis: tatai istorinės tautos, kurių kiekvienai skirta pagal jos individualius ypatumus išspręsti tam tikrą apibrėžtą uždavinį, įkūnyti savy vieną arba kitą laisvės laipsnį arba aspektą. Sen. Rytų tautoms būdinga despotinė valstybės santvarka. Graikų demokratijoje įsikūnijo mažumos piliečių laisvė. Krikščionybė įsisąmonino, kad pats žmogus iš esmės yra laisvas. Šią augščiausią laisvės formą įvykdyti esą buvo skirta germanų tautoms. Tatai trys pagrindiniai žmonijos raidos tarpsniai. Bet pačios tautos paprastai nenusimano apie savo istorinę misiją arba ją įsivaizduoja labai miglotai. Tiktai istorijos didvyriai skelbia jai, kaip ji turi atlikti lemtąjį darbą. Tačiau ir jie dažniausiai vadovaujami savo aistrų ir garbėtroškos. O vidurinis žmogus (minia) visur ir visuomet siekia savo egoistinių interesų. Jeigu visdėlto istoriniame gyvenime palaipsniui realizuojasi antindividuali laisvės idėja, toli gražu nesutampanti su atskirų individų laime ir reikalaujanti daug aukų, tai tuo pasirodo proto gudrumas, kuris naudojasi žmonių veikla kaip įrankiu savo bendriems tikslams pasiekti. Tuo būdu iš partikuliarinių interesų susirėmimo atsiranda tai, ko niekas nelaukia, bet kas atitinka Apvaizdos prasmingą planą. Tačiau istoriniame gyvenime objektyvioji dvasia pasireiškia tik netobulai: kiekvienas pasiektas realizavimosi laipsnis tėra ribotas. Ši savižinos netobulumą dvasia gali įveikti tik darydama savo objektu ne empirinę realybę, o pačią save, savo gryną esmę. Ji pavirsta tada absoliučiąja dvasia, kuri išsiskleidžia trimis tarpsniais: menu, religija, filosofija. Objektyvumas čia visiškai sutampa su subjektyvumu.

Grožis, pasak H., esąs toks nebaigiamos idėjos įsikūnijimas jusliniu pavidalu, kur idėjos šviečiasi pro savo baigtinį apvalką. Suderindamas begalybę su baigtinumu, grožis apreiškia tikrą dvasios laisvę ir įgalina besigėrinti juo subjektą iškilti ligi tos laisvės išgyvenimo. Grožis pasirodo ir gamtoje, bet tik fragmentariai, netobulai. Meno uždavinys esąs nuvalyti natūralųjį grožį nuo visų atsitiktinių, nustelbiančių idėją, įmaišų, parodyti jo gryną, esminę apraišką ir tokiu būdu sukurti viršum realaus pasaulio antrą idealų bei tobulą pasaulį. Sprendžiamąją reikšmę H. priskiria meno turiniui. Todėl jis nustato tris pagrindines meno formas pagal tai, ką jis išreiškia ir kaip vaizduoja įkūnijamąją idėją. Pirmojoje formoje idėja dar neapibrėžta ir neranda sau tolygios konkrečios išraiškos. Juslinė lytis tik nurodo į ją ir šia prasme yra simbolinė. Simbolinis menas pasižymis kilnumu ir milžiniškais mastais. Gryniausiai jis pasireiškia architektūroje. Istorinėje raidoje jam atstovaująs sen. Rytų menas (Egipte, Babilonijoje, Asirijoje). Antrasis tipas yra klasikinis menas, kuriame vedamasis vaidmuo priklauso plastikai. Jis skiriasi nuo simbolinio meno tuo, kad pirmiausia vaizduoja žmogaus

pavidalą. Idėja čia įgauna konkretų apibrėžtumą ir tolygią išraišką jusline forma. Klasikinį tipą realizavo sen. graikų menas, sukūręs harmoningą grožio idealą. Trečiąjį tipą H. vadina romantiškuoju. Jo istorinis atstovas esąs vakarų krikščionybės menas. Jo objektas — žmogaus subjektyvumas, visas jo vidaus pasaulis. Objekto dvasiškumą atitinka ir vaizdavimo priemonės: spalva tapyboje, tonas muzikoje, žodis poezijoje. Tatai priemonės, kurios, pereinant nuo tapybos į muziką ir nuo muzikos į poeziją, vis švelnėja ir nutolsta nuo medžiagiškumo. Kadangi subjektyvumas negali tolygiai išsireikšti jusline forma, tai romantiškasis menas vėl pasidaro simbolinis, nugali meno esminį ribotumą patiės meno ribose ir tuo veda jau į augštesnį absoliučios dvasios laipsnį — r e l i g i j ą. Iš tikrųjų, visa H. sistema yra religijos filosofija. Kaip žmonijos istorinis gyvenimas, taip ir filosofijos istorija yra vystymosi procesas, kur atsispindi ta pati dialektinė eiga: kiekviena nauja sistema nepanaikina pirmiau einančių, o paverčia jas augštesnės sintezės momentais. Šis procesas baigiasi H. absoliučiąja filosofija, kuri suveda visų kitų filosofijų principus į sisteminę vienybę.

H. užsimojimas padaryti galutinę sisteminę išvadą iš visos filosofijos istorinės raidos gali būti lyginamas tik su Aristotelio ir Leibnizo panašiais mėginimais, o socialinės ir kultūrinės filosofijos srityse net žymiau juos praneša. Tačiau išspręsti šitą uždavinį jam nepavyko. Jo sistemos nepasisekimo priežastys buvo įvairios: 1. H. filosofijos metodo ir bendros linkmės dinamiškumas nesiderina su tuo uždaru sistemingumu, kuri H. nori įvykdyti savo teorijoje, ir todėl neišvengiamai sprogdina dirbtinius sistemos rėmus. 2. H. idealizmas ir intelektualizmas. Būties esmė esanti idėja, kuri sąmoningumu ir savižina pasiekia savo vidinio vystymosi augščiausią laipsnį. Visi kiti psichiniai bei dvasiniai reiškiniai tėra žinojimo palydovai arba tik netobulos, nediferencijuotos, paruošiamosios sąmoningumo (žinojimo) formos. Kadangi H. ir fizinį pasaulį laiko tik idėjos išorine būsena, tai pražiūri jo sąrangos savarankiškumą. 3. Iš H. idealizmo išplaukia ir jo sistemos šališkas teleologizmas. Gamta pajungta idėjos vystymuisi ir jos paskirtis tėra tik subjektyviosios dvasios realizavimas. Su tuo susieti ir dialektinio metodo neaiškumai: sąvokų dialektika dažnai nustelbia atitinkančią objekto prigimtį realią dialektiką. Tačiau dinaminės būties koncepcija, pagrįsta dialektiniu metodu, leido H. suprasti istorijos evoliucinį pobūdį ir suvokti kultūros apraiškų visumą, kaip besivystančią vienybę. H. filosofija atsirėmė ir revoliucinė Markso dialektika. Be to, H. iškėlė kolektyvo sprendžiamąją reikšmę istoriniam procesui ir jo pirmenybę prieš atskirą individą. H. raštų leidiniai: Werke 19 tt. 1832–45 ir 1887, G. Lassono parūpinti H. Sämtliche Werke ²1923, H. Glocknerio red. Sämtliche Werke 25 tt. nuo 1927. 1914–16 G. Lasson leido H. Archiv, 1930 Hagoje (Olandijoje) įsisteigė tarptautinė H. sąjunga (H. Bund), kuri 1931–33 surengė tris H. kongresus su pranešimais.

Kuno Fischer, H. Leben, Werke und Lehre — Geschichte d. neueren Philosophie 1909–11; *B. Croce*, Cio che è vivo e cioche è morto della filosofia diH. 1907; *W. Dilthey*, Die Jugendgeschichte H. 1906; *H. Haym*, H. und seine Zeit 1857 (²1927); *N. Hartmann*, Geschichte d. deutschen Idealismus II 1929; *E. Caird*, H. (angliškai) 1911; *P. Barth*, Die Geschichtsphilosophie H. und die Hegelianer bis auf Marx u. E. Hartmann 1890; *S. Marck*, Hegelianismus und Marxismus 1922; *P. Novgorodcev*, Kant i H. v ich učenijach o prave i gosudarstve 1901; *W. G. Stace*, The philosophy of H. 1924; *J. H. Stirling*, The Secret of H. 1865, ²1898; *Kindt*, H. 1934; *S. Hook*, From Hegel to Marx 1936; *G. R. C. Mure*, An Introduction to Hegel 1940; *H. Marcuse*, Hegel and the Rise of Modern Social Theory 1941; Lietuviškoji Enciklopedija IX t.

Hegemann Werner (1881–1936) vokiečių architektas, urbanistas. Pabėgo iš nacinės Vokietijos ir įsikūrė JAV. 1935 pradėjo dėstyti Columbia univ. Išsp. Amerikanische Architektur u. Städtebaukunst 1927, Das steinerne Berlin 1930, History Unmasked.

Hegemonija (gr. hēgemonia ‚vadovavimas' iš gēgemon ‚vadovas'). Nuo karo su persais laikų graikai šiuo žodžiu vadindavo vienos valstybės, — Atėnų, Spartos, Tebų, — pirmininkavimą, vadovavimą kitoms valstybėms. Karo metu tokia valstybė hegemonas vadovavo bendrajai kariuomenei. Apskritai, H. laikoma sprendžiama įtaka ir kontrolės galia vienos valstybės kitai, bet nenaikinant pastarosios nepriklausomybės. H. gali reikštis ūkine, karine, politine bei kultūrine įtaka. XVII–XVIII a. buvo paskelbtas vad. pusiausvyros principas, kad galima būtų silpnesniąsias valstybes atpalaiduoti nuo stipresnių valstybių vadovavimo.

Hegisipus Palestinos žydas, tapęs krikščioniu, leidosi lankyti įvairių krikščionių bendruomenių,kad tarp daugybės gnostikų sektų pažintų tikrąjį krikščionių mokslą. Aplankęs Korintą, pop. Aniceto (155–166) laikais atvyko į Romą. Apie 180 grįžo į savo tėvynę ir parašė 5 Atsiminimų knygas, kuriose dėstoma ne tiek istorija, kiek puolamos gnostikų klaidos. Chronicon paschale sako H. mirus imp. Comodo (Komodo) laikais (180–193). H. pasiryžimas atsekti tikrąjį krikščionių mokslą, perduotą apaštalų ir išlikusį nenutrūkstamoje vyskupų eilėje yra kelias, kuriuo vėliau ėjo ir šv. Ireniejus. H. sustatytas Romos vyskupų sąrašas, bet juo naudojosi šv. I-

reniejus. Iš H. Atsiminių yra išlikę vos keli fragmentai pas Eusebijų. Iš vieno jų sužinome apie imp. Domitiano įvykdytą dar likusių Kristaus gyvų giminių tardymą, tačiau kurie buvę palikti ramybėje dėl jų kuklumo ir vargingos socialinės padėties.

H. vardu yra žinomas iš IX a. lotyniškas Juozapo Flavijaus De Bello Iudaico laisvas vertimas, atliktas nežinomo krikščionies IV a. ir praplitusio iš karto anonimu, o vėliau priskiriant jį H. Porfirui, šv. Ambraziejui ir kt. H. tas vertimas priskirtas grynai dėl vardų sąskambio: Josippus—Hegesippus.

O. Scholz, Die H.-Ambrosius Frage 1913; *W. F. Dwyer,* The Vocabulary of H. 1931.

Hegumenas, -nė (gr. hēgoúmenos, -énē) ortodoksų Rytų bažnyčios vienuolyno viršininkas, -ė.

Hegzametras (gr. hexametros ‚šešiamatis') senovės graikų ir romėnų šešių pėdų eilėraščio eilutė. Daktilinis H. vadinamas ir tiesiog H., susideda iš šešių daktilinių pėdų, iš kurių paskutinioji nepilna. Kiekvienoje pėdoje abu trumpieji skiemenys gali būti pakeisti vienu ilgu. Tik penktojoje pėdoje tai daroma labai retai, nes prieš eilutės pabaigą turi išryškėti daktilinis eiliavimo pobūdis. Toks daktilų keitimas spondėjais yra pirma svarbiausioji priemonė monotoniškumui išvengti. Tad turime šią antikinio hegzametro schemą:

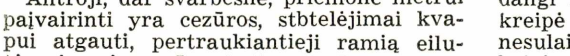

Antroji, dar svarbesnė, priemonė metrui paįvairinti yra cezūros, stbtelėjimai kvapui atgauti, pertraukiantieji ramią eilutės eigą, ir cezūrų kaita. Cezūros po arzės (kirčiuotojo skiemens) vadinamos vyriškomis, arba romėniškomis, po nekirčiuotojo (tezės, gr. thesis) moteriškomis, arba graikiškomis. Pagrindinės H. cezūros: po trečiosios pėdos trochėjo (1), po trečiosios pėdos arzės (2) ir po ketvirtosios pėdos arzės (3). Pastaroji cezūra paprastai būna lydima dar antrinės cezūros antrojoje pėdoje po arzės (4). Svarbiausiųjų cezūrų schema:

H. vadinamas dar versus heroicus, nes juo eiliuota seniausia žinoma graikų herojinių laikų poezija Homero epas. Viena H. ir viena pentametro eilutė sudaro eleginį distichą.

Viduramžių lotyniškoje poezijoje dažnai pasitaiko H., kurių eilutės pabaiga būdavo rimuojama su moteriškąja cezūra trečiojoje pėdoje. Tai vadinamieji leoniniai H., gavę vardą nuo poeto Leono apie 1150.

Naujųjų kalbų H. eiliavimas ne metrinis, bet toninis: jis remiasi ne ilgųjų ir trumpųjų, bet kirčiuotųjų ir nekirčiuotųjų skiemenų kaita. Jau XVI a. italas A. Caro ir pracūzas Baïf savo literatūrose bandė H. įvesti, nors ir nesusilaukė visuotinio pritarimo. Tokius pat bandymus darė ir anglas A. Fraunee apie 1670 ir tuo pat metu švedas Stjernhjelm. Klopstocko Messias 1748 hegzametrą paskatino įsigalėti vokiečių poezijoje. Pažymėtinos J. H. Vosso idilijos, Odisėjos, Iliados ir Eneidos vertimai, Goethės Hermann u. Dorothea, Reineke Fuchs. Rusai Tredjakovskij ir Žukovskij vartojo grynai daktilinį H.

Mūsų literatūroje H. randame jau 1589. Tai jėzuitų akademijos H. sveikinimas karaliui Zigmantui Vazai lankantis Vilniuje. Aklai laikydamasis antikinės technikos, šių H. autorius vartojo grynai metrinį eiliavimą, taikė eziziją. Kitas akademijos sveikinimas iš 12 eilučių 1729. L. Rėza 1824 skaitė savo hegzametrinį eilėraštį per Karaliaučiaus univ. lietuvių seminaro šimto metų sukaktį. H. vartojo Vaičaitis, Kudirka ir kt. Žymiausi hegzametriniai veikalai mūsų poezijoje K. Donelaičio Metai ir pasakėčios, dr. J. Ralio verstoji Odisėja 1921 ir J. Ralio, S. Čiurlionienės-Kymantaitės, P. Žadeikio ir J. Talmanto verstoji Iliada 1930.

Donelaičio H. yra toninis, tačiau kiek atsižvelgiama, ypač vėlesniuosiuose H., ir į skiemenų ilgį. Spondėjai viršija daktilus. J. Ralys ir jais sekdami kiti Homero vertėjai nepaisė Donelaičio sankcijonuotos lietuviškojo H. tradicijos ir, nusižiūrėję į rusiškąjį, stengėsi vartoti vien daktilus. Kadangi Homero vertėjai maža dėmesio tekreipė ir į cezūras, tai Ralio ir jo tęsėjų nesulaikomą daktilinį audringumą ir nesibaigiančią monotoniją tepralenkia nebent dar monotoniškesnis Giezens, latviško Homero vertėjo, grynai daktilinis H., kuriame ištisai kartojasi ta pati moteriškoji cezūra, prieš ją dviskiemenis, o po jos vienskiemenis žodis.

M. Biržiška, Donelaičio raštai 1921; *Georg Gerullis,* Litauische Hexameter von 1589: Filologu Biedrības Raksti X sējums 1930; *Vc. Biržiška,* Nežinomi senieji lietuviški tekstai: Tauta ir Žodis VII knyga 1931; *Fr. Brender,* Der litauische Hexameter: Archivum Philologicum VII knyga 1931; *M. Račkauskas,* Šis tas apie Homero Ilijados vertimo redagavimą: N. Romuva 23 (75) nr. 1932; *Fr. Brender,* Woerter auf *-ninkas* und *-ininkas* in Donalitius' Dichtungen: Archivum Philologicum III knyga 1932; Zur Metrik der litauischen Hexameter von 1589: Archivum Philologicum IV knyga 1933; *E. Radzikauskas* (L. Gira), Lietuviškos eilėdaros kūrimosi raida. I dalis: 16–18 amžiai: Darbai ir Dienos III 1934; *A. Gražvydas,* Homero Odisėja: Vairas 5 1937; *Th. Georgiades,* Der griech. Rhythmus 1949; *A. Rukša,* Lietuviškojo heksametro technikos raida: Vasario 16 gimnazijos metraštis 1955. *A.Rkš.*

Hehn Viktor (1813–1890) baltų vokiečių rašytojas, parašęs klasišką veikalą Kulturpflanzen und Haustiere 1870, [8]1911, Das Salz, eine kultur-historische Studie 1873. Rašė veikalų ir literatūrinėmis temomis:

Gedanken über Goethe ²1946 ir studiją De moribus Ruthenorum 1892.

Heiberg 1. Gunnar (1857–1929) norvegų rašytojas dramaturgas, režisorius ir kritikas, rašęs politines bei socialines satyras ir idėjines dramas. Išsp. Kong Midas (Karalius Midas) 1890, Balkonen (Balkonas) 1894, Kjaerlihedens tragedie (Meilės tragedija) 1904, Jag vil vaerge mit land (Aš noriu ginti savo kraštą) 1912, Paradsengen (Paradinė lova) 1913.

2. Johan Ludvig (1791–1860) danų rašytojas bei teatro kritikas. H. įvedė vodevilį į danų literatūrą. Jo Elverhöi (1828) buvo viena iš daugiausia statomų danų dramų. Kaip kritikas turėjo nepaprastai didelės įtakos. Išsp. dramas Elverhöi 1828, En Sjael efter Döden (Siela po mirties) 1841, Sysovardag (Septynių miegalių diena) 1848, Alferne 1835, eilėraščiai Nye digte 1841, moksliniai veikalai Grundtraek til philosophiens philosophi 1832, Om phylosophiens betydning for den nuvaerende tid 1833. *J. Lng.*

Heidatelis (Heydatel de Rothville) Jonas (1800–1871) prancūzų emigranto sūnus, Lietuvos vandens susisiekimo inžinierius. 1819–24 išėjo Vilniaus univ. fizikos-matematikos fak. mokslą. Dalyvavo slaptoje Vilniaus univ. studentų filaretų draugijoje. 1824 išvežtas į Petrapilį, kur baigė kelių institutą. 1837–39 dirbo prie Oginskio perkaso, jungiančio Dnieprą su Nemunu. 1857–63 susisiekimo apygardos viršininkas su buveine Kaune. Pertvarkė Pärnu, Liepojos, Ventpilės ir Rygos uostą. Paliko uostų (Klaipėdos ir kt.) aprašymus ir išsp. O rabotach po ustrojstvu Libavskogo porta 1863.

Heydeck Johannes Wilhelm (1835–1910) vokiečių tapytojas ir proistorikas. Studijavo Karaliaučiaus meno akademijoje, vėliau jos prof. Tapė religinio ir istorinio turinio paveikslus, gamtovaizdžius ir portretus. Svarbesnieji darbai: Homeras ir Dovydas (senojoje Karaliaučiaus univ. auloje), Luizės bėgimas, paveikslai iš Odisėjos (Įsruties gimn.), autoportretas ir kt. Be to, H. yra buvęs aktyvus Prussia draugijos Karaliaučiuje bendradarbis ir yra atlikęs daug kasinėjimų Rytprūsiuose, kurių duomenis yra paskelbęs daugiausia Prussia žurnale: Der Glasfluss und seine Entwicklung bis zum 12. Jahrhundert (1890), Zwei Steinzeitskelette in dem Prussia-Museum (18 t., 1893), Das Gräberfeld von Daumen (19 t.), Die Wikingergräber in der Kaup bei Wiskiauten (21 t.), Pfahlbauten in Ostpreussen (22 t.) ir kt. *J. P.*

Heidegger Martin (g. 1889 IX 26) vokiečių filosofas, vienas iš pačių didžiųjų dabarties mąstytojų. Gimęs katalikiškoje šeimoje, iš pradžių studijavo teologiją, vėliau domėjosi fizika ir matematika, kol perėjo prie filosofijos. 1915 habilitavosi Freiburgo i. Br. universitete disertacija Die Kategorienlehre des Duns Scotus (išsp. 1916). 1923 pakviestas prof. į Marburgo univ. Husserliu. išėjus į emeritūrą, 1928 grįžo į Freiburgą užimti jo katedros. 1933 kelis mėnesius rektoriavo, bet netruko nusivilti nacionalsocializmu. Po II pas. karo kuriam laikui prancūzų karinės valdžios neleistas paskaitų skaityti, toliau vėl dėstė Freiburgo univ., kol išėjo į emeritūrą.

M. Heidegger

Iš pradžių formuotas viduramžinės filosofijos ir Husserlio fenomenologijos, H., kaip retai kas, nuodugniai įsigilinęs į vakarietinės filosofijos istoriją. Kiek, iš vienos pusės, jo mąstymas yra kūrybiškai originalus, tiek pat, iš antros pusės, atviras visai vakarietinio mąstymo tradicijai. Ypatingu dėmesiu H. kreipiasi į senuosius graikus, specialiai į priešsokratikus, kaip filosofinio mąstymo pradininkus. Šis H. atvirumas visai vakarietinio mąstymo istorijai nėra atsitiktinis, jis susijęs su H. teigiamu esminiu būties mąstymo ‚istoriškumu'. Išaiškinti laiką kaip būties prasmę yra centrinis H. rūpestis, išreikštas pagrindinio jo veikalo antrašte Sein und Zeit 1927 (⁷1953). Šis veikalas ir yra ta knyga, kuri iniciavo vad. egzistencializmą.

H. imasi iš naujo klausti, kas yra būtis, nes, pagal ji, kiek paprastai ji laikoma savaime suprantama, tiek pat ji lieka faktiškai nemąstoma. Atsakyti šiam klausimui H. leidžiasi išskleisti žmogų kaip tą būtybę, kuri paženklinta ‚būties supratimu'. Žmogus tarp visų būtybių yra ta būtybė, kurios buvimas yra ‚būties supratimas', nes jis vienas egzistuoja išeidamas iš savęs, rūpindamasis pasauliu ir tuo pačiu būdamas atviras būčiai. Šia specialia prasme H. vadina žmogų ‚Dasein', nes kaip tik jo esmė yra ‚egzistencija', imant šį žodį raidine jo prasme (ex-sistere ‚išeiti iš savęs, t. y. išeiti į būties atvirybę). Kiek žmogiškasis buvimas yra šis iš savęs išėjimas į pasaulį, H. teikia jam ‚rūpesčio' vardą. ‚Rūpesčio' žodis H. mąstyme slepia tai, kas tradiciškai vadinama pažinimo klausimu. Tai nėra tik paprastas seno termino (‚pažinimas') pakeitimas nauju (‚rūpesčiu'). H. imasi pažinimą išaiškinti iš pirminio jo pagrindo, kuriuo yra pats mūsasis pasaulyje buvimas (In-der-Welt-sein), mums abejingą gamtą perkuriąs į žmogiškai prasmingą pasaulį. Rūpestyje, kaip jų

galimybės pagrinde, teorija ir praktika, pažinimas ir veikimas pasiekia jų pirminę vienybę: daiktai atsiskleidžia ne ‚grynai akiai', o tai ‚rankai, kuri jiems suteikia įrankių prasmę. Bet kasdieniniai rūpesčiai, nors ir prasmingi, gresia žmogui panerti jį į ‚netikrąją egzistenciją', kurioje žmogus save užmiršta. Sutelkia žmogų savyje tik ‚tikrasis rūpestis', besikreipiąs į žmogiškosios būties visumą — mirtį. Mirtis vokiečių filosofui nėra tik kažkada ateityje užklupsiąs gyvybės nutraukimas, o pats žmogiškasis buvimo būdas. Paradoksiniu H. žodžiu, tol žmogus miršta, kol jis gyvena. Šio paradoksinio teksto prasmė: ne tik faktiškai žmogaus laukia galas, bet pačia savo esme žmogus yra baigtinė būtybė. Užuot svajojus galimybių begalybę, savęs realizavimui tėra vienas kelias — prisiėmimas visų galimybių išskyrimo kaltės apsisprendimu save realizuoti duotoje istorinėje situacijoje. Istorija yra ‚tikrasis laikas', kurio kūrimu žmogus kuria save patį. Ir būtent, pagal H., ne todėl žmogus yra ‚laikinis', kad jis ‚istorijoje stovi', bet, priešingai, tik todėl žmogus gali istoriškai egzistuoti, kad jis pačiame savo būties pagrinde yra laikinis. Laikiškumas yra žmogiškosios egzistencijos, kaip ‚rūpesčio', ontologinė prasmė. Remdamasis šia žmogiškosios egzistencijos samprata, H. baigė pasirodžiusiąją Sein und Zeit dalį klausimu: ‚ar apsireiškia pats laikas būties horizontu?' Pasirodžiusioji šio veikalo dalis, pagal paskelbtą planą, pilnai neapėmė nė pirmosios dalies. Jo tęsinys nepasirodė ir nepasirodys, kaip autorius aiškino, metafizikos kalbai pasirodžius nepakankamai.

H. filosofijos radikalus originalumas ir jo minties dialektinis aštrumas netruko atkreipti ne tik filosofų, bet ir apskritai intelektualų dėmesį. Tačiau, antra vertus, H. mąstymo savitumas ir ypačiai nauji, savotiškai susikurti terminai daro jį itin sunkiai prieinamą autorių. Gausūs komentatoriai skirtingai jį interpretavo, pačiu šiuo skirtingumu versdami jais abejoti. Pats gi autorius ištisus 20 metų veik ištisai tylėjo. 1927–47 tarpe tepasirodė veikalas Kant und das Problem der Metaphysik (1929, ^{2}1951), straipsnis Vom Wesen des Grundes (1929, ^{3}1949), įžengiamoji paskaita (Freiburgo univ.) Was ist Metaphysik (1929, ^{5}1949) ir dvi brošiūros Platons Lehre von der Wahrheit 1942 ir Vom Wesen der Wahrheit 1943 (^{3}1954). Be išvardintųjų dalykų, pasirodė dar (nuo 1936) tik keli straipsniai, interpretavę Hölderliną. Prancūzuose J.-P. Sartre'ui, besiremiančiam H. filosofija, egzistencializmą išpopularinus ateistiniu humanizmu, atsakydamas jam šiame sąryšyje patiektus klausimus (Brief über den ‚Humanismus' 1947), H. pirmą kartą pasisakė dėl klaidingos jo interpretacijos ir išsigynė visų -izmų (ir egzistencializmo, ir humanizmo ir, pagaliau, ateizmo). Tik nuo 1950 pasirodė eilė naujų veikalų: Holzwege 1950 (įvairios temos), Einführung in die Metaphysik 1953 (reikšmingiausia knyga po Sein und Zeit), Was heisst Denken 1954 (1951–52 universitetinis kursas), Vorträge und Aufsätze 1954 (įvairios temos).

Nors ir nepaneigiant to, kas dėstyta Sein und Zeit, naujuosiuose H. veikaluose jaučiama tam tikro naujo posūkio. Anksčiau H. mąstymas buvo interpretuotas turįs savo centrą žmogų. Paneigdamas šią interpretaciją, H. įsakmiai pabrėžia žmogų esant ne viešpačiu, o ‚būties sargu'. Jei žmogus yra vienintelė būtybė, kuri egzistuoja ‚ex-sistencijos' (iš savęs į būtį išėjimo) būdu, tai kaip tik net pačio žmogaus aptartyje esminiu dalyku yra ne pats žmogus, o būtis kaip ta dimensija, kurioje vyksta jo egzistencija. ‚Būčiai artuma' yra esminė sąlyga žmogiškajai egzistencijai išskleisti. Vietoje mąstymo primato priešais būtį H. teigia: ‚būtis nėra mąstymo kūrinys, bet esmingas mąstymas tikrai yra būties įvykis'. Užuot jautęsis tiesos kūrėju, žmogus privalo saugoti ‚būties tiesą'. Bet iš antros pusės, būtis privalo žmogaus kaip tos būtybės, kurioje ji gali apsireikšti. Kalboje būtis apsireiškia: ‚kalba yra būties (kitur: būties tiesos) namai'. Jei šiandien esame patekę į ‚būties užmiršimą', tai todėl, kad pirminė būties šviesa yra palikusi šiuos ‚namus'. Iš čia H. pastanga leistis į pirmuosius graikų mąstytojus ir jų išlikusiuose fragmentuose jieškoti to pirminio žvilgio, kuris iš betarpiškos būčiai artumos kūrė žodžius.

Galutinė H. minties prasmė lieka, logiškai imant, neaiški, ir būtent ne dėl to, kad ‚autorius nebūtų pajėgęs aiškiai išsakyti', o dėl to, kad jis žadina į pagrindingesnį mąstymą, negu ligšiolinė metafizika. H. akimis, visa ligšiolinė metafizika gilinusi būties užmiršimą, vartodama ‚būties' žodį, bet faktiškai manydama tik ‚būtybę kaip būtybę'. Skelbdamas metafizikos ‚nuveikimą', H. apeliuoja nuo ‚filosofijos' į ‚mąstymą' (‚esmingą mąstymą', ‚būties tiesos mąstymą'). Veikale Was heisst denken jis pabrėžtinai konstatuoja: ‚Das Bedenklichste in unserer bedenklichen Zeit ist, dass wir noch nicht denken'. Tai, kas mąstymą daro tokį sunkų, yra pats paprastumas to, į ką jis privalo kreiptis: pati būties artuma daro ją mums tolimą ir jos mąstymą tokį sunkų. Užuot naują ‚sistemą' sukūręs (nors, formaliai imant, Sein und Zeit filosofija yra labai sisteminga), H. visą ligšiolinę filosofiją pastato prieš klausimą, kas ji buvo ir kas ji privalo būti. Savo paties žvilgį į vakarietinę filosofiją H. išreiškė šiuo aforizmu: ‚ateiname per-

vėlai dievams ir per anksti — būčiai, kurios pradėta giesmė yra žmogus'. (Aus der Erfahrung des Denkens, 1954).

Suprantama, kodėl milžiniškas H. poveikis dabarties filosofijai reiškiasi ne įprastiniu įtakingos ‚mokyklos' sukūrimu, o greičiau fermentiniu filosofinės minties žadinimu. Vienaip ar antraip dauguma dabarties filosofų yra turėję nusistatyti H. atžvilgiu. Gyvo domesio H. filosofija yra susilaukusi ir mūsų filosofuose.

J. Girnius, Heideggerio egzistencialinė filosofija (Logos, 1936, 1 ir 2 nr. nr.); (") Egzistencialinė filosofija ir ateities filosofavimo rūpesčiai (Židinys, 1939, 5–6 nr. ir LKMA Suvažiavimo Darbai III); *V. Stanka,* Egzistencializmo tamsa ir šviesa 1954; *A. Sternberger,* Der verstandene Tod 1934; *A. Fischer,* Die Existenzphilosophie H.s 1935; *A. de Waelhens,* La philosophie de M. H. 1942; (") Chemins et impasses de l'ontologie heideggerienne 1953; *M. Müller,* Existenzphilosophie 1949; (") La crise de la métaphysique 1953; *E. Vietta,* Die Seinsfrage bei M. H. 1950; *K. Löwith,* H., Denker in dürftigen Zeit 1935. *J. G.*

Heidelberg v. Vokietijos mst. Badene, prie Neckaro upės toje vietoje, kur jos siauras klonys iš Odenwaldo kalnų atsiveria į Reiną, 20 km nuo Mannheimo; 118.000 gyv. (1953). Miestas susikūręs upės kair. krante ir iš abiejų pusių supamas arti 100 m augščio stačių upės klonio šlaitų, kurių augščiausioje vietoje (Jettenbühl) mieste iškyla pilis. Radioaktyvaus mineralinio vandens versmės; mokslo priemonių, pianinų, pritraukiamųjų rašyklių, varpų liejimo, cigarų, vagonų pramonė. Dėl savo gražios gamtinės aplinkumos, patogios padėties, pilies ir univ. garso turistų mėgiamas, ir turizmas yra svarbiausias miesto pajamų šaltinis. Pilis iš didžiausių ir garsiausių Vokietijoje; seniausioji jos dalis iš XIII a., bet architektūriniu atžvilgiu vertingiausi XVI–XVII a. renesansiniai skyriai. Jos įdomybės yra 4 granito kolonos iš Karolio D. pilies ir 186.000 l talpos pasaulyje didžiausia vyno statinė (padirbta 1751, nuo 1769 nenaudojama). H. universitetas yra seniausias iš veikiančiųjų Vokietijos univ. ir vienas iš garsiausiųjų, įkurtas 1385 Palatinato elektoriaus Ruprechto I. Bet tikrasis jo organizatorius buvo kat. teologas Marsilius von Inghen, kuris jį sukūrė kaip katalikų teologijos augštąją mokyklą. 1556 — 1616 kalvinizmo centras. 1622 katalikų karo vadas Tilly, užėmęs H., universiteto turtingąją biblioteką Bibliotheca Palatina išgabeno į Vatikaną. 1652 paverstas pasaulietinių mokslų univ. Jo garsas pradėjo sklisti tik po 1803, kai H. buvo priskirtas Badenui, kurio didysis kunigaikštis jį perėmė savo globon. XIX–XX a. jis yra vienas garsiausiųjų Europoje su žymiu skaičiumi studentų užsieniečių. Iš viso apie 2000 stud. ir 200 mokslo personalo narių; bibliotekoje apie 600.000 tt. ir 5000 senų rankraščių. Veikia teologijos, teisių, filosofijos ir medicinos fakultetai.

H. jau minimas 1196, 1633 užimtas švedų, 1689 ir 1693 užimtas prancūzų ir išdegintas. Be universiteto, H. yra ir kitų

Heidelberg

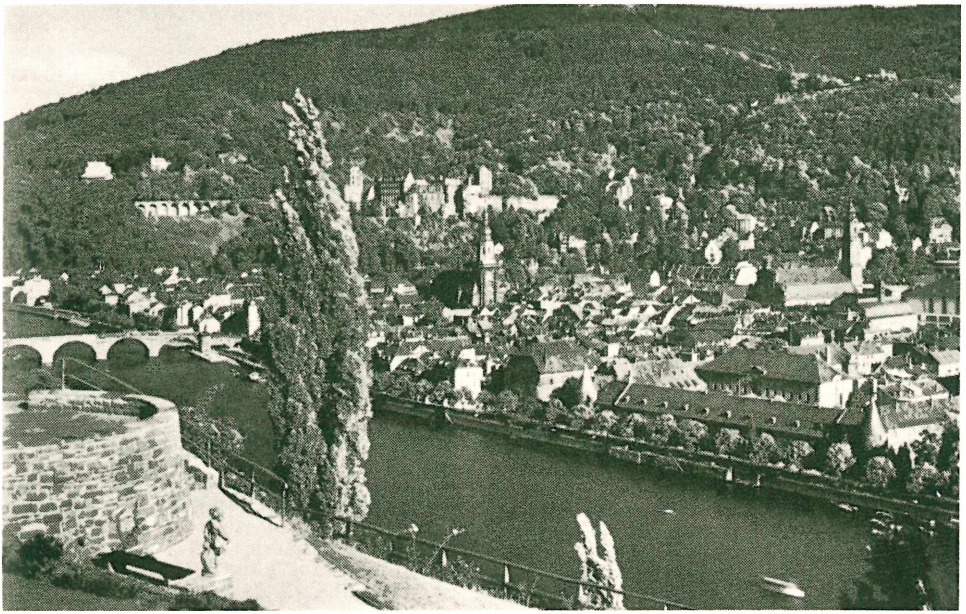

Heidelberg iš filosofų sodo

mokslinių institucijų, kurių žymiausios: mokslo akademija, radiologijos institutas, Max Plancko medicinos tyrimų institutas, observatorija, botanikos parkas, muzikos konservatorija, mokykla viešbučių personalui ruošti, mokytojų seminarija ir šešios augštesniosios mokyklos. II pas. karo metu miestas nenukentėjo. Nuo 1948 JAV kariuomenės Vokietijoje štabo būstinė ir IRO amerikiečių zonos centrinės įstaigos vieta. *A.B.*

H. l i e t u v i a i. H. universitetą lietuviai pradėjo lankyti antroje XVI a. pusėje. Čia studijavo nemaža Lietuvos didikų sūnų: 1586 Petras Valavičius, 1589 Jonas Skuminas (Tiškevičius), D.L.K. iždininko Teodoro Tiškevičiaus sūnus, Lukas ir Jurgis Masalskiai, 1591 Jonas ir Mikalojus Hlebavičiai, Jonas Sapiega, 1602 čia buvo atvykęs Kristupas Radvila, bet į univ. neįsirašė, 1608 Aleksandras ir Jurgis Narušević iai, 1618 Hektoras Dovydas Čičinskas, 1664 Povilas Radziminskis ir kt. Nepriklausomosios Lietuvos laikais H. studijavo V. Gustainis, matematikas P. Katilius, žurnalistas V. Kaupas, proistorikas J. Puzinas, teisininkas M. Šudnagys ir kt. *J. P.*

Karui pasibaigus, 1945 V 7–9 pačiame H. buvo vos keli lietuviai. Apylinkėj jų buvo daugiau. H. liet. skaičius greit didėjo. H. įsikūrė JAV kariuomenės vyr. štabas Europai su daugeliu įstaigų ir kariuomenės, ir todėl nebuvo sunku darbo gauti. Kitiems rūpėjo universitetas. 1945 VII pačiame H. buvo jau 45, o XII jau 95 lietuviai. Jie sudarė organizuotą H. lietuvių bendruomenę. Prie jos taip pat prisijungė artimoje apylinkėje užsilikę gyventi lietuviai ir sudarė lyg poskyrius: Rheinau-Schwetzingen apie 40 (daugiausia vyrai, dirbę pas amerikiečius), Bruchsal 4, Mosbach 14, Breiten, Weinheim ir kt. 1946 VII H. lietuvių bendruomenės komitetas savo žinioje turėjo jau 204 lietuvius. Toks lietuvių skaičius H. bendruomenėje beveik pastovus liko iki 1949 vidurio, kol prasidėjo emigracija užjūrin. 1950 gale pačiame H. beliko apie 20, 1951 apie 10 lietuvių, Apylinkėje liko apie 25. Pastarieji kilę daugiausia iš M. Lietuvos ir nebuvo linkę arba negalėjo emigruoti.

Prieš H. bendruomenei išsisklaidant, buvo 86 studentai ir 118 nestudijuojančių; iš pastarųjų 84 gyveno H., o 34 prisilaikė apylinkės vietovėse. Kadangi stovyklos čia įsteigti nebuvo leidžiama, tai nestudijuojantieji negaudavo nei iš Amerikos karo valdžios, nei iš UNRRA jokios materialinės paramos. Jie pragyvendavo iš uždarbio ir pašalpų.

Pradžioje studijuojančiųjų materialinė būklė buvo gana gera. Visų tautybių DP studentams, studijuojantiems H., UNRRA buvo įsteigusi 1945 XII 15 bendrabutį stovyklos teisėmis ir nemokamai duodavo maistą specialioje valgykloje. Reikalai pablogėjo, kai 1947 DP globą perėmė IRO ir nuo 1948 pradžios panaikino tą Student

Heidelbergo lietuviai studentai (1948)

Hostels. Dėl to dalis studentų metė studijas, kita dalis, ypač medikai, Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pagelbimi, tęsė jas iki baigimo ar emigracijos.

Specialybėmis lietuvių studijavo: mediciną 21 (baigė beveik visi), teisę 12 (doktoratus įsigijo 3), chemiją 5, biologiją 2, geologiją 1, fiziką 1, ekonomiją 9, humanitarinius mokslus 14, vertėjų 9, geografiją 1, muziką 2, ev. teologiją 1.

UNRRA Student Hostels dir. William H. Sudduth 2nd ir jo pavaduotoja Student Supervisor Ruth E. Prager rūpinosi studentais ir juos globojo. Kai Sudduth sugrįžo į JAV, tai New Yorke suorganizavo rėmėjų būrelį, siųsdavo siutinius ten pasilikusiems, o atvykusiems į JAV teikė visokeriopą pagalbą.

H. studentai lietuviai turėjo progos sueiti į kontaktą su įvairių tautybių studentais, propaguoti savo meną, papročius, diskutuoti politiniais savų kraštų reikalais. Tam gyvenamo laiko tarpui nuvaizduoti yra išleistas gausiai iliustruotas leidinėlis albumas UNRRA Students–Heidelberg–UNRRA Studenten 1945 . 1946 . 1947 . An der Universität Heidelberg.

H. lietuviai sudarė bendruomenę, kuri ruošdavo minėjimus, šventes, savitarpinius rengimus. Studentai buvo surengę St. Sodeikos vedamo choro ir Rajauskaitės fortepiono koncertus, tautinių šokių spektaklį. Choras specialiai koncertavo Amerikos Raudonojo Kryžiaus būstinėje kariams.

H. kolonija turėjo ir savo parapiją, priklietą prie vietinės vokiečių parapijos. Jai vadovavo pirmiausia kun. P. Bačinskas, o jam išvykus—kun. Antanas Valiuška, kun. Pranas Vasaris, kun. Jokūbauskas.

1945 VIII 8 — 1951 veikė Lietuvos Raudonojo Kryžiaus skyrius. Jis turėjo dar ypatingų uždavinių: tarpininkavo JAV kariuomenės vyr. štabe Europai belaisvių ir civilių internuotųjų lietuvių išlaisvinimo reikalais; lankydavo ir spauda paremdavo už 30 km Aglasterhausene UNRRA globojamų DP vaikų našlaičių centre esančius lietuviukus, kurie vėliau beveik visi buvo išgabenti į JAV ir adoptuoti.

Lietuvos Raudonojo Kryžiaus skyriui pusketvirtų metų vadovavo Al. Koncė, 1 metus kun. A. Valiuška ir pabaigoje Balsevičius. H. lietuvių bendruomenei visą laiką vadovavo inž. B. Sližys.

Nedidelis lietuvių skaičius H. tebėra užsilikęs ir 1956, o jo universitete yra kasmet keletas studijuojančių lietuvių.

A.Kn.

Heidelbergo katekizmas (Catechesis palatina) elektoriaus Friedricho III Pamaldžiojo įsakymu 1563 Heidelbergo teologų Zacharijo Ursino (tikriau Beer) ir Kasparo Oleviano parašytas ir Heidelbergo sinodo priimtas ir išspausdintas evangelikų tikybos išdėstymas 129 klausimais ir atsakymais. Į lietuvių kalbą išversta: Heidelbergskas katekizmas letuwiszkoje kalboje iš naujo iszdůtas 1857; 1893 A. Bezzenbergio kontrafakcija lotynų raidėmis; Heidelbergo katekizmas 1936 (Biržuose).

Heidelbergo žmogus (lot. Homo Heidelbergensis) seniausias ligi šiol Europoje žinomas žmogaus likutis. H.ž. terastas apatinis žandikaulis 1907 Mauerio k., netoli Heidelbergo. Žandikaulis aptiktas smėlyje, maždaug 24 m gilumoje. Žandikaulis yra masyvus, šoninės šakos labai plačios, o smakro atsikišimo visiškai trūksta. Savo forma jis primena gibono žandikaulį, bet dantys yra visiškai žmogiški. Sprendžiant pagal tose pačiose smėlio sąnašose surastus ledynų laikotarpio gyvulių kaulus (Elephas antiquus, Rhinozeros etruscus, Ursus arvernensis ir kt.), H.ž. priskirtinas antrajam, priešpaskutiniam tarpledyniniam laikotarpiui. Jis laikytinas greičiausiai Neandertalio žmogaus protėviu. Žandikaulis saugomas Heidelbergo univ. gamtos muzėjuje.

O. Schötensack, Der Unterkiefer d. Homo Heidelbergensis 1908; *Chr. Krollmann,* Altpreussische Biographie I 1941. *J. P.*

Heyden (Heijden, Heyde, Hyde) Jan van (1637–1712) olandų tapytojas, piešęs daugiausia žavius saulės apšviestus Amsterdamo kanalų, gatvių, tiltų, bažnyčių vaizdus, Pareinio miestų aikštes ir paskendusias žalumynuose pilis. Visur tiksliai išlaikytos architektūrinės smulkmenos gražiai derinosi su sentimentaliniu gamtovaizdžiu. Figūras jo paveiksluose piešė A. van der Velde ir V. van der Velde ar van der Neer. Darbų paliko apie 150: Rotušės vaizdas, Naujoji turgavietė, Perkasas, Briuselio reginys.

Heidenreich Ferdinand Albert (1819 — 1901) medicinos daktaras Tilžėje. Rinko augalus M. Lietuvos daly Klaipėdos krašte ir buv. Suvalkų gubernijoje.

Heidenstam v. Verner (1859–1940) švedų rašytojas, švedų akad. narys 1912, No-

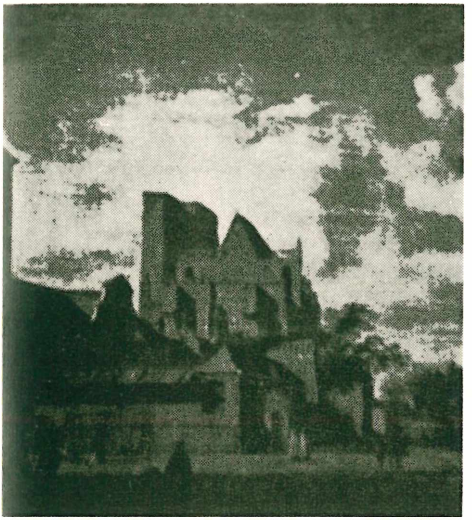

J. Heyden Amsterdamo kampelis

belio literatūros premijos laureatas 1916. 1888 išleido savo debiutinį eilėraščių rinkinį Vallfart och vandringsår (Kelionė ir keliavimo metai), kuris buvo vienas iš savotiškiausių švedų literatūroje. Savo grožio garbinimu ir ilgesiu atsijungti nuo kasdienybės ir jos realizmo, ką savo rinkiny taip išryškino, H. pradėjo naują erą švedų poezijoje. Toji žaisminga, arogantiška pagava, dėl kurios debiutinis rinkinys buvo palaikytas dideliu literatūriniu įvykiu, vėliau kiek atvėso rinkinyje Dikter (Eilėraščiai) 1895. Turtingiausią savo grožio ir svajonių išraišką H. pasiekė romane Hans Alienus 1892. H. stiprus prisirišimas prie tradicijos, jau prasikišusios minėtame romane, jį vertė dar intensyviau pagerbti praeitį. Joks kitas švedų poetas tiek baigtai neišreiškė ištikimybės praeičiai, meilės tėvynei, jausmo gimtajai tėviškei, kaip H. Iš protėvių paveldėtus žygdarbius H. iškėlė pvz. pasakojimų iš Karolio XII laikų rinkiny Karolinerna (Karoliečiai) 1897 — 98. Čia jo pasakojimo menas pasiekia savo viršūnių. Grožio garbinimas vien tik dėl grožio, tiek ryškus jo jaunystės lyrikoje, išsivystė į moralinį grožio reikalavimą,— į reikalavimą be jokio egoizmo skirtoms pareigoms atlikti. Tas didingas pareigingumas ryškus, vaizduojant šv. Brigitą romane Heliga Birgitas pilgrimsfärd (Šventosios Brigitos pilgriminė kelionė) 1901. Iš didžiųjų prozos veikalų paminėtinas ir didžiulis romanas Folkungaträdet (Folkungų medis) 1905–07, kur vaizduojama pirmoji Švedijos krikščioniškoji karalių dinastija. Pagaliau, rinkinyje Nya dikter (Naujieji eilėraščiai) 1915 H. garbina viską, kas jungia žmones tauresniam ir harmoningesniam gyvenimui. Jo tautinis apreiškimas prasiplečia, pasidaro gilesnis ir tampa bendro žmoniškumo apreiškimu. H. rinktiniai raštai 23 tt. 1943–45. *J.Lng.*

Heidenstein Reinhold (1553–1620) lenkų kronikininkas ir istorikas. Nuo 1582 Stepono Batoro sekretorius, vėliau Zigmanto Vazos sekretorius. Išleido De bello Moscovitico 1584, 41600, Jus terrestre nobilitatis Borussiae correctum.

Heydrich Reinhard (1904—1942) vokiečių nacių Gestapo pareigūnas, Himmlerio pavaduotojas, 1933 Dachau koncentracijos stovyklos steigėjas. 1941 paskirtas vadinamosios Bohemijos ir Moravijos protektoriumi. 1942 čekų patriotai jį nužudė. Po kelių dienų naciai, keršydami už H. nužudymą, sunaikino visą Lidice kaimą.

Heyerdahl 1. Hans (1857–1913) norvegų tapytojas. Už paveikslą Sergantis vaikas buvo jam paskirta prancūzų stipendija. Tapė fantastines kompozicijas, portretus, gamtovaizdžius.

2. Thor (g. 1914) norvegų zoologas bei etnografas. Jis vadovavo garsiajai Kon-Tiki ekspedicijai 1947. Ekspedicija vyko balsos medžio plaustu iš Callao Peru valstybėje ligi Tuamotų salų Polinezijoje (8000 km, ekspedicijos laikas 101 para). Ekspedicijos tikslas buvo įrodyti, kad polinezai iš dalies kilę iš priešinkinių indėnų kilčių, patekusių iš Peru maždaug prieš 1500 metų ir greičiausiai balsos medžio plaustais persiirusių Ramųjį vandenyną. Savo tą kelionę H. yra popularių aprašęs knygoje Kon-Tiki ekspedissionen 1947, lietuviškas vertimas JAV 1954. Išsp. American indians in the Pacific, The theory behind the Kon Tiki expedition 1952, Some problems of aboriginal Migrations in the Pacific (Archiv f. Volkskunde, Bd. 6/7, 1952).

Heifetz Jaša (g. 1901 Vilniuje) Lietuvos žydų kilimo JAV smuikininkas. Šešerių metų amžiaus debiutavo Kaune su Mendelssohno koncertu. Aštuonerių metų amžiaus baigęs Vilniaus muzikos mokyklą, tęsė studijas Petrapilyje Imperatoriškoje konservatorijoje. Dešimties metų amžiaus buvo priimtas į Leopold Auer virtuozų klasę. Dvylikos metų pradėjo koncertines keliones po muzikinį pasaulį. Nuo 1925 JAV pilietis. H. laikomas garsiausiu pasaulio smuikininku. Jame jungiasi virtuozinė technika su giliu temperamentu, didelio polėkio klasikinė interpretacija su nuostabiu įsijautimu į kūrinio formą bei autoriaus stilių. *Iz.V.*

Heijermans Herman (1864–1924) olandų rašytojas, dramaturgas, socialistų veikėjas. Rašė natūralistines apysakas iš jūreivių ir valstiečių gyvenimo ir jautrias istorijas iš vaikystės gyvenimo. Išsp. Ghetto 1898, Ora et labora 1902, Diamantstad

1904, De Opgaande Zon 1909, Dageraad 1918, Eva Bonheur 1919, Op Hoop van Zegen 1900 (liet. vertė A. Janulaitis). H. dramą Viltį vaidino Kauno vst. dramos teatras.

Heilbronn p. Vokietijos mst. Württemberge, abipus Neckaro upės, kuria ligi čia gali laivai plaukioti; 71.190 gyv. (1953). Maisto dalykų, batų, chemikalų, automobilių, siūlų, popieriaus, mašinų gamybos pramonė. II pas. karo metu sunaikinta 62% miesto.

Heiligenbeil M. Lietuvos mst. Senasis vardas galėjo būti Šventapilė, pasak Pretorijaus — Šventamiestis. 1301 kryžiuočių ordinas įsteigė pilį. 1938 9000 gyv. Žemės ūkio mašinų pramonė. 1945 sunaikintas ir rusų okupuotas. Bolševikų jis vadinamas Mamonovo. Dar 1905 surašymu H. aps. nurodomi šie lietuviški kaimai: Karbiai, Kildėnai, Klausyčiai, Kumgarbis, Kuišiai. Lankai, Legnitai, Mantilai, Kiemkalinė, M. Vindkiemis, Kopainiai, Kukėnai, Kupguliai.

H. Eysenblätter, Geschichte der Stadt H. 1896.

Heiligelinde bžk. Rastenburgo aps. Marijos šventovė Rytprūsiuose tarp Rössel ir Rastenburg, greičiausiai vokiečių ordino įkurta 1311. Stebuklais išgarsėjusi Marijos stovylėlė ir koplytėlė buvusi prie liepos (iš to ir pavadinimas vietovės: Šventoji Liepa) 1524 protestantų buvo sunaikinta. Tačiau nežiūrint griežto draudimo ir didelių bausmių maldininkai net iš tolimesnių kraštų nesiliovė lankę tos vietovės. Zigmanto Vazos sekretorius Steponas Szadurski ir Varmijos vysk. Simonas Rudnicki rūpinosi kulto atstatymu. Steponas Szadurski, nupirkęs vietovę, 1618–19 pastatė naują koplytėlę, pašvęstą Varmijos vysk. Simono Rudnickio. 1631 šventovės aptarnavimas pavestas jėzuitams Lietuvos Provincijos nariams. 1687–93 ten buvo pastatyta graži barokinė bažnyčia, kuri atstačius panaikintą jėzuitų ordiną vėl 1932 buvo perleista jėzuitams vokiečiams.

Clagius (Klage) Thomas Allensteinensis, Linda Mariana, sive de B. V. Lindensi seu ad Tilliam, in diocesi Varmiensi, sub cura PP.S.J. miraculis ciarissima 1659, dedikuota D.L.K. Jonui Kazimierui; *Ciaritius Michael,* Historia imaginis B. V. Lindensis; *A. Ulbrich,* Wallfahrtskirche in Heiligenlinde 1901 (lenkiškas vertimas Swięta Linda czyli S. Lipa nazwanego). *A.Lm.*

Heilsberg, lenk. Lidzbark Warminski, r. Prūsijos mst., 70 km į p. nuo Karaliaučiaus prie Alnos upės; 11.787 gyv. (1939; 1946 — 4201). XIV a. kryžiuočių pilis (gerai išsilikusi ir dominuojanti visą miestą), kurioje ligi 1772 buvo Varmės vyskupų rezidencija. 1945 per kautynes apie 50% miesto sunaikinta. Nuo to laiko jis Lenkijos administracijoje. Ligi 1945 čia buvo pagrindinis Rytų Prūsijos radijo siųstuvas. H. laikomas lenkų gyvenama sritimi, tačiau dar 1905 surašyme ten yra minimi

Heilsberg pilies kiemas

šie grynai lietuviškų vardų kaimai: Elditai, Keršiai, Kivitai, Kervinai, Klotainiai, Konitai, Krekolai, Komalmiai, Lemitai, Makolai, Markiemis, Varnegitai.

Heim Karl (g. 1874) vokiečių evangelikų teologas, Tübingeno univ. prof. Jo teologiją galima apibūdinti kaip bandymą Evangeliją ir moderniąją žmogaus mintį suvesti į konstruktyvų pašnekesį. Tačiau visur H. raštuose centrinę vietą skiria nuodėmių atleidimui. Šita esminė jo teologijos tendencija kyla iš pietistinės vokiečių liuteronų tradicijos, kuri visuomet buvo glaudžiame sąlytyje su britų metodizmu ir Amerikos evangelizmu. H. iš tikrųjų yra teologas ‚evangelistas' Vokietijos akademikų tarpe. Iki 1902 jis buvo vienas vyriausiųjų John R. Motto padėjėjų Krikščionių Studentų Sąjūdyje. Tikėjimo kilmė, jo nuomone, esanti visiškai nepriklausoma filosofinės minties. Tačiau savo teologiniuose samprotavimuose jis nevengia pavartoti ir daug gilių epistemologinių teigimų, stengdamasis pasitikti modernųjį mąstytoją ten, kur jis yra, ir jį pastatyti prieš būtinybę apsispręsti už Kristų. Savo knygoj Leitfaden z. Dogmatik 1912 jis yra pasakęs: ‚Visa apimanti dogmatikos tema yra apibūdinimas begalinio nuodėmės skurdo, kaip jis Kristaus pašalinamas'. Paskutiniosios jo teologinės mintys yra surinktos 3 tt. veikale, pavadintame Der Glaube u. das evangelische Denken der Gegenwart 1934–52. I tome Glaube und Denken H. gvildena Dievo transcendencijos klausimą. Antrajame tome Jesus der Herr H. ypač pabrėžia Senovinės Bažnyčios christologinę pažiūrą, kuriai Kristaus veikla ir mirtis yra šėtono nugalėjimas. Trečiajame tome Jesus der Weltvollender jis stato realistinę N. Testamento eschatologijos dramą prieš spiritualizuojančią senojo ir naujojo liberalizmo kryptį ir prieš platonizuojančiąją eschatologijos koncepciją. Išsp. Das Wesen des evang. Christentums ^{5}1929,

Glaubensgewissheit ⁴1949, Der christ. Gottesglaube u. d. Naturwissensch. ²1953. *A. Jr.*

Heimann Eduard (g. 1889) ekonomistas. Išsp. Die sittliche Idee des Klassenkampfes und die Entartung des Kapitalismus 1926, History of Economic Doctrines 1945, Freedom and Order 1947.

Heymann Ernst (1870—1946) vokiečių teisininkas, Prūsų mokslo akad. narys. Išsp. Trustee u. Trustee Company 1910, Englisches Privatrecht ²1914, Handelsrecht ²1944, Handelsgesetzbuch ²1950.

Heymans Corneille (g. 1892) belgų fiziologas, 1938 gavo Nobelio premiją. Nuo 1930 Ghento univ. profesorius.

Heimarmenė (gr.) likimo deivė, likimas, joniečių filosofų sukurtoji sąvoka.

Heimsoeth Heinz (g. 1886) vokiečių filosofijos istorikas, nuo 1931 Kölno univ. prof. Jo veikalas Die sechs grossen Themen der Metaphysik 1921 (²1934) turėjo įtakos metafizinio intereso napjam pažadinimui. Kiti jo raštai Metaphysik der Neuzeit 1928, Die Errungenschaften des deutschen Idealismus 1931, Geschichtsphilosophie 1948. Ilgą laiką red. Blätter für die deutsche Philosophie.

Heine Heinrich (1797–1856) vokiečių poetas. Gimė Duesseldorfo ortodoksų žydų pirklių šeimoje ir iki persikrikštijimo žinomas Harry Heine vardu. Tėvų pageidavimu pradėjo verstis prekyba, vėliau šį verslą metė ir studijavo teisę Bonnoje ir Goettingene. Pradėjo domėtis ir intensyviai studijuoti ir senąją vokiečių literatūrą, indų poeziją, užmegzdamas ryšius su A. W. von Schlegel ir tuometine vokiečių romantikų mokykla. 1825 baigė teisių studijas Berlyno univ., bet teisininko profesijos nepraktikavo. Tais pat metais H. persikrikštijo (Christian Johann Heinrich Heine) ir perėjo į evangelikų bažnyčią, nors — jo paties tvirtinimu — nieko taip nekentė, kaip krikščionybės ir kryžiaus, ir širdyje visuomet liko žydu. H. jau ankstyvoje jaunystėje bendravo su daugeliu tuometinių iškilių vokiečių rašytojų ir mintytojų (Hegel, Grabbe, Immermann, Goethe, Boerne ir kt.). 1822 pasirodė jo pirmoji eilėraščių knyga Gedichte, nesulaukusi didelio garso, bet išryškinusi charakteringąsias H. poezijos savybes: paskutiniojo romantiko (H. sau suteiktas vardas) svajonių pasaulį, išpintą, viduramžinių keliaujančių trubadūrų dainas primenančiais, subtilios erotikos ir platoniškos adoracijos posmais, atmieštais karčia ironija ir kandžiu sąmojumi. Tai buvo poezija artima Byrono audringoms ir nerimasčio kupinoms poemoms, vokiškojo Weltschmerzo ir europietiškojo pesimizmo, kur romansas ir elegija, panieka ir satyra viena kitą pakeičia kaip leitmotyvai muzikalinėje fūgoje. Tai buvo taip pat pradžia vadinamosios romantiškosios ironijos—autoparodijos, kurios pirmuoju, ir sėkmingiausiu reprezentantu savo gausiuose raštuose pasirodė H. Romantiškoji ironija H. kūrybiniam pasisakymui atrodė įgimta. Vokiečių romantikai šią autoparodiją daugiau ar mažiau sėkmingai pasėjo savo kūriniuose, tačiau tobulai tai įvykdė H., kuris ir pačiuose rimtuosiuose savo eilėraščiuose paskutinės eilutės netikėtai staigiu kreipiniu, fraze ar įvaizdžiu visą ankstyvesnę eilėraščio visumą nušviečia diametraliai priešinga retrospektyvine šviesa. Tokia nuotaika ir laikysena pažymėti H. eilių rinkiniai Buch der Lieder 1827 ir Neue Gedichte 1844. Pirmoji knyga galutinai išgarsino H. ir iškėlė jį vienon augščiausių vokiečių poezijos vietų. Šioje knygoje, sutelkusioje anksčiau periodikoje spausdintus autoriaus eilėraščius, randame neužmirštamus H. posmus, kuriems vokiečių kompozitoriai sukūrė melodijas ir paliko ilgiems laikams vokiečių liaudies lūpose ir širdyse. Tačiau kaip jo kūryba, taip ir pats H. žmogiškasis likimas pažymėtas niūria ironija: už savo aiškų ir aštrų simpatizavimą vis populariejantiems Prancūzijos revoliucijos laisvės šūkiams H. susilaukė cenzūros ir raštų draudimo (Das junge Deutschland) ir pats persikėlė nuolatiniam apsigyvenimui Paryžiun (nuo 1831). Tenai prancūzų valdžios suteikiama jam nuolatinė parama — 4800 frankų kasmet — ir H. vėlesniuose raštuose negailestingai puola tuometinį vokiečių režimą, priešpastatydamas Prancūzijos didžiadvasiškumą ir laisvės meilę. Paryžius H. tampa ‚naująja Jeruzale, Reinas — Jordanu, skiriančiu palaimintąją laisvės šalį nuo filisterių krašto'. Pagarsėjusiame eilėraštyje Deutschland, ein Wintermaerchen 1844 H. sarkastiškai tyčiojasi iš prūsiškosios vokiečių dvasios ir krikščionybės, Vokietijos išsilaisvinimo karų ir patriotinės pompos, kuri buvo naudojama atstatysimos vokiečių imperijos propagandai. 1851 Romanzero, vienoje paskutiniųjų knygų, H. epiloginiam prieraše kalba apie ‚prapuolusio sūnaus sugrįžimą, ganiusio kiaules pas hegeliečius', tačiau pačioje minimos knygos tematikoje yra nemaža vietų, verčiančių šio grįžimo nuoširdumu ir tikrumu abejoti. ‚Paskutinė laisva romantikos miškų daina' H. apskelbė Atta Troll, ein Sommernachtstraum 1847, knygą, kurioje galutinai atsiskaitoma su romantine mokykla ir jos kūrybiniais siekiais; apie knygos

H. Heine

herojų H. prasitaria: ‚Jis mokėsi romantikų mokykloje, kad vėliau galėtų pačiam mokytojui kailį išperti'.

H. dviejose tragedijose William Ratcliff ir Almansor griežtai pasisako prieš krikščionybę, pavadindamas ją mirties ir kraujo religija ir išaugština netikinčiųjų maurų taurumą. H. prozos kūriniai taip pat skirti kovai su filisteriais, krikščionybe, pseudopatriotizmu, nurodant siektinais idealais prancūzų revoliucijos laisvės, lygybės, brolybės ir humaniškumo principus bei J. J. Rousseau šauksmą grįžti arčiau gamtos ir įgimtųjų žmogaus instinktų. Juose dažnai minima ir Spinozos filosofinė sistema. H. mirė 1856 II 17 Paryžiuje po ilgos ir sunkios ligos, aštuonis metus išlaikiusios jį skausmingame patale. Keletą valandų prieš mirtį šis nepalaužiamas ironijos ir romantinio sentimentalumo alchemikas atsakė, užklaustas apie savo santykį su Dievu, draugui: ‚Soyez tranquille! Dieu me pardonnera, c'est son métier!'

Iš H. raštų dar paminėtini: Die romantische Schule 1836, Die Harzreise 1853 ir vėliau išleisti: Sämtliche Werke, kritische Ausgabe d. Bibliogr. Instituts, 7 Bd. 1887–90. Briefwechsel, 3 Bd. 1914–20. *H.N.*

Heinkel Ernst (g. 1888) vokiečių inž., lėktuvų konstruktorius. Ilgą laiką buvo vokiečių aviacijos tyrinėjimų akademijos nariu. 1911 turėjo avariją su savo konstrukcijos lėktuvu. Po avarijos dirbo kaip vyr. konstruktorius Albatros lėktuvų dirbtuvėse. I pas. karo metu buvo Hansa lėktuvų įmonių Brandenburge vyr. vėdėju. Jo buvo sukonstruktuota apie 30 įvairių tipų lėktuvų, kurie buvo naudojami fronte. 1922 savo vardu įsteigė lėktuvų įmones Warnemünde. II pas. karo metu H. sukonstruktuotieji lėktuvai buvo vokiečių plačiai naudojami fronte. Žymiausi buvo šie: He 219 — naikintojas, He 115 — hidroplanas, He 162 ir He 117 — bombonešiai; daugiausia buvo pasižymėjęs He 111. Išsp. Stürmisches Leben 1953.

Heinrici Karolis Fridrikas Augustas (1812 VIII 18 Bartuose — 1881 XII 26 Gumbinėje) M. Lietuvos bažnytinis veikėjas, nuo 1857 VII 6 Kintų kunigas, nuo 1858 V 9 Gumbinės superintendentas, 1856 išspausdintoms L. F. Neisso Ewangeliszkoms Miszknygoms davęs keletą savo parašytų ir išverstų pamokslų.

Heinrichswalde suvokietintas M. Lietuvos Joneikiškių vardas.

Heinroth Oskar (1871–1945) vok. zoologas, buvęs Rasytės paukščių stoties direktorius. Išsp. Die Vögel Mitteleuropas 4 tt. 1924–33.

Heyse Paul Johann Ludwig von (1830–1914) vokiečių rašytojas, dramaturgas ir poetas. H. ypačiai pagarsėjo novelėmis — L'Arrabbiata 1853, Der Salamander ir romanais Kinder der Welt 1873, Im Paradiese 1875, Der Roman d. Stiftsdame 1888, Merlin 1892. Geriausi jo dramos veikalai: Die Sabinerinnen 1859, Die Weisheit Salomos 1886 ir Maria von Magdala 1903; lietuviškai vertė A. Sabaliauskas 1909. Pirmasis vokiečių rašytojas, gavęs 1911 Nobelio premiją.

Heisenberg Werner (g. 1901) vokiečių fizikas, 1927–41 Leipzigo univ. prof., 1942–45 Berlyno univ. prof. Nuo 1942 Kaiser Wilhelm inst. direktorius (Max Planck inst.). Vienas iš kvantų mechanikos kūrėjų. Išsp. Die physikalische Prinzipien der Quantentheorie ^{4}1944, Die Physik der Atomkerne ^{3}1949, Wandlungen der exakten Naturwissenschaften ^{8}1949, Vorträge über kosmische Strahlung ^{2}1953, Philosophic Problems of Nuclear Science 1952. 1933 gavo Nobelio fizikos premiją.

Heiskanen Weikko Alexander (g. 1895) suomių geodezininkas, izostazijos autoritetas. Nuo 1951 Suomijos Geodezinio instituto direktorius ir kartu JAV Ohio univ. prof. ir tyrinėjimų vadovas.

Hekaba žr. Hekuba.

Hekatė (gr.) vaiduoklių ir dvasių trikūnė arba trigalvė nakties deivė, kurios šaukdavosi burtininkai; dažnai suplakama su Artemide. Trijų kelių sankryžoje, kur kelias šakodavosi į du, šunų ir anksti žuvusių sielų lydima, ji pasivaidindavusi šmėkla. Susitikimas su H. lėmęs bloga. H.

Hekatė

kultas buvo paplitęs M. Azijoje.

Hekatėjas (gr. Hekataios) 1. Graikų rašytojas iš Abderos apie 300 pr. Kr. Parašė Egipto istoriją, utopišką veikalą Hiperborėjas.

2. Joniečių sukilimo dalyvis iš Mileto apie 500 pr. Kr., žymiausias logografų, pirmųjų graikų prozos rašytojų, parašęs Genealogijas, valdovų kilminį sąrašą, ir Žemės aprašymą. Jo geografinės pažiūros tebebuvo homerinės: žemė Okeano skalaujamas plokščias skridinys, tačiau jis pirmas skyrė to meto pasaulį į Europą ir Aziją. Iš jo abiejų joniečių tarme rašytų veikalų teliko fragmentai.

M. Ninck, Die Entdeckung Europas durch die Griechen 1945.

Hekatombė (gr.) senovės graikų pradžioje 100 jaučių auka, vėliau, jau Homero veikaluose, kiekviena su puota susijusi didelė auka. Perkeltine prasme didelės žmonių žudynės.

Hekatompedas (gr. šimtapėdis) 100 pėdų ilgio graikų šventovė arba šventasis plotas, taip pat Partenono kulto erčia.

Hekatompilas senovės Persijos mst., apie 217 pr. Kr. partų Arsakidų imperijos sostinė.

Hekatonchirai (gr. šimtarankiai, lot. centimani) milžinai, Urano ir Gajos sūnūs; žemės gelmėje tėvo kalinami, Gajos patarimu išvaduoti, Olimpo dievams padėjo nugalėti titanus ir po to sergėjo Tartaro vartus.

Hekla Islandijos vulkanas salos pietvakarių dalyje, apie 30 km nuo jūros, 110 km į r. nuo Reykjaviko; 1447 m augščio, apačioje 20 km perimetro. H. yra griozdiškos išvaizdos, masyvi, turi 5 kraterius (giliausias 120 m), kurių viršūs nukloti amžinu sniegu. Nuo X a. įregistruota 40 išsiveržimų; vėliausieji išsiveržimai buvo 1913 ir 1947. H. yra viena iš trijų žymiausių Europos vulkanų.

Heksachlorobenzenas, arba perchlorobenzenas, C_6Cl_6, yra bespalviai kristalai, kurių lyg. sv. $d^{23°}$ 2,044, o lydymosi temperatūra 226–227,5°C. H. sublimuojasi net kambario temperatūroj. Jis netirpsta vandenyje, mažai tirpsta alkoholyje, geriau karštame benzene ir chloroforme. H. gaunamas intensyviai chlorinant stiprioj šviesoj dalinai jau chlorintą benzeną arba ftalinį anhidridą. Pastaruoju atveju geriau tinka cheminis katalizatorius:

$$C_6H_4\text{–}CO\text{–}O\text{–}CO + \text{perteklius } Cl_2 \xrightarrow[FeCl_3]{170 \rightarrow 265°\ (50\ \text{val.})} C_6Cl_6$$

H. yra selektyvus fungicidas ir turi ribotą pritaikymą sėklų dezinfekavime. Už jį svarbesnis yra benzeno heksachloridas arba heksachlorocikloheksanas.

1, 2, 3, 4, 5, 6-heksachlorocikloheksanas, arba benzeno heksachloridas, $C_6H_6Cl_6$, gali būti daugelyje izomerinių pavidalų. Iki šiol praktikoje pastebėta tik penki H. izomerai: α, β, γ, δ ir E. Didesnės praktiškos reikšmės turi tik γ-izomeras, kuriame du chloro atomai yra vienoje cikloheksaninio žiedo plokštumos pusėje, m e t a padėtyje vienas kito atžvilgiu, o kiti keturi chloro atomai kitoje žiedo plokštumos pusėje. H. γ-izomeras yra balti kristalai, kurie lydosi 112,5–113°C temperatūroje, beveik netirpsta vandenyje (tik 1 : 100 000), bet gerai tirpsta daugelyje organinių tirpiklių, ypač acetone, etilo acetate, benzene, chloroforme. Grynas γ-H. yra be kvapo, bet techniškasis turi labai nemalonų kvapą, kuris siaurina jo panaudojimo galimybes. H. gaunamas chlorinant benzeną. Vengiama kad ir mažiausių pėdsakų metalų, nes metalai skatina vandenilio pavadavimą chloru ir susidarymą heksachlorobenzeno. Reakcija katalizuojama šviesa arba peroksidais. Susidariusiame H. izomerų mišinyje paprastai būna nuo 12 iki 18% γ-izomerų. γ-izomeras koncentruojamas su iki apie 50% tinkamai parinktų tirpiklių pagalba. Chlorinant benzeną intensyvioje žalioje šviesoje (4900–5800 A), iš karto esą gaunama 30–50% γ-izomero (Britų P. 694.405, 1953). γ-H. turi stiprių insekticidinių savybių, ir jo preparatai (lindanas, ganmeksanas, 666 ir kt.) miltų, tirpalų ir emulsijų pavidalai naudojami kovoje su kenksmingais vabzdžiais ir mikroorganizmais sodų, laukų ir miškų ūkyje (žr. Insekticidai). *J. Vbr.*

Heksachloroetanas, arba perchloroetanas, $Cl_3C\text{–}CCl_3$, yra balti polimorfiniai (ortorombiniai žemiau 46°C, triklininiai tarp 46 ir 71°C, kubiniai augščiau 71°C) kamparo kvapo kristalai, kurie lydosi uždarame vamzdelyje 187°, o sublimuojasi 185°C temperatūroj 760 mm slėgime. H. netirpsta šaltame vandenyje, bet neblogai tirpsta daugelyje organinių tirpiklių.

Daugiausia H. pagaminama chlorinant etaną arba etileną, arba jų chloro-kiltinius, palaidu chloru. Reakcija katalizuojama anglimi ir gerai vyksta 300–350°C temperatūroje. Tinkamai parinkta aktyvioji anglis leidžia sumažinti temperatūrą iki 60–70°C. Išeiga apie 90%. Nesunku pagaminti H. iš anglies tetrachlorido, pastarąjį verdant su aliuminio miltais:

$$6CCl_4 + 2Al \xrightarrow{70\text{–}77°} 3Cl_3C\text{–}CCl_3 + 2AlCl_3.$$

Be to, H. yra metano chloringųjų kiltinių pramonės šalutinis produktas. H. yra nuodingas vabzdžiams bei mikroorganizmams ir gana plačiai naudojamas kovoje su drabužių kandimis, uodais ir žemės ūkio kenkėjais. Mišiny su krakmolo ir natrio nitratais H. naudojamas kaip sprogstamoji medžiaga. Tačiau svarbesnis jo pa-

naudojimas kare yra dūmų uždangos: sumaišytas su cinko miltais ir padegtas H. energingai reaguoja su cinku, susidarant cinko chloridui ir suodims:

$$Cl_3C{-}CCl_3 + 3Zn \longrightarrow 3ZnCl_2 + 2C$$

Cinko chlorido garai sudaro gausius baltus dūmus, kuriuos lygiagrečiai susidarą suodžiai patirština ir paverčia pilkais. H. turi ir daugiau pritaikymų: vartojamas kovoje su vandeninėmis piktžolėmis, riebalų chlorinime, etano chlorofluoridų gamyboje, kietų tirpalų sudaryme ir t.t. *J. Vbr.*

Heksachlorofenolas, teisingiau heksachlorociklo heksadien-2, 5-ONA-1, C_6Cl_6O, yra baltų adatėlių pavidalo kristalai, kurie lydosi 107°C temperatūroje, netirpsta vandenyje, mažai tirpsta šaltame alkoholyje, gerai tirpsta chloroforme ir žibalo eteryje. H. gaunamas iš fenolo, arba jo chloro-kiltinių, arba iš antranilinės rūgšties, pastaruosius chlorinant palaidu chloru ar anglies tetrachloridu ir chloru; reakcija katalizuojama geležies arba aliuminio chloridais. H. nuodingas vabzdžiams bei mikroorganizmams ir vartojamas sėklų dezinfekcijai, medienos apsaugai ir kovai su įvairiais kenksmingais vabzdžiais.

Heksachordas (gr.) šešiastygis muzikos instrumentas.

Heksaedras (gr.) šešiasienis.

Heksagonas (gr.) šešiakampis.

Heksametilendiaminas (1,6-diaminoheksanas, 1,6-heksandiaminas) yra bespalviai kristalai, kurie lydosi 40°, o verda 196°C temp. Chem. formula $H_2N(CH_2)_6NH_2$. H. gaunamas hidrogeninant adiponitrilą arba adipinę rūgštį paverčiant amonio druska, kuri kaitinama dehidruojasi iki adipinės rūgšties diamido, o pastarąjį hidrogeninant gaunamas H. H. kondensuojasi su adipine rūgštimi į linijini polimerą. Iš šio polimero išverptas pluoštas žinomas rinkoje nilono vardu. Daugiausia H. ir sunaudojama nilono gamybai. Kita svarbi H. panaudojimo sritis yra gamyba diizocianatų, kurie gaunami H. hidrochloridui reaguojant su fosgenu. Diizocianatai taip pat naudojami polimerų pramonėje.

K. H. Inderfurth, Nylon technology 1952; *A. N. Riauzov, V. A. Gruzdev i M. A. Artemeiko,* Technologija iskusstvennych volokon 1952; *F. Fourné,* Synthetische Fasern 1953.

Heksametilentetraminas, sin. heksaminas, urotropinas, metenaminas, $C_6H_{12}N_4$. Jis gaunamas formaldehidą veikiant amoniaku. Bespalviai kristalai ar balti kristaliniai milteliai, beveik be kvapo. Terapijoje vartojamas į vidų kaip antiseptikas nuo cistito ir šlapumo takų uždegimo. Duodamas drauge su rūgščiomis druskomis, pvz. natrio hidrofosfatu; skyla atpalaiduodamas formaldehidą, kuris ir veikia antiseptiškai.

Heksanas alifatinės eilės (C_nH_{2n+2}) angliavandenilis C_6H_{14}. Gausinga sudėtinė benzino ir petroleterio dalis. Virimo temperatūra 71°C.

Heksanitrodifenilaminas (dar vadinamas heksitu, heksilu, heksaminu, p-dipikrilaminu), (2,4,6) $(NO_2)_3C_6H_2{-}NH{-}C_6H_2(NO_2)_3$ 2′,4′,6′), yra galinga sprogstamoji medžiaga. Grynas H. yra geltoni ortorombinių adatėlių pavidalo kristalai, lyg. sv. 1.65; jų lydymosi temp. 243.5–244.5°C. Techniškasis H. būna rudos spalvos bei lydosi 240–244°C temp. ir netirpsta vandenyje, bet gerai tirpsta acetone ir karštame etilo acetate. H. truputį mažiau jautrus smūgiui negu tetrilas, jo sprogimo greitis 7100 m/sek., kai d=1.58, brizantiškumas panašus į tetrilo brizantiškumą, galingumas mažesnis negu tetrilo, bet apie 10% didesnis negu trinitrotolueno. Vokiečiai gana plačiai vartojo H. abiejuose pasauliniuose karuose (sviedinių ir bombų užtaisams) dažniausiai mišinyje su trinitrotoluenu. H. yra gana nuodingas, taigi reikia vengti ilgesnio jo sąlyčio su oda arba jo dulkių įalsavimo. *J. Vbr.*

Heksapolis šešių svarbiausių Doridos srities M. Azijoje miestų sąjunga.

Heksestrolis vienas lyties hormonų, chemiškai tariant, mezo-3,4-bis(para-hidroksifenilas)-norm.heksanas, arba 4,4′-(1,2-dietiletileno)difenolas, kitaip dar vadinamas dihidrodietilstilbestrolis, (brutto formula $C_{18}H_{22}O_2$), vartojamas kaip vaistas, trūkstant organizme estrogenų, ir nuo prostatos bei krūties vėžio. Pagaminamas ir sintezės (t.y. dirbtiniu) būdu įvairiais būdais, pvz. veikiant diacetilo peroksidu para-metoksi-n-propilbenzeną.

Heksilalkoholiai alifatinės eilės alkoholių ($C_nH_{2n+1}OH$) grupės junginiai bendros $C_6H_{13}OH$ sudėties. H. yra teoriškai 17 galimų struktūrinių izomerų, kurie visi jau yra pagaminti ir žinomi. H. esama augaluose ir gyvūnijoje įvairių junginių pavidalu, tačiau praktiškos reikšmės neturi, išskyrus ribotą pritaikymą parfumerijai.

Heksilas heksano vienvalentis likutis (C_6H_{13}), kuris savarankiškai kaip junginys neegzistuoja, bet yra daugelio junginių sudėtinė dalis.

Heksitai yra polihidroksiliniai alkoholiai, kurių molekulą sudaro šešių anglies atomų grandis su šešiomis hidroksilo OH grupėmis. Juos galima gauti redukuojant vandeniliu heksozes, pvz. katalitiškai jas hidrogenizuojant. Tuo būdu pvz. iš d-gliukozės gaunamas d-sorbitolis $C_6H_8(OH)_6$.

Heksozės — cukrai, sudaryti iš šešių anglies atomų, brutto formulos $C_6H_{12}O_6$. Žymesnės H. yra gliukozė (arba dekstrozė, arba vynuoginis cukrus), fruktozė (arba levulozė, arba vaisių cukrus), manozė ir galaktozė.

Hektaras (prc. hectare iš gr. hekaton ‚šimtas' ir prc. are ‚aras') žemės ploto matas, lygus 100 arų arba 10.000 m²; stp.: ha.

Hekto- (iš gr. hekaton ‚šimtas') sudėtinių žodžių dalis, reiškianti susijimą su šimtu, pvz.: hektogramas ‚100 g', hektolitras ‚100 l' ir t.t.

Hektografas (gr.) XVII a. išrastas prietaisas, kuriuo dauginamas raštas ar piešiniai. Dažniausiai vartojama į ritinį suvyniota juosta, kurios tik viena pusė padengta hektografiška mase. Rašto (ar piešinio) originalas popieriuje rašomas vad. hektografiniu rašalu. Originalo lapas klojamas H. paviršiuje ir gerai įspaudžiamas. Rašaliniai originalo ženklai palieka hektografinėje masėje. Prie H. dedant ir nuspaudžiant švarų popierių, gaunamas originalo atspaudas. Tuo būdu galima pagaminti ligi 100 egz. kopijų. Todėl ir graikų pavadinimas H. ‚šimtaraštis'. Betgi H. atmušti spaudiniai nublunka saulėje, ir juos saugant tenka padengti klijais ir pienu.

Hektoras vyriausias karaliaus Priamo ir Hekubos sūnus, Andromachos vyras, svarbiausias trojiečių didvyris, patraukliausias Iliados karžygys. Nukovęs Patroklą, krito pats nuo rankos Achilo, kuris vilko lavoną apie miestą. Priamas išpirkęs iškilmingai jį palaidojo. Nenustatyta, ar jis buvo tebietis.

Hektoras

Hekuba Trojos karaliaus Priamo žmona, 19 vaikų, tarp jų Hektoro, Pario, Kasandros motina, apdainuota Illiadoje.

Hela, vok. Putziger Nehrung, r. Pamario kopų pusiasalis, įsikišęs pietryčių linkme į Dancigo įlanką; 33 km ilgio, 0,5–3 km pločio. H. atitveria nuo atviros jūros Puck įlanką, kurios atvirojo galo krante yra Gdynia. Išilgai pusiasalį nutiestas glžk.; jo gale yra žvejų uostas Hela.

Hela žvejų uostas

Helada Homero laikais dar tik pietrytinė Tesalija, vėliau platesni plotai ir pagaliau visos helenų gyvenamosios sritys. Nuo 1833 oficialus Graikijos valstybės vardas.

A. Philippson u. E. Kirsten, Die griech. Landschaften I ir II tt. 1950–54.

Helanodikai senovės grakių rugtynių tvarkdariai ir teisėjai.

Helbok Adolf (g. 1883) etnologas ir namotyrininkas. 1934 Berlyno, 1935 Leipzigo, 1941–45 Innsbrucko univ. prof., visos eilės tarptautinių etnologinių d-jų narys, 1937 pirmininkavęs Int. Association for Folklore, Atlas der deutschen Volkskunde red. narys. Išsp. Haus u. Siedlung 1939, Zur Methodik der Volkscharakterkunde 1948.

Helbronner Paul I (1871–1938) prancūzų geodezininkas, Mokslo akad. narys. 1907–11 Nancy univ. prof. Dirbo geodezinius darbus prancūzų Alpėse, padarė kalnų ir jų viršūnių nuotraukas ir apskaičiavo juos trianguliacijos būdu. 1912 daktaro laipsniui gauti parašė darbą Résumé des opérations exécutées jusqu'a à la fin de 1911 pour la Description géométrique détaillée des Alpes françaises.

Helder, ol. Den Helder, žymiausias Olandijos karo uostas, prie š. Olandijos kanalo; apie 35.000 gyv. (1955). Jūrų institutas, laivų statyklos.

Helė graikų karalaitė, nuo pamotės Inos lėkdama oru su broliu Friksu ant avino auksiniu kailiu, krito į jūrą, gavusią nuo jos Helesponto vardą.

Helena žr. Elena.

Helena JAV miestas, Montanos sostinė, 1200 m nuo j.l.; 17.581 gyv. (1950). H. yra aukso, sidabro, švino ir cino kasyklų rajone. Miestas įsikūrė 1864 prie ten pat aptiktos aukso gyslos (Last Chance Gulch), iš kurios per 4 metus gauta už 16 mil. dol. aukso. Nuo 1874 teritorijos administracinis centras, nuo 1881 valstybės sostinė su 1899 pastatytu kapitoliu. Kat. vyskupo rezidencija, gotikinė (1924 baigta statyti) katedra, kat. kolegija. 1935 H. sunkiai nukentėjo nuo žemės drebėjimo.

Helėnai (gr. Hellenes) pradžioje p. Tesalijoje graikų kiltis, nuo VII a. pr. Kr. visi graikai. Pirmiau H. buvo vadinami gr. kilmės helenizmo laikais graikiškos kultūros žmonės.

Helenizacija žr. Helenizmas.

Helenizmas (gr. Hellēnismos ‚graikų panašavimas') senovėje, priešingai barbarizmui ir atikizmui, koinės, graikų bendrinės kalbos, vartojimas, krikščionims — graikiškoji stabmeldybė. Naujaisiais laikais, pagal J. G. Droyseno formuluotą sąvoką, H. Aleksandro D. pradėtasis kultūros pe-

riodas, kai graikų kultūra paplito Rytuose ir, gavusi rytietiškumo žymių, tapo toli į rytinę Aziją spinduliuojančia pasauline kultūra. Šios kultūros įtaka nesibaigia helenistiniu periodu 30 pr. Kr., bet trunka iki antikinio pasaulio pabaigos. Joniečių formuluojamas, oriento, ypač religijos ir filosofijos srityje, stipriai veikiamas, H. davė naujų pažiūrų kalboje, literatūroje, mene, religijoje, filosofijoje. Žymiausi H. kultūros centrai buvo Aleksandrija, Pergamas, Antiochija, Rodo sala ir Atėnai.

J. G. Droysen, Geschichte des Hellenismus 1836, naujas leidimas 1952; *R. Laqueur*, Hellenismus 1925; *J. Kaerst*, Gesch. des H. I t. [3]1927, II t. [2]1926; *W. W. Tarn*, Hellenistic civilisation [3]1952.

Helenų-baktrų imperija graikų valdovų Baktrijoje įsteigtoji imperija. Pirmasis nepriklausomos valstybės valdovas buvo Seleukidų karaliaus Antiocho II satrapas Diodotas nuo 250 pr. Kr. Valstybė žuvo apie 130 pr. Kr. klajoklių tautų nukariauta.

Heleocharis žr. Duonis.

Helespontas (Helės jūra) senovinis Dardanelų kelio vardas (žr. Helė).

Heletz vidurio Izraelio vietovė, kur 1955 IX 23 iš 1473 m gylio gręžinio pirmą kartą Izraelio teritorijoje gauta naftos. Jos išteklių produkcija galės patenkinti 35% viso krašto naftos gaminių paklausos. Čia 1951 viena anglų b-vė buvo išgręžusi 1095 m gylio gręžinį, bet gilesnį gręžimą nutraukė.

Helfand Jokūbas (apie 1873–1932) žydų politikas, vienas Bundo vadų Vilniuje. Atkaklus bolševizmo priešas. Po spalio revoliucijos buvo kalintas. Atvyko į JAV ir dirbo žydų socialistų laikraštyje Forverts. Savo raštams vartodavo slapyvardę Litvak.

Helfferich Karl (1872–1924) vok. politikas ir finansininkas, dėstęs Berlyno univ. Funkcinės pinigų teorijos kūrėjas. Nuo 1908 Vokietijos banko dir., 1916 valstybės kanclerio pavaduotojas, 1918 pasiuntinys Rusijoje. Vokietijos nacionalistų partijos vadas. Išsp. Studien über Gold- und Bankwesen 1900, Das Geld [6]1923, Deutschlands Volkswohlstand 1888—1913, [7]1917, Der Weltkrieg 1919, Die Politik der Erfüllung 1922, Reichstagreden 1922–25.

Helgoland Vokietijos salа šiaurės jūroje, 65 km nuo žemyno, priešais Elbės ir Vezerio upių žiotis, apie 1,5 km ilgio, ligi 500 m pločio, 0,9 km² ploto. H. yra uolinė, raudono-rudo smiltainio trinka stačiais šonais, 58 m išsikišusi viršum vandens paviršiaus; pietryčių pakraštyje mažas smėlėtos žemumos plotelis, o už 1,5 km kita mažytė smėlio salelė Düne (maudyklų vieta), su kuria sausumos jungtis buvo 1720 bangų mūšos suardyta. Žvejų uostas, jūros švyturys, paukščių stebėjimo ir jūrų biologijos stotys, buvusi Vokietijos jūrų karo tvirtovė, saugojusi jūros kelius į Cuxhavenа, Bremenа ir Hamburgą, povandeninių laivų bazė. Nuo XIV a. priklausė Šlezvigo-Holšteino hercogams, 1714 atiteko Danijai, 1807 užimta anglų, bet 1890 iškeista Vokietijai už Zanzibarą ir Ugandą, 1892–1918 paversta tvirtove. Prie H. 1914 VIII 28 įvyko anglų ir vokiečių karo laivų mūšis (karo istorijoje žinomas H. Bright mūšio vardu), kurio metu anglai, nuskandinę 3 vokiečių kreiserius, pasiekė pergalę. Versailles sutartimi (1919) kariniai įtvirtinimai sunaikinti. II pas. karo metu Vokietijos povandeninių laivų bazė, 1945 V užimta anglų. 1947 IV 18 anglai įtvirtinimus susprogdino 3500 t sprogmenų, o jų ir amerikiečių orinių karo jėgų pastangos sunaikinti visą H. salą nepasisekė. Gyventojai fryzai (apie 2500) buvo evakuoti ir apgyvendinti 150 Vokietijos vietų. Nuo 1952 IV 1 gyventojai vėl grąžinami atgal, atstatomi sugriauti namai, įsteigta paukščių žiedinimo stotis, atstatytas keltuvas į salos viršų, jūrų švyturys ir žvejų uostas.

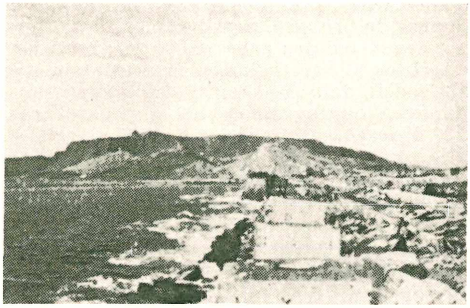

Helgolandas (1952)

O. Prathe, H. 1950; *B. Eide-Siebs u. Wohlenberg*, H. und die Helgoländer 1953. *A.B.*

Heliaja (gr.) Solono įsteigtas prisiekusiųjų teismas Atėnuose. Jame galėjo dalyvauti visi piliečiai, sukakę 30 metų amžiaus. Periklas paskyrė H. nariams atlyginimą ir tuo būdu įgalino H. dalyvauti ir neturtinguosius. Jos veiklą prižiūrėjo tesmotetai. Posėdžiaudavo heliastai arba visi drauge arba dalimis (200, 400, 1000, 20000). Nuo IV a. H. buvo padalyta į 10 dekasterijų, po 500 narių. Buvo sprendžiama balsų dauguma slaptu balsavimu. Heliastai sprendė nusikaltimus prieš valstybę ir privačias bylas.

Helianthemum žr. Saulenis.

Helianthus žr. Saulėgrąža.

Helichrysum žr. Šlamutis.

Helijas (gr. Hēlios) gr. saulės dievas, visa matąs ir girdįs, tad graikai juo prisiekdavo. Rytą H. kyla iš rytinio Okeano vežimu, pakinkytu 4 liepsnojančiais žirgais, apskrieja dangų, šviesdamas dievams ir mirtingiesiems, ir leidžiasi į vakarų Okea-

ną. Rodo saloje H. buvo pastatytas kolosas, vienas septynių pasaulio stebuklų.

Helikonas (gr.) varinis pučiamasis muzikos instrumentas.

Helikonas kalnas vakarų Bojotijoje tarp nusausinto Kopaido (gr. Kopais) ežero ir Korinto įlankos, pašventintas Apolonui ir mūzoms, gyvenusioms rytinėje kalno dalyje, kur buvo gausu miškingų daubų ir žavingų slėnių.

Helikopteris (gr.) lėktuvas, neturįs sparnų ir lėktuvinio motoro su propeleriu. Turi 2 nešamąsias mentes, sukamas specialaus

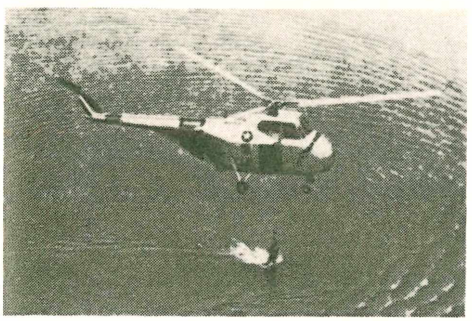

Helikopteris

motoro. Gali vertikaliai kilti, leistis ir ore vietoje kaboti. Pirmą bandymą JAV 1922 atliko Emil Berliner. Jis pakilo 12 pėdų vertikaliai. 1922 XII 18 De Bothezat, H. bandydamas, skrido 1 min. 42 sek. Tačiau pirmas pastatė ir su visaip manevruojančiu H. pakilo H. Focke 1937 VII 4. Vėliau amerikiečiai H. ištobulino. Keleiviniai H. sveria nuo 2500 ir 15.000 kg ir gali paimti ligi 40 žmonių.

A. H. Stevens, Jr., The How of the Helicopter 1946.

Helio- (gr. hēlios ‚saulė') sudurtinių žodžių dalis, reiškianti susijimą su saule ar saulės spinduliais, pvz. Heliodoras, heliografas.

Heliocentrinė sistema vadinama Mikalojaus Koperniko 1543 paskelbtoji saulės sistemos teorija, kuri, priešingai Ptolemėjo geocentrinei sistemai, žemės vietoje visatos centre pastatė saulę. Pagal H.S. žemė sukasi aplink saulę apskritimu, kaip ir kitos planetos. Vėliau Koperniko sistema buvo J. Keplerio pataisyta, pakeičiant žemės ir planetų apskritus kelius apie saulę elipsiškais keliais. F. W. Herschelio darbai parodė, kad saulė tėra saulės sistemos centrinis kūnas ir visatoje užima labai nežymią vietą.

Žodis heliocentrinis taip pat vartojamas astronomijoj pažymėti, kad kuris nors dydis skaičiuojamas saulės atžvilgiu, pvz. judesys, dangaus kūno koordinatos ir kt.

Heliodoras 1. Sirijos karaliaus Seleuko IV Filopatoro 187–175 iždininkas, bandęs apdėti žydus kontribucija ir tariamai kėsinęsis į Jeruzalės šventovės turtus. Įvykis atvaizduotas puikiose Rafaelio freskose Vatikane.

2. Graikų sofistas iš Emesos Sirijoje, parašęs III a. po Kr. 10 knygų romaną Aitiopika, kurio turinys Teageno ir Chariklėjos meilės nuotykiai. XVI ir XVII a. paplitę romano vertimai turėjo didelę įtaką barokinio romano raidai. Leidiniai: I. Bekker 1885, M. Colonna 1938.

F. Altheim, Helios und H. v. Emesa 1942.

Heliogabalas (sugraikintas semitiško saulės dievo Elagabalo vardas), anksčiau vadinęsis Varijumi Avitu Basianu. Jis saulės dievo Elagabalo Emesoj žynys, 14 metų amžiaus kareivių buvęs paskelbtas Romos imp. Marko Aurelijaus Antonino vardu 218–222. H. į Romą atsivežė savo dievo fetišą—brangakmeniais puoštą meteoritą, pastatė jam Palatine ir Eskviline 2 šventoves, atšventė jo ‚šventąsias vestuves' su Kartaginos deive Dea Caelestis, paskelbė visus kitus Romos dievus tarnais ir pats pasivadino jo vardu. Bandymas įvesti nemoralų rytų kultą ir despotizmą nepasisekė. Kareiviai, įsirdę už pernelyg palaidą H. gyvenimą ir išlaidumą, jį nužudė, o kūną įmetė į Tiberį.

Heliogabalas

Fr. Altheim, Niedergang d. Alten Welt 1952.

Heliometras (gr. ‚saulėmatis') astronominis instrumentas mažiems kampams matuoti. H. yra teleskopas su pusiau perskeltu lęšiu. Abi lęšio dalys su sraigtų pagalba stumdomos išilgai pjūvio. Kai lęšio dalys kiek nustumtos nuo jų normaliosios padėties, tai kiekviena žvaigždė atrodo dviguba. Pastūmus lęšių dalis taip, kad vienos žvaigždės pirmosios lęšio dalies sudarytas vaizdas sutaptų su kitos žvaigždės antrosios lęšio dalies sudarytu vaizdu, išmatuojamas tarp žvaigždžių kampinis atstumas. Pradžioje (Bougner 1748 ir J. Dolland 1754) H. buvo pritaikytas saulės skersmeniui matuoti. Vėliau H. naudotas žvaigždžių paralaksams matuoti (Bessel, D. Gill). Šiais laikais H. pakeitė tikslesni fotografiniai matavimai.

Heliopolis (gr. ‚saulės miestas') egiptiečių Junu, hebr. On, senovės miestas Ž. Egipte, Nilo deš. krante, 9 km į š.r. nuo Kairo. H. buvo svarbus Egipto administracinis, kultūrinis ir religinis centras. Jo dievų ir pasaulio atsiradimo mokslas turėjo didelę įtaką Egipto religijai ir religinei literatūrai. Iš 2000 pr. Kr. steigtosios turtingos vyriausios miesto šventovės saulės

dievui Rė išliko 20 m augščio Sesostrijaus I statytasis obeliskas.

Helioskopas (gr.) prietaisas saulės šviesai susilpninti, kai pro žiūroną stebima saulė.

Heliostatas (gr.) astronominis instrumentas, susidedąs iš veidrodžio, laikrodžio mechanizmo sukamo apie aši lygiagrečiai su žemės ašimi. H. naudojamas saulės spinduliams atmušti į nejudomą bokšto teleskopą fotografiniams ir ypač spektroskopiniams saulės stebėjimams.

Helioterapija (gr.) yra gydymas spinduliais, dažniausiai saulės. Gydymui yra naudojami šiluminiai, raudonieji, infraraudonieji bei ultravioletiniai spinduliai. Visų tų spindulių biologinis veikimas ir gydomasis efektas gana įvairus. Vieni jų pagerina kraujo apytaką, kiti mažina įdegimo procesą, dar kiti pagerina medžiagų apykaitą, vitaminų gamyba, kaulėjimo procesa ir t.t. Ultravioletiniai spinduliai užmuša arba nusilpnina kaikurias bakterijas ir gydomai veikia įvairias žaizdas, odos susirgimus ir kaikuriuos medžiagų apykaitos sutrikimus. Saulės spindulius nevisada ir nevisais metų laikais galima panaudoti. Todėl gydymui yra naudojamos įvairios lempos kaip kvarco, raudonųjų, infraraudonųjų, šiluminių spindulių ir kt. H. sudaro atskirą fizinės terapijos sritį, šaka.

J.Mšk.

Heliotermija (gr.) mokslas apie saulės energijos išnaudojimą. Gilioje senovėje žmonėms buvo žinoma saulės spindulių įtaka gyvajam organizmui. Stabmeldžių religijoje saulė buvo net sudievinta. Betgi iš kitos pusės senovės kultūrų šaltvse, kurios turėjo karšta klimata, žmonės pastebėjo, kad per didelis saulės spindulių kiekis organizmui yra kenksmingas. Todėl tų kraštų gyventojai, kad apsisaugotų nuo karštų saulės spindulių, taip įrengdavo savo gyvenamas patalpas, kad tiesiogiai saulės spinduliai ten nepatekdavo. Ir garsieji karalienės Semiramidės kabantieji sodai iš dalies tą pati tiksla turėjo.

Vėliau, kai augščiausios kultūros kraštai tapo vid. ir š. Europos valstybės, jau su daug šaltesniu klimatu, tada aktualu buvo ne apsisaugoti nuo saulės spindulių, bet kaip galima geriau pasinaudoti saulės energija. Tačiau toji problema nebuvo jau taip gyva, kol pačios gyvenamos vietovės buvo nedidelės. Tik jau XIX a. miestuose sunkiajai pramonei atsiradus, iškilo gyvenamųjų patalpų krizė. Sunkiosios pramonės savininkai, kuriems daugiausia visai nerūpėjo savo darbininku sveikata, arti savo fabrikų pradėjo statyti daugelio augštų gyvenamuosius pastatus, stengdamiesi galimai daugiau tų pastatų pastatyti nedideliame plote. Tuo būdu daugelyje miestų atsirado tokių kvartalų, kuriuos mes dabar vadiname ‚slum'. Dėl per didelio gyventojų susigrūdimo ir butų nehigieniškumo panašiuose kvartaluose kyla įvairios epidemijos, kurios privertė susirūpinti higieniškesnių gyvenamųjų patalpų statyba. Tada saulės spindulių geresnį išnaudojimą pradėjo svarstyti specialistai. Pasklido šūkis: ‚duokit žmogui mieste daugiau šviesos ir oro'.

Šioje srityje ypač daug nuveikė Marbuten, Attkins, o ypač šveicariečiai arch. Rey ir astronomai Bard ir Pidov, kurie šį klausimą tyrinėdami XX a. pradžioje davė pradžią vad. H. teorijai.

Kadangi bendroji saulės energija susidaro iš dviejų energijos rūšių — šviesos ir šiluminės, tai, kad suradus bendros saulės energijos kiekį, jie įvedė naują sąvoką, vad. helioterminį dydį, t.y. sandauga iš insoliacijos laiko ir oro temperatūros. Tas dydis matematiškai grynai abstraktus, bet pilnai charakterizuoja vietos ypatybes saulės energijos žvilgsniu, nors čia ir imamas teoretinis insoliacijos laikas, t.y. skaitant, kad visuomet yra giedra, tačiau tas nedaug atsiliepia reliatyviškam atskirų mėnesių palyginimui. Tuo būdu surasdami kiekvienam mėnesiui helioterminius dydžius (Paryžiui) ir išbraižydami tuos dydžius poliarinėse koordinatose, jie gavo įdomius rezultatus — širdies formos diagrama, kurios simetrijos ašis sudaro su meridianu tam tikrą kampą. Tą ašį jie pavadino heliotermine vietos ašimi.

Tas kampas priklauso nuo geografinės platumos ir svyruoja nuo 0° iki 40°; juo toliau į šiaurę, tuo mažesnis yra tas kampas. Pusiaujuje jis yra lygus 40°, Paryžiuje 20°, o Lietuvoje 15°.

Išbraižydami taip pat poliarinėse koordinatose diagrama vien tik temperatūrai, jie gavo taip pat širdies formos diagramą, bet tik su simetrijos ašimi, sudarančią 40° su meridianu. Diagramos — gi vien tik insoliacijai simetrinė ašis supuola su meridianu.

Teorijos autoriai siūlo geriausiam saulės spindulių energijos išnaudojimui taip statyti gyvenamus pastatus, kad jų ilgoji ašis supultų su heliotermine ašimi, o ne su meridianu, kaip buvo manoma anksčiau. Kadangi namai paprastai yra statomi išilgai gatvių, tai jie siūlo ir rezidencines gatves taip orientuoti.

Aišku, visas gatves taip orientuoti techniškai negalima, todėl teorijos autoriai siūlo gatves vesti tuo būdu, kad jų ašių kryptys neišeitų iš tokio kampo ribų, kurio viena kraštinė yra terminė ašis, o pusiau kampinė — helioterminė ašis, t.y. Lietuvos sąlygose iš 50° ribų. Jei norima išnaudoti daugiau šviesą, gatvės kryptis parenkama arčiau meridiano, o jei norima išnaudoti daugiau temperatūrą, gatvės

kryptis parenkama arčiau terminės ašies. Žinoma, H. teorija turės reikšmės tik tuo atveju, kai namai bus statomi suglaustai vienas su kitu; atskirų namų (saunamio) tipui toji teorija veik jokios reikšmės neturi, nes čia langai galės būti iš visų namo pusių, ir tuo būdu patalpas galima orientuoti pagal projektuotojo norą.

K. Kriščiukaitis, Racionalus saulės spindulių išnaudojimas miestų statyboje (Savivaldybė nr. 4 ir 5) 1934; *Hoepfner,* Grundbegriffe des Staedtebaues 1921; *Rey, Bard et Pidov,* La science de plans de la ville 1928. *K.Krš.*

Heliotropas (gr.) signalizavimo prietaisas saulės šviesa. Jų yra įvairių konstrukcijų paremtų vienodo principo: sukiojamu

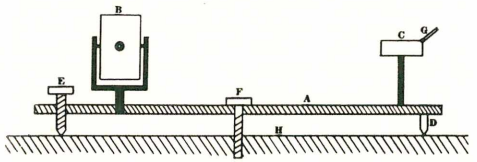

Heliotropas

veidrodėliu pagaunamas saulės spindulys ir nukreipiamas į stebėjimo stotį. Geodezijoje H. naudojami pirmos ir antros eilės trianguliacijos taškus nustatant, kur reikia dideliu tikslumu išmatuoti kampus tarp tolimų taškų. Naktį H. pakeičiami prožektoriais. Lietuvos trianguliacijos darbuose buvo naudojami Bertramo H. Šio H. konstrukcija labai paprasta: pagrindui paimta 50 cm ilgio ir 10 cm pločio lentelė A, kurios centre yra sraigtas F prie atramos H. pritvirtinti ir horizontalėje plokštumoje sukioti. Priešakiniame lentelės A gale apačioje yra kojytė D, o užpakaliniame jos gale pakeliamas sraigtas E, kuriais H. sukiojamas vertikalėje plokštumoje. Lentelės A viršuje viename jos gale kojyte horizontaliai pritvirtintas vamzdelis C su siūlų sankryža viduje ir nuleidžiamu dangteliu G, o kitame lentelės gale, taip pat su kojyte, pastatytas 10×8 cm dydžio veidrodėlis B. Jį galima sukioti vertikalia ir horizontalia ašimis. Veidrodėlis centre turi skylutę stebėti, apie kurią apvestas apskritimas. Darbui H. sraigto F pagalba pritvirtinamas prie trianguliacijos signalo ir nutaikomas stebėjimo stoties kryptimi. Veidrodėliu B pagautas spindulys nukreipiamas į vamzdelį C pakeliamojo sraigto E veikimu. Nuleidus dangtelį G, jo baltai dažytoj vidaus plokštumoj atsispindi veidrodėlio suinčiamas šviesos taškas su juoda dėme viduryje. Šioji dėmė sutapdinama su siūlų sankryža vamzdelio viduje. Pakėlus dangtelį G, šviesos taškas (saulės ‚zuikelis') leidžiamas į stebėjimo stotį, šiuo atveju į trianguliacijos signalą, esantį už 25 iki 40 km nuo siunčiamosios stoties, kuriame stovi instrumentas kampams matuoti — teodolitas. Pro teodolito žiūroną H. siunčiamas signalas matomas kaip mažas, bet ryškus šviesos taškas. Žemei besisukant, saulės spindulys nuslenka nuo veidrodėlio. Todėl jį tenka nuolat gaudyti, maždaug kas minutę veidrodėlį pasukant pagal saulės kelią. H. galima naudotis tik saulėtomis dienomis. *J. And.*

Heliotropinas, arba piperonalis, chemiškai 3,4-metilendioksibenzaldeidas, $C_8H_6O_3$, yra balti kristalai, kurie lydosi 37°, o verda 263°/760 mm arba 135°/10 mm temperatūroje. Heliotropinas gerai tirpsta alkoholyje, eteryje, benzene ir daugelyje kitų organinių tirpiklių; šaltame vandenyje jo tirpumas tik 1 : 500. Daugiausia H. pagaminama iš safrolo: šarmų ir šilimos įtakoje safrolas persigrupuoja į izosafrolą, kurį oksiduojant gaunamas H. ir acto aldeidas. H. turi gana stiprų ir labai patvarų heliotropo (Plectronia heliotropiodora, Heliotropum Peruvianum) žiedų kvapą ir yra viena svarbiausių sintetiškųjų kvapiųjų medžiagų (žr. Kvepalai). H. neatsparus šilimai ir šviesai.

Heliotropium peruvianum žr. Eliotropas vanilinis.

Heliportas aikštelė helikopteriams pakilti ar nutūpti. Įrengiama ant žemės, ant vandens, ant pastatų stogų ar ant laivų. Naudingieji H. privalumai ant augštų stogų didmiesčiuose: patogi situacija miesto viduryje, neužima brangaus žemės ploto, lengva nutūpti, nes mažiau tekliudo kiti pastatai; nenaudingos aplinkybės: brangesnė konstrukcija nei ant žemės, brangus kuro padavimas ir didesnis gaisro pavojus, kartais debesys perdaug sumažina laisvą augštį. Sunkesniesiems helikopteriams, kurie nuožulniai kyla ar tupia, reikia laisvos erdvės aplink H. Dėl to parenkant H. vietą, žiūrima, kad nors iš dviejų priešingų pusių nekliūtų kiti pastatai. Pagal 1955 New Yorkui rekomenduotas normas, H. plotas turėtų būti: 60 m pločio, 120 m ilgio aikštė tūpimui ir papildomos vietos helikopteriams laikyti ir aptarnauti. H. projektuojamas 700 kg jėgai į m^2 plius 70% dinaminiam smūgiui. *J.Gbt.*

Helis, chem. ženklas He, at. sv. 4,003. H. yra antras elementas periodinėje elementų lentelėje. Pirmąkart jis aptiktas 1868 su spektro analizės pagalba saulės chromosferoje. Gerokai vėliau H. pėdsakai buvo aptikti žemės atmosferoje, žemės dujose ir kaikuriuose mineraluose: žemės stratosfera per 200 km augščio išimtinai sudaryta iš vandenilio ir H. H. gaunama ir dirbtiniu būdu, skaldant kitus elementus. H. priskiriamas prie taurių̨jų dujų elementų grupės, kadangi jis negamina junginių su kitais elementais. Jo 1 l sveria 0,18 g, o už jį lengvesnis tik vandenilis. Suskystintas jis verda –268,5°. Juo pripildomi į

orą kylantieji balionai, kaikurie kvėpavimo prietaisai, juo deguonis atskiedžiamas, jis ir šiaipjau įvairiems tyrimams pravartus. *Vk. Js.*

Helland-Hansen Björn (g. 1877) norvegų okeanografas bei geofizikas, prof. 1914, Stockholmo univ. 1902, 1910–12 dalyvavo Š. Atlanto okeanografiniuose bei biologiniuose tyrinėjimuose laive Machael Sars. H. iniciatyva Bergeno muzėjuje buvo įkurtas geofizinis institutas. H. moksliniai darbai liečia fizinę okeanografiją, srovių santykius ir žuvų biologiją. Kartu su Fridjof Nansenu išsp. The Norwegian Sea 1909.

Helleborus niger žr. Čėras.

Heller Frank (1886–1947 švedų rašytojas, tikroji pavardė Gunnar Martin Serner, filosofijos dr. Lunde 1910. Jo kūryba didžia dalimi apimanti fantazijos kupinus nuotykių romanus kosmopolitinėj aplinkoje, pasižymi ironiška, žaisminga nuotaika, kultyvuotu stiliumi. Jo raštai išversti į daugelį svetimų kalbų. Išsp. Herr Collins affärer i London (Pono Collino biznis Londone) 1914, Storhertigens finanser (Hercogo finansai) 1915, Kejsarens gamla kläder (Karaliaus seni drabužiai) 1918, Marco Polos miljoner (Marco Polo milionai) 1927, Den stora filmen om Attila (Didysis filmas apie Atilą) 1934, Atlantis undergång (Atlanto žuvimas) 1941, Kriget som aldrig tog slut (Karas, kuris niekada nepasibaigė) 1942, Europas mest hatade man (Europos nepakenčiamiausias žmogus) 1945.

Hell Gate siaura East River sąsiaurio vieta tarp Long Island salos ir augštutinės Manhattano dalies (New Yorko). H.G. šaka tarp Ward ir Randall salų vadinama Little Hell Gate, anksčiau buvusi laivybai pavojinga vieta dėl smarkių potvyninių srovių ir povandeninių uolų; 1885 povandeninės uolos pašalintos išsprogdinant. Per H.G. nutiestas glžk. tiltas. H.G. vardas kilęs iš olandų Helle Gate ‚dailūs vartai'; dabar anglų iškreipta į ‚pragaro vartus'.

Hellmann 1. Gustav (1854-1939) vokiečių meteorologas, Prūsijos Meteorologijos inst. direktorius, Berlyno mokslų akademijos narys. Tyrinėjo kritulių ir meteorologijos istoriją. H. sistemos lietmatis vartojamas įvairiose Europos šalyse, taip pat ir Lietuvoje. Išsp. Die Niederschläge in den norddeutschen Stromgebieten 1906, Klima-Atlas v. Deutschland 1921.

2. Manfred (g. 1912 Rygoje) vokiečių istorikas, Rytų Europos istorijos specialistas. Nuo 1952 Freiburgo univ. docentas. 1938 Karaliaučiaus universitete už darbą Die preussische Herrschaft Tauroggen in Litauen (1690–1793) gavo daktaro laipsnį. Daug išspausdino straipsnių apie Lietuvą ir Lietuvos vokiečius bei lietuvių vokiečių santykius. Išsp. Die Deutschen in Litauen 1951, Die litauische Nationalbewegung im 19 und 20 Jahrh. — Zeitschrift für Ostforschung 1953, Das Lettland im Mittelalter 1954, Der Deutsche Orden und die Königskrönung des Mindaugas — Zeitschrift für Ostforschung 1954 ir kt.

Hello Ernest (1828-1885) prancūzų katalikų filosofinis ir mistinis rašytojas. Gimęs ir veik visą gyvenimą praleidęs Bretanijoje. Baigė teisės mokslus, bet tuojau pat atsisakė advokato darbo, radęs jį nesutaikomą su savo sąžine. Ėmęsis studijuoti teologiją, savo pašaukimu rado krikščioniškosios tiesos skelbimą savo laikui. Šį pašaukimą vykdė kaip žurnalistas ir laisvas rašytojas. Pirmuoju veikalu M. Renan, l'Allemagne et l'athéisme au XIX siècle 1859 kreipėsi prieš Renaną ir apskritai prieš ateistinį pozityvizmą. Brandžiu veikalu L'Homme 1872 (lietuviškas vertimas 1939) ryškino krikščionškąją gyvenimo, žinijos ir meno sampratą. Šventųjų apybraižas davė veikalu Les physiognomies des saints 1875, Šv. Rašto temomis meditavo veikalu Paroles de Dieu 1878. Beletristiniu pavidalu savo filosofinius žvilgius dramatino knygoje Contes extraordinaires 1879. Les plateaux de la balance 1880 yra antrasai iš jo pagrindinių veikalų. Po jo mirties atskiri straipsniai ar rankraščiai pasirodė šiais veikalais: Philosophie et athéisme 1888, Le siècle 1895, Du néant à Dieu 1921. Aistringos minties mąstytojas, H. savaimingai rinkosi ne sisteminį dėstymą, o aforizmus, juose žodžio patetiškumą siedamas su minties rimtimi. Jis turėjo gilios įtakos tai nonkonformistinių polemistų linijai, kuri nuo L. Bloy tęsiasi ligi G. Bernanos. Mūsuose, šalia Solovjovo, H. buvo antrasis autorius, kuris brandino St. Šalkauskio filosofinę mintį, dar prieš šiam pasiryžtant teisininko darbą pakeisti filosofo pašaukimu. Nors savo intelektualiniu charakteriu Šalkauskis buvo labai skirtingas nuo prancūzų polemisto, H. liko visą laiką St. Šalkauskio didžiai branginamu ir dažnai cituojamu autoriumi. H. asmenyje St. Šalkauskis matė atstovą tų, ‚kurie negalėjo ir nenorėjo vergauti abejingumui ir šablonui'. Leisdamas pirmąjį savo žurnalo Romuva numerį (1921), Šalkauskis pagerbė H., vieną jį cituodamas redakcijos žodyje ir, šalia savo straipsnių, duodamas jo vertimų (pasirašytų Salduvos Žynio).

P. Fernesolle, E. H. 1943; *S. Fumet,* E. H., le drame de la lumière ²1945; *M. Angwerd,* L'Oeuvre d'E. H. (Diss. Freiburg-Schweiz) 1947. *J.G.*

Hellpach Willy (g. 1877) vokiečių psichologas ir politikas, 1922–25 Badeno švietimo ministeris, 1928 reichstago narys. H. nagrinėja biologiškai psichologiškai grindžiamą kultūros politiką. Išsp. Geopsyche

W. Hellpach

[6]1950, Politische Prognose für Deutschland 1928, Sozialpsychologie [3]1951, Einführung in die Völkerpsychologie [2]1944, Klinische Psychologie [2]1948, Grundriss d. Religionspsychologie 1951, Kulturpsychologie 1953, Mensch und Volk der Grossstadt [2]1952, Deutsche Physionomik [2]1949, Pax Futura [2]1951.

Hellquist Elof (1864–1933) švedų kalbininkas, 1914–29 skandinavų kalbų prof. Lundo univ. H. mokslinė kūryba reikšminga germanų kalbotyrai. Iš svarbesnių veikalų paminėtini Bidrag till läran om den nordiska monimalbildningen 1890, Studier öfver de svenska sjönamnen 1903–07, Om de svenska ortsnamnen på -inge, -unge och -unga 1904, De svenska ortsnamnen på -by 1918 ir etimologinis švedų kalbos žodynas Svensk etymologisk ordbok 1922, [2]1951.

Hellqvist Carl Gustaf (1851—1890) švedų tapytojas, 1886 Berlyno meno akad. prof. Jo istoriniai paveikslai yra vokiečių mokyklos poveikyje. Personažus ir laiko charakterį H. pavaizdavo gyvybingai. H. tapė ir portretus kiek moderniškesniu žanru.

Hellström Gustaf (1882–1952) švedų rašytojas bei žurnalistas, Pennklubo pirm. 1936—42, Švedų akad. narys 1942. 1937 laimėjo De nio literatūrinę premiją. Žurnalistinis patyrimas jam davė daug medžiagos ir dailiajai literatūrai. Pats medžiagos perteikimas pasižymi psichologiniu aštrumu ir sausu humoru. Debiutavo ir kaip dramaturgas. Išleido Kaos 1907, Kuskar (Vežikai) 1910, Ett rekommendationsbrev (Rekomendacinis laiškas) 1920, Snörmakare Lekholm får en ide (Raikštelių dirbėjas sugalvoja) 1927, penkių tomų romano ciklas En man utan humor (Vyras be humoro) 1921–44, Kärlek och politik (Meilė ir politika) 1942.

Helm Otto (1826–1902) vokiečių farmacininkas, gintaro tyrinėtojas. Farmaciją studijavo Karaliaučiuje ir nuo 1854 vaistininku dirbo Dancige. Priklausė Vakarų Prūsų botanikos ir zoologijos d-jai ir Gamtos tyrimo d-jai Dancige. Tų d-jų leidiniuose paskelbė daug vertingų mokslinių straipsnių apie gintaro fizikinę bei cheminę sudėtį. Iš Baltijos gintaro jis išskyrė dvi skirtingas rūšis: gedanitą ir glesitą (glessit). Kitai gintaro rūšiai jis davė sukcinito (succinit) vardą. Vėliau mokslinėje literatūroje tuo vardu pavadintas būdingas Baltijos gintaras. Be to, H. ištyrė kitus į gintarą panašius fosilinius sakus. Jo tyrinėjimai palengvino nustatyti kapinynuose randamo gintaro kilmę. Už nuopelnus gintaro tyrinėjimų srityje 1899 Karaliaučiaus univ. jam suteikė garbės daktaro laipsnį. *J. P.*

Altpreussische Biographie 9, 1940, 264 psl.

Helmholz Hermann Ludwig Ferdinand (1821–1894) vokiečių fizikas, fiziologas ir psichologas. Karaliaučiaus, Bonnos ir Berlyno universitetų profesorius. 1888 Psysikalisch – Techn. Reichsanstalt pirm. H. teoriškai pagrindė jėgos išlaikymo, vad. energijos tvarumo dėsnį. Šį dėsnį taikė termodinamikai, termocheminiams ir elektrocheminiams procesams. Energijos transformaciją jis išplėtė apskritai visiems fiziniams pasaulio procesams. Įvedė laisvosios energijos sąvoką. Termodinamikos antrajam dėsniui suteikė formą, tinkamą jį taikyti cheminiams reiškiniams. Obertonų pagalba išaiškino garso tembrą; susekė obertonų buvimą įvairiuose muzikos instrumentuose. Išanalizavo oro virpėjimus atdarose dūdose. Pasirėmęs šiais darbais, taip pat akies bei vidurinės ausies anatominiais tyrimais, H. sudarė matymo ir girdėjimo teorijas. Matematiškai tyrė sukūrinius judesius skysčiuose, paviršiaus bangas jūrose ir vėjo poveikį toms bangoms. Nustatė nervinio jaudinimo sklidimo greitį (30–100 m/sek.), kuris ligi tol buvo laikomas itin dideliu, beveik begaliniu. Sukonstruavo aftalmos kopą, įgalinantį matuoti gyvos akies optikos kreivumą, apskritai stebėti akies vidų. Iškėlė sąvoką elementaraus elektros kiekio, vėliau virtusio elektronu. Tyrė geometrijos aksiomų kilmę Lobačevskio ir Riemanno geometrijų idėjų dvasia. Remdamasis fiziniais ir fiziologiniais tyrimais sudarė konsananso ir disonanso bei spalvos jutimo teorijas. H. dirbo mokslo populiarizacijos srityje ir domėjosi švietimo problemomis. Išsp. Über die Erhaltung der Kraft 1847, Die Lehre der Tonempfindungen 1863, Handbuch der physiologischen Optik 1856–66, Wissenschaftliche Abhandlungen 1882–95, Vorlesungen über theoretische Physik 1897–1907, Über die Wirbelbewegung 1896, Abhandlungen zur Thermodynamik, Vorträge und Reden [3]1903.

H. Helmholz

P. Lenard, Grosse Naturforscher, [3]1937; *H. Ebert,* H. v. H. 1949.

Helminthosporium žr. Dryžgrybis.

Helmintiazė (iš gr. helminthiān ‚sirgti kirminais') negalavimas arba susirgimas dėl pakliuvusių į žmogaus arba gyvulio vi-

durius kirminų. Susirgimo simptomai priklauso nuo kirminų rūšies. Kiekvienai kirminų rūšiai yra skirtingi vaistai jiems išvaryti.

Helmintologija (gr. helmins, -intos ‚kirminas' ir logos ‚mokslas') medicinos mokslas apie parazitinius kirminus ir apie žmonių bei gyvulių susirgimus kirminais. 1939 Sveikatos ir Veterinarijos dpt. suorganizavo 6 savaičių helmintologinę ekspediciją, vadovautą dr. Br. Minelgos. Patikrino įvairiose vietose 2210 gyv., iš kurių 36.24% buvo sergą soliteriu. Tikrinta tik tokių ūkių gyventojai, kur rasta viriuotų kiaulių. Daugiausia sergančių rasta Žaslių ir Augštdvario vls.

Medicina 1939, 685–686 psl.

Helmstedt š. Vokietijos mst. Ž. Saksuose, 40 km į v. nuo Magdeburgo; 28.563 gyv. (1953). Miestas apsuptas viduramžių mūro su vartais, 1576–1809 čia veikė protestantų teologijos mokslu pagarsėjęs universitetas, XII a. vienuolynas, IX a. koplyčia. Mašinų, tabako, keramikos, gelezies liejyklų pramonė, rudosios anglies kasyklų centras.

Helodea canadensis žr. Elodėja.

Heloderma vienintelė nuodingųjų driežų gentis, gyvenanti Arizonos ir N. Meksikos dykumose. Jų yra dvi rūšys: H. horridum ir H. suspectum. Pastarosios rūšies driežai užauga ligi 60 cm ilgio. Dienos metu H. lindi urvuose. Maitinasi vabzdžiais ir kirmėlėmis. Jų įkandimas žudo smulkius gyvius ir yra žmogui pavojingas.

Heloizė žr. Abelard Peter.

Helotai (gr. heilotes) seniesnieji Lakonijos ir Mesenijos gyventojai, doriečių užkariauti ir paversti baudžiauninkais. Jie liko gyventi savo žemėje, tačiau turėdavo duoti pusę derliaus spartiatams, prie kurių jie buvo priskirti, ir karo metu tarnaudavo savo ponams lengvai ginkluoti. Teisiškai jie priklausė valstybei. Kadangi skaičiumi net kelis kartus jie viršijo spartiatus, tai pastarieji, prisibijodami sukilimų, vartodavo drastiškas priemones, rengdami prieš juos net kriptėjomis vadinamas kasmetines medžiokles. Persekiojamieji H. sudarydavo valstybei pavojų ir dažnai sukildavo.

G. Busolt-H. Swoboda, Griech. Staatskunde 1920–1926.

Helotizmas (gr.) toks dviejų organizmų sugyvenimo būdas (simbiozė), kur vienas iš jų daugiau iš to naudos turi; antrąji, kaip pavergtą darbininką išnaudodamas. H. yra tam tikros rūšies parazitizmas, kur parazitas su maitintoju taip švelniai elgiasi ir jį netgi visaip globoja.

Helsingborg žr. Hälsingborg.

Helsingör, kitaip Elsinore, Danijos mst. Zelandijos saloje, prie Öresundo sąsiaurio; 21.010 gyv. (1950). Tarp H. ir kitapus sąsiaurio esančio Švedijos uosto Hälsingborgo veikia keltas traukiniams perkelti. H. išgarsėjo kaip Elsinore Shakespeare Hamletu ir Kronborgo pilimi (1578–88), esančia į r. nuo miesto ir paversta jūrininkystės muzėjumi. Uoste sausieji dokai; žvejybos tinklų pramonė.

Helsinkis

Helsinkis, suom. Helsinki, šved. Helsigfors, Suomijos sostinė ir didžiausias mst., patogus uostas (tinkamas didiesiems vandenyno laivams), kultūrinis ir ūkinis krašto centras; 410.000 gyv. (1953). H. yra siaurame, uolėtame, karpytų krantų pusiasalyje. Uostas I–V mėn. užšalęs, ir laivams kelią į atvirą jūrą tuo metu pralaužia ledlaužiai. Nuo jūros pusės miestą saugo pasenusi Suomenlinnos (šved. Sveaborg) karo tvirtovė, įrengta 7 salelėse. Universitetas (1828 perkeltas iš Turku, kur jis buvo įkurtas 1640), tautinis-etnografinis muzėjus, meno muzėjus, opera, keli teatrai, technikos ir prekybos augštosios mokyklos. Popieriaus, celulozės, tekstilės, laivų statybos, odų, chemikalų, cukraus, metalo pramonė. H. Įkūrė 1550 Švedijos karalius Gustavas I keli km toliau nuo jūros, o į dabartinę vietą perkeltas 1640. Miestas yra naujoviškos išvaizdos, dominuojamas šv. Mikalojaus bažnyčios. Žymenybės: keležinkelių stotis, baigta statyti 1919 iš rausvojo granito pagal G. E. Saarinen 1904 planą, ir daugelio architektūros meno žinovų laikoma ligi šiol gražiausiu šios rūšies pastatu, kubo išvaizdos parlamento rūmai (baigti 1930), pašto rūmai 1938, tautinis muzėjus, atviras etnografinis muzėjus. Užmiestyje įrengtas didžiulis sporto stadionas, kur 1941 turėjo įvykti pasaulinė sporto olimpiada. H. buvo rusų sunaikintas 1713 Šiaurės karo metu, o 1939–40 nežymiai nukentėjo nuo T. Rusijos orinių puolimų. *A.B.*

Helst Bartholomeus van der (apie 1613–1670) olandų tapytojas, gyvenęs Amsterdame. Piešė portretus ir portretines grupes, kreipdamas dėmesio į visas piešiamo-

jo daikto smulkmenas. Savo kūriniuose užfiksavo anų laikų miesto gyventojų apsirengimus. Daugelį jo paveikslų yra pabaigę piešti kiti dailininkai. Žymiausi jo paveikslai: Tautinė gvardija, Münsterio taika, Daržovių pardavėja, Ponia mėlynais drabužiais.

Heltman Wiktor (1796—1874 Belgijoje) lenkų politinis veikėjas. 1831 sukilimo dalyvis. 1832 emigracijoje buvo vienas lenkų demokratinės draugijos kūrėjų ir tos d-jos manifesto autorius. Išsp. Emigracija polska 1866, Demokracyja polska na emigracyj.

B. Limanowski, Czermierze wolności 1911.

Heluan, Helwan Egipto kurortas 22 km į p. nuo Kairo; 24.661 gyv. (1947). Šiltos mineralinio vandens (su sieros ir druskos priemaišomis) versmės gydo reumatinius susirgimus, plaučių ir inkstų ligas. Cemento ir geležies pramonė.

Helvella žr. Bobausis.

Helvetai keltų tautelė, apie 100 pr. Kr. iš pietvakarių Vokietijos atkilusi į Alpių kraštą tarp Genevos ežero ir Reino augštupio. H. mėgino išsikelti iš tėvynės ir užimti naujas vietas Galijoje, bet 58 pr. Kr. buvo ties Bibrakte Cezario nugalėti, grąžinti į senas gyvenamąsias vietas ir vėliau romėnų asimiliuoti.

E. Meyer, Die Schweiz im Altertum 1946; *F. Staehlin,* Die Schweiz in roem. Zeit. 1948.

Helvetia 1. senovinis Europos kraštas, kuris sudaro didesnę dabartinės Šveicarijos dalį; 2. lotyniškas dabartinės Šveicarijos pavadinimas.

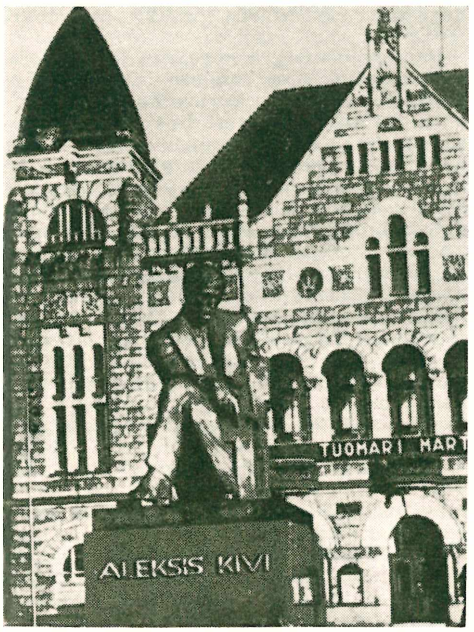

Tautos teatras Helsinkyje

Helvetius Claude Adrien (1715 — 1771) prancūzų filosofas, materialistinės filosofijos šalininkas, enciklopedistas. Jo pirmas veikalas, bažnyčiai pareikalavus, buvo parlamento pasmerktas ir H. turėjo išsižadėti savo mokslo. H. stengėsi sukurti moralės teoriją, kuri savo tikslumu galėtų lygintis su gamtos mokslais. H. pritarė Locke sensualizmui, pripažindamas juslingumą visų intelektualinių sugebėjimų pagrindu. Pagal H. individualinės ypatybės yra įgyjamos auklėjimo ir socialinės aplinkos įtakoje. Žmonių elgesiui vadovauja jų interesai ir kas atitinka jų interesus, yra naudinga. Naudingumas ir esąs teisės ir dorovės pagrindas. Žmogus esąs iš prigimties egoistas ir siekiąs tik savo naudos, tačiau egoizmas galįs būti suderintas su visuomenės gerove, nes interesų esą ne tik individualių, bet ir visuotinių. Kas daroma dėl visuotinės naudos, yra dora ir teisu: individualinė moralė neįmanoma be socialinės. Valstybė turinti rūpintis, kad kiekvienas pilietis įgytų nuosavybę, o tauta būtų šviečiama. H. utilitaristinė etika turėjo Prancūzijoje daug sekėjų. Išsp. De l'esprit 1758, De l'homme, de ses facultés intellectuelles et de son éducation 1773, Les progrès de la raison dans la recherche du vrai 1775.

A. Keim, Helvetius, sa vie et son oeuvre 1907.

Helvetų respublika, République helvétique (1798–1803). 1797 IX Šveicarijos politinių emigrantų vadų (Frédéric César de La Harpe) skatinama, Prancūzijos revoliucinė valdžia parėmė Šveicarijos sukilėlius, pasiųsdama savo kariuomenę ir padėdama nuversti kantonų aristokratinę valdžią. Betgi prancūzai uždėjo kraštui kontribuciją ir paėmė Ženevą. Kol buvo prancūzų okupacinė kariuomenė, tol gyvavo H.R. 1803 buvo įsteigta 19 kantonų šveicarų respublika, bet ji priklausė Prancūzijai ligi 1815.

Helvidius, IV a. herezijos pradininkas. Senatoriaus Simako pavyzdžiu bandė atstatyti benykstančią pagonystę ir, pakartodamas rytiečių klaidas, išleido knygą, paplitusią Romoj pop. Damazo laikais (366—384), kurioje neigė, kad Švč. Mergelė Marija buvo išlikusi skaisti po Jėzaus gimimo, kad ji turėjusi ir daugiau sūnų bei dukterų (Jėzaus broliai). Teigė, kad mergystės luomas nesąs kilnesnis už moterystę ir kt. Prieš H. klaidas po ilgo delsimo (‚nesudaryti H. garbės') Romos tikinčiųjų raginamas, atkirto šv. Jeronimas su savo veikalu De perpetua virginitate B. Mariae adversus H. (PL 23, 183–206). Apie H. daugiau žinių nėra. Tik šv. Augustinas (De haeres.) mini heretikus helvidijonus. Bet ši sekta greitai išnyko.

Helwig Werner (g. 1905) vokiečių rašytojas, vaizduojąs daugiausia nuotykinius gyvenimo įvykius. Išsp. Raubfischer in Hellas 1939, Im Dickicht des Pelion 1941, Gegenwind 1945, Trinakria 1946, Das Wagnis 1947, Auf der Knabenfährte 1950, Reise ohne Heimkehr 1953, Die Bienenbarke 1954.

Helwing Georg Andreas (1666–1748) Unguros (R. Prūsų) klebonas, botanikas. 1717–26 paruošė 4 tt. R. Prūsų augalų herbarą. Išleido Dancige 1712 Flora Quasimodo genita, 1726 Supplementum Florae Prussicae.

Hemaglutinacija (gr.) raudonųjų kraujo kūnelių sulipimas, veikiant kraujo serumo aglutinams, H. įvyksta, kai kaikurių gyvulių kraujo suleidžiama į kraujo gyslą. Tada raudonieji kraujo kūneliai sulipdami sudaro krūveles, agregatus, kurie gali užkimšti kraujo kapiliarus. Smegenų arba kitų kraujo kapiliarų užsikimšimas yra mirtinas. Žmogaus kraujo perpylimas (kraujo transfūzija) žmogui dėl H. gali būti pavojingas gyvybei, nors šiaip toks gydymo būdas dažnai vartojamas. Prieš kraujo perpylimo operaciją turi būti patikrintos davėjo ir gavėjo kraujo grupės. Jei šių taisyklių nebūtų paisoma, suleidžiant kraują, žmogus gali dėl gaunamos kraujo raudonųjų kūnelių aglutinacijos žūti.

Hemas, ag. heme, vadinamas ir protohemas, arba atgaivintojas, t.y. redukuotas, hematinas, chem. terminas 1, 3, 5, 8-tetrametil-2,4-divinilporfino-6,7 - dipropioninės rūgšties geležies kompleksas, brutto formula $C_{34}H_{32}FeN_4O_4$. H. įeina į hemoglobiną, yra jo prostetinė grupė. H. gaunamas, kai hematino tirpinys šarmuose gaivinamas (redukuojamas) nesant azotinių medžiagų. Smulkios rudos adatėlės, kristalai, turinčios tamsiai violetinį atspalvį.

Hemateinas, $C_{16}H_{12}O_6$, gaunamas iš hematoksilino ekstrakto ir amoniako veikiant orui. Vartojamas kaip indikatorius (žr.) hematoksilino vietoje gyvuliniams audiniams, ypač branduoliams dažyti.

Hematinas, hidroksiheminas, chem. formula $C_{34}H_{32}N_2O_4 . FeOH$, gaunamas, ištirpinant heminą praskiestuose kalio šarmuose. KO–H, iškrisdinant jį acto rūgštimi ir perkristalinant iš piridino.

Hematitas geležies rūdos mineralas, Fe_2O_3, svarbiausioji ir labiausiai išsiplatinusi geležies žaliavos rūšis. Pagal struktūrą H. yra 2 pavidalų: kristalinis, vadinamas spekuliarine geležimi, ir amorfinis (palaidas), žinomas raudonosios ochros vardu. Kristalinis H. yra peršviečiamas, tamsiai pilkos ir juodos spalvos, metalinio blizgesio. Nekristalinis H. yra neblizgąs, raudonos spalvos. Kietumas 5,5–6,5; lyg. sv. 4,2–5,25. Pasaulyje H. labai paplitęs ir randamas įvairaus geologinio senumo padermėse. Ypačiai dideli jo ištekliai yra JAV prie Augštutinio (Superior) ež., Michigano, Wisconsino ir Minesotos vst.

Hemato-, hemo- (gr. haima, -atos ‚kraujas') sudėtinių žodžių dalis, reiškianti susijimą su krauju ar kraujo indais.

Hematoksilinas, hidroksibrazilinas, $C_{16}H_{14}O_6 . 3H_2O$, balsvi ar gelsvi kristalai, šviesoje paraustą. Vartojamas: dažai mikroskopiniams preparatams, rašalui gaminti ir kt.

Hematologija (gr.) mokslas apie kraujo savybes.

Hematometras (gr.) prietaisas nustatyti kraujuje raudonųjų ir baltųjų kraujo kūnelių kiekiui.

Hematurija (gr.) yra kraujo pasirodymas šlapime. Kraujas šlapime pasirodo susirgus inkstų ir šlapimo takų ligomis. Bet kraujuotas šlapimas gali pasitaikyti ir kaikurių kitų organų ar šiaipjau sisteminiuose susirgimuose.

Hemerocallis žr. Viendienė.

Hemi- (gr. hēmi-) sudėtinių žodžių dalis, reiškianti pusę.

Hemiacetaliai yra mažai pastovūs ir sunkiai išskiriami junginiai. Išimtį sudaro tik chloralio alkoholatas $Cl_3CCH(OH)OC_2H_5$ ir aldozų bei ketozų interniniai ciklinia H., kurie aldo- ir keto-cukruose yra tautomerinėje pusiausvyroje su karbonilinės struktūros cukrų molekulomis. H. tuo tarpu neturi bent kiek didesnės praktiškos reikšmės.

Hemicelulozės yra augalinių ląstelių sienelėse sutinkamos celulozę ir ligniną lydinčios medžiagos, kurios dalyvauja augalo griaučių sudaryme ir tuo pačiu metu esti maisto atsargomis, nes didelė jų dalis su augalo išskiriamų enzimų pagalba gali būti paversta cukrais. Hemicelulozes sudaro įvairūs palyginti nedidelio molekulinio svorio (4000–15.000) junginiai, kuriuos sunku išskirti gryname stovyje. Šių dar mažai ištirtų junginių tarpe vyrauja polisacharidai (mananai, galaktanai, gliukozanai, ksilanai, arabanai) ir poliuronidai. Bendra homicelulozių savybė— jų tirpumas atskiestuose šarmuose kambario temperatūroje. Minkštoje medienoje hemicelulozės sudaro apie 15–18%, o kietoje — apie 22–34% sausos medienos svorio.

Hemiedras kristalo forma, turinti tik pusę to plokštumų skaičiaus, kuris randamas tos pačios kristalinės sistemos holoedre.

Hemimetabolė žr. Metamorfozė.

Heminas hemoglobino skaldymo produktas, gaunamas rusvų kristalų pavidalu pilant defibrinuotą kraują į karštą valgomosios druskos prisotintą ledinę acto

rūgšti. H. yra dirbtinis produktas, nes hemoglobine jokių halogenų nėra.

Hemingway Ernest (g. 1898) amerikiečių rašytojas. Iš savo tėvo paveldėjo stiprių išgyvenimų ir laukinės gamtos pamėgimą, savanoriškai dalyvavo I pas. kare, kuriame buvo sunkiai sužeistas, medžiojo Afrikos džunglėse, vėliau dalyvavo Ispanų pilietiniame kare ir, pagaliau, II pas. kare. Po I pas. karo H. ilgai pasiliko Prancūzijoj, aktyviai dalyvaudamas vadinamojoje ‚lost generation' rašytojų ekspatriantų grupėje. Paryžiuje H. parašė ir išleido savo pirmuosius kūrinius Three Stories and Ten Poems 1923 ir In Our Time 1924, kuriuose juntama stipri Ezra Pound ir Gertrude Stein įtaka. 1926 buvo išleisti du H. veikalai — The Torrents of Spring ir The Sun also Rises. Pastarasis, kuriame pavaizduojamas pokarinės rašytojų kartos pakrikęs gyvenimas, išgarsino H. kaip pasaulinio masto kūrėją. Toliau sekė stipri amerikiečio leitenanto ir anglų slaugės tragiškos meilės istorija A Farewell to Arms 1929, subtili psichologinė bulių grumtynių analizė Death in the Afternoon 1932, Afrikos medžioklių įspūdžiai Green Hills of the Africa 1935, socialinio pobūdžio romanas To Have or to Have not 1937, isp. pil. karo romanas For whom the Bell Tolls 1940. Tuo pat metu išleisti novelių rinkiniai Men without Women 1927, Winner take nothing 1933, Men at War 1944, novelių rinkinys kartu su teatro veikalu The Fifth Column and the First Forty-nine Stories 1938. Šiame rinkiny yra jo garsioji novelė The Snows of Kilimanjaro, kurioje autorius pavaizduoja tragišką amerikiečio rašytojo likimą tolimoje medžioklės ekspedicijoje. Po ilgesnės pertraukos 1950 H. išleido Across the River and into the Trees, amerikiečio pulkininko ir jaunos italės meilės romaną, ir 1954 The Old Man and the Sea, sunkių žmogaus buities momentų pavaizdavimą, už kurį autoriui buvo suteikta Nobelio premija. Visi H. veikalai yra autobiografinio pobūdžio, o jų nuotaikos pesimistinės. Ankstyvesniuose veikaluose H. veikėjai yra nusivylę cinikai, kraštutiniai skeptikai, kurių poelgius lemia jų jausminis egoizmas, nors jiems ir nėra svetimas tam tikras žmogiškos garbės pajautimas. Vėlesnėje H. kūryboje iškeliamas valingumas bei ryžtingumas. Gyvenimo sarkazmas, skausmas bei mirtis yra pagrindiniai H. kūrybos momentai, prieš kuriuos pastatomas

E. Hemingway

besąlyginis garbingumas ir augščiausio laipsnio stoiškumas. Senas Santiago (The Old Man an the Sea) yra žmogaus didvyriškumo simbolis besigrumiant su gaivališkomis gamtos jėgomis ir pasaulio brutalumu. Taip pat H. mėgiami tipai yra nepalaužiamos valios primityvai, kareiviai, toreadorai, kuriems geriau mirti, negu pralaimėti. H. stilius nepaprastai preciziškas, lakoniškas, žodžių bei vaizdų parinkimas taiklus. H. kūryba daro didelės įtakos šių laikų Amerikos ir Europos rašytojams. *G.Ž.V.*

Hemiplegija (gr. hēmi ir plēgē ‚smūgis, stabas') yra vienos kurios nors kūno pusės paralyžas, pvz. kairės rankos ir kairės kojos arba dešinės rankos ir dešinės kojos. H. gali būti funkcinė ir organinė. Funkcinė H. vadiname vienos kurios nors kūno pusės paralyžą be randamų organiškų pakitimų, pvz. histerijos atveju. Organiška H. dažniausiai būna dėl kraujo indų trūkimo ir kraujo išsiliejimo į smegenis. Taip pat H. gali būti dėl kokio nors naviko smegenyse. Yra visa eilė kitų H. priežasčių. H. pasekmės yra įvairios ir priklauso nuo H. priežasties.

Hemitrichia rubiformis žr. Uogainis.

Hemlock žr. Cūga.

Hemmer Jarl (1893–1944) suomių rašytojas, rašęs švediškai, 1935 laimėjęs švedų De nio literatūros premiją. H. debiutinis eilėraščių rinkinys Rösterna (Balsai) 1914 buvo naujas įnašas į Suomijos švedų tuolaikinę realizmu persisunkusią poeziją. H. išdėsto savo įsitikinmą, kad poeto uždavinys yra nešti per žmones grožio krivūlę. Tuo grožio alkiu perpildyti ir kiti jo kūriniai. Paskesnėje H. kūryboje vis labiau ima ryškėti jausmų disharmonija, per paskutinį jo gyvenimo dešimtmetį paralyžavusi jo fantaziją ir valią. Tiek lyrikoje, tiek prozoje atsispindi jo paties atsiskaitymai, jis skelbia kančios reikalingumą, aiškina laiko nerimą ir sopulius. Savo gyvenimo pabaigoje H. priartėjo prie vadinamojo Oxfordo sąjūdžio. Išleido Rösterna (Balsai) 1914, Onni Kokko 1920, Rågens rike (Rugių karalystė) 1922, Skärseld (Skaistykla) 1925, En man och hans samvete (Vyras ir jo sąžinė) 1931, Morgongåva (Jaunosios dovana) 1934, Klockan i havet (Varpas jūroje) 1939. *J. Lng.*

Hemocitai (gr. haima ‚kraujas' ir kytos ‚tuščias') visų kraujo ląstelių toks bendras vardas.

Hemofilija (gr.) kraujo trūkumas, kada kraujas nekreša arba nepakankamai greit kreša. H. būna įgimta. Pasitaiko dažniausiai vyrams. Moterys šį trūkumą perduoda savo vaikams (rusų carienė Aleksandra sūnui Aleksiejui). H. sergantiems pavojingas sužeidimas, nes kraujas nekrešėda-

mas negali sustoti tekėjęs. H. ligos esmė nėra pakankamai gerai išaiškinta.

Hemoglobinas (sutrumpintas iš lot. haemato-globulinus: gr. haima ir lot. globulus ‚rutulelis') yra raudonųjų kraujo rutuliukų (eritrocitų) pigmentas, dazas, duodąs pačiam kraujui raudoną spalvą. H. yra hematino ir globino junginys. Hematinas savo ruožtu yra junginys pigmento, vadinamo porfirinu, ir geležies. Globinas yra baltyminė medžiaga. Tuo būdu H. yra porfirino-geležies-globino junginys. Organizme H. atlieka svarbią funkciją. Jis paima iš oro plaučiuose deguonį ir jį nunesa į įvairius organizmo audinius ir narvelius. Atidavęs audiniams deguonį, H. vadinasi reduktuotu H. 100 cm^3 kraujo plaučiuose paima apie 20 cm^3 deguonies. Normalaus kraujo 100 cm^3 turi 15 g H. Pagal H. kiekį sprendžiama apie kraujo būklę. *J.Mšk.*

Hemoglobinometras (gr.) aparatas, kuriuo nustatomas hemoglobino kiekis kuriame nors tirpale (kraujuje, šlapime). Hemiglobino kiekio nustatymas pagrįstas kalorimetriniu (spalvų palyginimo) principu.

Hemoglobinurija (gr.) reiškinys, kada šlapime pasirodo kraujo dažo medžiaga hemoglobinas, kuris atsirado kraujo plazmoje tirpstant eritrocitams.

Hemolizė (gr. haima ‚kraujas' ir lysis ‚atpalaidavimas') kraujo dažų medžiagos atpalaidavimas iš raudonųjų kraujo kūnelių, juos veikiant chemiskai ar fiziškai. Netekę dažų medžiagos, raudonieji kraujo kūneliai negali tarnauti organizmo deguonies transportui. H. sukelia įvairūs nuodai.

Hemoroidai (gr.) tiesiosios žarnos venų išsiplėtimai, o jie sudaro pupos ar karvelio kiaušinio dydžio mazgus. Atsiradusių mazgų srityje būna gleivinės uždegimas, niezti, defekacijos metu skauda. Kai mazgas trūksta — kraujas teka, kai H. mazgas užsispaudžia raukuose — sukelia nepakeliamą skausmą. H. atsiranda dėl apapsunkinto venų kraujo nutekėjimo širdies, kepenų ir plaučių susirgimų atvejais. Palankumas į H. būna įgimtas arba įgytas dėl darbo pobūdžio, pvz. dėl ilgo sėdėjimo.

Hemoterapija (gr.) yra gydymas krauju. Ligonis gali būti gydomas svetimu krauju, pvz. kraujo perpylimu, arba kaikuriais atsitikimais gali būti gydomas savo krauju, paimant jį iš venos ir suleidžiant į to paties ligonio raumenis. Gydymas svetimu krauju vad. kraujo transfuzija, o gydymas savu krauju vad. autohemoterapija. *J.Mšk.*

Hempstead New Yorko valstybės miestas, 20 mylių į r. nuo New Yorko; 29.135 gyv. (1950). Hofstra kolegija (N.Y.U. sk.), apylinkėje kelios didelės lėktuvų gamybos įmonės ir aviacijos bazė su Mitchell Field aerodromu. 1644 čia įkurta seniausia JAV presbiterijonų draugija. H. yra rezidencinė New Yorko gyventojų vietovė.

Hendaye puošnus p.v. Prancūzijos pajūrio kurortas Ispanijos pasienyje, pakeliui iš Paryžiaus į Madridą, priešpriešais Ispanijos Fuenterrabiją; apie 7000 gyv. Čia 1940 susitiko Hitleris su gen. Franko.

Henderson 1. Arthur (1863-1935) anglų darbiečių vadas ir nuo 1903 parlamento narys. 1915–17 Asquitho ir Lloyd Georges ministerių kabineto narys. 1924 Mac Donaldo kabinete vidaus reikalų ministeris ir 1929–31 užsienio reikalų ministeris. 1934 gavo Nobelio taikos premiją. Išsp. The Aims of Labor 1919.

2. Bernard (1871–1929) anglų istorikas, pasižymėjęs Romos istorijos veikalais. Išsp. Life and Principate of the Emperor Nero 1903, Civil War and Rebelion in the Roman Empire 1918, The Study of Roman History 1920, The Life and Principate of the Emperor Hadrian 1923, Five Roman Emperors 1927.

3. Sir Nevile Meyrick (1882–1942) anglų diplomatas. 1937–39 Anglijos pasiuntinys Berlyne. Išsp. Failure of a Mission 1940, The Water under Bridges 1945.

Henie Sonja (g. 1913) ledo čiuožėja. Nuo 8 metų amžiaus pradėjo čiuožti, 14 metų amžiaus paliko figūrinio čiuožimo pasaulio meistre. 1928, 1932, 1936 olimpiniuose žaidimuose laimėjo I vietą. Nuo 1936 profesionalė. Išsp. Wings in My Feet 1940.

Henley William Ernest (1849-1903) anglų poetas ir kritikas, leidęs kelis žurnalus ir juose davęs pasireikšti jauniems Kiplingui, Conradui ir Yeats. Geriausiomis jo poemomis laikomos England, My England ir Invictus. Išsp. A Book of Verses 1888, The Song of the Sword 1892, For Englands Sake 1900, Views and Reviews ^{2}1902.

Henlein Konrad 1898–1945 nusižudė sąjungininkų koncentracijos stovykloje) sudetų vokiečių politikas, vadovavęs vokiečių nacionalistų sąjūdžiui Čekoslovakijoje. Po Sudetų krašto prijungimo prie Vokietijos H. buvo paskirtas to krašto gauleiteriu.

Hennef v. Vokietijos mst. Reino dešiniajame krante, į p. nuo Bonnos; 11.697 gyv. (1953). V. Vokietijos futbolo s-gos sporto mokykla, redomptoristų ordino seminarija, Kneippo sanatorija; svarstyklių, baldų ir centrifūgų pramonė.

Hennenberger 1. Kaspar (1529 Frankonijoje — 1600 II 29 Karaliaučiuje) M. Lietuvos kartografas ir istorikas. Iš Vakarų atvykęs Karaliaučiun, 1550 įsimatrikuliavo Karaliaučiaus univ. teologijos fak. 1554 buvo paskirtas į Dumnavą kunigu, kur dirbo ligi 1560, kartu pradėjęs studijuoti M. Lietuvos geografiją, kuria susido-

mėjo dar universitete. 1560–89 buvo kunigu Mühlhausene (3 mylios nuo Karaliaučiaus), ir čia jau nuo 1569 rinko medžiagą Prūsijos žemėlapiui sudaryti. Darydamas nuolatines tuo reikalu išvykas po kraštą, savo parapijos reikalus buvo apleidęs, ir dėl to 1589 tos parapijos patrono buvo iš Mühlhauseno pašalintas. Tuomet gavo Karaliaučiaus Lebo prieglaudos kunigo vietą. Kadangi tuo metu buvęs Karaliaučiaus klebonu J. Bretkūnas nesutiko rūpintis Lebo lietuviais ir lenkais, tai H. gerai mokėjęs lietuviškai ir lenkiškai, juos savo globon irgi paėmė ir šias pareigas ėjo ligi mirties. Dar Mühlhausene gyvendamas, H. parašė rankraščiu likusi Des erbermlichen Lifflandes itziger Standt, was der Muscowiter darinnen eingenommen kurtze Beschreibung 1564 ir priedu prie šio darbo 1577 parašytą Zwo wahrhaftige, erbermliche zeitungen von der Muscowiters grausamen u. gewaltigen Tirannei. 1576 Karaliaučiuje- atmušė savo sudarytą žemėlapį Prussiae das ist des Landes zu Preussen Wahrhaftliche Beschreibung. Naujas paties H. leidimas pasirodė 1595. o kiti 1629, 1638, 1566 (1864 iš 1629 leidimo buvo pagaminta fotokopija). Kaip šio žemėlapio paaiškinimas 1584 buvo H. išleistas Kurze u. wahrhaftige Beschreibung des Landes zu Preussen, kurio priedu buvo duotas senovės Prūsijos žemėlapis. O plati M. Lietuvos geografija buvo H. išleista 1595 — Erclerung der Preussischen grössern Landtaffel, kartu su žemėlapyje nupaišytų ežeru ir upiu vardu sarašu. Dumnavoje gyvendamas, H. 1555 iš vieno 80 metu prūso buvo surašes prūsiška žodynėli ivairiomis prūsiškomis tarmėmis. Šiuo žodynėliu naudojosi ir M.Pretorijus, rašydamas savo Deliciae Prussicae, bet jo rankraštis neišliko. Savo anuos darbus rašydamas, H. nurašė daugybę ivairių senų chronikų ir kitu raštu, kurių dalis ligi I pas. karo buvo išsaugota Dancigo miesto bibliotekoje ir Gothos rūmų bibliotekoje (jų tarpe ir Bretkūno Chronica Landes Preussen nuorašas).

M. Toennen. Geschichte d. preuss. Historiographie 1853; *K. Bousen*, Beiträge zur Lebensgeschichte K.H. — Altpr. Mntschr. 1908; *K. Loch*, K. H. — Altpr. Biographie I 1941; *K. Forstreuter*. Neu Beiträge zur Lebensgeschichte K. H. Altpreussische Geschlechterknude 3). *Vc. B.*

2. Hans (apie 1557–1601 XII 21 Karaliaučiuje) K.H. (1) sūnus, kunigaikščio rūmų Karaliaučiuje tapytojas, artimas savo tėvo padėjėjas braižant žemėlapius.

R. Philippi, Der Briefmaler H. — N. Pr. Pr. Bl. IX 1864.

Henner Jean Jacques (1829–1905) prancūzų tapytojas. 1858 laimėjęs Romos premiją. Studijuodamas Italijoje, pateko Correggio itakon. Piešė portretus ir figūras, bet mėgo piešti nuogus miško aplinkoje, ypač nuogas moteris.

Hennig 1. Abraham Ernst (1771–1815) istorikas. Kunigavo arba mokytojavo Prūsuose ir Kurše. Nuo 1810 Karaliaučiaus slapto archyvo direktorius. 1812–17 išleido Luko Davido kroniką.

2. Georg Ernst (1749–1809) kunigas. 1790–98 leido Preussische Archiv ir išsp. Preussisches Wörterbuch.

Henochas vyriausias Kaino sūnus, kurio vardu Kainas praminęs ir savo pastatytąjį miestą.

2. H., Jarėdo sūnus ir Matuzalio tėvas, septintasis iš eilės po Adomo tėvas, gyvenęs 365. H. nemiręs, bet Dievas jį gyvą kaip Eliją atsiėmęs. Jis laikomas rašto, aritmetikos ir astronomijos išradėju. Arabai H. pavadino Idris, kas reiškia didelį mokovą. Šventraščio kritikai H. indentifikuoja su septintuoju senosios Babilonijos valdovu Emmeduranki ar Eroduranchos. Vėlesniais žydų laikais apie H. sukurta turtinga apokaliptinė literatūra, išversta į graikų kalbą.

N. Miesel, Der Menschensohn in d. Bilderreden H. 1922; *G. N. Bonwetsch*. Die Bücher d. Geheimnisse d. H. 1922: *E. Sjörberg*, Der Menschensohn in äthiop. H. 1946: *H. H. Rowley*, The Revelance of Apocalyptic 1947.

H. etiopiškoji knyga, rašyta Palestinoje hebrajiškai ir aramėjiškai; originalas dingo. 1773 atrastas etiopiškas vertimas iš graikiškojo vertimo, kurio teišlikę fragmentai. Veikalo atskiros dalys rašytos atskirų autorių, gyvenusių II ir I a. pr. Kr. Veikale aprašomi H. regėjimai.

H. paslapčių knyga, vad. dar H. slaviškąja knyga, nes bėra slaviškas jos vertimas. Veikalas parašytas graikiškai prieš 70 po Kr.; jame aprašoma H. regėjimai ir apreiškimai apie pasaulio įkūrimą.

F. Martin, Le Livre d'Hénoch 1906; *St. Székely*, Bibliotheca Apocrypha 1913.

Henoteizmas (gr. heis, henos ‚vienas' ir theos ‚dievas') politeistinių religijų rūšis, kur garbinamas vienas dievas, betgi neneigiant kitų dievų buvimo.

Henri Robert (1865—1929) amerikiečių tapytojas. Mokėsi Pennsylvanijos meno akademijoje. 1888 išvyko į Paryžių ir ten lankė École des Beaux Arts. 1891 grįžo į Philadelphiją ir aplink savo studiją subūrė talentingus menininkus. Tapybą dėstė Philadelphijos moterų meno mokykloje ir Chase meno mokykloje New Yorke. 1909–12 turėjo savo mokyklą New Yorke. H. portretai pasižymi dramatiškumu. Svarbesni paveikslai: Ispanų čigonė, Mergaitė su vėduokle, Jauna moteris juodais drabužiais, autoportretas.

Henry O. (William Sydney Porter slapyvardis; 1862–1910) JAV rašytojas, rašęs trumpas, humoristinio pobūdžio ir dažnai ironiškos pabaigos apysakaites. Apysakų rinkiniai: The Four Million 1906, Heart of the West 1907, The Voice of the City

R. Henri Žvejo vaikas

1908, The Two Women 1910, Strictly Business 1910. Raštų rinkinys 1937.

Henrikas daugelio šventųjų ir palaimintųjų vardas: 1. H. iš Clairvaux (1156-1189) palaimintasis (šventė VII 14), Clairvaux vienuolyno abatas, nuo 1179 Albano vyskupas kardinolas; 1186 popiežiaus legatas kovoje su albigiečiais, skelbęs kryžiaus karą ir į jį įtraukęs imp. Friedrichą.

2. H. iš Upsalos (m. 1156) šventasis, Suomijos apaštalas, miręs kankinio mirtimi. Kilimo anglas, su vysk. Mikalojumi (vėliau pop. Hadrijonu IV) atvyko Švedijon; 1152 Upsalos vyskupas; sutvarkė vietos bažnytinius reikalus. Po karaliaus šv. Eriko kryžiaus žygio prieš suomius 1155 su keleta kunigų pasiliko Suomijoje. Pop. Hadrijonas 1158 H. kanonizavo. Skandinavijoje jo šventė švenčiama I 19, Suomijoje — 1 20.

Henrikas (anglų karaliai) 1. H. I (1068–1135) B e a u c l e r e I (Gražusis klierikas), jauniausias Vilhelmo Užkariautojo sūnus, Anglijos karalius ir Normandijos dukas. H. jieškojo ir Bažnyčios paramos ir grąžino išvytą šv. Anselmą Canterbury, bet tikrino Bažnyčios renkamųjų prelatų teises ir imdavo iš jų feodalinę priesaiką. Tačiau, ginčui dėl investitūros paaštrėjus, Anselmas vėl turėjo palikti savo šalį 1103, bet ryšiai su Bažnyčia nebuvo nutraukti. Betgi 1101 Anglijos sosto pareikalavo grįžęs iš Palestinos Robertas. H. atrėmė jo puolimą, pats su kariuomene išlipo Normandijoj, ir, ties Tinchebrai sumušęs ir pagėmęs nelaisvėn Robertą 1106, pasidarė ir Normandijos dukas. Visdėlto ligi gyvos galvos reikėjo čia H. kovoti su baronų sukilimais ir ginti Normandiją nuo Prancūzijos karaliaus Liudviko Storojo, remiamo Vilhelmo, Roberto sūnaus. Paties H. sūnus Vilhelmas 1120 paskendo. Todėl H. Anglijon atsikvietė savo dukterį, imperatoriaus Henriko V našlę Matildą; 1126 ją paskelbė savo įpėdine ir sutuokė 1127 su Anjou grafu Geoffroy Plantagenetu.

Belloc, History of England II 1927; *H. Böhmer,* Staat und Kirche in England im 11 und 12 Jh. 1899.

2. H. II (1133—1189) P l a n t a g e n e t a s, Anjou grafo Geoffroy ir Henriko I dukters Matildos sūnus, anglų karalius. 1152 H. II vedė Aleïenorą Akvitanietę, išsiskyrusią su Prancūzijos karaliumi Liudviku VII, ir tuo būdu padidino savo žemes Akvitanija ir Poitou. 1153 pradėjo kovą dėl anglų sosto su karaliumi Steponu Blois, bet pasitenkino sutartimi, pagal kurią įsikaraliavo Anglijoje po Stepono galvos. Jam pasisekė greit sutramdyti Anglijos feodalus ir sutvarkyti naująją savo karalystę. Stengėsi susikurti paklusnią valdininkiją, sutvarkyti teismus, susidaryti gerą kariuomenę, pasiglemžti Bažnyčią. 1185 skydo mokestis (scutagium) ėmė keisti karinę feodalų tarnybą. 1181 Ginklų Asiza (Asize of Arms) įsteigė tautos miliciją. 1161 Clarendono Asiza įvedė prisiekusiųjų teismą ir pertvarkė vyriausiąjį karaliaus teismą. Kitos asizos apkodifikavo anglų teisę. Siekdamas vienose rankose sujungti dvasinę ir pasaulinę valdžią, H. privertė būti anglų Bažnyčios primu savo kanclerį Tomą Becketą (1162), kurį manė būsiant jo klusnų įrankį. Bet šis stojo ginti Bažnyčios laisvės ir pasipriešino Bažnyčią suvaržiusioms ir vyskupus karaliaus teismui pajungusioms Clarendono konstitucijoms (1164). Kilusioje kovoje tarp H. ir Becketo pastarasis buvo be H. žinios H. šalininkų nužudytas. H. teko atgailauti, pripažinti Angliją ir Airiją šv. Sosto feodais ir atšaukti minėtąsias konstitucijas. H. II buvo karalius ne tik anglų, bet ir didelės imperijos, kurią, be Anglijos ir H. prisijungtosios dalies Airijos, sudarė Normandija, Anjou bei Mainės grafijos, Poitou ir Akvitanija. Kaip anglų karalius jis mėgino užkariauti Wales, kariavo su airiais ir su skotais, kaip imperijos valdovas su Prancūzijos karaliumi Liudviku VII, paskui su jo sūnumi Pilypu II Augustu. Pastarasis, prieš H. nuolat kurstydamas jo sūnus Henriką, Ričardą, Geoffroy, Joną, privertė jį pasirašyti Azai sutartį, kuria H. pripažino Pilypą savo siuzerenu, sumokėjo jam kontribuciją ir atidavė jam dalį prancūziškųjų savo žemių.

W. Stubbs, Chronicles of the Reign of H. II 1868–71; *Eyton,* Itinerary of H. II 1878; *J. H. Ramsay,* The Angevin Empire 1154–1216 1903; *Salz-*

mann, Henry II 1914; *F. Hardegen,* Imperialpolitik H.s II 1905; *R. Foreville,* L'église et la royalité en Angleterre sous Henri II 1944.

3. H. III (1207–1272) Jono Bežemio sūnus, H. II vaikaitis. Jis buvo paskelbtas karaliumi 1216, bet iki pilnųjų jo metų (1227) Angliją valdė karaliaus taryba, kuriai vadovavo Vilhelmas Marshal, Langton ir justiciarijus Hubert de Burgh. Taryba pripažino Didžiąją Chartą, numalšino sukilėlius ir aptvarkė kraštą. Bet prancūzų karalius Liudvikas VIII atėmė Anglijai Poitou ir Akvitanijos dalį, ėmė pulti Gascognę (1224), o Airija ir Wales kone išsivadavo. Nors menkas valdovas, H. užsidegė gaivinti užkariaujamąją Plantagenetų politiką. 1230 ir 1242 be sėkmės žygiavo Prancūzijon, o 1243 pasirašė paliaubų sutartį su Liudviku IX; 1258–59 ir baigtinai su juo susitaikė, atsisakęs nuo Normandijos, Anjou, Tourainės, Mainės bei Poitou. Nesėkminga savo politika H. dar labiau prieš save sukurstė svetimšalių įsigalėjimu nepatenkintą diduomenę. Be to, karams ir politikai jis nuolat reikalavo iš Didžiosios tarybos pinigų, žadėdavo vykdyti Chartą, bet savo pažadų netesėdavo. Spaudė ir Bažnyčią. Tad vyskupai ėmė dėtis su baronais prieš karalių. 1237 H. turėjo sutikti, kad Didžiosios tarybos išrinktieji baronai kontroliuotų, kaip bus leidžiama tarybos duotoji jam subsidija. 1244 didieji baronai susitarė su prelatais dėl reformų plano, kurį ir suredagavo 12 baronų komisija. H. nenusileido ir mėgino valdyti bei rinkti mokesčius be Didžiosios tarybos sutikimo, bet 1258 buvo priverstas vėl prašyti iš jos subsidijų. Baronų vadai, Gloucesterio, Herefordo ir Norfolko grafai bei karaliaus svainis Simonas Monfort privertė karalių pašalinti svetimšalius ir pavesti 24 komisijai paruošti reformų planą. Tas planas buvo 1258 priimtas Oxfordo susirinkusios Didžiosios tarybos, vadinamos Pasiutusiu parlamentu, Oxfordo Provizijų vardu. Faktiškai karaliaus valdžią pagrobė baronų oligarchija. Tačiau H. pasinaudojo tuo, kad oligarchai vieni su kitais susikrimto ir kad jų valdžia buvo nepatenkinti riteriai. 1259 Paryžiaus taiką su Liudviku IX pasirašęs H. nusikratė baronų globa (1261 VIII). Prasidėjo pilietinis karas. Simonas Monfort ėmė vadovauti sukilėliams. Ties Lewes (1264 V 14) jis sumušė H. kariuomenę, nelaisvėn paėmė jį patį, jo sūnų Eduardą (I) ir jo brolį Ričardą. 1264 V sušauktas parlamentas paskelbė naują Anglijos konstituciją ir pavedė karalystę valdyti jos protektoriui Simonui ir 9 baronų tarybai. 1265 I parlamentas tą perversmą patvirtino. Bet iš nelaisvės pasprukęs karalaitis Eduardas sušaukė karalininkų kariuomenę, 1265 VIII 4 ties Eveshamu sumušė Simoną, kuris pats žuvo, ir atgaivino H. valdžią. Jis tėvui padėjo nuveikti paskutiniuosius sukilėlius, bet įkalbėjo jam paskelbti naują valdžios programą ir sukilėliams dovanoti. Marlborougho statutu (1267) net buvo pripažintos tos Oxfordo Provizijos, kurios nemažino pagrindinių karaliaus teisių.

F. F. Tout, The history of England from the accession of Henry III to the death of Edward III 1905; *J. H. Ramsay,* The dawn of the constitution of the reign of Henry III and Edward I 1908; *F. A. Gasquet,* H. III and the Church 1905; *K. Norgate,* The Minority of H. III ²1912; *M. Hennigs,* England under H. III 1924; *F. M. Powicke,* King Henry III and the Lord Edward 1947.

4. H. IV (1367–1413) Jono Gaunto Lancasterio, Eduardo III sūnaus, sūnus, anglų karalius, Lancasterių dinastijos įsteigėjas. 1397, susikivirčijęs su Norfolko duku, buvo ištremtas iš Anglijos, 1398 karalius Ričardas II net atėmė jam titulą ir mirusio tėvo turtus. Ričardui kariaujant Airijoje, 1399 H. išlipo Yorkshire ir užėmė Bristolį. 1399 VIII 19 klasta suėmė Ričardą ir privertė jį sosto išsižadėti. Parlamentas taip pat Ričardą nuvertė ir paskelbė karaliumi H. Jam reikėjo dar ilgai kovoti su nuverstojo ir nužudytojo Ričardo šalininkais. Kadangi jis rėmėsi parlamentu ir Bažnyčia, tai ir turėjo nusileisti Bažnyčiai — persekioti atskalūnus lolardus. 1401 parlamentas įsakė atskalūnus deginti. H. kariavo su Skotija, sukilusiu Wales ir Prancūzija, nors dėl vidaus suiručių energingai veikti Prancūzijoje ir negalėjo.

Ramsay, Genesis of Lancaster 1307–1399 I–II 1913; *Gairdner,* The houses of Lancaster and York I–II 1892; *Wylie,* History of England under Henry IV I–IV, 1884–98; *Flemming,* England under the Lancastrians 1921; *J. D. G. Dawies,* King Henri IV 1935.

5. H. V (1387–1422) Henriko IV Lancasterio sūnus, anglų karalius. Išgarsėjo kare su Skotija ir ėmė valdyme dalyvauti tėvui dar gyvam tebesant. Įsikariavo 1413. Varė toliau bažnytinę H. IV politiką ir persekiojo atskalūnus. Parlamento remiamas, pradėjo karą su Prancūzija; 1415 VIII 14 išlipo Havre. 1417 vėl įsibrovė Prancūzijon, 1419 paėmė Roueną; susidėjęs su Burgundija, Prancūziją privertė pasirašyti Troyes taiką (1420). Ta taika vedė Karolio VI dukterį Kotryną, tapo karalystės regentu ir Karolio VI įpėdiniu. 1421 vėl atvyko Prancūzijon, kur įsigalėjo dofino Karolio (VII) šalininkai, bet, nieko nesuspėjęs padaryti, mirė Vincennes pily.

Wylie and Mowat, The Reign of Henry V I–II 1914–29; *Kingsford,* H. V 1909; *J. G. Davies,* Henry V 1935; *E. F. Jacob,* Henry and the Invasion of France 1947.

6. H VI (1421–1471) Henriko V sūnus, anglų karalius. 8 metų amžiaus vaiko vardu Angliją ėmė valdyti jo dėdės Gloucesterio dukas ir Bedfordo dukas, kuris vadovavo karui su Prancūzija. Pradžioje tas karas Bedfordui sekėsi, bet 1429 Jeanne d'Arc apgynė nuo anglų Orleaną ir palydėjo Karolį VII į Reimsą vainikuotis. Veltui Bedford 1431 vainikavo H. Paryžiuje

Prancūzijos karaliumi. 1435 jis pats mirė, ir Burgundijos dukas pasirašė Arras taiką su Karoliu VII. 1444 anglai pasirašė paliaubas su Prancūzija, ir H. vedė Anjou grafaitę Margaritą. Bet ir tos vedybos jam neišgelbėjo Normandijos ir Akvitanijos. 1449 vėl prasidėjo karas, 1450 prancūzai užsikariavo Normandiją. 1451 Akvitaniją. H. tik Calais uostas teliko. Pačioje Anglijoje regentas Gloucester turėjo kovoti su kardinolu Beaufortu, ir judviejų tarpusavio kovos nesustabdė H. vainikavimo anglų karaliumi (1429 XI 6). Gloucester ir Yorko dukas vadovavo opozicijai ir reikalavo reformų. Beaufort, kuris buvo pasigrobęs valdžią, ir Suffolko dukas taikino Angliją su Prancūzija. Be to, H ėmė sirgti periodiniu pamišimu. Gloucesteriui ir Beaufortui numirus (1447), įsigalėjo Suffolk, bet Prancūzijos laimėjimai ji nuvertė (1450). Kraštas ėmė bruzdėti (Jokūbo Cade sukilimas), ir Yorko dukas Ričardas pareikalavo sau valdžios, o sosto įpėdiniui gimus — protektoriaus titulo. Karaliui pasveikus (1455), jis nebeteko valdžios ir sukilo (žr. Dviejų Rožių kara). 1460 York buvo paskelbtas sosto įpėdiniu, bet ties Wakefieldu karalininku buvo sumuštas ir nužudytas. Karalienei keršijant yorkininkams, Ričardo sūnus Eduardas IV įžengė Londonan ir įsikaraliavo (1461 III 4); 1465 nelaisvėn paėmė patį H. Ji neilgam išvadavo ir vėl įkėlė sostan su Eduardu IV susivaidijęs Warwick (žr.). Bet 1471 Eduardas susigražino valdžią ir H. įmetė į Tower'į, kur jis buvo nužudytas.

M. E. Christi. Henry VI 1922; *Gasquet,* The religious Life of H. VI 1923.

7. H. VII (1456–1509) anglų karalius, Tudorų dinastijos steigėjas, Edmundo Tudoro, Richmondo grafo ir Margaritos Beaufort (Lancasterių giminės) sūnus, vadovavo opozicijai prieš Ričardą III, ypač savo Wales tėviškėje. 1483 dalyvavo Buckinghamo sukilime, 1485 išlipo su kariuomene Milfordo uoste ir ties Bosworthu sumušė Ričardą, kuris pats žuvo kautynėse. Po to vedė Eduardo V dukterį Elzbietą ir tuo būdu susigiminiavo su Yorkais. Tačiau sosta gavo užkariavimu. Stengėsi karaliauti be parlamento, kuri tik dukart tebuvo sušaukęs, juo labiau kad Dviejų Rožių karo metu didumenė kone išnyko ir parlamentas nusmuko. Apgynęs sostą nuo pretendentų (Lamberto Simnelio, Perkino Warbecko, grafo Warwicko), H. konfiskacijomis, baudomis ir priverstinomis dovanomis papildė savo iždą, padidino karaliaus tarybos jurisdikciją (įsteigė Žvaigždžių Rūmus) ir padarė karaliaus valdžią beveik absoliutinę. Jis rūpinosi Anglijos prekyba ir pramone, suvaržė pirklius svetimšalius, teleido gabenti Anglijon prekes tik anglų laivais, paėmė savo globon genovietį Giovanni Cabotto (John Cabot), kuris atrado Newfoundlandą. Užkariaujamąją Lancasterių politiką kontinente ėmė H. keisti pusiausvyros politika ir mėgino sustiprinti tarptautinę Anglijos reikšmę vedybomis. Savo sūnų Artūrą, tam mirus, antrąjį sūnų Henriką (VIII) sutuokė su Ferdinando Kataliko dukterimi Kotryna, o dukterį Margaritą su skotų karaliumi Jokūbu IV. Tuo keliu paruošė vėlyvesnę Skotijos uniją su Anglija. Airijos parlamento teises jis sumažino.

A. F. Pollard, The Reign of Henry VII, I–III 1913.

8. H. VIII (1491–1547) antras H. VII ir Elzbietos York sūnus, anglų karalius. Vyresniajam broliui Artūrui mirus (1502), jis tapo sosto įpėdiniu; vedė jo našlę Kotryną Aragonietę ir įsikaraliavo 1509. Renesanso dvasioje auklėtas ir mokslintas, net teologijoje įgudęs, H. globojo meną ir naująją humanizmo kultūrą (New learning). Valstybės reikalais pradžioje mažai tesidomėjo: politikai vadovavo jo kapelionas, vėliau Yorko arkivyskupas ir (1515) kancleris, visagalis Tomas Wolsey, kuris sekė H. VII politiką. 1518 Londone buvo pasirašyta Anglijos taika su Prancūzija, ir prie tos taikos netrukus prisidėjo pop. Leonas X, imp. Maksimilijonas ir jo vaikaitis Karolis (V). Tačiau pats H. 1519 užsidegė noru, Maksimilijonui mirus, tapti vokiečių imperatoriumi ir ėmė lenktyniauti su Karoliu ir Pranciškumi I. Pirma H. prieš Prancūziją susidėjo su imp. Maksimilijonu bei Ferdinandu Kataliku ir dalyvavo 1513 žygyje Prancūzijoje; tuo metu jo gen. Surrey ties Floddenu sumušė prancūzų sąjungininku skotų kariuomenę. 1514 H. susitaikė su Prancūzija, bet, Karoliui V gavus valdžią, padarė su juo sąjungą ir 1523 kariavo Prancūzijoj. Po Paviios kautynių (1525) H ėmė tarpininkauti Karoliui bei Prancūzijai ir su pastaraja susitaikė. Be noro apsaugoti politine Europos pusiausvyra, supjudė H. su Karoliu ir naujų vedybų klausimas. Mat, H. įsimylėjo Oną Boleyn, ir jau 1527 nutarė išsiskirti su Kotryna Aragoniete, buvusia savo brolio žmona ir Karolio V teta. Popiežius atsisakė pripažinti tas vedybas nekanoniškomis (1529). H. šito reikalo tarpininką Wolsey išpareigojo, jo vietoje paskyrė Tomą Morą (1529–32) ir sušaukė parlamentą (1529–36). Bet ir Moras veikiai H. neįtiko, nes nesutiko būti jo įrankiu. Tokį įrankį H. gavo Tomo Cromwellio asmeny, kurio pagalba H. paskelbė anglų Bažnyčią nepriklausomą popiežiaus ir pasiskelbė jos galva (1531). Per Act of Supremacy 1532 H. pasiėmė teisę skirti bei versti vyskupus, tvirtinti bažnyčios nutarimus, teisti ir bausti dvasininkus. H. vedybos su Kotryna buvo pripažintos neteisėtomis, ir 1572 H. vedė Oną Boleyn. Iš tų reformų savaime išriedėjo smarkiai T. Cromwellio įvyk-

Henrikas VIII

dytoji Bažnyčios (ypač vienuolynų) turtų sekularizacija (1535—1540). Iš pradžių H. nemanė keisti Bažnyčios mokslo ir tebepersekiojo protestantus. Bet norint sutvarkyti bei sustiprinti anglų Bažnyčią, reikėjo ją priartinti prie protestantų bažnyčios ir pakeisti kaikurias dogmas. Todėl H. pasidavė T. Cromwellio įkalbamas ir pavedė dogmų reformą 1532 Canterbury arkivyskupu paskirtam Tomui Cranmerui, H. įrankiui. 1536 buvo išleistas anglų Bažnyčios išpažinimas (10 straipsnių), iš dalies (5 straipsniai) paimtas iš Augsburgo išpažinimo. Tačiau valstybėje prasidėjo neramumai: sukilo Airija, vadinamieji ‚malonės piligrimai', vienuoliai, bajorai ir žemės nebetekusieji žmonės, reikalavo sustabdyti sekularizavimą, grįžti prie senojo tikėjimo ir pašalinti bloguosius karaliaus patarėjus (1536). Karalius išpareigojo Cromwellį (1540) ir nuo 1539 ėmė gaivinti katalikų dogmas ir kultą (6 straipsnių bilis) Prasidėjo nauji protestantų persekiojimai. Bet iki H. mirties tarpusavyje kovojo Cranmero vadovaujamoji reformatorių partija su konservatyvinių pažiūrų atstovais. Cromwell buvo siūlęs H. sąjungą su Vokietijos kunigaikščiais protestantais, ir tam reikalui, H. mirtimi nubaudus Oną Boleyn ir trečiai jo žmonai Jane Seymour mirus (1536), papiršo jam Clevės princesę Oną. Bet H. su ja išskyrė, o nužudydamas patį Cromwellį (1540), padarė galą ir jo užsienio politikai. H. mėgino sutuokti savo sūnų Eduardą (VI) su skotų karalaite Marija Stuart, bet tas planas nepavyko. Paskutiniaisiais savo valdymo metais jis kariavo su Skotija ir Prancūzija (1543–46). Be minėtųjų žmonų dar buvo vedęs Kotryną Howard, kurią 1542 nubaudė mirtimi, ir Kotryną Parr (1543), kuri gyveno ilgiau už jį. Kad ir kaip savavališkai karaliavęs, panaikinęs visas laisves, žmones spaudęs negirdėtais mokesčiais, tačiau buvo labai populārus: rūpinosi valstybės tvarka bei teise ir nuosaikiai toliau varė tėvo pradėtą ekonominę politiką. Stengėsi padidinti anglų prekių išvežimą, globojo pirklius ir pramonininkus anglus, lengvino kredito sąlygas ir daug padarė valstybės laivynui sukurti. Daugeliu atžvilgių jis padėjo pagrindus vėlesnei Anglijos politinei galybei.

S. J. Brewer, The Reign of H. VIII 1890; *A. E. Pollard*, H. VIII 1905; *F. Hackett*, H. VIII 1930; *C. Wood*, H. VIII 1931; *Chamberlin*, The private character of H. VIII 1932; *W. Walther*, H. VIII u. Luther 1910; *G. Constant*, Le réforme en Angleterre I 1930; *K. Pickthorn*, Early Tudor Government 1934; *H. M. Smith*, Henry VIII and the Reformation.

Henrikas (prancūzų karaliai) 1. H. I (1011–1060) savo tėvo Roberto Pamaldžiojo 1015 paskirtas Burgundijos duku, 1027 sosto įpėdiniu. Jis mėgino padidinti savo valdžią kovoje su Normandijos dukais.

2. H. II (1519–1559) Pranciškaus I sūnus. 1526–29 gyveno kaip įkaitas Karolio V rūmuose; 1531 vedė Kotryną Medici ir 1547 įžengė sostan. Svarbiausiu savo uždaviniu H. laikė kovą su atskalūnais, kuriuos persekiojo. Bet politikos sumetimais ėmė remti Vokietijos protestantus. Iki 1550 kariavo tėvo pradėtąjį karą su Anglija, kuriai atėmė Boulogne s/M. Jau 1548 pradėjo kovą su Karoliu V. 1555 susitarė su Maurikio Saksoniečio vadovaujamais Vokietijos kunigaikščiais protestantais: pažadėjo jiems pašalpą ir pagalbą, ir gavo jų sutikimą užimti Toulio, Verduno ir Metzo vyskupijas. Tais pačiais metais jas užėmė, ir jo gen. Pranciškus Guise 1553 apgynė Metzą nuo Karolio V kariuomenės. 1554 H. II armijos įsibrovė į Hainaut (Hennegau), Artois ir Liègės arkivyskupiją. H. sąjunga su protestantais lėmė jo politiką iki 1559. 1552 H. pradėjo karą su Karoliu ir Italijoje Piemonte. Pasirašęs 1556 paliaubas su imperatoriumi 5 metams, H. 1557 jas sulaužė, ir dukas Guise vėl įsismelkė Italijon. Tačiau Karolio įpėdinis Pilypas II užpuolė Prancūziją iš Niderlandų pusės. Guise turėjo grįžti Prancūzijon, ir jam pasisekė atimti Pilypo sąjunginin-kams anglams Calais miestą (1558). 1559 pasirašytąja Cateau-Cambrésis taika H.

susitaikė su Pilypu II ir turėjo atsisakyti nuo Piemonte'o. Tuo būdu jis tikėjosi galėsiąs išnaikinti Prancūzijoje hereziją. Jo duktė ištekėjo už Pilypo II. Vedybų proga H. surengė turnyrą, kurio metu buvo grafo Montgomery sužeistas ir po kelių dienų, VII 21, nuo žaizdos mirė.

L. Romier. Les origines politiques des guerres de religion I–II 1913–14.

3. H. III Valois (1551–1589) prancūzų karaliaus Henriko II ir Marijos Medici sūnus. Po paskutiniojo Jogailaičio Žygimanto Augusto mirties 1572, prancūzų vyriausybė pasiūlė H. kandidatu į Lietuvos ir Lenkijos sostą, nes tuo metu varžėsi su Habsburgais dėl hegemonijos Europoje ir, ieškodama visur sąjungininkų, stengėsi savo pusėn patraukti Lenkiją ir Lietuvą prieš Austriją. Prancūzų atstovas Valencijos vysk. Montluc dideliais pažadais patraukė lietuvius ir lenkus H. pusėn, kurio kandidatūrą parėmė dar ir Turkija. H. buvo išrinktas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu ir Lenkijos karaliumi 1572 V 9. Jo vardu vyskupas pasirašė su Lietuvos ir Lenkijos atstovas dvi sutartis: 1. sutartį su tauta (vad. Pacta conventa) ir 2. vad. H. artikulus (Articuli Henriciani) apie politinę ir socialinę santvarką. H. artikulų buvos toks turinys: 1. Karalius visuomet bus renkamas; jis negali pasirinkti sau įpėdinio 2. Tikybos dalykams užtikrinti laisvę, kiek ją nurodo Lenkijos konfederacija (1573). Karalius nesiųs atstovų į svetimas valstybes, iš ten nepriiminės nei kvies, nei rinks kareivių, nepasitaręs su taryba, o jeigu asmens dalykais, neliečiančiais respublikos, siųsti galima tik su tarybos žinia. 4. Be seimo karo nepradės. Seimui nutarus, galima šaukti visuotinį bajorų šaukimą tik ne ilgiau kaip dviem savaitėm, ir tai valstybės ribose. Seimui leidus, galima kariauti ir užsienyje, karius laikyti ne ilgiau, kaip 3 mėn. ir karalius mokės algas. Kariuomenė negali būti dalijama karo vienetais. Ginklus ir aprangą karalius apmoka. 5. Sienas gina karalius savo lėšomis. 6. Karaliui patarti iš senato renkama 16 žmonių, kurių bent 4 turi būti prie karaliaus. 7. Seimas bus kas 2 metai, nepaprastieji gali būti prireikus, jie truks ne daugiau kaip 6 savaites, o prieš tat bus pavieto seimeliai, be to, bus didieji seimeliai, kiekvienoje šalyje po vieną: Didlenkėje, Mažlenkėje ir Lietuvoje (rytų Valkaviske). 8. Respublikos reikalams karalius nevartos savo privatinių antspaudų, o tik valstybinius, kurie yra atitinkamų kanclerių ir pakanclerių žinioje. 9. Valstybinių ir karaliaus kieminių tarnybų skaičiaus karalius nemažins, o atsiradus laisvoms, skirs į ją čiabuvius, ne svetimšalius. 10. Bajorų žemė ir jos gelmės (metalai, druska) priklauso jų nuosavybei, jie gali turėti naudos, kokios nori. 11. Kas suteikta nuosavybei, jąja ir pasiliks; ir nebus svetimos teisės dėsniais daromi lėnais, jeigu nebuvo suteikti jure feodali. 12. Pasienių bei teisminių pilių ir didžiųjų miestų seniūnai negali jų perleisti kam kitam bekaralmečio laiku. 13. Karaliaus karūna saugoma valstybės lobyne, Krokuvoje, į kurį raktus turi nurodytieji kastelionai ir vaivados. 14. Tie kraštai, kurie turi savo teises, gali jomis naudotis ir atitinkamai taisyti. Tas liečia Lietuvą ir žemes, kuriose veikė lietuvių teisė. 15. Naujus mokesčius, muitus, monopolius galima įvesti seimui sutikus. 16. Vesti žmoną karalius gali tik valstybės taryboms sutikus. 17. Karalius pasižada pildyti pažadus, duotus vainikavimo laiku; jeigu nepildytų, tai piliečiai gali jo neklausyti. 18. Priimta renkamame seime 1573 V 22. Kita sutartimi (Pacta conventa) H. pasižadėjo mokėti kas metai lietuvių ir lenkų valstybės iždui 450.000 auksinų, gaunamų iš Prancūzijos, savo lėšomis išlaikyti 4000 Gaskonės pėstininkų, savo lėšomis pastatydinti valstybei laivyną Baltijos jūroje, apmokėti Žygimanto Augusto skolas, pasiųsti 100 studentų mokytis Prancūzijoj, vesti Žygimanto Augusto seserį Oną ir t.t. Pats H. labai nenorėjo vykti Lenkijon ir atvažiavo tik savo brolio, Prancūzijos karaliaus Karolio IX spiriamas. Vainikuotas 1574 II 15, jis 23 metų vyras, nevedė 53 metų Onos, mažai tesirūpino valstybės reikalais ir praleisdavo laiką pokyliuose. Lietuvos ponai, palaikydami H. kandidatūrą, su jo pagalba tikėjosi atgauti žemes, nuo Lietuvos Liublino seimo atplėštas 1569. Lietuvos rūmų maršalas Mikalojus Radvila Našlaitėlis susiartino su juo ir tikėjosi jį visiškai palenkti Lietuvos naudai. Tačiau 1574 mirė H. brolis Karolis IX, ir H. 1574 VI 18 pabėgo iš Lenkijos Prancūzijos sosto užimti. Lenkų augštieji dignitoriai pasivijo jį už savo valstybės ribų, bet nepajėgė prikalbinti grįžti atgal, tik gavo pažadą grįžti vėliau, kai būsią sutvarkyti Prancūzijos reikalai. 1575 II 15 vainikuotas Prancūzijos karaliumi, valdymo srityje faktiškai visiškai pasidavė savo motinos Kotrynos Mediči įtakai. Prancūzijoje tuo metu tarp katalikų ir portestantų virė kovos: protestantai buvo įtužę po jų bendratikių iššudymo per Baltramiejąus naktį 1572, kuriame dalyvavo ir pats H. Prancūzijoje tuomet buvo susidariusios 3 partijos: protestantai su Navarre'os karaliumi H. Burbo-

Henrikas III Valois

nu, nesutaikomi katalikai su Guise ir nuosaikieji katalikai (‚politikai'), vadovaujami jaunesniojo H. brolio. H. švyravo tarp šių partijų reikalavimų. 1576 spiriamas susijungusių protestantų ir politikų, kurie su 30.000 armija žygiavo į Paryžių, H. pasirašė ediktą, garantuojantį tikybos laisvę protestantams. Tai sukėlė katalikų neapykantą. Tada jis persimetė į pusę katalikų, susiorganizavusių į Šventąją Lygą. Valstybės iždė trūkstant pinigų, H. sušaukė seimą Blois, kuriame norėjo sutaikinti partijas. Jo pareiškimas, kad nepakęsiąs valstybėje partijų, veikiančių nepriklausomai nuo karaliaus valdžios, sukėlė didelį pasipriešinimą iš Guise pusės. Neapykanta tarp H. ir Guise vis augo. Susiartinęs su katalikais, H. 1585 Nemours ediktu išvarė protestantus iš Prancūzijos, bet tai nepalenkė jam katalikų simpatijų. Guise pats siekė karaliaus valdžios. 1588 V 12 privertė H. bėgti iš Paryžiaus. H. įsakė jį nužudyti be teismo (1588 XII 23). Rytojaus dieną po šio smurto sukilo visas Paryžius ir reikalavo karalių nuo sosto nuversti. Tuomet H. susijungė su protestantų vadu H., Navarre'os karaliumi, ir pripažino jį savo būsimuoju įpėdiniu. Abu sąjungininkai apsiautė sukilusį Paryžių. Šios apsiausties metu H. buvo nudurtas vienuolio Jokūbo Clément. Su H. pasibaigė Prancūzijos Valois dinastija.

*T. Pilińsk*i, Bezkrólewie po Zygmuncie Auguście i elekcija króla Henryka 1873; *E. de Noailles*, Henri de Valois et la Pologne 3 tt. ²1878; *Albertrandy*, Panowanie Henryka Walezyusza i Stefana Batorego 1823; *Jackson*, The last of the Valois and the accession of Henry of Navarra 1888; *De la Barre-Duparcq*, Histoire de Henri III 1882; *Robiquet*, Paris et la Ligue sour Henri III 1887; *Ph. Erlanger*, Henri III 1936.

4. H. IV Burbonas (1553–1610), tėvui Antanui Burbonui mirus (1562), buvo išauklėtas motinos protestantės Jeannos d'Albert (m. 1572), iš kurios paveldėjo Navarre'os karalystę ir Béarną. 1569, princui Condé mirus, H. pasidarė Prancūzijos hugenotų vadu. 1572 Kotryna Medici, taikydama hugenotus su katalikais, H. sutuokė su savo dukterimi Margarita, bet po šv. Baltramiejaus nakties jis turėjo priimti katalikybę. Tik 1576 tepasisekė jam pasprukti iš karaliaus rūmų. Jis vėl tapo protestantu ir jų vadu. Silpnas H. III buvo priverstas su juo tartis ir nusileisti hugenotams (Beaulieu ediktas 1576, Bergeraco taika 1577, Fleixo taika 1580). Kai 1584 mirė paskutinis H. II sūnus Pranciškus, Alençono, vėliau Anjou kunigaikštis, H. pareikalavo, kad būtų pripažintas bevaikio H. III įpėdiniu. Tačiau įpėdiniu jį pripažino tik kariuomenės dalis ir pietų miestai. Katalikų lyga, H. Guise kurstomą, sosto įpėdiniu paskelbė dėdę kardinolą Karolį Burboną. Popiežius atskyrė H. nuo bažnyčios. Bet, H. Guise nužudžius (1598), H. III susidėjo su H. prieš lygą ir drauge su juo apsiautė Paryžių, kur ji buvo įsiviešpatavusi. Čia H. III buvo nužudytas (1588 VIII 2), ir H. pasiskelbė karaliumi. Tačiau jį tepalaikė hugenotai ir vad. politikai, o lyga tebevaldė Paryžių, ir ją šelpė bei rėmė Ispanijos karalius Pilypas II bei jo generolai. H. dukart sumušė lygos kariuomenę ir vėl apsiautė Paryžių (1590), bet Aleksandro Farneses vadovaujamoji ispanų kariuomenė privertė ją pasitraukti. H. suprato, kad daugumas prancūzų nenori karaliaus protestanto, ir 1593 VII vėl priėmė katalikų tikėjimą, o jau 1594 II galėjo vainikuotis Chartrese, III 22 įžengti į Paryžių. Popiežius nuėmė jam ekskomuniką, lyga jį pripažino, 1598 pasirašė jis taiką su Ispanija. Pavojingiausiu Prancūzijos priešu jis laikė Ispanijos ir Austrijos Habsburgus, stengėsi prieš juos sudaryti koaliciją ir 1610, susidėjęs su Vokietijos protestantais, pasiryžo kariauti su Austrija dėl Julicho-Clevės palikimo. Bet pirmiausia reikėjo jam baigti ilgametę hugenotų kovą su katalikais, nuraminti ir aptvarkyti apirusią karalystę. Hugenotų ginčui su katalikais padarė jis galą 1598 Nantės ediktu: šiek tiek pažabojo diduomenę, numalšino Birono ir Bouillono kunigaikščio sukilimus. Jo ministeris Sully aptvarkė finansus ir pakėlė žemdirbystę, bet H. rūpinosi ir pramone bei prekyba, net prancūzų kolonijomis Amerikoje. Jis siekė padaryti savo valdžią stiprią, mažino miestų savivaldybės ir parlamentų teises, varžė universitetą ir spaudos laisvę, tiesė kelią absoliutizmui. Išsiskyręs su karaliene Margarita, vedė Mariją Medici 1600; prieš žygiuodamas prieš Austriją, H. vainikavosi, o žmoną paskyrė regente (V 13), bet V 14 buvo Ravaillaco nužudytas.

Henrikas IV

P. de Vaissière, Henri IV ²⁶1930; *H. de la Ferrière*, Henri IV le roi, l'amoureux 1890; *J. B. Lagrèse*, Henri IV vie privée 1885; *G. Fagniez*, L'Economie sociale de la France sous Henri IV 1897; *Y. de la Brière*, La conversion de H. IV 1905; *J. T. Perrens*, L'Église et l'État en France sous le règne de H. IV, 2 tt. 1872; *O. Hurst*, H. IV 1938.

Henrikas (vokiečių karaliai ir imperatoriai) 1. H. I (876–936) vokiečių karalius, saksų kng. Otono sūnus. Tėvui mirus 912, buvo išrinktas saksų kunigaikščiu. Kovojo su slavais ir karaliumi Konradu I, betgi kuris prieš mirdamas paskyrė jį savo įpėdiniu. 919 Fritzlaro saksai ir frankonai H. išrinko Vokietijos karaliumi. Šiek tiek nusileidęs švabų kng. Burkhardui ir Bavarijos kng. Arnulfui, jų buvo pripažin-

tas karaliumi. Nuo Lotaringijos kunigaikštystės jis 921 atsisakė prancūzų karaliaus Karolio III labui, bet 925 vėl ją pavertė vokiečių karaliaus lėnu. Įsikaraliavęs H. neišsižadėjo kovos su slavais, bet pirmiausia turėjo ginti Vokietiją nuo vengrų. 924 jis padarė 9 metų paliaubas, už kurias sutiko mokėti jiems duoklę. Per tuos 9 metus išmiklino gerą raitininkų kariuomenę ir pastatė pasienyje nuo Harzo iki Elbės eilę tvirtovių, kur, vengrams įsibrovus, galėtų slėptis pasienio gyventojai. Naująją savo kariuomene H. nuvedė prieš slavus, atėmė jiems 927 Brennaborą (Brandenburgą), pasivergė milčanus bei redarijus (929). 933 atsisakė mokėti duoklę vengrams, o kai jie įsibrovė Vokietijon, juos sumušė. Padarė sėkmingą žygį į Daniją.

Waitz, Jahrbücher des deutschen Reichs unter Heinrich I 1885; *Gebhardt*, Handbuch der deutschen Geschichte I 1930; *F. Lüdtke*, König H. 1936.

2. H. II (973–1024) vokiečių karalius ir imperatorius, šventasis (šventė VII 15). Bavarijos kunigaikščio H. II sūnus, karaliaus H. I vaikaitis. 995 H. paveldėjo Bavariją, 1001 dalyvavo Otono III žygyje Italijon. Čia, Otonui mirus, pasigrobė regalijas ir netrukus Mainco arkiv. Willigio remiamas, pačioje Vokietijoje nugalėjo savo varžovą Švabijos kng. Hermaną; 1002 vainikavosi Maince. Kovoje su savo broliu Brunu ir Schweinfurto margrafu Henriku H. II pasisekė apginti nuo jų Bavariją, kurią atidavė jis feodu savo svainiui. Italijos vyskupų, sukilusių prieš Italijos karaliumi paskelbtąjį Ivrėjos margrafa Harduiną, šaukiamas H. II nužygiavo Italijon ir Pavijoje vainikavosi Lombardijos karaliumi. Betgi turėjo grįžti Vokietijon kovoti su Čekiją pasigrobusiu lenkų karaliumi Boleslovu, kuriam ją atėmė, bet atidavė Luzaciją. 1013 jis vėl nužygiavo Italijon, kur pop. Benediktas VIII 1014 Romoje uždėjo jam imperatoriaus vainiką. 1022 H. vėl atvyko Italijon popiežiaus ginti nuo graikų puolimų. Vokietijoje teko jam kovoti su savo svainiu Adalbertu, pasiskelbusiu Triero arkivyskupu, ir su juo susidėjusiu Bavarijos kng. H., su Flandrijos grafu ir Meisseno markgrafu. 1006 pasirašė sutartį su Burgundijos karaliumi Rudolfu III, kuris testamentu savo karalystę paliko Vokietijai. H. II energingai parėmė iš Italijos Vokietijon priverstą bėgti Benedikta VIII ir kaip įmanydamas globojo Bažnyčią. 1046 Eugenijus III jį kanonizavo.

Gebhardt, Handbuch der deutschen Geschichte I 1930; *H. Böhmer*, Willigis von Mainz 1895.

3. H. III (1017—1056) vokiečių karalius ir imperatorius, Salijų dinastijos, Konrado II sūnus. Karaliumi buvo išrinktas 1026, Konradui (m. 1039) dar gyvam tebesant. Jam pasisekė suvaldyti Vokietijos kunigaikščius: kunigaikštystes feodais atiduodavo savo giminaičiams ir šalininkams, o prieš stambiuosius feodalus rėmėsi smulkiaisiais. Čekijos kng. Bretislovas 1042 save pripažino H. III vasalu. Sėkmingai kovojo H. III su vengrais, Italijoj savo vasalais pavertė normanus. Bažnyčios gerove rūpindamasis ir kliuniečių veikiamas, H. III 1046 nužygiavo Italijon ne tik vainikuotis, bet ir Bažnyčios refomuoti. Jo sušauktasis Sutri bžn. susirinkimas nuvertė tarpusavyje kovojusius popiežius Benediktą IX, Silvestrą III ir Grigalių VI, o popiežiumi išrinko Bambergo vyskupą Svidgerį, kuris priėmė Klemento II vardą. Šitaip jis faktiškai paskyrė Damazą II, Leoną IX ir Viktorą II.

K. Hampe, Deutsche Kaisergeschichte in der Zeit der Salier und Staufer 1929; *Kehr*, Vier Kapitel aus der Geschichte Kaiser Heinrich III 1931; *Schramm*, Kaiser, Rom und Renovatio I–II 1929; *R. Holtzmann*, Geschichte der sächsischen Kaiserzeit 1941.

4. H. IV (1050–1106) vokiečių karalius ir imperatorius, H. III sūnus. Tėvui mirus 1056, H. IV tik 6 metai amžiaus tebuvo sukakę: tad jo vardu karaliavo jo motina Agnietė, kuri mėgino prieš kunigaikščius remtis vyskupais. Tačiau pastarieji greit tarpusavy susikivirčijo, ir 1062 pirmas H. auklėtojas Kölno arkiv. Anno atėmė valdžią regentei, bet turėjo pasidalyti valdžią su Bremeno arkiv. Adalbertu, kuris tapo ir H. auklėtojas. H. išaugo valdingas ir klastingas, baisus ištvirkėlis. Jo nepadorino ir santuoka su Savojos princese Berta. Visdėlto turėjo politinių gabumų ir matė, ko reikėjo, norint toliau varyti tėvo politiką ir didinti karaliaus valdžią. Po karo su vengrais 1065 Adalberto paskelbtas pilnamečiu, H. tuoj atėmė kng. Otonui Nordheimiečiui Bavariją, kurią atidavė Otono žentui Welfui, ir atsisakė Saksonijos kunigaikštystėn įvesdinti Otono sąjungininką Magnų. Saksonijoje prisistatė pilių. Bet su saksais susidėjo kaikurie š. Vokietijos kunigaikščiai, ir Otono vadovaujamoji jų kariuomenė H. privertė bėgti iš Saksonijos. Jis net turėjo grąžinti Bavariją Otonui ir sugriauti Saksonijoje pastatytąsias pilis (1074). Tiesa, 1075, sumušęs saksus, jas atstatydino. Toj kovoj H. rėmėsi smulkiaisiais ministerialų feodalais ir prelatais, Saksonijos ir Pareinio miestais, ypačiai Wormsu. Daugumas tų prelatų siekė ne Bažnyčios, bet savo pačių gerovės, ir priešinosi Bažnyčią reformuoti pradėjusiems popiežiams, nuo kurių kaip įmanydami gynė savo nepriklausomybę, Pop. Aleksandras II buvo net atskyręs H. IV nuo Bažnyčios, kam karalius klausęs Bažnyčiai priešingų padėjėjų patarimų. Grigalius VII, ž. Lotaringijos kng. Gotfridui Kuprotajam tarpininkaujant, susitaikė su H. Jis, mat, buvo bemanąs įvykdyti Bažnyčios reformą su paties H. pagalba. Tačiau popie-

žiaus smarkiai pradėtoji kova dėl Bažnyčios reformos, ypač dėl investitūros, griovė pačios karaliaus valdžios pamatus. Antra vertus, čia Grigaliui VII iš visų jėgų priešinosi patys Vokietijos vyskupai. Grigalius VII nenorėjo tarnauti politiniams H. tikslams ir ekskomunikuoti besipriešinančių jam vyskupų, bet 1075 nuo Bažnyčios atskyrė savo priešus Bremeno arkiv. Liemarą, Mainco arkiv. Sigfridą ir 5 kitus vyskupus, H. šalininkus. Be to, uždraudė valdovams savo nuožiūra skirti prelatus vyskupais. H. ne tik ir toliau skirdavo vyskupus bei abatus, bet ir susisėdėjo su reformoms besipriešinančiais prelatais. 1076 I 24 H. Wormse sušaukė Vokietijos vyskupus. Čia Grigalius VII buvo paskelbtas neteisėtai išrinktas ir nuverstas: H. jam siulė išsižadėti Apaštalų sosto. Grigalius VII atsakė H. ekskomunika ir interdiktu 1076 II 22) ir netrukus vokiečiams pasiūlė, jeigu H. nepasitaisysiąs, išsirinkti naują karalių. Tuo pasinaudojo visi H. priešai, numatė ir naują karalių Rudolfą Švabietį. Tribure susirinkę kunigaikščiai H. davė vienerius metus laiko susitaikyti su popiežiumi: po metų jie kitą išsirinksią karaliumi. Grigalius VII pakvietė H. į Augsburgą, kur jis, manyta, išspręsiąs jo ginčą su Rudolfu. Bet H. popiežiui nusiuntė pasižadėjimą daryti atgailą, nedelsdamas pats nuvyko Italijon ir 1077 I 25, atgailininko drabužiais apsivilkęs, priėjo prie Kanosos pilies mūrų, kur buvo apsistojęs popiežius; popiežių prašė jam dovanoti. Grigalius VII buvo priverstas susitaikyti su H., bet kunigaikščiai nusileisti nenorėjo. 1077 III 15 karaliumi jie išsirinko Rudolfą. Nepasitikėdamas H. pažadais, Grigalius VII panoro pats išspręsti, kas iš anų dviejų yra tikras karalius. Kai po ilgo svarstymo pripažino tikru karaliumi Rudolfą (1080), H. buvo jau dukart (ties Melrichstadtu 1078 VIII 7 ir ties Flarchheimu 1080 I 27) Rudolfą sumušęs ir Vokietijoj atgaivinęs savo autoritetą. Grigalius VII 1080 III 7 antrąsyk ekskomunikavo H., bet tuo tik tesustiprino H. sąjungą su Vokietijos vyskupais. Briksene susirinkusieji vyskupai Grigalių VII paskelbė nuverstą ir popiežiumi išrinko Ravennos arkiv. Wibertą (Klementą III). Rudolfui žuvus Elsterio kautynėse (1080 X 15), H. su kariuomene ir antipopiežiumi įsiveržė Italijon. 1083 II 31 Klementas-Wibertas šv. Petro bazilikoje jį vainikavo imperatoriumi. Grigalius VII pirma užsidarė Angelo pilyje, paskui pabėgo pas normanus, kurių kariuomenė vokiečius privertė išsikraustyti iš Romos, apiplėšė miestą ir grąžino valdžią Grigaliui. Tačiau bijodamas romėnų, Grigalius pats nuvyko į Salerno. Tuo tarpu Vokietijon grįžęs H. turėjo kovoti su kunigaikščių 1081 išrinktuoju Hermanu Liuksemburgiečiu ir su Meisseno markgrafu Ekbertu, kuris pats karaliumi pasiskelbė. Tik jiems mirus, jam pasisekė sustiprinti savo valdžią. 1093 ir 1094 jis paskelbė žemės taiką (Landfriede). Tačiau ilgainiui jis nieko nelaimėjo Italijoje, kur 1090–1096 politikavo ir kariavo. Pop. Urbonas II ir jo įpėdiniai ne tik kad iš naujo ekskomunikavo H., bet net prieš ji subūrė į sąjungą Lombardijos miestus ir pagaliau sukurstė prieš ji jo sūnus, pirma Konradą, paskui H. (V). H. sumuštas ir nelaisvėn paimtasis imperatorius Mainco buvo priverstas išsižadėti sosto ir po to greit (VIII 7) mirė Lièges mieste.

K. Hampe, Deutsche Kaisergeschichte in der Zeit der Salier und Staufer 1929; ('') Herrschergestalten des deutschen Mittelalters 1927; *E. Meyer,* von Knonau, Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich IV und Heinrich V 1890–1909; *Höhne,* Kaiser H. IV 1906; *R. Holtzmann,* Geschichte d. sächsischen Kaiserzeit 1941.

5. H. V (1081–1125) vokiečių karalius ir imperatorius, H. IV sūnus. Tėvo priešų, Bažnyčios ir valstybės didikų į sostą įkelta (1106), H. visą savo valdymo laiką su jais kovojo. Visdėlto jis sekė tėvo politika ir stengėsi savo autoritetą padidinti naujų žemių užkariavimais. Nors ir Prancūzijos teologai ir sinodai jau buvo suradę kompromisinį investitūrų klausimo sprendimą, bet tokiems sprendimams H. atkakliai priešinosi ir pats skirdavo vyskupus bei abatus. 1110 įsiveržęs su kariuomene į Italiją, pop. Paschalį II privertė pasirašyti Sutri sutartį, kuria prelatus turėjo skirti popiežius, bet jie turėjo valstybei grąžinti visas Bažnyčios žemes ir politines savo teises. Romoje vyskupai griežtai pasipriešino tai sutarčiai, ir popiežius atsisakė H. imperatoriumi vainikuoti. Bet H. suėmė popiežių, privertė jį pasirašyti privilegiją, duodančią valdovui teisę skirti prelatus ir pasižadėti jo, imperatoriaus, neekskomunikuoti. Paschalio vainikuotas imperatoriumi, H. grįžo Vokietijon (1111). Tačiau Paschalis atšaukė privilegiją ir net savo legatui leido atskirti H. nuo Bažnyčios. Vokietijoje H. reikėjo kovoti su dvasininkais ir su didžiūnais. E. Welfelshozeno kautynes pralaimėjus (1115 II 11), Paschalis atgaivino visus Grigaliaus VII dekretus apie investitūrą. H. vėl nužygiavo Italijon, pasigrobė Toskanos margrafienės Matildos palikimą ir, Paschaliui mirus, popiežiumi išrinkdino Grigalių VIII. Bet reformininkai išsirinko tikrąjį popiežių Gelasijų II, kuris vėl ekskomunikavo H. Jam mirus, popiežiumi buvo išrinktas senasis H. priešas Kalikstas II. Vokiečių kunigaikščius savo paskelbtąja žemės taika (Landfrieden) ir pažadais H. nuramino; jie jį palaikė Wormso seime 1121. Kalikstas turėjo sutikti, kad Vokietijoje vyskupai būtų renkami imperatoriui arba jo į-

galiotiniams kartu esant ir kad jie gautų žemes iš imperatoriaus (1122). Norėdamas savo autoritetą pakelti, H. įsikišo į prancūzų karaliaus Liudviko VI kovą su anglų karaliumi H. I, bet, nepešęs nieko, turėjo grįžti Vokietijon. Jis buvo paskutinis Salijų dinastijos karalius.

K. Hampe, Deutsche Kaisergeschichte in der Zeit der Salier und Staufer 1929; *E. Meyer von Knonau,* Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich IV und Heinrich V 1890–1909; *R. Holtzmann,* Geschichte der sächsischen Kaiserzeit 1941.

6. H. VI (1165–1197) Hohenstaufenas, vokiečių karalius ir imp., Friedricho Barbarosos sūnus. 1184 tėvas jį paskyrė savo vietininku Vokietijai, 1186 sutuokė su Sicilijos bei Neapolio karaliaus Vilhelmo II dukterimi Konstancija ir 1189, žygiuodamas į kryžiaus karą, pavedė valdyti imperiją. Bet 1189 į Saksoniją grįžo didžiausias priešas Henrikas Liūtas, o Sicilijoje ir Neapolyje, Vilhelmui II mirus, su pop. Klemento III pagalba įsikaraliavo Tankredas Lecce. Greituoju susitaikęs su Henriku Liūtu, H. 1191 nužygiavo Italijon, Romoje vainikavosi imperatoriumi, bet Neapolio paimti nepajėgė ir grįžo Vokietijon. Čia buvo prieš jį susimokę Henriko Liūto sūnus Braunšveigo kng. Henrikas, Pareinio kunigaikščiai, Kölno ir Triero arkivyskupai, Bertoldas Zähringen ir čekų karalius Otokaras. Priešus rėmė anglų karalius Ričardas Liūto Širdis ir popiežius. Mažai tegalėjo padėti H. sąjunga su Prancūzijos karaliumi Pilypu II Augustu ir Švabija, kurią jis atidavė savo broliui Konradui. Jį išgelbėjo tai, kad Austrijos kng. Leopoldas išdavė jam Ričardą Liūto Širdį, kurį jis privertė sumokėti išperkamuosius pinigus ir save pripažinti Vokietijos vasalu. Tuo būdu panaikinęs priešų sąjungą, H. antrą kartą nužygiavo į Italiją (1194), kur, Tankredui mirus, Sicilijos karaliumi buvo paskelbtas jo sūnus Vilhelmas III. H., užėmė Neapolį, paėmė Salerną ir vainikavosi Palermoje. Hohenštaufenų imperializmas susijo su Italijos normanų imperializmu. H. atidavė Spoleto dukatą Konradui Uerslingiečiui, Ravenną, Romaniją ir Emiliją Markvardui iš Anveilerio, Toskaną ir Matildos palikimą savo broliui Pilypui. Popiežiui H. žadėjo kryžiaus karą, bet iš tikrųjų svajojo apie didelę imperiją. Jis pareikalavo, kad Tunisas ir Tripoli save pripažintų jo vasalais; jį savo siuzerenu pripažiniusiam Armenijos karaliui Leonui feodu davė Sirijos dalį; savo vasalu pavertė Kipro karalių; net Bizantijos imperatorių privertė duoklę sumokėti; buvo bemanąs ilgainiui tapti Prancūzijos, Kastilijos ir Aragono siuzerenu. Bet pirmiausia reikėjo jam sutvirtinti savo valdžią Vokietijoje. Kunigaikščiai ir popiežius atsisakė pripažinti imperatoriaus valdžią Hohenštaufenų paveldima, bet Vokietijos karaliumi, H. įpėdiniu, išsirinko jo sūnų Fridriką (1196). 1197 H. vėl atvyko Italijon, numalšino Sicilijos sukilimą, bet, iš Messinos ruošdamasis išplaukti į kryžiaus žygį, numirė.

Perels, Der Erbrichsplan H. VI 1927.

7. H. VII (1262/1269? — 1313) Liuksemburgas, vokiečių karalius ir imperatorius. H. išaugo Prancūzijoje ir prancūzų karaliui Pilypui IV, kaip ir Avinjono kurijai, tarpininkaujant, 1308 buvo išrinktas Vokietijos karaliumi. Jis atstovavo tarptautinės viduramžių imperijos idėjai. 1300 su kariuomene atvyko į Italiją, kur imperijos idėja stengėsi sutaikinti guelfus su gibelinais, ir abi partijas prieš save sukurstė. 1312 VI 29 Laterano bazilikoje vainikavosi imperatoriumi. Bet Italijoje prasidėjo suirutės, ir prieš H. sukilo popiežius bei prancūzų karaliaus remiamas Neapolio karalius Robertas. H. susidėjo su Sicilijos karaliumi Friedrichu, paskelbė Robertą imperijos išdaviku, ruošėsi įsisimelkti į jo karalystę, bet staiga VIII 24 mirė.

F. Schneider, Kaiser Heinrich VII 1924–28.

Henrikas Jūrininkas (1394–1460) portugalų princas, karaliaus Jono IV sūnus, jūrinių ekspedicijų organizatorius. XV a. labai žymus atradimais. H. gyvenamoji vietovė Sagres buvo ekspedicijų pasirengimo vieta. Čia jis įsteigė žvaigždžių stebėjimo punktą ir 1418 pirmą kartą pasaulyje jūrų mokyklą. H. pats buvo mokytas matematikas, astronomas ir geografas. Drauge su kartografais bei jūrininkais jis planavo jūrines ekspedicijas. Jo pastangų vaisius greit buvo žymus: 1416 įst. jūrų arsenalą, 1420 antrą kartą buvo atrasta Madeiros sala ir laipsniškai tiriamas vakarinis Afrikos krantas. Iš Afrikos pradėjo gabenti ne tik auksą, bet ir vergus. Arguim įlankoje buvo vergų prekybos punktas. 1444–46 pats H. vadovavo ekspedicijai, kuri ištyrė Gvinėjos krantus; jo ekspedicijos dalyviai pasiekė Sierra Leone. Alfonso V nepilnametystės metu H. vaidino svarbų politinį vaidmenį Portugalijos gyvenime.

Henrikas Jūrininkas

H. Sanceau, H. The Navigator 1947.

Henrikas Livonijos (gimimo ir mirties metai nežinomi) dažnai vad. H. Latviu, lot. Henricus Letus, vok. Heinrich der Lette, XII a. pirmasis Livonijos kronikininkas. Gyvenęs Livonijoje trečiojo vysk. Alberto laikais, mokęsis latviškai ir estiškai, ilgai buvo laikomas latviu. H. Hildebrand, E. Pabst ir kt. mėgino įrodinėti, kad H. buvęs vokietis. J. Gruber, A. Hansen, Wat-

tenbach, W. Arndt, G. Trusman, N. Kiprijanovič, A. Mierzyński grįžo prie senosios tezės, kad H. yra kilęs iš Latvijos. Paprastai buvo samprotaujama, kad tas Livonijos H. yra buvęs kuris nors labai anksti iš latvių Vokietijon mokytis išsiųstas jaunuolis ir paskui grįžęs misionoriumi. Kadangi H. gerai pažįsta krašto geografiją, gyventojus, moka jų kalbos, tai buvo tariama negalėjus jį būti emigrantu svetimtaučiu. Tad dar kartą Arv. Švabė 1938 bandė įrodinėti H. buvus latvį. Tačiau jau R. Holtzmann 1920 įrodė, kad Livonijos H. buvo kunigas vokietis. Nuolatinis vokiečių augštinimas prieš vietines tautas, aiškus jų vadinimas ‚mūsiškiais' (XXIII, 9) yra savo kilmės pasisakymas. Kronikoje randamų vokiškų žodžių ir Vokietijos vietovardžių lytys leidžia aiškiai spręsti, kad H. buvo kilęs iš Ž. Vokietijos. R. Holtzmann taria H. kilus iš Magdeburgo srities (Ostfalen). Iš H. kronikos turinio galima nustatyti, kad kronikininkas 1200, vėliausiai 1203 pavasarį, Rygos įkūrėjo vysk. Alberto buvo atvežtas Livonijon, buvo išauklėtas ir išmokytas jo rūmuose. Kronikoje minimas 1208 Imeros (Sedos) latvių kunigas H. yra, be abejo, pats kronikininkas, kuris buvo išsiųstas (1208, turbūt, ir įšventintas) krikštyti pagonių ir su pertrauka ten veikė ligi 1218. 1215 jis lydėjo vysk. Pilypą von Ratzenburgą į Laterano konsiliją. Po dvejų metų buvo veiklus kovotojas prieš pagonybę estuose ir sekė paskui sėkmingai į Estiją besibraunančius kalavijuočius. Jis buvo vertėju legatui Vilhelmui Modeniečiui ir Albertui. Šiam mirus, jau savo kroniką parašęs, matyt, nebetekęs jo įpėdinio malonės, H. yra minimas (1234 ir 1259) kaip paprastas lybių kunigas Sontaganoj ir latvių ir estų pasieny Rubenėj (Papendorf).

H. kronika, lot. vad. Henrici Chronicon Lyvoniae, apima įvykius ligi 1227. Vysk. Alberto raginamas, H. aprašė, kaip vokiečių kariai užėmė ir kunigai atvertė lybių, latvių ir estų sritis. H. kronika sudaryta iš 4 knygų: 1 ir 2 kn. pirmųjų vyskupų Meinhardo ir Bertoldo istorija (1180–98), 3 kn. (De Lyvonia) aprašyta Vidžemės ir Talavos latgalių atvertimas 1199–1208 (III–XII skyriai), 4 kn. (De Estonia) estų atvertimas (XII, 6 — XXIX sk.). Paskutiniajame (XXX sk.) aprašyta Soaremos (Ezelio salos užkariavimas (1227 pradžioj). H. rašė savo darbą 1225–26. Iki 1226 galo buvo surašyta pati kronika, o 1227 XXX sk. Iš pačios kronikos kompozicijos matyti, kad kaikurie skyriai (XI, XV, XVIII, XIX) buvo vėliau perdirbti, pridedant dar kronikos pabaigą. Savo kroniką H. padalijo pagal Alberto vyskupavimo metus, išskyrus pirmuosius du įvado skyrius (Meinhardui ir Bertoldui), į 28 skyrius. Kronikininkas tik 4 vietose teduoda krikščionių eros metus, o visur kitur jis chronologiją skaičiuoja pagal Alberto vyskupavimo metus, tik kaikada nuo to nukrypdamas. R. Holtzmann įrodė, kad H. metus skaičiavo nuo Velykų (Osterjahr). Kadangi Velykos yra nepastovi šventė, tai ir H. kronikos metų pradžia keičiasi. H. buvo iš pagrindų įsiskaitęs į Šv. Raštą (Vulgatą). Kronikoje aptinkami dar posakiai iš Mišolo ir Brevioriaus. Klasikinės literatūros pėdsakai kronikoje menki. Estiški, latviški ir vokiški žodžiai liudija apie tas tautas, su kuriomis H. susidūrė. Kronikoje nėra perdėjimų, legendų, o stebuklų joje vos trys. Kadangi pats kronikininkas dažnai buvo betarpiškas aprašomų įvykių liudytojas, tai jo darbas įgyja didelės vertės. Jis naudojasi ir kitų liudytojų pranešimais. Minimosios popiežiaus bulos ir kiti dokumentai yra iš paties vysk. Alberto archyvo. Sąmoningai H. niekur nekraipo faktų, ir jais galima visai pasitikėti. Pasitaikančios klaidos yra įsibrovusios iš nežinojimo. Jo dėmesio centre yra kryžiaus karo žygiai ir tikėjimo platinimas tarp pagonių. Pagal tai, ar kas yra krikštytas ar dar pagonis, jis sprendžia apie tautas, priešus, draugus, apie visus jų darbus. Išeidamas iš tokio nusistatymo, kronikininkas palankiai vertina krikščionybėn perėjusius latvius, statydamas juos prieš atkaklius lybius. Plačiai jis aprašo karo žygius, duoda atsitiktinės medžiagos apie Livonijos tautų kultūrinę būklę, karo techniką, ūkį. Plačiai H. kronikoje mini lietuvius, juos vadindamas Lethones, ir yra įregistravęs daugiau kaip 20 jų žygių Livonijon. Pirmą didelį lietuvių žygį H. aprašo 1204, kada Svelgaičio (Svelgate) vedami jie nuvyko į Saaremaa. H. pažymi didelį lietuvių narsumą ir karingumą. Jie smarkesni už visas kitas Pabaltijo tautas. Jie viešpatavo net tų kraštų krikščionims ir pagoniams, kad šie bijodavo savo sodybose gyventi. Ypatingą baimę turėję latviai. Jie slėpdavosi miškuose nuo lietuvių. H. informuoja apie lietuvių kariavimo būdą. Jie buvo tikra raitininkų tauta: savo lengvais ir mažiukais arkliukais jie perplaukdavo net patvinusią Dauguvą, puldavo partizaniškai, apiplėšę ar sunaikinę vėl pradingdavo. Žygin pasiimdavo vežimus ar roges grobiui vežti. Yra žinių ir apie lietuvių religiją. Apskritai žinių apie lietuvius nedaug, bet kadangi jos yra iš ankstyvo priešmindauginio laiko, tai tos pastabos pasidaro labai brangios. Į pačią Lietuvą H., be abejo, nebuvo patekęs.

Turtingą faktų H. kroniką panaudojo beveik visi XVI–XVII a. Livonijos kronikininkai. Tarp 1552–75 vienas H. kronikos nuorašas Rygoje buvo iš viduramžių lotynų humanistų (Rotg. Pistorius ar Aug.

Eucaedius) perdirbtas į humanistinę lotynų kalbą, interpoliuojant naujų posakių. Atsirado dvi rankraščių rūšys: be interpoliacijų, iš kurių seniausias yra (iš 1300) vad. Codex Zamoscianus (Varšuvoje) ir interpoliuotieji, kurių ankstyviausias yra iš XVI a. antros pusės Codex Oxenstierna (dabar Hannoverio bibliotekoje). Cod. Zamosc. per II pas. karą Varšuvoje žuvo, ir Marburge yra tik fotokopijos. Senumo antras Rygos rankraštis (Cod. Skodeisky) beprieinamas irgi tik fotokopinis. Iš jo 1740 pirmą kartą išleido H. kroniką I. D. Gruber (Origines Livoniae sacrae et civilis). Su papildymais iš kitų rankraščių kroniką 1853 Scriptores rerum Livonicarum I t. išleido A. Hansen. Kritišką vertimą su paaiškinimais pagal Codex Zamoscianus 1867 davė E. Pabst. W. Arndt, palyginęs visus rankraščius, 1872 išleido kroniką Monumenta Germaniae Historica, Scriptores XXIII t. 231–332 psl. ir mokyklai tekstą Scr. rer. German. in usum scholarum (1874), kuris, kad ir su trūkumais, netinkamo įvado ir klaidomis, tuo tarpu yra geriausias. L. Arbusowo pradėtą ruošti naują ir kritišką H. kronikos leidimą baigė 1955 A. Bauer, išspausdindamas su svarbiu įvadu Pabaltijo istorijai rinkinyje Mon. Germ. Hist. serijoje Scriptores. 1883 M. Silinš (iš Hanseno leidimo) ir 1926 J. Kripens kroniką yra išvertę latvių kalbon. Yra vertimai rusų (Pribaltijskij sbornik 1876–1882) ir estų kalbomis. Naujausias H. leidimas su rusišku vertimu ir plačiu įvadu bei komentarais yra išleistas 1938 T. Rusijos mokslų akademijos. Vertimą paruošė S. Anninskij, įvadą parašė V. Bystrianskij.

A. Bielowski, Codex Zamoscianus, Bibl. Ossolińskich 1862; *L. Arbusow,* Die Forschungen über das ‚Chron. Livon.' im letzten Jahrzehnt (1920–1930) — Latvijas Univ. Raksti, filolg. un filos. ser., 1931 373–390 psl.; (") Die handschriftliche Überlieferung des ‚Chron. Liv.' H. v. L. — (") XV 1926 189–341 psl., XVI 1927 125–202 psl.; (") Zeitgenössische Parallelberichte zum Chron. Livon. H. v. L., Liber saecularis, Litterarum societas esthonica 1938 40–47 psl.; *L. Arbusow,* Das entlehnte Sprachgut in Heinrichs ‚Chronik Livoniae', Deutsches Archiv, 8, 1950 100–153 psl.; *P. Johansen,* Die Chronik als Biographie. H. von Lettl. Lebensgang u. Weltanschauung, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, I, 1953 1–24 psl.; *R. Holtzmann,* Studien zu H. v. L. — Neues Achv. f. ältere deutsche Geschichtskunde 43 t. 1920–21 161–212 psl. 44 t. 1922 364–368 psl.; *Fr. Keussler,* Die Nationalität des Chron. H. v. L. und sein Lebesgang — Sitzngsbg. d. Gesellsch. f. Gesch. zu Riga 1914 150–167 psl.; *H. Hildebrand,* Die Chronik H. v. L. 1865; *V. Bilkins,* Indrika Līvonijas chronika. Vidus laiku gara gaismā 1931; (") Die Spuren von Vulgata, Brevier u. Missale in der Sprache v. H. Chron. Liv. 1928; *H. Laakmann,* Zur Geschichte H. v. L. und seiner Zeit — Beiträge z. Kunde Estlands XVIII 1933 H. 2 71 psl.; *A. Transche-Roseneck,* War der Verfasser des ‚Chron. Liv.' Heinrich von Lon — Mitteil. aus der livl. Gesch., 21 t. 1928 291–297 psl.; (") Die ritterlichen Livlandfahrer in Heinr. Chron. Livon. — (") 297–338 psl.; *H. Spliet,* Ein Überblick über die Chronik H. v. L. 1923; *E. Bonnel,* Die Chronologie H. v. L. 1853; *G. Berkholz,* Heinr. v. Lett. — Mitt. aus der livl. Gesch. XIII 39–44 psl.; (") — Sitzngsber. der Gesellsch. f. Gesch. zu Riga 1873, 1874 48–53 psl., 1875 24 psl., 1897 53 psl.; *C. Schirren,* Der Codex Zamoscianus 1865; *A. Hansen,* Die Chronologie H. v. L. — Inland 1846 47 nr.; *I. Luiga,* Läti Handriku koonika kriitika Eesti Kirjandus 1926 XX 481–515 psl.; *C. Hiekisch,* H. v. L. Mitteil. über das Heidenthum der Esten und Liven — Jahrsbericht d. St. Katharinenschule St. Petersbrg. 1889 3–54 psl.; *L. Meyer,* H.v.L. Nachrichten von den Esten, Sitz. ber. d. gelehrten estn. Gesellsch. z. Dorpat 1876 1–25 psl.; *R. Cederberg,* Die Handschrift d. Chronik H. v. L. — Dorpater Histor. Zeitschf. 1922; *N. Kiprijanovič,* Livonskaja chronika Genr. Latyša — Sbor. Učeno-liter. obšč. pri imp. Jurjevskom universit. VI 1903 190–212 psl.; *G. Trusman,* Drevnejšaja livonsk. chronika i eja avtor — Zapiski Russk. otdel. imper. Russ. archeol. obšč. 1907; *Arv. Švabė,* Kas bij latviešu Indrikis, Senatne un Māksla 4, 1938 11–38 psl. (žr. vokiečių atsakymą: Jomsburg 1939 223–227).

Z. I.

Henrikas, Heidenreich, Kulmijos vyskupas 1246—apie 1270. Lietuvos istorijoje jis figūruoja ryšium su Mindaugu. Šitam pasikrikštijus, 1251 pop. Inocentas IV įgaliojo H. vainikuoti Mindaugą karaliumi ir žiūrėti, kad šis kaip karalius katalikas visuose dalykuose, kurie turi ką nors bendra su karališka garbe, visų svetimšalių būtų gerbiamas. Tik po 2 metų H. galėjo Mindaugą vainikuoti. H. buvo pavesta taip pat konsekruoti pirmąjį Lietuvos vyskupą. Rygos vyskupui (nuo 1253 arkivyskupui) nebuvo skirta jokios pareigos, nes, jis, kaip Tautvilo, Mindaugo konkurento šalininkas ir globėjas, buvo karaliaus priešas ir, bet to, reiškė pretenzijų bažnytiniu atžvilgiu į Lietuvos plotą kaip į Rygos vyskupiją, paveldėtą Žiemgalių vyskupo. Yra pagrindo tarti, kad H. Lietuvos vyskupu konsekravo lenkų dominikoną Vitą, norėdamas Lietuvą atpalaiduoti nuo Rygos kandidato pretenzijų.

Preussisches Urkundenbuch I, 1, 2 1882, 1909; Urkundenbuch d. Bisthums Kulm I; *A. Theiner,* Vetera Monum. Poloniae et Lithuaniae I 1860; *J. Stakauskas,* Lietuva ir V. Europa XIII a. 1934 91–96, 102–116 psl.; *Z. Ivinskis,* Mindaugas ir jo karūna — Aidai 1954 55–58 psl.; (") Zeitschrift für Ostforschung 1955 3 nr. 375–380 psl.

Z. I.

Henrikas (I) (m. 1273 X 3) von Lützelburg (Littelburg), vok. pranciškonų vienuolis, nuo 1247 XII 5 (įšvęstas 1248) iki 1251 III 3 Žiemgalių vyskupijos vyskupas. Įsteigus Sėlių (Selonia ‚Sėlonija') vyskupiją 1218 (nuo 1225 pavadinta Žiemgalių vyskupija), iš jų penktuoju vyskupu buvo H. Tada Žiemgalių vyskupijai, nors teoriškai, priklausė ir Lietuvos plotai iki Neries ir Nemuno. Tvarkydamas neaiškius vietinių vyskupų tarpusavio santykius ir ypač santykius su kryžiuočiais, popiežiaus legatas Vilhelmas Modenietis panaikino Žiemgalių vyskupiją (1251), jos teritoriją priskirdamas prie naujai įkurtos Rygos arkivyskupijos. H.L. nuo 1251 III 3 gavo Kuršo vyskupiją. Ordinui labai palankiai spręsdamas teritorinių dalybų klausimus, legatas išaiškino, kad Kuršas yra Prūsų

natūralus tęsinys. Todėl, dalydamasis su ordinu Kuršą (1253 dalybų 3 dokumentai), H. begavo tik trečdalį žemių, o du trečdaliai gavo Livonijos kryžiuočiai. H. pirmasis pirmatakas Engelbertas (žr.) buvo laimėjęs du trečdalius. H. su ordinu dalybų sutartyse figūruoja ir Žemaičių šiaurės vakarų kampo keturių plotų Ceklio (žr.), Pilsoto (žr.), Mėguvos (žr.) ir Duvzarės (žr.) pasidalijimas. Ceklio (žr.) vietovardžiai padeda maždaug nustatyti XIII a. kuršių gyvenamojo ploto sienas. Dalybų metu Eberhardo von Sayn (žr.) rūpesčiu buvo imta statyti Klaipėdos pilis ir numatyta kurti miestas. Ir čia buvo pasidalyta. H.L. teko vėl visko po trečdalį. Pastovios rezidencijos Kurše jis dar neturėjo, kryžiuočiai į Kuldingą (Goldingen) jo neįleido, nes ir Kuršo vyskupu H.L., kad ir nuolatinių lietuvių puldinėjimų akivaizdoj, išsilaikė ligi 1263 III 5. Po Durbės (žr.) kautynių sukilus kuršiams, H.L. turėjo apleisti savo vyskupiją. Mirė būdamas Chiemsee (Bavarijoje) vyskupu.

Liv-, Esth- u. Kur. Urkundenbuch I; *P.Schwartz,* Kurland im XIII Jh. 1875 49–112 psl.; *Th. Kallmeyer,* Begründung deutscher Herrschaft und christlichen Glaubens in Kurland im 13 Jh. — Mitteil. aus d. livl. Gesch. X 1859 194–247 psl.; *J. Stakauskas,* Lietuva ir V. Europa XIII a. 1934; *Er. Chudziński,* Eroberung Kurlands durch den D. Orden im 13 Jh. 1917. *Z. I.*

Henrikas (II) Basedow (m. 1523 Aizputėje, vok. Hasenpoth) 1501 II 12 — 1523 Kuršo vyskupas. Kilimo liubekietis ir Lübecko kapitulos kanauninkas, tapęs vok. ordino nariu, buvo Kuršo vysk., kurio rezidencija buvo Piltenėje. Jau 1501, darant Livonijos magistrui Valteriui Pletenbergui karinę sąjungą su D.L.K. Aleksandru, H.B. buvo pritrauktas patarėju. Paskui jis su Lietuva turėjo įvairių politinių reikalų, dalyvavo sprendžiant sienų ginčus su Žemaičių seniūnu. Kadangi Livonijos vyskupai turėjo teisę tapti imperijos kunigaikščiais ir būti priimti į kunigaikščių luomą, tai Kuršo vyskupų seniai nenaudota teise H. pasinaudojo, ir Vormso seime, kartu su kitais Livonijos vyskupais, 1520 XII 16 jis buvo priimtas į kunigaikščių luomą.

Liv-, est- u. kurl. Urkundenbuch 2. Abt. II 1905, III 1914. *Z. I.*

Henrikas Dusemer žr. Dusemer H.

Henriquez Ureña Pedro (1884–1946) dominikiečių kritikas ir mokslininkas. Hispanistikos profesorius Meksikos, Argentinos ir JAV universitetuose. Jo gausiuose darbuose slypi pastangos surasti grynai amerikinę jos literatūros išraišką. Žymiausias jo veikalas — Literary currents in Hispanic America 1945.

Henschel Sir George (1850–1934) anglų pianistas ir dirigentas. Vadovavo Londono ir Bostono simfoniniams orkestrams. Parašė Stabat Mater ir operą Nubia.

Henschen (Henskens) Gottfried (1601–1681) belgų jėzuitas bolandistas, Bollando padėjėjas, žymiai praplėtęs jo darbą ir įvedęs mokslinės kritikos metodą tiriant senovės šventųjų gyvenimų istorijas. Apkeliavo žymesnes Europos vietas, universitetų, miestų, vienuolynų bibliotekose rinkdamas senus rankraščius. Drauge su Bollandu išleido 5 tt. in folio sausio ir vasario šventųjų gyvenimų aprašymų: Acta Sanctorum 1643 ir 1658, o po Bollando mirties su Danieliumi Papebroch (van Papenbroeck) dar kitus 12 tt. kovo, balandžio ir gegužės mėnesių. Be Acta Sanctorum, dar minėtina De tribus Dagobertis regibus 1655, Diatribae de episcopatu et episcopis Trajectensibus 1653 ir daug straipsnių.

P. Peeters, L'oeuvre des Bollandistes 1942.

Heparinas turi didelės svarbos kraujo krešėjimo procesuose. Į H. sudėtį įeina vienas disacharidų ir acetilintasis amino cukrus, sujungtas su heksurine rūgštimi. Yra keletas specifinių H., iš jų šunų H. pasižymi ypatingu veiklumu. H. trukdo kraujo krešėjimą. H. vartojamas injekcijų būdu.

Hepatitas (lot. hepatitis) kepenų uždegimas. Žr. Kepenų ligos.

Hepatologija (gr. hēpar, hēpatos ‚kepenys' ir logos ‚mokslas') kepenų mokslas.

Hepialidae drugių (Lepidoptera) būrio žemesniųjų drugių pobūrio šeima. Lietuvoje tėra viena Hepialus L. gentis.

Heppenheim v. Vokietijos mst. ir klimatinis kurortas Hessene, prie Bergstrassės, pakeliui iš Darmstadto į Heidelbergą; turi 13.418 gyv. (1953). Kurfiurstų rūmai (XIII–XVIII a.), Starkenburgo pilies griuvėsiai; mezginių ir cigarų pramonė.

Hepta- (gr.) sudėtinių žodžių dalis, reiškianti ‚septynis', pvz. heptametras ir kt.

Heptanas alifatinės eilės ($C_nH_{2n}+2$) angliavandenilis C_7H_{16} sudėties. Gausinga sudėtinga dalis pensilvaniško benzino, taip pat gaunamo destiliuojant Pinus sabiniana ir Pinus jeffreyj dervas. Virimo temperatūra 98,4°C.

Heptateuchas (gr. hepta- ir teuchos ‚knyga') septynios knygos (5 Mozės knygos, Josua knyga ir Teisėjų knyga).

Hera 1. Sen. graikų deivė, sutampanti su romėnų Junona, Krono ir Rėjos duktė, Zeuso sesuo ir žmona, Arijo Hefesto Hebės ir Eletijų motina, garbinta ypač Argolidoje. Homero pavartotasis epitetas boopis ‚karviaakė' leidžia aiškinti, kad H. ankščiau buvusi karvės pavidalo. Ypač kad ir istoriniais laikais jos mėgiamiausia auka būdavusi karvė. Nors Zeusas ir dalijasi su H. garbe ir galybe, bet nevisada jos klauso, tad kyla vaidai. Išdidi, priekabi, klastinga ir pavydi, persekiodavo kiekvieną, kas tik nepripažindavo jos grožio pranašumo, ypač Zeuso mylimąsias ir

Hera

jų vaikus, kaip Heraklą. H. buvo trojiečių priešininkė, nes Paris neatidavė jai Eridos obuolio ir nepripažino jos gražiausios. Tačiau šiaip ji buvo maloninga deivė, ypač palanki moterims, globojanti moterystę. H. būdavo garbinama jos garbei pastatytose šventyklose Herajonuose, kurių garsiausieji buvo Olimpijoje, netoli nuo Argo, Samo saloje. Argo Herajone buvo garsiausia milžiniška Polikleto H. statula iš dramblio kaulo ir aukso. Milžiniška H. Ludovisi galva, ypač Goethės vertinta, dabar Museo Nazionale Romoje.

M. P. Nilsson, Gesch. d. griech. Religion I 1941.

2. (gr. Hero) graikų mitologijoje Afroditės žynė Seste Trakijoj, numylėtinė Leandro iš Abido, kuris kasnakt perplaukdavęs Helespontą jos lankyti, kol kartą, audrai užgesinus jos išstatytą žiburį, prigėrė. Pamačiusi bangų išskalautą lavoną, H. šoko nuo bokšto ir užsimušė.

Heracleum žr. Barštis.

Heraklas (gr. Herakles, lot. Hercules) Zeuso ir Alkmenės, Amfitriono žmonos, sūnus, gimęs Tebuose, žymiausias graikų mitologijos herojus. H. vardas bus susijęs su Heros vardu, kuri išlikusiuose mituose vaizduojama jo priešininke, bet spėjama, kad pirmykščiuose padavimuose buvusi jam palanki. Hera, persekiodama Zeuso vaikus nuo kitų moterų, siuntė dvi milžiniškas gyvates dar lopšyje jo nužudyti, bet H. jau tuomet pasižymėjo stiprumu ir jas pasmaugė. Hera paverčia H. beprotčiu, ir tas užmuša savo tris sūnus. Heros klasta tapęs Mikėnų karaliaus Euristėjo tarnu, H. atliko 12 jo pavestų darbų: pasmaugė Nemėjos liūtą, užmušė daugiagalvę Lernos hidrą, ištisus metus besivydamas, pagavo auksaragę ir variakoję Kerinėjos elnę, paėmė gyvą Erimanto šerną, per vieną dieną išvalė Elidos karaliaus Augėjo daugelį metų nekuoptas 3000 žirgų arklides, išbaidė ir išmušė baisius Stimfalo ežero varianagius paukščius, pagavęs atnešė per jūrą iš Kretos į Mikėnus įsiutusį jautį, atvedė Euristėjui Trakų karaliaus Diomedo žmones ryjančius žirgus, atnešė Euristėjo dukteriai Admetei amazonių karalienės Hipolitės diržą, atvarė Geriono jaučius iš Euritėjos salos tolimiausiuose vakaruose, atnešė auksinių Hesperidų obuolių taip pat iš tolimiausiųjų vakarų, iš požemio karalystės atsivedė trigalvį šunį Cerberį.

Ilgainiui graikų mitologija H. priskyrė ir daugelį kitokių žygių: jis padeda dievams gigantų kovoje, pasmaugia milžiną Antėją, užnuodyta strėle užmuša kentaurą Nesą, kovoja su Hadu ir jį sužeidžia ir kt. Dejanira pavyduliaudama H. drabužį ištepė užnuodytu kentauro Neso krauju. Negalėdamas pakelti kūną ėdančio skausmo, H. Oetės kalne susidegino. Pagal kitą, iš jo vyriausios garbinimo vietos Atėnų kilusį, mitą, Atėnė įvedusi H. į Olimpą ir sutuokusi su Hebe. Pagal Odisėją

Heraklas

Heraklo kova su Antėjumi

H. pats gyvenęs Olimpe, o jo paveikslas pragare, tad jo dieviškumas ribojamas.

Nors ir Homero epas jau pažįsta H., bet ten jis dar neryškus. Pindaras jį laiko dorybės pavyzdžiu. H. vaizdavo tragikai: Sofoklas, Euripidas, Seneka. Cinikai ir stoikai matė jame sektiną pavyzdį, daugelis naujai įkurtų miestų buvo pavadinti jo vardu Heraklėjomis ir jį laikė globėju. Komedijos ir satyrinės dramos H. mielai vaizduodavo pajuokiamame ėdrūno vaidmenyje.

Nuo archainių laikų H. ir jo nuotykiai meno dažnai vaizduojami. Jo statulas kūrė žymiausieji graikų menininkai: Mironas, Polikletas, Lisipas, Skopas.

P. Friedlaender, H. 1907; *B. Schweitzer,* H. 1922; *J. Bayet,* Les origines de l'Hercule roman 1926; *U. v. Wilamowitz-Moellendorf,* Der Glaube der Hellenen II 1932; Euripides H. ²1909; *F. Brommer,* H. Die zwoelf Taten des Helden in antiker Kunst u. Literatur 1953. *A.Rkš.*

Heraklas

Heraklas (apie 575–642) Bizantijos imperatorius (610–642) Afrikos gub. sūnus, padėjęs Bizantijos didžiūnams nuo sosto nuversti uzurpatorių Foką. Paskiau pats buvo paskelbtas imp. Valdymo pradžia buvo gana nesėkminga: nuo avarų puolimo turėjo atsipirkti, bet persai nukariavo Siriją, Palestiną ir Egiptą. 622–28 iš persų vėl atkariavo pavergtąsias provincijas, bet savo valdymo pabaigoje turėjo užleisti arabams. H. reformavo kariuomenę, dalį karių įkurdino pasienyje ir tuo būdu padėjo pagrindus vad. temų sistemai. Temas valdė ir administravo karo viršininkai, kurie buvo atsakingi imperatoriui. H. stengėsi sutaikyti krikščioniškąsias sektas.

J. B. Bury, The Later Roman Empire 1889.

Heraklėja (gr. Herakleia) keli senovės miestai. 1. H. Bitinijoj, lot. Heraclea Pontica, Juodosios jūros pietų pakrantėje, 560 pr. Kr. megariečių ir bojotiečių įkurta, dėl patogios geografinės padėties greitai iškilusi, užkariavusi mariandinų pajūrio sritį, įsteigusi keletą kolonijų, buvo Krymo prekybos tarpininkė. Nuo 364 pr. Kr. buvo valdoma tironų. Romėnų užkariauta per III Mitridato karą. Griuvėsiai ties Eregli Turkijoje.

D. Magie, Roman Rule in Asia Minor 2 tt. 1950.

2. H. Lukanijoje tarentiečių ir turiečių 432 pr. Kr. įkurta, Didžiosios Graikijos suvažiavimų vieta, žinoma H. lentomis su graikų ir lotynų kalbų teisiniais įrašais.

3. H. Trachinia ties Termopilais, 420 pr. Kr. spartiečių įkurta Termopilų perėjai apsaugoti.

A. Philippson-E. Kirsten, Die griech. Landschaften I 1950–51.

4. H. Minoa p. Sicilijos krante, finikiečių kolonija, vėliau spartiečių, nuo 241 pr. Kr. romėnų užkariauta.

Heraklėjos lenta, Tabula Heracleensis, vienos metalinės lentos dvi nuolaužos, rastos Heraklėjoje ties Tarentu, su įrašais iš Lex Julia municipalis.

Herakleopolis (Heraklo miestas) senovės Egipto mst. A. Egipte, Nilo upės kair. krante. Dievo Herišefo kulto vieta. H. įkurtas apie 3000 pr. Kr. ir buvo IX ir X faraonų dinastijų sostinė (apie 2445—apie 2160).

Heraklidai Heraklo sūnūs ir palikuonys, užkariavę Peloponesą. Mitas susijęs su doriečių siekimu Peloponeso valdymui pateisinti. H. vadinosi ne tik doriečių, bet ir makedoniečių bei lidų karaliai.

Heraklidas (gr. Herakleides) iš Ponto (Ponticus) graikų rašytojas iš Heraklėjos prie Ponto, Platono ir Aristotelio mokinys, gyvenęs apie 350 pr. Kr. Jis pirmas ėmė mokyti, kad žemė sukasi apie savo ašį.

Heraklion, kitaip dar Kandia, didžiausias Kretos salos mst.; 53.541 gyv. (1951). Graikų ortodoksų metropolito rezidencija, alyvos, vynuogių, migdolų eksportas; uostas ir aerodromas. H. II pas. karo metu sunkiai nukentėjo nuo bombardavimų.

Heraklitas iš Efeso apie 500 pr. Kr. žymiausias joniečių gamtos filosofų, dėl stiliaus paradoksalumo ir mįslingumo pramintas ‚Tamsiuoju' (skoteinos). Iš jo prozinio veikalo Apie gamtą (peri fyseos) teišliko apie 120 sakinių. H. yra hilozoistas: jis neorganinę medžiagą laiko gyvą. Visa pasaulyje nuolat kinta. Negalima dukart žengti į tą pačią upę. Priešybės pereina viena į kitą. Kas šilta, darosi šalta, kas sausa — drėgna, gyvybė tampa mirtimi ir atbulai. Šis vidinis tapsmo prieštaravimas reiškiasi priešingų jėgų kova ne tik gamtoje, bet ir žmonių gyvenime. ‚Karas visų daiktų tėvas' (polemos pater panton). Iš

Heraklitas

kovos kyla kovojančių jėgų pusiausvyra arba harmonija. Šių priešybių vieningumą įkūnijąs pradinis gaivalas yra protingoji dangaus ugnis. Ilsdama savo priešybe, ugnis silpnėja, virsdama iš pradžių vandeniu, po to žeme, sustingusiu ir negyvu daiktu, visiška savo priešybe. Tačiau užgesusi ugnis trokšta grįžti į savo tikrąją esybę ir virsta vėl vandeniu ir ugnimi. Tapsmo procesas neturi nei pradžios, nei galo. Jis valdomas tam tikro dėsningumo, vadinamo ‚logos'. Medžiaga esanti taip pat amžina.

H. žymiai paveikė tolesnę graikų filosofijos raidą. Sofistai iš H. perėmė būties relatyvybės idėją, stoikai jo gamtos filosofiją. Bažnyčios tėvai taip pat daug kur juo sekė. Hegelis visus H. tvirtinimus perėmė į savo logiką. H. ypač vertino Hoelderlinas ir Nietzsche. Tekstai: H. Snell, Fragmente, gr. ir vok. ^{2}1940; H. Diels, Fragm. der Vorsokratiker ^{2}1952.

P. Bise, La politique d'Héraclite d'Ephèse 1925; *O. Gigmon,* Untersuchungen zu H. 1935; *C. Mazzantini,* Eraclito 1945; *D. Berge,* A vida de H. de Efeso 1947; *T. Gompers,* Zur Heraclitis Lehre und den Überresten seines Werkes 1887.

Heraklo stulpai, senovės graikų pažiūra, įvairūs Heraklo statyti tolimiausio žemės pakraščio taškai, ypač Gibraltaras. Finikiečiai, pasiekę Gibraltaro sąsiaurį, pavadino Melkarto stulpais, o romėnai — Heraklo stulpais.

M. Ninck, Die Entdeckung v. Europa durch die Griechen 1945.

Heraldika (prc. héraldique) padedamasis istorijos mokslas, tyrinėjąs herbus. H. daloma į teorinę H., H. meną ir praktinę H. bei H. teisę arba herbų įsigijimą bei naudojimą — teisinių normų tyrinėjimą. H. pradžia susijusi su kryžiaus karais ir riterių turnyrais. Kautynėse tik iš šarvų, asmeniniais ženklais pažymėtų, galima buvo atskirti vieną riterį nuo kito. Taip pat turnyruose, kur prieš turnyrą visų dalyvių skydai su herbais būdavo viešai išstatomi ir kiekvieno riterio herbas heroldo būdavo viešai aptariamas. Kad galima būtų suprasti kiekvieno herbo prasmę, jie turėjo būti sudaromi pagal tam tikras taisykles, kurios ir sudarė H. pagrindą. Nuo XIV a. atsirado specialių H. raštų, aiškinančių herbų sudarymo taisykles bei emblemų simboliką. Vėliau herbai virto kilmingumo požymiu. H. menas ėmė menkėti nuo XVII a. Betgi XVIII a. H. pradedama domėtis daugiau, valstybės heroldijos pradeda veikti pagal mokslinių tyrinėjimų duomenis. Ligi XIX a. antrosios pusės H. tebetarnavo aristokratijos ir bajorijos tuščiai ambicijai tenkinti, bet vėliau herbai pradedami tyrinėti kaip būdingi kultūros istorijos paminklai. Be to, H. ligi šiol turi tam tikros praktinės reikšmės valstybiniams herbams nustatyti. Kaip istorijos padedamasis mokslas, H. yra glaudžiai susijęs su genealogija, sfragistika, numizmatika. Ji padeda išaiškinti visą eilę vidurinių amžių istorijos klausimų bei pagal herbus atpažinti daugybę šiaip neaiškių meno ir buities dalykų. Lietuvos H. gimini Lenkijos H. ir tyrinėjama drauge abiejų tautų H. Tais klausimais rašė Dlugosz, Paprocki, V. Vijukas-Kojelavičius (Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego) ir kt.

G. A. Seyler, Geschichte der H. 1885–89; *M. Gritzner,* Grundsätze der Wappenkunst 1889; *P. B. Gheusi,* Le blason héraldique 1892; *F. Hauptmann,* Wappenkunde 1914; *Gevaert,* L' héraldique 1923; *J. Arsenjev,* Geraldika 1908; *Fr. Piekosiński,* Heraldyka Polska wieków srednich 1899; *A. A. Kosiński,* Przewodnik heraldyczny 1877–81; *A. Boniecki,* Poczet rodów W. X. Litewskiego 1887; *S. Krzyżanowski,* Słownik heraldyczny 1870; *A. Małecki,* Studia heraldyczne 1890; *A. R. Wagner,* Heralds and Heraldry in the Middle Ages 1940.

A. V.

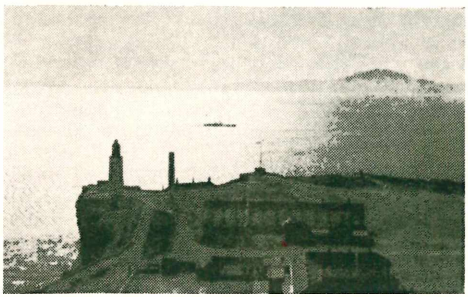

Heraklo stulpai

Herat Afganistano mst., H. provincijos sostinė, prie Herud upės, derlingoje lygumoje, 920 m nuo j.l.; apie 80.000 gyventojų (1955). Aerodromas, metalo, odų, tekstilės pramonė. Apylinkėse iškasama chromo rūdos. H. buvo kolonizuotas III a. pr. Kr. Aleksandro D., VII a. užimtas arabų, 1381 mongolų Tamerlano sostinė, XV a. iškilo kaip persų kultūros centras. 1749 užimtas afganų. Žymenybės: miesto mūrai su vartais, Janima Musdžid (didžioji mečetė) ir mahometonų šventojo Abdullah Ansari kapas.

Hérault de Séchelles Marie Jean (1759–1794) Didžiosios prancūzų revoliucijos veikėjas. 1781 karališkasis prokuroras. Pritarė revoliucijai ir 1791 buvo išrinktas į Legislatyvą. Konvente ėjo su jakobinais ir buvo išrinktas į Visuomenės Gelbėjimo komitetą. Revoliucinio tribūnolo steigėjas, Robespierre pakaltintas santykiaujant su svetimomis valstybėmis, 1794 buvo nuteistas mirti ir IV 5 giljotinuotas. Parašė Théorie de l'ambition (išsp. 1802), Voyage a Montbard 1890.

Herbačiauskis žr. Gerbačiauskis.

Herbaras (lot. herbarium), džiovintų augalų, atitinkamai paruoštų ilgiau išlaikyti, sistemiškai sutvarkytas rinkinys. Tuo vardu taip pat vadinamos patalpos, namai ar įstaigos, kur tokie rinkiniai laikomi. H. yra svarbi priemonė augalams apibūdinti ir krašto augmenijai pažinti. Vienas geriausiųjų ir turtingiausiųjų senų laikų H. yra Linné H., kuris dabar yra Londone. Didžiausi Europoje H. yra Londone, Berlyne, Ženevoje, Leningrade; JAV — Harvardo univ.

Lietuvoje VDU (nuo 1940 Vilniaus univ.) H. turėjo 80.000 augalų lapų. Vilniaus univ. senasis H. nėra galutinai sutvarkytas.

Herbart Johann Friedrich (1776—1841) vokiečių filosofas, mokslinės pedagogikos bei metodikos grindėjas. Jis yra vienas iš ‚trijų didžiųjų' (Pestalozzi, Herbart ir Froebel). 1794 H. pradėjo Jenoje studijuoti. Čia turėjo progos pažinti to meto literatūros ir filosofijos žvaigždes: J. W. Goethę, Fr. Schillerį, F. M. Wielandą, J. G. Fichtę, F. W. Schellingą, E. M. Arndtą, J. G. Herderį ir kt. Klausė Fichtės paskaitų, bet nesusižavėjo. Jį labiau veikia Goethe ir Schiller. 1897 paliko Jeną ir išvyko Šveicarijon. Čia gyvendamas, gavo progos sutikti Pestalozzį ir iš arčiau pažinti jo mokyklinę veiklą. 1799 H. grįžo Vokietijon ir apsigyveno Bremene, pasiryžęs ruoštis profesūrai. 1802 Goettingeno univ. įgijo daktaro laipsnį ir buvo paskirtas pedagogikos bei etikos privatdocentu. 1805 Heidelbergo univ. pasiūlė jam filosofijos profesoriaus vietą. H. atsisakė vykti. Iš šito laikotarpio H. raštų pažymėtini: Ueber die aesthetische Darstellung der Welt als das Hauptgeschaeft der Erziehung 1804; Standpunkt der Beurteilung der Pestalozzischen Unterrichtsmethode 1804; Allgemeine Paedagogik 1806; Hauptpunkte der Metaphysik und Hauptpunkte der Logik 1806; Allgemeine praktische Philosophie 1808. 1809 gavo kvietimą būti Kanto įpėdiniu Karaliaučiaus univ. Karaliaučiuje H. dėstė filosofiją ir pedagogiką. 1810 H. įsteigė pedagoginį seminarą, sujungtą su pavyzdine mokykla, turinčia ne daugiau kaip 20 mokinių. Būsimi mokyklos darbininkai-mokytojai čia dėstė pedagogikos profesoriaus priežiūroje, turėdami progos praktiškai išbandyti tai, ką išmoko universitete. Iš Karaliaučiaus laikotarpio H. raštų pažymėtini: Erziehung unter oeffentlicher Mitwirkung 1810; Lehrbuch zur Einleitung in die Philosophie 1812; Lehrbuch zur Psychologie 1814; Verhaeltnis der Schule zum Leben 1818; Psychologie als Wissenschaft neu begruendet auf Erfahrung, Metaphysik und Mathematik 1824–25; Allgemeine Metaphysik 1828–29; Briefe ueber Anwendung der Psychologie auf die Paedagogik 1831; Das Verhaeltnis des Idealismus zur Paedagogik 1831; Enzyklopaedie der Philosophie 1831.

J. F. Herbart

1833 H. stengėsi tapti G. W. F. Hegelio įpėdiniu, užimant filosofijos katedrą Berlyno univ. Dėl šio žygio jis pateko valdžios nemalonėn. Tais pačiais metais jis paliko Karaliaučių ir grįžo į pirmąją mokslinės veiklos vietą — Goettingeno universitetą. 1835 pasirodė jo monumentalus pedagoginis veikalas Umriss der allgemeinen Paedagogik (Bendrosios pedagogikos užbraiža).

H. grindžia pedagogiką etika ir psichologija: pirmosios uždavinys — nurodyti ugdymo tikslą, antrosios — ugdymo priemones. Augščiausias ugdymo tikslas yra dorybė, geras, moralus charakteris. Pagrindinės ugdymo priemonės yra: valdymas, mokymas ir lavinimas. Mokymas taip santykiuoja su ugdymu, kaip dalis santykiuoja su visuma, kaip priemonė su tikslu. 'Mokymas kuria minčių pasaulį, o ugdymas bei auklėjimas—charakteri'. Mokymas yra palenktas auklėjimui, dėl to H. įveda sąvoką: auklėjamasis mokymas. Valdymas svarbiausia liečia tinkamos išorinės, fizinės aplinkos bei deramų sąlygų sukūrimą, mokymas — protinių galių, o lavinimas — valios galių išplėtojimą. Kadangi mūsų valia priklauso nuo

intelekto, tai mokymą H. ir laiko viena iš pagrindinių ugdymo priemonių. Dėl tos pačios priežasties didaktika, arba mokymo teorija, sudaro H. pedagogikos patį branduolį. Dorybė, augščiausias mokymo ir ugdymo tikslas, pasiekiama tik pabudinant visapusiškus interesus, t.y. atsiremiant į žmogaus patirties visumą. Interesus H. klasifikuoja į: I. pažinimo interesus; II. dalyvavimo interesus. Pirmieji skirstomi į: 1. empirinius, nukreiptus į išorinio pasaulio reiškinius, 2. spekuliatyvinius, nukreiptus į reiškinių priežastis bei dėsnius, 3. estetinius, nukreiptus į daiktų santykius su gėrio ir grožio pradais. Antrieji skirstomi į: 1. simpatinius, nukreiptus į pavienius asmenis, 2. socialinius, nukreiptus į visuomenę (šeimą, valstybę, Bažnyčią), 3. religinius, nukreiptus į žmogaus likimą ir santykį su augščiausia būtybe. Interesų padalą atitinka dėstomųjų dalykų padalą. Pastarieji skirstomi į: I. humanitarinius, apimančius kalbas, literatūras, istoriją, II. mokslinius, apimančius matematiką ir gamtos mokslus. Interesai nėra palenkti mokymui, greičiau atvirkščiai, nes mokymas bei mokymasis yra laikini, praeiną dalykai, kai tuo tarpu interesai turi tverti visą mūsų gyvenimą. Visapusiškų interesų pabudinimą sąlygoja ir apsprendžia: 1. mokymo turinys bei jo sąranga, 2. mokymo turinio perteikimo būdas. Mokymo turinys privalo būti, visų pirma, pritaikytas vaiko evoliucijos tarpsniams, kurie, H. manymu, atspindina rasės bei žmonijos evoliucijos tarpsnius. ‚Kiekvienas individas turi atkartoti pagrindinius žmonijos evoliucijos tarpsnius, kad galėtų pilnai dalyvauti dabarties gyvenime ir siekimuose'. Tai yra vad. rekapituliacijos teorija bei hipotezė. Pagrindiniai mokymo turinio organizacijos principai yra koncentracija, korreliacija, koordinacija. Koncentracija reiškia dėstomos medžiagos grupavimą apie vieną gyvąjį centrą. Koordinacijos principas reiškia, kad tokių centrų gali būti ne vienas, bet keletas (gimtoji kalba, gimtojo krašto istorija, geografija). Korreliacija reiškia įvairių dėstomų dalykų vidinę priklausomybę bei jų susiejimą į vieningą visumą.

Mokymo turinio sėkmingą perteikimą apsprendžia apercepcija, dėmesys ir formaliniai laipsniai. Apercepcijos dėsnis reiškia, kad tai, kas vaikui yra nauja, tolima, nežinoma, turi būti perteikiama su pagalba to, kas jau žinoma ir artima jo sielai. Naujų patirčių pasaulis turi išaugti organiškai ir palaipsniškai iš jau turimų ir pasąmonyje slypinčių patirčių lobyno. Dėmesys yra tiltas, kuris jungia praeities patirtis iš vienos pusės ir naujas patirtis iš antros. Dėmesį H. skirsto į: 1. spontanišką, savaimingą, 2. sąmoningai sukeltą. Pastarąjį dėmesį ir visą mokymo vyksmą analizuodami, H. ir jo mokiniai skiria sekančius palaipsniškus momentus: 1. paruošimą, 2. išdėstymą, 3. asociaciją, 4. apibendrinimą, 5. pritaikymą. Paruošimo tikslas yra iššaukti iš pasąmonio reikiamas turimas patirtis, kurios sudarytų psichologinę dirvą bei pagrindą naujų patirčių asimiliacijai. Išdėstymo tikslas yra pateikti ir išaiškinti naujų patirčių turinį. Asociacijos tikslas yra susieti naujų patirčių turinį su senų, jau įgytų patirčių turiniu. Apibendrinimo tikslas yra sukristalizuoti, suvesti naujų patirčių turinį į atitrauktas sąvokas, principus, surasti taisykles, išvesti dėsnius. Pritaikymo tikslas yra tikrinti mūsų atitrauktą, apibendrintą žinojimą su pagalba faktų, gyvų pavyzdžių, praktiškų uždavinių. Pirmieji keturi formaliniai laipsniai yra induktyviniai, penktasis — deduktyvinis.

H. pedagogikos įtaka yra labai šakota. Ji apima Europą ir Naująjį Pasaulį. H. mokslo poveikyje brendo ir išaugo tokie mokslininkai kaip F. Paulsen, O. Willmann, E. H. Weber, G. Th. Fechner, W. Wundt. Iš mokinių Europoje pažymėtini: Tuiskon Ziller, Ludwig von Struempell, Karl Volkmar Stoy, Wilhelm Rein. Jų dėka Leipzigo ir Jenos univ. virto dviem pagrindinėmis H. pedagogikos tvirtovėmis Vokietijoje ir aplamai Vakaruose. 1868 Ziller įsteigė Mokslinės Pedagogikos Draugiją (Verein fuer wissenschaftliche Paedagogik) su tikslu skleisti H. mokslą mokykloje ir visuomenėje. Ziller pritaiko H. pedagogikos principus pradžios mokykloms. L. von. Struempell, pedagoginės patologijos (1890) autorius, yra laikomas vienu iš gydomosios pedagogikos pradininkų. K. V. Stoy ir W. Rein, Zillerio mokinys, buvo pavertę Jenos universitetą pedagoginių mokslų Meka. Iš čia H. įtaka spinduliavo į įvairius kraštus, pasiekdama ir Naująjį Pasaulį.

Iš H. mokinių JAV pažymėtini: Charles De Garmo, profesoriavęs Cornellio univ., Charles A. McMurry, dirbęs Illinois State Normal School, ir Frank McMurry, profesoriavęs Teachers College, Kolumbijos universitete. Kurį laiką (1889–1902) H. pedagogikos sąjūdžio (The Herbartian Movement) plėtra JAV buvo fenomenali. H. užkariavo, visų pirma, mokytojų seminarijas. 1892 įsteigiama Tautinė Herbarto Draugija (National Society for the Scientific Study of Education). Dabar ši draugija vadinasi National Society for the Study of Education. Jos būstinė Chicagoje. H. įtaka yra palietusi daugelį vadovaujančių JAV pedagogų, kaip John Dewey, Edward Lee Thorndike, Henry Clinton Morrison ir kt.

J. F. Herbart, Saemtliche Werke herausgegeben von K. Kehrbach u. Fluegel, 19 Bde., 1887–1912; *Fr. Anselme,* Aux sources de la pédagogie moderne 1950; *P. R. Cole,* Herbart and Froebel 1907; *G. Compayré,* Herbart et l'éducation par l'instruction 1904; *J. Darroch,* Herbart and the Herbartian Theory of Education 1913; *T. Davidson,* A New Interpretation of Herbart Psychology trough the Philosophy of Leibniz 1906; *C. De Garmo,* Herbart ant the Herbartians 1904; *Th. Fritzsch,* J. F. Herbarts Leben u. Lehre 1921; *G. Froelich,* Die wissenschaftliche Paedagogik Herbart-Ziller-Stoys 1907; *F. Gueux,* Herbart et son École 1903; *L. Gockler,* La pédagogie de Herbart: exposé et discussion 1905; *H. Haase,* Der urspruengliche Sinn der Lehre von den Stufen des Unterrichts 1910; *H. Maier,* Geschichte des Vereins fuer wissenschaftliche Paedogogik 1940; *A. Paplauskas-Ramūnas,* Modern Philosophies of Education 1954; *E. Sallwuerk.* Handel u. Wandel in der paedagogischen Schule Herbarts 1903; *E. Stoessel,* Darstellung, Kritik u. paedagogische Bedeutung der Herbartschen Psychologie 1907; *E. Wagner,* Die Praxis der Herbartianer 1900; *H. Walther,* Herbarts Charakter u. Paedagogik in ihrer Entwicklung 1912; *G. Weiss,* Herbart u. seine Schule 1928; *O. Willmann,* Didaktik als Bildungslehre 1923. *A.P.-R.*

Herbas (lenk. herb iš vok. erbe ‚pavėldėtojas, įpėdinis') asmens, šeimos, bendruomenės, įstaigos, miesto, pašto, valstybės pastovus ženklas. Išskiriamųjų ženklų turėjo net pirmykštės tautos (pvz. totemas), klasikinės senovės kariuomenės savo vėliavose, Bizantijoje dignitoriai, bet jie nebuvo paveldimi ir nuo H. skyrėsi savo forma. H. yra viduramžių riterių gyvenimo vaisius (žr. Heraldika). Ženklai iš pradžių kiekvieno buvo laisvai pasirenkami, o vėliau paveldimi. Riteriai norėjo pasilaikyti sau tėvų H., liudijančius jų žygius. Nusigyvenusiems H. virto saugotinu kilmės įrodymu. Kadangi H. iš pradžios buvo neatskiriamai susiję su ginkluote, tai daugely kalbų ir jų vardas yra kilęs nuo žodžio g i n k l a s (prc. armoire). H. emblemos iš pradžios buvo vaizduojamos skyde, vėliau ir šalme, kuris dar būdavo ir visaip papuošiamas. Nuo XV a., kada šarvai jau nebebuvo nešiojami, H. pasidarė specialiais kilmingumo pažymiais, tvirtinamais ir suteikiamais valdovų. H. esminės dalys buvo skydas ir šalmas su figūromis. Skydas yra perėjęs daugelio formų raidą, ir visa tai atsiliepdavo H. Greta pagrindinių H. figūrų skyde buvo šalmo figūros, paprastai pakartojančios pagrindinį skydo motyvą, vad. H. kleinodu. H. vartojami tik turnyrų šalmai. Be šalmų yra tik moterų, dvasininkų, bendruomenių, miestų bei kraštų H. XVII a. pradėta H. puošti vainikais bei įvairiais kitokiais galvos apdarais, pažyminčiais luominį H. savininko rangą. Greta į H. pateko daugybė kitokių priedų: skydų laikytojų, mantijų, devirų. Buvo ir sujungtinių H.: sujungiami keli skydai, įgytųjų H. skydai su visomis figūromis talpinami pagrindinio H. skyde. Tokie sujungimai ypač praktikuojami valstybių, valdovų H. Visur H. buvo sudaromi bei naudojami pagal tuos pačius heraldikos dėsnius, tačiau kiekviename krašte buvo savitumų. Pvz. Lenkijoje vyravo ne šeimų, bet šeimų grupių H. — seniausiais laikais runiško pobūdžio ženklai, vėliau ir vakarietiškos heraldinės figūros. Adoptacijos keliu šitie H. buvo patekę į Lietuvą, XVII a. buvo pavyzdžiu atsirandantiems Maskvos bajorų H.

L i e t u v o j H. Vakaruose įprasta prasme atsirado 1413, kai Horodlės sutarties aktu 47 bajorų šeimos buvo adoptuotos 47 Lenkijos herbinių šeimų. Bet ir anksčiau daugelis Lietuvos bajorų turėjo savotiškus ženklus antspauduose, kurių daugelis vėliau pasidarė šeimų H. pagrindinėmis figūromis. Kaikurios šeimos 1413 gautųjų lenkiškų H. nevartojo, bet liko prie tų savųjų ženklų. Taip pat daugelis šeimų vėliau vartojo tokius lenkiškus H., kurie 1413 sutartyje neminimi. Nuo 1413 Lietuvoje H. įeina į madą, nors jie čia niekada nebuvo bajoriškumo įrodymu, bet tik puošmena. Įstatymai H. taip pat nelietė. Nobilitacijos atvejais H. būdavo suteikiami, taip pat tebebuvo praktikuojama adoptacija, o ne bajorams H. pasisavinti draudė ir Statutas, ir vėlesnės konstitucijos. Miestams H. būdavo suteikiami kartu su magdeburginėmis teisėmis. Sritys bei vaivadijos taip pat turėjo H., kilusius iš jų karinių vėliavų ženklų. Valstybės H. vėlesniais laikais buvo vytis, anksčiau, berods, buvęs Gediminaičių šeimos H. arba, tikriau, įprastu antspaudų ženklu. Pirmą kartą jį sutinkame 1366 Algirdo antspaude. Pradedant Vytauto laikais, ypač monetose gana dažnai užtinkamas vad. Gedimino stulpų ženklas, kuris reiškia stilizuotus miesto vartus ir greičiausiai bus buvęs pirmasis Vilniaus miestosostinės H. Tiek vytis, tiek stulpai į Lietuvą, be abejo, buvo atnešti iš vakarų atvykusių vienuolių, ėjusių ir kunigaikščių sekretorių pareigas. Atsikūrusios neprikl ausomos Lietuvos herbas Vytis pradėtas vartoti dar Valstybės Tarybos. Jo forma buvo nustatyta specialaus įstatymo.

Rietstap, Armorial général 1883–1886, 1904–1914, 1903–1925; *V. K. Lukomskij i V. L. Mordalevskij,* Malorosijskij gerbovnik 1914; *De Renesse,* Dictionaire des figures héraldiques 1893–1903; *S. Krzyżanowski,* Slownik heraldyczny 1870; *B. Köhne,* Zur Geschichte d. litauischen Wappenbilder —Mémoires de la Société d'archéologie de St. Peterburg I 1847; *Wł. Semkowicz,* Braterstwo szlachty polskiej z bojarstwem litewskiem w unii horodelskiej 1413 r. — Polska i Litwa w dziejowym stosunku 1914; *O. Halecki,* O początkach szlachty i heraldyki na Litwie (Kw. H. w XIX–XXX) 1915–16; *M. Dobužinskis,* Vytis 1933. *A. š.*

Herberstein (Herberstain) Sigismund von (1486–1566) Habsburgų diplomatas, kilęs iš Krainos, todėl mokėjęs slavų kalbų. H.

važinėjo įvairiuose kraštuose diplomatinių misijų. 1517 ir 1526 lankėsi Maskvoje, važiuodamas per Lietuvą. Per pirmąją 1517 kelionę H., sustojusį Vilniuje, iškilmingai priėmė karalius Žygimantas, ir tada buvo padarytas vedybinis sutarimas dėl Bonos. Už šias pertraktacijas H. gavo 1000 florenų. 1517 III 14 iš Vilniaus išvažiavo Maskvon. Keliavo per Brėslaują, Drysą ir Polocką. Savo kelionių įspūdžius bei patyrimus aprašė savo raštuose, kurių vertingiausias yra Rerum Moscovitarum Comentarii 1549 (Viena) – XVI a. Maskvos aprašymas. Veikalas dedikuotas Austrijos karaliui Ferdinandui. Veikalas turėjo didelio pasisekimo: 6 leidimai lotynų kalba, 5 leidimai vokiečių kalba ir 2 leidimai italų kalba. 1556 antras pataisytas lotynų kalba leidimas laikomas geriausias. Pirmąją laidą iliustravo ofortais A. Hirschvogel.

S. Herberstein

Maskvos aprašyme yra specialus skyrius De Lithuania, kuriame yra ano meto geografinių bei buities žinių. Lietuvos plotas esąs miškingas, klimatas žiaurus, bet derlius geras, nors žemė dirbama medine žagre. Pateikia žinių apie paprastų žmonių gyvenimą, jų trobesius bei liaudies santykius su bajorais, rašo apie Lietuvos girias, jų žvėris. H. yra buvęs Vilniuje, Trakuose, Medininkuose. Rašo apie lietuvių kariuomenės apginklavimą ir jos kovas su rusais.

Fontes Rerum Austriacarum I 1855; *J. Fijałek*, Teksty opisowe Wilna (Ateneum Wileńskie) 1923; *E. Zamyslovskij*, Herberstein i ego istoriko geografičeskija izvestija 1884; *V. Kliučevskij*, Skazanija inostrancev o Moskovskom gosudarstve 1918.

Herbert 1. Alan Patrick (g. 1890) anglų rašytojas. Jo tikroji pavardė Albert Haddock. Daugiausia rašo humoristiniame žurnale Punch. Nuo 1935 parlamento narys. Jo pastangomis parlamentas 1937 priėmė skyrybas palengvinantį įstatymą. Išsp. The House by the River, The Water Gipsies 1930, Holy Deadlock 1934, Uncommon Law 1935, Sip! Swallow 1937, Siren Song 1940, Light the Lights 1945, The Point of Parliament 1946, Independent Member 1951, Why Waterloo? 1953; taip pat komiškų operų: The Blue Peter, Tantiwy Towers, Mother of Pearl.

2. Victor (1859—1924) airių kilmės kompozitorius, violončelistas. Parašė 2 operas (Natoma 1911 ir Madeleine 1913) ir apie 40 operečių, kurios ji visame krašte išgarsino savo melodingumu, juokingumu ir nuotaikingumu. Jos masėms lengvai suprantamos.

Herbert of Cherbury Edward (1583 — 1648) anglų diplomatas, filosofas racionalistas, teigęs, kad patirtis esanti tik tiesos pažadintoja, bet ne šaltinis. Atmetęs išviršinį autoritetą, jieškojo natūralinės religijos, kuri būtų pagrįsta visiems įgimtomis tiesomis, harmonijoje su proto galiomis. Laikomas deistinės pažiūros pirmataku. Svarbiausi veikalai De veritate 1624, De religione laici 1645, Life and Reign of Henry VIII 1649, De religione gentilium 1663.

C. Güttler, Lord H. von Ch. 1897.

Herbicidai cheminės medžiagos, vartojamos piktžolėms kultūriniuose augaluose naikinti. H. tirpiniai dažniausiai išpurškiami ant augalų tam tikrais dideliais ar mažais purkštuvais. Iš H. paminėtini atskiesta sieros rūgštis, valgomoji druska, geležies sulfatas, amonio tiocianatas, o iš naujai surastųjų (daugiausia hormonų tipo) 2,4-D, 2,4,5-T ir daugybė kitų. H. veikimas piktžolių yra, arba sunaikinant jų lapus (kurie dažnai yra platūs ir turi nežymų vaškinį apsauginį sluogsnį) ir tuo būdu užmušant patį piktžolės augalą, arba sulėtinant piktžolės augimą (kultūriniai augalai jas tada lengvai nustelbia), o hormonų tipo H. žadina nenormaliai gausų celių dalijimąsi lapuose, kurio rezultate augalas nudžiūsta. *Br.P.*

Herbigny (d') Michel (g. 1880), nuo 1897 jėzuitas, orientalistas. Įšventintas kunigu 1910 atsidėjo orientalinių mokslų studijoms, ypač domėdamasis graikų-rusų stačiatikių atvertimu. Dar 1902 išleido studiją Un Newman russe — Vladimir Soloviev, tuoj išverstą į kitas kalbas. Nuo 1912 profesoriavo Enghien (Belgijoje) ir ten įsteigė jėzuitų scholastikatą rusų katalikų dvasiškijai auklėti, kur 4 rusai konvertitai buvo įšventinti kunigais. Šią įstaigą išblaškė 1914–18 karas. 1921 pakviestas profesoriumi į Gregorianumo univ. Romoje, 1922 paskirtas Orientalinių Studijų instituto rektoriumi, nuo 1930–34 vadovavo specialiai pop. Pijaus XI įsteigtai Commissione pro Russia. 1925 aplankė Rusijos katalikus ir sekančiais metais slapta Berlyne konsekruotas vyskupu (1926 II 11) vėl nuvyko į Rusiją, atstatė tenai katalikų hierarchiją, konsekravęs kelis vyskupus. Sudaręs didelį rusų atvertimo planą, į jį įtraukė ir marijonų vienuolijos generolą Pr. Būčį, kuris 1930 VII 3 buvo pašvęstas rytų apeigų vyskupu ir paskirtas V. Europos rusų apaštališkuoju vizitatoriumi. To pasėkoje ir Lietuvoje buvo įst. rusų katalikų misija. Kaikuriems H. fantastiniams planams neįvykus, be to, savo nepaprasta energija ir dideliu pop. Pijaus

XI pasitikėjimo panaudojimu prieš save sukėlus įvairių kaltinimų, 1934 iš visų pareigų buvo atleistas ir likęs tik Orientalinių Studijų inst. garbės rektoriumi, apsigyveno Briuselyje, o vėliau visiškai pasitraukė į privatų gyvenimą vienuolyne. Rusijos klausimais išsp. daug straipsnių ir studijų žurnale Orientalia Christiana. Žymesnieji jo darbai: La théologie du revélé 1921, Theologica de Ecclesia 31927, L'anglicanisme et l'orthodoxie greco-slave 1922, La tyrannie soviétique 1923, Le front antireligieux en Russie Soviétique 1929, La guerre antireligieuse en Russie Soviétique 1930, De Deo Ecclesiam Catholicam organice vivificante 31928, Evêque Russes en exil (su A. Deubner) 1931 ir kt.

J.V.

Herburtas Mamertas (1789 IV 28—1873 III 1) Vilniaus bažnytinis veikėjas. 1814–16 mokėsi Vilniaus univ. (teologijos daktaras). 1822–29 Vilniaus vyr. seminarijos (prie universiteto) regensas ir 1824 univ. teologijos prof. Reikšmingas jo darbas tai Vilniaus kapitulos archyvo katalogas, kuriame 7 tt. surinko, iš dalies išvertė ir komentavo tos kapitulos archyvinę medžiagą 1502–1600. Priklausė grupei Vilniaus kat. kunigų (Nemeikšos, Tupalskio, Petro Žilinskio), kurie dėl karjeros pataikavo rusų caro valdžiai. 1829 Vilniaus kanauninkas, vėliau prelatas. Gen. gubernatorius Kaufmanas jį paskyrė Vilniaus kapitulos pirmininku. Rusiškai išvertė evangelijas ir pasižadėjo jas rusiškai bažnyčiose skaityti.

Hercas (pavadintas pagal vok. fiziką H. R. Hertz) elektroninis dažnumo vienetas tas, lygus vienam periodui per sekundę; santrumpa: Hz.

Hercegovina Jugoslavijos dalis tarp Dalmatijos ir Bosnijos; 9140 km², apie 300.000 gyv. Kalnuotas, karstų ir gilių upių klonių išraižytas žemės paviršius, pietų dalyje švelnus klimatas su pasitaikančiais smarkiais vėjais (boromis). Gyventojai (kroatai ir serbai) daugiausia verčiasi avių ir ožkų auginimu, o tinkamesnėse vietose auginamos vynuogės. Nuo VII a. H. buvo valdoma Bizantijos įtakoje esančių kunigaikščių; XIII a. Serbijos, XIV a. Bosnijos, 1448 atskira hercogija (iš čia kilęs H. vardas), 1483 užimta turkų, prieš kuriuos 1875 H. krikščionių sukilimas sukurstė Juodkalnijos, Serbijos ir Rusijos karą su Turkija. 1878 okupuota ir 1908 prijungta prie Austrijos, nuo 1918 Jugoslavijos. Sostinė Mostar.

Hercinijos miškas, lot. Hercynia silva, dabartinės Vokietijos dalies į šiaurę nuo Dunojaus, šiaurės vakaruose ligi Reino ir pietryčiuose ligi Karpatų antikinis (keltų) pavadinimas. Cezario laikais H. buvo riba tarp keltų ir germanų.

Hercogas (vok. Herzog, sva. herizogo, verstas iš gr. stratēlátēs ‚kariuomenės vadas') senovės germanų giminių iš didikų tarpo išrinktas karo vadas, kaip, pavyzdžui, Arminijus ar Vidukindas. Pradžioje buvo renkami laikinai, karo metui, ilgainiui virto nuolatiniais vadais ir gavo vadovaujamos politinės reikšmės. Smelkiantis germanams į Romos imperiją, kaikurie H. perėjo į romėnų tarnybą, kur jie atitiko romėnišką dux ar bizantišką strategos. Įsigalėjus feodalinei santvarkai (IX–X a.), H. tapo stambiais karalių leninininkais. Viduramžių pabaigoje ir naujųjų amžių pradžioje, kuriantis naujoviškoms valstybėms, H. virto augštesniais didikais. Tik politiškai susiskaldžiusioje Vokietijoje ne vienas H. pasidarė savarankišku kunigaikščiu ir iki 1918 joje tebebuvo 6 hercogijos.

Pažymėtina, kad iš germanų giminių kilę H. išsivystė vien kontinentinėje V. Europoje ir jie nežinomi Anglijoje ir Skandinavų kraštuose.

Hercogija hercogo sritis, jo valdyta daugiau ar mažiau savarankiško kunigaikščio teisėmis.

Herculane, Baile Rumunijos kurortas p. Karpatų pakraštyje, miškingame Cserna upės klonyje, karštos mineralinio vandens versmės su sieros druskos priemaišomis (56°C), savo gydomąja galia žinomas nuo romėnų laikų.

Herculano Alexandro (1810—1878) portugalų rašytojas, poetas ir istorikas. Žymiausia XIX a. literatūrinė asmenybė. Pažymėtinas kaip poetas ir kaip rašytojas, nepalyginamas kaip istorikas. Jis paliko 3 istorinius romanus: Kunigas Eurikas (P. Gaučio išverstas į lietuvių k.), Cisterio vienuolis ir Kvaiša, kuriuose puikiais paveikslais aprašė visigotų imperijos žlugimą, ir pastarajame — portugalų monarchijos pradžią. História de Portugal 1846–53 yra laikoma pačiu monumentaliausiu jo veikalu. Istoriją H. laiko pritaikomu mokslu. Aiškindama tautos masės kitimus, o ne vien tik karalių biografijas, parodydama įstatymų bei papročių raidą, istorija turi objektyvinius uždavinius: išaiškinti tautos atliktą kelią ir paskatinti vėlyvesnes kartas pasinaudoti politinės patirties pamokomis. Literatūriniu atžvilgiu jo istorija imponuoja artistiniu jautrumu ir puikia proza.

P. Gč.

Herczeg Ferenc (1863–1954) vengrų rašytojas. Nuo 1895 parlamento narys ir nuo 1919 mokslo akad. viceprezidentas. Pradėjo rašytojo karjerą komedijomis ir farsais, perėjo prie istorinių dramų ir romanų. Apysakų temos imamos iš augštuomenės gyvenimo. Daug jo romanų yra filmuotų. Išsp. A het svab 1916, Bizane 1904, Kék róka 1917, Az élet kapúja 1919, Utol-

so tane 1938. Raštų rinkinys 1925–30. Lietuviškai Maratono mūšis 1930 ir Kodėl mirė Izaura.

Herder Johann Gottfried (1744—1803) vok. rašytojas ir istorijos filosofas. Karaliaučiuje studijavo mediciną, teologiją ir filosofiją (klausė Kanto). 1764–69 buvo mokytoju ir pamokslininku Rygoj, kur ėmė gilintis į tautų esmės problemas, parašė pirmus literatūros kritikos raštus (papildydamas Lessingą) Fragmente über die neuere deutsche Literatur 1767 ir 1769 Kritische Wälder ir ėmė domėtis liaudies dainomis. Iš Rygos išvykęs, keliavo po Europą, 1770 sustodamas Strasburge akių gydytis. Čia susitiko su jaunu Goethe, kurį nuo rokoko poezijos pakreipė į Homerą, Shakespeare, Bibliją, liaudies dainas. Nuo 1771 pastoriavo Bückeburge, nuo 1776, Goethei ir Wielandui rekomenduojant, buvo pakviestas į Weimarą generaliniu superintendentu, kur kaip rūmų pamokslininkas ir rašytojas nugyveno amžių. Pabrėždamas iracionalines sielos jėgas, H. stojo prieš racionalizmą, sužadino audrą ir veržimąsi (Sturm u. Drang), be Goethės, turėjo įtakos romantikai. Atidengęs poezijos versmes (‚poezija yra visų tautų kūrybinė dovana'), Hamanno, Shaftesbury ir Rousseau bei Kanto veikiamas, H. iškėlė naują tautų ir žmonijos istorijos idėją, tuo būdu žymiai paskatindamas atsirasti tautų psichologijos, lyginamosios kalbotyros, literatūros ir tautotyros mokslų šakoms. Svarbiausiame savo veikale Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit 1784–91 (nebaigtas) kiekvienam istorijos reiškiniui skiria individualią vertę, kiek jis yra pakopa į humaniškumą kaip žmonijos tikslą. Savo įvairių tautų liaudies dainų rinkiniu Volkslieder 1778–79 (vėliau pavadintu Stimmen der Völker in Liedern) H. parodė kelią tautų dainoms rinkti ir tirti, nors ir griežtai neapibrėžė liaudies dainos sąvokos. Tame rinkiny įdėtos 8 lietuvių dainos. Weimaro klasika H. nebuvo patenkintas, ir savo Briefe zur Beförderung der Humanität 1793–97 reikalavo tautiškesnės kūrybos, kartu nutoldamas nuo Goethės ir Schillerio. Kaip protestantų teologas H. yra bedogmės ir bekultės krikščionybės atstovas, naujųjų laikų protestantizmo auklėjimo idėjos pradininkas. Iš originaliosios H. poezijos daugiau minėtinas Der Cid 1803, kurio šaltinis buvo prancūzų prozos veikalas, kurtas pagal ispanų romansus. H

J. G. Herder

jo darbe žymiai rėmė jo žmona C. Flachsland, išleidusi apie jį atsiminimus 1820. Sämtliche Werke, 33 tt., išleisti B. Suphan 1877–1913.

R. Haym, H. nach s. Leben u. s. Werken 1877–85; *E. Kühnemann*, Hs. Leben ³1927; *A. Gillies*, H. 1949; *W. Dobbek*, J. G. H. 1950; *R. T. Clark*, H.: His Life and Thought 1955. *A.Špl.*

H. i s t o r i k a s. Savo veikalu Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit H. tapo naujoviškos istorijosofijos kūrėju. Jis pirmas, nors ne visai griežtai, nusigręžė nuo racionalistinio XVIII a. istorijos supratimo ir istorinio proceso pagrindu laikė tautas su jų savaimingais dvasiniais pasireiškimais. Jis plačiai dėstė klimatinę, geografinę ir kitokią aplinką ir rodė tautų genetišką ir istorinį vystymąsi. Pripažindamas tautoms savaimingą istorinę būklę, jų ‚gilią dvasią', H. tapo teoretiniu tautinio sąjūdžio XIX a. grindėju. Jis nagrinėjo kiekvieną istorinę individualybę, pirmoje eilėje tautinę, ne tiek jos prigimties, kiek jos vystymosi aplinkos požiūriu ir rodė josios genetiškai ir istoriškai susidariusį pobūdį. Tuo būdu H. laikomas istorizmo (žr.) pradininku.

Pats žmonijos istorinio proceso tikslas H. teologiškai nusakomas. Žmonija pačios Dievo Apvaizdos skirta — pagal savo dievišką prigimtį — siekti vis didesnio tobulumo, kuris jo apibūdinamas žodžiu—humaniškumas, kuris kartais tapatybinamas su kultūra. Humaniškumas būsianti ta istorinė būklė, kad viešpatausianti išmintis ir padorumas (Vernunft und Billigkeit). Ši H. svajojamoji humaniškumo būklė, primenanti Švietėjų progreso idealą, be abejo yra jo dvasiškio galvosenos išdava, kur dieviška išmintį tarė esant istorinio proceso rikiuotoją. *J.J.*

Herderio Institutas 1. Privati vokiečių augštoji mokykla, veikusi Rygoje 1921–39. Jame mokėsi ne tik Pabaltijo, bet ir Vokietijos studentai vokiečiai. Priėmimo sąlygos yra buvusios tokios pačios, kaip ir Vokietijos universitetuose. Mokslo personalo tarpe buvo ir Vokietijos piliečių. Veikė evangelikų teologijos, teisės, valstybės mokslų ir filosofijos skyriai.

2. H.I. (Johann Gottfried Herder-Institut) Marburge prie Lahno — mokslinis tyrimo institutas Rytų ir Vidurio Europos kraštų, tautų ir valstybių praeities bei dabarties problemoms nagrinėti. Įst. 1950 IV 29, tarybos pirm. Hermann Aubin, instituto dir. Erich Keyser. H.I. turi specialią biblioteką (per 30.000 atskirų leidinių pavadinimų), apimančią R. Vokietijos, Pabaltijo, Lenkijos, Čekoslovakijos, š. ir p.r. Europos kraštus. Tyrimo darbui palengvinti sudarytas katalogas tas sritis liečiančių leidinių, esančių V. Vokietijos bibliotekose, turi spaudos, iškarpų, žemėlapių ir šviesos paveikslų rinkinius. Nuo 1952 ke-

turis kartus per metus leidžia žurnalą Zeitschrift für Ostforschung, kas mėnesį Wissenschaftlicher Dienst für Ost-Mitteleuropa (nuo 1951) ir spausdina mokslo darbus atskirais leidiniais. Be to, H.I. ruošia mokslinius suvažiavimus, viešąsias paskaitas, diskusijas ir t.t.

Heredia 1. José Maria (1803–39) Kubos pirmasis tautinis poetas. Dvidešimties metų jaunuolis kaip sukilimo dalyvis buvo ištremtas ir gyveno JAV ir Meksikoje. Revoliucijos sūkurys, kaip jis pats sako, per trumpą laiką jį privertė atlikti didelį kelią, ir su didesniu ar mažesniu pasisekimu jis buvo advokatu, kareiviu, keliautoju, kalbų mokytoju, diplomatu, teisėju, istoriku ir poetu. Jo kūryba jį iškelia į žymiausių P. Amerikos poetų su klasiniu atspalviu eilę, nors jo eilėraščiuose galima rasti nemaža ir grynai romantinio įkvėpimo. Visose poezijos antologijose figūruoja jo puikūs eilėraščiai: Al Niágara, El Himno del desterrado, En una tempestad,

P. Gč.

2. José Maria de (1842 Kuboje—1905) ispanų kreolo ir prancūzės sūnus, prancūzų poetas. H. 1859 atsikėlė Prancūzijon ir mokėsi pas Senlis šv. Vincento vienuolius, kur įgijo tvirtus klasiškų mokslų pagrindus. Kuriam laikui apsilankęs Havanoje, grįžo Paryžiun ir įstojo į École des Chartes. Apie 1870 H. drauge su François Copée, Paul Verlaine, Sully-Prudhomme ir kitais susispietė prie Leconte de Lisle ir sudarė parnasininkų grupę, kuri buvo reakcija Alfred de Musset vyravusiai įtakai. Parnasininkai kūryboje neigė asmeniškas nuotaikas bei emocijas ir jų vietoje statė formos virtuoziškumą. H. labai nedaug parašė, ir sukurtų dalykų ilgai neskelbė, tačiau jo sonetai nuorašais buvo paplitę ir užtikrinę jam didelio poeto garbę. H. vienintelis poezijos rinkinys Les Trophées 1893 turi tik 50 sonetų. H. sonetai pasižymi tikslia, melodinga ir turtinga kalba, be to, kiekvienas sonetas liečia kurį nors žmonijos gyvenimo laikotarpį ir išreiškia jo dvasią. H. 1894 buvo priimtas Prancūzų Akademijon, — vienintelis su tokiu kiekybiškai mažu kūrybiniu bagažu pakliuvęs į nemirtingųjų eiles. Eilėraštiškai H. išvertė Diaz del Castillo Naujosios Ispanijos nukariavimų istoriją. 1901 H. paskirtas Arsenalo bibliotekos ved., o prieš pat mirtį kritiškai laidai baigė paruošti André Chénier raštus.

J. M. Heredia

J.A.

Hereditas (lot.) įpėdinystė ir įpėdinystės eilė. Seniausiąja romėnų teise įpėdinis įgydavo ir viešąją šeimos galvos, pater familias, galią, romėnų vadintą manus. H. iacens įpėdinio dar neperimtas palikimas.

Hereford 1. V. Anglijos grafystė (Herefordshire); 2180 km², 126.000 gyv. (1952). H. yra viena svarbiausių Anglijos žemės ūkio sričių ir plačiai žinoma iš čia kilusia galvijų (herfordširų) veisle.

2. H. grafystės sostinė; 32.480 gyv. Didelės alaus gamyklos. XI–XVI a. katedroje, kuri yra žymi savo gotine architektūra, iš 1313 yra išlikęs pasaulio žemėlapis Mappa Mundi. Jo centre yra Jeruzalė.

Hérelle Félix Hubert d' (1873–1949) amerikiečių bakteriologas. 1909–21 dirbo Pasteuro inst. Paryžiuj, 1923–27 Tarptautinės sanitarinės komisijos direktorius Egipte, 1928–33 Yale univ. prof. H. surado bakteriofagus. Išsp. Le bactériophage, son rôle dans immunité 1921, Le bactériophage et la guérison des maladies infectieuses 1935, La Phénomène de la Guérison 1938, Étude d'une maladie, le Choléra 1946.

Heretikas (lot. haereticus, gr. haireti-kos) kas skelbia hereziją, atskalūnas.

Herezija (prc. hérésie iš lot. haeresis, gr. haíresis ‚pasirinkimas, palinkimas į ką nors') vadinama mokslas, nesutinkąs su tikruoju tikėjimu. N. Testamente, kur šis žodis pasitaiko kelis kartus, reiškia smerktiną, vengtiną doktriną. Pirmaisiais krikščionių amžiais šiuo terminu vadinta klaidingas mokslas, priešingas tradiciniam Bažnyčios mokymui. Vėliau H. skiriama nuo schizmos, kurioje dominuoja disciplinariniai skirtumai, kai tuo tarpu H. yra doktrinalinis skirtumas, nors, bendrai imant, kiekvienas doktrinalinis skirtumas pažeidžia ir bažnytinę discipliną. Plačiąja prasme H. yra kiekvienas klaidingas sprendimas ar mokymas prieš tikėjimą. Siaurąja arba kanoniška prasme H. yra mokslas, kuris prieštarauja Dievo apreikštajai ir Bažnyčios mokomai tiesai. Kad būtų tikra H., reikia 2 dalykų: 1. kad būtų aiškiai prieštaraujama formaliai apreikštai ar bažnyčios tikintiesiems paduotai tikėti tiesai, kuri yra arba realiai apreikšta, arba paimta iš tikėjimo depozito, pvz. Marijos Nekalto Prasidėjimo tiesa. Jei klaida prieštarauja tiesai, kuri yra tiktai virtuališkai apreikšta, negalima jos vadinti H. tikrąja prasme; 2. kad H. būtų formaliai paskelbta kaip tokia iškilmingu Bažnyčios sprendimu arba mokomuoju jos autoritetu, kuris tikėjimo dalykuose taip pat yra neklaidingas. Bažnyčios teisių kodeksas (kan. 1325, 2) H. juridiškai taip apibrėžia: ‚Jei kas po krikšto, pasilaikydamas krikščionies vardą, užsispyrusiai neigia betkurią dievišką ar visuotiniai ti-

kimą tiesą, arba dėl jos abejoja, yra heretikas'. Juridiškai imant, H. yra tada, kai klaida prieš tikėjimo dalykus yra išoriniai pareikšta ‚su užsispyrimu' ir sąmoningai priimama bei išpažįstama. Tuo būdu H. nėra tas pats, kas negatyvinis abejojimas tikėjimo dalykuose. Kadangi H. prieštarauja apreikštajai tiesai, Bažnyčios pagrindiniam gėriui, ir sudaro tiesioginį pasikėsinimą į pagrindinį Bažnyčios tikslą, jei tik ji atsako viršminėtoms sąlygoms, laikoma nusikaltimu ir baudžiama bažnytinėmis bausmėmis. Kad H. galėtų būti baudžiama, reikalinga, kad ji būtų pareikšta išoriniais ženklais: raštais, žodžiais, veiksmais, kas rodytų asmens prisidėjimą prie pasmerktos doktrinos. Išvidinis dvasios pritarimas, nors būtų sąmoningas, pastovus, bus tik nuodėmė (paccatum), bet ne nusikaltimas (delictum). Tačiau nėra reikalinga, kad H. būtų vieša ir žinoma; užtenka, kad ji išoriniai pasireiškia kaip tokia. Bažnyčia, saugodama tikrąjį tikėjimą, turi teisę bausti katalikus kaip nusikaltėlius, ne tik pačius H. pradininkus ir aiškius heretikus, bet ir tuos, kurie yra įtariami H., jos propaguotojus, gynėjus, artimos H. doktrinos skelbėjus, heretiškų knygų leidėjus, autorius, skaitytojus ir laikytojus.

Visi heretikai pačiu faktu įkrinta į ekskomuniką ypatingu būdu Šv. Sostui rezervuotą. Kas įspėtas, H. nemeta, turi būti atleistas iš pareigų, netekti beneficijos. Jei yra dvasiškis, po antro įspėjimo nepaklausęs, turi būti deponuotas. H. įtariamu laikomas tas, kuris sąmoningai ir žinodamas (sponte et scienter) betkuriuo būdu prisideda prie H. propagavimo, arba aktyviai dalyvauja heretikų pamaldose. Įtariamas H., jei įspėtas nepašalina įtarimo priežasties, nebetenka teisės į juridinius aktus (kan. 2256, 2); jei yra dvasiškis — po antro įspėjimo turi būti suspenduotas. Įtariamas H. gali būti tokiu tik materialiniai, nesąmoningai, be kaltės prieš Dievą. Toks, jei nepriima įspėjimo, nusikalsta, nes įtarimas tada virsta tikrumu. Heretikus sutaikyti su Bažnyčia gali nuodėmklausis — jei jų H. buvo užslėpta, vidinė, nevieša, vyskupas ir popiežius — jei H. buvo vieša ir žinoma. Iš H. atsižadėjusio ir su Bažnyčia susitaikiusio paprastai reikalaujama, kad H. viešai išpažinęs ją atšauktų kokiu nors viešu aktu.

J. Hermant, Histoire des hérésies 1712; *H. Denzinger ir C. Bannwart,* Enchiridion Symbolorum ²⁰1953; *F. Cavallera,* Thesaurus Doctrinae Catholicae ex Documentis Magisterii Ecclesiastici 1920. *J.V.*

Hergenröther Joseph von (1824—1890) katalikų Bažnyčios istorikas Würzburgo univ. bažnyčios istorijos ir bažnytinės teisės prof. Su savo raštais išėjo prieš savo mokytoją Döllingerą dėl popiežiaus suverenumo. 1868 vyko Romon kaip patarėjas ruošiant Vatikano konsiliją. 1879 H. tapo kardinolu ir Vatikano archyvo prefektu (vedėju), kur, remiamas H. Denifle ir J. Ehrle, turėjo progos tyrinėtojams sudaryti sąlygas ką tik Leono XIII atidarytiems popiežiaus archyvams panaudoti. Svarbesnieji H. raštai: Photius, Patriarch von Konstantinopel 3 tt. 1867–73, kuriame autorius parodė savo objektyvumą ir pagrindinį šaltinių pažinimą; Anti-Janus prieš Döllinger Janus 1870; Katholische Kirche und christlicher Staat 1872 (sutrumpinta 1874), papildymai su bibliografija 1876. Žymus H. veikalas buvo Handbuch d. allgemeinen Kirchengeschichte 1876 — 80, ⁶1924–26. Pirmuosiuose leidimuose buvo jaučiama H. apologetinė tendencija, priklausomybė nuo kitų ir protestantų autorių. Liko nepabaigti vertingi Regesten Leos X (išėjo 8 sąsiuviniai 1884–91). Tęsdamas Hefele Konziliengeschichte, H. parašė 8–9 tt. 1887–90, nuo Bazelio konsilijos iki 1566. H. priklauso prie žymiausių XIX a. Bažnyčios istorikų.

Bigelmair, Lex. f. Teol. u. Kirche 1932; *H. Lauchert,* Allgemeine Deutsche Biographie 1905. *Z.I.*

Hergesheimer Joseph (1880–1954) JAV rašytojas, istorinių romanų autorius. Išsp. The Three Black Pennys 1917, Java Head 1919, Gold and Iron, The Happy End 1919. Vėlesni veikalai mažiau gilūs.

Herholdt Johan Daniel (1818–1902) danų architektas, studijavęs Vokietijoje, Italijoje, Prancūzijoje. Grįžęs vadovavo naujajai danų architektūros srovei — tautinio meno mokyklai. Jo įtaka Kopenhagos statybos charakteriui turėjo didelės įtakos. Didieji danų architektai, kaip Holm, Nyrop ir Borch, buvo H. mokiniai. Iš H. darbų pažymėtini universiteto bibliotekos rūmai Kopenhagoje 1860, tautinis bankas Kopenhagoje 1870 ir rotušė Odensėj 1883.

Herirud Afganistano upė, žemupyje vadinama Tedžen; 950 km ilgio. Išteka iš Kuhi-Baba kalnų, prisiartinusi prie Persijos sienos, pasuka į šiaurę ir, palikusi daugumą savo vandens Tedžen oazėje, išnyksta Kara Kumo dykumoje.

Herkomer Sir Hubert (1849–1914) vokiečių kilimo anglų tapytojas ir grafikas. 1883 netoli Londono įsteigė savo meno mokyklą. Iškilo pradėjęs iliustruoti liaudies gyvenimo scenomis The Graphic žurnalą. Pagarsėjo paveikslu anglų veteranai klauso pamaldų Chelsea koplyčioje. Kiti žymesni paveikslai: Juodoji ir Baltoji dama, Landsbergo miesto tarybos posėdis, Streikas. Išsp. Etching and Mezzotint engraving 1892, My school and my Gospel 1908, The Herkomers 1910.

Herkulanėjus (lot. Herculaneum, it. Ercolano, gr. Herakleia) antikinis uostamiestis prie Neapolio įlankos, kur šių die-

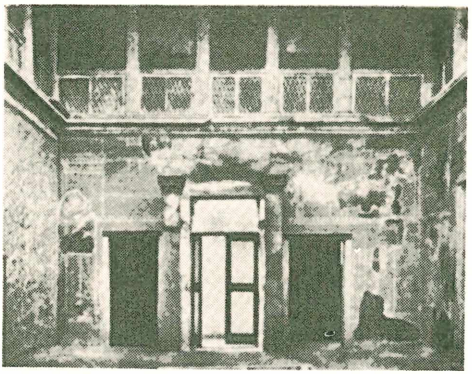

Samnitų namo vidus Herkulanėjuje

nų Resina, pradžioje graikų, vėliau oskų ir samnitų apgyventas, 307 užkariautas romėnų. Dėl sveiko klimato ir gražios gamtos imperijos laikų pradžioje H. tapo turtingu romėnų vilų miestu, turėjusiu apie 5000 gyventojų, gyvenusių daugiausia iš žuvininkystės.

Kaip ir Pompėjai artimieji, H. 79 po Kr. buvo Vezuvijaus užverstas. Miestą iš viršaus užliejo dumblas, greit sukietėjęs ir virtęs tufu, tik su dideliu vargu iškalamu. Užtat H. visi namų apyvokos daiktai tebestovi taip, kaip jie buvo užlieti. Be to, vėlesnieji ugniakalnio išsiveržimai H. apklojo 30 m storio sluogsniu, tad kasti labai sunku. 1719 pradėti kasinėjimai davė puikių rezultatų: buvo atkasta biblioteka ir bronziniai kūriniai, bet dėl brangumo kasimas buvo pertrauktas. Naujaisiais laikais nesigailėta lėšų, ir kasinėjimus darė geriausias Italijos archeologas Maiuri.

Ercolano: Itinerari dei Musei d'Italia 53 1936; *R. Horn*, H. 1738–1938; Die Antike 14 1938; *E. C. Corti*, Untergang dun Auferstehung v. Pompeji u. H. ⁷1951.

Herkulas (lot. Hercules) žr. Heraklas.

Herkulas žvaigždynas šiaurės dangaus pusrutulyje.

Herkus Montė Lietuvių studentų tautininkų korporacija, įsikūrusi Prekybos institute Klaipėdoje. Vokiečiams Klaipėdos kraštą atėmus, su Prekybos inst. išsikėlė į Šiaulius. Bolševikų ir vokiečių okupacijos metu veikė nelegaliai.

Herkus Monte žr. Mantas Herkus.

Herlitas J. A. (m. 1945?) anglų kalbos mokytojas, dirbęs Šiaulių, Pagėgių ir Kauno gimn. Išsp. anglų kalbos vadovėlį 1936, anglų lietuvių kalbos žodyną, anglų kalbos gramatiką 1931 ir trumpą anglų kalbos vadovėlį 1928. Žuvęs Berlyne bombardavimų metu.

Hermafroditas (gr. Hermaphroditos iš Hermės ir Aphroditė) 1. Hermo ir Afrodi-

Kasinėjimai Herkulanėjuje

tės sūnus, kuris, tėvams besimaudant, buvo kūnu sujungtas su nimfa Salmakida; 2. dvilytis žmogus arba gyvulys su lytiniais vyro ir moters organais; 3. augalas, kuris viename žiede turi kuokelius ir piesteles (piestukus).

Hermafroditizmas (gr. ‚dvilytiškumas'). Pagal mitologiją graikų dievai Hermis ir Afroditė turėję vaiką su tėvo ir motinos lyties požymiais ir jį pavadinę Hermafrotu. Medicinoje šiuo vardu vadina žmogaus išsivystymo sutrikimą, kada antriniai arba išoriniai lyties požymiai nevisiškai yra išsivystę arba blogai išsivystę ir kada tie požymiai neatitinka turimų lyties liaukų.

H. gali būti tikras ir netikras, ar pseudohermafroditizmas. Tikro H. žmogus turi vyriškąsias ir moteriškąsias lyties liaukas. Gali būti kiaušidė (ovarium) vienoje pusėje, o kiaušinėlis (testis) kitoje pusėje — ginandromorfizmas, arba kiaušinėlis su kiaušide (ovotestis) vienoje arba abiejose pusėse. Pseudohermafroditizmas gali būti moteriškasis ir vyriškasis. Moteriškajame pseudohermafroditizme kiaušidė (ovarium) yra abiejose pusėse, gimda (uterus) yra nevisiškai išsivysčiusi ar rudimentinė, turi prostatą, kurios normaliai nėra moterims. Vyriškajame pseudohermafroditizme kiaušinėlis (testis) yra abiejose pusėse, bet kiti vidiniai lyties organai yra abiejų lyčių: vyriškieji — prostata, vesicula seminalis ir vas deferens; moteriškieji — gimda (uterus), gimdos tubos (tubae Fallopii) ir makštis (vagina). Išoriniai lyties organai taip pat nevisiškai yra išsivystę. *K.Rk.*

Hermandada (brolija). Taip XIII a. pabaigoje, Alfonsui X kovojant su savo sūnumi, Kastilijos mst. H. pavadino savo sąjungą prieš bajorus. 1295 H. buvo atgaivinta ir sutvarkyta. Ferdinandas Katalikas naudojosi jos milicija valstybės reikalams. Nuolatinei karaliaus kariuomenei atsiradus, H. buvo valdžiai nebereikalinga ir buvo panaikinta. XV a. Kastilijos vyriausybė įst. vad. Šventąją H. (Santa H.), kuri persekiojo visoje karalystėje nusikaltėlius; tai buvo savotiškas policijos organas, išlikęs ligi XIX a.

Hermann 1. Eduard (1869 XII 19 — 1950 II 14) vokiečių kalbininkas. Studijavo klasikinę filologiją, germanistiką ir lyginamąją ide. kalbotyrą Jenos, Freiburgo (Breisgau) ir Leipzigo univ. 1893 įsigijo doktoratą pas B. Delbrücką Jenoje ir tenpat 1894 habilitavosi lotynų, graikų, vokiečių kalboms ir filosofijos propedeutikai. Nuo 1894 jis mokytojavo Coburgo gimnazijoje, o po to dešimtį metų dirbo Bergedorfo Hansos mokykloje. 1913 jis buvo e.o. profesoriumi pakviestas į Kielio univ. lyginamosios ide. kalbotyros katedrai. Nuo 1914–15 ligi 1917 profesoriavo Frankfurte (prie Maino) ir nuo 1917 vasaros Göttingene, kur praleido ilgiausią savo amžiaus dalį ir mirė eidamas 81 metus.

H. yra gana daug nuveikęs kalbotyros srityje. 1894 yra parašęs savo disertaciją Gab es im Indogermanischen Nebensätze? Kiti jo žymūs 1912 pasirodę sintaksiniai darbai yra Über die Entwicklung der litauischen Konjunktionalsätze ir Nebensätze in den griechischen Dialektinschriften. Čia pat priskirtinas ir 1923 pasirodęs jo stambus veikalas Silbenbildung im Griechischen und in den anderen indogermanischen Sprachen. Iš kitų jo stambesnių darbų ypač paminėtinas specialus 1931 išspausdintas veikalas Lautgesetze und Analogie, kur jis iškelia aikštėn nemaža garsų dėsnių dirbtinumo ir nevykusių analogijos vartojimo atvejų.

Šalia kitų ide. kalbų H. yra daug dėmesio kreipęs ir į lietuvių kalbą; dėl to jis net keturis kartus yra po Lietuvą važinėjęs. Jau augščiau minėtame veikale Über die Entwicklung der litauischen Konjunktionalsätze jis specialiai yra rašęs apie lietuvių kalbos sintaksės dalykus. Savo kapitaliniame veikale Litauische Studien, eine historische Untersuchung schwachbetonter Wörter 1926 jis išsamiai nagrinėja euklizės vartojimą lietuvių kalboje. Kitas specialiai lietuvių kalbai skirtas H. darbas yra Die litauische Gemeinsprache als Problem der allgemeinen Sprachwissenschaft 1929, kur jis iškelia didžią lietuvių bendrinės kalbos reikšmę bendrajai kalbotyrai. Buvo užsimojęs parašyti stambų, bent 3 dalių, veikalą apie lietuvių kalbą: pirmojoj daly turėjo būti duota apybraižinė lietuvių kalbos gramatikos, istorijos ir literatūros santrauka; antrąją dalį turėjo sudaryti lietuvių chrestomatija, apimanti pavyzdžius nuo seniausių ligi naujausių laikų; ir trečiojoj daly turėjo būti duotas žodynas. Bet šio darbo jis nebesuspėjo atlikti: didesnė dalis liko rankrašty, kita dar nebaigta rašyti. Be ištisų veikalų, H. yra paskelbęs dar daugybę įvairaus turinio kalbotyrinių straipsnių įvairiuose moksliniuose žurnaluose, pvz.: Die Eheformen d. Urindogermanen (Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen 1934), Die altgriechischen Präteritä (t.p., 1943), Zusammengewachsene Präteritum- und Futurumumschreibungen in mehreren indogerm. Sprachzweigen (Zeitschrift für vergl. Sprachforschung LXIX) ir kt. *P.S.*

2. Ernst Adolf (1812–1884) vokiečių istorikas. Išsp. Die österreichisch preussische Allianz 7 Febr. 1792 und zweite Teilung Polens 1801, Russland unter Peter d. Grossen.

3. Karl August (1851 — 1909) estų visuomenės veikėjas, kalbininkas ir liau-

dies dainų rinkėjas. Baigė Müncheno univ. ir už disertaciją Der estnische Wortstamm und die drei Lautstufen in der estnischen Sprache gavo dr. laipsnį. Tartu univ. dėstė estų kalbą. 1884 išsp. estų kalbos gramatiką. Buvo įgijęs laikraštį Perno Postimees, kurį 1890 padarė pirmuoju estų dienraščiu. Liaudies muzikos propagatorius ir chorų dirigentas. Rinko ir harmonizavo liaudies dainas.

Hermann de Wartberge Livonijos kroninkas ir Livonijos ordino kapelionas, parašęs Chronicon Livoniae, kuri apima laiką nuo vokiečių atsikraustymo Livonijon iki 1378. Artimas buvo magistrams Arnoldui von Vitinghofui (m. 1364) ir Vilhelmui Vrimersheimui (1364–85). H.d.W. prieidamas prie archyvų galėjo savo kronikai panaudoti ordino dokumentus. Iš kronikos matyti, kad H.de W. ankstyvesniais savo gyvenimo metais su magistrais daug kartų yra daręs žygius Lietuvon. Kadangi ordino vadovybė Livonijoje rūpinosi turėti tik jos oficialiąją politikos liniją atitinkančią istoriografiją, tai H.d.W. viską kreipė savo ordino naudai. Panaudodamas Henriko Latvio kroniką, sufalsifikavo net jo minimus faktus, norėdamas nuneigti ordino priešo Rygos arkivyskupo vaidmenį. Taip pat tendencingai panaudojo H.d.W. ir Eiliuotinę Livonijos kroniką. Kronika lieka daug vertesnė, kur ji neliečia Livonijos vyskupų ir ordino santykių. Nuo 1325 vis daugėja žinių apie Gedimino, Algirdo ir Kęstučio laikų Lietuvą. H.d.W. labai uoliai registruoja tik sausus faktus ir nepertraukiamus Livonijos kryžiuočių žygius į š. Lietuvos sritis. Ši kronika yra vienintelis šaltinis ordino plėšimams, naikinimams, ėjusiems iš Livonijos, nustatyti. 1330–78 laikotarpiu kronikininkas aprašė 29 didesnius Livonijos kryžiuočių žygius į Lietuvą. H.d.W. rūpestingai padavė kiek tokiuose žygiuose buvo užmuštų, į nelaisvę paimtų, kiek arklių, galvijų pagrobta. Tos žinios nušviečia Lietuvos gyventojų ekonominę padėtį: 1372 išskaičiuota 48 vietovės, kurias kryžiuočiai naikino. Daugumą minimų vietovių galima atpažinti ir lokalizuoti ir nustatyti šių dienų miestelius bei kaimus.

Karo žygiai, diplomatiniai santykiai, pilių statybos, potvyniai ir kitoki ūkiški reikalai sudaro kronikos turinį. 1380 II 27 Livonijos ordinui darant paliaubas su Jogaila (ligi tų metų Sekminių) figūruoja ordino pasiuntinys Hermannus. Berods, jis buvo tas pats H.d.W.

Vienintelis kronikos orginalo (lotyniškas) leidimas su plačia leidėjo E. Strehlkės įžanga yra išspausdintas Scriptores rerum Prusicarum II 1863. Jis pats parūpino ir kronikos vertimą į vokiečių kalbą.

E. Strehlke, Nachricht über die livl. Chronik des H. d. W. (Neue Preussische Provinzialblätter) 1859; *O. Lorenz,* Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter II 1877; *E. Maschke,* Quellen und Darstellungen in der Geschichtsschreibung des Preussenlandes (Deutsche Staatenbildung und deutsche Kultur im Preussenlande) 1931; *L. Arbusow,* Die handschriftliche Überlieferung des ‚Chronicon Livoniae' Heinrichs von Lettland (Latvijas Univ. Raksti) 1926.

Z.I.

Hermann von Salza (m. 1239 III 20) vokiečių ordino magistras 1210–39. Laikomas tikruoju ordino galybės įkūrėju Prūsuose ir žymiu diplomatu. Kilęs, turbūt, iš Tiuringijos, H.v.S. 1210 X 1 figūruoja iš eilės trečiuoju vokiečių ordino magistru. Pajutęs, kad jo ordinui Palestinoje perspektyvos mažėja, 1211 jis gavo iš Vengrijos karaliaus Andrius II p.r. Siebenbürge Burcos karštą (Burzenland), kad kryžiuočiai ten kovotų prieš kumanus. Bet čia H.v.S. riteriai greit susipyko su Vengrijos didikais ir karaliumi, ir buvo išvyti (1225). Gavęs Mozūrijos Konrado kvietimą (1225–26) atsiųsti kryžiuočių kovoti prieš pagonis prūsus, H.v.S. pasirūpino gauti Friedricho II privilegiją (1226 III), suteikiančią teisę valdyti visą kraštą, kurį ordinas užimtų. Po visos eilės Konrado pažadų ir dovanojimų dokumentų H.v.S. iš jo išgavo donacinį aktą (1230 VI), kurio tekstas, paties ordino suredaguotas, aiškiai sakė, kad Mozūrijos kunigaikštis atsisako nuo visų teisių į Kulmiją. 1230 H.v.S. išsiuntė Hermanną Balkę į Prūsus, kuris buvo pirmasis Prūsų magistras. H.

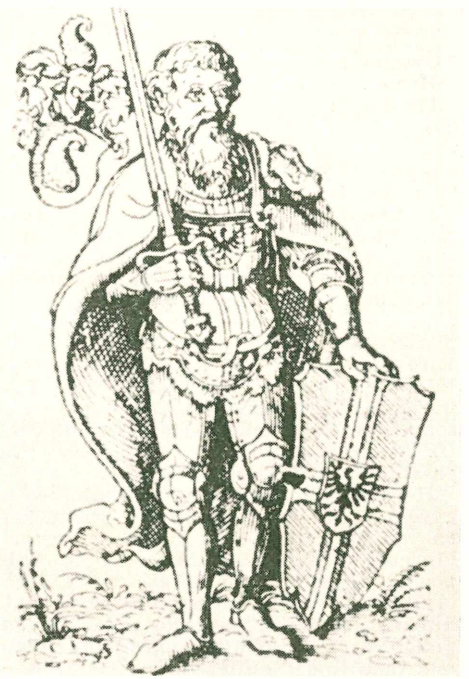

Hermann von Salza

v.S. iš Friedricho II gautoji privilegija įgalino Prūsuose įkurti valstybę, kuri Lietuvos ir Lenkijos istorijoje suvaidino didelį vaidmenį. H.v.S. nuosaikiai ir gudriai laviravo, stengdamasis imperatoriaus ir popiežiaus tarpusavio kovose vokiečių ordinui naudos turėti. Daug kartų jis politiniais reikalais keliavo po visą imperiją, bet savo įkurton Prūsijos valstybėn niekada nebuvo atvykęs. Friedricho II ginčuose su popiežiais, Lombardijos miestais ir kt. H.v.S. ilgai buvo tarpininku ir taikintoju. Kai jis mirė, Hohenštaufenų ir popiežių kova užvirė visu įkarščiu. E. Caspar, tyrinėdamas Friedricho II ir Romos kurijos duotąsias privilegijas vokiečių ordinui, atsekė konkurenciją, vykusią tarp popiežiaus ir imperatoriaus ir naujų krašto misijų reikalu, H.v.S. čia atsistojo imperatoriaus pusėje ir sugebėjo pašalinti Prūsų vyskupu popiežiaus paskirtą Kristijoną (1230) ir iš Grigaliaus IX gauti ordinui naudingą privilegiją (1234).

W. Cohn, H.v.S. 1930; *A. Koch,* H.S. 1885; *E. Caspar,* H.v.S. und die Gründung d. Deutschordenstaats in Preussen 1924; *I. Richter,* H.S. und Hermann Balke 1893; *M. Toeppen,* Des deutschen Ordens Erblühen unter der Regierung des Hochmeisters H.v.S. (Neue Preuss. Provinzialblätter VIII) 1849; *G. Voigt,* H.v.S. 1856; *M. Shuster,* Der deutsche Ritterorden bis zum Tode H.v.S. 1868; *B. Odebrecht,* Zu H.v.S. (Archiv für Kulturgeschichte 1939); *H. Heimpel,* H.v.S. Gründer eines Staates (Wir Ostpreussen) 1952; *M. Tumler,* Der Deutsche Orden 1954; *M. Perlbach,* H. v. S. und der deutsche Orden im jüngsten polnischen Gericht (Zeitschr. d. Westpreuss. Geschichtsvereins) 1905; *W. Kętrzyński,* O powolaniu krzyżaków przez ks. Konrada (Rozpr. Akad. Umiejętn. Krak. wydz. his.-fil.) 1903. *Z. I.*

Hermannstadt žr. Sibiu.

Hermanovičiai mstl. ir vls. centras Dysnos aps., ant Dysnos upės kranto, prie vieškelio Glubakas–Brėslauja. 1931 H. vls. buvo 9738 gyv. XVI a. pradžioje buvusi Jono Sapiegos nuosavybė.

Hermant Abel (1862—1950) prancūzų rašytojas, blaškęsis iš vienos literatūrinės srovės į kitą. Sąmojaus kupinuose bei grakštaus stiliaus romanuose aprašinėja daugiausia Paryžiaus ir Londono papročius. Išsp. Les Transatlantiques 1897 (dramatizuotas), Mémoires pour servir à l'histoire de société 1905, La Caravansérail 1917, Le cycle de lord Chelsea 1923, Platon 1925, Le treizième cahier, rêveries et souvenirs d'un philosophie proscrit 1949. Už bendradarbiavimą su vokiečiais 1944 pašalintas iš Mokslo akademijos.

Hermas vienas iš Apaštališkųjų Tėvų, gyvenęs II a. viduryje, parašęs graikų kalba veikalą Poimen—Piemuo (lot. Pastor). Muratori Fragmentas sako, kad jis buvęs pop. Pijaus I brolis ir parašęs savo veikalą Romoje. Tačiau pats veikalas nurodo kitokius davinius. Autorius sakosi buvęs gimęs vergas Arkadijoje, parduotas Romos matronai Rodei. Išsilaisvinęs atsidėjęs prekybai, turėjęs šeimą. Bausmei dėl savo nuodėmių, savo paties nedorų sūnų buvęs įskųstas persekiojimų metu valdžiai, netekęs turto ir tada užsiėmęs žemės darbu Kampanijoje, netoli via Appia. Kartą kelionėje turėjęs apreiškimą, kuriame jam buvo liepta išrašyti iš knygos, kurią buvo gavęs iš Rodės, kaikuriuos dalykus ir paskelbti tikintiesiems. Daugumas kritikų (Bardenhewer, Leclerq, Casamassa) mano, kad autobiografinės žinios esančios autoriaus literatūrinė fikcija. Origenas H. laikęs asmeniu, kurį šv. Povilas mini savo laiške romėnams. Raštas rodąs H. buvus įtakingu Romos dvasiškiu. Veikalas ‚Piemuo' yra savotiškos struktūros: 5 vizijos, 12 įsakymų ir 10 palyginimų. Vizijose autoriui pasirodo įvairūs asmenys (Rodė, jaunuolis, baidyklė, angelas) ir kalba apie atgailos reikalą, Bažnyčios santvarką ir ateitį, persekiojimus. Paskutinėje vizijoje angelas pasirodo piemens drabužiuose — iš to knygos vardas.

Įsakymuose, angelo padiktuotuose, kalbama apie tikėjimą, dorybes, smerkiama abejonės, liūdesys, nurodoma skirtumas tarp tikrųjų ir netikrųjų pranašų. Palyginimuose angelas ragina gerai vartoti turtus, dėsto Bažnyčios būklę šiame ir kitame pasauly, pabrėžia atgailos reikalą, dėsto pasninko vertę ir persekiojimų reikšmę. Svarbiausioji veikalo doktrina — atgailos reikalas; ji po krikšto esanti vienintelė išganymo priemonė. H. knyga turėjo didelį autoritetą pirmaisiais krikščionybės amžiais: šv. Ireniejus, Klemensas Aleksandrietis, Tertulijonas ir kt. ją cituoja lygiai su Šv. Raštu. Vėliau jos reikšmė mažėjo. Tekstas mūsų laikus pasiekė Sinajaus ir Athoso kalno kodeksuose bei kaikuriuose papyrų fragmentuose. Autoriaus kalba yra liaudinė. H. nebūta gilaus teologo: jo kaikurie dogmatiški išsireiškimai yra migloti, liaudiški. H. yra daugiau moralistas, raginąs į atgailą ir dorą gyvenimą.

C. Bonner, A Papyrus Codex of the Shepherd of H. 1934; *A. Casamassa,* I Padri Apostolici 1938; *R. van Deemter,* Der Hirt des H. 1929. *J.V.*

Hermė, arba herma (ne Hermio pastapas, nes graikai H. tevadindavo Hermes dievo Hermio vardu), pradžioje statula, kurios liemuo keturkampis pastapas su vyrų lyties organais, ant kurio anksčiau būdavo barzdota dievo Hermio, nuo IV a. pr. Kr. taip pat ir Pano, Priapo, satyrų, Afroditės, Ero, Atėnės, Apolono, Ario, Hekatos, Heraklio ir kt. dievų ar pusdievių, vėliau įžymiųjų žmonių galva. Nuo V a. pr. Kr. antros pusės išsivystė keturkampį pastapą iš dalies pakeitęs H. kūno pavidalas. H. paprastai būdavo nuogos, retai aprengtos ar su būdingais atributais, dažnai su įrašais. Esama ir dvigalvių H., dviejų kurios srities įžymybių (dviejų istorikų, dviejų komedijų rašytojų), dviem į priešin-

gas puses nukreiptomis galvomis. Pasitaiko H. net ir 3 ir 4 galvomis. Sen. Graikijoj H. būdavo statomos viešosiose aikštėse, gatvėse ir ypač kryžkelėse keliui rodyti. H. kilmė neaiški. Jų liemuo liudija pradžioje buvus medinį kūrinį, o graikų vazose vaizduojamos H. garbinimo bei joms aukojimo scenos rodo religinę reikšmę. Romėnai perėmė iš graikų H. terminus vardu. Renesanso, baroko ir rokoko menas toliau puoselėjo šių statulų kūrybą.

A. G. Meyer, Zur Geschichte der Renaissance-Herme 1894; *L. Curtius*, Die antike H. 1903; *R. Lullies*, Die Typen der griech. Hermen 1931.

Hermenegildas šventasis (šventė IV 13), kankinys, vizigotų karaliaus Leovigildo ariono sūnus, 579 vedęs Jugundą, Frankų karaliaus Sigiberto dukterį, katalikę. Dėl žmonos tikėjimo tėvas H. atstatė nuo valdymo ir pasiuntė į Seviliją, kur vyskupas Leandras priėmė jį į Kat. Bažnyčią. Tarp tėvo ir sūnaus kilo karas; 582 H. buvo nugalėtas ir ištremtas į Valenciją, paskui uždarytas į Taragonos kalėjimą, kur dėl to, kad atsisakė priimti komuniją iš arionų vyskupo rankų, tėvo įsakymu buvo nužudytas. 1585 pop. Sikstas V leido H. garbinti kaip šventąjį Ispanijoje, o pop. Urbonas VIII jo šventę įvedė visoje Bažnyčioje.

Analect. Bollandinna 51 (1933).

Hermenėja (gr. išdėstymas) vad. ‚Ato Kalno Tapybos Knyga'. Bizantiškasis tapybos vadovas su techniškais ir ikonografiškais nurodymais, kurį Ato vienuolynuose Graikijoje užtiko prancūzų archeologas A. N. Didron.

A. N. Didron, Manuel d'iconographie greque et latine 1845; *A. Pappadopulos*, Kerameus, Dionysiou tou en Fourna H. tes zografikes 1909.

P.Rkl.

Hermeneutika 1. (gr. hermeneuo ‚aiškinu') mokslinė aiškinamoji pagalba suprasti betkuriam menui ar kalbai.

2. H. biblinė mokslas kaip aiškinti Šv. Raštą ir nurodąs tam taisykles. Dalijamas į 3 dalis: noematika (gr. nous ‚protas'), euristika (gr. heurisko ‚randu') ir proforistika (gr. prophéro ‚išdėstau'). Pirmoji nagrinėja Šv. Rašto prasmę ir dalijama į literalinę arba žodžio ir tipinę arba dalyko. Griežtai imant, šios dvi prasmės yra biblinės prasmės, nes Šv. Rašte yra dar kitos 2 išvestinės prasmės: išvadinė ir taikomoji. Išvadinė yra ta, kuri gaunasi kaip logiška išvada iš dviejų skirtingų biblinio teksto posakių, arba iš biblinio teksto ir tiesos, žinomos iš kitų šaltinių, pvz. istorinių faktų, archeologijos ir pn. Taikomoji prasmė (sensus accomodatus) gaunasi 2 būdais: 1. kada tai, kas Šv. Rašte kalbama apie asmenį ar dalyką, pritaikoma kitam asmeniui ar panašiam dalykui. Vartojama ypač liturgijoje, kada pvz. šventojo vyskupo ar popiežiaus garbei taikomas tekstas apie S. Testamento kunigą Aroną; 2. kada tie patys žodžiai, tačiau kita prasme, taikoma kitam dalykui, pvz. raginant būti geru, cituojamas 17 psalmės tekstas: ‚Su šventu būsi šventas', kur iš tikrųjų psalmėje kalbama apie Dievą, kuris traktuoja kiekvieną pagal jo nusistatymą. Šį taikomąjį metodą ypačiai vartoja pamokslininkai. Kai pirmasis būdas, remdamasis realia analogija, protingai vartojamas yra visai teisėtas, antrasis — imamas vien iš žodžių sąskambio ir išskirtas iš konteksto gali turėti įvairių prasmių, ir dėl to yra kartais klaidingas.

Svrbiausioji H. dalis yra antroji (heuristinė), nes ji duoda taisykles, kaip surasti literalinę teksto prasmę. Tos taisyklės yra įvairios pagal tai, kaip imama Šv. Rašto knygos: kaip kiekvienas žmogaus kūrinys, arba kaip Dievo įkvėpta knyga ir pavesta Bažnyčiai. Pirmuoju atžvilgiu, kur yra plačios galimybės jieškojimui, biblinių tekstų prasmė nagrinėjama tokiomis priemonėmis, kaip ir kiekvienas literatūrinis senovės veikalas. Čia įeina senųjų (hebrajų, graikų) kalbų pažinimas, palyginimas paralelinių Šv. Rašto vietų, kas padeda išaiškinti atskirus žodžius ir idėjas, pažinimas stiliaus ir kalbos savybių, tiek bendrai biblinės kalbos, tiek ir kiekvieno autoriaus atskirai. Nors Izraelio kultūra turėjo ryšio su kitų to laiko tautų kultūromis ir yra įtakos ženklų (kaikada jos perdedamos), tačiau Šv. Raštas turi daug nepriklausomų savumų: jo retorika, stilistika ir poetika yra labai originali. Pagaliau istorinės aplinkybės, tautos ir laiko papročiai, dominuojančios idėjos — tai vis elementai, kurie padeda objektyviai ir tiksliai suprasti Šv. Rašto tekstą. Archeologija, istorija, geografija, biblinė chronologija yra pagalbiniai H. mokslai.

Jeigu imti Šv. Raštą kaip Dievo įkvėptą knygą, galima pastebėti, kad visas Šv. Raštas turi literalinį vieningumą. Per visas jo knygas eina pagrindinė idėja, kuri jas visas sujungia į visumą. Iš to seka, kad kartais atrodą skirtingi tekstai, faktinai yra suderinami ir vienas kitą papildo. Jau Šv. Augustinas yra bandęs skirtingumus suvesti į vienumą. Netrūko ir vėliau panašių darbų ir bandymų. Iš to seka, kad Šv. Rašto betkuris tekstas negali būti išaiškintas priešingai betkuriai kitai apreikštajai tiesai, nes viso Šv. Rašto pagrindinis autorius yra tas pats — Dievas, amžinoji ir nekintanti Tiesa. Tai yra vadinamoji analogia fidei.

Bendrosios H. taisyklės mokomosios Bažnyčios yra tiksliai nustatytos Šv. Rašto aiškinimui. Tridento Susirinkimas yra nusprendęs: ‚Tikėjimo ir dorovės dalykuose reikia laikyti Šv. Rašto prasme tą, kurią laiko ir moko Bažnyčia, kuriai vienai priklauso spręsti apie Šv. Rašto tikrąją prasmę ir jo aiškinimą; ir todėl niekam ne-

valia aiškinti Šv. Raštą priešingai tai prasmei ar priešingai vienbalsiam Bažnyčios Tėvų aiškinimui' (sess. III, c. 2). Mokomosios Bažnyčios, kurios Galva turi neklaidingumo dovaną tikėjimo ir dorovės dalykuose, kontrolė ir Bžn. Tėvų sutarimas sudaro bibliniam aiškinimui pastovias taisykles. Mokomosios Bažnyčios neklaidingumas tikėjimo ir dorovės dalykuose yra būtinybė išlaikyti apreikštojo tikėjimo vieningumą ir grynumą. Bžn. Tėvų sutarimas (unanimis consensus Patrum) tačiau palieka katalikui egzegetui plačias galimybes atsekti Tėvų mintį. Faktinai Bažnyčios Tėvų laikais buvo skirtingų egzegetinių mokyklų, ne visuose dalykuose ir Bažnyčios Tėvai vienodai sutarė. Tačiau jie visi yra vieningi dogmų ir su dogmomis glaudžiai susijusiuose klausimuose. Kadangi Bažnyčios Tėvai beveik nelietė istorinių S. Testamento knygų, tai šių dienų katalikų egzegetai turi plačią laisvę jas tyrinėti ir aiškinti. Kas liečia dogmos ir moralės klausimus, Bažnyčia nedaugelio tekstų yra apsprendusi specialiu būdu neklaidingumo prasmę.

Trečioji H. dalis (proforistinė) moko, kaip išdėstyti tekstą pagal aukščiau paduotas taisykles. Šio dėstymo būdai įvairuoja pagal laiką. Senovėje buvo laikomasi trijų būdų: scolii — trumpos pastabos prie parinktų sunkesnių ir nesuprantamų tekstų; homilijos — populārus aiškinimas žmonėms ir komentarai — mokslinė egzegetika. Viduramžiais žinomos glosos — iš karto atskirų žodžių vertimas ir aiškinimas, vėliau ilgos ir gausios pastabos; postilės — platesni komentarai ir quaestiones — metodas, vartojamas mokyklose. Naujaisiais laikais mažiau laikomasi technikos ir todėl H. formos yra dar įvairesnės.

G. B. Girardi, Elementa hermeneuticae biblicae 1923; *Kortleitner,* H. biblica 1923; *S. Szekady,* H. biblica generalis 1902; *J. E. Steinmüller,* A Companion to Scripture Studies 1941; *J. Schildenberger,* Vom Geheimnis des Gotteswortes 1950.

J.V.

Herminium Monorchis žr. Medauninkas.

Herminonai (Hermionai, Erminonai) Tacito vartotas bendras keleto germanų tautelių vardas.

Hermis (gr. Hermes) dievas, atitinkąs romėnų Merkurą, Zeuso ir nimfos Majos sūnus, gimęs Arkadijoje Kilenės kalno urve, teikiąs žmonėms turtus, ypač bandų, vėliau kelių, gatvių, susisiekimo, pirklių, vagių ir apgavikų dievas. Homeriniame himne H. garbei vaizduojama, kaip H., būdamas mažas vaikelis, nukniaukęs savo brolio Apolono jaučius ir po to susitaikęs, jam dovanodamas savo išrastąją lyrą. H. buvo Apolono konkurentas muzikos, gimnastikos ir gražbylystės srityje. Visais atžvilgiais apsukrus ir sumanus, jis tiko tarpininku būti tarp dievų ir žmonių. H. buvo dievų pasiuntinys, ir mene jį vaizduodavo su sparnuotais batais ir heroldo lazda. Zeusas dar jį padarė vėliau palydovu į požemio karalystę. Romėnams H. buvo pirklių dievas, tai jam prie kitų atributų dar pridėdavo piniginę.

U. V.Wilamowitz-Moellendorff, Der Glaube der Hellenen 2 tt. 1931–32; *W. F. Otto,* Die Goetter Griechenlands [3]1947.

Hermis mažoji planeta, 1937 atrasta Reinmutho, apie saulę keliaujanti labai ekscentrišku taku ir dėl to tarpais prie žemės priartėjanti iki 1.000.000 km. Iš visų dangaus kūnų tik mėnulis yra (apie 3 kartus) arčiau prie žemės. Būdama arti žemės, H. yra apie aštunto ryškumo, labai greitai judanti — 5° per valandą — apie 10 kartų greičiau už mėnulį. H. masė yra apie vieną bilioną tonų.

Hermis Trismegistas (gr. Hermės Trismegistos) triskart didžiausias, t.y. visų didžiausias, vėlesnysis dėsningumui, mokslui ir menui atstovaujančio egiptiečių mėnulio dievo Toto vardas. Egiptiečiai Totą laikė kalbos ir rašto išradėju. Susipažinę su Totu, graikai jį identifikavo su Hermiu ir davė jam Trismegisto pravardę. Vėliau graikai laikė jį senu išminčiumi ar Egipto karaliumi, parašiusiu paslaptingas kny-

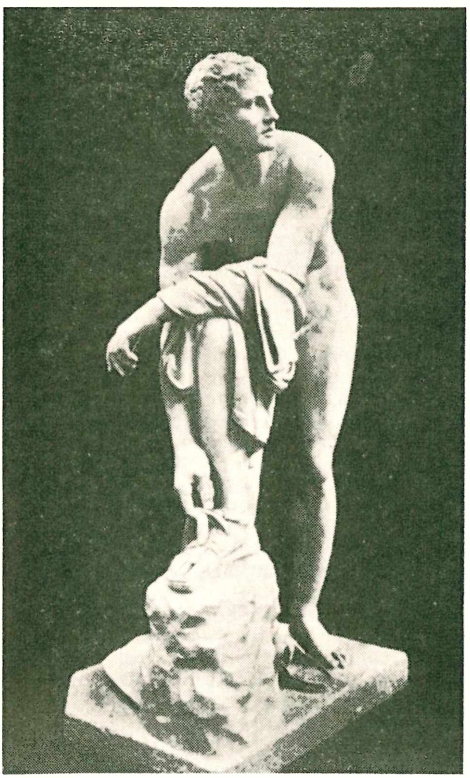

Hermis

gas, ir pirmaisiais amžiais po Kr. atsirado religinis mistinis sąjūdis, tariamai pagrindu ėmęs egiptiečių teologinio turinio raštus. Iš šio sąjūdžio, gimininga Pitagoro bei Platono mokslui, išliko raštų rinkinys Corpus Hermeticum, be to, paskirų lotyniškų ir koptiškų veikalų.

W. Kroll, Die Lehre des H. T. 1914; *W. Gundel,* Neue astrolog. Texte des H. T. 1936; *A. J. Festugière,* La révélation d'Hermès Trismégiste 1944 (naujas leidimas 3 tt. 1949–53).

Hermite Charles (1822 — 1901) žymus prancūzų matematikas. Jis įrodė skaičiaus ‚e' transcendentiškumą (Sur la fonction exponentielle 1874), praskindamas kelią skaičiaus ‚π' transcendentiškumui įrodyti. H. taip pat pirmam pavyko išspręsti penktojo laipsnio lygtį su elipsinių funkcijų pagalba. Išsp. Théorie des équations modulaires 1859, Sur la théorie des fonctions elliptiques 1863, Sur la réduction des formes cubiques à deux indéterminées 1869 ir kt.

Ch. Hermite

Hermogenas (gr. Hermogènes) II a. pr. Kr. graikų architektas, helenistinio jonіečių stiliaus kūrėjas, pastatęs šventyklą Dionisui Tease ir Artemidės šventyklą Magnezijoje prie Majandro.

Hermokratas 424 pr. Kr. sutaikė ir sujungė Geloje Sicilijos graikus nuo Atėnų apsiginti. 415 sėkmingai vadovavo karui su Atėnais. Dioklo vadovaujama Sirakuzuose įsigalėjusi demokratija, pasinaudojusi H. išvykimu kariauti su Atėnais į Egėjos jūrą, jį ištrėmė. 407 žuvo Sirakuzuose per gatvės susirėmimą su demokratų šalininkais.

Hermonas, dabar Džebel eš-Šeik (ar. ‚vyr. kalnas') arba Džebel eth-Thelj (‚sniego kalnas') š. Palestinoje prie Sirijos ir Libanono sienos, augščiausia Antilibanono kalnų viršūnė 2750 m augščio. Senovės Palestinos šventa vieta. S. Testamente vadinamas Hermonas, Sionas, sidoniečiai Sirionu, o amoriečiai Seniru (Pak. 3, 9). Pavadinimas Baal-Hermon (Teisėjų 3, 3; I Kron. 5, 23) rodo, kad ten buvo Baalas garbinamas. Psalmės giria jo grožį. H. papėdėje buvo Filipų Cezarėja. Manoma, kad ant H. įvykęs Kristaus Persimainymas.

Hernandez 1. Catá Alfonso (1885—1940) Kubos rašytojas ir diplomatas. Ilgą laiką buvo Kubos ministeriu Ispanijoj, vėliau Panamoje, Čilėje ir Brazilijoje, kur žuvo lėktuvo katastrofoje. Nors rašė romanus ir dramas, bet labiausiai išgarsėjo kaip puikus novelistas, palikęs apie 500 novelių ir trumpų apysakų, kurių daugelis buvo išversta į anglų, prancūzų, vokiečių, italų ir portugalų kalbas. Kaip novelistas jis statomas greta pačių didžiųjų ispanų novelistų. Jo apysakos nepaprastai originalios ir įspūdingos. Visa jo kūryba pasižymi pasakojimo blaivumu, tikslumu bei spalvingumu ir skaitytojo atminty palieka neišdildomą įspūdį. Žymiausi veikalai: Cuentos pasionales ir Frutos acidos.

2. José (1834–1886) argentiniečių poetas, savo vaikystę ir jaunystę praleidęs lygumų ūkyje, kaip reikiant pažino gaučų gyvenimą. Kaip kaimietis nesuprato ir nemėgo miestiečių. Ginkluotam konfliktui iškilus tarp sostinės ir provincijos, stojo pastarosios pusėn, ir, šiai pralaimėjus, turėjo pasitraukti į Braziliją.

1872 jis paskelbė savo garsiąją poemą El gaucho Martin Fierro, P. Amerikos epinės literatūros šedevrą, kurioje vaizduoja herojinį rasės gyvenimą, kovas už laisvę, kovas su nesėkmėmis ir neteisybėmis. Nors ši poema turi tam tikro gimininguma su ispanų dainynu (Romancero) ir jų šelmiškuoju romanu (novena picaresca), tačiau iš esmės ji yra argentiniška ir viena iš pagrindinių ispaniškos Amerikos literatūrinių vertybių. Ji tiek puikiai įkūnijo gaučą ir jo vargus, kad net patys gaučai ją laikė savotiška liaudies literatūra. *P.Gč.*

Herncisz Emanuel (1858 — 1889) lenkų tapytojas, Mateikos mokinys. Svarbesni jo kūriniai: Šv. Jono šventė, Lietuvių krikštas, Raganos išvarymas.

Herne v. Vokietijos pramonės miestas Vestfalijoje, Ruhro srities centre; 115.406 gyv. (1953). Didelės akmens anglies kasyklos, geležies liejyklos, 1943–45 sunaikinta 40% miesto namų.

Hernhutenai čekų broliams artima atskala, vad. ir Moravų broliais, kurie 1727 grafo Zinzendorfo buvo įkurti Herrnhuten vietovėje (Saksonijoje). Iš Saksonijos H. atkeliavo ir į M. Lietuvą.

Hernia žr. Trūkis.

Herniaria glabra žr. Skleistenis plikis.

Herodas (gr. Herodės) keleto Palestinos valdovų vardas.

1. H. Didysis (37 pr. Kr. — 4 po Kr.) žydų karalius, Idumėjos Antipatro sūnus. Tėvo, kuris tuo metu dalyvavo Cezario žygyje prieš Egiptą, paskirtas Galilėjos prefektu. H., susekęs prieš jį nukreiptą sąmokslą ir jo vadus nubaudęs mirtimi, užsitraukė žydų nemalonę. Po mūšio prie Pilypų (42 pr. Kr.) Antonijus paskyrė H. Judėjos tetrarchu. Kiek vėliau Antonijaus ir Oktavijaus paskirtas Judėjos karaliumi. 37 pr. Kr., po trejų metų kovos, H. užėmė Jeruzalę ir jos valdovą Antigoną nužudė. Hasmonėjai nenurimo: jie veikė per savo atstovę H. žmoną Mariamnę ir rengė sąmokslus prieš H. Visi sąmokslai buvo susekti ir nubausti: jų tarpe žuvo H. žmona Mariamnė ir trys sūnūs. Žydų taryba-senedrinas buvo išardytas, daugumas jos na-

rių buvo nubausti mirti. Vyriausius kunigus jis pats skirdavo ir atleisdavo. Šitaip iš pagrindų pakeitė žydų valstybės tvarką. Buvo didelis statytojas: Jeruzalėje pastatydino daug rūmų, teatrų, pradėjo atnaujinti bažnyčią. Damaske, Antiochijoje ir net Graikijoje rėmė statybą, steigė naujus miestus. Mirdamas savo valstybę padalijo trims sūnums: Archelajui, Antipui ir Pilypui.

2. H. Antipas, H. Didžiojo (1) sūnus, Galilėjos ir Perėjos tetrarchas (4 pr. Kr. — 37 po Kr.), įkūręs Tiberiadą ir perkėlęs sostinę iš Seforio. Jo valdomoje teritorijoje Jonas Krikštytojas skelbė atgailą, o Kristus mokė žmones. Evangelija pasakoja (Mat. 14, 3–11), kad H. Antipas jo žmonos Herodiados pastangomis už gražų podukros Salomėjos šokį nukirsdinęs Jonui Krikštytojui galvą. Įtartas turįs slaptą susitarimą su partais, Kaligulos ištremtas į Galiją, į Lyoną.

3. H. Agripa II (28–100 po Kr.) H. Agripos I (4) sūnus, paskutinis nepriklausomosios Judėjos karalius. Žymus statytojas, atnaujino savo sostinę Pilypų Cezarėją, baigė Jeruzalės bažnyčią. Stengėsi žydus sulaikyti nuo sukilimo prieš romėnus. Karo metu palaikė romėnus.

Graetz, H. History of the Jews, 2, t., 1927; *E. Schurer*, Geschichte des Judischen Volkes im Zeitalter Christi 1901; *U. Hozmeister*, Historia Aetatis Novi Testamenti 1932. *Pr.P.*

Herodas žr. Herondas.

Herodas Atikietis, Tiberius Claudius Atticus Herodes, 101–177 graikų retorius iš Maratono, 143 konsulas, imp. Marko Aurelijaus ir L. Varono mokytojas, dosniai rėmęs graikų meną Atikoje ir kitur. Dėl nepaprasto filosofinio ir retorinio išsilavinimo amžininkų buvo pramintas ‚Graikijos liežuviu' ir iškalbos karaliumi. Iš gausių jo raštų teišliko nepaprastai meistriška prakalba Apie valstybę.

P. Grainder, Un Miliardaire antique. Hérode Atticus et sa famille 1930.

Herodotas (gr. Herodotos) Halikarnasietis (apie 485–425) Cicerono teisingai pramintas ‚istorijos tėvu'. Jis pirmas parašė pasaulinę, t.y. jo meto žinomų kultūringų tautų istoriją. H. šaltiniai buvo iš dalies jo paties apkeliautųjų kraštų patyrimas, iš dalies senesnieji rašytojai, kaip Hektatajus, Dionisijus Miletietis, Ksantas ir kiti, kuriuos jis palyginti kritiškai vertino. H. plačiai ir įžvalgiai vaizduoja tuomet žinomo pasaulio šalis ir tautas,—tiek augštos Rytų kultūros, kaip Egipto, Babilono, tiek pirmykščias, kaip skitus, afrikiečius, gausiai duodamas geografinių ir etnologinių žinių. Pagrindinis veikalo siekimas buvo atvaizduoti Europos su Azija, graikų su barbarais kovas, pasiekusias jo metu augščiausią įtampos laipsnį ir nulemtas graikų persų karų. Tuos karus jis aprašė iki mūšio ties Mikale 479. Persų

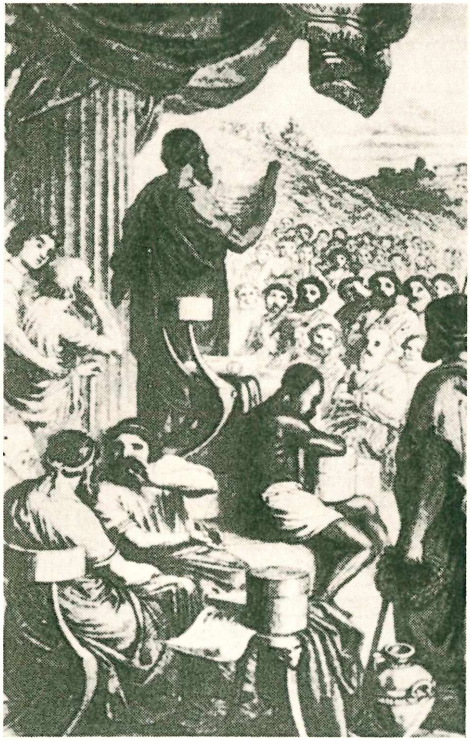

Herodotas skaito graikų persų karų istoriją

karams H. tebėra pagrindinis šaltinis.

H. buvo apsipažinęs su joniečių filosofija ir sofistika. Jis mini daug kartų Talį, pasakoja apie jo saulės užtemimo pranašavimą, jis žino apie iš Anaksagoro kilusį teisingą Nilo potvynių aiškinimą, kurį pats visdėlto neigia. Pirmykščių barbarų tautų idealizavimas, papročių relatyvumo sąvokos pažinimas, jo vaizduojamas 7 persų nagrinėjimas, kuri valstybinė santvarka geriausia, rodo, kad H. turėjo santykių su sofistų mokslu ir pats pažino didžiausią jų filosofą Protagorą. Dar artimesnis H. buvo galvosenai Sofoklo, su kuriuo bičiuliavosi.

Nors H. ir stengėsi susekti absoliučią istorinę tiesą, tačiau apie politinį sąryšį bei apie pragmatinį politinį istorijos supratimą jis dar nenusivokė. Jis daug dėmesio kreipė į vaizdavimo įdomumą. H. mėgsta epinį platumą ir pasakoja iškalbingai ir lengvai, nuostabiu paprastumu iki naivumo. Joniečių dialektu rašytą veikalą nepaprastai pagyvina puikios novelės, maži, įtampa pasižymintieji ir pamokomieji pasakojimai bei anekdotai, pvz. Gigas ir Kandaulas, Kresas ir Solonas, Polikrato žiedas.

Nepaisant seniai prasidėjusios kritikos, H. visada randa daug užtarėjų ir sekėjų. Vaizdavimo gyvumas H. padarė nemirtingą, o jo veikalas pagrįstai pramintas ‚niekada nesenstančia biblija'.

Leidiniai: H. Stein 5 tt. ^{3}1870–75; K. Hude, Herodoti Historiae 2 tt. ^{3}1948.

Hauvette, Hérodote, historien des guerres médiques 1894; *F. Jacoby,* Real-Enc. d. klass. Alt. Suppl. 2 1913; *J. B. Bury,* Ancient Greek Historians 1908; *W. Aly,* Volksmaerchen, Sage u. Novelle bei H. 1921; *Focke,* Herodot als Historiker; *J. Vogt,* H. in Aegypten 1929; *M. Pohlenz,* H. 1937.

Herofilas graikų gydytojas ir anatomas, apie 300 pr. Kr. Remdamasis lavonų skrodimu, aprašė kūno organus ir padarė patologinių anatominių stebėjimų. Jo veikalų teliko nuotrupos. H. patyrimai perduoti daugiausia Galeno.

Heroinas (gr.) balti, kristaliniai milteliai, acetilo gavinys iš morfino, $C_{21}H_{23}NO_5$. Tai yra labai stiprus narkotikas, kaikuriose šalyse (pvz. JAV) draudžiamas gaminti arba iš užsienio įvežti. H. veikia raminamai ir narkotiškai, bet terapijoje nenaudojamas dėl adikcijos pavojaus.

Herojus (gr. hērōs) Homerui H. yra didvyris, karys. Vėliau H. vadintas: 1. dieviškojo tėvo ir mirtingosios motinos, arba priešingai, sūnus; 2. po mirties H. paverstas žmogus, augštesnės rūšies būtybė, bet dar ne dievas ir 3. žmogus, kuriam dar gyvam būdavo aukojami žaidimai ir giedami pajanai, šiaipjau teskiriami dievams. H. buvo laikomi žmonių užtarėjais prieš dievus. Senovės graikai garbindavo H. kapą ir stengdavosi įsigyti jų palaikus, teikusius bendruomenei palaimą. 4. Kasdienine kalba H. vadinami žmonės, itin atsižymėję drąsa, narsa, nepaprastais žygiais, ypač karo metu.

Wassner, De heroum apud Graecos cultu 1883; *Chaignet,* Les Héros et les héroines d'Homer 1895; *F. Pfister,* Der Reliquienkult im Altertum 1909; *E. Rohde,* Psyche 2 t. ^{10}1925.

Hérold Louis Joseph Ferdinand (1791—1833) prancūzų kompozitorius. Išsimokslinęs Paryžiaus konservatorijoje, laimėjo 1812 Romos I premiją; studijavo Italijoje ir Vienoje. Parašė ligi 23 operų, turėjusių didelį pasisekimą (ypač komiškosios Zampa ir Le Pré aux Clercs išgarsino jo vardą), 5 baletus, 2 simfonijas ir daug mažesnių kūrinių. *J.Ž.*

Heroizmas (prc. héroisme) 1. herojo ypatybės ir veikla; 2. didvyriškumas.

Heroldas (vok. Herold) vėlyvojo viduramžių valdovo dvaro karinis dignitorius, atlikinėjęs įvairias su karu susijusias diplomatines misijas, o namie ėjęs ceremonmeistrio, riterių turnyrų teisėjo bei vadovo pareigas. H. vardas iškilo XIV a. viduryje. Kaip karo skelbėjai bei susitikusių kariuomenių tarpininkai H. buvo žinomi jau klasikinėje senovėje. Betgi kaip herbų specialistai bei turnyrų ir riterių iškilmių vadovai yra grynai vidurinių amžių padaras. Kaikuriuose kraštuose buvo įsteigtos specialios H. įstaigos, vadinamos heroldijomis, turėjusios prižiūrėti herbų naudojimą bei vesti jų registrą.

Heronas iš Aleksandrijos — garsus senovės graikų matematikas, gyvenęs II a. pabaigoj pr. Kr. Monografijoj apie ‚dioptrą', teodolito prototipą, randame garsiąją Herono formulą trikampio plotui apskaičiuoti iš duotųjų jo trijų kraštinių. H. yra daugelio geometrijos bei fizikos veikalų autorius, bet, nelaimė, šie veikalai buvo iškreipti ir perdirbti.

Knauff, Die Physik des Heron von Alexandria 1900.

Herondas, arba Herodas, graikų poetas, gyvenęs apie 250 pr. Kr., autorius mimiambų, realistinių kasdienio gyvenimo scenų, puikiai apibūdinančių veikiamuosius asmenis. 1890 viename Egipto papyre atrasti 7 veikalėliai. Leidiniai: Mimiambi, vokiškai su įvadu ir pastabomis, O. Crusius 2 leidimas, R. Herzog ^{2}1926, su prc. vertimu J. A. Nairn ir P. Laloy 1928, su anglų vertimu J. Lindsay 1929, su italu vertimu Cataudella 1948.

Herono indas Herono iš Aleksandrijos aprašytas indas su vamzdžiu, kuriuo, įpūstam orui spaudžiant, vanduo ar kuris kitas skystis keliamas į viršų. Tuo principu šiandien gaminami cheminei analizei vartojamieji švirkščiamieji buteliai, hidroforai vandentiekio vandeniui kelti.

Herostratas 356 pr. Kr. padegęs Artemidės šventovę savo gimtajame Efeso mieste, kad, kaip kankinamas prisipažinęs, įamžintų savo vardą. Nors efesiečiai buvo uždraudę minėti jo vardą, bet H. savo tikslą pasiekė.

Herre Paul (g. 1876) vokiečių istorikas. 1921–23 Valstybės archyvo direktorius. Išsp. Quellenkunde zur Weltgeschichte 1910, Weltpolitik und Weltkatastrophe 1890 — 1915, 1916, Politische Handwörterbuch 1923, Weltgeschichte der neuesten Zeit 1926, Weltgeschichte am Mittelmeer 1929.

Herrenchiemsee, kitaip Herreninsel, didžiausia (iš trijų) Chiemsee ežero sala r. Bavarijoje, kurioje 1130–1803 buvo vyrų vienuolynas, 1215–1305 vyskupo rezidencija. XIX a. viduryje Bavarijos karalius Liudvikas II čia pastatydino karališkuosius rūmus, kurie savo stiliumi ir puošnumu panašūs į Versailles rūmus.

Herrera 1. Fernando de (1539–1597) ispanų poetas, parašęs A don Juan de Austria ir A la Batalla de Lepanto.

2. Francisco de vyresnysis (1576 — 1656) ispanų tapytojas ir grafikas. Impresionistišku piešimo būdu ir šiltu koloritu atliko eilę stipraus realizmo dinamiškų kūrinių. Laikomas natūralistinės mokyklos kūrėju. Kurį laiką pas jį mokėsi Velázquez. Žymesni jo paveikslai:

Paskutinysis Teismas, Nekaltas Prasidėjimas (ant Sevilijos katedros fasado); pagamino daug raižinių ir buvo kaltinamas padirbinėjęs pinigus. Dekoravo Sevilijos arkivyskupo rūmus. Daug paveikslų žuvo. Pažymėtini dar paveikslai: šv. Vosyliaus vizija, šv. Hermenegildo apoteozė, šv. Grigalius.

3. Francisco jaunesysis (1622–1685) ispanų tapytojas ir architektas, (1) sūnus. Romoj piešė žanrines scenas ir freskas. Grįžęs į Ispaniją, liko Pilypo IV ir Karolio II rūmų tapytojas. Vertinamas kaip geras koloristas ir vykusiai sugebėjęs šviesos ir tamsos efektus perduoti. Taip pat pasižymėjo ir technika. Nupiešė šv. Pranciškų, dekoravo Saragossos katedrą. Žymiausias jo kūrinys yra Šv. Sakramento triumfas (Sevilijos katedroje).

Herrera y Reissig Julio (1875–1910) Urugvajaus poetas, kilęs iš įtakingos šeimos, bet, nusisukęs nuo pasaulio, pasitraukdamas į užkampį ir skurde gyvendamas, apie save spietė gerbėjus bei mokinius. H. buvo nepaprasto jautrumo, galingos vaizduotės ir artistinio temperamento poetas. Laikomas žymiausiu modernizmo atstovu. Jo eilėraščiai, parašyti morfino ir kokaino įtakoje, išsiskiria labai gausiu žodynu, neįprastais vaizdais, niekada nevartotais išsireiškimais. Betgi jo temos dažniausiai būdavo iš kasdieninio gyvenimo. Jo kūryba turėjo įtakos pereinant iš modernizmo į ultraizmą. Jis degė aistra knygoms ir ‚dirbtinėms dausoms', ir, kaip pirmoji jam atskleidė plačius žinijos horizontus, taip antroji pagreitino pačioje jaunystėje mirtį. Žymiausi kūriniai: Poemas violetas, Los pianos crepusculares, Los peregrinos de piedra.

Herrick 1. Francis Hobart (1858—1940) JAV biologas. Išsp. Home Life of Wild Birds 1902, Audubon the Naturalist 1917, Wild Birds at Home 1935.

2. Robert (1868–1938) JAV rašytojas, baigęs Harvardo univ. 1893–1923 Chicago univ. prof. Romanuose ar apysakose kelia moderniojo gyvenimo klausimus. Jį domino moralės smukimas ir kova dėl tolesnių moralės formų. Savo veikalus rašė realistiniu stiliumi. Išsp. The Web of Life 1900, The Master of the Inn 1908, One Woman's Life 1913, Clark's Field 1914, Chimes 1926, The End of Desire 1932.

Herriot Édouard (g. 1872) prancūzų politikas ir publicistas, ilgametis radikalsocialistų partijos vadas. 1904–41 Lyono mst. burmistras ir nuo 1945 vėl tose pareigose. 1912–17 senato narys, 1919 parlamento narys ir 1936–40, 1947–54 parlamento pirm. Keliais atvejais ministeris pirmininkas (1924–25, 1932). H. laicistinės politikos šalininkas, totalistinių valstybių priešininkas. 1942 buvo vokiečių nacių areštuotas ir tik 1945 išlaisvintas. Jungtinių Europos ropos valstybių sudarymo šalininkas. 1946 išrinktas Mokslų akademijos nariu. Išspausdino Philon le Juif 1897, Madame Récamier et ses amis 21924, Précis d'histoire des lettres françaises 1905, Pourquoi je suis radical socialiste 1928, La vie de Beethoven 1930, La France dans le monde 1933, Aux sources de la liberté 1939, Droit et libertė, Jadis 1948-52, Episodes 1940-44, 1950.

É. Herriot

Herrmann Neisse Max (1886–1941) vokiečių poetas ir rašytojas, socialistas. Naciams paėmus valdžią, gyveno emigracijoje. H. eilėraščiai formos atžvilgiu gana konservatyvūs. Išsp. Empörung, Andacht, Ewigkeit 1912, Im Stern des Schmerzes 1924, Letzte Gedichte 1941, Heimatfern 1945. Dramos: Joseph der Sieger 1919, Der letzte Mensch 1922, poleminis veikalas Die bürgerliche Literaturgeschichte u. das Proletariat 1922. Lietuviškai — Skridimas — Rytas 1930 nr. 199.

Herschel 1. Clemens (1842–1930) amerikiečių inžinierius. 1872 įsteigė hidraulinę laboratoriją Holyoke, 1887 išrado kaklelį vandens debitui vamzdžiuose matuoti, jį pavadindamas venturimetru italui Venturi pagerbti. Jo išradimas plačiai taikomas įvairiems skysčiams ir dujoms matuoti. 1913 išvertė ir išleido anglų kalba J. Frontinus veikalą apie Romos vandentiekius. Išsp. Principles of Contruction and Calculation of Strains 1875, 115 Experiments on the Carrying Capicity of Large, Riveted Metal Conduits 1897.

2. John Frederick William (1792–1871) anglų astronomas, H. W. sūnus. Mokėsi Šv. Jono kolegijoj Cambridge. Savo tėvo padedamas, 1820 pasigamino teleskopą su 45 cm veidrodžiu ir su juo atliko daug astronominių stebėjimų: iš naujo išmatavo tėvo stebėtąsias žvaigždes jų judesį nustatydamas, tęsė statistinius žvaigždžių stebėjimus dangaus š. pusrutulyje. 1835 nuvyko su savo teleskopu į P. Afriką ir atliko panašius pietinio dangaus pusrutulio stebėjimus. Pietiniame dangaus pusrutulyje H. ištyrė 2299 parinktus dangaus skliauto lopinėlius ir juose suskaičiavo 68.948 žvaigždes, kurių pasiskirstymas patvirtino jo tėvo padarytąsias išvadas apie Paukščių tako formą, pasiremiant panašiais žvaigždžių skaičiavimais šiauriniame dangaus pusrutulyje.

3. Sir William (Friedrich Wilhelm; 1738–1822) vokiečių kilimo anglų astronomas. 1751 atvyko į Angliją. 1766 gavo var-

gonininko vietą Bathe. Ėmė domėtis astronomija ir daug studijavo. 1774 H. pasidirbo pirmąjį reflektorių. Savo sesers padedamas, su ribotais ištekliais ir labai primityviais įrankiais didelės kantrybės ir ištvermės H. pasigamino eilę didesnių teleskopų. 1781 H. atrado naują planetą, vėliau pavadintą Uranu. Stebėjo kaikurias kintamąsias žvaigždes, ypač Mirą. Bandydamas susekti relatyviųjų žvaigždžių atstumą, 1782 H. sužymėjo visą eilę dvilypių žvaigždžių. Po vienuolikos metų vėl iš naujo išmatuodamas tų dvilypių žvaigždžių komponentų relatyvinę padėtį, H. pastebėjo, kad jos sukasi viena apie kitą, panašiai kaip planetos apie saulę. Dėl savo žymių darbų 1782 H. buvo pakviestas karališkuoju astronomu, o jo sesuo Karolina Lukrecija, visą laiką jam talkinusi, buvo paskirta jo asistente. Naujose sąlygose H. atliko labai reikšmingų Paukščių tako stebėjimų ir davė pirmąjį Paukščių tako struktūros modelį. Savo stebėjimams 1789 pasistatė tais laikais didžiausią teleskopą reflektorių su 120 cm veidrodžiu. H. yra laikomas stelarinės astronomijos tėvu.

W. Herschel

J. B. Sidgwick, W. H. 1955.

Hersfeld Vokietijos kurortas Hessene, prie Fuldos upės; 22.600 gyventojų (1953). Glauberio druskos turinčio mineralinio vandens šaltiniai, XI a. statybos ir 1761 prancūzų sugriautos didžiulės bažnyčios griuvėsiai, šalia kurių atskirai stovinčiame bokšte išlikęs varpas iš 1050. H. įkurtas 744 kaip benediktinų vienuolynas ir Karolio D. gausiai apdovanotas. Viduramžiais žymus literatūros ir istorijos mokslo židinys.

Herskowits Melville Jean (g. 1895) JAV antropologas. Columbia univ., vėliau N. Western (Evanston, Ill.) prof. Dalyvavo ekspedicijose į v. Afriką ir Indiją. Išsp. The American Negro 1928, Acculturation 1938, Economic Life of Primitive Peoples 1940, Economic Anthropology ^{2}1952, Man and his Works 1948, Franz Boas 1953, Cultural Anthropology 1955.

Hertel Johannes (1872—1943) vokiečių indologas, Leipzigo univ. prof. nuo 1919. Svarbiausia jo tyrinėjimų sritis buvo arijų (indų ir iranėnų) religija bei folkloras. Svarbesni veikalai yra: Tantrākyāyika 1909, Das Pancatantra, seine Geschichte und seine Verbreitung 1914, Die Weisheit der Upanischaden ^{3}1922, Die Himmelstore im Veda und im Avesta 1924, Die arische Feuerlehre 1925, Die Sonne und Mithra im Avesta 1927, Beiträge zur Metrik des Avestas und des Rigvedas 1927. Be to, jis iš sanskrito išvertė Hitopadesa 1894 ir spaudai parūpino Pancatantra 1906, Tantrākyāyika 1910, Mandaka-Upanisad 1924.

Hertell Johann Friedrich Lorenz (1769 Rummelsburge, Pomeranijoje — apie 1840 Aulavėnuose) poetas. 1780–90 mokėsi Vėluvos miesto mokykloje, paskiau Karaliaučiaus univ. Buvo precentorius Katyčiuose, 1808 I 13 kunigu ordinuotas Juodlaukiuose, nuo 1809 Aulavėnų klebonas. Čia lietuviškai gerai pramokęs, buvo vadinamas ne Hertelliu, bet Erteliu Jonu Pričkumi Lorencu.

Iš 1787 Muselalmanache paskelbto Schlezo Drescherlied teksto H. ją išvertė lietuviškai, ir pirmą kartą tas jo vertimas tebuvęs išspausdintas P. Bohleno žurnale Neu Preus. Prov. Bl.; 1858 — Kelkietes Waikai, jau Ziegoris trys. 1827–28 H. pateikė Rėzai Aulavėnuose savo užrašytų 17 lietuviškų dainų, o 1830–34 P. Bohlenui 10 dainų. A. Krause H. priskiria ir Šimelpenigio išverstos Gellerto pasakėčios Muse bei Uodo smertis vertimą. Jacoby (Lit. Chrest. 1880 laiko, kad H. išvertęs ir Gellerto pasakėčią Der reisende (Keleiwis— Kaip karta ans pagons kellawo), bet tai neįrodyta.

Hertling Georg von (1843–1919) vokiečių filosofas ir politikas. Nuo 1875 Centro (katalikų) partijos atstovas reichstage ir nuo 1909 jos pirmininkas. 1912–17 Bavarijos ministeris pirmininkas. 1917–18 Vokietijos kancleris. Nesugebėjęs suderinti Augštosios karo vadovybės siekimų su reichstago partijų nusistatymu, 1918 X 3 pasitraukė iš kanclerio pareigų. Filosofinuiose darbuose pateikė valstybės ir teisės katalikišką koncepciją. 1876 įst. Görres draugiją. Išsp. Über die Grenzen der mechanischen Naturerklärung 1875, Albertus Magnus 1880, Recht, Staat und Gesellschaft ^{4}1917, Naturrecht u. Socialpolitik 1893, Augustin 1902, Bekenntnisse 1905, Erinnerungen aus meinem Leben 1919.

Hertmanavičius Juozas Jonas (1874 IX 21 Nemaršionių k., Viduklės par., Raseinių aps. — 1943) JAV lietuvių veikėjas. 1888 baigė vidurinę mokyklą ir kurį laiką dirbo Raseinių notaro raštinėje. 1893 išemigravo į JAV ir įsikūrė Chicagoje. Visuomeninį darbą pradėjo dirbti 1903 įkurdamas Žinyčią. Norėdamas supažindinti amerikiečius su Lietuva, pradėjo rašinėti į amerikiečių spaudą. Bendradarbiavo Naujienose, Lietuvos Žiniose bei Sandaroje. Išsp. Litwini i Polacy 1906, Ruch Wszechlitewski 1907, kur nurodinėjo skirtumą tarp lietuvių ir lenkų ir būtiną reikalą lietuviams savarankiškai gyventi; The Rights of Little Nations, Historical Outline of Lithuania 1921, A Brief Historical Sketch of Lithuania 1943.

Hertogenbosch, 's H., arba Den Bosch, Olandijos mst., Š. Brabanto provincijos sostinė; 54.752 gyv. (1947). Olandijoje žymiausia gotikinė bžn. (XIII–XVI a.), kat. vyskupo rezidencija; dviračių, lempų, elektros reikmenų pramonė.

Hertwig Oscar (1849–1922) vok. embriologas, Jenos univ. prof. H. griežtai pasisakė prieš darvinizmą. Nors neneigė patiesevoliucijos mokslo, bet buvo priešingas kovos dėl būvio teorijai, paremtai atsitiktinumais. Sukūrė vad. biogenezės teoriją. Išsp. Entwicklungsgeschichte des Menschen [10]1915, Der Kampf um Kernfragen der Entwicklungs- und Vererbungslehre [2]1920, Die Zelle und Gewebe 1893–98, Zur Abwehr des ethischen, des sozialen und politischen Darwinismus 1918, Der Staat als Organismus 1920.

Hertz 1. Gustav (g. 1887) vokiečių fizikas, 1928 Augštosios technikos mokyklos prof. ir 1935–45 Siemens Werke tyrimų vadovas. 1945 pateko į T. Rusiją. Kartu su Francku nustatė eilę sužadinimo ir jonizacijos potencialų praretintose dujose. 1925 drauge su Francku gavo Nobelio fizikos premiją.

2. Heinrich Rudolf (1857—1894) vokiečių fizikas, jo vardo bangų išradėjas, Helmholtzo asistentas, vėliau Karlsruhės, Bonnos univ. prof. Atliko vad. H. eksperimentus, sutvirtinusius Maxwellio elektromagnetinę teoriją. H. bangos sudarė radiotechnikos pagrindą. Be to, H. sudarė jo vardo oscilatorių — prietaisą trumpoms elektrinėms bangoms sužadinti. Išrado rezonatorių — imtuvą, įgalinantį elektrinių bangų buvimą susekti. Aptiko ultravioletinės šviesos įtaką elektriniams išsikrovimams, tuo būdu padėdamas pradžią fotoelektrai. 1891 pastebėjo reiškinį, kuris vėliau buvo ištirtas ir pavadintas (1895) X, arba Roentgeno, spindulių vardu. Išsp. Über die Grundgleichungen der Elektrodynamik 1890, Die Prinzipien der Mechanik 1894.

H. R. Hertz

Hertzberg Ewald Friedrich von (1725–1795) prūsų politikas ir diplomatas, Friedricho II ir Friedricho Vilhelmo II ministeris, 40 metų vaidinęs žymų vaidmenį Prūsijos užsienio politikoje. Siekė suartinti Prūsiją su Rusija ir apsilpninti Austriją. 1791 V 3 Lietuvos Lenkijos konstituciją laikė revoliuciniu aktu ir siekė Lietuvos ir Lenkijos padalijimo. Berlyno mokslų akademijos narys. Išsp. Mémoire raisonne sur la conduite des cours de Vienne et le Saxe 1756, Oeuvres politiques 1795. *P. Wittichen,* Die Polnische Politik Preussens 1788–1790, 1899.

Hertzo antena teoriniai aptariant, yra atvira virpanti grandinė, sudaryta iš tiesaus abiem galais izoliuoto laidininko, dažniausiai dipoliu vadinamo. Praktikoje dipolis tinka tik pakankamai augšto dažnumo (trumpų bangų) antenoms, nes trumpiausias dipolis yra pusbangės ilgio: jo galuose srovė nulis, o ties viduriu didžiausia. Srovės pupsnyje dipolis maitinamas, taigi toje vietoje jis pertrauktas, atseit, dipolis tikrumoje yra sudarytas iš dviejų tiesių virbalų. Hertzas (1888) pavartojo dipolio principą savo eksperimentiniam žadintuve arba oscilatoriuje elektromagnetinėms bangoms sudaryti ir jų teorijai patikslinti. Augšto dažnumo technikai išsirutuliojus, Hertzo tipo antenos arba dipoliai labai paplito, ypač televizijos įrengimuose. Kadangi H.A. nesusieta su žeme (neįžeminta), tai gali būti lengvai iškelta į augštį ir įtaisyta vertikaliai arba horizontaliai, žiūrint elektromagnetinės bangos polarizacijos.

Hertzog James Barry Munnik (1866 — 1942) būrų politikas ir generolas. 1910–12 P. Afrikos sąjungos teisingumo ministeris. Nacionalistinės būrų partijos vadas, reikalavęs visiško atsiskyrimo nuo Anglijos. 1924–39 sudaręs koaliciją su darbo partija. 15 metų išbuvo ministeriu pirmininku. Tik II pas. karo metu parlamentas pasisakė prieš jo antibritišką politiką.

Herubavičius Konstantas (1796 Žemaičiuose — po 1839) vienas 1831 šukilimo vadų Lietuvoje. Drauge su Pranu Šemeta organizavo sukilimą Šiaulių aps. Ir jie abu buvo paskelbti sukilimo vadais. E. Stanevičiui padėjo išvyti rusų kariuomenę iš Raseinių. Dalyvavo sukilėliams Palangą puolant. Ties Meškuičiais (Šiaulių aps.) nesėkmingai bandė kelią užkirsti Pahleno kariuomenei. Gedgaudo vadovaujamai lenkų kariuomenei įėjus į Lietuvą, veikė kartu su ja ir drauge pasitraukė į Prūsus. Gyveno emigracijoje Paryžiuje ir dalyvavo emigraciniame gyvenime.

Heruliai rytinių germanų padermė, turėjusi pirmykščią sodybą Skandinavijoje, iš kur H. apie III a. po Kr. nusikėlė į Azovo jūros pakraščius. Iš čia jie nuolat puldinėjo įvairius rytinės Romos imperijos pakraščius. Susidarius didelei gotų valstybei, Ermanariko valdomai, IV a. pabaigoje H. pateko į jų valdžią. Čia hunų užpulti jie, kaip ir kitos germanų giminės, patraukė į vakarus ir apsistojo Padunojuj, o iš čia jie veržėsi į rytinę ir vakarinę Romos imperiją ir tapo jos kariais samdiniais, federatais. H., matyt, pirmavo V a. germanų samdinių tarpe Italijoj, nes jų pastangomis buvo nuverstas čionykštis imperatorius Romulas Augustalas (476). Neveltui šiam perversmui vadovavęs Odoakras kaikurių

šaltinių tiesiog vadinamas H. karaliumi. H. šeimininkavimui Italijoje galą padarė Teodoriko vedami ostgotai. Tarp Dunojaus ir Tisos likusius H. ir sudariusius valstybę nugalėjo langobardai (505). Dalis H. persikėlė per Dunojų ir įsikūrė imperijai priklausančioj Panonijoj, kur jie tapo krikščionimis (526). Kita H. dalis, nenorėdami tarnauti svetimiesiems, tolimais ir aplinkiniais keliais grįžo į Skandinaviją.

Būdami rytinės imperijos federatai H. pasižymėjo Bizantijos kovose, vaduojant iš gotų Italiją. Atsilygindamas imperijos vadas Narsesas įkurdino juos prie Brennerio, kur jie turėjo saugoti naujai įkurto Italijos Ravenos egzarchato šiaurinį pasienį. Kai čionykščiai H. po kurio laiko pakėlė maištą prieš imperiją, tai jie Narseso buvo nugalėti (526/7) ir nuo to meto dingo iš istorijos šaltinių.

Dalis H. iš Skandinavijos nusikėlė į žemutinę Pareinę prie imperijos sienos (apie 280). Iš čia jie puldinėjo Galijos pakraščius, pasiekdami kartais Pirėnėjų pusiasalį. Juos randame taip pat tarnaujant romėnų legijonuose, kur jų daliniai, auxilium herulorum vardu, pakartotinai minimi šaltiniuose. Pareinės H., kaip ir kitos germanų giminės, buvo besiplečiančių frankų VI a. pajungtos ir, praskydę juose, išnyko.

H. buvo perdėm karių tauta ir vertėsi vien medžiokle ir karu. Jie vengė žemės darbo, kurį jiems dirbo vergai slavai ir germanai. Bet jie buvo narsūs kariai ir, būdami romėnų pagelbininkais, pasižymėjo jų karuose. Jie niekino šalmą ir skydą ir jų svarbiausias ginklas buvo kardas. Valdėsi jie demokratiškai: jų rinktas karalius neturėjo didelės valdžios. Savo karingumu ir tolimaisiais žygiais H. daugiau pagarsėjo negu kitos germanų tautos, todėl jie laikytini žymiausia vad. tautų kraustymosi meto tauta.

L. Schmidt, Geschichte der Deutschen Staemme 1 t. 1910; ('') Die H. 1927. *J.J.*

Hervé Gustave (1871—1944) prancūzų publicistas. Ligi I pas. karo buvo anarchosindikalistas, antimilitaristas. 1906 įst. La Guerre Sociale, kur skelbė pacifistines idėjas ir karo atveju siūlė skelbti visuotinį streiką karui sulaikyti. I pas. karo metu pakeitė savo nusistatymą, o savo laikraštį La Guerre Sociale pavadino La Victoire. Išsp. Histoire de la France et de l'Europe 1906, La grande guerre 10 tt., Nouvelle histoire de France 1930, C'est Pétain qu'il nous faut 1936.

Hervieu Paul (1857–1915) prancūzų rašytojas. Nuo 1899 Prancūzų akad. narys. Gerai pažinojo Paryžiaus augštuomenės gyvenimą ir savo veikaluose įvairiapusiai pavaizdavo jos papročius, moralę, interesus. Peints par eux – mêmes 1893, romanas parašytas epistolarine forma, kur patys veikėjai save nupiešia. Tipai labai natūralūs ir gyvenimiški. Čia H. giliu įžvalgumu, dideliu sąmojumi, kandžia ironija suniekina augštuomenės snobizmą. Kitame romane L'Armature 1895 parodo augštuomenės norus gyventi dar turtingesnį, dar prabangesnį ir tuštesnį gyvenimą negu išteklių leidžia tai daryti, todėl dėl tų išteklių stokos daromi nusikaltimai, aferos. H. veikaluose beveik nėra gamtos vaizdų, kaimo grožybių, nes beveik visi jo kūriniai miestiški ir tik veikale L'Alpe homicide gamtai skirtas žymus vaidmuo. Išsp. La course du flambeau 1901, Le Dédale 1903, Connais tois 1909, Bagatelle 1912, Le Destin est maître 1914.

Herwegh Georg (1817-1875) vok. poetas ir revoliucionierius. 1839 emigravo į Šveicariją, kur išsp. Gedichte eines Lebendingen 1841, ²1905. Jo poezija pasižymi formos tobulumu, motyvų įvairumu ir jaunatvišku ugningumu. 1842 grįžo į Vokietiją ir buvo Friedricho Vilhelmo IV priimtas, bet 1844 vėl emigravo Prancūzijon, kur išsp. Gedichte eines Lebendigen II t. 1848 revoliucijos metu sudarė vokiečių prancūzų būrį ir panoro nuversti Badeno vyriausybę. Ligi mirties gyveno emigracijoje Šveicarijoje. Išspausdino Neue Gedichte 1877. Lietuviškai Mano turtai 1892 Varpe ir Vienybėje Lietuvninkų.

G. Herwegh

Herzen Aleksandr Ivanovič (1812–1870) rusų socialistas, visuomenininkas, žurnalistas, rašytojas. Jo įtaka revoliucinių nuotaikų augimui Rusijoje praeito šimtmečio viduryje leidžia komunistams laikyti jį vienu savo pradininkų; tačiau iš tikrųjų niekas negalėjo būti taip tolima H. intencijoms ir pasaulėžiūrai, kaip revoliucinis teroras. H. jungė dvi tada vyriausias visuomenės tendencijas — slavofilus ir vakariečius. Iš Vakarų jis pasisavino socializmo idėją, kuria tikėjo kaip religija, nauja krikščionybės forma. Iš slavofilų jis turėjo didelį tikėjimą rusų tauta, ypač jos liaudimi, valstiečiais, kuriems būsią lemta įkūnyti Rusijoje brolišką, savanoriškai prisiimsimą komunizmą, esantį liaudies talkų tradicijoje.

Jau 1834 H. suimamas už socialistines idėjas, kurias jis skelbė savo ir Ogarevo vadovaujamame ratelyje, prisiekęs tęsti nepavykusį dekabristų žygį. Po 6 metų raštininkavimo tolimose provincijose, grįžo centran, tapo itin įtakingas. Parašė romaną Kto vinovat?, eilę straipsnių. Nuo 1847 emigravo. Jo revoliucinis entuziaz-

mas išgyveno smūgį, žlugus Paryžiaus 1848 revoliucijai, vėliau Romos revoliucijai. Jo mintys apie europinius įvykius stipriausiai išreikštos 8 straipsnių knygoje S drugogo berega. Londone H. leido savaitraštį Kolokol, skirtą kovai (ir dažnai sėkmingai) su negerovėmis Rusijoje, nelegalus, tačiau be galo reikšmingas. 1857–61 atvirai simpatizuodamas 1863 sukilimui Lenkijoje-Lietuvoje, H. netenka daugelio draugų savo tėvynėje. Naujaiai revoliucionierių ir nihilistų kartai jis liko svetimas ir atgyvenęs, ypač kai jis pasmerkė 1862 teroristinį pasikėsinimą prieš carą. Tolimesnė jo įtaka nėra tokia reikšminga.

Literatūroje H. išliko savo memuarais Byloje i dumy (1852–55 ir iš dalies vėliau), kurie tiek puikia kalba bei stiliumi, tiek psichologiniu subtilumu, aštriais bendralaikių portretais, negailestingu savęs ir savo gyvenimo pavaizdavimu beveik neranda sau lygių rusų literatūroje.

Tačiau ne literatūriniai memuarai, o socialistinės idėjos, H. pasėtos ir prisirpinusios audrą, sudaro jo pagrindinę reikšmę.

M. Baring, An Outline of Russian Literature 1915; *D. S. Mirsky*, A History of Russian Literature 1949; *E. H. Carr*, The Romantic Exiles A 19 Century 1933. *J.Bl.*

Herzfeld Ernst Emil (1879–1948) vokiečių archeologas. 1918–35 Berlyno universiteto prof., vėliau JAV Princetono universitete. Priešakinėje Azijoje tyrinėjo senovės liekanas. Išsp. Iranische Felsreliefs (su Sarre) 1910, Archeologische Reise im Euphrat und Tigrisgebiet (su Sarre) 1910–20, Iranische Denkmäler 1932–33, Archeological History of Iran 1935, Iran in the Ancient East 1941, Zoroaster and his World 1947, Monuments et inscriptions d'Alep 1947–48.

Herzl Theodor (1860–1904) žydų publicistas, sionizmo sąjūdžio pradininkas ir žydų valstybės Palestinoj propaguotojas. Išspausdino Der Judenstaat 1896, Zionistische Schriften ²1923. 1949 H. palaikai buvo iš Vienos atvežti į Jeruzalę.

Hesch Michael (g. 1893) vokiečių antropologas. 1940 priv. doc. Leipzigo Technische Hochschule ir univ., nuo 1944 Dresdeno Techn. Hochschule prof. Išsp. Letten, Litauer, Weissrussen. Ein Beiträge z. Anthropologie d. Ostbaltikums 1933, Raum u. Rasse 1938 ir visą eilę darbų iš kraujo grupių.

Hesiodas (gr. Hesiodos) šalia Homero seniausias graikų poetas, didaktinio epo atstovas. Teogonijoje H. sujungia įvairias sakmes apie dievus į vieningą sistemą, nustatydamas dievų savitarpio giminystės santykius ir sukurdamas jų genealogijos pagrindus. Antrąji veikalą Erga kai nemerai (Darbai ir dienos) rašyti jį paskatino byla su broliu Persu, kuris, papirkęs teisėjus, paveržė H. priklausantį palikimą. H. nusiteikęs pesimistiškai. Dievai pasmerkė žmones vargams, ligoms, neišvengiamai pražūčiai. Žmonės nepaiso dievų įstatymų ir skriaudžia vieni kitus. Smerkdamas smurtą ir apgaulę, H. tvirtina, kad suktumu įgytas turtas neduos laimės. Antrojoje veikalo dalyje H. dėsto savo pažiūrą į darbą ir nurodinėja, kaip ūkį tvarkyti. Trečiojoje dalyje duodamas kalendorius žymint, kuri diena tinka kuriam darbui.

Doras darbas pagrindinė žmogaus paskirtis. Ši H. nuotaika priešinga Homero pasauliui. H. į epą įneša subjektyvų momentą ir yra pirma graikų poezijos išryškinta asmenybė. H. mokyklos yra Eojos, dievų meilės santykių su mirtingosiomis moterimis katalogas. Veikalas Eoiai vadinasi dėl to, kad, vaizduojant naują moterį, vis pradedama stereotipiškai žodžiais ė oie, arba 'kaip toji'. Pastaruoju metu išskaityti papyrai žymiai papildė šio veikalo nuotrupas.

Leidiniai: Krit. Gesamtausgabe v. A. Rzach ³1913; Theogonia. F. Jacoby 1930; Erga, U. v. Wilamowitz-Moellendorf 1928.

Waltz. H. et son poème moral 1906; *P. Mazon*. H. 1928; *W. Schmid*. Gesch. d. griech. Lit. 1 1929; *Fr. Solmsen*. Hesiod and Aeschylus 1949; *H. Fraenkel*. Dichtung u. Philos. d. fruehen Griechentums 1951.

Hesperidae drugių (Lepidoptera) būrio šeima. Lietuvoje gyvena apie 13 rūšių. Skraido nuo ankstyvo pavasario ligi birželio pabaigos.

Hesperidos (gr. Hesperides iš hesperos ‚vakaras, vakarai') mitologinės nimfos, Atlanto dukterys. saugojusios dievų sode tolimiausiuose vakaruose už Okeano auksinius obuolius, teikiančius amžiną jaunystę.

Hesperija senovės graikų vakarų vardas. Kol graikų žinios apie vakarus toliau nesiekė, jie H. vadindavo Italiją, vėliau Ispaniją.

Hesperis žr. Vakarutė.

Hesperos arba Fosforos graikiškai, lot. Lucifer, Vakarinė arba Aušrinė, šviesumu išsiskirianti Veneros planeta. Graikų mitologijoje vedanti Nakties vestuvių eitynes. Meno ji vaizduojama skrendančiu berniuku su degalu.

Hess 1. Rudolf (g. 1894) vokiečių nacionalsocialistų politikas. 1923 už mėginimą perversmą daryti trumpą laiką kalėjo drauge su Hitleriu ir padėjęs Hitleriui rašyti Mein Kampf. 1933 ministeris be portfelio ir Hitlerio pavaduotojas. 1941 V nuskrido į Angliją taikos derybų vesti ir bendro fronto prieš bolševikus sudaryti. 1946 Nürnberge buvo nuteistas kalėti ligi gyvos galvos.

J. Rawling, The case of R. H. 1947.

2. Viktor Francis (g. 1883) aust-

rų fizikas, 1938 emigravęs į JAV ir nuo 1939 dėsto Fordhamo univ. Atliko eilę tyrimų kosminių spindulių ir atmosferos elektros srityje. 1936 drauge su C. D. Andersonu gavo Nobelio fizikos premiją. Išsp. Cosmic Radiation and Its Biological Effects (su J. Eugsteriu) 21949, Conductivity of the Atmosphere and its Causes 1928.

3. Rudolf Walter (g. 1881) šveicarų fiziologas, Züricho univ. prof., tyrinėjęs nervų sistemą. 1949 gavo medicinos Nobelio premiją.

Hesse 1. Adolf (1809–1863) išgarsėjęs silezietis vargonų virtuozas, kompozitorius, koncertuodamas lankęs 1844 Paryžių, 1846 Italiją, 1851 Londoną ir kt. Parašė 6 simfonijas, 20 kantatų ir choralinių kūrinių, — iš viso 80. Ypač pagarsėjo vargonų kūriniais. Visų geriau prasilavinusių vargonininkų Lietuvoj plačiai vartojamos preliudijos, fugos, fantazijos. *J.Ž.*

2. Hermann (g. 1877) vokiečių rašytojas; tėvas estas. Mokėsi protestantų teologijos, ją metęs ėmėsi mechanikos, buvo knygininkų Tübingene, Bazelyje. 1911 aplankė Indiją, nuo 1912 gyvena Šveicarijoj, 1921 įsigijo Šveicarijos pilietybę. H. yra romantikos palikuonis, kurs žmogaus išsilaisvinimo iš jį varžančios aplinkos bei visuomeninės santvarkos ieško rytietiškos ir vakarietiškos kultūros jungtyje. Pagrindiniai jo kūrybos motyvai — laisvės ilgesys ir žmogus kaip amžinas keleivis — iškyla jau ankstyvojoje H. lyrikoje, jo romantinėse dainose (1899), kur šalia švelnios, svajingos nuotaikos jaučiamas gamtos panteizmas, vienišumas, praeinamumas. Dideliu kalbos turtingumu pasižymi H. prozinė kūryba. Pradžioje toji kūryba artimesnė rašytojo tėviškei, jaunystės atsiminimams. Tačiau ir čia jau reiškiasi vėlesnieji motyvai — žmogaus jieškojimas savęs, susiradimas evoliucijoje, išbrendime, kaip tatai matyti ir pačiame gamtos vyksme. Gamtai artimas Peter Camenzind (1904) rodo, kaip jaunas vagabundas vėl grįžta į pastovų ir sėslų gyvenimą. Panašiai auklėjimo vienašališkumas peikiamas Unterm Rad (1905). Evoliucinį brendimą, menininko ir poetinio vagabundo problemas kelia Gertrud (1910), Rosshalde (1914), Knulp (1915). Po stiprių sukrėtimų po pirmojo pasaulinio karo H. savo veikaluose nukreipė žvilgsnį daugiau į psichologines problemas. Anksčiau veikiamas dar šv. Pranciškaus Asyžiečio, dabar H. persiėmė Nietzschės, Schopenhauerio pesimistinėm idėjom, gilinosi į psichoanalizę. Jo Klingsors letzter Sommer (1910) atveria gilų plyšį tarp meno ir juslinio gyvenimo. Sielos chaosą visu šiurpumu iškelia Der Steppenwolf (1927), pabrėžias stiprų dvasios ir gyvenimo, mąstytojo ir menininko antagonizmą. Žmogus pats savo veiksmais neišsiperka, ir kūrybos prasmė teįžiūrima gyvenimo vargo išsakyme. Giedresnę menininko atmosferą rodo Narziss und Goldmund (1930), kur viduramžinės legendos rėmuose taip pat sprendžiama dvasios ir jausmų gyvenimo problema. Paskutiniajame žymiausiame savo veikale Glaspelenspiel (1943) H. universalaus romano rėmuose dar kartą grįžta į pagrindinę savo raštų problemą — žmogaus vadavimąsi, kitimą, savęs susiradimą. Į dvasinę discipliną pažiūrėta kaip į kraštutinumą, bet akcijos gyvenimui mirtis taip pat greit pastato ribas. Paskutinis atsakymas į žmogaus problemą ir čia lieka veikiau indiškoji rezignacija, kaip optimistinis laimėjimas. Be lyrinės ir epinės kūrybos H. pasižymėjo ir kaip eseistas: Betrachtungen 1928, Gedenkblätter 1937, Krieg und Frieden 1946, Briefe 1927–51, Späte Prosa 1951. Raštų rinkinys 6 tt. 1952. Nobelio premiją H. gavo 1946.

H. Hesse

E Gnefkow, H. H. 1952; *G. Hafner*, H. H. 1954; *M. Schmid*, H. H. 1947; *K. Weibel*, H. H. u. die deutsche Romantik 1954. *A.Špl.*

Hesselbom Otto (1848–1913) švedų tapytojas, komponavęs plačius, dekoratyvius gamtovaizdžius. Jo kūrinių yra Stockholmo, Kopenhagos, Vienos muzėjuose.

Hesselius Gustaf (1682-1755) švedų portretistas. 1711 išvyko į JAV ir ten pasidarė vienu iš reikšmingiausių amerikiečių tapytojų.

Hesselman 1. Bengt (1875–1955) švedų kalbininkas, filosofijos daktaras ir Upsalos univ. doc. 1902, skandinavų kalbų prof. Göteborgo univ. 1914, 1919–40 Upsaloje. Švedų akad. narys 1935. H. mokslinių kalbinių tyrimų svarbiausia sritimi yra lyginamosios švedų tarmių studijos. H. turėjo didelės reikšmės skandinavų kalbų studijų linkmei Švedijoje. Išsp. Stafvelseförlängning och vokalkvalitet 1902, Sveamålen och de svenska dialekternas indelning 1905, Västnordiska studier 1912–13.

2. Jonas (g. 1887) švedų inžinierius, išradėjas, be kitko, sukonstruktavęs ir pagerinęs dyzelinį motorą bei žemo spaudimo nerafinuoto aliejaus motorą. Technologijos garbės daktaras Stockholmo Technikos Augštojoje Mokykloje 1949.

Hessen Johannes (g. 1889) vokiečių religijos filosofas. Nuo 1920 dėstė filosofiją Kölno univ., 1940 nacių nuo pareigų atleistas, 1945 grįžo vėl į Kölno univ. H. stengiasi sukurti katalikiškai religišką pasaulėžiūrą ir naują religinę filosofiją, atremtą į vertybių mokslą. Vertybių moks-

le skiria vertybę nuo būties, neigdamas scholastinį vertybės ir būties sutapdinimą, tačiau teigia vertybių objektyvumą prieš psichologizmą ir neokantizmą, kurie vertybes laiko tik sąmonės turiniais. Skirdamas vertybes nuo būties, jas visgi į būtį atremia ir tuo būdu išvengia N. Hartmanno vertybių ontologizmo.

Šiaip suprastų vertybių mokslu remiasi H. religijos filosofija. Skiria religiją nuo metafizikos, pripažindamas religijai savitą, nuo metafizikos nepriklausomą egzistenciją. Nors H. religijos tikrumo klausimą laiko pagrindiniu religijos filosofijos klausimu, bet to tikrumo neremia protiniais Dievo įrodymais ar metafizika apskritai, tik išvidiniu religinės tikrovės pergyvenimu, apsireiškiančiu religiniais aktais. Religinio akto analizė sudaro H. religijos filosofijos pagrindus. Jie pagal H. yra tikrasis religijos šaltinis, kuriais religija laikosi. Metafizikos uždavinys, H supratimu, yra pateisinti religiją proto šviesoje. Šis pateisinimas ir vyksta filosofiniais Dievo buvimo įrodymais. Savo fisofiniame mąstyme H. remiasi šv. Augustino filosofija, papildydamas ją ir atbaigdamas M. Schelerio ir N. Hartmanno vertybių teorijomis, ir jieško būdų senajam ir naujajam filosofiniam mąstymui į kūrybingą sintezę suvesti. Išsp. Erkenntnistheorie 1926, Augustins Metaphysik der Erkenntnis 1931, Wertphilosophie 1937, Der deutsche Genius und sein Ringen um Gott 1936, Die Werte des Heiligen 1938, Existenzphilosophie 1947, Max Scheler 1948, Religionsphilosophie 1948, Lehrbuch der Philosophie 1947–50.

H. Fries, Die katholische Religionsphilosophie der Gegenwart 1949. *A.Blt.*

Hessen v. Vokietijos kraštas, 1945 sudarytas iš buv. H.-Darmstadt (be Rhein-H.) ir H.-Nassau kraštų; 21.116 km², 4,3 mil. gyv. (1953), su 204 gyventojų 1 km². Gyventojų 64% evangelikų tikybos ir 32% katalikų. Sostinė Wiesbadenas, nors didžiausias mst. Frankfurtas. Admnistraciniu atžvilgiu suskirstytas į 3 apygardas ir 48 apskričius. Žemės paviršius dviejų skirtingų konfigūracijų: kalnų (Taunus, Vogelsberg, Rhoen, Odenwald) ir žemumų, iš kurių didžiausia H. žemuma (Hessische Senke) yra š. viršutinio Reino griovio tęsinys ir tęsiasi nuo Frankfurto prie M. Kasselio linkme. Ji yra ūkiniu atžvilgiu svarbiausia H. dalis su dideliu gyventojų tirštumu, intensyviu žemės ūkiu (kviečių, rugių, cukrinių runkelių, vaismedžių, tabako kultūros) ir žymiausiais krašto miestais. Kalnuotosios sritys (kalnai susidarę iš smiltainių, kvarcitų, lavos, bazalto uolų) apaugusios lapuočių, daugiausia bukų, miškais, kurie apima apie 40% viso kalnuoto ploto. Žemės ūkyje vyrauja maži ūkiai; 72% yra ūkiai ligi 5 ha. Maino-Reino santakos srityje, kur centre yra Franfurtas, dėl patogių susisiekimo sąlygų susikūrė didelis pramonės židinys.

I s t o r i j a. H. kraštas nuo istorinių laikų pradžios gyvenamas vidurinių vokiečių genties hesų, kurie ir ligi šiol kaikuriose nuošaliose vietose yra išlaikę savo būdingus papročius. Ligi 1137 H. buvo Frankų hercogijos dalis, 1137–1265 Türingijos, 1265–1308 Brabanto dinastijos savarankiška grafija, nuo 1373 kunigaikštystė, 1567 suskilo į H.-Darmstadt ir H.-Kassel grafijas. *A.B.*

Hessus Helius Eobanus, tikroji pavardė Koch (1488–1540) humanistas, amžininkų laikomas didžiausiu vokiečių poetiniu talentu. Kūrė lotyniškus eilėraščius. Parašė Bucolicon, Heroides christianae, Sylvae. Vienas iš Epistolae obscurorum virorum autorių.

Hestija (gr. Hestia) 1. graikų mitologijoje Krono ir Rėjos duktė, namų židinio deivė, tolyginama su romėnų Vesta; 2. viena iš nimfų, saugojusių Hesperidų auksinius obuolius.

Hetera (lot. hetaera iš gr. hetaira ‚draugė') 1. senovės Graikijoje laisvo elgesio moteris; 2. netekėjusi, artistinių palinkimų, laisva, savarankiška moteris. Kai žmonos pagal graikų papročius buvo išskirtos iš visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo ir turėjo nuolat namie būti, kaikurios H., yapč nuo V a. pr. Kr., buvo labai išsilavinusios ir, būdamos žymių žmonių draugės, jiems turėjo ir politinės įtakos. Garsiausios H.: Aspazija, antroji Periklio žmona, Glikera, poeto Menandro mylimoji, Laisa, Demosteno draugė, Taisa, Aleksandro D., vėliau Ptolomėjo Lago, Frinė, Praksitelio mylimoji.

Heterija (gr. hetairia) senovės Graikijoje slapta politinė sąjunga dažniausiai aristokratų reikalams ginti. Normaliu metu H. uždavinys buvo organizuotas rinkimų bei teismo procesų vykdymas. H. galima laikyti dabartinių politinių partijų užuomazga. H. aristokratinis pobūdis nustatomas iš to, kad kaikurių demokratinių bendruomenių priesaikose būdavo įdedamas pąsižadėjimas nedalyvauti slaptose sgose, o sužinojus apie jas, pasižadama pranešti valdžios organams. H. turėjo didelės svarbos Graikijos atgimimo metu. P h i l i k e H. buvo įsteigta 1814 Odesoje ir buvo kovų su turkais dėl Graikijos laisvės svarbiausia organizatorė. 1894 įst. E t h n i k e H. kovojo dėl Makedonijos laisvės.

Hetero- (gr. heteros ‚kitas') sudėtinių žodžių dalis, reiškianti ‚kitas, kitoks, skirtingas, pvz. heterogenezė, heteronimija.

Heteroauksinas beta indolo acto rūgštis, vienas fitohormonų, kurį aptiko Kögl. Pagaminamas ir sintezės būdu. Kaip ir auksinas a ir b, jis reguliuoja augalų au-

gimą. H. vartojamas sodininkystėj ir šiltdaržiuose.

Heterocikliniai junginiai žiedo struktūros organiniai junginiai, kurie skiriasi nuo izociklinių tuo, kad, be anglies atomo, žiedo sudaryme dalyvauja dar kiti (gr. heteros ‚kitoks') atomai, būtent deguonis, azotas arba siera. Paprasčiausi H. yra piridinas, furonas, pirolis, tiofenas ir kt. Prie heterociklinių junginių, ypač turinčių azoto atomus, priklauso biologinės svarbos turį junginiai, pvz. alkoloidai (chininas, morfis, kokainas, nikotinas), sintetiniai vaistai, įvairūs vitaminai, chlorofilas ir kt. Daug H.J. pasitaiko akmeninės anglies degute (dervoje).

Heterodinas (iš gr. hetero ‚kitoks, kitas', prc. dyne iš gr. dynamis ‚jėga') prietaisas arba tam tikra radijo bei akustinės įrangos dalis, kur sukeliamas plakimasis tarp dviejų augšto dažnumo virpesių. Vienas tų virpesių sukuriamas oscilatoriaus pačiame H., o kitas dažniausiai priimamas iš šalies. Plakimosi arba heterodininis dažnumas lygus suplaktųjų dažnumų skirtumui. H. veikimo principas naudojamas imtuvuose negestamoms arba nemoduliuotoms bangoms priimti. Plačiai vartojamas heterodininis dažnomatis arba bangomatis, kur apie matuojamos bangos ilgį arba jos dažnumą sprendžiama iš H. kalibruoto (žinomo) dažnumo, kuris sąveikoje su matuojamu dažnumu duoda nulinį plakimąsi (tylą).

Radijo priėmimo praktikoje, imtuvą derinant, pasitaiko išgirsti nemalonus ir nepageidautinas heterodininis švilpimas, kuris susidaro H. veikimo principu, kai imtuvas priima iš karto pakankamai stiprius virpesius, atėjusius iš dviejų labai artimų dažnumų stočių. Žr. Imtuvas.

A. J.

Heterofilija (gr.) skirtingos formos lapų buvimas tame pačiame augale.

Heteroklizė (gr. hetero- ir klisis ‚linkimas, palinkimas') yra vardažodinė kaityba, kur vienoje paradigmoje esti vartojami įvairūs kamienai. Kaip rodo vėlyvesnės atskiros kalbos, dar apsčiai heteroklizinių kamienų turėjo būti vartojama ide. prokalbėje; pvz. tiek sen. indų (Vedų), tiek hititų kalbose sutinkame dar atskirų heteroklizinių r/n- kamienų: sen. ind. ūdhar ‚tešmuo' : vs. km. -ūdhnas; hit. watar ‚vanduo' : vs. km. wetenas ir kt. Bet kitose ide. kalbose tos rūšies paradigmos jau yra sumišusios; plg. sen. ind. yakrt ‚kepenys', vs. km. yaknas, bet gr. hēpar, vs. km. hēpa-tos (galūnė -tos čia vėliau pridėta) arba lot. jecur, vs. km. jecin-oris (užuot *jecinis) ir kt. Šių laikų kalbose pirminės heteroklizės žymių lyginamuoju būdu begalime tik iš dalies susekti; pvz. pirminius kamienus *wes(e)r- : *wesn- anksčiau buvus rodo liet. vasara (iš *veser-ā), gr. ear ‚pavasaris' (iš *wesar), lot. vēr (iš *vesr), sl. vesn-a ir kt.

Dabartinėse liet. kalbos tarmėse įvairių kamienų vienoj ir toj pačioj paradigmoj gali būti atsiradę dėl pirminių kamienų mišimo tarpusavyje. Pvz. Klaipėdos krašto žvejų tarmėj senovinis er-kamieno daiktavardis duktė (vs. km. dukterės, dukterš,, ds. vd. dùkteres, km. dukterų ir kt.) dabar jau yra jā- (ė-) ir net a-kamieno: ds. vd. dùkterios (-ės), ds. nd. dukterims, dukterioms (-ėms), dukterams ir kt.

H. Petersson, Zur Kenntnis der indogerm. Heteroklisie 1922; *A. Debrunner–J. Wackernagel,* Altind. Grammatik 1929 III 301 tt.; *E. Benveniste,* Origines de la formation des noms en indoeuropéen 1935. *P.S.*

Heteronimas (gr. hetero- ir onoma ‚vardas') žodis, kuris panašiai rašomas kaip kiti žodžiai, bet įvairiai tariamas ir turi kitokią reikšmę, pvz. ag. tear ‚plėšyti, draskyti' ir tear ‚ašara' ir kt.

Heteronimija (gr.) 1. vienas nuo kito priklausančių žodžių ar sąvokų žymėjimas įvairiomis raiškomis, pvz. liet. brolis, sesuo, karvė jautis ir kt.

2. Atskiro žmogaus ar bendruomenės palenkimas iš dalies skelbiamiems įstatymams; valios palenkimas jai svetimiems tikslams. H. priešybė autonomija. Šį skyrimą ypačiai išpopularino Kantas savo etiniu formalizmu, grindžiančiu etiką valios autonomiškumu.

Heterozė (gr.) ag. hybrid vigour ‚hibridinis vašumas'. Jau XVIII a. pastebėta, kad hibridai kartais yra vašesni už tėvinius augalus. Gilesnis šio reiškinio supratimas pasiektas, tik kai išaiškinta įvaisos reikšmė heterogaminiuose ir kryžiavimo reikšmė autogaminiuose augaluose. Augalų selekcijoje H. reikšmė jau senokai pastebėta (East and Hayes 1912). Jones (1917), H. aiškindamas, laikė, kad pirmosios kryžiavimo generacijos (F_1) vašumas priklauso nuo interakcijos tarp įvairių dominuojančių naudingų augimo faktorių, kurių dalis kilusi iš vieno, kita dalis iš kito tėvo. Kai daugiau faktorių yra atsakingų už vašumą, jie pasireiškė susijusiomis grupėmis (ag. linkage groups), kurių bus tiek, kiek augale yra chromozomų porų. Dėl šios pastarosios aplinkybės nepaprastai sunku surinkti sekančiose generacijose visus naudinguosius augimo faktorius dominuojančioje ir homozigotinėje būklėje. Selekcininkui susijusių augimo faktorių dominavimas su H. problema sudaro heterogaminių augalų selekcijos metodžių pagrindą. Ypač ryškiai H. yra pademonstruotas JAV kukurūzų selekcininkų, sudarant vadinamąjį ‚hybrid corn'.

J. W. Gowen (editor), Heterosis 1952. *Br.P.*

Heterozigotas organizmas, kurio homo-

logiškos chromozomos ant to paties locus turi skirtingus tos pat alelinės serijos genus.

Hetmonas, iš vok. Haupmann, lenk. hetman, Lenkijoje ir Lietuvoje iš pradžių vienam žygiui, vėliau iki gyvos galvos skiriamas kariuomenės vadas. Iš pradžių tokie vadai net nesivadino H., o ir atsiradus H. vardui, greta jo buvo vartojami kiti vardai. Lotyniškuose šaltiniuose H. vad. dux, ductor, capitaneus, campiductor, dažniausiai campiductor generalis arba magnus dux exercituum. Pirmasis ligi gyvos galvos paskirtas Lenkijos H. (1581), prie kurio H. virto pastovia, įstatymo aptarta valstybine institucija — urėdu, buvo Jonas Zamojski. Bychovco kronikos autorius ir Stryjkowskis Lietuvoje H. pradeda minėti nuo 1413, tačiau pirmasis dokumentaliai žinomas H. yra Konstantinas Ostrogiškis, pirmą kartą to titulo minimas 1497. Bet jis nebuvo H. skirtas iki gyvos galvos. 1500–07 jam esant Maskvos nelaisvėj, Lietuvoje veikė kiti H. (Alšėniškis, Kęsgaila, Kiška). Grįžęs jis netrukus vėl žinomas H. titulo, bet 1511, ruošiantis naujam žygiui, Žygimantas II jam duoda naują diplomą, kuriame plačiai nusakomos H. teisės karo lauke (Działynski šį diplomą išsp. klaidinga 1512 data). Jo įpėdinis Jurgis Radvila H. išbuvo iki mirties (1541), bet šio sūnus Mikalojus Rudasis, H. paskirtas 1553, tas pareigas ėjo tik ligi 1568, kada buvo paskirtas kancleriu, o vėl H. tapo po Grigo Chodkevičiaus mirties (1572). Nuo jo jau prasideda eilė H., skiriamų iki gyvos galvos. Iš Jurgio Radvilos skyrimo diplomo matoma, kad Konstantinas Ostrogiškis nebuvo pirmasis H. Aiškus dalykas, kad karų metu, juose nedalyvaujant pačiam didžiajam kunigaikščiui, karo vadas būdavo skiriamas, bet jis galėjo H. ir nesivaditi. Be to, ir XVI a. viduryje didysis arba vyriausias H. nebuvo nuolatinis kariuomenės vadas ir juo labiau nebuvo karo ministeris, kuris būtų rūpinęsis kariuomenės organizavimu, jos išlaikymu ir apskritai valstybės saugumo reikalais. Jo funkcijos nėra visiškai aiškios. Greta jo veikė dar kiti vadai. Pvz. 1559 siunčiant kariuomenę į Livoniją, buvo paskirti du H.: Jonas Chodkevičius pėstininkams ir Jurgis Zenavičius raitininkams, nors didžiuoju H. tuo pat metu bus buvęs Mikalojus Radvila Rudasis. Tarpais taip pat užtinkame kartu veikiant vad. rūmų, arba lauko, H., vadovaujantį samdytajai kariuomenei. Taigi šiuo metu H. reiškia karo vadą, vadovaujantį visoms krašto karinėms pajėgoms žygio metu. Kadangi karai nuo XVI a. pradžios jau nesiliovė, tai ir H. beveik visada būdavo. Tačiau kariuomenės sudarymu bei jos aprūpinimu, pilimis bei kitais saugumo reikalais rūpindavosi didžiojo kunigaikščio taryba, o įsakymus siuntinėdavo ir visą susirašinėjimą vesdavo didžiojo kunigaikščio kanceliarija. H. funkcijos prasidėdavo stovykloje, kur susirinkdavo mobilizuotieji bajorai ir samdytoji kariuomenė. Čia H. buvo jau visiškas šeimininkas. Jis sudarydavo sąrašus, patikrindavo, ar visi bajorai susirinkę (1542 Žemaičių bajorija išgavo privilegiją, kad jų sąrašus sudarinėtų tijūnai ir seniūnas, bet H. buvo palikta teisė stovykloje tikrinti, ar visi į sąrašus įtrauktieji iš tikro yra atvykę), jis palaikydavo tvarką, bausdavo ir teisdavo nusikaltusius, jis paleisdavo bajorus namo arba juos vesdavo į kautynes. Pagal 1511 Žygimanto II diplomą, Konstantiną Ostrogiškį H. skiriantį, H. galėdavo bausti net mirtimi. Kadangi į karo lauką turėdavo vykti ir visi senatoriai, tai suprantama, kad H. visada būdavo skiriamas kuris iš žymiausių didikų. Didysis H. iš esmės buvo susirinkusių bajorų karo vadas. Kadangi jie buvo pagrindinė karo pajėga, tai jų vadas natūraliai buvo samdytajai kariuomenei vadovaujančio kiemo arba lauko H. viršininkas. Tačiau karui ilgai trunkant, atsirasdavo reikalo, kad kariniais reikalais kas nors nuolat rūpintųsi. Tuo būdu Livonijos karo metu, didžiojo kunigaikščio pavedami, H. taip pat pradėjo rūpintis visais su karu susijusiais reikalais, o 1568 seimas jų žinion pavedė net visą karo reikalams paskirtą sidabrinės mokestį. Tuo būdu H. iš kariuomenės vado virto karo ministeriu. Tačiau jis vistiek tebuvo didžiojo kunigaikščio laikiniu agentu. Todėl 1569 sudarant senatorių ir ministerių sąrašą, H. į jį nepakliuvo. Tuo metu ir Lietuvos H. taip pat tebebuvo laikinai skiriamas karo vadas. Lietuvos H. faktiškai savo kompetenciją buvo labai išplėtęs, tačiau viskas dar tebebuvo įstatymų neapdrausta. Kadangi H. pareigose tada buvo vistiek senatorius, tai dėl to niekas ir nesipriešino. Didysis ir lauko H. į senatą tepakliuvo vos 1768. Tada didysis H. gavo antrą vietą ministerių tarpe. Iki to laiko H. greta savo urėdo visada turėdavo vieną iš pirmųjų senatorijų (Lietuvoje dažniausiai Vilniaus vaivados), bet po 1768 jau turėdavo tą vieną H. urėdą (Stanislovas Augustas apskritai ministeriams nei vaivadijų, nei kastelionijų nebeduodavo. Mat, tuo būdu savo žinioje turėdavo daugiau urėdų). H. kaip valstybinė institucija ir Lietuvoje įstatymuose pirmą kartą buvo numatytas 1590, kai didysis H. ir teisiškai pasidarė visateisis kariuomenės šeimininkas. Tiesa, H. jau yra visuose Lietuvos Statuto leidimuose, tačiau ten jis tebėra tik didžiojo kunigaikščio vietininkas, kurio galėjo ir nebūti. 1590 konstitucijos H. paveda rūpintis krašto saugumu ir visiškai laisvai tvarkyti kariuomenę. 1591 konstitucija 1590 duotąsias teises atšaukė, bet 1593 ir vėlesniosios konstituci-

jos jas grąžino. Teoriškai ir šiuo metu pirmoji karinė pajėga buvo mobilizuotieji bajorai. Jie senoviškai galėjo H. priklausyti tik kovos lauke bei žygyje. Bet faktiškai dabar jie jau nebebūdavo šaukiami: svarbiausia pajėga liko samdytoji kariuomenė, kurios organizavimu rūpinosi tiktai didysis H., o lauko H. liko tik generolu, betgi pavaduojančiu nesantį didįjį H. ir visą laiką savo tiesioginėje žinioje turinčiu kariuomenės dalį. Pagal tradiciją lauko H. paprastai užimdavo mirusio didžiojo H. vietą. Ir kai Žygimantas IV, aplenkdamas lauko H. Kristupą Radvilą, didžiuoju H. paskyrė kanclerį Leoną Sapiegą, Radvila protestuodamas nuo karo reikalų visiškai pasitraukė. Buvo laikų, kada didžiojo H. nebūdavo paskirto. Tada visi karo reikalai būdavo lauko H. rankose, kuris nebuvo tiesiog priklausomas nuo didžiojo H. Savo žinioje turimoje kariuomenėje jis buvo lygus šeimininkas, kaip ir didysis H. Net karo metu jie su savo daliniais veikdavo atskirai. Kartais jiems tekdavo daryti formalių sutarčių dėl bendro veikimo (Pacas ir Radvila Sobieskio laikais). Gaudami iš iždininkų pinigus, H. rūpindavosi kariuomenės samdymu, patys skirdavo karininkus (tik poručikai ir rotmistrai, H. rekomendavus, būdavo skiriami karaliaus), patys pasirūpindavo apranga, ginklavimu (tik nuo 1634 atsirado specialūs ginklavimo viršininkai, vad. artilerijos generolai, esantieji H. žinioje) bei apmokėjimu. H. taip pat palaikydavo tvarką kariuomenėje, tam reikalui leisdavo specialias taisykles (žr. Artikulai), spręsdavo karių tarpusavio bei karių ir civilių bylas (žr. H. teismas). Jie parinkdavo kariuomenei stovyklavimo ir žiemojimo vietas. Tačiau Lenkijoje jau nuo XVII a. vidurio seimų konstitucijomis buvo pradėtos nustatinėti kariuomenės stovyklavimo bei žiemojimo sritys. Lietuvoje pirmą kartą tai buvo padaryta 1697 coaequatio iurium įstatymu. 1717 Nebylusis seimas, tvirtindamas 1716 Varšuvos traktatą, abiejų valstybių kariuomenes aiškiai paskirstė po visas apskritis. Vėlesniais laikais bajorai jau visada reikalaudavo, kad H. kariuomenę skirstytų po visas apskritis, kad iš apskrities surenkamos pajamos ten pat vietoje būtų suvartojamos. Su H. per didele valdžia nuolat kovojo ir bajorai, ir karaliai. Tuo reikalu buvo priimta eilė konstitucijų, draudžiančių vienam asmeniui greta H. turėti kitą ministeriją. Višniovieckio ir Sobieskio laikais net buvo bandyta panaikinti H. skyrimą iki gyvos galvos, tačiau tos pastangos vaisių nedavė. Net po 1717 konstitucijų, kurios H. valdžią apibrėžė ir įvedė jų atsakomybę betkuriam teismui, jie vistiek liko galingiausi žmonės valstybėje. Jų galia buvo palaužta tik įvedus karo komisijas Lenkijoje 1764, Lietuvoje 1765. Dabar visos H. teisės atiteko komisijoms, o jie pasidarė tik tų komisijų pirmininkai ir karo vadai. 1773–75 seime žymią dalį teisių H. pasisekė susigrąžinti, tačiau 1776 jos buvo vėl susiaurintos, ir abiejų valstybių kariuomenės pateko Nuolatinės Tarybos karo departamento valdžion. Didžiojo reformų seimo metu, daugumui H. reformoms priešinantis, iš jų buvo atimtas ir perduotas karaliaus skirtiems generolams net kariuomenės vadovavimas; pagaliau, dviejų H. vietoje kiekvienoje valstybėje buvo nutarta palikti tik po vieną. Jiems buvo palikta tik teisė karo komisijoje pirmininkauti. Targovicos konfederacija H. grąžino kariuomenės vadovavimą, atstatė lauko H. urėdą, bet nei ji, nei 1793 seimas visų senųjų teisių nebegrąžino. Kaip ir visi valstybės pareigūnai, H. už savo darbą gaudavo tam tikrų pajamų. Pagrindinės jų pajamos būdavo gaunamos iš seniūnijų, gaunamų iš valdovų; savo tiesioginio darbo išlaidoms apmokėti jie pasinaudodavo kariuomenei skiriamomis sumomis. Pounijiniais laikais taip buvo abiejose valstybėse. Tačiau priešunijiniais laikais, kol ‚nusipelniusiųjų duonos' skirstymas dar nebuvo virtęs sistema, Lietuvos H., imda-

Hetmonas (XVIII a. piešinys)

miesi pareigų, taigi prieš kiekvieną žygį, gaudavo 1000 kapų skatikų ir 6 rietimus audeklo, ir dar teisminį mokestį po ½ skatiko nuo raitininko už susirinkusiųjų bajorų surašymą. Lietuvos ir Lenkijos H. algos buvo paskirtos 1717 didžiojo H. po 120.000 auksinų, lauko H. po 80.000. Vėliau jos jau visada būdavo mokamos tiek H., tiek jų štabui, prie kurio priklausė lauko raštininkas, artilerijos generolas, didysis ir lauko sargybiniai, generolas inspektorius, stovyklininkas ir kt. Kaip buvo atskiros Lietuvos ir Lenkijos kariuomenės, taip pat visą laiką išliko visiškai atskiri H., kas sau besirūpinę tik savo krašto saugumo reikalais. Nesant karaliaus jie gaudavo teisę net skelbti savo krašto bajorų mobilizaciją (pvz. 1593 Lietuvos konvokacijos nutarimas). Vienos valstybės kariuomenės H. niekada negalėjo nei kitos valstybės kariuomenės tvarkyti, nei jai vadovauti. Net kovos lauke jie atskirai veikdavo. Per visą Lietuvos ir Lenkijos bendro sugyvenimo istoriją yra buvę vos keletas išimčių. St. Batoras žygio į Pskovą metu augščiausią valdžią buvo pripažinęs Lenkijos H. J. Zamojskiui, dėl to lietuviai buvo nepatenkinti ir net atsisakinėjo jo klausyti. O kai 1601 tas pats Zamojski buvo paskirtas vyr. vadu prieš švedus, Lietuvos H. Kristupas Radvila iš kovos lauko visiškai pasitraukė, tepasilikus lauko H. J. K. Chodkevičiui. Lietuvos H. abiejų valstybių kariuomenėms vadovavo tik vieną kartą: J. K. Chodkevičius, 1621 karui su turkais vadovavęs. Tuo metu Lenkijos lauko H. buvo turkų nelaisvėje, o didysis H. (Żołkiewski) buvo žuvęs; jo vieta tyčia buvo palikta neužimta, kad tik nebūtų Chodkevičiui konkurento. Tačiau šiaip betkurioje valstybėje nesant net nei vieno H., kitos valstybės H. kitos valstybės kariuomenės savo žinion negaudavo: kariuomenei valdyti būdavo skiriami specialūs regimentoriai (laikini vadai). Pvz. net trys regimentoriai buvo paskirti Lenkijos kariuomenei, kai abu jos H. 1648 buvo patekę totorių nelaisvėn; 1656, 1700, 1730 tokie regimentoriai buvo paskirti ir Lietuvos kariuomenei. 1717 net įstatymu buvo nustatyta, kad, betkurioje valstybėje mirus abiem H., turi būti skiriamas regimentorius. Be didžiojo ir lauko H., Lietuvoje vieną kartą yra buvęs dar Livonijos H. 1559 siunčiant kariuomenę į Livoniją, buvo paskirti du vadai, abu vad. H. 1566 Livonijai prisijungus prie Lietuvos, Ketlerį pakeitęs jos vietininkas J. Chodkevičius buvo paskirtas kartu ir ten veikiančios Lietuvos kariuomenės vadu Livonijos H. titulu. Be Chodkevičiaus, daugiau niekas to titulo neturėjo. Kai tik buvo pertvarkyta Livonijoje veikusi kariuomenė, dingo ir jos H. titulas. Be to, yra žinomi kazokų (žr.) H., kurių pavyzdžiu 1918 Rytų Ukrainoje susidariusios valdžios viršininkas Skoropadskis pasivadino H. Jo šalininkai ligi šiol (emigracijoje) tebepripažįsta paveldimu H. jo sūnų. Žr. H. artikulai, Didysis H., Lauko H., H. teismas.

M. Liubavskij, Litovsko–russkij sejm 1901; *I. I. Lappo*, Velikoje kniaž. litovskoje I 1901; *T. Korzon*, Dzieje wojen i wojskowości w Polsce 1923; *M. Kukiel*, Zarys historji wojskowości w Polsce ²1929; *St. Woliński*, Urzędy hetmańskie w świetle ustawodawstwa polskiego (Przegląd historyczno-wojskowy VI 1933); *St. Kempski*, Władza buławy (") VII 1935; *J. Kamiński*, Urzędy hetmańskie w dawnej Polsce — Księga pamiątkowa ku czci W. Abrahama 1930; *Vc. Biržiška*, XV–XVIII a. Lietuvos kariuomenės vadas — Mūsų Žinynas 1922; *A. Šapoka*, Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos 1938. *A.Š.*

Hetmono artikulai žr. Artikulai.

Hetmono buožė XVI–XVIII a. Lietuvoje ir Lenkijoje hetmono valdžios ženklas, duodamas hetmonui kartu su jo paskyrimu. Didžioji buožė buvo didžiojo hetmono, mažoji lauko hetmono valdžios simbolis.

Hetmono teismas. Hetmonas nuo pat pradžių turėjo teisę ne tik vadovauti, bet ir bausti karius. Jau pirmuosiuose hetmonų skyrimo aktuose jiems buvo duodama teisė spręsti visus karių ir karių bei civilių ginčus, reikale net mirties bausme bausti. Tam reikalui jis turėjo remtis Statutu, didžiojo kunigaikščio bei jo tarybos ir savo paties leidžiamomis ordinacijomis, statutais ar artikulais. Dažniausiai hetmonas bus teisęs ne pats, bet jo valdininkai. Kaip jo teismas buvo organizuotas, žinių neturime. Vėlesniais laikais kariuomenėje buvo net keli teismai: žemesnieji pulkuose ir augštesnieji kamisorių (karaliaus skirtų) ir H.T. Savo teisme hetmonas kiekvienu atveju skirdavo teisėjus, kaltintoją, terminą, pasirūpindavo kaltininką pristatyti teismui, pareikšdavo savo valią bylos sprendimo metu, tvirtindavo sprendimą ir pasirūpindavo jį įvykdyti. Be to, hetmonas turėjo paskyręs ir nuolatinius teisėjus, kurių funkcijos dažniausiai prilygdavo prokurorų funkcijoms. H.T. veikė greta kamisorių teismo, bet iš jo teismo kaikurios bylos kamisorių būdavo sprendžiamos apeliacijos keliu. Kamisorių teismas veikdavo tik tada, kada karalius jį tam paskirdavo. Tuo tarpu H.T. veikė visada arba kada tik hetmonas būdavo prie kariuomenės. H.T. civilines bylas keldavo suinteresuotoji pusė, baudžiamąsias — nusikaltusio kario viršininkas, karo teisėjas ar hetmonas. Visas karių bylas H.T. spręsdavo tik karo arba žygio bei stovyklavimo metu. Taikos metu civilinės bylos būdavo sprendžiamos paprastuose teismuose, H.T. jau spręstąsias civilines bylas suinteresuotosios pusės galėdavo kelti į tribūnolą. Tokiais atvejais hetmonas savo teismo sprendimo negalėdavo vykdyti ir turėdavo pasirūpinti, kad kaltininkas nepabėgtų: kariai bajorai turėdavo prisiekti, kad iš savo vėliavos nepasitrauks, ne bajorai bū-

davo laikomi arešte. Tribūnolo sprendimo vykdyti hetmonas negalėjo atsisakyti. H. T. ir visi kariškieji teismai nebuvo aiškiai sutvarkyti ir jų organizacija nebuvo pastovi. Jie paprastai priklausė nuo pačių hetmonų ir nuo momento aplinkybių. Konstitucijose dėl H.T. tiek tepasakyta, kad jie gali spręsti visas karių bylas, kad jų net mirties sprendimas yra beapeliacinis (1590), kad H.T. sudaromas iš hetmono pasikviestų rotmistrų bei poručikų (1591), bet skubiame reikale hetmonas gali nuteisti ir be tokių teisėjų-asesorių (1593), o už plėšikavimą hetmonas gali bausti mirtimi ir be jokio teismo (1628), kad, jei nebūtų didžiojo hetmono, lauko hetmonas taip pat gali teisti (1601), kad civiliai karius gali skųsti ne tik H.T., iš kur vėliau gali apeliuoti, bet ir stačiai tribūnolui (1626 konstitucija Lietuvai, 1653 Lenkijai), kad hetmonai turi sudaryti savo teismus bent 3 kartus per metus (1673). H. T. 1764 buvo pakeisti karo komisijų teismu.

J. Kamińsiki, Historia sądownictwa wojskowego w dawnej Polsce 1928; *St. Kempski*, Władza buławy — Przegląd hist.-wojskowy VII 1935; *J. Rudstein*, Księga wojskowa Ksž. Radziwiła, hetmana polnego 1618–1622 — Pamiętnik hist. prawny VII zesz. 4 1929; *M. Podbiera*, Wojskowy postępek sądowy Polski przedrozbiorowej 1925; *J. Woliński*, Urzędy hetmanskie w swietle ustawodawstwa polskiego — Przegląd historyczno-wojskowy 1933. *A.Š.*

Hettinger Franz Xavier (1819–1890) šalia H. Denzinger ir J. Hergenröther svarbiausias Würzburgo univ. prof. ir dviem atvejais univ. rektorius. Giliu mokslu ir iškalbos dovana daug sutraukęs studentų. 1868–69, ruošiant Vatikano visuotinį Bažnyčios susirinkimą, Kongregacijos patarėjas. Išsp. Apologie des Christentums 5 tt. ^{10}1914–18, Lehrbuch der Fundamentaltheologie ^{3}1913, Die Theologie der göttlichen Komödie 1879, Die göttliche Komödie des Dante ^{2}1889, Die Liturgie und Kirche 1856, Die kirchliche Vollgewalt des apostolischen Stuhles 1874.

G.B. Stamminger, Gedenkblatt an den Hochwürdigen Herrn F. X. Hettinger ^{2}1890; *F. H. Kaufmann*, Erinnerungen eines dankbaren Schülers 1891. *A.Lm.*

Hettner Alfred (1859–1941) vokiečių geografas, meno ir literatūros istoriko Hermanno H. sūnus; Fr. Ratzelio mokinys, nuo 1899 prof. Heidelberge. 1895 įkūrė žurnalą Die Geograph. Zeitung (sustojo ėjęs 1944); geografijos mokslo metodo ir geografijos metodikos kūrėjas. Tyrinėjo Argentiną, Braziliją, Kolumbiją ir Peru. Žymiausi jo veikalai: Die Oberflächenformen des Festlandes 1921, Geographie, ihre Geschichte und ihre Methoden 1927, Vergleichende Länderkunde 4 tt. 1935, Allgemeine Geographie des Menschen 4 tt. 1947.

Heureka (gr. ‚radau). Pagal Vitruvijų taip sušukęs Archimedas, kad maudydamasis išradęs hidrostatinį dėsnį, kad skystin panertas kūnas praranda tiek svorio, kiek sveria jo išstumtasis skysčio kiekis. Dabar taip sušunkama padarius netikėtą atradimą.

Heuristika (iš gr. heuriskein ‚išrasti, surasti') reiškia techniką bei meną, remiantis turimais duomenimis, surasti naujai tiesai. H. sąvoka priskiriama Sokratui, nes jis, polemizuodamas su savo mokiniais, niekada jiems neprimesdavo kurių nors gatavų tiesų, bet, priešingai, pripažindamas jų turimas žinias ir statydamas naujus klausimus, priversdavo oponentą pačiam padaryti reikalingas išvadas.

Pagal Sokratą arba tiksliau, pagal jo mokinį Platoną, kurio raštuose išdėstyta jo mokytojo filosofija, mokslas yra ne kas kita kaip r e m i n e s c e n c i j a arba vėl atsiminimas to, kas kadai buvo žinota, mokėta. Todėl žmogus šiame pasauly nieko naujo nebeišmokstąs, o tiktai atsikasąs tas žinias, kurias jo siela buvo įsigijusi gyvendama idėjų pasaulyje, kur yra sutelktos visų esamų, buvusių ir net būsimų būtybių ir daiktų, kiek jie sudėtingi bebūtų, idėjos. Jei taip esti, tai užtenka vairuoti žmogaus protą taip, kad jis pats savo sielos gelmėse atsikastų reikalingas gyvenime žinias. *A.Lgm.*

Heuristinis susijęs su heuristika, atitinkąs jos techniką, tarnaująs išradimui. Paprastai hipotezė vadinama euristine, kai nesirūpinama, ar ji pasiteisina ar ne, bet tinka kaip laikinė prielaida kuriai nors tiesai įrodyti.

Heuristinis metodas. Jei žmogaus sieloje slypi visos galimos žinios, tad visą mokymo veiklą galima suvesti į pagalbą prisiminti bei į tam tikrą mąstymo proceso vadovavimą jieškomosios tiesos linkme. Tokiu būdu dėstant H.M., neduodama mokiniui jokių gatavų žinių, kurios jam teliktų išmokti, pasisavinti, bet priešingai, sudaromos salygos jam pačiam jas susirasti. Pvz. algebroje, užuot padiktavus taisyklę, kuri sako: atimti iš teigiamo skaičiaus neigiamas reiškia prie jo pridėti šis skaičius, mokytojas duoda mokiniui atlikti šią sistemingą atimčių seriją, kurioje atėminys mažėja kaskart vienu ir ryšium su tuo liekana atitinkamai turi didėti vienu:

5–3=2	5– 0 =2+3=5
5–2=2+1=3	5–(–1)=2+4=6
5–1=2+2=4	5–(–2)=2+5=7

Paskutinė operacija duoda kartu taisyklę ir jos įrodymą. Psichologiškai šis metodas pasiteisina: 1. mokinio prigimtis yra aktyvi, todėl natūralu, kad jis veiktų, užuot pasyviai sėdėjęs ir kimšęs žinias; 2. pačiam ką daryti yra įdomiau, negu žiūrėti ir išmokti, ką kitas daro; 3. pagaliau nebereikia nė mokytis to, ką pats susiradai; 4. taip įgytos žinios ilgiau išsilaiko atmintyje.

H.M. gali būti sėkmingai naudojamas dalykams, kurie remiasi nuosekliu protavimu, pvz. matematika, fizika, filosofija ir ten, kur dėsniai prieinami indukciniu būdu iš tinkamai vadovaujamų eksperimentų, pvz. chemija. Šiaip techniškuose dalykuose jis nepasiteisino. H.M. didžiausias šalininkas buvo Rousseau. Pagal jį nieko neturi būti auklėtiniui pateikiama gatavo, jis pats turi viską savo protu susirasti. Net ir Diesterweg vertino šį metodą, nors Pestalozzi laikėsi šiuo atžvilgiu rezervuotai.

H.M. nereikia suplakti su S o k r a t i n i u m e t o d u, nors abu turi bendrą kilmę, t.y. sokratinę. Heuristinio metodo sąvoka yra platesnė ir apima kiekvieną dėstymo procesą, kuriuo mokinys ‚išsikasa' bei susiranda sau žinias arba nuoseklaus protavimo arba eksperimento pagalba. Tuo tarpu kai sokratiniu metodu vadinama H.M. interrogatyvinė bei dialoginė forma.

W. Turner, History of Philosophy 1929; *Diesterweg,* Auswahl aus seinen Schriften 1899; *P. Hensel,* Das Bildungsproblem 1925; *D. Gonzales,* Didactica o direccion del aprendizaje 1952; Lexikon der Pädagogik 1950. *A.Lgm.*

Heuss Theodor (g. 1884) Vokietijos respublikos prezidentas. 1920–33 dėstė Augštojoje politikos mokykloje ir buvo 1924 — 28 bei 1930—33 demokratų partijos atstovas reichstage. Nacių valdymo metu tik slapyvardžiais galėjo bendradarbiauti spaudoje. 1946 švietimo ministeris Würtemberge, 1947 istorijos ir politikos prof. Stuttgarte. Liberalinės demokratų partijos vienas steigėjų. 1949 išrinktas Vokietijos prezidentu. Išsp. Hitlers Weg 1932, Staat und Volk 1926, Deutsche Gestalten 1947, Kräfte u. Grenzen einer Kulturpolitik 1951, Brüderlichkeit 1953, Vorspiele des Lebens (jaunystės atsiminimai) 1954.

Th. Heuss

Hevea brasilensis žr. Kaučukmedis brazilinis.

Hevelius (Höwelcke) Johannes (1611—1687) lenkų astronomas, gimęs Dancige. Studijavo teisę Leideno univ. Ėmė domėtis astronomija ir 1641 savo namuose įkūrė privačią observatoriją. Jo mėnulio paviršiaus stebėjimai sudarė pagrindą selenografijai. Atrado mėnulio ilgio libraciją ir keletą kometų. Parašė: Prodrumus Cometicus 1665, Cometographie 1668, Prodromus Astronomiae (išsp. 1690).

Hevesy Georg von (g. 1885) vengrų fizikas ir chemikas. Vienas hafnio išradėjų.

G. Hevesy

Nuo 1943 dirba Kopenhagoje chemijos tyrimų srityje. 1943 gavo Nobelio premiją. Išspausdino Properties of Hafnium 1925, Lehrbuch der Radioaktivität ²1931, Chemical Analysis by Roentgen Rays 1932, Radioactive Indicators 1948.

Hewett Edgar Lee (g. 1865) JAV archeologas, vadovavęs majų miesto Quirgua kasinėjimams. Išspausdino Ancient Life in Mexico and Central America 1936.

Hewlet Maurice (1861–1923) anglų poetas ir romanistas, Royal Society of Literature komiteto narys. Jaunystėje domėjosi meno ir istorijos klausimais ir yra parašęs veikalų — The Road in Tuscany 1904. Iš kasdienio gyvenimo rašė apysakas ir puikius istorinius romanus. Išsp. Life and Death of Richard Yea and Nay 1900, The Queen's Quair 1904 ir biografinį veikalą Lore of Proserpine 1913.

Hf cheminis hofnio ženklas.

Hiacintas karaliaus Amiklo iš Amiklų Spartoje ir Diomedos sūnus, nepaprastai gražus jaunuolis, Apolono mylėtas ir nelaimingu disko metimu užmuštas. Iš jo kraujo išaugo jo vardu pavadinta gėlė. Jo garbei būdavo švenčiamos Hiacintijos, didžiausia Lakonikos šventė.

Hiacintas r y t i n i s (Hyacinthus orientalis) lelijinių (Liliaceae) šeimos žolinis

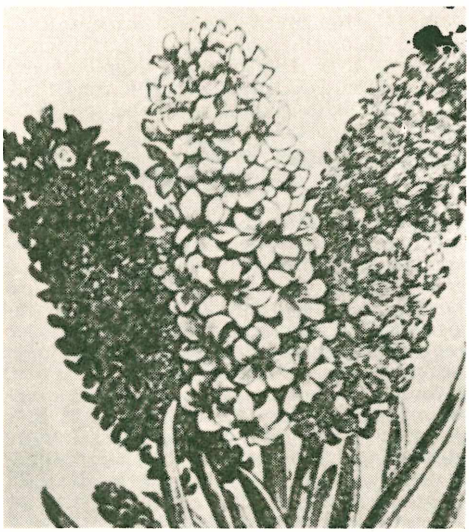

Hiacintas

augalas. Darželiuose bei kambariuose auginamas dekoracijai. Kilęs iš p. Europos.

Hiados. 1. (Gr. Hyades ‚lyjančios' graikų mitologijos nimfos, Atlanto ir Aitros, arba Plejonos, dukterys, Plejadų seserys, paverstos žvaigždynu, kurio danguje pasirodymas gegužės mėnesį būdavęs audrų ir liūčių priežastimi.

2. Atviras žvaigždžių spiečius Tauro žvaigždyne, susidedąs iš apie 100 žvaigždžių. Ryškesnės spiečiaus žvaigždės yra išsidėsčiusios V raidės pavidalu ir senovės žvaigždynų paveiksluose sudarančios Tauro galvą su šviesia raudona žvaigžde. H. spiečius yra 135 šviesmečių atstume. Tai yra pirmasis spiečius, kurio atstumas buvo nustatytas (Boss 1915) vadinamuoju grupės paralakso metodu.

Hialinas (gr.) patalogijoje visos permatomos bestruktūriškai homogeniškos, bet chemiškai nevienalytės baltyminės medžiagos.

Hjälmaren didumo ketvirtas Švedijos ežeras; 483 km² ploto, 11 km ilgio kanalu sujungtas su Mälaro ež. ir Stockholmu.

Hjärne Harald (1848–1922) švedų istorikas ir politikas, 1872–1913 Upsalos univ. istorijos prof. Švedų Akademijos narys 1903, parlamento narys — antrųjų rūmų 1902–08, pirmųjų 1913–18. H. turėjo didžiulės įtakos švedų istorijos mokslui, ypač kaip akademinis dėstytojas. Ir kaip politikas H. suvaidino svarbų vaidmenį. H. nuolat kėlė saryšį tarp visuotinės karinės prievolės ir visuotinės balsavimo teisės (‚försvar och reformer' — krašto apsauga ir reformos). Iš jo gausių istorinių veikalų paminėtini Skandinavisk laghistoria (Skandinavų įstatymų istorija) 1876, Karl XII, Omstörtningen i Österuropa 1697 — 1703 (Karalius XII) 1902, Revolutionen och Napoleon (Revoliucija ir Napoleonas) 1911, Japan 1913.

Hiatas (lot. hiātus ‚iššiojimas') yra silpna tarimo pauzė tarp gretiminių žodžių arba skiemenų, iš kurių vienas baigiasi ir kitas prasideda balsiu; pvz. Homero sakinyje plágxtē epeí ilgasis galūninis e yra tariant sutrumpinamas. Kitais atvejais vienas iš tokių sandūrinių balsių gali būti visai išmestas arba abu sandūriniai balsiai gali būti pakeičiami kokiu vienu kitu balsiu arba kartais net ir dvibalsiu, pvz. viena-akis > vienąkis, duona-ėdis > duonėdis, *pelė-ėda > pelėda, apì-arė > àparė, apiė-rė, pa-ežerė > Póžerė (vtv.) ir kt.

P.S.

Hyatt Anna Vaughn (g. 1876) amerikiečių skulptorė, pasižymėjusi gyvulių skulptūromis: Jaguaras, Jeanne d'Arc statula ant arklio, Pantera, Kovojąs dramblys ir Liūtų grupė Daytone. Ypač mėgsta kačių ir arklių skulptūras gaminti.

Hiawatha vardas (pažodžiui reiškia ‚jis daro upes') irokezų legendinio didvyrio, gyvenusio XV ar XVI a. Legenda jį vaizduoja kaip pranašą, valstybininką ir reformatorių, sudariusį garsią Irokezų sąjungą iš kelių kilčių. H. R. Schoolcraft H. supainiojo su algonkinų (ojibwa) mitiniu herojumi Nanabožo ir pastarojo žygdarbius priskyrė garsiajam irokezų vadui. Remdamasis ta supainiota medžiaga, H. W. Longfellow (1807–1882) parašė poemą The Song of H. 1855, kurioje herojo vardas yra irokeziškas, o legendinė medžiaga ir terminai algonkiniški. Veiksmas vyksta Sault Ste. Marie vietovėje prie Lake Superior. Poema, parašyta suomių Kalevalos trochaiškuoju metru, susilaukė didelio pasisekimo ir laikoma klasišku amerikoniškos literatūros veikalu. H. lietuviškai išvertė Karolis Vairas 1929.

Hiberna (lot.) senovės Romoje ir taip pat Lenkijoje bei Lietuvoje žiemos būstinė arba stovykla kariams. Lietuvos ir Lenkijos samdytoji kariuomenė dažniausiai žiemodavo karališkuose dvaruose. Jai maistą duodavo vietos karališkieji valstiečiai. Dėl patogumų 1649 seimas maisto tiekimą pakeitė pinigais, ir tada tą mokestį pradėjo vadinti taip pat H. Šio mokesčio nemokėjo bajorų dvarai ir kunigai, kurie mokėjo subsidium charitativum. H. mokesčius skirstydavo ir išleisdavo tam tikros komisijos. Lietuvoje H. mokestis buvo įvestas 1676, o pagal 1717 tabelę Lietuvai H. mokesčių buvo nustatyta 487.661 auksinas. H. mokesčius Lietuvoje mokėjo ir tie karališkieji dvarai, kurie buvo perleisti kitiems naudotis, taip pat ir išnuomotieji bažnytiniai dvarai (1678). Be to, H. mokesčiu apdėjo dalį pirklių ir žydus (1696). Buvo nustatyti mokesčių dydžiai ir sudaryti jų sąrašai 1684 ir 1685, galioję ligi 1775. 1717, panaikinus mokesčių komisiją, H. mokesčius išrinkdavo pati kariuomenė. 1775 seimas H. mokesčius panaikino ir jos vietoje naujai paskyrė pusę padūmės (greta paprastosios).

Z. Z. Socha, Hiberna 1937.

Hibernija (lot. Hibernia, Ivernia) senovės Airijos pavadinimas, jai duotas senovės romėnų. Tuo vardu Airija buvo vadinama ir viduramžiais.

Hibernacija (lot.) gyvijos žiemos miegas. Daug gyvijos užmiega žiemos miegu. Miega šiltakraujai ir šaltakraujai, arba pastoviosios ir nepastoviosios temperatūros, gyviai. Būdingiausi žiemos miegaliai yra lokys ir ežys. H. metu gyvulio funkcijos beveik sustoja, kūno temperatūra sumažėja ir artėja prie išorės temperatūros. Širdies veikimas sulėtėja, gyvulys praranda 30–40% savo gyvojo svorio. Gyvatės, driežai, varlės, salamandros lenda į žemę, urvus, kad jų nepasiektų pašalas. Vandens

gyviai rausiasi į dumblą. Yra žuvų rūšių, kurios H. metu grimsta į jūros dugną, miega ir tuo metu neminta. Daugumas vabzdžių H. pasiruošia vikšro stadijoje. H. prasideda velyvą rudenį ir trunka ligi pavasario.

Dar būna ir vasaros kaitrų miegas, vadinamas estivacija. Atogrąžų kraštų gyvįją kaitrų metu pagauna neveiklumas, sustingimas, ir jie poilsiauja: lieka mieguisti, poilsiui lenda į žemę. Čia pagrindinė priezastis, kad kaitrų metu pasarai sunyksta ir viskas apmiršta su gamta ir gyvija ir tik po gausaus lietaus vėl paliekа aktyvūs. Miegas-poilsis gyvius apsaugo nuo sunykimo kritiškuoju metu. *K.A.*

Hibiscus Rosa sinensis žr. Kinrožė gražiažiedė.

Hibok-Hibok Filipinų vulkanas Camiquin saloje (prie Cebu). 1951 XII dviejų išsiveržimų metu žuvo per 3000 žmonių.

Hibridas (gr. hybris, -idos ‚mišruolis') dviejų įvairios rūšies medžių arba įvairios veislės gyvulių padarinys (atvaša, vaikas, palikuonis).

1. Betgi yra nesutarimų dėl H. apibrėžimo. Vieni šį terminą vartoja betkuriam kryžiavimo produktui pažymėti tiek augaluose, tiek gyvuliuose, o kiti H. laiko kryžiavimo produktu, kai tėvai buvo iš dviejų skirtingų rūšių (species) ar skirtumas buvo dar didesnio laipsnio. Natūraliniai H. yra nereti, bet žmogus gali dirbtinai suporuoti du individus beveik savo fantazija. Svarbiausia reikia pasirūpinti, kad ant vieno augalo žiedo piestelės purkos pakliūtų kito norimo augalo žiedadulkių, kad jos ten sudygtų ir vėliau apvaisintų kiaušinėlį. Augalų veisimosi įrengimai yra nevienodi, todėl ir H. gavimo metodės skiriasi. Dirbtinis hibridinimas šiandien turi labai daug reikšmės augalų selekcijoje, nes daugumas augalų veislių yra šiuo būdu sudaryta. H. tarp rūšių (inter species) dažnai, tarp genčių (inter genera) veik visada yra nevislūs. Tarp gyvulių rūšių H. irgi žinoma, pvz. arklio ir asilo H. bus asilėnas ar arklėnas, žiūrint kuria kryptimi bus kryžiuota. *B.Pv.*

2. H. kalbotyroje žodis, kurio sudaromosios dalys yra kilusios iš įvairių kalbų, pvz. automobilis (gr. autos ‚pats' ir lot. mobilis ‚judamas'), liet. gėdlyvas ‚gėdingas' (liet. gėda ir sl. priesaga -lyvas) ir kt.

Hibris (gr.) pasipūtimas, suasmenintas išdidumas yapč dievų atžvilgiu. Išdidžius ar perdaug laimingus žmones dievai bausdavę kartais iš pavydo.

Hickory (ag.) amerikinis riešutmedis, žr. Carya.

Hicks 1. Edward (1780–1849) amerikiečių tapytojas, kvakerių dvasininkas. H. vertėsi namų dažytojo bei kitais amatais. Piešė bibliškomis ir istorinėmis temomis. Žymiausi jo paveikslai: Taikos karalija, Penn taikos sutartis su indėnais.

2. Granville (g. 1901) amerikiečių rašytojas ir kritikas. 1934–39 redagavo komunistinį savaitraštį New Masses. 1939 pasitraukė iš komunistų. Išsp. I Like America 1938, Figures of Transition 1939, Small Town 1946, Where came out 1954.

3. John Richard (g. 1904) anglų ekonomistas, Londono, Cambridge univ. ir nuo 1946 Oxfordo univ. prof. Išsp. Theory of Wages 1932, ²1948, Value and Capital 1939, The Social Frame Work ²1952, A Contribution to the Theory of the Trade Cycle 1950.

4. Thomas (1823–1890) JAV tapytojas. Mokėsi Pennsylvanijos Meno akad. ir užsienyje. Pasižymėjo ypač portretų srityje. Daugiausia jo pieštų portretų yra New Yorko istorijos draugijoje. Paveikslai: Indėnų vasara, Žiemos pabaiga.

Hicoria Rafn. žr. Carya.

Hidalgas (isp. hidalgo iš hijo de algo ‚kieno nors sūnus') ispanų žemesniosios bajorijos titulas. Būdavo skiriama Hidalgo de-naturaleza, t.y. paveldėtinis bajoras, ir Hidalgo de privilegio, t.y. tas, kas bajorystę įgydavo iš kieno malonės arba ją nusipirkdavo.

Hidalgo centrinės Meksikos vst.; 20.870 km², 850.000 gyv. (1950). Sidabro, vario, aukso, gyvojo sidabro, cinko, švino, antimonio, mangano, geležies rūdos, marmoro ir akmens anglies dideli ištekliai. Žemės ūkis produkuoja duoninius javus, cukrines nendres, ryžius, tabaką, medvilnę, kavą. Šiaurėje ir rytuose klimatas švelnus (paviršius kalnuotas), pietuose tropikinis. Sostinė Pachuca. Senos indėnų kultūros šalis, ispanų kolonijų laikais garsėjo sidabro ištekliais, kurie dar ir dabartiniais laikais duoda 65% visos Meksikos produkcijos.

Hidalgo y Costilla Miguel (1753—1811) kunigas, kovojęs už Meksikos nepriklausomybę. 1810 X 15 H. su Meksikos indėnais sukilo prieš ispanų okupaciją. Jam pavyko išlaisvinti didelius Meksikos plotus, sudaryti vyriausybę ir pasiųsti atstovus į JAV Meksikai laisvės reikalauti. 1811 sukilimas ispanų numalšintas, o kun. H. kartu su kitais sukilėlių vadais buvo sušaudytas.

Hidatodas žr. Gutacija.

Hyde Douglas (1860–1949) airių politikas, rašytojas ir airių atgimimo veikėjas. 1893–1915 Gaelic League (Gėlų lygos) pirmininkas ir gėlų kalbos gaivintojas. Airių univ. prof. Dubline. 1922 senatorius ir Lia Fail redaktorius. 1938–45 Airijos prezidentas. Išsp. A Literary History of Ireland ²1921, Love Songs of Connaught 1893, The Religions Songs of Connaught 1906, Le-

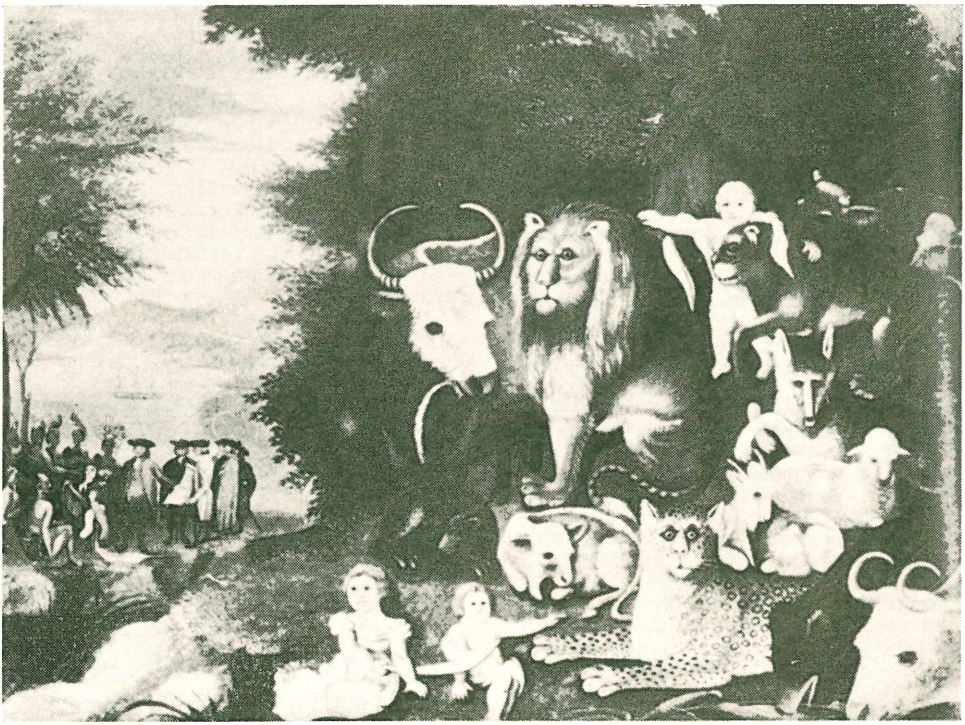

E. Hicks Taikos karalija

gends of Saints and Sinners from the Irish 1915, Mise Agus an Connradh 1938.
D. Coffey, D. H. 1938.

Hyde Park žymiausias Londono parkas, tarp Piccadilly ir Kensington; 158 ha, 3,5 km į v. nuo šv. Povilo katedros. Senovėje buvo žinomas kaip dvikovų, elnių medžioklės, arklių lenktynių vieta. Karolio II įsakymu įtaisyti takai ir paverstas polisio vieta. Parke rengiami masiniai susirinkimai; viename jo kampe yra įrengta tribūna (Marble Arch) kalbėtojams. Didžiulė Achilo statula (Westmacotto darbas), nuliedinta Wellingtono garbei iš patrankų, paimtų Waterloo mūšyje.

Hyderabad žr. Haiderabad.

Hydnum žr. Dyglutis.

Hidra 1. Graikų mitologijoj Heraklo nukautas devyngalvis slibinas, kuriam, nukirtus vieną galvą, išaugdavo dvi naujos.

2. Astronomijoje vienas didžiųjų dangaus pusiaujo srities žvaigždynų, stovįs tarp Oro Siurblio, Vienaragio, Vėžio, Sekstanto, Puodelio, Varno, Mergelės ir Kentauro žvaigždynų. Visos H. žvaigždės palyginti menko ryškumo. Ryškiausia H. žvaigždė yra Alfardas.

3. Graikijos sala, apie 6 km pločio ir 10 km ilgio. Ligi 4000 gyv. Salos gyventojai senovėje buvo laikomi geriausiais jūrininkais. Dabar verčiasi laivų statyba, žvejyba bei kempinių gaudymu.

Hydrangea žr. Hortenzija.

Hidrantas yra tam tikras vandens čiaupas, kuriuo vanduo dideliais kiekiais duodamas iš magistralinio vamzdžio, esančio po žeme arba pastate. H., vartojami gaisro reikalams, statomi prie gatvės, paprastai šaligatvyje, be to, viešuose ir šiaipjau didesniuose pastatuose. Iš gatvės H. laistomos gatvės. H. konstrukcijų yra keletas. Visų konstrukcijų principas yra tas, kad betkurios rūšies vandenį uždaras vožtuvas turi būti gana lengvai ir greitai atidaromas ir kad praleistų gan didelius vandens kiekius. H. turi vieną ar daugiau patogių priejungų gaisrinėms žarnoms. H. leidžia nuo 3 iki 10 ir daugiau litrų per sekundę.
R.Bdr.

Hydrargyrum žr. Gyvsidabris.

Hidras pietinio dangaus žvaigždynas, stovįs tarp Tinklelio, Skraidančiosios Žuvies, Chameliono, Oktanto, Tukano ir Eridano žvaigždynų. Lietuvoje nematomas.

Hydrastis canadensis žr. Auksašaknė.

Hidratacija platesne prasme vad. hidratų atsiradimo procesas. Ir tokius procesus, kaip kad sieros rūgšties atsiradimas iš sie-

ros trioksido ir vandens, galima priskirti prie H.: $SO_3+H_2O=H_2SO_4$. H. siauresne prasme yra vadinamas reiškinys, kai elektrolitiniuose tirpaluose, einant elektros srovei, kaikurių lengvųjų metalų kationai dėl jų elektrostatinės traukos yra glaudžiai apsupami orientuotų vandens molekulų, kurios drauge su metalų kationu juda link anodo ir tuo būdu žymiai sumažina metalo kationo judėjimo greitį.

Hidratai junginiai, turį chemiškai prijungto vandens. Jie gali būti skysčiai, o dažniausiai kieti kūnai. Vandens prisijungimas vad. hidratacija. Didžiausią H. dalį sudaro vandens turinčios medžiagos, į kurias vanduo įeina kaip ‚kristalinis (arba hidratinis) vanduo'. Pvz. gali būti glaubero druska, taigi natrio sulfatas su 10 molekulų kristalinio vandens, formulos $Na_2SO_4 . 10 H_2O$, arba skalbiamoji soda $Na_2CO_3 . 10 H_2O$. Hidratinio vandens kiekis priklauso nuo druskos sudėties. Seniau H. kartais vadindavo ir metalų hidroksidus, pvz. natrio hidroksidą NaOH vadindavo natrio hidratu. *P.Jc.*

Hidraulika (prc. hidraulique iš gr. hydor ‚skystis' ir aulos ‚vamzdis'), arba skysčių mechanika, realiųjų skysčių mechaninių ypatybių mokslas. Hidrostatika tiria pusiausvyrą, hidrokinematika — judesius ir hidrodinamika — veikiančiąsias jėgas. Hidrostatikos kūrėjas Archimedas (250 pr. Kr.); jo mokslą atgaivino Leonardo da Vinci (apie 1500), Galileo (1610), S. Stevin (1589) ir B. Pascal (1663). Hidrodinamiką savo teorema parėmė D. Bernoulli (1738), vidinės trinties dėsnius nustatė I. Newton (1686). Teoriją taikė praktikoje A. de Chézy (1775) ir L. G. Dubuat (1786). Rimtus tyrimus atliko J. B. Francis (1855), H. Darcy (1856) ir H. Bazin (1875). O. Reynolds (1883) išskyrė du tekėjimo pobūdžius — laminarinį ir turbulentinį; jis laikomas moderniosios H. kūrėju. H. rėmėsi teorinės hidromechanikos dėsniais, kurie taikomi ‚idealiam' neklampiam skysčiui. Hidrostatikos dėsniai taikomi be pakeitimų, nes pusiausvyroje nėra vidinės trinties, kuri iškreipia klampiame skystyje veikiančias jėgas. Praktikos reikalams H. duoda nesudėtingas formulas su gautaisiais iš laboratorinių bandymų koeficientais. H. sritys: hidrostatinis slėgimas, paviršiaus forma, srovės kryptis, greitis ir debitas, darbas ir reakcija, tekėjimas vamzdžiuose, grioviuose ir upėse, tekėjimas pro angas ir per slenksčius, filtracija per dirvą. Pagal H. formulas skaičiuojami vandentiekių tinklai, grioviai, užtvankų angos ir slenksčiai, tiltų angos, hidrauliniai varikliai, upių patvanka. H. objektas ne tik vanduo, bet visi skysčiai (naftatakiai), dujos, garas ir oras. L. Prandtl (1904) ir T. von Kármán (1921) H. suartino su aerodinamika. Modernioji H. savo formulose taiko bedimenzinius skaičius, kurie nesurišti su matų sistema ir padeda nustatyti panašumo dėsnius: žinomi Reynoldso, Froudo, Weberio, Cauchy, Eulerio, Macho skaičiai. Svarbiausių vadovėlių autoriai: H. W. King, P. Forchheimer, A. Gibson, B. Bachmetev, H. Rouse, J. Koženy. Lietuvių kalboje tėra: S. Kolupaila, Hidraulika, 1947, išl. tremtinių stovykloje A. Technikos Kursų. Kartais H. vardas vartojamas vietoje hidrotechnikos, kuri pvz. JAV vadinama Hydraulic engineering. *S.K.*

Hidraulinės laboratorijos mokslinio tyrimo įstaigos, kuriose tikrinamos hidraulikos formulos ir nustatomi empiriniai koe-

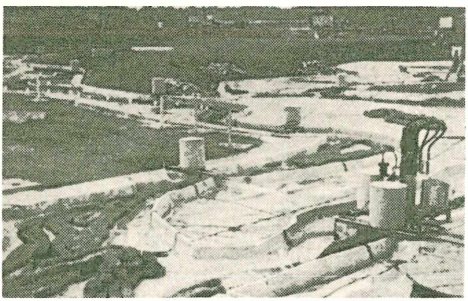

Hidraulinė laboratorija (Mississippi baseino modelis)

ficientai. H.L. turi vandens rezervuarus, latakus stiklinėmis sienomis, vamzdžius, angas, slenksčius ir kitus debitui matuoti įrengimus. Kartais tiriamas vandens srovės veikimas smėlio dugno, filtracija po užtvankomis ir per pylimus; tokios laboratorijos vad. hidrotechninėmis. Pirmą laboratoriją įsteigė Bossut 1775, Michelotti 1763, J. B. Francis 1855. Pirmas H.L. vadovėlis: J. Weisbach, Die Experimental-Hydraulik, 1855. Dabar veikia ligi 300 H. L., apie 150 vien JAV, daugiausia prie augštųjų mokyklų. Didžiausia yra ties Vicksburg, Miss., JAV armijos išlaikoma Vandens kelių tyrimo stotis. Ten pat, ties Clinton, 200 ha plote daromas Mississippi baseino modelis. Kita didelė atviro oro H.L. yra ties Walchensee, Bavarijos Alpėse. H.L. ir jų personalas turi Tarptautinę hidraulinių tyrimų asociaciją, kuri kasmet leidžia darbų apžvalgas: 1 tomas JAV, 2 viso pasaulio, be Rusijos. Kas antri metai būna kongresai. *S.K.*

Hidraulinis presas žr. Presas.

Hidrazinas, N_2N-NH_2, yra amoniako kiltinys, gaunamas amoniake pakeičiant vieną vandenilio atomą amino radikalu. H. yra bespalvis, higroskopinis, amoniako kvapo skystis, kurio virimo temperatūra yra 113.5°C/760 mm arba 56°C/71 mm. H. lydosi 2°C temperatūroje. Jo lyg. sv. yra

d_4^{25} 1.004, o refrakcijos rodiklis n_D^{25} 1.4690. H. monohidrato, $H_2N–NH_2 . H_2O$, virimo temp. yra 119.4°/760 mm arba 47°C/26 mm. Jis lydosi –51.7°C temp. Jo lyg. sv. d_4^{25} 1.032, o refrakcijos rodiklis n_D^{25} 1.4240. H. su vandeniu, 68.5 : 31.5 santykio, sudaro pastovioje 120.3°C (760 mm) temperatūroj verdantį mišinį (azeotropą). H. maišosi su vandeniu, gerai tirpsta daugelyje organinių bei neorganinių junginių ir pats yra universalus tirpiklis.

H. gaunamas atgaivinant junginius, kurių molekuloje yra du betarpiškai surišti azoto atomai arba skaldant ar oksiduojant amoniaką arba jo kiltinius, pvz. karbamidą. Amoniako oksidacija hipochloritais (Raschig procesas) yra labiausiai paplitęs H. gamybos būdas:

$$2NH_3 + NaOCl \xrightarrow{50°C} H_2N–NH_2 + NaCl + H_2O$$

Geresnė (apie 90%) išeiga gaunama vykdant reakciją 150–160°C temperatūroje, 25–30 atm. slėgime. Kaikuriose įmonėse amoniako vietoj oksiduojamas karbamidas:

$$H_2N–CO–NH_2 + NaOCl + 2NaOH \longrightarrow H_2N–NH_2 + NaCl + Na_2CO_3 + H_2O$$

Abiem atvejais gaunamas atskiestas H. tirpalas, kuris koncentruojamas distiliacijos būdu iki 35%, 85% ar 100% H. monohidrato. H. iš jo tirpalų kartais išskiriamas chemiškai, sudarant mažai tirpias jo druskas, kurios iškrinta iš tirpalo, arba sudarant H. junginius su aldeidais ar ketonais ir juos ekstraguojant benzenu ar anglies tetrachloridu.

Iš jo hidrato H. atpalaiduojamas sausame stovy vandens godžiomis medžiagomis BaO, NaOH, CaO) ar azeotropinės distiliacijos būdu. Iš hidrazino chlorido galima atpalaiduoti gryną hidraziną apskaičiuotu kiekiu metalinio natrio skystame amoniake, arba natrio metilato metanolyje, arba sausų šarmų ar augštoje temperatūroje verdančio amino pertekliumi.

H. dega ore išskirdamas daug šilimos. Sąlytyje su lengvai atgaivinamų metalų oksidais arba purtniomis medžiagomis H. savaime suliepsnoja. Be to, jis gana nuodingas.

H. tirpalai vandeny yra šarmingi: $H_2N–NH_2–H_2O \rightleftarrows H_2N–NH_3^+ + OH^-$. Su rūgštimis H. sudaro šarmingas ($N_2H_4 . HCl$; $(N_2H_4)_2 . H_2SO_4$) ir neutralias ($H_2H_4 . 2HCl$; $N_2H_4 . H_2SO_4$) druskas. Pirmosios gerai tirpsta vandenyje, antrosios vandeny mažai tarpios ir dažnai pastovios tik kietame stovyje. Pavaduojant vieną, du, tris ar keturis H. vandenilio atomus įvairiais vienodais ar skirtingais organiniais radikalais, gaunami organiniai H. kiltiniai: RHN–NH_2, $R_2N–NH_2$, RHN–NHR, $R_2N–NHR$, $R_2N–NR_2$, kurių daug turi didelės praktiškos reikšmės.

H. plačiai naudojamas organinėje sintezėj – Curtius, Wolff-Kishner, Schmidt, Mc Fayden-Stevens ir kt. reakcijose. Kaikurie H. kiltiniai (fenilhidrazinas, dinitrofenilhidrazinas, semikarbazidas) su aldeidais bei ketonais sudaro kristališkas hidrazonas $RCH=N–NHC_6H_5$; $R_2C=N–NHC_6H_5$ ar semikarbazonas $RCH=N–NHCONH_2$; $R_2C=N–NHCONH_2$, su kurių pagalba karboniliniai junginiai gali būti išskirti iš mišinio su kitomis medžiagomis ir atpažinti. Panašiai galima atpažinti riebalines rūgštis, su kuriomis hidrazinas sudaro kristališkus hidrazidus, $R–CO–NH–NH_2$.

H. vaidina svarbų vaidmenį daugelio darylų ir sulfamidinių vaistų gamyboje. Be to, p-acetilaminobenzeno tiosemikarbazona (Tibiona I) ir izonikotininės rūgšties hidrazidas (izoniazidas) yra svarbios gydomosios priemonės nuo džiovos, o H. ftalazinas (apresolinas) nuo peraugšto kraujo slėgimo. Eilė H. kiltinių (2,4-dinitrofenilhidrazinas, benzalazinas, vario dihidrazino sulfatas, semikarbazidas) yra vertingi insekticidai ir fungicidai. Iš H. ir jo kiltinių galima gauti įvairių plastiškų medžiagų ir dirbtinį pluoštą; p, p'- oksibis (benzensulfonilhidrazidas) arba Cellogenas 140–160°C temperatūroje atpalaiduoja azotą ir vandenį ir yra naudojamas kaip išpučiamoji priemonė guminės ir plastinės putos gamyboje. Kaikurie polimeriniai H. junginiai yra vartojami tekstilės pramonėje, pvz. audeklų raukšlėjimuisi sumažinti. H. yra naudojamas kaikurių sprogalų (azidų, nitroaminoguanidino druskų) gamyboje, gumos apdirbime, veidrodžių bei kitų dalykų sidabravime ir auksavimo procese. H. ir kaikurie jo kiltiniai (semikarbazidas, tiosemikarbazidai) yra veiklūs antioksidantai. H. druskos pradėtos vartoti vario ir aliuminio litavime.

Tačiau pati svarbiausia, bent šiuo metu, H. panaudojimo sritis yra raketiniai varikliai. Vienas, arba sumašytas su skystu deguonimi koncentruotu vandenilio peroksidu arba koncentruota azoto rūgštimi, H. sudaro itin galingą raketų varomąją medžiagą, kuria užtaisytos raketos išvysto nepaprastai didelį greitį.

L. F. Audrieth and *B. A. Ogg*, The Chemistry of Hydrazine 1951; *Ch. C. Clark*, Hydrazine 1953; *H. Beduneau*, Hydrazine — préparation, propriétés et usages — Rev. Prod. chim 57, 89–94, 178–182 1954. *J.Vbr.*

Hidrazobenzenas, arba sim-difenilhidrazinas, $C_6H_5NH–NHC_6H_5$, yra bespalviai kamparo kvapo kristalai, kurie lydosi 131° C temperatūroje. H. netirpsta vandenyje, bet neblogai tirpsta daugelyje organinių tirpiklių. Sąlytyje su oru H. lengvai oksiduojasi į oranžinės spalvos azobenzeną.

H. gaunamas iš nitrobenzeno, kuris palaipsniui atgaivinamas į azoksibenzeną, azobenzeną ir pagaliau iki H. Nitrobenzenui atgaivinti reikalingas vandenilis in statu nascendi, gaunamas reaguojant stipriam šarmų tirpalui su geležies arba cinko dulkėmis. Reagentų kiekiai turi būti tiksliai apskaičiuoti, nes, esant didesniam vandenilio pertekliui, susidarę H. galėtų būti atgaivintas, savo eilėje, iki anilino. Svarbi H. savybė yra jo persigrupavimas rūgščių įtakoje į benzidiną. Benzidinas ir jo homologai bei kiltiniai turi didelės reikšmės azo-darylų gamyboje.

M. A. Čekalin i F. F. Ieremin, Proizvodstvo azokrasitelei 1952; *H. A. Lubs,* The Chemistry of Synthetic Dyes and Pigments 1955. *J.Vbr.*

Hidrazonai organiniai junginiai, turį atomų susigrupavimą $=C=N-NH_2$. H. atsiranda reaguojant aldehidams ar ketonams su hidrazinu ar jo pavadavimo produktais, pvz. su fenilhidrazinu $C_6H_5NH-NH_2$. H. gana sunkiai tirpsta, ir todėl ta reakcija vartojama pažinti arba iš mišinio išskirti junginiams, turintiems ketono ar aldehido funkciją.

Hidridai cheminių elementų junginiai su vandeniliu. Šarminių metalų ir žemės šarminių metalų H. yra druskų pobūdžio, tuo tarpu kitų metalų H., pvz. geležies, labiau panėši į lydinius. Nemetalų ir pusmetalių H. yra dujos. H. atsiranda, suleidžiant vandenilį su elementais augštesnėje temperatūroje. Didelės reikšmės turi ličio H. LiH. Seniau H. terminas buvo kartais vartojamas ir hidrato prasme.

Hydrilla verticillata žr. Ežerutė menturlapė.

Hidro- (gr. hydōr ‚vanduo') sudėtinių žodžių dalis, reiškianti susijimą su vandeniu.

Hidrobiologija (gr.) mokslo disciplina, tyrinėjanti santykį tarp vandens erdvės ir joje gyvenančių organizmų. Jos skyrių sudaro limnologija, nagrinėjanti gėlųjų vandenų organizmų gyvenimą, ir okeanografija, tyrinėjanti vandenynų organizmų gyvenimą.

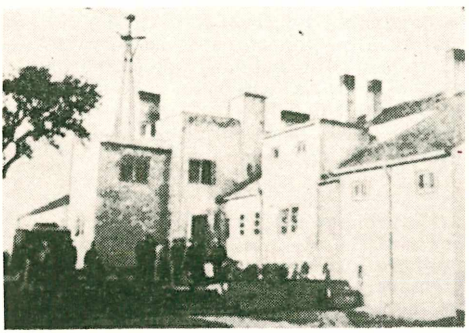

Vygrių hidrobiologinė stotis

Hidrobiologinės stotys mokslo įstaigos, skirtos vandenų gyviesiems organizmams tirti. Žr. Biologinės stotys.

Hidrobrominė rūgštis gaunama hidrobromido (HBr) dujoms ištirpus vandeny.

Hidrocelulozė yra dalinai degraduota celulozė. Celulozę veikiant atskiestomis rūgštimis, neaugštoje temperatūroje, palaipsniui vyksta hidrolizinė celulozės depolimerizacija. Pluošto paviršius būna labiau paveiktas, o gilesni sluogsniai mažiau. Taigi H. nėra koks apibrėžtas junginys, bet įvairių celulozės irimo produktų mišinys: nuo nepaliestos celulozės iki gliukozės. Pramonė turi išdirbtus metodus, kurių prisilaikant, galima gauti palyginti homogenišką H., sudarytą iš kelis kartus mažesnių molekulų, negu celulozė, bet be visiško celulozės degradavimo iki cukrų. Tokia H. išlaiko celulozės pluoštinę išvaizdą, bet yra už ją trapesnė, bent dalinai tirpi atskiestuose šarmuose ir chemiškai reaktingesnė. Dėl šios pastarosios savybės H. kartais naudojama celulozės kiltinių gamyboje.

G. Champetier, Dérivés cellulosiques 1953; *Z. A. Rogovin i N. N. Šorygina,* Chimija celulozy i jeje sputnikov 1953; *E. Ott, H. M. Spurlin and M. W. Grafflin,* Cellulose and Cellulose Derivatives 1954; *H. Knuchel,* Das Holz 1955. *J.Vbr.*

Hydrocephalus (gr.) medicininis pavadinimas ligos, kuria sergant nenormaliai susirenka cerebrospinalinių skysčių smegenų skilveliuose (H. internus) ar tarp smegenų plėvių (H. externus). Pagrindinė priežastis yra smegenų kanalų užsikimšimas, užspaudimas (naviko), užaugimas, ar neišsivystymas (embrionalinio periodo metu). Tuomet smegenų skystis, susirinkęs smegenų skilveliuose, neturi kur nutekėti, ir todėl galva labai padidėja, o smegenų audinių vystymasis būna sutrukdytas. Tai vėliau atsiliepia gemalui normaliai fiziologiškai augti. Jei gemalas gimsta gyvas, tokie vaikai dažniausiai būna psichiškai nesveiki. Ta liga sergą kūdikiai dažniausiai miršta. Rimčiausia komplikacija dėl H. gali įvykti gimdymo metu, nes dėl didelės galvos gali būti rimto pavojaus motinos gyvybei. H. gydyti po gimimo yra bandoma įvairiomis smegenų operacijomis, bet pasekmės neduoda daug vilties.

K.Bb.

Hidrochlorinė rūgštis pasigamina, vandenilio chlorido dujoms (HCl) vandenyje ištirpus. Tai stipri vienbazinė rūgštis, plačiai vartojama analizinėje ir industrinėje chemijoje. Jos druskos vad. chloridais.

Hydrodiction reticulatum žr. Vandentinklis.

Hidrodinamika žr. Hidraulika.

Hidroelektrinės stotys jėgainės, paverčiančios tekančio vandens kritimo energiją į elektros energiją. Vandens energija sukaupiama ant vandens turbinos ašies ir

Hidroelektrinė stotis ant Dordogne upės

su juo sujungto generatoriaus paverčiama elektros energija, kuri augštosios įtampos tinklu perduodama į vartojimo vietą. H.S. pagrindiniai elementai: a. užtvenkiamieji įrengimai (įvairaus tipo užtvankos), kurie sulaiko laisvą vandens tekėjimą, patvenkia vandenį — sudaro tam tikrą kritimo augštį, t.y. vienoje vietoje sukaupia tam tikro upės ruožo tekančio vandens energiją, kuri šiaipjau suvartojama trinčiai tekant nugalėti; b. privedamieji įrengimai (kanalai, vamzdžiai) priveda vandenį iš padaryto tvenkinio į turbinas; c. turbinos, kur su tam tikru spaudimu ar kritimu atvestas vanduo savo energiją paverčia darbu, tuo būdu sukdamas turbinos ašį; d. nuvedamieji įrengimai (vamzdžiai, kanalai), kuriais nuleidžiamas atidirbęs vanduo į natūralią upės vagą; e. reguliavimo rezervuarai, deriną natūralų vandens pritekėjimą (nuotakį) su energijos pareikalavimu. Didžiausia H.S. yra Grand Coulee, JAV, — 2.700.000 a.j. galingumo; didžiausia Europoj H.S.—Dneproges, T. Rusijoje, 810.000 a.j. galingumo.

1955 pasaulyje buvo H. S. instaliuoto galingumo apie 130.000.000 a. j., iš to JAV 27%.

Lietuvoj H.S. yra palyginti nedidelio galingumo; karo įvykiai nutraukė 19.000 a.j. galingumo H.S. statybą Turniškėse prie Neries. Didžiausia, apie 100.000 a.j. galingumo, H. S. galėtų būti Nemuno kilpos ruože.

N. Lietuvoje mažų vandens jėgainių buvo apie 600. Didžiuma šių mažųjų jėgainių buvo sujungtos su malūnais bei lentpjūvėmis. Hidroelektrinės stotys Ukmergėje ant Šventosios (520 a. j.), Kudirkos Naumiestyje ir Marijampolėje ant Šešupės (350 a.j.) tiekė energiją į tų miestų elektros tinklą.

Creager and *Justin*, Hydroelectric Handbook 1950; *H. Press*, Stauanlagen und Wasserkraftwerke 1953–54; *J. V. Egiazarov*, Gidroelektričeskije silovyje ustanovki; *J. Daniliauskas*, Lietuvos upių vandens jėgos naudojimo sumanymai (Projektai ant Neries ir Nemuno) — Inžinieriaus Kelias nr. 6 ir 7, 1946–47. *J.V.D.*

Hidrofilinės ir hidrofobinės grupės organinėje chemijoje vadinamos į vandenį linkstančios ar vandenį atstumiančios grupės. Pvz. lecitino dalis, savyje turinti glicerino – fosforo rūgšties – cholino kompleksą, yra hidrofobinė (vandenį atstumianti), o likusioji molekulos dalis yra hidrofilinė. Pirmoji šalinasi nuo vandens dalelių, o antroji veržiasi jų link. Dėl tų savybių susigrupavimo lecitinas gali tvarkyti celių sienelių pralaidumą tirpiniams vandenyje.

Hidrofitai (gr.) augalai, gyveną vandeny bei šlapioje aplinkumoje. Jų kūno audiniai atitinkamai sudaryti orui taupyti. Kaikurie leidžia orines šaknis oro gauti.

Hidrofluorinė rūgštis, H_2F_2, gaunama vandenilio fluoridui ištirpus vandenyje. Ji tirpdo stiklą ir ardo kitus silikatus. Vartojama analizinėje chemijoje.

Hidrofluoro silicio rūgštis, H_2SiF_6, gaunama, silicio tetrafluoridui (SiF_4) vandeniniuose tirpaluose reaguojant su hidrofluoridu. Tai stipri kompleksinė rūgštis, bet ji laisva egzistuoja tik vandeniniuose tirpaluose. Ji ir jos druskos turi antiseptinių ypatybių ir vartojama kaikurių klijų rūšyse.

Hidrofobija (gr.) vandens baimė, pasiutimo liga.

Hidroforas (gr.) uždaras rezervuaras, iš dalies pripildytas vandens, kuris slegiamas tam tikro slėgio. H. naudojamas paduoti vandeniui į tinklą padavimo jėgai išlyginti ir greitėjimo masei sumažinti.

Hidrogenacija, arba hidrogeninimas (arba redukcija arba atgaivinimas), yra cheminis procesas, kuriuo į junginį įvedamas vandenilis arba iš junginio išimamas deguonis. H. reakcijų yra įvairių. Vandenilis gali užpildyti acetilenines arba etilenines jungtis, gali atgaivinti karbonilo ir karboksilo radikalus iki alkoholių, o nitrilus ir nitrojunginius iki aminų:

$RC{\equiv}CR' + H_2 \rightarrow RCH{=}CHR'$; $RCH{=}CHR' + H_2 \rightarrow RCH_2{-}CH_2R'$

$RCHO + H_2 \rightarrow RCH_2OH$; $RCOR' + H_2 \rightarrow RCHOHR'$

$RCOOR' + 2H_2 \rightarrow RCH_2OH + R'OH$

$RCN + 2H_2 \rightarrow RCH_2NH_2$

$RNO_2 + 3H_2 \rightarrow RNH_2 + 2H_2O$

Pagaliau augštoje temperatūroje organinio junginio molekula gali būti sutraukyta, ir vandenilis gali prisijungti prie naujai susidariusių molekulos atkarpų galų. Šios rūšies H. vadinama destruktyvia H., arba hidrogenolizu. Šiuo būdu sunkios mineralinės alyvos paverčiamos lengvų angliavandenilių mišiniu.

H. atliekamas arba vartojant palaidą vandenilį, arba sistemas, kurios išskiria vandenilį veikliame atominiame stovyje (in statu nascendi): metalai rūgščių arba šarmų tirpaluose, šarminiai metalai alkoholyje, elektrolizas. H. palaidu vandeniliu

atliekamas su katalizatorių pagalba ir vadinamas kataliziniu H. Katalizinis H. yra pats svarbiausias ir iš visų H. būdų dažniausiai vartojamas. Katalizatoriais naudojami įvairūs metalai ir jų oksidai. Platina, paladijas, rodijas yra labai veiklūs ir nereikalauja augštų temperatūrų, bet brangūs. Dažniausiai naudojami nikelis ir varis 150–250° ir įvairių metalų bei jų oksidų mišiniai 250–400°C temperatūroje. Hidrogeninant sieringus ar azotingus junginius, nikelis greit nustoja veiklumo; tokiais atvejais patvarūs katalizatoriai yra molibdeno ir volframo sulfidai.

Augšta temperatūra favorizuoja priešingą reakciją, todėl H. reikia vykdyti žemiausioje temperatūroje, kurioje reakcija įmanoma ir jos greitis priimtinas. H. atliekamas dujų būklėje — vandenilio ir hidrogeninamojo junginio garų mišinį praleidžiant per iki reikiamos temperatūros įkaitintą katalizatorių, arba skystoje būklėje, išplakant katalizatorių skystame H. junginyje (arba jo tirpale), virš kurio palaikomas tam tikras vandenilio slėgimas. Abiem atvejais augštas vandenilio slėgimas pagreitina reakciją ir juo labiau, juo sistemos tūrio sumažėjimas reakcijos metu didesnis (ko didesnis skaičius vandenilio molekulų prisijungia prie kiekvienos hidrogeninamojo junginio molekulos). Pvz. piridino H. į piperidiną greitėja proporcingai vandenilio slėgimo kvadratui.

Hidrogeninimas yra įgijęs milžiniškos pramoninės reikšmės. Skysti riebalai, kuriuos sudaro neprisotintų alifatinių rūgščių gliceridai (žuvų taukai, augaliniai aliejai), vandeniliu užpildant jų dvilinkas jungtis, paverčiami tirštais ir net kietais riebalais, kurie yra margarino ir muilų pramonės pagrindas. Hidrogeninant riebalinių rūgščių eterius, gaunami augštesnieji alifatiniai alkoholiai, kurie su sieros rūgštimi sudaro rūgščius esterius (RCH_2OSO_2OH), o pastarųjų natrio druskos yra didelės svarbos skalbimo pramonė. Jos lygiai tirpios tiek minkštame, tiek kietame vandenyje, tiek šarmingoje, tiek rūgščioje aplinkoje ir tekstilės pramonei yra svarbesnės už muilus. Jos plačiai prigijo ir namų ruošoje skalbimo miltelių pavidalu.

Augštoje temperatūroje ir slėgime hidrogeninant anglies monoksidą, arba vadinamąsias vandens dujas, gaunamas metanolis ir augštesni alkoholiai:

$$CO+2H_2 \xrightarrow[\text{(Cu, Zn, Cr ir kt. met. oksidai)}]{\text{275–375°C/200 atm.}} CH_3OH$$

$$2CH_3OH \xrightarrow[\text{(Fe — šarmai)}]{\text{350–450°C/200 atm.}} CH_3CH_2OH+H_2O$$

$$CH_3OH+CH_3CH_2OH \rightarrow CH_3CH_2CH_2OH+H_2O \text{ ir t.t.}$$

Pastaruoju metu Vokietijoje rastas itin patogus būdas (OXO-būdas) alkoholiams gaminti iš olefinų, anglies monoksido ir vandenilio; pirmučiausia susidaro aldeidai, kurie toliau atgaivinami iki alkoholių:

$$RCH{=}CH_2+CO+H_2 \rightarrow RCH_2CH_2CHO$$
$$RCH_2CH_2CHO+H_2 \rightarrow RCH_2CH_2\,CH_2OH$$

Hidrogeninant anglies monoksidą neaugštame slėgime, 200–300°C temperatūroje, naudojant kobalto-geležies katalizatorių, anglies monoksidas atgaivinamas iki metileninio radikalo $-CH_2-$, kuris polimerizuojasi į įvairaus ilgio alifatinių angliavandenilių grandines, susidarant skystų angliavandenilių mišiniui. Tai Fischerio-Tropscho skysto kuro sintezė. Anglies monoksidas ir vandenilis gaunami kaitinant anglį su vandens garais ir oru. Šiuo būdu jauna, nesubrendusi, rudoji anglis, kuri netinka kitoms paskirtims, paverčiama didelės vertės skystu kuru. Per II pas. karą Vokietijoje Fischerio-Tropscho būdu buvo pagaminama apie milioną tonų skysto kuro per metus. Destruktyviai H. sunkiosios žibalinės alyvos pavirsta panašiu lengvų angliavandenilių mišiniu, kuriame vyrauja izooktanai ir kuris naudojamas aviacijos benzino suspaudumui pagerinti.

Aromatinių vandenilių hidrogeninimas duoda cikloalifatinius junginius (pvz. iš naftalino gaunamas tetralinas ir dekalinas), kurie yra svarbūs tirpikliai.

Be vandens dujų, H. reikalingas vandenilis dar gaunamas iš geležies ir vandens ($3Fe+4H_2O \rightleftarrows Fe_3O_4+4H_2$), iš angliavandenilių, pastaruosius kaitinant vienus ($CH_4 \rightleftarrows C+2H_2$) arba su vandens garais ($CH_4+H_2O \rightleftarrows CO+3H_2$), ir iš vandens — elektrolizės būdu. Elektrolizinis vandenilis labai grynas, bet jo kaina priklauso nuo elektros kainos ir nevisada prieinama.

Be suminėtųjų kelių didelės pramoninės svarbos H. panaudojimų, yra daugybė kitų cheminių procesų, kuriuose figūruoja hidrogeninimo etapas. Laboratorijose hidrogeninimas yra viena iš dažniausiai naudojamų reakcijų.

W. Krönig, Katalytische Druckhydrierung von Kohlen. Teeren u. Mineralölen 1950; *F. Kainer*, Die Kohlenwasserstoff-Synthese nach Fischer-Tropsch 1950; *H. H. Storch, N. Golumbic* and *R. B. Anderson*, The Fischer-Tropsch and Related Syntheses 1951; *H. I. Waterman*, Hydrogenation of Fatty Oils 1951; *M. R. Fenske*, Hydrogenation: in Unit Processes in Organic Synthesis 1952; *J. L. Wiley* and *H. C. Anderson*, Bibliography of Pressure Hydrogenation, 3 tt., 1950–52; *G. N. Catravas*, Hydrogénation et isomérisation des corps gras par les catalyseurs au nickel sur support 1953; *B. Braae*, The Production of Transformer Oil by Hydrogenation of Swedish Shale Oil 1954; *A. de Cat*, L'Hydrogénation catalytique en chimie organique — Ind. Chim. Belge 17 nr. nr. 7, 8, 9, 10, 11 1952.

J.Vbr.

Hidrogenas, Hydrogenium žr. Vandenilis.

Hidrogeninė bomba žr. Vandenilio bomba.

Hidrogeno jonų koncentracija žr. Vandenilio jonų koncentracija.

Hidrogeologija (gr.) hidrologijos dalis, nagrinėjanti gelmių vandenis, jų atsiradimo teorijas, taip pat paviršiaus vandenų geologinį poveikį — denudaciją ir akumuliaciją.

Hidrografas (gr.) jūrų hidrografijos specialistas; kartais taip vad. hidrometrai. Techniškame JAV žargone — vandens horizontų ar debito svyravimų grafikas, hidrograma.

Hidrografija (gr.) žemės vandenų aprašymas ir atvaizdavimas. Bendroji H. duoda tokių aprašymų metodus ir remiasi hidrometrija. Speciali H. yra fizinės geografijos dalis. Ji aprašo jūras, ežerus, upes, ledynus, versmes, pelkes, vandens sūrumą ir temperatūrą, sroves ir bangas, potvynius bei atoslūgius, ruošia batimetrinius žemėlapius. Sausumų, arba kontinentalinė, H. tiria upių baseinus, upių tinklą, profilius, horizontus ir debitus, nešmenis, potencinę vandens energiją, ežerų ir ledynų morfometriją. Kartais H. vardą taiko hidrometrijos ar tik jūrų H. vietoje. Yra specialūs okeanografiniai institutai: JAV Woods Hole, Mass. ir Scripps, La Jolla, Cal., Vokietijoje Institut für Meereskunde, Monako, Madrido ir kt.

S. Kolupaila, Lietuvos hidrografija I, 1924; (") Apie upių ilgį ir jo matavimus 1935; (") Mūsų vandens keliai 1933. [2]1938; (") Lietuvos hidrografija 1953; (") Lietuvos ežerai 1954; Vandens Kelių Valdyba, Lietuvos vandens kelių kilometrinis aprašymas 1936. *S.K.*

Hidrografinis žemėlapis žemės paviršiaus atvaizdas su pabrėžtais vandens elementais. Jūrų H.ž. rodo tikslius krantų kontūrus, dugno gilumus skaičiais ar izobatomis (žr. Batimetriniai žemėlapiai). Upių baseinų H.ž. rodo detalizuotą upių tinklą, takoskyras, vandens altitudas ir atstumus: kartais baseinai nudažomi skirtingomis spalvomis ir numeruojami. JAV tokiuose žemėlapiuose žymimas artezinio vandens gilumas ir jo našumas. Lietuvos H.ž. pagamino 1930 Hidrometrinis biuras, 1 : 300.000 skalėje: išleistas sumažintas ligi 1 : 1.000.000 skalės: L. Mingaudas, Lietuvos upių baseinų H.ž., 1943. Žemėlapis rodo visą Nemuno baseiną ir gretimųjų baseinų dalis, bendrąjį reljefą (hipsometrinis), atskirų įtakų takoskyras ir didesnių upių ilgius kas 10 km. *S.K.*

Hidrojodinė rūgštis, HJ, gaunama, hidrojodido dujoms ištirpus vandenyje. Ji yra vartojama kaip stiprus reduktorius.

Hidrojunginiai yra druskos, atsirandančios nepilnai neutralinant daugiabazines rūgštis, pvz. NaHS, natrio hidrosulfidas, ar $NaH_2P.O_4$, natriohidrofosfatas, $NaHCO_3$ natriohidrokarbonatas. Pastarasis vadinamas ir natriobikarbonatu.

Hidrokarbidai žr. Angliavandeniliai.

Hidrokinematika žr. Hidromechanika ir Hidraulika.

Hidrokinona (arba p-dihidroksibenzenas, arba 1,4-benzendiolis), $C_6H_4(OH)_2(1,4)$, yra difenolinis junginys. H. kristalai polimorfiniai: pastovi α-kristalinė forma, trisienių baltų adatėlių pavidalu, gaunama iškristalinant H. iš vandens; šios kristalinės formos lydymosi temperatūra 172.3°C, lyg. sv. 1.326. H. virimo temp. 286.2° C/760 mm. Ji neblogai tirpsta vandenyje, labai gerai alkoholyje ir eteryje, beveik netirpsta šaltame benzene.

H., gliukozido arbutino pavidalu, sutinkama gamtoje, pvz. meškauogienojų (Arctostaphylos uva-ursi) bei bruknienojų (Vaccinium vitis idaea) lapuose ir kaikuriuose kituose augaluose. Praktiškai H. gaunama atgaivinant kinoną, kuri savo eilėje gaunama oksiduojant anilino sulfatą:

$$2C_6H_5NH_2 + H_2SO_4 \rightarrow (C_6H_5NH_3)_2SO_4$$

$$(C_6H_5NH_3)_2SO_4 + 4MnO_2 + 4H_2SO_4 \rightarrow$$

$$2O = C_6H_4 = O + (NH_4)_2SO_4 + 4MnSO_4 + 4H_2O$$

arba elektrolitiškai oksiduojant benzeną sieros rūgšties tirpale. Kinonos atgaivinimas į H. paprastai atliekamas geležies dulkių skiediniu vandenyje. H. dar gaunama hidrolizuojant p-chlorofenolą šarmų tirpalais.

H. yra stiprus reduktorius ir yra naudojama fotonegatyvų aiškinimui, kuris pagristas tuo, kad šviesos paveiktas sidabro durskas H. atgaivina greičiau už nepaveiktas:

$$HO{-}C_6H_4{-}OH + 2\,AgBr \rightarrow 2\,Ag + O = C_6H_4 = O + 2\,HBr$$

Be to, H. yra vertingas antioksidantas įvairiems riebalams, pieno milteliams ir daugeliui įvairių chemikalų nuo autooksidacijos apsaugoti. H. daugelyje atvejų yra labai veiklus polimerizacijos stabdys ir yra plačiai naudojama polimerų pramonėje polimerizacijai išvengti arba jai sustabdyti. *J.Vbr.*

Hidroksidai metalų junginiai bendrosios formulės $Me(OH)_n$, kur Me = metalas ar šiaip cheminis elementas, n = jo valentingumo skaičius, OH = hidroksilo grupė. Šarminių metalų ir žemės šarmingų metalų H. gali pasigaminti, besijungiant metalo oksidui, arba metalo ‚deginiui', su vandeniu, pvz.:

$$CaO + H_2O = Ca(OH)_2$$

kalcio oksidas (ar degtos kalkės) + vanduo = kalcio hidroksidas (‚gesintos kalkės')

H. dažniausiai yra stiprios bazės, ir rau-

doną lakmaus popierėlį nudažo mėlynai. H. su rūgštimis duoda druskas. Natrio hidroksidas NaOH (‚muilo akmuo') ardo organines medžiagas. Dvi ir trivalentinių metalų H. galima pagaminti, suleidžiant jų tirpinius vandenyje su natriohidroksidu. Jie yra labai silpnutės bazės. Kaikurie jų, pvz. aliuminiohidroksidas $Al(OH)_3$, yra net ir amfoterinis, — vad. greta bazinių turi ir rūgščių savybių. Žr. Druskos.

P.Jc.

Hidroksilaminas, NH_2OH, yra amoniako kaltinis, gautas pakeitus vieną amoniako vandenilį hidroksilu. Jo higroskopiški kristalai lydosi 33 — 34°C, o verda 57 — 58°C temperatūroje 22 mm slėgime. H. lyg. sv. $d^{33°}$ 1.204. H. labai gerai tirpsta vandenyje ir žemesniuose alkoholiuose. Eteryje, benzene, chloroforme ir daugelyje kitų organinių tirpiklių H. mažai tirpus. Palaidas H. jau kambario temperatūroje skaidosi į amoniaką, vandenį, azotą ir diazoto monoksidą, todėl jį reikia laikyti 0°C arba žemesnėje temperatūroj. Su rūgštimis hidroksilaminas sudaro druskas. Hidrokasilamonijaus chloridas $[NH_3OH]+Cl-$ yra vienas tokių druskų pavyzdžių. H. druskos daug pastovesnės už palaidą H. ir paprastai jo vietoje yra naudojamos.

H. druskos patogiai gaunamos iš nitroparafinų, hidrolizės keliu; pvz. virinant nitrometaną su koncentruota druskos rūgštimi susidaro hidroksilamonijaus chloridas, kuris, reakcinį mišinį koncentruojant, išsikristalina:

$$CH_3NO_2+H_2O+HCl \xrightarrow{90-100°C} [NH_3OH]Cl+HCO_2H$$

Hidroksilamonijaus chloridas lydosi, suskildamas, 152°C temperatūroje. Šimte gramų vandens jo ištirpsta 94.4 g, o šimte gramų metilo alkoholio 13.8 g. Panašiai gaunamas rūgštus sulfatas

$$CH_3NO_2+H_2SO_4 \xrightarrow{100-150°C} [NH_3OH]HSO_4+CO,$$

kurį išplakant su 85% metilo alkoholiu, susidaro neutralus H. sulfatas:

$$2[NH_3OH]HSO_4 \xrightarrow{CH_3OH,\ 85°C} [NH_3OH]_2SO_4+H_2SO_4$$

Rūgštus H. sulfatas lydosi suskildamas 170°, o neutralus 57°C temperatūroj; abu gerai tirpsta vandenyje, bet vandeniniuose tirpaluose rūgštusis sulfatas pavirsta neutraliuoju:

$$2[NH_3OH]HSO_4 \longrightarrow [NH_3OH]_2SO_4+H_2SO_4.$$

Yra ir kitų hidroksilamino druskų gamybos būdų, pvz. neorganinių nitratų atgaivinimas elektrolizės būdu iki hidroksilamonijaus druskų arba nitritų atgaivinimas cheminiu būdu iki H. sulfonatų, kuriuos hidrolizuojant gaunamos hidroksilamonijaus druskos.

Palaidas H. lengviausiai gaunamas, hidroksilamonijaus chloridą ištirpinant butilo alkoholy ir neutralizuojant natrio hidroksidu. Filtruojama natrio chloridui atsikirti. Iš lėto atšaldant filtratą iki –10°C, iš jo išsikristalina palaidas H.

H. yra gana stiprus reduktorius ir chemiškai labai aktyvus junginys. Be gausių druskų, kurias H. sudaro su rūgštimis, jis duoda eilę praktiškos reikšmės turinčių kiltinių. Su azotu surištą H. vandenilį pavaduojant organiniais radikalais, gaunami mono- ir di-alkil arba aril H.: RHNOH ir R_2NOH. Arilhidroksilaminus patogiausia gauti atgaivinant atitinkamus nitrojunginius:

$$C_6H_5NO_2+2H_2 \longrightarrow C_6H_5NHOH+H_2O$$

N – Nitrozo – N – fenilhidroksilamino amonijaus durska, $C_6H_5N(NO)-ONH_4$, vadinama kupferonu, iškrisdina iš tirpalų kaikurių metalų jonus ir yra vartojama cheminėje analizėje. Su azotu surištą vieną vandenilio atomą pavaduojant rūgščių radikalais, gaunamos H. rūgštys, RC(=O)NHOH arba RC(=NOH)OH, kurios su kaikuriais metalais sudaro būdingus spalvotus kompleksinius junginius ir taip pat yra vartojamos cheminėje analizėje. Svarbi hidroksilamino reakcija su aldeidais ir ketonais susidarant oksimams:

$$RCHO+NH_2OH \xrightarrow{pH=5} RCH=NOH+H_2O$$

$$RCOR'+NH_2OH \xrightarrow{pH=5} R(R')=NOH+H_2O$$

Oksimai yra kristališki junginiai, kuriuos lengva išskirti gryname stovyje ir kurie turi būdingas lydymosi temperatūras ir yra naudingi aldeidams bei ketonams identifikuoti. Be to, kaikurie oksimai sudaro spalvotas kompleksines druskas su kaikuriais metalais ir taip pat yra vartojami cheminėje analizėje.

H. L. Yale, The Hydroxamic Acids — In Chem. Revs. 33 209–256 psl. 1943. *J.Vbr.*

Hidroksilo jonai yra neigiamąjį elektros įlydį turinčios OH – grupės, kurių mažas kiekis yra vandenyje. Jie atsiranda nuo bazių, ištirpusių vandenyje. Tatai elektrolitinės disociacijos medžiagos, gebančios atskelti OH jonus; yra bazių pobūdžio.

Hidrolizė aiškina, kodėl vienų druskų vandeniniai tirpalai su indikatoriais reaguoja kaip rūgštys, antrų kaip šarmai, o trečių neutraliai. Yra įrodyta, kad druskos vandeniniuose tirpaluose dėl vandens augštos dielektrinės konstantos suskyla į teigiamuosius ir neigiamuosius jonus. Atitinkami druskų metalų jonai reaguoja su vandens hidroksilu, o rūgšties likutis su vandenilio jonu. Tuo būdu vandeniniame

tirpale šalia druskų molekulų pasigamina metalų hidroksidų ir atitinkamų rūgščių molekulų. Savo ruožtu čia atsiradę metalų hidroksidai skaldosi į savo sudėtinius jonus. Jei druska buvo sudaryta iš stipraus šarmo ir silpnos rūgšties, tai jos tirpalas turi laisvų hidroksilo jonų perteklių ir reaguoja šarmiškai, o druskos, pasigaminę iš silpno šarmo ir stiprios rūgšties tirpaluose, dėl laisvų vandenilio jonų duoda rūgšties reakciją. Druskos, gautos iš stiprios rūgšties ir stipraus šarmo arba silpno šarmo ir silpnos rūgšties, tirpaluose reaguoja neutraliai. *V.Jst.*

Hidrologija (gr.) žemės, jos paviršiaus, gelmių ir atmosferos vandens būklės mokslas, geofizikos dalis, kuri turi savo objektu vad. hidrosferą. H. tiria vandens apyvartą gamtoje, jos balansą. Pagal išorines sąlygas H. skirstoma į dalis: atmosferos — hidrometeorologija, jūrų — okeanologija, upių — potamologija, ežerų — limnologija, ledynų — glaciologija, pelkių — telmatologija, dirvožemio — hidropedologija, gelmių — hidrogeologija. Pagalbiniai mokslai: hidrometrija — hidrologinių elementų matavimas ir hidrografija — hidrologinių objektų aprašymas. H. pradmenis davė Platonas ir Aristotelis. E. Mariotte 1686 paskelbė infiltracinę gelmių vandenų atsiradimo teoriją: vanduo sausumoje atsiranda kaip lietus ir sniegas: dalis jo išgaruoja, dalis įsisunkia į dirvą, dalis nuteka į jūras. Jis mėgino rasti santykį tarp nutekančio vandens (nuotakio) ir iškritusio (drėgmenų). Moksliškosios H. kūrėju laikomas E. Belgrand, 1854 įsteigęs Senos baseino hidrometrinę tarnybą ir nustatęs hidrologinio ciklo dėsnius. A. Penck 1896 ir E. Oppokov 1904 davė pagrindinę balanso lygtį: drėgmenys=nuotakis + garavimas ± atsarga. O. Volger 1865 paskelbė kondensacinę vandens gelmėse atsiradimo teoriją: garai iš oro maitina podirvį. H. įrodė teoriją apie nuolatinį vandens nykimą klaidingumą. Praktiška H. paskirtis — nustatyti reikalingus hidrologinius elementus be tikslių hidrometrinių duomenų arba patikslinti jų tikimybę ilgesniam periodui. Vad. inžinerinė H. svarbi hidrotechnikai, tiltų statybai, vandens jėgos sumanymams. Geografinė H. nustato vid. įvairių baseinų vandeningumą. Statistinė H. tiria hidrologinių elementų svyravimus ir jų dėsnius. Svarbiausių vadovėlių autoriai: R. Jasmund, H. Gravelius, A. F. Meyer, D. W. Mead, F. Schaffernak, O. E. Meinzer, H. K. Barrows, E. E. Foster, M. Pardé, W. Wundt, O. Streck, H. Kalweit, A. V. Ogijevskij, M. A. Velikanov, D. L. Sokolovskij.

S. Kolupaila, Hidrologija ir jos turinys 1931. *S.K.*

Hidrologinė bibliografija sistemingi hidrologinės literatūros rodikliai, leidžiami įvairių tarptautinių organizacijų. Lietuva dalyvavo H.B., kurią suorganizavo nuo 1934 Tarptautinė moksliškosios hidrologijos asociacija. Kiekviena valstybė leidžia kasmet savo sąsiuvinį, iš kurių centras sudeda bendrą tomą. Mūsų išleisti 7 metų rinkiniai, 1934–40: penki, kaip Žemėtvarkos ir Melioracijos žurnalo priedas, o du pastarieji Bibliografijos žiniose. Lietuvos hidrologija buvo taip pat atstovaujama Tarptautinio limnologų susivienijimo leidžiamoje H.B. Pirmas rusų kalba sistemingas H.B. leidinys — S. Kolupailos U-kazatel' literatury po gidrometriji 1921, su 592 darbų pavadinimais. *S.K.*

Hidrologinės konferencijos įvairių šalių hidrologų suvažiavimai bendriems ir specialiems klausimams svarstyti. Tarptautinės moksliškosios hidrologijos kongresai buvo šiuose miestuose: Madride 1924, Prahoje 1927, Stockholme 1930, Lisabonoje 1933, Edinburghe 1936, Washingtone 1939, Oslo 1948, Briuselyje 1951, Romoje 1954. Pabaltijo H.K., kuriose dalyvavo visos aplink Baltijos jūrą esamos valstybės, įvyko: Rygoje 1926, Taline 1928, Varšuvoje 1930, Leningrade 1933, Helsinkyje 1936, Lübecke 1938. Rusų hidrologai turėjo 2 suvažiavimus Leningrade 1924 ir 1928. Centrinės Europos hidrografinių įstaigų vedėjų H.K. buvo Münchene 1908, Linze 1909, Vienoje 1910, Dresdene 1911, Berne 1914, vien Vokietijos: Berlyne 1923, Münchene 1925, Dresdene 1927, Karlsruhe 1929, Weimare 1931, Vienoje 1953. Amerikos Geofizinės unijos Hidrologinė sekcija kasmet rengia regionines H.K., 1934 pradedant. Sevilijoj 1929 įvyko pasaulinis okeanografijos ir kontinentalinės hidrologijos kongresas, kuriame ir Lietuva buvo atstovaujama. Svarbiausios tų konferencijų išdavos — jų darbai ir protokolai: daug svarbių darbų buvo atlikta sujungtomis pastangomis H.K. iniciatyva. *S.K.*

Hidrologiniai metai laikomi nuotakio skaičiavimuose nuo pasirinkto mėnesio 1 dienos, kad žiema ištisai patektų į vienerius metus. Lietuvoje, Vokietijoje, Latvijoje ir Suomijoje H.M. prasideda XI 1, JAV, Centrinėje Rusijoje, Estijoje — X 1, Austrijoje, Čekoslovakijoje, Lenkijoje — XII 1, Australijoje — VII 1.

Hidrologiniai metraščiai periodiškai leidžiami hidrologinių duomenų rinkiniai, paprastai hidrologinių metų rėmuose. Juose tilpsta: horizontų observacijos ir jų išvados, užšalimo ir paleidimo datos, matuotų debitų sąrašai, metinis nuotakis ir kt. Lietuvos hidrologinė medžiaga buvo skelbiama Hidrometriniuose metraščiuose: 1. 1925–27, 1929, 2. Nemuno matavimai Smalininkuose 1811–1930, 1930, 3. 1928–32, 1933, t.p. Energijos Komiteto Darbuose 1937–40.

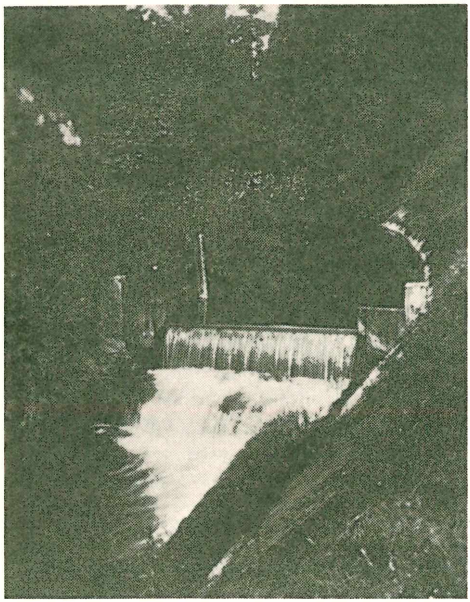

Nuolatinis hidrometrinis slenkstis

Hidrologinis institutas yra centrinė įstaiga, vadovaujanti hidrologiniams tyrinėjimams. Pirmąjį H. institutą įst. E. Belgrand 1854 Senos baseinui Paryžiuje. Prūsų Landesstelle für Gewässerkunde veikia nuo 1902, Rusų H.I. nuo 1919. Lietuvoje 1923—1929 veikė Susisiekimo m-jos Hidrometrinė partija, 1929—1937 Hidrometrinis biuras, 1938—1940 Hidrologinė tarnyba, 1941–1944 Vandenų valdybos Hidrologijos skyrius. Įstaigai vadovavo prof. S. Kolupaila, o nuo 1931 inž. L. Mingaudas.

Hidromechanika teorinė skysčių mechanika; jos objektas — idealiųjų (neklampiųjų) skysčių pusiausvyra (hidrostatika), judesiai (hidrokinematika), juose veikiančios jėgos (hidrodinamika). Plg. Hidraulika.

Hidrometras (gr.) hidrometrinių darbų specialistas, hidrografas: anglų kalboje H. vad. areometras — prietaisas skysčių tankumui matuoti.

Hidrometrija (gr.) vandenų tyrimo mokslas, hidrologinių matavimų metodika. H. reikalinga, tiriant vandens apyvartą gamtoje ir tvarkant vandens ūkį. Svarbiausi tyrimo objektai yra vandens debitas ir nešmenys, kietas debitas; jie nuolat svyruoja, todėl juos tenka ilgesnį laiką stebėti. Vandens horizonto stebėjimai buvo žinomi senovės Egipte, prieš 4000 metų, Europoje nuo 1728, žemutiniame Nemune nuo 1803. Nilo pakraščių bažnyčiose buvo įtaisytos matuoklės upės svyravimams sekti, vad. nilometrai: iš potvynio eigos buvo daromi spėjimai ateinantiems metams ir nustatomi mokesčiai. Seniausiose drėkinimo sistemose buvo įrengimų vandeniui matuoti ir jam skirstyti. Vandens debito matavimai sudėtingesni, jie atliekami būdingesniais atvejais. Matavimų rezultatai rišami su vandens horizontais, vad. debito kreive, pagal kurią horizontai transformuojami į debitus. Kiekvienos dienos debitai duoda metinį nuotakį. Panašiai skaičiuojamas metinis nešmenų kiekis. H. taikoma hidraulinėse laboratorijose, vandentiekių ir jėgainių vamzdžiuose, matuojant turbinų galingumą ir laivų greičius. H. instrumentus ir metodus tobulino: B. Castelli 1628, H. Pitot 1732, C. Brünings 1789, R. Woltman 1790, A. Baumgarten 1827, L. G. Treviranus 1848, K. R. Bornemann 1849, A. R. Harlacher 1881, S. Hajós 1898, J. Epper 1907, M. Schmidt 1895, D. F. Henry 1867, J. Amsler 1872, C. Cipolletti 1887, J. C. Hoyt ir N. C. Grover 1904, E. Andersson 1905, V. G. Gluškov 1915, N. R. Gibson 1920, C. M. Allen 1921, L. A. Ott 1925, G. Wilcke 1937.

H. Lietuvoje. 13 pirmųjų vandens matavimo stočių buvo įtaisyta viduriniame Nemune 1803–05. Nuo 1811 pradėjo veikti nuolatinės stotys žemutiniame Nemune, nuo 1877 vidr. Nemune ir Neryje. 1901–05 veikė 14 stočių Ventoje ir Dubysoje, 1916–18 apie 60 stočių Nemune ir Neryje. Nepriklausomojoje Lietuvoje atstatytas ir praplėstas stočių tinklas ligi 100. Pirmas debito matavimas atliktas 1804 ties Jurbarku. Ž. Nemune 1845 pirmą kartą taikytas malūnėlis, 1873–04 ties Tilže išmatuoti 6 debitai: J. Schlichting sudarė pirmąją debito kreivę. Daug matuota Ž. Nemune 1880–1900 ir 1906–09, viduriniame 1895–07, 1910–14 ir ypač 1917–18. Sistemingi matavimai pradėti 1921. Matavimo duomenys paskelbti Hidromet-

Illerio debito matavimas iš guminio pontono (Hidrometrijos kursininkai Kemptene 1945)

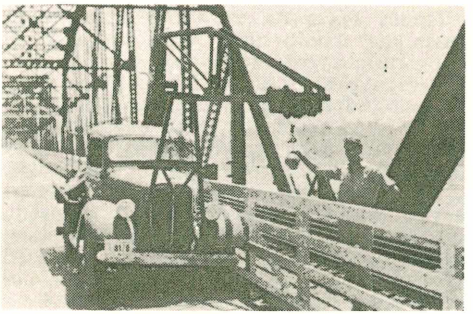

Debito matavimas nuo tilto

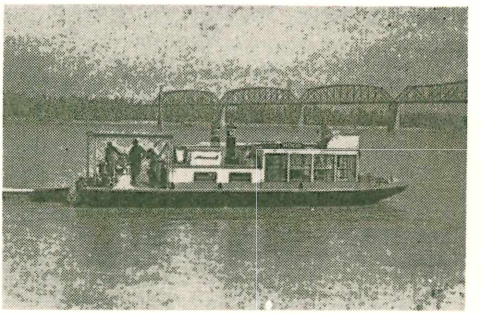

Hidrometrinis motorlaivis Mississippi upėje

riniuose metraščiuose. Nemunui ties Smalininkais pavyko surinkti visą medžiagą ir išskaičiuoti kiekvienos dienos debitus 1812–1943: tai yra antroji pagal ilgumą debitų serija pasaulyje. 1939–40 S. Kolupaila išleido H. du tomus, o trečias lieka rankraštyje: senesnioji laida rusų kalba, išleista 1918 Maskvoje, buvo pirmasis tos srities vadovėlis Rusijoje.

S. Hajós, Hidrometria 1906; *J. Hoyt* and *N. Grover,* River Discharge 1907; *F. Schaffernak,* Hydrographie 1935; *S. Kolupaila,* Hidrometrija 1939–40; *V. D. Bykov,* Gidrometrija 1949. *S.K.*

Hidrometrinės stotys 1. Įrengimai upių debitams matuoti: slenksčiai, lieptai, tiltai, valtys, pontonai, laivai, lopšiai ant skersinio lyno, su įgula ar be žmonių — gervių instaliacija, valdoma nuo kranto. 2. Įrengimai vandens horizonto svyravimams sekti — vandens matavimo stotys arba limnimetrai. Jos susideda iš vienos ar kelių matuoklių, kartais polių ir pastovių ženklų-reperių. Automatinės matuoklės — limnigrafai: į sujungtą su upe šulinį nuleistas plūduras, kurio viela kilnoja registruojamąjį mechanizmą.

Hidrometriniai instrumentai prietaisai tekančio vandens debitui matuoti, įrankiai dažniausiai srovės greičiui matuoti. Svarbiausi tipai: 1. plūdės: greitis gaunamas pagal jų nuplauktą kelią ir laiką, 2. dinamometrai, kurie reaguoja į tekančio vandens slėgimą, 3. hidrodinaminiai vamzdeliai, kurie rodo slėgimo skirtumą prieš srovę nukreiptame smaigalyje, 4. batometrai, kurie renka vandenį per vamzdelį: pagal tūrį ir laiką gaunamas greitis, 5. malūnėliai, matuoją sparnelių sukimosi greitį, proporcingą srovės greičiui. 6. anemometrai, matuoją šildomos vielos aušimą. Tinkamiausiu H.I. laikomas malūnėlis, kurį pritaikė pirmas R. Woltman 1790. JAV taikomas skirtingas malūnėlis su kaušeliais, kurį sugalvojo W. G. Price 1885. Elektros srove šildomą malūnėlį žienos matavimams sukonstruktavo L. Mingaudas 1940.

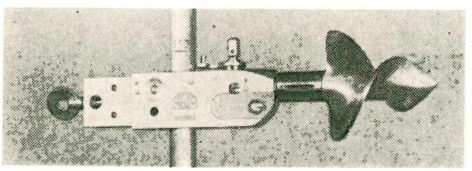

Otto V tipo malūnėlis

S. Kolupaila, Hidrometrija II, 1940. *S.K.*

Hidrometrinių instrumentų taravimas— individualus kiekvieno instrumento laboratorinis bandymas, kuris nustato jo parodymų sąryšį su srovės greičiu. Taravimas atliekamas, gabenant instrumentą ramiame vandeny su įvairiais greičiais. Taravimo laboratorija buvo įrengta Kauno Botanikos Sodo kūdroje 1927: joje buvo taruojami visų trijų Pabaltijo valstybių hidrometrinai instrumentai. 1932 buvo atliktas jos palyginimas su kitų šalių laboratorijomis.

S. Kolupaila, Flügelprüfanstalt bei Kaunas und derer Arbeitsmethoden 1928; (") Vergleichstarierungen der hydrometrischen Flügeln 1933.

Hidromodulis lyginamasis debitas arba vandens kiekis, nutekąs per sekundę nuo 1 km^2 baseino ploto, reiškiamas litrais, l/s km^2, rečiau nuo 1 ha. Tad vid. Nemuno debitas ties Kaunu 299 m^3/s atitinka H. 6,46 l/s km^2 nuo baseino ploto 46.267 km^2. H. turi didelę reikšmę hidrologijoje skaičiuojant, redukuojant ar palyginant upių nuotakį ar atskirus debitus. Vid. Lietuvos upių H.: Nemuno 6,3—7,0, Neries 6,6—7,5, Šventosios 7,6—8,8, Nevėžio 4,9—5,5, Jūros ir Minijos ligi 12, Ventos ligi 10 l/s km^2. Kitų upių H. svyruoja nuo 0 dykumose ligi 35 kalnų upėse ir atogrąžose. H. plačiai taikomas kaip norma nusausinimo ir drėkinimo tinklus skaičiuojant. Didesnių plotų H. kitimas atvaizduojamas izolinijomis žemėlapyje.

S. Kolupaila, Pagrindiniai Lietuvos hidrologiniai santykiai 1944. *S.K.*

Hidroplanas (gr. prc.) lėktuvas, pritaikytas nuo vandens pakilti ir ant jo nusileisti. Tam naudojamos ratų vietoje plūdės arba lėktuvo liemuo pagamintas valties pavidalo. Motorai paprastai stovi

augščiau sparnų, kad tykšdamas vanduo nesiektų ir nesugadintų propelerio, kuris tuo metu būna mechaniškai labai apkrautas. Pirmas H. pastatytas ir išbandytas Amerikoje 1916 VI 29 W. E. Boeingo.

Hidroponika (gr.) augalų auginimas be žemės, bet vandenyje su augalui reikalingomis trąšomis.

Hidropultas žr. Siurbliai.

Hidrosoliai yra vandeniniai koloidų tirpiniai. Žr. Koloidų chemija.

Hidrostatika žr. Hidromechanika ir Hidraulika.

Hidrosulfitai yra hidrosulfitinės rūgšties, $H_2S_2O_4$, druskos. H. pasigamina bisulfitus, pvz. $NaHSO_3$, veikiant cinku. H. labai stiprūs gaivintojai; vartojami dažyklose, cukrui baltinti ir kt.

Hidrotechnika (gr.) vandens statybų ir vandens mechanikos mokslas. H. priklauso upių režimo, tėkmės ir nuotakio reguliavimas, upių pritaikymas laivybai, vandens jėgos naudojimas, uostų statyba, nusausinimo, drėkinimo įrengimai, miestų vandentiekių, kanalizacijos įrengimai ir kt. Dažnai H. statybos yra didelio masto ir susijusios su stambių valstybės ūkio problemų sprendimu, pvz. krašto elektrifikacija, nusausinimai, miestų sanitariniai įrengimai ir kt. Kaikurios H. konstrukcijos — upių reguliavimas, drėkinimas, pelkių nusausinimas, miestų vandentiekiai — buvo jau babiloniečiuose, asiriečiuose, egiptiečiuose, graikuose, romėnuose. XIX a. H. ypač pažengė, nes vykdyta didelės statybos Indijoje, Egipte, Š. Amerikoje ir kartu atlikta daug mokslinių tyrinėjimų. Paskutiniais laikais įvykdyta daug didelių statybų ryšium su vandens energijos naudojimu.

C. V. Davis ir kt., Handbook of Applied Hydraulics 1952; *A. Schoklitch*, Der Wasserbau 1950–52; *E. V. Bliźniak ir kt.*, Gidrotechničeskije sooruženija 1938–39. *J.V.D.*

Hidroterapija (gr.) yra gydymas vandeniu. Gydymui vanduo gali būti naudojamas įvairios temperatūros, purkšlių, maudyklių, staigios srovės ir kt. Neretai gydomasis vanduo yra kombinuojamas su elektros srove, įvairiais vaistais, angliarūgšte, deguonimi, ultragarsinėmis bangomis. Garsėjo kun. Sebastiono Kneippo H. gydymo metodas. *J.Mšk.*

Hidrotropizmas (gr.) orientuotu judesiu augalo reagavimas į vienašalį drėgmės telkimą. Augalų šaknys krypsta į drėgmės pusę (teigiamasis H.), o daigų stiebeliai kartais rodo neigiamąjį H.

Hidžra (ar hidjra), arba hedžira (vid. lot. hegira), Mahometo iškeliavimas iš Mekos į Mediną tarp 622 VI 28 ir IX 20. Kalifo Omaro buvo įsakyta H. laikyti mahometonų kalendorinio laiko pradžia; pirmoji šio metskaičio diena buvo pavadinta m u h a r r e m, t.y. 662 VII 15 (ar 16).

Hjelm Peter Jakob (1746–1813) švedų chemikas, švedų akademijos narys 1784, daugiausia tyręs molibdeną, kurį H. pirmasis gavo metalo pavidalu (1781).

Hjelt Edvard (1855–1921) suomių chemikas ir politikas, 1882–1907 chemijos profesorius Helsinkio univ., švedų mokslų akademijos narys 1899. I pas. karo metu H. prisijungė prie Suomijai nepriklausomybės kovotojų grupės. H. buvo į Vokietiją siųstos delegacijos Suomijai nepriklausomybės pripažinti pirm. Išleido Grundlagen af allmänna organiska kemin 1889, Geschichte der organischen Chemie 1916.

Hiena (lot. hyaena iš gr. hyaina ‚kiaulė') plėšriųjų (Hyanidae) žinduolių šeima, maždaug vilko ūgio, augštų greitų

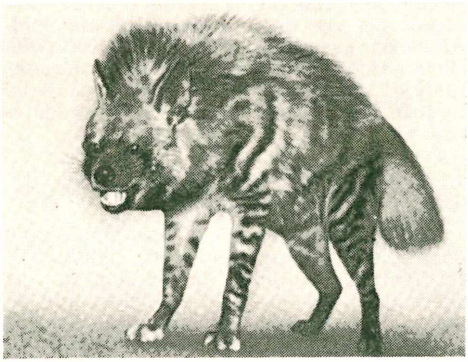

Hiena

kojų, priekis augštesnis už užpakalį. H. gyvena nakties gyvenimą atviruose plotuose, besimaitindamos dvėselena. H. balsas panašus į juoką ir nakties metu nejaukus. H. paplitusios Afrikoje ir Azijos vakaruose ligi Bengalijos. Diluvio laiku dar gyveno p. ir vidr. Europoje. Daugiausia žinomos rūšys: H. s t r i a t a š. Afrikoje ir p. Azijoje, skersiniais dryžais ir su karčiais; H. c r o c u t a — dėmėtoji H., trumpomis ausimis, be karčių, gyvenanti į p. nuo Saharos.

Hieracium žr. Vanagė.

Hierakonpolis (sakalų mst.) Nilo kair. krante, senovės A. Egipto sritinis miestas, kur buvo garbinamas sakalo įvaizdo dievas Horas; dabar Nechen.

Hierapolis (gr. ‚šventamiestis') keleto antikinių miestų vardas. 1. Frigijoje tarp Liko ir Majandro upių, dabar Tambuk-Kalessi, Kibelės kulto vieta, garsieji termai. Daug helenizmo laikų griuvėsių: teatras, maudyklės, gimnazija.

W. M. Ramsay, Cities and Bishoprics of Phrygia 1897.

2. Š. Sirijos miestas prie didžiojo kelio iš Antiochijos į Mesopotamiją. Seleukidams viešpataujant buvo turtingas preky-

bos miestas, dabar griuvėsiai prie šių dienų Bumbudžo.

G. Goossens, Hiérapolis de Syrie 1943.

Hierarchija bažnytinė (gr. ierà archė ‚šventa valdžia') yra pavadinimas asmenų, dalyvaujančių Bažnyčios valdyme. Valdžia, kurią Kristus suteikė savo įsteigtajai Bažnyčiai, yra dvejopa: šventimų (ordinis) ir jurisdikcijos. Pirmosios tiesioginis tikslas yra Dievo garbinimas, aukojant mišių auką, ir sielų pašventinimas teikiant sakramentus. Antrosios tiesioginis tikslas — valdyti tikinčiuosius atžvilgiu į amžinąjį gyvenimą. Ši valdžia vykdoma apreikštosios tiesos mokymu (magisterium), bažnytinių įstatymų leidimu (potestas legislativa), tikinčiųjų bylų sprendimu ir bausmių taikymu (potestas iudicialis). Šios visos galios yra įvairios funkcijos tos pačios valdžios, kurią turi Bažnyčia kaip tobula bendruomenė.

Iš dvejopos valdžios kyla dvejopa H.: šventimų ir jurisdikcijos. Šventimų H. sudaro tie asmenys, kuriems suteikiama galia aukoti mišių auką ir administruoti sakramentus ir kurie tą galią gauna per dvasiškių šventimus. Jurisdikcijos H. priklauso tie asmenys, kuriems suteikiama galia mokyti ir valdyti. Tiek vienoje, tiek kitoje H. yra įvairių laipsnių: šventimų H. vyskupas, kunigas, diakonas; jurisdikcijos H. priklauso popiežius, kardinolai, vyskupai, dekanai, klebonai, vikarai, bažnyčių rektoriai, vienuolynų viršininkai. Šalia šių pagrindinių yra dar kitų antraeilių laipsnių, pačios Bažnyčios įsteigtų, pvz. šventimų H. žemesnieji kunigo šventimai (ostiarijus, lektorius, egzorcistas, akolitas). Bažnytinės H., nors priklauso viena nuo kitos, savo kilme yra skirtingos: kai šventimai gaunami per kunigystės sakramentą, tai jurisdikcija — kanoniškuoju pavedimu (missio canonica). Skiriasi ir savybėmis: šventimų galia daugelio atvejų negali būti atimta, o jurisdikcija lengvai atšaukiama. Priklausymas šventimų H. dar neduoda teisės dalyvauti ir jurisdikcijoje. Tam reikia specialaus skyrimo. Tie Bažnyčios nariai, kurie dalyvauja dvejopoje Bažnyčios H., vadinami dvasininkais (clerus), o visi kiti yra pasauliečiais. Tuo būdu Bažnyčioje dieviškąja teise yra nustatyta jos narių nelygybė: vieni valdantieji, kiti valdomieji. Tad nevisi turi ir vienodas teises bei pareigas.

L. P. Cellot, De H. et hierarchis 1641; *G. Semeria*, Dogma, gerachia e cultio nella Chiesa primitiva 1902; *E. Ruffini*, La gerarchia della Chiesa negli Atti degli Apostoli, nelle Lettere di S. Paolo 1921; *A. Ottaviani*, Institutiones iuris publici ecclesiastici 1936; *P. Malakauskis*, Dvasiškių teisės, privilegijos ir priedermės (Soter 1931, 3–35).

J.V.

Hieratinis raštas (gr. ‚šventas raštas') suprastintas hieroglifų raštas ir pritaikytas kasdieniam vartojimui rašyti rašalu ant papiruso. H. rašto vardą davė Jean François Champolion. Žr. Hieroglifai.

Hierochloe žr. Zubražolė.

Hierodulai (gr. ‚šventieji vergai') šventovių vergai ir vergės, laikyti dievų nuosavybe. H. valydavo šventoves, padėdavo per aukojimus ir pn. Su H. lytiškai santykiaujantieji tapdavo dieviškosios galios dalininkais. H. būdavo gana daug, ypač M. Azijos, Finikijos ir Sirijos šventovėse. Komanoje Kapodokijoje, Strabono liudijimu, jų buvo 6000. Korinte daug Afroditės moterų H. buvo drauge ir heteros ir deivei mokėdavo savo amato mokestį.

W. Otto, Beitr. z. Hierodulie im hellenist. Aegypten 1949.

Hierofantas (gr. ‚šventenybių atskleidėjas') Eleusino misterijų vyriausias žynys iš Eumolpo giminės, paveldėjęs tėvų kulto indus ir šventąsias giesmes.

Hieroglifai (gr. ‚šventasis raštas') paveikslinis Egipto raštas. Panašų paveikslinį raštą vartojo Kretoje, M. Azijoje, Sirijoje (hititai), Vid. Amerikoje (Maya tautos) ir Meksikoje (aztekai). Egiptiečiai paveikslinį raštą pradėjo vartoti dar prieš 1 dinastijos valdymą. Išreikšti konkretiems daiktams vartojo panašų piešinį, veiksmažodžiams ir abstrakčioms sąvokoms vartojo sutartą panašų piešinį: pvz. namo piešinys (egipt. ‚par') reiškė namą ir veiksmažodį išeiti. Bet neilgai buvo vartojamas grynai paveikslinis raštas, nes abstrakčioms sąvokoms išreikšti pradėjo vartoti ženklus, piešinius, turinčius tą patį priebalsį, kadangi egiptiečiai, panašiai kaip ir semitai, skaitė tik priebalsius. Tuo būdu tam tikras H. skaičius buvo pradėtas vartoti išreikšti vienai, dviem ar kartais net trims priebalsiams. Šalia paveikslinio H. rašto atsirado garsinis 24 priebalsių raštas, kaip pagalbinis pirmajam. Grynai garsinio rašto egiptiečiai nevartojo. Šios dvi rašto rūšys viena šalia kitos buvo vartojamos per 3000 metų

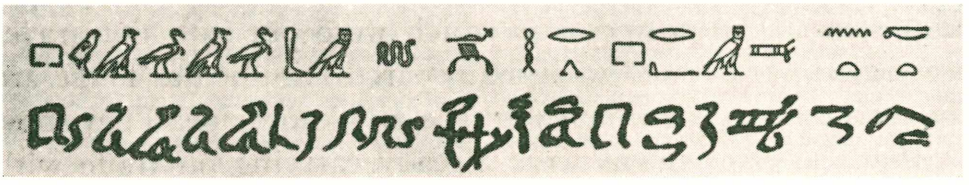

Viršutinėje eilutėje hieroglifai, apatinėje hieratinis raštas

Egipte. Greta šių dviejų raštų dar buvo vartojama trečia apibūdinanti (determinate) rašto rūšis, kai po tam tikros ženklų eilės buvo dedamas H., aiškiai nusakąs tų ženklų paskirtį, pvz.: prie grupės fonetinių ženklų pridėtas sėdintis žmogus reiškė žmogaus pavardę.

H. iškaldavo akmens sienose ar ant paminklų. Toks rašymo būdas užimdavo daug laiko ir kasdieninio gyvenimo reikalams netiko. 2 dinastijos metu pradėjo teptuku ar iš nendrės padaryta plunksna, padažę rašale, rašyti ant papyruso apvalesniais ir greitam rašymui pritaikytais kursyvo ženklais, vad. hieratiniu raštu. Hieratinio rašto santykis su hieroglifais buvo panašus į šių dienų rankraščio santykį su spausdintu raštu. 25 dinastijos metu hieratinis raštas dar labiau buvo suprastintas, tai demotinis raštas, kuris mažai ką bendro teturėjo su pirmuoju H. raštu. III a. po Kr. H. raštą pakeitė graikų abėcėlė, H. pradėta užmiršti ir šimtmečiams slenkant H. tapo neišsprendžiama mįsle.

Napoleono Bonaparto žygio metu (1799) buvo rastas Rozetės akmuo su trejopu įrašu: H., hieratinio ir graikų kalbos raštu. Tai 196 pr. Kr. karaliaus Ptolemėjaus Epifano dekretas. Po daugelio mėginimų 1822 Jean François Champolion išskaitė H. ir išaiškino ne tik Egipto, bet ir daug Rytų senovės paslapčių. Apie 1300 pr. Kr. egiptiečių H. garsinio rašto idėją pasiskolino finikiečiai, iš pastarųjų graikai.

A. Ermann, Die Hieroglyphen ²1923; *G. Möller,* Hieratische Paläographie ³1927/36; *K. Sethe,* Das hieroglyph. Schriftsystem 1936; *H. Bauer,* Der Ursprung des Alphabetes 1937; *K. Sethe,* Vom Bilde zum Buchstaben 1939; *S. Schott,* Hieroglyphen 1950; *G. Boas,* The Hierogliphics of Horapollo 1950. *Pr. P.*

Hieroklas (gr. Hierokles) 1. romėnų vietininkas Bitinijoj, 303 po Kr. pataręs Diokletianui persekioti krikščionis.

2. V a. po Kr. graikų filosofas, Aleksandrėjos neoplatonikų mokyklos vadas.

3. Apie II a. po Kr. filosofas stoikas, parašęs popularų elementarinį etikos mokslą.

4. Graikų geografas, parašęs apie 530 po Kr. Sinekdemos, istorinį geografinį Rytų romėnų imperijos registrą, apimantį 64 provincijas ir 912 miestų.

Hieronas 1. Vyresnysis, Sirakuzų tironas 478–466, gudrumu ir drąsa tapęs galingiausiu Sicilijos valdovu. Jūrų kautynėse ties Kūmais 474 pr. Kr. sumušė etruskus ir išplėtė savo valdžią p. Italijoj. Savo rūmuose globojo garsiausius poetus Eschilą, Epicharmą, Simonidą, Bakchilidą, Pindarą. Abu pastarieji išlikusiomis giesmėmis išgarsino H. laimėjimus didžiosiose graikų žaidynėse. Žinomiausios Pindaro 4 odės, garsinančios H. laimėjimus Olimpijos ir Pitijos žaidimuose.

2. Jaunesnysis, Sirakuzų karalius, gyvenęs apie 306–215 pr. Kr. Pirmojo punų karo pradžioje buvo susidėjęs su kartaginiečiais, vėliau su romėnais, kuriems buvo ištikimas per antrąjį punų karą, tuo būdu išlaikydamas savo valdžią ir Sirakuzų nepriklausomybę. Remdamas žemės ūkį ir amatus, pakėlė krašto gerovę ir Sirakuzus papuošė puošniais pastatais. Jo įvestoji mokesčių sistema išliko, ir Sicilijai virtus Romos provincija.

J. Carcopino, La loi de Hiéron et les Romains 1919; *A. Graf Schenk v. Stauffenberg,* Koenig H. von Syrakus 1933.

Hieronimas žr. Jeronimas.

Hierta Lars Johan (1801—1872) švedų politikas bei laikraštininkas, liberalų atstovas parlamente, 1830 įsteigęs liberalų dienraštį Aftonbladet, tuo būdu padėdamas pagrindus moderniai švedų spaudai. Didelės kultūrinės reikšmės švedijai turėjo jo įst. knygų leidykla pigioms dailiosios literatūros knygoms leisti.

Hifasis, arba Hipasis, senovėje Indo kairysis įtakas, kur Aleksandras D. baigė savo žygį į Indiją. Dabar Sadleč.

Higgins Eugene (g. 1874) amerikiečių tapytojas ir grafikas. Mokėsi Paryžiuj pas Gêrôme. H. paveikslai dažniausiai niūrūs ir vaizduoją varguomenės gyvenimą.

Higginson Thomas Wentworth (1823 — 1911) amerikiečių rašytojas, evangelikų kunigas, kovotojas dėl vergijos panaikinimo JAV, o taip pat ir dėl moterų teisių. Dalyvavo pilietiniame kare ir išsitarnavo pulkininko laipsnį. Buvo išrinktas į Massachusetts vst. parlamentą. Išsp. Women and Men 1887, English History for American 1893, The Monarch of Dreams 1886, Cheerful Yesterdays 1898, H. Longfellow 1903.

High-Church žr. Anglikonų, arba episkopalinė, bažnyčia.

Highland Park JAV miestas Michigano vst., apsuptas Detroito; 46.393 gyv. (1950). Automobilių, traktorių, laivelių pramonė; teisių ir technikos kolegijos.

High Point JAV N. Carolinos miestas; 39.973 gyv. (1950). Didelė baldų pramonė (90 įmonių) su baldų nuolatinės parodos rūmais, metodistų kolegija (įkurta 1924), kvakerių namai.

Higiėja graikų sveikatos deivė, Romoje tapatybinama su Salus. H. vaizduodavo žydinčią mergaitę, rankoje laikančią taurę ir iš jos girdančią angį. Ji paprastai laikoma Asklepijaus dukterimi.

Higiena (gr. hygieinė [technė] ‚[sveikatos] menas' iš gygies ‚sveikas') sveiko gyvenimo mokslas. H. tiria žmogaus gyvenimo sąlygas, kurios gali kenkti jo sveikatai ir jieško būdų toms sąlygoms pagerinti. H.

tyrimo objektas yra gamtinė, kultūrinė ir socialinė žmogaus aplinka. Be tyrimo darbo H. sprendžia visą eilę ir praktinių uždavinių, kurių svarbiausieji: kaip sudaryti galimai sveikesnę gyvenimo ir darbo aplinką, apsisaugoti nuo apkrečiamųjų ir kitokių ligų ir sustiprinti žmogaus sveikatą. Nors H. tyrimo metodai yra dažniausiai skolinti iš kitų mokslų (fizikos, chemijos, fiziologijos ir kt.), bet H. mokslą vienija bendras tikslas — žmogaus sveikatos apsauga. Taikomosios H. arba sanitarijos skyrių sudaro bendroji arba eksperimentinė H., kuri tiria, kokios įtakos ir kodėl gali daryti žmogaus sveikatai oras, dirvožemis, vanduo, drabužiai, butas, maisto produktai ir kt. Kaikurie specialūs H. skyriai šiuo metu yra virtę savarankiškomis H. mokslo šakomis. Mitybos H. nagrinėja sveiko mitimo klausimus. Mokyklų H. tiria mokyklinės aplinkos ir mokymosi darbo įtaką mokinio sveikatai. Darbo H. uždavinys yra tirti darbo sąlygas ir nurodyti būdus tas sąlygas gerinti, kad darbininkas ilgiau išliktų sveikas ir darbingas. Socialinės H. tyrimo objektas yra socialinės salygos, galinčios veikti gyventojų sveikatą. Krašto sveikatingumas vertinamas iš gimimų ir mirimų, ligotumo ir kitų sanitarinių požymių. Be to, socialinė H. nagrinėja klausimus, susietus su sveikatos apsaugos organizacija ir sanitarinių įstatymų leidimu. Taikomosios arba sanitarinės H. reikalavimai buvo vykdomi nuo žilos senovės religinio kulto taisyklių, valstybės įstatymų ir įpročių pavidalu. Senovės Egipte buvo religinių taisyklių, turinčių sanitarinės reikšmės, kuriomis buvo tvarkomas tiek asmeninis, tiek ir viešas gyvenimas. Buvo draudžiama daryti abortai; buvo įvesta mėsos priežiūra, kurią vykdė žyniai ir kt. Žydų religiniai reikalavimai taip pat turėjo sanitarinės reikšmės, pvz. rankų plovimas prieš maldą, t. y. prieš valgį, švaros palaikymas stovyklose, apkrečiamomis ligomis sergančiųjų atskyrimas nuo sveikųjų. Graikai ir romėnai H. srityje buvo padarę daug laimėjimų. Romėnai buvo išleidę sanitarinių įstatymų, įsivedę kanalizaciją, vandentiekį, įsirengę viešų pirčių ir kitokių sanitarinės technikos įrengimų.

Viduriniaisiais amžiais ir naujųjų amžių pradžioje H. reikalai buvo gerokai apleisti, ypač pradėjus sparčiai augti miestams. Didieji Europos miestai ligi XIX a. dažniausiai neturėjo nei vandentiekio nei kanalizacijos. Dėl per didelio susikimšimo bei blogų sanitarinių salygų miestuose ir dėl nesugebėjimo kovoti su apkrečiamomis ligomis XVIII ir XIX a. siautė maro, choleros, raupų ir kitų ligų epidemijos. 1709 buvo baisi maro epidemija ir Lietuvoje. Dažnos apkrečiamųjų ligų epidemijos vertė gerinti miestų sanitarines sąlygas. Pirmieji įstatymai apie miestų sanitariją buvo išleisti Anglijoje.

XIX a. pradžioje P. Frank siūlė valstybei pasiimti rūpintis gyventojų sveikata, leisti sanitarinius įstatymus bei prižiūrėti jų vykdymą. P. Frank laikomas socialinės H. arba medicininės policijos pradininku, nes gyventojų sveikatos apsaugą siūlė vykdyti policinėmis priemonėmis. Gi eksperimentinės H. kūrėju laikomas M. Pettenkofer, kuris 1865 įst. pirmąją Müncheno univ. H. katedrą. XIX a. antroje pusėje L. Pasteur, J. Lister, R. Koch darbai davė pradžią bakteriologijos mokslui, kuris išaiškino tikrą apkrečiamųjų ligų priežastį, pritaikydamas tikslius kovos būdus prieš epidemijas ir tuo sumažindamas jų plitimą.

Per trumpą laiką N. Lietuva padarė žymią pažangą H. srityje: kanalizavo didesniuosius miestus, įvedė vandentiekį juose, pastatė daug viešų pirčių. Maisto produktų gamyklose, parduotuvėse, valgyklose vykdė griežtą sanitarinę priežiūrą. Daug dėmesio kreipė į mokyklų H. sąlygas. Miestuose ir miesteliuose buvo privalomas gatvių švarinimas ir laistymas. Gimnazijose ir kitose augštesniosiose mokyklose dėstė H. 1930 Lietuva pirmą kartą dalyvavo Dresdeno H. parodoje su savo pavilijonu, kurio įrengimu rūpinosi dr. J. Mikulskis. Be to, kiekvienais metais buvo skelbiama vadinamoji ‚švaros savaitė'.

C. E. Turner, Personal and Community Health [7]1943; *J. F. Williams,* Healthful Living [4]1947; *C. Flügge,* Grundriss der Hygiene [11]1940.

Higienos institutas Kaune įst. 1916 vokiečių. 1918 perimtas iš vokiečių ir pradėtas plėsti. Jau nuo 1919 prie H.I. veikė Pasteuro stotis žmonėms skiepyti nuo pasiutimo ligos. Ir tais pat metais pradėta gaminti skiepai (vakcina) nuo rauplių. Vėliau buvo gaminami skiepai ir nuo pasiutimo ligos. Kitas H.I. veikė Vilniuje, kur buvo dar maisto ir vandens skyriai chemiškai ir bakteriologiškai tirti. 1939 prie Vilniaus H.I. buvo įsteigta Pasteuro stotis.

Higinas popiežius (138—142), šventasis (šventė I 11), vieno Atėnų filosofo sūnus, tapęs popiežiumi, kaip Liber Pontificalis sako, ‚sutvarkė dvasiškius ir paskirstė laipsnius'. Duchesne mano, kad H. įsteigė žemesniuosius kunigų šventimus ir paskirstė dvasininkų pareigas. H. laikais atvyko į Romą savo mokslo skelbti du žymūs gnostikai: Valentinas ir Cerdonas. Pastarasis, apsimesdamas išpažinęs tikrąjį tikėjimą, buvo priimtas krikščionių bendruomenėn, bet netrukus išaiškintas ir H. sprendimu išmestas iš Bažnyčios (ekskomunikuotas).

Higro- (gr. hygros ‚šlapias, drėgnas') sudėtinių žodžių dalis, reiškianti ‚šlapumą,

drėgnumą', pvz. higrometras ‚drėgmėmatis' ir kt.

Higrofitai (gr.) drėgnose vietose augą augalai. Jų augavietei būdinga vandens gausybė dirvoje ir atmosferoje; iš to gaunami ir morfologiniai H. pažymiai. Jie pasižymi didele vandens apykaita. Dėl to H. šaknys yra menkai išsivysčiusios, stiebai paprastai ilgi, lapai dideli, bet ploni, turi maža mechaninių audinių. H. lapai aprūpinti įvairiais įrengimais prakaitavimui padidinti.

Higrometras (gr.) aparatas reliatyviai oro drėgmei matuoti. H. pagamintas remiantis principu, kad kai kurios organinės medžiagos (žarninė styga, žmogaus plaukas nuvalytas nuo riebalų, medis ir kt.) ilgėja, didėjant reliatyviai oro drėgmei ir atvirkščiai. Dažniausiai vartojami plaukiniai H. Plauko ilgio kitimas nėra proporcingas reliatyviai oro drėgmei. Reliatyviai oro drėgmei padidėjus nuo 0 iki 10%, plaukas pailgėja apie 4 kartus daugiau, kaip kad tarp 90 ir 100%. Dažniausiai abu plauko (ar plaukų pluošto) galai pritvirtinami viduje skylėtos (oro cirkuliacijai) dėžutės taip, kad plaukas nebūtų įtemptas. Per plauko vidurį užkabinama dantuota svirtelė ir visa tai įtempiama spyruoklėle. Plauko ilgio pakitėjimus svirtelė perduoda krumpliaračiui, ant kurio ašies, viršum skalės, yra pritvirtinta rodyklėlė. Skalė graduojama pagal psichrometrą (žr. Drėgmė). Rodyklės gale galima įtaisyti rašomąją plunksnelę, kuri reliatyvios oro drėgmės didumą gali užrašyti ant besisukančio, popierumi apvynioto, veleno.

Higrometrija (gr.) meteorologijos šaka, tirianti oro drėgmės matavimo būdus ir metodus.

Hygrophorus žr. Guotė.

Higroskopinės medžiagos ore sudrėksta, ‚šlapiuoja', — vadinasi, jos lengvai ima vandens garus iš oro, pasidaro drėgnos ir ilgainiui suskystėja, pavirsdamos sočiu tirpiniu tos medžiagos vandenyje. Tai gali įvykti su tokiomis medžiagomis, kurių sotaus tirpinio garų slėgimas yra mažesnis, negu ore esančių vandens garų spaudimas. H.M. paprastai lengvai tirpsta vandenyje ir net alkoholyje, pvz. kalcio chloridas $CaCl_2$, magnio chloridas $MgCl_2$, natrio hidroksidas (‚muilo akmuo') NaOH. Sūdomoji druska NaCl, jei visai gryna, nėra higroskopinė, tačiau užsilikusio magnio chlorido mažas kiekis ją padaro drėkstančią. Kristalinį vandenį turinčios druskos (žr. Hidratai), pvz. soda $Na_2CO_3 . 10H_2O$, glauberio druska $Na_2SO_4 . 10H_2O$, vario sulfatas (‚mėlynasis akmenėlis') $CuSO_4 . 5 H_2O$, sausame ore ‚dūlėja', t.y. netenka kristalinio vandens, ir pabąla, bet nedrėksta: jos nėra higroskopinės. Tai įvyksta tada, kada sotaus druskos tirpinio vandens garų spaudimas yra didesnis, negu atmosferoje esančių vandens garų spaudimas. *P.Jc.*

Hiiumaa, kitaip Dagö, Estijos sala Baltijos jūroje, į š. nuo Saaremaa salos; 965 km², maždaug 17.000 gyv., 60 km ilgio, 45 km pločio. Ligi 1645 Danijos, 1645–1721 Švedijos, 1721–1919 Rusijos. Po II pas. karo T. Rusijos paversta jūrų karo tvirtove ir karo laivyno baze. Daugumas gyv. yra švedai.

Hiksai neaiškios kilmės aziatai, Egipto užkariautojai, per šimtą metų valdę Egiptą (apie 1700–1580 pr. Kr.). Manetono H. reiškia ‚piemenų karaliai', o pagal ankstyvesnį aiškinimą ‚svetimšaliai kunigaikščiai'. Vieni istorikai mano, kad H. branduolį sudarę ariškos kilmės kurai (churitai) su dalimi Sirijos gyventojų ir su nemaža semitų priemaiša. Kiti H. laiko grynai semitų kilmės tauta. Egiptui nusilpus, iš priekinės Azijos užplūdo kraštą H., įsigalėjo Žemutiniame Egipte, rytiniame deltos pakraštyje įsikūrė sostinę Avaris ir davė 15 ir 16 Egipto valdovų dinastijas. Vyriausias jų dievas buvęs Setas. Augštutiniame Egipte jie mažai turėjo galios, čia valdė vietiniai sričių valdovai. H. valdovai steigėsi pasisavinti egiptiečių papročius ir kultūrą, betgi jie egiptiečių buvo nekenčiami. Iš Tebų kilę valdovai sukilo prieš H. ir pradėjo Egipto išlaisvinimo karą. Faraonas Amosis išvarė H. iš Egipto.

H. įsibrovimas į Egiptą turėjo nemažos reikšmės egiptiečių ateities kultūrinei pažangai, jie pirmieji įvedė Egipte ligi tol nežinomą arklį ir dviratinį kovos vežimą, kuris ne tik pakeitė kovos taktiką, bet turėjo didelės reikšmės ūkio reikalams.

R. M. Engberg, The H. Reconsidered 1939; *H. Stock,* Studien z. Gesch. u. Archaologie d. 13. bis 17. Dynastie Ägyptens 1942; *H. Winlock,* The Rise and Fall of the Middle Kingdom at Thebes 1947. *Pr.Pl.*

Hilarijus. 1. H. iš Poitiers (310 ar 320–367), šventasis (šventė I 14) Bažnyčios daktaras. Kilęs iš pagoniškos šeimos, bejieškodamas tiesos, studijavo filosofiją ir S. Testamento knygas. Susipažinęs su Evangelijomis, jis krikštijosi ir apie 350 vienbalsiu dvasininkų ir liaudies reikalavimu turėjo sutikti renkamas Poitiers vyskupu, nors buvo vedęs ir turėjo šeimą, kurią palikęs, savo gyvenimą pašventė kovai su arionizmu. 356 imp. Konstancas H. ištrėmė į Frigiją. Čia jis gavo pažinti Rytų Bažnyčios teologų raštus ir jų mokslą apie Švč. Trejybę ir Kristaus asmenį. Dėl savo kietos laikysenos ir kovos su rytų heretikais iš Frigijos buvo atšauktas į Galiją. Grįždamas pakeliui Milane ginčijosi su to miesto arionų vyskupu Auksentijumi. Grįžęs į savo vyskupiją, atsidėjo psalmių studijoms ir aiškinimui, bet mirtis jo už-

simotąjį darbą nutraukė. 1851 paskelbtas Bažnyčios daktaru. Paliko daugybę egzegetinių, dogmatinių, apologetinių ir asketinių raštų.

A. Largent, S. H. 1902; *E. W. Watson*, The Life and Writings of St. H. Poitiers 1902.

2. H. popiežius (461–468), šventasis (šventė II 28), gimęs Sardinijoje, pop. Leono I laikais buvo Romos archidiakonu. 449 popiežiaus legatas Efeso sinode (latrocinium Ephesinum), kur stojęs ginti patriarchą Flavioną, turėjo bėgti nuo Dioskoro ir jo sekėjų persekiojimo. Atvykęs į Romą, atgabeno patriarcho Flaviono apeliaciją į pop. Leoną I. Išrinktas popiežiumi, šalia Laterano bazilikos pastatė 2 koplyčias, kurių viena, dedikuota šv. Jonui Evangelistui, ir šiandien stovi su įrašu viršum durų: Liberatori suo B. Iohani Evangelistae Hilarus episcopus, famulus Christi. Išlikę H. laiškai yra rašyti Galijos vyskupams, kuriuose įsako šaukti metinius sinodus, reziduoti savo vyskupijose. 465 sušaukė Romoj sinodą, kuriame buvo svarstoma disciplinariniai Ispanijos reikalai ir vyskupų skyrimo procedūra. Romoje H. padidino Laterano rūmus ir atstatė vandalų sunaikintas miesto bažnyčias.

H. Grisar, Roma alla fine del mondo antico 1930. *J.V.*

Hilarionas. 1. H. iš Gazos (291–371) šventasis (šventė X 21), eremitų gyvenimo įsteigėjas Palestinoje. Studijuodamas Aleksandrijoje, daug girdėjo pasakojant apie šv. Antaną Atsiskyrėlį ir jo nuostabų gyvenimą ir nuvyko su juo asmeniškai susipažinti. Grįžęs į tėvynę ir radęs tėvus mirusius, jam paliktus turtus išdalijo vargšams, o pats, dar tik 15 metų jaunuolis, apsigyveno tyruose netoli Majumos. Po kelerių atgailos ir maldos metų jo garsas pasiekė miestus, iš kur ėmė rinktis asmenys, norį panašiai gyventi H. vadovybėje. 329 buvo pastatytas pirmasis vienuolynas; taip buvo duota pradžia cenobitiniam vienuolių gyvenimui Palestinoje. O pats H., ieškodamas ramybės, kurios nėra bendrame vienuoliniame gyvenime, pasitraukė į Tebaidos tyrus, iš kur aplankė Aleksandriją, Siciliją, Dalmatiją ir Kiprą, kur mirė. Šv. Jeronimas tuoj po H. mirties (391) parašė jo gyvenimą (PL 23, 29–54).

P. De Labriolle, Vie de Paul de Thèbes et vie d'H. 1906.

2. Moglena (Bulgarijoje) vyskupas (m. 1164), tiek pats savo pamokslais, tiek su pasaulinės valdžios pagalba kovojęs su heretikais, kurie tuo metu buvo užplūdę Balkanus, ypač su manikejiečiais ir bogomilais, kol pagaliau šie Konstantinopolio imp. Manuelio buvo ištremti. Slavai H. garbina kaip šventąjį. Jo gyvenimą parašė Eutimijus, paskutinis bulgarų patriarchas Tirnove (1375–93). Vertimas į vokiečių kalbą atliktas Kaluzniackio: Werke des Patriarches von Bulgarien Euthymius 1901.

Hilarionas antrasis Kievo metropolitas (1051–1054). Kievo kng. Jaroslavas I išmintingasis, norėdamas turėti metropolitu ne graiką, bet slavą, pasiūlė vyskupams išrinkti metropolitu H., ką tie ir padarė. Konsekravimas įvyko be Konstantinopolio patriarcho patvirtinimo. H. buvęs mokytas ir švento gyvenimo vyras, rūpinęsis pakelti vienuolinį gyvenimą. Iš jo raštų yra išlikęs pamokslas apie įstatymą ir malonę, kuriame Rusijos atsivertimas pavaizduotas kaip įvykis, visai nepriklausomas nuo Bizantijos įtakos. Tame pat pamoksle nėra jokio poleminio išsireiškimo prieš Romą, kas rodo H. buvus palankų Romos Bažnyčiai. Mirė apie 1068.

W. Philipp, Ansätze zum geschichtlichen u. politischen Denken im Kiewer Russland 1940; *A. M. Ammann*, Storia della Chiesa russa e dei paesi limitrofi 1948.

Hilas (gr. Hyllos Heraklo ir Dejaneiros sūnus, Euristėjo persekiojamas, rado prieglaudą Atėnuose, kur jį priėmė karalius Tezėjas ar jo sūnus Demofonas. Bebandydamas įsiveržti į Peloponesą, krito dvikovoje su Tegėjos karaliumi Echemu.

Hilas (gr. Hylas) Heraklo numylėtinis, jo paimtas į Argonautų žygį. Kai ties Propontida išlipo iš laivo vandens semti, dėl savo grožio buvo vandens nimfų nuvilktas į bangas.

Hilbert David (1862–1943) vokiečių matematikas. Nuo 1892 Karaliaučiuje, o nuo 1895 Göttingeno univ. prof. Veikale Grundlagen der Geometrie H. davė griežtą geometrijos aksiomų sistemą. Panašią sistemą jis yra sudaręs ir aritmetikai. H. pirmas įrodė Waringo spėjimą: betkuris sveikas teigiamas racionalus skaičius N gali būti išreikštas sveikųjų teigiamųjų racionaliųjų skaičių laipsnių (su sveikaisiais teigiamaisiais rodikliais) suma; tinkamai parenkant dėmenis, jų skaičius neperžengia tam tikros ribos, priklausančios tik nuo laipsnio rodiklio, bet ne nuo N. Dirichleto principui, po Weierstrasso kritikos savo reikšmės nustojusiam, H. davė tvirtą pamatą. Skaičių ‚e' ir ‚π' transcendentiškumo įrodymai (taip pat ir Hurwitzo, Gordano ir kt.) buvo tiek suprastinti, kad juose galima išsiversti be augštosios matematikos. Veikale Theorie d. algebraischen Formen H. meistriškai pritaiko Kronekkerio ir Dedakino idėjas invariantų teorijai. Veikale Grundzüge der theoretischen Logik H. mėgina duoti bendrą aksiomų sistemų sudarymo būdą. Moksliniai darbai skyrium išleisti Gesammelte Abhandlungen 1932–35. *A.Z.*

Hilchen David (1561–1610 III) Livonijos veikėjas, teisininkas. Studijavo teisę Tübingeno ir Ingolstadto univ. 1585 Rygoje

kilus suirutėms dėl grigalinio kalendoriaus įvedimo, buvo paskirtas Rygos miesto vyr. sekretoriumi. 1585 I dalyvavo Rygos delegacijoje pas Batorą Gardine ir iš ten atvežė Batoro sprendimą, kuriuo keletas tų riaušių iniciatorių buvo nugalabyti. 1587 buvo vienas dalyvių delegacijos pas Henriką Valois. 1589 išvykęs Lietuvon, H. Rygon grįžo kartu su Lietuvos delegatais Leonu Sapiega ir Severinu Bonaru, kurie sutvarkė miestą H. sudarytuoju planu.

1590, būdamas Rygos sindiku, Varšuvoje gynė Rygos miesto teises prieš jėzuitus. 1599 sutvarkė vietinę Livonijos teisę, buvo paskirtas Vendeno krašto teisėju, bet 1600 buvo suimtas vendeniečių. Jo byla buvo vedama Rygos teisme. Tuomet H. pasitraukė į Lietuvą. 1601–04 dalyvavo kare prieš švedus. 1604 apsigyveno Lenkijoje. 1609 karalius pripažino Rygos sprendimą neteisingą, bet H. greitai mirė. Išsp. Clypeus innocentiae 1604. *Vc.B.*

Hilchens Robert Smythe (g. 1864) anglų rašytojas ir žurnalistas, daug keliavęs. Jo veikalų spalvingumui turėjo įtakos kelionės. Išsp. The Garden of Allah 1905, Bella Donna (dramatizuotas) 1909, The Paradine Case (sudramintas ir nufilmuotas) 1933, The Gardenia 1934, Secret Information 1938, The Million 1940, A New Way of Life 1942, Harps in the Wind 1945, Yesterday.

Hilda (615–680) šventoji (šventė XI 17), g. Nortumbrijoje (Anglijoje), Nortumbrijos karaliaus Edvino giminaitė, 627 tapusi katalike, pasirinko vienuolyno gyvenimą ir tapo Herepool, o vėliau Newton Kyme vienuolynų abate. 658 pastatė Streaneshalch vyrų ir moterų vienuolynus, kurių moteriškajame ėjo abatės pareigas iki mirties.

St. Hilpisch, Die Doppelklöster 1928.

Hildebrand 1. Adolf von (1847–1921) vokiečių skulptorius, neoklasikinio stiliaus kūrėjas. Žymiausi jo kūriniai: Wittelsbacho fontanas, Brahmso, Bismarcko paminklai, Boecklino biustas, statula Nuogas jaunuolis. Išsp. Das Problem der Form in der bildenden Kunst 1893, ⁹1914, Jugenderinnerungen 1931.

2. Bor Emil (1806–1884) švedų istorikas, muzėjininkas, numizmatikas. 1837–79 Valstybinio istorinio muzėjaus kūrėjas, Švedų mokslų akademijos narys 1847, jos sekretorius 1881–83. Išleido Svenskt diplomatarium 1842–65, Svenska sigiller från medeltiden 1862–67.

3. Emil (1848–1919) švedų istorikas, Švedų mokslų akademijos narys 1908, Švedų istorinės draugijos steigėjas 1880, žurnalo Historisk Tidskrift steigėjas ir leidėjas 1881–1905. H. buvo didžiausias archyvinės medžiagos žinovas. Išleido Brefvexling mellan konung Carl XII och rådet 1874–89, Svenskt diplomatarium 1878, Svenska riksdagsakter 1887–1910, Stockholms tänkeböcker 1474–1483, 1917.

4. Hans (1842–1913) švedų archeologas ir kultūros tyrinėtojas, Bror Emil H. sūnus, filosofijos daktaras Upsalos univ. 1866, 1879–1907 riksantikvaras, Švedų akademijos narys 1897. Visai nepriklausomai nuo Monteliaus, nors ir tuo pačiu metu, H. archeologijoje panaudojo tipologinį lyginamąjį metodą, turėjusį pagrindinės reikšmės istoriniam tyrimui. H. buvo pirmasis, suskirstęs priešromėniškąją kultūrą į Hallstatto ir La Tène kultūras, o tas suskirstymas paskui buvo visų priimtas ir vartojamas. La Tène periodo segės tipologiją H. patiekė anksčiau už Tischlerį. Nuo archeologijos H. iš lengvo persimetė į viduramžių meną ir kultūros istoriją. Ir šioje srityje jis patiekė monumentalinių tyrimų. Antiqvarisk Tidskrift redaktorius 1880–1905. Išleido Svenska folket under hednatid 1866, De förhistoriska folken i Europa 1873–80, Lifvet på Island under sagotiden 1867, Sveriges medeltid 1879–1903.

5. Hermann (1843–1890) vokiečių istorikas. 1865 Berlyne išleido Henricho Latvio kronikos tyrinėjimą. 1868–70 tyrinėjo Pabaltijo archyvus ir tyrinėjimų rezultatus išspausdino Melanges Russes 1868, 1872. Išleido Sbornik liflandskich aktov VII–IX tt. 1872–90, Livonica 1887.

6. Karl (1870–1954) švedų laikraštininkas, politikas, istorikas, Upsalos univ. docentas 1898, 1904-13 dienraščio Stockholms Dagblad vyr. redaktorius, 1907–18 parlamento narys, Valstybės skolų įstaigos valdybos narys nuo 1916, jos pirm. 1925–41. H. buvo didelis Lietuvos bičiulis, pats lankęsis Lietuvoje, uolus Švedų Lietuvių djos narys, apdovanotas Gedimino antrojo laipsnio ordinu. Išleido De svenska statsmakterna och krigstidens folkhushållning, 1–6, 1916–20, Johan III och Europas katolska makter 1898, Demokrati 1913, Gustav V 1926, Urkunder till Stockholms stads historia, 1–2, 1900–01.

7. Karl Gustaf (g. 1911) švedų istorikas ir rašytojas, Göteborgo univ. e.o. profesorius 1953. Kaip istorikas H. pirmoje eilėje tyrinėjo Švedijos galybės laikotarpio ekonominius santykius (Falu stads historia 1644–87, 1946). Kaip poetas H. buvo kritikos pastebėtas tuoj nuo debiutinio eilėraščių rinkinio Nödvärn 1943, kur jis prieš romantiką bei nihilizmą statė idealistinį tikėjimą gyvenimu, vis labiau linkdamas į krikščioniškąją pasaulėžiūrą, ir pasidarė vienu iš jos dvasios vadovų jaunojoje rašytojų kartoje (eseistiniai rinkiniai Kristen perspektiv 1935, Medan natten väntar 1940). Eilėraščių rinkiniuose

Vårdagsjämnning (Pavasarinė saulėgrįža) 1937 ir Djupt under isholjet (Giliai po ledo pluta) 1950 kalba asmeninis krikščioniškojo gyvenimo požvilgis. Literatūros istorijos atžvilgiu yra svarbus H. veikalas Bibeln i nutida svensk lyrik (Šventasis Raštas šių dienų švedų lyrikoje) 1939. H. rašė ir pjeses radijui (Döbeln 1940).

Hildebrandt 1. Eduard (1818—1869) vokiečių tapytojas, piešęs daugiausia gamtovaizdžius ir jūros paveikslus. Prūsijos karaliaus Friedricho Vilhelmo IV pavestas, apkeliavo daug pasaulio šalių ir nupiešė apie 300 akvarelinių paveikslų. Žymesni paveikslai: Kronbergo pilis, Neapolio įlanka, Saulėlydis Rio de Janeiro, Mėnulio patekėjimas Madeiroje.

2. Johann Lukas (1668—1745) austrų architektas, nuo 1713 imperatoriaus architektas Vienoje, pastatęs daug žymių pastatų Austrijos ir Vengrijos didikams. 1724–25 perstatė dalį karališkųjų rūmų Vienoje. Statė daug bažnyčių. Laikomas žymiausiu austrų baroko atstovu.

3. Petr (1840–1905) rusų archeografas. 1865–71 tarnavo prie Vilniaus mokslo apygardos ir padėjo vykdyti Muravjovo rusifikacinę politiką, ir tam reikalui panaudodamas politiką. Vilniaus centrinio archyvo archyvaro padėjėjas ir kurį laiką Vilenskij Vestnik red. padėjėjas. Nuo 1893 archeografinės komisijos reikalų vedėjas. Jo iniciatyva Vilniaus mokslo apygardos globėjas Kornilov pradėjo Vilniuje leisti Archeografičeskij Sbornik, kurio pirmuosius keturis tomus redagavo H. 1866 išsp. Sbornik pamiatnikov narodnogo tvorčestva v Severo-Zapadnom kraje. Parašė Opisanije rukopisn. otdelenija Vilenskoj publičnoj biblioteki ir išsp. Pamiatniki polemičeskoj literatury v Zapadnoj Rusi.

Hildegard von Bingen (1098–1179) šventoji, vienuolė benediktinė, mistikė, dėl jos įtakos vadinama ‚Vokietijos pranašė', kilmingos giminės. Pati nemokėdama rašyti, savo regėjimus diktavo sekretorei ir paliko nemaža raštų, kurių pagrindinis yra Liber Scivias (Scito vias lucis) tikėjimo tiesų dėstymas 1141–51, Liber vitae meritorum 1158–63 moralės traktatas ir pagaliau Liber divinorum operum mokslinis veikalas, padėjęs pamatą vokiečių gamtos mokslams ir medicinai. Taip pat minėtini Subtilitatum diversarum naturarum creaturarum libri novem ir Libri de medicina simplici et composita. Jos regėjimai susipynę su lakia vaizduote. Šalia visiškai naivių ir vaikiškų dalykų, tautosakos elementų užtinkama jau nuomonė, kad žemė sukasi apie saulę, dėstymai apie kraujo apytaką ir kt. Nei jos raštai, nei pranašystės nėra Bažnyčios aprobuoti, nei pagaliau pats kanonizacijos procesas nėra

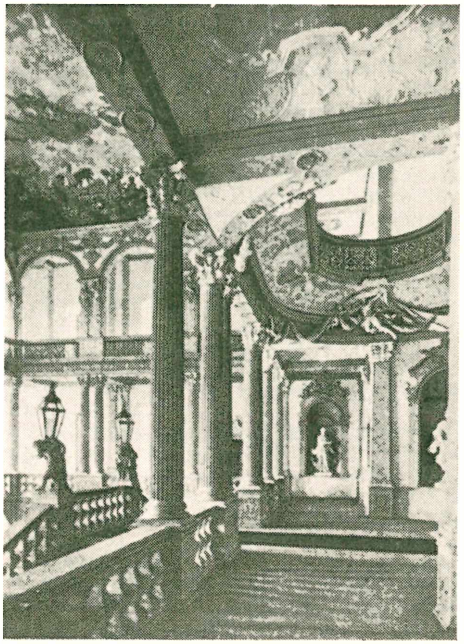

I. L. Hildebrandto projektu statyti laiptai

baigtas, nors benediktinų ordine ji yra laikoma šventąja.

J. May, Die hl. Hildegard von Bingen. Ein Lebensbild ²1929; *H. Liebeschütz,* Das allegorische Weltbild der hl. Hildegard v. B. 1930; *M. Ungrund,* Die metaphysische Antropologie der hl. Hildegardis von Bingen 1938; *Schmelzeis,* Das Leben und Wirken der hl. Hildegardis 1879; *H. Fischer,* Die hl. Hildegard von Bingen, die erste deutsche Naturforscherin und Ärztin 1927; *M. Schrader,* Heimat u. Sippe der hl. H. 1941.

Hildesheim š.v. Vokietijos mst. Ž.Saksuose, 30 km į p.r. nuo Hannoverio; turi 78.500 gyv. (1953). Savo bažnyčiomis ir kaikuriais kitais pastatais H. buvo žinomas kaip vienas žymiausių Vokietijoje romaninės architektūros centrų. 1945 III 22 anglų-amerikiečių karo aviacija sunaikino Marijos katedrą (1055–1061) su bronzos skulptūrų durimis iš 1015 ir didelės meninės vertės krikštykla iš 1220, šv. Mykolo bžn. (1001–33) su tapytais paveikslais lubose iš 1186 ir šv. Bernvardo kapu, šv. Andriaus bžn. iš XIV a. su 118 m augščio bokštu, šv. Godehardo bžn. iš XII a., viduramžiais statytus buv. mėsininkų gildos rūmus (Knochenhaueramthaus) ir 52% gyvenamųjų namų. Nuo 815 H. yra kat. vyskupo rezidencija, išgarsėjęs vyskupų šv. Bernvardo ir šv. Godehardo laikais.

H. lietuviai. 1953 IV, atvykus iš Schäferhofo prie Nienburgo lietuvių sargybos prie britų armijos daliniui (MSO), buvo įsteigta PLB H. apylinkė. Pradžioje apylinkę sudarė vien tik sargybos dalinio

nariai, apie 30 asmenų. Vėliau į ją įsijungė ir kelios privačiai gyvenančių lietuvių šeimos. Apylinkė gražiai veikė, uoliai minėdavo tautines šventes ir svarbesnes sukaktis, jos nariai gausiai prenumeruodavo lietuvišką spaudą. 1955 X lietuvių dalinys buvo perkeltas į Bückeburgą, ir H. apylinkė likviduota. Apylinkės seniūnu visą laiką buvo dalinio vadas ats. kpt. Ignas Apyrubis. *Pr.Z.*

Hildreth Richard (1807–1865) JAV rašytojas ir istorikas. Nuo 1832 Boston Daily Atlas redaktorius. Kovojo su vergijos institucija. Parašė daug veikalų už vergijos panaikinimą. The White Slave net varžėsi su Uncle Tom's Cabin. Išsp. The Theory of Morals 1844, The Theory of Politics 1853, Despotism in America 1854, History of the United States 1849–51.

M. M. Pingel, An American Utilitarian 1948.

Hilemorfizmas (iš gr. hylē ‚medžiaga' ir morphē ‚forma') metafizinė teorija, pagal kurią kiekviena kūninė būtybė turi du konstitutyvinius sandus—medžiagą ir formą. Šiedu sandai taip vienas su antru santykiškai sujungti, kad jie tiek pat atskirai neįmanomi, kaip be jų yra neįmanomas joks daiktas. Medžiaga — bekokybinis pasyvus tapsmo substratas, forma — tasai principas, kuris šiam substratui suteikia būtį ir apsprendimą. H. teoriją sukūrė Aristotelis, beaiškindamas būties ir tapsmo klausimą: keitimasis nėra perėjimas iš nebūties į būtį, o iš galimybės į aktualybę. Iš Aristotelio H. perėmė arabų filosofai ir vėliau Tomas Akvinietis.

P. Descoqs, Essai critique sur l'hylémorphisme 1924.

Hilferding 1. Aleksandr (1831–1872) rusų slavistas. Savo raštuose iš slavų istorijos ir filologijos pasireiškė reakcingu slavofilu ir rusifikatoriumi, be kitko, veikęs Muravjovą ir Kaufmanną liet. spaudai uždrausti. Valstybinio archyvo direktorius ir senatorius. Išsp. Litva i Zmudz 1863, Barba slavian s nemcami 1864, Istorija slavian 1871. Raštų rinkinys 1868–74.

2. Rudolf (1877–1941) vokiečių socialistų veikėjas, vad. austromarksizmo srovės atstovas. I pas. karo metu varė pacifistinę propagandą ir priešinosi partijos nusistatymui karo kreditus balsuoti. 1906–15 redagavo Vorwaerts, 1918–22 Freiheit. 1917 buvo vienas Nepriklausomųjų socialdemokratų partijos vadų. Nuo 1921 reichstago atstovas. 1922 finansinis vok. ekspertas Ženevos konferencijoje. 1923 Stresemanno kabinete finansų ministeris ir 1928 Muellerio kabinete. 1933 emigravo į Čekoslovakiją, 1938 į Prancūziją. 1940 pateko vokiečių naciams, kurie 1941 IX 17 pranešė, kad H. nusižudęs kalėjimo celėje. Išsp. Die Sozialisierung und die Machtverhaeltnisse der Klassen 1920, Fuer die Soziale Republik 1924, Finanzkapital 31947.

Hill 1. Archibald Vivian (g. 1886) anglų fiziologas. 1935–45 Karališkosios d-jos sekretorius. 1922 drauge su Otto Meyerhofu gavo medicinos ir fiziologijos Nobelio premiją. 1940–45 nuo Cambridge univ. parlamento narys. Išsp. Muscular Activity 1925, Living Machinery 1927, Adventures in Biophysics 1931.

2. David Jayne (1850—1932) JAV diplomatas. Nuo 1898 diplomatinėje tarnyboje. Išsp. The History of Diplomacy in the International Development of Europe 1905–06, World Organization as Affected by the Nature of the Modern State 1911, The Problem of a World Court 1927.

3. Sir Rowland (1795—1879) anglų pašto ministeris. 1839 jo pasiūlymu pradėti vartoti pašto ženklai, vėliau paplitę visame pasaulyje. Išsp. Post Office Reform 1827.

E. C. Smythe, R. H. 1907.

Hillary Edmund, Sir (g. 1919) N.Zelandijos alpinistas. 1951 N. Zelandijos ir britų ekspedicijų į Himalajo kalnus dalyvis, 1952 dalyvavo britų ekspedicijoje į Cho Oyu. 1953 V 29, lydimas napaliečio Tensing Norkay, pasiekė Everesto viršūnę. Autobiografija High Adventure išėjo 1955.

Hillesträm Per (1733–1816) švedų tapytojas ir gobelenų audėjas, mokęsis Paryžiuje 1759, Boucher mokinys, nuo 1773 Meno Akademijos prof. H. gausūs paveikslai iš gustavinių laikų miesčionijos bei liaudies gyvenimo vertingi ir kaip kultūriniai istoriniai paminklai. Meniškai vertingiausi jo naturmortai.

S. Rönnow, P. H. 1929.

Hilliard Nicholas (1537–1619) anglų tapytojas; anglų karalių Elzbietos ir Jokūbo rūmų tapytojas, piešęs daugiausia miniatiūras. Jo paveikslų yra Windsoro pilyje ir privačiose kolekcijos. Išsp. Art of Limning 1911–12.

Hillyer Robert (g. 1895) amerikiečių poetas ir rašytojas. 1934 už eilėraščius gavo Pulitzerio premiją. 1937–45 dėstė Harvardo univ. Išsp. Sonnets and Others Lyrics 1917, The Seven Hill 1928, The Happy Episode 1927, My Heart for Hostage 1942, First Principles of Verse 1950, The Death of Captain Nemo 1949.

Hillman Sidney (1887 žagarėje — 1946 JAV) JAV vienas unijų vadų. 1907 atvyko į JAV. 1915–46 audimo pramonės darbininkų unijų pirmininkas. Vienas CIO steigėjų ir 1935–40 vicepirmininkas. II pas. karo metu turėjo augštą postą karo produkcijos tvarkyme. Visą laiką rėmė F. D. Roosevelto politiką.

M. Josephson, S. H. 1952.

Hillquit Morris (1869 Rygoje — 1933) tikroji pavardė Gilkovič, JAV socialistų partijos vadas. 1893 baigė teisių mokyklą ir pradėjo verstis advokato praktika.

Atstovavo JAV socialistų partijai tarptautinėse konferencijose. Išsp. History of Socialism in the United States 1903 (yra lietuviškas vertimas), Socialism in Theory and Practice 1909, From Marx to Lenin 1921 ir autobiografiją Loose Leaves from a Busy Life 1934.

Hillside New Jersey vst. mst., Newarko priemiestis, 21.000 gyv. Metalo, gumos, asbesto, popieriaus pramonė.

Hylobates žr. Gibonas.

Hylobius abietis žr. Ilgasnapis.

Hylocomium proliferum žr. Gužtvė atžalinė.

Hilozoizmas (gr.) filosofinė pasaulėžiūra, kuri laiko medžiagą būties pamatu ir priskiria jai gyvybę, pasireiškiančią visų pirma sugebėjimu savaime judėti. H. yra būdingas pirminėms filosofijos sistemoms, kuriose dar tebegyvuoja mitologinės pažiūros, bet H. vyravo ir visoje priešsofistinėje gamtos filosofijoje, kad ir kita forma, ir vėliau.

Hilprecht Hermann Volrath (1859–1925) asirologas. 1886–1911 Pennsylvanijos univ. prof. ir muzėjuje semitologijos sk. kuratorius. Keturių ekspedicijų vadovas į Nipurą. 1893–1908 pertvarkė Babilonijos sk. Konstantinopolio muzėjuje. Kasinėjimų rezultatus skelbė The Babylonian Expedition of the University of Pennsylvania 1893–1914. Išsp. Recent Researches in Bible Lands ir Ausgrabungen in Assyrien u. Babylonien.

Hilton James (1900–1954) anglų rašytojas, ypač išgarsėjęs romanu Goodbye, Mr. Chips iš mokytojų gyvenimo, parašytu su gera jausmingumo doze (romanas buvo sudramintas, taip pat pagal jį pastatytas filmas). Pasisekimo paskatintas, jis dar ir kaikuriuose vėlesniuose romanuose grįžo prie to paties veikėjo, taigi į jam gerai pažįstamą medžiagą, nes jo tėvas buvo mokytojas. Antras plačiai žinomas jo romanas Lost Horizon. Pastaruosius kelerius metus H. gyveno Amerikoje ir vertėsi filmams tekstų rašymu. Jo romanai: Catharine Herself 1920, And Now Goodbye 1931, Contango 1932, Knight Without Armour 1933, Lost Horizon (1934 gavo Hawthornden premiją), Goodbye, Mr. Chips (lietuviškai 1952 K. Barėno vertimas), We are not alone 1937, To You, Mr. Chips 1938, Random Harvest 1941, The Story of Dr. Wassell 1944, So Well Remembered 1945, Nothing So Strange 1947, Morning Journey 1951, Time and Time Again 1953.

K.Brn.

Hilversum Olandijos miestas į p.r. nuo Amsterdamo; 85.903 gyv. (1947). Deimantų gludinimo, drabužių ir tekstilės pramonė, galingas radijo siųstuvas ir studija.

Hilzenas 1. Jonas Augustas (1702–1767) vienas stambiausių Lietuvos D. K. didikų, valdęs didžiausius žemės plotus Kurše, Lietuvoje ir Gudijoje. 1749–50 Lietuvos tribūnolo maršalas, 1754 Mstislavo vaivada. Išsp. Inflanty w dawnych dziejach, kur, be dokumentinės medžiagos, sudėjo ir menkaverčių dalykų.

2. Jurgis Mikalojus (1692–1775) nuo 1740 D.L.K. raštininkas, 1745–63 Smolensko vyskupas. Paliko teologinių raštų lenkų kalba.

Himachal Pradeš Indijos sąjungos valstybė v. Himalajuose; 27.914 km², 1,1 mil. gyv. (1951). Žemės ūkiui tinka 28% viso ploto; daugiausia auginama kviečiai, miežiai. Iškasama valgomosios druskos.

Himalajai (skr. ‚sniego rūmai') pasaulyje didžiausias kalnynas, skiriąs Indostano pusiasalį nuo Azijos žemyno; apie 2500 km ilgio, ligi 250 km pločio, sudarytas iš 3 lygiaverčių grandinių. H. turi 200 viršūnių per 7000 m ir 14 viršūnių per 8000 m. Augščiausios viršūnės: Everest (8882 m), Dapsang (8611 m) ir Kinčindzunga (8578 m)) yra Didžiųjų H. dalyje, kuri sudaro takoskyrą tarp Bramaputros ir Indo upių ir yra šiaurinė kalnyno grandis, vidutiniškai 7000 m augščio.

Perėjos yra apie 6000 m nuo j.l., sunkiai praeinamos ir apsnigtos. Pasaulyje augščiausia Ibi-Gamin perėja yra 6200 m. Į pietus tekančios upės prasideda iš ledynų ir prasiveržia pro antrąją kalnų grandinę — Viduriniuosius H., kurie yra ligi 6000 m augščio, turi daugybę didingų viršūnių ir suskaldyti giliais skersiniais grioviais. Šios grandies vidutinis augštis 4000–5000 m. Trečioji (žemiausioji) grandis yra į pietus, tarp Vidurinių H. ir Indijos lygumos, apie 1000–1300 m. Amžinojo sniego linija 4850 m nuo j.l., nors žiemos metu

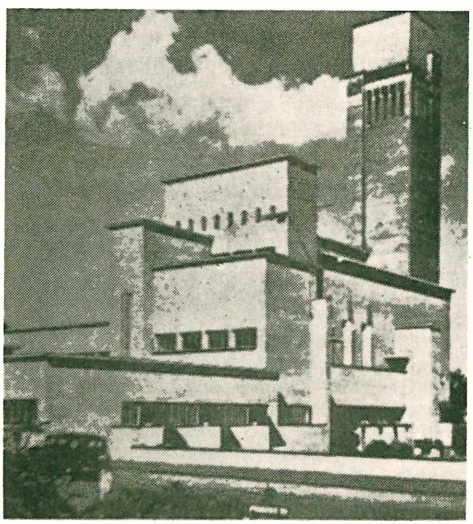

Hilversum

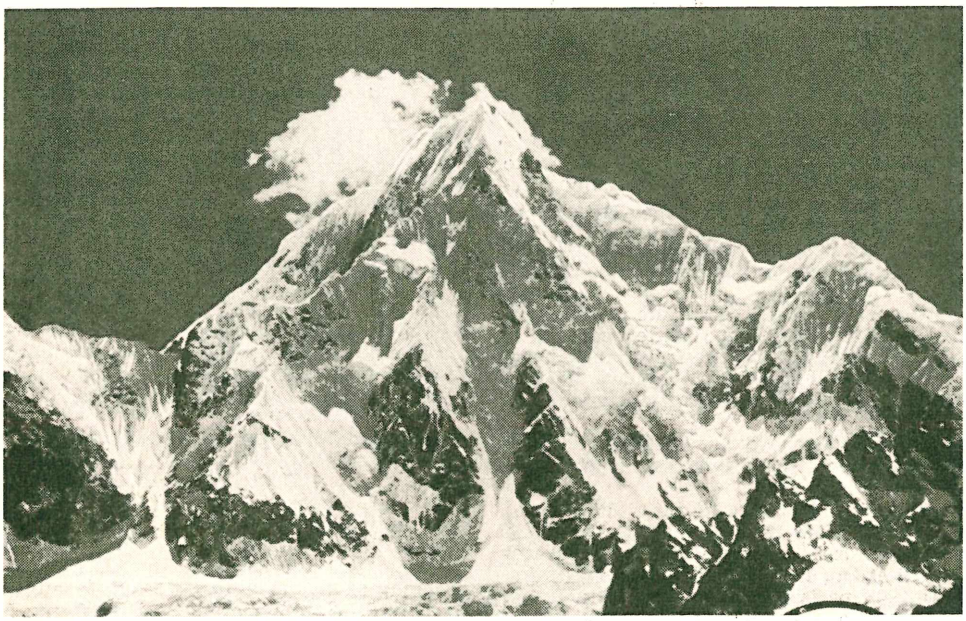

Himalajai

kartais prisninga ir 800 m augštumose. Šiauriniuose šlaituose dėl sauso klimato amžino sniego linija yra apie 400 m augščiau, nekaip į pietus atgręžtoje pusėje. H. sulaiko beveik visą drėgmę, kurią nuo Indijos vandenyno V–X mėn. neša pietų vakarų musonai. Todėl jų pietų pakraščiuose iškrinta rekordiniai kiekiai drėgmenų; Čerrapundži vietovėje (1280 m nuo j. l.) per 5 vasaros mėnesius prilyja apie 12.000 mm lietaus vandens, o 1861 jo iškrito net 22.500 mm. Tačiau toliau juo augščiau, juo mažiau drėgmenų; Indo upės versmių srityje per metus esti 700 mm drėgmenų. Pietų pusėje, kopiant augštyn, sutinkamos visos klimato šiluminės juostos: nuo atogrąžų apačioje, ligi poliarinės viršuje. Ledynų yra visose H. dalyse augščiau 4500 m nuo j.l. Kaikurie ledynai Kašmire nusileidžia ligi 2500 m nuo j.l. Medžiai ir javai auga ligi 3550 m nuo j.l., krūmų randama ligi 4500 m, o kaikurios laukinės gėlės auga net 5850 m augštyje. Geriausios rūšies arbatmedžiai auginami pietų pašlaitėse 600–900 m. nuo j.l.

Geologiniu požiūriu H. yra jauni kalnai, susidarę viduriniame terciaro periode susiraukšlėjus nuo paleozojinės eros suneštoms į buvusią jūrą nuosėdinėms padermėms. Š. kalnyno pakraščiai susidarę iš kalkakmenio, o likusi visa kalnų masė yra iš gneisų, skalūnų, granito ir sianito. Kalnų formavimosi procesas dar nėra visai pasibaigęs, ir dėl to centrinėje jų dalyje dažni žemės drebėjimai.

Jau viduramžiais v. H. buvo žinomos kelios kalnų perėjos, o 1626 portugalas A. Andrada pirmasis apie juos pranešė europiečiams. Pirmieji juos iš arčiau pažino jėzuitai Grueber ir d'Dorville 1661. Moksliniai tyrinėjimai ir bandymai į augščiausias viršūnes įkopti prasidėjo XIX a. Bet tik XX a. viduryje pasiekti didieji laimėjimai: 1953 anglų ekspedicija pasiekė Everesto viršūnę, 1950 prancūzai įkopė į Annapurną, 1954 italai nugalėjo Dapsangą (K_2), 1953 vokiečiai pasiekė Nanga Parbat viršūnę.

S. G. Burrad and H. H. Hayden, Sketch of the Geography and Geology of the Hymalaya Mountains and Tibet 1933; *A. Heim und A. Gansser*, Thron der Götter 1938; *P. Bauer*, Kampf um den Himalaja 1949; *G. Dyrenfurth*, Die Achttausender der Erde 1953; *R. Skuhra*, Sturm auf die Throne der Götter 1953; *K. Mason*, Abode of Snow: a History of Himalayan Exploration 1955.

A.B.

Hymans 1. Louis (1829–1884) belgų istorikas ir publicistas. Išsp. Histoire populaire de la Belgique 1860, Histoire politique et parlamentaire de la Belgique 1869.

2. Paul (1865–1941) belgų politikas. 1894–1914 Briuselio univ. prof., dėstęs parlamentarizmo istoriją. Nuo 1900 liberalų atstovas parlamente. I pas. karo metu su specialia misija važinėjo pas JAV prezidentą Wilsoną. 1915–20 Belgijos atstovas Anglijoje. 1918 užsienio reikalų ministeris ir Belgijos atstovas taikos konferenci-

joje ir ligi 1925 Belgijos atstovas Tautų sąjungoje. 1921 Tautų sąjunga, norėdama sušvelninti Želigovskio smurto aktą, H. pavedė sudaryti projektą ir išspręsti Lietuvos sostinės Vilniaus bylą. H. buvo keliais atvejais užsienio reikalų ministeris. Belgų akademijos narys. Išsp. Histoire parlamentaire de la Belgique 1897–1900, La neutralité belge 1915, Fragments d'histoire 1940.

Hymanso projektas. Lenkijai sulaužius Suvalkų sutartį, ginčas tarp Lietuvos ir Lenkijos dėl Vilniaus ir Vilniaus krašto teritorijos, Lietuvai sutikus, buvo atiduotas spręsti Tautų Sąjungai. Nepavykus suorganizuoti plesbiscito ginčijamai teritorijai spręsti, Tautų sąjungos taryba rekomendavo pradėti tiesiogines derybas, pirmininkaujant Hymansui, kuris 1921 V 20 pateikė pirmąjį projektą, kuriuo abi valstybės, pripažindamos viena kitos suverenitetą, laiko, kad bendrieji interesai reikalauja specialinių bendradarbiavmo formų. Lietuva turėjo sudaryti federacinę valstybę iš dviejų autonominių Vilniaus ir Kauno kantonų, suorganizuotų Šveicarijos pavyzdžiu. Centro vyriausybė būtų turėjusi tokią pat kompetenciją, kaip ir Berno federacinė valstybė. Federacijos sostinė Vilnius. Kariuomenė būtų suorganizuota regionalinio rekrūtavimo pagrindu su vieninga vyriausia vadovybe. Lietuvių ir lenkų kalbos būtų oficialios kalbos visoj valstybėj; tautinėms mažumoms suteikiamos plačios garantijos. Užsienio santykiams palaikyti buvo numatyta bendra užsienio taryba, sudaryta iš 6 atstovų, kiekvienos šalies po 3. Be to, buvo numatytos abiejų seimų delegacijos svarstyti politiniams aktams, kurie reikalingi įstatymų leidėjų sankcijos. Karinius santykius numatyta tvarkyti karo apsigynimo sutartimi. Ekonominius ir tranzito reikalus buvo numatyta tvarkyti ekonomine sutartimi, einančia toliau, negu didžiausio palankumo klauzule. Susitarimo taikyti muitams ir bendros reikšmės ekonominiams klausimams tyrinėti buvo numatyta sudarytį bendrą ekonominę tarybą, o Lenkijai numatyta suteikti teisę laisvai naudotis Lietuvos uostais ir Lietuvos teritorija prekių transportui. Nors pirmasis H. projektas ir buvo priimtas abiejų vyriausybių diskusijų baze, tačiau su juo nei viena nesutiko, nors dėl skirtingų motyvų. Tada H. 1921 IX 3 pateikė antrą projektą, kuriuo Lietuvos konstitucinė santvarka nebūtinai turėtų būti federacija, bet Vilniaus autonominiam kantonui paliekamos tos pačios teisės, kaip ir pirmame projekte, o centrinė valdžia Vilniaus kantono atžvilgiu turėtų tas pačias teises, kaip ir Šveicarijos federacinė valdžia kantono atžvilgiu. Užsienio reikalų santykiai, ekonominiai ir karo santykiai būtų tvarkomi tais pačiais pagrindais, kaip ir pirmame projekte. Tačiau, kad paveiktų Lietuvos vyriausybę, buvo numatyta perduoti Lietuvai Klaipėdos krašto suverenitetą su Lenkijos teise Klaipėdos uostu naudotis. H.P. esmė, kad ji numatė tarp Kauno ir Vilniaus federaciją, analogišką Šveicarijos kantonų federacijai ir senajai austrų-vengrų federacijai. H.P. buvo atmestas Lietuvos, kadangi jis ją statė į Lenkijos atžvilgiu vasališką padėtį, ir Lenkijos, nes ji nesutiko pripažinti Lietuvos suvereniteto Vilniaus krašte. *D.Kr.*

Himationas (gr. himation) senovės graikų ant chitono nešiotas pailgas apsiaustas, kuriuo kaip norėdami apsisupdavo, o moterys apvyniodavo ir galvą, tad tik veidas telikdavo nedengtas.

Himationas

Himedži, Himeji, Japonijos miestas p. Hondo salos dalyje, į v. nuo Kobes; turi 212.000 gyv. (1950, 1945 — 83.167). Medvilnės, odų, medžio ir chemikalų pramonė. Netoli H. miesto yra dvi garsios pilys: viena vadinama baltoji pilis, kita — juodoji pilis.

Himenėjas (gr. Hymenaios, lot. Hymenaeus) 1. Graikų vestuvinė daina, dainuojama, lydint nuotaką iš tėvų namų per vestuvių puotą; tos dainos refrenu „Hymen, o Hymenaie' kreipdavosi į vestuvių dievą H.

2. H., arba Himenas, vestuvių dievas, Dioniso ir Afroditės arba Apolono ir vienos mūzos sūnus. Mene vaizduojamas švelnus, beveik moteriško grožio jaunuolis su vestuviniu degalu ir vainiku rankose.

Himera sen. graikų miestas šiaurinėje Sicilijos pakrantėje, joniečių graikų iš Zanklės apie 650 pr. Kr. įkurtas. 480 pr. Kr. graikai nugalėjo kartaginiečius prie H. Atkasta Pergalės šventovė. Kartaginiečiai sugriovė H. 408 pr. Kr.

T. J. Dunbanin, Western Greeks 1948.

Himeras graikų mitologijoje Afroditės sūnus, jos ir Ero palydovas, ilgesio ir meilės troškimo suasmeninimas.

Himerijus graikų sofistas iš Prūsos Bitinijoje apie 315–386 po Kr., pagarsėjęs retorikos mokytojas Atėnuose. Išlikusios jo prakalbos rodo puošnų stilių. Daug reminiscencijų iš senesniųjų lyrikų.

Himetas (gr. Hymettos) ilgas be medžių kalno gūbrys 1027 m Atikoje į r. nuo Atėnų, dabar Trelovuni. Senovėje buvo gar-

sus savo melsvai pilku marmoru ir iki šiol medumi.

Himilkonas kartaginiečių vadas, 406 pr. Kr. užkariavęs didesnę Sicilijos dalį. 397 buvo nugalėtas Dionisijaus Vyresniojo, ir nusižudė.

Himmelheber Hans (g. 1908) etnologas, gydytojas, atlikęs 6 keliones į Afriką ir Alaską (1933–53) pas negrus ir eskimus, rinkdamas liaudies meną ir buitinės jų kultūros duomenis. Išsp. Volksdichtung d. Eskimo 1951, Volksdichtung d. Neger 1951.

Himmler Heinrich (1900–1945 nusižudė) vokiečių nacių veikėjas, profesijos agronomas. Jau 1923 dalyvavo nacių surengtame Miuncheno puče. Nuo 1929 SS dalinių viršininkas. Nuo 1934 Gestapo viršininkas, vėliau visos policijos viršininkas. Suėmė į savo rankas ginkluotų partiečių vadovavimą ir sudarė tvirčiausią atramą Hitlerio režimui. Įsteigė 17 koncentracijos stovyklų. Vienas žiauriausių vokiečių nacių vadų, vykdęs karo metu gyventojų deportacijas bei žudynes. 1943 vidaus reikalų ministeris. 1944, po Hitlerio atentato, armijos vadas. Jieškojo separatiško susitarimo su JAV ir Anglija. 1945 areštuotas prie Lüneburgo.

H. R. Trevor-Röper, The Last Days of Hitler 1947.

Himnas (gr. hymnos) 1. Bažnytiniai H. yra speciali kilnesnė maldos forma. Skiriasi nuo paprastos maldos tuo, kad H. yra palydimas giedojimo, muzikos (kartais šokio) ir tuo būdu priartėja prie poezijos. H. kaip malda nėra prašymas; čia užmirštama asmeniškumas ir imama entuziastiškai garbinti dievybė ir jai dėkoti už gėrybes, turimas gamtoj, už gamtos grožį. Tuo būdu H. yra religinio jausmo lyrinė išraiška. H. pasitarnauja ir liturgijai, išreikšdamas religinius jausmus ar moralines aspiracijas tiek H. autoriaus, tiek bendruomenės, kuriai jis yra sukurtas.

Visos senovės religijos turėjo savo H. Kaikurie jų yra didelės literatūrinės vertės ir drauge religijų istorijos dokumentai. Žinomi H. pvz. egiptiečių Nilui ir Amonui, asiriečių – babiloniečių Mardukui, Ištarai, indų Rigvedos, persų Gatha, žydų psalmės ir kt.

Žydų tikėjimo tradicija gausiai vartoti religinio gyvenimo išorinėms apraiškoms H. buvo perduota ir krikščionybei. Psalmės, kurios yra gražūs H. vienam, tikrajam Dievui, sudarė pirmųjų krikščionių liturgijos žymią dalį. Gi ir kaikurios N. Testamento šv. Rašto vietos krikščionių liturgijoje virto H.: Magnificat, Benedictus, Nunc dimittis. Tačiau krikščioniškieji H. tikra prasme pradeda atsirasti tik IV a. Pirmasis Vakarų Bažnyčios himnologas yra šv. Hilarijus iš Poitiers, nors nė vienas iš jam priskiriamų H. nėra jo kūrinys; jo sukurtieji H. mūsų laikų nepasiekė. Iš šv. Ambraziejaus, kuris labai iškėlė H. reikšmę liturgijoje, sukurtųjų H. yra žinomi 4: Deus creator omnium, Aeterne rerum conditor, Iam surgit hora tertia, Iesu redemptor gentium. Visi šv. Ambraziejaus H. yra ketureiliai jambai. Jis norėjo, kad jo sukurtuosius H. žmonės giedotų bažnyčioje ir teisinasi, kodėl juos įvedęs. Tai rodo, kad H. buvęs naujas dalykas ano meto liturgijoje. Šv. Augustinas, būdamas Milane, eidavo klausytis tų giedojimų ir jais žavėdavosi, tačiau dar tik kaip paprastas smalsuolis. Šv. Paulinas iš Nolos taip pat yra rašęs H., bet jie nėra išlikę. Gausiai H. parašė Prudentijus. Jo H. yra ilgi, retai pasiekia lyrinio subtilumo ir dažnas yra vien paprasta malda. Brevioriuje esantieji 7 Prudentijaus H. yra imti iš ilgesnių jo kompozicijų; tarp jų gražus Salvete flores martyrum, skirtas Nekaltų Kūdikių šventei. V a. Sedulijus ir Klaudianas Mamertas, VI a. Enodijus iš Pavijos ir Fortunatas iš Poitiers taip pat rašė H., kurie šiandien vartojami Romos liturgijoje.

H. žydėjimo periodas yra viduramžiai. Šv. Ambraziejaus įvestas paprotys vėlesniais laikais taip įsigalėjo, kad reikėjo net sinodams susirūpinti H. užplūdimu liturgijoje ir jų vartojimą apriboti. Dėl to suprantama, kodėl Romoje H. į liturgiją buvo įvesti palyginti vėlai: tik apie 1000. Tačiau viduramžių vienuoliai, ištobulinę officium divinum, sudarė sąlygas ir himnologijai pražydėti. Ispanijoje mozarabinėje liturgijoje yra pilna H., nors jų poetinė vertė nedidelė. Gausiai H. sukūrė Airija, tačiau čia jie buvo skirti daugiau privačiai vartoti, negu liturgijai.

Karolingų laikais himnografija susilaukė žymių autorių: Paulus diakonas (jo H. Ut quaeant laxis šv. Jono Krikštytojo garbei), Paulinas II Akvilėjos patriarchas, Alkuinas, Teodulfas iš Orleano (autorius H. Gloria laus et honor — Verbų procesijai). Tai vis buvo Karolingų rūmų poetai. Vėliau himnografijai vadovavo S. Gallo mokykla, kuri daugiau dėmesio kreipė į klasikinę tradiciją ir eiliavimo formą. Iš to laiko turime vad. sekvencijas ir tropus. Visų himnografų priekyje stovi Notker Balbulus (m. 912). Dabar H. gausiai vartojami ir liturgijoje. Iš šio laiko yra nežinomo autoriaus H. Ave maris stella. Viduramžių himnografija virto tarsi mokslo šaka. Retas to laiko rašytojas nebuvo drauge ir himnologas. H. kompozicija įėjo į kultūrinio išsilavinimo programą. Dėl to šiandien sunku atsekti ano meto H. autorius, betgi H. kokybė neatitinka jų kiekybės. Pagrindinės jų savybės — ritmo laisvumas ir kalbos prastumas. Iš to laiko turime popularius Alma Redemptoris Mater ir Salve Regina, sukurtus vokiečio iš Rei-

chenau Hermano Der Lahme (Contractus), Victimae paschali laudes — Konrado II ir Henricho III kapeliono burgundiečio Wipo.

XII ir XIII a. davė visą eilę puikių H. autorių, tarp kurių pažymėtini Petras Venerabilis, šv. Bernardas (nors daugelis jam priskiriamų H. nėra jo plunksnos), Petras Abelardas ir ypač Adomas a S. Victore — vienas iš žymiausių viduramžių poetų. Šv. Tomas Akvinietis sukūrė H. Švč. Sakramento garbei ir liturgijai: Pange lingua (su finalu Tantum ergo), Lauda Sion (su O salutaris Hostia), Sacris solemniis, Adoro te devote. To pat meto Dies irae priskiriama Tomui de Celano ir Stabat Mater — Jacopone de Todi.

H., kurie pamažu įėjo į liturgiją, 1500, reformuojant liturgines knygas, taip pat buvo reformuoti, dažniausiai sutrumpinti, sukarpyti ir šitaip kaikurie sužaloti. Naujajame officiume H. yra moderniški, akademinio tipo, dažniausia be poetinės vertės. Tarp paskutiniųjų laikų himnologų pažymėtinas prancūzas J. B. Santeuil.

U. Chevalier, Repertorium hymnologicum 1892–94; *J. Julian,* Dictionary of Hymnology 1907; *H. A. Daniel,* Thesaurus hymnologicus 1841–56; *F. J. Mone,* Lateinische H. d. Mittelalters 1853–55; *G. M. Dreves ir C. Blume,* Analecta Hymnica Medii Aevi 1886; *M. Manitius,* Geschichte der christl. latein. Poesie 1891.

J. V.

2. Pasaulietiniai H. Šalia tikybinių H. yra tautiniai, valstybiniai H. Jau apie 1880 tam tikromis progomis Seinų kunigų seminarijos klierikai lietuviai pradėjo giedoti tautinį H. iš Adomo Mickevičaus Pono Tado ‚Tėvyne, Lietuva, tu kaip sveikata'. 1887 į JAV atvyko kun. Petras Abromaitis (1854–1911), vienas pasižymėjusių Seinų seminarijos dainininkų. Susivienyjimo Lietuviszku Katalikiszku Draugiju seimo metu 1888 X 30 pirmą kartą Mahanoy City, Pa. JAV po pamaldų jie giedojo minėtą tekstą, pavadintą ‚himna Narodawa Lietuviszka', vargonais pritariant kitam seiniškiui kun. M. Juodišiui. Iš čia H. paplito po visas kolonijas. 1893 X 28 Plymont, Pa. minint Simono Daukanto 100 metų gimimo sukaktį, kurią rengė Vyskupo Valančiaus d-ja, buvo sugiedotas kitas H. ‚Lai gyvuoj mus tauta'. Jam žodžius parašė kun. Jonas Žilius (Jonyla), juos skirdamas kun. Antano Miluko garbei. 1898 Tėvynės Sargas paskelbė vysk. A. Baranausko ‚Tu Lietuva, tu mieliausia mūsų motinėle', paragindamas laikyti mūsu ‚tautiška giesme', melodija plačiai žinomos dainos Eina garsas. Šios pastarosios dainos keletą metų ėjo lenktynių vakarų parengimuose visose JAV kolonijose. Dr. Pietaris XIX a. pabaigoje tautos H. siūlė priimti ‚Dievas galybių su mumis, Dievas Jokūbo — apgynėjas mūsų'. 1902 4–5 nr. Žinyčioje išspausdintas Maironio žodžiams Kur bėga Šešupė su pabaiga Neapleisk, Augščiausias, mūsų originalus Č. Sasnausko kūrinys, sukėlęs ginčų spaudoje dėl noro tautos H. laikyti. Kiek vėliau dideli ginčai kilo ir dėl Sauerveino Lietuviais esame mes gimę, kai St. Šimkus savo rengiamuose koncertuose pradėjo dainuoti. 1898 Varpo 6 nr. priede buvo išsp. dr. V. Kudirkos dabartinis H. Lietuva, Tėvynė mūsų, kuris buvo pirmą kartą viešai sugiedotas 1905 VI 6 Vilniaus miesto teatre

Lietuvos himnas

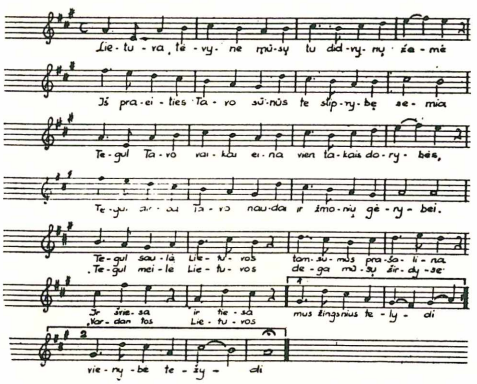

Jungtinių Amerikos Valstybių himnas

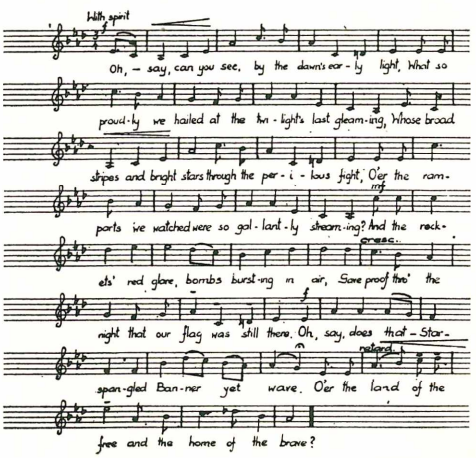

su choru M. Petrauskui vadovaujant. Lietuviškos idėjinės organizacijos turi savo H.: vyčiai, pavasarininkai, jaunalietuviai, blaivininkai ir kt. JAV H. Star-Spangled Banner sukurtas 1812 Francis Scott Key, kuriam muziką parašė John Stafford Smith (1750–1835). Tekstas parašytas anglų laivams bombarduojant šalia Baltimorės, Md. fortą Mc Henry.

J. Žilevičius, Himnas ir marsalietė (Švietimo Darbas nr. 9–10, 1921). *J.Ž.*

Hinayana budistų askezės metodas, aiškinąs, kaip budistas vienuolis turi gyventi, kad po mirties pasiektų nirvaną.

Hindemith Paul (g. 1895) vokiečių naujosios muzikos kompozitorius. Muziką pradėjo studijuoti Frankfurto konservatorijoje pas Arnoldą Mendelssohną ir Bernhardą Sekles. 1915 H. tapo Frankfurto operos kapelmeisteriu ir 1923 tos operos dirigentu. Tuo pačiu metu jis įsteigė pasižymėjusį Amar stygų kvartetą, kuriame ir pats grieždavo. Be savo tiesioginio muzikos darbo, H. kaip violistas virtuozas važinėjo koncertuodamas po Europą ir Ameriką.

P. Hindemith

H. individualus muzikos stiliaus išsivystymas kompozijoj prasideda nuo 1921. Susidomėjimas jo originalia muzikos kūryba palaipsniui didėja: 1925 Vienos muzikos festivalyje griežiamas jo koncertas fortepionui ir dvylikai solo instrumentų, o 1926 Dresdeno operoje, diriguojant Fr. Buschui, su dideliu pasisekimu atliekama opera Cardillac. 1927–37 H. Berlyno Muzikos Akademijoje dėstė kompoziciją. Hitleriui valdant Vokietiją, H. muzika buvo pasmerkta, kaip netinkanti naujosios Vokietijos dvasiai. Tos aplinkybės jį privertė palikti savo kraštą. 1935 H. buvo pakviestas į Turkiją kultūriniam muzikos gyvenimui organizuoti. 1937 atvyko violos koncertų gastrolėms į JAV. Čia H. koncertų programą sudaro jo paties kūryba. 1940-53 profesoriavo Yale univ. H. muzikoj vyrauja polifoninis stilius, ankstyvesniose kompozicijose artimas atonalumui. Jo melodijoje protarpiais jaučiama dvylikos tonų muzikos sistemos įtaka. H. savo kūryboje vengia romantinės išraiškos. Vėliaujis susidomi senu klasikiniu muzikos stiliumi ir vokiečių viduramžių liaudies muzikos formomis. Tačiau tą medžiagą jis naudoja moderniu muzikinės kūrybos pavidalu.

H. parašė kelias operas, kurių žymiausia Mathis der Maler. Jis yra autorius daugelio orkestrinės muzikos kūrinių. Iš jų pažymėtini: baletas Nobilissima Visione, Philharmonic Concerto, Concerto for Orchestra, Die Harmonie der Welt. H. kamerinę kūrybą sudaro trio, kvartetai, instrumentinės sonatos, serenados ir kt. mišriųjų instrumentų veikalai; veikalai fortepionui bei dalykai chorui.

Išsp. Unterweisungen im Tonsatz 1937–39, Aufgaben fuer Harmonieschueler 1943–49, Harmonieuebungen fuer Fortgeschrittene 1948–49, J. S. Bach 1950, A Composer's World 1952.

A. Einstein, P. H. (Modern Music 3 tt.); *P. Bekker,* Briefe an zeitgenoessische Musiker 1932; *H. Strobel,* P. H. ³1948. *J.Kč.*

Hindenburg Paul von (1847—1934) vokiečių feldmaršalas ir Vokietijos prezidentas. Jo pilnas vardas ir pavardė Paul Ludwig Hans Anton von Hindenburg und Beneckendorff. 1866 dalyvavo austrų prūsų kare ir 1871 — 71 prancūzų prūsų kare. Po 1871 karo baigė karo akad. ir 1878 tarnavo Generaliniame štabe. 1896 VIII korpo štabo viršininkas, 1903 IV korpo vadas. 1911 išėjo į atsargą. 1914 buvo pašauktas aktyvion karo tarnybon. 1914 VIII 22 paskirtas 8-sios armijos vadu. Jo armijos štabo viršininkas buvo gen. Ludendorff, kuris dažnai yra laikomas pergalingų kautynių autoriumi. 1914 VIII–IX po keleto kautynių (Tannenberg, Prūsų ež.) visiškai sunaikino rusų Samsonovo ir Rennenkampfo armijas. 1914 XI 1 H. Rytų fronto vadas, 1915 Rusijos fronto vadas. 1916 po gen. Falkenhayno paėmė generalinio štabo viršininko pareigas ir liko Centro Europos valstybių karo jėgų viršininku. Totalinam karui pritaikyta karo programa buvo pavadinta H. planu, nors tikrasis to plano autorius buvo W. Rathenau. H. sumanymu buvo pradėta tvirtinti gynimosi linija, kuri ėjo nuo Lens per Saint Quentin ligi Reimso. Betgi santarvininkų kariuomenė šią liniją 1918 IX pralaužė. 1918 III–VII H. pradėtasis puolimas santarvininkų buvo sulaikytas, ir H. pradėjo tvarkingai atitraukti vokiečių kariuomenę iš nukariautųjų sričių. Karui pasibaigus, H. gyveno Hannoveryje ir politiniame gyvenime nedalyvavo. Betgi Vokietijos monarchistų ir Prūsijos junkerių bei įvairių vokiečių konservatorių sluogsniuose H. turėjo didelį pasitikėjimą, ir 1925, Ebertui mirus, buvo išrinktas Vokietijos prezidentu. 1932 prezidentiniuose rinkimuose su demokratinių grupių pagalba nugalėjo Hitlerį, ir vėl buvo perrinktas prezidentu. Tačiau atstatė kanclerį Brüningą ir 1933 kanclerio pareigas pavedė Hitleriui, tuo

P. Hindenburg

būdu palengvindamas nacionalsocialistams įsigalėti. Išsp. Aus meinem Leben. 1934 Enders išspaudino laiškus, kalbas, pranešimus.

J. W. Wheeler-Bennet, The Wooden Titan 1936; *W. Goerlitz,* H. 1953; *F. Meinecke,* Die deutsche Katastrophe 1946.

Hyndman Henry Mayer (1842 — 1921) anglų socialistinio sąjūdžio veikėjas. 1881 įk. socialdemokratų federaciją, kuri 1911 pasivadino Britų socialistų partija ir kuriai vadovavo H. Buvo nepatenkintas anglų politika Indijoje. Išsp. England for All 1881, The Historical Basis of Socialism 21896, The Future of Democracy 1915, The Evolution of Revolution 1920, Economics of Socialism 1896, Commercial Crises of the Nineteenth Century 1892, The Record of an Adventurous Life 1911.

Hindö, kitaip Hinnö, didžiausia Norvegijos Lofotų salyno sala; 2238 km², 23.965 gyv. (1950), uostas Harstad.

Hindrey Karl August (g. 1875) estų rašytojas ir menininkas. Tapybos mokėsi Petrapilyje Stieglitz'o mokykloje ir Münchene. Nuo 1904 pradėjo bendradarbiauti spaudoje (Postimes ir Päevalet), rašydamas meno ir kultūros klausimais. Pasižymėjo karikatūromis ir vaikų knygų iliustracijomis. Betgi H. daugiau garsus kaip rašytojas. H. romanai ir novelės išskirtini stiliaus grakštumu, tematika bei veikiančių asmenų giliu psichologijos pažinimu. Labiausiai vertinama psichologinė novelė Žaibo šviesa 1932. Populariūs istoriniai romanai Urmas ir Merike, Saulėlydis.

Hinduizmas žr. Induizmas .

Hindukušas Afganistano kalnynas į v. nuo Himalajų ir Karakorumo. Augščiausia viršūnė Tirač-Mir 7750 m.

Hindus Maurice, tikroji pavardė Geršon (g. 1891) JAV rašytojas. 1905 iš Rusijos atvyko į JAV. Daug važinėjo Europoje ir Artimuosiuose Rytuose ir rūpinosi amerikiečius supažindinti su tų kraštų politiniu ir kultūriniu gyvenimu. 1938 išspausdino autobiografinį veikalą Green Worlds. Išsp. Peasant and Revolution 1920, Broken Earth 1926, Humanity Uprooted 1929, Red Bread 1931, The Great Offensive 1933, Moscow Skies 1936, We Shall Live Again 1939, Sons and Fathers 1940, To Sing with the Angels 1941, Mother Russia 1943, The Cossacks 1945, The Bright Passage 1947, In Search of a Future 1949, Magda 1951.

Hinsdale Illinois vst. mstl., apie 9846 gyventojus (1951). Čia yra vienas lietuvių marijonų centrų, kur 1924 buvo pastatyti vienuolyno namai ir atidarytas naujokynas. Nuo 1926 čia veikė berniukų kolegija, 1931 perkelta į Thompson, Conn. Vėliau, nuo 1934 rudens, ten pat atidaryta ligi šiol veikianti Tėvų Marijonų seminarija. 1937 VI 6 pašventinta nauja koplyčia. Tėvai marijonai savo nuosavybę yra pavadinę Marijos Kalneliu (Marian Hills).

Hinterlandas (vok.), ar užnugaris, siauraja prasme teritorija, turinti organiškų ūkinių ryšių su kuriuo nors uostu ar pajūrio ruožu. Normaliai tie ryšiai yra komerciniai ir transporto. Savo ekonomine veikla H. gravituoja į kurį nors vieną uostą ar kelis gretimus uostus; pvz. Lenkija yra H. Dancigo ir Gdynės uostų. Klaipėdos natūralusis H. apima visą Nemuno upyną su v. Gudijos dalimi. H. didumas priklauso nuo kelių tinklo, kuriuo esamasis centras absorbuoja jo gamybos išteklius eksportui ir patenkina savo prekyvietės paklausą. H. plotas gali būti dirbtiniu būdu sumažintas valstybių sienomis. Pvz. Klaipėdai esant Vokietijos teritorijoje, ji netenka beveik viso savo laisvo hinterlando ir paliekama ūkiškai sunykti arba tegalima dirbtinai palaikyti. Plačiąja prasme H. reiškia betkurio miesto ūkinę ir kultūrinę aplinką, su kuria jis yra organiškai suaugęs. Pirmą kartą H. terminas pavartotas D. Britanijai ir Vokietijai 1890 R. Afriką dalijantis. Tada vokiečių diplomatai įtikinėjo, kad, valstybei paėmus valdyti kurį nors pajūrį, jai turi atitekti ir to pajūrio H. ligi tos vietos, už kurios prasideda kitos valstybės administruojama teritorija. *A.B.*

Hintze Otto (1861–1940) vokiečių istorikas, 1913–23 Berlyno univ. prof. Išsp. Die Hohenzollern und ihr Werk 1915, Historische und politische Aufsätze 1908–09.

Hinzelin Émil (1865–1937) prancūzų poetas ir romanistas. Išsp. Poèmes et poètes 1890, Tout un âme 1892, Stenka Razin 1892, Kleber 1916, Notre Joffre 1917 ir kt.

Hiolle Ernest (1834 — 1886) prancūzų skulptorius, sukūręs daug mitologinių statulų ir biustų, dekoravęs Panteoną ir šv. Antano bažnyčią Paryžiuje.

Hjorth Bror (g. 1894) švedų skulptorius ir tapytojas, prancūzų skulptoriaus ir tapytojo Bordelle mokinys, Meno augštojoje mokykloje paišybos prof. 1949. Savo suprastintu, dažnai primityviu formos perteikimu H. yra vienas iš būdingiausių šių dienų švedų plastinio meno atstovų.

Hjortö Knud (1869–1931) danų rašytojas, vienas iš pirmaujančių danų prozaikų. H. vaizduoja provincijos gyvenimą, sielos būseną, kurioje vyksta kova tarp svajonių ir tikrovės. Ypač puikiai jis sugeba vaizduoti moteris ir vaikus. Išleido Hjeme fra egnen 1905, To verdener 1906, Rasmus 1909, Den fertabte sön 1910, Den gule krönike (Geltonoji kronika) 1923.

Hjortzberg Olle (g. 1872) švedų tapytojas, 1911—41 Augštosios meno mokyklos prof. H. yra dekoravęs daugelį švedijos bažnyčių, iliustravęs švedų psalmyną, katekizmą, Gustavo V bibliją. H. nupiešė viršelį ir lietuvių rašytojo Igno Šeiniaus 1942

švedų kalba išleistam romanui I väntan på undret (Stebuklo belaukiant). H. stilius primena asirų bei bizantinio meno stilius.

Hyoscyamus žr. Drignė.

Hipa (Hippo) antikinių miestų šiaurės Afrikoje vardas. 1. Hippo Regius (vėlyvesnis lot. kalba Hippona) prie šių dienų Bône Alžire, senas finikiečių įkurtas prekybos uostas, 697 arabų sugriautas.

2. Hippo Zarytus (ir Diarrhytos) prie šių dienų Bizertos.

Hiparchas (gr. Hipparchus) 1. Atėnų tirono Pisistrato sūnus ir nuo 527 pr. Kr. jo įpėdinis, Hipijaus brolis, meno ir mokslo mėgėjas. 514 įžeistųjų jaunuolių Harmodijaus ir Aristogitono nužudytas.

2. H. (II a. pr. Kr.) graikų astronomas. H. atrado ekvinokcijos taškų preciziją ir sudarė šviesiausių žvaigždžių katalogą. Iš jo raštų teišliko tik jaunystėje atliktas darbas Arato veikalo ‚Fainomena' komentaras. Apie kitus jo veikalus žinome iš Ptolemėjo veikalo Almagest. H. rašė ir iš geografijos srities. Jis įvedė vietos nustatymą pagal geografinį ilgį ir plotį. Iš Strabono žinome apie jo neigiamą Eratosteno matematinės geografijos kritiką.

H. Balss, Antike Astronomie 1949.

Hiparchas Aleksandrijos observatorijoje

Hiparionas išnykęs kanopinis žinduolis. Jo kaulų randama Europos, š. Afrikos, Indijos ankstyvajame pliocene. H. artimas dabartiniams arkliams, bet skiriasi savo ūgiu.

Hipatija (gr. Hypatia) iš Aleksandrijos matematiko Teono duktė ir mokinė, eklektinio neoplatonizmo atstovė, graži, gudri ir iškalbinga, filosofijos ir matematikos profesorė. Sukurstytos prieš stabmeldžius minios buvo akmenimis užmušta 415. Anglas Kingsley parašė romaną, pavadintą jos vardu.

W. A. Meyer, H. von Alexandria 1886.

Hipėjai (gr. Hippeis) senovės graikų kariuomenės raitininkai. Spartoje hiparmosto, Atėnuose 2 hiparchų vadovaujami. Periklio laikais Atėnų valstybės raitininkus sudarė abiejų turtingiausių sluogsnių 1000 vyrų. H. vardu Atėnuose vadindavo ir turtingumo antrąją piliečių klasę.

Hiper- (gr.) sudėtiniuose žodžiuose reiškia ‚daugiau kaip norma'.

Hiperbolė (gr. hyperbolē ‚užmetimas') II eilės plokščia kreivė su neigiamuoju diskriminantu. Tuo būdu tiesialinėje koordinatų sistemoje lygtis $f(x, y) = Ax^2 + Bxy + Cy^2 + Dx + Ey + F = 0$ vaizduoja H., jei diskriminantas $4AC—B^2$ yra neigiamas. H. lygčiai galima duoti formą $\frac{x^2}{a^2} - \frac{y^2}{b^2} = 1$, tinkamai parinkus koordinatų sistemą. Jei, be to, ši sistema yra ortogonalinė, tai a ir b atitinkamai vadinamos realinė ir menamoji vyriausios pusašės. Tada x-sų ir y-kų ašys yra dvi H. simetrijos ašys.

H. turi dvi šakas, nusitęsiančias į begalybę. H. galime nusakyti kaip plokščią kreivę, kurios kiekvieno taško atstumų skirtumas nuo dviejų pastovių taškų (vad. židinių, arba fokusų) yra pastovus dydis, būtent 2a. Židinio atstumas nuo H. centro žymimas c, o santykis $e = \frac{c}{a}$ yra didesnis už 1; šis santykis vad. H. astronominiu ekscentricitetu. Iš čia išvedama kita būdinga H. geometrinė savybė: betkurio H. taško atstumų nuo židinio ir tam tikros tiesės (direktrisos) santykis yra pastovus, lygus e. Pagaliau į H. galima žiūrėti kaip į tam tikrą apskritimo perspektyvinį vaizdą. Žr. Kūgio pjūviai.

Hiperboloidai tam tikri antrosios eilės centriniai paviršiai. Parinkę koordinatų sistemą taip, kad jos pradžia būtų H. centre, o ašys sutaptų su trimis vyriausiomis H. ašimis, H. lygtis suvedame į vieną iš šių formų:

$$1. \quad \frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} - \frac{z^2}{c^2} = 1.$$

Tai yra vienadalio H. lygtis. Vienadalio

H. pjūviai plokštumomis z = h yra elipsės, plokštumomis y = kx — hiperbolės. Kai a=b, turime vienadalį sukimosi H., kuris gali būti gautas hiperbolės $\frac{y^2}{b^2}-\frac{z^2}{c^2}=1$, stovinčios YOZ plokštumoje, sukimu aplink Z-tų ašį.

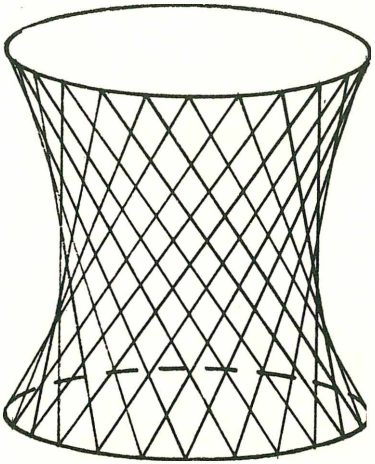

Vienadalis hiperboloidas

Nuostabus faktas, kad tiesės

(1)... $\frac{x}{a}+\frac{z}{c}=k\left(1+\frac{y}{b}\right)$, $k\left(\frac{x}{a}-\frac{z}{c}\right)=1-\frac{y}{b}$

ir

(2)... $\frac{x}{a}-\frac{z}{c}=m\left(1+\frac{y}{b}\right)$, $m\left(\frac{x}{a}+\frac{z}{c}\right)=1-\frac{y}{b}$

visais savo taškais stovi vienadalio H. paviršiuje; jos vadinamos vienadalio H. sudaromosiomis.

Lengva matyti, kad (1) sistemos sudaromosios kerta visas (2) sistemos sudaromąsias, ir atvirkščiai; priešingai, tos pačios sistemos skirtingos sudaromosios yra prasilenkiančios tiesės.

Be (1) ir (2) sistemos sudaromųjų, vienadalis H. jokių kitų neturi.

$$2.\ \frac{x^2}{a^2}-\frac{y^2}{b^2}-\frac{z^2}{c^2}=1.$$

Tai yra dvidalio H. lygtis.

Dvidalio H. pjūviai plokštumomis x=h yra elipsės; kai $h^2 > a^2$, tos elipsės tikros; kai $h^2 = a^2$, tai plokštumos $x = \pm a$ liečia dvidalį H. atitinkamai tik viename taške — dvidalio H. viršūnėje; kai $h^2 < a^2$ — elipsės menamos.

Dvidalio H. pjūviai plokštumomis z=ky yra hiperbolės su viršūnėmis dvidalio H. viršūnėse.

Kai b=c, turime dvidalį sukimosi H., kuris gali būti gautas hiperbolės $\frac{x^2}{a^2}-\frac{y^2}{b^2}=$ = 1, stovinčios XOY plokštumoje, sukimu aplink X-sų ašį. *A.Z.*

Hiperborėjai (gr. ‚anapus šiaurės gyvenantieji') senovėje pasakiška tauta tolimojoje šiaurėje. Šių dienų etnologija H. vadina poliarines tautas apskritai.

J. O. Thomson, History of Ancient Geography 1948.

Hipergalaktika yra ekstragalaktinių ūkų vietinė sistema, kurioje vidutinis ūkų gausumas tame pačiame erdvės tūry prašoka jų gausumą visoje stebėjimams prieinamoje erdvėje iki kelių tūkstančių kartų. Iki šiol yra pastebėta apie 800 hipergalaktikų. Kaikurios H. turi iki 800 ekstragalaktinių ūkų ir nusitęsia iki vieno milijono parsekų. Žinomiausios H. yra vadinamojoje Bernikos Plaukų — Mergelės grupėje, kurią sudaro trys ar keturios H., stovinčios beveik toje pačioje kryptyje, žiūrint nuo žemės, bet įvairiuose atstumuose. Jų atstumai yra nuo 3 milionų iki 200 milionų parsekų.

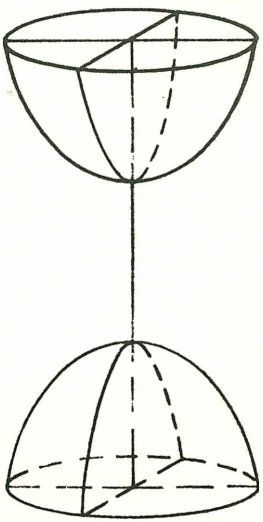

Dvidalis hiperboloidas

Hypericum žr. Jonažolė.

Hiperionas 1. (gr. Hyperion ‚augštai danguje keliaująs'). Graikų mitologijoje Titanas, Urano (Dangaus) ir Gajos (Žemės) sūnus, Helijaus tėvas. Pagal Homerą paties Helijaus pavardė. Hoelderlino romano ir epinio John Keats kūrinio antraštė.

2. Septintasis Saturno palydovas, atrastas Bondo 1848. 1.481.000 km nuo Saturno.

Hipermetamorfozė žr. Metamorfozė.

Hipertrofija (gr.) nenormalus kurios kūno dalies bei organo padidėjimas betkuria kryptimi.

Hipiatrija (gr.) veterinarijos mokslo šaka apie arklių ligas ir jų gydymo būdus.

Hipijas (gr. Hippias) 1. Atėnų tirono Pisistrato sūnus, po 527 pr. Kr. viešpatavęs drauge su broliu Hiparchu, kurį nužudžius įtartas užsidarė Atėnų pily. 510 buvo diduomenės, spartiečių remiamos, ištremtas ir apsigyveno Sigėjuje Troados krašte, tapdamas to miesto tironu ir persų vasa-

Hipnas

lu. Persų padedamas, mėgino grįžti. Mirė 490 po Maratono kautynių grįždamas į Aziją.

2. H. iš Elidos, garsusis Sokrato laikų sofistas, pasižymėjęs nepaprasta atmintimi ir vispusiškumu. Jis skelbė, kad žmogus neturįs priklausyti nuo aplinkos, ir pats pasigamindavo visus savo drabužius. Platonas jį atvaizdavo dialoge H. ir Protagore.

H. Diels, Fragmenta der Vorsokratiker 2 ⁶1952.

Hipler Wender (1465-1526) vokiečių valstiečių vienas sukilimo vadų.

G. Franz, Der deutsche Bauernkrieg 1933.

Hipnas (gr. Hypnos, lot. Somnus) graikų miego dievaitis, Nakties sūnus ir Mirties brolis dvynukas. Graikų vazose vaizduojamas pavidalu gražaus sparnuoto jaunuolio, plastikoje su sparnais smilkiniuose, rankose laikančio aguonų šakelę ir ragą, iš kurio pila miegą. Kitur, ypač sarkofaguose, barzdotas sparnuotas senis, piląs snaudulį ant jo kelių miegančiam žmogui.

Hypnerotomacha Poliphili (gr. ‚Polifilo meilės sapno kova') alegorinis romanas italų kalba, parašytas 1467, išleistas 1499 Venecijoje (Aldus Manutius) su 168 puikių medžio raižinių iliustracijų. Nei autorius, nei iliustratorius nėra tikrai žinomi. Iki 1883 H. buvo 10 kartų perspausdinta; Pirmos laidos faksimilė išėjo Londone 1904.

Vertimas prc. kalba: *C. Popelin* 1879–82; psichologinis aiškinimas: *L. Fierz-David,* Der Liebestraum des Poliphilo (su C. G. Jungo prakalba) 1947; raižiniai: *J. Poppelreuter,* Der anonyme Meister des Poliphilo 1904. *J.Rkl.*

Hipnoanalizis (gr.) psichoanalizis atliekamas hipnotizmo pagalba. Šį psichoterapijos metodą pirmas pradėjo vartoti austrų psichiatras ir Freudo pirmatakas J. Breuer. H. remiasi pohipnotiniu sugestijos veikimu. Pvz. užhipnotizuotam asmeniui įsakoma atsibudus atlikti kurį nors veiksmą; ir iš tikrųjų, jis atsibudęs stengiasi, nepaisant kliūčių, tatai vykdyti. Jei pacientas jausdavo protu nepamatuotą ir nenugalimą baimę kuriam nors objektui ar turėjo psichologinius galvos skausmus, hipnotinio miego metu įkalbėtas, kad tas objektas nepavojingas, kad galvos skausmai praeis, pradeda iš tikrųjų geriau jaustis, bent kurį laiką pranyksta ir minėtoji baimė. H. buvo vartojama jau prancūzų psichiatro Bernheim'o, pas kurį ir Freud 1889 specializavosi. Tik šis metodas, kaip paaiškėjo vėliau, nėra pakankamai efektingas dėl savo trumpo veikimo, ir todėl psichoterapijoje šiandien beveik nebevartojamas.

Hipnotizmas (gr.) yra žmogaus užmigdymas vieno žmogaus įtaiga kitam. Stipresnis gali silpnesnį įtaigoti valia, protu ir dvasinėmis savybėmis. Hipnotizuojamas pereina lyg ir į tam tikros rūšies anestezijos būklę. H. yra panaudojamas psichinėms ligoms gydyti. Nepritrėlio naudojamas H. gali būti ligoniui pavojingas. Todėl šis gydymo būdas tegali būti vartojamas tik prityrėlio ir gerai ištirtais atsitikimais.

L. L. Wolberg, Medical Hypnosis 1948; *A. Forel,* Der Hypnotismus ¹²1923; *H. W. Gruhle,* Verstehende Psychologie 1948.

Hipnozė (gr. hypnos ‚miegas') sugestijos būdu iššauktas miegas arba pusiau mieguista būsena, kurioje sąmonė yra išjungiama, bet psichomotorinė sritis lieka veikli ir gali aklai vykdyti betkuriuos duodamus iš šalies įsakymus. Žmogui miegant paprastu miegu, jo psichika yra visai išjungta iš aplinkinio pasaulio, tuo tarpu kai H. metu jos veiklumas yra tik iš dalies suspenduotas, paliekant mažą ir vienintelę spragą į išorę, orientuotą paprastai į hipnotizorių, kuris valdo subjekto motorinę ir reprezentacinę (vaizduotės) sritį.

Poliphilo sutinka liūtą

Žmogaus veiksmai yra skirstomi į sąmoningus ir nesąmoningus. Pirmieji yra sąmonės valdomi. Šiuo atveju asmuo žino, ką daro, kur, kam ir kodėl jis tai daro; ką jis jaučia, tai darydamas ir pn. Mūsų sąmonės šviesa susidaro ir išsilaiko dėl psichinių faktų vienybės, kuri nuolatos kinta kaip savo apimties bei turinio, taip ir aiškumo atžvilgiais, kol pagaliau gilaus miego būsenoje visai išsisklaido. Antrąją žmogaus psichikos sritį sudaro nesąmoningasis ir antsąmoningasis dinamizmas, kuriuo automatiškai apsprendžiami mūsų veiksmai, individui visai nepatiriant šios aklosios varomosios jėgos. Pvz. miegant — sapnai, o budėjimo būsenoje — veido grimasa, gestai, nepamatuota baimė, drovumo reakcijos ir t.t. Tad hipnotizatorius pirmiausia išsklaido stiprios sugestijos pagalba subjekto sąmonės šviesą, paskandindamas jį nesąmoningoje sferoje tiek, kiek jam tatai reikalinga. Po to jis perima motorinių ir net vaizduotės centrų vadžias. Jo valdomasis asmuo vykdo betkokį įsakymą ir savo vaizduotėje pasigamina kiekvieną sugestijonuotą vaidinį. Pvz. jei jam sakoma: ‚nusirenk!', ir jis pradeda rengtis, nors tai būtų ir viešoje salėje.

H. reiškiniai yra sutinkami ne tik žmonių, bet ir gyvulių pasaulyje. Pvz. kaikurios gyvatės turi galią užhipnotizuoti savo grobį. Šiaip hipnotizavimui nereikia jokios ypatingos magiškos jėgos, tik vieni asmenys pasiduoda tam lengviau, kiti sunkiau. Iš dalies hipnotizmo reiškiniai pastebimi kasdien socialiniame gyvenime. Jei žmogui kalbėsime ir kalbėsime, kad jis blogai atrodo, kad jis ko nors nesugeba ir pn., pamažu jį įtikinsime ir jis iš tikrųjų pradės blogai jaustis, pradės nebepasitikėti savimi. *A. Lgm.*

Hypnum cupressiforme žr. Patisa kiparisinė.

Hypnum proliferum žr. Hylocomium proliferum.

Hypnum Schreber žr. Pleurosium Schreber.

Hypnum squarrosum žr. Rhytidiadelphus squarrosus.

Hypnum triquetrum žr. Rhytidiadelphus triquetrus.

Hipobromitas vadinama druska, gauta iš hipobromitinės rūgšties HBrO; pvz. natrio hipobromitas NaOBr.

Hypochnus solani žr. Šašagrybis bulvinis.

Hypochoeris žr. Džiugūnė.

Hipochondrija (gr.) ipochondrija, hipochondriazė yra psichoneurotinė žmogaus būsena, kai jis perdėtai nuolat yra susirūpinęs savimi, savo sveikata ir dėl to liguistai vaizduojasi esąs nepagydomai sergąs arba turįs nepagydomai sergančius organus su liguistomis jų funkcijomis. H. savo etiologija ir reiškiniais yra gimininga neurastenijai ir priklauso psichoneurotiniams susirgimams.

Hipocikloida plokščia kreivė, kurią aprašo apskritimo taškas, tam apskritimui riedant be slydimo kuriuo nors kitu nejudomu apskritimu iš vidaus. Nejudomo apskritimo radiusas tebūnie R, riedančio — r. Jei R ir r yra bendramatės atkarpos, tai H. susiveria, jei nebendramatės — nesusiveria, ir jos taškai praeina kiek norint arti nuo betkurio taško plokštumos dalyje, kurioje juda riedąs apskritimas. Jei r = ¼ R, tai gauname H. su keturiais smalgaliais (astroidų), jei r = ½ R, tai H. susidaro iš begalinio skaičiaus tiesės atkarpų, sutampančių su kuriuo nors nejudomo apskritimo diametru. H. su trimis smailgaliais turi istorišką ryšį su vienu geometrinių maksimumų ir minimumų uždaviniu, neturinčiu sprendimo.

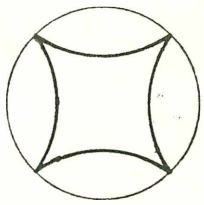

Hipocikloida keturiais smaigaliais

Hipodamas (gr. Hippodamos) iš Mileto, V a. antrosios pusės pr. Kr. graikų architektas, perėmęs iš Mesopotamijos planingą miestų statybą ir ją pritaikęs pirmiausia gimtajame Milete, vėliau Pirėjuje ir Rode. H. sistema paplito ir už Graikijos ribų.

A. v. Gerkan, Griech. Staedteanlagen 1924.

Hipodermė (gr.) 1. Anatomijoje po oda esąs jungiamųjų audinių sluogsnis, lietuviškai vadinamas poodine narveliena. H. susidaro iš riebalinio audinio ir jungiamojo audinio skaidulų. Poodinės injekcijos daromos į H.

2. Augalų anatomijoje stiebo lapkočių ir lapų poodinis audinys, sudarytas iš vienos ar daugiau celių sluogsnių, kuris savo funkcija artimas epidermei.

Hipodromas (gr. hippos ‚arklys' ir dromos ‚bėgis, kelias') aikštė, skirta arklių ir vežimų lenktynėmis. Iš išsilikusių griuvėsių ir senovės rašytojų aprašymų galima spręsti, kad senovės graikų H. turėjo pailgą stačiakampio formą su pusiau apskritimo formos užbaigimais. Romėnų imperijoje H. buvo vadinama tam tikra sodų rūšis, o H. funkcijas atlikdavo tokios pat formos cirkas. Šių dienų H. planuojami pagal graikų H. principus. Senovės garsiausias H. buvo Konstantinopolyje, kurį baigė statyti imp. Konstantinas.

Hipofosfitai hipofosforinės rūgšties (H_3PO_2) druskos. Visi H. lengvai tirpsta vandenyje ir yra stiprūs gaivintojai (reduktoriai).

Hipokaustai (gr. ‚iš apačios šildomas') antikinis centrinis šildymas, senovės duome-

nimis apie 80 pr. Kr. Romoje Sergijaus Orato išrastas, tačiau aptiktas jau apie 800 pr. Kr. vienoje pirtyje Olimpijoje. Ant apatinių grindų mūrydavo 10-20 cm skersmeniu ir 50–120 cm augščio stulpelius, ant kurių rėmėsi kambario grindys. Iš centrinės krosnies sklindanti šiluma šildydavo grindis iš apačios. Kitus augštus šildydavo sieninėmis tuščiomis plytomis. Nuo III a. plačiaerdvių H. vietoje pradėjo vartoti siauresnius kanalus po grindimis. Apie 200 po Kr. minimas H. Bizantijoje, šildomas ‚medų ugnimi', matyt, alyva iš Persijos. Gan ilgai tekdavo kaitinti H., bet užtat šiluma ilgai laikydavosi. H. buvo paplitę visoje Romos imperijoje. Juos vartodavo ypač romėnų pirtims šildyti. Rytuose pirtys ir iki šių dienų taip šildomos. Šių dienų Europoje toks šildymas sunkiai teprigyja, nors jis daug praktiškesnis už mūsiškį. Be Liverpoolio katedros, pasitaiko dar kaikur ir Vokietijos gyvenamuosiuose namuose.

O. Krell, Altroem. Heizungen 1901; *H. Schoenberger,* Fuehrer durch das Roemerkastell Saalburg ¹⁻²1953.

Hipokratas (gr. Hippokratēs). 1. H. (apie 460 pr. Kr. — 377) garsus graikų gydytojas ir savo meno mokytojas, medicinos mokslo kūrėjas. Jo vardu išliko 72 joniečių dialektu rašytų turiniu ir stiliumi skirtingų veikalų rinkinys, kurių tik mažesniosios dalies autoriumi H. laikytinas. Jis buvo ir mokytas filosofas. Jis yra induktyvaus tyrinėjimo atstovas, stebėjimo aštrumu pralenkiąs visus senovės gydytojus. Kad ir dar pakankamai nepažindamas anatomijos, visiems laikams H. davė pavyzdį, kaip nuo prietarų ir hipotezių laisvu stebėjimu galima įžvalgiai ir vispusiškai pažinti ligos esmę ir mažomis priemonėmis veiksmingai gydyti. Jis skyrė skausmo reiškinį nuo priežasties ir tuo būdu davė pradžią patologijai ir patognomijai. Ypač nusipelnė chirurgijos, akių gydymo ir kitose medicinos srityse. Jo nenuilstamas tyrinėjimo pomėgis yra išreikštas žinomuoju posakiu: ‚menas ilgas, gyvenimas trumpas'. Garsioji H. priesaika savo moraliniu turiniu tebegalioja ir šių dienų gydytojams. Veikalai išleisti R. Kapfer ir G. Sticker 1934–40.

M. Pohlenz, H. und die Begründung der wissenschaftlichen Medizin 1938.

2. H. iš Chijaus V a. antrosios pusės pr. Kr. graikų matematikas, Peloponeso karo metu gyvenęs Atėnuose. Labiausiai pagarsėjo kad ir nesėkmingu bandymu apskritimo kvadratūrai spręsti su jo vardu pavadintų Hipokrato mėnulių (lunulae Hippocratis) pagalba.

O. Becker u. J. E. Hofmann, Gesch. d. Mathematik 1951.

Hipokratiškas veidas, Facies Hippocratea, pirmiausia Hipokrato aprašytoji mirštančių ir sunkiai sergančių veido išraiška.

Hipokrenė (gr. ‚žirgo šaltinis') šaltinis šiaurinėje mūzoms pašventinto Helikono kalno pašlaitėje, pagal padavimą atsiradęs nuo Pegaso spyrimo.

Hipolitas Euripido tragedija, vaidinta 428 pr. Kr., remiasi Atikos sakme apie Fedrą ir vietiniu herojo H. kultu Troizene. Kai H. atmetė savo pamotės ir Tezėjo žmonos Fedros meilę, ta apšmeižė Tezėjui, kad jis kėsinęsis į ją. Poseidonas, Tezėjo prašomas, iš jūrų pasiuntęs baisų jautį, kurio pasibaidę, H. arkliai numetė jį nuo vežimo ir vilkdami nukankino. Pagal Euripidą parašė tragedijas Seneka ir Racine (Phèdre).

H. Herter, Theseus u. H.: Rhein. Mus. 89 1940; *R. C. Knight,* Racine et la Grèce 1950.

Hipolitas, šventasis (šventė VIII 13), kunigas (pagal Eusebijų ir šv. Jeronimą vyskupas), pirmasis antipopiežius, daugybės bažnytinių raštų autorius. Jo gyvenimo žinios yra labai miglotos. Kilęs iš graikiškųjų Rytų, buvęs šv. Irenėjo mokinys, apie 200 jau yra Romoje ir savo raštais kovoja su gnostikais ir sabeliečiais. Būdamas kraštutinis rigoristas, apkaltino pop. Kalikstą laksizmu ir sabelianizmu. Savo sekėjų išrinktas antipopiežiumi, vadovavo schizmai per 18 metų. Imp. Maksimino Trako metu prasidėjus krikščionių persekiojimui, drauge su Pontianu buvo ištremtas į Sardiniją ir ten 235 mirė, pirma susitaikęs su popiežiumi. Jo kūnas buvo pargabentas į Romą ir palaidotas prie Tiburtinos kelio. Drauge su Pontianu garbinamas kaip kankinys. 1551 rasta H. marmoro statula su įrašais: Velykų laiko apskaičiavimu 222–235 ir daliniu jo raštų sąrašu. Pirmasis H. pamini Eusebijus, vadindamas jį vyskupu, tačiau nenurodo vietos, kur jis vyskupavo. Senovėje H. buvo laikomas tai Romos, tai Porto, tai vėl Bostros vyskupu. Savo gausiais poleminiais, apologetiniais ir dogmatiniais raštais gali lygintis su Origenu. Tačiau dėl savo opozicijos popiežiui ir dėl to, kad jo raštai rašyti tik graikų kalba, Vakaruose buvo pamiršta; tuo tarpu Rytuose jo raštai buvo ilgai žinomi ir išversti į kitas kalbas: armėnų, gruzinų, sirų ir slavų. Jei H. savo dogmatiniuose raštuose laikosi krikščioniškosios tradicijos ir perduoda katalikišką doktriną sintezėje, tai moralės klausimuose yra didelis rigoristas. Pagal savo dvasinį Bažnyčios supratimą negalėjo pakęsti pop. Kaliksto paskelbtų normų atkritėliams sutaikyti su Bažnyčia. H. lygiai nepripažino slaptų moterysčių, kurias Kalikstas leido tarp laisvųjų ir vergų krikščionių, nei našlių antrųjų vedybų. Lygiai smarkiai pasisakė prieš dvasiškių vedybas ir nusikaltusių, bet pasitaisiusių vyskupų grąžinimą į Bažnyčios vienybę. Visi šie dalykai (o ne doktrininiai skirtumai, kaip kas mano) H. privedė prie schizmos.

J. B. Lightfoot, The Apostolic Fathers I 1890; *A. D'Alès,* La théologie de St. H. 1906; *Rud. Reuterrer,* Der hl. H. 1947; *R. Nautin,* H., Contre les héresies 1947; H. raštai PG. 10. *J.V.*

Hipologija (gr. hippos ‚arklys' ir logos ‚mokslas'), arba hipika, mokslas, tiriąs arklį ir arklių ūkį. Seniausias tos rūšies veikalas Ksenofonto Peri hippikes IV a. pr. Kr.; seniausia Lietuvoje Kristupo Dorohostaiskio Hippika 1603.

Hiponaktas iš Efeso graikų jambinės poezijos atstovas. 542 pr. Kr. persams užkariavus jo gimtąjį miestą, pabėgo į Klazomenus, kur gyveno skurde. Kai čia du skulptoriai, Bupalas ir Atėnas, išstatė jo sukarikatūrintą paveikslą viešai pajuokai, H. tiek kandžiais jambais puolė juos, kad anie pasikorė. Jis tariamai išradęs ir savo mėgiamąjį šlubjambį, vad. cholijambą, arba skadzoną, šeštojoje (paskutinėje) pėdoje turintį nebe jambą, bet spondėją arba trochėją. Žr. Jambas.

E. Diehl, Anthologia lyrica Graeca, Fasc. 3 ³1952 (naujos nutrupos iš papyrų).

Hipoplazija (gr.) kūno audinių dalies bei organo augimo atsilikimas nuo normalaus dydžio (sumažėjimas).

Hipopotamas (gr. hippopotamos ‚upinis arklys'; hippos ‚arklys' ir potamos ‚upė') skeltanagių būrio neatrajotojų pobūrio žinduoliai, gyveną daugiausia vandeny, gerai plauką ir nardą. H. nepaprastai kresno kūno ir trumpų kojų. Jaunų H. oda rausva, vėliau pilkėjaanti. Galva keturkampė, didelis snukis. Didžiausia rūšis didysis H. (H. amphibius) seniau buvęs paplitęs visoje Afrikoje, dabar gyvenąs tik Afrikos centre. Šios rūšies H. užauga ligi 4,5 m ilgio, 1,5 m augščio ir 3000 kg svorio. Minta vandeniniais augalais. Medžiojamas mėsai, odai ir dėl dantų. Kita rūšis — mažasis H. (Choeropsis liberiensis), gyvenąs v. Afrikos pelkėse ir miškuose. Užauga apie 1,75 m ilgio ir 0,75 m augščio. Senovėje (pleistoceno laikotarpyje) jų būta Europoje ir Azijoje.

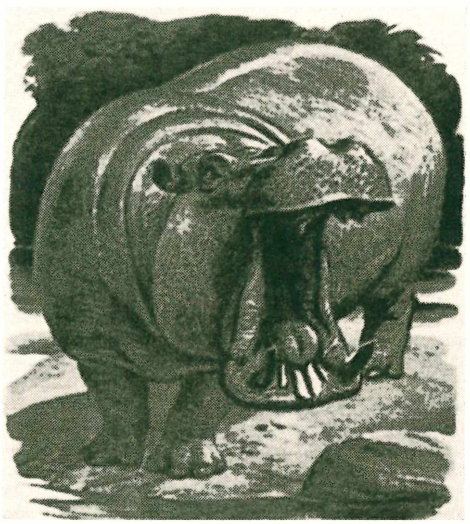

Hipopotamas

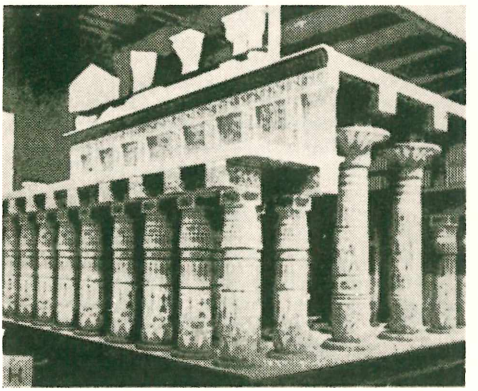

Hipostilė (Karnako šventovė)

Hipostazė (gr. hypostasis ‚parama, pamatas') 1. medicinoje kraujo susistovėjimas ramesnėse kūno dalyse dėl susilpninto širdies veikimo; 2. filosofijoje tai, kas sudaro pagrindą, esmę, substancija; 3. kalbotyroj sudurtinis žodis, sudarytas iš pirminių prieveiksminių ar linksninių lyčių, pvz. artipilnis ‚apypilnis' iš arti pilnio, anuometis iš anuo metu, lot. triumvir iš trium virum, gr. análogos iš aná lógon ir kt.

Hipostilė (gr.) salė ar koridorius, kurių lubas remia ir laiko kolonos.

Hipotaksė (gr. hypotaxis) vienų žodžių grupių ar sakinių priklausymas nuo kitų, jų priklausomas santykis, pajungimas. H. priešybė yra parataksė.

Hipoteka (gr. hypothékē ‚užstatas, laidas', lot. hypotheca), Lietuvoje buvo rašoma ipoteka. 1936 XII 4 buvo paskelbtas Vyriausybės žinių 560 nr. Ipotekos įstatymas. Jau senovėje graikai, įkeisdami savo žemę kreditoriui, savo žemėje prie kelio statydavo akmenį, į kurį įrėždavo kreditoriaus vardą, pavardę ir metus, kad kiekvienam būtų matyti, jog žemė yra įkeista.

H. šiandien vartojama dviem prasmėmis. Pirma, tuo žodžiu apibūdinama visa turto įrašymo bei įsiskolinimo sistema (įstatymo normos) su jos įstaigomis bei vedamomis hipotekinėmis knygomis. Kiekvienas nekilnojamasis turtas turi atskirą knygą, į kurią įrašoma koks turtas, kur jo sienos, kas savininkas, turto teisių įtvirtinimai (jų įgijimas), nuosavybės teisių į anąjį turtą aprėžimai (servitutai, turtinės prievolės, nuomos sutartys ir kt.),

skolos (turto įkeitimai). Todėl pats turtas, į tokią knygą įrašytas, vadinas hipotekuotu turtu, o joje pažymėtosios teisės hipotekine teise. Kiekvienas suinteresuotas asmuo gali šias knygas žiūrėti. Tik į knygą įrašytosios teisės sąžiningam turto įgijėjui laikomos privalomos, — tuo būdu H. knygoms suteikta viešojo pasitikėjimo galia.

Bendra taisykle, kad į H. knygas įrašytosios teisės dėl senaties neprarandamos, bet tai neliečia palūkanų bei kitų išmokų. Tačiau hipotekuoto turto savininkui mirus arba dingus, asmuo, išvaldęs tą turtą įstatymu nustatytą senaties laiką, pasilieka to turto teisėtu savininku; tas pats taikoma ir asmeniui, neteisėtai įrašytam į H. knygą savininku. Turto apsunkinimas įkeitimu arba kita kuria hipotekine teise savininkui nekliudo nei turto perleisti, nei daugiau jo sunkinti naujais pasižadėjimais. Be to, turto savininkas, padaręs įkaitą ar kitą pasižadėjimą mokėti, jeigu tiems reikalavimams patenkinti neužtenka turto, taip pat atsako ir kitu savo turtu, veikia dar asmeninė skolininko atsakomybė, bet naujas turto įgijėjas atsako tik šiuo turtu, jei nebuvo kitaip susitarta.

Siauresne prasme, bet labiau atitinkančia šio žodžio sąvoką, H. yra įkaitas, skolos apsaugojimas kuriuo nors turtu, todėl sakoma H. turtui užtraukti. Anksčiau pagal romėnų įstatymus buvo galima skolą apsaugoti ne tik nekilnojamuoju turtu, bet ir kilnojamuoju. Tai buvo susitarimas aptikrinti skolą ar paskiru turtu arba visu kurio nors asmens turtu (generalinė H.) be perleidimo kreditoriui to turto valdymo, kaip reikalavo kitas įkeitimo būdas p i g n u s. Anglijoje ir JAV įstatymai nežino išsireiškimo H.: čia ją atstoja m o r t g a g e, atitinkąs romėnų H. Šveicarijos kodeksas taip pat nevartoja šio žodžio, bet jo taisyklės maždaug atitinka kitų kraštų, pvz. Vokietijos, Lietuvos, reikalavimus, kad H. užtraukti galima tik nekilnojamajam turtui, kuris yra įrašytas H. įstaigoje į hipotekos knygas.

Be to, išryškėjo skirtingos turto hipotekavimo sistemos. Įkeitinių teisių sistemoje į knygas įrašoma tik tai, kas gali daryti įtakos įkaito tikrumui, dydžiui, jo apsaugai, o kitų teisių nustatymas ir perėjimas atliekamas ne įrašais į H. knygas, bet bendrosiose knygose. Lietuvoje buvo įvesta antroji sistema.

Lietuvoje buvo žinomi trys įkeitimo būdai: apsauginė, lakštinė ir rentinė H. A p s a u g i n ė (vok. Buchhypotheke) apsaugo betkurį, esamą, būsimą ar tiktai galimą, reikalavimą. Jeigu reikalaujamoji suma nenustatyta, tai reikia nurodyti didžiausią sumą, ligi kurios turto kaina atsako už visus teisę turinčiojo asmens reikalavimus. Praktikoje dažnai tokios rūšies H. naudojasi prekyboje, kai norima gauti ilgalaikį ar trumpalaikį, bet vis besikaitaliojantį, ne tos pačios sumos, kreditą. Apsauginė H. yra akcesinė, priklauso nuo to, ar yra reikalavimas, kuris turi būti apsaugotas nekilnojamuoju turtu. Kai atpuola arba išnyksta reikalavimo teisė, nustoja veikusi ir apsauginė H. Tokios H. perleidimas turi būti įrašytas H. knygoje. Šioji H. kreditoriui, skolininkui ir įkeičiamojo turto savininkui (nes gali būti apsaugota ir svetima skola) sutikus, kiekvienu metu gali būti pakeista lakštine H.

Svarbiausias l a k š t i n ė s H. (vok. Briefhypotheke) pažymys — drauge su įrašymu į knygą turi būti surašomas įstatymo nustatytos formos H. lakštas. Reikalavimas, kilęs iš H. lakšto, kitam negali būti nei perleidžiamas, nei įkeičiamas, nei apskritai vykdomas, taip pat ir knygoje išbrauktas, nepateikiant H. lakšto. Tuo būdu ji suartinama su vertingu popieriumi, su vekseliu. Skolą atgavęs kreditorius nebegali H. lakšto palikti sau, o dalinius pamokėjimus turi pakvituoti ir apie tai pažymėti pačiame lakšte. Skolininkas gali pasilaikyti surašytą ar grąžintą lakštą sau kaip priemonę kiekvienu atveju už naują paskolą duoti lakšto vertės garantiją.

R e n t i n ė H. retas turto apsunkinimo būdas. Šia H. turtas apsunkinamas taip: jos asmuo, kuriam suteikta tokia H., tam tikrais periodiniais terminais iš to turto gauna tam tikrą pinigų sumą.

Anksčiau įrašyta į knygą paskolos ar turto suvaržymo teisė turi pirmumą prieš vėliau įrašytas. Pirmumas yra eilė, kuria yra tenkintinos visos teisės, nustatytos vienam ir tam pačiam turtui. Jeigu kitaip nesusitarta, H. kreditorius, kurio teisė įrašyta žemiau panaikintos, negali pakilti atsiradusion laisvon vieton. Panaikintojo pirmesniojo įkeitimo vietoje gali būti sudarytas naujas įkeitimas, kurio reikalavimo suma negali perviršyti buvusio. Teisių pirmumas gali būti keičiamas, tai pažymėjus H. knygoje. Tam reikia keičiamųjų vietų turėtojų ir turto savininko sutikimo.

Otto Gierke, Das Privatrecht ³1917; *Č. Butkys,* Įpotekos Įstatymai (Aiškinimai). *Č.Btk.*

Hipotekinis kreditas yra ilgalaikės paskolos, teikiamos įkeičiant nejudomąjį turtą. Nejudomojo turto įkeitimas reiškia laikinį nuosavybės teisių perleidimą kreditoriui už gaunamą paskolą. Kredito prašytojo nuosavybės teisių patikrinimo ir turto įvertinimo reikalas hipotekos paskolų teikimo eigą padaro lėtą, palyginus su kitokio pobūdžio kredito operacijomis.

Hipotekos kredito svarbiausius klientus sudaro: kaime žemės ūkių pirkėjai bei savininkai, o mieste namų savininkai, jų pir-

kėjai bei statytojai. Ekonominiu požiūriu imant, ilgalaikis žemės ūkio kreditas yra g a m y b i n ė kapitalo investacija, t.y. paskolos grąžinimą normaliai patikrina iš pačios įkeistos nuosavybės, atseit žemės, gaunamos pajamos. Tuo tarpu į saviems reikalams naudojamą turtą įdėtas kapitalas yra vartojamojo pobūdžio investacija, t.y. hipotekos paskola turi būti grąžinta iš kitų pajamų šaltinių. Praktiškai žiūrint, šis skirtumas sumažėja, nes tiek ūkininkų, tiek miestiečių pajėgumas hipotekos paskoloms pamokėti priklauso krašto ūkinės padėties. H.K. tik savo palyginamu ilgalaikiškumu pasiekia norimų ūkinių vaisių. Tuo patim norima pasakyti, kad tiek jo teikėjai, tiek patys jų lėšų šaltiniai yra skirtingi nuo komercinių paskolų davėjų. D. Britanijos ir Kanados komerciniai bankai iš viso negali verstis H.K. operacijomis. Tas pats nuostatas tiko ir Nepriklausomosios Lietuvos bankams. Tuo tarpu JAV komerciniai bankai tam reikalui gali pasinaudoti viena iš dviejų galimybių: arba tam reikalui panaudoti visą nuosavą kapitalą, arba iki 60% turimų termininių indėlių. Šiaipjau visuose kraštuose H.K. verčiasi specialūs tam reikalui įkurti bankai, antra, svarbiausia termininiais indėliais besiverčią kredito institucijos bei gyvybės draudimo bendrovės ir, trečia, individualūs privačių hipotekos paskolų davėjai. Specialūs hipotekos bankai paprastai turi stambų pagrindinį kapitalą, kurio stambią dalį paprastai sudaro valdžios įstaigų įmokos. Šis kapitalas duoda hipotekos bankui veikimo pradžią. Tolimesnį šių bankų kredito šaltinį sudaro leidžiamieji įkaito paskolos lakštai, pagrįsti turimų už paskolas nuosavybių įkeitimu.

Nepriklausomojoje Lietuvoje ilgalaikiam žemės ūkio kreditavimui veikė Žemės Bankas, įst. 1924 valdžios kapitalu. Didesniu mastu ir ilgesnio termino paskolas pradėjo duoti tik 1930, kai vyriausybė tam reikalui pervedė 40 mil. litų švedų degtukų monopolio paskolos. Vėliau Žemės Bankas lėšoms papildyti pradėjo leisti įkaito paskolos lakštus (iš viso 8 serijos su per 80 mil. litų nominalinės vertės). Paskolos buvo duodamos iki 23½ metų, o imamos palūkanos buvo sumažintos 1936 iki 4% (vėliau pakeltos iki 5%). Žemės Banko hipotekinės paskolos buvo pasiekusios per 130 mil. litų.

Miestų statybų kredito dalį bent iš dalies tenkino Taupomųjų Valstybės Kasų ir to paties Žemės Banko teikiamos paskolos.

JAV hipotekinį kreditą ypač išvystė federalinės valdžios pastangos, labiausiai suintensyvintos tarpukario didžiosios depresijos įtakoje. Šiuo metu (1955 VII 1) hipotekos paskolos pasiekė 122 bilionus dol., iš kurių 113 bilionų dol., arba 93% visų paskolų, tenka miestams, o 9 bilionai dol. žemės ūkiui. Tuo kreditu užsiima įvairios gyventojų santaupas sukaupiančios kredito institucijos, gyvybės draudimo bendrovės, komerciniai bankai, atskiri asmenys ir tik paskutinėje vietoje tiesiogiai federalinės valdžios institucijos. Pastarosios tėra išdavusios (1955 VII 1) apie 3 bilionus dol. paskolų, bet užtat valdžia yra garantavusi apie 30% visų privačių hipotekos paskolų. Tuo būdu federalinė valdžia sudarė H.K. vystytis palankias sąlygas, o pati tiesiogiai ko mažiausiai įdeda mokesčiais surinktų lėšų. *J.Pžm.*

Hipotenūzė (gr. hypoteinousa iš hypoteinein ‚būti priešingam') didžiausia stačiojo trikampio kraštinė, stovinti prieš statųjį kampą.

Hipotezė (gr. hypothesis ‚pagrindas, prielaida') kiekvienas principas, kuris imamas mokslinės teorijos arba sistemos pagrindan. Tikimybe paremtas logiškas sakinys. Skiriamos 2 hipotezių rūšys: p r o v i z o r i n ė ir t e o r i n ė H. Pirmoji liečia tik santykius, kad ir tuo tarpu nenustatytus, betgi tokius, kurie gali būti stebėjimais patikrinti; antroji liečia dėsnių priežastis, kurios savo esme yra nepagaunamos. Provizorinė H., tyrimų visiškai patvirtinta, virsta gamtos dėsniu.

Hipotezinis (gr.) sąlyginis, galiojąs tik tam tikromis sąlygomis, turįs hipotezės pobūdį.

Hipotezinis paralaksas yra paralaksiniu kampu išreikštas dvilypės žvaigždės atstumas, kuris apskaičiuojamas pagal dvilypės žvaigždės komponentų atstumą ir jų apsisukimo periodą. Prileidus, kad bendra tokių dviejų komponentų masė lygi saulės masei, galima pritaikyti trečiąjį (harmoninį) Keplerio dėsnį ir taip apskaičiuoti tikrąjį komponentų tarpusavio atstumą. Palyginus šį tikrąjį atstumą su regimuoju kampiniu komponentų atstumu, apskaičiuojamas dvilypės žvaigždės atstumas.
Č.M.

Hippel Theodor Gottlieb (1741 Girdavoje — 1796) rašytojas, moterų teisių lygybės propaguotojas. Išsp. Über die Ehe 1774, Über die bürgerl. Verfassung der Weiber 1792.

Hyppolite Jean (g. 1907) prancūzų filosofas, 1945–49 dėstė Strasburge, vėliau Sorbonnoj. Laikomas Hegelio filosofijos žinovu. Išsp. Traduction de la phénoménologie de Hegel 1939–41, Genèse et structure de la phénoménologie de l'esprit 1947, Introduction à la philosophie de l'histoire de Hegel 1948.

Hippophae žr. Šaltalankis.

Hipotrofija (gr.) maitinimo sutrikimas; smarkus liesėjimas.

Hippuris vulgaris žr. Uodeguonė paprastoji.

Hipso- (gr. hypsi ‚augštyn, augštai') sudėtinių žodžių dalis, reiškianti susijimą su augščiu, pvz. hipsometras ir kt.

Hipsometrinė kreivė grafinis būdas žemės paviršiaus susiskirstymui pagal augščius atvaizduoti. Žemėlapy matuojami plotai, apibrėžti vienodu augščio kreivėmis, vad. horizontalėmis ar izohipsėmis: jie atidėdami kaip abscisės, o atitinkami augščiai (altitudos nuo jūros lygio) kaip ordinatos. Pagal tą kreivę galima gauti vid. teritorijos altitudą.

Hipsometrinis žemėlapis toks geografinis žemėlapis, kuriame augščiai pažymėti skirtingomis spalvomis ar atspalviais. Kai nubrėžtos vienodų augščių kreivės — horizontalės arba izohipsės, tai tarpai tarp jų nudažomi pagal šešėlių schemą: žemumos žalios spalvos sluogsniais, augštumos — rudos ar geltonos, kalnai — raudonos, jūrų ir ežerų dugnas — mėlynos spalvos sluogsniais H.Ž. dėl jo vaizdingumo plačiai taikomas geografijos atlasuose, mokyklose, ypač sieniniams žemėlapiams.

Hiramas (970–936 pr. Kr.) Tyro valdovas, praturtėjęs iš prekybos iš Tyro kolonijų. Gyveno draugystėje su Jeruzalės karalyste. Dovydo ir Salomono prašomas, H. siuntinėjo jiems architektų, darbininkų ir medžiagos statybai. H. naujais pastatais pagražino Tyrą ir Sidoną, sustiprino Tyro salą ir iškasė daug perkasų.

Hirkanija (lot. Hyrcania, sen. persų Wrkana, dabar persų Gorgan ‚Vilkų žemė') senovėje pietrytinė pakrantė Kaspijos jūros, dėl to irgi Hirkanijos jūra — Mare Hyrcanum vadintos. Klajokliai gyventojai senovėj buvo apšaukti laukiniais. H. priklausė medams, persams, partams ir Aleksandrui D. Nuo II a. pr. Kr. buvo ir nepriklausoma. Sostinė Zadrakarta, dabar Sari šiauriniame Irane, Masederan ir Gilan provincijos.

Hirn 1. Gustave Adolphe (1815–1890) prancūzų fizikas, dirbęs daugiausia termodinamikos srityje. Išsp. Exposition analytique et expérimentale de la théorie mécanique de la chaleur 1862, Mémoire sur la thermodynamique 1867, Théorie mécanique de la chaleur 1876, La vie future et la science moderne 1882.

2. Yrjo (1870–1952) suomių meno filosofas ir estetas, Helsinkio univ. estetikos ir moderniosios literatūros istorijos prof. 1910–37 H. buvo centrinė kultūros istorijos asmenybė Suomijoje. Išleido Det heliga skrinet (Šventoji skrynia) 1909, kur vaizduojami kat. bažnyčios menas ir poezija. Det estetiska livet (Estetiškasis gyvenimas) 1913, Eremiter och pilgrimer (Atsiskyrėliai ir piligrimai) 1924, Den gamla postvagnen (Senasis pašto diližanas) 1927,

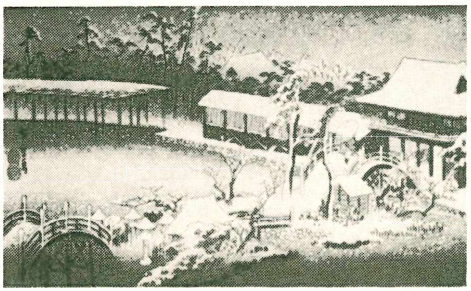

Hirošige koptlytėlė sniege

Lätt folk och landstrykare i det finska Finlands kulturliv (Lengvi žmoneliai ir bastūnai suomiškosios Suomijos kultūriniame gyvenime) 1939.

Hirohito (tikrasis vardas Šova ‚šviesa ir taika') japonų imperatorius, 1926 pradėjęs kraštą valdyti. Sulaužė tradiciją, ir kaip sosto įpėdinis keliavo Europoje. H. domisi mokslo reikalais, ypač jūrų biologija. Pats yra liberališko nusistatymo, ir 1946 viešai atmetė japonų imperatoriaus dieviškąją kilmę. Karinių patarėjų spriamas, įstojo į II pas. karą. 1948 tarptautinio teismo buvo teisiamas kaip karo nusikaltėlis, bet buvo išteisintas.

Hirošige Andô (1797–1858) japonų tapytojas ir spalvoto medžio raižinio grafikas, keliavęs po Japoniją ir sukūręs puikių jos gamtovaizdžių. Savo raižiniuose siekė perduoti atmosferos reiškinius, pvz. sniegą, lietų, rūką. Gerai pažino perspektyvos dėsnius ir, norėdamas sukoncentruoti savo kompozicijos dėmesį, į pirmą planą statė kokį pastatą, medį ar žmonių grupę. Vykusiai naudojo keletą atspalvių. Piešė paukščius, žvėris, gėles. Jo paveikslų yra didžiuosiuose pasaulio muzėjuose. H. vardu vadinosi dar du tapytojai. Savo grafikos darbais yra padaręs įtakos ir Europos menininkams.

E. F. Strange, Colour-Prints of H. 1926.

Hirošima Japonijos uostas v. Hondo salos daly; 290.000 gyv. (1950, 1944 400.000). Universitetas, metalo ir ginklų pramonė, už kelių km nuo miesto prie H. įlankos buv. karo laivyno bazė. Kat. apaštališkojo vikaro rezidencija. H. yra vienas žymiausių Japonijoje katalikybės centrų. 1945 VIII 6 ant H. buvo numesta pirmoji atominė bomba, kurios naikinamoji galia buvo lygi apie 20.000 t TNT. Jos sprogimas nužudė ar sunkiai sužalojo daugiau kaip pusę miesto gyventojų. Iš viso per 5 metus nuo jos sprogimo mirė 282.000 žmonių, kurių apie 100.000 žuvo nuo karščio sprogimo metu, o kiti mirė vėliau nuo sužalojimų. Sprogimas sunaikino apie 75% miesto namų. Miestas atsistatė kaip žymus tekstilės pramonės centras.

Michihiko Hachiya, Hiroshima Diary 1955.

Hirsch Theodor (1806–1881) vokiečių istorikas, Greifswaldo univ. prof. Drauge su Töppenu leido Scriptores rerum prussicarum (1861–1874). Išsp. Danzig Handels u. Gewerbegeschichte unter d. Herrschaft d. Deutschen Ordens 1858.

Hirschberg Aleksander (1847–1907) lenkų istorikas, Lvovo univ. docentas. Išsp. Bibljografja powstania narodu polskiego z r. 1830–1831, 1882, Koalicja Francji z Jagiełłonami w roku 1500, 1882, Dymitr Samozwaniec 1898, Maryna Mniszchówna 1906, Polska a Moskwa w pierwszej połowie XVII w. 1901.

Hirschvogel (Hirsvogel, Hirsfogel) Augustin (1503—1553) vokiečių grafikas ir kartografas. Mokėsi Nürnberge pas tėvą,

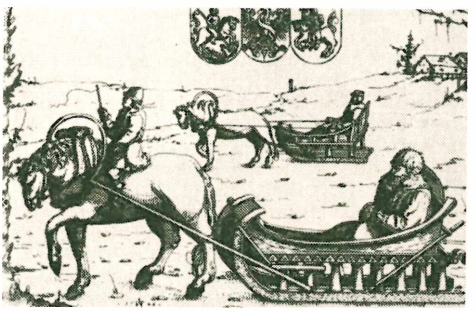

A. Hirschvogel:
S. Herbersteino kelionė per Lietuvą (1546)

vitražų meistrą (Veit H.). 1525 H. kartu su kitu meistru turėjo dirbtuvę, gaminusią Venecijos stiklus ir keramiką renesanso motyvais, tačiau garsieji spalvoti ir reljefais papuošti vad. ‚H. ąsočiai' (vokiškai Hirschvogelkrüge), pasirodo, buvo gaminami kitose Nürnbergo dirbtuvėse (pvz. pas Preuning), H. taip pat raižė herbus, antspaudus, liejo medalius, pjaustė akmenis, tapė vitražus. 1536 H. išvyko Austrijon. Krainoje raižė žemėlapius ir parašė geometrijos vadovėlį. 1544 H. apsigyveno Vienoje, kur nuo 1546 diplomatui Freiherr Sigmund von Herbersteinui ofortais iliustravo jo veikalą Rerum Moscoviticarum Comentarii 1549. Iš šių iliustracijų pažymėtini du Žygimanto II Jogailaičio bei Žygimanto Augusto portretai, Herbersteino kelionės per Lietuvą vaizdas (su Lietuvos, Lenkijos ir Rusijos herbais), taip pat seniausias Rusijos žemėlapis ir Maskvos planas. Vėlesnėse Herbersteino veikalo laidose H. iliustracijos buvo kitų nukopijuotos, rėžiant medyje. Kaip imperatoriaus kartografas H. 1547 padirbo Vienos miesto planą ir išrado trianguliaciją. Nuo 1542 H. padarė apie 350 ofortų įvairiais motyvais: ornamentų, portretų, mitologinių ir medžioklės scenų bei eilę švelnaus braižo, idiliškų Dunojaus peisažų siaurame formate, kurie meno požiūriu yra vertingiausia H. kūrybos dalis.

A. Nehring, Über Herberstain und H. 1897; *K. Schwarz,* A. H. 1917; *W. Boeck,* H. Zwölf Landschaftsradierungen 1947. *P.Rkl.*

Hirt Hermann (1865-1936) vokiečių kalbininkas. Studijavo Freiburge (Breisgau) ir Leipzige pas Fr. Zarnkę, K. Brugmanną ir A. Leskieną. 1891 tapo privatdocentu ir nuo 1896 ligi 1912 buvo Leipzigo univ. prof. Nuo 1912 ligi mirties, 1936 IX 12, profesoriavo Giesseno universitete. Mokslo reikalais keliavo po Lietuvą, Serbiją, Bosniją ir Hercogoviną. Šios kelionės davė jam progos susipažinti su senovinėmis Europos kultūromis ir paskatino jį susidomėti lingvistine paleontologija. Šių tyrinėjimų išdava yra veikalas Die Indogermanen, ihre Verbreitung, ihre Urheimat und ihre Kultur 2 tt., 1905–07.

Mokėdamas daugybę V. Europos kalbų, H. domėjosi ne tik kalbų lyginimu, bet ypač senesnių ide. prokalbės sluogsnių rekonstrukcija. Tam tikslui jis stengėsi ne tik aprašyti, bet ir rekonstruoti seniausias galimas lytis bei susekti pirminę kaitybos kilmę. Jis pvz. manė, kad kaityba nesanti būtinai reikalinga reiškiamoji kalbos priemonė. Senų senovėje kalbos nepažinusios jokių kaitmenų. Vėlyvesnių laikų kaitomosios lytys esančios kilusios iš pirminių begalūnių elementų, vad. n e u t r a l i ų j ų kamienų, prie jų pridedant įvairias dalelytes arba determinatyvus. Štai niekatrosios giminės galūnė -o m (skr. j u g á m, lot. j u g u m ‚jungas' ir kt.) esanti ne kas kita kaip dalelytė, plačiai sutinkama kituose dariniuose ir pakaitais einanti su galūne -s, pvz. skr. a j-á m ‚šitas' : lot. i-s; lot. v e r b u m (iš v e r b-o m) : pr. w i r d s ‚žodis'; skr. k r a v y a m ‚žalia mėsa' : k r a v i s ir t.t.

Kaikurios H. kalbotyrinės teorijos yra perdrąsios ir nevisai sutinka su šių laikų modernesniais kalbiniais tyrinėjimais, bet jo didelis pasiryžimas pažinti seniausius kalbų raidos tarpsnius yra visdėlto didžiai reikšmingas, radęs atgarsio kitų mokslininkų potyriuose; pvz. Fr. Spechtas savo veikale Der Ursprung der indogerm. Deklination 1944, ide. kalbų kaitybos pirmųjų šaltinių besiekdamas, eina iš dalies net toliau kaip H.

Pats žymiausias H. veikalas, kuriame yra sukaupta labai daug palyginamųjų įvairių ide. kalbų duomenų ryškiausiai atsispindi jo kalbotyrinės teorijos bei metodai, yra 7 tt. Indogermanische Grammatik 1921–36. Nors nemaža lietuvių ir kitų baltų kalbų duomenų nevisai rūpestingai ir tiksliai pavartota, visdėlto šis veikalas yra didžiai svarbus lietuvių kalbos mokslui kaip gausingas kalbotyrinių žinių šaltinis. Kiti H. žymesni moksliniai darbai yra pažymėtini: Handbuch d. griech. Laut-

und Formenlehre 1902, ²1912, Etymologie d. neuhochdeutschen Sprache 1902, ²1921, Geschichte der deutschen Sprache 1919, ²1925, Handbuch des Urgermanischen 3tt., 1931–34 ir kt. 1936 jo kolegų ir mokinių buvo išleistas jam pagerbti sukaktuvinis H. Arntzo spaudai parūpintas leidinys Germanen u. Indogermanen. *P. S.*

Hirtijus (Aulus Hirtius) romėnų karvedys ir politikas, bičiulis Cicerono ir Cezario, kurio veikalą ‚De bello Gallico' papildė VIII knyga. Nugalėjo Antonijų ties Forum Gallorum ir ties Mutina, bet ir pats krito 43 pr. Kr.

Hisarlikas (Hissarlik, Hisarlik, turk. ‚piliakalnis') kalva su griuvėsiais M. Azijoje buv. Troadoje, senosios Trojos vietoje, kur H. Schliemann 1870–82 vykdė sėkmingus kasinėjimus.

Hysing Hans (1678–1753) švedų tapytojas, portretistas, švedų karaliaus rūmų tapytojas. 1700 išvyko į Londoną ir ten dirbo pas savo tautietį Michael Dahl, kur jis pasižymėjo savo portretais. Anglijos karaliaus rūmuose yra nemaža jo tapytų portretų.

Hisinger Vilhelm (1766–1852) švedų mineralogas, geologas ir chemikas, švedų mokslų akademijos narys 1804. Didelės reikšmės chemijoje ir mineralogijoje turėjo H. bendradarbiavimas su kitu žymiu chemiku Berzeliumi. To bendradarbiavimo vaisius buvo druskų ir kaikurių bazių elektrolizės tyrimai 1803 ir naujo chem. elemento cerium užtikimas 1804, beanalizuojant Bastnäs sunkųjį akmenį (ceritą). Išsp. Utkast till svenska hällearterna 1789, Švedijos mineralgeografijos 1790, 1808, 1826, 1843 ir didžiulis paleontologinis veikalas Lethaea Svecica 1837–41.

Hyslop James Hervey (1854–1920) amerikiečių filosofas ir psichologas ir 1906 psichologinių tyrimų d-jos steigėjas. Išspausdino Problems of Philosophy 1905, Science and a Future Life 1905, Enigmos of Psychical Science 1906, Bordeland of Psychical Research 1906, Psychical Research and the Resurrection 1908, Life After Death 1918, Contact with the Other World 1919.

Hispaniola žr. Haiti.

Hispanizmas kitoje kalboje vartojamas ispanų žodis ar posakis. Ryšium su Ispanijos tarptautine reikšme vakarų kalbos XVI a. ir XVII a. priėmė daug ispanų žodžių, pvz. prancūzų: gitara, embargo; anglų: gitara, pikaro; vokiečių: arsenal, karavelle, galan. Per ispanų kalbą po visą Europą paplito daug amerikonizmų, kaip pvz. tomate, tabacco, chocolate ir kt. Taip pat H. vadinama ir svetimtaučių ispanų kalbos, literatūros ir istorijos studijos. XVI ir XVII a. po Europą plačiai paplito ispanų kalbos studijos. Romantizmas patraukia rašytojų dėmesį ispaniškiems dalykams. Byron, Irving, Pr. Merimée, V. Hugo, T. Gautier, Schlegel, Tieck rašo ispaniškomis temomis. Tada gimsta modernus H., kuris ir ligi šiol tebetrunka.

Hyssopus officinalis žr. Juozapas vaistinis.

Histaminas $C_5H_9N_3$, aminas, susidaro atskylant anglies dvideginiui iš amino rūgšties histidino. Gaunamas iš histidino arba sintetiniu būdu. H. skatina žarnyno raumenis, tai pat kasos, seilių ir skrandžio liaukų veikimą, išplečia kraujo kapilarus tuo mažindamas kraujo spaudimą. Dėl savo įvairaus farmakologinio veikimo yra vartojamas daugiausia tik diagnostiniams tyrimams, pvz. nustatyti skrandžio pajėgumui gaminti druskos rūgštį piktybinės anemijos atveju. Tam reikalui naudojamas H. rūgštusis fosfatas, $C_5H_{15}O_8N_3P_2$, bespalviai, be kvapo milteliai, administruojami injekcijomis tirpaluose po oda ar į raumenis. Manoma, kad iš histidino susidaręs histaminas sukelia eilę alerginių ligų, kaip šienligė, odos išbėrimas, organizmo alerginė reakcija kaikuriems maisto dalykams. H. sukeltoms reakcijoms simptomatiškai švelninti ar neutralizuoti vartojami antihistamininiai vaistai, kurių gamyba ypač išplito po II pas. karo. *J. Krs.*

Histaspas (prs. Vištaspa) persų karaliaus Darėjo I tėvas, kuriam peėmus valdžią Persijoje, buvo Partijos ir Hirkanijos vietininku ir numalšino šių provincijų sukilimą 521 pr. Kr.

Histerija (gr. hystera ‚gimda') yra liguista psichonervinė būklė, besireiškianti įvairiais psichonerviniais sutrikimais. Ji gali reikšti nuo labai lengvų iki labai rimtą ligą imituojančių simptomų. Kartais H. labai sunku atskirti nuo rimtų psichinių ir nervinių susirgimų. H. dažniau pasireiškia moterims negu vyrams. Šios ligos priežasčių yra daug ir įvairių: nenormalus ir nesveikas lytinis gyvenimas, nuolatinis psichinis ir nervinis įtempimas šeimoje, įtemptas ir nervingas darbas, pvz. biržose. H. formų yra įvairių. Kylant kultūrai ir civilizacijai, didėja ir histerikų skaičius. H. yra palyginti reta kaimiečių tarpe ir daug didesnė miestiečių tarpe. Triukšmingas ir rekordinis darbas, triukšminga muzika, nervingas ir audringas darbininkų prižiūrėtojas neretai yra H. priežastimi.

XIX a. pabaigoje buvo padaryta didelė pažanga pažinti H. ir ją gydyti. J. Breuer, J. M. Charcot, Janet ir S. Freud buvo pradininkai, panaudoję hipnotizmą H. gydyti.

K. Jaspers, Allgemeine Psychopathologie ⁶1948; *K. Schneider,* Die psychopatholog. Persönlichkeit ⁶1943. *J.Mšk.*

Histeron proteron gr. ‚kas paskiau pirmiau' retorinė figūra, kada žodis arba sakinys pavartotas prieš, nors pagal logiką ir laiko eigą turėtų eiti po kito.

Histerezė magnetinės indukcijos bei įmagnetėjimo eigos atsilikimas nuo magnetinamojo lauko kitėjimo. H. reiškinys labai vykusiai pavaizduojamas h i s t e r e z ė s k i l p a (žr. Feromagnetizmas), kur matome, kad syki įmagnetintą geležį išmagnetinant, reikia panaudoti daugiau energijos, negu reikalinga geležiai įmagnetėti. Ta papildomoji energija eina į nuostolius — į šilimą, nes kūną įmagnetinant bei išmagnetinant, tenka perrikiuoti molekulos ir atomai magnetinei būsenai sukelti. H. reiškinys primena mechaninę inerciją, ir susidarę energijos nuostoliai dėl H. tinka palyginti su mechaninės trinties nuostoliais. Todėl kintamosios srovės įtaisuose (transformatoriuose ir pn.) H. nuostoliai feromagnetinėse dalyse (šerdėsuose, inkaruose) sudaro rimtą problemą tokius įtaisus beprojektuojant. H. reiškinius nuodugniai išnagrinėjo ir davė pagrindinius apibrėžimus Skotijos fizikas Afred Ewing. Jis išmatavo ir nustatė energijos nuostolius (erg/cm^3) vienam magnetinimo ciklui (t.y. vienos H. kilpos sudarymo metu) dėl daugelio medžiagų, kaip pvz.: visiškai minkštai geležiai 9.300 ergų/cm^3, kiek kietesnei geležiai 16.300 ergų/cm^3, kietai plieninei vielai 60.000 ergų/cm^3, grūdinto plieno pianino stygai 116.000 ergų/cm^3. Įsivaizduokime m^3 minkštos geležies, tai tokiai masei stipriai įmagnetinti ir išmagnetinti pagal pilną H. kilpos eigą tektų nustoti 1630 džaulių arba 1200 pėdų svarų (ft lb) energijos šilimos pavidalu. Panašiai, vienoje kubinėje pėdoje nuostoliai būtų tik apie 34 pėdos svarai (ft lb).

Panašaus pobūdžio ir e l e k t r i n ė H., kai kintamojo elektrinio lauko įtaka veikia dielektriko molekulas bei atomus, juos vienaip ar atvirkščiai perrikiuojant kiekvienu el. lauko kitėjimo pusperiodžiu. Tuo būdu pasireiškia nuostoliai šilimos pavidalu dielektrike. Žr. Feromagnetizmas. *A.J.*

Histiajus Mileto tironas, persų karaliaus Darijaus vasalas, 513 pr. Kr. pasižymėjo patardamas Darijui nesunaikinti tilto ir tuo padėdamas jam grįžti iš žygio prieš skitus. Nepasitikėdamas Darijus atšaukė H. į Susą. Čia jis sukurstė joniečius sukilti 500–494. 493 buvo Sardų satrapo nukryžiuotas.

H. Swoboda, Real Enc. d. klass. Altertums 1913.

Histidinas, alfa-amino-4-imidazolio propioninė rūgštis, arba glioksalino alaminas, brutto formulos $C_6H_9N_3O_2$, yra viena pagrindinių amino rūgščių, kuri įeina į daugelį baltymų, neišskiriant hemoglobino ir kazeino. Enzino ‚histidino dekarboksilazos' įtakoje, H. virsta histaminu, nuodinga medžiaga, kuri sužadina niežėjimą, odos išbėrimus bei nušalimo simptomus.

Histogenezė (gr.) vabzdžio pakaitoje (metamorphosis) lėliukės stadijoje naujų audinių susidarymas bei jų pasiskirstymas pagal veikimą.

Histologija (gr. histos ‚apmatai, metmenys; audinys' ir logos ‚mokslas') yra anatomijos mokslo šaka, nagrinėjanti organizmo celių ir audinių struktūrą ir santykius tarp jų struktūros ir funkcijos. H. aprašo celes ir jų tipus, tarpcelinę medžiagą, iš celių sudarytus audinius ir jų rūšis, ir įvairius organus, sudarytus iš audinių.

H. mokslas pradėjo vystytis išradus mikroskopą. XIX a. antroje pusėje naujiems ir sėkmingiems tyrimams davė paskatą Schwanno pareiškimas, kad pagrindinė visų gyvulių, augalų ir žmogaus kūno sudedamoji dalelytė yra gyva celė. Nuo tada prasidėjo taip vadinama modernioji H. Tyrinėtojai stengėsi daugiau sužinoti apie pradžią ir funkciją įvairių kūno dalių lyginant su mikroskopine struktūra. Pradžioje buvo tiriamos gyvos celės ir gyvi audiniai, bet vėliau buvo išrasti įvairūs audinių dažymo ir fiksavimo metodai tirti negyvoms celėms ir audiniams. Pradžioje XX a. buvo tiriami santykiai tarp audinių ir celių struktūros ir jų funkcijos. Buvo išrasti svarbūs celių tyrimo metodai, kaip audinių kultūros, audinių transplantacijos. Šiandien su naujais metodais ir naujausiais instrumentais yra tiriama ne tik celių struktūra, bet ir jų cheminė sudėtis ir biocheminiai procesai.

Ph. Stöhr, Lehrbuch d. H. ^{24}1940. *K. Rk.*

Histrionai pradžioj etruskų šokėjai, fleitai griežiant šokę mimiškus šokius.

Hitergrama (stp. hidro - termo - grama)

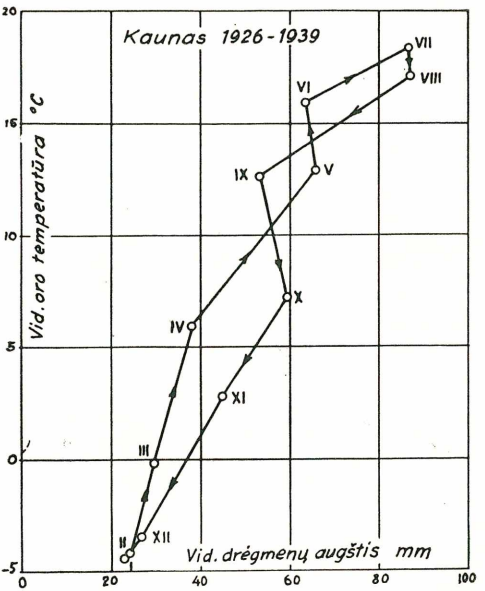

Kauno meteorologijos stoties hitegrama

1916 Australijos klimatologo G. Tayloro pasiūlytas atskirų mėnesių oro temperatūros ir drėgmenų atvaizdavimas tam tikru poligonu. Vid. oro temperatūra atidedama, kaip ordinatos, ir vid. drėgmenų augštis, kaip abscisos, ir taškai sujungiami tiesiomis atkarpomis. Įvairių vietovių H. sugretinimas padeda lyginti klimato savybes. Tą metodą pritaikė naujas Kanados klimatologinis atlasas 1953. Čia dedamas Kauno meteorologinės stoties H. pavyzdys: mėnesiai pažymėti I–XII skaičiais. *S.K.*

Hititai, arba hetitai, yra seniausia žinoma ide. tauta, tarp 2000–1200 pr. Kr. valdžiusi didelę M. Azijos bei Sirijos dalį ir tuose kraštuose išvysčiusi savo augštą kultūrą. Tos padermės vardas, ‚Heto sūnūs' (hebr. Hittīm, Benē Hēth), jau buvo pažįstamas S. Testamento rašytojams, kurių liudijimu Sirija buvusi tikroji H. buveinė. Taip pat ir pagal egiptiečių šaltinius tarp 1500–1190 pr. Kr. galinga šiaurinė karalystė Heta nuolat stengusis įsigyti politinės įtakos Sirijoje ir todėl dažnai kovodavusi su Egiptu.

Pasak Babilonijos kronikų apie 1758 pr. Kr. Hatti tauta nugalėjusi Akadą-Babiloniją ir padariusi galą Hamurabio dinastijai. Vis didėjančią Hatti karalystės įtaką Sirijoj rodo ir Amarnos įrašai apie 1400 pr. Kr. Sugriovus Hatti karalystę XII a. pr. Kr., Hatti vardas Asirijos karalių liudijimu buvęs taikomas Karchemišo karalystei Eufrato žemupy, bet jis taip pat buvęs vartojamas ir visai Sirijai vadinti. Sar-

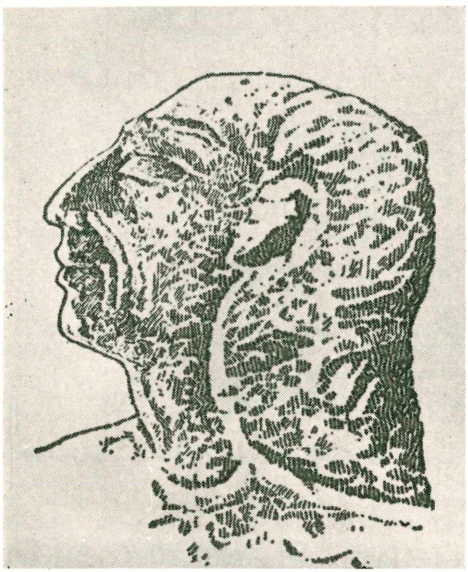

Hitito galva

Hititų skydas su dantiraščio įrašais

gonas II 717 padaręs galą Karchemišo Hatti karalystei, bet naujosios Babilonijos karalius Nebukadnezaras II (604–562) Hatti vardu dar tebevadinęs Siriją.

Nuo senovės laikų ligi XX a. pradžios apie Hatti karalystę nedaug kas tikresnio tebuvo žinoma. Daug tikresnių ir išsamesnių žinių pasirodė, kai 1906-07 buvo surasti Hatti karalių archyvai Boghazköy griuvėsiuose, M. Azijoj, ir 1915 įskaityti tuose archyvuose dantiraštiniai įrašai.

Visų pirma pasitvirtino, kad Hatti vardas yra tas pat, kaip egiptiečių Heta bei hebrajų Hēth; bet tuo vardu iš pradžių vadinosi ne naujieji atvykėliai indoeuropiečiai, o ankstyvesni gyventojai neindoeuropiečiai, apie kuriuos yra išlikusių žinių net iš III tūkstantmečio pirmosios pusės pr. Kr. Mat, šis turtingas kraštas jau nuo seniau traukė sumerus-babiloniečius bei asirus, kurie ten buvo įsikūrę savo kolonijų ir karalysčių. Kaip rodo Kültepėj surasti dantiraščiai, dar XXI a. pr. Kr. pirmykščiai gyventojai tebesivadinę Hatti; naujieji atvykėliai indoeuropiečiai šiose vietose įsikūrė tik vėliau, maždaug 2000–1900 pr. Kr. Savo specialaus vardo tie naujakuriai nepaliko, todėl dabar jie vadinami h i t i t a i s arba h e t i t a i s nuo S. Testamento išlikusio hebrajiško pavadinimo H i t t ī m, H ē t h, o hatai (nuo Hatti) palikti ankstyvesniams gyventojams vadinti. Žr. Hititų kalba.

H. karalystės pradžia siejama su karaliumi Labarna (apie 1600 pr. Kr.), kuris pagal įrašus nugalėjęs visus savo priešus ir valstybės ribas išplėtęs ligi jūrų. Jo sūnus Hatušilis I per Tauro kalnynus jau buvo nužygiavęs į šiaurinę Siriją, o šio įpėdinis Muršilis I, tuo nesitenkindamas,

Hititai

buvo pasukęs Eufrato žemupiu ir užkariavęs Babiloniją (apie 1594 pr. Kr.). Bet tas užkariavimas neturėjo didesnių pasekmių: Muršilis I, grįžęs iš karo žygio, buvo vieno sosto varžovo nužudytas, ir po to buvo kilusi tiek vidinė, tiek išorinė maišatis. Ligi tam tikro laipsnio padėtis buvo atstatyta, kai apie 1525 pr. Kr. Telipinas, pagrobęs sostą, numalšino pretendentus, atgavo dalį prarastų žemių, dalį priešų išstūmė, su Kizuvatna sudarė sutartį ir vidaus tvarkai palaikyti išleido griežtą paveldėjimo įstatymą ir eilę kitokių taisyklių dvariškių bei karaliaus santykiams tvarkyti.

Nors Telipino įpėdinių vardai nežinomi, tačiau, atrodo, senoji H. valstybė su juo nesibaigė. Tai tarp ko kito rodo ir vieno po jo viešpatavusio karaliaus išleistas teisynas, žymiausias Boghazköy rastasis tekstas. Kiek vėliau, maždaug nuo XV a. pr. Kr., gauname patirti apie H. santykius su egiptiečiais; pvz. faraonas Tutmosis III (1501–1447), kuris buvo nukariavęs Siriją ligi pat žemutinio Eufrato, gavęs dovanų iš vieno Hetos karaliaus.

Pats žymiausias H. valstybės laikotarpis yra prasidėjęs nuo Šupiluliumo (apie 1380 –1360 pr. Kr.), naujosios H. imperijos įkūrėjo. Jis užkariavo Mitaniją, pajungė Armėniją bei įvairias šiaurinės Sirijos dalis ir pasiekė Fenikiją ir, rodos, net vakarinės M. Azijos ar Egėjo jūros graikus. Jo sūnus, Muršilis II (apie 1345–1315), ne tik įstengė dešimtį metų sėkmingai apginti savo tėvo palikimą, bet dar užkariavo ir Arzavą, pietinės M. Azijos kraštus. Muršilio sūnui Muvataliui (apie 1315–1290) viešpataujant, buvo ilgai kariaujama su egiptiečiais, su kuriais didžiulės kautynės yra minimos ties Kadešu (prie Oronto upės, 1297). Hatušilio III viešpatavimo metu (apie 1282–1250) buvo sudaryta sutartis su Egipto faraonu Ramsesu II (apie 1285), atstatyta sostinė, išleista visa eilė naujų potvarkių, ir tuo būdu kuriam laikui buvo laiduota taika.

Hititų princas medžioja

Bet po to iškilimo H. imperija jau nebe didėjo, o pamažu nyko, ligi pagaliau apie 1200 pr. Kr. ji visai subyrėjo, slėgiama iš už jūros atkilusių tautų, pvz. frigų, armėnų, trakų ir kt. H. tautybė dar kelis amžius laikėsi mažutėse karalystėse, ypač š. Sirijoj, bet VIII a. pr. Kr. ir šios liekanos paliovė asirų valdžioje.

H. tauta, kad ir, palyginti, neilgiausiai gyvenusi, pasirodė didžiai veržli ir gabi. Kaip iš Boghazköy įrašų matyti, H. kultūra, nors ir gerokai Mesopotamijos kultūros įtakos veikiama, buvo pasiekusi gana augšto laipsnio ir nemažo savaimingumo. Visų pirma tarp kitų paminklų buvo rasta trikalbių žodynų, kur pirmoj vietoj eina sumerų, antroj babiloniečių ir trečioj H. kalba. Ypač turtinga yra jų istorinė literatūra, kuri apima H. karalių sutartis su jų vasalais bei užsieninėmis valstybėmis, diplomatinę korespondenciją, karalių metraščius ir kt. Tuose dokumentuose yra taip pat atvaizduota visa politinė ir karinė naujosios H. karalystės organizacija

Hititų skulptūra iš Boghazköy

ir duodamas dviejų dalių teisynas, kuris susideda iš 200 paragrafų ir parodo, koks yra buvęs H. teisingumas; pvz. H. bausmės buvo daug švelnesnės negu Hamurabio, asirų ar egiptiečių.

Gausūs religiniai Boghazköy archyvų tekstai duoda supratimo apie H. religiją. Oro dievas ir saulės deivė buvo vyriausios jų dievybės. Šalia to dar buvo visa eilė kitų dievų, kurie dažnai liudininkais minimi įvairiose sutartyse, pvz. audros dievas Telipinas, vyriškų dorybių dievas Inaras, dievų tėvas Kumarpis ir kt.

Taip pat, nors ir daugiausia prastai išlikusių, randame nemaža mitologinių tekstų. Čia pirmoj vietoj minėtinas mitas, kuriame vaizduojamas įžeisto vegetacijos dievo išnykimas, lydimas prasto derliaus, nevaisingumo ir bado, ir jo sugrįžimas, sukeliąs vaisingumą. Kitas mitas yra susijęs su oro dievo bei gyvatės kova arba vaizduoja deivės Asertaus bandymą suvilioti oro dievą.

Pagaliau iš Boghazköy įrašų dar gaunam̃e žinių apie H. dievų garbinimo bei aukojimo būdus, religines šventes ir kt. Nusivalymas, aukos, maldos ir priesaikos buvo svarbiausi H. religijos bruožai. Egzorcistai ir kunigai aukotojai galėdavo iš tikinčiųjų išvaryti ligas, piktąsias dvasias, namines barnis ir kt. Prieš ką darant, būdavo teiraujamasi dievų valios tiriant aukojamųjų gyvulių kepenis, stebint paukščių skirdimą ir kt. Dievų valia H. tikėjimu taip pat galėdavo pasireikšti dangaus reiškiniais ir kitokiais nepaprastais žemės įvykiais.

A. Goetze, Das Hethiter-Reich 1928; *G. Contenau,* La civilisation des Hittites et des Mitanniens 1934; *G. Furlani,* La religione degli Hittiti 1936; *B. Hrozný,* Die älteste Geschichte Vorderasiens 1943; *F. F. Bruce,* The Hittites and Old Testament 1947; *F. Sommer,* Hethiter und Hethitisch 1947; *A. Scharf und Moorgat,* Ägyten und Vorderasien im Altertum 1950; *O. R. Gurney,* The Hittites 1952; *M. Riemscheider,* Die Welt der Hethiter 1954; *C. W. Ceran,* The Secret of the Hittites 1955. *J. J.* ir *P. S.*

Hititų, arba hetitų, kalba yra seniausia ide. paliudyta rytinės M. Azijos kalba, pažįstama iš antrojo tūkstantmečio pr. Kr. Tai buvo oficialinė hititų imperijos kalba, išlikusi dantiraštinėse molinėse plytelėse, kurių bent 10.000 surado vokiečių asiriologas Hugo Winkleris 1906–07 ir 1911–12, bekasinėdamas Boghazköy griuvėsiuose, 145 km į r. nuo Ankaros. Pirmasis hititų tekstus įskaitė čekų prof. Bedřich Hrozný; jis taip pat pirmasis susekė tos kalbos indoeuropiškumą ir parašė pirmąją jos gramatiką.

Lygindami su kitomis ide. kalbomis, H. kalboj galime rasti apsčiai gana senų indoeuropiškų bruožų. Visų pirma čia dar gausiai vartojami heteroklitiniai kamienai, kurių kitose ide. kalbose bėra likusių tik menkų pėdsakų, pvz. vs. vd. watar ‚vanduo', vs. km. wetenas, nd.-vt. weteni ir kt. Priebalsinio nt- kamieno vardažodžiai tebelinksniuojami labai senoviškai, pvz. vs. vd. humans ‚kiekvienas, visas', ng. human, km. humandas, nd.-vt. humanti, gl. humandam, ds. vd. humantes (plg. lietuvių nešąs iš *nešants, gr. vs.km. pherontos, ng. pheron, nd. pheronti, gl. pheronton, ds. vd. pherontes ir kt.). Taip pat labai senas dalykas yra i- kamieno būdvardžiai, pvz. vs. vd. salliš ‚didelis', ng. salli, gl. sallin (plg. skr. bhūris ‚daugus, gausus, apstus', ng. bhūri, gl. bhūrim, pr. arwis ‚tikras', ng. arwi ir kt.). Tos pat rūšies yra ir u- kamieno būdvardžiai, pvz. aššuš ‚geras; tikslingas, naudingas', ng. aššu, vs. km. aššawaš, gl. aššun, ds. vd. aššaweš (plg. gr. hēdus ‚saldus', ng. hēdu, vs. km. hēdeos ir *hēdewos, gl. hēdun, ds. vd. hēdeis, hēdees iš *hēdewes, skr. svādavas ir kt.). Įvardžiai kuiš, kuit ‚kas, kuris' atliepia lot. quis, quid. Veiksmažodžiai esamojo laiko vienaskaitoje turi galūnes -mi, -ši, -zi (iš ide. *-ti), pvz. jami ‚darau', jaši ‚darai', jazi ‚jis daro' (plg. eimi, eisi ‚eini', eiti ‚eina'); ds. III asm. vanzi ‚jie daro' savo daryba niekuo nesiskiria nuo skr. vānti ‚jie eina' šalia vāti ‚jis eina'. Plg. dar hit. kuenzi ‚jis muša, žudo' ir kunanzi ‚jie muša, žudo' šalia skr. hanti ‚jis žudo' ir ghnanti ‚jie žudo'.

Šalia morfologinių lyčių randame kiek indoeuropiškų žodyninių bendrybių, pvz.: ešš̃ar, ešhar ‚kraujas' (plg. gr. ear iš *esar, lot. aser, lat. asins); kard- ‚širdis' (plg. gr. kardia, lot. cor, cordis ir kt.); newa- ‚naujas' (plg. skr. navas, sen. lot. novos ir kt.); taru ‚malka' (plg. skr. dāru ‚t.p.', gr. doru ‚medis, malka, sija, jiešmas') ir kt.

Bet didžioji žodyno dalis tebėra neaiškios kilmės, pvz.: halanta- ‚galva', kanint- ‚troškulys' iwaru ‚kraitis', tanduki- ‚žmogus', watku- ‚šokti, bėgti' ir kt. Galimas daiktas, kad kaikurie iš šios rūšies žodžių yra iš kur nors paskolinti. Bet taip pat kaikurie kitose ide. kalbose nepažįstami žodžiai gali būti visdėlto ir iš senovės paveldėti, pvz. ešri- ‚paveikslas, pavidalas', išpant- ‚naktis', wappu- ‚upės vaga, tėkmė', warkant- ‚riebus', šalk- ‚minkyti' ir kt.

Ypač įdomu, kad hititų kalboj nerandame tokių dažniausių kasdieninių žodžių kaip lot. pater, māter, auris (liet. ausis) ir kt. Neabejotina, kad H.K., išsiskyrusi iš ide. prokalbės ir atsidūrusi tarp visai svetimų kalbų, daugelio šiokių žodžių galėjo netekti ir juos pakeisti kitais, naujesniais, žodžiais; pvz. tokie žodžiai kaip

anna- ‚motina' ir atta- ‚tėvas' (plg. gr. lot. atta, liet. mama, tėtė ir kt.) yra ne kas kita kaip vaikų kalbos žodžiai, todėl jie kiekvienu metu galėjo vėliau atsirasti ir senesnius žodžius išstumti. Žr. dar Dviskaita.

Kad taip iš tikrųjų galėjo būti, rodo dar ta aplinkybė, kad H.K. pasitaiko nemaža vėlyvesnių analoginių darinių; pvz. ds. III asm. ašanzi ‚jie yra' ir dalyvis ašant- ‚esąs' veikiausiai iš analogijos šalia ešmi, ešši, ešzi (iš *esti) yra vėliau atsiradę užuot *santi, sant- (plg. skr. santi ‚jie yra', sant- ‚esąs', sen. liet. sąs, santi ir kt.). Taip pat skyrium H. K. yra susidariusios ir ypatingos daugiskaitinės veiksmažodžių galūnės -weni, -teni, pvz. eduwani ‚mes valgome', ezzateni ‚jūs valgote' ir kt.

H.K. nebuvo vienintelė hititų imperijoj vartotoji kalba. Visų pirma Boghazköy įrašuose dar randame hatų kalbą, dokumentuose vadinamą hattili, t.y. hatiškai. Tai buvo ankstyvesniųjų gyventojų neindoreupiečių kalba, visai skirtinga nuo H.K., pvz. joje užuot priesagų buvo vartojami priešdėliai, kaip antai: vs. binu ‚kūdikis, vaikas', ds. lē-binu ‚kūdikiai, vaikai'. Tąja kalba dažnai pamaldų metu būdavo giedamos giesmės, ir yra išlikusių jąja užrašytų litanijų, maldų, egzorcizmų.

Kita didžiai svarbi kalba, pasitaikanti šalia hatų kalbos, yra luvių kalba (hit. lūvili ‚luviškai'). Ji buvo vartojama Lujos, kitaip vadintos Arzavos, krašte ir pačioj hititų imperijos sostinėj, Hatuše, bei Kizuvatnos valstybėj. Be to, ją dar sutinkame atskiruose hititiškuose posakiuose ir maldose bei kaikuriuose H.K. skoliniuose. Savo pobūdžiu ši kalba buvo artima H.K. ir, kiek žinoma, buvo daugiausia valstiečių vartojama.

Šalia hititų, hatų ir luvių kalbų Boghazköy įrašuose dar buvo vartojama hurių kalba (hit. hurlili ‚huriškai'), kuri buvo gimininga neindoeuropiškai Mitanijos valstybės kalbai. Šita kalba užrašytų pasitaiko litanijų bei maldų hititiškuose tekstuose, bet be vertimų.

Pagaliau Boghazköy įrašuose dar sutinkame vad. paliečių, Palos gyventojų, kalbą. Nors šios kalbos pėdsakų yra labai maža išlikusių, bet visdėlto iš jų galima matyti ją priklausius hititų luvių kalbų grupei.

B. Hrozný, Die Sprache der Hethiter (Boghazköi-Studien, Heft 1-2, 1917); *J. Friedrich,* Hethitisches Elementarbuch I 1940, II 1946; (") Hethitisches Wörterbuch 1952; *H. Pedersen,* Hittitisch und die anderen idg. Sprachen 1938; *F. Sommer,* Hethiter und Hethitisch 1947; *E. H. Sturtevant,* Comparative Grammar of the Hittite Language ²1951.

P.S.

Hitler Adolf (1889 Austrijoje — 1945 IV 30 nusižudė Berlyne) vokiečių nacionalsocialistų vadas, 1933 I 30 Vokietijos reicho kancleris, 1934 VIII 2 —1945 IV 20 ėjęs prezidento ir kanclerio pareigas ir vadinamas: Führeris ir reicho kancleris. Gimė H. Austrijoj nežymaus muitinės valdininko šeimoj. Jaunystėje panoro mokytis tapybos meno. Dukart mėgino stoti Vienos meno akademijon, bet, neišlaikęs abukart tikrinamųjų egzaminų, buvo priverstas verstis kitais darbais: buvo dekoratoriumi, padieniu darbininku. H. mėgo politikuoti, ir, dar Austrijoje gyvendamas, pateko pangermanistų bei antisemitų įtakon. 1911 paliko Austriją ir atvyko į Müncheną. Čia duoną pelnė iškabas bei plakatus piešdamas. 1914, kilus I pas. karui, H. stojo savanoriu ne į austrų, bet į vokiečių kariuomenę. Kariuomenėje pakilo ligi grandinio laipsnio ir buvo apdovanotas I laipsnio Geležiniu Kryžiumi. 1916 sužeistas, vėliau buvo laikinai nuo dujų apakęs. Išėjęs iš ligoninės, gyveno kareivių barakuose ir tarnavo slaptu reichswero agentu. Dalyvaudamas palitiniuose mitinguose, susidūrė su vad. darbininkų partijos nariais — Nationalsozialistische Deutsche Arbeiter Partei, o jų buvo 6. 1919 H. į tą partiją įstojo septintuoju nariu. Ši partija jau tada pasireiškė kraštutiniu nacionalizmu. 1920 II 24 H. paskelbė 25 punktų programą. 1923 XI drauge su gen Ludendorffu mėgino įvykdyti valstybės perversmą, padarytą sukilimu Münchene. Už dalyvavimą sukilime teismas H. nubaudė 5 metus kalėti. Kalėjo tik 8 mėnesius. Sėdėdamas Landsbergo kalėjime, rašė nacionalsocialistų programinę knygą (manoma su R. Hesso pagalba) Mein Kampf, kuri vėliau buvo išplatinta milionais egz. Svarbiausi H. sukurto nacionalsocialistinio sąjūdžio

A. Hitler

V. Molotov šnekučiuoja su A. Hitleriu Berlyne

veiklos punktai: antisemitizmas, antiliberalizmas, antimarksizmas, antichristianizmas. Todėl H. ir kovojo ir naikino politines ideologines sroves, kurios buvo priešingos vienos partijos valdžiai, vienos partijos valstybinei ideologijai. 1925 H. atkūrė NSDAP, kuri buvo klusnus vado siekimų įrankis. Šalia to dar įsteigė kovos būrius SA (Sturm-Abteilung) ir SS (Schutz-Staffel), kurie ir patalkino H. valdžios siekti. Vokietijos pokario gyvenimo nuotaikos ir materialiniai sunkumai, ypač ūkinės krizės metu, sudarė palankias sąlygas hitlerinei įžulia demagogija paremtai politinei veiklai. Po nepavykusio sukilimo H. nusprendė ‚legaliu' būdu valdžią paimti. Ligi 1930 nacianalistų partija tiek sustiprėjo, kad per reichstago rinkimus jie gavo 4.600.000 balsų ir išrinko 106 atstovus. 1930 su kitomis nacionalistinėmis grupėmis sudarė vad. Harzburgo frontą, kad bendromis pastangomis sunaikintų parlamentarinę santvarką Vokietijoje. 1932 H. kandidatavo į prezidentus. H. vadovaujamąjį sąjūdį stipriai finansiškai parėmė Vokietijos stambioji pramonė, todėl tas sąjūdis stiprėjo. 1933 I 30 prezidentas Hindenburg, kaip reichstago stambiausios partijos vadui, H. pasiūlė reichskanclerio vietą. Pirmutinį kabinetą sudarė su kitomis nacionalistinėmis grupėmis, ir labai greit demokratinė Vokietija virto policine valstybe. 1934, po prezidento Hindenburgo mirties, H. gavo plačius iš reichstago įgaliojimus ir pradėjo kraštą valdyti diktatoriškai. Viduj panaikino politines partijas, sroves, kultūrines draugijas, priešingas nacionalsocialistų santvarkai; nuslopino darbininkų sąjūdį, panaikindamas profesines sąjungas, o jų turtą perduodamas Darbo Frontui. 1934 žiauriausiomis priemonėmis sunaikino savo partijoje opoziciją (Röhm grupė). 1935 atsimetė nuo Versailles taika Vokietijos pasiimtųjų prievolių ir atsteigė Vokietijos kariuomenę, įvesdamas vėl visuotinę karo prievolę. Gamyba karo reikalams bei plati statybų programa krašte juntamai sumažino nedarbą. Užsienio politikoje darė griežtų žygių: pasitraukė iš Tautų Sąjungos, 1936 atsimetė nuo Locarno sutarties, su Italija sudarė vad. Ašies sąjungą, parėmė gen. Franco sukilimą. Nepaisant H. taikingų deklaracijų, Vokietija visą laiką buvo rengiama karui. 1937 XI buvo išdirbti slapti planai, nukreipti prieš Austrijos ir Čekoslovakijos nepriklausomybę. 1938 III 12 H. Vokietija užėmė Austriją, 1938 X 30 po Müncheno konferencijos atplėšė nuo Čekoslovakijos sudetų kraštą. Po to H. iškilmingai pasauliui paskelbė, kad svetimųjų tautų, svetimųjų žemių nenoris įjungti į Vokietijos reichą, betgi 1939 III 15 užėmė Čekoslovakiją, 1939 III 22 užėmė Klaipėdos kraštą ir rengėsi į karą su Lenkija. 1939 VIII 23 sudarė draugingumo paktą su T. Rusija, kur buvo slaptų klauzulių dėl Lenkijos bei Pabaltijo pasidalijimo. Susitaręs su T. Rusija, H. 1939 pradėjo karą su Lenkija, kuris virto II pas. karu. 1940 ‚strateginiais' sumetimais užpuolė visą eilę neutralių valstybių (Norvegiją, Daniją, Belgiją, Olandiją). Hitlerinė Vokietija žiauriausiomis priemonėmis vertė pavergtas tautas dirbti Vokietijos karo reikalams. Pačioje Vokietijoje H. politikai atsirado aktyvi opozicija, 1939 bei 1944 vykdė nesėkmingus atentatus prieš H. Pralaimėjęs karą, beartėjant Vokietijos katastrofai, 1945 IV 30 drauge su E. Braun reichskanclerio bunkeryje H. nusižudė.

A. François Poncet, Souvenirs d'une ambassade à Berlin 1946; *H. Rauschning,* Die Revolution des Nihilismus 1938; *F. Meinecke,* Die deutsche Katastrophe 1946; *K. Jaspers,* Die Schuldfrage 1946; *H. Rauschning,* Gespräche mit H. 1940; *R. Diels,* Luzifer ante portas 1949; *A. Bullock,* H. — Study in Tyranny 1952; *R. Trevor Roger,* The Last Day of H. 1947.

hl hektolitro santrumpa.

Hladovickis Samuelis Kazimieras (1629–1697 III 30 Romoje) Skuodo klebonas, Vilniaus kanauninkas, D. L. K. sekretorius. Vilniaus kapitulos pavedamas vyko į Romą, kur greitai ir pasimirė.

Hlebovičius Antanas Boleslovas (1801 — 1847) studijavo klasikinę filologiją Vilniaus univ. Tarnavo Petrapilyje ir Varšuvoje. Išsp. Krótki rys życia Witolda 1821, Litovskaja mitologija — Severnyj archiv 1824. Ruošęs Algirdo ir Kęstučio biografijas. 1841 įkūrė ir leido Pamiętnik religijno moralny.

Hlinka Andrej (1864–1938) slovakų politikas, katalikų kunigas, Slovák laikraščio steigėjas. Nuo 1905 vadovavo slovakų tautininkų partijai, kuri buvo šalininkė visiško atsiskyrimo nuo Čekijos. 1938, Čekoslovakijos krizės metu, atsisakė bendradarbiavimo su Hodžos vyriausybe. H. savo režimui Slovakijoje palaikyti buvo įsteigęs gvardiją.

Hlond August (1881 – 1948) lenkų primas, 1926 arkivyskupas, 1927 kardinolas. II pas. karo metu vokiečių buvo internuotas. 1945 grįžo į Lenkiją ir gynė katalikų Bažnyčios teises prieš Varšuvos komunistų valdžios kėslus. Išsp. Na straży sumenia narodu 1951 ir kt. Lietuviškai išversta — Krikščioniškieji valstybinio gyvenimo dėsniai 1948.

Hlušnevičius 1. Antanas (1793–1861) 1831 sukilimo dalyvis, gydytojas. Gyveno Prancūzijoje.

2. Mykolas (1797—1862) astronomas. Studijavo Vilniaus univ. ir gavo fil. magistro laipsnį. 1843–48 Vilniaus observatorijos direktorius. Observatorinius stebėjimų duomenis spausdino Extrait des observations faites à Vilna.

Ho cheminis holmio ženklas.

Hoare Samuel John Gurney, Templewood vikontas (g. 1880) anglų politikas, konservatorius. Nuo 1910 parlamento narys. 1931—1935 Indijos reikalų ministeris, 1935 užsienio reikalų ministeris, bet dėl nuolaidžios politikos fašistinei Italijai — Etiopijos nukariavimo reikalu — buvo priverstas pasitraukti iš užimamos vietos. 1937–39 vidaus reikalų ministeris ir 1940–44 pasiuntinys Ispanijoje. Išsp. India by Air 1927, The Fourth Seal 1930, Complacent Dictator 1947.

Hobart Tasmanijos salos (prie Australijos) sostinė ir svarbiausias uostas, pietų salos pakraštyje, prie Wellingtono kalno; 83.600 gyv. (1950). Universitetas (įkurtas 1890), kat. arkivyskupo rezidencija; laivų statyklos, cinko pramonė. Per H. uostą išvežama vilnos, metalų rūda, javai, vaisiai, medis, apyniai; įvežama akmens anglis, cinas, cukrus ir pramonės gaminiai. H. įkurtas 1804 ir pavadintas to meto D. Britanijos karo ir kolonijų ministerio lordo Roberto H. garbei jo vardu.

Hobbema Meindert (1638—1709) olandų tapytojas peisažistas, J. van Ruisdaelio mokinys. Piešė realistinius Olandijos gamtovaizdžius su lūšnomis, vandens ar vėjo malūnais ir kt., impresionistišku saulės apšvietimu, pabrėždamas medžių kontūrus. H. paveikslų motyvai paprasti, piešinys lengvas, atidžiai atliktas ir net su dideliu kruopštumu ir detalėse. Žmonių ir gyvulių figūras piešė jam van de Velde ir Berchem. H. išgarsėjo po mirties. Gyveno skurdų gyvenimą, ir skurde mirė. H. piešiniai turėjo nemažos įtakos Anglijos peisažistams. Žymiausi jo paveikslai: Middelharnis alėja, Malūnas, Vandens malūnas, Keliūta į kaimą.

G. Brouilhiet, M. H. 1938; *W. Bode*, Die Meister d. holländischen und flaemischen Malerschulen 1926.

Hobbes Thomas (1588–1679) anglų filosofas ir politikos teoretikas. Studijavo Oxforde. Ilgojo Parlamento metu, dėl palankumo monarchijai 1640 turėjo bėgti Prancūzijon ir ten liko 11 metų. Egzilio metu kurį laiką buvo jauno Karolio II mokytojas, bet, nesutardamas su didikais, 1651 grįžo į Angliją ir susitaikė su Cromwelliu. Įžengus į sostą Karoliui II, H. buvo paskirta pensija, bet jo gyvenimas visvien liko neramus dėl išsišakojusios polemikos. Čia paminėtinas H. ginčas dėl laisvos valios su vysk. Bramhall ir matematiniais klausimais, kaip apskritimo kvadratūra, su Oxfordo prof. John Wallis. Kelionių po Europą metu H. susipažino su Galilėju, Descartu, Gassendi ir kt. Iš Galilėjo perėmęs mechanikos teoriją, ją pratęsė. Kai Descartes mechaninius dėsnius rado tik fizinėje gamtoje, H. teigė, jog ir bendruomenės gyvenimas yra tiems dėsniams palenktas. H. mokslą galima skirstyti į tris dalis: gamtos mokslais grįstą metafiziką, psichologiją, politinę teoriją. Jau 1640 H. buvo numatęs tokį logišką savo mokslo išdėstymą trimis knygomis: De Corpore, De Homine, De Cive, bet, įsivėlęs į politinius ginčus, anksčiausiai ir plačiausiai išvystė politinę teoriją. Tuo būdu Elements of Law Natural and Political buvo parašyta 1640, De Cive išsp. 1642, Leviathan (svarbiausias H. veikalas) 1651, De Corpore 1655, De Homine 1656. Iš kitų H. raštų paminėtini Objectiones ad Cartesii Meditationes 1641, Tractatus Opticus 1644, Of Liberty and Necessity 1654, Behemoth 1679, o taip pat daug traktatų geometrijos ir gamtos mokslų klausimais. 1673 parašė savo autobiografiją, o 1676, būdamas 87 metų, baigė ir išsp. Ilijados ir Odisėjos vertimą.

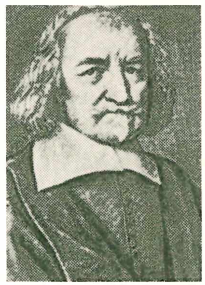

Th. Hobes

H. metafizika yra materialistinė. Išeidamas iš Galilėjo mechanikos, H. pareiškia, jog egzistuoja tik medžiaga, nes judesys suponuoja masę. Gyvybė yra tik kūno dalių judesys, atitinkąs medžiagos susidėstymą. Todėl H. tikisi radęs ne tik, kad judesys yra pagrindinė sąvoka fizinio pasaulio aiškinime, bet kad žmogus ir bendruomenė taip pat gali būti išaiškinti tos pačios mechanikos teorijos rėmuose. Čia H. atmeta tikslo priežastį. Geometrijos teoremų demonstravimo būdu, teigia H., pradedant nuo paprasčiausių išorinių judesių, galima prieiti prie ‚vidinių judesių' ir taip įrodyti, kad žmogaus elgesys ir bendruomenės santvarka yra tik sudėtingesnių judesių sąranga.

H. psichologija turi dvejopą uždavinį. Pirmiausia, H. nori įrodyti, jog dva-

M. Hobbema Sodyba

sios pasireiškimai arba ‚vidiniai judesiai' kyla iš fizinių priežasčių. Patirtį žadina betarpiški fiziniai paskatai, o vaidiniai yra patirties, arba tiesiog paskatų nuaidėjimas. Paskatai dar teigiamai arba neigiamai paveikią ‚gyvybinį judesį' ir jį prie to daikto traukia arba nuo jo stumia, sukeldami troškimo arba neapykantos jausmą, gėrio bei blogio sąvokas. Antroji H. psichologijos dalis plačiau aptaria ‚gyvybinį judesį' ir randa, jog jis yra pagrindinis kiekvienos gyvos būtybės bruožas, siekiąs egzistencijos išsaugojimo. Tendencija išsaugoti gyvybę yra taip stipri, kad į žmogų, kaip ir į kiekvieną kitą gyvūną, reikia žiūrėti kaip į savanaudiškų interesų sistemą. Žmogus todėl iš prigimties yra egoistinis padaras, nuolat jieškąs galios, kuri išsisaugojimą užtikrina, ir tai, kas naudinga jo egzistencijai. Bet kadangi kas naudinga vienam, gali būti kenksminga kitam, ‚žmogus yra žmogui priešas'.

H. politinė teorija išdėsto, kaip, kartą nustačius individo elgesio dėsnius, reikia formuluoti sąlygas, kuriose yra įmanoma pastovi bendruomenė. H. remia monarchiją, tik ne to meto įprastiniais argumentais, bet išeidamas iš savo psichologijos. Kadangi kiekvienas žmogus yra egoistas, natūrali socialinė santvarka yra anarchija. Tačiau anarchija individui išsisaugoti nepadeda, ir H. įsivaizduoja sutartį, pagal kurią individai turės atsižvelgti vienas kito. Bet tik galingas autoritetas gali priversti egoistus narius laikytis šios sutarties: ‚sutartys be kardo yra tik žodžiai'. Šitokio autoriteto geriausia forma yra monarchija, nes parlamento frakcijų kova taip pat gali privesti prie pilietinio karo. Norint garantuoti valdovo autoritetą, reikia, kad jo galia būtų besąlyginė. Dėl to valdovas neturi jokių įsipareigojimų, nes sutartis sudaryta tarp individų. Valdovo valia yra valstybės įstatymas, ir kitų įstatymų nėra. Ir bažnyčios tvarka turi būti palenkta valdovo priežiūrai. Visdėlto paklusnumas valdovo įstatymui yra tik reikalo verčiamas, o ne prideramas iš esmės; monarchija remtina todėl, kad ji efektyviausiai laiduoja individo išsisaugojimą. H. šiuo atžvilgiu sukūrė naują individualizmo srovę, vėliau reformuotą laissez faire doktrinoje.

Nors betarpiška H. įtaka buvo nežymi, jo raštai ilgainiui privertė persvarstyti etikos klausimus, ir jo atrėmimui susikūrė ištisos mokyklos. H. įtaka išryškėjo XIX utilitarininkų filosofiniame radikalizme ir John Austin suverenumo teorijoje. Natūralistinė H. etika randama pas Spinozą.

W. Molesworth, H. Latin and English Works, 11 tt. 1839–45; *G. Catlin,* Th. H. 1922; *L. Strauss,* The Political Philosophy of H. 1936; *H. Macdonald and M. Hargreaves,* Th. H.: A Bibliography 1932. *V.Dn.*

Hobhouse Leonard Trelawney (1864 — 1929) anglų sociologas, nuo 1907 Londono univ. prof. ir nuo 1908 The Sociological Review redaktorius. Aktyvus liberalų veikėjas, kelis metus dirbęs The Manchester Guardian redakcijoje. Filosofijoje atstovavo idealistinę srovę. Išsp. The Theory of Knowledge [3]1921, Morals in Evolution [3]1915, Mind in Evolution [3]1915, The Elements of Social Justice 1922, Social Development 1924, Liberalism [2]1933, Principles of Sociology 1918–24.

J. A. Hobson ir M. Ginsberg, L. T. H.: His Life and Work 1931.

Hoboken JAV New Jersey vst. miestas deš. Hudsono upės krante, prie Jersey City ir priešais kitapus upės esantį New Yorką, su kuriuo sujungtas poupiniu tuneliu; 50.676 gyv. (1950). Kelių glžk. linijų stotys, uostas, laivų statyklos su sausaisiais dokais; chemikalų, baldų, popierinių dėžių, pieštukų ir metalo liejyklų pramonė. Stevens technologijos institutas (įkurtas 1870) ir mokslo priemonių gamyba. H. įkurtas 1804 ir XIX a. pirmoje pusėje H. buvo kurortas ir turtingųjų newjorkiečių mėgiama gyventi vieta.

Hobson John Atkinson (1858–1940) anglų ekonomistas ir žurnalistas, įgiję populiarumo savo paskaitomis. Nors ir ne socialistas, bet iš dalies yra socializacijos šalininkas. Išsp. The Evolution of Modern Capitalism 1894, The Economics of Distribution 1900, Imperialism 1902, [2]1938, Work and Wealth 1914, Free Thought in the Social Science 1926, Wealth and Life 1929, God and Mammon 1931, Democracy 1934, Confesions of an Economic Heretic 1938.

Hoc anno (lot.) šiais metais.

Hoc est (lot.) stp.: h. e. — tai yra, vadinasi.

Hockey žr. Ledo rutulys.

Höckert Johan Fredrik (1826–1866) švedų tapytojas. H. yra spalvų virtuozas. Jo geriausi kūriniai pasižymi auksiniu koloritu ir rafinuotu apipavidalinimo būdu. H. paveikslas Stockholmo pilies gaisras 1697 gegužės 6 d. savo koloritu yra vienas iš geniališkiausių švedų tapybos kūrinių. H. nebuvo gilus, jo portretuose nedaug psichologinio turinio. Imdamas tapyti istorines temas, H. tuoj būdavo pagautas jų tapybinių galimumų. Kaikur paveikslai mena Delacroix.

A. Borelius, J. Fr. H. 1927.

Hocking William Ernest (g. 1873) JAV filosofas. Dėstė Yale ir Harvardo universitetuose. Idealizmo atstovas, bet religijos filosofijoj jį įtakojo W. James ir Royce. Išsp. Human Nature and Its Remaking 1918, Man and the State 1926, The Self: Its Body and Freedom 1928, Types of Philosophy 1929, Lasting Elements of Individualism 1937, Thoughts on Death and Life 1937,

Science and the Idea of God 1944, Preface to Philosophy 1947, Freedom of the Press 1947.

Hoc loco (lot.) stp.: h. l. — šioje vietoje.

Hoc signo vinces žr. In hoc signo vinces.

Hodeida Jemeno (p. Arabijos) svarbiausias uostas Raudonosios jūros krante; apie 28.000 gyv. (1955), kurių tarpe daug indų ir somalų pirklių. Per H. išvežama kailiai, kava, kilimai, vilna. Pro H. Afrikos mahometonai vyksta į Meką.

Hodge 1. Charles (1797—1878) JAV teologas, dėstęs Princetono teologijos seminarijoje 58 metus teologiją. Išsp. The Constitutional History of the Presbyterian Church in the United States of America 1839–40, Discussions in Church Polity 1878.

2. Frederick Webb (g. 1864) amerikiečių etnologas. Nuo 1889 dalyvavo archeologinėse ekspedicijose JAV pietvakariuose. 1907–10 išsp. Handbook of the American Indian. 1899–1910 redagavo The American Anthropologist. 1918–31 Southwest Museum dir. Los Angeles. 1953 išsp. Spanish Explorers in the Southern United States.

Hodgson 1. Ralph (g. 1871) anglų poetas, rašąs baladinėje tradicijoje. Svariausias jo poezijos rinkinys Poems 1917 daugiausia santūrūs lyriški gamtos aprašymai, Silver Wedding and other Poems 1941. Populariausieji jo eilėraščiai: The Bull ir The Song of Honor.

2. Shadworth Hollway (1832–1912) anglų filosofas. Mėgino sujungti britų empirizmą su Kanto kritine filosofija. Didžiausią dėmesį atkreipė į pažinimo teoriją ir čia krypo į subjektyvumą. Vienas Aristotelio d-jos steigėjų (1880) ir ligi 1894 jos pirmininkas. Išsp. Time and Space 1865, The Philosophy of Reflection 1878, The Metaphysic of Experience 1898 ir kt.

Hodie mihi, cras tibi (lot.) šiandien man, rytoj tau (toks pat likimas).

Hodkin Thomas (1831–1913) anglų bankininkas ir istorikas. Išsp. The Dynasty of the Theodosius 1889, Theodoric the Goth 1891, Life of Charles the Great 1897, History of England 1906, Italy and her Invaders 1879–99.

Hodler Ferdinand (1853–1918) šveicarų dailininkas. Natūralistinėje tradicijoje išsivystęs į monumentalių ir dekoratyvių kompozicijų kūrėją, vieną pirmųjų ekspresionizmo pirmatakų. H. tapyba ne tiktai didžiulių dimensijų, bet taip pat ir pabrėžtai plakatinė, sukomponuota iš milžiniškų architektūrinių plokštumų ir ritmingai pasikartojančių figūrų arba grupių. Panašiai kaip Maillol skulptūroje, H. tapyboje išaugštinamas žemiškasis kūno grožis ir vitališkumas, kūno, sulaikyto patetiškam ju-

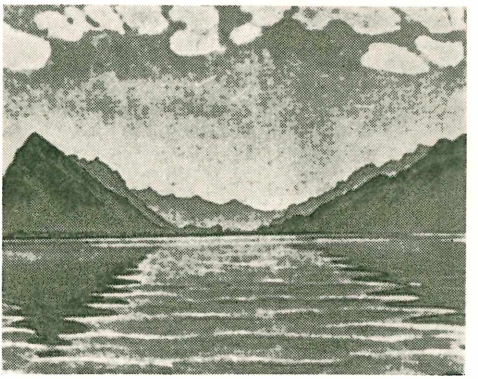

F. Hodler Thun ežeras

desy, išreiškiančiam patį žemės dėsningumą. H. tapyba griežtai apvaldyta, grubi, aštri ir tyra, kaip stalaktitas. Grynos spalvos — kaip pas van Gogh — ypač pabrėžia H. kūrinių dekoratyvų charakterį. Tematika — istoriniai įvykiai, teikią galimybių parodyti figūrų mases arba ir atskiros figūros kasdieniškesnėj aplinkoj, kurioms dažniausiai suteikiama simbolinė vertė. H. ypač mokamai panaudoja savo didžiosiose kompozicijose horizontalių ir vertikalių ritmą, tuo būdu išaugindamas architektoniškai paveikslą ir pasiekdamas koncentruotą įspūdį. H. sieninė tapyba atlikta ant drobinio užtiesalo (ne freskos technika). H. monumentalizmas stipriai primena italą Signorelli, ankstyvojo renesanso tapytoją. H. tiesioginiai pasekėjai (nepasiekę jo kūrinių meistriškumo ir dramatiškumo): Max Buri, Albin Egger-Lienz ir Ludwig Schmitt-Reutte. Svarbesni kūriniai: Naktis, Amūras, Tiesa.

W. Hugelshofer, F. H. 1952.

Hodografas (gr. hodos ‚kelias' ir grafein ‚rašyti') teisingiau hodograma, nueitą kelią vaizduojanti kreivė, pvz. greičių pasiskirstymo pagal upės vertikalę ar horizontalę.

Hodometras (gr.) įrankis nuvažiuotam keliui matuoti.

Hodur Franciszek (1866 — 1953) lenkų tautinės bažnyčios kūrėjas JAV ir nuo 1904 jos vyskupas.

Hodža Milan (1878–1944) slovakų politikas, su čekais bendradarbiavimo šalininkas. Daugeliu atvejų ministeris pirmininkas, agrarų partijos vadas. 1938, Čekoslovakijos krizės metu, ministeris pirmininkas. 1940–41 emigracijoje Benešo vyriausybės viceprezidentas. Išsp. Federation in Central Europe 1942.

Hoel Sigurd (g. 1890) norvegų rašytojas. Jis daug prisidėjo naujoms tarptautinėms srovėms į norvegų literatūrą įvesti. H. pažiūra į gyvenimą yra pesimistinė ir

satyrinė. Joks manieriškumas, joks monelninkavimas, jokia savimyla neišvengia jo kritikos. Jo kūryba yra stipriausia vaizduojant žmones ir analizuojant sudėtingiausius psichinius išgyvenimus. Išsp. Syndere i sommersol (Nusidėjėlis vasaros saulėje) 1927, En dag i oktober (Vieną spalio dieną) 1931, Fjorten dager för frostenetterne (Dvi savaitės prieš šalnos naktis) 1935, Möte ved milepelen (Susitikimas prie kilometrinio stulpo) 1947, Jag er blett glad i en annen (Aš įsižiūrėjau į kitą) 1951, Mellom barken og ved 1952.

Hoene Wroński žr. Wroński.

Hoennig Benediktas (1719–1770) čekas, baigęs mokslus Prahoje, įstojo į marijonų ordiną. Ilgą laiką gyveno Vilniuje kaip Lietuvos Kanclerio Mykolo Čartoriskio dvaro kapelionas. Jo rūpesčiu 1750 marijonai buvo atkviesti į Lietuvą, kur Prienų seniūno žmona Pranciška Butlerienė jiems Marijampolėje pastatė bažnyčią ir vienuolyną. H. Čartoriskis buvo išrūpinęs Prūžanų bažnyčios prepozitūrą.

Hoernes Moritz (1852–1917) austrų proistorikas, etnologas. Nuo 1889 Vienos gamtos istorijos muzėjaus vedėjas, nuo 1899 proistorės prof. Tyrinėjo ypačiai priešistorinį meną ir paskelbė eilę sintetinių mokslo darbų iš proistorės srities. Išsp. Urgeschichte des Menschen 1892, Urgeschichte der bildenden Kunst von den Anfängen bis 500 v. Chr. 1898, [3]1925, Natur- u. Urgeschichte des Menschen 2 tt. 1909, Kultur der Urzeit 3 tt. 1912–16, [4]1950 (F. Behn redakcija) ir kt.

Hoetzsch Otto (1876–1946) vokiečių istorikas, 1913–35 Berlyno univ. prof., Rytų Europos politikos klausimais specialistas. Redagavo Zeitschrift fuer Osteuropaeische Geschichte. Išsp. Die Vereinigten Staaten von Nordamerika 1903, Russland [2]1917, Der Krieg und die grosse Politik 1915–18, Grundzuege d. Geschichte Russlands 1949, Die Weltpolitische Kräfteverteilung seit den Pariser Friedensschlüssen [6]1933.

Hof š. Bavarijos mst. prie Saalės upės, arti Čekijos, Saksonijos ir Türingijos; turi 59.032 gyv. (1953). XI–XIII a. bažnyčios, XVI a. barokinė rotušė, radijo siųstuvas. H. yra Augštutinių Frankų tekstilės pramonės centras (520.000 varpsčių ir 5000 audimo mašinų), porcelano, alaus (9 daryklos), mašinų, gėrimų, chemikalų, mėsos gaminių pramonė. H. apylinkėse yra geležies rūdos kasyklos ir marmoro laužyklos.

Hofbauer Klemens Maria (1751—1820) redemptoristas, daug įkūręs savo ordino vienuolynų. Vienas iš didesnių jo nuopelnų yra katalikiškojo gyvenimo Vokietijoje apvalymas nuo šviečiamojo laikotarpio ir jozefinizmo neigiamos įtakos ir Vokietijos Bažnyčios priartinimas prie Romos. 1909 paskelbtas šventuoju (šventė III 15).

Monumenta Hofbaueriana, 5 tt., 1915–1932.

K. Hofer Mergaitės

Hofer Karl (g. 1878) vokiečių dailininkas. Vienas ryškesniųjų ekspresionizmo atstovų. Pradėjęs tapyti kubistinėje dvasioje, vėliau ypač žinomas savo liūdnai komiškais commedia dell'arte tipais, simbolizuojančiais būdingas žmogiškas situacijas ir laikysenas. Pastarieji H. kūriniai pasižymi ryškia ir originalia stilizacija ir skoningu koloritu. Geras koloritas ir kompozicija iškėlė H. į pirmaeilius tapytojus. 1919–33 Augštosios meno mok. prof. Berlyne, nuo 1948 Berlyno meno akad. prof. II pas. karo metu sunaikinta daug H. paveikslų. Išsp. Aus Leben und Kunst 1952, Erinnerungen eines Malers 1953.

Behne, K. H. 1947.

Höffding Harald (1843–1931) danų filosofas, Kopenhagos univ. prof. 1883–1915. H. buvo stipriai paveiktas Kierkegaardo subjektyvizmo, žmogus yra jam tiesos ir gėrio principas ir vertingiausias už viską. Gamtos filosofija jam neegzistuoja, etiką, pažinimo teoriją ir religijos filosofiją H. grindžia psichologija, kuri jam yra pats pagrindiniausias mokslas. H. psichologijoje prasikiša jo empirinis nusistatymas, metafizinę psichologiją jis visai atmeta, jis oponuoja ir prieš asociatyvinę psichologiją. Išsp. Psykologi i Omrids paa Grundlag af Erfaring 1882, Etik 1887, Den nyere filoso-

jis historie 1894–95, Religionsfilosfi 1901, Den store humor 1916.

G. Brandes, Samlede skrifter XV 1905; *G. Schott*, H. H. als Religionsphilosoph 1913.

Hoffheinzas Karolis Tadas Valdemaras (1823 XII 11 Gumbinėje — 1897 VIII 31) M. Lietuvos bažnytinis veikėjas, rašytojas. Nuo 1857 kun. Ivėje, nuo 1862 Verdainėje, nuo 1874 superintendentas, 1876–1890 Tilžėje. Jau nuo 1882 bendradarbiavo Tilžės Mitteilungen d. Lit. Lit. Gesellschaft, kur paskelbė straipsnių apie jo surastus Mielkių XVIII a. giesmyno liekanas, 1883 str. Über die Namen der Litauer. Ilgą laiką rinko bažnyčiose giedamų lietuviškų giesmių gaidas ir paskelbė atskiru leidiniu Giesmių Balsus 1894, kur išsp. 115 lietuviškų giesmių tekstus ir gaidas. *Vc.B.*

Hoffman 1. Karol (1798–1875) lenkų veikėjas, 1830 sukilimo dalyvis, vėliau emigrantas. Redagavo Kronika emigracji polskiej. Išsp. Cztery Powstania, Historja reform polit. w dawnej Polsce, Król Wygnaniec.

2. Malvina (g. 1887) JAV skulptorė, Rodino mokinė. Pagamino apie 100 biustų — žmonijos rasės — Chicagos gamtos istorijos muzėjui. Žymesni jos darbai: Pasiaukojimas, Bachantė, Paderevskis, Pavlova, Rusų šokėjai, Galva modernaus kryžiuočio. Išsp. Heads and Tales 1930, Sculpture Inside and Out 1939.

Hoffmann 1. August Heinrich (1798–1874) vokiečių poetas ir kalbininkas, 1842 atleistas iš univ. dėl liberališkų pažiūrų. Išsp. Unpolitischen Lieder 1840–41, Fundgrubein für Geschichte der deutschen Sprache und Literatur 1830–37, Geschichte des deutschen Kirchenlieds bis auf Luthers Zeit ^{3}1861, Die deutsche Gesellschaftlieder des XVI–XVII Jahr. 1860.

W. Marquardt, H. A. H. 1941.

2. Jan Daniel (1701–1766) lenkų istorikas 1746 dėstė istoriją ir retoriką Elbinge. Išsp. De originibus linguae polonicae 1730, De typographiae, earumque initiis et incrementis in Regno Poloniae et Magno Ducatu Lithuaniae 1740.

3. Ernst Theodor Amadeus (1776—1882) vokiečių romantinis fantastinis rašytojas, muzikas, dailininkas. Studijavo teisę, muziką, Poznanėje buvo vyriausybės asesoriumi, paskui dėl vienos karikatūros ištremtas, bet nuo 1804 Varšuvoje vėl ėjo vyriausybės patarėjo pareigas, ten susipažino su karaliaučiškiu Zakariju Werneriu, kurio ‚Kryžiui prie Baltijos' rašė muziką, apipavidalino. Nuo 1808 Bamberge buvo kapelmeistriu, kompozitoriumi, rašė choro muziką. Ten pradėjo linkti į literatūrą ir rašė romantines meninės pasakas, kurias sudėjo į Phantasiestücke nach Callots Manier (labiau žinoma Der goldene Topf su studento Anzelmo tikrovės ir pasakos pasaulio išgyvenimais). 1816 Berlyne H. tapo vyr. tribūnolo teisėju, prieš tai parašęs Elexiere des Teufels (liet. vertė S. Miglinas 1937), kur rodomas priešingas pasaulis negu Phantasiestücke: šiurpumai nustelbia net pagrindinę paveldėjimo ir išsivadavimo idėją. Dar daugiau šiurpumo turi Nachtstücke 1817. Serapionsbrüder 1819-21 turi pasakų ir novelių iš kultūros istorijos, kaip Meister Martin der Küfer u. seine Gesellen (Wagnerį paskatino parašyti Meistersinger), teismo novelių, kaip Das Fräulein v. Scuderi. Fragmentų liko Lebensansichten des Katers Murr 1820–22, romantiškai ironiška Kreislerio (paties H.) autobiografija. Brandesni ir gilesni jo gyvenimo pabaigos kūriniai Prinzessin Brambilla ir Meister Floh 1822. H. gyveno dvejopą gyvenimą: piliečio ir valdininko, poeto ir menininko. Dvejopo pobūdžio ir jo kūryba: su tikrovės ir fantazijos atmainomis, su groteskiniais priešingumais tarp poezijos ir prozos. Bendras H. stilius yra romantinio ir realistinio stiliaus samplaka. Savo metu H. buvo populars visame europiniame ir net užjūriniame kontinente. Turėjo jis įtakos prancūzams (Gautier, Musset, Balzac, Baudelaire), anglams (Byron, Scott, Dickens), amerikiečiams (Poe, Irving), rusams, lenkams ir kt. Bet, lyg mados rašytojas, pereitame šimtmetyje veikiai buvo ir užmirštas. Vėl atgijo H. reikšmė šio amžiaus pradžioje. Gesammelte Werke, 15 tt., 1927, G. S. Salomon, Hoffman-Bibliographie ^{2}1927.

W. Schollenberger, H.s. Persönlichkeit 1922; *P. Margis*, E. T. A. H. 1911; *R. Schaukal*, E. T. A. H. 1923; *W. Bergengrün*, E. T. A. H. $^{2-9}$1949; *J. F. A. Ricci*, E. T. A. H. 1947 (Diss.); *K. Ochsner*, H. als. Dichter des Unbewussten 1936; *C. G. von Maasen*, H. als Maler 1926; *P. Greeff*, H. als Musiker 1948; *H. W. Hewett-Thayer*, H., Author of the Tales 1948. *A.Špl.*

4. Max (1869–1927) vokiečių generolas. I pas. karo metu VIII armijos štabe. Dalyvavo Tannenbergo kautynes parengiant. Nuo 1916 Rytų armijos gen. štabo viršininkas. 1917 vedė taikos derybas su rusais L. Brastoje. Savo knygose griežtai kritikuoja vokiečių augštąją karo vadovybę. Išsp. Der Krieg der versäumten Gelegenheiten 1923, ^{2}1939, An allen Enden Moskau 1925, Tannenberg, wie es wirklich war 1927, Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffman 1929.

5. Oskar Georg Adolf (1851-1912) estų tapytojas ir grafikas, vokiečių kilmės. Mokėsi Düsseldorfe ir Paryžiuje. Gyveno Petrapilyje. Yra ryškus atstovas vad. Düsseldorfo mokyklos, kuri savo realizmu turėjo didelės įtakos į estų meną XIX a. antroje pusėje. Jo piešinių temos Estijos valstiečių gyvenimo vaizdai.

Hoffmann-Krayer Eduard (1864—1936) šveicarų tautotyrininkas. Nuo 1900 prof.

Bazelyje, nuo 1909 Museum für Völkerkunde Bazelyje. Schweizar. Archiv für Volkskunde redaktorius, kuriame buvo išspausdinta ir baltų tautotyros darbų, Handwörterbuch d. deutchen Aberglaubens vienas redaktorių, Volkskundliche Bibliographie pradininkas. Tautotyrai reikšmingas jo Volkskunde als Wissenschaft 1902 ir Kleine Schriften z. Volkskunde 1946.

Hofgastein, Bad H., v. Austrijos kurortas, 10 km į š. nuo Badgasteino, pakeliui iš Salzburgo į Italiją, 870 m nuo j.l.; apie 4000 gyv. Radioaktyvus šiltas (44,6°C) vanduo, saulėtas kalnų oras. XVI a. pradžioje statytos bžn. vidus išpuoštas vertingais meno kūriniais.

Hofmanas Mikelis (1889 V 3 Šilutės aps. Mūsaičiuose — 1921 24 ten pat) poetas, rašytojas. Baigęs pradžios mokyklą, ūkininkavo ir kartu įsitraukė į tautinį M. Lietuvos darbą. Tilžės Keleivyje, Naujojoje Lietuviškoje Ceitungoje ir kt. slapyvardžiais Ateivis, Kelmis spausdino eilėraščius, straipsnius ir kt. Išleido tris eilėraščių rinkinius: Tėvynės Garsai 1913, Jaunimo Aidai 1913, Tarp Audrų — poezijos vainikėlis, nupintas laisvose valandose 1920.

M. Hofmanas

Hofmann 1. Józef (g. 1876) lenkų pianistas, Rubinsteino mokinys, 1924–38 Curtis muzikos inst. Philadelphijoje direktorius. Jis komponavo M. Dvorsky slapyvardžiu, bet daugiau garsus kaip pianistas. Išsp. Piano Playing and Piano Questions Answered 1900.

2. Johann Christian Konrad von (1810–1877) vokiečių evangelikų teologijos prof., vienas pagrindinių vadinamosios Erlangeno mokyklos šulų. Jos teologai siekė senąjį iš Liuterio paveldėtą turtą suderinti su naująja minties pažanga. H. yra vadinamosios išganymo istorijos teologijos grindėjas. Profetinę istorijos koncepciją, pagal kurią ‚Dievo ir žmogaus santykio istorija yra pasiekusi savo pradinį atbaigimą' Jėzuje, išdėstė veikaluose Weissagung und Erfuellung im Alten und im Neuen Testament ir Der Schriftbeweis. H. kreipė ypatingą dėmesį į tikinčiojo asmeninį išgyvenimą. Patirdamas atgimimą, individas pasidaro sąmoningas Bažnyčios narys. Tikėjimą jis apibūdina kaip ‚asmeninį bendravimą tarp Dievo ir žmogaus, tarpininkaujamą Jėzaus Kristaus'. Nuo tikėjimo H. aiškiai skiria teologiją, mokslinę krikščionybės interpretaciją. Pabrėždamas psichologinį elementą, jis artėja prie Schleiermacherio. H. atmeta senąjį ortodoksinės liuteronių teologijos metodą, kuriuo įvairios dogmatinės tezės būdavo grindžiamos Šv. Rašto tekstais, surinktais be sąryšio iš įvairių jo vietų. Jis reikalauja, kad įrodymai turi plaukti iš Šv. Rašto kaip visybės ir kiekviena Biblijos vieta turi būti interpretuojama, atsižvelgiant į jos istorinį ir tekstinį sąryšį. Kristologijoje H. laikėsi naujosios kenotinės teorijos. Jo pažiūra į Kristaus aukos reikšmę sukėlė daug nepasitenkinimo liuteronų akademiniuose sluogsniuose. Jis atmetė Kristaus vikarinio kentėjimo teoriją ir tą pažiūrą, kad Jo mirtis buvusi Dievo rūstybės permaldavimas. Kristaus dieviškąją misiją jis interpretavo graikų teologijos ir Schellingo filosofijos prasme kaip kovą su piktąja dvasia. Eschatologijoje jis buvo pre-milenialistas. *A.Jr.*

Hofmannstahl Hugo v. (1874-1929) austrų poetas. Jo protėviai buvo žydų kilmės. Kaip simbolizmo pirmatakas ir formos meistras, H. stojo prieš natūralizmą svajinga, subtilia ir žaismingos estetikos lyrine ir dramine kūryba. Jis glaudžiai sutapęs su senąja austrų kultūra ir vienalytės Europos idėja. Pradžioje H. pasireiškė atbaigtos formos eilėraščiais ir mažomis vienaaktėmis dramomis: Der Tod des Tizian 1892, Der Tod und der Tor 1893, Alkestis 1894. Tačiau jau ir už tų mirties dramų slypi gyvenimo prasmės klausimai. H. yra perėjęs kelias stiliaus formas: antikinę, viduramžių, baroko. Antikinės jo dramos Elektra 1903, Ödipus u. die Sphinx 1906 dar kelia neišvengiamo likimo problemą tėvo, motinos ir sūnaus santykiuose. Viduramžių misterija Jedermann 1911 jau kelia gerų darbų reikalingumo žmogui mirštant idėją. Tat dar ryškiau misterijoje Salzburger grosses Weltheater 1923, kur, pagal Calderoną, kiekvienas atlieka jam Dievo skirtą vaidmenį. Šis perėjimas iš rezignuotos jaunystės estetikos į katalikybę žymus ir kituose vėlesniuose (po 1917) H. kūriniuose, ypač Frau ohne Schatten 1919 (moterystės nesuardomumo idėja) ir dramoje Der Turm 1925 (kilnesnė valstybinė idėja). Įkvėpimo ir įsijautimo gausu taip pat H. laiškuose, straipsniuose, fragmentuose (pvz. Andreas ir kt.). H. daugiau pasireiškė kaip kitų idėjų atkūrėjas.

H. Hofmannstahl

O. Heuschele, H. v. H. 1949; *H. Temborius,* Das Weltbild H.s 1932; *E. Brecht,* Erinnerungen an H. v. H. 1946; *R. Alewyn,* H.s Wandlung 1948. *A.Špl.*

Hofmeisteris 1. (vok.; lot. Magister curiae) karaliaus rūmų augštas kanceliarijos valdininkas; vėlesniais laikais garbės titulas; 2. XVIII a. didžiūnų vaikų auklėtojas; mokytojas.

Hofmekleris 1. L e i b a (apie 1895 Vilniuje — vokiečių nacių nužudytas) dirigentas, pianistas. Nuo Valstybinės operos įkūrimo, pradžioje dirbo koncertmeistriu, vėliau operos ir baleto dirigentas. 1936 su Lietuvos baletu gastroliavo Monte Carlo ir Londone, kur dirigavo orkestrui. 1939 buvo paskirtas Kauno radiofono simfoninio orkestro antruoju dirigentu. 1940 Vilniaus radiofono orkestro dirigentas.

2. M i š a (g. apie 1890 Vilniuje) smuikininkas. Muzikos mokėsi Vilniaus muzikos mokykloje. Nuo 1920 pradėjo griežti Kauno Vst. operos orkestre. 1922–23 rengdavo Karo muzėjaus sodelyje sekmadienių popiečių koncertus, kur paskaitas skaitydavo kompozitorius J. Žilevičius. H. paruošė apie 40 plokštelių, įgrieždamas liaudies dainų popuri, pritaikydamas valso, polkų ir kitokiems ritmams.

Hofuf, El H., didžiausias Saudi Arabijos mst., pakeliui (glžk.) iš Er Riad į Sahar; apie 100.000 gyv. (1950). Kilimų, kardų, durklų, varinių puošmenų ir indų pramonė; apylinkėje didelės naftos versmės.

Hogarth 1. D a v i d G e o r g e (1862 — 1927) anglų archeologas. 1887–1907 vadovavo tyrinėjimams Kipre, Egipte, Efeze, Kardumiše ir Kretoje. 1919 dalyvavo Paryžiaus taikos konferencijoj. Išsp. A Wandering Scholar 21896, Philip and Alexander of Macedon 1897, The Nearer East 1902, Hittite Seals 1920, Arabia 1922, Kings of the Hittites 1926.

2. W i l l i a m (1697–1764) anglų dailininkas. Tapęs dar vėlyvojo baroko ir rokoko įtakoje ir manieroje, bet savo tematiniu pasirinkimu ir traktavimu nusigręžęs nuo pastarųjų siekių ir kūrybinės sampratos. Panašiai kaip olandų dailininkas F. Hals, ir H. pašaipia ironija ir net satyra plaka madingai išpūstą puošeivų ir salionų buitį, atsigręždamas į pačią tautą ir liaudiškuosius elementus. Pažymėtinai geras piešėjas ir spalvininkas. Didelį pasisekimą turėjo didaktiniai kūriniai — The Harlot's Progress. Šeši paveikslai raižiniai buvo labai plačiai pasiskleidę. Jo veikalai The Analysis of Beauty taip pat turėjo pasisekimo, tačiau serija jo paveikslų raižinių The Rake's Progress ir Marriage à la Mode ypač buvo pamėgta.

Hogben Lancelot Thomas (g. 1895) anglų medicininės statistikos prof. Birminghame. Išsp. Comparative Physiology of Internal Secretion 1927, Nature of Living Matter 1930, Nature and Nurture 1933, Dangerous Thoughts 1939, Author in Transit 1940, England 1948. Be to, išspausdino

W. Hogarth Grahamo vaikai

kelias mokslo populiarizacijos knygas: Mathematics for the Million 1936, Science for the Citizen 1938 ir 1951.

Högberg Olof (1855–1932) švedų rašytojas, 1921 laimėjęs švedų De nio premiją. Jo romanai, turtingi istorinės bei etnografinės medžiagos, faktų bei fantazijos, vaizduoja šiaurinę Švediją plačiame mastelyje. Stiliuje daug archaizmų ir provincializmų. Plačiai žinomas savo didžiuliu romanu Den stora vreden (Didysis įtužimas) 1906.

Hogg James (1770–1835) škotų rašytojas. Vertėsi ūkininkavimu, kol jo talentą atrado Sir Walter Scott, panaudojęs H. medžiagą savo Border Minstrelsy. H. iškiliausia poema Kilmeny randama jo tautosakinėj knygoj Queen's Wake 1813. Be to, jis parašė The Mountain Bard 1807, The Poetic Mirror 1816 ir gyvos, tarminės prozos knygą The Brownie of Bodsbeck 1818.

Hohenfelde. Gyvena būrelis lietuvių klaipėdiečių. 1951 VIII jie įsteigė PLB apylinkę. Šiuo metu apylinkei priklauso 15 lietuvių. 1951 VIII — 1953 V apylinkės seniūnu buvo F. A. Šneideraitis. Jam mirus, seniūnu buvo išrinkta M. Šneideraitienė.

Hohenloe Gottfried (miręs 1309 XI 19 Marburge) didysis vokiečių ordino magistras 1297—1303. Išrinktas 1297 vokiškų ordino žemių magistru, H. tuojau tapo ir vyr. ordino magistru (Hochmeister). Greit (1299) jis suėjo į sunkų konfliktą su Prūsų žemės kryžiuočiais. 14 komtūrų H. priekaištavo, kad jis neatsižvelgęs į sunkią Prūsų ordino padėtį ir nepaisęs patarimų. Kokios bėdos tada Prūsuose ordiną spaudė, tiksliai nežinoma. Tačiau įtempimas pasiekė tokio laipsnio, kad H.

Klaipėdos kryžiuočių kapitulos posėdyj 1301 atsisakė pareigų. Formaliai jas perduoti galėjo tik visuotinėje kapituloje, kuri įvyko 1303 X 18 Elbinge. Čia pasisekė H. įkalbėti grįžti prie Klaipėdos nutarimo. Tokia prievarta tačiau H. nebuvo patenkintas, ir naujasis vyr. magistras Siegfried von Feuchtwangen skundėsi Prūsų magistrui Konradui Sack, kad H. vis dar nesiliovė kišęsis į valdymą ir intrygavęs, siuntinėdamas ‚juodu vašku antspauduotus' laiškus. Iš jų aiškėjo nemoraliniai ordino narių darbai Prūsuose. H. mirtis 1309 XI 19 Marburge palengvino padėtį Feuchtwangenui, kuris tais pat metais vyr. magistro sostinę perkėlė į Prūsus (Marienburgan).

Preuss. Urkundenbuch I, 1, 713, 805, 820 psl.; *J. Voigt*, Geschichte Preussens IV 171 psl.; *M. Tumler*, Der Deutsche Orden 1954. *Z.I.*

Hohenlohe-Schillingsfuerst Chlodwig Karl Viktor (1819–1901) kunigaikštis, vokiečių politikas, Bismarcko politikos rėmėjas, ypač skatinęs Bismarcko kovą su popiežiumi ir katalikų Bažnyčia. 1894–1900 Vokietijos kancleris. Išsp. Denkwuerdigkeiten 1906–07, Denkwuerdigkeiten der Reichskanzlerzeit 1931.

Hohenštaufenai, arba **Štaufenai,** iš Švabijos kilusi kunigaikščių giminė, turėjusi Vokiečių karalių sostą (1138–1254), valdžiusi Sicilijos karalystę (1194–1266) ir su mažais protarpiais turėjusi Romos imperijos vainiką. Jų vardas kilęs nuo pilies Hoher Staufer (prie dabartinio Schwäbisch Gmünd), kur jau XI a. primieji H. rezidavo. Lemiamos reikšmės H. iškilimui turėjo vieno jų nario Friedricho I (m. 1105) suartėjimas su imp. Henriku IV, iš kurio jis gavo Švabijos hercogystę ir per žmoną jo vienintelę dukterį. Dėl šios giminystės H. paveldėjo imperatorių Saliečių, šiems išmirus, nuosavybes Švabijoje ir siekė vok. karaliaus vainiko. Nors pradžioj pralaimėjo ir sostas teko popiežiaus remiamam Lotarui II Saksui, tačiau, šiam mirus, H. Konradas III įkopė į vokiečių karaliaus sostą (1188). Jo išrinkimas davė pradžią ilgoms H. kovoms su galingąja iš Bavarijos kilusia Velfų gimine. Kova persimetė į Italiją, ir iš jos čia kilo dvi priešingos gvelfų ir gibelinų partijos. Kai antras H. Friedrichas I Barbarosa siekė imperatoriaus vainiko ir drauge stengėsi gaivinti imperijos teises šiaurės ir vidurinėje Italijoje, jis susikivirčijo su čionykščiais laisvaisiais miestais ir su popiežiais. H. kova su popiežiais dar paaštrėjo, kai Friedricho I sūnus Henrikas VI vedė Sicilijos karalystės paveldėtoją Konstancą ir tuo būdu gavo pietų Italiją. Popiežiai pasijuto apsupti galingų H. ir pradėjo žūtbūtinę kovą su jais. Įžuliausiai ir dramatiškiausiai kova vyko tarp H. Friedricho II (1215–1250) ir pop.

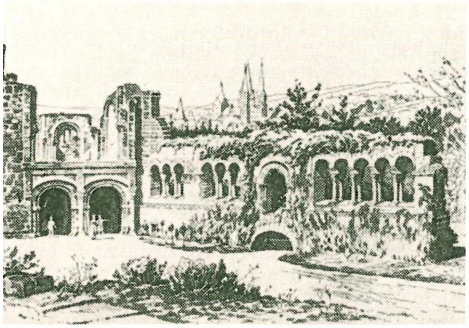

Hohenštaufenų pilies griuvėsiai Gelnhausene

Inocento IV, kur ji gavo pasaulinio garso. Kai pačiame kovos įkarštyje mirė Friedrichas II, Sicilijos karalystę paveldėjo jo natūralinis sūnus Manfredas (1250–1266) ir Vokietiją antras sūnus Konradas IV (1250–1254). Prieš Manfredą pop. Urbonas IV pakvietė prancūzų princą Karolį Anjou ir jam perleido Siciliją leno teisėmis (1263). Gindamas kraštą nuo įsiveržusio prancūzo, Manfredas žuvo Benevento kovoje (1266). H. teises p. Italijoje bandė ginti jau mirusio Konrado IV sūnus Konradinas, kai jis žygiavo į šį kraštą. Karolis Anjou sumušė jį ties Tagliacozzo, paėmė į nelaisvę ir nukirsdino galvą Neapolio aikštėje (1268). Su juo žuvo paskutinis vyriškas H.

R. Kohlrausch, Herrschaft und Untergang d. Hohenstaufen in Italien 1926; *H. Kranz*, Die Stauferkaiser ²1937.

Hohenstein žr. Olsztynek.

Hohenzolernai vokiečių kunigaikščių giminė, kurfiurstai Brandeburgo markos (1415–1618) ir Brandenburgo-Prūsijos vst. (1618–1701), Prūsijos karaliai (1701–1918) ir Vokietijos imperatoriai (1871–1918). Jie kilo iš Švabijos, kur ant vad. Schwäbisch Alb kalvos (netoli dabartinio Reutlingeno) turėjo pilį Zolorin arba Zolre, davusią giminei vardą. Ankstyvesnieji H. siekia XI a. XII a. jie gavo nuosavybes Frankonijoje ir karaliaus Friedricho Barbarosos pakeliami į burgrafų luomą. Vienas jų Friedrichas įsigijo Nürnbergo burgrafystę, kurią praplėsdami H. itin iškilo ir ėmė vaidinti žymų vaidmenį visoje karalystėje. Jie suartėjo su Liuksemburgais ir iš vieno jų, Zigmanto, Nürnbergo burgrafas Friedrichas VI gavo Brandenburgo marką. Pirmieji H., nors ir sutiko krašte, ilgai pastovesnio valdovo neturėjusiame, rimto pasipriešinimo iš miestiečių, didikų ir riterių plėšikų pusės, tačiau pajėgė įsitvirtinti jame. Jie sugebėjo laukinį, mažai apdirbtą kraštą paversti gerai organizuota pirmaeile vokiška valstybe. Įsiterpusi dar vis primityviškai gyvenančių slavų aplinkoje, vokiškoji Brandenburgo marka tu-

rėjo geros progos plėstis ir tvirtėti. H. įsigalėti padėjo vokiečių ordino sunykimas po Tannenbergo kautynių (1410), užtai kiek pakenkė Lenkijos įsigalėjimas. Antrasis H. Friedrichas Geležindantis atpirko iš ordino Neumarko sritį ir tuo būdu žymiai pastūmėjo Brandenburgo sienas į rytus. Tačiau H. pakenkė antroji Torno taika (1466), kur Lenkija gavo vakarų Prūsus ir ordiną pavertė savo lėnininku. Tik išrinkimas paskutinio ordino magistro H. Albrechto davė progos vėliau (1618) gauti H. Rytprūsius, tiesa, apsunkintus lėninėmis pareigomis Lenkijai.

Iš Brandenburgo ir Rytprūsių sudarytoji naujoji Brandenburgo-Prūsijos valstybė, sumanių H. vadovaujama, virto stipria militarine jėga. Jos kariuomenės ir stiprybės kūrėjas laikomas Friedrichas Vilhelmas I, didysis kurfiurstas (1640–1688). Jis atstatė trisdešimties metų karo baisiai nunaikintą kraštą ir Olyvos taika (1660) atpalaidavo Rytprūsius nuo Lenkijos lėno. Brandenburgo-Prūsijos valstybė, išsiplėtusi nuo Pareinio iki Rytprūsių, virto galingiausia visoje Vokiečių imperijoj, ir todėl jos kurfiurstas Friedrichas III vainikavosi Karaliaučiuje Prūsijos karaliaus vainiku 1701. Prūsijos karalystės karaliai H., dėl švedijos ir ypač Lenkijos susmukimo, neturėdami konkurentų kaimynų, liko vadovaujančiais imperijoje ir rimtais konkurentais imperatoriams Habsburgams. Vienas jų, Friedrichas II Didysis, net atėmė iš Habsburgų šių ilgai valdytą Sileziją. Iš tikrųjų Habsburgų pirmenybė imperijoje virto šešėliu, kol Napoleonas ją panaikino, o iškilusieji H. juos galutinai išstūmė iš Vokietijos (1866). H. tapo galingiausias visų vokiečių valdovų tarpe, ir todėl vienas jų, Vilhelmas I, buvo paskelbtas Vokietijos, antrojo reicho, imperatoriumi (1871). Tuo būdu H. buvo Prūsijos karaliai ir Vokiečių imperatoriai, kol po I pas. karo (1918) sekusi revoliucija nušlavė jų paskutinį Vilhelmą II (m. 1941).

Šalutinės šakos H. Karolis gavo Rumunijos karaliaus sostą (1866). Čia jie valdė iki 1947, kada komunistinė valdžia pašalino paskutinįjį.

O. Hintze, Die H. und ihr Werk ³1916; *H. Eulenberg*, Die H. 1928; *Wilhelm II*, Meine Vorfahren 1929; *R. Schneider*, Die H. 1933.

Hohenzollern 1. Teritorium H. pietų Vokietijos teritorija prie Bodeno ež., Švabų Albe ir Neckarlande; 1042 km², apie 82.000 gyv. (1950). Ji yra buvusių kunigaikštysčių H.-Sigmaringen ir H.-Hechingen liekana, 1952 prijungta prie Baden-Württembergo.

2. Burg H. motininė H. dinastijos pilis Švabų Albo augštumose, ant 855 m. atskiro Zollernberg kalno, 2 km į p. nuo Hechingeno. Statyta XI a., XV a. perstatyta ir 1850–56 atnaujinta, priklauso H.-Sigmaringen dinastijos palikuonims.

Höyer Cornelius (1741–1804) danas, miniatiūrų tapytojas, studijavęs Paryžiuje ir Romoje. 1769 grįžęs į Kopenhagą, H. buvo paskirtas karaliaus rūmų miniatiūrų tapytoju.

Höijer Benjamin (1761–1812) švedų filosofas. Bestudijuodamas Upsaloje, H. buvo paveiktas Rousseau ir apšvietos filosofijos. Savo docentiniame darbe (1789) jis kritikavo Rousseau moralinę filosofiją. Lemiančios reikšmės H. raidai turėjo jo susipažinimas su kantizmu. H. mėgino nugalėti prieštaravimus Kanto kriticizme. Tą savo pažiūrą H. sistemingai išdėstė darbe Afhandling om den philosophiska constructionen 1799. Prieš išleisdamas šį darbą, H. aplankė Vokietiją ir ten susipažino su Reinholdu, Fichte ir Schellingu. Fichte jį laikė vienu iš tų nedaugelio supratusių jo filosofiją, o Schellingas gyrė jį pražengus Fichtės idealizmą. Savo minėtame darbe apie filosofijos struktūrą H. kritikavo Kantą, mokiusį, kad sąvokos gali būti sukonstruotos tik matematikoje, o ne metafizikoje. H. mėgino įrodyti, kad reikia galėti sukonstruoti ir filosofines sąvokas ir jis viską išveda iš augščiausiojo principo— laisvės. Tačiau čia H. nesustojo, jo mintijimas vyko lygiagrečiai su vokiškąja transcendentine filosofija, ir jo sukurtoji identiteto filosofija yra panaši į Hegelio filosofiją. H. filosofija nepatiko jo kolegoms kantizmo priešininkams, kurie nuolat šaukė, kad tos naujos filosofinės idėjos pavojingos tikėjimui ir valstybei, dėl to H. užsitraukė karaliaus Gustavo IV Adolfo nemalonę, ir tai užvilkino jo paskyrimą profesoriumi. *J.Lng.*

Hoyt 1. John Clayton (1874–1946) JAV hidrologas, vadovėlio River Discharge vienas autorių.

2. William Glenn (g. 1886) JAV hidrologas, žiemos nuotakio studijų autorius.

Hokkaido, seniau Ezo, Jesso, didžiausia š. Japonijos sala, tarp Hondo ir Sachalino; 78.486 km², 4,3 mil. gyv. (1950). Paviršius vidurio dalyje kalnuotas (ligi 2290 m), yra akmens anglių ir naftos šaltinių. Žemės ūkis nėra toks intensyvus, kaip kitur Japonijoje. Klimatas šiurkštus, žiemą daug prisninga ir dideli plotai apledėja. Svarbiausi miestai: Sapporo (adm. centras), Hakodate, Otaru ir Kuširo.

Hokus pokus magikų kerėtojų formula (pvz. Hax, pax, max, Deus adimax ir pn.), tariama darant burtus, kerėjimus.

Hokusai Katsušika (1760–1849) japonų tapytojas, raižytojas, knygų iliustratorius bei karikatūristas. H. menas labai originalus, techniškai tobulas, savitas stilius, nors paprastas, bet tuo pat metu didingas.

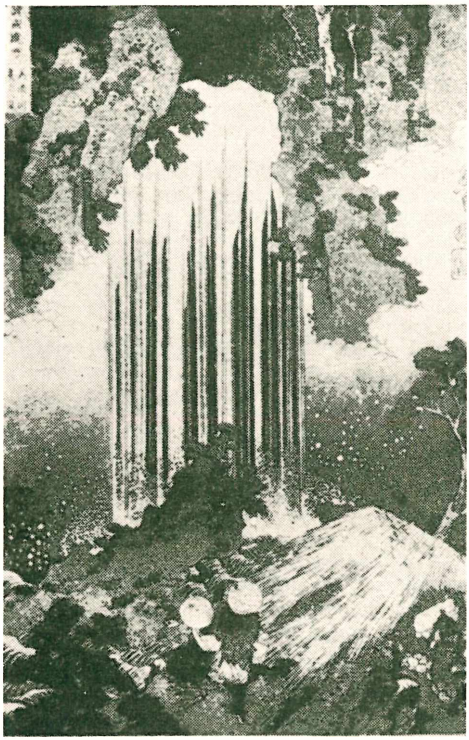

Hokusai Krioklys

Pasižymėjo kruopštumu bei darbštumu. Paliko apie 30.000 įvairių raižinių, o taip pat ir piešinių. Ypač daug nupiešė Fuidži vaizdų. Garsus jo piešinys Krioklys, Vaizdas į tiltą.

Holakas Juozapas (1812 I 18 Kriauniškiuose, Marijampolės aps. — 1890 X 28) Seinų vyskupas sufraganas ir Vilkaviškio klebonas, Vincento ir Jadvygos Andriušių sūnus. Mokėsi Seinuose. Baigęs Seinų sem., išvyko į Varšuvos kunigų akad., kurią baigė teologijos kandidato laipsniu. 1837 XII 3 įšventintas kunigu. Baigęs mokslą, buvo Varšuvos kurčiųjų inst. ved. ir dirbo ligi 1856. 1868 Varšuvoje Visų Šventųjų parapijos klebonas, 1883 Seinų vyskupijos sufraganas ir nuo to laiko Vilkaviškio klebonas. Išsp. Nauka religii 1855, Systematyczny sposób wykładu religii dla głuchoniemych 1856 ir drauge su to instituto vicedirektoriumi Słownik mimiczny dla głuchoniemych i osób z nimi styczność mających 1879.

Tygodnik Ilustrowany 1890 292 psl.

Holarktis, kitaip Holarktinis zoogeografinis regionas, plačiąja ir pasenusia prasme apima visus šiaurės pusrutulio žemynus, išskyrus Centro Ameriką ir Afriką, o siaurąja ir tikslesne prasme jis apima tik Š. Amerikos ir Š. Eurazijos sritis, kurias Sclater ir Wallace buvo pavadinę nearktine ir palarktine provincijomis. Paaiškėjus, kad tarp Senojo Pasaulio ir Naujojo Pasaulio faunos nėra tiek didelio skirtumo, A. Heilprin pasiūlė jas vadinti bendru Triarkties vardu. Tačiau A. Newtonui pasiūlius jis buvo pakeistas H.

Holbach Paul Henri Thiry, baron d' (vok. Paul Heinrich Dietrich, Baron von H.; 1723 –1789) filosofas. Nuo vaikystės apsigyvenęs Paryžiuje ir sutapęs su prancūzais, veikė tarp enciklopedistų ir vadovavo posūkiui nuo apšvietos racionalistinio deizmo į aiškų ateizmą, materializmą ir determinizmą. Jo veikalas Système de la nature 1770 buvo pagrindinis prancūzų materializmo šaltinis. Kitame veikale La morale universelle 1776 skelbė utilitarizmą, atremtą į determinizmą. Pagal jį, visa gamtoje yra griežtai apspręsta, ir todėl nėra joje nei netvarkos, nei blogio, nei kaltės. Žmogaus uždavinys kurti laimingesnę ateitį, išsilaisvinant iš ‚prietarų', kaustančių jį baime.

M. P. Cushing, Baron d'H 1914; *R. Hubert,* D'H et ses amis 1928; *W. H. Wickwar,* Baron d'H.: a Prelude to the French Revolution 1935.

Holbein 1. Hans, der Aeltere (1460 –1524) vokiečių dailininkas. Dürerio bendralaikis, tačiau neįstengęs išsivaduoti iš tiesioginės renesanso įtakos bei suformuoti savito stiliaus. Meno istorijoje daugiausia minimas dėl to, kad kitas bendravardis Hans Holbein, gimęs 37 metais vėliau ir laikomas vienu iškiliausių tos epochos vokiečių dailininkų šalia Dürerio, buvo pavadintas jaunesniuoju (der Jüngere), siekiant lengvesnės identifikacijos.

Beutler, Die Frühzeit H. H.s d. A. 1953.

2. Hans, der Jüngere (1497–1543) vokiečių dailininkas, kūręs Augsburge, Bazelyje ir Londone (Henriko VIII karališkųjų rūmų dailininkas). Tapytojas ir medžio raižytojas. Ankstyvojo vokiečių natūralizmo ir reformacijos laikmečio talentingas atstovas, prilygstąs meistriškumu ir originalumu Albrechtui Düreriui. Pažymėtini psichologiškai gilūs ir techniškai išbaigti H. portretai: Canterbury arkivyskupo, Erasmas Roterdamietis, Sir Thomas More, Anne iš Cleves, Henriko VIII ir t.t. H. portretai apėmė dažniausiai tik biustą, tuo būdu suteikdami dailininkui pilną galimybę visą išraišką koncentruoti į veidą. Küno laikysena, kuriai taip pat daug dėmesio kreipė baroko portretistai, tapo nereikšminga: žmogaus vidinis gyvenimas, jo dvasinė laikysena tampa pagrindiniu dėmesio objektu. H. šioje, individo vertę besąlyginiai akcentuojančioje, portretinėje kūryboje yra pasiekęs pažymėtinų rezultatų. Populariūs H. grafikos darbai, pirmoje eilėje Totentänze (atspausti 1538).

H. Holbein Astronomo portretas

šiuose Mirties šokiuose H. pademontruoja ne tik savarankišą technikos apvaldymą, bet taip pat originalų tos temos traktavimą. H. medžio raižiniuose mirtis beveik išimtinai pasitinka ir lydi žmogų saulėtoje, beveik džiugioje, gamtoje, negąsdindama žmogaus, bet labiau primindama, kad prieš mirties tikrovę išnyksta luomų ir rangų skirtumai, kūno ir apdarų puošnumas bei visa prakilni ir tuščiavidurė gyvenimo butaforija. Mirtis šiuose H. raižiniuose yra draugas ir artimasis, palydintis mirtingąjį poilsio karalystėn. Ir savo grynai religinėse kompozicijose H. panašiai vaizduoja paprastą ir asketiškai kuklų pasaulį, tuo būdu išreikšdamas protestantiškąjį žvilgsnį į religinės tematikos apipavidalinimą. H. jaunesnysis, kaip ir Düreris, neabejotinai buvo vienas tų vokiečių dailininkų, sugebėjusių galingo renesanso sąjūdžio metu susiformuoti individualų ir aiškiai tautinį stilių ir meninę pasaulėžiūrą.

A. Schmidt, H. H. d. J. 1945–48.

Holberg Ludvig (1684-1754) norvegų kilmės danų rašytojas ir istorikas, Kopenhagos univ. prof. Daug važinėjęs po Europą ir studijavęs. 1719–20 pasirodė jo eiliuotoji satyra Peder Paars, o paskui jo kūryba kulminavo penkiolika pirmųjų komedijų, parašytų per 15 mėnesių. Jo komedijos laikomos vienos iš geriausių pasaulinėje literatūroje. H. buvo plataus masto gabi asmenybė, dirbusi beveik visose mokslo srityse: ir teologijoje, ir teisėje, ir filosofijoje, ir istorijoje, ir kalbos moksluose, ir literatūroje. Jis įkūrė mokslo populiarinę literatūrą gimtąja kalba, kur ypač jo istoriniai veikalai yra itin svarbūs. H. buvo moderniosios danų-norvegų prozos ir savo krašto tautinio teatro kūrėjas. Kalba jo komedijoje yra gryna ir natūraliai realistinė, replikos aštrios ir gyvos, tipai ryškūs ir sceniški. Iš H. 28 komedijų, parašytų 1722–26, reikšmingiausios yra Den politiske Kandestöber (Politinis ąsočių liejikas), Jean de France, Henrik og Pernille, Ulysses von Ithacia, Erasmus Montanus, Jeppe paa Berget (Jeppe kalne). Iš istorinių veikalų svarbiausias ir reikšmingiausias yra Danmarks Ringes Historie (Danų karalystės istorija) 1732–35 ir moralinis-filosofinis veikalas Nils Klims underjordiske Reise (Nils Klimo požeminė kelionė) 1742. H. rinktiniai raštai pradėti leisti 1913. *J. Lng.*

Holcus žr. Vilnūnė.

Holden Edward Singleton 1846–1914) amerikiečių astronomas. Pradėjo karjerą laivyno observatorijoje matematikos prof. 1881–85 Washburno observatorijos ir 1888–98 Lick observatorijos direktorius. 1901–14 West Point bibliotekoje. Išsp. Bastion System of Fortification 1872, Sir William Herschel 1881, Mountain Observatories 1896, Elementary Astronomy 1899, Essays

H. Holbein jaunesnysis Jauna ponia

in Astronomy 1899, The Sciences 1903, Galileo 1905.

Holder Charles Frederick (1851—1915) amerikiečių zoologas, dirbęs New Yorko gamtos muzėjuje. Išsp. The Ivory King 1887, Living Light 1889, Louis Agassiz 1892, Ch. Darwin 1893, The Pioneer Quakers 1905, Big Game at Sea 1908, Fish Stories 1909.

Hölderlin Johann Christian Friedrich (1770–1843) vokiečių poetas. Teologijos mokslo Tübingene susipažino su mokslo draugu filosofu Hegeliu. H. jaunas buvo užsidaręs ir švelnus. Mokyklos meto laiškai ir eilėraščiai ryškiai charakterizuoja tuometinę dvasinę H. būseną; Klopstokko Ossian ir Goethes Werther kūrinių idėjos ir nuotaikos užvaldžiusios jaunąjį poetą. Vėliau H., susipažinęs su Fr. Schilleriu (1793) ir, pastarojo rekomendacijų padedamas, gavęs namų mokytojo vietą kultūringos Frau v. Kalb šeimoje, atsigręžia į helenizmą ir romantišku užsidegimu apdainuoja senosios Graikijos tyrą žmogiškumą ir dievams tedovanotą pusiausvyrą jų idealioje ir idiliškoje buityje. 1795 H. atvyko į Jeną. Tačiau, akademinės vietos negavęs, vėl pasidaro namų mokytoju turtingo bankininko Gotard (Frankfurt a. M.) namuose. Tenai prasideda gili draugystė su Gotard žmona Susette, vėliau lygiai gili meilė, poeto gyvenimui ir kūrybai turėjusi didelės įtakos. Diotima — poetiškasis H. mylimos ir idealizuojamos moters vardas skamba džiugiai, adoruojančiai arba neviltingai visoje poeto kūryboje. Pirmiausia, romane Hyperion (arba: Graikijos Eremitas), kur knygos herojus (turįs daugelį H. autobiografinių bruožų), taurus ir jaunystės polėkių kupinas jaunuolis svajoja apie senąją savo tėvynės garbę, kovoja už ją ir jos praeitį, kovoja už Diotimos meilę. Diotimos mirtis Hyperioną galutinai pakerta: jis klajoja po svetimus kraštus, vėliau grįžta į Graikiją ir jos gamtos ramioje ir harmoningoje priebėgoje ieško naujos gyvenimo prasmės ir poilsio. Šio romano pirmuosius fragmentus išspausdino Schilleris žurnale Neue Thalia 1793. Po nesutarimų ir sunkių vidinių konfliktų 1798 H. palieka Gotard namus. Atsiskyrimą su Diotima, jo poetinio pasisakymo svarbiausiu inspiratoriumi, H. sunkiai pergyvena, ir jo gyvenimas iš lėto pradeda trupėti. Nors sekantieji ketveri metai ir yra kūrybingiausi, poeto fizinė ir dvasinė disintegracija artėja prie kulminacijos. Jis pradeda neplaningai klajoti, niekur nerasdamas pastovios vietos. Jo planuotas žurnalas Humanistisches Journal niekada nepasirodo. 1802 H. grįžta staiga namo pas motiną į Nürtingeną, bet jau psichinės ligos sugniuždytas žmogus. Dar kiek laiko H. gyvena tarp nakties ir sugrįžtančios sąmonės pragiedrulių, bet žinia apie jo Diotimos mirtį poetą galutinai palaužia: nuo 1806 H. nepagydomas ligonis. Ir nuo tų pat metų ligi mirties H. praleidžia savo blėstantį gyvenimą Tübingene. Toks tragiškai trumpas buvo H. žmogiškos laimės kelias, tokia trumpa jo giesmė. Tačiau H. kūryba išlieka vokiečių ir pasaulio literatūroje paženklinta vienu nemirtingumo ženklu — genialiu įstengimu sulydyti poezijoje mąstytojo rimtį su jaunatvišku polėkiu, — maldą, viziją ir giesmę vienon visumon. H. poezija yra himninio pobūdžio, laisvais ritmais parašyta, nerimuota, vienu ilgu atsikvėpimu išsakyta mirtingojo žmogaus dvilypumas ir jo vargdieniška būtis, aštriu kontrastu šešėliuodama dievų harmoningąją eiseną debesyse ir gamtos nesuteptą ir vienalytę būseną. H. poezija nėra Weltschmerzo, bet kančios poezija — kankinio odė ir himnas kartu. Žmogus stovi pačiame gamtos centre; visuotinės gamtos — dievų buveinės, meilės buveinės, ramybės namų. Meilė gali — pagal H. — grąžinti prarastą harmoniją — dvasios ir pojūčių — grąžinti per kentėjimą. H. savo žmogaus kelionę nurodo iš Graikijos, iš krikščionybės į visuotinę meilę. Savo kapitaliniame kūrinyje, klasiškoje misterijoje (savo reikšme lygintinoje su Goethes Faustu) Empedokles H. ryškiausiai išdėsto savo filosofines ir kūrybines idėjas, panaudodamas klasikinio pasaulio tereną, tačiau praplėstą krikščionybės tiesomis, išeities pozicija. Poeto tarpininko (tarp dievų ir tautos) misija iškeliama. Akcentuojama poetinės tiesos būtinumas ir laisvės ir formos (Dionizo ir Apolono) įtampą nugalinti kūrybinė darna. Paminėtinos ir H. elegijos, kuriose sukrečiančiu poetiniu autentiškumu kalba savo laikmečio, pasiilgusio antikinės skaidrumos, žmogus, nešamas kasdienos ir pilko likimo srovės į tamsą. Tokios sumarinės nuotaikos ir laikysenos popularusis H. eilėraštis Hyperions Schicksalslied, kondensuotai perteikiąs poeto pajautimą apie nerūpestingą nemirtingųjų dievų buitį augštai debesynuose ir savo vargo brolių, kenčiančių žmonių, aklą kritimą nežinios prarajon, kaip vandenys nuo uolų atbrailos ant atbrailos. H. dar rašė labai paprastus, beveik vaiko naivumu perteikiamus, trumpus eilėraščius savo ligos prošvaistės valandomis: tie eilėraščiai lygiai stipriai liudija apie H. genialų ir tyrumu lygaus neturinčio kūrėjo santykį su žemiškąja

Ch. F. Hölderlin

tikrove. H. turėjo įtakos daugeliui vėlesniųjų vokiečių ir Europos poetų. Tokių tarpe paminėtinas Georg Trakl, austrų poetas, tikras H. poetinio išpažinimo ir kančios brolis.

Be originalios kūrybos, H. yra išvertęs Sofoklo veikalų. *N.H.*

Holdsworth Sir William Searle (1871—1944) anglų teisės istorikas, Londono ir Oxfordo univ. prof. Išsp. History of English Law 1922–38, The Historians of Anglo-American Law 1927, Charles Dickens as a Legal Historian 1928, Some Makers of English Law 1938.

Holdziejewski Karol (apie 1769 — apie 1852) rašytojas. Mokėsi Ščučine, nuo XVIII a. pabaigos vertėsi mokytojo darbu Latgaloje (Lyksnoje, Preiliuose, Varaklaniuose, Kreslavoje, Osvejoje, Dagdoje). 1815 domininkonų mokyklos Zabialuose mokytojas. Paskui ligi mirties gyveno Klimavičių aps. Rankraštyje paliko: Archeologia słowian, Historja litewska, Lenkų-graikų kalbų žodyną ir kt. *Vc.B.*

Holguin r. Kubos mst.; apie 180.000 gyv. (1953). Tabako, cukraus pramonė; apylinkėse aukso ir mangano kasyklos; aerodromas. H. įkurtas 1720.

Holyoke JAV mst. Massachusetts valstybėje, prie Connecticut upės; 54.661 gyv. (1950). H. yra vienas popieriaus gamybos centrų, gamtos ir meno muzėjus. 1849 prie H. pastatytą ant upės 20 m augščio užtvanka. Tekstilės, siūlų, mašinų fabrikai.

Holytown Skotijos mst. Lancashire aps. apie 2000 gyv. Lietuvių gyvena apie 30 šeimų. Daugumas jų atvyko prieš I pas. karą ir dirbo anglių kasyklose. Betgi dabar lietuvių jaunimas pereina dirbti į kitas pramonės šakas. H. veikia Šv. Kazimiero d-ja ir Lietuvių moterų d-ja. Pastaroji rengia kultūrines pramogas ir rūpinasi labdara.

Holl Karl (1866–1926) vokiečių evangelikų teologas, Berlyno univ. prof., tyrinėjęs bažnyčios istoriją ir Liuterio veiklą. Gesammelte Aufsätze zur Kirchengeschichte 1948.

Hollack Emil (1860-1924) Rytprūsių proistorikas. 1880–82 mokytojas Mühlhausene (Yluvos aps.), 1883–86 Labguvoje, 1886–87 Karaliaučiuje ir kt. Buvo aktyvus Prussia d-jos Karaliaučiuje narys, pradžioje kasinėjo kartu su A. Bezzenbergeriu, vėliau vienas savarankiškai įvairiose Rytprūsių vietose. 1908 išleido archeologinį Rytprūsių žemėlapį (Vorgeschichtl. Übersichtskarte von Ostpreussen und Erläuterungen dazu), kur sužymėjo visas ligi tol žinomas priešistorines vietas, paminklus ir bibliografiją. Šiame veikale įtraukti ir visi buv. Klaipėdos krašto proistoriniai paminklai. Be to, išsp. Geschichte des Schulwesens der Stadt Königsberg 1899, Das Gräberfeld bei Kellaren im Kreise Allenstein (kartu su A. Bezzenbergeriu, Prussia 21), Das Gräberfeld von Moythienen 1904 (kartu su F. E. Peiseriu), Die Grabformen ostpreussischer Gräberfelder (Zeitschrift für Ethnologie 40, 1908), Haben die Polen und Litauer ein historisches Recht auf Altpreussen 1919 ir kt.

Altpreussische Biographie 9, 1940, 284 psl. *J.P.*

Hollander Jacob Harry (1871–1940) amerikiečių ekonomistas, mokesčių srities specialistas. 1905 prezidentas Th. Roosevelt pasiuntė į Dominikonų respubliką finansiniu patarėju. Išsp. Studies in State Taxation 1900, David Ricardo 1911, The Abolution of Poverty 1914, Economic Liberalism 1925.

Hollingworth Leta Stetter (1886–1939) JAV psichologė ir pedagogė. Nuo 1916 dėstė Columbia univ. mokytojų kolegijoje pedagogiką. Pasižymėjo vaikų psichologijos studijomis, ypač gabių vaikų. Savo darbui duomenis ėmė iš eksperimentinės gabių vaikų mokyklos New Yorke. Išsp. The Psychology of Subnormal Children 1920, Gifted Children: Their Nature and Nurture 1927, The Psychology of the Adolescent 1928, Special Talents and Defects 1923, Children above 180 J Q 1942.

Hollins Alfred (1865–1942) anglų pianistas, vargoninkas, neregys. Baigė Raff konservatoriją. Koncertavo su geriausiais orkestrais Europoje ir kituose pasaulio kontinentuose. Dėstė neregių Normal College. Parašė 2 vargonams uvertiūras, maršų, preliudijų.

Hollywood š.v. Los Angeles miesto dalis Kalifornijoje (JAV), anksčiau buvusi atskira vietovė, 1903 įjungta į miestą; apie 180.000 gyv. (1955). H. yra tarp H. Hills iš šiaurės pusės, Melrose ave. iš pietų, Vermont ave. iš rytų ir Fairfax ave. iš vakarų.

Pirmąjį filmą H. The Law of the Range 1911 pastatė Nestor b-vė. H. įsikūrė vis daugiau filmus giminaičių b-vių ir netrukus miestas virto filmų pramonės centru

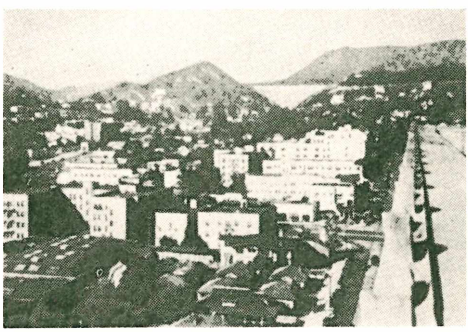

Holywood

ne tik JAV, bet ir pasaulyje. H. pagaminama ne mažiau kaip 90% visų JAV filmų. Filmai gaminami ne tik H., bet ir kitose Los Angeles dalyse. Nuo 1950 H. virto ir televizijos pramonės centru. H. filmuose yra dalyvavę ir keletas lietuvių: J. Vaičkus, Jieva Paulekiūtė, Bruno VeSoto (Vešiota), Liza Montena (Montvilaitė), Rūta Lee (Kilmonytė), Jokūbas (Jack) Šernas.

Įdomesnės H. vietos: Hollywood-Bowl, gamtoje tarp kalnų įrengta estrada, 67 akrų plote, su 20.000 sėdimų vietų ir gera akustika (velykinės pamaldos, koncertai), Grauman kinų stiliuje pastatytas kino teatras, japonų sodai, filmų gaminimo studijos, filmų aktorių gyvenamosios vietos ir kt.

H. pasidarė rezidencinė-kultūrinė vieta. Iš kelių parkų ypač pažymėtinas Griffith parkas su observatorija ir planetariumu. Hollywood Boulevard ir Vine Street yra žinomos prabangiais restoranais, centrinėmis filmų įstaigomis ir radijo studijomis. H.-Bowl įrengtas natūraliame amfiteatre H. Hills rajone, yra vasaros metu muzikos koncertų ir įvairių kitų kultūrinių pramogų vieta.

Holmberg Werner (1830—1860) suomių tapytojas, studijavęs Düsseldorfe. Savo didinguose gamtovaizdžių paveiksluose H. išdirbo puikų savitą koloritą ir yra vienas iš pionierių modernaus gamtos perteikimo ir supratimo tapyboje. H. yra pirmasis reikšmingas tapytojas suomių mene. Motyvus H. ėmė iš dalies iš Vokietijos, iš dalies iš Suomijos provincijų Tavastlando ir Satakunda.

E. Aspelin, W. H. 1890.

Holmes 1. Sir Charles John (1868–1936) anglų tapytojas, grafikas ir meno kritikas. 1903–09 redagavo Burlington Magazine, 1906–16 prof. Oxforde ir nuo 1916 Tautinės meno galerijos direktorius. Išsp. Constable 1902, Notes on the Science of Picture Making 1909, The National Gallery 1923–27.

2. Oliver Wendel (1809 — 1894) amerikiečių rašytojas, poetas ir esejistas. Iš pradžių studijavo teisę, vėliau mediciną Harvadre ir Paryžiuje. Baigęs mokslus jis praktikavo Cambridge, Mass. 1838 prof. Darmontho Coll., vėliau Harvarde. 1857 H. buvo pakviestas The Atlantic Monthly svarbiausiu bendradarbiu. Jame pasirodė trilogija, kuria jis labiausiai žinomas: The Autocrat of the Breakfest Table 1858, The Professor 1860, The Poet 1872. Bet daugelis skaitytojų jį labiau vertina kaip poetą. Iš poezijos rinkinių minėtini: The Chambered Nautilus ir The Last Leaf.

3. Samuel Jackson (g. 1868) JAV biologas, dėstęs Californijos univ. Tyrinėjo evoliucijos klausimą, lyginamąją psichologiją bei eugeniką. Išsp. The Evolution of Animal Intelligence 1911, Studies in Animal Behavior 1916, Studies in Evolution and Eugenics 1923, Human Genetics and Its Social Import 1936, The Negro's Struggle for Survival 1937, Life and Morals 1948.

Holmes kometa, pasirodžiusi 1892, yra viena pačių didžiųjų; jos galvos skersmuo siekė 2.100.000 km.

Holmfirth Anglijos mst. Yorkshire grafijoje, apie 19.000 gyv., tekstilės pramonė. 1948 atvyko apie 20 lietuvių iš Vokietijos į tekstilės fabrikus. 1948 IX 5 įst. DBLS skyrius, kuris 1950 susilikvidavo.

Holmis yra retųjų žemių, lantanidų grupės, elementas, kurio chem. ženklas Ho, atominis svoris 163,5. Ho yra trivalentis elementas, surastas Holmbergo 1911, bet grynas tepagamintas W. Feito tik 1940. Ho druskų tirpalai yra rudai gelsvi, o pačios druskos dažniausiai geltonos. Techniškai Ho yra bevertis elementas.

Holoedras kristalo forma, turinti pilną savo kristalinės sistemos plokštumų skaičių. Jos simetrinis laipsnis atitinka ašikryžį.

Holofernas asirų kariuomenės vadas, kuris, veržđamasis į vakarų Aziją, buvo apsupęs Izraelio miestą Betuliją ir, perkirtęs vandentiekį, norėjo troškuliu priversti gyventojus pasiduoti. Bet Judita naktį nuvyko į H. stovyklą, įėjo į jo palapinę ir nukirto jam galvą. Asiriečiai, išgirdę, kad H. nukirsta galva, išsigando ir pabėgo. Taip izraelitai sumušę asiriečius.

Holokaustas (gr. holokauston, lot. holocaustum) izraelitų, fenikiečių, babiloniečių, indų, sen. graikų kruvinosios aukos, kai visas aukojamojo gyvulio dalis sudegindavo ant aukuro. Graikai H. gerbdavo mirusius ir požemio dievus.

Holometabola žr. Metamorfozė.

Holosteum umbellatum žr. Rieškė skėtinė.

Hołowinski Ignacy (1807 Ovruče — 1855 X 7/19 Petrapilyje) Mohilevo arkivyskupas. 1825 stojo į dvasinę sem. Lucke, 1827 į Vilniaus vyr. sem. ir kartu klausė paskaitų universitete. 1830 teologijos magistras ir Lucke įšventintas kunigu. Tikybos mokytojas Žitomiriuje, 1835 kanauninkas. 1839 išvyko į Palestiną ir sugrįžęs tą kelionę aprašė knygoje Pielgrzymka do Ziemi Świętej 1842–45. Nuo 1837 Kievo univ. teologijos prof. Nuo 1842 iš Vilniaus atkėlus į Petrapilį dvasinę akademiją, tos akademijos rektorius ir prof. 1848 arkivyskupo Dmochovskio koadjutorius, nuo 1851 Mohilevo arkiv. Išsp. Legendy 1843, Pisma żegoty Kostrowca 1859, Homiletyka 1854, Hymny Kościelne 1857. *Vc.B.*

Holst 1. Gustav (Theodore; 1874-1934) anglų kompozitorius pagarsėjęs dėl savo choralinės simfonijos sopranui solo, chorui ir orkestrui. Žinomas yra jo koncertas dviem smuikams ir orkestrui, o taip pat operos At the Boar's Head, pagal Shakespeare Henriką IV, ir The Perfect Pool. 1906–11 H. domėjosi sanskritu ir studijavo indų epą, specialiai Rig–Veda himnus. Ankstyvesnė jo opera Sita remiasi epizodu iš Ramayana. Taip pat Sāvitri — kamerinė opera paremta indų epo epizodu iš Mahabharata. Šalia kompozicijos H. grojo fortepijonu, vargonais ir trombonu. Aktyviai reiškėsi organizuodamas muzikinę veiklą kaip IMCA atstovas M. Azijoje. Jo proseniai švedų kilmės XVIII a. yra gyvenę Pabaltijo kraštuose ir 1807 emigravo į Angliją. *Iz. V.*

G. Holst

2. Hans Peder (1811—1893) danų rašytojas, lyrikas ir novelistas. H. žinomas savo formos atžvilgiu tobulu epiniu eilėraščiu Den lille Hornblaeser (Mažasis rago pūtėjas) 1849, kur iškeliama šlezvigo karo tautinė garbė.

3. Hermann Eduard (1841–1904) JAV istorikas. 1867 politinis emigrantas iš Rusijos. Dėstė Strasburgo, Freiburgo ir 1892-1900 Chicagos univ. Išsp. The Constitutional and Political History of the United States 7 tt. 1876–92, The French Revolution 1894, Verfassungsgeschichte d. Vereinigten Staaten von Amerika 1878–1885.

Holstein 1. Friedrich (1837—1909) vokiečių diplomatas, antirusiškos politikos skatintojas, Bismarcko politikos priešas. Bismarckui pasitraukus, H. turėjo didelės įtakos vokiečių užsienio politikos gaires nustatant. H. stengėsi kiršinti anglus su rusais ir suardyti prancūzų anglų santarvę. Maroko krizės metu buvo preventyvinio karo su prancūzais šalininkas. H. gavo ‚pilkosios eminencijos' arba mistiškos asmenybės pravardę. H. Rogge išspausdino H. Lebensbekenntnis in Briefen an eine Frau 1932.

2. Ludvig (1864–1943) danų poetas. Savo puikiai suderintą lyriką H. grindžia krašto klasine lyrikos tradicija. Jo gamtos ir meilės eilėraščiai, kurių daugelis yra harmonizuoti, skamba svajingai ir liūdesio kupinu tonu. H. yra panteistinio, mitais ir krikščionybės paveikslais nuspalvinto tikėjimo reiškėjas, tačiau nuo dogmų ir modernios mistikos jis nusigręžia. Išsp. Naturlyrik i Utvalg (Rinktinė gamtos lyrika) 1929, Digte (Eilėraščiai) 1943.

Holstein žr. Schleswig–H.

Höltker Georg (g. 1895) etnologas, SVD vienuolis. 1925–36 etnologijos seminaro doc. Mödling, 1942 Schweizer Troppeninstitut Bazelyje doc., nuo 1948 Fribourgo univ. prof., nuo 1927 Ethnologische Anthropos Bibliothek, nuo 1932 Linguistische Anthropos Bibiliothek, nuo 1932–35 ir 1939 Anthropos, nuo 1950 Studia Instituti Anthropos ir kt. redaktorius ar red. narys. Išsp. Ergänzungbände z. Ethnograf. Neu Guineas 1940.

Holubicai mstl. Dysnos aps., apie 10 km į r. nuo Gluboko.

Holuwko Tadeusz (1887—1931 VIII 29 nužudytas) pilsudskininkas. Sūnus lenkų tremtinio už 1863 sukilimą, gimė Rusijos rytuose iš motinos rusės. Lankė Petrapilio univ. ir čia stojo į PPS. I pas. karo metu stojo į POW (lenkų karinę organizaciją). 1926 iš PPS išstojo ir Pilsudskio valdžioje buvo užsienio ministerijos Rytų skyriaus vedėju. Jis naikino gudų Hromados veikimą. Paskiau pats sufabrikavo tariamąjį ‚28 lenkų mokytojų laišką' iš Varnių stovyklos ir po to uždarė Vilniaus lietuvių mokytojų seminariją, keliasdešimt lietuviškų pradžios mokyklų. Paskui globojo Vilniuje plečkaitininkus ir Varšuvos pinigais juos rėmė. Visokeriopai globojo Lietuvos lenkus. Taip pat persekiojo ir ukrainiečius. *Vc.B.*

Holz Arno (1863–1929) natūralizmo pradininkas ir teorikas vokiečių literatūroje. Išsp. lyrikos rinkinius Buch der Zeit 1886, Phantasus 1899, dramas Sozialaristokraten 1896, Traumulus 1904 ir kt. Teoriniai raštai: Die Kunst, ihr Wesen und ihre Gesetze 1891–92, Revolution der Lyrik 1899.

Holzmanis Vilis (g. 1889) latvių teisininkas ir politikas socialdemokratas. 1928–31 redagavo Lauku dzives ir Latv. Balss. 1921–24 buvo teisingumo ministeriu. 1941 deportuotas į Rusiją.

Homagium arba Hominium (iš lot. homo ‚žmogus') feodalinės santvarkos terminas, reiškęs vasalo priesaiką senjorui, kur jis tapdavo šiojo žmogumi. Skiriamos 2 rūšys: H. ligium, kur vasalas, turėdamas kelis senjorus, vienam atlikdavo pirmenybės priesaiką, jam didžiausiai įsipareigodamas; H. planum — paprasta vasalo priesaika senjorui.

Homalia trichomanoides žr. Plokštenė paprastoji.

Homan Bálint (1885–1951) vengrų istorikas. 1925–32 Budapesto univ. prof. 1932–42 švietimo ministeris. 1946 už koloboravimą su vokiečiais nuteistas ligi gyvos galvos kalėjimu. 1951 mirė kalėjime. Išsp. Ungar. Münzgeschichte 1000–1325, 1916,

Ungarische Geschichte 1928–33, Gesammelte Werke 1938.

Homan Bálint (1885 — 1951 kalėjime) vengrų istorikas, 1925–32 Budapesto univ. prof. 1932–42 švietimo ministeris. 1946 už bendradarbiavimą su vokiečiais nuteistas ligi gyvos galvos kalėjimo. Istorijos veikaluose atkreipė didelį dėmesį į socialinius klausimus. Išsp. Ungarische Geschichte.

Homatropinas, $C_{16}H_{21}O_3N$, alkaloidas, gaunamas veikiant tropiną mandeline rūgštimi. H. hidrobromidas — bespalviai kristaliniai nuodingi milteliai. Vartojamas ištarpintas vandenyje akims gydyti. H. kaip ir atropinas išplečia akies vyzdį; jo veikimas yra greitesnis negu atropino, bet trumpesnis.

Homburg, Bad H. vor der Höhe, v. Vokietijos kurortas, 18 km į šiaurę nuo Frankfurto a. M., p. Taunus kalnų pakraštyje; 31.000 gyv. (1953). Buvusių Hesseno grafų pilis, 11 mineralinio vandens su geležies ir druskos priemaišomis šaltinių, gydančių skilvio, žarnų, kepenų ir širdies ligas; teatras, muzėjus, biblioteka su Hölderlino rankraščiais, lošimų bankas. V. Vokietijos karo nuostolių ir skolų išlyginimo centrinės įstaigos.

Homeopatija (gr.) yra gydymo būdas, pasiūlytas S. Ch. F. Hahnemann. Šis gydymo būdas remiasi keleta principų, būtent: 1. panašumo teorija, t.y. kad liga gali būti išgydoma tais vaistais, kurie duoda tuos pačius reiškinius organizme, kaip ir pati liga (similia similibus curantur — panašus gydomas panašiu); 2. vaistų efektas esąs didesnis, duodant juos mažiausiomis dozėmis. JAV ir Europoje yra H. gydymo mokyklų.

C. E. Wheeler, An Introduction to the Principles and Practice of Homeopathy 1919; *S. Hahnemann,* Organon der Heilkunst [6]1921; *R. Tischer,* Das Werden der H. 1950; *A. Bier,* H. und harmonische Ordnung der Heilkunde 1949. *J.Mšk.*

Homer Winslow (1836–1910) amerikiečių tapytojas, dalyvavęs pilietiniame kare kaip Harper's Weekly žurnalo korespondentas ir iliustratorius. Iš pilietinio karo meto žymus jo paveikslas ‚Belaisviai iš fronto' ir taip pat daug paveikslų iš negrų gyvenimo bei jų buities. Po pilietinio karo įsikūrė Maine valstybėje ir pradėjo piešti akvarele bei aliejiniais dažais gamtos vaizdus, ypač stipriai ir dramatiškai sugebėjo interpretuoti vandenį. Geriausi šiomis temomis paveikslai: Maine krantas, Golfstromas, Audros pradžia, Uraganas. 1865 buvo išrinktas į Meno akademiją.

W. Homer Belaisviai

W. Homer Laivelis vandens sūkuriuose

L. Goodrich, W. H. 1944.

Homeras (gr. Homeros, lot. Homerus) ‚poetų karalius', kuriam priskiriami didieji graikų epai Odisėja ir Iliadė. Apie jo asmenį, gimtinę ir laiką stinga tikrų žinių. Išliko keletas H. biografijų iš Romos imperijos laikų, tačiau žinios arba aiškiai klaidingos, arba prieštaraujančios. Pagal Eforą, H. vardas reiškęs ‚aklą', tačiau jis pasitvirtina tikrinio ajolėnų tarmės vyriško vardo lytimi Homaros. Legendos priskiria H. būdingus keliaujančiam rapsodui bruožus drauge su aklumu. Daugeliu antikinių kopijų išlikęs H. paveikslas — vaizduotės padaras, aklumo problemą sprendusio helenistinio menininko kūryba. Aklasis kad ir nemato realybės, bet jo įkvėpimo žvilgis kyla augštybėn.

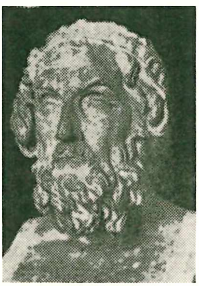

Homeras

Daugiau kaip 7 miestai varžėsi senovėje, savindamiesi H. gimtinės garbę. Pagal šių dienų tyrinėjimus H. gimtinė veikiausiai galėjo būti Smirna. Senesnioji tradicija taip pat Smirną laiko jo gimtine ir joniečių salą Chijų jo veiklos vieta.

Senovėje buvo linkstama manyti, kad H. gyvenęs Trojos karo metu, tačiau jokių tiesiogių tikrų duomenų neišliko. Iš netiesiogių duomenų sprendžiama, kad H. gyvenęs veikiausiai antroje VIII a. pusėje ir tada sukūręs pirma Iliadę, o paskiau ir Odisėją, išskirdamas jas iš turtingo sakmių ciklo ir grupuodamas turinį apie A-

chilėjo pyktį ir Penelopės ištikimą meilę.

Herodotas tvirtina, kad H. ir Hesiodas sukūrė dievus graikams. Platonas vadino jį Graikijos auklėtoju ir, kaip anksčiau Ksenofanas, aštriai kovodamas su H., jau tuo pačiu iškėlė aikštėn jo reikšmę. H. ne tik išryškino religines sąvokas graikams, bet jis buvo jiems poetas iš viso. Graikų tragikai naudojosi H. mitais, jo dievų ir herojų tipai buvo laikomi norma menininkų kūrybai. Paprastas žmogus mokėsi iš jo gyvenimo išminties. H. kūriniai buvo pagrindas viso augštesnio dvasios lavinimo apskritai.

H. studijos davė pradžią filologijai. Trys žymiausieji Aleksandrijos gramatikai Zenodotas, Aristofanas ir ypač Aristarchas parūpino kritiškus H. leidinius. Net iki Bizantijos laikų H. buvo filologinių studijų centras. Odisėjos vertimu graikas atleistinis Livijus Andronikas davė pradžią romėnų literatūrai, o Vergilijus homeriniu epu paremta Eneida pasiekė romėnų literatūros viršūnę. Viduramžiais, graikų kalbos mokėjimui kritus, Vakarai tepažino H. tik iš Iliadės ištraukos, vadinamosios Homerus Latinus. Tik graikų Rytuose H. nenustotas skaityti. Renesanso laikais H. buvo išverstas proza į lotynų kalbą, tačiau jis dar ilgai nebuvo tinkamai vertinamas, nes iš tradicijos Vergilijų tebelaikė didžiausiu poetu. Teisingai vertinti poetas pradėtas Anglijoje, kur G. Chapman 1598–1616 ir A. Pope 1715 jį išvertė ir Robertas Wood pirmasis pajuto poeto didybę (An Essay on the Original Genius of Homer 1769). Anglais pasekė ir vokiečiai Lessing, Winkelmann ir Heine. XVIII a. pasipylė vokiškų vertimų, tarp kurių žymiausias iki šių dienų tebėra J. H. Vosso, Odisėja 1781, Iliadė 1793. Lietuvius su H. kūryba supažindino Jer. Ralys (1876–1921) išvertęs abu veikalus, tik, Iliadės rankraščio paskutiniam trečdaliui dingus, versti baigė S. Čiurlionienė-Kymantaitė, kun. P. Žadeikis ir J. Talmantas. Odisėją išleido Švietimo Ministerija 1921 ir 1937, Ilijadą 1930.

T e k s t a i: Editio princeps: *Demetrios Chalkondylas* 2 tt. 1488; *T. W. Allen* (su himnais, epiniu ciklu ir kt.) 1902–12; *P. von der Muehll,* Ilias u. Odyssee 1946. L i e t u v i š k i v e r t i m a i: *J. Ralys,* Homero Odisėja, *V. Šilkarskio* įvadas ir komentarai ²1937; Homero Ilijada, vertė *J. Ralys* ir *S. Čiurlionienė-Kymantaitė, P. Žadeikis* ir *J. Talmantas.* Redagavo ir įvadą parašė *prof. V. Šilkarskis,* komentarą sudarė *J. Dumčius* 1930. V e r t i m ų r e c e n z i j o s: *dr. Pr. Brenderis,* Homero Ilijada (Židinys nr. 11 1930); *M. Račkauskas,* Šis tas apie Homero Ilijados redagavimą (N. Romuva nr. 23/75 1932); *A. Gražvydas,* Homero Odisėja (Vairas nr. 5 1937); *Drerup,* Die Anfaenge der hellenischen Kultur ²1915; Homer. Poetik I 1921; *G. Finsler,* H. 2 tt. ³1924; *T. W. Allen,* H. 1924; *W. Schadewaldt,* Von H.s Welt u. Werk 1944, ²1951; *U. v. Wilamowitz-Moellendorff,* Homerische Untersuchungen 1884; Die Ilias u. H. ²1920; Die Heimkehr des Odysseus 1927; *E. Bethe,* H., Dichtung u. Sage 3 tt. 1914–27; *M. P. Nilsson,* H. and Mycenae 1933; *J. Th. Karkidis,* Homeric Researches 1949; *W. Schulze,* Questiones epicae 1892; *J. Wackernagel,* Sprachl. Untersuchungen zu H. 1916; *K. Meister,* Die homer. Kunstsprache 1921; *W. Helbig,* Das homer. Epos aus den Denkmaelern erlaeutert ²1887; *F. Noack,* Homer. Palaeste 1903; *H. L. Lorimer,* H. and the Monuments 1951; *E. Rhode,* Psyche 2 tt. ¹⁰1925; *W. Otto,* Die Goetter Griechenlands 1929; *H. Schrade,* Goetter u. Menschen H. 1952; *R. u. E. Bochringer,* Homer. Bildnisse und Nachweise 1939; *K. Sciefold,* Die Bildnisse d. antiken Dichter 1943; *G. Finsler,* H. in der Neuzeit 1912; *Cauer,* Grundfragen der Homerkritik ³1921–23; *W. Rehm,* Griechentum u. Goethezeit ²1938; *W. Schadewaldt,* H. u. die Homer. Frage 1938; *B. Marzullo,* Il problema omerico (La Nuova Italia 1952). *A.Rkš.*

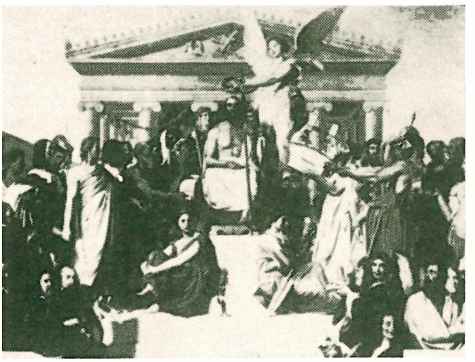

Homeras vainikuojamas laurų vainiku

Homero klausimas apibendrinantis visų su H. veikalais susijusių klausimų pavadinimas. H.K. didžiausia klasikinės filologijos problema.

Dar apie 500 pr. Kr. Homerui priskirdavo visus Trojos ciklo ir net kitus epus, net himnus, tačiau netrukus buvo pastebėti prieštaravimai, ir pradėjo atiminėti iš H. veikalus vieną po kito. Toliausiai šia kryptimi buvo nuėjęs sofistas Zoilas, pramintas Homeromastiks ‚Homero plakėju'. Aleksandrėjos filologų pradėti metodiški H. tyrinėjimai išugdė visas šių dienų literatūrinio tyrinėjimo sritis: biografiją, teksto kritiką, autentiškumo klausimus, interpretaciją. Šiomis antikinėmis studijomis remiasi modernioji Homero kritika.

Viduramžiais Homero netyrinėjo. Tiktai naujaisiais laikais po nesukėlusio susidomėjimo prancūzo d'Aubignac 1604–46 bandymo H. tyrinėjimą atgaivino vok. mokslininkas Fr. A. Wolf savo Prolegomena ad Homerum 1795. Jis, remdamasis prieštaravimais ir kompozicijos trūkumais, tvirtino, kad abu veikalai esą darbas tam tikro skaičiaus homeridų, kurių giesmės VI a. pr. Kr., Pisistratui viešpataujant, Atėnuose buvusios sujungtos į du veikalus. Šią teoriją pagilino Lachmann veikalu Betrachtungen ueber Homers Ilias 1832. Pasirėmęs prieštaravimais, jis išskyrė iš Iliadės senesniąsias giesmes. Prieš volfininkus

stojo unitaristai, kaip K. Lehrs, F. G. Welcker ir kt. Ir po pusantro šimto metų Homero klausimu neprieita vienos aiškios nuomonės. Šiandien labiau linkstama manyti, kad bent Iliadė buvusi tikrai apipavidalinta vieno genialaus poeto. Tezė, kad ir Odisėja buvusi to paties autoriaus sukurta, turi mažiau šalininkų. Ilgi ginčai davė progos praturtinti ir kitas mokslų sritis, gilinantis į Homero dialektą, kultūrą, į kitų tautų liaudies dainas ir epą ir kt.

A.Rkš.

Homeridai pagal Homerą pavadinta rapsodų giminė antikinėje Chijaus saloje, laikiusi Homerą savo protėviu, jį garbinusi ir recituodavusi jo eiles. Platesne prasme graikai taip vadindavo homerinio pobūdžio eiles kūrusius poetus ir homerines eiles viešai deklamavusius rapsodus profesionalus.

Homeriniai himnai 30 su viršum trumpų garbinančių dievus hegzametrinių eilėraščių rinkinys. Dar Aristofanas ir Tukididas, abu V–IV a. pr. Kr., šių himnų autoriumi tebelaikė Homerą. Per šventes rapsodai juos deklamuodavo prieš Homero eiles, ir todėl juos vadindavo ‚prooimia', įvadais. Seniausias ir žymiausias iš jų aklojo dainiaus iš Chijaus kurtas Apolono Deliečio garbei, apgiedąs dievo gimimą. Jo pirmoji dalis galbūt siekia net VIII a., Homero laikus. Demetros himnas susijęs su Eleusino kultu. Himnas Afroditei skoningai pasakoja, kaip deivė suvedžiojo piemenį Anchisą. Hermio himnas linksmu tonu atskleidžia jauno dievaičio išdaigas. Jis davė medžiagą Sofoklo satyrinei dramai Ichneutai (Pėdsekiai). Patys jauniausieji H.H. kurti net helenistiniu laikmečiu.

Leidiniai: *T. W. Allen, W. R. Halliday* ir *E. E. Sikes,* The Homeric Hymns ²1936. *A. Rkš.*

Homeriškas juokas palaimingųjų dievų prapliupimas nepaliaujamu juoku (gr. asbestos gelos). Toks dievų kvatojimas apibūdina senovės graikų religiją ir jos kūrėjus graikus, nes kitur vargu ar beaptiktume taip linksmai klegančiųjų dievų.

Home Rule 1. (ag. savivalda) airių tautinės partijos programa. 1877 airių partijos vadas J. Butt atsiskyrė nuo anglų liberalų parlamente ir sudarė atskirą airių grupę, kuri siekė Airijai savivaldos. Vadovaujant žymiam airių politikui Ch. St. Parnell, airiai Anglijos parlamente turėjo vieningą ir stambią frakciją. H.R. šalininkai siekė Airijos savivaldos parlamentiniu būdu, o airių vad. fenijai buvo pasirinkę revoliucinį kelią. Liberalų vadas W. E. Gladstone pirmą kartą įnešė į Anglijos parlamentą 1886 H.R. bilių, bet tada antruoju skaitymu buvo atmestas, nes konservatoriai ir dalis liberalų (unionistų) nepritarė biliui. 1893 Gladstone vėl pakartotinai įnešė H.R. bilių. Šį kartą Anglijos parlamentas priėmė, bet Augštieji Rūmai 419 balsų prieš 4 atmetė ir tik po ilgų kovų tretįjį kartą 1921 H.R. įstatymas buvo priimtas. Žr. Airijos istorija.

2. JAV tam tikrų savivaldos teisių suteikimas miestams taip pat vadinamas H.R.

P.Č.

Homiletika yra mokslas kaip sudaryti ir pasakyti pamokslą. H. apima visas dvasinės iškalbos formas: homiliją, paprastuosius ir katechetinius pamokslus. Jau imp. Konstantino laikais Bažnyčioje pražydo H. ir iškilo didieji oratoriai. Rytuose, kur H. buvo labiau išvystyta, pasižymėjo 3 kapadokiečiai: Bazilius, Grigalius Nazianzietis ir Grigalius Nysietis, o vėliau Jonas Chrizostomas (Auksaburnis). Vakarai turi Hilarą, Ambraziejų, Augustiną ir viduramžių angoje Grigalių Didįjį, kuris paliko 40 homilijų, 20 pasakytų ir 20 padiktuotų. Ankstyvųjų viduramžių sinodai, primindami dvasininkams pareigą sakyti pamokslus, ragino versti Bažnyčios Tėvų homilijas į liaudies kalbą. Viduramžių kultūros įtakoje pamokslai neteko to senovės paprastumo, familiariškumo. Jie pilni simbolių, alegorijų. Šiai krypčiai pradžią davė šv. Grigalius D., vidurinių amžių pastoralinės ir mistinės teologijos mokytojas. Scholastinė filosofija ir mokykla paveikė taip pat ir H., suteikdama jai daugiau intelektualinio gilumo, dėstymo logiškumo. Tik renesansas, sumažinęs krikščioniškąjį pamaldumą, įnešė ir į H. daug humanistinės retorikos. Iškilusi reformacija pakėlė ir H. Religinė polemika davė visą eilę puikių kalbėtojų, ypačiai Prancūzijoje: Bossuet, Bourdalue, Massilon. Po prancūzų revoliucijos H. pražydo su Lacordaire, de Ravignan, Monsabré ir kt.

L. Tomasini, Vetus et nova Ecclesiae disciplina 1866; *L. Monsabré,* La prédication 1900; *M. Cordovani,* Corso di predicazione 1930; *I. L. Allgeier,* The Canonical Obligation of Preaching in Parish Churches 1949; *E. Santini,* L'eloquenza italiana dal Concilio Tridentino ai nostri giorni 1923; *W. Trillhaas,* Evang. Predigtlehre ³1948.

J.V.

Homilija (gr. homilia ‚draugiškas pasikalbėjimas, pamoka') yra išdėstymas ir paaiškinimas trumpo šv. Rašto teksto, o ypač dienos Evangelijos. H. vieta yra mišiose tuojau po perskaityto Evangelijos teksto. H. yra seniausia pamokslų forma ir žinoma jau nuo pat patristinių laikų pradžios. H. pavyzdžių randame ir pačioje Evangelijoje, kur aprašoma, kaip Jėzus, atėjęs į sinagogą, paėmė Izaijo pranašo knygą, paskaitė trumpą ištrauką ir ėmė ją aiškinti (Luk. IV, 16–20). Greičiausiai pirmieji krikščionys, įsivedę į savo liturgiją šv. Rašto aiškinimą, bus pasekę sinagogos pavyzdžiu.

Patristinė literatūra turi daug H., nes ši iškalbos forma visais laikais buvo žmonėms suprantamiausia tiek dėl savo turi-

nio, tiek dėl objekto (Jėzaus asmuo ir mokslas), tiek dėl paprastos ir lengvos formos. Pati seniausia H. yra II Klemenso laiškas korintiečiams. Daug H. yra palikę šv. Leonas Didysis, šv. Ambraziejus, šv. Hilaras, šv. Jeronimas, šv. Augustinas, šv. Jonas Crrizostomas ir kt. Aiškinti Šv. Raštą mišiose buvo vyskupo pareiga, tačiau jis galėjo pasivaduoti paprastu kunigu ir jam pavesti sakyti H. Taip pvz. už Antiochijos vysk. Flavijoną H. sakydavo šv. Jonas Chrizostomas, už Hiponos vysk. Valerijų — šv. Augustinas, tada dar būdami tik kunigais. Net ir Origenas, kuris nebuvo kunigas, yra parašęs 196 H., tačiau jos yra paprasti Šv. Rašto komentarai, kuriuos jis, dvasiškių įgaliotas, skaitydavo tikintiesiems. Viduramžiais H. buvo vienintelė pamokslų rūšis tiek surišta su Evangelijų tekstu, kad kartais būdavo tarsi Šv. Rašto tekstų mozaika. O ir šiandien H. plačiai vartojama tiek vyskupų, tiek kunigų sekmadienio mišiose. Tridento Susirinkimas labai pabrėžė šios pamokslų rūšies reikalą ir H. labai rekomendavo. H. yra galima: arba aiškinant Šv. Rašto eilutę po eilutės, arba sukoncentruojant perskaitytą Evangelijos tekstą į vieną kurią mintį, idėją, arba parafrazuojant tekstą ir padarant iš jo reikalingas išvadas. Praktikoje šis pastarasis būdas yra labiausiai atitinkąs H. paskirtį. *J.V.*

Hommel Fritz (1854–1936) vokiečių asirologas. Svarbiausias jo veikalas Grundriss der Geschichte und Geographie des alten Orients 1926.

Homogeniškas (gr.) tos pačios giminės, vienarūšis, tų pačių savybių.

Homofonija (gr.) suprantama muzika homofoninio stiliaus, t. y. tokia muzika, kur dominuoja viena ryški melodija palydima harmoninio pritarimo. H. sudaro priešingumą polifonijai, kur grojamos vienu kartu kelios lygiateisės melodijos harmoniškai tarp savęs besiderinančios. Homofoninis stilius prasidėjo su operos atsiradimu, perėjo į Manheimo mokyklos puoselėtą simfoninę bei kamerinę muziką, apogėjų pasiekė Vienos klasikų — Haydno, Mozarto, Beethoveno kūryboje. *Iz. V.*

Homografas (gr. homos ‚tas pat' ir graphein ‚rašyti') žodis, vienodai rašomas, bet įvairios reikšmės ir kilmės, pvz. a ū g š t a s ‚vieta ant lubų, antlubis; gyvenimas, etažas' ir á u g š t a s ‚didelis, augalotas, pakilus'; k á r t i s ‚šatra' ir k a r̃ t i s ‚kartumas; saikas'; ag. the c ó n d u c t ‚valdymas, tvarkymas, vedimas; elgesys' ir to c o n d ú c t ‚vesti, valdyti' ir kt.

Homojomerėjos (gr. homoiomereia ‚vienodadaliai') Aristotelio taip pavadinta Anaksagoro filosofijos sąvoka, kuria kūnų elementais buvo laikoma visa, kas susideda iš vienodos rūšies dalių, pvz. auksas iš aukso, mėsa iš mėsos dalių .

Homolicki Michał (1791 — 1861) profesija gydytojas. Mokėsi Vilniaus univ., vėliau dėstė ten pat fiziologiją, bet 1827 metė mediciną ir atsidėjo istorijai, ypač Vilniaus miesto istorijai. Išsp. Historja Wilna 1840, Katedra Wileńska 1838, Wizerunki i roztrząsania naukowe 1838.

Homolickis-Malevskis Stasys (1869 Rokiškio vls. — 1904 II 17 Brooklyne, N. Y.). Tėvas gydytojas, motina Vilniaus profesoriaus duktė. Baigęs Vilniaus gimn., stojo į Petrapilio univ. gamtos-matematikos fakultetą. 3 metus ten studijavęs, už išaiškintus jo ryšius su rusų revoliucionieriais 1889 buvo iš univ. pašalintas ir 5 metams ištremtas į Sibirą. Sibire tarp kito ko iš latviško laikraščio pramoko ir latviškai. 1894 per Kinus pabėgo į Ameriką ir čia vadinosi prisiimta Malevskio pavarde. H. Brooklyne organizavo Apšvietos draugiją. 1901–02 Brooklyno vakarinės mokyklos lietuvių kalbos mokytojas. Kurį laiką redagavo Shenandoah, Pa. 1895 ėjusią Naują Gadynę. 1896 bendradarbiavo Karde, 1897–1902 Vienybėje Lietuvninkų. Atskirai Stasio Kirvio slapyvardžiu išsp. vertimą iš L. Cladelio Vienakis 1895, Ką turime veikti dėl musu iszganymo 1895, vert. V. Hugo Vaiszes Jezaus Kristaus pas popiežiu Piju IX 1896, vertimą iš Stepniako-Kravčinskio Olga Liubartovičiutė 1900.

Homolle Théophile (1848–1925) prancūzų archeologas, Prancūzų inst. Atėnuose direktorius, vėliau Louvre ir Bibliothéque Nationale Paryžiuje direktorius. Išsp. Les Fouilles de Delphes 1891–1901.

Homonimas (gr. homōnymos ‚turįs tą patį vardą') žodis, kuris tariamas panašiai kaip kiti žodžiai, bet yra įvairios reikšnės ir kilmės, pvz. prc. c e n t ‚šimtas', s a n g ‚kraujas' ir s e n s ‚prasmė'; ag. b o r e ‚nešė' ir b o a r ‚tekis, kuilys' ir kt. H. priešybė yra sinonimas.

Homo novus (lot. naujas žmogus) vadovaujančioje vietoje, iškilęs iš iki tol nežinomos šeimos žmogus (Cicerono pirmiausia pavartotas terminas); įsiveržėlis, be praeities.

J. Vogt, Homo novus 1926.

Homorganiniai garsai yra tokie garsai, kurie sudaromi toje pačioje artikuliacijos vietoje, pvz. lūpiniai priebalsiai m, b, p.

Homoseksualizmas (gr. homos ‚lygus, vienodas', ir lot. sexus ‚lytis') meilė arba lytinė trauka tai pačiai lyčiai. Mokslas H. laiko psichopatologiniu reiškiniu, ir šią lytinę nenormalybę tyrinėja psichiatrai bei teisminė medicina. H. pasireiškia daugiau vyruose negu moteryse. Žr. Seksualinė patologija.

Homo sui iuris (lot. ‚savos teisės žmo-

Homestead Pennsylvanijos vst. miestas, 10.000 gyv.; plieno pramonė. Apie 1894 H. jau gyveno 200 lietuvių. 1954 300 lietuvių. Įst. Šv. Petro ir Povilo parapija, veikia pradžios mokykla, kuriai vadovauja seserys pranciškietės. Veikia LRKSA ir SLA kuopos.

Homunculus mažybinė lot. žodžio homo lytis, žmogelis. Pagal viduramžių alchemikų padavimus žmogelis, kurį galima sukurti dirbtiniu, cheminiu būdu.

Honan vidurio Kinijos provincija į p. nuo Hoangho upės; 154.000 km², 30,5 mil. gyv. (1952), sostinė Kaifeng. Vakarų dalis kalnuota, paviršius iš lioso; rytų dalis derlinga paupio žemuma. Iškasama geležies rūdos ir akmens anglies.

Honckenia peploides žr. Jūrasmiltė sultingoji.

Hondecoeter Melchior d' (1636–1695) olandų tapytojas animalistas.

Hondo, Honshu, didžiausia Japonijos sala; 230.000 km², 62 mil. gyv. (1950) sudaro didžiausią pasaulio gyventojų tirštumą su 2700 žmonių 1 km².

Honduras 1. Šiaurinė ir didžiausia Centrinės Amerikos respublika, 115.205 km², 1.533.629 gyv. (1950). Per H. tęsiasi C. Amerikos Kordiljerų kalnyno dalis. Jų pietų dalyje yra derlingų slėnių, plokštakalnių, iš kurių ypač svarbus per 60 km ilgio Comayagua slėnys. Tik siauras Atlanto pajūrio ruožas, upių žemupių slėniai ir Mosquito vardo pakrantė yra žemumos. H. dar mažai ištirtas kraštas, vienų indėnų gyvenamas.

Vandens takoskyra tarp upių, tekančių į Atlantą ir į Pacifiką, yra H. pietuose, todėl didžioji krašto dalis turi vandens nutekėjimą į Atlantą. Čia teka ir didžiosios krašto upės: Ulua su įtaku Chamelcon, Segovia, Patuca, Aguan. Ulua ir Segovia tinka plaukioti mažesniems laivams ir surenka vandenis iš trečdalio viso krašto ploto.

H. įeina į vulkanų ir žemės drebėjimų zoną, turi nemaža užgesusių vulkanų, bet yra ir veikiančių; iš jų išmesti pelenai tapo derlinga paviršiaus danga.

H. klimatas yra augštumose sveikas, be didelių temperatūros svyravimų. Tik pajūrio žemumose temperatūra yra augšta ir didelė drėgmė. Sausasis metų sezonas nuo XI iki V mėn., o V–XI mėn. laikotarpis yra lietingas. Šiaurės rytų pasatai Atlanto pajūriui ir rytiniams kalnų šlaitams atneša daug kritulių, vietomis iki 6000 mm per metus.

H. yra žemės ūkio kraštas. Nors didžioji gyventojų dalis verčiasi žemės ūkiu, tik maža paviršiaus dalis kultyvuojama. Kukurūzai, ryžiai, kviečiai, pupos, cukrinės nendrės, medvilnė, vaisiai duoda pagrindinius derlius, bet naudojami veik išimtinai vidaus rinkai. Eksportui daugiausia auginа bananų, kurie duoda apie 34% eksportinių pajamų. 1928–34 H. buvo didžiausias pasaulyje bananų eksportininkas. Bananų plantacijos daugiausia yra JAV firmų nuosavybė ir išaugusios Karaibų jūros pakrantėje. Išvežimo uostai yra Trujillo, La Ceiba, Tela, Puerto Cortes. Bananų plantacijose daugiausia dirba įvežti negrai. Čia plačiai kalbama angliškai. Kitos zemės ūkio eksportinės prekės yra geros kokybės kava (auginama augštumose), kokoso riešutai, kietmedžiai.

Slėnių miškai krašto vidury duoda daug vertingų kietmedžių: mahagoni, riešuto medžio, rožinio medžio, guayacau medžio.

Krašto mineraliniai turtai mažai išnaudojami, bet auksas ir sidabras jau kasami nuo pat kolonizacijos pradžios ir vis dar sudaro iki 20–25% visų eksportinių pajamų. Šios kasyklos koncentruojasi aplink turtingą Rosario vardo kasyklą San Juancito rajone. Sidabro produkcija H. užima tarp Lotynų Amerikos valstybių trečią vietą. Be to, esama vario, antimonio, švino, cino, geležies, anglies. Per metus H. eksportuoja apytikriai už 17,5 mil. dol., o importuoja už 29,5 mil. dol. Ūkiškai H. priklauso nuo JAV.

Sostinė yra Tegucigalpa (68.000 gyv.). Ji yra krašto vakarinėje dalyje, augštumose. Kiti svarbesni miestai: San Pedro Sula, Choluteca, Juticalpa ir Santa Rosa.

Transamerikos autostrada eina per H. netoli Pacifiko pajūrio per Choluteca mst.

H. i s t o r i j a. Honduro pakrantę pirmas aptiko Kolumbas savo ketvirtosios kelionės metu 1502. 1524 čia įsikūrė pirmoji baltųjų kolonija, kuriai vadovavo vienas H. Cortes leitenantų. Kolonizacijos pradžioje H. priklausė Gvatemalos gubernatoriui. Tik 1821 H. atsiplėšė nuo Ispanijos, pasiskelbė nepriklausoma, bet teko susirišti su Meksika, vėliau su Centrinės Amerikos Federacija. 1838 prasidėjo naujos kovos dėl nepriklausomybės. Veikia 1936 konstitucija; turi renkamą kongresą iš 38 atstovų ir prezidentą, renkamą 6 metams. Valstybinė kalba ispanų; daugumas gyventojų katalikų tikybos. Virš 80% visų gyventojų yra beraščiai, o daugumas jų (86%) yra metisai (ispanų-indėnų kraujo). Baltųjų, daugiausia ispanų, yra 2%, indėnų 10%, negrų 2%. Įvežtieji negrai dažnai išlaikė britų pilietybę. Gyventojų švietimu susirūpinta, bet rezultatai dar nežymūs: pradžios mokslas laisvas ir privalomas 7–15 metų. Yra ir augštesniųjų bei specialiųjų mokyklų, kurių tarpe dominuoja žemės ūkio mokyklos.

Krašto piniginis vienetas yra Lempira, kuri lygi $ 0,5.

R. Hancock, The Rainbow Republics 1947.

2. British Hondur britų kolonija C.Amerikoje tarp Gvatemalos ir Atlanto vandenyno; 23.000 km², 70.750 gyv. (1952). Paviršius kalnuotas, apaugęs drėgno, karšto klimato tropikiniais miškais, o šiaurės dalyje yra sauso klimato tyrų. Adm. centras pelkėto pajūrio uostas Belize. Auginama cukrinės nendrės, ananasai, kakavos medžiai, mango medžiai, bananai ir greipfrutai.

Honegger Arthur (1892—1955) šveicarų kilmės, daugiausia Prancūzijoje gyvenęs žymus moderninės muzikos kompozitorius. H. pradėjo komponuoti dar vaikas. Studijavo muziką Züricho konservatorijoj, vėliau Paryžiuj pas prof. Gedalge, Widor, d'Indy. 1916 suorganizavo Jaunųjų prancūzų muzikų grupę Les Nouveux Jeunes. Grupės tikslas buvo tyrinėti naujus muzikos kūrybos galimumus. Po jo oratorijos Le Roi David pastatymo 1921, kuri turėjo didelį pasisekimą, H. su savo kūryba vis dažniau pasirodo viešumoje. Netrukus jis tampa vienas pirmaujančių naujosios mukos kompozitorių. Žymiausi H. muzikos veikalai yra operos Judith ir Antigone ir oratorijos Les Cris du Monde ir Jeanne d'Arc au Bucher. Originalus jo kūrinys simfoniniam orkestrui Pacific 231 susilaukė nepaprasto publikos susidomėjimo. Jame instrumentinėmis priemonėmis ir ritmu vykusiai pavaizduotas traukinio ėjimas. H. kūryba gausi ir įvairi. H. parašė 2 operas, keletą baletų, oratorijų, dainų solistams su choru ir orkestru, solistams su fortepionu, kamerinių veikalų įvairiems instrumentams ir solo kūrinių fortepionui ir vargonams. Taip pat yra parašęs muzikos dramai ir filmui.

A. Honneger

H. kūryboje jaučiama prancūzų mokykla. Jo muzika plastiška, turinti prancūziško lengvumo ir spalvingumo žymių, tačiau žymiai vyrauja griežtas muzikinės minties ir kompozicinės formos primatas, tai laikoma jo germaniškos kilmės išdava. H. harmonija turi nemažai politonalumo. Jo kūrinių forma artimesnė klasikinei. *J. Kč.*

Hongkong, kitaip Hong Kong, D. Britanijos kolonija p. Kinijoje, apie 145 km į p.r. nuo Kantono, 32 km į r. nuo Perlų upės. H. susideda iš H. salos (83 km²), Kaulun (Cowloon) pusiasalio (8,49 km²) ir 1898 99 metams išnuomotos teritorijos (930 km²). Visos H. kolonijos plotas 1020 km². Gyventojų apie 2.800.000 (1955), iš kurių arti 50% pabėgėliai iš Kinijos. Šiaurėje H. salą skiria nuo Kaulun pusiasalio 1.5 km pločio Lyemun sąsiauris, kuriame ir yra H. uostas. Tai vienas geriausių giliųjų vandenų uostų Tolimuosiuose Rytuose. Uosto plotas apima 44 km². Dėl savo patogios geografinės padėties H. tapo prekybiniais vartais tarp Kinijos iš vienos pusės ir Europos, Amerikos, Australijos iš kitos pusės. Šiaurinėje salos dalyje yra kolonijos sostinė Victoria (880.000 gyv.). Ji turi apie 8 km ilgio krantinę, ir paprastai žinoma H. uosto vardu. Victoria yra kolonijos adm. centras, gražiai tvarkomas ir gražių gamtovaizdžių apsuptas miestas. Čia veikia 1912 įst. universitetas; medvilnės audinių, cemento, mašinų, laivų statyklų pramonė; stambių bankų ir komercinių institucijų centras. Pramonės įmonės daugiausia lokalizuotos Kaulun pusiasalyje. H. yra svarbus oro susisiekimo linijų mazgas su nauju (1955) aerodromu, kurio tūpimo keliai yra 2250 m ilgio ir 210 m pločio. Klimatas subtropinis, pietvakarių musonų įtakoje. Šie vėjai pučia V–VIII mėn. Vasarą daug lyja. Temperatūra svyruoja nuo 14.3°C (I) ligi 27,6°C (VII). Kolonijąadministruoja gubernatorius, o jam talkininkauja 11 narių taryba vykdomojoje ir 15 narių taryba įstatymų leidžiamojoje valdžioje.

H. istorija. Anksčiau H. buvo žvejų uostas, kuriame slėpdavosi jūrų piratai ir opiumo kontrabandininkai. Britai opiumo karo metu (1841) čia įkūrė savo karo laivynui bazę. 1842 Nankino sutartimi britai gavo H. salą, o 1860 sutartimi jiems atiteko Kaulun pusiasalis ir Stonecutters sala. H. staigus augimas prasidėjo, kai 1851 Australijoje atrado aukso, o vėliau tas didėjimas tapo pastoviu nuo to laiko, kai Kinija pradėjo įsileisti pasaulio prekybos atstovybes. Nuo 1911, kada buvo paskelbta Kinijos respublika, į H. subėgo daug politinių pabėgėlių. Nemaža reikšmės H. augimui turėjo ir Suezo perkaso atidarymas, o po I pas. karo, iškilus Kinijos-Japonijos karui, karo pabėgėliai H. gyventojų skaičių padidino apie pusę miliono. 1941 XII užimtas japonų, kurie jį valdė ligi II pas. karo pabaigos. *V.Skn.* ir *A.B.*

Honolulu Havajų salyno teritorijos sostinė Oahu salos p. krante su patogia įlanka uostui; 248.000 gyv. (1950). H. yra didžiausias Okeanijos miestas, 3360 km nuo San Francisco ir 5500 km nuo Japonijos Yokohamos. Miestą iš 3 pusių supa kalnai, už 10 km į vakarus yra karinis JAV uostas Pearl Harbor (žr.). Dėl malonaus, švelnaus klimato su vid. metų temperatūra 23°C, gražios gamtos ir kultūrinių įdomybių H. yra labai mėgiamas amerikiečių turistų ir atostogaujančių. Etnografinis ir

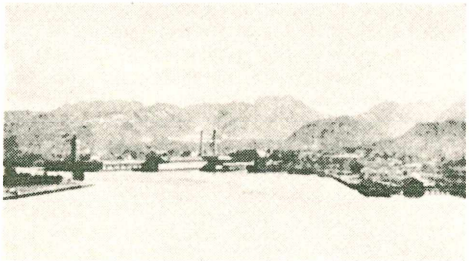

Honolulu uostas

gamtos muzėjus, buvusieji karalių rūmai (teritorijos kapitolis), 1920 įkurtas Havajų univ., greta esantis Waikiki pajūrio kurortas, meno akademija, kat. ir ev. vyskupų rezidencijos. Išvežama cukrus, ananasai, kava, žuvies konservai.

Honoraras (lot.) laisvųjų profesijų žmonių gaunamas atlyginimas už savo darbą, pvz. gydytojų, advokatų, dailininkų, inžinierių, rašytojų, žurnalistų ir kt. Dar Romos imperijos metu proto darbininkų darbas nebuvo apmokamas: tada proto darbą dirbo dėl garbės (lot. honor ‚garbė'). Betgi fizinis darbas, kaip akivaizdus gamybinis darbas, ir senovės Graikijoj ir Romoj buvo atlyginamas. Į proto darbą buvo skirtinga pažiūra, nes jį laikė pinigais neįvertinamą. Kadangi senovėje fizinį darbą daugiausia dirbo vergai, tai ir tas darbas buvo nuvertintas ir paniekintas. Gi laisvieji piliečiai, nenorėdami proto darbo suniekinti, sulyginti su fiziniu darbu, už savo patarnavimus neimdavo atlyginimo. Iš tikrųjų ne sandėrio forma, o savarankišku dovanų pavidalu ir tada gaudavo užmokestį, kuris ir įsigalėjo H. vardu — atlyginimas už darbą laisvosioms profesijoms.

N. Lietuvoje kaikurių laisvųjų profesijų žmonėms H. maksimumai buvo nustatyti įstatymais bei draugijų nuostatais (advokatų, gydytojų). Žurnalistai buvo atlyginami už eilutes ir jis svyravo tarp 10–30 centų. Lietuviškoji Enciklopedija savo bendradarbiams pat pradžioje (1931) temokėjo tik 3 centus, 1939 jau mokėjo 18 centų už eilutę. Rašytojai už savo spausdinamas knygas H. paprastai gaudavo procentais nuo brutto knygos kainos. Procentai svyravo tarp 15% — 25%. Valstybinės įstaigos už spausdinamus veikalus H. autoriams mokėdavo nuo spaudos lankų. Dar būta H. mokėjimo būdo už spaudos ženklus. JAV lietuvių spauda retais atvejais H. moka už žurnalistinį ar spaudos darbą ir tik Lietuvių Enciklopedija ir dar vienas kitas laikraštis, pastoviai H. moka savo bendradarbiams.

Honorijus Flavijus Honorijus, Romos imperatorius 395–423, imp. Teodosijaus jaunesnysis sūnus, po tėvo mirties perėmęs Vakarų Imperijos valdžią ir perkėlęs sostinę į Raveną. Jo broliui atiteko Rytai. Iki 408 brolių globėju buvo vandalas Stilichonas, kurį nužudžius dėl germanų puolimų ir kovos su uzurpatoriais prasidėjo valstybės krizė. H. mirus kilo pilietinis karas.

E. Stein, Gesch. d. spaetroem, Reiches I 1928.

Honorijus 4 popiežių vardas. 1. H. I (625–638), pasižymėjęs savo energija, išmintimi, mokslu ir religiniu uolumu, yra lyginamas su šv. Grigaliumi D. Papuošė Romą viešaisiais pastatais, padidino Bažnyčios žemes, tęsė anglosaksų ir longobardų atvertimo darbą, pradėtą šv. Grigaliaus D. Su Bizantijos imp. Heraklo pagalba galutinai likvidavo Akvilėjos schizmą, atsiradusią prieš 70 metų. Visigotų Ispanijoje sutvarkė hierarchiją. Bažnyčios istorijoje H. vardas liko garsus dėl 2 laiškų, rašytų 633–634 Konstantinopolio patriarchui Sergijui, monoteletizmo šalininkui apie Kristaus asmens dvigubą valią, kuriuos monotelitai išsiaiškino savo naudai. Dėl to H. įpėdinis pop. Jonas IV 641 rašė imp. Konstantinui II, aiškindamas, kad H. savo laiškuose Sergijui norėjęs tiktai paneigti ‚skirtingas Kristaus proto ir kūno valias, bet jokiu būdu nenorėjęs neigti dieviškosios ir žmogiškosios valios buvimo Kristaus asmeny. Šis klausimas iškilo vėliau III Visuotiniame Konstantinopolio Susirinkime, kuris pasmerkė H. laiškus Sergijui. Pop. Leonas II, patvirtindamas Susirinkimo nutarimus, pasmerkė H., tačiau ne kaip heretiką, o tik kaip tą, ‚kuris apaštališkąją Bažnyčią ne apaštališkąja tradicija apšvietė, o tik pasaulio išmintimi skaistų tikėjimą sutepti leido'. Šis H. gyvenimo epozidas davė progos protestantams, jansenistams ir galikaniečiams pulti popiežiaus neklaidingumą. H. klausimas iškilo dar ir Vatikano Bažnyčios Susirinkime, kuris paskelbė popiežiaus neklaidingumo dogmą. Čia buvo išaiškinta kaip istorinė tiesa, kad H. nėra padaręs tokio dogmatinio sprendimo, kuris būtų priešin-

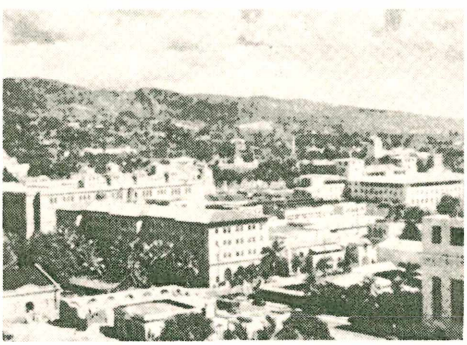

Honolulu

gas vėliau paskelbtai dogmai apie dvejopą valią Kristaus asmenyje. H. klaida buvusi vien disciplinarinio pabūdžio, įvykusi dėl to, kad jis panaudojęs netikslią terminologiją, ką paskui išnaudojo heretikai.

2. H. II (1124–1130), pasaulyje Lamberto, pradėjo bažnytinę karjerą pop. Urbono II laikais. Pop. Paschalio II paskirtas kardinolu, vėliau buvo pop. Kaliksto patarėjas ir aktyviai dalyvavo Wormso konkordato sudaryme 1122, todėl įsigijo imperatoriaus palankumo. Šio partijos remiamas išrinktas popiežiumi, po imp. Henriko V mirties (1125) įvykdė naują imperatoriaus sukcesijos tvarką: sostas turi atitekti ne dinastijai, o renkamam asmeniui. Tuo būdu imperatoriumi tapo Lotaras, kuris padarė Bažnyčiai tam tikrų nuolaidų ir pasiprašė popiežiaus patvirtinamas Romos karaliumi. Kai Lotaro priešininkai išsirinko imperatoriumi Konradą Hohenštaufeną ir tas palaikė antipopiežių, H. 1128 ekskomunikavo Konradą ir jo šalininkus. Milano arkivyskupas, kuris buvo vainikavęs Konradą, buvo deponuotas. Tačiau pačioje Romoje dėl Frangipane ir Pierleoni partijų kovų pats H. neturėjo ramybės: 1130 turėjo slėptis šv. Andriejaus pilyje, kur ir mirė.

3. H. III (1216–1226. iš Cencio Savelli giminės, tapęs popiežiumi dėl savo ramaus ir lėto būdo nepajėgė tęsti savo pirmatako Inocento III politikos, ir todėl prarado ano laimėjimus. Palaikė Joną Bežemį prieš Liudviką, tęsė kovą su albigiečiais, 1218 paskelbė kryžiaus žygį prieš heretikus, patvirtino naują karinį ordiną tikėjimui ginti Prancūzijoje. H. aprobavo naujai įsisteigusių domininkonų ir pranciškonų ordinų regulas, vainikavo Friedrichą II imperatoriumi (1220), pavesdamas jam valdyti Siciliją. Jo raštai: Ordo romanus de consuetudinibus, Compilatio decretorum, Vita Gregorii VII, Ordo ad coronandum imperatorem, Liber censuum yra parašyti praktiniam reikalui, dar prieš tampant popiežiumi.

I. Clauser. Papst H. III 1895; *Knebel,* Kaiser Friedrich II und H. III 1905.

4. H. IV (1285–1287), Jokūbas Savelli, 1261 kardinolas, išrinktas popiežiumi po Martyno V mirties, per trumpą savo valdymą visą laiką buvo užimtas sprendimu tų problemų, kurios tada vargino Bažnyčią: tai Sicilijos klausimas ir kova su Aragonija bei Šv. Sosto santykiai su imp. Rudolfu Habsburgu. Iš vienos pusės H. stengėsi lengvinti siciliečiams mokesčių naštą, užkrautą Sicilijos valdytojų, iš kitos pusės santykiai su imperatoriumi taip pat sunkiai davėsi išlyginami. Dėl to kelis kartus Rudolfo paskirta vainikavimo data vis buvo atidėliojama iki pat H. mirties.

M. Prou, Les régistres d'H. IV 1888; *B. Pawlicki,* Popst H. IV 1896. *J. V.*

Honoris causa (lot.) stp.: h. c. (dėl) garbės (pvz. daktaras). Žr. Daktaras.

Honor et Virtus (lot. ‚Garbė ir Narsa') romėnų karo garbės ir narsos suasmeninimas. Jas abi gerbdavo bendrojoje šventovėje. Monetose vaizduojamos jaunuoliais, H. su jietimi ir gausybės ragu, V. amazonių apranga.

Honšu žr. Hondo.

Honthorst Gerard van (1590–1556) olandų tapytojas, A. Bloemart mokinys. Mokėsi Italijoje ir buvo Caravaggio įtakoje.

G. Honthorst Koncertas

Gyveno Anglijoje ir piešė karaliui Karoliui I. 1637–52 — Haagoje, kur puošė Vilhelmo Oranijos princo žiemos rūmus. Daug piešė buities, biblinėmis temomis paveikslų ir portretų. Jo paveikslai ypač įdomūs spalvų derinimu. Žymesni paveikslai: Prakeiktasis sūnus, Linksmasis smuikininkas, Princas Vilhelmas II su žmona.

Hooch Pieter (apie 1629–1677) olandų tapytojas. Jo paveikslų temos — olandų miestiečių aplinka: namai, kiemas, kambarių vidus, kasdieniški darbai. Paveikslai šviesių spalvų ir šiltų tonų, labai išlaikytos perspektyvos. Būdingiausi H. paveikslai: Motina ir vaikas, Name, Motina prie lopšio.

Hood Thomas (1799–1845) anglų poetas ir komedijų rašytoja. Jaunystėje dirbo raižytojo darbą. Vėliau tą savo patyrimą panaudojo iliustruodamas savo komedijas. Jaunas pradėjo redaguoti London Magazine ir susipažino su daugeliu žymių rašytojų. Pirmas jo atskirai išleistas veikalas Odes and Addresses to Great People 1825 iš karto susilaukė didelio pasisekimo. Tatai jį paskatino parašyti Whims and oddities, o 1829 jis pradėjo leisti savo The Comic Annual, ėjusį devynerius metus. Po

P. Hooch Moteris valo obuolius

to netrukus subankrutavo jo leidėjas ir jis atsidūrė sunkumuose. Jo rimtieji poezijos veikalai pasižymi vaizduote, tikru patosu ir giliais išgyvenimais. Iš gausios H. humoristinės prozos ir poezijos išsiskiria jo visuomeninio protesto poemos: The Bridge of Sighs ir, ypač populariojі The Song of the Shirt. Neturtas ir džiova lydėjo jį visą gyvenimą.

Hood, Mount H., v. JAV kalnas Oregono valstybėje, apie 50 mylių į p.r. nuo Portlando; 3421 m, su dideliais ledynais, mėgiamas alpinistų ir slidininkų. Į viršūnę nutiestas 4,8 km ilgio keltuvas. H. yra užgesęs vulkanas.

Hook Sidney (g. 1902) filosofijos prof. New Yorko univ. Politikos teoretikas, atmeta filosofinį idealizmą ir sieja pragmatizmą su socializmu. Išsp. Metaphysics of Pragmatism 1927, From Hegel to Marx 1936, John Dewey 1939, Education for Modern Man 1946, The Hero in History 1943, Heresy, Yes, Conspiracy, No 1953.

Hooke Robert (1635–1703) anglų fizikas, matematikas ir išradėjas. 1665 geometrijos prof. Greshamo kolegijoje; 1667 Londono matininkas. Patobulino astronomijos instrumentus, laikrodžius, pirmasis formulavo planetų judėjimą kaip mechanikos teoriją. Nustatė vad. Hooko dėsnį: ‚Medžiagos tamprumo ribose veikianti įtampa yra tiesiog proporcinga deformacijai. Dėl to santykis tarp veikiančios jėgos (arba įtampos) ir formos kitimo (arba deformacijos) lieka pastovus', kuris tebėra aktualus medžiagų atsparume. H. laikomas vienu iš didžiųjų XVII a. mechanikų-mokslininkų.

R. Hooke, Posthumous Works 1705; (") Life and Work 1930.

Hooker 1. Brian (William Brian Hooker; 1880-1946) amerikiečių rašytojas, ypač operoms libretto rašytojas. Bendradarbiaudamas su Horatio Parker, kuris rašė muziką, parašė šias operas: Mona 1911, Fairyland 1915, Morven and the Grail 1915, Man 1908, The Professor's Mystery 1911, The Vagabond King 1925, Through the Years 1932.

2. Joseph Dalton, Sir (1817–1911), anglų gydytojas, botanikas-sistematikas ir floristas. Su kpt. Ross keliavo į Antarktiką kaip ekspedicijos gydytojas ir gamtininkas 1839–1843. Taip pat Indijon į Himalajų kalnus 1847. Nuo 1865 garsaus Kew botanikos sodo direktorius, vietoje šias pareigas ėjusio jo tėvo. Parašė daug veikalų. Jų tarpe esama taip pat apie Antarktikos, N. Zelandijos, Tasmanijos ir Fuegia augaliją.

3. Richard (1554–1600) anglų rašytojas teologas. H. pasižymėjo gabumais, hebrajų kalbos prof. Susiginčijęs su puritonais, jis išėjo ginti anglikonų bažnyčios ir parašė The Laws of Ecclesiastical Polity 1593–97 penkiose knygose, kurios laikomos poleminės literatūros monumentu ir vienu ankstyvųjų anglų prozos šedevru. Pasiėmęs anglikonų bažnyčios nuostatų ir praktikos temą, jis taip ją apdorojo, kad joks mokslininkas, netgi ir šių dienų, negali jo pralenkti, ar ją pagrįsti kitais pagrindais, negu tie, ant kurių ją pastatė H. Anot jo biografo Izaoko Waltono, H. buvęs savotiškas šventasis, ramus, drovus ir malonus, vargingai vilkįs, žemo ūgio, suvargusiu kūnu, bet ne dėl amžiaus, o dėl ilgų studijų ir marinimosi, bejėgis prieš apmaudą, savo piktos žmonos ujamas, skaitė Horacijų ir ganė savo kaimenę.

Hoorn(e) Philipp (1518—1568) grafas, Flandrijos admirolas. Drauge su Egmontu gynė Niderlandų bajorijos laisves nuo ispanų valdžios mėginimų jas naikinti. Niderlandų valdytojo Albos įsakymu, 1568 nukirsdinta galva.

Hooton Earnest Albert (1887–1954) JAV antropologas, Harvardo univ. profesorius. Be antropologinių klausimų, H. tyrinėjo kriminalinių nusikaltėlių fizinę struktūrą. Išsp. Ancient Inhabitant of the Canary Islands 1925, Up from the Ape 1931, ²1946, Apes, Men and Morons 1937, Crime and the Man 1939, Man's Poor Relations 1942, Young Man, You Are Normal 1945 ir darugе su C. W. Dupertius The Physical Anthropology of Ireland 1955.

Hoover Herbert Clark (g. 1874) JAV politikas ir 31 prezidentas (1929–33). 1895 baigė Stanfordo univ. inžinerijos mokslus ir dirbo įvairiose kasyklose inž. darbą. 1914 Europai pagalbos teikti komiteto pirm., 1917—19 mitybos administratorius ir 1921–23 Rusijai pagalbos teikti komisijos pirm. 1921 – 29 G. Hardingo ir C. Coolidge prezidentų prekybos sekretorius. 1929—33 prezidentas. H. prezidentavimo metu kilo gili depresija krašte. Jis rūpinosi bedarbių reikalais, organizuodamas viešuosius darbus. Jo iniciatyva pastatytas vad. H. pylimas. Užsienio politikoje stengėsi suartinti P. Amerikos valstybes su JAV. 1946 prezidentas Truman H. paskyrė rūpintis mitybos reikalais 38 valstybėse. 1948 buvo paskirtas išdirbti planui reorganizuoti federalinės valdžios aparatui. Išsp. Principles of Mining 1911, American Individualism 1922, The Challenge to Liberty 1934, America's First Crusade 1941, The Problems of a Lasting Peace 1942, Addresses on the American Road 1945, The Memoires of H. Hoover 1951–52.

H.Hoover

Hopakas (ukr.) greito tempo ukrainiečių šokis.

Hopeh, ligi 1928 Čili, š. Kinijos provincija; 142.000 km², 29.8 mil. gyv. (1952), sostinė Paoting.

Hopenas Jurgis (g. 1891 Kaune) tapytojas ir grafikas, Vaitkevičiaus mokinys. Žinomi du jo akvarele piešti paveikslai: Senasis Vilinius ir pulkininkas B., vaivada Rackevičius. Išsp. Malowidła ścienne zamku Trockiego na wyspie (Pracy i materjały sprawozdawcze sekcji historji i sztuki II) 1935.

Hopkins 1. Edward Washburn (1857–1932) indologas ir religijų istorikas, Columbia ir Atėnų univ. garbės daktaras. 1881 – 85 dėstė Columbia univ., 1885 – 95 Bryn Mowr Coll. (Pa.) prof., 1895–26 Yale univ. Iš indologijos minėtini: Caste in Ancient India 1881, Manu's Lawbook 1884, The Geat Epic of India 1901, Old and New India 1901, Ethics of India 1924, Legends of India 1928. Religijų istorijoje kritikavo Tyloro ir Spencerio animizmą, M. Muellerio natūralizmą, J. G. Frazerio magizmą, E. Durkheimo kolektyvizmą ir A. Lang bei kt. monoteizmą, pačią religiją kildindamas iš irracionalinių ir emocinių pradų. Iš šios srities darbų minėtini: Religions of India 1895, Epic Mythology 1915, History of Religion 1918, Origin and Evolution of Religion 1923.

2. Sir Frederick Gowland (1861 — 1947) anglų fiziologas ir chemikas, tyręs vitaminus A ir B, 1914-43 Cambridge universiteto biochemijos prof. 1929 drauge su Chr. Eijkmanu gavo medicinos Nobelio premiją. Išsp. Newer Aspects of the Nutrition Problem 1922,The Problems of Specificity in Biochemical Catalysis 1931, Chemistry and Life 1933.

3. Gerard Manley (1844-1889) anglų poetas. Studijavo Oxforde. Kardinolo Newman įtakoje priėmė Romos katalikų tikėjimą, įstojo į jėzuitus, 1877 išventintas kunigu. H. poezijai būdingas intelektualizmas, technikiniai eksperimentai, žodinis turtingumas. Jo eilėraščių ritmas remiasi tam tikrų žodžių pabrėžimu, o ne skiemenų skaičiumi. Jis gausiai vartoja sudėtinius žodžius, aliteraciją, elipsę. Jo eilėraščių tematika konvencionalesnė už techniką, išskyrus šešis ‚baisiuosius' sonetus, aštriu didingumu vaizduojančius žmogaus kovą ir vienumą. Tie sonetai yra iškalbiausia H. vidinio gyvenimo autobiografija; įtampos tarp poeto ir dvasiškio pašaukimų, tarp asketiškos drausmės ir juslios kalbinės magikos. Kiti žymesni H. eilėraščiai: The Wreck of Deutschland, The Windhover, Heaven-Haven. H. buvo uždraudęs savo eilėraščių rinkinio išleidimą dar jam gyvenant. Po H. mirties, jo draugo, poeto R. Bridges pastangomis pasirodė pirmasis H. eilėraščių rinkinys Poems 1918, ²1930, šiek tiek papildyta. H. garsas ir įtaka nuolat didėja.

J. Pick, G. M. H. 1942; *N. Weygand, ed.* Immortal Diamond 1949. *A. L.*

4. Harry Lloyd (1890-1946) JAV politikas, prezidento Roosevelto bičiulis ir patarėjas, 1938–40 prekybos sekretorius, 1941 nuomų ir paskolų administratorius. 1941 VIII karo mobilizacijos komitete ir karo gamybos administracijoje. 1941 su specialia misija važinėjo į T. Rusiją ir Angliją, 1945, Trumano pasiųstas, taip pat vyko į T. Rusiją spręsti Lenkijos klausimo. Rengė su Stalinu Potsdamo konferenciją. H. dalyvavo visose svarbesnėse politinėse konferencijose (Casablanca, Cairo, Teheran, Jalta).

R. E. Sherwood, Roosevelt and Hopkins 1948.

Hoplitas

Hoplitai (gr. hoplites) senovės graikų sunkiai ginkluoti ginamaisiais ir puolamaisiais ginklais pėstininkai, kovoję suglaustomis eilėmis ir sudarę kariuomenės pagrindą.

Hopneris (Höpfner) 1. Jonas vyr. (1533

Tiuringijoje — 1593 Įsrutyje) M. Lietuvos tikybinis veikėjas Nuo 1553 studijavo Frankfurto an der Oder universitete. Jį baigęs, išsikėlė į M. Lietuvą ir nuo 1569 II 17 buvo paskirtas vokiečių diakonu Ragainėje. Pramokęs gerai lietuviškai, 1573 buvo perkeltas lietuvių kunigu į Širvintą, kartu aptarnaudamas ir Naumiesčio protestantus. Čia jam nepatiko, mėgino 1575 išsikelti į Tilžę, 1576 į Ragainę, bet, nei vienos tų parapijų negavęs, iš Širvintos pats išsikėlė ir 1577 buvo paskirtas lietuvių klebonu Įsrutyje,kur išbuvo ligi mirties. 1590 V buvo vienas Bretkūno Biblijos vertimo korektorių. 1590 kartu su superintendentu J. Sperberiu sudarė sąrašą lietuviškų parapijų ir lietuviškų kaimų Įsruties vyskupijoje (išsp. G. Froelich Ztschr. d. Altrtges. Insterburg 1914). O 1591 Joachimo Mörlino albume padarė lotyniškai lietuvišką įrašą.

V. Falkenhahn, J. Bretke 1941; *Vc. Biržiška*, Senųjų liet. knygų istorija I 1953.

2. Jonas (apie 1580 Įsrutyje — 1638 Klaipėdoje) Jono (1) sūnus. Nuo 1599 studijavo Karaliaučiaus univ. 1604–16 Verdainės klebono adjunktas, 1616–21 adjunktas Šilutėje, nuo 1621 ligi mirties Klaipėdos lietuvių kunigas, o paskiau ir superintendentas. 1634 Kristupo Pretorijaus magistro promocijos proga išspausdino lapelį su lotynišku ir lietuvišku eilėraščiu — Christups ira Wardas tawa... 1638 buvo numatytas vienu dalyvių konferencijos, šaukiamos Bretkūno Biblijos rankraščio kalbai peržiūrėti, bet dar prieš tą konferenciją mirė.

F. W. Neumann, Litauische Gelegenheitsgedichte (Arch. Phil. V 1935). *Vc.B.*

Hopper Edward (g. 1882) amerikiečių tapytojas, iliustratorius ir grafikas. Studijuodamas Paryžiuje pateko impresionizmo įtakon. Nuo 1924 piešia paveikslus akvarele ir aliejumi. Piešia daugiausia gamto-

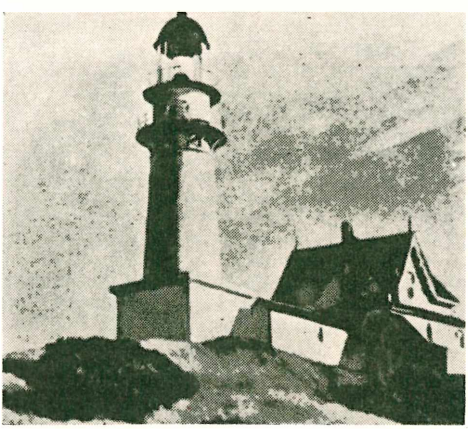

E. Hopper Švyturys

vaizdžius. Svarbesni paveikslai: Vakaro vėjas, Cape Cod vakaras, Cornbelt miestas, Ankstyvas sekmadienio rytas.

Hoppner John (1758–1810) anglų tapytojas, portretistas, karaliaus Jurgio III proteguojamas, kurio buvęs nelegalus sūnus. Sekė J. Reynolds stilių. Ypatingai buvo pamėgęs piešti moterų ir vaikų portretus. Spalvų gyvumas ir lengvumas pažymėtinas jo paveiksluose.

Horacijus, lot. Quintus Horatius Flaccus (65 pr. Kr. Venecijos mieste Apulijoje — 8 pr. Kr. Romoje) vienas žymiausių Romos poetų, savo veikaluose palikęs savo asmens ir laikotarpio paveikslą, buvo atleistinio sūnus, Romoje rūpestingai išauklėtas. Nuvykęs tolesnių studijų į Atėnus, prisidėjo prie ten po Cezario nužudymo nuvykusio Bruto. Po pralaimėjimo ties Filipais 42, kur jis kovojo karo tribūno pareigose, amnestuotas grįžo į Romą. Netekęs iš tėvo paveldėto dvaro, išdalyto Oktavijano veteranams, gyveno iš raštininkavimo. Savo pirmaisiais eilėraščiais įgijo Mecenato malonę, kuris jam padovanojo dvarą Sabinų krašte ir su kuriuo iki mirties palaikė bičiuliškus santykius. Augustas taip pat norėjo patraukti H. į save ir siūlė būti jo privačiu sekretoriumi, tačiau H. išsikalbinėdamas silpna sveikata atsisakė ir išlaikė dvasinį savarankiškumą.

H. kūrybą sudaro satyros (sermones), I kn. 35, II 30 pr. Kr, viena epodų knyga 30, odės (carmina) I–III kn. 23, IV kn. 13 pr. Kr., Carmen saeculare 17, laiškai (epistolae) I kn. 20, II kn. paskutiniais gyvenimo metais.

Epodais arba jo paties vadinamais jambais H. įvedė Romoje naują poetinio meno rūšį. Jambinio poeto Archilocho pavyzdžiu jungdamas ilgesnes ir trumpesnes eilutes į mažą strofą, jis puolė aistringai savo asmens priešus ar ištisas nekenčiamų žmonių grupes, bet kartais nagrinėjo bendrus klausimus be puolamosios tendencijos.

Nepaprastu formos virtuoziškumu pasižymi H. odės, kurias jis kūrė nusižiūrėjęs į graikų lyrikus, ypač į Safą, Alkajų ir Anakreontą, ir perteikęs romėnų poezijai jų metrus. Odės apdainuoja meilę ir vyną, bičiulystę, moko gyvenimo išminties, giria imperatorių ir naujosios santvarkos palaimą. Garsiausiomis šešiomis ‚romėnų odėmis' (III 1–6) nurodo kelius, kuriais romėnų tauta atgaivintų senovės papročių griežtumą ir taptų verta didžiojo pašaukimo. Kad ir naudojosi graikų forma bei motyvais, tačiau odėms suteikė romėnišką pobūdį. H. lyrika, tiesa, neplaukia betarpiškai iš širdies, ji eina daugiau iš proto, bet užtat pasižymi nepaprastu kūrėjo aiškumu ir ramybe. Paties Augusto užsakytoji odė Carmen saeculare, oficiali valstybinės šimtmečio šventės 17 pr. Kr. gies-

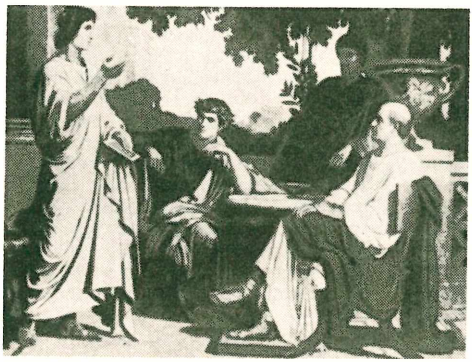

Vergilius, Horatius ir Varius pas patroną Maeceną (Naujųjų laikų piešinys)

mė, pasižymi tomis pat savybėmis, tik ji buvo berniukų ir mergaičių choro giedama, kai kitos odės tebuvo skiriamos skaityti.

Tobuliausi veikalai, kuriuose gražiausiai pasireiškia poeto originalumas, yra satyros ir laiškai. Satyromis, H. pramintomis ‚šnekučiavimais' (sermones), poetas seka romėnų satyros kūrėju Lucilijumi ir vartoja jo hegzametro formą, bet atsisako nuo aštrios polemikos, laisvai šnekučiuodamas ir sąmojingai juokaudamas iš žmonių silpnybių bei paikybės. Čia poetas rodo nepaprastą pastabumą ir puikų sugebėjimą griežtai išryškinti charakterius. Tą pačią šnekučiavimo formą H. vartoja ir laiškuose. Pirmojoje knygoje jis gvildena bendrus filosofinio bei socialinio pobūdžio klausimus, išreikšdamas ir savo nuotaikas, antrojoje — literatūrinius klausimus. Antrosios knygos brangiausias deimantas yra Epistula ad Pisones, vėliau pavadinta Ars poetica. Šiame laiške H. pateikia apie poetinę kūrybą ir kūrėjus gilių minčių, turėjusių didelę įtaką vėlesniems laikams ir nenustojusių ir šiandien aktualumo. Sekant šiuo laišku Boileau sukurtasis Art poétique 1674 tapo dėsnių knyga prancūzų literatūrai.

Drauge su Vergilijumi H. yra tikrasis lotynų poezijos klasikas, turėjęs daug įtakos V. Europos literatūrai. Tos įtakos žymių randame ir mūsų literatūroje. Tarp prof. Vc. Biržiškos Tautos Žodžio VII tome atspausdintų Budriaus 1783–1852 eilėraščių du rašyti H. metru ir turiniu artimi pastarajam. Kaikurie H. kūriniai versti į lietuvių kalbą įvairių vertėjų. Ars poetica A. Churginas išvertė jambais.

Veikalai: R. Bentley 2 tt. su kritiškais komentarais 1711; O. Keller ir A. Holder 2 tt. 1899 ir 1925; F. Klingner ²1950.

W. Y. Seller, The Roman Poets of the Augustan Age 1892; *E. Stemplinger*, Das Fortleben der horazischen Lyrik seit der Renaissance 1906; *G. Pasquali*, Orazio Lirico 1920; *E. Stemplinger*, H. im Urteil d. Jahrhunderte 1921; Quintus Horatius Flaccus Ars poetica, išvertė *A. Churginas*, įvadą parašė *prof. Pr. Brenderis* 1936; *R. Reitzenstein*, Das Roemische in Cicero und H. ²1926; *O. Immisch*, H.s Epistel ueber die Dichtkunst 1932; *L. P. Wilkinson*, H. and His Lyric Poetry 1945; *W. Wili*, H. u. d. august. Kultur 1948; *O. Weinreich*, Roem. Satiren 1949; *U. Knoche*, Die roem. Satire 1949; *H. Hommel*, H., d. Mensch u. d. Werk. 1950. *A.Rkš.*

Horas senovės egiptiečių saulės dievas, kuris tapatinamas su Amonu bei Ra. Jis buvo garbinamas šiauriniame Egipte. H. įvaizdis buvo sakalas arba žmogus su sakalio galva.

Hörberg Per (1746–1816) švedų tapytojas. Daugiausia žinomas kaip bažnytinių altorių tapytojas, sugebėjęs paprasta, natūralia ir liaudžiai suprantama išraiška perteikti Šv. Rašto pasakojimus. Motyvus savo altoriams H. pasirinkdavo iš sekmadienių evangelijų, tuo būdu surišdamos meną su kultu. H. paveikslai iš švedų liaudies gyvenimo savo tikrumu ir patikimumu turi didelės reikšmės etnologijos mokslui.

B. Cnattingius, P. H. 1937.

Hörbiger 1. Attila (g. 1896) austrų teatro ir filmų aktorius. Nuo 1949 Vienos Burgtheater narys. 1950 gavo austrų Kam-

Horas

merschauspieler titulą (Späte Liebe, Maria Theresia, Ich u. meine Frau ir kt.).

2. Paul (g. 1894), Attilos brolis, austrų teatro ir filmų aktorius. Dalyvavo apie 200 austrų ir vokiečių gamybos filmų, atlikdamas lengvesnio pobūdžio vaidmenis.

Horbostel Erich von (1877–1935) austrų muzikologas, tyrinėjęs primityviųjų tautų muziką. Išsp. Musical Scales of Various Races 1922, Fuegian Songs 1938, Musical Tonsysteme 1927, African Negro Music, The Ethnology of African Sound Instruments.

Hordeum žr. Miežis.

Hordyński 1. Józef (m. 1840) Lietuvos ulonų 10 pulko majoras, 1830–31 sukilimo dalyvis. Po nepavykusio sukilimo emigravo į užsienį. Atsiradęs JAV, išspausdino sukilimo istoriją History of the Late Events Polish Revolution 1832, kurios trumpu laiku išėjo net keturios laidos. Savo veikalu supažindino su atskirais, ypač jam žinomais, sukilimo įvykiais bei pasistengė, pasinaudojęs L. Chodzkos istorinėmis žiniomis, pateikti žinių ir apie Lietuvą. Esą, grįžęs į kraštą ir buvęs rusų areštuotas, ištremtas į Sibirą, kur 1840 miręs.

2. Zdzisław (1856–1895) lenkų literatūros istorikas Išsp. O Towarzystwie Szubrawców 1883, Mickiewicz i Brodziński 1895.

Hordynsky-Fedkovič Iosif (1834 — 1888) ukrainiečių rašytojas, vienas žurnalo Bukovyna Černovcuose steigėjų ir redaktorių. Rašė dramas, apysakas, noveles.

Horgan Paul (g. 1903) JAV rašytojas. Išsp. The Fault of Angels 1933, No Quater Given 1935, Main Line West 1936, The Return of the Weed 1936, A Lamp of the Plains 1937, Far from Cibola 1938, The Habit of Empire 1939, The Common Heart 1942, The Devil in the Desert 1952.

Horynė Vakarų Ukrainos upė, Pripeties (Dniepro) deš. įtakas, 425 k ilgio. Baseino plotas 27.040 km^2, vid. debitas 105 m^3/s; deš. įtakas Slučius.

Horizontas (gr. horizōn, -ontos ‚apribojąs') yra linija, kurioje atrodo dangaus skliautas susitinkąs su žemės paviršiumi. Astronomijoje H. yra didysis apskritimas dangaus sferoje, kurio plokštuma statmena stebėtojo zenito-nadiro linijai.

Horizontinė koordinatų sistema — būdas nustatyti dangaus kūno vietai dangaus skliaute dviem kampais azimutu ir augščiu (žr. Dangus astronomine prasme).

Hormizdas (450 — 523) popiežius 514 — 523, šventasis (šventė VIII 16), Bažnyčios mokslo ir teisių gynėjas. Didelėmis pastangomis likvidavo dvi schizmas, kurios jo popiežiavimo metu vargino Bažnyčią. Romoj dar buvo dvasininkų antipopiežiaus Lauryno (498–515) sekėjų. Šie H. valdymo metu viešai atsižadėjo klaidų, buvo sutaikyti su Bažnyčia ir grąžinti į turėtas pareigas. Daug sunkiau buvo užbaigti Akacijaus schizmą, kuri nuo 484 buvo atidalijusi R. Bažnyčią nuo Romos, kada Konstantinopolio patriarchas Akacijus, tapęs monofizitu, pop. Felikso III buvo ekskomunikuotas. Patriarcho įtakai tada pasidavė kaikurie imperatoriaus rūmams ištikimi vyskupai, o katalikai buvo persekiojami. Tik kai imperatoriumi tapo Justinas, uolus katalikas, ištremtieji vyskupai buvo grąžinti į savo vietas, ir naujas Konstantinopolio patriarchas Jonas pasirašė popiežiaus H. legatų iš Romos atgabentą tikėjimo išpažinimą. Tuo būdu schizma ir baigėsi.

L. Duchesne, L'Église au VI-e siècle 1925. *J. V.*

Hormonai (gr.) yra cheminės medžiagos, gaminamos žmogaus bei gyvulių organizmo liaukose, o iš čia su kraujo apytaka nunešamos į atitinkamus organus, kuriems padaro specifinės įtakos. Iš vidinės sekrecijos liaukų minėtinos: skydinė liauka, antinkstinė liauka, kasa ir kt. Kiekviena jų gamina vieną arba visą eilę H., kurie organizmui labai svarbūs, pvz. kasos gaminamas H. insulinas tvarko angliavandenių apykaitą, ir, trūkstant insulino. susergama diabetu. Yra H., reguliuojančių augimą, brendimą, kaulėjimą, vandens apykaitą ir t.t. Cheminiu požiūriu H. yra proteinai ar steroliai, o kartais palyginti ir paprastos sudėties. Daugelis H. pavyko izoliuoti ir pagaminti gryno pavidalo, pvz. insuliną, adrenaliną bei tiroksiną. Kadangi H. kontroliuoja labai svarbias organizmo funkcijas, tai jau daugeliu atvejų dirbtinė H. medžiaga vartojama gydymui, insulinas nuo diabeto, ACTH nuo reumatizmo arba artričio.

E. Abderhalden, Lehrbuch d. psys. Chemie ^{26}1946.

Horn žr. Valtorné.

Horn Alexander (1834 Klaipėdoje —1897 Įsruty) Rytprūsių senovės tyrinėtojas. Teisės mokslus studijavo Leipcige ir Karaliaučiuje. Begyvendamas Įsrutyje tyrinėjo Rytprūsių istoriją ir kultūros istoriją. Buvo aktyvus Įsruties senovės d-jos narys. Išsp. Culturbilder aus Altpreussen 1886, Die Verwaltung Ostpreussens seit der Säkularisation 1890, Beiträge z. Urgeschichte Preussens und Preussisch-Litauen 1897 ir kt.

Altpreussische Biographie 10, 1940, 289 psl.

Hornaday š. Kanados upė, 305 km ilgio, versmės šiaurėje nuo D. Lokio ežero, įteka į Arkčio vandenyno Amundseno įlanką. H. aptiko 1868 prancūzų misininkas E. Petitot, bet vėlesnių keliautojų nematyta ir dėl to laikyta nebuvėle. 1949 aptikta iš naujo ir iš lėktuvo nukartagrafuota.

Hornaday William Temple (1854–1937) JAV zoologas, 1882 New Yorko zoologijos

sodo direktorius. Išsp. Extermination of the American Bison 1887, American Natural History 1904, Thirty Years' War for Wild Life 1931, Tales from Nature's Wonderlands 1924.

Hornaf Ekebyholm Arvid (1664—1742) švedų politikas, pasižymėjo didžiajame šiaurės kare ir ragino lenkus karaliumi išsirinkti Stanislovą Leščinskį. Grįžęs iš karo 1706 priklausė vienu iš pirmųjų krašto taryboj, tačiau sušaukęs luomus 1710, užsitraukė karaliaus rūstybę ir buvo iš pareigų pašalintas. Po Karolio XII mirties H. pasidarė vadovaujančiu švedijos valstybininku, savo taikia politika padėjęs kraštui atsigauti po ilgų karų.

Hornblendė, liet. kaikurių vadinama raginuke ar rago blizgesiu, amfibolo grupės mineralas; aliuminio, geležies, magnio ir kalcio silikatas, savo spalva ir chemine sudėtimi panašus į augitą, iš kurio jis gali kilti. Kristalai monoklininės sistemos šešiašonės prizmės ar lazdelės, spalva tamsiai žalia ar juoda, peršviečiamas, stiklinio blizgesio. Nuo augito skiriasi skilimo būdu: augitas suskyla į stačiakampainius, o H. į romboidus; be to, H. savo sudėtyje turi hidroksido, o augite jo nėra. Kietumas 5–6, lyg. svoris 3,2–3,4. H. yra svarbi metamorfinių ir eruptyvinių uolienų sudėtinė dalis ir gamtoje plačiai paplitusi.

Hornborg 1. Erik (g. 1879) suomių rašytojas, istorikas bei politikas, rašąs švediškai, Stockholmo univ. filosofijos garbės daktaras, Suomių rašytojų draugijos pirmininkas 1922, H. daug dirbo Suomijos nepriklausomybei atgauti. H. yra išleidęs pasakojimų iš jūrininkų gyvenimo ir kelionių aprašymų. Nuotykių knygas rašė Edward Henderson slapyvardžiu. Išleido Fortuna 1910, Tristan da Cunha 1916, Gudarna (Dievai) 1919, Borgungarna 1929–31. Iš istorinių darbų paminėtini Finlands häver 1929–33, Sveriges historia 1940.

2. Harald (g. 1890) suomių rašytojas rašąs švediškai. Jo romanai pasižymi stipria fantazija, gausiais niuansais, dažnai kiek gruboku humoru ir elegantišku stiliumi. H. yra perdėm romantikas, tačiau kaip pasakotojas nesibijo kartais griebtis ir realistinių priemonių. Paskutinėse knygose jau pastebimas rimtesnis tonas. Istorinei savo romanų medžiagai jis duoda aktualų turinį. Išleido Herr von Loewenecks kamp (Pono von Loeweneck kova) 1928, Hakenskiölds på Sveaborg (Hakenskiöldai Sveaborge 1932, Hakenskiölds på Illerstad (Hakenskiöldai Illerstade) 1933, Den okände karolinen (Nežinomasis karolietis) 1942, Syndafloden (Tvanas) 1944.

Horno Ragas, Cape Horn, toliausiai į p. esantis P. Amerikos iškyšulys, sudaraš Ugnies Žemės salyne p. Horno salos dalį. Klimatas šiurkštus, antarktinis. H.R. aptiko 1616 olandas jūrininkas Willem Cornelis Schouten iš Hoorno.

Hornostajus Jonas (m. 1556) jau 1516 D.L.K. raštininkas. 1523 buvo su kitais pasiųstas Maskvon ir ten derybose nustatė sieną tarp Lietuvos ir Maskvos. 1529 Darsūniškio vietininkas, 1534 paiždininkis, 1538 Trakų vaivadijos administratorius ir Želvos seniūnas. Nuo 1542 rūmų maršalas. H. faktiškai buvo kaip ir Lietuvos kancleris. 1549 buvo paskirtas Vilniaus vaivadijos administratoriumi, 1549–51 Naugarduko vaivada. Jo sūnus Gabrielius nuo 1566 buvo Minsko vaivada. *Vc.B.*

Horodeckis Ignas (1776–1824) pabaigęs 1799 Vilniaus augštąją mokyklą, ligi 1817 buvo Vilniaus gimnazijos fizikos ir gamtos mokslų mokytojas, o nuo 1817 buvo pakviestas Vilniaus univ. mineralogijos profesoriumi.

Horodiščius (Horodyszcze) mstl. Naugarduko aps., apie 30 km į p.r. nuo Naugarduko ir 7 km nuo Zaosės, A. Mickevičiaus gimtinės. H. įsikūręs ant kalno, gražiose Naugarduko augštumų, išraižytų upių slėnių apylinkėse, Servečio upės augštupyje. Iki 1831 ši vietovė buvo Liudviko Paco nuosavybė. Mūrinė katalikų bažnyčia statyta apie 1640. Cerkvė, anksčiau unitų, nuo 1839 pravoslavų. Už upės, Servečio slėnyje yra buvusio gražaus dvaro likučiai. Į v. nuo H. ½ km, Servečio upės vingyje yra piliakalnis, vietinių žmonių vadinamas Horodok. Tatai augštokas kalnas plokščia viršūne atsirėmęs į upę, apsuptas pylimu. Netoliese, į pietvakarių pusę yra pilkapių. Už keleto kilometrų nuo šios vietovės, buv. dvaro ūkyje, yra priešistorinių sutvirtinimų liekanų: pylimų ir griovių, vietos žmonių vadinamų ‚švedkapiais'. *V.Klb.*

Horodlės aktai. Jais yra vadinami trys dokumentai, surašyti 1413 X 2 H. (ant Bugo upės, į p. nuo L. Brastos). Anksčiau istorikų buvo kalbama apie H. ar Gardelio ‚uniją'. Lenkai ir dabar visus dokumentus nuo Krėvos sutarties vis vadina unijų aktais, nors jais dar nebuvo padaryta unijos, o tik vis surašoma, gyvenimo aplinkybėms keičiantis, programa, kuri ilgai nebuvo įvykdyta. Ir H.A. dar nebuvo padaryta tikros unijos, o tik užmegzta pradžia Lietuvos ir Lenkijos suartėjimui, ir todėl uniją įvykdė tik paskutinis Gediminaitis (1569).

Beveik nieko nežinoma, kaip atsirado H.A. ir kokie buvo ėję prieš suvažiavimą pasitarimai. 1412 rudenį buvo susitikę Jogaila su Vytautu, o prieš tai Krokuvon Vytautas buvo pasiuntęs delegaciją, vadovaujant Rumbautui. Abu valdovai didelę 1412–13 žiemos dalį leido drauge Lietuvoje, nes tuo metu buvo imp. Zigmantas atsiuntęs arbitrą Benediktą Makrą nesibaigiantiems su ordinu sienų ginčams vieto-

je spręsti. Šitie vis labiau aštrėją santykiai su vokiečių ordinu, galį vesti prie naujo karo, ir buvo viena iš pagrindinių H. suvažiavimo priežasčių. Imp. Zigmantui ir jo arbitrui nebuvo pasisekę kaimynus sutaikyti. H.A. tad turėjo parodyti vokiečių ordinui ir jo karingam vyr. magistrui Henrikui Plauen, kaip ir Zigmantui, jog abi valstybės savo kovoje yra neišskiriamos, nes Lietuvą ir Lenkiją suskaldyti buvo anų dviejų rūpestis. Tad patys H.A. buvo surašyti ne dėl staiga pakitėjusių Lietuvos ir Lenkijos santykių ir ne dėl naujai iškilusios būklės tų dviejų valstybių viduje.

Lietuvoj praplečiant katalikų Bažnyčios ir katalikų teises, kurios jau buvo garantuotos Lietuvos katalikams 1387 privilegijoje, H.A. buvo dar kartą norima pabrėžti, jog Didžioji Lietuvos Kunigaikštystė yra katalikiška. Tai buvo daroma akivaizdoje išvystytos vokiečių ordino propagandos V. Europoje, skelbusios, jog Lietuva tebesanti pagonių šalis. Iš H.A. matyti, kaip Lenkijos ponai siekė Didžiąją Lietuvos Kunigaikštystę tvirčiau ‚prišlieti' prie karalystės, o Lietuvos bajorams rūpėjo savo teisėmis ir privilegijomis labiau artėti prie Lenkijos luomų. H.A. buvo sprendžiamas dar Vilniaus-Radomo aktuose (1401) paliestas savarankiškos Lietuvos ateities klausimas.

Ir apie derybų eigą H. nieko tiksliau nežinoma. 1413 rudenį ten buvo bendras Jogailos ir Vytauto ir abiejų valstybių luomų suvažiavimas. Jo pasėkoje yra žinomi trys aktai: 1. bendras Jogailos ir Vytauto diplomas, 2. Lietuvos didikų aktas ir 3. Lenkijos ponų dokumentas. Visi jie patvirtinti tą pačią dieną (X 2).

Valdovų dokumente Lietuvos prie Lenkijos prijungimui pabrėžti Jogaila pavartojo 8 veiksmažodžius, beveik tą patį išreiškiančius (‚įsavinome, inkorporavome, sujungėme, suvienijome, prijungėme . . .'). Garantavus Bažnyčios ir bajorų teises, pažadėta Lietuvoje įvesti Lenkijoje esamos institucijos ir pirmiausia, pagal H.A., Vilniuje ir Trakuose buvo numatyta paskirti vaivadas ir kastelionus. Tos vietos iki gyvos galvos turėjo būti duodamos tik katalikams.

Valdovų akto svarbus buvo punktas, kuriame buvo aiškiai aptarta, jog Lietuva palieka savarankiška ir po Vytauto mirties, tik Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės luomai negalį sau rinktis kito D.L.K., kaip tik tą, kurį paskirs su Lietuvos ir Lenkijos luomais susitaręs karalius. Bet tokia pat teisė pripažįstama ir Lietuvos bajorams, jeigu Jogaila mirtų be vaikų ir teisėtų įpėdinių. Tada lenkų ponai negalį išsirinkti sau karaliaus be Vytauto ir Lietuvos bajorų žinios. Įdomu, kad šitų dviejų paskutinių nuostatų nėra Lenkijos ponų akte. Pagaliau valdovų akte pažymėjus, jog Lietuvos ir Lenkijos luomai galėsią suvažiuoti į bendrus seimus Liubline ar Parčove, yra išvardintos 47 Lietuvos bajorų giminės, kurias Vytautas su Jogailos žinia parinkęs apdovanoti lenkų herbais.

Wł. Semkowicz yra atskirai ištyrinėjęs genealogiją, politinę ir socialinę reikšmę visų tų Lietuvos kilmingųjų giminių, kurios gavo H. lenkų herbų. Tarp herbus gavusiųjų buvo Manivydo giminė (Vilniaus vaivada), Jaunutis Valimuntaitis (Trakų vaivada). Tai pačiai giminei priklausė Rumbautas ir Kęsgaila Valimuntaitis. Vilniaus ir Trakų kastelionai Minigaila ir Sunigaila taip pat gavo H. herbus. Toliau H. A. buvo išskaičiuotos paeiliui giminės Nemiro, Ostiko (susigiminiavę su Radvilomis), Butrimo, Goligunto, Bilimino (kunigaikščių Giedraičių giminė), Korevos, Visigirdos, Montigirdos, Tautigirdos, Gostautų, Kulvos, Butautų, Jodatų, Kalos, Rimvidavičių, Ginetos-Kunevičių, Daukšos, Beinorų, Rokutavičių, Getautų, Daugielos, Minigelos (Minigel), Vilkolevičių, Sangavos, Sakų, Načkos, Tvirbutų, Monstvilų (Monstywild), Višginų (Wyszygin), Daneikavičių, Mostautų (Mostold) Daukantavičių, Sesnikavičių, Rodvilų (Rodywil), Kočanų, Mikužų (Mikusz), Gerdutų, Čupos, Kušulavičių, Sukavičių, Evildų. 47-tuoju H.A. tekste yra įrašytas Surgut de Reschynski.

Nors Lietuvos bajorai savo akte pareiškė, jog iš lenkų ponų gautieji, bajoriškumo požymiui parodyti, herbai iki tol Lievoje nebuvę vartojami, tačiau yra ir prieš 1413 Lietuvos bajorai turėję savo specialius ženklus, kad ir neįgijusius dar V. Europos kilmingų (riterių) herbų reikšmės. Savo akte Lietuvos luomai pasižadėjo visada remti Lenkijos luomus, be jų žinios nepradėti karo ir likti ištikimais Jogailai ir Vytautui. Tą patį savo akte Lietuvos bajorams pažadėjo Lenkijos luomai. Ir Lietuvos, ir Lenkijos bajorų aktai nieko neminėjo apie valstybių sujungimą, o tik pabrėžė savitarpinę paramą ir bendrą užsienio politiką. Lenkijos aktas išvardijo, kokios lenkų šeimos kurias lietuvių gimines apdovanojo herbais, t.y. priėmė į savo tarpą (adoptavo).

Daug kas apskritai H.A. buvo palikta valdovų nuožiūrai, o numatytų bendrų seimų vėliau nebuvo. Kiekvienos valstybės seimai atskirai posėdžiaudavo, ir paskui buvo tariamasi tik per delegacijas. H.A. reikšmė tačiau yra keleriopa. Jeigu Vilniaus-Radomo aktai (1401) D.L.K. tenumatė iki Vytauto D. galvos, tai H.A. Lietuvos valdovo institucija buvo išlaikyta ateičiai ir po Vytauto mirties. Didžioji Lie-

tuvos Kunigaikštystė pasiliko atskira valstybė, tik sąjungoje su Lenkija. Iš vienos pusės tad Lietuvos valstybingumas buvo sustiprintas. Iš kitos pusės, H.A. yra padaryti pradai Lietuvos savarankiškumui silpninti.

Iškeliant Lietuvos bajorų luomą, perkeliant Lietuvon Lenkijos santvarką (vaivadijos, kastelionai), Didžioji Lietuvos Kunigaikštystė savo socialine struktūra ir valdymo sistema buvo artinama prie Lenkijos santvarkos. Iš H.A. matyti, kaip Lenkijos luomai dėjosi tarpininkais išgaunant Lietuvos bajorijai platesnes teises. Leisdami naudotis savo herbais ir priimdami į savo gimines, lenkai Lietuvos kilminguosius labiau traukė prie savęs. Nors lenkų herbų priėmimas nebuvo dar jokia nobilitacija, t.y. nors tai nereiškė Lietuvos bajorų naujo pakėlimo į kilminguosius, nors jis nekeitė Lietuvos ponų socialinės padėties, bet jis reiškė pradžią ano meto Lietuvos visuomenės (bajorijos) ir Lenkijos suartėjimui. Tad H.A. reikia įžiūrėti Lietuvos bajorų polonizacijos pradžią. H.A. nubrėžė planą, pagal kurį atėjo Liublino unija (O. Balzer). Po Vytauto mirties, tiesa, Lietuva H.A. ilgai nepaisė, ypač, kas lietė valdovo rinkimo klausimą. Kai Lietuvos valstybingumo išryškinimas (‚separatizmas') Kazimiero laikais pasiekė augšto laipsnio (didiko Gostauto politika), esą, lietuviai lenkams grąžinę ir herbus (T. Narbutas).

Apie herbų sugrąžinimą rašo Bychovco (žr.) kronika, t. y. plačioji Lietuvos metraščio redakcija (Polnoje Sobran. Russk. Lietop. 17 t. 545). Pagal Bychovco kroniką H. A. gautus herbus grąžinę keturi didikai (Gostautas, Manivydas, Kęsgaila, Montigirdas). XVII a. jėzuitų istorikas Vijukas Kojalavičius dar tiksliau pamini žymiai didesnį grąžintų herbų skaičių (Herbarz, išl. Piekosiński, 1897 p. 16). Nors to galutinai autentiškai įrodyti negalima, bet su W. Semkowicz'iu reikia sutikti, jog H. gautų herbų grąžinimas atitiko ano meto (Kazimiero laikų) įtemptai savitarpio politinei nuotaikai. Šituo būdu dar reiškėsi Vytauto ‚mokyklos' dvasia. Bet prie galutinio santykių nutraukimo nebuvo prieita. Vėlesnės lietuvių bajorų kartos jau išaugo pasikeitusiose sąlygose, ir jos jau nebemanė su lenkais ryšių nutraukti ir tada, kai vėl atsirasdavo nauji politiniai nesutikimai ir ginčai. Autentiškai tai įrodyti negalima. H.A. pasėta sėkla pamažu augo. Jeigu Lietuvos ir Lenkijos bajorija ėmė labiau susigyventi, jei iš jų pasidarė bendra respublikos (žečpospolitos) visuomenė (XVII–XVIII a.), tai pirminių pradų reikia ieškoti H.A. nuostatuose, nes Krėvos aktas tebuvo vedybinių pažadų sutartis. Palikdami atskirą valstybę, H.A. diegė Lietuvoje lenkišką struktūrą, vėliau palengvinusią prieiti prie unijos.

St. Kutrzeba i Wł. Semkowicz, Akta unji Polski z Litwą 1932, nr. 49–51; *St. Kutrzeba,* Unia Polski z Litwą (rink. Polska i Litwa w dziej. stosunku) 1914; *Wł. Semkowicz,* Braterstwo szlachty polskiej z bojarstwem litewskim w unii horodelskiej 1413 r. (ten pat); ('') O litewskich rodach bojarskich, zbratanych z szlachtą polską w Horodle (Miesięcznik heraldyczny 1914, tęsinys Rocznik towarz. heraldycznego VII t. 1924–25); *A. Šapoka,* Valstybiniai Lietuvos Lenkijos santykiai Jogailos laikais (rink. Jogaila, red. A. Šapoka) 1935; *J. Gabrys,* Lietuvių-lenkų unija 1915; *A. Viskontas,* Vytautas D.L.K. ir Gardelio unija (Liet. Tauta IV); *O. Balzer,* Unja horodelska 1913; *O. Halecki,* Dzieje unji Jagiełłońskiej I 1919; *A. Prochaska,* Dzieje Witolda, W. księcia Litwy 1914; *J. Pfitzner,* D. L. K. Vytautas kaip politikas 1930 (vertimas iš vokiečių kalbos); *M. Krasauskaitė,* Die litauischen Adelsprivilegien bis zum Ende des 15. Jahrh. 1927. Kitą bibliografiją žr. *Z. Ivinskis,* Vytauto D. bibliografija (Athenaeum nr. 1) 1931. *Z.I.*

Horodlės unija žr. Horodlės aktai.

Horodło Lenkijos mst. Liublino vaivadijoje, ant Bugo upės, apie 5600 gyv. Senovės pilies griuvėsiai.

Horodna Lydos aps. vietovė, ilgą metą buvusi Tiškevičių nuosavybė. Stanislovo Augusto metu, kai pastarasis pažadėjo atsilankyti, buvo pastatyti nauji rūmai ir jų vidus ištaigingai išpuoštas. Koplyčia buvusi mūrinė. Słownik geogr. III t., 142 pažymi, kad apylinkės kaimų vardai lietuviški: Augštakalnis, Mockiškės, Poviloniai, Norkiškės ir kt.

Horodnica Gardino priemiestis, kurį įkūrė ir padarė namų pramonės centru Ty-

Horodnica

zenhauzas. Jis pasiuntė atvežti iš užsienio specialistų, kuriems pastatydino gyvenamų patalpų.

Horodničij DLK-je savivaldybės teises turinčio miesto valdininkas ar tarybos narys, kuriam buvo pavesta rūpintis visais miesto saugumo, gynybos ir labdaros reikalais. H. pareigos nebuvo visai tiksliai apibrėžtos, ilgainiui keitėsi ir įvairavo. Vilniaus H. atlikinėdavo įvairiausių pareigų. Kartais jam tekdavo ir smuklių kontrolė. Labdara ir saugumas buvo svarbiausios prievolės. Paprastai H. turėjo prižiūrėti miesto mūrus, šaunamuosius pabūklus, susverti paraką. Kai būdavo paskiriamas

naujas vaivada, H. turėdavo visą miesto gynimosi inventorių patikrinti ir surašyti. Jis turėjo taip pat rūpintis ir gaisro gesinimo priemonėmis. Vaivada paskirdavo miestui kelis H. Vilniuje jie būdavo ir miesto tarybos renkami.

H. institucija buvo žinoma ir Rusijos miestuose, kur H. (rus. ‚gorodničij') eidavo miestuose apskrities policijos viršininko pareigas. Nuo XVII a. ir čia H. pareigos nebuvo nusistovėjusios. Jeigu XVII a. H. rūpinosi ypač miesto saugumo ir kitais policijos reikalais, tai 1775 Senatas visoje eilėje miestų, kur nebuvo kitokių miesto viršininkų, H. pavedė visą valdžią mieste. XIX a. jie buvo priskirti žemietijoms (‚ziemstvoms').

Krupovič, Sobranije gosudarstvennych i častnych aktov, kasajuščichsia Litvy 1858; *M. Baliński*, Historya miasta Wilna, I–II 1836; *I. Kraszewski*, Wilno od jego początków do roku 1750, I–IV 1841. *Z. I.*

Horodziej mst. ir glžk. stotis Nesvyžiaus aps. H. yra didžiųjų kelių kryžkelėje: geležinkelio Maskva – Baranovičiai – Varšuva ir vieškelio Nesvyžius – Naugardukas – Ašmena – Vilnius. H. yra derlingoje Naugarduko augštumų dalyje, buvęs žymus žemės ūkio produktų supirkimo centras.

Horodzilovas mstl. ir glžk. stotis Ašmenos aps., apie 65 km į p. r. nuo Ašmenos ant Berezos upės (Nemuno įtako). Geležinkelių stotis Molodečna–Lyda. Ten pat ant Berezos upės kranto yra buv. H. dvaro likučiai, buvusi Puzinų giminės nuosavybė. Čia būta katalikų bažnyčios su Puzinų giminės palaikais. 1866 VI 12 bažnyčia buvo uždaryta. H. apylinkėje yra didelis kaimas, vardu Litva; tai buvusi istorinė Lietuvos ir Gudijos pasienio vietovė.

Horologium žr. Laikrodžio žvaigždynas.

Horos (gr. Horai, lot. Horae) trijų palankių metų laikų deivės: žydėjimo (Thallo), augimo (Aukso) ir vaisių skynimo (Karpo). Jau Hesiodui H. yra Zeuso dukterys, kitais vardais pavadintos etinę reikšmę turinčios deivės: Eunomia — įstatyminė santvarka, Dikė — teisingumas ir Eirėnė — taika.

Horoskopas astrologijoje, siaura žodžio prasme, yra Zodiako žvaigždynas, kuris duotuoju momentu ir duotoje žemės vietoje teka. Platesne prasme tai yra apskritimas, padalytas į dvyliką dalių, atitinkančių vadinamuosius ‚namus'. Šio apskritimo išorėje įrašomi atitinkamų žvaigždynų ir planetų ženklai, taip, kaip jie yra pasiskirstę danguj kalbamu momentu. Kiekvienas žvaigždynas ir kiekviena planeta, anot, astrologijos, turi įtakos — blogos ar geros — tam tikrai gyvenimo sričiai. Jei kuris žvaigždynas ar planeta yra ties pirmuoju namu, t.y. prieš patekėjimą, jų veikimas ypatingai būsiąs žymus, jei ties 7-ju — įtaka labai menka. Planetų ir žvaigždynų supuolimas taip pat jų įtaką susilpnina ar sustiprina, atitinkamai ar abu turi tos pačios reikšmės ar priešingos. Pranašaujant pagal H., imami dėmesin taip pat

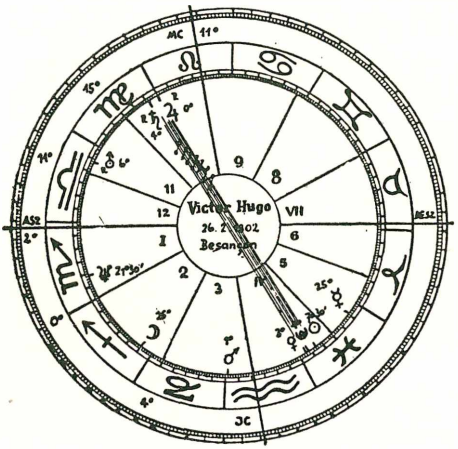

Horoskopas

ir kampai tarp krypčių į atskiras planetas. Tie kampai turi ypatingos reikšmės, jei jie sudaro apskritimo dalį, išreiškiamą trupmeną su mažu skaitikliu ir vardikliu, kaip ½, 1/3, ¼ ir t.t.

H. aiškinimas, kaip ir visa astrologija, remiasi dalyko nesupratimu, žvaigždynų ir planetų sudievinimu. Atskirų planetų ir žvaigždynų reikšmių aiškinimas rodo neabejotinų ryšių su graikų ir romėnų mitologija, kuriems planetos buvo jų dievai arba tų dievų apraiškos, valdę atskiram dievui paskirtąją gyvenimo sritį. Žr. Astrologija. *Č. M.*

Horovitz Vladimir (g. 1904) žymus pianistas, baigęs Kievo konservatoriją, koncertavęs Europoj ir Amerikoj, vedęs Toscanini dukterį. Nuo 1940 gyvena JAV.

Horrabin James Francis (g. 1884) anglų rašytojas ir iliustratorius. Išsp. ir iliustravo: An Outline of Economic Geography 1923, The Plebs Atlas 1926, An Atlas of Current Affairs 1934, Atlas of Empire 1937 ir 10 tt. Horrabin's Atlas-History of Second War 1940–47.

hort. botanikoje sutrumpinimas iš hortorum — sodų, soduose, pvz. Carpinus betulus L. f. horizontalis hort.

Hortensijus Quintus Hortensius Hortalus (114–50 pr. Kr.) talentingas, nepaprasta atmintimi pasižymėjęs žymiausias romėnų oratorius, tepralenktas tik Cicerono, dažnai stojusio prieš jį bylose.

Hortenzija (Hydrangea) uolaskelinių (Saxifragaceae) šeimos krūmai. H. darželinė (H. Hortensia) nedidelis dekoracinis krūmas, dargi kambariuose auginamas.

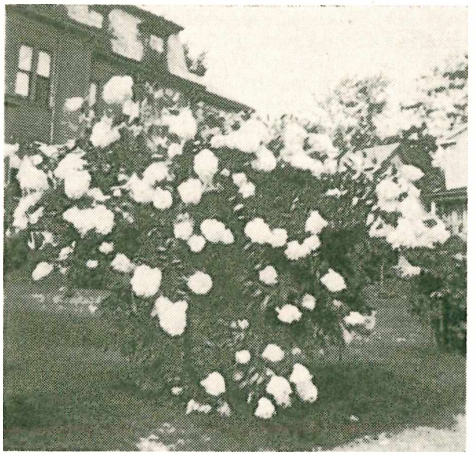

Hortenzija

Kinijos savaiminis. H. šluotinė (H. paniculata) iki 2 m augščio krūmas, kilęs iš Japonijos, Sachalino. Soduose dažna jos atmaina H. paniculata grandiflora plena apie 30 cm ilgio stambiais žiedynais. Žiedai spalvą keičia iš baltos į rausvą; žydi iki užšąlant. Mūsų krašte H. dekoracinės. *J.Rkt.*

Hortenzija Beauharnais žr. Beauharnais.

Horthy Nagybánya Miklós (g. 1868) vengrų politikas ir admirolas. I pas. karo metu vadovavo Austrijos ir Vengrijos karo laivynui. 1920 liko valstybės galva ir regentas. Mėgino į Vengrijos sostą įkaralinti Karolį Habsburgą. H. įtaka krašto politikai sumažėjo, kai vengrų nacionalistų vadovaujama vyriausybė pasuko ašies valstybių pusėn ir įstojo į karą. Nepaisant H. protesto, vokiečių kariuomenė okupavo Vengriją. Po II pas. karo, H. gyvena emigracijoje, Ispanijoje. Išsp. Ein Leben für Ungarn 1953.

Hortikultūra (lot.) sodininkystė.

Horton 1. Robert Elmer (1875 — 1945) žymiausias JAV hidrologas, tyręs upių žiemos režimą, paskelbęs infiltracijos teoriją.

2. Samuel Dana (1844–1895) JAV ekonomistas bimetalizmo sistemos šalininkas. Išsp. Silver and Gold in Their Relation to the Problem of Resumption 1876, The Silver Pound and England's Monetary Policy since the Restoration 1887, Silver in Europe ²1892.

Hortulus Animae mėgiamiausia ir populariausia vokiškuose kraštuose XVI a. maldaknygė, kartais gražiai iliustruota.

S. Beissel, Zur Geschichte der Gebetbücher (Stimmen aus Maria-Laach 1909 77 t. 174–176, 280–282).

Hortus deliciarum (lot. ‚smagumų sodas') iliustruota viduramžių rankraštinė knyga, enciklopedija, kurią apie 1170 parašė St. Odilienbergo moterų vienuolyno Elzase abatė Herrad von Landsperg (m. 1195). Rakraštis turi 336 iliustracijas. Jas piešiant naudotasi taip pat bizantiškų evangelijų iliustracijų formulomis (pvz. labai aiškiai Apraudojimo ir Paskutinio teismo scenose). H.D. yra svarbus šaltinis viduramžių ikonografijai. Per 1870 karą originalas sudegė, išlikusios tėra kopijos (išleido A. Straub ir G. Keller 1879–99).

O. Gillen, Ikonographische Studien zum H. D. 1931; *A. Goldschmidt,* Frühmittelalterliche illustrierte Enzyklopädien (Vorträge der Bibliothek Warburg) 1926. *P.Rkl.*

Hortus sanitatis, arba sveikatos sodas, vienas seniausių veikalų vadinamųjų Žolių knygų su 379 ksilografijomis. Aprašyta įvairios ligos ir vaistingieji augalai, o taip pat išvardyta 372 vaistiniai gaminiai gyvulinės kilmės. Knyga turėjo didelį pasisekimą XV ir XVI a. Pirmą kartą atspausdinta Mainze, Vokietijoje, 1485.

Horváth Alexandr (g. 1884) vengrų katalikų teologas. Išsp. Das Eigentumsrecht nach dem heiligen Thomas 1929, Heiligkeit und Sünde 1943.

Hosanna (heb. hoši-ah-nna ‚valio, tegyvuoja!') džiaugsmo aklamacijos žodis, paimtas į graikų ir lotynų kalbas o iš ten į visas kitas kalbas ir į liturgiją. H. buvo vartojama pamaldose, ypač Palapinių šventėje. Šiuo džiaugsmo šūkiu minia sutiko Kristų triumfališkai įžengiant į Jeruzalę prieš savo kančią (Mat. XXI, 9). Katalikų liturgijoje H. vartojama mišiose (Sanctus dalyje) ir Verbų sekmadienį, minint Kristaus iškilmingą įžengimą į Jeruzalę. Senovėje šiuo šūkiu buvo sveikinami vyskupai, bet vėliau jis liko tik liturgijoje.

Hose Ulrikas (apie 1505 Vilniuje — apie 1570 Vilniuje) 1503 iš Badeno atvykusio į Krokuvą, vėliau į Vilnių Ulriko Hosės sūnus, kur jis buvo Vilniaus pilies ir miesto prokuratoriumi, gyvenusio Markūčiuose prie Vilniaus ir ten 1515 pastačiusio malūną ir mirusio 1535 V. Brolis kardinolo Stanislovo Hosijaus. 1533 studijavo Leipzigo univ., ten įsimatrikuliavęs kaip ‚Ulricus Hostius von der Wyldt (Wylde)'. Matyt, šis H. buvęs vienas Mažvydo bendradarbių, kurio parašyta giesmė ‚Giesme dienoije Prisikelima Pona ant dweiju balsu ischguldita' versta iš Liuterio giesmės, buvo išspausdinta 1570 Mažvydo giesmyne. Ten vertėjas pavadintas Hulrichu Mercuceciu. Kadangi šis Ulrikas H. buvo vienintelis universitetų matrikulose, o Mažvydo bendradarbiai beveik visi buvo Karaliaučiaus ar kitų vokiečių universitetų studentai, tai greičiausia ir anas Hulrichas Mercucecius buvęs tas pats Ulrikas Hose, kuris tą vardą Mercucecius, matyt, buvo pasiėmęs nuo savo tėvo gyvenamos vietovės Markučių ties Vilniumi, kurie sudarė Bezdonių dvaro dalį. 1610 miręs Vilniuje

kan. Vilčopolskis savo testamente mini ir savo brolių Jono ir Ulriko Hosijų pirktus Bezdonis.

J. Gerulis, Mažvydas 1922; *Vc. Biržiška,* Senųjų liet. knygų istorija I 1953.

Kard. Hosius

Hosius Stanisław (1504–1579) lenkų humanistas, išmokslintas teisininkas, sūnus Vilniaus prokuratoriaus Ulriko H., gimęs Vilniuje ar Krokuvoje. Mokėsi Krokuvos akademijoje, paskui Padovoje, Bolonijoje, teisių daktaras. 1533 Lietuvos ir Lenkijos karaliaus sekretorius. 1549 Kulmo vyskupas. Žymus kovotojas su reformaciniu sąjūdžiu. 1560 popiežius Povilas IV pakvietė H. į Romą ir siuntinėjo įvairių diplomatinių misijų atlikti. 1561 kardinolas. Vienas Tridento susirinkimo vadovaujamų asmenų. H. veikalai išleisti 1584.

G. M. Grabke, Card. Hosii doctrina de Corpore Christi mystico 1945.

Hospitalieriai bendras pavadinimas tų religinių bendruomenių, kurios ypač atsidėjusios ligonių slaugymui:

1. H. Šv. Jėzaus ir Marijos Širdžių, moterų vienuolija, įkurta 1880 Benedikto Nenni Ispanijoje, neturtingoms pamišėlėms moterims slaugyti ir globoti, vėliau atsidėjo nenormalioms našlaitėms mokyti. Vienuolija 1948 turėjo 30 vienuolynų ir 1147 nares.

2. H. Marijos Nekalto Prasidėjimo Mokytojų, įkurta 1657 Bourges pasaulinė, bendrojo gyvenimo moterų draugija, tarnaujanti ligoniams ligoninėse. 1950 turėjo 12 namų ir 107 nares.

3. H. šv. Jono de Deo žr. Bonifratrai.

4. H. Marijos Meilės, moterų vienuolija 1682 įsteigta Dijone palei Joly. 1948 turėjo 6 vienuolynus ir 65 seseris.

5. H. šv. Tomo de Villanova, augustinijono Angelo Le Proust 1661 įst. moterų d-ja lankyti ligoniams namuose ir ligoninėse, vėliau išsivystė į tikrą vienuoliją su centru Paryžiuje. 1949 turėjo 43 vienuolynus ir 750 seserų.

6. H. Mokytojos šv. Pranciškaus III Ordino, vadinamos ‚Calais pranciškonėmis', 1853 įsteigtos Arras vyskupo. 1950 buvo 78 namai ir 942 seserys.

Hospitalizacija privačios iniciatyvos suorganizuotas ligoninės išlaidų padengimo draudimas. H. arba ligos draudimas išsivystė XX a. pradžioje. JAV ir Kanadoje populiarus, neturįs pelno tikslų, Blue Cross planas. To plano sponsoriais yra ligoninės. Šalia Blue Cross veikia dar visa eilė privačių draudimo bendrovių. 1955 JAV ir Kanadoje, su viršum 100 milionų žmonių buvo apsidraudę Blue Cross bei privačiose draudimo bendrovėse. Nepaprastas šios rūšies draudimo išaugimas gali būti pavaizduotas tuo, kad tik 1940–50 apsidraudė daugiau kaip 70 milionų žmonių. Ligoninės draudimas susideda iš trejopų išlaidų padengimo: palatos, mišrių ir operacijų. Tas išlaidų padengimas turi tam tikras ribas, pvz. už palatą mokama paprastai ne daugiau kaip 15 dolerių į dieną ir neilgiau 3 mėnesių, už mišrias ligoninės išlaidas — vaistus, laboratorinius tyrimus, operacinę, tvarsčius ir rentgeną iki 200 dol. ir už operacijas nuo 7 iki 375 dol. Pagal ligoninės draudimą padengiamos ne faktinos gydymo išlaidos, bet tik tos ir tokiose ribose, kurios numatytos draudimo sutartimi. 1955 buvo įvestas dar taip vadinamasis katastrofos draudimas, pagal kurį padengiama 75% visų tų gydymo išlaidų, kurios praneša 500 dol. sumą, bet ne daugiau kaip 10.000 dolerių. Asmuo, turis draudimą, yra apsaugotas nuo finansinio sukrėtimo dėl ilgos ligos. Ligoninės draudimas paprastai įsigalioja per vieną mėnesį tokiems susirgimams, kuriems nereikia operacijos ir 3 arba 6 mėn. — operacijoms, širdies ir moteriškoms ligoms. Po dviejų metų draudimo sutartis draudimo bendrovės negali būti ginčijama dėl ligos senumo. Ligoninės draudimas parduodamas terminuotai. Apmokėjimo terminui suėjus, draudimo bendrovė gali sutarties ir neatnaujinti. Kaikurios bendrovės pasilieka sau teisę nutraukti draudimą betkuriuo metu. Pastaruoju metu, didžiosios draudimo bendrovės yra pasiūlę planų, be teisės draudimą nutraukti. *L. Jnk.*

Hospitantas (lot.) laisvas klausytojas universitetuose; politinio klubo lankytojas, bet ne narys.

Hostija žr. Ostija.

Hotelis žr. Viešbutis.

Hotentotai (ol. hotentots ‚mikčius') neaiškios kilmės, karinga gyvulių augintojų (piemenų) tauta, išlikusi p. v. Afrikoje ir save vadinanti khoi-khoin (žmonės) vardu, kalbanti khi-san kalbų šeimos šnektomis. Olandams juos suradus, H. gyvenamasis plotas sudarė apie 250.000 km² ir siekė Gerosios Vilties kyšulį. Tačiau dėl anglų kolonialinės politikos H. gyvenamas plotas susiaurėjo, patys H. sumišo su kitais vietiniais ir net būrais, išsigimė, gerokai išmirė ir išsižudė bekovodami su herero tautele, tad šiandien jų skaičius nebeprašoka nė 55.000. Iki paskutinių dienų gryniausia išliko buv. vokiečių p. v. Afrikoje Nama kiltis (1938 apie 21.000), o Kap su Griqua bei Korana ir kt. kiltys daugiau išlaikė tik savo kalbą, bet ne tautelės savaimingumą. H. ir bušmėnai sudaro artimą antropologinį tipą (khoi-san), tik H.

turi ryškių rytinės hamitų rasės (etiopų) įsravos, todėl ir augštesni už bušmėnus. H. yra dažniau vidutinio negu žemo ūgio (apie 145–150 cm), durpinės iki rusvai gelsvos odos, dažniau ilgagalviai kaip vidutiniai, platoko ir trikampio veido, priplotos ir labai plačios nosies, storomis lūpomis, didelėmis ir standžiomis ausimis, tamsiais ir susisukusiais gniužuliniais trumpais plaukais. Jauni atrodo gana gražiai, tačiau greit sensta, oda labai raukšlėjasi, o moterims dažnai ant sėdynės susidaro storas riebalų sluogsnis. Laikoma, kad H. galvijų ir avių bei ožkų auginimą perėmė iš hamitinių tautų, kai medžioklė savo lytimis bendra su bušmėnais (lankas). Keliaujantieji piemenys stato lengvas gaubtines palapines, kurių išlenktus griaučius apdengia pintinėmis klostėmis; keliantis į kitą vietą, tokią palapinę perveža jaučiais. Pagrindinį jų maistą sudaro rūgštus pienas ir džiovinta mėsa. H. tvarkosi giminėmis, kurią valdo klano vyresnysis, priklausąs dar kitiems vyresniesiems, su kuriais sieja protėvių giminystė (patriarchalinis klanas). Veda jauni, paprastai 12–14 metų, šeima poligaminė. Turi daug mitų apie savo giminės didvyrius, o vyriausiu dievu laikomas dangaus ir audrų dievas Tsui-Goab, aplamai visa jų religija yra bušmėnų ir rytų hamitų mišinys.

H. von François, Nama u. Damara 1895; *L. Schultze,* Aus Nama-Land u. Kalahari 1907; *I. Schapera,* The Khoisan peoples of S. Africa 1930; *O. Dapper,* The Early Cape Hotentts 1933, *D. M. Beach,* The phonetics of the Hottentott language 1938; *S. J. Halford,* The Griquas of Griqualand. *A. Mž.*

Hot Springs 1. JAV S. Dakotos kurortas, 50 mylių į p. nuo Rapid City; apie 5000 gyv. Mineralinio vandens šaltiniai su sanatorijomis ir ligoninėmis. Apylinkėje Black Hills kalnai ir Wind Cave tautinis gamtos apsaugos parkas.

2. JAV Virginijos kurortas Allgheny kalnų klonyje, 660 m nuo j.l. Mineralinio vandens versmės, sanatorijos, golfo laukai, įvairios sporto pramogos, arklių parodos; pirmasis viešbutis pastatyas 1765.

Hot Springs National Park JAV žymiausias mineralinio vandens kurortas Arkansas valstybėje, prie Quachita upės, rytiniame Quachita kalnų (ligi 400 m augščio) pakraštyje, 58 mylios į p.v. nuo Little Rock miesto; 29.307 gyv. (1950). Per metus atvyksta į čia gydytis ir poilsio apie 350.000 žmonių. Užtvenkta upė sudaro du ežerus, kurių bendra kranto linija yra 340 mylių. Karšto mineralinio vandens (ligi 70°C) 47 versmės per dieną duoda apie 4 mil. l vandens, kuriame yra apie 20 mineralinių-cheminių junginių. Vanduo paskirstomas į 16 kurhauzų, iš kurių 8 yra mieste ir 8 jo viduryje esančiame parke. Vandens tiekimą kontroliuoja valdinė įstaiga. Juo aprūpinama ir viena didžiausių JAV armijos ir laivyno ligoninė. Parkas yra apsuptas besiplečiančio kurorto miesto ir apima 1016 akrų. Jis buvo 1832 JAV kongreso įstatymu paimtas valstybės globon, o 1921 paskelbtas tautiniu parku. 1541 šias versmes aptiko isp. tyrinėtojas Hernando de Soto ir patyrė, kad indėnai nuo seniai naudojasi jų gydomąja galia. 1807 čia apsigyveno pirmieji naujakuriai amerikiečiai. Kurorto lankytojams įtaisyta visokių patogumų ir pramogos vietų: atviros maudyklės upėje ir baseinuose, golfo ir teniso aikštės, apylinkės kalnų miškuose leidžiama medžioti, jodinėjimo keliai, irklavimo ir būriavimo galimybės ir kt. Parkas ir miestas administruojami dviejų atskirų įstaigų. *A.B.*

Hottonia palusris žr. Griovėnė plunksnalapė.

Houdon Jean Antoine (1741–1828) prancūzų skulptorius. Sukūrė apie 200 biustų

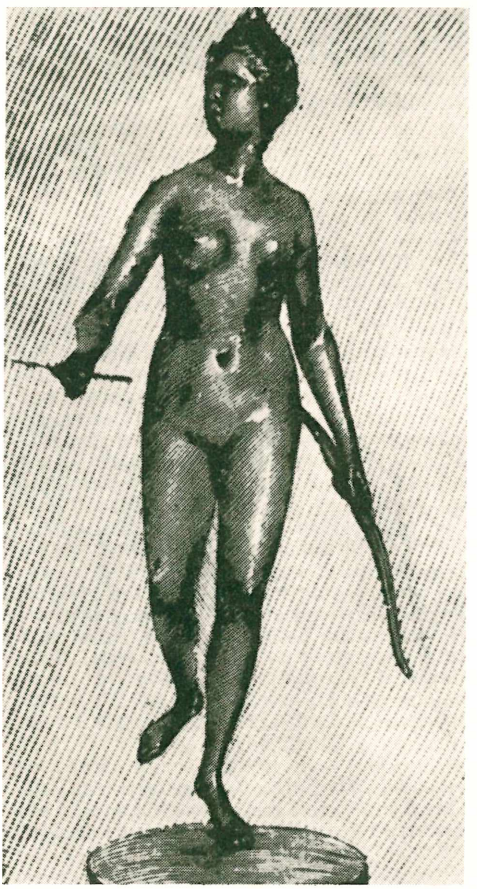

J. A. Houdon Diana

įžymių savo epochos žmonių (Voltaire, Diderot, Buffon ir kt.). Atvykęs į JAV, kartu su Franklinu, modeliavo taip pat prezidento Washingtono biustą, iš kurio sukūrė Washingtono paminklą Richmonde. H. portretinėms skulptūroms charakteringa gyva ir natūrali veidų išraiška, nesustingdyta į pozuojančiojo stereotipinę kaukę (panašiomis tendencijomis pasižymėjo iš dalies baroko ir ypač pseudoklasicizmo portretistai-skulptoriai), nes pirmasis dailininko rūpestis buvo vaizduoti žmogų, nebe didiką, dvasią, o ne rūbą ir fotografišką bruožų panašumą. Gyvo žmogaus grąžinimas skulptūron yra vienas didžiųjų H. laimėjimų, atsiektų kartu su kitu prancūzų dailininku Quentin de La Tour.

G. Giacomebti, Le statuaire J. A. H. et son époque 1918–19.

Housatonic River JAV upė, 250 km ilgio. Išteka iš Berkshire augštumų š.v. Massachusetts ir teka į pietus per Mass. ir Connecticut valstybes. Įteka į Long Island Sound sąsiaurį. H.R. žinoma savo gražumu (daugiausia kalnuoti, statūs, mišku apaugę krantai, vingiuota), mėgiama ypačiai rudens metu iškylautojų. Keliose vietose patvenkta energijai gauti.

House Edward Mandell (1858–1938) amerikiečių diplomatas, prezidento Wilsono bičiulis ir patarėjas. 1914–16 asmeniškas prezidento atstovas Europoje. 1917 JAV atstovas sąjungininkų karo komisijoj. 1918 atstovas JAV paliaubų komisijoj. 1918–19 atstovavo JAV taikos derybose. Išsp. What Really Happened at Paris 1921 ir drauge su Seymouru The Intimate Papers of Colonel House 1927–28.

Housman Alfred Eedward (1859—1936) anglų poetas. Jis parašę eilę vertingų klasikinės literatūros studijų ir nuo 1911 prof. Cambridge univ. Bet labiausiai jis pagarsėjo savo poezija. Jam gyvenant tepasirodė du ploni jo eilėraščių rinkiniai: A Shropshire Lad 1896 ir Past Poems 1922. Po jo mirties išspausdinta More Poems 1936 ir Collected Poems 1940. Jo trumpi, išbaigti eilėraščiai pasižymi tikslumu ir klasišku santūrumu. Jie vaizduoja Anglijos sodžiaus gamtovaizdį, kuriame pesimistiški jauni vaikinai mąsto apie gyvenimo praeinamumą. Lotynų poezijos įtaka jungiasi jame su romantine galvosena. Žinomiausi H. eilėraščiai: Loveliest of Trees, On the Idle Hill of Summer, With Rue My Heart is Laden. H. turėjo labai didelės įtakos savo bendralaikiams.

G. Richards, A. E. H. 1942.

Houssay Bernardo Alberto (g. 1887) argentiniečių fiziologas, dėstęs Buenos Aires univ. Nuo 1944 Biologijos ir eksperimentinės med. inst. direktorius. 1947 drauge su Cori gavo fiziologijos ir medicinos Nobelio premiją. Išsp. Fisiologia humana 1945.

Houssaye Henry (1848—1911) prancūzų žurnalistas ir istorikas. Leido Revue des Deux Mondes ir Journal des Débats. Giliai išstudijavo Napoleono laikotarpį ir išsp. šiuos veikalus: 1814, 1888 (daug leidimų), Napoléon, homme de guerre 1904, Histoire d'Alcibiade et la république athénienne 1873.

Houston JAV mst. Texas valstybėj, prie Kanalo, 58 mylios nuo Meksikos įlankos, vandens keliais sujungtas su Mississippi, uosto gilumas 10 m; 640.000 gyv. (1950, 1940 384.500). H. yra didžiausias Texas miestas ir vienas didžiausių JAV uostų ir sparčiausiai augančių miestų. Pasaulinė medvilnės birža, naftos rafinavimo, medvilnės apdirbimo, ryžių malūnų, popieriaus, sintetinės gumos, cemento, metalo pramonė. H. universitetas, Rice institutas, H. kolegija negrams, Baylor medicinos kolegija, Texas medicinos centras, odontologijos kolegija. Meno ir gamtos muzėjai, zoologijos parkas. H. buvo įkurtas po San Jacinto kautynių (Texas pergalė prieš Meksiką 1836 IV 21 ir pavadintas tų kautynių didvyrio generolo Sam H. garbei jo vardu.

Howald Ernst (g. 1887) klasikinis filologas, Züricho univ. prof. Išsp. Die Briefe Platons 1923, Die griechische Tragoedie 1930, Die Kultur der Antike 1936, ²1948, Vom Geist antiker Geschichtschreibung 1944, Der Dichter der Ilias 1946, Das Wesen der lat. Dichtung 1948.

Eumusia, Festgabe fuer E. H. 1947.

Howard 1. George Elliot (1849–1928) JAV istorikas. Jis dėstė Nebraskos, Stanfordo ir nuo 1904 vėl Nebraskos univ. istorijos prof. ir politinių mokslų bei sociologijos skyriaus vadovas. Nuo 1917 JAV Sociologų d-jos pirmininkas. Išsp. An Introduction to the Local Constitutional History of the United States 1889, History of Matrimonial Institutions Chiefly in England and the United States 1904, Preliminaries of the American Revolution 1905.

2. John (1726-1790) anglų kalėjimų reformatorius. Jo pasiūlytąsias kalėjimų reformas pasekė daugelis Europos kraštų. Išsp. The State of the Prison in England and Wales 1777, Account of the Principal Lazarettos in Europe 1789.

3. Luke (1772–1864) anglas meteorologijos mokslo pradininkas, suklasifikavęs debesis į pagrindines rūšis ir davęs joms pavadinimus: cirrus, cumulus, stratus ir nimbus. Būdamas chemiku meteorologijos tyrinėjimais užsiėmė kaip mėgėjas. Parašė On the Modification of Clouds 1802, Papers on Meteorology 1854.

4. Sidney Coe (1891–1939) amerikiečių dramaturgas. Baigęs mokslus Californijos univ., studijavo teatrinę kūrybą Harvarde. 1919–23 Life žurnalo literatūri-

nis redaktorius, o po to visą savo energiją paskyrė teatrui. Jis pritaikydavo prancūzų, ispanų ir vengrų pjeses amerikiečių scenai. Pasisekimą turėjo New Yorko scenoje su savo veikalu Thei Knew What thei Wanted 1925, už kurį gavo Pulitzerio premiją. Be daugelio veikalų scenai, jis taip pat parašė nemaža ir kino scenarijų. H. suteikė amerikiečių teatrui aštrų sąmojų, charakterių prasmę ir prityrusią techniką. Daugelis jo pjesių buvo pritaikintos jas vaidiniusių aktorių gabumui.

Howe Samuel Gridley (1801–1876) JAV filantropas, gyvenęs 6 metus Graikijoje ir skirstęs amerikiečių paramą graikams, kovojusiems dėl nepriklausomybės. 1831 atvyko į Prūsiją ir čia rūpinosi Lietuvos bei Lenkijos sukilėlių materialiniu būviu, kol Prūsų valdžia jį ištrėmė. Akliesiems institucijų steigėjas. Išsp. Historical Sketch of the Greek Revolution 1828. L. E. Richard išleido Letters and Journals of S. G. Howe 1906–09.

Hovey Richard (1864–1900) amerikiečių poetas. Kartu su B. Carman išleido savo iškiliausią poezijos rinkinį Songs from Vagabondia 1894. Vėliau jo lyrinis talentas tapo blankesniu. Jo dainų rinkinys Dartmouth Lyrics pomirtiniai išleistas 1938.

Howells William (1837–1920) amerikiečių rašytojas, žurnalistas, kritikas, vadinamas realizmo tėvu JAV. Redagavo Ohio State Journal, Atlantic Monthly. Tarnavo JAV konsulu Venecijoje. Savo kritikos straipsniais jis pristatė JAV publikai Europos realistinius rašytojus. Garso susilaukė su romanu The Rise of Silas Lapham 1885. Iš kitų gausių jo romanų minėtini Indian Summer 1886, The Quality of Mercy 1892 ir švelniai socialistinės utopijos A Traveler from Altruria 1894, Through the Eye of the Needle 1907. Jo lėti ir blankoko stiliaus romanai suteikia gana smulkmenišką tuometinės Amerikos vaizdą, propaguoja humanitarines pažiūras ir kritikuoja industrializmo blogybes. Savo knygoje Criticism and Fiction 1891 H. gynė realizmą literatūroje. Be to, rašė dramos veikalų ir atsiminimų.

M. H., ed. Life in Letters of W. D. H. 1928.

Hoviezna mstl. Nesvyžiaus aps., pusiaukelėje tarp Nesvyžiaus ir Stolpcų. Sena istorinė vietovė prie didžiojo pietų šiaurės vieškelio. H. iki XVI a. valdė Slucko kunigaikščiai. 1588 nupirko Mikalojus Kristupas Radvila. 1590 dovanojo su apylinkėmis benediktinių vienuolynui. Vienuolių rūpesčiu čia buvo pastatyta graži gotikos stiliaus unitų bažnyčia. Panaikinus vienuolyną, bažnyčia buvo perdirbta į cerkvę. H. apylinkių žemės paviršius lygus ir derlingas. Gyventojai parduoda grūdų ir pieno produktų.

Howison George Holmes (1834–1916) amerikiečių filosofas ir matematikas. Dėstė Mass. Inst. of Technology, Harvardo ir Californijos univ. Filosofinio idealizmo atstovas. Modifikavo Hegelio Absoliučią Idėją, suteikdamas jai ne tiek loginę, kiek asmeninę prasmę, ir tuo prisidėjo prie asmeninio idealizmo mokyklos išsiplėtojimo. Išsp. Limits of Evolution 1901 ir su Royce The Conception of God 1897.

J. Buckham and *G. Stratton,* G. H. H. 1934.
V. Dn.

Hradec Králové, vok. Königgrätz, Čekijos miestas prie Elbės upės, 105 km į š.r. nuo Prahos; 51.480 gyv. (1947). Prahos universiteto medicinos mokykla, pianinų, odų, muilo, žvakių, mašinų pramonė.

Hrynevičius Jonas Stanislovas (1791 — 1866) Vilniaus univ. profesorius. Filologijos mokslus baigė Vilniuj, geriausias Groddecko mokinys. Nuo 1826 adjunktas, 1830 prof. Dėstė klasikines kalbas Vilniaus univ. bei ligi 1842 Medicinos chirurgijos akad. Vilniuje. Yra išvertęs iš lotynų kalbos graikų kalbos gramatiką į lenkų k.

Hryniewiecki 1. Bolesław (g. 1875) lenkų botanikas. Tartu univ. doc., o nuo 1914 Odesos univ. prof. ir botanikos sodo direktorius. 1919 Varšuvos univ. prof., o nuo 1926 ir rektorius. Tyrė Kaukazo, Lenkijos ir Lietuvos augaliją. 1914 vasarą gyvendamas Palangoje, tyrė Palangos apylinkės augaliją ir Kretingos vienuolyne Pabrėžos surinktą herbarą. Parašė kelis straipsnius apie įdomesnius Lietuvos augalus. 1899 tyrinėjo Paginių dv. (Kauno aps.) apylinkių augaliją ir paskelbė 213 rūšių augalų sąrašą. Jo mokslo darbai skirti augalų geografijai bei ekologijai. Išsp. Zarys historji botaniki w Polsce 1931, Tentamen florae Lithuaniae 1933, Acta Soc. botan. Poloniae 4, 1934.

Hrynieviecki Karolis (1841 Gardino gubernijoje — 1929 IV 14 Lvove) vyskupas. 1861 stojo į Minsko sem., 1864 į Petrapilio dvasinę akademiją. 1867 įšventintas kunigu. 1869–77 Petrapilio akademijos profesorius, paskiau inspektorius. 1879–90 naujai įsteigtos Mohilevo arkiv. seminarijos rektorius. 1883 buvo prekonizuotas Vilniaus vyskupu. 1885 rusų valdžios iš vyskupijos pašalintas ir ištremtas į Jaroslavlį, kuriame gyveno ligi 1890 V, kada gavo leidimą išvykti į užsienį. Išvažiavo į Galiciją. Gyveno Lvove, nuo 1891 pakeltas tituliniu Pergoso arkivyskupu. *Vc.B.*

Hriškevičius Maurikis (1801 Šiauliuose— 1864 Liachavos dv., Raseinių aps.). Mokėsi Kėdainių gimn., 1818–23 Vilniaus univ. moralinių-politinių mokslų fak. Baigęs ilgą laiką gyveno Šiauliuose, būdamas buv. Šiaulių ekonomijos, tuo laiku jau Zubovams priklausiusios, iždininku. 1850–59 parašė Rys historyczny dóbr ekonomii Szawelskiej. Šį rankraštį 1905 išvertė lietuviškai M. Davainis Silvestraitis, o 1922

Mūsų Senovėje tą vertimą išsp. J. Tumas. Jau prieš 1860 H. buvo išvertęs lenkų kalbon Valančiaus 1848 Žemaitiu Wiskupistę, papildęs tai ir savo pastabomis ir pataisomis. Tačiau šis vertimas tebuvęs iš. spausdintas Krokuvoje 1898 su istoriko S. Smolkos prakalba (Biskupstwo żmujdzkie). *Vc.B.*

Hrivda Slanimo aps. upė, Ščėros (Nemuno) kair. įtakas, 72 km ilgio. Baseino plotas 1220 km²; tame baseine plačios Babravičių pelkės ir Radohos ežeras.

Hrivna žr. Grivinė.

Hrdlička Aleš (1869–1943) JAV antropologė, gimusi Čekijoje. 1903 pradėjo dirbti Tautos muzėjuje Washingtone. Pagal H. teoriją Š. Amerikos indėnai bus atsikėlę iš Azijos. H. laikė žmonijos lopšiu ne Aziją, bet Europą. Įsteigė American Journal of Physical Anthropology. Išsp. Ancient Man in North America 1907, Ancient Man in South America 1912, Physical Anthropology 1919, Anthropometry 1920, Old Americans 1925, Skeletal Remains of Early Man 1930, Children Who Run on All Fours 1931, Alaska Diary 1926–31, 1943.

Hrozný Bedřich (1879–1952) čekų kalbininkas ir archeologas. Studijavo egiptologiją ir semitologiją Vienoj, Berlyne, Londone pas Fr. Delitzschą ir H. Winclerį ir savo doktoratą įsigijo Vienoj 1901. 1905 pradėjo dirbti Vienos univ., o 1919, išlaisvinus Čekoslovakiją, buvo išrinktas Prahos čekų univ. prof. Už didelius mokslinius nuopelnus jam 1926 buvo suteikta Čekoslovakijos respublikos premija; už tai jis buvo pagerbtas ir daugelio užsieninių mokslo institucijų. 1939 buvo išrinktas Prahos Karolio univ. rektoriumi.

Tarp daugelio mokslinių darbų, kuriuos yra atlikęs H., vienas iš žymiausių yra hititų tekstų išaiškinimas ir išskaitymas. 1914, prieš pat I pas. karą, jis buvo nuvykęs į Turkiją nusikopijuoti ir studijuoti dantiraštinių įrašų, kurie buvo rasti Anatolijoj ir laikomi Konstantinopolio muzėjuj. Kilus karui, jis turėjo grįžti į Vieną, kur atsidėjęs studijavo parsivežtuosius tekstus. Per porą metų jis jau tiek šiame savo darbe buvo pažengęs pirmyn, jog 1916 jau galėjo išspausdinti pilną hititų kalbos gramatiką Die Sprache der Hethiter, ihr Bau und ihre Zugehörigkeit zum indogermanischen Sprachstamm. Jis įrodė, kad hititų kalba yra ide. kalba; tai vėliau buvo patvirtinta ir kitų tyrinėjimų. Šitas H. atradimas buvo didžiulis mokslo laimėjimas: tai įgalino mokslininkus susipažinti su gausiais hititų karalių archyvais, kurie buvo rasti Boghazköy k., 145 km į r. nuo Ankaros, ir tuo būdu buvo atskleistas naujas lapas Artimųjų Rytų istorijoj.

Be augščiau minėtojo savo epochinio veikalo, H. yra parašęs daugybę kitų darbų, kurių svarbesni čia paminėtini: Das Getreide im alten Babylonien 1914, Die Sprache der Hethiter 1916, Code hittite 1922, Les inscriptions Hittite hiéroglyphiques 1933–37, Die älteste Geschichte Vorderasiens 1940, Čekoslovensko Biografie 1939 ir kt. Taip pat jis ilgą laiką dar yra redagavęs Archiv Orientální, kurio XVI t. 1949 buvo išspausdinta jo paruošta hititų bibliografija.

L. Matouš, B. H., la vie et l'oeuvre scientifique d'un orientaliste tchèque 1949. *P.S.*

Hruševskij Michail (1866—1934) ukrainiečių istorikas ir veikėjas. Baigė Kievo univ., 1894 tapo R. Europos istorijos prof. Lvovo univ. Greta dėstomojo darbo, čia jis pradėjo rašyti didžiulę Ukrainos istoriją, tam darbui skirdamas beveik visą savo gyvenimą. 1898–1931 H. parašė ir išleido 10 tt. Ukrainos istoriją ligi 1658. Tai yra labai rimtas mokslo darbas, nepaprastai turtingas kultūrine informacija ir remiasi kruopščiai ir objektyviai surinkta archyvine medžiaga. Didelė veikalo dalis iš tikrųjų skirta Lietuvos istorijai, kuri čia nušviesta objektyviai. H. 1904 dar parašė Ukrainos Istorijos Bruožus, trumpai paliesdamas visą Ukrainos istoriją ligi to meto ir vėliau ją papildydamas komunistų revoliucijos laikų aprašymu.

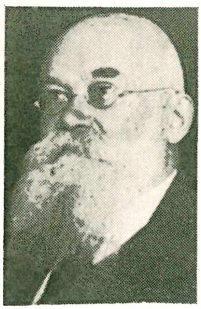

M. Hruševskij

XIX a. pabaigoje Lvovas, tuo metu buvęs Austrijos valdžioje, pasidarė ukrainiečių kultūrinio gyvenimo ir tautinio atgimimo centru. 1873 čia buvo įsteigta ir 1893 perorganizuota Ševčenkos vardo Ukrainiečių Mokslo d-ja, kurios metraščių leidimui H. vadovavo nuo 1895. H. pasidarė tos d-jos prezidentu 1897 ir jo rūpesčiu d-ja išleido daugybę istorinės archyvinės medžiagos ir paskelbė visą eilę žymių mokslo darbų įvairiose srityse. H. aktyviai dalyvavo kultūriniame ir tautiniame ukrainiečių sąjūdyje ir kovojo už ukrainiečių politinių teisių sulyginimą su lenkais Austrijos valdomose srityse. Po 1905 sukilimo Rusijoje palengvinus cenzūrą ir varžymus, H. dažnai lankėsi Kieve. Jis dalyvavo ir politiniame Ukrainos gyvenime ir ukrainiečių kovose už nepriklausomybę I pas. karo pabaigoje. 1917 III prasidėjus revoliucijai Rusijoje, H. pasidarė Ukrainiečių Tautinės Tarybos (Rada) pirmininku ir išbuvo juo ligi 1918. Vokiečių kariuomenei užėmus Ukrainą, H. 1919 pasitraukė į užsienį ir ten gyveno ligi 1924, kada vėl sugrįžo į Kievą. 1924 pasidarė

Ukrainiečių Mokslo akademijos Kieve narys ir istorijos skyriaus vedėjas. Kartu buvo istorijos prof. universitete. Kieve parašė ir išleido Ukrainiečių Literatūros Istoriją 5 tt. 1923–26. 1930 komunistų valdžios buvo areštuotas ir ištremtas iš Kievo. Mirė 1934 Kislovodske. *K.Avž.*

Huai Kinijos upė, tarp Hwangho ir Jancekiango žemupių, 1020 km ilgio, baseino plotas 166.110 km², vid. debitas 510 m³/s. Teka nuo Tungpai kalnų į rytus, įteka į Hungcę ež., iš kurio teka į Geltonąją jūrą, kartais per Kaoju ež. jungiasi su Jancekiango žiotimis. Skersai H. eina Didysis kanalas, jungiąs kaimynines upes. H. baseinas yra derlingiausia Kinijos sritis.

Huancayo vidr. Peru mst. į r. nuo Limos, 3370 nuo j.l.; 33.500 gyv. (1952). Katalikų vyskupo rezidencija, senosios inkų kultūros centras.

Huaina Capac (m. 1525) inkų imperijos valdovas. Jam valdant, imperija ir savo plotu, ir galia buvo pasiekusi augščiausią viršūnę.

Huaskaras (apie 1495–1533) inkų valdovas. Po tėvo Huaina Capac mirties, 1525 inkų imperiją pasidalijo du broliai: H. ir Atahualpa. H. atiteko pietinė imperijos dalis su sostine Cusco. Per savitarpinį karą H. pateko į Atahualpo nelaisvę ir buvo nužudytas.

Hubay Jenö (1858–1937) vengrų smuikininkas ir kompozitorius. 13 metų gavo valstybinę vengrų stipendiją Berlyne tęsti studijų pas Joachimą. 1878 buvo Paryžiuje. Nemažai koncertavo kaip solistas. Turėjo savo styginį kvartetą. 1882–86 profesoriavo Briuselio konservatorijoj. Po tėvo mirties 1886 užėmė jo vietą Pesto konservatorijoj. Kaip smuikininkas pasižymėjo didele technika, kuri atsispindėjo ir jo smuiko kompozicijose. Turėdamas gerą mokyklą, sugebėjo paruošti visą eilę žymių mokinių: Szigeti, Vecsey, Erna Rubenstein, Eldering, Eddy Brown, Jelly d' Aranyi. Paliko visą eilę komopozicijų: operų (Der Geigenmacher von Cremona), orkestrinių veikalų, smuiko koncertų, sonatų, įvairių pjesių. Jo kūriniams būdinga vengrų koloritas, didelė technika, efektingumas. 1913 gavo garbės doktaratą. *Iz.V.*

Hubble Edwin Powell (1889–1953) JAV astronomas. Nuo 1919 Mt. Wilson, nuo 1948 Mt. Palomar observatorijos astronomas. Tyrinėjo ekstragalaktinius ūkus, jų pasiskirstymą erdvėje ir jų judesį. Nustatė ryšį tarp ūko atstumo ir jo radialinio greičio. Šis ryšys plačiausiai priimtu aiškinimu rodo reliatyvistinės teorijos įmplikuojamą erdvės plėtimąsi. Išsp. The Realm of Nebulae ²1937, The Observational Approach to Cosmology 1937.

Hube Romuald (1803–1890) lenkų teisės istorikas, Petrapilio univ. prof. Išsp. Wiadomości o Sądach Bożych czyli ordaliach w dawnej Polsce, Statut Wartski Władysława Jagiełły 1874, Prawo Polskie 1874, Pisma R. H. 1905.

Huber Kurt (1893–1943 nužudytas) vokiečių muzikologas, ypač tyrinėjęs senovės vokiečių liaudies dainas. Nuo 1926 Müncheno univ. prof. Dalyvavo antinacinėje veikloje ir 1943 drauge su keliais studentais nuteistas mirti.

Huberman Bronisław (1882–1947) žydų kilmės lenkų smuikininkas. Mokėsi Varšuvoje, Paryžiuje, Berlyne. Pradėjo koncertuoti septynerių metų amžiaus. 12 metų grojo Vienoje Brahmso koncertą, pačiam Brahmsui klausant. Su koncertais apvažinėjo Europos valstybes ir Ameriką. 1903 jam teko garbė groti Paganini smuiku Guarnerius, kuris laikomas Genovos Rotušės salėje. Koncertavo Nepriklausomojoje Lietuvoje. Jo grojimas pasižymėjo didele švaria technika, giliu filosofiniu išpildymu, ypač Bacho Ciaconnoje. Yra parašęs keletą transkripcijų smuikui su fortepijonu ir išsp. Aus der Werkstatt des Virtuosen 1912. *Iz.V.*

Hubertas (m. apie 728) šventasis, šventė XI 3. Frankų vyskupas, ypač garbinamas š. Prancūzijoje ir p. Vokietijoje.

Hübner 1. Julius (1806–1882) vokiečių tapytojas, nuo 1839 Dresdeno meno galerijos direktorius ir akad. prof. Piešė daugiausia biblinėmis temomis: Jobas tarp draugų, Kristus tarp evangelistų.

2. Karl Wilhelm (1814–1879) vokiečių tapytojas. Jo paveikslų temos imtos socialinio gyvenimo, ypač pabrėžiant socialinę nelygybę: Silezijos audėjai, Už skolas.

3. Martin (1723–1795) danų teisininkas studijavęs užsienyje, daugiausia Prancūzijoje, Kopenhagos univ. prof. 1763. Savo raštuose iš tarptautinės teisės H. išdėstė laivininkystės neutralumo teisės pagrindus, kurie buvo išeinamuoju tašku 1780 ir 1800 ginkluoto neutralumo sąjungoms ir kurie Paryžiaus kongrese 1816 buvo visuotinai pripažinti. Išleido Essai sur l'histoire du droit naturel 1757–58, De la saisie des bâtiments neutres 1759.

Huch 1. Ricarda (1864–1947) vokiečių rašytoja, kilusi iš Braunschweigo. Studijavo Züriche, kurį laiką mokytojavo Bremene. Rašė lyrikos (C. F. Meyerio įtaka), romanų (G. Kellerio įtaka), veikalų iš literatūros ir istorijos. Savo jaunystę yra aprašiusi Frühling in der Schweiz 1938. Jos lyrika moteriškai asmeniška, bet pasižymi formos griežtumu. Savo laisvu aristokratišku individualizmu ir aistringo, valingo gyvenimo samprata H. artimes-

lų kultūrą — Burckhardtui. Didelio formato pasakotoja, H. psichologiniu nuotaikos menu ir estetiniu grožio troškimu artėja į simbolizmą. Susižavėjusi italų laisvės didvyriu Garibaldi, H. rašo Die Verteidigung Roms 1906, Der Kampf um Rom 1907. Lyg nujausdama I pas. karą, rašo Der grosse Krieg 1912–14, kur piešia 30 metų karo baisumus. Jos pirmoji knyga buvo Erinnerungen von Ludolf Ursleu den Jüngeren 1893, kur vaizduoja vienos hanzinės šeimos išmirimą su didesne nuotaika negu Thomo Manno realizmas. Estetinis šeimos dekadansas vaizduojamas ir Vita somnium breve (vėliau pakeista į Michael Unger 1902). Jos geriausiu romanu laikomas Aus der Triumphgasse 1902, kur rodomas italų liaudies skurdas, bet su tam tikra romantine vizija, to skurdo praskaidrinimu, su skundu dėl grožio trūkumo gyvenime. Po I pas. karo H. ėmė domėtis religijos klausimais, parašė Der wiederkehrende Christus 1926. Prieš tai ją buvo dominę didieji revoliucionieriai (Confalonieri, Wallenstein, Bakunin), apie kuriuos rašė tarp 1910–23. Literatūros istorijai reikšmingi jos veikalai Blütezeit der deutschen Romantik 1899, Ausbreitung und Verfall der Romantik 1902. Jos filosofiškai istorinės studijos nagrinėja Kellerį, Lutherį, Steiną, atkuria vokiečių tautos istoriją, jos reikšmingus laikotarpius (Das Zeitalter der Glaubensspaltung 1937). Dvasinių ir etinių žmonijos pagrindų H. ieško savo Urphänomene 1946. Paskutinis lyrikos rinkinys Herbstfeuer 1944.

R. Huch

2. Rudolf (1862–1943), Ricarda brolis, rašė auklėjimo ir satyrinių romanų (Familie Hellmann 1909, Brinkmeyers Abenteuer 1911), stodamas prieš materializmą ir provincinį siaurumą.

O. F. Walzel, R. H. 1916; R. H. Persönlichkeit und Werk (rinktinis veikalas) 1934; *E. Hoppe,* R. H. 1951; *M. Baum,* Leuchtende Spur (R. H. gyvenimas) 1950; *A. Flandreau,* R. H. Weltanschauung 1948 (Diss.) *A.Špl.*

Huculai pietinių slavų kiltis, gyvenanti Karpatų srityje (Dniestro, Pruto ir Sereto augštupiuose), kalbanti ukrainiečių tarme, tačiau su stipria rumunų kalbos įsrava. Patys save H. vadina christijani (krikščionys) ir priklauso unitams, kartais dar hirski (kalniečiai) arba ruski liudi (rusai), o H. vardas jiems primestas rumunų. H. verčiasi gyvulių auginimu, medžiokle, žvejyba ir sielininkyste. Jie yra geri raitininkai.

J. Senkio, Das Hirtenleben d. H. 1942, Lud (I–XXXIV).

Hudersfield r. Anglijos miestas, 2,2 km į p.v. nuo Leedso; 127.400 gyv. (1952). Didelė vilnonių audinių pramonė, geležies liejyklos, audimo mašinų gamyklos.

H. lietuviai. Pirmieji lietuviai pradėjo kurtis 1948, o 1949–51 jų kolonija buvo apie 65 asmenų. 1955 yra 45 lietuviai. 1950 I 22 P. Janušaitis įsteigė čia DBLS skyrių ir jam pirmininkavo (1951 pirmininkavo T. Vidugiris, 1952 P. Janušaitis, 1953 J. Lekešys, 1954 P. Janušaitis). Didelis procentas lietuvių yra įsigiję savus namus.

Hudson 1. Henry (1550–1611) anglas jūreivis, pagarsėjęs nuo 1607 savo keturiomis kelionėmis į Grenlandijos, Spicbergeno ir N. Žemės pakraščius, H. įlanką ir H. upę (maždaug ligi Albany). Jis ieškojo vandens kelio į Indiją aplink Š. Ameriką ir š. Aziją. 1610 Discovery laivu įplaukė į H. įlanką ir 3 mėnesius tyrinėjo jos krantus; XI mėn. laivas įšalo, o žiemos metu kentė šaltį ir gyveno pusbadžiu. 1611 VI sukilusi laivo įgula suėmusi jį, jo sūnų ir 7 jam ištikimus jūreivius ir įsodinusi į mažą laivelį, paleido juos plūduriuoti. Dalis laive sukilusios įgulos sugrįžo į Angliją.

T. A. Janvier, Henry H. 1909; *C. L'Estrange Ewen,* The North-West Passage: Light on the Murder of Henry H. 1938.

2. William Henry (1841–1922) anglų gamtininkas, kilimo argentinietis, bet natūralizavęsis Anglijoje. Su didele meile, pastabumu ir meniškai aprašinėjo paukščių gyvenimą. Išsp. The Purple Land 1885, A Crystal Age 1891, The Naturalist in La Plata 1892, Birds in a Village 1893, Far Away and Long Ago 1918, A Hind in Richmond Park 1922.

Hudson 1. Massachusetts vst. mst., 8500 gyv.; batų ir tekstilės pramonė. H. gyvena apie 150 lietuvių šeimų. Turi Lietuvių Amerikos Piliečių draugiją — klubą, veikia Moterų sąjungos skyrius, SLA ir LRKSA kuopos, Šv. Juozapo d-ja. 1949 buvo atvykę keletas tremtinių, bet išsikėlė į didesnius centrus.

2. New Yorko vst. mst., 12.000 gyv. Degtukų, cemento ir odos pramonė. 1914 lietuvių gyveno apie 300. 1911 įsisteigė Šv. Antano iš Padavos d-ja, 1913 Tėvynės Mylėtojų d-jos 147 kuopa. Veikia SLA 58 kuopa.

Hudson Bay Š. Amerikos įlanka Kanadoje, tarp 51° ligi 64° šiaurės platumos, apie 1400 km ilgio ir 950 km pločio, vid. gilumas 150 m. Įteka 30 didelių upių, kurių dėka H.B. vanduo beveik nesūrus. Laivybai tinka VI–X mėn., nors nevisa įlanka žiemą užšąla. Vartai į H.B. vasarą yra navigacijai sunkinami ledkalnių. Be to, laivybą trukdo ir magnetinio polio artumas, dėl kurio laivų kompasai netenka savo reikšmės.

Hudson's Bay Company anglų didikų 1670 įkurta verslo korporacija, kuriai Karolis II suteikė administracinį ir ūkinį monopolį Hudsono įlankos upyno teritorijoje. Pradinis kapitalas 110.000 svarų. Korporacijai pirmasis vadovavo princas Rupertas, dėl to ir toji teritorija yra vadinama Ruperto Žeme. Ligi 1749 ji pelningai vertėsi kailių mainais į pramonės gaminius. Ji išaugo į didelę galybę tik 1763 anglams užkariavus iš prancūzų Kanadą, bet 1778–83 karo metu su prancūzais nukentėjo, netekdama 500.000 svarų kapitalo. 1821 susidėjo su konkurencine North West Fur Co. ir gavo monopolį ligi Arkčio ir Pacifiko vandenynų. 1869 jos Ruperto Žemę atpirko Kanada už 300.000 svarų ir 7 mil. akrų žemės, nors korporacija pasiliko teisę turėti savo fortus ir prekybos stotis. Vėliau ji, pardavusi 5 mil. akrų žemės, įsigijo prekybos laivyną ir išplėtė kailių prekybą.

Hudson River mokykla. 1812 pradėta domėtis Amerikos gamtovaizdžiu. Th. Doughty (1793–1856), gimęs Pennsylvanijos valstybėje, pirmas sugalvojo steigti H.R. meno mokyklą. Jo sumanymą parėmė Cole (1801–1848). Mokykla buvo įkurta Catskills ir Adirondack slėnyje prie Hudson upės. Abu šios mokyklos steigėjai mokėsi Londone West studijoje. Doughty anksčiau buvęs pramonininkas, tik vyresnio amžiaus susidomėjo tapyba. Jo peisažai mažo formato, rudi, su violetiniu atspalviu horizonte. Cole peisažai neturėjo pasisekimo ir jų niekas nepirko. Tada Cole nuvyko į Philadelphiją kopijuoti paveikslų Meno akademijoje. Tuo pačiu laiku rašė trumpas noveles Saturday Evenining Post žurnalui. Vėliau nuvyko į New Yorką, kur susipažino su išgarsėjusiu istorinių paveikslų tapytoju John Trumbull, kuris nupirko vieną Cole paveikslą. Cole išvyko į Angliją pagilinti žinių. Grįžęs sukūrė vertingų gamtovaizdžių Hudson River apylinkėse. Jo paveikslų yra Metropolitan muzėjuje New Yorke, Minneapolis, Minn. muzėjuje ir kitur. Trečias Hudson River pirmūnas buvo Asher Durand (1796–1886), tapytojas ir raižytojas. Durando tapyba lyginama su ‚proza', o Cole — su ‚poezija.' 1835 Durand pakviečiamas tapyti gen. Jackson portreto, vėliau — H. Clay portreto. Po nusisekusių portretų metė raižybos meną ir tapė tiktai portretus. Jis buvo paskirtas tapyti prezidentų portretus. Fr. Church (1826–1900), Cole mokinys, ir yra laikomas romantiniu JAV peisažo tapytoju. Fr. Church tapė Niagara Falls krioklį ir kitus didingus gamtos vaizdus. Iš H.R.M. centro išaugo visa eilė to laiko daugiau žinomų tapytojų, kurių tarpe yra George Inness, Winslow Homer ir kt., kurie studijavo gamtą. *M. Šl.*

Hué Vietnamo mst., anksčiau Anamo karalystės sostinė, 12 km nuo jūros; apie 45.000 gyv. (1955). Dramblio kaulo pjaustinių namų pramonė, stiklo fabrikai, žymus anamitų kultūrinis centras.

Hueck K. Vokiečių botanikas, ilgus metus dirbęs Berlyne, dabar P. Amerikoje. Parašė visą eilę veikalų apie Vokietijos augaliją. 1922 kartu su dr. Reimers iš Berlyno ir V. Vilkaičiu (vėliau Žemės ūkio akademijos Dotnuvoje prof.) lankėsi Lietuvoje ir tyrinėjo durpynus. Tyrimo išdavos paskelbtos veikale Vegetationsstudien auf Litauischen und Ostpreussischen Hochmooren 1929.

Huelt Jean Baptiste (1745-1811) prancūzų tapytojas, piešęs gamtos vaizdus, mitologines scenas ir gyvulius.

Huelva p.v. Ispanijos uostas ir H. provincijos (10.085 km², 368.000 gyv.) sostinė; apie 65.000 gyv. (1955). Apylinkėse vario, mangano ir geležies rūdos kasyklos. Žuvies konservų pramonė.

Hügel Friedrich (1852–1925) austrų kilmės, anglų katalikų filosofas, savo laiškais bei apybraižomis turėjęs žymios įtakos modernių laikų katalikybei. Išsp. The Mystical Element of Religion 1908, Eternal Life 1912.

Hugenberg Alfred (1865–1951) vokiečių politikas ir pramoninkas. 1909–18 Krupo fabrikų direktorius. Filmų gamybos, finansinių korporacijų bei laikraščių leidyklų stambus dalininkas. Nuo 1920 reichstago narys ir 1928–33 vokiečių nacionalistų (Deutschnationale Volkspartei) partijos vadas, Weimaro respublikos priešininkas, patalkinęs nacionalsocialistams pagrobti valdžią ir ligi 1933 VI išbuvęs Hitlerio ministeriu. Vėliau H. partija uždraudė, o H. biznius suvalstybino.

Hūgenbergers Kārlis (1784–1860) latvių poetas. Šalia kito latvių senosios literatūros atstovo Firekerio, taip pat vokiečių kilmės, laikomas vienu pačių stipriausių to laikmečio poetų. Goethės ir Schillerio klasikinės kūrybos įtakoje rašė pasaulietiškas ir bažnytines eiles, vengdamas tiesioginės didaktikos ir tendencijos. Savo literatūrinėje veikloje rodė gilų prisirišimą ir meilę latvių tautai ir kalbai. Išsp. Derīgs laika kavēklis 1826–27, Daždažādi raksti 1855–60, Garīgas dziesmas 1844–46, Veca mācītāja prieka svētdiena 1832. Be to, H. yra parašęs visą eilę studijų vokiečių kalba apie latvių kalbą ir poeziją.

Hugenotai (prc. Huguenots) prancūzų reformatai — Kalvino sekėjai. Prancūzijos reformacinio sąjūdžio pradžioje H. buvo pajuokos ir paniekos vardas, bet ilgainiui įsipilietino, ir panieka visai nunyko. Manoma, kad H. vardas kilęs iš eygenots = Eidgenossen. H. sąjūdis Prancūzijoje augti ir stiprėti pradėjo XVI a. antroje pu-

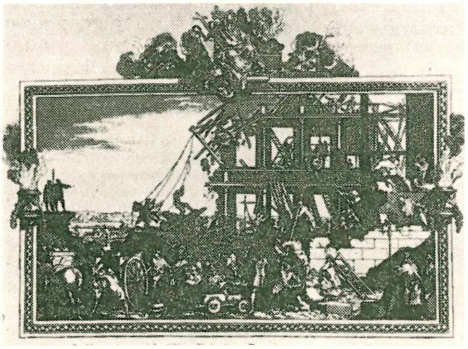

Griaunami hugenotų maldos namai (raižinys)

sėje. Nepaisant Prancūzijos valdovų, Sorbonos univ., gyventojų masių, priešiško nusistatymo, H. sąjūdis augo. Tą sąjūdį globojo Margarita Navarietė, karaliaus Pranciškaus sesuo. 1559 įvyko pirmasis reformatų sinodas, teatstovavęs tada 15 bendruomenių, o po dviejų metų šis skaičius pašoko ligi 2150. Prancūzijos valdovai draudė H. raštus platinti ir pamaldas laikyti, grasindami mirties bausme. Ir tokios priemonės nesulaikė Kalvino mokslo plitimo. Henrikas II 1555 išleido ediktą ir grasino heretikus deginti laužе. Tačiau jam valdant Prancūzijoj jau buvo ligi 2000 kalvinistų bendruomenių. Pranciškui II valdant, prie kiekvieno parlamento buvo su daryta komisija (Chambre ardente) ir ji turėjo prižiūrėti ediktų prieš heretikus vykdymą. Prancūzijos H., nors ir nedidžiai gausūs, bet buvo įtakingi savo visuomenine padėtimi, tad Prancūzijos valdovai turėjo jiems daryti religijos srityje nuolaidų. Prancūzijos aristokratus reformacijos pusėn traukė ne vien religinis momentas, bet ir noras bažnyčių valdomus turtus užgrobti. Karolio IX kancleris L'Hôpital religijos reikalus stengėsi tvarkyti teisiniais pagrindais. 1560 ediktu Edit de Romorantin pavedė vyskupams spręsti herezijos reikalus, bet heretikams mirties sprendimą galėjo skelbti tik parlamentai. 1561 ediktas visiškai panaikino mirties bausme ir tepaliko tik trėmimas. 1562 buvo padarytos dar didesnės nuolaidos H.: jiems buvo leista melstis, bet tik ne miestuose ir dar neturėjo teisės šaukti sinodų. Katalikų partija pyko dėl H. daromų nuolaidų, o H. buvo nepatenkinti religijos laisvės aprėžimais. H. partijai vadovavo Burbonai, katalikų partijai — Guise, kurie turėjo sąjungininkais Ispaniją ir Romą.

1562 hercogas Guise vyko su palyda per Vassy miestą, kur buvo H. pamaldos. Ten Guise palyda užpuolė H. ir daug jų iššudė. Šis įvykis buvo vada pradėti religiniam karui, kuris buvo baigtas 1563 Amboise taika ir po šio karo H. laimėjo daugiau laisvių religijos dalykuose. Po 1567–68 religinio karo Saint Germain en Laye taika H. buvo suteikta sąžinės laisvė: turėjo teisę visoje valstybėje laikyti pamaldas, išskyrus Paryžių ir karaliaus buveinę. H. buvo leista turėti valdines vietas, siekti augštojo mokslo, betgi katalikų bažnyčiai paliko dešimtinės mokėjimas. Be to, H. gavo savo žinion tam tikrą skaičių tvirtovių. Netrukus po Saint Germain taikos vėl kilo religinis karas. Šio karo priežastimi laikoma Baltramiejaus naktis (žr). Po vad. trijų Henrikų karų, pagaliau įsiviešpatavus Henrikui IV Navariečiui, H. buvo išleistas 1598 Nantes ediktas, reguliuojąs H. religinius reikalus. Ne tik gavo teisę visur laisvai pamaldas, bet dar valstybė H. padėjo išlaikyti jų kunigus ir mokyklas. H. galėjo šaukti sinodus, savo žinion gavo daug tvirtovių, jų įgulas apsiėmė išlaikyti karalius.

Liudviko XIV valdymo H. buvo skaitoma apie 1,5 mil., iš 20 mil. Prancūzijos gyventojų. H. svoris buvo daug didesnis, nes jie atstovavo įtakingiausiems visuomenės sluogsniams Prancūzijoje. H. rankose buvo daugelis pramonės šakų, jie ir prekyboje žymų vaidmenį vaidino, turėjo augštų vietų finansų srityje, kariuomenėje, turėjo savo akademijų ir kt. Liudvikas XIV nebuvo palankus H., bet galvojo be didelės prievartos priemonių juos grąžinti į katalikų tikėjimą. Šios valdovo pastangos buvo be didelių laimėjimų. Tada 1661 buvo sudaryta ypatinga komisija skundams prieš reformatus svarstyti. Ir jau 1665 buvo iš H. atimtos 42 bažnyčios. H. pamaldas leisdavo tik tada laikyti, jei pats dvaro savininkas dalyvaudavo H. pamaldose. H. pradėjo drausti šaukti sinodus, kad jų tarpe sudarytų daugiau nesutarimų. Nuo 1679 pradėjo sparčiai uždarinėti H. bažnyčias, jas griauti, drausti pamaldas, o pagaliau prieš H. pradėjo vartoti dragomadas. 1685 buvo painaikintas Nantes — tolerancijos — ediktas. H. buvo uždraustos pamaldos, jų kunigai tremiami iš Prancūzijos. Dėl H. religinių persekiojimų prasidėjo H. emigracija į kitus kraštus. Skaitoma, kad iš viso išeimigravo iš Prancūzijos apie 200.000. Emigravo į Angliją, Olandiją, Vokietiją, M. Lietuvą, bet tam tikrą H. emigrantų skaičių priglaudė ir Š. Amerika.

R. Lebèque, La tragédie religieuse en France 1929; *J. Chambon*, Der französische Protestantismus 1943; *P. F. Willert*, Henry of Navarre and the Huguenots in France 1924; *C. W. Baird*, History of the H. Emigration to America 1885; *O. Zopf*, H. 1948. *P.Č.*

Huggins Sir William (1824–1910) anglų astronomas. 1856 įrengė savo namuose Londone astronomijos observatoriją. Pirmasis pasigamino spektroskopą žvaigždžių spektrams stebėti ir 1876 pirmą kartą juos fotogravo ir pirmasis pritaikė Dopplerio principą žvaigždžių judesio greičiui iš

spektrų nustatyti. Nuo 1876 iki 1878 buvo Karališkosios astronominės d-jos pirm. Išsp. An Atlas of Representative Stellar Spectra 1899 ir du tomus Publications of Sir William Huggins Observatory.

Hughes 1. Charles Evans (1862–1948) JAV politikas, Cornell univ. prof., 1906–10 New Yorko gubernatorius (respublikonas), 1921–26 valstybės sekretorius. 1930–41 Augščiausiojo Teismo teisėjas, 1928–30 Haagos teismo teisėjas. 1921 sudarė taikos sutartį su Vokietija. Išsp. Conditions of Progress in Democratic Government 1909, Pathway to Peace 1925, The Supreme Court of the United States 1928, Pan-American Peace Plans 1929, Nations United for Peace 1945.

2. David Edward (1831–1900) amerikiečių išradėjas. 1838 atvyko iš Anglijos į JAV. 1855 užpatentavo telegrafo aparatą. 1857 išvyko į Europą ir plačiai pritaikė savo išradimą praktikai. 1900 jau veikė 4000 H. išrastų telegrafo aparatų. 1878 išrado mikrofoną, 1881 induktyvines svarstykles.

3. Langston (g. 1902) amerikiečių negrų rašytojas. Savo poezijoje aprašo Amerikos negrų gyvenimą, įsiklausydamas į jų kasdieninės kalbos ypatumus ir ritmą. Žymesnieji H. poezijos rinkiniai: The Weary Blues 1926, The Dream Keeper 1932, Shakespeare in Harlem 1942, Fields of Wonder 1947, One-Way Ticket 1949. Iškiliausias H. vaidinimas buvo Mulatto 1935. Be to, jis rašė romanų (Not Without Laughter 1930) ir novelių. Autobiografija: The Big Sea 1940.

4. Thomas (1823–1896) anglų rašytojas ir biografas. Išsimokslino Oxforde, ir 1848 pradėjo advokatauti. H. buvo vienas svarbiųjų Krikščioniškojo Socializmo veikėjų ir Darbo Žmonių Kolegijos darbuotojų. Jo klasiškas mokyklos gyvenimo aprašymas Tom Brown's School Days, 1856, turėjęs nepaprastą pasisekimą ir tebesąs, gal, vienas geriausių anglų mokyklų gyvenimo paveikslų. Jis taip pat parašė Alfredo Didžiojo, vyskupo Frazerio ir kitas biografijas.

Hugo Kapetas žr. Kapetas.

Hugo šventieji: 1. H. iš Bonnevaux (1120–?), šventasis (šventė IV 1), Grenoblio vyskupas. Įstojęs į cistersų ordiną, buvo 1162 Léoncal, vėliau Bonnevaux abatas. Tarpininkavo Fridriko Barbarosos ir pop. Aleksandro III ginče, kuris baigėsi Venecijos taika (1177) ir Oktaviano schizmos užbaigimu. 1221 buvo pradėta H. kanonizacijos byla. Valencijos vyskupijoje H. garbinamas kaip šventasis nuo 1473. Jo relikvijos 1576 Bonnevaux siausme žuvo.

Tamié (A. Dimier), S. H. de B. de l'Ordre de Citeaux 1940.

2. H. iš Cluny (1024–1109), šventasis (šventė IV 29). Per 60 jo valdymo metų Cluny pasiekė augščiausio vienuolinio gyvenimo žydėjimo laipsnio. Turėjo daug įtakos popiežiams, imperatoriams ir karaliams. Atvykęs į Kanosą, įkalbėjo pop. Grigalių VII švelniasniam būti imperatoriui. H. įtakoje Cluny prisidėjo prie Kryžiaus žygių skelbimo. 1068 parašė Consuetudines — naują benediktinų regulą, kurioje, sušvelnindamas senovės griežtumus, pavyzdingai sutvarkė vienuolių pareigas ir darbus. Savo valdymo metu pastatydino Cluny šv. Petro baziliką, kuri tapo vėlesniųjų benediktinų bažnyčių pavyzdžiu ir modeliu, išugdė liturgiją ir bažnytinį giedojimą. H. įtakoje įvairūs benediktinų vienuolynai prisiderino prie Cluny regulos ir sudarė stiprią bažnytinę organizaciją. Prancūzijos, Ispanijos ir Italijos vienuolynai pasidavė Cluny vadovybei. Anglijoje, Vokietijoje ir Lenkijoje buvo įkurti nauji šios regulos židiniai. Netgi Bizantijos benediktinų vienuolynai pateko į Cluny įtaką. Po H. mirties Cluny benediktinų šaka tapo veiksminga pagalba, pravedant Bažnyčios reformas. H. kanonizuotas 1119.

A. L'Huillier, Vie de st. Hugues 1888; *T. Schiaffer,* Notices sur les vies de st. Hugues (Le moyen âge 7) 1936.

3. H. Grenoblio vyskupas (1053–1132), šventasis (šventė IV 1). Būdamas Valencijos kanauninku, popiežiaus Grigaliaus VII buvo iškviestas į Romą ir konsekruotas Grenoblio vyskupu. Grįžęs į apleistą vyskupiją, tuoj ėmėsi reformų, bet, sutikęs dvasiškijos pasipriešinmą, 1082 įstojo į Chaise-Dieu benediktinų vienuolyną. Tik popiežiaus įsakymu grįžo į Grenoblį ir didelėmis pastangomis reformavo dvasiškijos gyvenimą. Daug turėjo vargo, norėdamas atgauti bažnytinius turtus, neteisėtai pasisavintus pasauliečių. Jis įkūrė Grenoblio kartūzų vienuolyną (1084).

A. du Boys, Vie de st. Hugues 1937.

4. H. iš Avalono (1140–1200) Lincoln (Anglijoje) vyskupas, šventasis (šventė IX 17). Gimęs Burgundijoje, prašant Anglijos karaliui Henrikui II, buvo pasiųstas Anglijon pirmuoju anglų kartūzų Witham vienuolyno viršininku. Tais pat metais karaliaus sukviestas vyskupų sinodas Eynshame H. išrinko Lincolno vyskupu. Pasipriešinęs karaliaus norui dalyti jo vyskupijoje beneficijas pataikūnams, pats H. vos išvengė karaliaus kerštо ir tik savo taktu įtikino karalių jo elgesio netinkamumu. 1188 Henrikas siuntė H. su svarbia misija į Prancūziją. Gindamas teisybę, H. užsistojo už Yorko arkiv. Gulfridą ir gynė žydus nuo liaudies fanatizmo ir neteisingų kaltinimų. H. kanonizavo pop. Honorijus III 1220. Jo relikvijas, kurias Anglijos tikintieji labai gerbė ir lankė, sunaikino Henrikas VIII.

Hugo

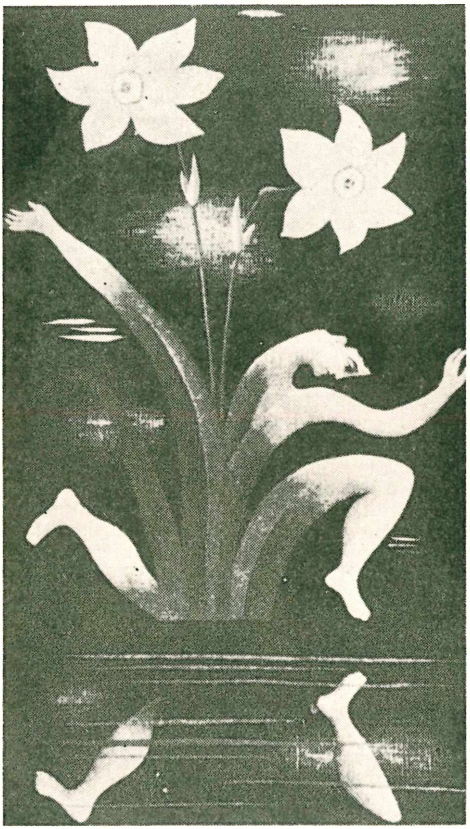

J. Hugo Narcizas

H. Thurston, The Life of St. Hugh of Lincoln 1898; *J. Clayton,* St. Hugh of Lincoln 1931; *J. M. Flood,* Five Saints of France 1937.

Hugo A Sancto Caro (XII a. gale —1263), nuo 1225 domininkonas, 1244 kardinolas, pop. Inocento IV legatas Vokietijoje. 1248 išleido pataisytą Šv. Rašto Vulgatos tekstą, panaudojęs šv. Jeronimo pastabas ir parinkdamas tuos leidimus, kurie yra arčiausia hebraiško teksto. Jo egzegetiniai raštai turėjo žymios įtakos vėlesniems egzegetams ir buvo daug kartų išspausdinti. Pirmasis H. raštų leidimas 1482, geriausias Venecijos 1754 (Opera Omnia), 8 vol.

H. iš Amiens (H. Ambienensis; 1085–1164), Cluny benediktinas, nuo 1129 Rouen arkivyskupas. Būdamas Limoge ir Chichester vienuolynų abatas savo protingumu mokėjo išsaugoti Bažnyčios teises ir palaikyti gerus santykius su Anglijos karaliumi Henriku I, kurį parengė mirčiai (1135), pirma sutaikęs su Bažnyčia. Kovojo su Henriko sukurta herezija, įvedė Marijos Nekalto Prasidėjimo šventę Readinge ir Rouene. Be laiškų, yra parašęs: Vita S. Adiutoris, Tractatus in Hexameron, De Memoria, Dialogorum libri VII, Contra haereticos libri III (PL. 192).

P. Hébert, Hugues d'Amiens (Revue des quaest. histor. 20) 1898; *J. De Ghellinek,* L'essor de la littér. latine au XII-e siècle 1943.

H. von st. Viktor (1096–1141) vokiečių filosofas ir mistikas. Po vienuolinių įžadų nuvyko į Paryžių ir toliau studijavo šv. Viktoro abatijoje. 1115 šv. Viktoro mokyklos magistras, o nuo 1133 jos vedėjas ir kūrėjas.

Savo mokslu ir veikimu yra universalus: šalia Platono priėmė ir Aristotelio mokslą, sukūrė visas šakas apimančią mokslų teoriją — Eruditionis didascalicae, libri 8, didelis šv. Augustino gerbėjas, įvedė Pseudo-Dionizijų į šv. Viktoro mokyklą, tyrinėjo gamtos mokslus. H. vienintelis anuo metu Prancūzijoje susidomėjęs istorinėmis studijomis. Savo pažiūromis į gamtos mokslus toli pralenkė savo amžininkus, pritaikydamas matematinį metodą fizikai, priimdamas atominę medžiagos sudėtį ir medžiagos pastovumo dėsnį. Skiria tikėjimą nuo žinojimo ir savo pagrindiniame teologiniame veikale De Sacramentis christianae fidei duoda pirmą sisteminį teologijos mokslų sutvarkymą. Laikosi simbolinio gamtos supratimo ir visą regimąją tikrovę persunkia misticizmu. Augščiausias yra mistinis Dievo pažinimas žemėje, kurį atbaigia palaimintoji vizija (visio beatifica) už žemės ribų.

Koecherath, Hugo v. St. Viktor: Brautschatz der Seele (vertimas) 1924. *A.Blt.*

Hugo 1. Jean (g. 1894) prancūzų tapytojas ir žymus iliustratorius. 1949 surengė meno parodą New Yorke.

2. Victor-Marie (1802-1885) prancūzų poetas, rašytojas ir politikas. Gimė Napoleono armijos karininko šeimoje. Iš tėvo paveldėjo sensualumą ir palinkimą literatūrai, motina jam įskiepijo volterinį skepticizmą, savarankumą, stiprų savigarbos jausmą, laisvės meilę ir pagarbą teisėtų karalių institucijai. Protarpiais gyveno pas tėvą Korsikos ir Elbos salose, Neapolyje, Madride. Šiaip augo pas motiną Paryžiuje.

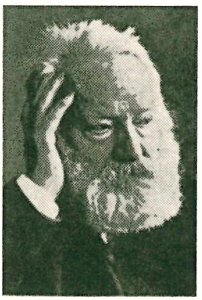

V. Hugo

1815–18 ruošėsi konkursui į École Polytechnique. Mokslas sekėsi neblogai, tačiau tėvo parinkta mokslinė karjera jo nežavėjo, jis jautė savyje kitokį pašaukimą, ir 1816 VII 10 įrašė savo dienynan: ‚Noriu būti Chateaubriand'u arba nieku'. Būdamas vos 14 metų, jis vetrė Vergilijų, Ho-

racijų, rašė eilėraščius, eiliuotas tragedijas, dramas. 1817, 15 metų amžiaus jau dalyvavo Prancūzų akademijos paskelbtame poezijos konkurse ir jį laimėjo. 1819 laimėjo antrą Prancūzų akademijos literatūrinį konkursą ir du Tulūzos Académie des Jeux floraux konkurus. Tais pačiais metais, drauge su savo vyriausiu broliu Abel, įsteigė literatūrinį žurnalą Le Conservateur littéraire, kuris padėjo 17 metų poetui susidaryti plačias pažintis ir įsitvirtinti literatūriniame pasaulyje. 1820 dar kartą laimėjo Académie des Jeux floraux konkursą ir tapo šios akademijos magistru. Be to, už odę apie kunigaikščio de Berry nužudymą gavo karaliaus Liudviko XVIII premiją.

1821 mirė poeto motina ir jam teko patirti skurdą, kurį vėliau jis prisiminė kai kuriose romano Les Misérables scenose. Tais pačiais metais poetas susipažino su kun. Lamennais ir jo įtakoje palinko į religinį misticizmą. H. panteistinis spiritualizmas ilgainiui stiprėjo, atsirado tikėjimas į individualių sielų pomirtinį gyvenimą, bet tuo pačiu metu antiklerikalinis nusistatymas aštrėjo. Galutinai susiformavę H. religiniai įsitikinimai aiškiai apibūdinti jo paties testamente: ‚Aš atsisakau nuo visų konfesijų laidotuvinių patarnavimų, aš prašau maldos iš kiekvienos sielos. Aš tikiu į Dievą'.

1822 H. vedė savo vaikystės draugę Adelę Foucher ir aistringai pasinėrė į literatūrinę kūrybą. Už pirmąjį spausdintą poezijos rinkinį (Odes et Poésies 1822), kuriame reiškėsi poeto rojalistinės nuotaikos, Liudvikas XVIII paskyrė jam pensiją. Karolio X vainikavimo proga H. parašė didingą poemą Sacre, už kurią įgijo didelį karaliaus palankumą.

H. iš pat pradžių lygiagrečiai reiškėsi poezijoj, romane, dramoj. Jo nepatenkino nusistovėjusios literatūrinio meno formos ir jis pasiryžo šią dvasinės kūrybos sritį iš pagrindų atnaujinti. 1827 išspausdintos dramos Cromwell įvade autorius skelbiasi romantizmo teoretiku ir vadu. Naują, neįprastą romantiškąjį meną to meto literatų dauguma sutiko nepalankiai, tačiau H. didžiavosi tapęs naujos doktrinos skelbėju ir visuotino susidomėjimo centru. Jis jautėsi turįs pašaukimą teatrinei kūrybai ir, greta poezijos, joje stipriausiai reiškėsi. Dramą Marion de Lorme (1829) palankiai sutiko teatras, bet karališkosios valdžios cenzūra uždraudė ją statyti. Konfliktui sušvelninti, karalius paskyrė autoriui stambią pensiją. Kad ir skurde gyvendamas, giliai įžeistas autorius atsisakė karaliaus pensijos, ir nuo šio momento motinos jam įskiepytas rojalizmas pradėjo blėsti. Paskubomis, tais pačiais metais H. parašė dramą Hernani, kuri pro cenzūrą vargais negalais buvo prastumta ir publikos palankiai sutikta. Tai atstatė autoriaus prestižą ir aptvarkė jo ekonominę padėtį.

1830 Burbonų dinastijos žlugimą ir Liudviko-Pilypo atėjimą į sostą H. sutiko su palankiu susidomėjimu, iš kiekvieno naujo režimo tikėdamasis bent minimalių laisvių. 1832 jis parašė du naujus teatro veikalus: Le Roi s'amuse ir Lucrèce Borgia. Pirmasis, vos kartą suvaidintas, cenzūros buvo uždraustas ‚už dorovės pažeidimą', bet Lucrèce Borgia pavyko gerai ir sudarė autoriui palankias sąlygas įsitvirtinti dramaturgijoj.

Nuo 1830 H. šeima neteko pirmykščios šilimos įsipynus į ją buvusiam H. draugui literatūros kritikui Sainte-Beuve. Be to, 1833 poetas pats suėjo į aistringą draugystę su artiste Juliette Drouet (Julienne-Joséphine Gauvain). Ši draugystė truko 50 metų, iki Juliette mirties, ir buvo stipriausios H. lyrinės kūrybos akstinas. Vėliau poetas turėjo ir daugiau meilės avantiūrų, bet laikinesnio pobūdžio. Kai kurios jų taip pat rado atgarsio jo kūryboje.

Karalių despotizmas, įžuli cenzūra, socialinio teisingumo stoka, ir įvairios kitos tuolaikinio prancūzų gyvenimo negerovės pastumia H. į politiką. 1841 Prancūzų akademijon išrinkimo proga, H. pasakyta stipri, konstruktyvinė politinė kalba auditorijai padarė didelio įspūdžio. 1843 poetą sukrėtė tragiška jo vyresniosios dukters Leopoldinos mirtis. Ilgesniam laikui netekęs entuziazmo literatūrinei kūrybai, H. jieškojo užsimiršimo politinėse aistrose. 1845 karaliaus pakeliamas į Prancūzijos perus. Tačiau H. buvo romantikas ne tik literatūroj ir gyvenime, bet ir politikoj. Dėl to perų rūmuose ir vėliau senate jam ne labai sekėsi. Neatsižvelgiant į karališkosios valdžios korupciją, savo politinės karjeros pradžioje H. palaikė karaliaus instituciją, nes respublika jo vaizduotėje siejosi su teroru ir anarchija. 1848 pasipiktinęs generolo Cavaignac žiaurumais malšinant darbininkus sukilėlius, H. lemtingai palaikė Liudviko Bonaparto kandidatūrą į prezidentus. Tačiau, kai 1851 Liudviko Bonaparto pastatyta vyriausybė nubaudė poeto sūnų Karolį 6 mėn. kalėjimo už straipsnį nukreiptą prieš mirties bausmę, H. galutinai pasuko į kairę, pradėdamas ryžtingą ir atkaklią kovą už demokratinę respubliką. Po 1851 XII 2 perversmo H. turėjo bėgti į užsienius. Apsigyveno Briuselyje, vėliau turėjo išsikelti į britų Lamanšo salas (Jersey, Guersney). Įsisiūbavusių politinių aistrų įtakoje parašė prieš Liudviką Bonapartą nukreiptą satyrą Napoléon le Petit 1852 ir aštrios pagiežos padiktuotų politinių eilėraščių rinkinį Les Châtiments 1853.

Tremties atskirtas nuo dukters kapo, H. nuolat apie ją galvojo. Tai egzaltavo jo misticizmą. Šio laikotarpio poeto pusiau hipnozinė būklė atsispindi jo eilėraščių rinkinyje Les Contemplations 1856, kurio virtuoziška eiliavimo technika ir neįprastos temos sudarė sensaciją. Šis pasisekimas uždega poetą nauju kūrybiniu įkarščiu. Eiliuotų dramatinių pasakojimų rinkinys Les Petites Epopées 1859 (vėliau pavadintas La Légende des Siècles, t. I) susilaukė dar didesnio pasisekimo. 1861 pradėtas spausdinti 8 tt. romanas Les Misérables, kurie tremties skurdą patyrusiam autoriui suteikė greta garbės dar ir turtą. 1865 pasirodęs žaismingų dainelių rinkinys Les Chansons des rues des bois, neatsižvelgiant į nuostabų eiliavimo meistriškumą, publikai nepatiko dėl temų lengvumo. Toliau sekė romanai Les Travailleurs de la mer 1866, L'Homme qui rit 1869.

H. nepamiršta ir politikos. Kiekviena proga, dažnai sėkmingai, gina pasmerktuosius mirti, svajoja apie Jungtines Europos valstybes, 1869 pirmininkauja Ligue internationale de la Paix et de la Liberté kongresui.

Imperatorius Napoleonas III keliais atvejais bandė palenkti H. savo pusėn, skelbdamas 1851 tremtiniams amnestiją, leisdamas vaidinti H. dramas, bet poeto nepaveikė. 1870 nesėkmingai vystantis karui su Vokietija, Napoleonui III tenka pasitraukti. H. tuojau peržengė sieną, skubėdamas gelbėti priešo užpultą tėvynę, kurios buvo nematęs 19 metų. Jis veržėsi į kovotojų eiles, bet dėl senyvo amžiaus ginkluotos kovos laukas jam liko uždarytas. 1871 II išrenkamas į Assemblée nationale, bet paaiškėjus, kad tautos atstovybės daugumą sudaro rojalistai ir katalikai, H. iš jos pasitraukė. Tuo metu Paryžiuje vyko kovos tarp Komunos ir Versailles vyriausybės. H. smerkė abi šalis už jų vykdomus žiaurumus. Tačiau Komuną nugalėjus, H. tapo nugalėtojų gynėju, stengdamasis kuo didesnį skaičių išgelbėti nuo deportacijų ar mirties. 1876 H. išrenkamas senatoriumi. Jo atkakliai ginamas visuotinės amnestijos projektas senato dešiniųjų daugumos atmetamas, bet jo humanistinės pastangos jį dar labiau išpopuliarina.

Kone kasmet pasirodo jo nauji veikalai: L'Année terrible 1872, Quatre-vingt treize 1874, La Légende des Siècles, 2 tt. 1877, L'Art d'être grand-père 1877, La Pitié suprême 1879, Religions et religion 1879, L'Ane 1880, Les Quatre Vents de l'Esprit 1881, Torquemada 1882, La Légende des Siècles, III, 1883; pastarajame veikale H. lygiai ironizuoja klerikalus (La vision de Dante) ir materialistus (Les Grandes Lois).

Po 1877 rinkimų Trečioji Respublika sutvirtėjo. H. buvo laikomas jos patriarchu ir jam reiškiama pagarba prilygo dievinimui. 1882, 80-jo gimtadienio proga, H. sveikino 600.000 paryžiečių minia.

1883 mirė H. ilgo gyvenimo draugė Juliette Drouet, o po dviejų metų, 1885 V 22, ir jis pats. Didžiam poetui, respublikos kūrėjui, uoliam kovotojui už žmogaus laisvę, nelaimingųjų globėjui Trečioji Respublika surengė laidotuves, kokių Paryžius niekada nebuvo matęs. Jo palaikams priimti buvo atsteigtas Panteonas.

Pasakiško H. populiarumo savo bendraamžių tarpe paslaptis glūdi galbūt daugiau jo politinėj veikloj, negu literatūrinėj kūryboj. Tačiau jo literatūrinis palikimas milžiniškas.

H. dramos, neatsižvelgiant į jų epo didybę ir lyrikos švelnumą, neatitinka šių dienų scenos reiklalavimų. Jo romanai, pagristi skrupulingai ištirta ir objektyvia istorine tiesa, kurią gaubia nuostabaus lakumo autoriaus vaizduotės sukurtų didingų mitų skraistė, išpopuliarino autorių plačiose liaudies masėse, kurios poezijos neskaito ir teatro nelanko. Tačiau tikroji H. didybė glūdi jo poezijoje. Ronsardo XVI a. atnaujinta prancūzų poezija ilgainiui išseko, prarado dinamizmą ir sustingo standriuose Boileau poetikos rėmuose. H. ją išlaisvino, atnešė jai pavasarį, įžiebė naujo gyvenimo ugnį, kuri ir šiandien anaiptol nėra užgesusi. H. galingo impulso įtakoje gaivalingai klestėdama, prancūzų poezija įvairėjo, išsišakojo į Parnasą, simbolizmą, dekadensą, tačiau kiekvienos šių srovių, kad ir labai skirtingų, užuomazgą galima rasti H. kūryboje. Balsėmis turtingos pranzūzų kalbos meistriška moduliacija, ritmo subtilumu, H. pasiekė nuostabaus muzikalumo, kurio grožinis efektas ir šiandieną tebėra neprilygtas. Les Orientales, les Feuilles d'automne, les Voix intérieures, les Contemplations, la Légende des Siècles — nevystą grožinės literatūros žiedai. Visi šių dienų prancūzų poetai, net ir dideli H. priešai, tebėra nuo jo priklausomi ir jam skolingi.

P. Audiat, Ainsi vécut Victor Hugo 1947; *G. Froment-Guiesse,* V. H. 1948 (2 tt.); *J. B. Barrère,* La fantaisie de V. H. 1949–50 (2 tt.); *A. Bellessort,* V. H. 1951; *F. Gregh,* V. H. 1954; *M. Levaillant,* La crise mystique de V. H. (1843–1856) 1954; *A. Maurois,* Olympio ou la vie de V. H. 1954; *F. E. Guyer,* The Titan, V. H. 1955.

G. Ž.–V.

Huidobro Vicente 1893 — 1947) čiliečių poetas ir rašytojas, davęs pradžią revoliucinei poezijos krypčiai, vadinamai kreacionizmu. Pagal ją poetas turįs kurti (crear), vengti betkokių aprašymų ir stengtis su kiek galint mažiausiu tikrovės elementų skaičiumi ir paties poeto išdirbtomis priemonėmis sukurti savaimingą meno kūrinį. H. reikalauja, kad poetas užuot daina-

J. Huysum Gėlės vazoje

vęs rožę, savo eilėraštį parašytų taip, kad ji žydėtų. H. turėjo žymios įtakos ispanų ir ispaniškosios Amerikos literatūrai. Veikalai: Temblor del Cielo 1931, Mio Cid Campeador.

A. Holmes, V. H. and Creationism 1933.

Huygens (Hugenius) Christian (1629 — 1695) olandų matematikas ir fizikas. Daug kartų važinėjo į Angliją ir Prancūziją, o po Nanto edikto panaikinimo grįžo į savo tėvynę. H. pirmas davė mokslišką pagrindą tikimybių teorijai, nustatė tikrą grandininės kreivės ir tautochronos formą, rado cisoidos kvadratūrą, sukūrė evoliutų teoriją. Mechanikoje rado veikiančios į judantį apskritimu sunkųjį tašką išcentrinės jėgos formulą. Optikoje patobulino teleskopą ir padirbdinęs du, anais laikais nepaprasto didumo, padovanojo Karališkajai akademijai Londone. 1655 jis atrado didžiausią Saturno palydovą, apskaičiavo jo apibėgimo aplink Saturną laiką, o taip pat Saturno žiedo dydį. 1656 jis išrado švytuoklinį laikrodį. Išsp. Horologium ocsillatorium 1673, Systema Saturnium 1659, Traité de la lumière, où sont expliquées les causes de ce qui luy arrive dans la réflexion et dans la réfraction du cristal d'Islande. *A.Z.*

Huysmans 1. C a m i l l e (g. 1871) belgų politikas, nuo 1910 parlamento atstovas, flamų laikraščio Volksgazet įkūrėjas. 1925–27 švietimo ministeris, 1936 parlamento pirm., Antverpeno miesto galva. 1946–47 švietimo minsteris, 1947–49 ministeris pirmininkas. 1902–22 II internacionalo sekretorius, nuo 1945 pirmininkas. Išsp. The Stockholm Conference 1918, Four Types 1937, The Works of the Swaen 1944, About Belgium 1944, Letters to a Young Socialist 1945.

2. C o r n e l i s (1648–1727) olandų tapytojas, piešęs gamtovaizdžius ir religinius dalykus. Jo piešimo būdui yra padaręs įtakos Poussin.

3. J o r i s K a r l (1848–1907) prancūzų rašytojas, olandų kilmės. Zola mokinys ir jo įtakoje natūralistinės srovės atstovas. Vėliau palikęs ir impresionistu, nesugebėjo visą gyvenimą atsikratyti jaunystėje turėtos natūralistų įtakos. H. buvo labai emocionalus ir iš prigimties pesimistas. Jo stiliui darė įtakos ir O. Wilde. Po gyvenimo sukrėtimų, paliko kataliku ir jo raštuose buvo paryškinami religiniai motyvai. En route 1895 — grįžimas katalikybėn, A rebours — autobiografinis romanas 1884. Puikios prozos veikalas La cathédrale 1898, L'oblat 1903, Les foules Lourdes 1906. Jaunystės meto natūralistinis romanas Marthe. Buvo Goncourt akad. narys.

Huysum Jan van (1682–1749) olandų tapytojas. Pradžioje piešė išbaigtai puikius gamtovaizdžius. Betgi išgarsėjo vaisių bei gėlių paveikslais, kuriuos piešė aliejiniais dažais ir akvarele. Labai mokamai panaudojo šviesos ir šešėlių efektus.

Huitzipotochli aztekų vyriausias dievas, karo ir saulės dievas. Šventė buvo švenčiama žiemos metu ir aukojamos kraujo aukos. H. garbei pastatytoji Tenochtitlan šventykla buvo didelis architektūrinis aztekų statybos laimėjimas.

Huizinga Johan (1872–1945) olandų filologas (indologas), istorikas ir filosofas. Nuo 1903 dėstė istoriją Amsterdame, vėliau Groningene; nuo 1915 buvo istorijos profesorius Leidene, kur 1933 buvo išrinktas rektoriumi. 1919 parašė veikalą Viduramžių ruduo, vienas iš klasiškų šios persilaužimo epochos atvaizdavimų. Nuo to laiko išleido nemažai veikalų apie Amerikos kultūrą, apie Erazmą, Hugo Grotijų, kultūros istorijos tikslus, gyvenimo idealus istorijoje ir kt., daugiausia nedidelio formato knygos, brošiūros ar straipsniai. Jo studijų svarbiausias klausimas buvo žaidimo rolė civilizacijos istorijoje. Pirmuosius bandymus šitą klausimą svarstyti galima rasti H. pirmoje paskaitoje Amsterdame

J. Huizinga

1903; bendras klausimo ir atsakymo suformulavimas buvo duotas 1933 rektoriaus įžanginėje paskaitoje Apie žaidimą ir rimtį kultūroje. Pagaliau 1938 jis išleido olandų ir vokiečių kalbomis savo pagrindinį veikalą Homo ludens; žaidimas, kaip kultūros elemento studija; paties H. paruoštą anglų laida išėjo tik 1947, jam jau mirus. Skirtingai nuo kitų mūsų laikų istorijos filosofų (Spengler, Toynbee), su jų pesimizmu ir tragizmu, H. laikė, kad kultūra ir civilizacija atsiranda ir plečiasi linksmai ir laisvai, kaip žaidimas, kurį H. supranta plačiai, apimdamas jame ne tik įvairias žaidimo formas, bet ir plačias meno sritis. Nagrinėdamas įvairių tautų kultūros raidą, H. randa visur — mene, literatūroje, moksle, religijoje, filosofijoje, teisėje ir net pačiame kare — žaidimo ryškius elementus. Ypač didelės įtakos žaidimas turėjo antikinio pasaulio pradžioje. Dabartiniais laikais žmonės lyg nustojo kūrybiškai žaidę, ir čia H. mato didelį pavojų kultūrai, tačiau žaidimas dar nėra miręs, ir H. tiki, kad ir dabar ‚kiekvienu momentu, net augštai išsivysčiusios kultūros sąlygose, žaidimo instiktas gali pabusti su visa jėga, pagaudamas ir paskirus žmones, ir mases milžiniško žaidimo apsvaigime'. Šis veikalas yra tiek savotiškas, kad jis tuo tarpu dar nėra pilnai suprastas ir įvertintas, nors nėra abejonės, kad tai vienas iš giliausių ir daug žadančių istorijos koncepcijų. Karo metu H., kaip augštos kultūros ir humanizmo reiškėjas, buvo vokiečių okupantų persekiojamas ir iki Olandijos išsilaisvinimo buvo laikomas koncentracijos stovykloje, o iš stovyklos išlaisvintas greit mirė.

Išsp. Over Hist. Levensidealen 1915, Herfsttij der Middleewen 1919, 71950, Nederlad's beschaving in de 17-de eeuw 1941, America levend en denkend 1927, Erasmus 1924, In de Schadwen van morgen 1935, Im Bann der Geschichte 1943, Homo ludens 1938, Geschonden wereld 1945.

K. Köster, J. H. 1947; *C. Antoni,* Vom Historismus zur Soziologie 1950. *V.St.*

Hula. Senas Havajų ir Velykų salų gyventojų polineziečių šokis, kilęs iš indų šokio ‚mudras'. Europiečiams H. daro erotiško šokio įspūdį dėl siūbavimo per strėnas, ypatingu būdu perkeliant kūno svorį nuo vienos kojos į kitą. Šokio žingsnio nėra, jį atstoja plastiškas rankų bangavimas, gestai ir mimika, turį savo simbolinę prasmę. Tai senas religinis šokis, vėliau išsivystęs į tris rūšis, neporinis, atliekamas vyrų ir moterų, suaugusių ir vaikų, grynąme ore ir gėlių deivės Laka šventyklose. Šokėjai turi ant kaklo gėlių vainikus, ant kojų žiedus iš šuns dantų, moterys dėvi plaušinį (skaidulinį) sijonėlį.

N. B. Emerson, Unwritten Literature of Hawai; The Sacred Songs of the Hula 1909. *J.B.*

Hulbert James Root (g. 1884) amerikiečių kalbininkas, nuo 1907 dėstąs Chicagos univ. Drauge su W. A. Craigie išsp. Dictionary of American English 1938–44.

Hulevičius 1. R o m u a l d a s (m. 1873 Pernaravoje) 1831 sukilimo Lietuvoje dalyvis, emigravo Prancūzijon, kur gyveno Bourges mst. Rusijos valdžiai sumanius tiesti Liepojos–Romnų geležinkelį, tą darbą tvarkė viena prancūzų bendrovė ir H. gavo progos tos bendrovės vertėju grįžti į Lietuvą. Apsigyveno Vilniuje, o 1862 nuomotame dv. Ukmergės aps., paskiau Pernaravoje.

2. V l a d i s l o v a s (apie 1840 Bourges, Prancūzijoje — apie 1912 Vaiguvoje) Romualdo (1) sūnus, gydytojas. Su tėvais iš Prancūzijos atvykęs Lietuvon, lankė čia Vilniaus gimn., o ją baigęs, studijavo Kazanės univ. mediciną. Buvo gydytoju Kostromos gub., paskiau ištremtas į Archangelską ir ten 1886 atgavo gydytojo teises. Iš ten vykdavo kaip gydytojas į Kolos pusiasalio Murmano pakraštį, taip pat vykdavęs ir banginių medžioti. Tuo laiku išsp. knygą Murmanskij bereg. Paskiau tyrinėjo ir N. Žemę Ledinuotame vandenyne. Vėliau buvo iškeltas gydytoju į Suchiničius Kalugos gub., kur parašė ir išsp. knygą Russkaja Laplandija. Pagaliau išsikėlė į Vaiguvą ir ten ligi mirties vertėsi gydytojo praktika.

3. S t e p o n a s (apie 1842 Bourges Prancūzijoje — apie 1920 Vaiguvoje) Romualdo (1) sūnus, Vladislovo (2) brolis. Mokėsi Vilniaus gimn., paskiau Pulavų žemės ūkio akademijoje, kurią 1872 baigęs, stojo į Petrapilio univ. gamtos-matematikos fak., kurį pabaigė 1874. Dirbo kaip agronomas pradžioje Lenkijoje, paskiau Čekavos dvare prie Ariogalos (ligi 1877 XII), Pernaravoje, pas Puziną Panevėžio aps., Pavyduose, 1891–1900 Valuinėje, pagaliau Lančiškėje ir Vaiguvoje. Botanikos ir sodininkystės žinovas, buvo sudaręs didelį žolyną, spaudos draudimo laikais ir vėliau bendradarbiavęs sodininkystės klausimais ir lietuvių spaudoj (Lietuvos Ūkininko kalendoriuje 1893 ir kt.). *Vc.B.*

Hull 1. C l a r k L e o n a r d (1884–1952) amerikiečių behavioristų mokyklos psichologas. Nuo 1930 profesoriavęs Yale univ., H. išvystė plačiai žinomą mokymosi teoriją. H. psichologijos metodas griežtai kvantitatyvinis, siekiąs griežtųjų mokslų tikslumo. Visą savo darbą pagrįsdamas tiksliais eksperimentais gyvulių laboratorijose, H. paskelbė ištisą organizmų elgsenos sistemą, kurioje smulkiai nurodo, kokie veiksniai apsprendžia išmoktų reakcijų stiprumą, patvarumą, kaip tą reakcijų patvarumą matuoti ir t.t.

H. įnašas psichologijon vertinamas labiau kaip mokslinio metodo pavyzdys, ne-

gu darbas, atidengiąs naujus psichologinius faktus. Jo paskelbtos prielaidos ir formulos vargiai galimos pritaikyti sudėtingai žmogaus elgsenai nagrinėti. Žinoma, būdamas behavioristas, H. tvirtino, jog ir sudėtingiausia elgsena pagrinde tėra paskirų akstino-reakcijos junginių suma. Užtat behaviorizmo mokykla H. darbą augščiau vertina, negu kitos.

Išsp. Mathematico-Deductive Theory of Rote Learning: a Study in Scientific Methodology 1940, Principles of Behavior 1943, A Behavior System 1952. *A.Sž.*

2. Cordell (1871–1955) JAV politikas. 1907—21 ir 1923—31 demokratų atstovas kongrese ir 1931–33 senate. 1933–44 valstybės sekretorius. Federalinių mokesčių įstatymų projektų autorius. Būdamas valstybės sekretoriumi, stengėsi su taikingomis tautomis sudarinėti abipusiškumo sutartis, ypač rūpinosi sunormuoti santykius su P. Amerikos valstybėmis. Sugriežtino JAV politiką prieš diktatūrines valstybes. II pas. karo metu T. Rusijos rėmimo šalininkas. F. D. Roosevelto patarėjas Teherano konferencijoje. 1945 Jungtinių Tautų konferencijos San Francisco dalyvis, tais pačiais metais gavo Nobelio taikos premiją. Išsp. The Memoirs of Cordell Hull 1948.

C. Hull

Hull 1. Kingston-upon-Hull, didumo trečias D. Britanijos uostas; 299.400 gyv. (1952). Universitetas, XIV a. Šv. Trejybės bžn. yra didžiausia Anglijoje.

2. Kanados miestas Quebeco provincijoje priešais Ottawą; apie 35.000 gyv. (1955). Popieriaus, medžio ir metalo pramonė.

Humani generis Pijaus XII enciklika, išleista 1950 VIII 12 (Acta Apostolicae Sedis 1950, 42 t., 561–578 psl.), įspėjanti saugotis jau pasmerktam modernizmui artimų nuomonių. Tačiau enciklika nereikalauja iš katalikų mokslininkų nei kultūrinio, nei mokslinio izoliacionizmo, priešingai, skatina mokslininkus į gilų ir nuodugnų naujųjų filosofinių srovių ir jų keliamų problemų studijavimą, žadina į pažangą tiek filosofijos, teologijos, tiek tikslių jų mokslų srityje ir harmoningą asimiliaciją naujųjų mokslo laimėjimų visose srityse. Pasmerkia tiktai tuos, kurie gerai neperpratę paseka naujovėmis, apleisdami katalikų mokslą, kurie savo neapdairumu mokslines hipotezes priima kaip kritiškai įrodytas tiesas, pagaliau tuos, kurie pereidami į dogmatinį relatyvizmą, nublukina apreikštąsias tikėjimo tiesas, jas susilpnindami, ištuštindami iš jų tikrojo turinio, norėdami įglausti į betkokią filosofinę arba religinę sistemą.

C. Boyer, Les leçons de l'Encyclique Humani Generis (Gregorianum, 1950, 21 t., 526–540 psl.); *F. Asensio,* La enciclica Humani Generis y la Escritura (Gregorianum, 1950, 21 t., 540–561 psl.); *M. Flick,* L'enciclica Humani Generis, Vero e falso progresso del pensiero cattolico (Civiltà Cattolica, 1950, III d., 577–590 psl.); *P. Parente,* Il significato storico e dottrinale dell'enciclica Humani Generis 1951. *A.Lm.*

Humanistas (lot.) humanizmo veikėjas, šalininkas, klasikinių kalbų žinovas.

Humaniškumas (lot.) žmoniškumas; padorus santykiavimas su aplinka.

Humanitas VDU stud. ateitininkų pedagogų draugovė, savo pradžią vedanti iš bendrosios stud. ateitininkų draugovės, arba kuopos, įregistruotos 1922 VI 1 (susiorganizavusios 1922 V 24). Nuo 1927 ši draugovė apėmė tik humanitarinių mokslų studentus ir 1930 XI 16 pasivadino H. vardu. Daugiausia nuo tada jon spietėsi matematikos-gamtos fak. stud ateitininkai. Šūkis Duc in altum.

Humaniora (lot. Studia H.) mokslinimas bei auklėjimas, kurio pagrindą sudaro klasikinės filologijos dalykai.

Humanizmas dvasinis kultūros sąjūdis, kur auklėjimo, švietimo ir, aplamai, viso kultūrinio gyvenimo pagrindu laikyta klasikinės graikų ir romėnų senovės mokslo, literatūros ir meno kūriniai. Jis, paprastai, laikomas esminiu reiškiniu tam laikmečiui, kuris vadinamas renesanso vardu, kuriuo prasidėję naujieji laikai. H. vardas paimtas iš romėnų klasikų, pirmoj eilėj iš Cicerono, kurie savų literatūrinių veikalų studijas laikė geriausia asmens švietimo, auklėjimo bei kultūrinimo priemone, atseit, žmoninimo studija (studium humanitatis). Senovės autoriais pasekę, XVI a. italų literatai ėmė vadinti klasikinius kūrinius litterae humanae arba litterae humaniores, ir save vienas kitas pasivadino humanistu. O jau naujaisiais laikais sudarytas terminas humanizmas.

Tačiau H. pradžia nesietina su renesanso laikmečiu, tariant su XIV–XVI a. Juk klasikinės studijos Europoj niekuomet nebuvo pamirštos ir jos nuo pat pradžios glūdėjo jos kultūros pagrinde. Visokeriopa pirmųjų amžių krikščionių kūryba, kaip teologinė, filosofinė, mokslinė ir literatūrinė, būtų buvusi neįmanoma be klasikinės senovės. Pagal ją kūrė bažnytiniai rašytojai ir be jos įtakos išaugo visa patristinė literatūra. Ryšium su barbarų plūdimais ir Romos imp. suirimu smuko klasikinis švietimas, bet jis visai neišnyko. Jį perėmė bažnyčios ir vienuolynai ir puoselėjo savose mokyklose. Švietimas šiose mokyklose rėmėsi vad. septynių laisvųjų menų mokslu (septem artes liberales), pasisavintu iš romėnų ir jų autoriaus Donato gra-

matika buvo visuotinai naudojamas lotynų k. vadovėlis. Pereinamojo laikmečio autoriai, kaip Kasiodoras, Boetius, Izidorius Sevilietis, sukūrė pagal klasikus kaip ir vadovėlius bažnytinėms mokykloms.

Klasikiniam ir, aplamai, visam viduramžių švietimui daug patarnavo VI a. įkurtas benediktinų ordinas. Jo vienuolynai, kaip, pvz., Fuldos, tapo mokslo centrais ir klasikų kūrinių saugotojais. Greta su benediktinais, bet nepriklausomai nuo jų veikę Britų salose ir kontinente airių vienuoliai, taip pat skatino klasikinį švietimą. Pažymėtina, kad šiems vienuoliams nesvetimos buvo ir tada Europoje užmirštos graikiškos studijos. Iš jų tarpo išėjo tokie žymūs mokslininkai, kaip Jonas Skotas Eriugena (m. apie 877), ir Beda Garbingasis (735). Jų paveiktas buvo ir Alkuinas, klasikinio švietimo gaivintojas Karolio D. imperijoje.

Karolio D. įkurtos mokyklos, pirmoj eilėj rūmų mokykla Aachene, paskui Tourso, Reimso, St. Gallo ir Korbi abatijose, daug nuveikė klasikiniam švietimui. Ryškiausiais šio laiko švietimo atstovais laikytini Hrabanus Maurus ir ypač Lupus Servatus, kurie gyvai domėjosi lotynų autoriais.

Karolio D. pradėtasis švietimas nežlugo su jo imperijos suirimu. Jis išliko Prancūzijos mokyklose ir vėl suklestėjo apie XI a. Žymiausias centras pokarolinginio švietimo Prancūzijoj buvo Reimso katedrinė mokykla, kurioj maždaug nuo 980 mokė garsusis Gerbertas iš Aurijako, didžiausias to laiko mokslininkas. Jis dėstė čia visus laisvuosius mokslus, gausiai naudodamas klasikų pavyzdžius ir dar matematiką bei astronomiją. Jis rašė traktatus iš aritmetikos ir geometrijos ir pirmas naudojo astronominius įrankius. Kiek vėliau garsėjo Chartre mokykla su savo mokytoju Bernardu, kuris dėstė laisvuosius mokslus ir garbino klasikus, ypač Vergilijų ir Lucaną. Iš šios mokyklos išėjo anglas Jonas Salisburietis (m. 1180), kaikieno pirmuoju humanistu vadinamas. Jis pažino klasikinius autorius ir juos gausiai naudojo įvairiopoj kūryboj ir ypač pažino Ciceroną ir savo stilium bei kūrybos margumu labai panėšėjo į šį romėną. Jonas Salisburietis rašė laiškus, eiles, istorinio, filosofinio ir politinio turinio veikalus, išmargintus lotynų klasikų citatomis. Pažinęs Šventraštį ir bažnyčios autorius nemažiau už klasikus, jis mokėjo derinti abu šaltinius ir tuo būdu gali būti laikomas krikščioniškojo H. pradininku.

Europos humanistiniam švietimui didžiai reikšmingi buvo antroj viduramžių pusėj imti versti graikų autorių kūriniai. Jie atėjo į Europą daugiausia per arabus ir iš jų kalbos išversti. Maždaug iki XII a. graikiški kūriniai Vakarams tebuvo žinomi nuotrupose, lotyniškai išversti, nes graikiškai čia nemokėta. Europiečiai plačiau gavo pažinti graikų autorius per p. Italijos ir ypač Ispanijos arabus, ir ankstyviausi vertimai Ispanijoj atlikti. Svarbiu vertimų centru buvo Toledo, kur veikė italas Gerardas iš Cremonos (m. 1187), išvertęs bent 71 arabišką veikalą. Per Ispanijos arabus gavo europiečiai pažinti visą Aristotelio filosofiją ir jo tiksliuosius mokslus su arabiškų autorių komentarais. Aristotelio pasirodymas pagyvino Europos filosofiją ir su ja susijusią teologiją. Ji paskatino bažnyčios autorius gvildenti tikėjimo tiesas pagal logiškas premisas. Bet Aristotelis, komentuotas arabo Averroes'o, davė pradžią ir herezijoms ir tuo pačiu pažadino tokius žymius bažnyčios autorius, kaip Albertą D. ir ypač Tomą Akvinietį imti derinti jį su ortodoksiniu bažnyčios mokslu. Iš to ir kilo Tomo Akviniečio Summae Theologiae, atseit, visos teologijos ir jai giminingų mokslų apybraiža, kur Aristotelio filosofija geniališkai sužiesta su nusistojusiu bažnyčios mokslu. Graikų, ypač Aristotelio filosofija davė pradžią vad. scholastikai, t.y. logika pagrįstai teologijai, kuri itin klestėjo nuo XII a. pradėtuose kurti universitetuose.

Didesnis klasikinių studijų suklestėjimas maždaug XIII a. ir jų lyg ‚supasaulėjimas' priklausė nuo ekonominių ir socialinių permainų Europoj. Didieji bendri europiniai įvykiai, kaip kryžiaus karai ir ryšium su jais prasidėję gyvesni prekybos santykiai su Rytais, keitė Europos socialinę ir ekonominę būklę. Ryšium su pagyvėjusia prekyba ėmė kilti miestai. Atsirado šalia dvasininkų ir didikų trečiasis luomas — miestiečiai. Jie ne visai derinosi prie feodalinės visuomenės, daugiau ar mažiau bažnyčios vadovaujamos. Judrūs, daugiau pažangūs miestiečiai linko turėti savaimingą, laisvesnį švietimą, ir tam jie panaudojo klasiką. Švietimo pobūdis kito ir dėl pasauliečių šviesuolių, daugiausia išėjusių iš miestiečių tarpo, atsiradimo. Jie ardė iki šiol dvasiškių turėtą švietimo bei kultūros monopoliją. Minėtas visuomeninis ir kultūrinis pakitimas ryškiausias buvo Italijoj. Čia pirmiausia iškilo miestai su turtingu pirklių, įmonininkų ir bankininkų luomu. Šioj aplinkoj ir atsirado Italijos H. su žymiausiais atstovais, būdinančiais XIV–XVI a. Pirmuoju ir ryškiausiu Italijos humanistu laikomas Francesco Petrarca (1304–74). Jis buvo tremtinio sūnus, gimęs Arezzo mieste ir 9 metų išvežtas į Avignoną, tuometinę popiežių rezidenciją. Dar jaunas moksleivis, paveiktas, tur būt, prancūziško H., entuziastiškai pamilo klasikinę Italiją. Kai Petrarca 1336 pirmą kartą aplankė Romą, jis buvo pri-

trenktas priešybės tarp senovės griūvančių paminklų didybės ir dabartinio miesto skurdo. Jis pasinėrė Romos praeities svajonėse ir ėmė rašyti poemą Africa, kurios niekada nebaigė. Petrarca pelnė garsą ir garbę savo itališkais eilėraščiais — Canzoniere, gilaus patriotinio ir meilės turinio. Už juos liko jis apvainikuotas pačiame Kapitoly laurų vainiku (1341). Petrarca tapo Romos praeities karštas propagatorius. Jis varė propagandą klaidžiodamas po Italiją ir kitus Europos kraštus ir rašydamas savo draugams laiškus. Jis buvo uolus rinkėjas klasikinių rankraščių, įrašų ir monetų. Petrarca buvo palankus bažnyčiai ir uolus Vulgatos ir Bažnyčios Tėvų studiozas. Jam klasikinė senovė visai derinosi su bažnyčia ir turėjo būti šios tarnyboj. Petrarca buvo perdėm egocentrinis žmogus ir klasikinę senovę laikė daugiau asmenine lavinimosi priemone, žmoniškojo švietimosi pamatu. Petrarca gavo H. savo judria ir entuziastinga propaganda daug ir mecenatų. O tai buvo labai svarbu anais laikais, kada tik per turtingus globėjus humanistai galėjo veikti ir įsigyti auditoriją. Tik vadovaujančių miestiečių ir kunigaikščių globojami jie tegalėjo kurti ir mokyti. Iš daugybės Petrarcos draugų garsus tapo vienas — Boccaccio (1313–75), ypač pagarsėjęs savo perdėm libertiniškai parašyta apysaka Decameron. Boccaccio buvo vienas pirmųjų Italijos humanistų, šiek tiek pramokęs graikiškai.

Susidomėjimas graikų kalba buvo reikšminga Italijos H. žymė. Jos pirmieji mokytojai buvo patys graikai iš Konstantinopolio, kurių pirmasis M. Chrisoloras, mokęs Florencijoj 1397–1400 ir kituose miestuose. Jis įsigijo didelio garso humanistų tarpe ir parašė pirmą graikų kalbos gramatiką klausimais ir atsakymais. Be jo, minėtini dar Jurgis Trapezuntius, Teodoras Gaza ir ypač Gemistas Plethon, platonikas ir neoplatonikas, veikęs Florencijoj. Plethono įtakos dėka šio miesto valdovas Cosmo Medici įkūrė Platono akademiją ir humanistas Marsilio Ficino išvertė Platoną į lotynų kalbą. Platono akademija itin klestėjo, valdant jos didžiam globėjui Lorenzo Medici (1469–92), kada pats Platonas tapo tiesiog kulto objektu.

Kiek kitokio pobūdžio akademijos įkuriamos Romoj, Neapoly ir Venecijoj. Romos akademija atsidėjo miesto senienoms tirti ir saugoti. Ji savo tarpe turėjo eilę žymių kardinolų. Neapolio akademija, sumanyta valdovo Alfonso V Aragoniečio (m. 1458), įkurta humanisto Pontiano, rūpinosi daugiau lotyniško stiliaus tobulinimu, atseit, turėjo daugiau literatūrinį pobūdį. Savotiška akademija atsirado Venecijoje, įkurta klasikams, ypač graikų, spausdinti. Ją įkūrė vienas žymiausių Italijoj naujai išrasto knygų spausdinimo meno atstovų — Aldus Manuzius (m. 1575). Jis subūrė savo ‚naujoj akademijoj' eilę graikų ir lotynų mokslų atstovų, kurie rinko, lygino ir tvarkė tekstus, ruošdami juos spaudai. Ši akademija turėjo helenistinį pobūdį: jos įstatai buvo surašyti graikiškai ir susirinkimuose vartota graikų kalba. Ji itin pasitarnavo H., tuoj išspausdindama eilę autorių (kaikuriuos pirmą kartą), kaip Aristotelį, Platoną, Euripidą, Sofoklą, Tukididą. Jų plitimą lengvino mažas formatas, išsiskiriąs iš anais laikais įprastų foliantų, ir, palyginti, pigi kaina.

Humanistai, pradedant nuo Petrarcos, buvo uolūs klasikų rankraščių rinkėjai. Jie jieškojo vienuolynų ir katedrų archyvuose. Jie nesitenkino Italija, bet siekė kitus Europos kraštus. Vienas laimingiausių rankraščių radėjų Europoj laikytinas Poggio, kurijos sekretoriaus pareigose atvykęs į Konstancos bažnytinį susirinkimą (1414). Jis aplankė eilę Švabijos ir Šveicarijos vienuolynų ir juose išrausė nemažą romėnų autorių, kaip Ciceroną, Columelą, Ammianą, Marceliną, Lucretijų, Vitruvijų ir kt. Be lotyniškų, humanistai jieškojo dar ir graikiškų rankraščių, naudodamiesi dažnai kunigaikščių ir pačių popiežių parama. Mat, graikiški autoriai italams buvo savotiška egzotika ir todėl itin geidžiami. Valdovai stengėsi įsigyti juos ir papuošti savo rūmus. Jų pasamdyti humanistai vyko daugiausia į Konstantinopolį ir iš ten vežė rankraščius ir knygas. Rankraščiai virto prekybos objektu ir atsirado verslininkų, kurie supirkinėjo juos, perrašinėjo ir toliau pardavinėjo. Žymiausias verslininkas buvo florentietis Vespasiano da Bisticci (1421–98). Jis turėjo susiorganizavęs gal didžiausią Europoj perrašinėtojų štabą ir tęsė savo verslą iki spaudos paplitimo.

Kartu su rankraščių ir knygų telkimu atsirado ir bibliotekų. Florencijos kunigaikštis Cosimo Medici vienas pirmųjų organizavo jas. Iš jo kelių sudarytų bibliotekų išliko seniausi rinkiniai dabartinėj Mediceo-Laurenziano bibliotekoj. Tame pačiame XV a. gauna pradžią ir Vatikano biblioteka. Jos kūrėju laikytinas pop. Mikalojus V (1447–55), pats žymus humanistas. Jis papildė jau rastą biblioteką naujais rankraščiais, pastatydino jai naujus rūmus ir planavo padaryti ją prieinamą visuomenei. Į šiuos rūmus perkėlė biblioteką Sikstas IV (1471–84), laikomas antruoju jos kūrėju. Jo bibliotekininkas Bartolomeo Platina galutinai suorganizavo ją.

Tos pačios ekonominės ir socialinės sąlygos, kurios padėjo kilti itališkam H., veikė ir likusioj Europoj. Iškilę miestai su trečiuoju luomu slopino feodalinę bend-

ruomenę ir ugdė moderniską, daugiau pasaulietinio pobūdžio visuomenę. Išaugęs miestiečių sluogsnis nesitenkino viduramžiniu scholastiniu švietimu, bet reikalavo laisvesnių, racionalesnių mokslų. Naujosios visuomenės atstovai šių mokslų jieškojo klasikinėj senovėj ir čia sau pavyzdžiu laikė Italijos humanistus. XV–XVI a. nemaža mokslo trokštančių jaunuolių iš įvairių Europos miestų traukė Italijon ir čia mokslo centruose studijavo klasikus, ypač graikų kalbą. Tačiau H. šiapus Alpių, nepaisant itališkos įtakos, turėjo savaimingą pobūdį. Jis buvo daugiau konservatyviškesnis ir klasikinę senovę laikė ne tiek savaimingu tikslu, kiek priemone augštesniam, racionalesniam krikščioniškam švietimui. Europos H. rūpėjo studija humaniora įjungti į philosophia Christi, į renascentia Evangelii. Išsimokslinimas (eruditio) turėjo būti sujungtas su pamaldumu (pietas). Tad šiaurinių Europos kraštų H. buvo tik pagilintas, labiau suaktyvintas viduramžių H. tęsinys.

Aiškiausiai viduramžiškas H. reiškėsi Prancūzijoj. Čia jau XII–XIII a. suklestėjusi riteriškoji literatūra paruošė dirvą krikščioniškam H. Tačiau lemiamą paskatą jis gavo iš Italijos. Vienas žymiausių prancūzų humanistų, išėjusių Italijos mokyklą, buvo Lefèvre d'Etaples (1455-1536). Jis gavo Italijoj progos pažinti iš originalų Platoną ir Aristotelį ir Paryžiuj skaitė paskaitas apie juos. Panaudojo gilų graikų išminčių pažinimą krikščioniškoms tiesoms aiškinti bei šventraščiui gvildenti. Jis rašė Povilo laiškų komentarus, duodamas šalia Vulgatos savo tiesioginį vertimą iš graikų kalbos. Paskelbė taip pat keturių Evangelijų komentarus ir vertė N.Testamentą. Pamaldusis Lefèvre d'Etaples savo pasaulėžiūrą grindė krikščioniškomis tiesomis ir klasikinė senovė jam derėjo joms racionališkai aiškinti. Antras žymus humanistas Prancūzijoj buvo Budė (Budaeus, 1467–1540), didelis graikų kalbos mokovas, parašęs Commentarii Linguae Graecae, labai vertingą graikų oratorių žodynui ir jų teisiniams terminams veikalą. Tas pats Budė įkalbėjo karalių Pranciškų I įsteigti Collège de France (1530), skirtą lotynų, graikų ir hebrajų kalbų studijoms. Čia dėstė eilė žymių klasikų: Turnèbe (1512–65), Lambin (1520–72), J. Dorat (1507–88) ir nelaimingasis E. Dolet (1509–46), Sorbonos apkaltintas ateizmu ir pasmerktas miriop. Prancūzijos humanistai didžiai nusipelnė Romos įstatymų tyrimu. Jie nesitenkino senų, vad. glosatorių komentarais, bet ėjo patys į pirmykščius šaltinius. Didžiausias Romos teisės šaltinių komentatorius buvo Cujacius (Jacques Cujas, 1522–90) ir Corpus Juris Civilis leidėjas Gothofredus (D. Godefroy, 1549–1621), kurio leidinys lig šiol laikomas klasišku.

Iš Italijos gavo impulsą ir vokiečių humanistai. Jų pirmasis buvo Jonas Mueller (1436–76), studijavęs Italijoj graikų kalbą ir tiksliuosius mokslus ir išvertęs Ptolomėją ir kitus autorius. Jis įsteigė Nürnberge observatoriją ir kaiką patobulino astronomijoj. Antras H. pionierius — Rudolfas Agricola (1443–85), mokęsis Italijoj graikų kalbos. Jis dėstė kaikuriuose Vokietijos univ. graikų ir romėnų literatūrą. Agricola pirmas propagavo Vokietijoj klasikinius mokslus, ir jo dėka jie buvo įvesti eilėj universitetų. Italijos pavyzdžiu ėmė kurtis Vokietijoj akademijos, skirtos humanistinėms studijoms plėsti. Didžiausias vokiečių humanistas laikomas J. Reuchlin (1455–1522), mokęsis Bazely, Paryžiuj, Romoj graikų kalbos ir parašęs jos vadovėlį vokiškoms mokykloms. Ryžęsis prieiti prie S. Testamento originalo, jis atsidėjo ir hebrajų kalbai ir garsino ją Vokietijoj. Jis parašė jos gramatiką ir žodyną (Rudimenta Hebraica). Didžios Reuchlino įtakos dėka graikų ir hebrajų kalbos imtos naudoti kritiškoms Šventraščio ir teologijos studijoms. Šios studijos nevisur derinosi su tradiciniu scholastiniu mokslu, ir tuo būdu rengė dirvą reformacijai. Klasikinių studijų didžiausias garsintojas ir kartu reformacijos rengėjas buvo F. Schwarzerd, žinomas Melanchtono vardu (1497–1560). Jis dėstė graikų kalbą Wittenberge ir rūpinosi klasikinių mokslų tobulinimu mokyklose. Jis laikė klasikinius mokslus viso švietimo pamatu ir parašė mokykloms graikų ir lotynų kalbos gramatikas. Pažymėtina, kad jo mokinys buvo ir M. Liuteris, radęs savo mokytojuje artimą bendradarbį reformacinėj veikloj.

Vokiečių H. glūdėjo labiau nei Italijos viduramžiškose tradicijose. Klasika jam buvo ne savaimingas tikslas, bet priemonė teologiniams mokslams pagilinti bei patobulinti. Klasikiniai autoriai davė jiems įrankį kritiškam nusistojusių teologinių tiesų nagrinėjimui ir prieš tradicijas einančiam jų aiškinimui. Tuo būdu vokiški humanistai parengė dirvą reformacijai ir kaikurie jų, kaip Melanchtonas ir Ulrich Hutten (1488–1523), tapo jo pradininkais.

Anglijos H. koncentravosi dvejose mokyklose: Oxfordo ir Cambridge, kur mokė pirmieji humanistai. Vienas pirmųjų humanistinių mokytojų Oxforde buvo Jean Colet (1467–1519), studijavęs Florencijoje Platono akademijoj ir iš Italijos parsinešęs meilę klasikams, ypač Platonui. Išauklėtas konservatyvinėj scholastinėj dvasioj, Colet tačiau vertino klasikinius mokslus teologijai ir stengėsi įdiegti jų meilę savo mokiniams St. Paul kolegijoj, kurios steigėju ir dekanu jis buvo.

Tarp graikų ir lotynų kalbų mokytojų, išėjusių itališkas mokyklas, minėtini W. Gracyn, Th. Linacre, W. Latimer ir W. Lilly, mokę įvairiose kolegijose. Žymiu humanistu laikytinas ir daugiau praktišką politišką savo veikla pagarsėjęs Th. More (1478–1535), autorius veikalo Utopia, kur jis kritikavo savo laiko visuomeninį gyvenimą ir sukūrė idealinės visuomenės paveikslą. Jis didžiai vertino klasikinius mokslus, tardamas juos esant tinkamiausiu ramsčiu ir Bažnyčios tiesoms pažinti.

Nors Anglijos humanistai ir nepaliko tokių literatūrinių pėdsakų, kaip kontinento, tačiau savame krašte išpopularino klasiką ir davė pradžią eilei kolegijų. Be minėtos St. Paul kolegijos, įsikūrė dar Winchesterio, Westminsterio, Charterhouse ir nemaža kitų, kur mokymo pagrindais buvo klasika.

Konservatyvi Ispanija ir turėjo kelis Italijoj mokslus išėjusius humanistus, dėsčiusius krašto universitetuose klasikinius dalykus. Didžiausias krikščioniško H. atstovas laikytinas kardinolas Ximenes (1436–1517), Toledo arkivyskupas, Ispanijos primas ir karalienės Izabelės nuodėmklausys. Jis įsteigė Alkalos univ. su trimis kolegijomis: teologijos, teisių ir kalbų, kurių paskutiniąją skyrė trims kalboms, būtent, lotynų, graikų ir hebrajų, dėstyti. Ximenes, būdamas H. ir jo puoselėjamo kriticizmo įtakoj, net ir bibliniams tekstams taikomo, pavedė Alkalos univ. leisti Biblijos originalius tekstus iš seniausių rankraščių, juos kolecijonuojant, sudarytus. Tuo būdu atsirado įspūdingiausias naujo knygų spausdinimo meno kūrinys: vad. Komplutensinis Polyglotas (1522 pasirodęs). S. Testamentas išspausdintas trimis kalbomis: graikų, hebrajų ir lotynų (Vulgatos tekstas) ir dar priedui Pentateuchas su siriškomis perefrazėmis. N. Testamentas išleistas graikų ir lotynų kalbomis. Tai buvo pirmas nuodugnus ir kritiškas Biblijos tekstų leidinys — H. padarytos tekstinių tyrimų pažangos ryškiausias liudininkas.

Niderlanduose H. prasidėjo sąjūdžiu, vadinamu Devotio moderna, kur stengtasi sujungti krikščionybę su klasikiniais mokslais, daugiau ją pagilinant ir racionalizuojant. Iš Devotio moderna sąjūdžio kilo ypatingas religinis sambūris, vad. Bendro gyvenimo broliai (Fratres vitae communis). Iš minėto sąjūdžio išėjo Tomas a Kempis, žinomo veikalo Apie Kristaus sekimą autorius. Iš jo kilo ir didžiausias humanistas Erazmas Roterdamietis (1467 — 1536). Savo gyvenimu ir raštais Erazmas netilpo Niderlanduose. Jis kūrė ir veikalus skelbė, keliaudamas po Europos kraštus, ir todėl teisingai kosmopolitu laikomas. Daugiausia gyveno Bazely prie savo veikalų leidėjo Frobeno, kur ir mirė. H. jis nusipelnė, išleisdamas eilę graikų ir lotynų klasikų ir atskirais veikalais juos komentuodamas. Jis išleido originalų graikišką N. Testamentą su savu lotynišku vertimu ir jo perefrazės. Be to, išspausdino ir kaikuriuos Bažnyčios Tėvus. Tuo būdu jis jungė H. su krikščionybe, ir todėl laikytinas žymiausiu krikščioniško H. atstovu.

H., būdamas bendras europinis reiškinys, pasiekė ir Lenkiją. Jo centras buvo XVI a. pražydusiame Krokuvos univ. Jo atgarsius užtinkame ir Lietuvoj, pvz. kad ir Vilniaus įkūrimo legendoj, romėniško lietuvių didikų kilimo padavime ir Stryjkovskio žinomoj kronikoj (išsp. 1582), kur nemaža vietos skiriama Romos istorijai ir cituojami klasikai.

R. C. Jebb, The Classical Renaissance (Cambridge Modern History I) 1902; *Allen*, The Age of Erasmus 1914; *Ch. H. Haskins*, The Renaissance in the 12 Century ²1928; *G. Toffa* (in Storia dell' umanesimo) 1933; *G. Highet*, The Classical Tradition 1947; *H. Liebescuetz*, Mediaeval H. in the Life and Writings of John Salisbury 1950. *J.J*

Filosofijoje H. terminas vartojamas įvairiopa prasme. Moraline prasme H. vadinama kiekviena filosofinė žmogaus samprata, pabrėžianti žmogiškosios asmenybės nelygstamą vertę ir skelbianti reikalavimą siekti žmoniškumo (žr.) idealo. Šia prasme suprasto H. priešybe laikoma kiekviena ideologija, slepianti prievartos pateisinimą, remiantis vienokia ar kitokia diskriminacija (rasine, tautine, religine, klasine). Šios prasmės H. terminą išpopularino iškilimas tokių ideologijų, kaip komunizmas, fašizmas ir nacionalsocializmas, kurios paneigė tradicinius žmoniškumo reikalavimus partijos, klasės, tautos ar rasės vardu. Taip vartojamas H. žodis daugiau ar mažiau sutampa su demokratine žmogaus samprata, priešpastatoma totalistinei žmogaus sampratai. Pagal tai, kokia pasaulėžiūra ar politine ideologija grindžiama humanistinė žmogaus samprata, kalbama apie krikščioniškąji, liberalistinį, socialistinį H.

Metafizine prasme H. vadinama žmogaus samprata, laikanti žmogų savita dvasine būtybe, radikaliai išsiskiriančia iš gamtinių būtybių pasaulio. Šia prasme H. priešybė yra materializmas kaip ta pasaulėžiūra, kuri, imdamasi visą tikrovę suvesti į medžiagą, ir žmogų laiko tokia pat gamtine būtybe, kaip visas gyvąsias būtybes. Šia bendrąja prasme H. yra lygus žmogaus dvasinio savitumo išpažinimui, neimplikuodamas savyje nei vienokio, nei kitokio nusistatymo Dievo atžvilgiu. Siauresne prasme H. žodis vartojamas tuo atveju, kai jis tapatinamas su ateizmu, betgi šio netapatinant su materializmu. Isto-

riškai ateizmas paprastai rėmėsi materializmu. Iškilus ateizmo pavidalui, atmetančiam materializmą, imtas vartoti H. žodis kaip lygi priešybė tiek materializmui, tiek teizmui. Šia prasme H. terminą išpopularino J.-P. Sartre plataus atgarsio radusia paskaita apie egzistencializmą (Existentialisme est-il un humanisme 1946).

Specialia mokykline prasme H. dar vadino savo pragmatistinę filosofiją anglas F. C. S. Schiller. *J.G.*

Humbertas žr. Umbertas.

Humboldt 1. Alexander von 1769—1859) vokietis gamtininkas, keliautojas ir geografas. Dar būdamas studentas Göttingene, ištyrinėjo ir aprašė Harco kalnų ir Reino geologinę struktūrą. 1799 drauge su savo artimu bendradarbiu prc. Aimé Bonpland iš Ispanijos fregata Pizarro išplaukė į P. Ameriką. Kelionėj, trukusioj 5 metus, jis ištyrė Teneriffos salą ir, išlipęs Venecuelos Cumanoj stebėjo meteorų masinį kritimą ir tyrinėjo plačias Orinoko upės baseino sritis, aptiko Amazonės ryšį su Orinoko upe. 1801–02 tyrinėjo Magdalenos upyną, Andų kalnus (užkopė Chimborazo ligi 5759 m), Peru atsidėjo astronomijos ir elektros studijoms ir išaiškino guano kaip trąšos reikšmę. Meksikoj ištyrė Popocatepetl vulkaną ir pro Havaną, Philadelphiją ir Washingtoną grįžo į Berlyną. Rusijos caro Mikalojaus I pakviestas, tyrinėjo Uralą, p.v. Sibirą, Altajų ir Kaspijos marias. 1808 apsigyveno Paryžiuje ir, bendradarbiaudamas su ano meto žymiausiais prancūzų gamtininkais (J. Gay-Lussac, G. Cuvier ir kt., ligi 1827 suklasifikavo ir aprašė savo kelionių metu įgytas patirtis 30 tt. leidiny Voyage aux régions équinoctiales du Nouveau Continent. 1827 grįžęs į Berlyną, Prūsijos karaliaus pakviestas diplomatinei tarnybai jo rūmuose, turėdavo dažnai išvykti į užsienį, suskubo parašyti pagrindinį savo veikalą Kosmos (5 tt., 1845–62), kuriuo davė gamtos mokslų sintezę ir fizinį pasaulio aprašymą. Kelionėmis ir raštais tiek išgarsėjo, kad XIX a. pirmoje pusėje buvo laikomas po Napoleono I populariausiu žmogumi Europoje.

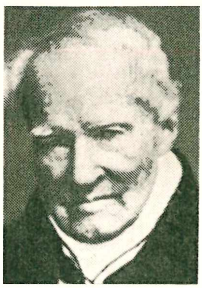

A. Humboldt

R. Borch, A.v.H. 1948; *M. Krammer,* A..v.H. 1954; *H. de Terra,* The Life and Times of Alexander von H. 1955. *A.B.*

2. Wilhelm von (1767–1835) vokiečių kalbininkas, valstybininkas, Vokietijos mokyklų reformos autorius, įžymiausias XIX a. pedagogas-humanistas. H. studijavo Berlyne, Goettingene ir Frankfurte prie Oderio. Jį domino teisių, politiniai ir istoriniai mokslai, kalbotyra, filosofija. Studijų reikalais važinėjo Prancūzijoje, Šveicarijoje, Ispanijoje. 1802–08 Prūsijos pasiuntinys prie Vatikano. Italijoj gyvendamas, susidomėjo Romos ir Graikijos praeitimi. 1809–10, K. Stein kviečiamas, perėmė Prūsijos vidaus reikalų ministerijos švietimo skyrių ir vadovavo jam ligi 1810. Įvykdė nuodugnią mokyklų reformą, pradedant universitetais ir baigiant pradžios mokyklomis. Trejus metus išbuvo Prūsijos pasiuntiniu Vienoj. Kartu su kancleriu K. A. Hardenbergu atstovavo savo kraštui Vienos kongrese. 1819–35 dirbo mokslinį darbą. H. savo veikla ir asmeniu vaizduoja neohumanizmo epochos idealų ir siekimų viršūnę. Su neohumanizmu ir jo laimėjimais prasideda pirmoji vokiečių pedagogikos įtaka Europoje. H. pedagoginė veikla yra glaudžiai susijusi su to meto sunkia vokiečių tautos padėtimi. Prasideda tautos dvasinio renesanso kelių ieškojimas. J. G. Fichte (1762–1814) pasako savo garsias kalbas į vokiečių tautą (Reden an die deutsche Nation), ragindamas vokiečių tautą atgimti ir drauge nurodydamas vieną iš pagrindinių tautinio atgimimo priemonių ugdymą, pagrįstą J. H. Pestalozzi pedagogikos principais.

W. Humboldt

1809 įsteigiamas švietimo skyrius vidaus reikalų ministerijos rėmuose. Ir dešimčiai metų nepraėjus (1817), ši institucija tampa nepriklausoma švietimo ministerija. H., perėmęs minėtojo švietimo skyriaus vadovybę, įvykdė pedagoginę reformą, kuri palietė ne tik visas mokyklas, bet ir jo paties įstaigą.

Pirmiausia jis sudarė mokslinę atstovybę, susidedančią iš filosofų, filologų, matematikų, istorikų, su prof. F. D. E. Schleiermacheriu priešakyje. Pastarosios uždavinys — nustatyti mokyklų administracijos mokslinius principus ir pravesti mokytojų egzaminus.

1810 H. įkūrė Berlyno univ., išeidamas iš gilaus savo nusistatymo, jog universiteto tikslas yra būti laisvo tyrinėjimo ir laisvo mokymo įstaiga, visų mokslinių darbų židiniu. H. padėjo pagrindus autonominei universiteto organizacijai, kuri tapo pirmavaizdžiu visai Vokietijai, o vėliau ir visai Europai.

Būdamas didelės kultūros ir plačių aki-

račių asmenybė, H. siekė pastatyti vokiečių tautai prieš akis visapusiško, pilnutinio klasiško ugdymo vaizdą bei idealą, išreiškiamą trimis žodžiais: individualumas (Individualitaet), universalumas (Universalitaet) totalumas (Totalitaet). Nuo šiol vokiečių gimnazijos paverčiamos klasikinės kultūros židiniais. Nūn graikų ir lotynų kalbų mokymas yra ne tikslas, bet tik priemonė suvokti ir pasisavinti antikinių kultūrų turinui, ugdyti literatūriniam estetinam skoniui, išplėtoti sprendimo ir protavimo galią, pažadinti savyje ir savo tautoje apsnūdusioms kūrybinėms jėgoms, siekiant darnaus ir universalaus ugdymo realizavimo.

H. pertvarko gimnazijų programas. Pagrindinius dėstomus dalykus sudaro: gimtoji kalba, klasikinės kalbos, literatūros, matematika, gamtos mokslai, istorija. Sutvarkomas gimnazijos mokytojų profesinis paruošimas. Įvedami gimnazijos baigimo egzaminai, kurie kiek vėliau (nuo 1834) tampa vieninteliu keliu patekti į universitetą. Savo pedagoginėmis reformomis H. tikėjosi padėti pagrindus naujai kūrybinei erai. Jo įvykdytos mokyklinės reformos atgarsiai, plisdami į Rytus ir Vakarus, nėra nutilę. Mūsų laikais vienas iš įžymiausių W. v. H. pasekėjų ir humanizmo idėjų skleidėjų yra Eduardas Spranger. Pagrindinis humanizmo šulas Naujajame Pasaulyje yra buvęs Chicagos univ. kancleris R. M. Hutchins. Vadinamąjį t r e č i o j o h u m a n i z m o sąjūdį yra paskelbęs vokiečių mokslininkas Werner Jaeger.

W. v. H., Ges. Schriften, herausgegeben von d. Preussischen Akademie der Wissenschaften, 15 Bde. 1904–08; *K. Grube*, Die Idee u. Struktur einer rein menschlichen Bildung 1934; W. v. H.s Bildungsphilosophie 1935; H. u. weltanschauliche Entscheidung, das Problem der Humanitaet; *F. Heinemann*, W. v. H.s Philosophie, Anthropologie u. Theorie der Menschenkenntnis 1929; *E. Eberl*, W. v. H. und deutsche Klassik 1933; *E. Howaldt*, W. v. H. 1944; *W. Jaeger*, Paideia 1933–47; *I. L. Kandel*, Comparative Education 1933; *S. Kot*, Podstawy współczesnej organizacji szkół akademickich 1933; *R. Leroux*, Guillaume de Humboldt 1932; *H. Leser*, Das paedagogische Problem, Bd. II, Die deutsche klassische Bildungsidee 1928; *K. Mueller*, W. v. H. und die deutsche Schulreform 1926; *F. Muessler*, W. v. H.s paed. Ansichten 1908; *R. Newald*, Humanitas, Humanismus, Humanitaet 1947; *A. Paplauskas-Ramūnas*, La Pédagogie aux Pays de langue allemande (Revista Interamericana de Education Nos. 40–43 1950, Vol. IX); *H. K. Quadt*, W. v. H.s Bildungslehre 1951; *J. A. von Rantzau*, W. v. H. 1939; *W. Rehm*, Griechentum u. Goethezeit 1936; *H. Ruediger*, Wesen u. Wandel d. Humanismus 1937; *F. Schaffstein*, W. v. H. 1952; *E. Spranger*, W. v. H. u. d. Reform d. Bildugswesesn 1910; W. v. H. und d. Humanitaetsidee 1930; *G. Toffanin*, Geschichte d. Humanismus 1941; *O. Vossler*, W. v. H. und d. deutsche Natur 1941.

A.P.-R.

Humbolto srovė žr. Jūrinės srovės.

Hume David (1711–1776) skotas filosofas skeptikas, pratęsęs empirinę John Locke filosofiją. H. gimė Edinburghe, studijavo teisę, bet ją metė ir 1734 išvyko į La Flèche, Prancūzijoje, kur prieš šimtmetį mokėsi Descartes. 1737 grįžo į Angliją atspausdinti savo pirmo ir svarbiausio veikalo A Treatise of Human Nature, kuris iš karto nesukėlė jokio dėmesio. Vėliau H. du kartus nesėkmingai mėgino gauti profesoriaus vietą ir kurį laiką buvo bibliotekininku. 1763–65 gyveno Paryžiuje, susipažino su Rousseau ir su juo 1766 grįžo į Londoną, bet dėl nesutarimų išsiskyrė. Nuo 1769 H. galutinai apsigyveno Edinburghe.

D. Hume

H. labiausiai domėjosi ‚moraliniais mokslais', dabar sakytume, psichologija, etika ir sociologija, kuriuos jis laikė visų kitų mokslų pagrindu. Bet ‚moraliniams mokslams' jis norėjo suteikti savitą metodologiją, susidedančią didesne dalimi iš pažinimo teorijos. Ši pažinimo teorija dėl savo revoliucinių išvadų ir pasirodė esąs svarbiausias H. įnašas filosofijos istorijon. Nors H. tikslas buvo konstruktyvus, t.y. pagrįsti visus mokslus, jo pažinimo teorijos išvados dažnai buvo skeptiškos ir atrodė sugriaunančios mokslams betkokį pagrindą. Tačiau tik dalis H. skepticizmo išplaukia iš jo paties prielaidų; kita dalis yra nukreipta prieš racionalistinį išvedžiojimą. Pabrėžęs, jog faktams nereikia racionalistinių įrodymų ir kad tokie bandymai tik veda į skepticizmą, priėjęs prie ‚moralinių mokslų', H. nuo šios rūšies skeptiškų išvadų nusigręžia. Nenusigręžia jis tik nuo metafizikos paneigimo, kurią redukuoja į psichologiją.

H. pažinimo teorija yra empirinė, subjektyvi ir atomistinė. Empirinė ji yra todėl, kad, pasak H., žinojimo turinys susideda tik iš įspaudų (impressions), kuriuos suteikia juslės, ir minčių (ideas), kurios kyla iš įspaudų. Kadangi žinome tik įspaudus ir mintis, pačių daiktų pažinti negalime; jų pažinimas yra subjektyvus. Atomizmą sužadina teigimas, kad ‚niekuomet nepastebime tikrų ryšių tarp atskirų būčių'. Dėl šios prielaidos H. turi išaiškinti, iš kur atsiranda santykiai; jų nagrinėjimas ir užima svarbią vietą H. filosofijoje. Dalį santykių H. atranda minčių asociacijoje, dalį pačiuose žinojimo elementuose, kiti gi yra tik pažįstančiojo subjekto padarinys. Čia paminėtina yra H. priežastingumo santykio kritika. Kritikuodamas racionalistus, kurie teigė, jog racionalus pažinimas kildina teiginius iš daikto esmės a priori būdu, H. nurodo, jog šis kildinimas slepia ankstyvesnę empirinę

pažintį, todėl nesą jokios a priori pažinties. Šį teigimą, šiek tiek susiaurintą, iš H. perėmė Kantas. Bet H. žengia toliau: nerasdamas tarp pojūčių atitinkamo santykio, jis visiškai paneigia ir priežastingumo dėsnį, kuris iš tikro esąs tik mūsų subjektyvus įpratimas. Dėsnio iliuziją sukeliąs dažnas daiktų susidėstymas ta pačia kryptimi. Nagrinėdamas kitus santykius, H. atmeta ir aš, arba sąmonės centro, sąvoką. Čia jis teigia, jog betkuriuo momentu subjektas savyje gali įžvelgti tik paskirus pojūčius, todėl sąmonė esanti tik šių pojūčių pluoštas.

Etikoje, neradęs racionalių argumentų, kuriais būtų pagrįstos moralinės tiesos, H. teigia, jog jas reikia aiškinti natūralistiškai, savanaudiškumo ir altruizmo jausmų rėmuose. Politinėje teorijoje jį paveikė Rousseau: bendruomenė kildintina iš šeimos, politinė bendruomenė kildintina iš reikalo užsitikrinti teisingumą, nors jos tikra pradžia jieškotina sutarty, kurią primetė karai. Valdžia yra tik socialinių reiškinių išdava, todėl ir teisėta jos veikla turi būti siaura. Natūralistinių išvadų H. prieina ir religijos atžvilgiu: tiek stebuklams, tiek Dievo buvimui jis neranda pakankamų įrodymų.

H. racionalizmo kritika padarė įtakos Kantui, pažadindama jį, kaip pats Kantas sakosi, iš dogmatinio snaudulio. Didelės įtakos H. paliko ir vėlesnei britų filosofijai, kuri, išskyrus tik trumpus protarpius, pasiliko empirinė, nežiūrint, kad ji dažnai atmetė kaikurias H. prielaidas, pvz. subjektyvizmą, atomizmą, ar net pozityvizmą. Ypač nauja srovė, loginis pozityvumas, rodo H. didelės pagarbos. H. veikalai: A. Treatise of Human Nature 1739–40, Essays Moral and Political 1741–1742, An Enquiry Concerning the Principles of Morals 1751, Political Discourses 1752, The History of England 1754–61, An Enquiry Concerning Human Understanding 1758, Four Dissertations 1757, Own Life, išsp. The Life of David Hume 1777, Dialogues Concerning Natural Religion 1779.

A. Meinong, Hume-Studien 2 tt. 1877–82; *N. K. Smith,* The Philosophy of David H. 1941; *J. A. Passmore,* H.s Intentions 1952. *V.Dn.*

Hummelauer Franz von (1842 — 1914) austrų jėzuitas, egzegetas, nuo 1903 popiežiškosios Šventraščio komisijos narys ir rinkinio Cursus Sacrae Scripturae bendradarbis, parašęs daugeliui istorinių Šventraščio knygų komentarus. Giliu dalyko pažinimu ir drąsiais sprendimais stengėsi jis suderinti katalikų egzegetų nuomones, kilusias po enciklikos Providentissimus Deus 1893. Tačiau kaikurie jo sprendimai buvo dar nepribrendę ir nepakankamai pagrįsti. Tai sukėlė prieštaravimų jam, ir jis nuo 1908 egzegetiniame darbe nebedalyvavo. Be minėtų komentarų, išleido Der biblische Schöpfungsbericht 1877 ir 1898, Das vormosaische Priestertum in Israel 1899, Exegetisches zur Inspirationsfrage 1904, S. Ignatii de Loyola meditationum et contemplationum puncta 31925.

Humoras (lot. humor) sąmojis, švelnus ko nors pajuokimas, sugebėjimas suvokti ar pavaizduoti, kas linksma, komiška. Kai ironija ar satyra linksta tai, kas tariamai didu ir svarbu, sumažinti, nuniekinti, grynasis H. atskleidžia savo tiesą, siekdamas ‚nieką išaugštinti'. Jis gali svyruoti nuo švelnaus ir lengvo ligi pikto ir kandaus, artėdamas prie satyros ar sarkazmo. H. gali būti išsakomas žodžiu, raštu, dailės ir muzikos kūriniais, veiksmu ir net šokio menu.

Literatūroje H. užtinkamas jau Homero Iliadoj ir Odisejoj. Kartais kiek storžieviškas, kartais sąmojingas juokas, susijęs su aštria siauraprotiškumo ar miesčioniškumo pašaipa, garsiai aidi Aristofano, Plauto, Terencijaus kūryboje, skamba viduramžių vaidinimuose ir anekdotuose, Rablais raštuose ligi pat Gothės Fausto. Sausoku, bet didelės įtakos turėjusiu H. pasižymi anglų rašytojų Fielding, Sterne, Dickens, Jarome ir amerikiečio Mark Twain kūriniai. Shakespeare komedijose jis skardenasi renesanso žmogaus gyvenimo džiaugsmo atgarsiu ir gilios išminties išraiška virsta Cervantes ir Molière raštuose. Vadinamojo filosofinio H., dažnai susijusio su socialine satyra, atstovais laikomi rusų rašytojai Gogol, Leskov, Čechov. Naujųjų laikų literatūroje H. dažniausiai slypi už sąmojingos ironijos, eina drauge su satyra ar žaismingos groteskos pavidalu nukreiptas prieš politinius ir pasaulėžiūrinius priešus, gyvenimo sumechanėjimą ir įvairias visuomenės ydas. Tokio H. randame B. Shaw, Maupassant, A. France, Thomas Mann, Zosčenko ir kt. autorių kūriniuose.

Jau VI a. pr. Kr. H. gyvas graikų dailėje, o visai tvirtą poziciją jis užima vėlesniojo viduramžio grafikoje. XVI a. ir XVII a. jį puoselėjo olandų dailininkai, o XX a. humoristinėm temom kūrė Gulbranson, K. Arnold ir kt. Muzikoj humoristinių dalykų išgirstame R. Strauss, Mozart, Verdi kompozicijose.

L i e t u v i ų h u m o r i s t i n ė k ū r y b a iš seno gaiviu linksmumu reiškiasi mūsų tautosakoj: liaudies dainose, ypač pramoginėse, pasakose, mįslėse. Mūsų liaudies H. daugiausia švelnus, kaip ir liaudies dainos, nors, kaip kiekvienoj tautoj, pasitaiko storžieviškesnių juokavimų. Kadangi pirmieji lietuvių rašto kūriniai yra tikybinė literatūra, tai juose H. garsų beveik neišgirstame. Jis stipriau prasiveržia tik ėmus kurti pasaulietinio turinio veikalus. Mūsų humoristų tėvas bene bus Kristijonas Do-

nelaitis, savo Metuose su žavia šypsena įamžinęs būrų ir ponų išdaigas. Nuo XVIII a. pabaigos humoristinio žodžio tarėjų atsiranda vis daugiau. Štai Pabijonas Butkevičius sukuria humoristinį eilėraštį Sziltas alus ka padarė, Karolius Rimavičius linksmą eilėraštį Balius ubagų, Jokūbas Kurmavičius Atsižegnojimas ir barne Mikola su Arielka, Kajetonas Aleknavičius eiliuotą didaktinį feljetonų rinkinį — Pasakos, pritikimai, veselios ir giesmės ir plačiai paplitusią dainą Šokit gėrę ir negėrę, vienas kitą nusitvėrę, Pranas Stanskis Karczemos paszwentinimas, Pranas Girdvainis girtuoklių gadzinkas Pažitka iš Girtybės. O Antanas Strazdelis ypač gausiai pabėrė humoristinių eilėraščių, kurie vėliau virto liaudies dainomis, pvz.: Ėjo šiaučius per miestelį, Ei, tu, Dieve, viso pilnas, kur padėjai plikio vilnas. Daug šviesaus H. randame vysk. M. Valančiaus Palangos Juzėj, Fromo Gužučio Vargdieniuos ir kt. Net Martynas Jankus ne tik parašydavo linksmų eiliuotų kūrinėlių, bet ir pats juos prie progos padainuodavo. Senesniojoj mūsų humoristinėj literatūroj daugiausia pajuokiamos ano meto aktualios ydos: girtavimas, tingėjimas, prietaringumas, šundaktarystė, šunadvokatystė, muštynės ir pn.

XIX a. pabaigoj ir vėliau, stiprėjant laisvės kovai, H. lietuvių literaturoj įgijo vis daugiau politinio ir pasaulėžiūrinio atspalvio, kol išvirto pilna satyra. Dėdė Atanazas šiurkštoku liaudišku juoku prabyla apie rusų valdininkus, o Vincas Kudirka iš jų juokiasi ypač su didele doza kartumo. Dabar H. tapo skaudžia rykšte svetimiesiems Lietuvos pavergėjams ir saviesiems ‚kinkų drebintojams'. Gal tik Tumo Vaižganto linksmas žodis išliko augštaitiškai giedras, ne toks tiesioginiai kandus. Daug senesnių laikų humoristikos išliko Ivinskio, Jakavičiaus ir kt. kalendoriuose, o paskirų jos leidinių reta.

Nepriklausomybės laikai, sukėlę naują vėją visam Lietuvos gyvenime, davė naują impulsą ir humoristinės literatūros kūrėjams. Perskubus kaimiečio sūnaus miesčionėjimas ir ponėjimas, karjerizmas, pažiūrų kaiteliojimas, biurokratizmas, iš didelio džiaugsmo perdidelis girtavimas, šeimų pakrikimai ir kitos ydos, natūraliai lydėjusios intensyvų laisvą gyvenimą, vis tai naujos temos humoristui. Dabar atsirado visa eilė H. laikraščių: Botagas, Pr. Būdvyčio redaguojama Spaktyva, J. Petrėno Kultuvė, Henr. Blazo ir T. Tilvyčio Kuntaplis. Vieni jų ėjo trumpai, o Kuntaplis virto humoristiniu savaitraščiu ir išsilaikė ligi sovietų okupacijos. Nepriklausomybės laikais iškilo ir visa eilė najų humoristikos kūrėjų. J. Pronskus-Aklasmatė (Magaryčios), Pivoša-Gricius, Pulgis Andriušis ir Liūnė Janušytė garsėjo savo feljetonais, Teof. Tilvytis — humoristiniais eilėraščiais, o prie jų siejosi kiti, prisidengę slapyvardžiais. Vėlesniais Nepriklausomos Lietuvos laikais, okupacijų metu ir tremtyje Pulgis Andriušis užėmė vieną pagrindinių pozicijų mūsų humoristinėje literatūroje, sudaręs lyg naują humoristinį sąjūdį. Jis ne tik pats rašė aktualius feljetonus, bet ir kitus ragino nevengti literatūroj linksmybės. Vokietijoj redagavo humoristinį laikraštį Dievo Paukštelis, išleido feljetonų rinkinį O vis dėlto juokimės ir JAV — humoristinį romaną Tipelis. Lietuvoj ir JAV humoristiką proza rašo Albinas Valentinas, o šmaikščius eilėraščius Aloyzas Baronas (Dr. S. Aliūnas: Valerijono lašai) ir Leonardas Žitkevičius (Runcė Dandierinas: Vilkai ir ilkai, Balys Pavabalys: Vizijos prie televizijos). L. Žitkevičiaus humoristinė kūryba vokiečių okupacijos metu buvo spausdinama pogrindžio laikraščiuose ir dabar ji mėgiama, nes pasižymi puikiu stilium ir didele elegancija. Prie šių humoristinės poezijos kūrėjų priklauso Antanas Gustaitis. JAV jau iš seniau gimdavo ir mirdavo ne vienas liet. humoristinis laikraštis, humoro mėgėjo išleistas. Paskutiniuoju metu balandžio 1 d. pasirodo J. Petrėno senovinė Kultuvė ir kiek dažniau naujai pastoviau įsitvirtinusi Pelėda.

Lietuvių humoristinė literatūra, pradėjusi savo gyvybę primityviom talabuškom, dabar, palyginti, pasiekė didelio temų įvairumo ir augštos meninės formos. *Ant. G.*

Humoreska 1) Literatūroje trumpas, groteskinis linksmos taikingos nuotaikos kūrinėlis, priešginybė satyrai.

2) Muzikoje H. trumpas, laisvos formos ir humoristinio pobūdžio muzikos kūrinys. Pirmą kartą šį pavadinimą pavartojo kompozitorius R. Schumann.

Huonder Anton (1858-1926) jėzuitas, misijų istorikas ir asketinis rašytojas. Vaisingą iškėlė mintį vietinės dvasiškijos paruošimą misijų kraštuose, taip pat gaivino ir plėtė misijų sąjūdį Europoje. Be gausių straipsnių, minėtini jo misiologiniai leidiniai: Jesuitenmissionäre des 17. und 18. Jahrhunderts 1899, Der Einheimische Klerus in den Heidenländern 1909, Zur Geschichte des Missionstheaters 1918, Bannträger des Kreuzes 1913, Der heilige Ignatius von Loyola und der Missionsberuf der Gesellschaft Jesu 1922, Die Verdienste der katholischen Heidenmission um die Buchdruckerkunst in überseeischen Ländern vom 16. bis 18. Jahrhundert 1923. Iš asketinių veikalų minėtinas didelio pasisekimo susilaukęs Zu Füssen des Meisters 4 tt. [12]1922 ir išverstas į 12 kalbų. Po autoriaus mirties išleistas Ignatius von Loyola, Beiträge zu seinem Charakterbild 1932.

Jaunimo pamėgtasis pasakojimų rinkinys Aus Fernen Ländern, kuriam jis pats davė pavyzdį savo beletristiniais pasakojimais, kaip Huronų vado priesaika (Der Schwur des Huronenhäuptlings [18] 1927) arba Die Rache des Mercedariers [111]922. Lietuviškai: Baltoji rožė 1935, Honkongo rastinis 1937, Huronų vado priesaika 1926, Nelauktas kerštas 1935, Su Magelanu aplink pasaulį 1930.

Humperdinck Engelbert (1854–1921) vokiečių kompozitorius. Muzikos mokėsi pas F. Hiller Kölne ir pas F. Lachner bei J. Rheinberger Münchene. 1879 Italijoje susitiko su R. Wagneriu ir buvo jo pakviestas į Bayreuthą asistentu, rengiant Parsifalio operos pastatymą. Vėliau H. apsigyveno Frankfurte, kur dėstė kompoziciją augštojoje konservatorijoje. 1900 Berlyno muzikos akademijoje vadovavo kompozicijos klasei. H. rašė daugiausia operas. Jų žymiausios: Hänsel und Gretel, Die sieben Geislein ir Dornröschen. Savo operoms medžiagą H. ėmė iš vokiečių liaudies muzikos ir pasakų. Ypač su Hänsel und Gretel jis turėjo didelį pasisekimą. Ta opera pirmą kartą buvo pastatyta Weimare 1893.

Humprey 1. D o r i s (g. 1895) amerikiečių modernaus šokio stiliaus kūrėja, choreografė ir šokėja. Ji priklauso ‚creative revolutionist' trijulei, kartu su M. Graham ir Ch. Weidman.

H. šokio kompozicijos pasižymi poetišku tragiškumu, džiaugsmu judesiui ir grynojo šokio kūrimu. H. jieškojo prasmingų žmogiškųjų judesių ir gestų iš vienos pusės ir grynojo šokio iš kitos. Judesių stilius pasižymi trapumu, tikslumu, jų sujungimai charakteringi išjieškotomis kadencijomis ir įvairia rankų laikysena. Muzika visada gerai ir tiksliai išnaudota.

H. augo Chicagoje. Motina buvo gera pianistė. Pirmąsias šokio pamokas gavo iš azartiškos liaudies šokių rinkėjos ir mokytojos Mary Wood Hinman. H., pabandžiusi stepo ir klasikinio baleto, išgirdusi apie Denishawn šokio mokyklą, įstojo į ją 1915. Po dvejų metų sukomponavo Soaring ir Scarf Dance ir visai skirtingą nuo mokyklos stiliaus Sonata Tragica, šokį be akompaniamento.

1928 drauge su Ch. Weidman atidarė studiją New Yorke.

Žymiausi veikalai: 1927 Water Study — išsilukštenęs įdomiame judesių ritme ir sujungime veikalas, paremtas kritimo ir kilimo motyvais; Life of Bee (1929) — naudojant horizontales ir diagonales judesių plokštumas, akomponuojant grupei žmonių, balsais imituojančių bičių zvimbimą; trijų dalių Drama of Motion — grynasis šokis be akompaniamento, simfoninės struktūros; The Shakers — vientisa konstrukcija šokio ir pantomiminių elementų. Tema paimta iš religinės sektos apeigų. With My Red Fires — psichologinė šokio drama, vaizduojanti tironišką meilę, griaunančią žmonių santykius; Theater Piece — linksmas, pilnas pokštų ir triukų veikalas; To the Dance — mažai grupei pavyzdinė grynojo šokio choreografija, laimėjusi Dance Magazin premiją 1938. Race of Life — šokio komedija; Inquest — rečitatuojant Ruskino Sesanne and Lilies ištraukas. Po šio paskutiniojo monumentalaus veikalo ji pasitraukė iš scenos kaip šokėja, bet dirbo toliau kaip choreografė ir mokytoja. Nuo 1944 ji vadovavo José Limón šokio trio, choreografuodama kaikuriuos jų programos šokius, ir vadovauja modernaus šokio skyriui Y.M.H.A. ir Jullayard muzikos mokykloje. 1946 ji sukūrė José Limón šokio grupei poetinę tragediją Lament for Ignacio Sánchez Mejías, pagal García Lorca poemą (muziką specialiai parašė Norman Lloyd), ir puikią komediją The Story of Mankind; Day of Earth — pastoralinės nuotaikos kompoziciją.

Į amerikoniškojo modernaus šokio stilių H. įnešė didesnės judesio rafinacijos ir muzikalumo, poetiškos arba linksmos nuotaikos, grynojo šokio choreografijos.

M. Lloyd, Borzoi Book of Modern Dance 1949.
B.V.

2. G e o r g e (g. 1890) JAV politikas, iš profesijos teisininkas, vadovavęs ekonominėms įmonėms. Nuo 1953 iždo sekretorius.

Humphreys 1. A n d r e w A t k i n s o n (1810–1883) JAV karys, hidrologas. 1850–60 tyrinėjęs Mississipi žemupį ir išleidęs svarbią apyskaitą 1861, plačiai XIX a. naudotą hidraulikų.

2. W i l l i a m J a c k s o n (1862—1949) JAV meteorologas. Oro Biuro (1905–1935) ir George Washingtono univ. prof. Išsp. Physics of the Air 1920, [3]1940, Weather Proverbs and Paradoxes [2]1934, Ways of the Weather 1942, Fogs, Clouds, and Aviation 1943, autobiografija — Of Me – W. J. Humpreys 1947.

Humulus Lupulus žr. Apynys paprastasis.

Humus pūvančios organinės medžiagos dirvožemy, paprastai susitelkusios viršutiniuose sluogsniuose. Skiriama n e u t r a l i n i s, arba s a l d u s i s H., (vok. Mull), kada, pakankamam oro deguonies, šilimos bei drėgmės kiekiui esant ir veikiant žemesniajai gyvijai (bakterijoms, grybams, sliekams ir kt.), organinės medžiagos suira, atpalaiduodamos mineralines dalis, susidarant, be to, puriajai dirvos struktūrai. Šis H., padaugindamas mineralines maisto medžiagas, dar kartu pagerina ir fizines dirvos savybes. R ū g š t u s i s H., kada dėl deguonies bei šilimos nepritekliaus ir nepalankių sąlygų pasireikšti gyvijai, išskiriant grybus, tesama lėto puvimo pro-

ceso, dažnai tad telkiantis storiems organinių medžiagų sluogsniams. Susidarančioms huminėms rūgštims veikiant, mineralinės dalys suplaunamos į gilesnius dirvožemio sluogsnius, kur drėgnesnėse vietose išsivysto traidažemis (ortšteinas). Paviršiuje liekasi palšas, nederlingas dirvožemis, baltžemiu vadinamas. Rūgštojo H. forma bei struktūra miškuose priklauso nuo jų sudėties, amžiaus, skalsumo, drėgmės ir šilimos kiekio. Šio H. miškininkų yra skiriama virš dešimties formų. *A.Rkž.*

Huminės rūgštys pasitaiko humuse, durpėse. H.R. galima pagaminti ir sintezės būdu, būtent iš cukraus, veikiant stipriu chloro vandeniliu, iš lignino arba iš fenolų, pvz. hidrochinino ir pirogallolo, juos oksidinant esant šarminei reakcijai. H. su natrio arba kalio hidroksidais (‚šarmais') duoda juodą tirpinį, iš kurio rūgštys išskiria netirpias humines rūgštis, rudos arba beveik juodos spalvos. *P.Jc.*

Hunai tiurkų padermės nomadų tauta. Pirmiausia aptinkama maždaug dabartinėje Mongolijoje III a. pr. Kr., vėliau pasiekusi Europą ir čia vad. tautų kraustymosi metu siautėjusi nuo Juodųjų jūrų iki Galijos. Anksčiausiai ji minima kinų šaltinių hiung-nu vardu, kai ji grėsė jų imperijai ir kelis kartus buvo į ją įsibrovusi. Nuo jų gindamiesi, kinai pasistatė didžiąją sieną (III a. pr. Kr.), saugojusią šiaurinę imperijos dalį. Tačiau H. nekartą pralauždavo sieną ir naikindavo imperiją. Pagaliau I a. pr. Kr. patys kinai keliais žygiais sudavė smūgį H. ir jų dalį pasivergė. Dėl kinų puolimo vakariniai H. pasitraukė į vakarus ir pasiekė Aralo jūros pakraščius. Čia jie užklupo arijų padermės tautą — alanus, kuriuos jau anksčiau puldinėjo. Per Volgos žemupį jie persikėlė į Europą ir II a. rašęs Ptolemėjas pirmas mini H. (chounoi) vardą, tardamas juos gyvenus tarp Volgos ir Dono.

Pasistūmėję į vakarus, H. susidūrė su, palyginti, augštos kultūros pasiekusią Irano Sasanidų imperija ir iš jos pasisavino aramėjiškos kalbos, kuri tada buvo paplitusi visoje priešakinėje Azijoje iki Gruzijos, abėcėlę. Aramėjų abėcėlė, kombinuota su tiurkišku runišku raštu, tapo H. rašliavos pagrindu.

Įsikūrę Europoje, H. pirmiausia susidūrė su ostgotais, kurie buvo sudarę didelę valstybę, siekusią nuo Juodųjų jūrų iki Baltijos. Jų karalius Ermanarikas H. užpultas nusižudė, jo valstybė buvo sugriauta (375). Po ostgotų valstybės sunaikinimo H. susidūrė su vestgotais, kuriuos valdė karalius Atanarikas. Bandė priešintis prie Dniestro, bet persekiojami panikoje traukėsi iki Dunojaus, kur tikėjosi rasti imperijos apsaugą. Imperijai leidus, bent dalis vestgotų persikėlė per Dunojų (376).

Hunų siautėjimas

Tuo būdu H. susidūrė su romėniškukrikščioniškuo pasauliu, ir jam, kaip iš bažnyčios rašytojų matyti, padarė pasibaisėtiną įspūdį. Jie atrodė kažkokiomis neįprastomis būtybėmis, paties Dievo skirtomis pasauliui bausti, tikromis Dievo rykštėmis. H., būdami neprilygstami raiteliai, ginkluoti kardu, jietimi ir strėle, atrodė romėnams nenugalimi ir jų siautėjimas nesulaikomas. Būdami visai svetimos kultūros ir kovose augę bei grūdinęsi, jie nepažino jokio nuosaikumo kare ir tesuprato vien beribį plėšikavimą, naikinimą ir žudymą. Todėl H. vaizdas krikščionims buvo didžiausių plėšikų, žmonių padermės naikintojų bei žudikų vaizdas. Toks H. krikščionių, o iš dalies ir romėnų pagonių rašytojų sukurtas paveikslas išliko iki mūsų laikų ir paskutinių karų metais taikytas priešams.

Pasiekę imperiją H. bus įsikūrę jos Panonijos provincijoje ir 395 pirmą kartą peržengė Dunojų ir naikino Trakiją. Imperatoriai tuo tarpu stengėsi tvirtinti Padunoji ir didinti Dunojaus laivyną. Kelerius metus H. neužpuldinėjo imperijos. Bet Panonijoje įsikūrę H. išjudino čia nuo seniau gyvenusius germanus, kurie pasileido į Vakarų imperiją. Taip ostgotai, Radagaiso vedami, įsibrovė į šiaurės Italiją ir čia buvo atmušti romėnų su pačių H. talka (405). Kitos 3 giminės (vandalai, svebai ir alanai) pasiekė Galiją (406).

Nuo V a. pradžios H. vėl pradėjo brautis į imperiją. Imperatoriai, negalėdami jų atsiginti, tik duoklėmis stengėsi atsipirk-

ti. Jie vedė derybas su H., siųsdami pasiuntinius pas juos. Pažymėtinos 448 graikų pasiuntinių su H. vestos derybos, kuriose dalyvavo autorius Priskas, palikęs H. karaliaus dvaro aprašymą.

Šiuo metu iškilo garsusis H. vadas Atila (valdė 434–453), pakreipęs H. į didelius žygius. Pirmiausia jis naikino Rytinę imperiją, pasiekdamas net Konstantinopolio apylinkes (445). Tik trigubai padidinę duoklę, bizantiečiai atsipirko nuo H. Po to Atila pasišovė dideliam žygiui — nukariauti Vakarų imperiją, suduodant smūgį Galijai, kur jis tikėjosi sutiksiąs mažiausią pasipriešinimą. Nusiaubęs šiaurinę Galiją, apsiautė Orleaną, kurio ginti atskubėjo romėnų vadas Aetius, buvęs ilgametis Atilos draugas ir 20 metų išbuvęs įkaitu pas H. Atila, pasitraukęs nuo Orleano, liko Aetiaus sustabdytas Katalauno laukuose (spėjama prie dabartinio Chalono miesto), kur įvyko garsus mūšis (451), pasibaigęs be ne kieno pergalės. Tačiau Atila, nepanorėjęs tęsti mūšio kitą dieną, pasitraukė.

Kitais metais Atila žygiavo į Italiją, sugriovė Akvilėją, Milaną, Padovą ir kitus miestus ir rengėsi vykti į pačią Romą. Tuo tarpu atvyko romėnų delegacija su popiežiumi Leonu I priešaky, ir pasitarimų išdavoje Atila pasitraukė iš Italijos. Didžiai sėkmingas Atilos ir popiežiaus susitikimas, jiems susitikus kažkur prie Mincio upės, kurio pasitarimo turinys nežinomas, tapo vėliau apipintas legendomis, kurių viena rado atgarsį ir Maironio eilėraštyje Roma.

Pasitraukęs iš Italijos į Panoniją, Atila netrukus mirė (453). Jo gležna imperija, daugiausia dėl daugybės paliktų įpėdinių tarpusavių kovų, subyrėjo. H. pasklido po įvairius rytinės pietų Europos kraštus, sumišo su kitomis barbariškomis tautelėmis ir išnyko. Tik Dunojaus žemupy, maždaug šių dienų Dobrudžoje, įsikūrę H., drauge su iš Pavolgio V a. atsikėlusiais taip pat tiurkų giminės bulgarais, davė pradžią šių dienų bulgarų tautai.

W. M. McGovern, The Early Empires of Central Asia 1939; *E. A. Thompson*, A History of Attila and the Huns 1948; *F. Altheim*, Attila und die Hunnen 1951; *F. Altheim ir R. Stiehl*, Ein asiatischer Staat 1954. *J.J.*

Hunyadi János (apie 1385–1456) vengrų tautinis herojus, kovojęs su turkais. 1441 Transilvanijos vaivada. 1446 Vengrijos regentas (išrinktas seimo).

Hūns Kārlis Teodors (1831–1877) latvių dailininkas, apkeliavęs didelę dalį Europos studijų tikslais. Ilgesnį laiką buvojo Paryžiuje, kur ypatingos įtakos jo kūrybai padarė Delaroche melodramatiška istorinių siužetų mokykla. Jo kūriniuose vėliau randame ir olandų dailės įtakos. 1871 H. paskirtas Petrapilio dailės akademijos prof. Dalyvavo daugelyje parodų ir tapo

K. Hūns Latvių darbininkas (1863)

populiarus ne tiktai Rusijoje, bet ir V. Europoje. H. laikomas vienu iškiliausių savo laikmečio virtuozų tapybinės ir piešinio technikos srityje.

Hunt 1. Gailard (1862–1924) amerikiečių istorikas. 1887–1909 ir 1917–24 dirbo State Dpt. 1909–17 Kongreso bibliotekoje rankraščių skyriaus viršininkas. Išsp. The Life of James Madison 1902, Life in America One Hundred Years Ago 1914, The Department of State of the United States 1892, redagavo The Writings of James Madison 1900–10 ir Journals of the Continental Congress 1774–1789, XVI–XXVII.

2. James Henry Leigh (1784 — 1859) anglų esejistas ir poetas. Jaunas pradėjo rašyti eilėraščius. Su broliu įsteigė Examiner žurnalą, kuriame skleidė radikalias idėjas. Už princo regento pašaipą buvo nubaustas dviem metais kalėjimo. Išėjęs iš kalėjimo paskelbė The Story of Rimini 1816. Ją sekė kiti poezijos rinkiniai. Nuo 1819–23 leido žurnalą Indicator, gyveno Italijoje, su Byronu leido laikraštį Liberal. Be poezijos, jis dar rašė dramas, romaną, autobiografiją ir daug esėjų. Nors jo poezija pasižymi gilia vaizduojamąja galia ir spindesiu, jo garbė laikosi labiausiai dėl jo esėjų, kurie būdingi šviesia filosofija ir skatina knygų meilę ir visa, kas malonu ir gražu.

3. Richard Morris (1828–1895) amerikiečių architektas, mokslus išėjęs Paryžiuje École des Beaux-Arts, atlikęs studijines keliones po Vokietiją, Italiją, M. Aziją, Egiptą. Architekto darbą pradėjo

prie pastatų, jungiančių Tuileries ir Louvre Paryžiuje. 1855 grįžęs į JAV pagarsėjo žymiais architektūriniais kuriniais, kaip Capitolio praplėtimas Washingtone, Lenox Biblioteka, Presbiterijonų Ligoninė New Yorke, Fogg muzėjus Cambridge ir daugeliu puikių rūmų turtuoliams. Architektų Instituto vienas steigėjų ir pirmininkas, Academie des Beax-Arts, Royal Institute of British Architects narys, Harvardo univ. garbės daktaras, turėjęs dominuojančios įtakos savo laiko Amerikos architektūrai.

4. William Holman (1827—1910) anglų tapytojas, Prerafaelistų brolijos steigėjas ir vienas žymiųjų jos atstovų. Jo piešiniai ne tiek garsūs savo spalvomis, kiek atlikimo technika. Garsiausi jo paveikslai: Pasaulio šviesa, Nekaltybės triumfas, Piemenėlis. Išsp. Pre-Raphaelitism ir Pre-Raphaelite Brotherhood 1905–06.

5. William Morris (1824–1897 amerikiečių tapytojas. Mokėsi Düsseldorfe ir Paryžiuje. H. padarė įtakos Barbizono mokykla, ypač J. F. Millet. 1855 įsikūrė Bostone ir tos mokyklos idealus bei principus plačiai skleidė amerikiečių menininkų tarpe. Pradžioje piešdavo grupinius paveikslus, vėliau pamėgo portretus ir pagaliau pradėjo piešti gamtovaizdžius. Svarbesni paveikslai: Berniukas prie vargonėlių, Mergaitė su kačiuku, Barbizono mergaitė, Mergaitė prie fontano, Maudynė.

Huntington 1. Daniel (1816–1906) amerikiečių tapytojas. 1862–69 ir 1877–91 Meno akad. prezidentas. Nupiešė buities vaizdų, portretų ir istorinių paveikslų (New Yorko prekybos rūmuose).

2. Ellsworth (1876–1947) amerikiečių geografas, tyrinėjęs klimato ir gyvenamosios aplinkos įtaką žmonių kultūrai. Išsimokslinęs Harvardo ir Yale univ. Tyrinėjo Rusijos ir Kinijos Turkestaną, M. Aziją, Meksiką, Centro Ameriką. 1907–45 Yale univ. prof. Žymiausi veikalai: Civilization and Climate 1915, The Pulse of Asia 1907, World Power and Evolution 1919, The Character of Races 1924, The Pulse of Progress 1926, The Human Habitat 1927, Mainsprings of Civilization 1945.

Huntington 1. JAV Virginijos didžiausias mst., prie Ohio upės; 86.353 gyv. (1950). Nikelio pramonė, akmens anglies kasyklos.

2. New Yorko vst. mst. Long Island saloje, 35 mylios į r. nuo New Yorko; apie 45.000 gyv. (1955). H. yra poeto Walt Whitmano gimtinė, vietos istorinės draugijos muzėjus, austrių žvejyba.

Hurd Peter (g. 1904) amerikiečių tapytojas. Tapybos meno mokėsi Pennsylvanijos meno akad. H. ypač pasižymėjo realistiniais išbaigtais Vakarų (JAV) vaizdais bei tipų paveikslais. Piešė iliustracijas, bet

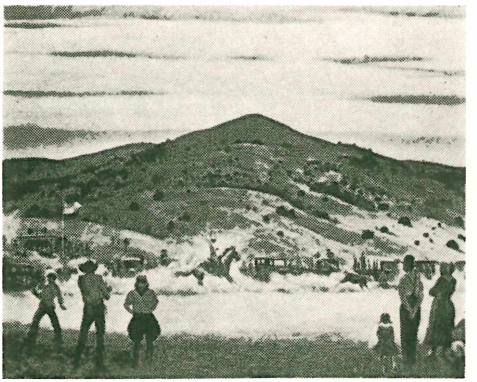

P. Hurd Liepos 4 diena

ypač daug dekoravo įžymių pastatų (New Mexico karo inst.) ir kt.

Huriai žr. Hititų kalba.

Huronai Š. Amerikos indėnų kiltis, priklausanti irokėzų-huronų kalbų šeimai, gyvenanti prie Huronų ež., kuri save vadina Wyandot (saliečiai) vardu, o H. dėl jų plaukų našystos praminė prancūzai. H. minimi nuo 1543, apie 1590 buvo sudarę keturių kilčių sąjungą, jų žmonių skaičius siekė apie 20.000, buvo taikingi ir daugumas pasikrikštiję, bet 1648–50 juos iššudė irokėzai. H. likučiai išsikėlė Ontario ir gretiminių ež. sritysna. H. gyvena luobinėse palapinėse, kurios gana ilgos, turinčios po kelis židinius ir talpinančios kelias šeimas. Jų maistą, be medžioklės ir žvejybos, sudaro dar kukurūzai, pupos, ir saulėgrąžų riebalai. Drabužiams naudoja gražiai paruoštas odas ir kailius; kailiai sudaro ir jų patalynę. H. socialinė ir bendruomeninė sąranga pagrįsta kraujo giminyste, tikrąja ir įsteimine (adoptacine). *A.Mž.*

Hurono sistema, am. Huronian, nuosėdinių uolienų rūšis, susidariusi proterozojinėje eroje Š. Amerikoje. Šios sistemos padermės susideda iš kvarcitų, smiltainių, molio skalūno, arkozės ir kalkakmenio. Jos sluogsniai nepaprastai stori, 4500–6000 m storumo. Jie yra susidarę į v. ir š. nuo Hurono ež., kur anuomet buvo vidaus jūra ir skirstomi į 3 serijas: viršutinio H. (animikeno), vidurinio H. ir apatinio H. Vidurinėje serijoje randama seniausio ledynų laikotarpio pėdsakų. H.S. sluogsniuose susidarė didžiuliai geležies rūdos (geležies karbonato) ištekliai, duodą apie 80% viso Augštutinio ež. rajono geležies rūdos kiekio; juos suplovė požeminis vanduo. Viršum H.S. susidariusi Keweenawano sistema.

Hurt Jakob (1839–1907) estų kalbininkas ir folklorininkas. Estų tautinio atgimimo veikėjas. Pirmosios estų gimn. vienas steigėjų. 1870–83 estų rašytojų drau-

Sen. Lietuvos Lenkijos husarai

gijos pirmininkas. Didžiausias H. nuopelnas yra suorganizavimas kolektyvinio tautosakos rinkimo. H. suorganizuoti rinkėjai surinko 158 tomus tautosakos, kuri yra saugoma Tartu tautosakos archyve. Iš to didelio lobio H. teišspausdino mokslišku pagrindu parengtą Monumenta Estoniae antiquae–I–Carmina popularia. Šį darbą išspausdino Suomių literatūros d-ja Helsinkyje. Jis pats išsp. du tomus liaudies dainų rinkinio Senieji gusli 1875–86. *P.Ar.*

Hurtado de Mendoza Diego (1503–1575) ispanų rašytojas, diplomatas ir atstovas Triento pasitarimuose. Išvertė į ispanų k. Aristotelį ir parašė Granados karo istoriją Guerre de Granada, Lazarillo de Tormes.

Hurtelius Jonas (apie 1610 Ragainėje—1666 ten pat) lietuviškai buvo vadinamas Urteliu. 1623 stojo į vidr. mokyklą, ją baigęs, 1627 stojo į Karaliaučiaus univ. 1635 paskirtas lietuvių kunigu į Ragainę ir čia dirbo ligi mirties. H. buvo vienas svarbiausiųjų D. Kleino padėjėjų šiam ruošiant savo 1653 išleistą lietuvišką gramatiką. Buvo sudaręs rinkinį lietuviškų giesmių, iš kurio 27 Kleinas buvo įdėjęs į savo 1666 giesmyną. Buvo surašęs lietuvių kalbos žodynėlį, kuriuo, jam gyvam dar esant, naudojosi T. Lepneris. Rankraščiu dingo ir jo parašyti lietuviški katechetiški klausimai.

Prabočių Anūkas, M. Lietuvos buv. rašytojai 1920; *Vc. Biržiška,* Senųjų liet. knygų istorija I 1953.

Hurter Hugo Adalbert (1832–1914) austrų jėzuitas, teologijos prof. Innsbrucke. Išsp. Nomenclator literarius theologiae catholicae theologos exhibens aetate, natione, disciplinis distinctos 5 tt. [3]1903–1913, Theologiae dogmaticae compendium 3 tt. [12]1909, Medulla theologiae dogmaticae [8]1908; be to, išleido dar SS. Patrum opuscula selecta 54 tt. 1868–92, Leonardi Lessii De summo bono et aeterna beatitudine 1869 ir kt.

J. Hillenkamp, P. Hugo Hurter C. J. 1917.

Hurwitz Adolf (1859–1919) vokiečių matematikas. 1884–92 matematikos prof. Karaliaučiuje, vėliau Züriche. Savo disertacijoje (Math. Annalen, 18 t., 1881) parodė labai gražų tiesioginį perėjimą nuo Eisensteino eilučių į vadinamąsias ‚q' formulas (invariantai g_2 ir g_3). Išsp. Math. Werke 1932–33.

Husaras (vengr. huszár) lengvosios kavalerijos rūšis, atsirado Vengrijoje. Karalius Motiejus Korvinas 1458 suformavo ypatingą pasienio apsaugą nuo turkų. Vengrijos bajorija turėjo duoti vieną bajoraitį su visu apginklavimu ir apšarvavimu nuo 20 bajorų. H. nešiojo turtingą tautinį apdarą. Vengrijoje H. ilgą laiką tarnavo kaip pasienio apsauga. Per 30 metų karą H. buvo pašaukti į karą, iš jų buvo suformuoti raitijos pulkai. Kautynėse prie Breitenfeldo 1631 Tilly turėjo 5 H. pulkus. Karalius Steponas Batoras įvedė H. į reguliarią kariuomenę Lenkų-Lietuvių valstybėje. H. galėjo tarnauti tik ponai ir augštieji bajorai. H. buvo ginkluoti ilgomis jietimis su vėliavėlėmis (fliugeriais), nešiojo didelius sparnus, pritvirtintus prie šarvų. H. išsilaikė iki Lietuvos-Lenkijos valstybės žlugimo. Austrijoje H. atsirado 1688. Prancūzijoje 1687. Revoliucijos laiku Prancūzijoje buvo jau 14 H. pulkų. Prūsuose ir Bavarijoje pirmieji H. daliniai buvo suformuoti XVIII a. pradžioje. Anglijoje pirmieji H. atsirado 1806. Rusijoje 1650. Neprikausomosios Lietuvos laikais pirmieji H. atsirado 1919 I 11, tačiau vadinosi ne H., bet gusarais. *O.Ur.*

Husarževskis Tamošius (1732–1807) Vilniaus univ. prof., istorikas ir kritikas. 1752 liko įšventintas kunigu, įstojo į misionierių ordiną. Diecezinės Vilniaus kunigų seminarijos regensas. 1766, vysk. Masalskiui pageidaujant, parašė Książka jubileuszowa na dyecezye wileńska. Parašė kritikos veikalą apie Condillacą. 1783–1805 dėstė visuotinę istoriją Vilniaus univ. Išspausdino Tractatus de santa Scriptura 1798.

J. Hus

Husas Jonas (Hus Jan, 1371–1415 čekų kunigas, Prahos univ. prof., garsus pamokslininkas, apkaltintas herezija ir sudegintas lauže. Jis gimė, turbūt, Husineco k. (iš čia sutrumpintas vardas Hus), p. Čekijoje, neturtingoje ūkininkų šeimoje. Panorėjęs

Lietuvos husarai

tapti kunigu, stojo į Prahos univ., kur studijavo, užsidirbdamas sau duoną patarnavimu bažnyčiose. 1393 jis pasiekė filosofijos mokslų (artes liberales) bakalauro ir 1396 magistro laipsnius. Siekdamas kunigystės, jis įsigijo ir teologijos bakalauro. Netrukus (1398) H. tapo univ. dėstytoju. Čia jis, matyt, prasikišo savo sugebėjimais, kad 1401 jau renkamas filosofijos fak. dekanu. Apie tą laiką jis gavo kunigo šventimus ir netrukus kviečiamas pamokslininku į vad. Betlėjaus koplyčią.

Betlėjaus koplyčia, nors pagal didumą jai tiko geriau bažnyčios vardas (joje galėjo tilpti 1000 ar net 3000 žmonių), atsirado iš XIV a. Čekuose, kaip ir kituose kraštuose, prasidėjusio sąjūdžio, kur siekta tyresnio, gilesnio religingumo, moralinės reformos, nenukrypstant nuo perdaug išorinėse formose įklimpusios, sustingusios bažnyčios. Koplyčios fundatoriai, kilę iš Prahos miestiečiai, skyrė ją pirmiausia plačiųjų masių religiniam švietimui ir testamentu įsakmiai patvarkė, kad joje turi būti sakomi du pamokslai kas sekmadienį ir kas šventadienį liaudies (atseit, čekų) kalba. Joj turėjo būti pamokslaujama moralinės-religinės reformos dvasioje, o tai kaip tik atitiko H. polinkius.

Pats kilęs iš liaudies, jis gerai pažino jos linkimus ir mokėjo derintis prie jos. Jis tapo nepaprastai populariu pamokslininku. Jo liaudiška, atvira, gyva ir vaizdinga kalba žavėjo klausytojus ir darė jį itin garsų. Į išgarsėjusį pamokslininką H. atkreipė dėmesį ir karališkieji rūmai, ir jis tapo karalienės Zofijos nuodėklausiu. Pamėgo jį ir arkiv. Zbynek, kad net bažnytiniuose susirinkimuose jį kvietė sakyti pamokslus.

Pagal anų laikų reformininkų siekimus, kurie buvo nukreipti prieš supasaulėjusią hierarchiją, H. ir nevengė liesti dvasiškių palaido gyvenimo, jų prekiavimo šventais dalykais, kaip atlaidais, relikvijomis, kelionėmis į vad. stebuklingąsias vietas ir kt. Eiti jo tautiečių reformininkų pramintu keliu H. smarkiai pakurstė anglo Wicklifo mokslas, kurį atneštą į Čekiją jis žymia dalimi pasisavino. Wicklifo mokslas, kuris tarė bažnyčią esant ‚išrinktųjų tikinčiųjų bendruomenę' (universitas fidelium praedestinatorum), neigė jos hierarchiją, net popiežiaus primatą ir ypač transsubstanciacijos dogmą, tapo iki tam tikro laipsnio ir H. mokslu. Tad savo garso dėka H. pasidarė lyg Wicklifo herezijos promotoriumi Čekijoje. Herezijai kerotis padėjo dar bažnytinė schizma (nuo 1378), kai atsirado du popiežiai ir vėliau (nuo 1409) net trys.

Kai Wicklifo mokslas ėmė plisti Čekijoje, Prahos arkivyskupijos kapitula pavedė univ. pasmerkti 45 herezijos punktus 1403, tačiau univ. nieko nerado juose klaidingo ir jų nepasmerkė, nors daugumas ir nutarė neplatinti, nekartoti nei viešai, nei privačiai tų punktų ir jų nemokyti. Tuo būdu Wicklifo herezija nebuvo sukliudyta. Po kelerių metų (1408) įsikišo karalius Vaclovas, pasišovęs apvalyti kraštą nuo herezijos prieš susirenkant visuotiniam Pisos sinodui. Jis ir arkiv. Zbynek drauge sušaukė Prahos univ. čekų naciją ir pravedė du nutarimus: 1. filosofijos bakalaurams draudžiama skaityti kaikurie teolo-

giniai Wicklifo raštai ir 2. joks univ. narys čekas nepritars ir negins tų Wicklifo punktų, kurie yra heretiški, suvedžiojantieji ar įžeidžiantieji. ‚Paskutinis nutarimas', matyt, buvo padarytas taikantis prie tų, kurie nelinko visai pasmerkti Wicklifo mokslo. Šių tarpe buvo ir H. Bet arkiv. Zbynek toliau ėjo. Nors jis kapitulos sinode ir pripažino, kad krašte nėra herezijos, tačiau apsisaugoti ateičiai liepė sunešti Wicklifo raštus. H., būdamas dar vis ištikimas bažnyčios sūnus, atidavė reikalaujamus veikalus, nors anglo heretiko paveiktas ir nesiliovė per pamokslus vainoti dvasiškių ir kelti aikštėn kaikurių Wicklifo pasmerktų minčių. Tuo būdu jis erzino dvasiškiją ir patį arkivyskupą.

Kivirčą dar painiojo popiežiška schizma ir karaliaus įsikišimas į ją. Dėl planuojamo naujo bažnytinio susirinkimo schizmai pašalinti karalius Vaclovas, kardinolų paragintas, sumojo užimti neutralią poziciją abiejų popiežių atžvilgiu ir atsisakyti nuo Romos Grigaliaus XII, kurio klausė Čekijos bažnyčia. Lyg atramą prieš bažnyčią karalius panūdo gauti univ. pritarimą. Bet univ., kur pirmavo 3 vokiškos nacijos prieš vieną čekų, palankią karaliui, nelinko pritarti karaliui. Tada karalius garsiuoju Kuttenbergo (Kutna Hora) dekretu 1409 I 18 davė čekams 3 balsus ir 3 vokiškoms nacijoms tepaliko 1. Įsižeidę vokiečiai apleido Prahą ir davė pradžią Leipcigo univ. Prahos univ. gavo čekišką pobūdį. H. tapo jo rektoriumi, kas dar padidino jo garsą ne tik pačioje Čekijoje, bet ir užsieniuose. Jo vardas pasidarė garbingas ir Lenkijoje, kad Jogaila per ypatingą pasiuntinį pranešė jam apie laimėtą Tannenbergo mūšį.

Tad jo su tuo pačiu įkarščiu sakomi pamokslai Betlėjaus koplyčioje, reikalaujantieji moralinės reformos, ir nukreipti prieš supasaulėjusią dvasiškiją, buvo itin įtakingi. Kai H. nepaklausė arkivyskupo perspėjimo liautis sakius tos rūšies pamokslus, jam uždrausta pamokslauti Betlėjaus koplyčioje. Kai H. nepaklausė arkivyskupo, jam buvo mesta ekskomunika ir kadaise į kuriją nunešti Wicklifo raštai iškilmingai sudeginti. H. vėl šaukėsi popiežiaus, kur kratėsi jam prikišamu klaidingu Wicklifo mokslu ir prisipažino gerbiąs popiežiaus pirmenybę. Nepaisant to, jis buvo pakviestas vykti į popiežiaus kuriją pasiteisinti ir nepaklausęs buvo ekskomunikuotas. Tuo tarpu mirė Zbynek ir kivirčas su Prahos kurija tuo galėjo baigtis.

Tragiškam H. likimui nemaža reiškė jo konfliktas su pačia popiežiaus kurija — vienu iš trijų popiežių, Jonu XXIII. Progą kivirčui davė šio paskleista indulgencijos bula (1411), pagal kurią turėjo būti renkami pinigai popiežiaus paskelbtam kryžiaus karui su jo priešu — Neapolio karaliumi Vladislovu. Kai indulgenciniai pinigai imta rinkti Čekijos bažnyčiose, H. pradėjo atkaklią kovą žodžiu ir raštu prieš prekybą atlaidais. H. kova žadino tikrus sąmyšius visuomenėje, ir atlaidų skelbėjai buvo sutinkami su pajuoka ar net puolami. Tačiau karalius, sambrūzdžio nepakęsdamas, ir univ. teologijos fak. palaikė atlaidų skelbimą ir smerkė H., prikišdami jam viklifizmą. H. vėl susilaukė ekskomunikos iš Romos (1412). Ekskomuniką lydėjo interdiktas Prahai, ir tai privertė H. pasitraukti į savo gimtinės apylinkes, kur jis praleido pusantrų metų ir parašė geriausius savo veikalus lotynų ir čekų kalbomis.

Šiuo H. ir čekų bažnyčios kivirčo metu naujai (1410) išrinktas vokiečių (Romos) karalius Zigmantas sumanė šaukti naują bažnytinį susirinkimą Konstancoje. Numatydamas, kad jam teks ir Čekijos sostas (nes anuometinis valdovas Vaclovas buvo bevaikis), jis panoro matyti šį kraštą apvalytą nuo herezijos. Tad Zigmantas paragino H. vykti į Konstancą ir pačiam susirinkimui pasiteisinti dėl jam prikišamos kaltės. Ypatingu vad. geležiniu raštu Zigmantas garantavo kelionės saugumą (nors šis raštas H. pasiekė, jau jam nuvykus į Konstancą). Buvęs giliai įsitikinęs ginąs pirmykštį bažnyčios mokslą ir nesąs susitepęs herezija, priėmė Zigmanto pasiūlymą, pasiryžęs augščiausiame bažnyčios forume atskleisti savo įsitikinimus. Čia jis tikėjosi turėsiąs vien disputą tikėjimo klausimais, o ne teismą, kur galėtų būti pasmerktas, nors, iš kitos pusės, H. buvo pasiryžęs sutikti ir mirtį dėl savo įsitikinimų.

Vos atvykęs į Konstancą (1415 XI 3), H., daugiausia tautiečių, kaip teologijos fak. nario Stepono Paličo ir kapitulos atstovo Mykolo, pravardžiuoto ‚de Causis' pastangomis buvo kardinolų apkaltintas herezija ir įmestas į kalėjimą. Nors Zigmantas, nesitikėjęs H. tokio likimo, ir bandė gelbėti jį, tačiau, kardinolų pagrasintas susirinkimo nutraukimu, nusileido, palikdamas jį susirinkusiųjų valiai. Pasaulinės valdžios apleistas, H. atsidūrė bažnytininkų valdžioje, ir jų buvo kalinamas ir kamantinėjamas iki mirties. Ilgai jis prašėsi leidžiamas aiškintis visuotiniam susirinkimui, kas jam buvo leista vos 1415 VI. Kai per dramatiškus posėdžius H., nors ir smarkiai puolamas, naudojant iš jo raštų, ypač iš de Ecclesia, sudarytas tezes, visdėlto nepriverstas prisipažinti heretiku, jis buvo pasmerktas, o jo raštai nuspręsta sunaikinti. Jis atiduotas pasaulinei valdžiai, atseit, Zigmantui nubausti. Pagal anais laikais heretikams visuotinai taikomą bausmę jis buvo sudegintas ant laužo. Naujausias H. veikalų leidinys yra V. Flajšhans, Opera omnia, 3 vol., 1903–08.

E. J. Kitts, Pope John XXIII and Master John H. of Bohemia 1910; *W. N. Schwarze,* J. H. 1915;

K. Krofta, J. H. (Cambridge Medieval History, 8 t.) 1936; *R. R. Bets*, English and Czech Influence on the Hussite Movements (Transaction of the Royal Hist. Soc. 21) 1939; *M. Spinka, J.H.* and Czech Reform 1941; ('') Advocates of Reform 1953; *F. Lützow*, The Life and Times of Master J. H. 1909. *J.J.*

Husitai Huso pradėtos bažnytinės reformos šalininkai Čekijoje ir kelis dešimtmečius buvę čekiško tautinio sąjūdžio dalyviai. Jų veikla prasidėjo Huso mirtimi, kuri smarkiai sujaudino čekus, laikiusius Husą tyriausio bažnyčios mokslo skelbėju ir neteisingai Konstancos sinodo pasmerktą. Ryškiausiai stojo prieš Huso pasmerkimą čekų didikai, kurie patys, be karaliaus šaukimo, susirinkę į seimą (1415 IX 2), nusiuntė Konstancos sinodui protestą (protestatio Bohemorum) net su 452 antspaudais. Didikai garbino Husą ir smarkiai prieštaravo sinodui jo pasmerkimą. Taip pat ir plačiosios masės tiek miestuose (ypač Prahoje), tiek kaimuose, dar paties Huso pamokslų sužavėtos ar kitų pamokslininkų pakurstytos, nuoširdžiai pamilo jo mokslą. Husitų ryškiausiu išviršiniu požymiu, skyrusiu juos nuo senosios bažnyčios, buvo komunija abiem pavidalais (sub utraque specie). Iš čia jie gavo utrakvistų vardą. Dėl antro komunijos pavidalo (vyno kielike) jie vadinti dar kalikstinais (iš lot. calix ‚kielikas'). Šiaip jie nekuo skyrėsi nuo katalikų. Pripažino visus 7 sakramentus, skaistyklą, šventųjų garbinimą, mišių auką mirusiems ir kt. Jie tereikalavo laisvo Dievo žodžio skelbimo pagal Šv. Raštą, dvasiškių neturto ir valstybinio persekiojimo sunkiai (mirtinai) nusikaltusiems. Šie 4 utrakvistų reikalavimai, formuluoti netrukus (1417) keturiuose Prahos artikuluose, virto jų ilgos kovos programa.

H., atsipalaidavusiems nuo katalikų bažnyčios hierarchijos, trūko vienybės. Jų tarpe radosi sektos. Žymiausia sekta kilo tarp H. kaimiečių toje pietinės Čekijos vietoje, kur Husas, apleidęs Prahą 1412–14, gyveno. Jo sekėjai kaimiečiai paprastai rinkdavosi pamaldų kalvotose vietose, kurios virto lyg šventovėmis. Ant vienos kalvos jie įsisteigė sau miestą, kuriam davė biblinį Taboro vardą. Nuo jo ir patys sektantai imti vadinti taboritais.

Taboritai — fanatiška H. sekta, užsikrėtusi chiliazmo slogučiu, atseit, laukusi greitos pasaulio pabaigos, kada po jo sunaikinimo būsianti tūkstantmetinė Kristaus karalystė, kurioje viešpatausianti taika ir nebūsia nuodėmės. Iš 7 bžn. sakramentų jie tepripažino 2: krikštą ir komuniją. Atmetė skaistyklą, Marijos kultą, šventųjų garbinimą, ausinę išpažintį ir kt. Komuniją, žinoma, abiem pavidalais, linko dalyti net vaikams po krikšto. Savo radikalizmu taboritai ėjo taip toli, kad skelbė bendrą nuosavybę ir baudžiavos panaikinimą. Bet jų komunistiniai siekimai jau todėl buvo tuščia deklaracija, kad jie per savo vadovą Petrą Chelčickį reiškė ištikimybę pasaulinei valdžiai net ir tuo atveju, kada ji jiems priešinga būtų.

Jogailos ginčas su husitais
(paveikslas pieštas XV a. Krokuvos katedroje)

H., pradžioje buvę grynai tikybinė srovė, ilgainiui gavo karišką pobūdį ir iškėlė garsiuosius vadus. Jų žymiausias buvo Jonas Žižka (1376–1424). Jis kilimo iš žemesnės diduomenės tarpo ir tarnavo kariu įvairiems krašto didikams. Buvo atvykęs į Lenkiją ir Jogailos samdiniu dalyvavo Tannenbergo kautynėse. Pagaliau tarnavo savo karaliaus Vaclovo rūmininku. Susibūrus taboritams, Žižka ėmė jiems vadovauti ir išplėtojo savo karišką genijų karuose su Zigmantu Luksemburgiečiu.

H. kivirčas su karaliumi Zigmantu kilo iš jų priešinimosi Konstancos sinodui, kurio klusniu valios vykdytoju jis tapo. Akivaizdoje didikų protesto ir visuotinio čekų tautos sujudimo ryšium su Huso pasmerkimu Zigmantas siuntė čekams laiškus, kuriais stengėsi atgrasyti juos nuo herezijos ir ragino paklusti bažnyčiai. Veltui ir sinodas kvietė didikus, pasiuntusius 1415

IX 2 protestą, atvykti pasiaiškinti dėl herezijos kaltės. Nepaisant to, H. pasidarė tiek galingi Prahoj, kad karalius Vaclovas davė jiems 3 bažnyčias, kur jie galėjo priiminėti komuniją abiem pavidalais. Pasireiškus H. skirtingiems mokymams, jie sugebėjo sušaukti sinodą Prahoj, ir jame paskelbė jau minėtus 4 artikulus.

Akstinu H. kovoms su karaliumi Zigmantu buvo jų sambrūzdis Prahoje (1419 VII 30), pažadintas entuziastingo pamokslininko Jono Želivskio. Šis, buvęs premonstratiečių vienuolis, tą dieną sakytame pamoksle kaltino naujojo Prahos miesto valdybos narius H. persekiojimu ir jų suiminėjimu. Po pamokslo minia nužygiavo prie miesto rotušės, išmetė pro langą valdybos narius ir juos mirtinai sutrypė. Įvykis tiek sujaudino Vaclovą, kad jį ištiko apopleksija, ir jis po kelių dienų mirė (1419 VIII 19). Bevaikiui karaliui mirus, teisėtu sosto paveldėtoju teliko jo jaunesnis brolis Zigmantas. Nors H. suprato, kad Zigmantas nebus jų šalininkas, tačiau jų tarpe netrūko nuosaikesnių, linkusių pripažinti jį karaliumi, jei jis patvirtintų jų 4 artikulus. Iš pat pradžių Zigmantas, nepasisakęs aiškiai dėl sąlygų, buvo priimtas valdovu ir paskyrė savo vietininku karalienę našlę Sofiją. Bet, popiežiui Martynui V paskelbus kryžiaus karą (1420 III 1), Zigmantas išleido iš Breslavo miesto, kur jis turėjo kunigaikščių reichstagą, čekų heretikams įsakymą mesti ‚viklifizmą' ir grasė laužu priimantiems komuniją abiem pavidalais. Įsiteikdamas savo tautiečiams vokiečiams, H. priešams, jis čia pat paskelbė garsų sprendimą dėl žemaičių, priskirdamas juos vokiečių ordinui. Sprendimas suerzino Vytautą ir Jogailą ir pastūmėjo juos į būsimą sąjungą su H.

Tuo tarpu su gausiais iš įvairių Europos kraštų susibūrusiais kryžininkais atvyko Zigmantas prie Prahos, kurios ginti subėgo H. iš visų Čekijos pakraščių. Jiems vadovavo Jonas Žižka, sudaręs iš kaimiečių ir miestiečių lengvais, bet tinkamais ginklais aprūpintą pėstininkų armiją. Nors karaliui ir pavyko įsibrauti į Prahą ir jos pilyje užsidėti Čekijos vainiką, tačiau, nepaėmus Vitkovo pilies ir kilus ligoms jo kariuomenės eilėse, jis turėjo nešdintis iš krašto. Nepasisekimu baigėsi ir antras jo surengtas žygis, kai jis buvo atmuštas nuo Vyšehrado tvirtovės.

Po šių įvykių H. didikams, kurių buvo dauguma, pasidarė aišku, kad Zigmantas nepripažins 4 artikulų ir todėl negali būti įsileistas karaliumi. Sostas pasiūlytas Jogailai. Šiam atsisakius, kreiptasi į Vytautą, kuris sutiko pasiųsti Jogailos brolio Kaributo sūnų Žygimantą (1422). Jis pripažino 4 artikulus, ėmė komuniją abiem pavidalais ir liko priimtas H. didikų ir Prahos miestiečių krašto regentu. Vėliau, kai jis, trumpai išvykęs, vėl grįžo į Čekiją (1424), jau imtas vadinti ‚pageidaujamas ir išrinktas karalius'. Žygimantas (Kaributas) ėmė megzti ryšius su popiežiumi, rūpindamasis gauti sau pripažinimą karaliumi ir žadėdamas sutaikinti H. su katalikais. Dėl to jis H. buvo pašalintas, net kalintas ir iš krašto ištremtas (1427).

Po dviejų pralaimėjimų Romos bažnyčia vis dar nemetė vilties jėga sunaikinti H. ir net 3 kartus (1426, 1427, 1431) skelbė kryžiaus karą. Visi 3 žygiai baigėsi kryžininkų pralaimėjimais, kur H., vedami paties miršlančio Žižkos paskirto vado Prokopo Plikojo, juos sėkmingai atmušdavo. Keršydami vokiečiams, H. kartą patraukė į jų žemes, nusiaubė šiaurėj Berlyno ir pietuose Nürnbergo bei Salzburgo apylinkes ir su dideliu grobiu grįžo. Talkininkaudami Jogailai, H. surengė žygį (1433) ir į ordino žemę, pasiekdami net Dancigo apylinkes.

Kryžiaus žygių nepasisekimas parodė Romai, kad H. neįveikiami ir yra gyvas reikalas tartis su jais. Tad H. atstovai buvo pakviesti į Bazelio sinodą, kur jų delegacija nuvyko (1433). Tris mėnesius tęsęsis disputas sinode baigėsi niekais, nes H. nesutiko atsisakyti kad ir kiek modifikuotų 4 Prahos artikulų; o susirinkimas reikalavo besąlyginio pasidavimo. Tada susirinkimas sumojo vesti derybas su pačiu čekų didikų seimu ir pasiuntė delegaciją į Prahą. Po ilgų derybų sutarti vad. Prahos kompaktai, kurie iš esmės kartojo 4 artikulus su tam tikromis pastabomis. Svarbiausias juose dalykas buvo pripažinimas utrakvistams komunijos abiem pavidalais. Be to, čekai išsiderėjo, kad arkivyskupą ir du vyskupus rinktų krašto seimas su dvasiškijos atstovais. Dėl to pirmuoju arkivyskupu išrinktas utrakvistas Rokycana, faktiškai jau nuo seniau valdęs Prahos arkivyskupiją.

Utrakvistų susitarimo su bažnyčia nepripažino kraštutiniai H., taboritai ir iš jų dar Žižkos suburta grupė — horebitai, po jo mirties pasivadinę našlaičiais. Jie nepadėjo ginklų ir kariavo toliau šventąjį karą. Jų užsispyrimas subūrė katalikus ir utrakvistus. Jie, krašto valdžios, atstovaujamos naujai seimo išrinkto gubernatoriaus Alešo Vžestovskio, vadovybėje, sumušė taboritus ir našlaičius ties Lipanais (1434), kur kovoje krito pats Prokopas Plikasis.

Parbloškus kraštutines sroves nebuvo sunku ir Žygimantui susitarti su utrakvistais. Jie reikalavo tik patvirtinti komuniją abiem pavidalais ir naujai išrinktą arkivyskupą Rokycaną. 1436 VII susitiko Jihlavos mieste čekų atstovai, Žygimantas ir Bazelio sinodo delegatai ir priėmė utrakvistų reikalavimus. Po to Žygimantas iškilmingai įžengė į Prahą.

Tuo būdu baigėsi H. kovų laikmetis, nors tikybinė vienybė ir nebuvo atstatyta. H. srovės veikė toliau. Žymiausiai srovei, taboritams, Zigmantas atidavė Taborą, kur jie tęsė savaimingą gyvenimą. Iš jų ilgainiui (1459) kilo čekų broliai, tęsę kraštutinių H. tradicijas iki naujausių laikų. Nuosaikesnieji H., utrakvistai, nors katalikų erzinami ir užkabinėjami, išsilaikė iki reformacijos, kada daugumas virto protestantais.

F. Luetzow, The Hussite Wars 1914; *E. Denis,* Huss et la guerre des hussites ²1931; *K. Krofta,* Bohemia in the 15 century (Cambr. Med. Hist. 8) 1936; *Fr. Heymann,* John Zizka and the Hussite Revolution 1955. *J. J.*

Husserl Edmund (1859–1938 Paryžiuje) matematikas ir filosofas, fenomenologijos įkūrėjas. 1901 akademinį darbą pradeda kaip matematikas Göttingeno univ. Paskui, Paulseno paskatintas, pereina į filosofiją, kurią dėsto Freiburg i. Brsg. nuo 1916—1928. Savo mokslinę veiklą pradeda logiškai pagrįsdamas aritmetiką veikale Über den Begriff der Zahl 1887, kur nustato pagrindines matematines sąvokas: daugį, vienį ir skaičių. H. skiria šių pagrindinių matematinių sąvokų mintinį suvokimą nuo jų juslinės išraiškos. Iš šio skyrimo išsivysto pagrindinės jo filosofinės tezės, būdingos visai jo mąstysenai.

E. Husserl

Savo dviejų tomų veikale Logische Untersuchungen, I t. (Prolegomena zur reinen Logik 1900) gina loginių sąvokų objektyvumą prieš įvairias subjektyvistines pažinimo teorijas, o ypač prieš jo laikais vyraujantį psichologizmą, pagal kurį loginės sąvokos yra tik psichiniai dydžiai ir psichologija kiekvienos pažinimo teorijos ir logikos pagrindas. Čia H. pagrindžia logikos kaip minties mokslo savarankiškumą ir nepriklausomumą ir iškelia ‚grynosios logikos' pirmenybę prieš psichologiją. Antrame tome (Untersuchungen zur Phänomenologie u. Theorie der Erkenntnis) H. savo logines tezes pagrindžia gnoseologiškai, iškeldamas fenomenologinio pažinimo pagrindinius elementus, pateisindamas juos tiesos kriterijų ir teoretinio pažinimo atžvilgiu.

Iš šių paruošiamųjų darbų išauga pagrindinis H. veikalas, suteikęs jam pasaulinį garsą: Ideen zu einer reinen Phänomenologie u. phänomenologischen Philosophie 1913. Čia H. loginių sąvokų objektyvumą išplečia visai tikrovei. Tikrovę suskirsto į idealią ir realią būtį. Idealioji būtis sudaro grynosios sąmonės sritį, absoliučios būties regijoną: ji antlaikinė ir visuotinė. Realioji būtis sudaro šią juslinę — patirtinę tikrovę, visus pasaulio daiktus: ji ribota ‚laikinė ir individualinė'.

Pagal šias dvi skirtingas tikroves H. ir pažinimą suskirsto į dvi rūšis: į suvokimą, kurį jis dalina į išorinį ir išvidinį. Išoriniu suvokimu pažįstama realioji tikrovė, šis pasaulis. Išvidiniu suvokimu pažįstama psichinė tikrovė: mūsų aš ir mūsų sąmonės turiniai. Be šio paprastojo pažinimo, jis įveda visai naują pažinimo rūšį ‚esmės įžvelgimą' (Wesenschau), kuriuo pažįstama idealioji būtis ‚grynosios esmės' sritis. Šiai idealiajai tikrovei pažinti turi būti išjungiamas realusis pasaulis, nuo jo atsitraukiama, tik tada atsiskleidžia ‚grynoji esmė' — eidos. Šiuo ‚grynosios esmės' intuityviniu įžvelgimu remiasi H. fenomenologinė filosofija. Pagal ją filosofija yra skirtinga nuo realiųjų mokslų pažinimo sritis, jokiais empiriniais mokslais nepakeičiama ir nesugriaunama ir sudaro šių mokslų nekintamą pamatą.

Be šių pagrindinių veikalų, H. dar yra parašęs Vorlesungen z. Phänomenologie d. inneren Bewusstseins 1928; Formale und transcendentale Logik 1929; Méditations cartésiennes 1931; Die Krisis der europäischen Wissenschaft u. d. transcendentale Phänomenologie 1936. Be to, nuo 1913 redagavo Jahrbuch für Philosophie u. phänomenologische Forschung.

H. fenomenologinė filosofija turėjo didelės įtakos visoms modernėnėms filosofijos srovėms: gyvenimo filosofijai, vertybių filosofijai, logikai, ontologijai ir ypač egzistencinei filosofijai, kurios kūrėjas M. Heidegger yra H. mokinys.

E. Fink, Die phänom. Philosophie. E. Husserls i. d. gegenw. Kritik 1934; *E. P. Welch,* The Philosophy of E. Husserls 1941. *A. Blt.*

Hussovianus Nicolaus (apie 1475 — apie 1540) kilimo iš Lietuvos ar iš Lenkijos (spėjama, pavardę H. prisiėmė nuo Hussovo Lancutos aps. Lenkijoj) valstiečių. Jaunas stojęs kažkokio didiko bernu, mokėsi Vilniuje. Nuo 1499 pateko Plocko vyskupo Erazmo Ciolko rūmuosna. 1518–22 jo sekretorius, su vyskupu Ciolka gyveno Romoje prie popiežiaus Leono X rūmų ir, ten gyvendamas, parašė popiežiui Leonui X paaukotą poemą apie Stumbrą, kurią išsp. grįžęs į Krokuvą 1523 pavadinimu Carmen de statura, feritate ac uenatione Bisonti ir tais pačiais metais kitą Nova et Miranda de Turcis Victoria. 1525 stojo į kunigus. Rašė lotynų kalba ir daugiau eilėraščių. Jo raštai N. H. Carmina išleisti Krokuvoje 1894.

Pelczar, M. H. jego życie i pisma 1900; *V. Sakavičius,* N. H. kaipo pirmasis lietuvių humanistas (Lietuvių Tauta III 2 1923); *G. Korbut,* Literatura polska I 1929.

Hutcheson Francis (1694—1746) anglas filosofas, nuo 1729 etikos prof. Glasgowo

univ. Plėtojo ‚moralinio jausmo' teoriją, kurią pradėjo Shaftesbury kritikuodamas Hobbes egoistinę etiką, bet H. grindė ją psichologiškai ir nutiesė kelią vėlesnei utilitarizmo teorijai. Išsp. Our Ideas of Beauty and Virtue 1725, Nature and Conduct of the Passions and Affections 1728, A System of Moral Philosophy 1755 ir kt.

W. R. Scott, Francis H. 1900.

Hutchins Robert Maynard (g. 1899) amerikiečių pedagogas. Mokymo darbą pradėjo Yale univ. 1925. Nuo 1929–45 Chicagos univ. prezidentas, 1945–51 to pat univ. kancleris ir Fordo fundacijos direktorius. Mokymo metodų modernizavimo šalininkas, o taip pat visoms profesijoms humanistinių mokslų mokymo šalininkas. Išsp. No Friendly Voice 1936, The Higher Learning in America 1936, Education for Freedom 1943, Great Books of the Western World redaktorius (1952).

Huteritai vokiečių anabaptistų sekta, kilusi 1528 Ukrainoje, 1874–77 atsikėlusi į Š. Ameriką ir įsikūrusi uždaromis kolonijomis Montanoje, N. Dakotoje, S. Dakotoje ir Kanados Albertos provincijoje; 1951 buvo iš viso 98 bendruomenės su 8542 nariais. 1877 jų buvo tik 443 nariai (101 šeima). H. yra labiausiai daugėjanti JAV etninė grupė su 41.5% metinio prieauglio. Kiekviena šeima turi nemažiau kaip 10 vaikų. H. gyvena pagal savo religinius reikalavimus: neturi jokios privačios nuosavybės, valgo bendrose valgyklose, vienodai rengiasi, kiekvienas dirba rinktų seniūnų pavestą darbą, fizinės bausmės draudžiamos, nedėvi papuošalų ir nesinaudoja prabangos dalykais, neina į kinus, neturi televizijos ir radijo aparatų, moterys nekerpa plaukų ir dėvi taškuotas skareles. H. verčiasi žemės ūkiu; jų bendri ūkiai labai pavyzdingai tvarkomi ir pelningi, darbams ir transportui naudoja mašinas. Vaikų neleidžia į augštąsias mokyklas, bet skaito laikraščius, turi telefonus ir naudojasi medicinos pagalba. H. pasižymi dideliu psichiniu sveikatingumu ir nėra seksualinių iškrypėlių. Butuose yra tik miegamieji kambariai. Draudžiamos mišrios su kitų tikybų asmenimis vedybos. Nuo įsikūrimo Š. Amerikoje nebuvo jų tarpe jokio kriminalinio nusikaltimo. Jų bendruomeninė santvarka garantuoja kiekvienam jų nariui visam gyvenimui globą ir saugumą. *A. B.*

Huth Otto (1906 Bonnoje, Vokietijoje) religijų istorikas, tautotyrininkas. Religijos mokslų visumą ir lygin. religijų istoriją H. studijavo Bonnoje pas C. Clemen, 1940 docentas Tübingeno, 1940–45 Strasburgo univ. prof. Šiandien, šalia G. Mensching, H. geriausiai iš svetimtaučių pažįsta sen. baltų religijas. Iš svarbesnių H. darbų minėtini: Janus 1932, Lichterbaum 1937, Vesta 1943, Die Kulttore d. Indogermanen (Archiv f. Religionswissenschaft) 1937, Der Feuerkult d. Germanen (t. p.) 1939, Der Glasberg d. Volksmärchens (t. p.) 1943, Märchen u. Megalithreligion (Paideuma) 1950, Märchen u. Gnosis 1953 ir kt.

Hutten Ulrich von (1488–1523) vokiečių humanistas, poetas, rašęs satyras ir epigramas; pasaulietiškas publicistas, pagarsėjęs laiškais, atsišaukimais bei prakalbomis. H. buvo iš prigimties silpnos sveikatos, tad tėvas nuskyrė jį dvasininko karjerai ir atidavė Fuldoje į benediktinų vienuolyną noviciato atlikti. Ten jį gerai išauklėjo ir išmokslino. Betgi kai reikėjo H. vienuolio įžadus padaryti, tai, jaunystės draugo Crotus Rubianus padedamas, 1505 pabėgo iš vienuolyno ir pradėjo gyventi klajojančio stud. gyvenimą. Ėjo iš vieno univ. į kitą. Erfurte pateko humanistų ratelin. Čia H. materiališkai palaikė kanauninkas Rufus Mutianus. Dviem atvejais važinėjo į Italiją. Mėgino studijuoti teisių mokslus, bet H. labiau traukė literatūra ir politinė veikla. Grįžęs iš Italijos, gavo vietą pas Mainco arkivyskupą. Jau šiuo metu H. garsėjo ne tik knyga Ars versificandi (1511), kuri paplito keliais leidimais, bet ir eilėraščiais patriotinio, agitacinio turinio ir pagaliau eilėraščiais prieš dvasininkus. 1517 imperatorius Maksimilijonas I suteikė H. didelę garbę ir vainikavo poetą laurų vainiku. Kol H. tedalyvavo literatūrinėje kovoje su scholastais, tol jis rašė veikalus taisyklinga lotynų kalba. Dalyvavo sudarant antrąją dalį Epistolae obscurorum virorum, išspausdi-

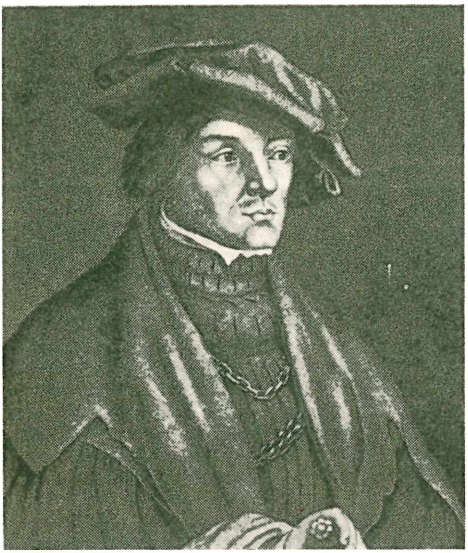

U. Hutten

no Triumphus Capnionis 1517, Phalarismus 1517, Nemo 1518, Vadiscus seu trias Romana (jo manifestas prieš Romą arba popiežius) 1520. Surado Lorenzo Valla rašytą veikalą De falso credita et ementita donatione Constantini ir jį išspausdino. H. jautriai išgyveno anuometines vokiečių politines, socialines ir tautines negeroves. H. troško ne tik religinių, bet ir politinių bei socialinių reformų. Nuėjęs į aktyvią politinę veiklą griebėsi savo idėjas skleisti vokiečių kalba (Klag und Vermanung gegen den übermässigen Gewalt der Bapsts; Aufwecker der deutschen Nation ir kt.) H. rėmė Liuterio reformacinį sąjūdį, bet su pagalba imperatoriaus ir riterių luomo tikėjo sutramdyti smulkių kunigaikščių galią ir įstiprinti imperatoriaus valdžią. Dalyvavo 1522 Von Fr. Sickingeno riterių sukilime, bet po nepasisekusio sukilimo turėjo pabėgti į Šveicariją, kur Zwinglio globojamas ir mirė. Esąs miręs sifilio paralyžium.

Index bibliograficus Huttenianus 1858; *D. F. Strauss*, U. von H. ³1938; *H. Röhr*, U. von H. 1936; *P. Held*, U. v. H., seine geistige Auseinandersetzung mit Katholizismus, Humanismus und Reformation 1928. *P. Č.*

Hüttenfeld k. Vokietijoje, Bergstrasse aps., slėnyje, 6 km nuo Odenwaldo, 18 km nuo Mannheimo, dalis Hesseno ir dalis Badeno krašte, apie 800 gyv. Kaimas atsirado ir gavo H. vardą 1813, padalijus ganyklas Lampertheimo gyventojams ir pavertus jas dirbama žeme. Kaime Rennhofo pilis. Frankfurto bankininkas baronas Rotschild 1852 nupirko Rennhofo dvarą ir 1853 pastatė Rennhofo pilį, kurioje tačiau negyveno. 1889 dvarą ir pilį iš Rotschildų pirko Paulina, Loevensteino, Wertheimo, Freudenbergo princesė, 1917 pirko baronas C. W. Heyl. 1952 užpirko H. pirklys A. Rhein, iš kurio 1953 užpirko PLB Vokietijos Krašto Valdyba Vasario 16 Gimnazijai ir 1955 tapo savininku.

A. Helbig, Ausschnitte aus der Entstehungsgeschichte des Dorfes Huettenfeld 1953 (Festschrift zum 60 jaehrigen Jubilaeum der freiwilligen Feuerwehr Huettenfeld).

Lietuvių Vasario 16 gimnazija Hüttenfelde

Hutton Lawrence (1834–1904) amerikiečių dramaturgas. Nuo 1870 jis pradėjo rašyti teatrinės kritikos klausimais New York Mail ir parašė keletą knygų apie teatrą, o taip pat daug kelionės įspūdžių knygų apie užsienio kraštus. Jis buvo Harper Magazine literatūrinis redaktorius nuo 1876 ligi 1898 ir nuo 1901 anglų literatūros dėstytojas Princetono universitete.

A. Huxley

Huxley 1. Aldous Leonar (g. 1894), anglų rašytojas. Savo karjerą jis pradėjo simbolistine poezija, bet žymiai stipriau pasireiškė romanuose, kuriuose satyriškai aprašė Anglijos visuomenę: Crome Yellow 1921, Antic Hay 1923, Those Barren Leaves 1925 ir ypač Point Counter Point 1928, kurio struktūrą jis sutvėrė kontrapunktiniu metodu. Romane Brave New World 1932 H. suteikė vieną ryškiausių modrenios utopijos aprašymų, juo apvainikuodamas savo moderniųjų laikų iškrypimo, kvailumo, kūno ir mašinos garbinimo kritiką. H. pasaulėžiūrą žymiai paveikė jo draugas ir mokytojas D. H. Lawrence. 1930 H. apsigyveno Amerikoje. Jo vėlesnieji romanai rodo palinkimą į misticizmą (Eyeless in Gaza 1936). Ape and Essence 1948 ir The Genius and the Goddess 1955 rodo, kad jo satyrinė kartuma nesusilpnėjo. H. parašė eilę essays, kelionių aprašymų, istorinių veikalų.

2. Julian Sorell (g. 1887) anglų zoologas. 1919–25 dėstė Oxforde ir 1925–35 Londono univ. 1926–29 Mokslo darbininkų unijos sekretorius, 1935–42 Zoological Society Londone sekretorius, 14 laidos Britannica biologijos skyriaus redaktorius. Nuo 1938 Karališkos d-jos narys. 1946–48 Unesco generalinis direktorius. Išsp. The Individual in the Animal Kingdom 1911, Bird Watching and Bird Behavior 1930, The Living Thoughts of Darwin 1939, The Uniquesness of Man ³1941, Democracy Marches 1941, Evolutionary Ethics 1943, Man in the Modern World 1947, Heredity East and West 1949, Evolution in Action 1953.

J. Huxley

3. Thomas Henry (1825–1895) anglų biologas, studijavęs mediciną ir keletą metų dirbęs kaip chirurgas-asistentas ka-

rališkame laivyne. Po garsios Rattlesnake ekspedicijos Australijos vandenyse (1846–50), kur turėjo progos susipažinti su atogrąžų jūrų gyvūnija, nukrypo grynai į gamtos mokslų sritį ir parašė visą eilę darbų iš zoologijos, fiziologijos ir lyginamosios anatomijos. Iš ekspedicijos metu surinktos medžiagos paskelbė veikalą apie cefalopodų morfologiją ir medūzų tyrimo išdavoje suformavo lig tol nežinotą coelenteratų klasę Hydrozoa. H. taip pat laikomas vienu iš pirmųjų lyginamosios anatomijos, kaip atskiros gamtos mokslų šakos, grindėjų. Nuo 1854 prof. Londone, 1872 išrinktas Aberdeen univ. rektorium. Pasižymėjo iškalbumu ir skaitė daug paskaitų organinės evoliucijos klausimais, 1876 aplankydamas Ameriką su paskaitų ciklu apie fosilinius arklius. Dalyvavo airių fiziko Jono Tyndall ekspedicijoje į Alpes.

H. buvo gal pats populariausias darvinizmo skelbėjas Anglijoje. Susižavėjęs Darwino teorijomis, jas savo kalbose ir veikaluose skelbė, gynė ir stengėsi išpopularinti. Darwinui paskelbus rūšių kilmės teoriją (1859), H. iškėlė kaip tos teorijos teisingumo neginčijamą įrodymą, savo paties tyrimu patvirtintą, kad pirmieji du embriologiniai sluogsniai medūzoje yra homologiniai augštesnių organizmų pirmiesiems dviems embriologiniams sluogsniams.

Be grynai gamtos srities, H. popularėdamas nukrypo į filosofijos bei religijos sritis ir ten mėgino sudėtingiausius klaumus spręsti, remdamasis vien grynai gamtininko-evoliucionisto pažiūromis, paneigdamas Dievo buvimą ir net Kristaus kaip istorinio asmens tikrumą. Išsp. The Oceanic Hydrozoa 1858, Zoological Evidences as to Man's Place in Nature 1863, The Causes of the Phenomena of Organic Nature 1863, Lessons in Elementary Physiologie 1866, Lay Sermons 1870, Manual of the Comparative Anatomy of Vertebrated Animals 1871, Anatomy of the Invertebrated Animals 1877, Physiography, Science and Culture 1881, Evolution and Ethics 1893, Scientific Memoirs 1898–1901. *J. Dbr.*

Hwangho (kinų Geltonoji upė) didžioji Kinijos upė, 4635 km ilgio, baseino plotas 771.574 km^2. Prasideda Cinghajaus kalnuose iš Singsu ež., teka per Calino ir Ngolino ež., čia vadinama Ma (motina). Ties Lančou ji pasidaro didelė ir vandeninga upė: vid. debitas siekia 3980 m^3/s. Tekėdama į šiaurės rytus pro Čungvei ir Ninghsia, upė išeina iš D. Kinų mūro apsaugotos srities į smėlio lygumą ir dykumą Ordos, kur daug vandens naudojama irigacijai, ir pasimeta. Vidurinės Mongolijos dykumoj upė padaro didelį lanką ir čia netenka $^2/_3$ savo vandens. Pasukusi į pietus, upė graužiasi į palaidus pūtenų klodus, krinta apie 1000 m giliu kanjonu, ties Tungkvanu išeina į lygumą, suka į rytus, nuo Kaifengo prasideda žiotys, 700 km ilgio. Šis ruožas ištisai apsaugotas pylimais: upė teka 5-10 m augščiau apylinkių. Vid. debitas žemupy 1375 m^3/s, potvynio metu siekia 25.000 m^3/s. Upė neša neparastai daug dumblo: 1 m^3 vandens 4 kg dumblo tarp potvynių, vid potvynio metu 65 kg, kartais ligi 460 kg, kone pusę debito. Upė atneša į žiotis vid. 1890 milionų tonų sąnašų per metus. 1270 km pylimų apsaugo 95.300 km^2 plotą, kuriame gyvena 37,6 mil. gyventojų. Upė dažnai išplauna pylimus ir nueina kitais keliais. Apie 2000 metų žiotys buvo 200 km toliau į žiemius, ties dabartiniu Tiencinu. 1195 upė rado savo dabartines žiotis į Geltonosios jūros Po hai įlanką ties Licingu. 1495 — 1855 ir 1939–1945 upė buvo prasiveržusi į pietus apie 500 km, į Huai baseiną. H. sujungta Didžiuoju kanalu su Jancekiangu. Beveik kasmet, VII–X, įvyksta potvyniai ir pylimų išplovimai, labai nuostolingi gyventojams, skęsta daug žmonių. Dėl to upė vad. ‚Kinijos rūpesčiu'. Iš 470 mm drėgmenų baseine nuteka tik 60 mm, arba ⅛ dalis. Žymesni įtakai: kair. Tatung, Fen, deš. Tao, Wuting, Wei, Lo. H. augštupyje rengiamasi statyti kelias užtvankas nuotakiui reguliuoti. *S. K.*

Hvar Jugoslavijos sala Adrijos jūroje prie Dalmatijos pakraščio, į pietus nuo Splito; 325 km^2, apie 23.000 gyv. kroatų. Sodų ūkiai, kat. vyskupijos rezidencija. H. italų Lesina, sen. romėnų Pharos.

I, Į, Y

I, i tryliktoji lietuvių raidyno raidė, vartojama žymėti siauram priešakiniam bei aukštutiniam balsiui, pvz. m ì š k a s, p ì k t a s, p a t ì. Dabartinėj mūsų bendrinėj kalboj balsis **i** yra visados trumpas, tiek kirčiuotas, tiek be kirčio (pvz. v ì s a s, v i s ì; jis trumpai tariamas ir mišriuose dvibalsiuose, pvz. p ì l n a s, p ì r m a s. Kaip minkštumo žymimasis ženklas po minkštųjų priebalsių ir prieš plačiuosius balsius paprastai **i** visai netariamas, pvz. ž i n i a (žiňa), n i a u r u s (ńaurus). Bet tam tikkruose sudėtiniuose žodžiuose ir dažnose svetimybėse šis balsis panašiose aplinkybėse tariamas kaip atskiras garsas ir todėl nebesusilieja su priešstovinčiu priebalsiu, pvz. a p s ì a v ė, t r i a ū s ė ‚ausinė kepurė' (tri-ausė), taip pat b i b l i o t e k a, s o c i a l i s t a s (soci-alistas, ne soćalistas) ir kt.

I raidė per lotynų k. yra kilusi iš graikų i ō t a, o ši savo keliu iš fenikiečių y o d h ‚ranka'. Pačioj lotynų k. raidė **i** žymėjo balsį ir priebalsį. Taškas ant šios raidės buvo pradėtas dėlioti maždaug nuo XI a., kad akimis jį būtų galima lengviau atskirti nuo gretiminių raidžių, ypač nuo n ir m, pvz. i n i m i c u s ‚nedraugiškas'. Pradinė raidė **i** paprastai buvo laikoma žymesnė, svarbesnė, todėl rašte vėliau ji būdavo į apačią pailginama, ir tuo būdu atsirado raidė j. Bet šitais rašmenimis skirtingi garsai buvo pradėti sistemingai žymėti visai vėlai, tik XVII a.

Kaip s a n t r u m p a I reiškia lot. Imperator (imperatorius), romėnų skaitmenyne — 1 (vienas), chemijoje — elementą jodą.

Kaip p r i e š d ė l i s tarptautiniuose lotynų kilmės žodžiuose **i-** reiškia neigimą. Šis **i-** yra kilęs iš lot. i n-, kurio n yra asimiliuotas: pvz. imoralus iš lot. immoralis< in+moralis, iracionalus iš lot. irrationalis <in+rationalis.

Į, į keturioliktoji lietuvių raidyno raidė, vartojama žymėti ilgam ar pusilgiam priešakiniam bei aukštutiniam balsiui, kilusiam iš dvibalsio i n, pvz. l į s t i (iš l i n s t i), a r k l į (iš a r k l i n).

Y, y penkioliktoji lietuvių raidyno raidė, žyminti ilgą priešakinį bei aukštutinį balsį, pvz. v y r a s, d a r y t i. Kartais ji žymi ilgą balsį, kilusį iš dvibalsio i n, pvz. k y l a (iš k i n l a). Ši raidė yra kilusi iš graikų upsilono, kuris, išriedėjęs iš senesnio u, ilgainiui buvo pradėtas tarti kaip vokiečių ü ar prancūzų u. Tuo būdu ji reiškė balsį u ir i. Kadangi lotynų k. tas garsas nebuvo žinomas, tai graikų skoliniuose jis buvo tariamas kaip i. Tokią reikšmę su įvairiais atspalviais raidė y turi ir dabartinėse kalbose.

Kaip s a n t r u m p a Y yra cheminio elemento itrio (lot. yttrium) simbolinis ženklas.

Yakima JAV Washingtono vst. mst. ir Y. upės uostas; 38.375 gyv. (1950). Sodų ir daržų ūkio srities centras. Jo srity apie 600.000 akrų dirbtinai upės vandeniu drėkinamų laukų paversti vaismedžių ir daržovių plantacijomis.

Yale universitetas vienas iš pačių garsiųjų JAV univ., Connecticut vst., 1701 įregistruotas ir 1702 atidarytas Collegiate School of Connecticut vardu Killingworth (dabar Clinton) mst., 1707 perkeltas į Saybrooką (dabar Old Saybrook) ir 1716 į New Haveną. 1718 pavadintas Yale College vardu už Bostone gimusio anglų pirklio Elihu Yale (1649–1721) suteiktą stambią auką. Po šimto metų Yale College ėmė išaugti universitetu: 1813 atidaryta medicinos, 1822 teologijos, 1824 teisių, 1861 gamtos mokslų (Sheffield Scientific School) ir 1869 meno (pirmame JAV univ. apskritai) mokyklos. 1887 pavadintas dabartiniu Yale univ. vardu. Vėliau Y.u. buvo įkurta dar eilė specialių mokyklų (muzikos, miškininkystės, inžinerijos ir kt.). 1908 įkurta leidykla Yale Univ. Press, leidžianti, šalia mokslinių veikalų, žurnalą Yale Review. Tradicinė konkurencija su Harvardu lig šiol vyksta ne tik mokslinėje srityje, bet ir sportiniame gyvenime, kur yra garsios tų universitetų metinės vandens sporto (nuo 1852) ir futbolo (nuo 1875) varžybos.

T. Dwight, Memories of Yale Life and Men 1903; *E. Oviatt,* The Beginnings of Yale 1916; *H. S. Canby,* Alma Mater 1936.

Yalu žr. Jalu.

Yamagata Aritomo žr. Jamagata Aritomo.

Yamamoto Gombei žr. Jamamoto Gombei.

Yamashita Tomoyuki žr. Jamašita Tomojuki.

Yancey William Lowndes (1814–63) JAV politikas. Iš profesijos advokatas. Y. reiškėsi Alabamos vst. politiniame gyvenime ir 1844–46 buvo kongreso nariu. 1848 jis suredagavo vad. Alabamos platformą, reikalavusią federalinę vyriausybę pozityviai rūpintis vergijos išsaugojimu. Ši platforma netrukus pasidarė visų pietinių valstybių politiniu reikalavimu. Po 1850 kompromiso pasitraukęs iš viešumos, Y. vėl iškilo 1860, demokratų partijos konvencijoje formuluodamas pietinių valstybių nusistatymą. Šiaurinių valstybių delegatams nesutikus šio nusistatymo paremti, pietiečiai iš konvencijos pasitraukė. Y. buvo iš pačių pagrindinių separatistinio sąjūdžio vadų. Konfederatų pavestas Y. vyko į Europą išgauti jiems Anglijos ir Prancūzijos pripažinimą. Po nepasisekusios misijos grįžęs į JAV, ligi mirties buvo atstovu konfederatų kongrese.

J. W. DuBose, W. L. Y. 1892.

Yangtze, arba Yang-tze, žr. Jangcekiang.

Yankee (ag.) žr. Jankis.

Yaoundé prancūzų Kameruno Afrikoj administracinis centras, sujungtas geležinkeliu su pajūriu kaip Dualos glžk. linijos galinė stotis; 16.600 gyv. (1951).

Yap Karolinų salyno Pacifike grupė salelių svarbioj strateginėj vietoj, apie 1600 km į p.r. nuo Manilos, 2350 km nuo Jokohamos ir 800 km nuo Guamo; apie 200 km² su 7000 gyv. Ligi I pas. karo Y. buvo Vokietijos, 1919 pavesta Japonijai kaip jos mandatas. 1947 IV 2 Jungtinių Tautų pavesta JAV mandato teisėmis. Y. svarbi kaip povandeninių kabelių stotis.

Yara-yara žr. Jara-jara.

Iasione montana žr. Kalninė austėja.

Yawata, arba Yahata, žr. Javata.

Ib., arba ibd., ibidem (žr.) santrumpa.

Yb cheminio elemento iterbio (lot. ytterbium) simbolinis ženklas.

Ibadan Nigerijos mst. Vakarinėj Britų Afrikoj; 335.500 gyv. (1948). I. yra didžiausias Nigerijos mst.; apsuptas molio siena; namai daugiausia vieno aukšto, nudrėbti iš molio. 1947 įkurtas negrų univ. Puošmenų, keramikos, kilimų, odos dirbinių pramonė; medvilnės, kakavos, dramblio kaulo, vaisių prekyba.

Ibaditai puritoninės krypties religinė politinė islamo sekta, atsišakojusi iš charidžitų (žr.).

Ibagué, San Bonifacio de I., vidurio Kolumbijos mst., Tolimos dpt. adm. centras; apie 95.000 gyv. (1955). I. yra 1250 m nuo j.l., iš trijų pusių supamas Cordillera Central kalnų. Vidutinė metų temp. 22°C. I. įkurtas ispano kolonizatoriaus López de Galazza 1550. Miestas pradėjo sparčiai augti tik paskutiniais dešimtmečiais, kai buvo

Ibagué agronomijos mokykla

pagerintas susisiekimas su Bagota ir Bonaventuros uostu, o Tolimos departamente, išplėtus irigacijos kanalų tinklą, buvo įkurtos didelės aliejinių augalų, ryžių ir medvilnės plantacijos. Kat. vyskupo rezidencija, muzikos konservatorija, 1915 salezičių įkurta agronomijos mokykla, prie kurios 1955 prijungtas Tolimos univ. agronomijos fak.

I. l i e t u v i a i. Pirmasis lietuvis į I. atvyko 1936 salezietis kun. N. Saldukas. 1946–56 čia gyveno kurį laiką 5 liet. šeimos. 1954 IX 8 tautos šventės proga suruoštas per 3 radijo stotis lietuviškasis pusvalandis. 1953 kun. N. Saldukas paskirtas agronomijos mokyklos dir., o 1955 ir Tolimos univ. agronomijos fak. dekanu. Jo pastangomis šiose mokslo įstaigose įrengtos įvairios laboratorijos, praplėsti bandomieji laukai, įkurta biblioteka. *A.B.*

Ibáñez 1. C a r l o s I. d e l C a m p o (g. 1877) čilės generolas ir politikas. 1925 karo ministeris, 1927 perversmo keliu pasidarė prezidentu ir juo išbuvo ligi 1931. Rūpinosi socialinėmis reformomis ir rėmėsi profesinėmis sąjungomis. 1952 išrinktas vėl prezidentu.

2. V i c e n t e B l a s c o I., ispanų rašytojas. Žr. Blasco Ibáñez.

Ibarbourou Juana de (g. 1895) Urugvajaus ir visos P. Amerikos viena iš žymiausių moterų poečių, vadinama Juana de América. Kūrybos pradžioj ji buvo ryškus Gabrielės Mistral kontrastas, kai dainavo vitališką pagonišką meilę, su visu gamtos sensualumu ir stipria subjektyvia ekspresija. Vėliau ji palinko į meditaciją ir į mistines bei biblines temas. Poezijos rinkiniai: Las lenguas de diamante 1918, Raíz salvaje 1922, La rosa de los vientos 1930, Estampas de la Biblia 1936 ir po ilgos pertraukos Desolación 1954. *J.K.*

Ibarra, pilnas vardas San Miguel de I., Ekvadoro mst., 75 km į š. nuo Quito, Imbabura vulkano papėdėj, 2250 m nuo j.l.; 14.221 gyv. (1950). Įkurtas 1597, I. kelis kartus nukentėjo nuo vulkano išsiveržimų ir žemės drebėjimų (1868 veik visas sunaikintas). Kat. vyskupo rezidencija. Indėnų namų pramonės žymus centras; ypač išplėsta vilnonių skarų ir sidabro daiktų gamyba.

Ibėnai 1. Didieji I., k. Kauno aps., 20 km į š. nuo Kauno, 7 km į r. nuo Babtų ir 5 km į p. nuo Vendžiogalos. 1923 buvo 86 ūkiai su 530 gyv. Ligi 1863 sukilimo I. buvo bajorų Ibenskių ir kitų smulkių šlėktų sodybos (‚okolica'). I. apylinkėje kun. Petravičius ir Dugaila 1863 buvo suorganizavę sukilėlių būrį, netoli I. susidūrusį su rusais. Ten buvo pakarti ir keli rusų šnipai. Už tai Kauno gubernatorius Muravjovas (Muravjovo koriko sūnus) 1863 VIII į I. pasiuntė baudžiamąjį dalinį, vadovaujamą kng. Jašvilo. Kaimą apsupusiai kariuomenei buvo įsakyta tuojau pat jį padegti, bet moterys (vyrai buvo išsislapstę miškuose) išmaldavo dvi valandas laiko turtui gelbėti. Iš viso kaimo liko nesudeginta tik žydo smuklė. Visi gyventojai buvo ištremti į Sibirą, o į I., kur buvo 30 ūkių, buvo atvežtos 32 rusų šeimos. Kiekviena šeima gavo 300 rublių pinigais ir miško medžiagos trobesiams pasistatyti. 1864 V naujieji rusų kolonistai buvo iškilmingai įvesdinti, bet netrukus daug jų prasigėrė ir grįžo atgal Rusijon. Rusai I. buvo pavadinę Nikolskaja Sloboda. *P.Č.*

2. Mažieji I. yra už 2 km į p. nuo Didžiųjų I. 1923 ten buvo 29 ūkiai su 197 gyv.

Ibenskis (Ibianski) Vaclovas (1843 Bakaičių dv., Girkalnio vls., Raseinių aps. — ? Galicijoje). Studijavo Tartu univ. ir 1863 įsijungė į sukilimą. Pradžioje priklausė Sierakauskio, Laskauskio ir Žukauskio būriams, po Raguvos mūšio (1863 V 29) įsijungė į Maleckio, Olšauskio ir kt. dalinius, pasižymėdamas visoje eilėje kovų. Po sukilimo I. pasitraukė į Galiciją.

Iberai 1. senieji Pirenėjų, arba I., pusiasalio gyventojai. Iš pradžių graikai vadino tuo vardu I b e r u s upės, dabartinio Ebro, srities (t.y. dabartinės Ispanijos šiaurinio rytinio pakraščio) gyventojus. Vėliau Iberijos vardas taikytas visam Vidužemio jūros pakraščiui nuo Valencijos pietuose ligi Ronos žiočių šiaurėje. Pagaliau Strabonas (I a. pr. Kr.) Iberijos vardu vadino visą Pirenėjų pusiasalį. Įvairiais laikais i. vadinti arba tik tam tikri to pusiasalio gyventojai arba viso pusiasalio gyventojai. Dabartiniais i. palikuonimis daugelio laikomi baskai (žr.), išlikę šiaurvakarinėje pusiasalio srityje. I., kaip ir baskų, kalba nepriklauso indoeuropiečių kalbų šeimai. Ji giminaitė su chamitų, berberų kalbų grupe. Seniau toji kalba Europoje buvo daug plačiau paplitusi, apimdama pietų Prancūziją, Sardiniją, Korsiką ir Siciliją. I. kalbos svarbiausiu šaltiniu yra išlikę 400 įrašų, daugiausia monetose. Alfabetas buvo panašus į graikų ir punų, bet turi ir ankstyvesnių elementų. I. kultūra, žadinama graikų poveikio, buvo pasiekusi aukšto lygio. III a. pr. Kr. iberai buvo nukariauti kartaginiečių, vėliau romėnų (po antrojo punų karo), o dar kiek vėliau keltų, su kuriais jie ir sumišo. Fiziniu atžvilgiu i. buvo ilgagalviai, žemaūgiai. Šis rasinis tipas nuo naujojo akmens amžiaus ligi dabar būdingas pietvakarių Europai.

Iberų menas: skulptūra iš V–IV pr. Kr., rasta Elche, Ispanijoje

P. Bosch-Gimpera, Etnologia de la peninsula ibérica 1932; *A. Tovar,* Estudios sobre las primitivas lenguas hispánicas 1949; *P. Beltram Villagrasa,* El plomo escrito de la Bastida de les Alcuses 1954. *M.Gbt.*

2. Senieji rytinės Gruzijos gyventojai, šaltinių minimi IV a. pr. Kr. Graikų rašytojams jie žinomi tabarėnų vardu. Juos mini ir Herodotas, vadindamas sasperų, saberų vardais. Iš jų dar pr. Kr. ėmė megztis gruzinų tauta. 65 pr. Kr. i. pakliuvo į romėnų valdžią ir buvo smarkiai paveikti klasikinės kultūros. Vėliau per Armeniją jie gavo krikščionybę ir buvo didelėj Bizantijos imperijos įtakoj. Žr. Gruzija (istorija). *J.J.*

Iberis (lot.) žr. Rudgrūdėlė.

Ibert Jacques (g. 1890) prancūzų kompozitorius, nuo 1937 Académie de France

Romoje direktorius. Už kantatą Le poète et la fée laimėjęs 1919 Grand Prix de Rome, I. tvirtai įėjo į naująją prancūzų muz. su simfonine poema Ballade de la geôle le Reading 1920 ir ypač su orkestrui siuita Escales 1922 (jo populiariausias kūrinys). I. kūrybai būdinga du, vienas kitam gana priešingi, bruožai: satyrinis, ironijos, kartais net parodijos elementas (iš dalies prancūzų komp. prupės vad. ‚Les Six' įtakoje; plg. Divertissement 1930), iš kitos pusės, neoimpresionistinė (artimesnė Raveliui, negu Debussy) nuotaika, spalvinga instrumentacija ir gana griežta formos struktūra. I. kūryboj ryšku pamėgimas pučiamųjų instrumentų: koncertai violončelei 1925, fleitai 1934, Concertino da camera saksofonui 1934, sonatina (‚Jeux') fleitai 1923 ir kt. Atskiro dėmesio verta jo teatrinė muz.: operos Persée et Andromède 1920, Angélique 1926, Le roi d'Yvetot 1928, L'aiglon 1937 (kartu su A. Honeggeriu), baletas-opera Le chevalier errant 1949, baletai Les rencontres 1925, Diane de Poitiers 1934, Les amours de Jupiter 1945 ir kt.; taip pat muzika eilei filmų. Kiti I. kūriniai: kelios simfoninės poemos, Ouverture de fête 1940, Suite élisabéthaine 1944; fortepionui: ciklas Histoires 1912–19 (jų tarpe populiarusis Le petit âne blanc), Petite suite en 15 images 1943; eilė dainų ir kt.

A. Liess, J. I. und sein Opernschaffen (Schweizerische Musikzeitung 1938); *D. Efen*, European Composers Today 1954. *K. O.*

Iberų Amerika vardas, kuriuo, skiriant nuo šiaurinės Amerikos, vadinama Pietinė ir Vidurinė Amerikos, kolonizuotos Iberų, arba Pirenėjų, pusiasalio tautų (ispanų ir portugalų). Dažniau vartojamas Lotynų Amerikos vardas.

Iberų kalnai Pirenėjų pusiasalio mezetos (žr.) š.r. pakraščio aukštumos tarp Ebro upės ir Vidužemio jūros, į š. nuo Valencijos. Aukščiausia viršūnė Serra del Moncayo 2315 m yra į v. nuo Saragosos.

Iberų pusiasalis žr. Pirenėjų pusiasalis.

Iberus senasis lotyniškas Ispanijos upės Ebro (žr.) vardas. Iš jo gavo vardą ir pats pusiasalis.

Ibex (lot.) bendrinis kelių skirčių laukinių Senojo Pasaulio ožkų vardas. I. ožiai turi ilgus, storus nežymiai į užpakalį užlenktus ragus su gumbais ar pusžiedžiais priešakinėje jų pusėje. Gyvuliai apie 1 m aukščio (ties mentėmis), dažniausiai rudos spalvos su balta papilve; gyvena kalnuose, kur jie sugeba laipioti stačiais šlaitais ir aštriomis briaunomis. I. lengvai duodasi prijaukinami, ir greičiausiai iš jų yra kilusios naminės ožkos. Alpėse seniau buvo plačiai paplitusi i. skirtis Capra i., bet medžiotojų išnaikinta ir išlikusi tik italų saugoma Monte Rosa masyvo pietų šone. Didžiausia yra Capra sibirica (1,2 m) su 130 cm ilgio ragais, gyvenanti

Ibex (patinas)

centro Azijos ir Himalajų kalnuose. Arabijoj, Etiopijoj ir Egipte sutinkama plonais ragais Capra nubiana. *A.B.*

Ibidem (lot.), stp. ib. ar ibd., ten pat, toje pat vietoje. Vartojama citatose pažymėti tai pačiai knygai, tam pačiam šaltiniui.

Ibikas (gr. Ibykos) VI a. pr. Kr. graikų poetas iš P. Italijos, kurį laiką gyvenęs pas Polikratą. Autorius septynių lyrikos knygų doriečių tarme, apdainuojančių daugiausia berniukų meilę. Likusieji fragmentai, laikomi anksčiausiais triadinės chorinės lyrikos pavyzdžiais, išleisti E. Diehl, Anthologia lyrica Graeca ²1942. Kai jį prie Korinto užpuolę plėšikai, I. kreipęsis į praskrendančias gerves, kad jos atkeršytų jo mirtį. Šios tai ir padariusios, išduodamos žmogžudžius. Schilleris padavimą atpasakojo baladėje Die Kraniche des Ibykus.

Ibis (gr.) Threskiornithidae šeimos, gandrinių būrio ilgakojis paukštis, ilgu kaklu, ilgu, storu, žemyn lenktu snapu ir trumpa uodega. Vidutinis ilgis 60 cm. Gyvena dideliais būriais šiltų kraštų pelkėtose vietose, paupiuose ir paežerėse. Minta žuvimis, sraigėmis, varlėmis ir driežais. Lizdus krauna pelkių kupstuose. Patelė deda 3–5

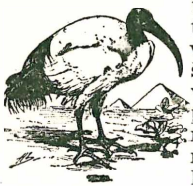

Ibis

balsvus ar gelsvus taškuotus kiaušinius. I. yra 30 rūšių. Š v e n t a s i s i. (Threskiornis aethiopica) sutinkamas Nilo upyne, senovės egiptiečių buvo laikomas šventu ir mėgiamas vaizduoti paveiksluose bei skulptūrose. Jis visas baltas, bet galva, kaklas ir uodega juodos spalvos. B a l t a s i s i. (Guara alba) sutinkamas Kalifornijoj, P. Karolinoj ir P. Amerikoj. R a u d o n a s i s i. (Guara rubra) žinomas savo plunksnų gražumu (raudonų atspalvių), gyvena JAV p. v. dalyje ir P. Amerikoje. *A.B.*

Ibiškė žr. Piliarožė (P. ibiškė).

Ibiza Ispanijos Balearų salyno sala; 593 km², 36.000 gyv. (1950). Kalnuotas paviršius; migdolų, šv. Jono duonos ir vynuogių produkcija. Žymiausioji gyv. vietovė I. turi apie 9000 gyv. su vyskupo rezidencija ir XIII a. katedra. Saloje aptikta daug sen. fenikiečių kapų.

Ibn (ar. ‚sūnus') arabų jungtinių vardų dalis, iš pradžios reiškusi, kieno kas yra sūnus, pvz. Abdul-Aziz ibn-Saud.

Ibn al-Arabi (1165–1240) ispanų arabų mistikas, lėmęs visą tolimesnę mahometoninės mistikos plėtotę. Jis skelbė panteistinę pasaulėžiūrą, pagal kurią pasaulyje laipsniškai vyksta Dievo apsireiškimas, drauge palaipsniui tobulėjant ir žmogaus dvasiai.

A. Affi, The Mystic Philosophy of I. A. 1939.

Ibn al-Atir (1160-1234) vienas iš žymiausių arabų istorikų, autorius veikalo ‚Kamil', pasaulio istorijos ligi 1231. C. J. Tornberg šį veikalą 14 tomų išl. 1867–76.

Ibn Badža, kitaip Avempace (m. 1138), ispanų arabų filosofas ir mokslininkas. Rašė logikos traktatų, apie sielą ir apie žmogaus ryšį su Intelektu. ‚Atsiskyrėlio Vadove', savo svarbiausiame veikale, jis vaizdavo kelią, kuriuo žmogus per pažinimo tobulėjimą artėja dieviškajai tikrovei. Jis įvedė aristotelizmą į Ispaniją ir turėjo įtakos Averroes.

Ibn Batuta žr. Batuta.

Ibn Chaldun, Abdul-Rachman (1332 Tunise — 1406 Kaire) arabų istorikas. Kilęs iš ispanų arabų, tarnavo Š. Afrikos kunigaikščių rūmuose. Jo raštai yra pagrindinis šaltinis islamo istorijai Š. Afrikoje. Svarbiausias veikalas yra pasaulio istorija Kitab al-ibar (ar. išl. 1867). Pirmojoje šio veikalo dalyje duodama bendra mahometonų gyvenimo apžvalga (prc. išvertė G. de Slane 1862–68), antrojoje — arabų istorija, trečiojoje — Š. Afrikos istorija (prc. išvertė G. de Slane 1852–56). Imdamas istoriją kaip mokslą, I.Ch. drauge pateikia istorijos filosofijos ir sociologijos metmenis.

N. Schmidt, I. Kh. 1930; *E. Rosenthal*, I. Ch.s Gedanken über den Staat 1932; *Abdullah Enan*, I. Kh. 1940.

Ibn Ezra, kitaip Aben Ezra, Abraham ben Meir (apie 1092 — apie 1167) ispanų žydų astronomas, gramatikas ir poetas. Jo reikšmė labiausiai remiasi hebrajų k. tyrimu. Svarbus jo didelis Pentateucho komentaras.

Ibn Gabirol žr. Avicebron.

Ibn Ganach žr. Jona ben Ganach.

Ibn Kutaiba, kitaip Ibn Kotaiba (828—apie 889) Bagdade gyvenęs arabų enciklopedininkas. Autorius kelių veikalų, duodančių medžiagos arabų kalbos ir papročių studijoms.

M. Gaudefroy-Demombynes, I. K. 1948.

Ibn Rošd, kitaip Ibn Rušd, žr. Averroes.

Ibn Saud, Abdul Aziz (apie 1880–1953), Saudi Arabijos kūrėjas. Kilęs iš centrinės Arabijos valdovų ir vahabitų vadų giminės, jaunystę praleido tremtyje. 1901 atsiėmęs tėviškę Riadą, įsistiprino Nedžde ir galutinai ją užvaldė 1912. Per I pas. karą laikėsi neutraliai. 1921 buvo britų pripažintas nepriklausomu sultonu. Vėliau iš Hedžo išvaręs Huseiną ir užėmęs Meką, 1926 pasiskelbė karaliumi. Nuo 1932 savo užvaldytas sritis pavadino Saudi Arabijos vardu. 1934 kariavo su Jemenu. II pas. kare laikėsi taip pat neutraliai, kaip ir 1948 Izraelio ir arabų kare. Ortodoksas mahometonas, rėmėsi puritoniškais vahabitais, bet buvo tolerantiškas naujiems papročiams; kai nusivylę vahabitai bandė sukilti, jis sukilimą beatodairiškai numalšino. Rūpinosi klajoklių beduinų pavertimu sėsliais gyventojais ir kėlė krašto gyvenimą pajamomis iš naftos koncesijų amerikiečiams. Iš 44 sūnų jį pergyveno 33.

Ibn Saud

A. Rihani, I. S., Maker of Modern Arabia 1928; *H. S. J. B. Philby*, Arabian Jubilee 1952.

Ibn Sina žr. Avicenna.

Ibn Tofail (Tufail), kitaip Abubacer (apie 1100—1185), ispanų arabų gydytojas ir filosofas, autorius filosofinio romano, vaizdavusio vienatvėj augančio vaiko brendimą, per mokslą bei kontempliaciją pasiekiant laimės ir dievybei priartėjimo. XVII a. išverstas, šis romanas buvo susilaukęs didelio populiarumo. L. Gauthier šį romaną prc. išv. 1900.

L. Gauthier, I. T. 1909.

Ibrāhīm ibn Jakūb (apie 912 — X a. gale) keliauninkas, geografas, greičiausiai Ispanijos žydas, kilęs iš Tortosos mst. Tai buvo vienas iš geriausių ano meto Europos geografijos ir etnografijos žinovų, gavęs gerą arabišką išsimokslinimą. Jis puikiai pažino ne tiktai Ispaniją, bet taip pat Prancūziją, Vokietiją ir net slavų kraštus. 966 jis buvo priimtas Romos imp. Otono

Magdeburge, kur, manoma, jis buvo atvykęs kartu su Kordubos kalifo pasiuntiniais arba kaip vertėjas, arba kaip gydytojas. Grįžęs iš kelionės, jis arabiškai aprašė slavų kraštus, jų miestus, pilis, žmones, jų gyvenseną, papročius, prekybinius bei ūkinius santykius ir kt. Šitame didelės vertės turinčiame aprašyme trumpai paminimi ir prūsai (Burūs), gyvenę į š. nuo Miešķos valdomo krašto. Jų sodybos lokalizuojamos prie Okeano (Baltijos jūros). Toliau pažymima, kad jie turi atskirą kalbą ir nemoka savo kaimynų kalbų. Iškeliamas prūsų didvyriškumas: kai juos užklumpa kuri nors kariuomenė, niekas jų nesitraukia, nelaukia, kad prisijungtų jų draugai, bet kovoja nieko nežiūrėdami, kapoja kalaviju iki žūdami. Paminima, kad iš vakarų laivais juos užpuldinėja ‚Rūs', t.y. vikingai. Pagaliau aprašyme minimas pasakiškasis ‚moterų kraštas', esąs į v. nuo prūsų. Ten moterys jodinėjančios raitos, pačios dalyvaujančios kare ir pasižyminčios jėga bei drąsumu. Jei kuri moteris pagimdanti berniuką, ji nužudanti. Tai pakartojimas klasikinėje senovėje žinomo amazonių mito.

T. Kowalski, Relacja Ibrāhīma ibn Jakūba z podróży do krajów słowiańskich w przekładzie al-Bekriego 1946; *J. Widajewicz*, Studia nad relacja o Słowianach Ibrāhīma ibn Jakūba 1946; *J. Puzinas*, Baltų kraštai arabų rašto šaltiniuose (Nemunas 1950), 3–4 nr., 4–9 psl.). *J. P.*

Ibrahim Paša (1789–1848) Egipto pašos Mahomedo Alio sūnus, 1819 nugalėjo vahabitus, 1825–28 malšino prieš turkus sukilusius graikus. Jo tėvui susipykus su turkais, 1833 nukariavo Siriją ir toliau vedė karą su turkais, kol britų ir austrų karinė intervencija privertė ji pasitraukti į Egiptą.

Ibrolis 1. įvaikinimo keliu broliu tapęs asmuo, įsūnytasis brolis; 2. s e n o v i n ė s e v e s t u v ė s e jaunojo, rečiau jaunosios, pabrolys (žr.).

Ibsen Henrik (1828 III 20—1906 V 23) norvegų rašytojas. Pradžioje mokinys vaistinėje Grimstade, 1850 persikėlė į Oslo ir norėjo baigti gimnaziją, tačiau, neišlaikęs egzaminų iš graikų kalbos ir matematikos, gimnazijos nebaigė. Jau būdamas Grimstade, I. pasižymėjo savo pirmosiomis dramomis istoriniais motyvais. Norvegų kompozitoriaus Ole Bull padedamas, I. 1851 pateko į naująjį teatrą Bergene kaip dramų rašytojas. 1852, gavęs stipendiją, I. lankėsi Danijoje ir Vokietijoje pasimokyti praktinio teatro darbo. Ypatingai reikšmingas jo buvimas Drezdene, kur jis iš Hettnerio ‚Das moderne Drama' išmoko sau pačiam statyti didesnius reikalavimus. Bergeno teatrui jis parašė keletą istorinių pjesių, iš kurių tik Gildet på Solhaug (Puota Solhauge) 1855 susilaukė didesnio pasisekimo. 1857 persikelia į Oslo vadovauti naujai įsisteigusiam miesto teatrui. Tais pačiais metais jis parašė dramą Haeremaendene paa Helgeland (Helgelando kovotojai, P. Vaičiūno vertimas 1928), kur jis galutinai nutraukė santykius ne tik su prancūzu Scribe, kuriuo pradžioje buvo pasekęs, bet ir su Oehlenschlägerio bei Heibergo romantika. Medžiagą tai dramai jis panaudojo iš islandų Volsunga sagos, tačiau veiksmą perkėlė į vikingų laikus. Drama sukėlė dėmesį, nors nesusilaukė nei publikos, nei gerų aktorių. 1862 teatras subankrutavo, ir I. atsidūrė ant pliko lauko. Per tuos penkerius metus, bevadovaudamas teatrui, I. beveik nieko nesukūrė. Tame ekonominių rūpesčių ir dvasinių kovų laikotarpyje I. kūrė satyrinį veikalą Kjaerlighedens komedie (Meilės komedija) 1862, kur jis pirmą kartą palietė dabartį, ypač visuomenės bei konvenansų lemtingą įtaką besimylinčiųjų jausmams bei likimui. Čia I. buvo šiek tiek paveiktas Camilla Collet. Drama sukėlė pasipiktinimo sąjūdį, buvo išvadinta nepoetine, nemoralia. 1863 I. baigia senai užplanuotą norvegų istorinę dramą Kongsemnerne (Medžiaga karaliams), daug turtingesnę, gilesnę ir šiltesnę, negu Helgelando kovotojai: istorinė epocha įgavo čia kūną bei kraują ir išreiškė paties I. sielos ir idėjų raidą. Sekančiais metais I. šiaip taip išsinarpliojo iš sunkių sąlygų ir paniuręs išvyko į užsienį, kur jis paskui išbuvo 27 metus. Besiruošiant kelionėn jo karti nuotaika dar patamsėjo: skandinavizmas, vienintelė politinė pasaulėžiūra, kuriai jis ištikimai atsidavė nuo pat jaunystės ligi senatvės, jį apvylė, švedijai ir Norvegijai atsisakius padėti Danijai jos lemiančioje kovoje su Vokietija ir Austrija. Apsigyvenęs Romoje, I. ilgai ieškojo formos savo pasipiktinimui. Pradėjo mėginti kažką lyriško-epiško, tačiau greit persimetė ir 1866 parašė eiliuotą dramą Brand (K. Borutos vert. 1937), sukėlusią nepaprasto dėmesio visoje Skandinavijoje ir turėjusią didelės literatūrinės reikšmės ir už Skandinavijos ribų. Brandas skelbė besąlyginį tiesos reikalavimą ir drauge vaizdavo šio reikalavimo konfliktą su tikrove. 1867 pasirodė Peer Gynt, turtingiausias ir vispusiškiausias I. veikalas, taip pat eiliuota fantazinė drama, kur jis puikia ironija vaizduoja norvegų charakterio bruožą ‚būti pakankamai pats savimi'. Peer Gynt yra Brando priešingybė, bevalis melagis, svajotojas ir fantastas. 1868 apsigyvenęs Drezdene, I. parašė De unges forbund (Jaunųjų sąjunga), kome-

H. Ibsen

dijąs iš norvegų dabarties, kuria dėl politinių laimės ieškotojų išjuookimo užsitraukė savo ligi šiol gero draugo Björnsono rūstybę. Išleidęs Digte (Eilėraščiai) 1871, apimančius jo 1850–60 metų kūrybą, I. ėmėsi sekančios didžiulės pasaulinės istorijos dramos Kejser og Galilaeer 1873 (Cezaris ir Galilėjietis, K. Borutos vert. 1938). Ši istoriosofinė drama yra daug sunkesnė už kitus jo vienalaikius veikalus: svetimame motyvų cikle autorius nebėra toks laisvas, kaip jis paprastai kad yra. 1874 I. persikelia į Müncheną, 1877 išleidžia satyrinę dramą Samfundets stötter (Visuomenės šulai, A. Janulaičio vert. 1923), pašiepiančią savanaudžius visuomenės veikėjus. Ta pjese prasideda visa eilė dramų dabarties motyvais, kuriose I. abstrakčius Brando reikalavimus perkelia į gyvenimą ir kaip širšė puola ‚salionines melagystes', vidutinybę ir bailumą. 1879 pasirodo Ett dukkehjem (Lėlių namai, A. Janulaičio vert., Noros antrašte, 1923), kur I. puola ligšiolinę moterų nelygybę ir skelbia moters teisę būti laisvu individu, o ne vien tik vyro šešėliu. Ši drama gal labiausiai išgarsino I. vardą pasaulyje. Drama sukėlė tikrą perversmą visuomenėje, pasidarė spaudos, viešų pokalbių ir susirinkimų tema, ją puolė spauda, puolė bažnyčia, puolė visuomenė, išskyrus tuos, kurie kovojo už moters teises. Kur tik susirinkdavo būrelis žmonių, tuoj vienas kito klausdavo, ar sugrįš namo Nora (dramos didvyrė). Vokiečių teatras net ketvirtąjį veiksmą pridėjo, kad tik drama kitaip pasibaigtų; net ir pats autorius buvo priverstas pabaigą pakeisti. Tokio pat įspūdžio padarė ir 1881 pasirodžiusi drama Gengangere (Šmėklos, A. Janulaičio vert., 1921), sprendusi moterystės ir paveldėjimo klausimą. Dramoje buvo pavaizduoti nelaimingos, bet, pagal visuomenės nuomonę, pavyzdingos moterystės nelemti padariniai. Drama sukėlė vėl skandalą, į kurį I. atsakė linksmu, radikaliai antidemokratiniu bei individualistiniu En folkfiende (Liaudies priešas) 1882, priešpastatančiu individo teisę prieš ‚kompaktinę daugumą'. Sekančiose I. dramose ima jau vis labiau ir labiau reikštis pesimistinė rezignacija, ima dramos pasidaryti vėl simbolinės. Vildanden (Laukinė antis) 1882, vaizduojanti gyvenimo melagystės jėgą, pvz. slepia savyje jau daug simbolinio elemento. Čia nuolat pabrėžiama, kad, iš vidutinio žmogelio atimant ‚gyvenimo melą', atimama iš jo ir laimė. Rosmersholme (1886) vaizduojama kova, kurią kiekvienas žmogus pats su savimi turi kovoti, norėdamas suderinti savo gyvenimą su savo pasaulėžiūra. Prie tos pačios problemos I. grįžta ir dramoje Fruen fra havet (Undinė) 1888, o tuo tarpu Hedda Gabler (1890) yra vienos tuščios visuomenės smetonėlei priklausančios poniutės tragedija. 1891 I. grįžta į Norvegiją. Byggmester Solness (Statytojas Solness) 1892 yra senstančio žmogaus sąžinės sąskaita. Senatvė dar labiau juntama gana sunkioje I. dramoje Lille Eyolf (Mažasis Eyolfas) 1894, kur yra daug prisiminimų iš I. ankstyvesnių veikalų. Dramos John Gabriel Borman 1896 ir Naar vi döde vaagner 1899 (Kada mes iš numirusių prisikelsime, A. Tulio vert. ‚Dirvoje' 1922) yra asmeniniai autoriaus išpažinimai. Abiejų dramų svarbiausi personažai yra jau senyvi žmonės, kurie dėl savo pašaukimo, laikyto gyvenimo uždaviniu, paaukojo tiek savo, tiek kitų gyvenimo laimę. Šeši paskutinieji I. gyvenimo metai nedavė nė vieno naujo kūrinio, didžia dalimi tai buvo jo ligos laikotarpis.

I. buvo pirmasis norvegas, giliai veikęs pasaulinę literatūrą. I. kūrybos branduolys iš pradžių buvo pašaukimo, gyvenimo uždavinio klausimas, o paskui — iškėlimas individo prieš visuomenę, šeimą, konvenansus. Bet jis pats nekartą viešai pabrėžė, kad jo dramos pirmiausia yra žmonių vaizdavimas, o ne tendencinė kūryba. Kad tačiau didelę savo kūrybos dalį I. skyrė kišimuisi į visuomeninius ginčus, yra neginčijama: jo kūryba kaip tik ir darė poveikio, kad joje netrūko svarbių problemų, iššaukusių plačios apimties diskusijas moraliniais, socialiniais ir politiniais klausimais. Nepaprastu meistriškumu perkėlė jis tą aktualią idėjinę medžiagą į realistiškai nutapytus tikrovės pavidalus. Pradedant didžiosiomis fantazinėmis dramomis su jų poetine jėga ir energingu skelbimu, I., labiau negu kitų skandinavų rašytojų, kūryba lieka labiau etinė, negu estetinė. Techninis I. dramų konstrukcijos tobulumas, loginė įvykių eiga ir charakterių bei jų likimo atskleidimas veiksmui vykstant, veiksmo koncentracija, kalbinis aiškumas buvo pavyzdžiu jauniems dramatikams.

Rinktiniai I. raštai išleisti 10 tomų 1898–1902, trys pomirtiniai tomai 1909, 7 tomuose 1919 ir 20 tomų 1928–52.

I. kūryba yra radusi nemažo atgarsio ir pas mus. Kaip aukščiau minėta, jo dramų vertė A. Janulaitis, o vėliau K. Boruta. Valstybės teatre buvo statytos I. dramos: Helgelando kovotojai, Visuomenės šulai, Nora, Šmėklos ir Laukinė antis.

Monografijos: *G. Brandes* 1898, *E. Kihlman* 1921, *R. Woerner* 1923, *E. Reich* 1925, *H. Koht* 1928, *J. Nissen* 1931, *G. Rydell* 1932, *K. Horbach* 1934, *G. Wethly* 1934, *D. Olsson* 1937, *H. Brenel* 1941, *J. Faaland* 1943, *A. Strömme* 1950–51, *H. Anker* 1951. *J.Lng.*

Ibšas (Hübsch) Henrikas (m. 1814 X 19 Nemmersdorf, Gumbinės aps.) Tilžės apylinkėje gimęs ir Karaliaučiaus univ. mokslą išėjęs kunigas, buvęs L. Rėzos talkininku rengiant Biblijos lietuvišką vertimą (išsp. 1816). Vc. Biržiškos teigimu, nors jis

vokiškai rašėsi Hübsch, jo tikroji pavardė buvo Ibšas.

L. Rhesa, Geschichte der lit. Bibel 1816; *Vc. Biržiška,* Sen. liet. knygų istorija I, 1953.

Iça (tr. Isá) P. Amerikos upė, Amazonės kair. intakas, 2800 km ilgio; aukštupyje kaip Putumayo, skiria Kolumbiją nuo Peru; žemupys Brazilijoje, balos ir džiunglės; baseino plotas 130.500 km², vid. debitas prie žiočių 2700 m³/sek.

Ichnatonas žr. Echnatonas.

Ichneumonas (gr. ichneumōn ‚pėdsekis') 1. I. lot. Herpestes ichneumon, Viverridae šeimos, Herpestinae pošeimio plėšrus žinduolis, paplitęs v. Azijoj, š. Afrikoj ir sutinkamas p. Ispanijoj. I. yra monguzos (žr.) didžioji skirtis; apie 60 cm ilgio su 40 cm ilgio stipria uodega, apaugęs ilgais, tankiais ir šiurkščiais plaukais. Galva ir uodega juosva, kojos rausvos, o visas likusis kūnas pilkai rusvas. Minta pelėmis, žiurkėmis gyvatėmis ir kitais šliužais. Medžioja naktimis. I., būdamas labai vikrus, pastabus ir storos odos, puola ir užmuša nuodingąsias gyvates, nors pats neturi jų nuodams imuniteto. Dėl šitokio gyvenimo būdo I. senovės egiptiečių buvo laikomas šventu gyvuliu ir pramintas ‚faraonų žiurke'.

Ichneumonas

A.B.

2. Parazitinis vabzdys. Jų yra keli tūkstančiai rūšių, sudarančių Ichneumonidae šeimą, priklausančią plėviasparnių (Hymenoptera) būriui. I. plačiai paplitę visame pasaulyje ir turi didelės reikšmės: jie parazituoja ant kitų vabzdžių ir, patys būdami nežalingi, sunaikina daug kitų žmogui žalą darančių vabzdžių, ypač įvairių rūšių kandžių. Suaugusi i. patelė deda kiaušinius į kitus vabzdžius ar jų lervas. Dauguma rūšių turi ilgą kiaušindėtį (neretai ilgesnį už visą vabzdžio kūną), kuriuo pasiekia žemėje ar po medžio žieve glūdinčias lervas. Išsiritęs jaunas i. visą savo augimo laiką turi užtikrintą šviežią maistą, kol pereina į lėliukės stadiją. Kai kurios i. rūšys sugeba išnaudoti savo gyvą šeimininką tol, kol tas suverpia sau kokoną, kuriame, nužudęs savo maitintoją, pats apsigyvena. Žr. Plėviasparniai. *J.Dbr.*

Ichnologija (gr. ichnos ‚pėdsakas' ir logos ‚mokslas') paleontologijos šaka, tyrinėjanti išnykusiąją gyvūniją iš pasilikusių uolienoje pėdsakų — pėdų atspaudų arba šliaužimo bei ropojimo žymių.

Ichtio- (iš gr. ichtys ‚žuvis') sudėtinių žodžių dalis, reiškianti susijimą su žuvimi, pvz. ichtiozauras (į žuvį panašus roplys), ichtiotoksinas (nuodingos medžiagos ungurio kraujo serume) ir t.t.

Ichtiofauna (gr.) bendrasis vardas žuvų klasės gyviams. Žr. Žuvys.

Ichtiolis (gr.), kitaip ichtamolis, rusvai rudas ar rudai juodas, tirštas, būdingo kvapo skystis, gaunamas sausai destiliuojant asfaltinius žuvų kilmės skalynus, destiliatą veikiant koncentruota sieros rūgštimi ir vėliau neutralizuojant amoniaku. Produktas yra didele dalimi ichtiolsulfoninės rūgšties amono druska, tirpstanti vandenyje ir glicerine. I. vartojamas išviršiniai tepalų ar tirpalų pavidalu kaip antiseptikas odos infekcinėms ligoms gydyti.

S. Krs.

Ichtiologija (gr. ichtys ‚žuvis' ir logos ‚mokslas') mokslas apie žuvis; zoologijos dalis, tirianti žuvis, jų sudėtį, klasifikaciją ir raidą.

Ichtiopsidai (gr.) zoologijoje kartais vartojamas bendras pavadinimas visiems žemesniesiems stuburiniams gyviams — žuvims ir varliagyviams. Kai kurie autoriai visus stuburinius (Vertebrata) skirsto į 3 pagrindines grupes, būtent: Ichthyopsida, Sauropsida ir Mammalia.

Ichtiornis (gr. ichtys ‚žuvis', ornis ‚paukštis') seniausias iš žinomų fosilinių paukščių, gyvenęs viršutinės kreidos metu, rastas JAV, Kansas valstybėje. Pavadintas šiuo vardu dėl dalinio panašumo drauge į paukštį ir į žuvį. Žandikauliai abu dantėti, dantys patalpinti alveolėse. Slanksteliai amficeliniai, kaip žuvų. Gerai išlavėję sparnai, krūtinkaulis su plačia ketera. I. naminio karvelio didumo, geras skrajotojas, mitęs daugiausia vandens gyviais.

Ichtiozauras (gr. ichtys ‚žuvis', sauros ‚roplys') bendrinis Ichtyosauria būrio fosilinių roplių vardas. I. gyveno mezozoinės eros jūrose; ypač daug jų fosilijų randama triaso sistemos sluoksniuose. I. turi daug panašumo žuvims: neišsivystęs kaklas, platus vertikalus uodegos pelekas, susidedąs iš dviejų lenktų skiaučių, trikampis nugaros pelekas ir, svarbiausia, amficeliniai slanksteliai. Kojos, panašiai kaip delfinų, pavirtę irklų pavidalo įtaisais. Ilgas, smailas šnipas su aštriais kūgelio formos dantimis. Kūnas plikas, iškilusi nugara, uodegos slanksteliai prasitęsia į apatinę uodegos peleko skiautę. Didelės akių duobės, apsaugotos kauliniu žiedu nuo vandens spaudimo. I. buvęs geras plaukikas ir sugebėdavęs gana aukštai iš vandens iššokti į orą. Priešingai kitiems ropliams, i. patelė gimdė gyvus jauniklius, kiaušinius išperėdama savo kūne. Fosilijose neretai randami patelės kūno tuštumoj

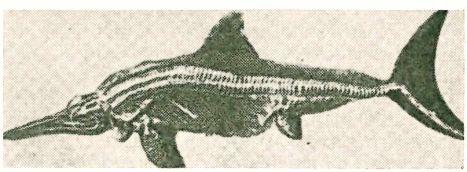

Ichtiozauras

10–40 cm ilgio embrionai. I. maitinosi žuvimis, sepijomis, belemnitais; išalkęs rydavęs net savus jauniklius. Suaugę individai būdavo ligi 13 m ilgio. *J.Dbr.*

Ichtiozė (gr.) odos sužvynėjimas, įgimta odos liga. Kartais ji išryškėja tik antrais gyvenimo metais ar net vėliau. Paveldėjimas yra lemiantis veiksnys jos atsiradime. I. sergančių asmenų oda yra sausa, šiurkšti, atčaiži. Ja lygiai serga abiejų lyčių ir įvairios socialinės padėties asmenys. I. labai sunkiai pagydoma, bet jos reiškimasis yra banguojantis: tai pagerėja, tai pablogėja. Ligos eiga pablogėja žiemos metu ir šaltame klimate. Tikroji jos priežastis nėra galutinai išaiškinta. Manoma, kad jos atsiradimas yra susijęs su endokrininiais sutrikimais. Yra susekta, kad i. sergančių asmenų medžiagų apykaita yra labai dažnai sumažėjusi. Daug reiškia ir vitamino A stoka.

Ormsby Montgomery, Diseases of the Skin 1948. *D.Js.*

ICHTYS (gr. ‚žuvis') vienas iš seniausių krikščionių simbolių graikų k. sakinio Iesous Christos Theou Uïos Soter (Jėzus Kristus Dievo Sūnus Gelbėtojas) pirmosios raidės. Šv. Augustinas tvirtino, kad kepta žuvis yra Kristaus kančios simbolis, o Tertulijonas sakė, kad kiekvienas krikščionis yra žuvelė, nes nuplauta krikšto vandeniu. Daugybė senovės krikščionių įrašų yra su I. simboliu, arba tiesiog su žuvimi. Piešiniuose randamas jaunuolis traukiąs iš vandens žuvį (krikšto simbolis). J. B. De Rossi 1855 surinko I. simbolius į draugę (Epistola de christianis monumentis I. exhibentibus).

F. J. Dölger, I., 5 tt., 1928–40. *J. V.*

Ickes Harold Le Claire (1874–1952) amerikiečių politikas. 1907 baigė teisės mokslus Chicagos univ. ir vėliau vertėsi advokatūra. Iš pradžių respublikonas, 1912 perėjo į progresyvistus, iš šių vėliau pasitraukė į demokratus. 1933–46 JAV vidaus reikalų sekretorius. Išsp. The New Democracy 1934, The Autobiography of a Curmudgeon 1943; jo memuarai pasirodė 1955.

Icterus (gr.-lot.) geltligė (žr.).

Ictus (lot.) metrinis kirtis, kuris gali ir nesutapti su gramatiniu kirčiu.

Yčas 1. Jonas (1880 VII 21 Šimpeliškių k., Biržų vls. ir aps. — 1931 XII 17 Kaune), istorikas, pedagogas, švietimo ministeris, visuomenininkas, ev.-reformatų veikėjas, sinodo narys ir pirm. Gimė pasiturinčio ūkininko šeimoje. Tėvas Martynas Y. ir motina (Dagilytė, poeto S. Dagilio sesuo) buvo susipratę lietuviai ir stengėsi vaikus išleisti į mokslus. 1890 Y. įstojo į Mintaujos gimnaziją. Tėvui pakliuvus į žandarų rankas už lietuvišką knygų slėpimą, o vėliau pasitraukus į JAV, turi mokslą nutraukti ir tik dėdės Dagilio remiamas baigia Mintaujoje 4 gimn. klases. Vėliau mokosi Slucko gimn., kur buvo evangelikų-reformatų išlaikomas bendrabutis. 1898 ją baigęs sidabro medaliu, išvyksta į Petrapilio univ. teisių fak., bet po metų pereina į istorijos-filologijos institutą, kurį baigia 1903. Prof. Seredonino vadovaujamas parašo diplominį darbą apie miestų atsiradimą Lietuvoje (nespausdintas). Tėvas ragino jį studijuoti inžineriją ir atvykti į Ameriką, bet Y. jo nepaklausė, ir buvo paskirtas gimnazijos mokytoju Tomske, kur išbuvo ligi 1908. Čia plačiai dalyvauja politiniame ir visuomeniniame veikime (kadetų partijos narys). 1908 skiriamas Semipalatinsko (prie Mongolijos pasienio) gimn. inspektoriumi. Nors ir toli nuo tėvynės gyvendamas, nenutraukia ryšių su Lietuva ir savo mylimais Biržais. 1916 skiriamas Voroneže II gimn. direktoriumi, kur buvo tuo metu prisiglaudusi ir lietuviška Martyno Y. vadovaujama gimnazija. Čia taip pat Y. aktyviai dalyvauja visuomeniniame ir kultūriniame lietuvių darbe. Bolševikams suėmus daugelį lietuvių, Y. padeda juos išpirkti iš kalėjimo. 1918 Y. grįžta į Vilnių, kur tuojau tampa Valstybės Tarybos švietimo komisijos pirmininku, o vėliau trijuose kabinetuose švietimo ministeriu. 1919 išvyksta į Karaliaučių studijų pagilinti ir už darbą apie XVI a. kronikininką falsifikatorių Simoną Grunau gauna filosofijos daktaro laipsnį. Grįžęs į Lietuvą skiriamas Panevėžio gimnazijų direktoriumi. Tose pareigose išbuvo ligi 1925 VII, nors drauge 1922 susiorganizavus LU buvo iš pradžios socialinių mokslų, vėliau humanitarinių mokslų fak. profesoriumi. Y. dėstė Lietuvos istorijos (daugiausia viduramžinės), Latvijos, Prūsų, Vokietijos, Viduramžio istorijos kursus. Daugumas tų kursų buvo išleisti hektografuotais leidiniais. (Latvių istorija 1926, Vokiečių tautos istorija 1927 ir kt.). Kartu nenutraukė mokslinio tyrinėjimo darbo, važinėdamas į Švediją, Prancūziją Lietuvos istorijai medžiagos rinkti. Mėgiamiausia Y. tema buvo Biržų ir garsios Radvilų giminės istorija, ypač Jonušas Radvila, Kėdainių sutarties (1655) autorius. Šalia daug straipsnių įvairiuose žurnaluose (Švietimo Darbe, Lietuvos Mokykloje) ir laikraščiuose (daugiausia L. Aide), Y. paskelbė studiją apie Simoną Grunau (Švietimo Darbas 1922 ir atskirai), Biržai, tvirtovė, miestas ir kunigaikštystė (1931, pomirtinis leidinys), Vytautas ir Žemaičiai (Praeitis, 2 t.). Be to, švietimo m-jos pa-

J. Yčas

vestas, jis redagavo W. Smolenskio Lenkų tautos istorijos (1925) ir J. Pfitznerio monografijos apie Vytautą Didįjį (1930) vertimus. Y. mirus, mūsų spaudoje kilo diskusijos Lietuvos praeities tyrinėjimo reikalu, kurios paskatino universitetą susirūpinti jaunų istorikų parengimu. Trumpi Y. nekrologai buvo atspausti Praeityje (2 t.), Židinyje (1932, 1 nr.), N. Romuvoje (1932), Lietuvos Aide (1932, I. Jonyno ir K. Kurnatausko) ir kt. Y. giminaitis dr. J. Mikelėnas turi paruošęs platesnę jo biografiją, kuria, rašant šį straipsnį, daugiausia ir pasinaudota. *V.Trp.*

2. Martynas (1885 XI 13 Šimpeliškių k. — 1941 IV 5 Rio de Janeiro Brazilijoje) Dūmos atstovas, visuomenės veikėjas, finansų ministeris. Brolio Jono (1) padedamas, 1907 baigė Pernavos (Estijoje) gimn., o 1911 Tomsko (Sibire) univ. teisių fak. (aukso medaliu). Ten atsisakęs kvietimo rengtis profesūrai, atvyko į Kauną ir pradėjo adv. darbą pas. P. Leoną. 1912 išrinktas Kauno gubernijos atstovu į IV Dūmą, kur priklausė kadetų (konstitucinių demokratų) partijai. 1913 kartu su dr. J. Basanavičiumi lankėsi JAV lietuvių kolonijose, rinkdami aukų Lietuvių Mokslo D-jai pastatyti Vilniuje Tautos Namams.

M. Yčas

Kilus I pas. karui, Y. rūpinosi šelpimu ir švietimu nuo karo nukentėjusių lietuvių.. Pradžioje buvo Rusijos miestų sąjungos (zemstvos) įgaliotiniu Lietuvai ir Gudijai. Susiorganizavus Vilniuje Centriniam lietuvių komitetui nukentėjusiems nuo karo šelpti, Y. buvo išrinktas jo pirmininku. Vokiečiams Lietuvą užimant, šis komitetas pasidalijo į dvi dalis: vieni su v.pirm. A. Smetona liko Vilniuje, antri su Y. priešakyje pasitraukė į Rusiją. Būdamas didžiausios Rusijos šelpimo įstaigos (Tatjanos komiteto) nariu, nuo 1917 pradžios vicepirmininku, Y. iš šio komiteto, rusų valdžios ir kitų šaltinių išgavo milijoninės sumas Rusijon evakuotųjų lietuvių šelpimo ir švietimo reikalams. 1915 jis išgavo leidimą ir įsteigė Voroneže dvi, mergaičių ir berniukų, gimnazijas, jo vardu pavadintas. Šių gimnazijų abiturientai vėliau sudarė stambų įnašą į nepriklausomos Lietuvos inteligentų personalą. Karo metu jis leido ir buvo atsakingu redaktoriumi ‚Lietuvių Balso' (faktinis red. L. Noreika). Šis laikraštis tapo Centrinio komiteto ir lietuvių politikos organu. 1916 Centrinio komiteto reikalais kartu su kun. J. Žilium per Japoniją išvyko į JAV. Tenai informavo Amerikos lietuvius apie politinę padėti ir ragino juos kelti maksimalinius Lietuvos reikalavimus. Tuo metu New Yorke vedė aušrininko J. Šliūpo dukterį Hipatiją Šliūpaitę.

Lygiagrečiai su šalpos darbu Y. naudojosi Dūmos atstovo padėtimi pastumėti ir Lietuvos politikos reikalus. 1915 kartu su J. Gabriu ir S. Šilingu suorganizavo vad. pirmąją lietuvių konferenciją Stockholme su tikslu sueiti į kontaktą su svetur gyvenančiais lietuviais, atstatyti ryšius su vokiečių okupuota Lietuva ir šelpti vokiečių laikomus lietuvius karo belaisvius. Buvo suorganizuotas švedų komitetas, kuris suėjo į kontaktą su organizacijomis Lietuvoje ir davė šiek tiek materialinės paramos. 1916 su Dūmos parlamentine delegacija Y. lankėsi Anglijoje, Belgijoje, Prancūzijoje ir Italijoje, ten susipažindamas su daugeliu tų kraštų politinių vadų. Romoje išgavo pop. Benedikto XV audienciją, kurioje kėlė reikalą paskelbti pasaulio katalikų bažnyčiose dieną aukoms rinkti nukentėjusiems lietuviams. Tos pačios kelionės proga Y. dalyvavo lietuvių konferencijoje Lozanoje (Šveicarijoje).

Y. grįžo Rusijon iš JAV prieš pat pirmąją revoliuciją, kurioje aktyviai dalyvavo, trumpai eidamas Rusijos švietimo komisaro pareigas, o susidarius pirmajam demokratinės Rusijos respublikos kabinetui, buvo paskirtas ‚komisarų viceministerio teisėmis' švietimo reikalams. Susidarius Rusijoje Lietuvių Tarybai, Y. buvo jos nariu. Dalyvavo lietuvių seime Petrapilyje, kur stojo už nepriklausomybės, o ne autonomijos reikalavimą. Pirmininkavo antrajai lietuvių konferencijai Stockholme.

Įsigalint bolševikams, Y. buvo trumpai lietuvių bolševikų areštuotas Petrapilyje. Vėliau kartu su visais Lietuvių tarybos nariais mėnesį buvo kalintas Voroneže. Papirkus, su kitais paleistas namų areštan, Y. pabėgo iš Rusijos ir 1918 IV grįžo Vilniun. Tuo metu vokiečiams kėsinantis prijungti Lietuvą prie Prūsijos ar Saksonijos, tam užkirsti Y. aktyviai prisidėjo renkant Lietuvos karaliumi vok. hercogą Urachą. Ryšium su tais rinkimais išėjus iš tarybos socialdemokratams, Y. su penkiais kitais buvo kooptuotas tarybos nariu. Po kooptacijos Y. dalyvavo trečiojoje Šveicarijos lietuvių konferencijoje Lozanoje. Grįžęs Vilniun dalyvavo sudarant pirmąjį nepriklausomos Lietuvos ministerių kabinetą, kuriame Y. buvo finansų ministeriu, o taip pat ėjo susisiekimo ir prekybos bei pramonės ministerio pareigas. Finansų ministeriu jis taip pat buvo antrame ir trečiame kabinete. Besiorganizuojančiai valstybei stokojant lėšų, Y. teko ieškoti paskolos užsienyje. Pirmiausia buvo gauta 100 mil. markių paskola iš vokiečių. Ketvirtame kabinete

Y. buvo paskirtas ‚generaliniu finansų reikalais įgaliotiniu užsieniuose'. Prasidėjus Versalio taikos konferencijai, Y. dalyvavo Lietuvos delegacijoje. Ten buvo išgauta 4 mil. dolerių paskola daiktais iš JAV kariuomenės atsargų Europoje. 1918 gresiant naujai finansinei krizei, buvo išgauta iš Anglijos bankų 200.000 svarų paskola.

1921 Y. kartu su A. Smetona buvo Lietuvos atstovai arbitražo komisijoje Lietuvos-Latvijos sienai nustatyti. Šiai komisijai pirmininkavo jo pažįstamas anglas J. Y. Simpson.

Vėlesniais laikais Y. politikoje aktyviau nebedalyvavo, daugiau atsidėdamas pramonininko ir bankininko darbui. Kai kurios jo suorganizuotų įmonių sužlugo, bet trys (aliejui spausti b-vė Ringuva, liejykla Nemunas ir audinių fabrikas Panevėžyje) sėkmingai veikė iki 1940. 1919 Y. prisidėjo prie Prekybos ir Pramonės banko (užsidariusio 1927) įsteigimo ir buvo jo pirmininku. Tas pareigas eidamas, padėjo organizuoti Lietuvos Banką ir įvesti savo valiutą — l i t ą.

Y. iki gyvenimo galo akyviai dalyvavo evangelikų bažnyčios gyvenime. Dar prieš I pas. karą tapo kuratoriumi; nepriklausomybę atgavus, buvo dažnai renkamas metinių sinodų pirmininku. Prisidėjo prie LU (vėliau VDU) evangelikų teologijos fakulteto įkūrimo, kuris jam 1928 suteikė garbės doktoratą. Dažnai važinėdavo į Pasaulinės sąjungos taikai per bažnyčias skleisti tarptautines konferencijas. Taikos reikalai Y. itin rūpėjo.

Dar prieš Lenkijos ultimatumą Y. keletą kartų privačiai važinėjo Lenkijon, siekdamas santykių pagerinimo; tačiau šios pastangos vaisių nedavė. Sovietams okupavus Lietuvą, 1940 VII pasitraukė Vokietijon, o iš ten Portugalijon. Nepalankiose sąlygose mėgino ten užmegzti ryšius su anglų ir Londo lenkų sluoksniais. 1941 pradžioje išvyko Brazilijon, kur po 3 mėn. mirė Rio de Janeiro mieste.

Y. politinės pažiūros buvo liberalios asmens teisių atžvilgiu. Jis labiau linko kiekvieną reikalą spręsti konkrečiai padėties žiūrėdamas, o ne ideologijos rėmuose. Seimų laikais buvo Pažangos partijos narys, vėliau linko prie tautininkų, bet partijai nepriklausė. Visuomet palaikė gerus asmeninius, dažnai ir politinius, santykius su katalikais. Taip pat palaikė gerus sanykius ir su Lietuvos žydais. Lygios pilietinės teisės visiems gyventojams buvo jo gilaus įsitikinimo dalykas.

Y. anksti pradėjo ir žurnalisto darbą. Studentu būdamas rašė (daugiausia korespondencijas) Lietuvių Laikraščiui, Lietuvos Ūkininkui, Vilniaus Žinioms, Vilčiai. Eidamas Dūmos atstovo pareigas, Lietuvos reikalais rašė rusų spaudoje. 1910–13 leido Biržų kalendorių. Suorganizavo kapitalą Vairui 1914 leisti ir, kaip anksčiau minėta, leido Lietuvių Balsą Petrapilyje. Vėliau rašė Lietuvos Aide ir kt. 1935–36 išleido tris tomus savo atsiminimų ‚Nepriklausomybės keliais'. Šių atsiminimų ketvirto tomo rankraštis žuvo sovietams okupavus Lietuvą.

M. Yčas, Nepriklausomybės keliais I–III 1935–36; *J. Mikelėnas,* Dr. M. Yčas (Žiburiai 1947, 31 nr.). *M.Y.*

3. M a r t y n a s (g. 1917 XII 10 Voroneže) Martyno (2) sūnus, biologas, biochemikas. 1936 baigęs Aušros gimn., 1936–39 VDU studijavo teisę ir atliko karinę prievolę. Užėjus bolševikams, su tėvais 1940 pasitraukė iš Lietuvos ir per Braziliją atvyko į JAV. 1943–46 tarnavo JAV kariuomenėje. 1946 — 50 studijavo Kalifornijos Technologijos Institute ir jį baigė daktaro laipsniu (disertacija iš embriologijos srities). Nuo 1951 dirba JAV apsaugos dpt. laboratorijoje Natick, Mass., mikrobiologijos ir biochemijos srityse. Studijinius savo tyrinėjimus skelbia specialybės žurnaluose Journal of Experimental Biology, Journal of Bacteriology, National Academy of Sciences darbuose. Drauge su kitais bendradarbiauja leidinyje Advances in Biol. and Med. Physics 1956 (Academic Press leidykla). L.E. bendradarbis.

M. Yčas

Yčienė-Šliupaitė Hipatija žr. Žiūrienė.

Id. (lot. idem) santrumpa: ‚tas pat'.

Ida 1. kalnų virtinė Trojos pusiasalyje M. Azijoje (Turkijoje) 1767 m aukščio, šiandien turkų vadinama Kaz Dagu. Šie kalnai turi žymią vietą graikų mitologijoje. Čia buvęs erelio pagautas Trojos karaliaus Trojo sūnus Ganimedas ir nuneštas Zeusui tarnauti. Čia Trojos karaliaus Priamo sūnus Paris sprendė deivių ginčą, įžiebusį Trojos karą. Čia sustodavo dievai stebėti šio karo eigą, nes iš to kalno buvo gerai matoma Trojos lyguma, kurioje vyko mitologinės kovos.

2. Aukščiausias kalnas (2498 m) Kretos saloje. I. yra to kalno mitologinis vardas, šiandien jis vadinamas Psiloritis. Pagal senuosius graikų padavimus čia gimęs Zeusas. *K.Mck.*

Yda neigiamas įprotis, dažniausiai priklausąs nuo kurio nors charakterio trūkumo, pvz. neteisingumas, plepumas, nesivaldymas, apsileidimas, išlaidumas, tuštumas. Y. priešybė yra dorybė.

Idaho JAV š.v. valstybė (stp. Ida. ar Id., indėnų y da ho ‚žiūrėk, saulė leidžias už kalnų'). 216.400 km², 588.637 gyv. (1950).

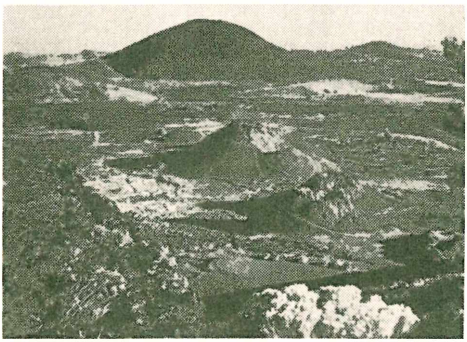

Craters of the Moon Idaho valstybėje

Paviršius kalnuotas, kalnai apima 40% viso ploto. Išskirtini trys kalnų susitelkimai: krašto šiaurėje Cabinet, Coeur d'Alène, Bitterroot grandys, toliau į pietus Clearwater kalnai, o pačiuose pietuose yra didžiausias kalnų susitelkimas. Sawtooth kalnyne yra aukščiausia I. viršūnė Borah (3860 m). Tarp visų šių kalnų grandžių yra dideli slėniai, iš kurių didžiausias yra Snake upės slėnis, apie 500 km ilgio ir 50–75 km pločio. Tai derlinga lyguma, kurios paviršių suformavo lavos sluoksniai. Yra keistų vulkaninių formacijų kaip Craters of the Moon National Monument. Pietuose ir pietryčiuose ši lyguma susisiekia su Utah ir Nevada žemumų sritimis, primenančiomis dykumą. Snake upės lyguma krašto vakaruose iškilusi nuo j. l. apie 650 m, o rytuose pasiekia 1500 m. Be lavos, jos paviršiaus susiformavime prisidėjo ir upių, ežerų nuosėdos. I. upynas priklauso Columbia upės baseinui. Didžiausia upė yra Snake River (žr.), apie 1670 km ilgio, tekanti per p. I. dalį. Klimatas sausas, žemyninio pobūdžio: šaltos žiemos ir karštos vasaros, bet dėl Pacifiko vandenyno įtakos jis yra pusėtinai švelnus. Pietinėje krašto dalyje dideli sezoniniai temp. svyravimai: vasarą temp. pakyla ligi 40°C, o žiemą nukrinta ligi –42°C. Kritulių šiaurinėje dalyje yra kiek daugiau nei pietinėje, kur būtinas laukų drėkinimas. Kalnuose iškrinta labai daug sniego.

Krašto žemės ūkiui daugiausia reikšmės turi Snake upės lyguma ir Palouse upės baseinas. Vyrauja javų ūkis, kurio vegetacinis periodas, einant iš vakarų į rytus, svyruoja tarp 120–200 dienų. Daugiausia sėjama kviečių. Pietinėje dalyje yra įrengta daug užtvankų. Kai kur sėkmingai verčiamasi gyvulinkyste, pieno ūkiu. I. yra tarp pirmaujančių kviečių, bulvių, sūrio ir sviesto JAV produkcijoje. Žemės ūkiui tinka apie 13,5 mil. ha, iš kurių apie 5 mil. ha yra drėkinami. Miškai, spygliuočių medžių, apima apie 40% viso ploto. Iškasama švino, sidabro, cinko, vario, aukso, torio, cirkono, magnetito, fosfatų, nikelio, mangano, kobalto ir druskos.

I. sostinė yra Boise (34.400 gyv.). Kiti didesni miestai: Pocatello (18.000), Idaho Falls (15.000), Nampa (12.000), Twin Falls (11.000). I. valstybė turtinga gražiais vietovaizdžiais, valstybiniais rezervatais, parkais, ežerais. Yra poilsiui tinkamų vietų vasaros ir žiemos sezonams. Viena žinomiausių yra Sun Valley.

Baltieji I. pradėjo kurtis nuo 1805. Pirmosios kolonijos vertėsi prekyba, steigė Oregono kelio pakelėse sustojimo punktus. Nuo 1846 I. sudarė atskirą teritoriją, bet jos dalis dar priklausė Washingtono ir Oregono valstybėms. Tik 1863 metais ji susiorganizavo atskirai. Pirmoji didesnė pastovi kolonija buvo įkurta mormonų; kai 1860 Orofino vietovėje buvo atrasta aukso, gyventojų įsikūrimas labai pagyvėjo. Antrą kartą kraštas patyrė didelį gyventojų antplūdį, kai XIX a. gale buvo atrasta švino ir sidabro. 1890 I. įėjo į JAV kaip 43-ji valstybė. *V.Skn.*

Įdaras mėsos, grybų ar kt. kimšinys į vėdarą, lakštainius, vyniotinius ir kt. tešlainius, bulvinius, lapinius ar panašius valgius.

Idar-Oberstein v. Vokietijos mst. Rheinland-Pfalz srityje prie Nahe upės; 26.000 gyv. (1952). Tikrųjų ir sintetinių brangakmenių gludinimo pramonė, brangakmenių tyrimo institutas ir nuolatinė jų paroda.

Idealas (prc. idéal iš lot. idealis) idėja, arba vertybė, suprasta pirmavaizdinės tobulybės prasme ir esanti žmogaus atžvilgiu nesuinteresuotai siektinas tikslas žmogiškajai egzistencijai įprasminti. I. sąvoka galioja tik žmogiškojoje būtyje, nes tik žmogus, būdamas laisvas, yra tokia būtybė, kuriai pačiai yra patikėtas jos esmės išskleidimas idealo siekimu. Gamtinėje tikrovėje, valdomoje būtinybės, nėra kalbos apie i., nes ji visada jau yra faktiškai tokia, kokios reikalauja gamtinių dėsnių visuma. Gamtinę tikrovę tenka charakterizuoti tik faktine duotybe, nėra prasmės jai taikyti tobulybės ir netobulybės kategorijas. I. sąvoka įgyja prasmės tik ten, kur galimas tarpas tarp faktinės tikrovės ir idealinių siekimų. Savo ruožtu toks tarpas yra esmiškai susijęs su laisve: kur iškyla laisvė, ten iškyla ir įtampa tarp ‚yra' ir ‚privalu', tarp faktinio gyvenimo ir norminių reikalavimų. Tai, kas žmogus privalo būti, nėra savaime realizuota pačiu jo buvimo faktu. Priešingai, tai, kas jis privalo būti, visada žmogui lieka tik idealu. Būdamas laisvas, žmogus yra pašauktas save kurti pagal tai, kas jis privalo būti. Kaip iš vienos pusės i. galimybės sąlyga yra laisvė, taip iš antros pusės vidinis i. pagrindas yra vertybės. I. yra tai, ko žmogus gali siekti, būdamas laisvas, ir drau-

ge tai, ko žmogui verta siekti, kad savo laisvę jis įprasmintų pilnu savo esmės išskleidimu.

I. santykį su tikrove valdo ta pati dialektinė įtampa, kuri apsprendžia apskritai vertybių santykį su faktiniu gyvenimu. Iš vienos pusės, vertybės pačios savyje nėra tikrove apspręstos, nes nėra jų esmėje, kad tikrovė joms atitiktų. Vertybės galioja nepriklausomai nuo to, kad tikrovė paprastai jas išduoda. Bet, antra vertus, vertybių nepriklausomumas nuo faktinės tikrovės nereiškia jų principinio tikrovei abejingumo: jos kaip tik savyje slepia apeliavimą į žmogų jas vykdyti savo gyvenime. Vadiname šį vertybių kreipimąsi į žmogų ‚apeliavimu' ta prasme, kad, nors absoliučiai galiodamos, moralinės normos nevaldo žmogaus su ta pačia prievartine būtinybe, su kuria galutiniai dėsniai valdo gamtinę tikrovę. Iš esmės tas pats santykis tarp i. ir tikrovės: kiek i. yra aukščiau tikrovės, tiek pat jis kreipiasi į žmogų būti tikrovėje realizuojamas. Nors i. sąvoka ir implikuoja tarpą tarp i. ir tikrovės, i. pačiame savyje nėra tikrovės priešybė. I. yra galimas realizuoti. Kas nėra įmanoma realizuoti, tas nebėra nė i., o tik paprasta utopija. Bet, antra vertus, i. lieka visada tik siekiamas, nes negalima jo realizuoti visam laikui pačiu tuo, kad jo realizavimas vyksta ne gamtinėje tikrovėje, o žmogiškojoje būtyje. Neįmanoma žmogui atbaigti save galutiniu i. realizavimu, nes kol žmogus gyvena, tol jis lieka neatbaigtas. Kiekviena tobulybė žmogaus pasiekiama tik akimirkai tuo būdu, kad sekančią akimirką tenka jos vėl iš naujo siekti: visa žmogiška išsaugoma tik atvangos nežinančiu kūrybiniu siekimu. Visada lieka tarpas tarp i. ir tikrovės, bet tai nėra pagrindas paneigti idealams. Idealų nevykdymas tikrovėj ne šiuos paneigia, o pačią tikrovę teisia. Kiekvienas tarpas tarp i. ir tikrovės yra žmogui apeliavimas šį tarpą nuveikti tikrovės suidealinimu. Bet kadangi šis uždavinys lieka aktualus visam laikui, tai lygiai visam laikui lieka aktualus ir šis apeliavimas vertinti save matu to, kuo žmogus privalo būti. Tai ir suteikia idealams gyvenime jėgos prasmę: i. žmogui yra drauge ir ta šviesa, kuri nušviečia jo laisvei kelią, ir tas nuolatinis žadinimas, kuris neleidžia jam nurimti farizeiniame pasitenkinime, lyg tobulybė būtų jau amžinai laimėta. Tą patį vaidmenį, kurį i. vaidina atskiro žmogaus gyvenime, jie turi ir apskritai istorijos vyksme. I. veda istoriją, teikdami šviesos kiekvienam laikui, ir drauge ją teisia, kiek visais laikais vyksta jų išdavimas.

Bendriausiąja prasme i. sąvoka savyje telkia tiesos, gėrio ir grožio siekimą, teistiniam žvilgiui tapatų su šventumo siekimu (visų vyriausiu, tikrai absoliutiniu idealu laikant Dievą). Bet kol šios bendrosios idėjos teimamos abstrakčiu būdu, jų šviesa lieka pertolima nušviesti žmogui gyvenimo kelią. Kad jos iš tiesų vadovautų gyvenimui, privalu jas konkrečiau išpiėtoti. Tai ir vyksta konkretaus žmogaus idealo kūrimu, išskleidžiančiu vertybes, slypinčias anose bendrosiose idėjose. Kiek visi konkrečiai išplėtotieji žmogaus i. privalo atsiremti į šias bendrąsias idėjas, jie sutinka šiuo savo bendruoju pagrindu, nors ir išsiskiria vienos ar kitos vertybės ypatingu pabrėžimu. Šisai istorinis idealų įvairavimas pats savaime nereiškia jų reliatyvumo: tos pačios pagrindinės idėjos gali būti vykdomos skirtingomis vertybėmis. Vertybių pasaulis yra perplatus, kad atskiras žmogus ar laikas jį išsemtų. Todėl yra natūralu, kad bendrasis žmogus i. istoriškai išsiskleidžia skirtingais jo siekimo keliais. Bet iš to netenka daryti išvados, kad principiškai visi i. būtų lygiai kilnūs. Kaip apskritai pažinime, taip ir vertybių atskleidime bei i. kūrime nėra išskirta nesusipratimo galimybė. Ši galimybė dvejopu pavidalu iškyla: arba nepakilimu ligi žmogaus idealo reikalaujamojo aukščio (pvz. suvedimas savo rūpesčių į sveikatos saugojimą higiena, sportu ir ‚dvasios ramybe', grindžiama nemintijimu), arba tiesioginiu bendrajam žmogaus idealui prieštaravimu (pvz. nacinis tautos meilės, kuri yra pozityvi vertybė, susiejimas su rasine neapykanta, paneigiančia bendrąjį meilės principą). Šitai ir verčia daryti distinkciją: kai objektyviąja prasme i. remiasi nelygstamosiomis tiesos, gėrio ir grožio vertybėmis, tai subjektyviąja prasme jis virsta paprastu siekinio sinonimu. Šiuo pastaruoju atveju vadiname siekiamąjį tikslą i. ne dėl to, kad jis iš tiesų savyje telktų i. turinį, o tik dėl to, kad jis šiuo atveju kieno nors traktuojamas idealu. Galutinai, pagaliau, i. prasmė subanalinama, kada kasdienėje kalboje imama šiuo žodžiu vadinti bet kokį siekimą (pvz. susikrauti turto ar gauti vyrą). Tai vienas iš tų atvejų, kur pirminė žodžio prasmė iškreipiama ligi tiesioginio jos paneigimo. Net ir subjektyviąja prasme i. gali būti vadinama tik tai, ko siekti žmogus ryžtasi visu nelygstamumu, savęs išsižadėjimu ligi aukščiausios aukos. O tokiu ryžtu gali būti siekiama tik idėjų (žr.), ne kasdieninės buities reikalų patenkinimo. *J.G.*

Idealizacija (prc. iš lot.) ko nors idealiau, tobuliau vaizdavimas, negu iš tikrųjų yra; suteikimas savybių, priartinančių prie idealo normų; laikymas idealu. I. yra kelias, kuriuo idealai konkretizuojami realiais istoriniais asmenimis, iškeliamais į sektinus pavyzdžius. Už savo idealus heroiškai kovoję asmens savo gyvenimu

konkrečiai vaizduoja, kaip vykdyti idealus tikrovėje. Jie, N. Hartmanno žodžiais, yra ‚gyva moralė'. Todėl dorinis auklėjimas ir turi vienu iš savo pagrindų ‚didžiųjų žmonių' ir specialiai šventųjų pavyzdžius.

Skirtingos prasmės i. sąvoka įgyja m e n e. Perkeliant moralinį žvilgį ir į estetinę plotmę, teikiama menui uždaviniu kurti idealesnę tikrovę, negu yra kasdieninė arba gamtinė tikrovė. Tokia i. buvo pagrįstas vad. klasikinio laikmečio graikų menas. Vėliau mene i. buvo pabrėžiama tais laikmečiais, kai buvo gręžiamasi į graikus (renesansas, klasicizmas). Bet kad tokia tikrovės i. nėra susieta su pačia meno esme, liudija pats faktas, jog i. tendencija yra būdinga tik labai aprėžto laikotarpio menui. Paprastai idealizacinės linkmės mene priešybe teigiamas natūralizmas (žr.). Iš tiesų tai tėra tos pačios plotmės priešybės: ir idealizacinė linkmė, ir natūralizmas lygiai remiasi ta pačia meno samprata, kuri meninės kūrybos esmę sieja su ‚tikrovės atvaizdavimu'. Principinė tiek idealizacinės, tiek natūralistinės linkmės priešybė iš tiesų yra ta meno samprata, kuri apskritai atsisako meno esmę sieti su tikrovės vaizdavimu, aptardama meną žmogiškuoju savęs (t.y. paties žmogaus) išreiškimu. *J.G.*

Idealizmas (iš gr. idea) 1. nusiteikimas ir nusistatymas vadovautis savo gyvenime idealais (žr.), jiems nesuinteresuotai tarnauti, žiūrint to, ko reikalauja idėja, o ne to, ką ‚realūs' faktai diktuoja. Idealistinis nusistatymas tikslų atžvilgiu betgi neišskiria realizmo nei kaip apskritai blaivaus žvilgio į tikrovę, nei kaip realių priėmonių ieškojimo idealams vykdyti esamoje situacijoje. Jei dažnai i. laikomas realizmo priešybe, tai tik remiantis tuo nesusipratimu, kuris realizmu vadina paprastą oportunizmą (vergišką taikymąsi prie kiekvienos padėties). Užuot išskyręs realizmą, i. kaip tiktai jo privalo: kas nori sėkmingai vykdyti idealus, tas yra reikalingas blaivaus žvilgio į savo laiką suvokti, kokius uždavinius antlaikinis idealas kelia gyvenamajam momentui. Tikroji i. priešybė yra ne realizmas, o materializmas etine šio žodžio prasme, būtent egoistinis viso matavimas tik materialine nauda. Idealistinių nusiteikimų jaunuolyje pažadinimas ir sąmoningo idealistinio nusistatymo suformavimas yra pagrindinis dorinio auklėjimo uždavinys. Dorinės vertybės yra iš esmės idealinio pobūdžio, ir todėl i. yra pati dorinės sąmonės siela. Idealistinis nusistatymas yra lygiai reikšmingas veiksnys ir visuomeniniu žvilgiu. I. yra ta jėga, kuri neleidžia bendruomenę užvaldyti ‚žmogaus žmogui vilko' dėsniui. Materialinės gėrybės skiria žmones vienus nuo kitų pačiu tuo, kad jomis negali visi lygiai džiaugtis: ką užvaldo vienas, to nebetenka kitam. Nepakaktų tik išorinės prievartos (valstybės autoriteto) žmogaus ‚vilkiškumui' nuveikti, jei pats žmogus jo savyje nenuveiktų kreipimusi į idealines vertybes, kurių netenka priešiškai dalintis. I., kaip nusikreipimas į idealines vertybes, yra savaimingas saitas sutelkti žmones iš vilkinio ‚visų prieš visus karo' į solidarias bendruomenes. Jei kurioje bendruomenėje blėsta idealistiniai nusiteikimai, ji patenka į pavojų būti dezintegruota oportunistinėmis pagundomis. Be idealizmo nėra jokios ištikimybės nei kasdienybės pilkumoje, nei tais momentais, kur tenka ją liudyti heroine auka. Tik i. gali žmogų įžiebti heroinei ryžčiai.

2. F i l o s o f i j o j e i. vadinama ta kryptis, kuri būtį suveda į ‚idėją' ta prasme, kad, atmetant nuo mūsų mąstymo nepriklausomos būties prielaidą, būtis aiškinama sąmonės apsprendžiamu objektu. I. žodis filosofinėje terminijoje iškilo XVII a. pabaigoje: Leibnizas šiuo žodžiu charakterizavo Platono mąstymą, priešpastatydamas jį materializmui. Nuo to laiko i. žodis buvo taip įvairiai ir plačiai taikomas, kad iš tiesų jis bereiškia labiau tam tikrą mąstymo linkmę, negu atskirą filosofinę doktriną. Tai, ką vad. indealistine tendencija, daugiau mažiau yra apskritai naujųjų amžių filosofijos tendencija, ją išskirianti nuo viduramžinės filosofijos atstovauto ontologinio realizmo. Beieškant bendro vardiklio aptarti i., paprastai skiriami du jo pavidalai pagal tai, ar liekama tik pažinimo teorijoje ar nuo jos einama ir į metafiziką. Pirmuoju atveju kalbama apie gnoseologinį i., antruoju — apie metafizinį i.

G n o s e o l o g i n i s i. remiasi ta pažinimo samprata, pagal kurią mūsų pažinimas nėra pačios būties įžvalga, nes jį esmiškai sąlygoja mūsų sąmonės formos, išskirdamos būties kaip tokios pasiekimą: pažįstame ne būtį joje pačioje, o tik santykyje su savimi, pažinimo subjektu. Atitinkamai būties sąvoką gnoseologiniame i. pakeičia objekto sąvoka, kur objektas suprantamas kaip subjekto sąlygotas dalykas. I. iškilo naujųjų amžių filosofijoje ‚pažinimo kritikos' pavidalu: kiek iš tiesų mūsų pažinimas yra tikras? Šis klausimas kreipėsi prieš viduramžinės filosofijos atstovautą realizmą, pagrįstą būties kaip tokios intuicija. Pirmasis ‚metodine abejone' pažinimo kritiką vykdė Descartes. Sistemingiausiai naują pažinimo, kaip subjekto-objekto santykio, sampratą išplėtojo Kantas savo ‚transcendentaliniu i.', jo paties aptartu ‚doktrina, pagal kurią visus fenomenus laikome vaidiniais, o ne pačiais daiktais savyje'. Savo laiku visuotinai viešpatavusi idealistinė pažinimo samprata yra turėjusi didelės įtakos mokslinio pažinimo

esmei išskleisti. Mokslinis pažinimas iš tiesų kreipiasi tik į ‚fenomenus'. Bet filosofijai, besikreipiančiai į pačią būtį, idealistinė pažinimo samprata galutinai turi reikšti jos pačios patekimą į klausimo ženklą. Iš tiesų, i. netruko išsivystyti iš vienos pusės į skepticistinį subjektyvizmą, o iš antros pusės, į pozityvistinį scientizmą, kurie abu paneigia metafiziką, tuo pačiu nuesmindami ir apskritai filosofiją. Todėl nuo šio šimtmečio pradžios vėl grįžtama ieškoti filosofijai pagrindo realistinėje pažinimo sampratoje (žr. Realizmas). Bet, jei ir atsisakoma subjektyvistinės idealizmo tendencijos, idealizmo iškeltasai žmogiškojo pažinimo aktyvus charakteris laikomas pozityviu i. įnašu į pažinimo problematiką.

M e t a f i z i n i s i. visų pirma yra nebe pažinimo, o būties samprata, tik būtent tokia būties samprata, kuri būtį teigia esant esmiškai ‚idėja' ar ‚dvasia'. Graikų filosofijoje žinoma Platono idėjų teorija, pagal kurią tikroji būtis yra ‚idėjų pasaulis', ir jo atžvilgiu regimoji tikrovė tėra šešėlinis atspindis. Viduramžiais atitinkamai modifikuotą platonizmą (platonines idėjas išaiškinus Dievuje esančiais pirmavaizdžiais) tęsė augustinizmas. Naujaisiais amžiais, esmingai pakitus idėjos (žr.) sampratai, metafizinis i. plėtojamas nebe būties esminio idėjiškumo teze, o būtį apsprendžiančio subjekto aktyvumo teorija. Tai Leibnizo monadų teorija, Berkeley imaterializmas ir ypačiai vad. vokiečių idealistų (Fichtes, Schellingo, Hegelio) sistemos. Naujojo pavidalo metafizinis i., radikaliausiai atbaigtas Hegelio absoliutiniu i., atmeta kantinį pažinimo apribojimą fenomenais ir iš naujo teigia pažinimo absoliutybę. Bet pažinimo absoliutybė grindžiama nebe pasiekimu nuo subjekto nepriklausomos būties (tokios nuo subjekto nepriklausomos būties prielaida atmetama), o kaip tik paties subjekto suabsoliutinimu. Absoliutinis subjektas (Fichtei ‚absoliutus ‚Aš', Hegeliui ‚absoliučioji dvasia') teigiamas tuo galutiniu būties principu, kuris išsiskleidžia tiek medžiagine, tiek dvasine tikrove. Šituo būdu tai, kas viduramžinėje filosofijoje buvo ontologija (būties kaip tokios mokslas), idealizme virsta subjekto, arba dvasios, metafizika. Ši idealistinė metafizika nuo viduramžinės filosofijos visų pirma išsiskiria savo panteizuojančia tendencija, plaukiančia iš to, kad vietoje asmeninio Kūrėjo operuojama tikrovėje išsiskleidžiančio absoliutinio subjekto principu. Bet tiesioginė metafizinio i. priešybė yra materializmas. Kaip materializmas, taip ir i. metafiziniu žvilgiu yra vienašališkos pozicijos, nes nei dvasia negali būti suvesta į medžiagą, nei medžiaga gali būti ‚sudvasinta'. Tačiau yra didelis metafizinio i. nuopelnas pagilinus dvasios analizę.

O. Willmann, Geschichte des Idealismus, 3 tt., ²1907; *N. Hartmann*, Diesseits von I. und Realismus 1924; ('') Philosophie des deutschen I., 2 tt., 1923–29; *A. Liebert*, Die Krise des I. 1936; *v. Balthasar*, Prometheus. Zur Geschichte des deutschen I. 1947; *H. Meyer*, Geschichte der abendländischen Philosophie 1947–49; *H. A. Pochman*, New England's Transcendentalism and St. Louis Hegelianism Phases in the History of American I. 1949. *J.G.*

Idealus (lot. idealis) 1. visiškai tobulas, sutinkąs su idealu ar apskritai su atitinkama normine idėja (‚i. vadas', ‚i. valstybė', ‚i. priemonė'); 2. nerealus, nesąs tikrovėje, tesąs tik idealo, idėjos, vaidinio būdu, nes stokojąs aktualios egzistencijos. Filosofijoje skiriami du būties būdai: reali, arba realinė, būtis (medžiaginė ir dvasinė tikrovė) ir i., arba idealinė, būtis (matematikos objektai, vertybių pasaulis).

Idée fixe (prc.) liguistai žmogų užvaldžiusi viena mintis, prie kurios jis vis nuolat grįžta, negalėdamas nuo jos atsipalaiduoti.

Idėja (gr. idea ‚išvaizda, pavidalas') mintis, dalyko esmę išsakanti sąvoka, daikto vaidinys; pagrindinė, vadovaujamoji kurio nors darbo ar veikalo mintis; pagrindinis, esminis kurios nors srities principas; sumanymas ką nors realizuoti, sumanytas projektas.

Šiose pagrindinėse i. žodžio kasdieninės vartosenos prasmėse sumišusiai atsispindi ištisa i. žodžio istorija filosofijoje. Iš pradžių i. žodis graikams reiškė daikto atsiskleidimą mūsų akiai, regimąją jo išorę, regimąjį jo pavidalą. Visai kitos prasmės i. žodžiui suteikė Platonas, savotišku būdu i. sąvokon sujungdamas eido (žr.) ir logo (žr.) sąvokas. I. jam yra nebe regimoji daikto išvaizda, o ta esmingoji būtis, kurią regimieji daiktai tik šešėliškai atspindi. Iš idėjų daiktai gauna savo būtį, nes jie tėra tiek, kiek ‚dalyvauja' atitinkamose idėjose, siekdami jų tobulybės, bet niekada jos nepasiekdami. I. galime tik mąstyti, ne matyti, nes regimoji tikrovė tėra netobulas ‚idėjų pasaulio' atspindys. Krikščioniškasis mąstymas platonines i. pavertė ‚Dievo mintimis', Dievuje esančiais kūrinijos pirmavaizdžiais. Naujųjų amžių filosofija nuo Descartes'o ima metafizinį i. turinį keisti nauja sąvokos arba minties apskritai prasme. Descartes'ui i. yra nebe būties principas, o sąmonės turinys, būtent ‚sąmonės forma' arba tiesiog mąstyme susidaromasai daikto vaizdas (vaidinys). Šią naują loginę bei psichologinę i. prasmę perima ir kiti filosofai, tekeldami klausimą tik dėl i. kilmės. Racionalistiniai filosofai (Descartes, Leibnizas) laikė i. esančias įgimtas, empiristiniai filosofai (Locke, Hume) teigė jas patirties sudaromas. Kantas i. aptarė ‚grynojo proto būtinosiomis sąvokomis', būtent tokiomis sąvoko-

mis, kurių neatitinka joks juslinis objektas, bet kurios būtinos suteikti mąstymui sisteminę vienybę. Tokiomis ‚transcendentalinėmis i.' jis laikė pasaulį, sielą ir Dievą. Šioje i. sampratoje vėl atsispindi platoninė i. sąvokos gelmė, kuri gaivina ir Hegelio filosofiją, tapatinančią i. su absoliutine būtimi. Mūsų amžiuje platoninė i. sąvoka iš naujo iškilusi su fenomenologija ir ypačiai su vertybių filosofija: ‚tikrovės atžvilgiu vertybės yra idėjos' (N. Hartmann). Šia savo metafiziškai etine prasme i. siejasi su idealu (žr.) ir teikia jam pagrindą: jei nebūtų idėjų, tuo pačiu būtų neįmanomi ir idealai. Platoniškai i. suprantama ir estetikoje, kai grožis aptariamas ‚jusliniu idėjos įkūnijimu'.

B. Bauch, Die Idee 1926; *N. Hartmann*, Zur Lehre vom Eidos bei Platon und Aristoteles 1941; *M. Heidegger*, Platons Lehre von der Wahrheit 1947. *J.G.*

Idėjų istorija, arba dvasios istorija, istorijos kryptis, kuri imasi tirti ir aprašyti istoriškai reikšmingas idėjas ir dvasinius sąjūdžius. Ji iškilusi kaip priešybė vad. politinei istorijai, savo domesį telkiančiai į politines asmenybes, įvykius ir datas. Gali būti kreipiamasi arba į individualius dvasinius kūrinius (filosofines sistemas, poeziją, mokslines teorijas), ieškant sąryšio tarp jų, arba į viešajame gyvenime vaidmenį vaidinusius dvasinius sąjūdžius, abiem atvejais ieškant prasmingų sąryšių ir stengiantis suvokti atitinkamo laiko dvasios pagrindus. Šią istorijos kryptį visų pirma pažadino Hegelis savo ‚objektyviosios dvasios' teorija. Praktiškai šią kryptį plėtojo L. von Ranke. Ypačiai pažymėtinos W. Dilthey studijos.

E. Rothacker, Einleitung in die Geisteswissenschaften 1930; ('') Logik und Systematik der Geisteswissenschaften 1947.

Įdelnis, audeklo sklypas, prisiuvamas prie darbinės pirštinės delno, kad ši ilgiau nesuplyštų. Taip pat įdelniu lopomos ir važiavimui skirtos pirštinės.

Idelsohn Abraham Zevi (1882–1938) Latvijoje gimęs žydų muzikologas ir kompozitorius. 1906–21 gyveno Jeruzalėje, kur įst. žydų muzikos institutą 1910 ir muzikos mokyklą 1919; 1922–37 JAV, 1924–34 žydų muzikos ir liturgijos prof. Hebrew Union College, Cincinnati. Savo monumentaliu rinkiniu Hebräisch-orientalischer Melodienschatz (10 tt., 1914–32) ir knygomis Jewish Music in Its Historical Development 1929 (²1944), Jewish Liturgy and Its Development 1932, The Ceremonies of Judaism 1930 ir kt I. yra davęs stambų įnašą tos srities studijoms. Iš jo kompozicijų išskirtina Jiftah 1922, pirmoji operaoratorija hebrajų k. *K.O.*

Idelson Abram Davidovič (1865 Viekšniuose — 1921 Berlyne) sionistų žydų žurnalistas. Nuo 1905 redagavo Jevreiskaja Žizn, o vėliau sionistų organą Rusijoje Rasviet. Nuo 1919 iki mirties Londone sionistų organo ‚Haolom' red. 1925 išleisti jo atsiminimai.

Idem (lot.) tas pat, tas pats kaip anksčiau minėtas. I d e m p e r i d e m (‚tas pat per tą patį') netaisyklingas ko nors apibrėžimas, kada aptariama tuo, kas kaip tik turi būti aptarta. Žr. Aptartis.

Identifikacija (lot.) tapatybės nustatymas, pripažinimas, bendrąja prasme — ir kitų gyvių bei daiktų, specialia prasme — asmenų i. Įvairiais atvejais susiduriama su reikalu asmenį identifikuoti: norint patikrinti, ar asmuo yra tas pats, kaip jis sakosi ar kaip kiti jį žino; asmeniui nesisakant, kas jis yra, dėl vengimo baudžiamosios ar civilinės atsakomybės; pagaliau, pačiam asmeniui nežinant, kas jis yra (maži vaikai, kai kurie psichiniai ligonys, nebyliai, sunkiai susirgę, sužeisti ar katastrofose mirę). Asmenims identifikuoti būdai: daktiloskopija (patikimiausias ir plačiausiai vartojamas būdas), fotografija, įgimtos ar įgytos žymės visame kūne, rašysena, liudijimas asmenų, pažįstančiųjų tą, kurį norima identifikuoti, pagaliau, daiktai, apranga bei apavas, kuriuos identifikuojamasis turi ar yra turėjęs. Be daktiloskopijos (žr.), dar senovės Egipte buvo vartojamas gerai suklasifikuotas žmogaus žymių aprašymas, kuris vėliau buvo pamirštas. XIX a. pabaigoje A. Bertillon buvo sugalvojęs vad. ‚žodinį atvaizdą' (portrait parlé), nieku betgi nepralenkusį anos egiptinės sistemos. Kiti Bertillono metodai, žinomi b e r t i l l o n a g e vardu, asmenų tapatybei nustatyti buvo trumpai vartoti, nes pasirodė labai nepatikimi. Įvairiose valstybėse nuo III a. ligi pat XX a. pradžios nusikaltusiems asmenims identifikuoti buvo į kūną įdeginami ar ištatuiruojami tam tikri ženklai. Neretai buvo net žalojamos kūno dalys. Rusijoje įdeginti ženklus (pvz. KAT — katorga) buvo uždrausta tik 1863 IV 17 įsaku, Kinijoje — dar vėliau. Dabar veik visose valstybėse kriminalinės i. klausimas yra išspręstas įstatymo keliu. Civilinės i. klausimas daug kur tebėra neišspręstas. Kriminalinės i. darbą dažniausiai atlieka nusikaltimus tiriančios įstaigos, ypač jų specialūs padaliniai — i. skyriai. Lietuvoje kriminalinės i. darbą atlikdavo Kriminalinės Policijos Viršininko įstaiga (žr. Kriminalinė policija). *P.Pm.*

Identus arba identiškas (iš lot. idem ‚tas pat') toks pat, tolygus; tas pat, tapatus. Griežta prasme nėra viena kitai i. būtybių; tik apie tą pačią atskirą būtybę galima sakyti, kad ji lieka sau pačiai i., kiek ji, nors ir keisdamasi, lieka savo būties pagrinde ta pati. Laisvesne prasme i. vadinami du ar daugiau daiktų, kurie turi tokias pat savybes, kurie yra lygūs, pvz. at-

skiri tos pačios knygos egzemplioriai. Žr. Tapatybė.

Ideograma (gr.) grafinis simbolis, vaizduojąs dalyką arba idėją be pagalbos garsų, sudarančių dalyko arba idėjos vardą; sąvokinis rašmuo, žodžių pavaizdavimas sąvokiniais rašmenimis pvz. 5, +, =, π ir kt.

Ideologija (gr. ‚idėjų mokslas') ‚organinga idėjų sistema, charakterizuojanti vieną kurią pasaulėžiūrą ir nustatanti praktinę žmogaus gyvenimo bei veikimo liniją'. Taip i. aptaria St. Šalkauskis, kuris šia prasme ir išpopuliarino pas mus i. žodį. Šiaip suprasta i. yra glaudžiai susieta su pasaulėžiūra (žr.), nors ir yra mažiau turtingo turinio, negu pasaulėžiūra. Imama tuo, kuo ji yra atskiram žmogui, pasaulėžiūra apima visas šio ar kito žmogaus pažiūras į gyvenimą ir pasaulį. Būdama giliausia žmogiškosios asmenybės išraiška, pasaulėžiūra yra tiek pat individuali, kaip individuali yra žmogiškoji asmenybė. Tuo tarpu i., siekdama apjungti ištisą eilę žmonių, nors apskritai išpažįstančių tą pačią pasaulėžiūrą, savaime imasi tam tikro šios pasaulėžiūros subendrinimo, formalinio jos suvedimo į ‚bendrą vardiklį'. Jei tos pačios i. žmonės išpažįsta formaliai tą pačią pasaulėžiūrą, tai nereiškia, kad visi jie visiškai sutaptų visomis savo pažiūromis. Nors šiuo atžvilgiu i. yra skurdesnio turinio už konkrečią atskiro žmogaus pasaulėžiūrą, tai antru atžvilgiu i. kaip tik yra ne kas kita, kaip bet kurios pasaulėžiūros bendrųjų principų konkretizavimas atitinkamam momentui ir atitinkamam kolektyvui (taip pvz. St. Šalkauskis savo formuluotąją ateitininkų ideologiją laiko ‚sudėtingos krikščioniškosios pasaulėžiūros pritaikymu mokslą einančios lietuvių katalikų jaunuomenės gyvenimui bei veikimui'). I. ir pasaulėžiūros skiriamoji linija visų pirma ir yra tai, kad i. imasi formuluoti kelią bendrųjų pasaulėžiūrinių principų gyvenime vykdymui. Imant i. sąvoką bendresne bet kurių idėjų, arba idealų, siekimo programos prasme, i. žodis taikomas ne tik pasaulėžiūrinių, bet ir politinių ar kitų visuomeninių kolektyvų programiniams siekimams aptarti.

Kai šitaip suprasta i. turi pozityvią idealų išpažinimo prasmę, tai kitose kalbose paprastai i. žodis siejamas ne su pasaulėžiūra, o su demagoginiu savanaudinių interesų įvilkimu į idėjinius šūkius jiems pateisinti ir pridengti. Šitokią i. žodžio vartoseną išpopuliarino K. Marksas, visas pasaulėžiūras laikęs sąlygotas klasiniu interesu pagal istorinio materializmo tezę, kad kiekviena ‚sąmonė' atspindi atitinkamą ‚socialinę buitį'. Peikiamąja prasme i. žodis polemikoje vartojamas ir tų, kurie apskritai bet kokį principų išpažinimą laiko ‚dogmatizmu', patys išpažindami reliatyvizmą.

Istoriškai i. žodis kilo iš XVIII a. gale susidariusio prancūzų filosofų sambūrio, besistengusio turėti politinės įtakos (Destutt de Tracy, Cabanis ir kt.). Jie rėmėsi sensualistine Condillaco filosofija ir laikė savo uždaviniu fiziologinį bei psichologinį žmogaus pažinimą padaryti pagrindu normoms auklėjime, etikoje ir politikoje.

K. Mannheim, Ideologie und Utopie 1929 (³1952); *H. Barth*, Wahrheit und I. 1951; *Th. Geiger*, I. und Wahrheit 1953. *J.G.*

Id est (lot.), stp. i. e., tai yra, tai reiškia.

Idilė (lot. idyllium ‚piemenų eilėraštis' iš gr. eidyllion ‚paveikslėlis, vaizdelis') žanrinis pavadinimas bukolinės poezijos kūriniui iš piemenų, bendriau iš kaimo ir liaudies buities. Dažniausiai sutinkamas i. siužetas — piemenų ir nimfų meilė. I. pradėta ir išvystyta Graikijoje Teokrito, vėliau Vergilijaus (Eklogai) įvesta romėnų literatūron. Iš šios paplitusi Europos literatūroje, pirmiausia, pačių italų (Boccaccio ‚Ameto'), kur i. su laiku išvirto į pastoralę. Jau hebrajų poezijoje randame i. pradmenis (Knyga apie Rutą), taip pat indų poezijoje (Atsiskyrėlių gyvenimas — ‚Sakuntala'). Graikuose šalia Teokrito i. išvystymui įtakos turėjo Bionas ir Moschas. Naujesniojoje literatūroje žymesni i. kūrėjai: Italijoje — Guarini; Ispanijoje — Cervantes, Montemayor, Garcilaso de la Vega; Portugalijoje — Camões, Lobo; Anglijoje — Spencer, Gay; Prancūzijoje — Ronsard, Marot; Vokietijoje— Voss, Gessner, Hegner. Goethes Hermann und Dorothea

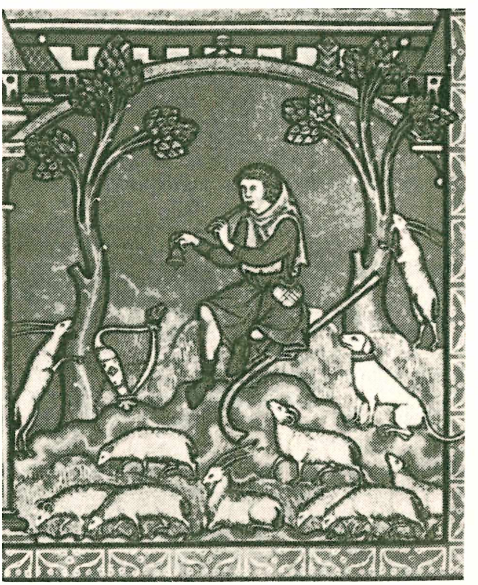

Idilė (Biblijos iliustracija Prancūzijoje apie 1250)

turi gana daug i. bruožų, taip pat ir Hauptmanno Anna, bandžiusi šį žanrą vėl atgaivinti XX a. vokiečių literatūroje. Tačiau pesimistiški įtarpai daugelio šių amžių idiliškojo žanro dvasioje bandytų kurti veikalų sugriauna klasiškosios i. esminį reikalavimą — gryną ir eteriškai skaistų bei ramų pasaulėvaizdį. Todėl šiandien tiktai labai apibendrintai i. terminas vartojamas nusakant taikaus sodžiaus gyvenimo vaizdavimą. Lietuvių literatūroje grynosios i. neturime. Galima tik kalbėti apie vieno kito kūrinio i. žanrui artimus bruožus.

H.N.

Idiofonas žr. Instrumentas (muzikos).

Idiolatrija (gr.) savęs garbinimas, dievinimas.

Idiomas (lot., gr. idiōma, iš gr. idios ‚savas, ypatingas') 1. ypatingas kurios nors kalbos posakis, kuris dėl ypatingos savo gramatinės konstrukcijos ar reikšmės negali būti verčiamas į kitą kalbą pažodžiui, pvz. liet. r ė ž i a i š a k i e s, g i e d a i š a u s i e s, k v a i l a s p e r v i s ą p i l v ą, ag. l o o k o u t, g i v e u p, g e t o f f; 2. atskiros srities, klasės ir kt. šnekta, tarmė; 3. atskiro žmogaus kalbos individualus savotiškumas, individui būdingas raiškos stilius.

Idiosinkrazija (gr. iš idios ‚nuosavas, ypatingas' ir synkrasis ‚sumišimas') individualus organizmo jautrumas kuriam nors vaistui, baltyminiam junginiui ar kitokioms medžiagoms.

Idiotas (lot. idiota iš gr. idiōtēs ‚privatus asmuo, profanas') asmuo, kurio silpnaprotybė yra tokio lygio, jog jis nepajėgia, kitų nepadedamas, savo gyvybės palaikyti. Idiotybė yra pati žemiausia silpnaprotybės rūšis. Su labai mažomis išimtimis i. pasižymi taip pat ir kūno struktūros bei fiziologiniais iškrypimais. Nervų sistema dažniausiai tėra tik dalinai išsivysčiusi, kūno proporcijos netikslios, juslės neakylios, judesiai nedarnūs. Patys primityviausi i. egzistuoja grynai vegetatyviai, kiti fiziniu ir jusliniu atžvilgiu išsivysto iki kelių metų vaiko lygmens. Didelis procentas miršta greitai, tačiau nedaugelis išgyvena ir keliasdešimt metų. Psichologiniu atžvilgiu i. išsivystymas ir sugebėjimai lieka labai riboti. Kai kurie sugeba parodyti pasitenkinimą ar nepasitenkinmą, nurodyti savo norus, išmoksta net keletą paprastų žodžių. Vieni būna lygaus, malonaus temperamento, kiti gerokai destruktyvūs ir net pavojingi.

Idiotybės priežastys daugumoje atvejų yra aiškiai fizinės. Endokrininių liaukų sutrikimai, hidrocefalija, mikrocefalija, įgimtas sifilis, sužalojimai gimdymo metu, įvairios struktūrinės anomalijos apriboja laipsnį, iki kurio asmuo gali išsivystyti. Tik labai išimtinais atvejais fizinės priežasties nepavyksta susekti. Medicininis gydymas kartais pagelbsti, ypač jei priežastis yra endokrininių liaukų sutrikimai. Išsivystymo laipsnį taip pat šiek tiek pakelia gydymas glutamine rūgštimi. Šiaip idiotybės prognozė yra beviltiška, ir tegalima stengtis tokio asmens gyvybę palaikyti kruopščia institucine globa. Plg. Imbecilas.

A. F. Tredgold, Mental Deficiency 1952. *A.Sž.*

Idiotizmas (gr. idiōtismós) 1. beprotybė, idiotiškumas; 2. idiotiškas darbas arba elgesys; 3. kalbinė savybė, idiomas (žr.).

Idiš žr. Žydų kalba.

Idiše Štime, Di (Žydų Balsas) Kaune 1918 I — 1940 VI 20 leistas, labiausiai paplitęs žydų dienraštis Lietuvoje. Ėjo kasdien 8 psl., šeštadienių ir švenčių išvakarėse 12–16 psl., iliustruotas. Leidėjas — Kauno sionistų organizacija. Vyr. redaktorius Ruvimas Rubinšteinas, redakcijos kolektyvas: Rafaelis Chasmanas, Zelmanas Traubas, Leonas Žoferis ir Mozė Rabinavičius. Žymesni bendradarbiai: Jokūbas Potašnikas, Natanas Grinblatas, Isakas Kaplanas, Giršas Rutenbergas ir Berelis Zilberis.

Ido žr. kalba (dirbtinės kalbos).

Idolas (lot. idolum iš gr. eidōlon ‚paveikslas, lygmuo, šmėkla, vaidalas') stabas (žr.); perkeltine prasme — tai, kas sustabinta, suabsoliutinta. Fr. Bacon vadino i. pažinimą kliudančius žmonių prietarus ir tokiais i. jis rado: a. žmogaus prigimtį, b. tradiciją ir autoritetą, c. visuomenės ir artimųjų įtaką, d. individualius polinkius.

Idolatrija (lot.-gr.) stabų garbinimas; ko nors, lyg stabo, garbinimas, suabsoliutinimas.

Idomenėjas (gr. Idomeneos) graikų mitologijoje Kretos karaliaus Deukaliono sūnus. Homero pasakojimu, jis, nors ir seno amžiaus, vedęs Kretos karius į Trojos karą ir, ten narsa atsižymėjęs, laimingai grįžęs namo. Pagal vėlesnius padavimus, jis pakeliui pažadėjęs Poseidonui paaukoti pirmą žmogų, kurį jis krante sutiks, kad tik dievas nuramintų audrą. Vykdant pažadą, jam tekę paaukoti savo sūnų. Užtraukęs Kretai marą, jis turėjęs bėgti į P. Italiją. I. vardu yra Mozarto opera (Idomeneo 1781).

Įdomus Mūsų Momentas Šiauliuose Br. Buišo leistas informacinis savaitraštis, šiuo vardu pasivadinęs 1933 vietoje cenzūros uždaryto Mūsų Momento, ėjusio nuo 1930. Keisdamas vardus (Momentas, Mūsų Momentas), savaitraštis išsilaikė iki 1940 VI įvykių.

Idos (lot.) sen. romėnų kalendoriuj kiekvieno mėnesio 13-ji diena; tik kovo, gegužės, liepos ir spalio mėn. ta diena buvo ne 13-ji, o 15-ji.

Idrija, it. Idria, š.v. Jugoslavijos vietovė Slovenijoje; 5148 gyv. (1947). Prie I. yra vienos didžiausių Europoje gyvojo sidabro žaliavas (idrialito) kasyklos. Slovėnų Krainijos nėrinių pramonės centras su nėrimo mokykla. I. buvo ligi 1919 Austrijos, ligi 1947 Italijos.

Idris, Es-Said Mohamed I. el-Senussi (g. 1888) pirmasis Libijos karalius. Per I pas. karą Senusi giminės viršininkas. 1920 italai jį pripažino Cirenaikos emiru. Dėl konflikto su fašistine Italija vėliau pasitraukė į Egiptą. II pas. kare rėmė sąjungininkus, kurie 1949 jį grąžino Cirenaikos emiru. Sudarius nepriklausomą Libiją, nuo 1951 XII 24 pirmasis jos karalius.

Idrisi, kitaip Edrisi, žr. Al-Idrisi.

Idrisidai arabų dinastija š.v. Afrikoj 788–974, įkurta Idrisio I (m. 791). Ypatingo klestėjimo ji pasiekė Idrisio II (791–828) laiku.

Įduba įvairių priežasčių sudarytas žemės paviršiaus įlinkimas, kuris gali būti įvairaus dydžio ir išvaizdos. Didžiąsias į. sudaro žemės plutos sluoksnių susiraukšlėjimas; tokios į. vadinamos sinklinėmis. Mažosios į. atsiranda dažniausiai ten, kur požemy vanduo išplauna tirpstančias uolienas, kaip druskas, gipsą, kalkines medžiagas. Tokių į. daug yra š. Lietuvoje tarp Biržų ir Pasvalio; ypač jų apstu Kaunių laukuose. Ten į. atsirado gipso sluoksniams negiliame požemyje ištirpus. Pasitaiko į. ir neišaiškintos kilmės, pvz. prieš 1936 atsiradusi į., žemei įgriuvus Daujėnuose, ant didelės aukštumos, į vakarus nuo bažnyčios, arba 1811 atsiradusi didelių plotų į. Mississippi žemupio slėnyje, kur susidarę ežerai apsėmė miškus. Dar viena į. rūšis, plačiai žinoma š. Balkanuose, yra karstai (žr.), kur žemės paviršiuje atsiradę daug į. dėl požemyje išplautų kalkinių medžiagų.

A.B.

Įdukra, arba įdukrė ar įdukterė, dukters teisėmis prisiimta svetima mergaitė. XIX a. gale Aukštaičiuose dar tebebuvo gyvas paprotys paimti svetimą mergaitę, dažniausiai kokią giminaitę, kuri dirbdavo su visais šeimos nariais kartu: jai ištekant, toji šeima duodavo ir kraitį. Šiaip tokia į., jei toje šeimoje yra kitų vaikų, neturėdavo teisės į ūkį ar jo dalį. Paveldėjimo teisę (paprotinę) turėdavo tik tokia į., kuriai buvo paimtas užkurys, ir prie kelių kaimo vyrų padaryta žodinė (vėliau raštu) sutartis, kad po mirties į. pavedami visi namai.

Idumėja (lot. Idumaea iš gr. Idoumaia) vardas, kuriuo graikai ir romėnai vadino Edomą (žr.).

Idun skandinavų mituose dainių dievo Brage žmona, pas save laikiusi amžinos jaunystės obuolius, kuriuos senti imą dievai valgė, norėdami vėl pajaunėti. Kai kartą ji buvusi pagrobta iš asų (žymiųjų dievų) kiemo, dievai susenę ir pražilę. Šis mitas siekia klasikinių pasakų apie Hesperidų auksinius obuolius ir orientališkų — apie gyvenimo medį. Į Skandinaviją motyvas atkeliavo per keltus.

Idzelis (Idzelevičius) Henrikas (g. 1908 VII 15 Kniaginine, Rusijoje) 1929 baigė M. Valančiaus gimn. Telšiuose, 1935 VDU teisių fak. (ekonomikos skyrių). Nuo 1930 dirbo Ūkio Banke Kaune, nuo 1935 Lietuvos Banko skyriuose ir centre. Atgavus Vilnių, suorganizavo Lietuvos Banko skyrius Švenčionėliuose, vėliau Švenčionyse, ir buvo šių skyrių dir. 1943-44 Finansų Kasos vedėjas Telšiuose. Studijuodamas veikė ateitininkuose moksleiviuose (centro valdybos narys) ir stud. Vytauto klube. 1941 Švenčionėliuose aktyvistų štabo narys. Nuo 1949 gyvena Clevelande ir dalyvauja visuomeninėje veikloje: nuo 1951 krikščionių demokratų skyriaus pirmininkas, 1953–54 bendruomenės ekonominės tarybos pirm., lituanistinės mokyklos tėvų komiteto pirm.

I. e. lot. id est ‚tai yra'.

Yeats William Butler (1865–1939) airių rašytojas, gimęs Sandymount, netoli Dublino. Netrukus šeima persikėlė į Londoną, nors nemažą savo jaunystės dalį jis praleido Airijoj, Sligo apylinkėse, iš kur buvo kilusi jo motina. Gražūs Sligo vaizdai ir vietos atsispindi visoje Y. kūryboje. Iš pradžių Y. studijavo tapybą, bet, eidamas 24 metus, paskelbė pirmą savo poezijos knygą The Wanderings of Oisin 1889, ir nuo tada visą savo dėmesį paskyrė literatūrai. 1892 jis pasirodė su pirmąja savo poetine drama The Countess Cathleen, po kurios ėjo ir kitos. Netrukus jis susidomėjo airių teatro Dubline įsteigimu, — ir pirmas spektaklis jame buvo suvaidintas 1899. Teatras sėkmingai augo, pritraukdamas jau tada žinomus airių rašytojus, kaip George Moore, ir padėdamas iškilti naujiems, kaip Synge ir Padraic Colum, o nuo 1904 susimesdamas į Abbey Theatre. Y. buvo jo direktoriumi ligi savo amžiaus galo, duodamas šio teatro scenai nemaža kilnios dvasios dramų tiek eilėmis, tiek ir proza. Jo vėlesni scenos veikalai, kaip Deirdre 1907, iš aktoriaus reikalauja didelio tragiško įsijautimo ir įtampos. Y. yra palikęs apybraižų literatūros ir kritikos temomis, vieną filosofinio pobūdžio knygą (A Vision 1937), atsiminimų, tačiau didžiausio garso jis pasiekė kaip lyrikas. Jis laikomas vie-

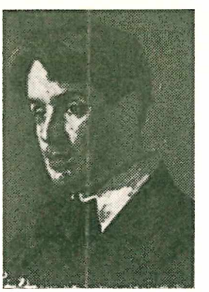

W. B. Yeats

nu iš pačių stambiausių lyrikų ne tik anglų kalba, bet ir viso pasaulio naujesnėje literatūroje. Po 1897 jo įžymesni poezijos rinkiniai buvo šie: The Wind among the Reeds 1899, Responsibilities 1914, The Wild Swans at Coole 1917, Later Poems 1922, The Tower 1927.

Y. poezija skirstytina į tris laikotarpius: ankstyvąjį, pereinamąjį ir vėlyvąjį. Ankstyvajame laikotarpyje jo poezija buvo išdailinta ir puošni. Joje žymu kiek prerafaelitų poetinės mokyklos įtakos. Bet greta ten rasi tokių gražių ir paprastų eilėraščių, kad jie gali lygintis su geriausiomis airių liaudies baladėmis. Apie 1910 Y. pradėjo nusibosti išgražinta poezija, kuri buvo susilaukusi nemaža pamėgdžiotojų. Jis pats ėmė smerkti savo ‚puošmenas'. Responsibilities rinkinyje jau skamba nauja gaida, atsisakoma nuo ornamentų — ir jo eilėraščiai yra ‚kaip įtemptas lankas'. Autorius dar rungiasi su nauju metodu, griežtu ir paprastu, stengdamasis jį visiškai apvaldyti. To jis pasiekė kitoje savo poezijos knygoje The Wild Swans of Coole. Šis veikalas ir po jo sekusieji atžymi trečiąjį Y. laikotarpį. Kai kurie šio tarpsnio eilėraščiai sunkiai įkandami ir atrodo neaiškūs, tačiau taip yra dėl to, kad tai pinasi su jo lygiai sunkia filosofija (įtakota W. Blake misticizmo, teosofijos ir okultizmo). Perpratus jo filosofijos esmę, darosi aiškūs ir jo eilėraščiai.

Apskritai žvelgiant, Y. menas nuo The Wanderings of Oisin ligi The Tower stebina savo apimties platumu. Naujesnėje literatūroje anglų kalba vargiai berastum kitą lyriką, kuris būtų toks įvairus ir pasiekęs tokių viršūnių, kaip Y. 1923 jam buvo paskirta Nobelio premija. Jis gyvai domėjosi ir apskritai krašto likimu, ir 1922 tapo Airijos senatoriumi.

Biografijos: *J. Hone* 1946, *R. Ellmann* 1948, *A. N. Jeffares* 1949, *J. Hall and M. Steinmann*, The Permanence of Y. 1950. *A.Vč.*

Iecava Žemgalos upė, Lielupės deš. inkas, 147 km ilgio; pradžioje teka lygiagrečiai Dauguvai, apie 6 km į p. nuo Jaunjelgavos, toliau artėja prie Nemunėlio ligi 2 km. vingiuodama drauge su jos deš. intaku Misa. Seniau įtekėdavo į Lielupę 4 km žemiau Mintaujos, 6 km po susijungimo su Misa. Dirbtiniu perkasu (Velniagrioviu) ji sujungta su Garoze ir Lielupe 13 km aukščiau Mintaujos; jos žemupys, 21 km ilgio, veikia tik potvynio metu. Bendras baseino plotas 2115 km², ligi perkaso 1107 km². *S.K.*

Iejasu, kitaip Ijejasu (1542–1616) japonų karys ir politikas. Nuveikęs varžytininkus, 1603 gavo šoguno (žr.) titulą, padarė savo sostine Jedo (dabartinį Tokio) ir įtvirtino santvarką, pagal kurią faktinė valstybės valdžia buvo vykdoma šoguno, formaliai veikiančio imperatoriaus vardu. Jo dinastijos Tokugavos šogunatas laikėsi ligi 1867 (žr. Japonijos istorija). Iš pradžių toleravęs krikščionių misijas, vėliau jas persekiojo, bet skatino prekybą su Europa.

A. L. Sadler, The Maker of Modern Japan 1937.

Ielaktis (kitaip dar ielakstis, ylakstė ir kt.) 1. dviejų traukėjų, jaučių ar arklių, traukiamo arklo ar ratų iena. Arklio i. vadinama dar ragočiumi, ragožiumi. I. gale yra įtaisymas (S formos kablys, skylutės su kaisčiu) jungui ar pakinktams prijungti. 2. Geležinis plūgo grąžulas.

Yellowstone National Park seniausias ir didžiausias JAV gamtos apsaugos tautinis parkas, įteisintas 1872 III 1 kongreso aktu. Didžioji jo dalis yra š.v. Wyomingo kampe, o likutis Idaho ir Montanos vst. Iš viso parkas apima apie 8957 km². Parkas garsus savo gamtos įvairumu ir reginių gražumu; jame yra upių su kriokliais, ežerų, geizerių, kanijonų, plačių slėnių, miškų ir pievų. Jis yra centrinėje Rocky Mountains dalyje. Jo vidurį sudaro plokštakalnė (2400 m nuo j.l.), apsupta aukštų (ligi 3460 m), stačių kalnų. Miškai daugiausia spygliuočių medžių. Iš gyvulių žymiausi bizonai, elniai, lokiai, briedžiai, lūšiai, vilkai, panteros, kojotai, antilopės, bebrai. Paukščių esama per 200 rūšių. Upės labai žuvingos; ypač gausu upėtakių. Yellowstone upė teka per parką šiaurės linkme ir perteka per to pat vardo ežerą (360 km²), kuris yra 2357 m nuo j.l. (didžiausias tokiame aukštyje Š. Amerikos ežeras). Toliau upė teka giliu kanijonu ir įteka į Missouri. Į kanijoną upė krinta 2 kriokliais 33 ir 94 m aukščio. Kanijono stačios, spalvotų uolienų sienos iškilusios apie 330 m aukščiau vandens. Parke yra apie 3000 geizerių, kurių daugumas susikoncentravę šešiuose baseinuose. Čia yra daugiau geizerių, nekaip visame likusiame pasau-

Yellowstone Park
(Yellowstone upės kanijonas su kriokliu)

Yellowstone parko žemėlapis

lyje kartu, ir jie čia yra didžiausi pasaulyje. Iš žymiausių geizerių ypač išsiskiria Old Faithful, ištrykštąs kas 66 min. 50 m aukščio fontanu, Giant, nereguliariai išsiveržiąs, ir Giantess, išsiveržiąs kas 3 savaitės 70 m aukščio fontanu. Be to, parke yra karšto vandens versmių ir purvo vulkanų. Žymi įdomybė yra ir suakmenėjusių medžių ‚miškai', kai medžius užkonservavo vulkanų pelenai, dumblas ir karštas mineralinis vanduo. Parke užregistruota žemiausia (–54°C) JAV temperatūra. *A.B.*

Iena arklo, akėčių, rogių ar ratų vienas iš dviejų rodiklių, tarp kurių įkinkomas arklys. A r k l o i. buvo įtveriamos į rankogalį arba laisvai besisupančios (girgždulėje), paprastai eglinės. Jos buvo apie 6 cm skersmens, o ilgis priklausė nuo arklio ir paties arklo tipo ar paskirties (iki 3,5 m). A k ė č i o m s i. prideda iš plonos eglaitės ar lazdyno, paprastai jaunus arklius akėti mokinant. XIX a. gale r. Lietuvoje dar pasitaikydavo plėštinių akėčių, kurių kraštiniai buvo ilgi ir sudarė ištisines i. Taip pat i. pasitaiko ir prie kitų žemės dirbimo įrankių (volų, plūgų ir pn.),

nes dirbant kelmynuose, atšlaitėse ar su jaunais bei neramiais gyvuliais, i. padeda sužeidimo pavojų sumažinti. — Iki paskutinių metų r o g i ų i. buvo daromos dažniausiai iš jaunų beržiukų, vyšnių, šermukšnių ir kt. liaunų jaunuolyno medelių, kurių skersmuo 7–10 cm. Išvažiuojamosioms rogutėms i. buvo plonos ir lengvos (kartais net ir eglinės arba lenktukės), o vežiminių rogių kartais ir storesnės kaip 10 cm skersmens. Roginių i. ilgis priklausė nuo pačių rogių, jų kaktos ir arklio. XIX a. viduryje ir net gale rogių i. buvo aplenkiamos apie pirmąjį, vietomis ir antrąjį, stipiną, ir jos sukiodavosi mažoje stipino užkartoje. Šalia lenktinės i. buvo ir rištinė. Trisluoksnė ar daugiasluoksnė kanapinė virvė buvo užrišama už i. ir stipino įkartų, ją gerai įsukant (įgręžiant, žr. įgrąžtis). XIX a. gale virvinį įgrąžtį ėmė pakeisti geležies įgrąžtis. — R a t a m s i. buvo kertamos taip pat jaunuolyno, tik žymiai plonesnės, 5–7 cm skersmens, nes jas nuo lūžimo saugo atsajos. XIX a. gale ratų i. buvo aplenkiama apie priešakinę medinę ašį, kurios žiedas laisvai sukinėjosi ant ašies, o nuo rato įpiovų buvo saugoma užmaunamais beržo ar kitais žiedais. Pasirodžiusios XIX a. gale įkabintinės i., kur i. geležies kablys buvo įkabinamas į ašies kilpas, gana greit išstūmė žiedines i. — Visai skirtingos buvo tiek žiemos, tiek vasaros l e n k t u k ė s i., kurių galai prie ievų (žr.) buvo išlenkti; jos buvo skiriamos tik išvažiavimui, todėl ir dažytos. Lenktukes i. lenkdavo miške tarp medžių, reikiamoje vietoje įkaldami kuolus (žiūrint kokio lenkimo siekia), taip palenktas palikdavo per vasarą ir net rudenį, o žiemą iš jų išdrožtavo i. R. Lietuvoje lenktukės vartojamos ne tik su lanku, bet ir be jo ar net pleškėmis kinkant. Aplamai i. priklauso r. Lietuvos kinkymo būdui (žr. lankas) ir kalnuotose vietose jos, be traukimo paskirties, tampa ir stabdomąja priemone (važiuojant pakalnėn). *A.Mž.*

Yenan žr. Jenan.

Yerkes Robert Mearns (g. 1876) amerikiečių psichologas. 1902 baigęs Harvardą, ten pat dėstė ligi 1917, vėliau dirbo National Research Council, 1924–44 Yale univ. prof. Y. yra vienas iš pirmųjų psichologų, atsidėjusių gyvulių psichologijai: The Mental Life of Monkeys and Apes 1916, The Mental Life of a Gorilla 1926–27, The Great Apes (drauge su Ada Yerkes) 1929.

Yerkes observatorija Chicagos univ. astronominė observatorija Wisconsin Bay, Wis., įst. 1897 ir pavadinta fundatoriaus Charles Tyson Y. (1837–1905), išugdžiusio Chicagos mst. transporto tinklą, vardu. Y.o. turi didžiausią pasaulyje refraktorių su 40 colių objektyvu.

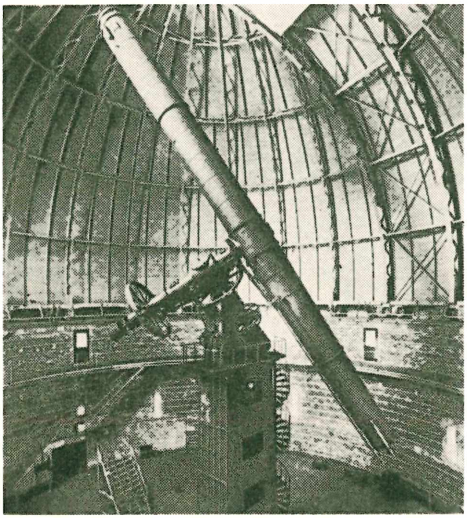

Yerkes observatorijos refraktorius

Yersin Alexandre (1863–1943) šveicarijoje gimęs prancūzų bakteriologas. Studijavo ir dirbo Pasteuro institute Paryžiuje, vėliau vadovavo Pasteuro institutams Indokinijoje. Dirbdamas Pasteuro institute Paryžiuje, jis išrado difterito antitoksiną (drauge su P. E. Roux). 1894 atrado (nepriklausomai nuo Kitasato) maro bacilą ir parengė serumą kovai su šia liga.

Yesulaitis (Jesulaitis) John Francis (g. 1916 IX 27 Coaldale, Pa.) dirigentas. 1933–36 studijavo Ernest Williams konservatorije Brooklyne (New Yorko univ. šaka), 1939–40 G. Washingtono univ., 1947–48 ir 1951–52 Marylando univ. Specializavosi miško rage ir karinių orkestrų dirigavime. Dalyvavo daugelyje pučiamųjų ir simfoninių orkestrų, daugiausia New Yorke. Baigęs 7 armijos muzikos mokyklą, nuo 1942 buvo 7, vėliau 77 pėst. divizijos orkestrų dirigentu. Su šiais daliniais dalyvavo kovose Tolimuosiuose Rytuose ir už pasižymėjimą gavo bronzos žvaigždę. Nuo 1947 paskirtas reprezentacinio aviacijos orkestro (U. S. Air Force Band) dirigento padėjėju. Su šiuo orkestru du kartus koncertavo Europoje. Parašė eilę muzikos kūrinių, iš kurių Isle of Founts buvo E. Williams konservatorijoje apdovanotas premija. *J.Ž.*

Ieškinys pareikšta civiliniame teisme atsakovui pretenzija dėl pažeistų teisių, numatytų civiliniuose įstatymuose. I. gali būti išdėstytas ieškomajame prašyme ar įtrauktas į teisėjo protokolą. Atsakovas toje pačioje byloje gali pareikšti priešingąjį i., jei liečia tą patį dalyką ar gali būti pretenzijos užskaitytos. Dėl nuostolių, kilusių ryšium su nusikalstamu darbu, i. gali būti

pareikštas ar atskirai civiliniame teisme ar toje pačioje baudžiamoje byloje, bet jo įrodymas ir baudžiamoje byloje vykdomas civilinio proceso taisyklėmis, tik be teismo mokesčių.

I. užtikrinimas. Pačiu pareiškimo metu i. užtikrinamas tiktai tais atsitikimais, kada teismas, atsižvelgdamas į ieškovo įrodymus, pripažins, kad neužtikrinus ieškinio, kuris atrodo esąs tikras, ieškovas nebegalės būti patenkintas. I. užtikrinami draudimu, dedamu nekilnojamajam turtui, areštu kilnojamajam ir laidu. Jei i. nėra užtikrintas šiomis priemonėmis, tai iš atsakovo gali būti paimtas parašas, kad neišvyktų iš gyvenamosios vietos arba laikinės būstinės. Visus užtikrinimo būdus galima ir be ieškovo sutikimo pakeisti grynais pinigais arba valstybės kreditų įstaigų bilietais.

I. kaina. Valstybė, padėdama piliečiams per teismo organus spręsti jų privatinius medžiaginius ginčus, už tą patarnavimą ima nuo ginčo sumos tam tikrą procentą teismo mokesčių pavidalu. Kad būtų galima žinoti, kiek tų mokesčių turi būti sumokėta, kiekvienas ieškinys turi būti įvertintas pagal pretenzijos dydį, jis turi būti įkainotas. Reikalavimai, kurie nesiduoda tiksliai įvertinami, pvz. ginčas dėl autoriaus teisės, kainojami ieškovo nuožiūra. Atsakovas gali pareikšti pirmame teismo posėdyje ar pirmame paduotame rašte ginčą dėl i. kainos. Toks teismo nutarimas neskųstinas aukštesnei teismo instancijai. Lietuvoje dar buvo teismui leista pačiam nustatyti i. kainą, kai ieškovo nurodyta kaina buvo aiškiai permaža.

Č.Btk.

Ieškomi Lietuvos Kriminalinės Policijos Viršininko įstaigos 1928–44 (su pertrauka per pirmą bolševikmetį) leistas leidinys — alfabetinis sąrašas asmenų, ieškomų teismo ar administracijos įstaigų. Leidinys su atitinkamais pakeitimais buvo perspausdinamas kas metai ar pusė metų, o tais laiko tarpais buvo leidžiami papildymai, kuriuose buvo dedami ir atšaukimai.

Ieškovas asmuo, kuris teisme pareiškia kam nors ieškinį. Jis gali būti ne tik fizinis, bet ir teisinis asmuo (bendrovė, draugija, savivaldybė, valstybė). Jis gali būti ne tik civilinėje byloje, bet ir baudžiamojoje, kai ieškoma nuostolių, susidariusių dėl nusikalstamo darbo.

Iešmanta Albinas (g. apie 1890 Marijampolės aps.) mokytojas, vadovėlių autorius, vertėjas. Mokėsi Marijampolės gimn. iki 8 klasių pabaigos, bet egzaminų brandos atestatui nelaikė. Nuo 1909 studijavo Varšuvos konservatorijoje. Vasaros atostogų metu Marijampolėje ruošė vakarus, režisuodamas vaidinimus ir vesdamas chorą. Bendradarbiavo Lietuvos Žiniose, Lietuvos Ūkininke, Aušrinėje. Per I pas. karą atsidūręs Rusijoje, 1917 Petrapilyje organizavo liet. socialistus liaudininkus (revoliucionierius) ir kurį laiką dirbo Naujosios Lietuvos redakcijoje. Grįžęs Lietuvon, mokytojavo Marijampolės realinėje gimnazijoje, nuo 1922 ilgametis muzikos ir lietuvių k. mokytojas Marijampolės žydų gimn. Vėliau buvo persikėlęs į Vilnių. Likęs Lietuvoje. Autorius eilės vadovėlių: Skaityk, po elementoriaus pirmosios knygos 31933, Lietuvių literatūros istorija 1923, V. Kudirkos raštai aukštesniajai mokyklai 1927, V. Kudirka, rašytojo siluetas aukštesniajai mokyklai 1927, Poška, Stanevičia, Valiūnas, Strazdas ir jų raštai 1930. Susidomėjęs šachmatais, išl. Šachmatų strategiją 1938 ir Šachmatų matematiką 1939. Be to, parengė Lenkų-lietuvių žodyną (‚M ir A' vardu) 1940 (448 psl.). Išvertė eilę scenos veikalėlių: Molière'o Šykštuolį 1920, L. Ivanovo Pleputę 1925, L. Andrejevo Papūgą 1925, A. Averčenko Irgi galva 1927 ir kt. Kai kuriuos vadovėlius parengti talkino žmona Marija, ir jie išleisti ‚M ir A' vardu. Eilė verstinių vaidinimėlių išėjo vienos Marės Iešmantienės vardu (A. Averčenkos Labdariškas koncertas 1927, Kl. Lukaševičiaus Lėlės 1927, D. Potworowska-Grabowska Vaikų teatras 1938).

Iešmas 1. nusmailintu galu pagalys ar geležis kam durti, smeigti.

2. Įtaisas geležinkelių riedmenims nukreipti iš vieno kelio į kitą, susidedąs iš 1. paties i. (dviejų rėminių bėgių a ir b, dviejų smailių c ir d ir perjungiamojo mechanizmo m); 2. kryžmos k su kontrabėgiais e ir f, apsaugančiais riedančius per kryžmą ratus nuo nukritimo; 3. pereinamosios kelio kreivės bėgių g ir h, vedančių iš pagrindinio kelio I į šoninį kelią II ir 4. jungiamojo tiesaus kelio bėgių i ir l tarp i. kryžmos. Mechanizmas m pasuka smailes apie taškus o_1 ir o_2, vieną priglausdamas, o kitą atitraukdamas nuo jos rėminio bėgio ir pakeisdamas sujungtą su i. jo padėties signalą.

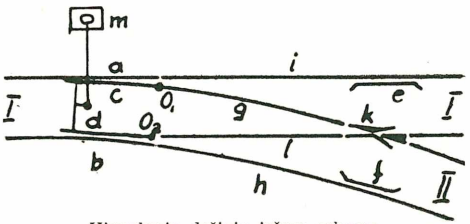

Vienalypio dešinio iešmo schema

Brėžinyje atvaizduotas vienalypis dešinysis i., nes juo galima pakreipti riedmenis tik dešinėn iš pagrindinio kelio (žiūrint iš kairės). Jei pagrindinis kelias šakojasi į du kelius taip, kad jo šakų ašys su-

daro lygius kampus su jo paties ašimi, tai naudojamas simetrinis vienalypis i., o jei kampai nelygūs — nesimetrinis vienalypis i. Kai pagrindinis kelias išsišakoja į 3 susikertančius kelius, tai pritaikomas dvilypis i. Šio įrengime randame dvi kryžmas pagrindiniame kelyje ir dar vieną kryžmą šoninių kelių susikirtimo vietoje. Dvilypiai i. gali būti simetriniai ir nesimetriniai, o pastarieji dar — vienašoniai ir dvišoniai.

Jei kelių susikirtime įrengiamas i. taip, kad riedmenys galėtų judėti kiekvienu susikertančiu keliu arba pereiti iš vieno į kitą, tai toks i. vadinamas kryžminiu, arba angliškU. Jo įrengimas susideda iš keturių i., dviejų smailakampių ir dviejų bukakampių kryžmų, dviejų tiesių ir dviejų kreivų pereinamųjų kelių.

S. Tabrys, Ešmai 1928; Ešmams, signalams, blokiruotės ir signalizacijos įrengimams tikrinti instrukcija 1937 (Lietuvos susisiekimo ministerijos geležinkelių valdybos leidinys). *J.Mtc.*

Iešmininkas geležinkelių stoties pareigūnas, kurio darbą sudaro: 1. pavestų jam iešmų ir surištų su jais signalų švarumo bei tvarkingumo palaikymas; 2. operavimas tais iešmais bei signalais pagal traukinių judėjimą tvarkančių pareigūnų nurodymus; 3. pavestos jam iešmų grupės, vad. iešmų posto, ir stovinčių to posto ribose vagonų apsauga. Stotyse su dideliu kelių kiekiu dirba dar vyresnieji i., kurie kontroliuoja kitus i., juos instruktuoja ir prižiūri iešmų postų ūkį.

Iešmutis (Branchiostoma lanceolatum) žr. Amphioxus.

Ietis duriamasis arba svaidomasis ginklas, padarytas iš ilgos lazdos ir smailo antgalio, arba ietigalio. Ankstyviausių duomenų apie i. vartojimą turime iš senojo akmens amžiaus. Pradžioje i. teturėjo paaštrintą smaigalį, bet nuo orinjakinio laikotarpio (Aurignacien) prie viršūnės būdavo pritvirtinamas kaulinis arba raginis antgalis. I. vartota kaip kovos ginklas ir medžioklės įrankis. Jų ilgis priešistoriniais laikais buvo 1,5—2 m. Vėlyvesniuose akmens amžiaus laikotarpiuose ietigaliai būdavo daromi ir iš akmens, ypač titnago. Žalvario amžiuje ietigaliai imta gaminti iš žalvario, o geležies amžiuje ir istoriniais laikais iš geležies. Metalinių ietigalių formos yra buvusios įvairios. Kad būtų galima juos tvirčiau užmauti ant koto, ietigaliai buvo daromi su įmova. Priešistoriniais laikais ir Lietuvoje ietys plačiai vartotos nuo vidurinio akmens amžiaus iki pat istorinių laikų pradžios. Ypačiai jos buvo paplitusios geležies amžiuje, kada viename kape randama net po kelius ietigalius.

Istoriniais laikais i. plačiai vartotos graikų ir romėnų. Jų ilgis svyruodavo tarp 2–3 m. Viduramžiais jų ilgis siekdavo net 8 m. Tai buvo vienas iš būdingiausių riterių ginklų. Nuo X a. prie iečių koto, žemiau ietigalio, būdavo prikabinamos nedidelės vėliavėlės, dažniausiai trikampės formos. Lazdos galas apačioje dažnai užsibaigdavo metaline buožele. Viduramžiuose i. buvo vartojamos ir turnyruose. I. laikoma karingumo ir didvyriškumo ženklu, todėl ji dažna kaip atributas daugelio šventųjų.

Išradus šaunamuosius ginklus, i. nustojo savo pirminės reikšmės, tačiau dar ilgai tebebuvo vartojamos raitininkų daliniuose. Daugelio kraštų kavalerijoje i. buvo išlikusios iki pat paskutiniųjų laikų ir dažniausiai vartojamos iškilmių metu ar lydint valstybės galvą, svetimųjų kraštų pasiuntinius. Vėlyvesniais laikais i. buvo daromos metalinės, iš tuščiavidurio vamzdžio.

I. labai išplitusios primityviose tautelėse, pvz. Afrikoje, p. Amerikoje, Polinezijoje ir kt. Ten jos vartojamos kovose ir medžioklėje. I. daromos iš kieto vietoje aptinkamo medžio (bambuko ir kt.), jų antgaliai yra mediniai, kauliniai, akmeniniai arba metaliniai. Ietimis gana gerai pataikoma į medžiojamąjį objektą iki 30 m. Ietigaliai dažnai dar apnuodijami. *J.P.*

S p o r t e ieties mėtymas sudaro lengvosios atletikos dalį. I., kaip sporto įrankis, buvo vartojama jau senoviniuose olimpiniuose žaidimuose penkiakovoj. I. daroma dažniausiai iš ąžuolinio koto (žinomos betgi ir suomių beržo i.) ir metalinio antgalio. Per visą savo ilgį i. yra apvali, per vidurį kiek storesnė, į galus smailėja ir priekyje užsibaigia užmautu metaliniu smaigaliu. Vyrams i. daroma taip, kad jos svorio centras būtų nutolęs nuo priekinio smaigalio nedaugiau kaip 1,10 m ir nemažiau kaip 90 cm, o moterų i. — nedaugiau kaip 95 cm ir nemažiau kaip 80 cm. Ant i. , kur yra svorio centras, padaromas apvyniojimas iš lygios šiurkščios virvelės (apvyniojimo plotis 16 cm vyrų i. ir 15 cm moterų i.). Vykdant i. metimą, turi būti laikoma už šio apvyniojimo, joks kitas laikymas neleistinas. Vyrų i. ilgis yra nemažiau 2,60 m, svoris — nemažiau 800 g. Moterų i. ilgis nemažiau 2,20 m, o svoris nemažiau 600 g. Jauniai vartoja moterų ietį. I. išmetimo ribą sudaro lankas, kurio spindulys 8 m, o centras — pačiame įsibėgėjimo taško viduryje. I. metimo nukrypimo lankas 30 laipsnių, kampas nuo išmetimo ribos kraštinių linijų. Paprastai varžovas turi tris metimus, užskaitomas geriausias rezultatas. Nuotolis matuojamas spinduliu, pratęsiant matuoklę per išmetimo ribos apskritimo centrą iki ieties nukritimo taško.

Dabartinėse sportinėse varžybose i. praktikuojama kaip pavienė rungtis, o taip pat įeina į penkiakovos ir dešimtkovos programą. I. metimas perėjo kelias stadijas, kol įgavo modernų metimo stilių. Didžiau-

si nuopelnai čia tenka švedams ir suomiams. Švedams reikalaujant, 1906 i. metimas buvo įvestas į olimpinius žaidimus. Nuo to laiko, išskyrus du atsitikimus, olimpiniuose žaidimuose laimėtojai buvo švedai ir suomiai. Suomiui Matti Jarvinen ilgą laiką priklausė pasaulinis rekordas 77,22 m (1930—38), kol jo tautietis Yrjo Nikkanen jį pagerino ligi 78,68 m. Lenkas Sidlo 1955 pasiekė 80,41 m (naujas Europos rekordas). Pasaulinis rekordas dabar priklauso amerikiečiui Bud Held, kuris 1953 numetė ietį 80,40 m, o 1955 — 81,41 m. Olimpinį i. metimo rekordą 75,46 m turi T. Rautavaara (Suomija). Moterų pasaulinį rekordą 1954 pasiekė rusė N. Koneva, numetusi i. 55,48 m. Estų geriausio ietininko Gustav Sale rekordas 75,93 m. Latvis Stendzieniks tremtyje peržengė 70 m ribą. Lietuvos i. metimo rekordas 62,60 m, pasiektas 1940, priklauso V. Gailiui, žuvusiam karo metu. Moterų i. metimo rekordą turėjo El. Vaškelytė (pirmosios bolševikų okupacijos metu išvežta į Rusiją), numetusi 36,40 m. Pirmieji Lietuvos ietininkai, peržengę 60 m i. metimo ribą, prieš pirmąją bolševikų okupaciją, buvo L. Puskunigis, A. Tamulynas, J. Kamičaitis, Jaudegys ir V. Gailius. *A.T.*

Ieva (lot. Eva, Heva, hebr. Hawwāh) žmonių giminės motina, sutverta tam, kad žmogus turėtų sau ‚padėjėją į ji panašią' (Prad. 2, 18). Adomo duotu vardu (hebr. Hawwāh iš hajah ‚gyventi'), I. yra ‚visų gyvųjų motina' (Prad. 3, 20). Kad žmogus įsisąmonintų, jog jis yra viršesnis už visus kitus kūrinius, Dievas atvedė visus rojaus gyvulius pas Adomą. Adomas davė jiems vardus pagal jų prigimtį, bet drauge pastebėjo, kad nė viena gyvulių rūšis nėra panaši į žmogų. Jausdamasis vienišas, norėjo turėti į save panašų padėjėją, lyg savo paties paveikslą, ir Dievas Adomo norą patenkino: ‚užleido ant Adomo gilų miegą' (Prad. 2, 21) Jo metu Adomas turėjo suprasti Dievo norą sukurti moterį iš jo šonkaulio, tiksliau šono. Antropomorfinis Šv. Rašto pasakojimas nori pasakyti, kad Dievas savo kuriamąja galia sukūrė moterį iš vyro dalies. Šv. Rašto autorius, kaip rodo paties įvykio atpasakojimo forma, nori pabrėžti I. sukūrimą kaip realų faktą. Metafiziškai tas įvykis reiškia, kad santuokoje tarp vyro ir moters yra neišskiriamas ir pilnas ryšys: vyras mylės moterį, kaip savo paties dalį, o moteris laikysis vyro, kaip savo galvos, kuri ją myli ir nuo kurios ji priklauso.

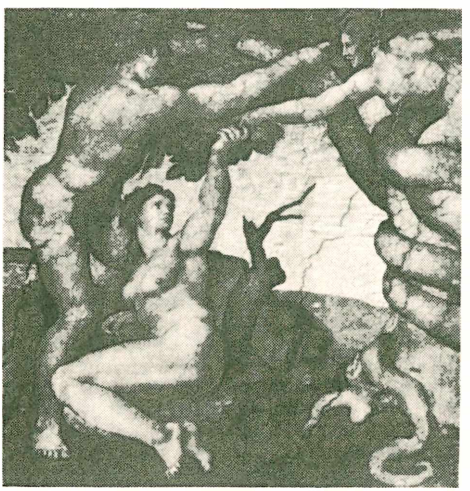

Michelangelo: Ievos sugundymas (fragmentas iš Sistine koplyčios)

Šv. Rašte aprašytasis pirmosios moters sukūrimo faktas buvo įvairiai aiškinamas. Origenas, atsakydamas Celso priekaištui, tvirtino, kad I. sukūrimas yra tik alegorija. Kajetonas manė, kad tai esanti metafora. Humelaueris laikėsi nuomonės, kad Dievas išėmęs Adomo šonkaulį ne realiai, o tik vizijoje. M. J. Lagrange aiškino parabolės prasme: svarbiausia Šv. Rašto mintis esanti ta, kad vyras turi mylėti moterį kaip savo dalį. Tačiau, be šių paskirų nuomonių, dauguma Bažnyčios Tėvų ir Mokytojų yra už literalinę-istorinę aprašymo prasmę, pagal kurią, kaip nusprendė ir biblinė Komisija (1909), negali būti jokios abejonės apie ‚pirmosios moters iš pirmojo vyro sukūrimą'. Už fakto istoriškumą kalba ir Adomo žodžiai, kuriais jis pavadino naują kūrinį: hebraiškai moteris i š š a h yra moteriškoji forma žodžio vyras i š. Dėl to ir lot. Vulgatos tekstas pirmąją moterį i š š a h verčia V i r a g o, quia de v i r o sumpta est.

Po pirmosios nuodėmės, kurioje I. suvaidino aktyvų ir pirmaujantį vaidmenį, Dievas paskelbė I. bausmę: ‚Aš padauginsiu tavo vargus ir tavo gimdymus... tačiau tu jausies prirašta prie savo vyro ir jis tau įsakinės' (Prad. 3, 16 hebr. tekste). Ši bausmė atitinka esminiams kaltės elementams: išdidumui ir juslingumui. Tačiau Dievas, nubaudęs pirmuosius tėvus, drauge juos ir paguodė, pažadėdamas Atpirkėją — antrąjį Adomą ir atpirkimo bendrininkę — antrąją I. — Mariją.

L. Méchinau, L'historicité des trois premiers chapitres de la Genèse 1910; *H. Junker,* Die biblische Urgeschichte 1931; *A. Bea,* Institutiones Biblicae II, 1, 1933; *M. J. Paquier,* La création et l'évolution 1932; *J. M. Ibaro,* Las origines de la Humanidad 1935. *J.V.*

Ieva 1. augalas (Prunus padus), vidutinio didumo erškėtinių (Rosaceae) šeimos medžiai arba ir krūmai. Žiedai balti nusvirusiose kekėse, stipriai kvepią; uogos juodos, saldžios, valgant sutraukiančios bei prive-

Ieva (Prunus padus)

liančios burną, mažai tevartojamos. Žievė ir mediena taip pat stipraus ieviško kvapo. Medienos vertė menka. Iš žiedų daromas ievų vanduo (Aqua pruni padi) akims gydyti ir parfumerijos reikalui. Auga mūsų miškuose, daubose, bet nedažnai. Išplitusi visoje Europoj ir Sibire. Fenologiniais stebėjimais nustatyta, jog mūsų krašte i. žydėjimas kas metai sutampa ar yra artimas kelių dienų stipresniam oro atšalimui.

I. vėlyvoji (P. serotina), JAV savaiminė (ag. black cherry), miškuose augantį 20 m aukščio, pavieniai ir iki 40–50 m. Išplitusi rytinėse valstybėse, siekianti Kanados pietinių pakraščių. Mūsų parkuose nereta; ypač graži jos atmaina blizgančiais lapais var. cartilaginea. I. lauralapė (P. laurocerasus), Š. Irano-Balkanų čiabuvė. Lapai vartojami medicinoje, nuodingi. Iš jų spaudžiamas riebalinis aliejus (Oleum Laurocerasi). Mūsų parkuose reta.

J.Rkt.

2. Virvė ar šikšna, jungianti pavalkus su ienomis. Virvinės i. vartojamos darbo pavalkuose (ariant, akėjant ir pn.), o iš neraugintos, suktinės odos — išvažiavimo kinktuose, kurių įrišimą galima greit keisti, t.y. pritaikinti jas lanko platumui (žr. Kinkymas, kinktai).

Ievaras žr. Jovaras.

Ievos rūdys (Pucciniastrum padi), parazitinis grybas. Ecidinė stadija eglės (Picea exelsa) kankorėžiuose, ecidės, aguonos grūdo didumo, iškloja kankorėžių skujų vidų, dėl ko jie tampa besėkliai ir pašiaušti. Vasarinės (uredo) ir žieminės (teleuto) sporos esti ievos (Prunus padus) lapų apačioje. Lietuvoje neretai.

Ievinš Kārlis (g. 1888) latvių rašytojas. Jo poezijoje vyravo Latvijos gamtos ir idiliško kaimo gyvenimo motyvai. I. stovėjo nuošaliai literatūrinių srovių. Jo poezijos knygos: Meklētāja dziesmas 1912, Latvijas vasara 1923. Prozoje I. sąmoningai tęsia liaudies rašytojų tradicijas. Primatas teikiamas fabulai, ne formaliniams ieškojimams. Apysakos: Guntis un Daila, Grēcīgie svētceļnieki, Vecā Lukņa nauda. Romanai: Putras Daukis (2 dalys) 1930, Sievetes meklēšana, Medulājs, Pie teiksmainā ezera, Sidraba birzs 1948. *H.N.*

Yezo, arba Yesso, žr. Hokkaido.

Iffland August Wilhelm (1759–1814) vokiečių aktorius (Gothos rūmų teatre, nuo 1779 Mannheimo nacionaliniame teatre), nuo 1796 Berlyno nacionalinio teatro dir. Pasižymėjo komiškais ir charakterių vaidmenimis. Vienas iš pirmųjų pradėjo statyti Schillerio ir Goethes dramas. Rašė teatro teorijos klausimais ir sukūrė scenai per 60 dramų. Visi jo raštai 24 tomais išleisti 1843.

E. Kliever, A. W. I. 1937.

Ifigenija (gr. Iphigeneia) graikų mitologinis vardas dar iš priešhomerinių laikų, paimtas iš poemos Cypria, kurioje pasakojami įvykiai prieš Trojos karą. Ji buvusi Agamemnono ir Klitemnestros duktė (kai kas ją laiko nelegalia Tezėjo ir Elenos dukterimi). Kadangi Agamemnonas, vyr. graikų vadas, prieš išvykdamas į Trojį, medžiodamas šventame miškelyje, skirtame deivei Artemidei, nušovė stirną, toji deivė užpykusi ant graikų laikė juos Aulidės uoste ir neleido išplaukti į Trojį. Patariant senam žyniui Kalchui, I. turėjo būti sudeginta ant laužo, kaip auka už deivės pykčio atleidimą. Agamemnonas turėjo su tuo sutikti, ir ji buvo jau atvesta prie aukuro sudeginti. Tačiau paskutiniu momentu pati deivė į jos vietą padėjo stirną, o pačią I. slapta nugabeno į Tauridę (Krimą). Ten ji tarnavo kaip Artemidės šventikė ir turėjo aukoti deivei kiekvieną svetimšalį. Kai, orakulo patariamas, ten atvyko jos brolis Orestas, jis vos nebuvo sesers nužudytas. Tačiau, laiku atpažinusi savo brolį, ji padėjo jam apgauti tenykštį karalių ir paimti Artemidės paveikslą. Tas paveikslas turėjo padėti Orestui išsivaduoti nuo šmėklų, kurios persekiojo jį po motinos nužudymo. Sykiu su paveikslu jis pargabeno ir seserį į Graikiją prie Maratono, ten ji toliau tarnavusi kaip Artemidės šventikė.

Eschilas ir Sofoklis buvo parašę tragedi-

Ifigenijos aukojimas (sienos paveikslas iš Pompėjos)

jas apie I., bet išliko tik dvi Euripido dramos: I. Aulidėje ir I. Tauridėje. Naujausiais amžiais I. legendą naudojo Racine, Goethe ir vėliausiai G. Hauptmann. Tapyboje garsiausi jos paveikslai buvo sukurti Timanto Kitniečio (apie 400 pr. Kr.) ir Timacho iš Bizantijos (I a. pr. Kr.). I. vaizduota ir Pompėjos freskose. Naujaisiais laikais ją vaizdavo Tiepolo ir A. Feuerbach. Iš muzikų jos siužetą naudojo Gluck ir Mahler.

E. Steputat, I. bei Euripides, Racine u. Goethe 1942; *A. Stamminger,* Gestaltungen d. I.-Dramas 1945. *K.Mck.*

Ifni Ispanijos kolonija š.v. Afrikos pajūryje, prie Maroko; 1920 km², apie 43.000 gyv. (1952). Adm. centras Sidi-I.

Įgaliojimas sutartis, kuria vienas asmuo — įgaliotojas — suteikia galią antram asmeniui — įgaliotiniui (žr.) — pirmojo vardu ir atsakomybe atlikti tam tikrus veiksmus. Į. gali būti sudaromas tik tokiems veiksmams atlikti, kur atstovavimas yra įmanomas ar įstatymų leidžiamas. Į. ribose įgaliotinio atlikti veiksmai įpareigoja įgaliotoją, ne įgaliotinį. Svarbesniems veiksmams įstatymai reikalauja sudaryti į. raštu, o kartais dargi notarinio patvirtinimo. Dažnai gyvenime į. vadinamas ir pats dokumentas, kuriame yra surašyta į. sutartis. *V.Čp.*

Įgaliotas ministeris, pilnas vardas: Nepaprastas pasiuntinys ir įgaliotas ministeris (po ambasadorių antrasis diplomatinių atstovų rangas). Žr. Pasiuntinys.

Įgaliotinis asmuo, turįs galią iš įstatymo ar pagal įgaliojimo sutartį atlikti tam tikrus veiksmus antro asmens — įgaliotojo — vardu ir atsakomybe. Yra paplitęs paprotys, kartais paverčiamas įstatymo reikalavimu, turėti įgaliotinius teismo bylose ar tvarkant painesnius teisinius reikalus. Tokiais į. būna advokatai. Ypatingesniais atsitikimais vyriausybė skiria savo administracinius į., pvz. Vyriausybės įgaliotinis Vilniaus kraštui, atgavus Vilnių 1939. *V.Čp.*

Iganie k. Siedlecko aps. Liublino vaivadijoje. 1831 IV 10 prie I. lenkų kariuomenė laimėjo mūšį prieš rusus.

Igapó paupio žemumų vardas P. Amerikoje; juo vadinamos tokios paupių lygumos, kurios tik upėms nusekus išsikiša iš vandens.

Igarà Seinų aps. Leipalingio vls. upelis, įteka į Juodąją Ančią iš kairiojo šono ties pat jos santaka su Nemunu, ties Varviškės k., 12 km ilgio; tuo upeliu ėjo adm. linija su Pietų Sūduva.

Igarka š. Sibiro mst. Krasnojarsko srityje, Jenisėjo upės deš. krante, 673 km nuo jos žiočių. I. įkurta 1929 kaip medžio apdirbimo centras ir išvežimo uostas; apie 20.000 gyv. (1945). Miestas ir uostas pastatyti daugiausia politinių tremtinių darbu; jie kerta medžius, gabena juos į lentpiūves ir supiautus išgabena upe. Mieste veikia arktinės žemdirbystės tyrimų stotis.

Igaunija dabar latvių vartojamas Estijos pavadinimas. Šis vardas yra kilęs iš senovinės estų vietovės Ugaunia. Patys Estijos gyventojai latviškai vadinami igauni.

Įgelmis iškasa žemėje įgilintoms pastatų dalims statyti, pvz. rūsiui, požeminiam garažui, vandens rezervuarui. Sausame įžemyje į. esti paprasta iškasa su nuožulniais krantais ar stačiomis paremtomis sienomis. Vandenyje, pvz. upėje, į. atitveriamas koferdamais. Šlapioje žemėje, kur įžemio vandens lygis yra aukščiau numatomojo į. dugno, vanduo laikinai pašalinamas siurbliais. Nedidelį į. atitveria spraustinėmis plieno ar medžio sienomis, sukaltomis į žemę; kasantis gilyn, vanduo nuolatos išpilamas siurbliais ir tol pumpuojamas, kol vyksta statyba įgilintoje dalyje. Didelį į. nusausina siurblinių šulinių sistema. Aplink numatomąjį į. plotą išgręžia šulinių eilę ir iš jų siurbia vandenį, kol pakankamai nuleidžia įžemio vandens lygį. Tada kasa jau sausoje žemėje ir dirba sausame į. Išsiurbtąjį vandenį vamzdžiais nuveda kur toliau į upę ar žemesnę vietą. Į. kasa mechaniniais kastuvais, žemsemėmis, o uolas sprogdina. *J.Gbt.*

Igelström 1. Josif Andrejevič (1734–1817) Rusijos carės Kotrynos II ambasadorius Varšuvoje, paskirtas Lietuvos-Lenkijos valstybei po antrojo Lietuvos-Lenkijos padalijimo, savo griežta politika pagreitinęs Kosciuškos vadovaujamą sukilimą, pasibaigusį trečiuoju valstybės padalijimu. Prieš jo paskyrimą, Rusijos ambasadoriumi buvo baronas Sievers, atstova-

vęs pažiūrą sudaryti buferinę valstybę Rusijos globoje iš Lietuvos ir Lenkijos teritorijos, likusios po antrojo padalijimo. Tačiau aukšti Rusijos pareigūnai Petrapilyje ir rusų generolai buvo labiau suinteresuoti visai sulikviduoti Lietuvos-Lenkijos valstybės likučius, tikėdamiesi gauti čia sau dvarų. Sievers buvo staiga atšauktas, o jo vieton Kotrynos II ambasadoriumi paskirtas gen. I., kuris ėmėsi griežtos ir užgaulios politikos, žeminančios ir terorizuojančios karalių Stanislovą Augustą Poniatovskį, Nuolatinę Tarybą ir didikus. I. spaudimu, Lenkijos kariuomenė buvo sumažinta ligi 12.000, Lietuvos ligi 7700. Provokatyvus I. šeimininkavimas Varšuvoje pagreitino Kosciuškos sukilimą, prasidėjusį 1794 III 24 Krokuvoje. Sukilimas pasiekė Varšuvą, kur sukilėliai 1794 IV 17 apgulė I. Rusijos ambasadoje ir rusų įgulą (apie 7500 karių). Rusų kariuomenė buvo sumušta ir pasitraukė iš Varšuvos IV 18. I. su dalimi rusų įgulos išsigelbėjo, pabėgdamas į Prūsiją.

2. Konstantin Gustavovič (1799–1851), vadinamojo Lietuvos pionierių bataliono Baltstogėje kapitonas, vadovavęs slaptam ‚Karo Draugų' būreliui dekabristų sukilimo metu. I. suagitavo minėtą batalioną neprisiekti ištikimybės Nikalojui I. Už tai buvo nuteistas pakarti; vėliau bausmė buvo pakeista kalėjimu ligi gyvos galvos, ir 1827 jis buvo ištremtas sunkiesiems darbams į Sibirą. Bausmę vėliau dovanojus, rehabilituotas karo tarnyboje.

K.Avž.

Įgerklis 1. gerklų dalis, kur yra balso stygos. Žr. Gerklos, Garsai.

2. Varžos, venterio ar kitokio gerklinio žuvų, vėžių ar paukščių gaudomojo maišo dalis, kurio sienelė visuomet veda įsklimbai gerklės (angos) link, o žuviai ar kitam gyviui patekus už landos, sudaro apgaulingą grįžimui kliūtį. Į. vadinamas ir perkalų (žr.) dalys, kurios žuvis veda angų link ar savo įsklimba kryptimi sudaro joms grįžtamąją kliūtį.

I. G. Farbenindustrie AG. buvęs vienas didžiausių pasaulyje cheminių koncernų, sukurtas 1925. Jis apėmė apie 25–48% vokiečių cheminės pramonės, turėdamas per 200.000 darbininkų ir 1360 mil. RM kapitalo. Po II pas. karo sąjungininkai jį likvidavo.

Įgimtinė teisė žr. Prigimtinė teisė.

Įgimtis kas įgimta, įgimtosios savybės. Į. skirtina nuo prigimties: į. yra tos savybės, kurias šis ar kitas žmogus (ar, apskritai imant, gyvasis organizmas) turi individualaus paveldėjimo (žr.) keliu, tuo tarpu prigimtį sudaro tos savybės, kurios yra susietos su pačia žmogaus esme ir todėl yra bendros visiems žmonėms (‚žmogus kartais iš į. linkęs į psichinę ligą', bet ‚kalbos dovana žmogui yra prigimties dalykas').

Iglau žr. Jihlava.

Iglesias Italijos mst. Sardinijos saloje; 25.686 gyv. (1951). XIII a. katedra, vyskupo rezidencija; cinko, švino ir rudojo anglies kasyklos; kasyklų inžinerijos mokykla.

Igliauka, anksčiau Ygliai, bžk. Igliškėlių (anksčiau Javaravo) vls., Marijampolės aps., apie 22 km į r. nuo Marijampolės; 1923 buvo 61 ūkis su 429 gyv. Nepriklausomybės laikais čia buvo pašto agentūra, policijos punktas, eigulio pasoda, pradžios mokykla, sveikatos punktas, kelios krautuvės, 1925 įkurta kooperatinė vartotojų b-vė Artojas.

A.B.

I. parapija prasidėjo iš filijos, kurią įkūrė Prienų seniūnas grafas Mykolas Butleris, norėdamas, kad jo valdomų kaimų žmonės turėtų Prienų seniūnijos ribose bažnyčias. 1781 pradėtą statyti šv. Kazimiero vardo bažnyčią po Butlerio mirties 1783 užbaigė kng. Kazimieras Sapiega, naujas Prienų seniūnas. Marijampolės marijonai davė I. kunigą. 1823 parapijos ribose buvo 2905 katalikai, 175 nekatalikai ir 51 žydas. Marijonai įsteigė I. mokyklą, pirmą kartą suminėtą 1823. Jurgis Naruševičius, išrinktas marijonų generolu 1847–53, pasirinko I. savo rezidencija. Vietoj medinės klebonijos jis pastatė mūrinį dviejų aukštų vienuolyną. Tada čia gyveno 4, vėliau 5 kunigai. Po 1863 sukilimo I. vienuolyną rusai panaikino. I. tapus parapija, klebonas kun. Vincas Kačergis 1884 pastatė mūrinę gotiško stiliaus bažnyčią, kurios bokštai per I pas. karą buvo nusprogdinti, o ji pati apgriauta. Tada sudegė ir vienuolynas su retomis P. Kriaučiūno knygomis ir rankraščiais. Bažnyčia buvo atstatyta be bokštų (kun. Lelešius), o iš vienuolyno griuvėsių buvo padaryta klebonija.

J. Totoraitis, Šūduvos-Suvalkijos istorija 1938, 464–466; Słownik Geograficzny III, 1882, 244. *Z.I.*

Yglis ež. Marijampolės aps., ties Igliaukos bžk., 24,3 ha ploto; paviršius 98 m nuo j.l.; didžiausias gylis 9,4 m, vid. 4,0 m; ež. matuotas 1934. Iš ež. teka Yglė, 2 km ilgio upelis, Šlavantos (Amalvo ež., Dovinės, Šešupės) deš. intakas.

K. Bieliukas, Dovinės baseino ežerai 1937.

Igliškėliai k. Marijampolės aps., 12 km į r. nuo Marijampolės, 2 km į š. nuo Amalvos pelkės; 1923 buvo 35 ūkiai su 238 gyv. Apie 1930 I. vardu pavadintas Javaravo valsčius, kurio centras buvo Javaravo dvare. Išdalytoje dvaro žemėje įsikūrė kaimas ir pradėjo kurtis miestelis su dviejų aukštų mūrine pradžios mokykla, medine bažnytėle, pašto agentūra, policijos nuovada ir keliomis kratuvėmis. Ši vietovė yra prie plento iš Marijampolės į Prie-

Iglu

nus, apie 8 km nuo Marijampolės. Ten pat 1920 įkurta parapija vadinasi Patilčių vardu. Igliškėlių valsčiui priklauso ir Igliaukos bžk.

Iglu (eskimų igdlu ‚namas') eskimų sniego trobelės, sukrautos iš sniego gniužulų kupolo forma. Tos sniego ‚plytos' kraunamos ratu kylančia spirale, tolydžio mažinant apskritimo spindulį, kol skliautas užsidaro. Paliekama kiaurymė dūmams išleisti. I. neblogai apsaugo nuo šalčio ir vėjo, naudojamos kaip laikinės pastogės žiemą medžioklės metu.

Ignacas žr. Ignotas.

Ignaitis 1. Andrius (g. 1908 I 5 Parausių k., Keturvalakių vls., Vilkaviškio aps.). 1926 baigė Rygiškių Jono gimn., 1933 VDU matematikos-gamtos fak. (dipl. fiziku). 1933–44 mokytojas Telšių, Kauno ir kt. gimn. Įvairių žiemos ir vasaros sporto šakų dalyvis, stud. ateitininkų sporto klubo Achilo steigėjas ir pirm., ilgametis LGSF gen. sekretorius. Bendradarbiavo Lietuvos Mokykloje ir kt. V. Gailiaus ir M. Šlažos vokiškai-lietuviško žodyno antrojo leidimo (1948) organizatorius ir bendradarbis. Nuo 1949 gyvena Brooklyne.

2. Vincas (g. 1912 III 14 Keturvalakių vls., Vilkaviškio aps.) sportininkas. Iš profesijos teisininkas, baigęs Rygiškių Jono gimn. ir VDU teisių fak., 1941–44 buvęs apylinkės teismo teisėju Ašmenoje ir Vilniuje. Ypatingai pasižymėjo čiuožime: Lietuvos dailiojo čiuožimo meisteris 1933—44, Pabaltijo studentų SELL olimpiados Rygoje 1935 dailiojo čiuožimo laimėtojas. Kūno Kultūros Rūmų pasiųstas 1938 čiuožimo žinias gilino Berlyne. 1935 įsteigė Kaune dailaus čiuožimo mokyklą ir jai vadovavo ligi 1941. Jo parengto dailaus čiuožimo vadovėlio dalys buvo spausdintos Fiziško Auklėjimo žurnale. Iš Vokietijos emigravęs į Kanadą, kurį laiką taip pat dirbo kaip čiuožimo mokytojas-instruktorius Brantforde, Ont. Buvo vienas iš iniciatorių įsteigti Delhi apylinkės lietuvių bendruomenei, kuriai pirmininkavo 1951–52. L.E. bendradarbis.

V. Ignaitis

Ignalina 1. Švenčionių aps. mstl., valsčiaus centras ir Vilniaus–Daugpilio geležinkelio stotis (tarp Švenčionėlių ir Dūkšto), 23 km į š. nuo Švenčionių. Miestelis išaugo nutiesus geležinkelį. Gyv. buvo apie 1300 (prieš II pas. karą daugumą sudarė žydai). I. priklauso Vidiškių parapijai, tačiau miestelyje buvo koplyčia, kurioje pamaldos būdavo kas sekmadienį. Lenkų laikais buvo pradėta bažnyčios statyba, bet nebaigta. 1939–40 pastatyta 6 skyrių pradžios mokyklai nauji namai. Būdama arti administracijos linijos, I. merdė-

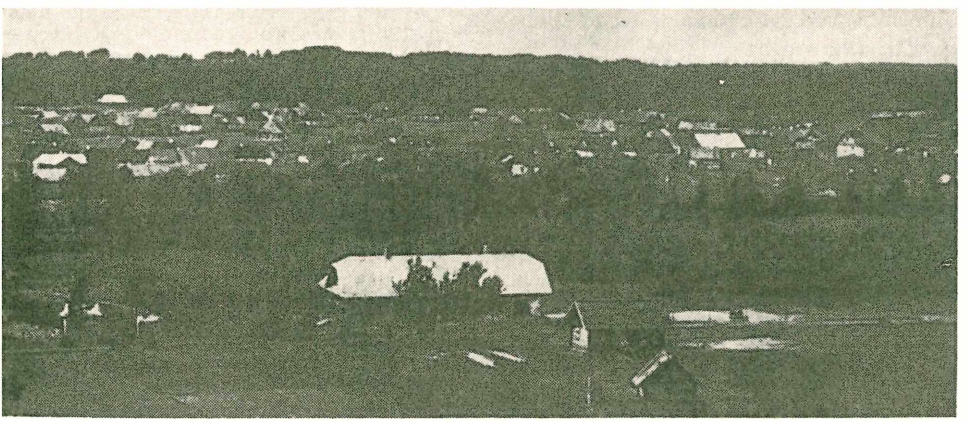

Ignalina

jo lenkų okupacijos metu. Atgavus Vilniaus kraštą, I. atkuto: 1940 įsteigtas žemės ūkio kooperatyvas, pieninė, Sodybos skyrius, žuvų supirkimo punktas. Be valsčiaus įstaigų, miestelyje buvo ir I. girininkijos (Švenčionėlių miškų urėdijos) būstinė.

I. apylinkių paviršius kalvotas, aukščiausia vieta — Užušilės kalnas 285 m nuo j.l. (2 km nuo miestelio). Dirvožemis — smėlynai, kurių dideli plotai apaugę pušynais. Gausu ežerų (Gavys, Gavaitis, Bedugnis, Žiežulinis, Baltys, Ilgis, Varnys ir kt. mažesni). Be javų ir pieno produktų, I. buvo taip pat linų, žuvų, uogų, grybų, vaistažolių supirkimo punktas.

I. valsčius yra veik grynai lietuviškas (Lietuvos Mokslo Akademijos 1940–41 surinktais daviniais, iš I. valsčiaus 138 sodybų vietovardžių 131 yra lietuviški). Kaip tik dėl to lenkai savo okupacijos metu ypačiai stengėsi slopinti lietuvius, neduodami leidimų nei organizacijoms, nei mokykloms steigti. Tik retkarčiais pasisekdavo atvykti vaidintojų grupėms iš Švenčionių ir Vilniaus. Iš I. yra kilę veiklūs vilniečiai lietuviai Vincas Martinkėnas (buv. Vilniaus III gimn. dir.) ir Vytautas Martinkėnas, teisininkas. *V.Klb.*

2. Daugailių vls., Utenos aps. k. Prieš I pas. karą Tamošiūnų namuose veikė privatinė mokyklėlė, rengusi mokinius gimnazijon įstoti. Rengėju buvo B. Masiulis, vėliau teisininkas. Ją lankė 17 apylinkės vaikų, vėliau stojusių savanoriais ir išėjusių žymiais žmonėmis (M. Kviklys, Šlepečiai ir kt.).

Ignamedis (Strychnos Ignatii), Loganiaceae šeimos medinis augalas, Filipinų salų čiabuvis. Turi strichnino. Jo sėklos vartojamos medicinoje; vaistinėse jos vad. Semen Ignatii arba Faba St. Ignatii.

Ignas-Ignatavičius Vytautas (g. 1924 V 16 Zacizo vsd., Raseinių aps.) dailininkas. Gimnaziją lankė Biržuose ir baigė Vilniuje 1941. Tais pačiais metais įstojo Vilniaus Dailės Akademijon. 1948 baigė Vokietijoje Freiburg i. Br. taikomojo meno mokyklą (tapybą dėstė V. Vizgirda ir A. Valeška; paišybą — V. K. Jonynas). Atvykęs į JAV, dirbo Clevelande ir Chicagoje vitražų studijose (dail. A. Valeškos vitražų studijoje). Gausiose aliejinėse kompozicijose I. ieško savito braižo, koncentruodamas paveikslo tematiką ir atmosferą į vieną tapybinę frazę, atveriančią šių amžių žmogaus vienatvę ir egzistencinį skurdą. I. tapyba artima ekspresionizmui, siekianti pirmoj eilėj siužetinės gelmės. Technine prasme — paprasta, sintetiška, redukuojanti tapybinių priemonių kiekį iki minimumo; atsisakanti gausaus kolorito, vardan kelių pagrindinių tonų, kuriems suteikiama mistiškai simbolinė kokybė. Ir figūrinėse kompozicijose, ir naturmortuose I. yra atradęs priemonių, sugestyviai perteikiančių psichologinę jo paveikslų rimtį ir gelmę žiūrovui. I. grafika lygiai paprasta ir primityviai ekspresyvi, keliomis pagrindinėmis linijomis ir dėmėmis sugestijonuojanti nuotaiką ir temą. *H.N.*

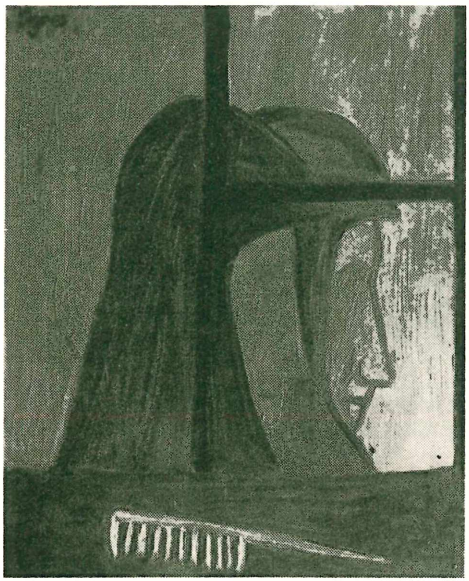

V. Ignas-Ignatavičius Galvutės (aliejus)

Ignatavičius Zenonas (g. 1909 I 1 Vilkijoje) kan. 1934 įšventintas kunigu, dirbo Kauno arkivyskupijos kūrijoje, dėstė Kauno kunigų seminarijoje ir buvo jos prefektu (ligi 1941). Romoje Angelicum univ. 1947 gavo doktoratą už disertaciją apie Lietuvos katalikiškąsias mokyklas. 1948 pakeltas į kanauninkus. Emigravęs į Braziliją, nuo 1951 Bello Horizonto, nuo 1950 Rio de Janeiro kunigų seminarijos dėstytojas.

Ignatius de B. V. Maria de Mercede, XVIII a. trinitorių provinciolas Lietuvoje, autorius veikalų Kazania na Misii w kościele Brzeskim Litewskim 1764, Sąd ostateczny (pamokslai) 1769, Odpowiedź bezimiennemu autorowi książeczki w tytule ‚Co jest Papież' 1789, Nauka o rozmyślaniu y rachunku sumienia 1790, Zbiór praw papieżskich o klauzurze zakonney 1793.

Ignatjev Nikolai Pavlovič (1832–1908), grafas, Rusijos diplomatas. 1864–77 ambasadorius Konstantinopolyje. Kaip panslavizmo šalininkas, organizavo Balkanų tautų, ypač bulgarų, išlaisvinimą iš turkų valdžios ir įtraukimą į Rusijos įtaką (tai tiesioginiai vedė į 1877–78 rusų-turkų karą). Dalyvavo San Stefano taikos sudary-

me, buvo agresyvios rusų politikos Bulgarijoje šalininkas. 1881 Aleksandro III paskirtas Rusijos vidaus reikalų ministeriu, būdamas griežtu slavofilu, pasižymėjo savo nacionalistine reakcine politika, žydų persekiojimu, griežtos cenzūros ir administracinių bausmių įvedimu, nuo ko teko nukentėti ir lietuviams, ypač draudžiamosios spaudos bendradarbiams ir platintojams. 1882 atleistas iš vidaus reikalų ministerio pareigų. *K.Avž.*

Ignatonis Jeronimas (g. 1902 III 13 Užraguvio k., Šimkaičių vls., Raseinių aps.) mokytojas. 1926 baigė Panevėžio mokytojų seminariją, 1943 Vilniaus univ. hum. mokslų fak. (specialybė lituanistika). Mokytojavo Liepojos liet. m-loje, Raguvos vidurinėje m-loje, ilgiausiai Kaune (vadovaudamas Aklųjų Institutui, vėliau įvairiose pradžios m-lose ir IX gimn.). Be to, kurį laiką buvo Alytaus aps. pradžios m-lų inspektoriumi. Vokietijoje Müncheno liet. gimn. inspektorius ir LB apygardos švietimo skyriaus vedėjas. Į JAV atvyko 1949. — Lankęs 1930–33 Kauno konservatorijoje dainavimo skyrių, trejus metus vadovavo savo suorganizuotam Ramovės korp. chorui ir su juo surengė per 100 koncertų įvairiose Lietuvos vietose ir per radiofoną. Chicagoje buvo suorganizavęs tremtinių vyrų chorą. Dainavos ansamblyje talkina dirigentui paruošti partijas. 1955 suredagavo šio ansamblio jubiliejinį leidinį. Yra parašęs Ramovės korp. himną ir eilę dainelių pradžios mokykloms (rankraštyje). Spaudoje pradėjo dalyvauti nuo 1927 (Rygos Balse). Be straipsnių, spausdino eilėraščių (Aklųjų Dalioje) ir beletristinių dalykų, ypač feljetonų (daugiausia Drauge). Yra rašęs scenos vaizdelių, ramovėnų vaidintojų grupės vaidintų per radiją. Kitų dramos ir beletristikos veikalų turi rankraščiuose. Nuo 1954 Drauge red. skyrių Lietuviškoji Mokykla; be to, talkina Lietuvių Dienų redakcijai.

Ignitronas (gr.-lot.) lygintuvas, praleidžiąs labai dideles sroves. Vartojamas nuolatinės ir kintamos srovės grandinėse, i. turi du pagrindinius panaudojimus: vieną — kaip galingumo lygintuvas su pastoviu apkrovimu, antrą — kaip lygintuvas su kintamu apkrovimu (pvz. šveisavimo aparatuose). I. yra dviejų tipų: aukštos įtampos iki 10–20 kilovatų ir žemos įtampos — 300–600 voltų. I. katodas yra gyvsidabris. Emisija pasireiškia tik tada, kai gyvsidabris išgarinamas,—nedidelei srovei prie sužadinimo elektrodo (ignitoriaus) suėjus į kontaktą su gyvsidabriu. I. anodas, dažniausiai disko pavidalo, yra padarytas iš grafito. Veikimo principas: teigiama įtampa pridedama prie anodo, taip, kad katodas yra neigiamas anodo atžvilgiu, bet jokia srovė nepasireikš (vamzdyje yra tikrai tuštuma), kol nebus bent kiek išskirta gyvsidabrio garų. Tai pasiekiama — momentaliai paduodant teigiamą įtampą į sužadinimo elektrodą (ignitorių): įvyksta volto lankas tarp ignitoriaus ir gyvsidabrio paviršiaus, ir tuo būdu atpalaiduojami keli jonai. To pakanka, kad prasidėtų pilnas veikimas, kuris tęsiasi tol, kol potencialų skirtumas palaikomas tarp anodo ir katodo. Kintamosios srovės grandinėje kiekvienam ciklui i. reikalingas naujo sužadinimo. I. plačiausiai naudojamas šveisavimo aparatuose, kaip elektroninis jungiklis, nes momentalinės srovės lengvai kontroliuojamos. *A.Šm.*

Ignoramus et ignorabimus (lot.) nežinome ir nežinosime. Fiziologo Du Bois-Reymondo (žr.) posakis, kuriuo jis išreiškė agnosticistinį nusistatymą, kad pagrindiniai pasaulėžiūriniai klausimai visam laikui liks neatsakomi kaip pačia savo prigimtimi neprieinami žmogiškajam pažinimui.

Ignorancija (lot.) nežinojimas, nenusimanymas; tamsumas. Ignorantas nenusimanėlis, tamsuolis, nemokša.

Ignoratio elenchi (lot.) logikos terminas sofizmui, besireiškiančiam įrodinėjimu ne to, kas yra tikroji klausimo tema. Tai dažna viešųjų diskusijų sąmoninga sofistinė priemonė nukreipti klausimą nuo svarstomojo dalyko, įrodinėjant tai, kas neturi ryšio su klausimu, ir paliekant nuošaliai tai, kas iš tiesų turi būti įrodyta.

Ignotas 1. Antiochijos vyskupas, kankinys, šventasis (II 1). Pirmųjų amžių rašytojai sako jį buvus trečiuoju Antiochijos vyskupu (šv. Petras, Evodius, I.) ir šv. Petro mokiniu, kilusiu iš Sirijos. Siriškas jo vardas buvęs Nurono (‚pilnas ugnies'), gr. Theophorus (‚ugnianešys'), tai atitinka lot. Ignatius. Imp. Trajano laikais buvo nuteistas ad bestias Romos Koliziejuje. Gabenamas iš Antiochijos į Romą, parašė 7 laiškus, įspėdamas krikščionių bendruomenes saugotis žydžiuojančių gnostikų mokslo ir ragindamas laikytis bažnytinės vienybės (kiti 6 laiškai, nors ir įdėti į pirmąjį jo raštų leidimą, nėra autentiški). Laiške Romos krikščionių bendruomenei prašo romėnus nieko nedaryti jo išlaisvinimui ar bausmės pakeitimui, nes jis norįs būti žvėrių dantimis sumaltas lyg kviečio grūdas, kad taptų Kristaus duona.

F. X. Funk, Patres apostolici 1901; *Th. Zahn*, I. von Antiochia 1927; *C. C. Richardson*, The Christianity of I. 1953. *J.V.*

2. Konstantinopolio patriarchas (797–877), šventasis (X 23), imp. Mykolo sūnus Nicetas (I. vardą gavo tapdamas patriarchu). Tėvui netekus sosto, I. gyveno tremtyje Proti saloje, kur, tapęs igumenu, įkūrė 3 vienuolynus. Mirus patriar-

chui Metodijui (847), I. pirmą kartą tapo patriarchu. Kai įtakingam imp. dvariškiui Bardai, dėl jo nemoralaus gyvenimo, I. atsisakė suteikti šv. Komuniją ir uždraudė lankytis šv. Sofijos bažnyčioje, tasai keršydamas pasirūpino I. ištremti į Terebinto salą, o jo vietoje pastatė patriarchu Fotijų, kurio popiežiai Mikalojus I (858—67) ir Adrijonas II (867–72) nepripažino. Imperatoriumi tapęs Bazilijus (867) tuojau atstatė Fotijų ir grąžino I. į patriarcho sostą, drauge prašydamas popiežiaus patvirtinimo. Pop. Adrijonas II pripažino I. Konstantinopolio patriarchu. Tačiau netrukus I. susikirto su šv. Sostu dėl Bulgarijos, kurią jis laikė priklausančią savo jurisdikcijai, kai tuo tarpu popiežius ją buvo priskyręs prie Romos. Ginčas tiek paaštrėjo, kad pop. Jonas VIII 878 IV pagrasino I. ekskomunika, jei per 30 dienų I. neatšauks iš Bulgarijos visus vyskupus ir kunigus graikus. Tačiau pop. sprendimas rado jau I. mirusį 877 XI. Pirmąją I. biografiją parašė bendralaikis Nicetas Paflagonietis (PG 105, 488–573).

V. Grumel, Les regestes des actes du patriarcat de Constantinople I, 1935. *J.V.*

3. I. (Iñigo) de Loyola (1491—1556 Romoje) šventasis (VII 31), Jėzuitų ordino įsteigėjas, kilęs iš senos baskų didikų giminės Ispanijoje, jauniausias iš 13 vaikų, pakrikštytas Iñigo vardu, nuo 1537 pradėjęs vadintis Ignoto vardu. Nuo 13 amžiaus metų, kaip Juan Veláquez de Cuéllar, karaliaus Ferdinando finansų ministerio, pažas, dalyvavo karališkojo dvaro gyvenime Valladolide, įsitraukdamas į galantiško kario gyvenimą. Iki 30 savo amžiaus metų buvo didelės energijos ir drąsos karys, ištroškęs žygdarbių ir garbės. 1521 V 20, begindamas Pampelonos tvirtovę, buvo sunkiai sužeistas į koją. Nenorėdamas šlubuoti, jau sugijusį prastai sudėtą kojos kaulą įsakė gydytojui iš naujo sulaužyti ir tinkamai sustatyti. Metus užtrukus gijimui ir išsisėmus riterių romanų atsargai, pradėjo skaityti Kristaus ir šventųjų gyvenimus. Tai atvėrė jam naują pasaulį.

Šv. Ignotas

Pasiryžęs naujam gyvenimui, aplankė Monserrato kalnuose esančią Marijos šventovę, riterių būdu išbudėjo visą naktį prieš Marijos paveikslą, prikabino kalaviją ir, riterio drabužius iškeitęs su elgeta, oloje, netoli Maresos, pradėjo maldos, pasninkų ir atgailos neįsivaizduojamai griežtą gyvenimą, lyg mėgindamas pačias kraštutines žmogaus jėgas, kad galėtų kitiems nurodyti vidurio kelią. Metų bėgyje jis čia iš patirties ir apšvietimų parašė garsiąją rekolekcijų knygelę, kurią vėliau papildė. Aplankęs Palestiną, norėdamas atsidėti apaštalavimui, 1524 sėdasi su vaikais į mokyklos suolą Barcelonoje, po to Alcalos, Salamankos ir Paryžiaus univ. 1534 Sorbonoje gavo filosofijos magistro laipsnį. Savo pavyzdžiu ir rekolekcijomis patraukė šv. Barboros bendrabučio Paryžiuje studentus, būsimąjį šv. Pranciškų Ksaverą, palaimintąjį Petrą Faberį ir kt. Su jais 1534 VIII 15 padarė pirmuosius įžadus Montmartre kalno papėdėje esančioje šv. Dionizo koplyčioje. Baigę studijas, visi jie susirinko Venecijoj vykti į Palestiną skelbti Kristaus mokslo. Belaukdami I. ir kiti 5 jėzuitai 1537 VI 24 gavo kunigystės šventimus. Dėl turkų karo negalėdami Palestinos pasiekti, vykdydami antrąją įžado dalį, pasuko į Romą pasivesti šv. Tėvo nuožiūra skirtiems darbams. Arti Romos, La Storta koplytėlėje, I. turėjo didelės reikšmės regėjimą: Dangiškasis Tėvas jam tarė ‚Romoje aš būsiu jums palankus' ir, rodydamas I. Kristui, laikančiam kryžių, pridūrė: ‚noriu, kad jį priimtumei savo tarnybon'. Kristus, sekdamas Tėvo noru, pasakė: ‚noriu, kad jis man tarnautų'.

Jėzaus Draugijos kūrimo sąlygos buvo nepalankios, nes hierarchija buvo nusistačiusi ne tik naujų ordinų nebesteigti, bet ir esamuosius dėl disciplinos sumenkėjimo mažinti. Nežiūrint to, jau 1539 IX 3 pop. Povilas III žodžiu, o po metų, 1540 IX 27 iškilminga bula Regimini militantis Ecclesiae patvirtino naujai įst. ordiną, Jėzaus Draugiją, tačiau narių skaičių apribojęs iki 60. Vėliau šis skaičius praplėstas iki 150, kol, pagaliau, leistas be ribojimų (I. mirštant, narių skaičius siekė 1000, dabar — 32.899). Nugalėjus pirmuosius sunkumus, prasidėjo ištvermingo darbo palaima: popiežius siuntė jėzuitus su svarbiais uždaviniais į įvairius kraštus, karaliai ir didikai kvietė juos mokyklų steigti. Su ypatingu atsidėjimu I. rūpinosi mokslo įstaigų kūrimu. 1551 jis įsteigė Collegium Romanum (išsivysčiusį į dabartinį Gregoriana univ., žr.), 1552 Germanicum (žr.), o iki mirties per 6 metus tik Italijoje įsteigė 20 kolegijų-gimnazijų. Neaplenkti nė tolimieji misijų kraštai: šv. Pranciškus Ksaveras išvyko į Indiją ir Japoniją, Emanuelis Nobrega ir Juozapas Anchieta į Braziliją, nekalbant jau apie kitus, besidarbuojančius protestantų kraštuose.

Kitas specialiai svarbus I. užsiėmimas buvo vidinis teisinis Jėzaus Draugijos suorganizavimas, t. y. regulų ir konstitucijų surašymas. Šitam reikalui jis skyrė 10 metų. Giliu psichologiniu įsijautimu ir asmenišku patyrimu, remiamas malonės antgamtinės šviesos, su pagalba savo sekre-

toriaus Polanco, I. panaudojo šitam reikalui visą praėjusių amžių dvasinio gyvenimo ir vienuolyninės įstatymdavystės tradiciją, išrinkdamas iš jos geriausius bruožus ir pritaikydamas Jėzaus Draugijos tikslui: tarnauti Dievui didesnei Jo garbei. Todėl su tokiu atsidėjimu jis ieškojo Dievo valios ir kai kuriuos konstitucijų punktus maldoje svarstė daugiau, negu po mėnesį, kaip tai rodo išlikęs didelės svarbos jo dvasinis dienoraštis, liudijąs jį pasiekus mistinio gyvenimo viršūnę. Nors su tokiu rūpestingumu jis paruošė konstitucijas, tačiau nė vienas įstatymdavys nepaliko tiek laisvės, kiek I. Jis nenorėjo aklų nusilenkimų, bet kad vienuolis su visa asmenybe persiimtų savo idealu. Todėl, nors jo konstitucijos laikomos įstatymdavystės šedevru, jis daugiau reikšmės teikia ‚tam meilės įstatymui, kurį Šv. Dvasia širdyse įrašo', kaip pačioms reguloms, ir Draugijos išlaikymo labiau tikisi iš Dievo Apvaizdos, kaip iš žmogaus ranka rašytų konstitucijų. 1550 baigęs konstitucijas rašyti, I. atsiklausė kitų jėzuitų nuomonės. Papildęs jis pavedė išmėginti. Tik 1558, jau po steigėjo mirties, visuotinis jėzuitų susirinkimas galutinai jas priėmė.

Neretai buvo mėginta aiškinti I. pasisekimą jo charakterio stiprumu ir didelėmis prigimties dovanomis. Jis jų nestokojo, tačiau tikrasis jo pasisekimo šaltinis buvo ištvermingas bei nuoširdus Dievo valios ieškojimas ir besąlyginis bendradarbiavimas su malone, lyg atspėjant Dievo planus su savimi ir žmonija, įsijungimas ir dalyvavimas dieviškajame kūrimo darbe per tarnavimą. Palaimintasis 1609 VII 27, šventasis 1622 V 22.

Biografijos: *D. Bartoli* 1893 (prc.), *P. Van Dyke* 1926 (ag.), *St. Dunin-Borkowski* 1931 (vok.), *A. Huonder* 1932 (vok.), *P. Dudon* 1934 (prc.), *I. Giordani* 1941 (it.), *P. Ribadeneira* 1947, *H. Rahner* ²1949 (vok. 1948 prc.), *P. de Leturia* ³1949 (isp., 1950 ag.). Specialios studijos: *A. Brou*, La spiritualité de St. I. 1928; *A. Albareda*, St. I. a Monserrat 1935; *P. de Leturia*, Genesis de los Ejercicios de S. I. 1941; *H. Pinard de la Boullaye*, Les étapes de la rédaction des Exercices de St. I. 1945; ('') St. I., directeur d'âmes 1947; ('') La spiritualité ignatienne 1949; *X. de Franciosi*, L'esprit de St. I. ³1948; *J. de Guibert*, St. I. mystique 1950; *A. Favre-Dorsaz*, Calvin et Loyola 1951. Kritiškas I. raštų pilnas leidimas rinkiny Monumenta Historica Societis Jesu 17 tt. 1903–48. Populiari laida: *Ign. Iparraguirre*, Obras completas de S. I. 1952. Daliniai leidimai: *A. Feder*, Aus dem geistlichen Tagenbuch des hl. I. 1922; *Gonzalvez da Cámara*, Lebenserinnerungen des hl. I.; *L. von Matt-H. Rahner*, I. di L. 1955 (ag., prc., vok. ir kt. kalbomis); *R. G. Villoslada*, I. de L. 1956.

A.Lm.

4. I., rusų ptriarchas, kilimo graikas. Buvo Kipro vyskupas, iš kur, pabėgęs nuo turkų, kurį laiką gyveno Romoje, o 1593 atvyko į Maskvą ir 1603 tapo Riazanės vyskupu. Jis 1605 pirmasis pakvietė į Tulą Dimitrą Apsimetėlį kaip Rusijos carą, ir jo buvo paskirtas patriarchu. Žuvus Dimitrui, I. buvo atstatytas ir nuteistas uždaryti į vienuolyną. Jis buvo apkaltintas patepęs Mariną Mniškaitę, pirma neapkrikštijęs ją pagal pravoslavų apeigas, suteikęs jai Komuniją ir apvesdinęs su Dimitru. 1611 bajorai I. išlaisvino iš kalėjimo vienuolyne, ir jis vėl buvo pripažintas patriarchu. Tačiau Maskvoje saugiai nesijausdamas, netrukus pabėgo į Lietuvą ir apsigyveno Vilniaus Švč. Trejybės vienuolyne, kur priėmė uniją. Karalius Zigmantas Vaza 1615 jam padovanojo Vitebsko katedros rūmus.

J.V.

Šv. Ignotas
(S. Čechavičiaus paveikslas Vilniaus katedroje)

Ignotas Mikalojus A. (apie 1870 Varnių apl. — apie 1934 Ocean Gates, N.J.), knygnešys. Jaunas įsitraukęs į knygnešio darbą, 1888 pramoko Varniuose knygų rišimo amato, kad tuo galėtų pridengti lietuviškų

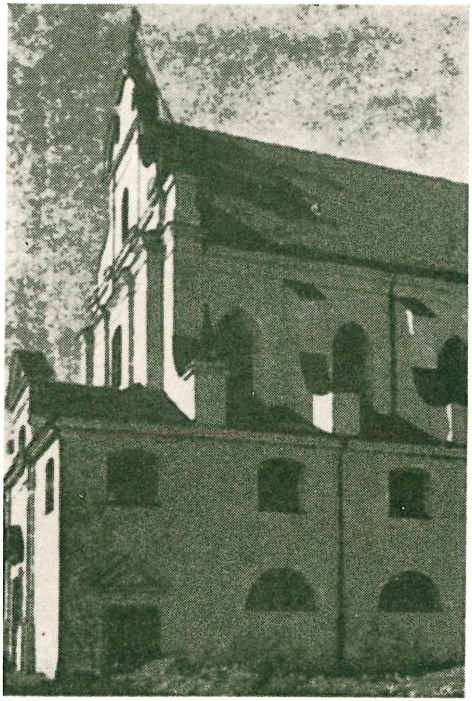

Šv. Ignoto bažnyčia Vilniuje

knygų platinimą. Nuo 1889 gyveno Luokėje ir pro Vėžaičių kardoną gabeno knygas. 1892 keletą kartų iškratytas ir suimtas, vėliau perduotas nuolatinei policijos priežiūrai. 1893 buvo nuspręsta I. ištremti į Viatką; tai sužinojęs, jis pabėgo į Prūsus ir į JAV. Čia gyveno Philadelphijoje (Pa.), kur įsitaisė mažą spaustuvėlę, vertėsi knygų prekyba, kol apie 1930 išsikėlė į Ocean Gates. I. rašinėjo vietos lietuvių laikraščiams ir atskirai išsp. Pasimokinimas iš lietuviškai ant angliškos kalbos 1908.

P. Ruseckas, Knygnešys I, 193–196 psl.

Ignoto bažnyčia, šv., Vilniuje (tarp Jėzuitų ir šv. I. gatvių) jėzuitams pradėta statyti 1622, daugiausia Andriaus Rudaminos lėšomis, ir 1647 pašventinta. Prie I. bžn. buvo jėzuitų noviciatas. Išorinėse I. bžn. sienose matomi masyvūs, kone gotikiniai kontraforsai ir aukšti smailos arkos langai, fasade barokinis pinijonas. Abiejose presbiterijos pusėse buvę po bokštą. Vidus turėjo turtingą barokinį įrengimą; skliaustuose buvo freskos su 18 jėzuitų generolų portretų. Freskos senesnių autorių priskiriamos P. Dankerts'ui (?). 1636 vysk. Abraomas Vaina leido I. bžn. vokiečių šv. Martyno brolijos pamaldas. 1796 rusai buv. noviciato namus konfiskavo ir 1798 pavertė kareivinėmis, I., bžn. uždarė ir jos vidaus įrengimą pašalino. Barokinės altorių skulptūros perneštos į šv. Jono bžn., o S. Čechavičiaus darbo šv. I. pav. į katedros šv. I. koplyčią. Katedros zakristijoje yra mensa iš I. bžn. 1869 I. bžn. įrengtas kazinas karininkams ir sunaikintos freskos. Pagal Vinogradovą, I. bžn. tarnavusi ir cerkve rusų įgulai šv. Petro ir Povilo cerkvės vardu. Po I pas. karo katalikų įgulos bžn. 1926–29 bžn. restauravo P. Wędziagolskis (freskų neužtikta). Naujas altorius J. Borowskio. Naujos freskos S. Matusiako.

Jan ze Sliwin, Przechadzki po Wilnie 1859, 99 psl.; *A. A. Vinogradov,* Putevoditel po gor. Vilnie 1908, 165 psl.; *J. Kłos,* Wilno 1929, 217–218 psl. *P.Rkl.*

Igoris (ukr. Ihor) 1. I., Riuriko sūnus (877–945), didysis Kijevo kng. 914–945. Savo karuose su Bizantija 941 suruošė karo žygį laivais prieš Konstantinopolį, nuo kurio buvo bizantiečių atmuštas. 944 sudarė prekybos sutartį su Konstantinopoliu ir suruošė karo žygį Kaspijos jūros linkui. Kariavo su kitomis slavų giminėmis, plėsdamas Kijevo valstybę, kuriai priklausiusios slavų giminės jau X a. pradžioje ir viduryje puldinėjo Padauguvio baltus ir r. Lietuvos sritis.

2. I., Olego sūnus (m. 1147 IX 19), didysis Kijevo kng. 1147 suruošė karo žygį į Haličo k-tę ir Lenkiją. Nužudytas per sukilimą Kijeve, vėliau paskelbtas rusų šventuoju.

3. I., Sviatoslavo sūnus (1151-1202), Naugardo – Sieversko (Novgorod – Seversk) ir Černigovo kng. nuo 1178. 1185 kartu su savo broliu, sūnumi ir brolvaikiu suruošė karo žygį į stepes polovcams (nomadų turkų kiltis) pavergti, bet žygis nepavyko: pats I. buvo paimtas polovcų nelaisvėn, iš kurios vėliau pabėgo. Šis rusų skaudus pralaimėjimas apdainuotas rusu epe Slovo o Polku Igoreve (Daina apie I. pulką), parašytame XII a. nežinomo autoriaus. Tas pats rusų epas kelis kartus nusiskundžia nepaliaujamais lietuvių puolimais ant rusų žemių: esą pagonys (lietuviai) iš visų pusių sėkmingai puldinėją rusų žemes ir Dauguva dumblu tekanti, pagonims teriojant polockiečius. Du I. sūnūs, Vladimiras ir Romanas, XIII a. pradžioje kartu valdė Haličo k-tę, bet 1211 bajorai sukilo prieš juos, su vengrų pagalba juos nugalėjo ir pakorė. Jau XIII a. pradžioje Haličo-Volinijos kunigaikščiai savo kovose su jotvingais buvo paėmę Gardiną ir kitas jotvingų žemes, kur įkūrė Naugraduko ir Slanymo pilis. Jotvingai taip pat puldinėjo Haličo žemes.

Naujesnės Slovo o Polku Igoreve laidos: *J. M. Orlov* 1923, *E. Sievers* 1926, *V. Peretc* 1926, *R. Jakobson* 1943, Ukrainos SSR Mokslų Akademijos 1950. *K.Avž.*

Igorkos miškas Kapčiamiesčio vls., Seinų aps. 800 ha. Pušynai, III–IV aukštumo.

Veisiasi kurtinai. Per mišką eina plentas į Gardiną.

Įgražtis 1. karklo ar berželio vytis, seniau vartota ienoms prie ašies ar rogių stipino pririšti. XIX a. gale R. Aukštaičiuose dar buvo žinomi ir kanapiniai į., padaryti iš stipriai įsuktos (įgręžtos) virvės. Vėliau, tiek ratų, tiek rogių ienoms buvo pradėti vartoti geležiniai į. Vienas į. galas yra įleistas į ienos įskrodą ir, atlenkus į šoną, perkištas per ieną, priveržiant jo galą veržle. Antrasis galas baigiasi kabliu, įkabinamu į ašies kilpą. 2. Rantuota prie ienos geležėlė atsijai užkabinti. 3. Virvinė ar vytinė sąvarža, kuri sprudukliu veržiama.

Įgriova dauba, atsiradusi įgriuvus viršutiniams žemės sluoksniams. Žr. Įduba.

Iguana (isp.) Iguanidae šeimos driežas (lot. Iguana iguana), dažnai sutinkamas Vidur. ir P. Amerikoj. Patinas pilkos spalvos su plačiais juodais žiedais uodegoje, patelė ruda. Gyvena medžiuose. I. mėsa ir kiaušiniai valgomi. I. skirtis Metopoceros cornatus gyvena ant žemės Haiti, Porto Rico salose. Galapagos salų pajūriuose gyvena jūrinis I. Amblyrhynchus cristatus, mintąs jūrinėmis žolėmis. Žr. Iguanidae. *A.B.*

Iguanidae storaliežuvių Senojo Pasaulio driežų šeima, panaši į Naujojo Pasaulio Agamidae šeimą. Jai priklauso ir Amerikos chameleonų Anolis gentis. Didieji šios šeimos driežai vadinami iguanomis (žr.). Jų kūnas apie 2 m ilgio, būdingai priplotas, nuo kaklo ligi uodegos ant nugaros eilė odinių ragelių. Stipri, ilga, plokščia uodega, stambūs akių vokai, dideli išoriniai ausų būbneliai ir gurklio maišelis. Kojos turi po 5 nesuaugusius pirštus su aštriais nagais. I. minta vaisiais, augalais, smulkiais gyvuliais, paukščiais ir jų kiaušiniais. Gyvenimo būdas įvairių skirčių nevienodas. *A.B.*

Iguanodontas (isp. iguana ir gr. odōn, odontos ‚dantis') žolėdis dinozauras, Iguanodontidae šeimos, iš juros ir kreidos periodų. Jų fosilijų gausu Europoje, ypačiai Anglijoje ir Belgijoje. Pavadintas i. vardu dėl didelio dantų panašumo į dabarties P. Amerikos driežo iguanos (žr.) dantis. Galva siaura ilga, viršutinis žandikaulis ilgesnis už apatinį, su smailu įlenkimu, įeinančiu į apatinio žando griovelį, kaip papūgos snape. Priešakinės kojos su 4 išlavėjusiais ir penktu rudimentiniu pirštu; užpakalinės kojos daug stambesnės ir ilgesnės, su trimis pirštais. Didelė sunki, nežymiai plokščia uodega. I. vaikščiodavo ant užpakalinių kojų. Oda buvo be jokių kaulinių plokštelių, kaip kituose dinozauruose. Geriausiai žinoma europinė rūšis I. mantelli buvo apie 6 m ilgio. Kitų rūšių buvo ir iki 10 m ilgio. *J.Dbr.*

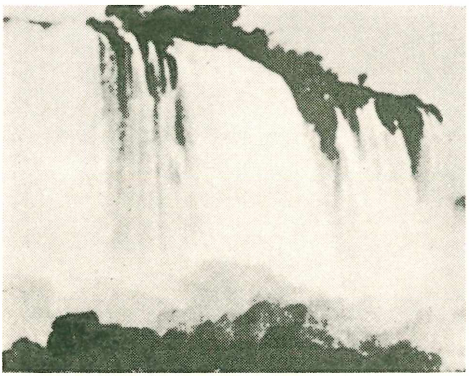

Iguazú krioklys

Iguazú, kitaip Iguaçu, Brazilijos upė, Paranos kair. intakas, 1205 km ilgio; baseino plotas 48.750 km², vid. debitas 1540 m³/sek., mkm. 25.200, mnm. 228 m³/sek. Upės žemupy, kur ji teka tarp Brazilijos ir Argentinos, 24 km nuo žiočių yra garsus I. krioklys, 80 m kritimo, 3700 m briaunos ilgio, laikomas gražiausiu pasaulyje (I. vardas guarani indėnų kalboj reiškia ‚didysis vanduo'). Vandens horizonto svyravimo amplituda žemiau krioklio siekia 43,2 m!

Įgūdis (ag. automatic behavior) kartojimu įgytas sugebėjimas automatiškai įvykdyti kurį nors veiksmą. Į. priklauso savo kilme valinių veiksmų grupei ir skiriasi nuo reflekso (kuris yra involuntarus iš pačių pradžių ir lieka tokiu visuomet) ir nuo įpročio, kuris apima platesnę asmenybės sritį. Įvairūs daugiau ar mažiau komplikuoti veiksmai, kuriuos pradžioje atliekame sąmoningai ir gan iš lėto, gerai išmokti po ilgesnio kartojimo gali būti vykdomi labai greitai ir veik nesąmoningai. Tuo būdu žmogus gali išmokti įvairių veiksmų ir atlikti juos kaip įgūdžius, t.y. automatiškai (pvz. rašymas mašinėle). Pratybų pagalba komplikuoti judesiai, reikalavę voluntarinio sąmoningumo, gali tapti automatiškais ir gali būti atliekami be tiesioginės sąmonės pagalbos. Kaiptik į. bus sukliudytas, jeigu žmogus, ją atlikdamas, mėgins sąmoningai pergalvoti visas veiksmo detales. Pvz. įgudusi mašininkė padarys daugiau klaidų begalvodama, kuriuo pirštu ji turi spausti kurią raidę, ir geras futbolo žaidėjas bus nesėkmingas, norėdamas pergalvoti visas žaidimo taisykles rungtynių metu. Veiksmai, kaip vaikščiojimas, prausimasis, automobilio vairavimas, rašymas, grojimas muzikos instrumentu ir pn. yra tipiški į. pavyzdžiai. Į. mus įgalina suprastinti komplikuotus veiksmus ir kartu atpalaiduoti savo sąmonę kitiems svarbesniems tikslams. Kai kurie autoriai mano,

Įgulos bažnyčia Kaune

kad į. priklausi nuo inteligencijos lygio, tačiau ši nuomonė yra tik iš dalies priimtina. Į. yra paremtas daugiau fiziniu sugebėjimu, judesių koordinacija ir pn., negu giliu galvojimu. Pavyzdžiai rodo, kad žmonės su kai kuriais dideliais į. kartais intelektualiniu atžvilgiu esti riboti (pvz. kai kurie imtynininkai) ir kad žmonės su aukštu intelektu ne retai yra labai negabūs automatiniams veiksmams išmokti. Atrodo tad, kad tarp į. ir inteligencijos tegali būti tik dalinis ryšys ir kad iš vieno netenka daryti išvadų apie antrą.

Boring, Langfeld and Weld, Foundations of Psychology 1948; *R. E. Brennan,* General Psychology 1949; *N. L. Munn,* Psychology ²1951. *Vyt.B.*

Įgula 1. kariuomenės dalis ar dalys, nuolat (ar tam tikram laikui) esančios mieste, tvirtovėje ar įtvirtintame rajone. Į. viršininku skiriamas vyriausio laipsnio karininkas. Į. yra tvirtovių, fortų, atskirų gyvenviečių ar atskirų gynimosi įtvirtinimų, šarvuočių. Lietuvos kariuomenėn į. terminas įvestas 1919; svetimasis garnizono (žr.) terminas retai buvo vartojamas. *K.Al.*

2. Laivą aptarnaujančių žmonių visuma. Į. dydis priklauso nuo laivo dydžio ir jo paskirties. Prekių transporto laive į skirstoma į denio ir mašinų. Į. vadovybę sudaro kapitonas, vyriausias mašinų inžinierius, denio karininkai (šturmanai) ir įvairaus laipsnio mašinų karininkai inžinieriai. Žemesniąją į. sudaro bocmanas, vyresnieji ir jaunesnieji jūreiviai, mašinų kūrikai bei tepikai, virtuvės personalas, staliai, elektrikai ir kiti specialistai. 5000 b.r.t. laive yra maždaug 50 žmonių į. Keleiviniame laive techniškojo personalo į. yra panaši į transporto laivo, o savo skaičiumi atitinkanti laivo dydį. Be to, yra daug personalo aptarnauti keleiviams. Apskritai, į. dydis yra proporcingas galimam keleivių skaičiui. Didžiuosiuose prabangiuose laivuose į. yra apytikriai tiek pat, kiek keleivių. Karo laivo į. yra tokio skaičiaus ir tokios sudėties, kad sklandžiai atliktų navigacinę bei mašinų tarnybą ir kartu galėtų vykdyti kautynes bei kitas karines operacijas artilerijos ir kitais ginklais, aptarnaujamais tų ginklų specialistų. *P.Mžk.*

Įgulos bažnyčia, kitaip šv. Mykolo bažnyčia, Kaune, inž. plk. Limarenko pastatyta 1891–95 Kauno rusų įgulos karių reikalui. I pas. karo metu bažnyčia buvo naudota vokiečių evangelikų pamaldoms. Nepriklausomybės metu bažnyčia buvo skirta Kauno įgulos kariams katalikams, ir ją administravo Lietuvos kariuomenės vyr. karo kapelionas. Bažnyčia yra bizantiško stiliaus nuotaikų statinys su centriniu (16 m skersmens) gelžbetoniniu kupolu. Įeigos papuoštos portikomis ir bizantiškomis kolonomis. Vidus gausus bizantiškos nuotaikos ornamentų, kurie nepriklausomybės metais buvo iš dalies pakeisti. *A.Klp.*

Igumen 1. miestelis apie 60 km į p.r. nuo Minsko, pelkėtame slėnyje. Su kaimyniniais kaimais I. ligi XV a. pusės priklausė Kęsgailoms, kurių Stanislovas Kęsgaila, Lietuvos stalininkas, I. ir apylinkę apie 1447 perleido Vilniaus vyskupijai. 1795 I. buvo Kotrynos II pakeltas į apskrities mst. Nuo 1925 I. pavadintas Červene (žr.).

2. Vardas, kuriuo vadinami mažiau svarbių pravoslavų vienuolynų viršininkai.

Iguvijaus lentelės (lot. Tabulae Iguvinae) 7 žalvario lentelės iš I a. po Kr., 1444 rastos dabartiniame Italijos mst. Gubbio (žr.), sen. Iguvium. Tai nurodymai, kaip aukoti, atgailoti, melstis. Jos yra pagrindinis umbrų k. dokumentas.

G. Devoto, Tabulae Iguvinae ²1940.

Ihering Rudolf von, žr. Jhering.

Ihne Ernst von (1848–1917) vokiečių architektas, pastatęs Berlyne Kaiser-Friedrich muziejų (1904) ir miesto biblioteką (1914).

Ihre Johan (1707–1780) švedų kalbininkas, nuo 1737 Upsalos univ. prof., vienas iš pirmaujančių švedų humanistinių mokslų istorijoje. Žymiausias I. veikalas yra etimologinis žodynas Glossarium suiogothicum 1769.

IHS sutrumpinta Kristaus monograma vietoj IHSVS, kur H yra graikų k. didžioji E raidė. Ši monograma įvairiai skaitoma: In hoc signo (vinces), Iesus Hominum

Salvator ir kt. IHS monogramą, kaip būdingą ordino ženklą, vartoja jėzuitai.

Ii, Iijoki Suomijos upė, š. Botnijos įlankos intakas, 255 km ilgio; baseino plotas 14.400 km^2, vid. debitas 166 m^3/sek.

Ijsselmeer nusausinto Olandijos Zuider ežero likutis. Žr. Zuider Zee.

Įkaitas 1. įkeistas arba užstatytas daiktas, skolų ar kitų piniginių pasižadėjimų apdraudimas kilnojamuoju ar nekilnojamuoju turtu. Nekilnojamojo turto įkeitimas atliekamas dvejopu būdu: jei nekilnojamasis turtas ipotekuotas, — tik įrašymu į knygas be turto valdymo perleidimo kreditoriui; nebeipotekuotas turtas perduodamas kreditoriui juo naudotis. Įkeičiant kilnojamąjį turtą, jis atiduodamas kreditoriui jį saugoti, o jei sąlygos leidžia, tai ir naudotis. Kilnojamojo turto įkeitimas dažnai vadinamas turto užstatu. Žr. Hipoteka.

Č.Btk.

2. Įkeistas žmogus, t.y. suimtas asmuo savo gyvybe ar laisve laiduoti, kad kuri nors sutartis ar apskritai kuris nors reikalavimas bus vykdomas. Sąlygas išpildžius, į. paleidžiamas; priešingu atveju, paprastai — žudomas. Į. imami įtakingi asmens, seniau — ypačiai valdovo šeimos nariai. Į. ėmimas plačiai praktikuotas senovėje. Užkariautuose kraštuose romėnai paimdavo valdovų vaikus įkaitais ir auklėdavo pas save užtikrinimui, kad tie kraštai paklusniai nusilenks užkariautojų valiai. Ir vėliau nebuvo atsisakyta į. ėmimo praktikos. Lietuvos praeity jie irgi buvo žinomi: Vytautas yra davęs į. kryžiuočiams. Net dar XIX a. į. ėmimas buvo vykdomas kolonijose. Paskelbus į. ėmimą priešingu tarptautinei teisei, demokratinės valstybės mūsų amžiuje jo nebepraktikavo. Per II pas. karą į. ėmimą praktikavo tik Vokietija ir Sov. Sąjunga apsaugoti savo kariuomenei nuo okupuoto krašto gyventojų puldinėjimo. Prasidėjus Vokietijos ir Sov. Sąjungos karui, 1941 VI bolševikai buvo suėmę įkaitais keletą asmenų Rokiškyje ir tai viešai paskelbę. Kitur Lietuvoje paimti į. jie nebespėjo ir tenkinosi tik masiniu politinių priešų žudymu (Telšiuose, Pravieniškėse, Zarasuose ir kt.). Į. ėmimo prasmę faktiškai turėjo ir vokiečių 1943 III vykdyti suėmimai, kai buvo pasiųsti į koncentracijos stovyklas asmens ne dėl savo kaltės, o kaip atitinkamų įstaigų (pvz. mokyklų direktoriai) viršininkai ar šiaip įtakingi visuomenėje asmens su tikslu palaužti tautos rezistencinę dvasią. *V.Mž.*

Įkaltis apkaltinamasis įrodymas. Žr. Kaltė.

Įkapės 1. drabužiai, kuriais rengiamas numirėlis; 2. daiktai, dedami mirusiajam į kapą. Paprotys dėti papuošalus, įrankius, ginklus, valgį, gėrimą, baldus, gyvulius bei įvairiausius daiktus, kurių mirusysis gyvas būdamas buvo reikalingas ar kuriuos mėgo, yra susijęs su pomirtinio gyvenimo įsivaizdavimu. Priešistoriniais laikais, o kai kur ir iki dabartinių laikų, žmonės tikėjo, jog po mirties tęsiamas tas pats žemės gyvenimas: žemdirbys lieka žemdirbiu, karys — kariu, karalius — karaliumi. Į. randamos kapuose nuo paleolito laikų. Nėra žinomas nė vienas priešistorinis laikotarpis, kada į. nebūtų buvusios dedamos į kapą. Net, jei mirusieji buvo deginami, į. buvo deginamos drauge. Lietuvoje į. kapuose aptinkamos nuo naujojo akmens amžiaus ligi XX a. Ypatingai turtingos į. yra iš geležies amžiaus tarp II ir XIII a. po Kr. Rasti dideli kiekiai žalvarinių, sidabrinių, šiek tiek auksinių papuošalų, monetų, metalinių įrankių bei ginklų, arklio aprangos dalykų, geriamųjų ragų bei puodų su gėrimų liekanomis. Vietoje didelių daiktų, pvz. puodų ar kirvių, kartais buvo dedamos miniatiūrinės kopijos, kurios simbolizavo tikruosius daiktus. Tarp XIII ir XV a. istorinės žinios patvirtina į. deginimą drauge su mirusiuoju. Kronikininkas Dlugošas rašo, kad lietuviai deginio mirusiuosius su visu turtu, kuris kiek vertės turėjo: su žirgu, jaučiu, karve, bal-

Vyro ir moters IV a. po Kr. kapas (Veršvai, Raudondvario vls., Kauno aps.)

nu, ginklais, drabužiais, diržais, antkaklėmis, antkrūtinėmis grandinėmis, žiedais, nežiūrint ar iš aukso ar sidabro. Kng. Algirdas buvo sudegintas drauge su 18 karo žirgų. Įvedus krikščionybę, į. buvo dedamos, tik mažesniu mastu. Dar XX a. pradžioje Lietuvoje būta papročio mirusiajam duoti pinigų, duonos, įrankių, pypkę, tabako kapšelį ar degtinės bonkutę. Į kapą buvo įdedami geležiniai daiktai, kad saugotų mirusįjį nuo piktųjų dvasių, taip pat nagai bei plaukai, kuriuose glūdėjo žmogaus jėga. Moderniausiais laikais į. dėjimas yra beveik išnykęs drauge su konkretaus pomirtinio pasaulio įsivaizdavimu.

M.Gbt.

Ikaras 1. (gr. Ikaros) graikų mitologijoje Dedalo (žr.) sūnus, kuris kartu su tėvu skrido, bėgdami iš Kretos labirinto, vašku prilipdytais sparnais. Neklausydamas tėvo, I. pakilo per aukštai prie saulės, vaškas ištirpo, ir I. nukrito į Egėjo jūrą netoli Samo salos. Tėvas palaidojo jį salelėje, kuri nuo to turinti Ikarijos vardą. Šita salelė, kitaip dar vadinama Nikarija, yra 140 km² dydžio ir 1026 m aukščio.

2. Mažoji planeta, atrasta 1948. Vidutinis atstumas nuo saulės — 1.08 astronominių vienetų, taigi, tik truputį daugiau, negu žemės atstumas nuo saulės. Kadangi I. orbitos ekscentricitetas yra labai didelis, I. kartais priartėja prie saulės iki 22 milijonų km, t.y. vos tik pusė Merkuro atstumo nuo saulės.

Ikarijas (gr. Ikarios, Ikaros) graikų mitologinis vyno išradėjas. Jis pakvietęs dievą Bachą į Atiką ir iš jo išmokęs auginti vynuoges ir gaminti vyną. Atėniečiai piemenys ir ūkininkai, išgėrę jo gaminto vyno, nužudę jį, manydami, kad norėjo juos nunuodyti. To įvykio atpirkimui kasmet buvo švenčiama atitinkama šventė.

Įkarta sienojuose įkirsti vainikų eilės ženklai, klėčių stulpeliuose iškirsti pagražinimai, o medžiuose ir drėvėse — jų savininkų žymenys. Plg. įranta.

Ikaznė (lenk. Ikaźń) mstl. ir vls. Brėslaujos aps. I. ežero krante, XVI–XVII a. lietuvių k. sritis. Pirmoji žinia apie tą seną liet. gyvenvietę yra žinoma iš 1499, kai Breslaujos seniūnas ir D.L.K. Aleksandro žmonos Elenos kancleris Jonas Sapiega I. žemes nusipirko už 200 kapų plačiųjų grašių. Gavęs 1504 Aleksandro privilegiją, Sapiega įkūrė miestą ir išmūrijo pilį. 1509 statytą I. bažnyčią su mstl. rusai 1515 kare sudegino. I. parapija suskurdo. Laikinai I. mstl. ir žemės buvo patekę kng. Prunskių ir Strabovskių valdžion. Žymią I. žemių dalį 1589 už 15.000 auksinų įsigijo 1588 metų Lietuvos Statuto leidėjas, Lietuvos kancleris Leonas Sapiega. Jis gavo ir I. mstl., ir pilį ‚su armotomis ir šautuvais'. Apskritai, XVI–XVII a. karuose su Maskva I. vaidino nemažą vaidmenį. Pvz., jau 1561 ten buvo stipri samdytos kariuomenės įgula, kuri turėjo būti panaudota Livonijai ginti nuo Maskvos Jono IV. Vietoje buv. cerkvės, kur 1555 Strabovskis buvo įtaisęs kalvinų maldos namus, katalikybėn grįžęs L. Sapiega pastatė kat. bažnyčią (aktas Vilniuje 1593 VII 16), atnaujindamas suirusią kat. parapiją. Už poros metų (1596 V 28), aprūpindamas I. bažnyčią žemėmis, duosnus Sapiega fundacijoje įrašė, kad I. ne tik turi būti įsteigta prieglauda, laikomas mokytojas ir kantorius, bet ir klebonas turi mokėti lietuviškai, arba laikyti liet. mokantį vikarą, kad ‚Dievo žodis ir jo mokslas galėtų būti prastiems žmonėms aiškinamas'. Tad XVI a. I. dar buvo liet. k. plote, kaip tolimiausia dar liet. kalbančiųjų par. Lietuvos šiaurės rytų kampe (Brėslaujos aps.) Į v. nuo I. ir šiandien dar yra liet. k. plotas, siekiąs Driveto ež. (žr.) krantą (į š.r. nuo Pelėkų ir Apso). Lietuviškai iki II pas. karo dar kalbėjo eilėje kaimų paežeriu (Juodlaučiai, Baravykai, Šalteniai, Maišuliai, Soračiai). 1628 I. turėjo 600 gyv. Jos tvirtovė, Sapiegų pasididžiavimas, vis laikėsi iki maskviečių įsiveržimo 1654. Kai po kautynių rusai užėmė Drują (žr.) ir ‚išžudė visus lietuvius' (įrodymas, kad tame kampe tada dar liet. buvo kalbama!), Brėslaujos patauris Jonas Drozdovskis be kovos rusus įleido į I. mūrus ir tuo užsitraukė priekaištą išdavimo, nuo kurio 1662 seime turėjo apsivalyti. Garsieji I. mūrai su savo bokštais ir požemiais vėliau buvo apleisti. Iki šiol yra išlikę tik griuvėsiai, apipinti legendomis apie požemiuose suslėptus turtus. Per D. šiaurės karą I. 1703 plėšė ir naikino su Sapiegomis besivaidijančių didikų Oginskių šalininkai. 1812 prancūzų kariuomenė mstl. ir bžn. sudegino.

Nuo XVII a. galo I. ėjo per rankų rankas. 1712 ji buvo patekusi Dusetų Rudaminų nuosavybėn. Pagaliau iš Rygos pirklių juos 1820 įsigijo Jonas Römeris. Prieš pat bažnytinės unijos uždraudimą (1839), visi I. unitai buvo perėję į katalikus (499). Jie buvo rusų valdžios prievarta grąžinti į stačiatikius, o unitams pradėję statyti bžn. Römeriai buvo priversti ‚Bizantijos stiliumi' pastatyti cerkve (1846). Römerių giminė I. žemes išdalijo, o pats mstl. nusmuko. 1879 buvo 541 gyv.

O. Hedemann, Historja powiatu Brasławskiego 1930; *J. Fijalek* rinkinys Polska i Litwa w dziej. stosunku 1914; Słown. Geograf. III, 255–256; Opisanije Vilensk. Publičnoj Biblioteki IV, 34; *J. Kurczewski*, Biskupstwo Wileńskie 1912; *M. Baliński*, Starož. Polska III, 290; *Krupowicz*, Zbiór dyplomatów. . . do dziejów Litwy I, 1858. 24–27 nr. *Z.I.*

Ikaznės ežeras Brėslaujos aps., į r. nuo Ikaznės mstl., 3,8 km ilgio, ligi 800 m pločio, 225,7 ha ploto; paviršius 150 m nuo

j.l.; iš ež. į v. teka Usvytė į Driveto ež. (Drujos, Dauguvos).

Įklodė 1. vežimo dugninė lenta; 2. įklojama paklodė į vežimą rugius vežant, kad grūdai kelyje nebyrėtų; 3. storojo užkloto vidinė paklodė.

Įkojis Tauragės aps. Gaurės vls. upelis, Šešuvies (Jūros, Nemuno) kair. intakas, 14,3 km ilgio; teka iš Laukesos pelkių, 10 km į š. nuo Smalininkų mst., š.v. linkme ir įteka į Šešuvį ties Gaurės mst. Baseino plotas 56 km².

Ikona (gr. eikōn ‚paveikslas') religinis paveikslas Rytų Bažnyčioje, tapytas ant atskiros nedidelio formato lentos.

I. t a p y b a, kaip spėjama, išsivystė iš helenistinio Egipto mumijų lentinio portreto, kurio individualūs bruožai ikonoje tapo griežta linijiška schema. Galima sakyti, i. yra stilizuotas ‚šventasis portretas'. Tuo pačiu principu ji vaizduoja šventosios istorijos įvykius. I. yra ne tiek religinės didaktikos priemonė (‚biblia pauperum'), kiek betarpiškos kultinės reikšmės objektas, nes, pagal Rytų Bažnyčios mokslą, i. forma yra autentiška pirmavaizdžiui ir kaip tokia šventa. Kaip ir Šv. Raštas, ji negali būti keičiama: i. tapytojas privalo laikytis nustatytų taisyklių ir naudotis pavyzdžių knygomis (rus. podlinniki). Pas Atoso vienuolius buvo atrastas tapybos vadovas (gr. vad. Hermeneia). Turinio atžvilgiu pagrindinės i. rūšys yra šios: a. Jėzaus Kristaus i. (kelios formos, pvz. viena jų, gr. vad. Acheiropoeitos ‚ne žmogaus rankų darbo', remiasi žuvusiomis Camulianum ir Edessenum i., pagal padavimą, iškritusiomis iš dangaus), b. Dievo Motinos i. (keliolika formų, kurių viena, gr. vad. Hodegetria ‚kelrodė', remiasi Dievo Motinos portretu, sunaikintu 1453, kurį nutapęs šv. Lukas), c. šventųjų i. ir d. didžiųjų švenčių i.

I. tapyba atliekama ant sausos kipariso, pinijos, alyvos, topolio, liepos ar beržo medžio lentos, kuri išskaptuojama, paliekant kraštus kaip rėmą, o vidun įklijuojama marškonė; ant šios dedamas klijų ir kreidos mišinio sluoksnis, ant šio jau piešiami bei adata įrėžiami paveikslo kontūrai, dedami aukso lapeliai fonui ir tapoma mineraliniais dažais, paruoštais su kiaušinių tryniu, atskiedžiant vandeniu ar actu (Rusijoje ‚kvasu'). Apsaugai nuo suodžių ir dulkių i. aptepama vad. ‚olifa' (aliejus su gintaru), nuo kurio i. laikui bėgant gauna vienodą tamsų rudumą. Seniausios i. padirbtos enkaustikos technika. Bizantijoje buvo ir mozaikinių, Gruzijoje — metalo i. I. gausiai kabinamos cerkvėje ant ikonostaso. Procesijoje i. nešamos ant lazdos, namie kabinamos kambario kertėje, mažos i. nešiojamos ant krūtinės.

Kairėje — helenistinis mumijos portretas (Egiptas II a.), dešinėje — švento abato portretas (Egiptas VI a.)

Kairėje — Jėzaus Kristaus vad. Archeiropoeitos ikona (Rusija XV a.), dešinėje — Vladimiro Dievo Motinos ikona (Bizantija XI a.)

Bizantijos – Konstantinopolio i. tapybos mokykla (nuo III a. iki 1453) buvo visų i. mokyklų motina; jos tradicija išsilaikė Graikijoje iki mūsų dienų, ypač Atoso vienuolynuose (nuo X a.), Makedonijoje (X–XIII a.); ji jaučiama P. ir Vidurio Italijoje (Cimabue, Cavallini, Duccio, Giotto dar tapė madonas i. stiliumi), o per Kretos mokyklą — Venecijoje (iki XIV a.). Bizantijos pagrindais savitą i. tapybą turėjo Egipto koptai (nuo IV a.), Abisinija, Sirija, Armėnija, Serbija, Bulgarija ir Rumunija, kur i. tapyba nuo XVIII a. virsta liaudies menu. Azijos ir Balkanų kraštuose vyrauja portretinė i.

Rusijoje pirmieji i. tapytojai buvo graikai Kijeve (nuo X a.), čia susiformavo pirma rusiška i. tapybos mokykla (XII–XIV a.). Rusų i. skiriasi nuo klasikinės graikų i. plonomis, neorganiškomis formomis, spalvų ryškumu, tipų bei istorinių scenų įvairumu. Iš Kijevo i. tapyba paplito po visą Rusiją, kur iškilo visa eilė mokyklų; žymiausios jų — Naugardo (XI–XVI a.) ir Maskvos (XIV–XVIII a.), kurioje pradžioje vyravo graikų įtaka. Maskvietis Andrej Rubliov (apie 1360—1430) sukūrė atskirą mokyklą. Labai produktyvios buvo

Stroganovo (1580–1650) ir sentikių ‚kustari' Palecho bei kt. Vladimiro gub. kaimų dirbtuvės (1680–1917). V. Europos realizmo įtaka žymi XVII a. Ušakovo mokykloje. XVIII a. plačiai pasisavinti baroko elementai. Modernaus masinio pareikalavimo pasėkoje i. gaminant serijomis, jų kokybė krito.

Pačios seniausios išlikusios i. tėra iš VI a. Keturios VI a. i. iš Sinajaus kalno vienuolyno į Kijevą buvo atvežtos XIX a. (šv. Sergijaus ir Bakcho dvigubas biustas, šv. Jonas Krikštytojas ir dalis Trijų Karalių). Berlyno muziejus dar turi VI a. koptų portretinę i. iš Bawit. Žymiausios i., kultiniu požiūriu, yra Dievo Motina St. Maria Maggiore Romoje (XIII a. kopija pagal seną graikų pavyzdį) ir Vladimiro Dievo Motina Maskvoje (Bizantijos kilmės iš XI a.); meno požiūriu žymiausia i. yra A. Rubliovo šv. Trejybė (1425–26). Nuo XX a. pradžios Vakaruose i. tapo rinkimo objektu.

Didesnės pagarbos pareiškimui nuo XVI a. rusų i. apdengiama sidabro ar paauksinta skarda, vad. ‚riza' arba ‚oklad', paliekant atvirą tik veidą ir rankas. Šis paprotys XVII a. patenka į Lietuvą, kur pvz. Vilniuje beveik visi stebuklingieji paveikslai, nors būdami Vakarų meninės kilmės, tapo apdengti tokiomis skardomis, sudarydami klaidinantį ‚bizantiškos' i. įspūdį (pvz. Aušros Vartų Dievo Motina, šv. Mikalojus to vardo bžn. ir kt.).

N. P. Kondakov, The Russian I. 1927; *O. Wulff u. A. Alpatoff*, Denkmäler der I. Malerei 1925; *L. Ouspensky-W. Lossky*, Der Sinn der I. 1952; *H. J. Rothemund*, I-kunst 1954. *P.Rkl.*

Ikonen Lauri (g. 1888) suomių kompozitorius ir muzikos kritikas, 1925–29 muz. žurnalo Suomen Musiikkilehti red., suomių kompozitorių copyright įstaigos Teosto steigėjas (1928) ir pirmasis dir. (iki 1931). Savo muzikine veikla I. turi nemažos įtakos suomių muz. gyvenimo raidai. Jo nuosaikios harmonijos kūryba — 5 simfonijos (1-ji ‚Sinfonia inornata'), koncertas smuikui, eilė kamerinės muz. kūrinių ir dainų — yra tradiciškai tautinės krypties.

Ikonija, dabartinės Turkijos Konija, M. Azijoje senovės Frigijos (žr.) miestas. Romos laikais I. prijungta prie Galatijos provincijos, o Adrijono pakelta į Romos provinciją (Colonia Aelia Hadriana Augusta Iconiensium). 295 po Kr. prijungta prie Pizidijos. Romos ir Bizantijos laikais buvo turtingas miestas ir svarbus M. Azijos centras. Šv. Povilas tris kartus aplankęs I., įkūrė krikščionių bendruomenę (Apd. 13, 51–52; 14, 19–21). I. buvo vyskupo sostinė ir čia vyko pirmas Bažnyčios susirinkimas 235. III ir IV a. išlikę paminklai rodo, kad tuo metu I. apylinkėse puikiai klestėjo krikščionybė. 708 arabų užkariauta ir daug nukentėjusi, I. vėl iškilo, kai 1072–74 ją užkariavo turkai saldžiukai ir padarė savo sostine. Miesto akropolis buvo papuoštas sultonų rūmais ir garsia Alaed-din Kaikobako mečete. XIV a. pateko į osmanų valdžią. Senovės garbę liudija išlikusi 2 mylių ilgio miesto siena. *P.Plk.*

Ikonnikov Vladimir Stepanovič (1841 — 1923) rusų istorikas, 1867 baigė Kijevo univ., nuo 1870 ten pat Rusijos istorijos profesorius. Tarp kitų savo darbų iš Rusijos istorijos parašė kelis darbus apie Bizantijos kultūros įtaką Rusijai (Opyt izsledovanija o kulturnom značeniji Vizantiji v russkoj istorii 1869), Istorija Kijevskago univ. ir dviejų tomų Rusijos istoriografiją (Opyt russkoj istoriografii 1891). 1923 pabaigoje ar 1924 pradžioje bolševikų nužudytas Kijeve kartu su kitais mokslininkais. *K.Avž.*

Ikonografija (gr. eikonographia ‚paveikslo aprašymas') 1. I. terminas visų pirma pasirodė klasikinėje archeologijoje, kur i. reiškia antikinių portretų (skulptūrinių biustų bei reljefinių ant gemų ir pinigų) aprašymo ir teisingo atpažinimo mokslą, kurio pradžia siekia XVI a. (Michelangelo, F. Ursinus ir kt.). Vėliau ėmus aprašinėti ir naujųjų laikų portretus, i. tapo istorinių asmenybių portretų mokslu apskritai (istorinė i.).

J. J. Bernouilli, Römische I. 1882–94, 4tt.; (") Griechische I. 1901, 2 tt.; *S. H. Steinberg*, Bibliographie zur Geschichte des deutschen Porträts 1934; *M. F. Wobe*, Icones familiae ducalis Radvilianae Nesvisii 1758; *P. Galaunė*, Vytauto portretai (Praeitis II, 1933).

2. I. sąvoka buvo vėliau praplėsta, XIX a. romantizmo pasėkoje kilus susidomėjimui religiniu menu; norint išaiškinti visų jo motyvų prasmę, i. tapo mokslu apie krikščioniškojo meno temas. Kadangi krikščioniškasis menas vaizduoja simboliniu arba istoriniu būdu tikėjimo tiesas, i. rišasi su teologija ir reikalauja Šv. Rašto, Padavimų, Bažnyčios Tėvų, liturginės literatūros, Bažnyčios bei dogmų istorijos, taip pat plataus meno paminklų pažinimo, tačiau paliekant nuošaly meninės kokybės ar formos problemas. Svarbiausios krikščioniškos i. dalys yra Senojo ir Naujojo Įstatymo bei šventųjų i. Žymius darbus čia visų pirma atliko prancūzai A. N. Didron, A. Crosnier, G. Millet, L. Bréhier. E. Mâle, parašęs Prancūzijos viduramžių meno istoriją i. požiūriu, simbolinius ciklus aiškino Vincento iš Beauvais, Honorijaus iš Autun bei kt. didaktiniais raštais. Prancūzus pasekė vokiečiai F. X. Kraus, W. Molsdorf, J. Sauer, K. Künstle ir kt. Yra i. tyrinėjimų, atliktų statistikos metodu (I. Sandberg-Vavalla).

A. N. Didron, I. chrétienne (Histoire de Dieu) 1843; *G. Millet*, Recherches sur l'I. de l'Évangile 1916; *E. Mâle*, L'art religieux du XIII-e siècle en France 1898; (") L'art religieux de la fin du moyen-âge en France 1908; (") L'art religieux du XII-e siècle en France 1922; *K. Künst-*

le, I. der christlichen Kunst 1926–28, 2 tt.; *L. Bréhier,* L'art chrétien 1928; *I. Sandberg-Vavalla,* La croce dipinta italiana e l'i. della passione 1929; *J. Braun,* Tracht und Attribute der Heiligen 1943.

3. Meno istorijai perėmus iš teologijos krikščioniškojo viduramžių meno tematikos ištyrimą, greit įvyko tolimesnis i. sąvokos ir darbo praplėtimas, apimant ir kitų religijų (mitologinį, budistinį ir t.t.), galiausiai ir pasaulietinį meną (pvz. renesanso alegorijas), ne tik tapybą bei skulptūrą, bet ir architektūrą, žodžiu, visus meno reiškinius, tačiau juos tiriant ne estetiniu ar techniniu, bet vien jų simbolinės ir idėjinės prasmės požiūriu, kiek ji, amžių bėgyje kartais visai pamiršta, buvo objektyvuota tradicija tapusiomis formomis. Todėl paskutiniu laiku linkstama i. metodą pagilinti jau ir formos problemomis, neapsiribojant vien motyvų paaiškinimu, kaip tam tikro turinio, temos, istorinio momento ar dogmos paprastą pavaizdavimą, bet stebint taip pat tuos pakitimus, kuriuos įneša meninė išraiška tą pačią temą kartojant ir kuriant vis iš naujo. Tie pakitimai gali turėti pagrindą naujose pasaulėžiūrinėse idėjose, bet ir priešingai nauja meninė forma dažnai tapdavo pagrindu kitoniškam simbolinio turinio supratimui. Šių meninės formos ir turinio sąveikos reiškinių istorinis ištyrimas dabar vad. i k o n o l o g i j a. Ikonologijos metodas nėra nei grynas formos analizavimas, nei gryna i., bet daugiau paveikslų tipų istorijos mokslas, — paveikslų tipų, kuriuose tam tikras i. turinys susijungė su menine forma. Paveikslo tipas vystosi nepriklausomai nuo i. taisyklių, jis gali jungtis net su visai skirtingų temų formomis, tuo tarpu skirtingos temos gali sukurti labai panašios išvaizdos tipus. Vokietijoje šios krypties i. atstovauja H. Schrade, JAV E. Panowski. Vertingos i. medžiagos skelbia Reallexikon der deutschen Kunstgeschichte, The Art Bulletin ir kt.

R. van Marle, I. de l'art profane 1931–32, 2 tt.; *H. Schrade,* I. der christlichen Kunst: Die Sinngehalte u. Gestaltungsformen I (Die Auferstehung Christi) 1932; *E. Panofski,* Studies in Iconology (Humanistic Themes in the Art of the Renaissance) 1939; *H. Sedlmayr,* Die Entstehung der Kathedrale 1950; *G. Bandmann,* Mittelalterliche Architektur als Bedeutungsträger 1951; *W. Mrazek,* Ikonologie der barocken Deckenmalerei 1953.

4. Praktikoje i. reiškia kurio nors mokslo istorinio pobūdžio paveikslinės medžiagos visumą bei jos kritišką aprašymą (ypač materialinės kultūros istorijos šakose). Šitokia medžiaga būtina dokumentacijos, rekonstrukcijos ir iliustracijos reikalams. Kalbama taip pat apie gamtos mokslų i., turint galvoje jų istorinę paveikslinę medžiagą, kurios didesnę dalį sudaro gamtos mokslo veikalų iliustracija.

P.Rkl.

Ikonoklastai (gr.) Bizantijos imperijoje VIII–IX a. atsiradę heretikai, atmetę Kristaus, angelų ir šventųjų paveikslų garbinimą ir jų laikymą bažnyčiose. Sąjūdžio pradininkas buvo imp. Leonas III Isaurietis, išleidęs 726–730 eilę dekretų, kuriais įsakė pašalinti iš bažnyčių paveikslus ir juos net sunaikinti. Galimas daiktas, kad sumanymas kilo poveikyje žydų ir mahometonų tikybų, kuriose nėra paveikslų garbinimo. Nesvetimas čia buvo ir ūkinis-socialinis momentas, kur imperatorius kėsinosi palaužti nepaprastai išaugusią vienuolynų galią, kilusią iš šventųjų vietų bei paveikslų patrauklumo ir jų stebuklingumo. Drastiškomis priemonėmis, nukreiptomis pirmiausia prieš vienuolius, imperatoriui pavyko pradžioje laimėti ir jo 754 sušauktame sinode pravesti dogmatinį sprendimą (oros), pasmerkiantį paveikslų garbinimą. Sprendimą pasirašė net 338 vyskupai. Prasidėjo žiaurus vienuolių, dvasininkų ir paveikslams ištikimos liaudies persekiojimas, vykdytas ypač imp. Konstantino V. Kėsindamasis sumažinti, o paskui ir sunaikinti vienuolynus, jis, grasydamas mirties bausme, uždraudė jiems priiminėti naujokus. Iš imperatorių bažnytinės politikos kilusią vidaus revoliuciją bandė malšinti imp. Irena, kai ji 787 sušauktu sinodu grąžino paveikslų garbinimą. Tačiau vėliau (815) imp. Leonas V vėl atgaivino ikonoklastinę politiką su naminėmis kovomis. Galutinai ikonoklastinės kovos baigtos 843 prie imp. Teodoros, kada sušauktas sinodas nusakė paveikslų garbinimo prasmę ir grąžino jiems turėtą vietą liturgijoje.

Ikonoklastinės kovos atitolino rytinę imperiją nuo Vakarų, kurie, popiežių vadovaujami, stojo prieš heretiškus imperatorius. Atlyžę nuo imperatorių, Vakarai ėmė daugiau ar mažiau savaimingai politikuoti, ir to išdava — vakarinės Romos imperijos įkūrimas. Savotiškai ikonoklastinių kovų buvo paliestas ir Karolis D., kai jis, gavęs iš popiežiaus 787 sinodo dekretų nevykusį lotynišką vertimą, pasisakė per nesusipratimą prieš sinodo sprendimus. Karolio pasipriešinimas ortodoksiniam sinodo nutarimui davė pradžią jo įdomiems susirašinėjimams su popiežiais, žinomiems Libri Carolini vardu.

E. J. Martin, A History of the Iconoclastic Controversy 1930. *J.J.*

Ikonologija (gr.) žr. Ikonografija.

Ikonoskopas (gr. eikon ‚vaizdas' ir skopos ‚žvalgas') katodinių spindulių vamzdis, naudojamas televizijos kamerose. I. sugalvojo V. K. Zworykin 1925. Pagrindinės i. dalys parodytos brėžinyje. Plona žėručio plokštelė, vos kelių cm^2 dydžio, padengta iš vienos pusės milijonais smulkių sidabro dalelyčių, pajautrintų ceziu (Cs). Kiekvie-

na dalelytė yra izoliuota nuo gretimos dalelytės ir nuo pačios žėručio plokštės. Šis mozaikinis paviršius yra jautrus šviesai ir išmeta elektronus, kai tik šviesa ją paliečia. Kita žėručio pusė yra padengta metalu ir sudaro laidininką–elektrodą, vadinamą signalo plokštele. Daikto vaizdas suvedamas (atmušamas) ant mozaikos su lešių pagalba. Kiekviena sidabro dalelytė yra lyg miniatiūrinė foto-celė. Kai tokia dalelytė yra paveikiama vaizdo šviesiosios dalies, tai ji nustoja šiek tiek elektronų ir įgauna atitinkamą teigiamą įlydį. Dalelytės, kurios lieka be pakitimo, atitinka tamsiajai paveikslo daliai. Mozaikos funkcija yra tokia pat, kaip akių retinos. Vaizdo šviesos energija transformuojama į elektros įlydžius, kurie kaupiami tol, kol jie paverčiami į elektros impulsus ir perduodami toliau. Šita ‚elektros atmintis', geram dielektrikui esant, išsilaiko gana ilgai. Įlydžiams iškrauti ir jiems paversti į elektros impulsus, naudojama katodinių spindulių versmė — elektronų šaudyklė, įtaisyta siaurajame vamzdžio gale. Iš šaudyklės išėjęs elektronų pluoštas spindulio pavidalu nukreipiamas į mozaikos paviršių. Spindulys kreipiamas skersai ir išilgai mozaikos, tiksliai nustatyta tvarka, su elektrostatinių arba elektromagnetinių laukų pagalba. Kadangi spindulys neturi inercijos, tai jis siaučia dideliu greičiu per visą mozaikos plokštelę ir savo neigiamais elektronais ‚apšaudo' kiekvieną mozaikos elementą, atgaivindamas teigiamus elementus (suteikdamas jiems nustotų elektronų), o iš nepaliestųjų (‚tamsiųjų') išskelia antrinius elektronus, kurie atidaro grandinę. Srovės grandinę sudaro mozaika, signalo plokštelė ir kolektorius. Antrinių elektronų gausumas yra atvirkščiai proporcingas elemento teigiamam įlydžiui; taigi, srovės kitėjimas atitinka šviesos intensyvumo kitimus mozaikoje, tuo pačiu — ir perduodamo objekto vaizdą. Tokiu būdu ‚vaizdo' kintama srovė teka apkrovimo varža R ir sukelia atitinkamus potencialo svyravimus tinklelyje pirmajame stiprintuvo laipsnyje. *A.Sm.*

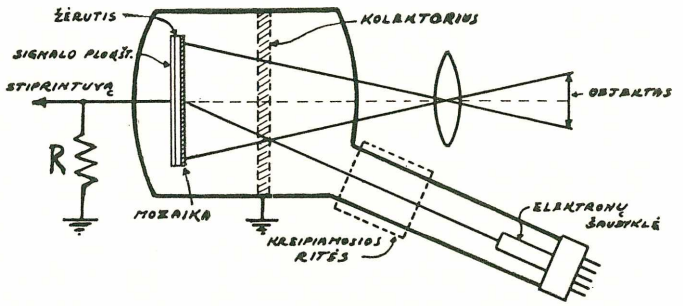

Ikonoskopo schema

Ikonostasas (gr. eikonostasis ‚paveikslų pastolis') Rytų Bažnyčioje ikonomis iškabinta aukšta siena, uždengianti presbiteriją su altoriumi nuo maldininkų akių. I. turi tris simetriškas duris: vidurinės, vad. Karališkieji arba Šventieji Vartai, skiriamos tik šventikui, veda prie altoriaus, durys kairėje — į prothesis, dešinėje — į diakonikon. Ikonos i. išdėstomos pagal nustatytą tvarką 4 ar 5 eilėmis. Į kairę nuo Karališkųjų Vartų visada Dievo Motinos, į dešinę šv. Patrono ikona. Virš centrinių durų Paskutinės Vakarienės, antroje eilėje Deesis, trečioje Znamenie, ketvirtoje Šv. Trejybės ikona; šonuose ir ant durų paskirstomos Dievos Motinos, Jėzaus Kristaus, angelų, evangelistų, apaštalų, pranašų, Bažnyčios Tėvų, šv. istorijos įvykių bei didžiųjų švenčių ikonos. I. išsivystė iš senųjų krikščionių bazilikos presbiterijos tvorelės (lot. cancelli). V. Europos katedrose XIII–XIV a. i. atitinka didelės galerijos tarp presbiterijos ir navos (lot. lectorium), puošiamos skulptūromis. I. pasirodo VI–XII a. Bizantijoje, bet įsigali XV a., ypač Rusijoje. Tuo pačiu laiku šiaurvakarių Europoje išplinta analoginis reiškinys — turtingas tapyba sparninis altorius (vok. Flügelaltar). Nuo XVII a., V. Europos baroko įtakoje, ir Rusijoje i. gauna barokinės dekoracijos lytis. Gryno baroko i. esama D. Lietuvos K-tės pravoslavų cerkvėse. Gražių rokokinių i. iš XVIII a. turi pravoslavų (disunitų) šv. Dvasios cerkvė Vilniuje (vidurinėje ir šoninėse navose).

P. Weber, Die Bilderwand 1927. *P.Rkl.*

Ikosaedras kristalinė daugiašonė forma (poliedras), kurios paviršių sudaro 20 lygiašonių trikampių, savo viršūnėmis sudarančių 12 kampų su 30 briaunų.

Ikositetraedras kristalinė forma, kurios paviršių sudaro 24 plokštumos (deltoidai). Seniau i. buvo vadinamas leuzitoedru, nes jo formos yra mineralo leuzito kristalai.

Į kovą, į kovą visi, kas tik gali... apie 1928 parašytas nežinomo liaudies poeto eilėraštis, išvirtęs vėliau populiaria demonstracijų daina, pagal reikalą pakeičiant vieną kitą žodį. 1940 buvo dar kartą pakeistas ir dainuojamas prieš rusus, o vėliau ir vokiečius.

Ikrai žuvų kiaušinėliai, mažo rutuliuko formos, minkštu apvalkalu, milžiniškais kiekiais randami patelės dėtyse. Nerš to

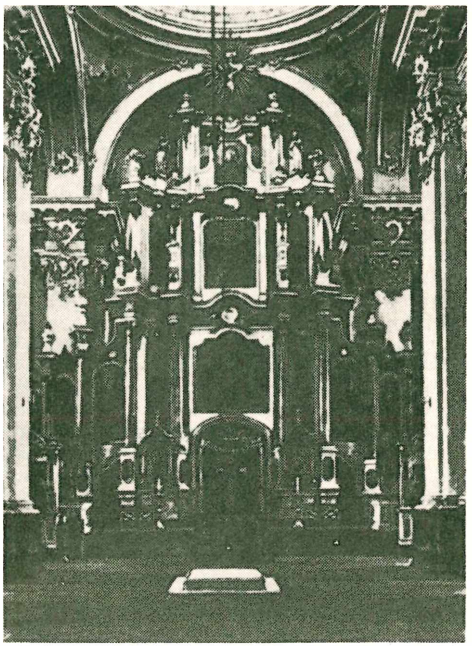

Šv. Dvasios cerkvės Vilniuje ikonostasas (XVIII a.)

metu i. paleidžiami vandens paviršiun, kur saulės ir oro įtakoje išsiperi. Žuvis gamina labai daug kiaušinėlių: pvz. silkė — apie 30–40.000, karpis — ligi 700.000, o eršketai, menkės ir kai kurios kitos žuvys — ištisus milijonus. I. yra mėgiamas maistas daugelio kitų vandens gyventojų. Eršketų ir žiobrių kiaušiniai yra didelis skanėstas ir žmogui, prekyboje jie žinomi kaviaro (žr.) vardu. Kiaušinėlių dėjimas vadinamas nerštu (žr.). *J.Dbr.*

Įkratas į šiaudus įkratytas šieno priedas. Seniau į. teduodavo vien tik melžiamoms karvėms. Taip pat kartais į. darydavo ir arkliams, prie šieno įkratydami avižinių šiaudų. R. Aukštaičiuose į. vadinamas kratiniu.

Įkrova, arba **krūvis,** 1. tai, kas įkrauta, krova, krovinys; 2. elektros įlydžių (žr.) visuma, kūną įelektrinant arba suteikiant jam potenciałą.

Įkrovimas vyksmas, suimąs elektros įlydžius arba suteikiąs kūnui įkrovą.

Iksionas (gr. Ixion) graikų mitologijoje Lapitų, Tesalijoje, karalius, nužudęs savo uošvį, kad nereiktų mokėti už nuotaką. Niekam iš mirtingųjų negalint jo nuo kaltės nuvalyti, Zeusas pasigailėjęs ir jį priėmęs į Olimpą. Bet čia I. ėmęs meilintis Herai. Zeusas tai susekęs ir I. nutrėmęs į požemį, kur jis buvęs pririštas prie amžinai besisukančio įkaitinto rato. Vietoje Heros Zeusas I. glėbin padavęs debesį, ir iš to gimę kentaurai (žr.), pusiau žmonės, pusiau arkliai. I. motyvas buvo dažnai vaizduojamas vazose.

Ikstrums Kuržemės upelis, Iecavos (Lielupės) kair. intakas, 28 km ilgio.

Ikškilė, lat. Ikšķile, Latvijos istorinė vietovė, deš. Dauguvos krante, 8 km žemiau Ogrės intako žiočių, 35 km į p.r. nuo Rygos. Čia 1186 pirmasis Livonijos vyskupas Meinhardas pastatydino pirmąją Latvijoje kat. bžn. ir mūro pilį, kurioje 1195 jis ir mirė. Vyskupas Albertas 1202 I. bžn. perleido vyskupijos kapitulai, o pats persikėlė į Rygą. Meinhardo pilį ligi 1561 valdė Rygos vyskupo patikėtiniai. 1566 I. buvo atitekęs Lietuvai. Pilis buvo sunaikinta D. šiaurės karo metu, o bažnyčia sugriautà per I pas. karą.

Iktinas (gr. Iktinos) graikų architektas, gyvenęs antroje V a. pr. Kr. pusėje. Kalikratui padedant, jis pastatė 448–432 Partenoną, iš pačių žymiausių Graikijos statinių. Jo planas Telesterionui, šventyklai Eleusyje, buvo vėliau įvykdytas pakeista forma. Kai kieno jam dar priskiriama Apolono šventykla Basoje, bet kitų tuo abejojama.

Įkurtuvės (įkūrės, kurtuvės) apeigos ir vaišės naujoje sodyboje ar naujai įrengtame gyvenamame name. XIX a. viduryje naujai sodybai parinkti buvo pakviečiami seniausi vyrai (nebūtinai tik savo kaimo), o taip pat ir artimieji giminės. Jie susirinkę lauke, nuspręsdavo naujos sodybos vietą, aptardavo kur geriausia kiekvienas trobesys statyti, nužiūrėdavo ir kur vandens reikia ieškoti. Po naują sodybos vietą buvo pavedžiojamas šuo ir jis pririšamas (Kamajai). Yra pasakojama, kad į naujos sodybos vietą buvo atnešamas gaidys ir palaukiama, kol jis ‚kurtuves atgiedos'. Sodybai vietą aprinkus, šeimininkas pavaišindavo vyrus degtine naujoje sodyboje, kurią užkąsdavo duona su druska arba kiaušiniene. Vėliau namuose pavaišindavo jau visus kaip reikiant; šiose į. vaišėse tedalyvaudavo tik sodybą rinkusieji ir artimieji kaimynai ar giminaičiai.

Pilnosios į. buvo keliamos tik gyv. namą įrengus, būtent uždengus stogu, uždėjus lubas, išplūkus aslą, įdėjus duris ir sutvarkius ugniavietę, t.y. prieangio židinio vietą ar duonkepį. Pagal S. Daukantą, į naują namą pagarbiai įnešdavo ugnį ir ją sukurdavo asloje (židinyje), o paskui įleisdavo juodą gaidį ir juodą vištą, įritindavo dvi kepeles duonos. Vėliau jau vykusios triukšmingos vaišės. XIX a. gale R. Aukštaičiuose į naują namą, giedant ‚Marija būk pagarbinta', buvo įnešama žvakė arba žarijos, sukuriama pirmą kartą prieangio židinyje arba krosnyje ugnis, sukalbami poteriai, o tik tada svečiai įnešdavo stalą

su duona ir druska, įvairius krosnies bei namų apyvokos daiktus, lovas. Į naują namą buvo įvedamas (įleidžiamas) šuo ir net vištų šeimyna suvaroma po krosnimi (Dusetos). Pačios vaišės prasidėdavo tuojau, į kurias susirinkę buvo visi kaimynai ir net tolimiausi giminės. Vaišes pradėdavo šeimininkas, užgerdamas ‚pirmą kartą susirinkusius po nauju dangčiu'. Svečiai gerdami atsakydavo: ‚Dieve duok, ant vietos laimingai supūti!' Į. vaišėms buvo piaunamas koks didesnis gyvulys (telyčia) arba skerdžiama kiaulė; pačios vaišės būdavo triukšmingos, labai dažnai ir su šokiais, ir tęsdavosi iki 3 dienų. Paskutiniu metu į. prarado apeiginę reikšmę, išvirto paprastomis vaišėmis, dažnai jau po mėnesio ar vėliau ruošiamomis, bet ne į. dieną. Išsigimusios į. buvo ruošiamos ir miestuose, pvz. iš vieno buto į kitą nusikėlus.

S. Daukantas, Būdas senovės lietuvių. *A.Mž.*

Įkvėpimas, arba inspiracija (lot. inspiratio), 1. bendrąja prasme yra kūrybinis pokylis, kuriame žmogui atrodo, kad tai, ką jis tuo entuziazmo momentu atskleidžia ar kas greičiau jam šiuo momentu atsiskleidžia, yra ne jo paties praregima, o lyg iš aukščiau įkvėpiama. Senieji graikai tai personifikavo mūzomis (žr.). Mūsų laiko filosofas M. Heidegger tai išreiškė šiuo aforizmu: ‚Ne mes pasiekiame idėjas, o jos ateina pas mus' (Aus der Erfahrung des Denkens 1954). Paprastai į. siejamas su poetine kūryba, bet lygiai jis būdingas kiekvienai kūrybai, neišskiriant nė mokslinės kūrybos. Visos kūrybinės idėjos yra nušvitusios įkvėpimo entuziazme. Į. ateina staiga, lyg žaibu, ir su apvaldančia entuziazmo jėga (kaip tik todėl jis turi šį iš aukščiau atėjimo charakterį), bet jo atėjimas yra parengiamas tokiu pat sunkiu darbu (vidine ieškojimo pastanga), kokio dažnai reikalauja ir tolimesnis įkvėpimo momentu nušvitusios idėjos objektyvavimas vienokiu ar kitokiu pavidalu. Tokie atvejai, kur į. momentu nušvitusioji idėja yra betarpiškai objektyvuojama, yra reti. Paprastai gi, kaip iš vienos pusės į. ateina tik po kankinančios sausros, taip iš antros pusės jį lydi darbo įkarščio askezė. Į. suteikia darbui palaimą, bet savo ruožtu jis pats privalo darbo įtampos. Jei iš vienos pusės kūrybinis genijus yra žmogui duodamas lyg dovanai, nes ne visiems ir todėl lyg ne iš bendrosios žmogaus prigimties, tai iš antros pusės jis yra (jei ne laimimas, tai bent) išvystomas tik atkaklia kova už žmogiškąjį savęs realizavimą. Bet paprasta darbo pastanga, nesusilaukusi įkvėpimo palaimos, lieka tragiškai bergždžia (jos skaudžiu pavyzdžiu yra vad. grafomanija). Todėl, nežiūrint visko, į. lieka centrine kūrybos psichologijos sąvoka. *J.G.*

2. Psichologija į. vadina tą dvasios stovį, priklausantį prie normalių psichinių apraiškų, kuriame individui atsiveria kurio nors jo sąmonės turinio egzistencialus pergyvenimas. Materialiniai turiniai sąmonėje nustoja jų įprastinio daiktinio pobūdžio, tapdami mediumu išreikšti tam, kas randasi už jų, jų esmei. Įkvėpimui būdingas iracionalumas, bet ne antiracionalumas. Į. metu individą pilnai užvaldo vienas sąmonės turinys (pažinimas ir sprendimas veikti, ar vien pergyvenimas), visiems kitiems turiniams liekant tik blyškiomis sąvokomis, visiškai stokojančiomis jėgingumo. Įkvėpimui būdingas dinamiškas pagavimas betgi neturi nieko bendro su jausminio elemento persvara. Lygiai į. stoviui būdinga integracija neturi nieko bendro su valios funkcijomis (nepriklauso nuo individo valios). Kuris turinys individą gali užvaldyti, kiekvieną kartą apsprendžia specifinė predispozicija, suformuota praeities įspūdžių. Į. sąvoką reikia aiškiai skirti nuo fantazijos sąvokos, kuri reiškia racionalinio pobūdžio pajėgą sudaryti naujas kombinacijas iš jau turimų elementų.

Į. stoviui labai artimas numinozinis aplinkos pergyvenimas, randamas pas primityvias tautas ir, su kai kuriais skirtumais, pas visų kultūrų atstovus vaiko amžiuje, kur jis nuolat aktualizuojasi žaidimo metu. Aukštųjų kultūrų tautose ši aplinkos pergyvenimo forma, racionalizuojama, išsivysto į atbaigtą pasaulėvaizdį ir pasaulėjautą. Racionalinio elemento vienpusiška persvara duoda sudaiktintą, vien materialinį pasaulėvaizdį. Į. metu aktualizuojasi anktyvesnė aplinkos pergyvenimo forma. Dažniausiai tai įvyksta vidinio sukrėtimo pasėkoje.

Į. gali, nors nebūtinai, sekti jo objektyvavimas. Į. gali būti objektyvuojamas arba kaip jį sukėlusios priežasties pergyvenimo išraiška meno kūryboje (pvz. ‚išsakyti' savo skausmą dainoje), ar ir visai nuo tos priežasties nepriklausomoje srityje, kaip individo ankstesnio ieškojimo pastangų spontaniškas atbaigimas. Lygiai į. apraiška gali apsiriboti vien subjektyviu pergyvenimu.

Į. sąvoka vartojama tiek individualinėje, tiek tautų ir kultūrų psichologijoje. Tautų ir kultūrų struktūra duotu momentu yra žymiai apsprendžiama fakto, kiek jų atstovai yra predisponuoti įkvėptai kultūrinei kūrybai; pvz. egzistencialus vertybių pergyvenimas kultūros atstovuose yra pagrindinis kultūros gyvastingumo ženklas. *J.Nrk.*

3. Šv. Rašto į. (lot. inspiratio) tiesioginis Dievo veikimas, kuriuo teigiamai paskatinamos žmogaus proto ir valios galios (o per šias netiesiog ir kitos galios), kad žmogus priimtų apreiškiamąsias žinias ir

parašytų knygą tik apie tuos dalykus, kurių nori Dievas. Tokio veikimo įtakoje viso Šv. Rašto tiesioginis autorius yra Dievas, o žmogus, parašęs knygą, yra tik instrumentalinis autorius. Įrankio žodis (lot. instrumentum, gr. organon) Kat. Bažnyčios moksle imamas tradicine prasme, neatsižvelgiant į bet kurią filosofinę sistemą. Tačiau ir žmogus yra laikomas tikru šv. knygų autoriumi: jis nori rašyti knygą, ją planuoja ir rašo, priskiria sau ir savo vardu paskleidžia. Kiekvienas atskirų knygų autorius skiriasi nuo kitų savo stiliumi ir kitomis literatūrinėmis savybėmis. Kadangi kiekviena Šv. Rašto knyga yra parašyta įkvepiant Dievui, tai ji yra tiek de iure, tiek de facto neklaidinga. Knygos įkvėpimo faktą gali spręsti vienintelis Kat. Bažnyčios autoritetas. Bažnyčios mokslas apie Šv. Rašto įkvėpimą yra išdėstytas enciklikose Providentissimus (1893), Spiritus Sanctus (1920), Divino afflante Spiritu (1943). Kad Šv. Rašto knygos yra Dievo įkvėptos, yra Kat. Bažnyčios dogma, paskelbta Vatikano Susirinkimo (1870).

J. Delitzsch, De Inspiratione S. Scripturae II, 1872; *L. Mechineau,* L'idée du Livre inspiré 1907; *J. A. Mc Clorey,* The Inspiration of the Bible 1925; *L. Billot,* De Inspiratione S. Scripturae ²1935; *A. Bea,* De Inspiratione S. Scripturae 1930; *J. Schildenberger,* Das Geheimnis des Gotteswortes 1950. *Kl.ž.*

Yla smailus įnagis skylei pradurti. Y. pradėta vartoti senajame akmens amžiuje. Dažniausiai buvo daromos iš kaulo arba rago. Metalų laikotarpyje jos buvo gaminamos iš žalvario ar geležies. Dar ligi XIX a. vidurio didžiosios y., skiriamos naginei ar pakinktų dalims gyslomis bei žalia oda siūti, buvo pas mus tebekalamos vietos kalvių iš dalgės virkščios.

Yla 1. humoro mėnesinis žurnalas, ėjęs Kaune 1932 XI — 1934 VIII, po 16–32 psl. (viso išėjo 22 nr.). Redagavo J. Vaidelys su J. Dageliu ir J. Januška; rašė A. Jakštas M. Vaitkus, K. Inčiūra, L. Dovydėnas, V. Uždavinys, J. Kaunas, K. Bajerčius, H. Baltrušaitis, Pr. Būdvytis, T. Tilvytis ir kt.; iliustravo Ad. Smetona, R. Kalpokas, T. Kulakauskas, J. Gaučas, S. Žukas, J. J. Burba ir kt.

2. Sao Paulo, Brazilijoje, leidžiamo laikraščio Mūsų Lietuvos humoristinis priedas 1952 (2 nr.). Red. ir prirašė J. Antanaitis, A. Boguslauskas, J. Valavičius ir kun. P. Ragažinskas.

Yla Stasys (g. 1908 I 5 Luciūnų k., Kurklių vls., Ukmergės aps.) kunigas pastoralistas, spaudos ir visuomenės veikėjas. Mokėsi Ukmergės gimn. 1920–25, Kauno kunigų sem. ir VDU teol.-filosofijos fakultete 1925–32. Kunigu įšventintas 1932. Už darbą Lietuvių apologetinė literatūra 1904–14 (išspausdinta 1935) VDU teologijos-filosofijos fak. gavo teologijos licenciato laipsnį. Tame pačiame fakultete, filosofijos skyriuje, 1933–34 klausė pedagogikos ir psichologijos. Po metus pamokytojavęs Kauno 11 pradžios mokykloje ir M. Pečkauskaitės gimnazijoje, 1935–40 VDU teol.-filosofijos, 1942–43 teologijos fak. pastoralinės teologijos katedros vedėjas vyr. asistento, vėliau (nuo 1942) adjunkto titulu. Per I bolševikmetį, ieškomas suimti, pasitraukė į Vokietiją, kur buvo Berlyno liet. kolonijos kapelionu ir Liet. s-jos v.pirm. Grįžęs Lietuvon 1942, po metų (1943 III) buvo vokiečių suimtas ir kalintas Stutthofo koncentracijos stovykloje ligi 1945 III. Kaceto pergyvenimus Y. aprašė stambiame veikale Žmonės ir žvėrys 1951; šis veikalas yra ne tik asmeniniai prisiminimai, bet ir apskritai gili psichologinė kančios bei nužmoginimo studija. Poetiniu žodžiu savo kacetinius metus Y. išreiškė eilėraščių rinkiniu Sutryptame kelyje 1947. Išėjęs iš kaceto, jis įsijungė į Lietuvių tautinės delegatūros (III popiežiaus misijos) darbą, kur 1946–50 buvo jos patarėjas pastoracijos reikalams ir spaudos skyriaus vedėjas. 1950 atvyko į JAV ir čia yra Nekalto Prasidėjimo seserų kapelionu Putname, Conn.

Kun. St. Yla

Y. yra vienas produktyviausių dabarties rašto žmonių. Temos, kuriomis jis rašo, yra įvairios, kaip įvairūs yra klausimai, su kuriais tenka susitikti kunigui pastoraciniame darbe (nuo asmeninių moralinių ligi pasaulėžiūrinių ideologinių klausimų). Bet visiems Y. raštams yra būdingas ne tik teologo, bet drauge pedagogo ir psichologo žvilgis, padedąs liečiamąsias problemas iškelti kaip gyvus laiko rūpesčius. Be trejeto vertimų, atliktų dar klierikavimo metais, ir be aukščiau suminėtųjų veikalų, Y. yra parašęs šiuos dalykus: Pasiryžėliai ir laimėtojai 1932, Priešmokyklinis auklėjimas ir vaikų darželiai 1933, Mergaičių pasaulis 1933 (ir 1935), Laisvamanybė Lietuvoje 1936, Pastoralinės teologijos kursas 1937 (rotatoriumi parengtas klausytojams), Komunizmas Lietuvoje 1937, Laisvės problema 1937, Krikščionybės įvedimas Lietuvoje 1938, Kaimas ir miestas šių dienų pastoracijoje 1938, Siauroji ir pilnutinė katalikybė 1939 (šis veikalas susilaukė itin gyvo atgarsio visuomenėje), Dvasinė kaimo krizė ir kunigas 1940, Dabarties žmogus 1940, Nerami dabartis ir ateities perspektyvos 1940 (bolševikų konfiskuota), Ateina naujas kunigas

1942, Meilė 1947 (ir 1949), 12 pasikalbėjimų su mažaisiais 1948, Lietuva brangi 1950. Dauguma šių dalykų yra nestambios apimties studijėlės, kai kurios atspaudai iš žurnalų (Židinio, Tiesos Kelio). Pasaulėžiūrinio pobūdžio studija Laisvės problema išėjo iš spaudos 1956. Specialiai minėtina Y. pastanga sukurti maldaknygių, taisyklinga lietuvių kalba parašytų ir susietų su dabarties lietuvio rūpesčiais. Tokių maldaknygių jis išsp. Išeivių maldos 1941, Lietuvių maldos ir giesmės 1943 (ir 1946), Apsaugok Aukščiausias 1945, Vardan Dievo 1951, Sveika Marija 1953. Šiose maldaknygėse daug maldų yra paties autoriaus sukurtos. Kilus priekaištams dėl kai kurių sulietuvintų terminų, autorius atsakė studijėle Liturginės terminologijos klausimu 1953. Visi Y. raštai yra sklandžios kalbos ir gyvo stiliaus. Nuo 1946 jis yra Liet. rašytojų d-jos nariu, 1953 išrinktas Living Catholic Authors nariu. Kai kuriuos savo raštus jis yra pasirašęs slapyvardžiais J. Daulius, J. Yluvis.

Be savo asmeninių raštų, Y. yra plačiai dalyvavęs spaudos darbe ir kaip redaktorius: 1933–34 Mūsų Laikraščio redakcijos narys, 1936–40 XX Amžiaus kolektyvo narys, 1947–49 kunigų žurnalo Aukos, o 1951–53 Lux Christi redaktorius.

Y. veikė KVC (vyr. valdybos narys 1936–38), ateitininkuose (1946–50 vyr. tarybos narys), skautuose (pirmijos tarybos narys 1946–50, PLS seserijos dvasios vadas nuo 1953). 1946–47 pirmininkavo buv. potinių kalinių s-jai. Nuo 1955 JAV LB tarybos narys. *J.G.*

Įlaida 1. didžioji aketė, pro kurią įleidžiamas tinklas; 2. duonkepės krosnies viršuje įduba, kur seniau džiovindavo grūdus; ant pirties ar jaujos lubų rentinys (ažnyčia), su grindimis ir jose skyle šilumai įeiti, naudojamas salyklui ir kt. grūdams džiovinti. Pastaroji į. buvo plačiai išplitusi Žemaitijoje ir vidr. Lietuvoje.

Įlaidas plona lentelė, įleidžiama į dviejų lentų briaunas joms surišti. XIX a. gale į. tebebuvo vartojamas klėčių (grūdinių) grindims ir kai kuriuos indus bei baldus darant. Vėliau pradėta vartoti kitos rūšies į.: vienoje lentoje įskrodžiama iki 1 cm įskrodas, o antroje padaromas iškilus į.

Įlaidinė ašutinė ar lininė keletos m virvelė su meškerėmis žuvims gaudyti. Į. dažniausiai palieka nakčiai, ir ja žuvauja tiek vasarą, tiek žiemą. Žr. Palaidinė.

Į Laisvę 1. a. dienraštis, ėjęs Kaune 1941 VI 25 — 1942 XII 31. Taip pavadintas buvo dėl to, kad jo pasirodymo laikas, karo pradžia tarp Sovietų ir Vokietijos, leidėjų nebuvo laikoma Lietuvos laisve. Leido Lietuvių Aktyvistų Frontas, paskelbęs sukilimą prieš bolševikus Lietuvoje 1941 VI 23. Vokiečių okupacinei valdžiai uždraudus vartoti LAF leidėjo vardą, leidėju pasirašinėjo Spaudos žodžio bendrovė, kurios pirmininkas buvo Kazys Bauba. Jis ilgiausiai buvo ir dienraščio vyr. redaktorius (nužudytas Stutthofo kacete). Tiražas 1941 gale pasiekė iki 200.000; vokiečiams sumažinus popieriaus kontingentą, paskui buvo spausdinama apie 100.000. Vokiečiams nepatiko dienraščio simbolinis patriotinis vardas ir nesidėjimas aktyviai remti vo-

Į LAISVĘ

№ 5 (28)
1944 III 27
LEIDŽIA LIETUVIŲ FRONTAS ∴ II METAI

ALELIUJA! ALELIUJA! ALELIUJA!

PO PRIESPAUDOS IR NELAISVĖS DIENŲ LIETUVIŲ TAUTAI VĖL ATEIS NEPRIKLAUSOMO GYVENIMO METAS, KAIP PO GAVENIOS IŠAUŠTA PRISIKĖLIMO RYTAS!

KODĖL NESUSIŠNEKAMA?

Lietuvių pasiryžimas kovoti prieš bolševikų invaziją ir tam reikalui organizuoti Lietuvos ginkluotąsias pajėgas iš civilfervaltungo sutinka pasipriešinimą ir šiandien. Gen. Plechavičius buvo susitaręs su vokiečiais, kad po rinktinės bus organizuojama divizija. Bet nuvykusiems į Rygą Plecheviciui, Kubiliūnui ir [illegible]

prie jos sienų ir kad jos būtų sutelktos vienos lietuviškos vadovybės rankose

Tai sąlygos, kurios duoda lietuviui prieš akis kovos tikslą — kovoti prieš bolševizmą ginant savo kraštą. Nuo vokiečių priklausys tas minimalines sąlygas sudaryti ar ne. O nuo tų sąlygų priklausys lietuvių stojimas. Jokios [illegible]

Ylakiai (vyskupo sutikimo iškilmės 1929)

kiečių okupacinės valdžios politiką. Jį uždarė 1942 XII 31 ir davė leidimą kitam dienraščiui Ateičiai, leidžiamam privataus asmens ir vykdančiam vokiečių direktyvas.

b. Pogrindinis rezistencijos laikraštis, kurio pirmas nr. pasirodė 1943 I, tuoj uždarius Į Laisvę dienraštį. Pirmo nr. buvo išspausdinta 1200, toliau po 5–6000; Marijampolėje, Utenoje, Telšiuose ir kt. jo egzempliorių skaičius buvo didinamas multiplikuojant rotatoriais. Išėjo 34 nr. Nei redakcija, nei spaustuvė gestapo nebuvo sučiupta. Leido Lietuvių Frontas.

c. Tremtyje atgaivintas leidinys. Vokietijoje 1948 jo išėjo 3 nr. Nuo 1953 XII 1 atgaivintas JAV kaip trimėnesinis 64 psl. žurnalas, leidžiamas Lietuvių Fronto Bičiulių ir redaguojamas prof. J. Brazaičio. Jis tęsia pogrindinio Į Laisvę tradicijas, palaikydamas gyvą kovojančio krašto atminimą ir vykdydamas rezistenciją prieš tremties dvasią. Tiražas 1500. *J.Brz.*

2. Eilė atsišaukimų okupaciniais metais, iš jų a. 1941 II 16 paleistas Rokiškio gimn. mokinių ranka (per kalkę rašytas, nuklydęs ir į kitas gimnazijas — Panevėžio, Zarasų); b. 1941 II 16 namų darbo šapirografu atspausdintas atsišaukimas (apie 70 egz.), redaguotas Redžionių k., Kamajų vls., Rokiškio aps., J. Matuliausko (bolševikinių slapukų nušauto 1942); c. 1941 VI 23 Dusetose paleistas atsišaukimas ir kt.

Ylakavičius (Iłłakowicz) Napoleonas (1811–1869) tapytojas, mokęsis Vilniuj pas Rustemą ir Przybylskį, po 1831 sukilimo ligi 1857, kol grįžo į Vilnių, gyvenęs V. Europoje. Daugiausia dirbo kaip įvairių pastatų dekoratorius.

Ylakiai 1. Mažeikių aps. miestelis ir vls. centras, apie 11 km nuo Latvijos sienos, Sedos–Skuodo ir Židikų–Šačių kryžkelėje; prieš II pas. karą buvo apie 1100 gyv. (1923 — 999 gyv.), iš kurių apie 300 žydų. Valsčiuje 1923 buvo 10.982 gyv. Y. vietovardis nežinomas senosioms Lietuvos istorijos versmėms. Vokiečių ordino kovų metu Y. plotas iki XV a. priklausė labai silpnai apgyventam šiaurės vakarų Žemaičių girių masyvui, kuriame kaimai kūrėsi XVI–XVII a. Pirmąją medinę Šv. Marijos Apreiškimo vardo bžn. Y. pastatė kng. Aleksandras Sapiega 1785. Nauja mūrinė dvibokštė gotikinė bžn. pastatyta 1894 ir vysk. Paliulionio pašventinta 1897. Arkšvos kaime, į p.v. nuo Y., Alkos kalne yra medinė koplyčia, (elencho žiniomis) pastatyta 1568, perstatyta 1902 (žr. Bareikiai). Y. parapijos kapinėse (Gedrimų k.) yra mūrinė koplyčia, garsi Šv. Roko atlaidais, sutraukiančiais tūkstančius maldininkų. Be katalikų, Y. savo maldos namus turėjo žydai ir latviai protestantai.

I pas. karo metu Y. smarkiai nukentėjo nuo gaisro, sunaikinusio apie $^2/_3$ namų. Nepriklausomybės metais čia buvo valsčiaus savivaldybės, policijos nuovados, pašto, girininkijos (Mažeikių miškų urėdijos) įstaigos. Veikė sveikatos punktas. Žydai turėjo savo liaudies banką. Be pradžios mokyklos, 1920–30 veikė 4 klasių vidurinė mokykla, įsteigta kun. R. Kuodžio, O. Ramanauskaitės (ilgametės direktorės, 1941 ištremtos į Rusiją) ir kt. pastangomis, nuo 1925 suvalstybinta. Parapijos name veikė kunigo K. Šleinio apie 1930 suorganizuota senelių prieglauda. Elgetavimas buvo uždraustas (Y. parapija buvo viena iš pirmųjų Žemaitijos šiaurėje suorganizavusi neturtingųjų globą ir pradėjusi kovą prieš elgetas profesionalus). Prieš prieglaudos įsteigimą parapijos namuose veikė kooperatinė vartotojų b-vė (gavusi leidimą 1906 ir netrukus suorganizuota). Apie 1924–25 kairieji, daugiausia Vyžančių k. gyventojai, buvo įsteigę savo atskirą kooperatyvą Skalsą. Trūkstant prityrusių vedėjų, abu kooperatyvai bankrutavo ir jų vieton įsisteigė Lietūkio skyrius, veikęs ligi bolševikų okupacijos. Pirmoji pieninė, Ūkininkų S-gos iniciatyva, įsteigta 1925 viename vls. savivaldybės name. Tame pačiame

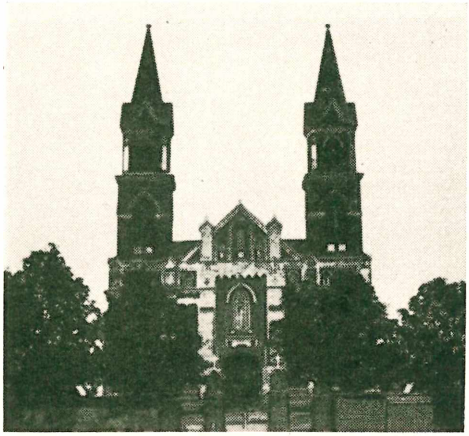

Ylakių bažnyčia

name veikė ir motorinis malūnas, vėliau įsisteigė dar du (apylinkės upės Luoba, Vereta ir kt. yra mažai vandeningos). Dar buvo garinė lentpiūvė. Vyžančių k. ūkininkų iniciatyva suorganizuotoji pieno perdirbimo b-vė Upelis teikė miesteliui elektros šviesą. 1929 padaryti cementiniai šaligatviai, o vėliau gatvės ir didelė aikštė išgrįstos skaldytais akmenimis. Jos viduryje vietos kultūrinės organizacijos 1928 pastatė medinį kryžių Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečiui atžymėti. Iš organizacijų veikliausios buvo pavasarininkų ir šaulių (pastarųjų būrys buvo sutelkęs keletą tūkstančių litų ir rengėsi statyti savo namus ir salę). Pažymėtinas apylinkės ūkininkų kultūrinis pažangumas. Ypač pavyzdingai ūkiškai tvarkėsi Vyžančių k., turėjęs išplėstą sodininkystę (su bendru sodininku), susiorganizavęs į žemės ūkio dją, turėjęs savo pieninę ir vaisių džiovyklą. 1922 valsčiaus gyv. buvo nutarę uždaryti alkoholinių gėrimų parduotuves ir smukles.

Miškais I. apylinkė negausi. Žymesni miškai: Visgaudžių eglynas, Viršilų pušynas (tinkamas vasarojimui), Skliaustės, Raudonių ir Viliotės miškai.

Apie Y. įkūrimą yra išlikęs padavimas, kad juos miške įkūręs iš švedų sunaikinto Bareikių mstl. išbėgęs kunigas, dėl savo aštraus, lyg yla, žvilgio pravardžiuotas ylakiu. Jis negrįžęs į sunaikintus Bareikius, bet davęs pradžią naujam miesteliui, gavusiam jo pravardę.

Iš Y. vls. kilę T. J. Vaškys, M. ir Br. Untuliai, J. Pronskus, J. Švedas, kun. V. Martinkus, K. Januta, dr. Z. Ašoklis.

2. Alsėdžių vls., Telšių aps. Čia surastas vidurinio akmens amžiaus kaulinis žeberklas, kurio vienas galas baigiasi kiek praplatinta viršūne. Viename šone išpiaustytas griovelis, kuriame turėjo būti įdėtos titnaginės skeltės. Žeberklas priskirtinas ankstyvajam litorininiam laiko tarpiui (5500–4000 pr. Kr.).

Ylang-ylang'o eterinis aliejus gaunamas iš Pacifiko ir Indijos vandenynų salose augančio Anonaceae šeimos medžio, kurį malajiečiai vadina y l a n g-y l a n g. Šio medžio yra kelios atmainos, botanikų vadinamos įvairiais vardais: Cananga odorata (Hook. fil. ir Thomson), Unona odorata (Dunn.), U. odoratissima (Blanco.), Uvaria cananga (Vahl.), U. odorata (Lam.), U. axillaris (Roxb.), Artabotrys odoratissima (R. Br.). Šviežiai nuskinti šio medžio žiedai distiliuojami su vandens garais arba ekstraguojami lakiais tirpikliais, pvz. žibalo eteriu. Pirmuoju atveju gaunamas paprastasis y-y. eterinis aliejus (apie 1–2% žiedų svorio), antruoju atveju, nugarinus tirpiklį, pasilieka ruda tyrė, kurią ekstraguojant alkoholiu ir pastaraįi nugarinant sumažintame slėgime gaunamas gintarinės spalvos, tirštas, ‚absoliutus' y-y. eterinis aliejus (apie 0,7% žiedų svorio). Aukščiausios kokybės paprastasis y-y. eterinis aliejus gaminamas Manilos saloje, o Madagaskaras tiekia labiausiai vertinamą ‚absoliutų' y-y. eterinį aliejų. Y-y. turi savotišką labai malonų kvapą, kuris tuo pačiu metu primena jazminą, narcizą ir hiacintą. Geros kokybės y-y. eterinis aliejus vartojamas įvairiose kvepalų kompozicijose, o žemesniosios, mažiau rūpestingai distiliuotos rūšys (pvz. kananga eterinis aliejus iš Javos salos), sunaudojamos tualetinių muilų gamyboje. *J.Vbr.*

Įlanka atvira jūros ar vandenyno dalis, įsiterpusi į žemyną. Į. vartų plotis yra didesnis už jos gylį. Kai kurios į. yra gilesnės už jų vartų plotį, jos su jūromis ar vandenynais jungiasi sąsiauriais. Didelės į., pvz. Hudsono, Meksikos, Persų galėtų būti vadinamos ir jūromis.

Ilatyvas (lot.) einamasis vidaus vietininkas, pvz. laukan, miškuosna.

Ylavà 1. (vok. Preussisch-Eylau) aps. mst. Karaliaučiaus rajone (Reg. Bezirk), 35 km į p. nuo Karaliaučiaus. Y. mst. buvo įkurtas 1336 vok. ordino riterio Arnulfo von Eilenstein. Y. ypač išgarsėjo sąjungininkų (prūsų ir rusų) prieš Napoleoną kautynėmis (1807 II 7–8), kurios pasibaigė be persvaros. Prieš 60.000 prūsų-rusų jėgų Napoleonas buvo pasiuntęs 70.000 kariuomenės. Prūsų karalius Fridrichas Vilhelmas III su šeima tada pabėgo į Klaipėdą. Po Y. kautynių sąjungininkai gyveno viltimi atsispirti Napoleonui, ir eilė tvirtovių laikėsi. Tačiau Napoleono laimėtos Friedlando kautynės (žr.) privertė Rusijos Aleksandrą taikintis prie Tilžės. Nors Y. kautynėse pirmiausia buvo pasireiškusi prūsų kariuomenės jėga, kuriai vadovavo

Scharnhorstas, tačiau rusai vis labiau pabrėžia savo dalinių vaidmenį. Y., pro kurią tiesiai eina 1945 Potsdamo linija, lieka sovietų pusėje. Ano karo rusų gen. Bagrationo garbei Y. buvo perkrikštyta į Bagrationovską. Dabar Y. yra suskurdęs mstl., kitados ji skaitėsi prūsų kilties notangų sostine. 1890 Y. buvo 3446 gyv. (iš jų 42 kat.), 1939 — 7485 gyv. *Z.I.*

2. (lenk. Iława, vok. Deutsch-Eylau) Prūsų mst. Vyslos rajone (buv. Reg. Bezirk Marienwerder), 60 km į p. nuo Elbingo, iš vokiečių ordino gavęs miesto teises 1305. XIX a. gale turėjo 5700 gyv., iš jų 900 kat. ir 134 žydus. 1939 buvo 13.922 gyv., o 1946 2200 įkurdintų lenkų, nes vokiečiai buvo ištremti. Anksčiau Vokietijos, nuo 1945 Lenkijos.

Ilbenstadt v. Vokietijos vietovė Hessene, tarp Frankfurto ir Friedbergo; 1850 gyv. (1950). 1159 baigta statyti didžiulė romanų stiliaus katedra (1929 gavusi mažosios bazilikos titulą).

Ilčiukas Antanas (g. 1902 Kriaunuose, Rokiškio aps.) oboistas, chorų dirigentas. Baigęs vidurinę mokyklą, 1924 išlaikė konkursinius egzaminus į Klaipėdos Kapelą. Tebesimokydamas Klaipėdos konservatorijoje, buvo lietuvių choro dirigentu įvairiose Klaipėdos krašto vietovėse. Baigęs obojaus ir pedagoginį skyrius, atsidėjo muzikos mokytojo ir chorų vedėjo darbui. Mokytojavo Pagėgių, nuo 1939 Tauragės gimnazijoje, vėliau buvo Vilniaus univ. choro dirigentu. 1940 išl. 60 dainų Lietuvos jaunuomenei. Likęs Lietuvoje, 1947 minimas Valstybinės Filharmonijos, 1950 Vilniaus pedagoginio instituto choro dirigentu. Su Kauno ‚Audinių' fabriko choru dalyvavo 1954 Maskvos dekadoje. 1955 vėl minimas Vilniaus pedagoginio instituto choro dirigentu. *J.Ž.*

Ildefonsas (617–667), šventasis (I 23), Toledo arkivyskupas, vadinamas Švč. Mergelės Marijos kapelionu (Lope De Vega to vardo komedijoje) dėl svarbiausio jo veikalo De virginitate S. Mariae, pagrindo visai marianinei Ispanijos literatūrai. Šš. Kosmo ir Damiono (netoli Toledo) vienuolyno abatas, karaliaus Recosvinto įsakymu užėmė Toledo metropolito sostą, kur pasižymėjo savo kaip vyskupo ir rašytojo veikla. I. įpėdinis Tolede Julius rūpestingai sužymėjo I. raštus, kurių, be aukščiau minėto, yra išlikę šie: Liber de cognitione Baptismi, labai svarbus katechumenų ir krikšto apeigų istorijai Ispanijoj, De progressu spiritualis deserti — dėstoma pakrikštytojo kelias į Dievo karalystę, De viris illustribus — 14 žymiųjų ispanų biografijos. Šiuo savo veikalu I. tęsė to pat vardo šv. Izidoriaus darbą. Kiti jo raštai dingę.

Migne, PL 96, 195–206; *S. A. Braegelmann*, The Life and Writings of S. I. of Toledo 1942; *J. Mador*, S. I. de Toledo 1943 (isp.). *J.V.*

Ile de France, kitaip Isle de France, Prancūzijos sritis apie Paryžių tarp eilės upių (todėl ir pavadinta ‚sala'), apimanti Seine, Seine-et-Oise, Seine-et-Marne, Aisne ir Oise departamentus. Viduramžiais sudarė Capet šeimos valdomos teritorijos dalį; vėliau — atskira provincija.

Ile de Pins, kitaip Kunie, prancūzų valdoma pietų Pacifiko sala, 45 km į p.r. nuo Naujosios Kaledonijos; 151 km², apie 600 gyv. Anksčiau prancūzų nusikaltėlių trėmimo vieta.

Ilegalus (lot.) nelegalus, neteisėtas, įstatymų neleistas, uždraustas.

Ilegitimus (lot.) neteisėtas, priešingas įstatymams; gimęs ne iš teisėtos santuokos.

Ilekis 1. Alfonsas (g. 1917 X 29 Remos k., Raguvos vls., Panevėžio aps.) inžinierius, baigęs Panevėžio gimn. 1939, VDU statybos fak. 1944. Abiejų okupacijų metais aktyvus rezistencijos (LAF, LF) dalyvis, 1941 VI sukilime dalyvavęs Prezidentūros užėmime. Atvykęs į JAV. *P.N.*

2. Izidorius (g. 1889 V 10 Ramygaloje, Panevėžio aps.) muziejininkas. 1910 atvykęs į JAV, trejus metus lankė Valparaiso univ., o 1915–21 studijavo skulptūrą ir tapybą Chicagos meno institute. Jį baigęs, nuo 1922 dirbo Chicagoje, Field Museum of Natural History, pirma botanikos skyriuje, paskui vedė lipdybos-tapybos sekciją (jo montuotos gamtovaizdžių dioramos lig šiol tebėra šiame muziejuje). 1931 lankėsi Lietuvoje. Grįžęs į JAV, gavo kvietimą dioramistu į New Yorko American Museum of Natural History; nostalgijos kankinamas, darbo nebesiėmė ir vėl išvyko Lietuvon, kur apsigyveno prie Ramygalos. Šaržais bendradarbiavo Pažangoje (1916–17), karikatūromis — Perkūne ir Žvirblyje (1918–21), straipsniais — Vytyje (jo piešiniu papuoštas 1 nr.), Drauge, Darbininke. Be to, yra daręs vinjetes muz. A. Aleksio kompozicijoms. *A.M.R.*

Ilex Aquifolium Bugenis paprastasis, žr. Bugenis paragvajiškis.

Ilf Ilja Arnoldovič (tikroji pavardė Fainzilberg; 1897-1937), rašęs drauge su E. Petrovu (tikroji pavardė Katajev; 1903–42), gabus rusų satyrikas. Labai populiarios jųdviejų geriausios knygos Zolotoj telionok ir Dvenadcat stuljev (P. Cvirkos ir P. Laurinaičio vertimas Dvylika kėdžių 1938). Sovietinė tendencija gadina amerikietiškų įspūdžių knygą Odnoetažnaja Amerika (M. Meškauskienės liet. vert. Vienaaukštė Amerika 1938–39). *J.Bl.*

Ilford Londono r. priemiestis, prie Roding upės; 182.200 gyv. (1952). Didelė fotografijos reikmenų, ypač filmų ir popieriaus, pramonė.

Ilga 1. Rokiškio aps. Kamajų vls. upelis, 3,3 km ilgio, teka iš Dviragio ež. į Šetekš-

ną, Jaros aukštupį (Šventosios, Neries); kair. intakas Malaiša.

2. Šiaulių aps. Šaukėnų vls. upelis, Šonos (Ventos) deš. intakas, 7 km ilgio; teka iš Ilgaežerio, 2 ha ploto, ir įteka ties Šaukėnų mstl.

3. Rytų Sibiro upė, Lenos kair. intakas 210 km ilgio.

Ilgaitis (lenk. Jez. Ilgaice) 1. Brėslaujos aps. Apso vls. ež., 4 km į š.v. nuo Apso mst., ties Ilgaičių k., 2 km ilgio, 46,3 ha ploto; paviršius 154 m nuo j.l.; iš ež. teka upelis į Abalių ež. (Drūkšės, Dysnos, Dauguvos).

2. Brėslaujos aps. Vidžių vls. ež., 2 km į p. nuo Vėlūnų k., 1,6 ilgio, 21,2 ha ploto; paviršius 145 m nuo j.l.; per gretimą Ruožo ir Žilmo ež. priklauso Žilmos (Lašmens, Drūkšės, Dysnos, Dauguvos) baseinui.

Ilgalūpė nariuotoji (Corallorrhiza innata) orchidinių (Orchidaceae) šeimos saprofitinis žolinis augalas. Lietuvoje ūksminguose miškuose, labai retai.

Ilgas ež., žr. Ilgis (5).

Ilgasis ež., žr. Ilgis (17).

Ilgasis grašis, muštinis (grivina), beveik gryno sidabro ir pastovaus svorio pailgas lydinys (luitas, lustas), vartotas kaip pinigas bei svorio pagrindas sen. Lietuvoje III–XVII a. Rusų metraščiuose tokius Lietuvos pinigus vadindavo ‚litoje Litovskoje serebro' (lydytas Lietuvos sidabras), ar ‚Litovskije griviny'; sen. lenkų dokumentuose — ‚grzywna litewska'; lot. Vulgatos raštuose—‚marcas Litvanicas', arba ‚talentum – libra argenti puri ponderis litvanici' (talentas — svaras lietuviško svorio lydyto sidabro). Seniausią lietuvių k. rašytinę žinią apie šio piniginio vieneto lietuvišką pavadinimą randame M. Daukšos 1599 Postilla Catholicka; čia evangelijoje minimą talentą jis vadina ‚ilgasis'.

Lietuvoje jau III arba bent IV a. yra buvę sidabrinių ilgųjų. Apie tai sužinome iš Kamionkos k. (Ašmenos aps.) lobio, kuriame surasta: 3 sidabriniai auskarai, 1 žiedas, 1 sidabrinis lydinys-ilgasis, sveriąs 196 g, ir 21 sidabrinis denaras įvairių Romos imperatorių: Vespasijano, Trajano, Antonino Pijaus, Septimo Severo ir Karakalos. Ankstyviausieji Romos denarai tame lobyje priklauso 68–79 po Kr., o vėlyviausieji 211-217 po Kr. Šie seniausieji Lietuvoje surasti ilgieji buvo lydomi iš Romos sidabrinių monetų. Vėliau daug sidabro prekybos keliais Lietuvon pateko iš Arabijos (kufiški dirhemai VIII–XI a.), Bizantijos, Čekijos (Prahos grašiai XIV–XV a.), Vokietijos ir Skandinavijos.

Seniausiųjų i.g. forma panaši į luotus (žemaičiai vadino tiesiog ‚lutas'). Jie yra maždaug piršto storumo, apie 12,5 cm ilgio ir sveria nuo 188,17 iki 197 g (vidutiniškai apie 192 g). Jų sidabro grynumas svyruoja tarp XV ir XVss prabos. Jie buvo liedinami molinėse formose, kurių šone kai kada įrėždavo arba įspausdavo įvairius ženklus, kurie lydiniuose atsispausdavo reljefiškai. Tų ženklų reikšmė ligi šiol dar neišaiškinta. Būdinga, kad beveik kiekvieno luotinio i.g. dubens dugne yra bent keletas giliai įgręžtų duobučių, kurių reikšmė numizmatikų visaip aiškinama. Greičiausiai tai buvo daroma sidabro grynumui tirti.

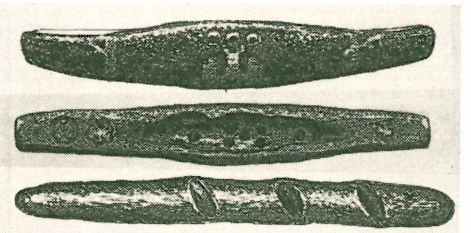

Viršuje — luotinio tipo ilgasis grašis iš šono, viduryje — luotinio tipo ilgasis grašis iš priešakio su įmuštais ženklais (‚muštinis'), apačioje — lazdelinio tipo ilgasis pusgrašis (kapa). Originalai dr. A. M. Račkaus rinkinyje.

Apie sidabro gausumą Lietuvoje liudija ne tiktai archeologinės iškasenos, bet ir rašto šaltiniai. Pvz., Rimberto kronikoje ‚Vita S. Anscarii' rašoma, kad 853 užpuolus danų-švedų karaliui Olafui Apuolės pilį (Skuodo vls., Kretingos aps.), nugalėti kuršiai buvo pasižadėję švedams užmokėti po pusę svaro sidabro už kiekvieną Apuolės įgulos žmogų (pilį gynę 15.000 karių). Jei Apuolės gyventojai sumokėjo švedams lietuviškais i.g., tai kiekvienas jų svėrė gerokai daugiau negu pusę vok. svaro (karolingų standartinio svorio). Karolingiškasis svaras (libra, talentum) anuomet svėrė 367,2 g, o du lietuviškieji i.g. svėrė vidutiniškai 384 g.

Mindaugo laikais Lietuvos kunigaikščiai (Daujotas, Daumantas, Dausprungas, Erdvilas, Švarnas, Tautvila, Treniota ir kt.) jų iždinėn patekusius i.g. pažymėdavo savo ženklais. Nuostabu, kad ant luotinio tipo i.g., ypač ant ilgųjų pusgrašių, arba kāpų (kapotas perpus i.g. lydinys vad. kapa), dažnai randama trijų, kartais net ir keturių skirtingų kunigaikščių įmušti ženklai. Todėl tie pinigai buvo vadinami muštiniais. Pagal seną paprotį, žmonės net ir vėliau atsiradusius apskrituosius sidabrinius talerius tebevadino muštiniais.

Be luotinio tipo i..g., XII–XIII a. Lietuvoje atsirado ir įsigalėjo ir kitokios išvaizdos pinigai — tai lydytos pailgos, truputį suplotos, maždaug karklinės vytelės storumo lazdelės. Šio tipo pinigų randama dvejopo dydžio: vieni jų yra 18–20 cm ilgio ir

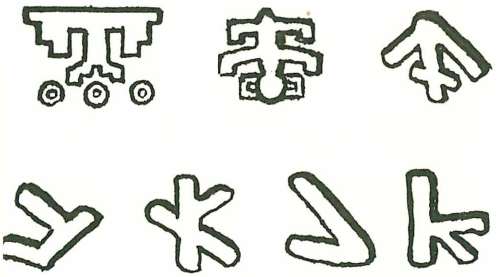

Reljefiniai ženklai ant luotinių ilgųjų grašių

vidutiniškai sveria apie 193 g (tatai atitinka senesnio luotinio tipo i.g. svoriui), kiti yra trumpesni, 10–14 cm ilgio ir vidutiniškai sveria apie 96 g, vadinasi, tik pusę ilgojo grašio. Taigi, XIII a. greta kapotų kāpų atsirado ir lydytų k ā p ų. To tipo pinigai buvo vadinami kāpomis dar ir dėl to, kad visi to tipo lydiniai turi buku įrankiu įkapotus griovelius. Tuo būdu senovėje buvo tiriamas sidabro grynumas. Blogo sidabro i.g. ar kāpų labai retai pasitaikydavo, nes Lietuvoje sidabro falsifikatorius net mirtimi bausdavo.

Vytauto laikais i.g. bei ilgųjų kāpų perkamoji galia buvo labai didelė. Kronikose minima, kad anuomet už vieną i.g. buvo galima nupirkti 240 pūrų rugių; geriausias žirgas tekainavo pusantros kāpos sidabro. Anais laikais Lietuvos i.g. bei ilgosios kāpos sidabro gerumu taip išgarsėjo, kad tapo pagrindine valiuta beveik visoje š.v. Europoje, ypač Rusijoje. Juos grobstė kryžiuočiai, vokiečių Hanzos s-gos pirkliai ir rusų kunigaikščiai. Todėl kartais su vietinių pinigų užkastais lobiais sykiu randama ir Lietuvos i.g. bei kāpų Karaliaučiaus, Kijevo, Lvivo, Maskvos, Naugardo, Pskovo, Riazanės, Tverės ir kitose tolimose nuo Lietuvos srityse. Lobių iškasenos, pačių rusų kronikos (Nikonovskij lietopis), senovės dokumentai ir kitokie duomenys rodo, kad paprotys lydyti ir vartoti ilguosius sidabrinius pinigus iš Lietuvos pasiekė Rusiją daug vėliau. Rusai pradėjo lydyti savo ‚grivnas' tiktai XV a. pradžioje. Didesnio kiekio i.g. lobių randama Lietuvoje, o už istorinės Lietuvos ribų jų aptinkama jau mažesniais kiekiais. Didžiausias luotinio tipo i.g. lobis (16 egz.) surastas Slabodkos k., netoli Minsko. Tokių pat luotinių i.g. bei kāpų lobis (5 egz.) kartu su lietuviškais dubeniniais pinigais 1933 rastas Šančiuose, prie Kauno. Nuostabiai didelis lazdelinio tipo i.g. bei kāpų lobis 1932 išartas Grybiškių k., netoli Vilniaus; čia jų buvo per 400 lydinių, kurie svėrė apie 50 kg. Lituanistikos Muziejaus (Chicagoje) surinktomis žiniomis, iš viso ligi šiol i.g. bei kāpų lobių rasta bent 31 Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės arba jai artimose srityse. Plg. Grašis, Grivina.

Nikonovskij, Lietopis s Voskresenskago spiska v 1658 godu, V 1793; *T. Czacki,* O Litewskich i Polskich prawach 1800; *E. Bolchovitinov,* Istoričeskija razgovory o drevnostiach Velikago Novgoroda, II 1808; *J. Laukys (S. Daukantas),* Lëtuwiŭ piningai senowej (Buda Senowęs Lëtuwiŭ Kalnienŭ ir Žemajtiŭ) 1845; *G. Jacob,* Der nordisch-baltische Handel der Araber 1878; *K. V. Bolsunovskij,* Russkija monetnyja grivny, ich formy i proischoždenije 1908; *A. Spicyn,* Litovskija drevnosti 1925; *Al. M. Račkus,* Lietuvos pinigai Vytauto D. gadynėje (Draugas 242–252 nr., 1930); (") Origin of Ruble in Lithuania and Russia (The Numismatist 1934); *P. Karazija,* Vilniaus lobis 1932; (") Aluonos šklėrių ir Krūminių monetų lobiai (Vytauto D. Kultūros Muziejaus Metraštis I 1941, 65–134); *H. M. F. Schulman,* Lithuania 1200–1300 A. D. Silver Bar Money from the Collection of King Farouk 1955.

A.M.R.

Ilgasnapis, arba drambliukas, vabalų (Curculionidae šeimos) gentis. Suaugėlių (imago) galva staigiasnapiškai, straubliškai susiaurėjanti. Burnos organai snapo gale. Nemaža kenksmingų skirčių. I. t a š k u o t a s i s (Pissodes notatus), kurio lervos auginamos jaunų pušaičių žemutinės liemens dalies požievyje, skaudžiai apnaikina pušies jaunuolynus. Mūsų miškų jaunas pušaites įveikia dar i. p u š i n i s (Hylobius abietis). Sodams žalos padaro i. ž i e d g r a u ž i s o b e l i n i s (Anthonomus pomorum), pavasarį dėdamas kiaušinėlius į obelų pumpurus, kur išsiritusios lervos sunaikina žiedus; c i g a r i n u k a s k r i a u š i n i s (Rhynchites betuleti) susuka lapus po keletą cigariškai, kur padeda kiaušinėlius; išsiritusios čia lervos juos sugraužia; nukenčia kriaušės, obelys, vynmedžiai. D r a m b l i u k a s i l g a s i s (Phyllobius oblongus) graužia jaunų vaismedžių lapus, pumpurus ir augalus, o s t i e b i n i s (Rhynchites conicus) nudžiovina šakeles, lervoms begraužiant jų medieną. *J.Rkt.*

I. r i e š u t i n i s (Curculio ottusus) apie 6 mm ilgio vabalas, tamsiai rudos spalvos; kūnas padengtas retais, šiurkščiais

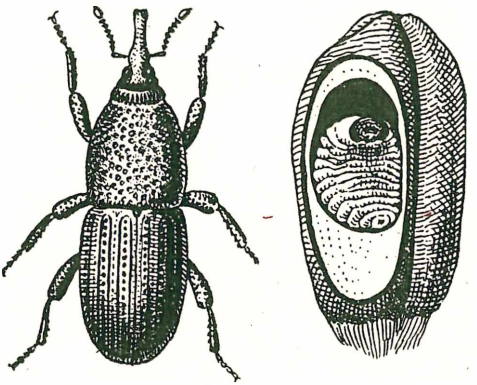

Ilgasnapis aruodinis: vabalas ir lerva kviečio grūde

plaukais; snapelis laibas, ilgas, pas pateles ilgesnis už patį kūną. Su to snapelio pagalba patelė pragręžia riešuto kevale skylę, pro kurią sudeda į branduolį kiaušinius. Rudenį, riešutams krintant žemėn, lerva išlenda laukan, slepiasi žemėje ir ten žiemoja, pereidama lėliukės stadiją. Liepos mėn. pasirodo imago, suaugusi stadija. Kita labai artima rūšis C. caryae, vad. amerikoniškų riešutų i., rusvai geltonos spalvos, ir C. auriger, kaštanų kenkėjas, juodos spalvos su pluošteliais geltonų taškų ant elitrų viršaus. *J.Dbr.*

Atskirai minėtinas I. aruodinis (Calandra granaria L.), apie 3,5 mm ilgio, juodas, kiek į rusvumą. Jis gadina įvairius grūdus sandėliuose (ankštinių augalų sėklų betgi neliečia). Patelė padeda ligi 200 kiaušinėlių į grūdus. Lerva išėda grūdo vidurį, ten virsta lėliuke, o po kiek laiko išeina jaunas vabalas. Normalią vasarą išauga dvi generacijos, gi labai šiltą — gali išaugti net trys. Kadangi grūdai atvežami į sandėlius laisvi nuo i. aruodinio, nes jo laukuose nėra, tai reikia sandėlius rūpestingai išvalyti ir dezinfekuoti. Ypač reikia atkreipti dėmesį į plyšius grindyse bei sienose. Sandėliuose bei silosuose i. aruodinį galima sunaikinti panaudojant įvairius chemikalus dujų pavidale, pvz. sieros anglį, etilenoksidą ir kt. *Br.P.*

Ilgasparniai (Longipennes) žr. Paukščiai.

Ilgaūsiai labai gausūs, visur paplitę vabalai, sudarą šeimą Cerambycidae (žr.), seniau vadintą Longicornia; būdingi ilgomis antenomis, kai kurių rūšių kelis kartus ilgesnėmis už visą vabalo kūną. Čia priklauso daug didelių, puošnių vabalų; daugelis rūšių, ypač atogrąžų kraštuose, pasižymi nepaprastu spalvingumu. Kai kurios rūšys išgyvena labai ilgai, ypač lervos ir lėliukės stadijose išbūdamos net ligi kelerių metų. Dauguma i. yra dideli sodų bei miškų kenkėjai. Patelės deda kiaušinius į gyvą augalo audinį ar po medžio žieve. Lervos turi stipriais žandais ginkluotą apyburnį ir graužia augalų šaknis, medieną, brazdą. I. šeima dalijama į tris pošeimes: Prioninae, Cerambycinae ir Lamiinae. Kai kurie autoriai, dėl rūšių gausumo, kurių priskaitoma apie 14–15.000, net linkę šias pošeimes išskirsti atskiromis šeimomis. Prioninae yra patys didžiausi iš visų i. vabalų; lervos minta augalų šaknimis, pridarydamos daug žalos ypač vynuogėms, obelims, kriaušėms, taip pat topoliams, pušims. Cerambycinae yra daugiausia ploni, ilgi vabalai; suaugę individai minta augalų dulkelėmis. Lamiinae kai kurios rūšys laikomos pušynų pabaisa; gentis Saperda žaloja obelis ir avietes. Dauguma rūšių pasižymi ryškiai raudonomis spalvomis. *J.Dbr.*

Ilgelis kelių pailgos formos, apie 0,9 km ilgio ežerėlių vardas:

1. Alytaus aps. Varėnos vls. ež., greta Nedingės ež., 22 ha ploto, paviršius 126 m nuo j.l.;

2. Trakų aps. ir vls. ež., 3 km į r. nuo Trakų, 16 ha ploto, paviršius 150 m nuo j.l.; priklauso Galvės ež. baseinui;

3. Seinų aps. Vyžainio vls. ež., greta Šelmentėlio ež., 9 ha ploto; per jį teka Šelmenta, Šešupės deš. intakas; paviršius 174 m nuo j.l.

Ilgės, arba ilgys, -ių, duoklė, kasmetinis mokestis, pagalvis; ko davimas natūra, kalendos, dovanos (žąsys, vištos, linai, kiaušiniai ir kt.). Dabartinėje kalboje šis žodis beveik nebepažįstamas, bet seniau, matyt, buvo plačiai pažįstamas, nes iš šnekamosios liet. kalbos jis buvo patekęs ir į raštinės kalbą; pvz. 1680 Palangos vls. dokumentuose rašoma: jlgie alias podarki przy czynszu nietyłko w tuteyszey włosci, ali po wszystkich dzierzawach zwykli dawac hoyne (K. Jablonskis, Liet. žodžiai seniosios Lietuvos raštinių kalboje, 283 psl.). *P.S.*

Ilgesys nuotaika, atspindinti žmogaus nusiteikimą savo laikinės egzistencijos atžvilgiu. Būti laike yra lygu būti nenuveikiamoje būties ir nebūties įtampoje, nes tai, ką vadiname dabartimi, ateina iš nebūties ir neria į nebūtį. Savo dvasine egzistencija žmogus savotiškai sutelkia laiką, išlaikydamas tai, kas buvo, ir apspręsdamas tai, kas bus. Bet savuoju pasaulyje buvimu ir žmogus lieka palenktas bendrajam laiko dėsniui, pagal kurį visada aktualiai tėra tik dingstantis ‚dabar' momentas. Visada aktuali tėra dabartis, bet ji pati yra nuolatinis dingimas. Kaip tik todėl jokia dabartis negali žmogaus patenkinti: žmogus nori būti, ne praeiti. Čia yra pagrindas, iš kurio kyla i., kaip jausminis veržimasis iš dabarties. Iš vienos pusės i. kreipiasi į praeitį, siekdamas grąžinti, kas buvo brangaus, bet kas jau nepasiekiama ar tiesiog nebegrąžinama. Žinomas tėviškės i., išaugąs negalint grįžti į vietą, su kuria buvo giliausiai suaugta. Ilgesio kelia ir apskritai jaunystė, tiek pat brangi, kiek nebegrąžinama. Mūsų amžiuje ‚prarastojo laiko ieškojimu' ypačiai rūpinosi M. Proust savo to vardo romanų serijoje. Bendresne prasme visada buvo aktualus ‚aukso amžiaus' bei (krikščioniškąja prasme) ‚prarastojo rojaus' i. Iš antros pusės i. kreipiasi į ateitį. Ilgesiu remiasi visos vadinamosios ‚laimės' svajonės. Drauge i. yra pagrindu, žadinančiu kurti idealus ir jų siekti. Tai, ko viena prasme ilgimasi kaip idealios praeities, antra prasme siekiama kaip ateities uždavinio. Ilgesyje savo pagrindą turi visos utopijos. Nenuosaikiai išaugęs i. gali virsti bergždžiu svajoji-

mu (visvien, kur kreipiamu — praeitin ar ateitin), nukreipiančiu nuo dabarties uždavinių ir todėl kaip tik žmogų paverčiančiu pasyviu dabarties kentėtoju, likimo kaprizų blaškomu. Bet kiek i. sureliatyvina beatodairinį dabartin paskendimą, jis išsaugo žmogų nuo tokio paskendimo į kasdienybės rūpesčius, kuris būtų lygus žmogiškojo pašaukimo užmiršimui. I. kreipiasi į būties pilnatvę. Gi būties pilnatvė negali būti laike randama, jos vardas yra amžinybė. Savo metafiziniame pagrinde i. yra amžinybės, arba išganymo, ilgesys. *J.G.*

Ilgiai 1. žr. Grigaičiai; 2. ež., žr. Ilgis (15).

Ilgieji ežerai būdinga Lietuvos vietovaizdžio dalis. Jie sutinkami galinės morenos juostoje, kuri tęsiasi nuo Latgalos per Brėslaują, Zarasus, Uteną, Trakus, Alytų ir Suvalkus į Rytprūsius. Jie daugiausia lovio tipo, erozinės kilmės, tačiau yra ir užtvenktinių, kaip Svyris. Eroziniai ežerai pasižymi vingiuota forma, lyg didelių upių vagos, ir dideliais gyliais, ligi 40–60 m; užtvenktinių krantai tiesesni ir jie seklesni, 5–10 m gylio. I.e. pasižymi savo grožiu ir patogumu turistų kelionėms: ežeringoje š.r. srityje galima plaukti neišlipant iš laivelio po 30 km ir daugiau. Siauru ežeru saugiau plaukti, nekliudo vėjas ir bangos. Tokių ežerų ypatingai daug Suomijoje. Ir Lietuvoje keliolika ežerų išsiskiria ilgiu. Asveja (Dubingių ež.) turi 22,5 km ilgio, nors vienoje vietoje ji dirbtinai perskirta

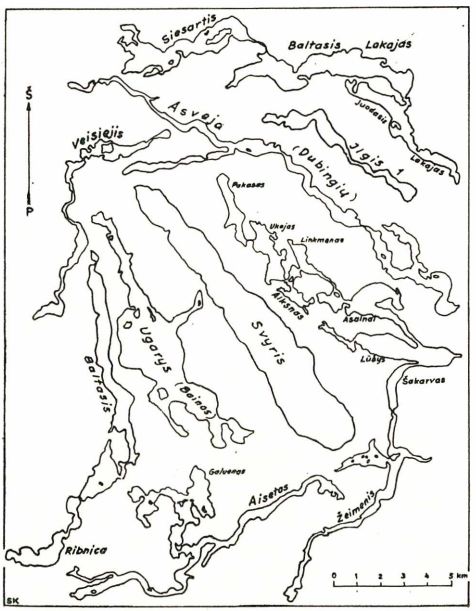

Ilgieji Lietuvos ežerai

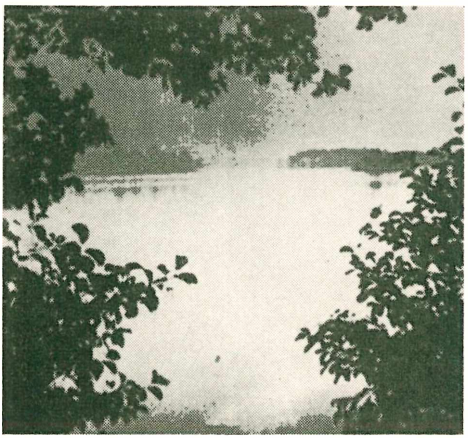

Viena grandis ilgiausios ežerų grandinės — Asalnų ežeras (Foto Stp. Kolupailos)

malūno užtvankos. Taip pat dirbtinė užtvara skiria Siesarčio ež. nuo Lakajų: kartu jų ilgis sudaro 20,6 km, vien Baltasis ir Juodasis Lakajai turi 14,0 km ištiso ilgio. Kitas garsus savo ilgiu yra Aiseto ež., 15,8 km ilgio. Du didieji ežerai — Svyris (Svieris) turi 14,2 km, Ugarys (Bainos) 12,8 km. Veisiejis, siauras Dzūkijos ež., vingiuoja 12,8 km, gretimieji Galadusis 10,6 km ir Ančia 9,2 km. Gardino aps. Baltasis ež. turi 12,6 km ilgio: pylimu ties Ežeronimis nuo jo atskirtas Ribnicos, arba Žuvinto ež.: drauge jie sudaro 17,6 km. Švenčionių aps. Žeimenis tęsiasi 12,1 km, bet su juo tiesiog surišta ištisa grandinė, beveik vienodo lygio: Pakasas (ties Kirdeikiais), Ukojas, Alksnas, Linkmenas, Asalnykštis, Asalnai, Lūšys, Šakarvas su Žeimeniu sudaro nepaprastai žavingą 29,2 km kelią, patogų baidare keliauti. Dar ilgesnis Brėslaujos ežerų labirintas, kur grandinė Snudas, Strustas, Balaitis, Voisas, Nespižius, Nendravas, Patiekas turi rekordinį 30,4 km ilgį. Kitų vingiuotų ežerų didžiausias ilgis yra: Sartų ež. 18,7 km, Vygrių ež. 18,5 km, Stirnių ež. 9,9 km, grandinė Galuonas 2 — Gilutis — Išnaras 12,0 km. Kiti ilgesni ežerai: Tauragnas su Labe 11,8 km, Čičirys su Dideja 11,6 km, Metas su Raspūda 8,7 km, Vilkokšnis 8,1 km, Sainas 7,3 km, Verys 7,2 km, Bolestas 6,2 km. Būdinga, kad skaitlingi Ilgiai, kurių Lietuvoje vien didesnių kaip 10 ha ploto priskaityta 34, nėra labai ilgi: jų ilgiausias tarp Daugų ir Varėnos vls. (Ilgis 1) teturi 7,5 km ilgio!

M. Eidrigonis, 500 km Lietuvos ežerais 1940; *A. Sabaliauskas,* Ežerais (N. Romuva 1937, 40 nr.); *A. Wisłocki,* Przez rzeki i jeziora Brasławszczyzny 1934; *E. Kolupailaitė,* Baidare per 35 ežerus (Ateitis 1937, 11–12 nr.); *S. Kolupaila,* Mūsų vandens keliai ²1938; (") Mūsų Suomija (N. Romuva 1932, 28/29 nr.). *S.K.*

Ilgynas 1. Utenos aps. Molėtų vls. ež., greta Želvo ež., 1,2 km ilgio, 22 ha ploto; paviršius 148 m nuo j.l.; per Graužio ir Vyrinto ež. priklauso Vyrintos (Šventosios, Neries) baseinui.

2. Utenos aps. Molėtų vls. ež., į r. nuo Durių ež., 1,2 km ilgio, 27,1 ha ploto; paviršius 148,5 m nuo j.l., gylis ligi 11,2 m, vid. 4,4 m; per Durių ež. priklauso Žeželbrės (Siesarties, Šventosios, Neries) baseinui.

Ilginis piūklas lentoms piauti. Visuotinai Lietuvoje i. išplinta tik XIX a. antroje pusėje, išstumdamas lentų skaldymo būdą.

Ilgis nuotolis tarp dviejų kraštutinių linijos, plokštumos, kūno taškų. Ilgio matai žr. Matai.

Ilgis (Ilgys, Ilgas, Ilgasis, Ilgiai, lenk. Długie, gudų Dolhe, Dolža) labai populiarus Lietuvos ežerų vardas, paprastai duodamas pailgos formos lovio tipo ežerams. Didesnių kaip 10 ha ploto jų priskaityta 34, dar yra smulkesnių. Sutrumpinimui, lentelėje duoti jų morfometriniai duomenys: L ilgis km, A plotas ha, paviršiaus altituda H m nuo j.l.; skyrium duotos žinios apie gylį. 1. Alytaus aps., 5 km į v. nuo Nedingės bžk.; teka Strauja, Nemuno intakas. 2. (Dluhe) Dunilovo aps., 14 km į r. nuo Plysos mst.; teka upelis į Sošo ež., Mniūtos (Dysnos) baseine. 3. Suvalkų aps., 6 km į š.r. nuo Augustavo mst., kitaip vad. Kaleitis; priklauso Augustavo perkaso baseinui. 4. Trakų aps., 1 km į š. nuo Kietaviškių mst.; per ež. teka Nemuno Strėva. 5. (Ilgas) Trakų aps., 7 km į p.r. nuo Semeliškių mst.; priklauso Strėvos aukštupio baseinui. 6. Kretingos aps., 2 km į p. nuo Beržoro bžk.; priklauso Platelių ež. grupei, Minijos Babrungo baseinui. 7. Brėslaujos aps. Bainos vls., 4 km į š.v. nuo Ugarių (Bainos); per Ugario ež. priklauso Drūkšės (Dysnos) baseinui. 8. Suvalkų aps., 2 km į p. v. nuo Krasnapolio mst.; per Grimzdo ež. priklauso Juodosios Ančios baseinui. 9. Suvalkų aps., 7 km į p.v. nuo Vygrių mst.; per Vygrių ež. priklauso Juodosios Ančios baseinui. 10. (gudų Dolža) Brėslaujos aps., 8 km į p. nuo Pastovio mst.; priklauso Medelos (Dysnos) baseinui. 11. (Ilgys) Zarasų aps., 3 km į š. nuo Imbrado bžk.; per gretimą Čičirio ež. priklauso Alūkstos (Dvietės, Daugavos) baseinui. 12. Ukmergės aps., 3 km į š.r. nuo Dubingių bžk.; per gretimą Žverno ež. priklauso Dubingės (Žeimenos, Neries) baseinui. 13. Alytaus aps. Daugų vls., 1 km į r. nuo Pivašiūnų bžk.; ryškaus ištako neturi, priskiriamas Dusmenos (Varėnės, Merkio) baseinui. 14. Zarasų aps. Smalvų vls., ties Aukštakalnio k., 7 km į p.r. nuo Zarasų mst.; priklauso Laukesos (Dauguvos) baseinui. 15. (Ilgiai, Ilgai) Brėslaujos (vėliau Zarasų) aps. Rimšės vls., į š. nuo Rimšės mst.; per Alksno ir Žilmo ež. priklauso Lašmens (Drūkšės, Dysnos) baseinui. 16. (Ilgys) Utenos aps. Daugailių vls., ties Antilgės k., 8 km į p.r. nuo Daugailių mst.; per Alksnio ir Ligajaus ež. priklauso Dusetos-Šventosios baseinui. 17. (Ilgasis) Ukmergės aps., 4 km į š.r. nuo Siesikų bžk.; priklauso Armonos (Šventosios) baseinui. 18. Seinų aps., ties Sadžiūnų k., 5 km į r. nuo Veisiejų mst.; ryškaus ištako neturi; per gretimus Samanio ir Snaiginio ež. priklauso Baltosios Ančios (Nemuno) baseinui. 19. Seinų aps., ties Ilgininkų k., 7 km į p.r. nuo Veisiejų mst.; per gretimus Dumblaičio, Dumblelio ir Bagažio ež. priklauso Baltosios Ančios baseinui. 20. (Ilgys) Utenos aps., ties Antalgės k., 8 km į v. nuo Utenos mst.; iš ež. teka Utenėlė, Vyžuonos (Šventosios) intakas. 21. Utenos aps. Tauragnų vls., ties Katlėrių k., 9 km į r. nuo Utenos mst.; priklauso Raudesos (Vyžuonos, Šventosios) baseinui. 22. (Ilgys) Gardino aps., 5 km į p.r. nuo Beržtų mst.; priklauso Birvos (Pyros, Katros, Nemuno) baseinui. 23. Švenčionių aps. Pabradės vls., 6 km į p.v. nuo Karkažiškių bžk., greta Vilniaus–Turmanto glžk. linijos; upelis teka į Žeimeną (Ne-

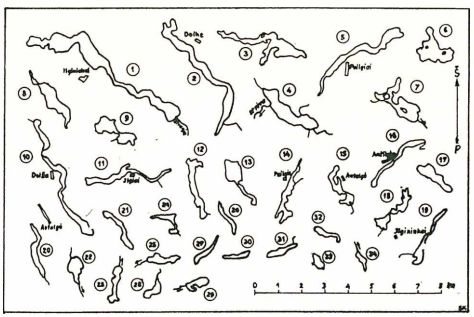

Ilgio vardo ežerai

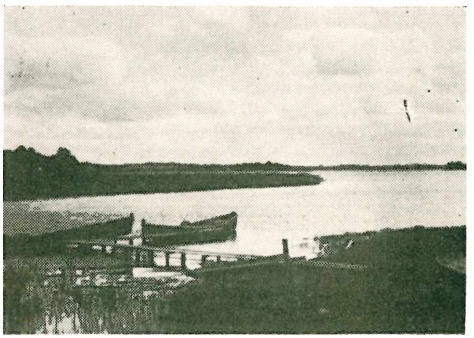

Ilgis ež. (11) Imbrado vls. ties Ilgių k. (Foto S. Kolupailos)

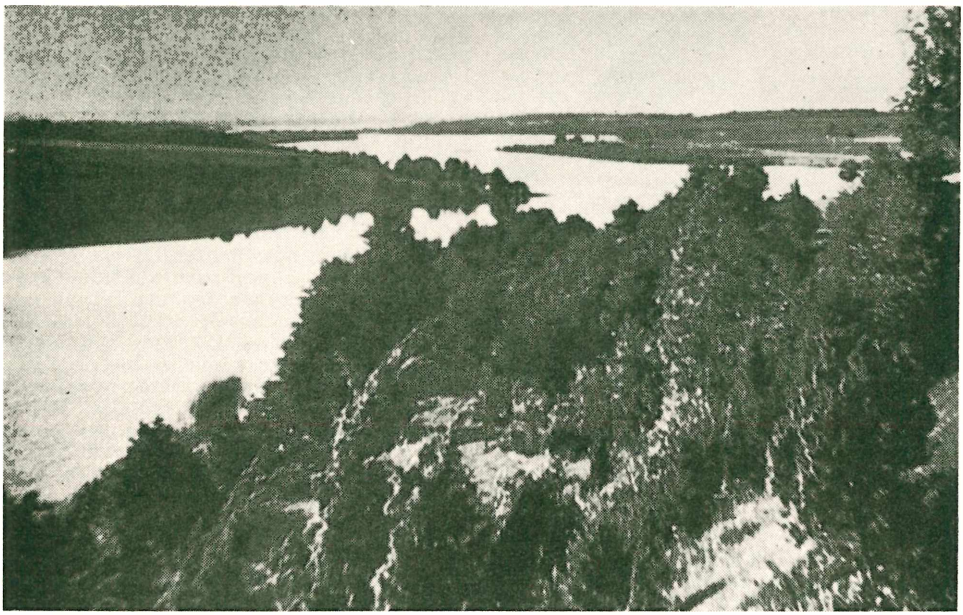

Ilgis ež. (1) ties Ilgininkų k. Foto S. Kolupailos

ries). 24. Utenos aps. Molėtų vls., ties Raupiškio k., 6 km į p. nuo Molėtų mst.; per gretimus Punto ir Bebruso ež. priklauso Siesarties (Šventosios) baseinui. 25. Telšių aps. Žarėnų vls., ties Kegų k., 6 km į r. nuo Žarėnų bžk.; per ež. teka Mava, Minijos aukštupys. 26. Rokiškio aps. Obelių vls., 1 km į p.r. nuo Aleksandravėlės bžk.; su gretimu Kumpuolio ež. priklauso Zalvės (Sartų ež., Šventosios) baseinui. 27. Gardino aps. Druskininkų vls., 7 km į r. nuo Druskininkų mst., į š. nuo Grūto ež.; priklauso Grūtos (Nemuno) baseinui. 28. Švenčionių aps., ties Gaidukų k., 9 km į š. nuo Švenčionių mst.; priklauso Kretonos (Žeimenos, Neries) baseinui. 29. Švenčionių aps., 1 km į š.r. nuo Ignalinos mstl., greta Vilniaus–Turmonto geležinkelio linijos; Laukinys jungia su Dringio ež., Žeimenos baseino. 30. Alytaus aps. Varėnos vls., 5 km į p.v. nuo Varėnos mst.; priklauso Derežnos (Merkio) baseinui. 31. Utenos aps., 5 km į p.v. nuo Labanoro bžk., į š.v. nuo Peršuokšno ež.; priklauso Luknos (Žeimenos, Neries) baseinui. 32. Zarasų aps., 3 km į š. nuo Dusetų mst.; per gretimą Sartų ež. priklauso Šventosios baseinui. 33. Zarasų aps. ir vls., 2 km į v. nuo Rusteikių k., p.r. Samavo ež. įlanka; priklauso Dusetos–Šventosios baseinui. 34. Švenčionių aps., ties Adomiškių k., 10 km į š.v. nuo Švenčionių mst.; per Švinto ež. priklauso Kretonos (Žeimenos) baseinui. Gylio matavimo duomenų teturime 5 ežerams: 1. mkm. 23,2 m, vid. 7,88 m; 4. mkm. 2,5 m, vid. 1,46 m; 6. mkm. 6,1 m, vid. 3,14 m; 7. mkm. 23,0 m, vid. 5,3 m; 24. mkm. 6,5 m, vid. 2,8 m.

Nr. ir artima vietovė	L km	A ha	H m
1. Nedingė	7,5	347	122
2. Plysa	6,5	175	171
3. Augustavas	4,2	148	124
4. Kietaviškės	2,8	140	83
5. Pailgiai	4,9	125	149
6. Beržoras	2,1	106	147
7. Baina	2,6	106	133
8. Krasnapolis	3,3	102	138
9. Vygriai	2,1	100	132
10. Pastovis	4,2	95	148
11. Imbradas	3,8	93	158
12. Dubingiai	2,7	85	149
13. Pivašiūnai	2,3	75	144
14. Aukštakalnis	3,0	74	151
15. Rimšė	2,4	64	146
16. Antilgė	3,2	55	159
17. Siesikai	1,8	55	78
18. Sadžiūnai	2,3	52	115
19. Ilgininkai	2,9	50	115
20. Antalgė	2,3	50	140
21. Katlėriai	2,1	45	170
22. Beržtai	1,3	44	121
23. Karkažiškiai	1,6	39	120
24. Raupiškis	1,7	34	152
25. Kegai	1,4	33	161
26. Aleksandravėlė	1,5	30	130
27. Druskininkai	1,6	28	109
28. Gaidukai	1,1	28	163
29. Ignalina	1,3	27	151

30. Varėna	1,2	25	111
31 Labanoras	1,3	24	150
32. Dusetos	1,3	20	103
33. Rusteikiai	0,8	19	151
34. Adomiškiai	0,8	14	204

K. Bieliukas, Ilgio ežero morfologija ir morfometrija (Kosmos 1935, 10/12 nr.); ('') Ilgio ir Kietaviškio ežerų morfologija ir morfometrija (Kosmos 1935, 10/12 nr.); ('') Platelių srities ežerų morfometrija (Gamta 1937, 3 nr.); *J. Kondracki,* Studia nad morfologią i hydrografią Pojezierza Braslawskiego (Przegląd Geograficzny 1938) *S.K.*

Ilgys ež., žr. Ilgis (11, 16, 20, 22).

Ilgmoliūgis paprastasis (Lagenaria vulgaris) agurkinių (Cucurbitaceae) šeimos tropikinių kraštų augalas. Vaisiai butelio pavidalo, sumedėjusiu apivaisiumi. Vartojami indams pasidaryti. Auginamas šiltuose kraštuose.

Ilgotis Tauragės aps. Šilalės vls. upelis, Jūros (Nemuno) kair. intakas, 9,7 km ilgio; teka į v., turi deš. intaką Neremą.

Ilgumà, geografinė žr. Geografinis ilgumas.

Ilgūnas 1. J o n a s (g. 1882 Vaivadiškių k., Žeimių vls., Kėdainių aps.). Baigęs Jonavos pradž. mokyklą, išvyko į Rusiją, ten pradžioje dirbo paprastu darbininku, vėliau ėmėsi mokslo ir 1910 baigė Petrapilyje prekybos institutą. 1912 grįžęs Lietuvon, Kaune tarnavo šv. Kazimiero d-joje ir dėstė komercinius dalykus Saulės d-jos kursuose. I pas. karo metu vėl atsidūręs Rusijoje ir iš ten 1918 pabaigoje grįžęs Lietuvon, 1919–20 tarnavo švietimo ministerijoje vyr. buhalteriu. Tometinio švietimo ministerio J. Tūbelio patariamas, 1920 I. Kaune įsteigė buhalterijos ir mašinraščio kursus, kurių vedėju jis liko ir tada, kai tie kursai vėliau buvo perimti švietimo ministerijos žinion. Drauge jis mokytojavo Kauno aukštesniojoje komercijos mokykloje ir 1922–27 joje ėjo inspektoriaus pareigas. I. parūpino vadovėlių: Buhalterijos vadovėlį 1922 (²1928), Komercijos aritmetikos vadovėlį 1923 (²1926), Komercijos korespondencijos vadovėlį 1924, Specialinės buhalterijos vadovėlį 1924, Buhalterijos uždavinyną 1927, Mašinraščio vadovėlį 1937. Pradžios mokyklai išl. elementorių Šviesą 1912 (³1918). Uolus laisvamanių veikėjas, išleidęs eilę laisvamanių brošiūrų: Kristus ir krikščionybė 1923, Šv. Tėvas Ryme 1925, Ar yra toks tikėjimas, be kurio žmogus negalėtų gyventi? 1930, Vienmarškinė vienuolė 1933, Uždegti laužai 1940. Be to, išl. Lietuvos valstybės ženklo kilmė 1938. Daug ką pasirašinėjo slapyvardžiu Vaivadiškietis. Likęs Lietuvoje.

2. M i k a s (g. 1911 Bebrininkų k., Pilviškių vls., Vilkaviškio aps.) laikraštininkas. 1929 baigė Rygiškių Jono gimn. Marijampolėje ir VDU studijavo teisę. Studijų pradžioje tarnavo Valstybės Kontrolėje, o vėliau dirbo spaudos darbą: Lietuvos Aido reporteriu ir redakcijos nariu, faktinuoju Savivaldybės žurnalo redaktoriumi, Darbo Rūmų leistojo Darbo redaktoriumi, vėliau redagavo savaitraštį Lietuviai. Kartų su P. Babicku parengė leidinį Lietuva vasarą. Likęs Lietuvoje. Išvežtas į Sibirą.

Ilgutis Trakų aps. ir vls. ež., 10 km į p. nuo Trakų mst., 1,0 km ilgio, 12 ha ploto; paviršius 140 m nuo j.l.; sujungtas su Alona, Luknos (Merkio) intaku.

Ilguva Šakių aps. Paežerėlių vls. dvaras ir iš jo kilęs bažnytkaimis, aukštame Nemuno kair. slėnio krante, tarp kitapus upės esančių Veliuonos ir Seredžiaus; 1923 buvo 32 sodybos su 122 gyv. Ąžuoliniai dvaro vieno aukšto rūmai pastatyti XVII a. ant Nemuno slėnio krašto, nuo kurio atsiveria puikūs reginiai į Nemuną. Nepriklausomybės laikais čia veikė vartotojų kooperatinė b-vė Ilguva ir II eilės pašto agentūra. Ilgametis klebonas Juozas Vyšniauskas daug dėjo pastangų pakelti I. apylinkių gyv. kultūrinį lygį ir ūkinę gerovę. 1933 XII — 1934 II čia Žemės Ūkio Rūmų namų pramonės skyrius buvo suorganizavęs moterims rankų darbų kursus. I. gimė ir gyveno akloji dainininkė Beatričė Grincevičiūtė. *A.B.*

I. buvo tipiškas Lietuvos XVII a. naujų palivarkų ir kaimų kūrimo pavyzdys. I. sodybų (kaimų) ir dvaro pradžia yra glaudžiai surišta su Hrincevičių (Grincevičių) gimine. Medininkų katedros prel. ir Veliuonos klebonas Liudvikas Talko-Ilgovskis Hrincevičius 1640 įsigijo abiem Nemuno pusėmis tuščius plotus ir ėmė steigti naujus kaimus. Kair. krante, kur Didžiosios Lietuvos K-tės vidaus kolonizacija Sūduvos dyroje (žr.) jau buvo pažengusi buvo įkurtas I. (Ilgów) kaimas su savininkui činšą mokančiais ir lažą einančiais baudžiauninkais, prirašytais prie naujai įsteigtų palivarkų I., Tvirbutų ir Misiūnų. Kurti naujus palivarkus su juos aptarnaujančiais valstiečiais ir didinti javų apsėjamus plotus, dėl pakilusio grūdų eksporto, tada buvo pelningiausia ūkio šaka.

I. įkūrėjas ant aukšto Nemuno kranto pasistatė dv., kuriame tik vasaromis gyvendavo. Mirdamas jis I. paliko Upytės seniūnui, sūnėnui Pranciškui Hrincevičiui. Šio sūnus Jonas persikėlė į I. pastoviai, ir ten 1766, kaip Veliuonos filijoje, pastatė bažnyčią. 1794 I. tapo atskira parapija. Perkūno sudegintą medinę bažnyčią 1814 atstatė Julijonas Hrincevičius. Toji giminė I. valdė iki I pas. karo (o dvaro centras buvo paliktas ir po jo). Tada čia gražioje gamtoje vasarodavo garsus lenkų muzikas Mlynarskis (m. 1936), padėjęs šioje apylinkėje, iš Seredžiaus sutiktam jaunuoliui St. Šimkui išeiti mokslus ir išaugti žymiu kompozitoriumi.

I. puošmena yra gražus Nykos (Nemuno intako) slėnys. Už poros km prie Nykos, kuri pavasariais smarkiai išsilieja, yra Misiūnų ir Panykio piliakalniai, tarnavę kitados kaip užtvara prieš kryžiuočių puolimus per Sūduvos dykros š. dalį į p. Žemaičius. Klaidingai buvo samprotauta XIX a., jog I. buvęs Henrikas Bavarietis pastatęs kryžiuočiams Bajerburgą (žr.).

J. Totoraitis, Sūduvos-Suvalkijos istorija 1938, 671–673; Słownik Geograficzny III, 266; *P. Tarasenka,* Lietuvos archeologijos medžiaga 1928; *J. Radziukynas,* Suvalkų rėdybos piliakalniai 1909. *Z.I.*

Ili Kazakstano upė, Balchašo ež. intakas; ją sudaro Kunges ir Tekes Sinkiange; nuo jų susijungimo I. turi 950 km ilgio, su Tekesu 1384 km; baseino plotas 131.500 km², vid. debitas 460 m³/sek. Žemupyje — dykumos, upės vaga — nendrių džiunglės; vidurupyje dalis vandens naudojama irigacijai.

Ilič Rusijos š. upė, Pečoros deš. intakas, 383 km ilgio; baseino plotas 17.000km².

Įlydis bet kuris elektros kiekis, susietas su kūno elektrinės būsenos pasikeitimu. Į. gali būti suteiktas kūnui arba atpalaiduotas iš kūno. Žr. Elektra.

Ilija Vileikos aps. upė, Neries kair. intakas, 81,6 km ilgio. Jos versmės sueina su Berezinos intako Hainos versmėmis; upė teka į š.v., padaro didelį vingį į p. pro Ilijos mst. ir grįžta į š. pro Viažinės mst.; įteka į Nerį žemiau Rabunės mst. Intakai: kair. Sližė, Myša, Vyprata, Bebra, Černiava, Udra, deš. Talva, Drazdelė, Cemenka. Žemupio kair. kranto gyventojai vadina upę Viažine pagal mst. vardą ir Viažinės upelį, Udros kair. intaką; laikant vyriausia upe Viažinę nuo jos versmių beveik stačiai į š., jos ilgis būtų 64,5 km, o Ilija būtų jos deš. intakas, 58 km ilgio. Vidurupio gyventojai vad. Udros žemupį Ribčina, nors kaimai tuo vardu yra Ilijos žemupyje: jie lyg taikytų Ribčinos vardą visai upei. K. Tiškevičius veikale Wilija i jej brzegi nurodė du Neries intakus—Rybczanka ir Wiazuć, nepaminėjęs Ilijos. Tuos vardus painioja daugelis autorių. I. baseino plotas ligi Udros 642, su Udra 1164, visas 1278 km². Vid. vandens debitas ligi Udros 4,5, žemiau Udros 8,0, prie žiočių 9,1 m³/sek. Upės kritimas 52 m, vid. 63 cm/km. Upė naudojama plukdymui. I. vardas artimas Vilijai, kurios debitus ji padidina 30%. *S.K.*

Ilija (lenk. Ilia) Vileikos aps. mstl., vls. centras, Ilijos upės (žr.) deš. krante, 30 km į r. nuo Vileikos. Gyventojų valsčiuje 1931 buvo 9251. I. katalikų bažnyčia statyta 1734, cerkvė 1818. I. valdė Radvilos, vėliau perėjo Sologubovų nuosavybėn. Sologubovai I. apylinkės miške buvo įsteigę didelę stiklo dirbtuvę.

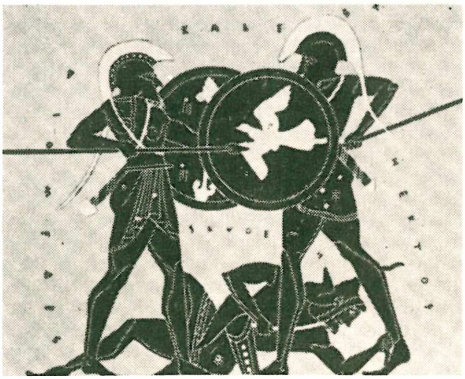

Ilijados didvyriai: Hektoras kovoja su Diomedu (iš graikų amforų)

Ilijada (gr. Ilias, -ados) graikų poema. I. ir Odisėja yra seniausi dideli epiniai graikų veikalai, kurie vieninteliai išliko ne atsitiktinai, bet kad buvo laikomi pranašiausi už visus kitus. Jų abiejų autoriumi, tiek senovės, tiek naujųjų laikų vyraujančia nuomone, buvęs Homeras, bent jis veikiausiai davęs galutinę formą.

Legendos apie Trojos užkariavimą, kilusios iš atsiminimų apie ankstesniųjų kartų dėl M. Azijos pajūrio kovas, kuriose ajoliečių didvyrio Achilo žygiai buvo jungiami su Mikėnų valdovų Atridų darbais, buvo ta vidurinio M. Azijos vakarų pakraščio ateivių joniečių iš įvairių elementų (tiek savo atsineštinio, tiek perimto iš ajoliečių bei kitų graikiškų kilčių padavimų lobyno) subrandinto epo medžiaga, kuria remdamasis genialusis poetas įspūdingiausius sakmės motyvus apjungęs apie vieną centrinį įvykį — Achilo pyktį, sukūrė vieningą, išskyrus Odisėją, neturintį sau lygaus pasaulinėje literatūroje epinį veikalą.

Trojos karas kilęs dėl to, kad Trojos karaliaus Priamo sūnus Paris pagrobęs gražiąją Heleną, Spartos karaliaus Menelajo žmoną. Menelajo brolis Agamemnonas vadovauja visų graikų valstybių kariuomenėms ir, keršydamas už Graikijos įžeidimą, jau dešimti metai laiko apsupęs Trojį.

I. vaizduoja ne visus dešimtį Trojos karo metų nuo graikų atvykimo iki Trojos sugriovimo, bet tik paskutiniųjų metų 51 dienos epizodą. Jau pirmojoje eilutėje, lyg veikalo antraštėje, kreipdamasis į mūzą, poetas savo tema nurodo ne kovą dėl Trojos, o Achilo pyktį. Nepaisant visokeriopų vaizduojamųjų paveikslų gausumo ir mūsų dėmesį patraukiančių vis naujų kovos nuotykių įvairumo, pagrindinė tema, Achilo rūstybė ir pragaištingos jo keršto pasekmės, niekada neišleidžiama iš akių. Net neužsiminęs apie karo padėtį, poetas

tuojau vaizduoja pykčio priežastį, ginčą dėl Achilui skirtojo grobio, belaisvės Briseidės, kurią jam paveržė Agamemnonas. Įsižeidęs Achilas pasišalina su savo mirmidonais iš kovos lauko ir meldžia savo motiną deivę Tetidę, kad išprašytų Zeusą atkeršyti Agamemnonui. Zeusas sutinka padėti trojiečiams, kol Achilas bus patenkintas. Apgautas Zeuso siųstojo sapno, Agamemnonas pradeda kovą. Menelajas dvikovoje įveikia Parį, savo žmonos grobuonį, bet jį nuo mirties apsaugo jo globėja deivė Afroditė. Kovoje pasižymi graikų didvyriai broliai Ajantai, Diomedas, Odisėjas, o iš trojiečių Hektoras, Enėjas ir kt. Matydamas saviškius pralaimint, Agamemnonas siunčia pas Achilą garsiausius karžygius ir žada jam grąžinti Briseidę, bet tasai neatlyžta. Tik kai trojiečiai, Hektoro vadovaujami, įsiveržė į graikų jūros stovyklą, Achilas vietoje savęs leidžia savo bičiuliui Patrokliui stoti kovon ir duoda jam net savo šarvus ir mirmidonus. Hektoras nukauna Patroklį ir paglemžia jo ginklus. Čia Achilas užsidega aistra atkeršyti už bičiulio mirtį ir susitaiko su Agamemnonu. Gavęs dieviškojo kalvio Hefesto pagamintą nuostabų skydą, jis stoja vėl kovon ir atkeršija už savo bičiulį, nukaudamas Hektorą ir vilkdamas per kovos lauką jo pirištą prie savo vežimo kūną. Iškilmingai palaidojęs Patroklį, Hektoro kūną palieka ‚šunims ir paukščiams draskyti'. Sujaudintas seno Priamo maldavimo, Achilas atiduoda jam sūnaus Hektoro lavoną. Nors teatvaizduota tik 51 diena, o pačių kautynių tik dvi, bet mes skaitydami jaučiamės pergyveną visą Trojos karą, nes labai vykusiai parinktas lemiamasis momentas. Hektoro mirtis nulemia apgultųjų trojiečių likimą.

Įtampa pasižymįs veikalo veiksmas apipintas daugybės epizodų, kuriais vaizduojamos kovos ir stovyklos gyvenimo aplinka. Išorinių ir išvidinių vyksmų vaizdingumui poetas vartoja gausybę puikių palyginimų, rodančių nepaprastą pastabumą ir švelnų įsijautimą į gamtą. Norėdamas išryškinti kurį paskirą bruožą, jis, naudodamasis epinio platumo laisve, dažnai sukuria ištisą sceną. Palyginimų gausumu I. praneša Odisėją net 4 kartus. Nepaprastas lakios poetinės vaizduotės sukurtų paveikslų įvairumas, natūralumas ir gyvumas daro I. nepalyginamai plastišką. Vaizduojamąjį asmenį poetas kartais taip betarpiškai prieš save mato, jog jis vartoja kreipimosi formą, kalbėdamas tiesiog į jį. Norėdamas, kad klausytojas kurį dalyką ypatingai gyvai vaizduotųsi, jis, kaip pvz. Achilo skydą, ne visą iš karto aprašo, bet rodo, kaip dalis po dalies atsiranda.

Žmonės ir dievai vaizduojami ne betarpiškai, bet jų veiksmais ir kalbomis, kurios pasižymi meistrišku dramatiškumu. Kartais mirtingųjų žmonių, kartais Olimpo aukštybėse arba jūros gelmėse gyvenančių dievų vaidinamos čia ramios, beveik idiliškos, čia audringai šėlstančios scenos pasižymi galingais kontrastais, davusiais stiprų impulsą vėlesnei poezijai. I. randame gilių minčių, bet dažnai ir linksmas humoras lydi gyvenimo kančias bei karo vargus. Poetas moka jautriai paliesti meilės ir neapykantos, džiaugsmo ir liūdesio, skausmo ir tylaus skundo stygas. Paskutiniame veikalo trečdaly nepaprastai subtiliai atvaizduotas laipsniškas Achilo nuotaikos keitimasis, o Priamo ir Achilo scena stipriausia ir giliausia pasaulinės literatūros vieta.

I. sąmoningai vaizduojama tolimoji praeitis. Tai rodo kad ir dažnai pasikartojąs posakis ‚kaip žmonės dabar kad yra'. Ši praeitis—tai Kretos-Mikėnų kultūros laikotarpis, kada achajai tebeviešpatavo Peloponese. Jai priklauso Mikėnų pilis, kur vokiečių mokslininkas Schliemannas kape rado auksinę dviem balandžiais papuoštą taurę, kuri visai atitinka I. (XI 632 sek.) aprašytąją Nestoro taurę. Achilo skydo ornamentika rodo gimininguma su Egipto ir netgi Kretos menu. Šios kultūros yra ir to paties Schliemanno atkastasis šeštasis (ne, kaip jis pats manė, antrasis) Hissarliko (Homero Trojos) klodas. I. herojai temokėjo vartoti tik primityvius rašto ženklus, nors iš Kretos įrašų aiškiai žinome, kad ne tik Mikėnų, bet jau ir Kretos kultūra pažino raštą. Tačiau archaizavimas nenuoseklus: I. XI 19 ss. Agamemnono šarvų aprašymas rodo VIII a., poeto gyvenamąjį laikmetį. Taip pat anachronizmu laikytinas šventyklų, o VI giesmėje net dievo paveikslo paminėjimas.

I., kaip ir Odisėja, suskirstyta pagal graikiškų raidžių skaičių į 24 maždaug lygias, po 500–800 eilučių knygas ne paties poeto, bet Aleksandrijos filologo Zenodoto 325–260. I. knygos žymimos paprastai didžiosiomis graikų raidėmis. Dėl I. metrikos žr. Hegzametras.

Veikalas išverstas į visas kultūringąsias kalbas. Renesanso laikais išverstas proza į lotynų k. G. Chapman 1611 ir A. Pope išvertė į anglų k. Žymiausias I. vertėjas į vokiečių k. — J. H. Voss 1793. I. lietuvių kalba apie du trečdalius išvertė hegzametru Odisėjos vertėjas J. Ralys, kitą dalį kun. P. Žadeikis, S. Čiurlionienė-Kymantaitė ir J. Talmantas 1930. Vertimą redagavo ir įvadą parašė V. Šilkarskis.

Tekstas: Monro et Allen, Homeri Opera ²1908; Ilias u. Odyssee v. P. v. d. Muehll 1946.

Robert, Studien zur Ilias 1901; *U. v. Wilamowitz-Moellendorff,* Die Ilias u. Homer ²1920; *C.*

M. Bowra, Tradition and Design in the Iliad 1930; *dr. Pr. Brenderis,* Homero Iliada (Židinys 1930. 11 nr.); *M. Račkauskas,* Šis tas apie Homero Ilijados red. (N. Romuva 1938, 23 nr.); *W. Schadewaldt,* Iliasstudien 1938; *P. Mazon,* Introduction à l'Iliade 1943; *E. Howald,* Der Dichter d. Ilias 1946; *P. von der Muehll,* Kritische Hypomnema zu Ilias 1953. *A. Rkš.*

Ilim Rytų Sibiro upė, Angaros deš. intakas, 600 km ilgio; baseino plotas 23.100 km^2.

Ilinis (lot. illinium) cheminis elementas, dabar dažniau vadinamas promečio (lot. promethium) vardu. Žr. Prometis.

Įlinkis 1. įlinkusi arba įdubusi paviršiaus dalis; įlinkimas, vingis; 2. statyboje pastato deformacija nuo apkrovimo. Trobesių lubos paprastai būna gluodytos ir nuo didelio į. jos pradėtų trūkinėti ir plyšti; tiltuose nuo perdidelio į. susidarytų pavojaus jausmas per jį važiuojant. Todėl statybinės normos paprastai nustato maksimalinius leistinus į., kurie yra išreiškiami santykiu su padengiamos angos ilgiu l, pvz. pastatams $1/_{300}$ l, tiltams $1/_{800}$ l dviatraminėms konstrukcijoms ir $1/_{300}$ l išsikišusiems galams. Yra daug įvairių būdų ir formulių į. skaičiuoti, tiek grafinių, tiek analitinių. Dažniausiai vartojami elastinių masių būdas, fiktyvinių vijų būdas, Williot-Mohro diagrama.

K. Vasiliauskas, Medžiagų atsparumas 1941; *G. Auger-K. Tramm,* Durchbiegungs - Ordinates für Einfeld- und Durchlaufende Träger 1953. *J.Vs.*

Ilinskiai rusų kilmės Lietuvos ir Lenkijos bajorų šeima, kurios keli nariai ėjo viešas pareigas Lietuvoje XVIII a. Juozas I. (1763–1844), kavalerijos inspektorius, po Lietuvos-Lenkijos padalijimų pasidarė Kotrynos II rūmininku, Povilo I laikais buvo slaptas caro patarėjas ir rusų senatorius. Turėjo savo rūmuose žymų meno kūrinių rinkinį. *K.Avž.*

Ilion 1. I., arba Ilios (gr.), Ilium (lot.), senasis Trojos (žr.) vardas. To vardo yra garsioji Homero poema Ilijada (žr.).

2. JAV New Yorko valstybės mst., prie Mohawk upės, 12 mylių į p.r. nuo Uticos; 9363 gyv. (1950). 1826 čia E. Remington įsteigė šaunamųjų ginklų gamyklą ir išrado jo vardu pavadintą šautuvą. 1874 ši įmonė pagamino pirmąją rašomąją mašinėlę. Rašomųjų bei skaičiavimo mašinėlių, ginklų ir amunicijos pramonė.

Ilirai tautų ir kilčių grupė, senovėje gyvenusių srityje nuo Adrijos jūros iki Dunojaus ir Po žiočių, ypačiai šių dienų Jugoslavijoje ir Albanijoje. Rytuose i. ribojosi su trakais, š.v. — su keltais. Prie i. priskiriami: venetai, mesapai, japigai, dalmatai, istrai ir kt. Anksčiau buvo manyta, kad ir albanai yra buvę i. palikuonys, tačiau dabar albanai priskiriami kitai indoeuropiečių kalbų grupei. I. kalbai pažinti daugiausia medžiagos suteikia vietovardžiai, asmenvardžiai ir įrašai. Iš jų sprendžiama, kad i. kalba yra buvusi indoeuropietiška ir priklausiusi sateminei grupei. Tik venetai priskiriami kentuminei grupei. Žodyne i. turi nemaža giminystės bruožų su trakų ir net baltų kalbomis. Amžių būvyje i. pateko didelėn keltų įtakon, vėliau suromanėjo, sugermanėjo ir suslavėjo.

Gražiausiai pasireiškė i. kultūra Hallstatto (žr.) laikotarpyje. Iš to meto turime puikaus darbo ginklų, papuošalų, žalvarinių indų su žmonių ir gyvulių figūromis ir kt. Mene jaučiama stipri Vidužemio jūros srities kultūrinė įtaka. V–IV a. pr. Kr. iliruose išplinta lateninė kultūra, kurios pasirodymas siejamas su keltų įsiveržimu į Balkanų pusiasalį. Romėnų laikotarpyje i., ypačiai venetai, vaidino tarpininko rolę ir gintaro prekyboje.

229–228 ir 219 pr. Kr. romėnai pradėjo užkariaujamuosius žygius Ilirijoje. Dalmatams atkritus nuo Ilirijos karalystės, romėnai nugalėjo ilirų karalių Gentijų ir 168–167 pr. Kr. čia įkūrė savo koloniją, kurią pavadino Ilirija (Illyricum). I a. pr. Kr. romėnai galutinai užėmė Iliriją. Ilgainiui didelė i. dalis buvo romanizuota. V a. po Kr. i. teritoriją užėmė vakariniai gotai, po to rytiniai gotai. VI a. viduryje į Iliriją įsibrovė slavai. 1809 Napoleonas organizavo Ilirijos provinciją kaip dalį Prancūzijos valdomos srities. 1816–49 Ilirijos provincija atiteko Austrijai.

H. Krahe, Die alten balkanillyrischen geograph. Namen 1925; (") Germanisch u. Illyrisch (Festschrift für Herman Hirt II 1936, 565–578); *J. Pokorny,* Zur Urgeschichte der Kelten und Illyrier 1938; *W. Borgeaud,* Les Illyriens en Grèce et en Italie 1943. *J.P.*

Ilirizmas tautinio ir kultūrinio atgimimo kroatų sąjūdis 1830–50, Jan Kollárs įtakoje kovojęs už pietinių slavų (ilirų) vienybę. Sąjūdžio vadu buvo L. Gaj, o jo šalininkai save vadino ilirais. Jie prisidėjo sukurti vieningai serbų-kroatų literatūrinei kalbai ir padėjo pagrindus moderniajai kroatų literatūrai.

Iliuminacija (lot. illuminatio ‚apšvietimas') 1. f i z i k o j e specialus apšvietimas kokiam daiktui ar pastatui tamsoje išryškinti, išskirti iš aplinkos. Tiesioginė i., kada pats šviesos šaltinis (lempos) žiūrovo yra matomas ir panaudojamas tam tikram piešiniui sudaryti ar tam tikriems kontūrams išryškinti. Netiesioginė i., kada pats šviesos šaltinis žiūrovui nematomas, tiktai jo stipriai apšviečiamas daiktas ar pastatas aštriai išskiriamas tamsioje aplinkoje. *P. Dr.*

2. F i l o s o f i j o j e i. teorijomis vadinamos įvairios pažinimo teorijos, teikiančios svarbiausią vaidmenį pažinime šviesai. Senovės ir viduramžių filosofų įsitikinimu, daiktus matome tik todėl, kad pati mūsų akis šviečia, kad iš jos šviesa

spinduliuoja. Pagal tai, ir dvasinis pažinimas suprantamas kaip apšvietimas, o pažinimo galia — kaip šviesa. Šv. Tomui Akviniečiui ši šviesa yra natūrali prigimtojo proto šviesa (lumen naturale), turima vad. intellectus agens, kuris iš juslinių vaizdų išskiria daikto esmę.

Pagal augustiniškai – pranciškoniškąją pažinimo teoriją, aukštesnėms dvasinėms tiesoms pažinti reikalinga ypatinga antgamtinė dieviška šviesa, savo versmę turinti betarpiškai iš paties Dievo, kuris apšviečia žmogaus proto gelmes ir ten esančias amžinas idėjas. Iš čia garsioji šv. Augustino formulė: cognoscere omnia in Deo — viską pažinti Dievuje. Pranciškonai šią augustinišką pažinimo teoriją dar papildė šv. Pranciškaus meilės mistika.

Svarbią reikšmę ši i. teorija turi mistikai, kuri prileidžia ypatingą, be sąvokų tarpininkavimo, tiesioginį Dievo pažinimą. Šis pažinimas vyksta ne protu, bet skirtinga sielos galia, kurią mistikai vadina scintilla animae, ‚sielos žiburiu'. Jei Dievas mums, kaip sako šv. Augustinas, yra arčiau negu mes patys sau, jis turi būti sielos gelmėse betarpiškai patiriamas. Tačiau pagal teologinę mistikos sampratą, betarpiškas Dievo pažinimas galimas tik antgamtiniu paties Dievo veikimu į sielą per malonę. Bet ir čia pažįstamas tik Dievo veikimas, o ne Dievo esmė, kuri prieinama palaimintajai vizijai.

I. teorija stipriai veikė ir religinį gyvenimą. Remdamasis Jono evangelijos žodžiu apie ‚tikrąją šviesą, kuri apšviečia kiekvieną žmogų, ateinantį į šį pasaulį', G. Fox (žr.) ir jo sekėjai kvekeriai šią šviesą padarė vieninteliu religijos šaltiniu, atmesdami visas išganymo institucijas (bažnyčias) bei išganymo priemones (sakramentus) ir pripažindami tik betarpišką Dievo veikimą į kiekvieno žmogaus sielą. Religinis subjektyvizmas čia yra nuosekliai iki galo išvestas.

I. mintis per senovės ir viduramžių filosofus bei mistikus veikia filosofinį bei religinį gyvenimą iki pat mūsų laikų. Moderniosios intuityvinės Husserlio, Bergsono ir Schelerio pažinimo teorijos yra senųjų i. teorijų pritaikymas naujųjų laikų mąstysenai.

M. Grabmann, Der göttl. Grund menschlicher Wahrheitserkenntnis 1924; *B. A. Luykx,* Die Erkenntnislehre Bonaventuras 1923. *A.Blt.*

Iliuminatai 1776 Ingolstadte A. Weishaupto įkurto i. (‚apšviestųjų') ordino nariai. Šis ordinas, susirišęs su masonais, savo tikslu laikė racionalistiškai suprastos ‚apšvietos' visuomenėje skatinimą. Be kitų, jam priklausė Goethe ir Herderis. 1784 Bavarijoje uždraustas, pop. Pijaus VI 1885 pasmerktas, jis buvo atgaivintas Berlyne 1896 ir Vienoje 1922.

E. Lennhof, Politische Geheimbunde 1931.

Iliuminatorius (lot.) rankraštinių knygų tapytojas, iliustratorius. Ankstyvaisiais viduramžiais rankraštinę knygą rašė ir iliustravo tas pats asmuo, paprastai vienuolis. Nuo XIII a. pradedama skirti ‚rašytoją' (lot. librarius arba scriptor) nuo i. (lot. illuminator arba paginator). Ši išskyra susieta su pasauliečių i. atsiradimu Paryžiuje, kiek vėliau Flamuose ir kitur. Iš pradžių i. su ‚rašytojais' sudarė bendrą cechą. Atskiras i. cechas Paryžiuje įsisteigė 1383. Priešingai anoniminiam vienuolių iliustravimo darbui, i. pavardžių žinoma gana daug, Paryžiuje jau nuo XIII ir XIV a. Burgundijoje XV a. pradžioje garsėja visa eilė žymių flamų i.: A. Beauneveu, Jacquemart de Hesdin, J. Coene, Broliai iš Limburgo ir kt.; jų keliais eina prancūzai, kaip J. Bourdichon ir karališkasis i. J. Fouquet. Pradėjus nuo XV a. vidurio knygas spausdinti, i. dirba ir prie spausdintos knygos puošimo, piešdami inicialus ir ornamentus paraštėse. Pirmykščio iliustravimo vietoje i. amatas virsta vis labiau ornamentavimu, dailinimu. Didikams mėgstant puošnią knygą, i. dar ir XVI a. turi darbo. Jų puošiami taip pat įvairūs iškilmingi dokumentai. I. cechas Prancūzijoje tebuvo uždarytas D. revoliucijos metu, bet i. būta ir vėliau. I. darbų pobūdis aiškiai skiriasi nuo ankstyvesnės viduramžių knygų tapybos savo gyvu natūralizmu ir prabangiu, virtuoziškai atliktu puošnumu, bet neturinčiu didesnio raiškumo ir jėgos. I. sąvoka pirmoje eilėje riština su Prancūzijos bei Flamų vėlyvosios gotikos bei renesanso tapyba knygose (žr. Iliustracija). *P.Rkl.*

Ylius 1. smaili geležis, kalama į lazdos galą, kitur — skylėms pradeginti virbalas; 2. ilga kartis, su geležiniu kabliu ir badikline atšaka, gaisro metu vartojama sienoms griauti. XIX a. gale rusų administracijos buvo įsakyta y. turėti kiekvienoje vienkieminėje sodyboje ir po kelis kaimuose.

Iliustracija (iš lot. illustrare ‚apšviesti') aiškus pavyzdys. Mene ir archeologijoje i.

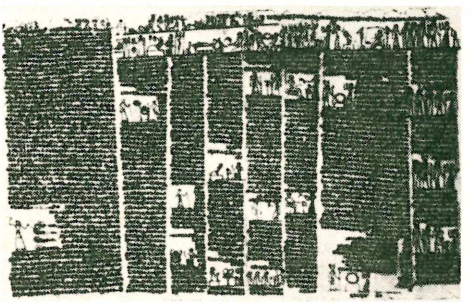

Egipto ‚Mirusiųjų Knygos' papiruso rotula

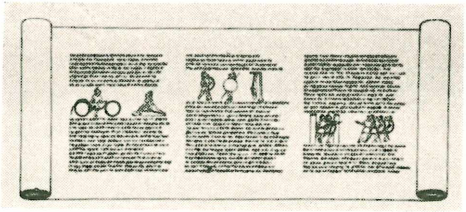

Homero Ilijados rotulos rekonstrukcija pagal K. Weitzmanną

reiškia bet kurios literatūrinės temos (mito, legendos, istorinio pasakojimo, mokslinio dalyko) vaizdavimą piešinyje, tapyboje bei skulptūroje. Šia bendriausia prasme i. yra priešprieša dekoracijai, arba grynai puošiamajai meno funkcijai, nes i. ryšys su pasakojimu yra pirminis ir esminis, tuo tarpu i. dekoratyvumas tėra antrinis, vėliau atsiradęs i. meno rezultatas. I. vystymasis buvo glaudžiai susietas su rašto paminklais, gi monumentaliame bei pritaikomajame mene i. dažniausiai tebuvo raštų i. atspindys. Todėl visų pirma i. suprantama kaip paveikslinės dalys raštuose ir knygose, išryškinančios jų turinį. Platesnė sąvoka prie knygų i. priskaito ir ornamentus, kurie, pertraukdami teksto monotoniją, pagyvina knygos puslapius. Tikroji i. gali nuo teksto nutolti, prarasti savo iliustracinį pobūdį ir eiti ornamento pareigas, ir priešingai, ornamentai knygoje gali priimti iliustracinių bruožų. Pati i. gali daugiau ar mažiau imituoti tikrovę ir turėti daugiau ar mažiau gilią išraišką. I. istorija rodo labai įvairų šių pradų santykiavimą.

I. dalijama į dvi dideles sritis: a. rankraštinės knygos (rankraščių) i., atliekama kartu su ranka parašytu tekstu, kaip originali tapyba ar piešinys knygoje (vad. taip pat ‚iliuminacija', žr. Iliuminatoriai; kitaip ‚knygų' arba ‚miniatiūrų tapyba', žr. Miniatiūra). Rankraštinės i. istorija tęsiasi nuo seniausių laikų iki spausdintos knygos įsigalėjimo XVI a. b. Spausdintos knygos i., arba i. siauriausia prasme, pagaminama grafikos technikomis (medžio ar vario raižiniu, ofortu, litografija, fotomechaniškos reprodukcijos technikomis) ir galima atspausdinti, kaip ir pati knyga, didesniu kiekiu. Spausdintos knygos i. istorija prasideda XV a. su spaudos išradimu ir siekia mūsų dienas; ji dalinai sutampa su grafikos istorija, išskiriant knygos nepriklausomą grafikos kūrybą. Specialias temas sudaro atskirų mokslų i.

1. Rankraščių i. yra ilgo vystymosi vaisius, kurio šaknys siekia senovės Rytus. Tekstinė i. susiformavo iliustruotose papiruso rotulose (žr.), kurios Egipte žinomos jau II tūkstantmety pr. Kr. (Mirusiųjų Knygos). Tolimesnei raidai didžiai reikšminga buvo graikų helenizmo (Aleksandrijos) nuo IV a. pr. Kr. bei romėnų epochos papiruso rotulų i., iš Egipto iliustruotų rotulų gavusi esmingų impulsų. Seniausia gr. iliustruota rotula yra išlikusi iš I–II a. pr. Kr. (Eudokso astronomijos tekstas Paryžiuje). Pora kitų fragmentų yra iš II a. po Kr. ir vėlesnio laiko. Jų i. yra įterptos į tekstą, savo forma jam subordinuotos, ir neturi aprėmavimo (‚papiruso i. stilius'). Panašaus pobūdžio turėjo būti iliustruotos poezijos veikalų rotulos, kurių rekonstrukciją bandė K. Weitzmann. Dėl medžiagos nepatvarumo gr. iliustruotų rotulų labai mažai išliko, bet jų gausų buvimą liudija daug duomenų.

Pagrindinius i. metodus, pasireiškusius senovės graikų i., galima atpažinti gausiai išlikusių vazų tapyboje, metalinių indų bei sarkofagų reljefuose, taip pat freskose ir mozaikose. Pats seniausias simultaninis metodas, kuris pasirodo VI a. pr. Kr. vazų tapyboje, vaizduoja kelis įvairiose vietose ir ne tuo pačiu laiku vykusius pasakojimo momentus dar vienoje scenoje, nekreipdamas dėmesio į vietos ir laiko vienumą. Nuo V a. pr. Kr. vazų tapyboje sutinkamas monoscenis metodas vaizduoja jau tik vieną veiksmo momentą vienoje scenoje, duodamas daugiau individualių stituacijos bruožų; jis atsirado gr. klasikinės dramos įtakoje. Trečiasis ciklinis metodas vaizduoja kiekvieną tolimesnę pasakojimo fazę atskira scena, pakartodamas jos veikėjus ir išlaikydamas vietos ir laiko vienumą. Šį principą jau atspindi fenikiečių sidabrinės lėkštės reljefas iš VII a. pr. Kr., o gr. seniausias pvz. yra iš III–IV a. pr. Kr. vad. Homerų Taurių reljefai (Berlyne). Nėra abejonės, kad jų ciklinė i. buvo paskolinta iš papiruso rotulų i. Jei Egipto ciklų i.

Vatikano Vergilijaus pergamentinis kodeksas ((IV–V a.)

Iliustracija

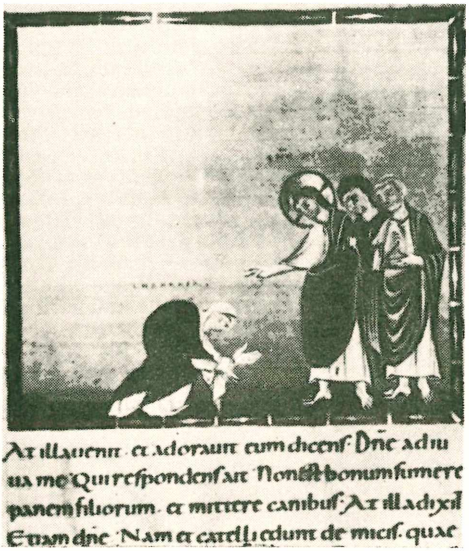

Codex Egberti, Evangelijų knyga
(Reichenau, apie 980)

buvo dar gana abstrakti, graikai, pasisavinę šį metodą, i. davė dramatiškumą ir veiksmo vienumą.

Vėlesnė pergamentinių k o d e k s ų (žr.) i. (pas romėnus ir kt.), kurių pradžia siekia II a. po Kr., perima ir taiko rotuloje išvystytą ciklinį i. metodą. Kodekse i. vis labiau izoliuojasi nuo teksto; prisitaikydama prie lapo formos, ji priima keturkampį aprėmavimą, o i. užėmus visą kodekso lapą, buvęs ciklas galutinai subyra į atskiras nuo teksto nepriklausomas i., gauna perspektyvos ir aplinkos elementų ir vystosi savitu formaliniu dėsningumu (‚kodekso i. stilius'). Seniausių dar antikei priklausančių iliustruotų kodeksų išliko taip pat vos keletas (Iliada Milane iš III–V a., Vergilijus Vatikane iš IV –V a., gi Itala-Fragmentai iš IV a. yra jau krikščioniškas tekstas antikinėje formoje).

Neskaitant nedidelio skaičiaus išlikusių antikės iliustruotų rankraščių Europoje, visus kitus paliko krikščioniškieji v i d u r a m ž i a i, pradedant VI a. Didelę pagarbą Šv. Raštui viduramžių žmogus išreiškė jo meniniu apipavidalinimu ir, siekdamas antgamtiškumą jungti su žemiškuoju buvimu, apskritai religinės i. kūrimu. Biblijos, evangelijos, apokalipsės, psalmynai, choralų knygos, šventųjų gyvenimai, pamokslai, rečiau didaktiniai, mokslininiai bei istoriniai raštai viduramžiais gavo įvairios apimties i. ciklus. Gausiai išlikę B i z a n t i j o s iliustruoti kodeksų rankraščiai tęsia antikės i. tradicijas. Vieni bizantiški rankraščiai naudoja aprėmuotas kodekso tipo i. (pvz. Psalmynas ‚cod. gr. 139' Paryžiuje iš X a.), kiti turi neaprėmuotus i. ciklus, kurie, sujungti į frizus, iliustruoja smulkiai pasakojimo fazes, kaip buvo įprasta iliustruotoje rotuloje (seniausias pvz. Genezis Vienoje iš V–VI a.; be to, yra išlikusi viena iliustruota gr. pergamentinė rotula 10 m ilgio, vad. Il Rotulo di Giosue Vatikane, datuojama tarp V ir X a.). Labai būdingos į tekstą cikliškais frizais tarp eilučių įterptos smulkios i. evangeliaruose ‚cod. gr. 74' Paryžiuje ir ‚cod. Plut. VI 23' Florencijoje iš XI–XII a. Sirijos koděksuose sutinkama panaši smulki marginalinė i. forma, nors 586 vienuolio Rabulos rašytas siriškas evangeliaras Florencijoje rodo taip pat aprėmuotas scenas. Rytų tipo krikščioniškos rankraštinės i. paminklų paliko Egipto koptai ir Armėnija.

Dekoratyvumas antikės i. buvo svetimas, griežtai iliustracinė buvo taip pat Bizantijos knygų tapyba, neskaitant dar labai santūrios rėmelių, kanonų lentelių ir kt. ornamentikos ir auksinio fono. Priešingai, V a k a r u o s e viduramžių rankraštinės i. mene išbujoja dekoratyvinis pradas, apspręsdamas vėlesnę i., kaip knygos puošimo, sąvoką. Jau ankstyviausioje žemyno (Italijos, Merovingų Frankų) ir ypač salų (Airijos ir Anglijos) rankraščių tapyboje VII–VIII a. abstraktinė ir nerami ornamentika, pvz. inicialuose (žr.), pradeda nustelbti net patį tekstą (Book of Kells, Book of Durrow Dubline). IX–X a. karolingų rankraštinėje i. (stiprioje Bizantijos i. įtakoje) stengiamasi grįžti prie antikinės sceninės ir veikiančių figūrų i. Vyrauja rėmuota kodeksų tipo i., apimanti dalį ar visą puslapį; pasitaiko taip pat papiruso tipo ciklo frizai keliomis eilėmis, bet taip pat aprėmuoti. Mėgstamas i. motyvas yra 4 evangelistai, vėliau ir istorinės scenos bei simbolinės kompozicijos. Sceninės i. sąveika su ornamentalumu ir ekspresyvumu nulems V. Europos i. vystymąsi, kurio fazių tikslų stebėjimą leidžia nuo X a. išlikusi jau labai gausi medžiaga. I. kartu su rankraštine knyga iš pradžių buvo gaminama beveik be išimties vienuolyno raštinėje (scriptorium) pačių vienuolių, kurių pavardės žinomos tik retais atvejais. Kiekviena raštinė išvystė savo i. stilių, savo tapybos mokyklą. Daugumas šių mokyklų buvo tarp Seine ir Reino. Jau karolingų epochoje žymus iliustruotų rankraščių gaminimo centras buvo Reims (Utrechto Psalmynas iš IX a. ir kt. vad. Rūmų-Mokyklos rankraščiai), taip pat Tours, St. Denis, St. Gallen ir Reino kraštų (vad. Ada) mokyklos. Apie 1000 garsėja Reichenau Bodeno ežero salos vienuolyno raštinė su aukštos ko-

kybės raiškių judesių, labai darnia scenine i. (Egberto Kodeksas Triere, Bambergo Apokalipsė ir kt.). Reichenau rankraščiai puikiai reprezentuoja Otonų epochą. Jiems gimininga Triero ir Echternacho raštinė (Codex Aureus Escoriale ir Gothoje XI a.). Anglijoje nuo X a. Winchesterio mokykloje vystoma vibruojančios paišybinės linijos stilius (Benedictionale Aethewold X a.); energingai ištęstų kreivių pamėgimas būdingas ir XII a. Anglijos i. (Lambeth-Palace Biblija). Iliustruotais rankraščiais turtingi Š. Prancūzijos kanalo pakraščių vienuolynai XI–XII a., kaip St. Omer, St. Amand (Vita S. Amandi). Limoges mokykloje i. savo magišku didingumu ir formų geometriškumu sudaro paralelę prancūzų romanikos skulptūrai (Limoges Sakramentaras XII a.). Įdomią rankraštinę i. turėjo P. Italija (Exsultet rotulos XI–XII a.) ir Ispanija su fantastiškomis Beato Apokalipsės Komentarų i., kurių išlikę virš 100 nuo IX iki XIII a.

Gotikos priešaušry XII–XIII a. daugelyje mokyklų rankraščių i. pasireiškia nauja Bizantijos sekimo srovė, tiek atskirais motyvais, tiek gaivesniu natūralumu figūros vaizdavime, pvz. Tiuringijos–Saksonijos, Salzburgo mokyklose, Elzase (Hortus Deliciarum) ir kt. XIII a. pirmauja Paryžiaus iliuminatoriai pasauliečiai. Čia pražysta dekoratyvi gotinė i., gavusi įtakos iš Anglijos linijinio i. stiliaus (Šv. Liudviko Psalmynas apie 1220). Žymi dalis gotikos ikonografijos naujovių turi pradžią rankraščių i. XIV a. gotikos rankraščiai siekia tekstą, i. ir ornamentą sujungti į vieną gražų puslapį, bet vėliau ši darna išnyksta. Šalia puošnaus rankraščio, XIII–XIV a. atsiranda ir pigi knyga su plunksna pieštomis i. Apie 1400 flamų iliuminatoriai Burgundijoj pirmieji į rankraštinę i. įveda tikrą peisažą ir gamtos motyvus (A. Beaunneveau, J. de Hesdin, J. Coene, Broliai iš Limburgo ir kt.). Jų turtingai iliustruotos maldaknygės (‚Livres d'heures'), mėgstamos didikų, padaro didelę įtaką Prancūzijos i. menui. Vis daugiau iliustruojami ir pasaulietinio turinio rankraščiai (Les Faits et Gestes d'Alexandre le Grand 1468). Ornamentika, gavusi natūralumo ir gyvumo (žydinčių gėlių pynės su vabalais ir drugeliais), užkariauja vėlyvosios gotikos knygų paraštes ir inicialus, slopina tekstą. Šis menas Italijoje jungiasi su humanistų pamėgtais motyvais (gemos, vazos, putai, kaukės), o pačių i. scenos dabar veikiamos naujosios monumentalinės tapybos laimėjimų. Italų i. specialistų jau nuo XIV a. žinoma visa eilė. Kodeksų puošimo menas žydi Milane, Ferraroje, Florencijoje (Don Lorenzo Monaco). Renesanso rankraštinės i. puikus pavyzdys yra Urbino Biblija 1476. 1490

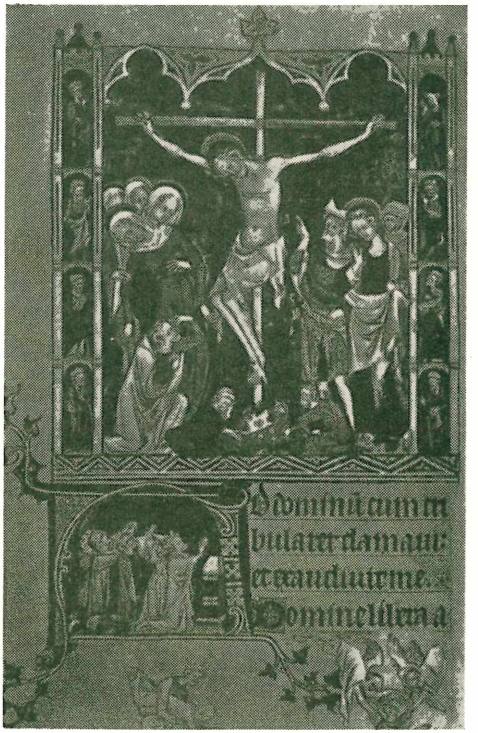

Queen Mary Psalmynas (XIV a. pradžia)

Botticelli pradėjo Dantės Divina Commedia i., bet 1493 mirus užsakytojui Lorenzo Medici nebaigė (liko 96 piešiniai Berlyne ir Vatikane). Prašmatnus rankraštinės knygos puošimas XV a. buvo virtęs mada: išradus spaudą, dar ilgą laiką humanistai ir didikai teikė pirmenybę iliuminuotoms ir ranka rašytoms knygoms, kurių esama ir iš antros XVI a. pusės. Vėliau ranka atliktų i. pasitaiko tik išimtinais atvejais (alchemistų raštuose, kariškų paslapčių knygose, botanikos atlasuose). Už krikščioniškojo pasaulio ribų rankraštinę i. turėjo islamo kraštai (nuo XII a.), kur iliustruojami buvo daugiau poezijos veikalai, ypač Persijoje (XV–XVII a.), taip pat Indijoje.

Paskutinių dviejų amžių bėgyje daugumas iliustruotų rankraščių pateko iš vienuolynų į viešąsias bibliotekas. Turtingiausius rinkinius turi Vatikano ir Paryžiaus Nacionalinė bibliotekos, taip pat Florencijos Laurentiana, Pierpont Morgan Library New Yorke ir Müncheno Bavarijos valstybinė biblioteka. Kiekviena iliustruota rankraštinė knyga, būdama unikumas ir dėl savo meninės vertės, sudaro bibliotekų turto brangiausią dalį. Jų ištyrimas priklauso specialiai meno istori-

jos šakai, artimai bibliotekos ir rankraščių mokslui. Nemažas skaičius iliustruotų rankraščių yra tiksliai aprašyti ir aprašymai kartu su reprodukcijomis, dabar spalvotomis, išleisti.

Antikė: *C. Robert,* Bild und Lied 1881; *W. Ritter von Hartel u. F. Wickhoff,* Wiener Genesis 1895; *Th. Birt,* Die Buchrolle in der Kunst 1907; *H. Gerstinger,* Die griechische Buchmalerei 1926; *K. Weitzmann,* I. in Roll and Codex 1947. Viduramžiai (bendri veikalai): *M. P. Martin,* Les peintres de manuscrits et la miniature en France 1909; (") Les joyaux de l'enluminure à la Bibl. Nat. de Paris 1928; *P. d'Ancona,* La miniature italienne du X-e au XVI-e s. 1925; *A. Goldschmidt,* Deutsche Buchmalerei 1928; *J. D. Bordona,* Die spanische Buchmalerei vom VII bis XVII Jh. 1930; *K. Weitzmann,* Byzantinische Buchmalerei des IX und X Jh. 1935. Ankstyvieji viduramžiai: *E. H. Zimmermann,* Vorkarolingische Miniaturen 1916; *A. Boinet,* La miniature carolingienne 1920; *H. Wölfflin,* Die Bamberger Apokalypse 1921; *E. G. Millar,* English Illuminated Manuscripts from the X to the XIII Centuries 1926; *J. Ebersolt,* La miniature byzantine 1926; *A. Boecker,* Abendländische Miniaturen bis zum Ausgang der romanischen Zeit 1930. Gotika ir renesansas: *G. Graf von Vitztum,* Die Pariser Miniatur-Malerei 1907; *F. Lyna,* De vlaamsche miniatur van 1200 tot 1530, 1933; *F. Durrieu,* La miniature flamande au temps de la cour de Bourgogne 1927; *E. G. Millar,* English Illuminated Manuscripts of the XIV and XV Centuries 1928; *A. Blum et Ph. Lauer,* La miniature française au XV-e et XVI-e s. 1930; *H. Swarzenski,* Die lat. illuminierten Handschriften des XIII Jh. in den Ländern am Rhein, Main, Donau 1936.

2. Spausdintų knygų i. Jau apie 1430 Niderlanduose ir Vokietijoje pasirodo populiaraus turinio knygos (Biblia pauperum, Ars moriendi, Speculum humanae salvationis), kurių i. ir nedaug teksto buvo atspausdintos nuo vienos ir tos pačios lentos (anopistografinė knyga, ag. block-books). Pirmosios tipografiniu būdu atspausdintos knygos, pvz. didžioji Gutenbergo 1453–55 Biblija, i. dar neturėjo. Seniausia iliustruota spausdinta knyga yra 1460–61 pas A. Pfisterį Bamberge pasirodęs Der Edelstein, bet tik 1471 J. Zainer Augsburge pradėjo tekstą ir i. kartu spausdinti. Tos ankstyvosios XV a. i., nežinomų amatininkų rėžtos medyje, savo storais kontūrais, naiviomis nuoširdžiomis formomis ir raiškiu monumentalumu puikiai derinasi su vėlyvosios gotikos spausdintos fraktūros tekstu ir sudaro nemažos dekoratyvinės vertės darnią vienumą. Eilė iliustruotų knygų pasirodo Mainze, Ulme, Augsburge, Nürnberge, Bazelyje, Lyone, Štrasburge, Paryžiuje, Londone, Venecijoje ir kituose naujojo išradimo centruose. Iš virš 40.000 žinomų inkunabalų (žr.), 1/3 jau buvo iliustruoti. Visų pirma iliustruojama Biblija, populiarios religinės didaktikos ir istorijos bei poezijos veikalai. Gausiausia i. yra 1493 H. Schedelio Pasaulio Kronika Nürnberge (M. Wolgemut ir H. Pleydenwurff) su arti 2000 i., kurioms tačiau buvo panaudoti tik 645 raižiniai! Būdingos 1494 S. Brandto ‚Narrenschiff' (Basel 1494) i. Ankstyvoji knyga buvo taikoma platesnėms masėms, ir jų i. gaminimas buvo paliktas smulkių kortų dirbėjų (vad. Briefmaler) rankose, todėl diduomenė ir toliau neatsisakė brangios iliuminuotos rankraštinės knygos. Tik pačioje XV a. pabaigoje i. imasi ir žymesnieji meistrai. 1498 A. Dürerio Apokalipsės didelės medžio raižinių i. traktuotos plastiškai (Schongauerio vario raižinių stiliaus pavyzdžiu), tuo būdu i. ima skirtis nuo teksto, virsta savarankišku kūriniu. Aukštos kokybės i. pasirodo Italijoje. 1499 Aldus Manutius Venecijoje išleido Hypnerotomachia Poliphili su meistriškomis nežinomo menininko i., jų švelnūs ir aiškūs kontūrai dar pilnai derinasi su antikvos raidynu. Efektinga ir įvairi buvo ankstyvoji Florencijos mažo formato i.

In this partye conside reth & repayreth another beste whiche is of dyuers coloures of spottes as white/black/grene/blew & yelowe/lyke as it were paynted/and is called pā there/ and there cometh out of his mouth/so swete a sauour & brethe/that all e bestys go folowynge after it for the swetenes of his body/ saue the serpent/to whom the swete smell greueth/ In suche wyse that ofte the serpent deth/and whan this beste is otherwhyle so spilled and full of wyn/non that he hath taken & eaten/he slepeth/the dayes hole without awaknynge/and whan he awaketh/he geueth out of his mouth so swete a sauour and smell/that anon the bestes that sele it secke hym/This beste hathe but ones yonge sawnes/ And whan she shal sawne/she hathe suche dyseasse and angwysshe that she dyeth with her naples and renneth her matrice in such wyse that her sawnes come out/And neuer after whan the matrice is rente and broken they engender ne bryngeforthe sawnes/ There is a maner of marcs that cō reuē oft hewinde/and ben in a countrey named Capadore/but they endure not buthe yere.

Inkunabalų iliustracija: ‚Myrrour of the World'. Caxton print 1481 (medžio raižinys)

XVI amžiuje i. medžio raižiniais jau dirbo visa eilė renesanso meistrų. Vokiečiai

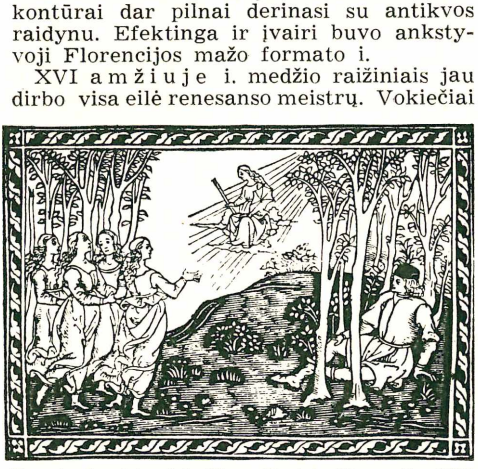

Frezzi ‚Quadriregio', Piero Pacini, Florencija 1508 (medžio raižinys)

Iliustracija

L. Cranach, H. Baldung Grien, H. Burgmair, H. Holbein (Der Totentanz Lyone 1538), ‚mažieji meistrai' (H. S. Beham, H. Aldegrever, raižė ir varyje), J. Amman (Eygentliche Beschreibung aller Stände 1568), olandas Lucas van Leyden, prancūzas Geoffry Tory (Champ Fleury 1529), B. Salomon, J. Cousin. I. oforte mėgino A. Hirschvogel. XVI a. bėgyje medžio raižinių i. kokybė krinta, dažnai vartojamos net senos klišės.

XVII a m ž i u j e baroko knygoje įsigali vario raižinio i. Vario raižinys tinka kūnų plastiškumui ir šešėlių efektams išgauti. Tai atitiko baroko skonį, ir jau XVI a. vario raižinys buvo vartotas reprodukcijos tikslams (Marcantonio Raimondi). Bet, būdamas giliaspaudės technikos, vario raižinys negali būti knygoje taip gerai įterptas į tekstą, kaip medžio raižinys, todėl tokios i. dedamos ant atskirų lentelių knygos gale; sykiu labai mėgiamas išpuoštas titulinis lapas ir titulinė i. (frontispisai). Geriausią XVII a. vario raižinių i. turi Antverpene Plantin-Moretus leidykla, jau nuo XVI a. pusės garsi iliustruotais ‚Emblemata' leidiniais, o XVII a. dirbusi su Rubensu. Žymūs iliustratoriai buvo italas A. Tempesta, olandas R. de Hooghe, flamas Ch. de Jegher, prancūzas F. Chauveaus bei olando emigranto de Bry šeima Frankfurte.

XVIII a m ž i u j e i. menas žydi Prancūzijoje, kur mažo formato romanai ir klasikų veikalai gausiai puošiami puikaus vario raižinio i., taip pat vinjetėmis skirsnelio pradžioj ar pabaigoj, atliktomis geriausių meistrų: F. Boucher (Molière 1734, Boccaccio 1757), H. B. Gravelot (Shakespeare 1737, Corneille 1764), Ch. Eisen, M. Moreau le J., G. de St. Aubin, Ch. N. Cochin, dažnai taip pat galantiško ir pikantiško turinio. Šis rokoko i. menas Venecijoje gauna labai žavią atmainą. Vokietijoje ta kryptimi ėjo J. M. Meil, A. F. Oeser, D. Chodowiecki, kuris kruopščiai iliustravo didelį skaičių poezijos almanachų ir klasikus, netrūko jam humoro. Nuoširdus buvo šveicaras S. Gessner. Anglas W. Blake iliustravo medžio raiž iniais savo paties mistiškus veikalus, o J. Flaxmann, dirbęs graikų vazų tapybą mėgdžiojančią kontūrinę i. vario raižiniu, sulaukė klasicistų pritarimo. Vokietijoje tuo būdu iliustravo dar M. Retzsch Drezdene. Anglas Th. Bewick (History of Bri-

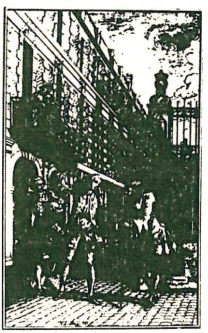

H. B. Gravelot: Corneille iliustracija 1764 (vario raižinys)

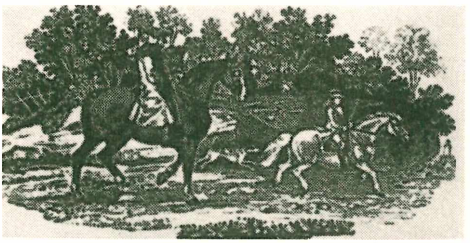

Th. Bewick ‚History of Quadrupeds' 1790 (ksilografinė graviūra)

tish Bird 1797) patobulino medžio raižinį, pradedamas raižyti skersinėje medžio lentoje (ksilografija), o vokietis Sennefelder 1797 išrado litografiją. Šiose daugiau tapybinėse technikose romantikos i. galėjo laisvai plėtotis.

XIX a m ž i u s — literatūros amžius — pasižymėjo nepaprastu i. pamėgimu. Prancūzijoj vertingas i. litografijomis kūrė romantikas E. Delacroix (Faust 1828, Hamlet 1843), ksilografijomis — taktiškasis, plačiai sekamas J. Gigoux (Gil Blas 1835) ir produktyvusis G. Doré (Don Quichotte 1869), turėjęs elegantišką techniką, bet jau su tam tikra rutina. Atskirai minėtinas įdomus J. I. Grandville (Les Métamorphoses du jour 1829). Vokiečių romantikai J. Schnorr von Carolsfeld, J. von Führich, A. Rethel i. naudojo ‚viduramžinį', kartais specialiai išilginį, medžio raižinį. Jaukią pasakų i. kūrė M. v. Schwindt ir L. Richter; istorinės i. virtuozas buvo A. von Menzel (Geschichte Friedrichs des Grossen 1839). XIX a., mėgęs gausią pasakojančią i., galų gale išvystė iliustruotus žurnalus, kaip Illustrated London News (1842), L'Illustration (Paris 1843), Illustrierte Zeitung (Leipzig 1843), juos sekė nesuskaitoma daugybė kitų. Šalia kasdieniškų i. jie dar iki XIX a. vidurio davė daug gana geros kokybės darbų. Plieno raižinys, išrastas J. Perkins ir Ch. Heath apie 1818, palengvino masinę reprodukciją. Socialines kovas ir visuomeninį persitvarkymą XIX a. atspindi žanrinės ir politinės karikatūros pražydimas, kurios pradininkai dar XVIII a. buvo anglai W. Hogarth bei Th. Rowlandson. Karikatūrą išpopuliarino pasirodę humoristiniai laikraščiai, kuriems dirbo žymūs meistrai: Paryžiuje 1831 La Caricature ir 1832 Le Chariavari su P. Gavarni ir H. Daumier, Londone Punch su G. Cruikshank, Münchene 1849 Fliegende Blätter su W. Busch, ten pat 1896 Simplizissimus su Th. Th. Heine ir O. Gulbransson.

Iliustruotųjų žurnalų išplitimas smarkiai paskatino ir menkavertės i. gamybą. Piešinio, kompozicijos, motyvo, kartu ir visuomenės skonio smukimas matomas ksi-

Iliustracija

S. Dali (Secret Life of S. D. 1942; piešinys)

lografinėje i. populiarių žurnalų komplektuose tarp 1850 ir 1890. Todėl XIX a. pabaigoje W. Morris, G. Ruskin, W. Crane ir kt. pradėtas taikomojo meno reformos sąjūdis moderniškų rafinuotumu vėl mėgino sugrąžinti primityviąją teksto ir i. harmoniją (Kelmscott-Press). Šitos amžiaus galo srovės davė i. subtilių sprendimų, kaip A. Beardsley (O. Wilde's Salome 1894). Impresionizmui i. svetima; jei kai kurie vėlyvesnieji impresionistai linko į i., tai kartu rodė jų polinkį į ekspresionizmą, pvz. H. de Toulouse Lautrec (J. Renard'o Histoires Naturelles 1899). Visa eilė vokiečių ‚impresionistų' metėsi į i., produktyviausias buvo M. Slevogt (Benevenuto Cellini 1913), toliau M. Liebermann, L. Corinth, dirbę daugiausia litografija, piešiniu — A. Kubin (Die andere Seite 1928). XX a. pirmoje pusėje, kai masių pareikalavimą užpildė įvairios kokybės, bet visumoje švari fotografinė i., meninė i. koncentravosi gausioje, bet ekskliuzyvinėje bibliofilinėje knygoje, kurioje i. menas jautėsi visiškai nevaržoma autonomiška kūryba. Iliustruoti bandė beveik kiekvienas žymusis mūsų amžiaus tapytojas ar skulptorius. A. Maillol iliustravo Vergilijų, P. Picasso Ovidijų, P. Klee Novalį, W. Baumeister Shakespeare, E. Barlach ir J. Cocteau savo pačių raštus, o S. Dali savo autobiografiją, visais atvejais duodami įdomių rezultatų. Vertinamos P. Bonnard i. Iš lietuvių liaudies sielos gelmių kurdamas pasakų i., V. Petravičius (Gulbė karaliaus pati ir Marti iš jaujos 1937) jas raižė kartu su tekstu, kaip niekas kitas, rasdamas i. esmei adekvatų ir dekoratyviškai vieningą sprendimą.

3. Specialiosios i. šakos. Meninė i. neapsiriboja vien religinio ir poetinio pobūdžio literatūra. Naujausiais amžiais i. sutinkama visose kultūros srityse, kiekvienoje su labai specifiškais uždaviniais ir formomis. Tai aiškiai rodo pvz. pedagoginės bei vaikų knygos i., prasidedanti su J. A. Komenskio (Orbis pictus 1845) dar gana vadovėliška i., vėliau vis labiau prisitaikanti įvairaus amžiaus vaiko psichologijai. Klasiškus pvz. XIX a. davė H. Hoffmann (Struwelpeter 1845) ir W. Busch (Max und Moritz 1865). Kaip būtina metodo priemonė i. buvo plačiai naudojama gamtos moksluose ir ilgą laiką buvo dirbama žymių meistrų ar jų tiesioginėje įtakoje. Botanikos (žr. LE III 165), zoologijos, astronomijos (žvaigždžių ženklai) ir medicinos i. pirmavaizdžiai visų pirma buvo sukurti vėlyvosios antikės mokslinėje i., viduramžių rankraščiuose kopijuojami ir stilizuojami jie pateko ir į spausdintą knygą (pvz. Hortus Sanitatis Mainz 1491), o populiariuose veikaluose jie išsilaikė net iki XVII a. Tačiau drauge apie 1400 Lombardijoje ir Flamuose, o nuo 1500 Vokietijoje (A. Dürer) ir kitur pasirodo eilė veikalų, kurių i. darytos remiantis nauju tobulu gamtos stebėjimu. Klasiški pvz. J. de Ketham'o Fasciculus medicinae (Venecija 1493), J. S. van Calcar raižiniai Vesalijaus De humani corporis fabrica (Basel 1544), H. Weiditz raižiniai O. Brunfelso Herbarum vivae Eicones (Strassburg 1530–32), K. Gesnerio Historia animalium (Zürich 1551–58), U. Aldrovandi De piscibus et de cetis (Bologna 1613) ir eilė kt. Čia minėtinos didžiųjų topografijos veikalų i., pvz. S. Münsterio Cosmographie (Basel 1544), G. Brauno ir F. Ho-

V. Petravičius: Marti iš jaujos 1937 (lino raižinys)

genbergo Civitates orbis terrarum 6 tt. (Köln 1572 – 1618), M. Meriano Topographia 31 tt. (Franktfurt 1642 — 72) bei matematikos ir technikos i., pvz. Vitruvijaus De architectura (Como 1521), A. Dürerio Underweysund d. Messung 1525, A. Hirschvogelio Geometria 1543, C. Agrippa Trattato di scienza militare 1570. XVII a., didėjant šiltųjų kraštų ištyrimui, veikalai su egzotiškų augalų ir gyvulių raižytomis ar spalvotomis tapybomis i. virto mada, o jų motyvai taikyti ir šiaip dekoracijai, minėtini P. Vallet'o Jardin du roy très chrestien Henri IV (Paris 1608) bei Collection de Vélins piešiniai buvusioje Karaliaus Bibliotekoje. XVIII a. meninė gamtos tapyba buvo palenkta mokslo tikslui ir botanikoje bei zoologijoje plačiai įsigali didelės estetinės ir mokslinės vertės preciziškas ir kruopščiai nuspalvintas raižinys (pvz. vabzdžių Réaumur, paukščių Audebert ir kt. veikalai), kurio net XIX a. atsiradusi fotografinė i. negalėjo visiškai išstumti. Gamtos mokslų i. centras XVII a. buvo Olandija, XVIII a. Nürnbergas ir Paryžius, XIX a. Londonas. Įdomus mokslinės i. palikimas gali būti vertinamas ne vien mokslo istorijos mastu, bet ir savo meninėmis savybėmis. Tobulas meistriškas senosios mokslinės i. išpildymas ir būdingas nekonsekventiškumas tarp mokslinio objektyvumo ir laiko stiliaus požymių bei iliustratoriaus fantazijos žaismo teikia žavių motyvų, kurie su pagrindu atkreipė moderniųjų surrealistų dėmesį. Fotomechaninės reprodukcijos technikos davė mokslinei i. patenkinamą objektyvumą su patogiomis panaudojimo galimybėmis. Tačiau ne visus mokslinės i. reikalavimus gali patenkinti fotografija, ypač dėstymo tikslams po 1900 vis labiau grįžtama prie generalizuojančio ranka atlikto piešinio, brėžinio, schemos, plano, kuriems pagaminti reikalingi labai įgudę piešėjai, nors jų darbas meninės i. pretenzijų neturi.

Iliustracija iš anatomijos atlaso Olandijoj 1690 (vario raižinys)

W. Crane, Of the Decorative I. of Books Old and New 1905; *W. Hausenstein,* Rokoko, Französische und deutsche I. des XVIII Jh. 1916; *W. Worringer,* Die altdeutsche Buch-I. 1921; *O. Lang,* Die romantische I. 1923; *M. Sander,* Die illustrierten französischen Bücher des XIX Jh. 1924; (") Die illustrierten französischen Bücher des XVIII Jh. 1926; *L. S. Olschki,* Le livre illustré au XV-e s. 1926; *A. Rümann,* Die illustrierten deutschen Bücher des XIX Jh. 1926; (") Die illustrierten deutschen Bücher des XVIII Jh. 1927; *M. Geisberg,* Die deutsche Buch-I. in der ersten Hälfte des XVI Jh. 1930; *K. Scheffler,* Die impressionistische Buch-I. in Deutschland 1931; *J. L. Ridgway,* Scientific I. 1938; *G. Mo-razzoni,* Il Libro Veneziano del Settecento 1943; *I. Bang,* Die Entwicklung der deutschen Märchen-I. 1944; *C. E. Rava,* Arte dell'I. nel libro italiano del Rinascimento 1945; *Ph. James,* English Book I. 1800–1900, 1947; *B. E. Mahony,* I. of Children's Books 1744–1945, 1947; *C. Nissen,* Die naturwissenschaftliche I. 1950. *P.Rkl.*

Iliustruotas Pasaulis informacinis iliustruotas savaitraštis, pradėjęs eiti Kaune 1936 XII 6. Leido L. Gurskis ir Vytautas Gedgaudas, kurių pastarasis pasirašinėjo ats. redaktoriumi-leidėju ir drauge buvo faktiniu redaktoriumi. L. Gurskiui emigravus į Argentiną ir laikraščiui patekus į finansinius sunkumus, nuo 1938 III leidimą ir redagavimą perėmė K. Vairas-Račkauskas, vėliau į kompanijonus pasikvietęs M. Gedvilą ir J. Paleckį. Bebandydami laikraštį padaryti politinį, jį visai sužlugdė ir 1938 pabaigoj uždarė. Jie buvo laikraštį pavadinę Naujuoju Pasauliu.

Iliustruotoji Lietuva oficiozinio dienraščio Lietuvos iliustruotas savaitinis priedas, leistas Kaune nuo 1926 I 3 ligi šio dienraščio sustojimo 1928. Buvo duodama iliustracijų iš Lietuvos ir užsienio gyvenimo, o taip pat dedama dailiosios literatūros ir straipsnių kultūriniais klausimais. Redagavo Z. Kuzmickis. Lietuvą suliejus su Lietuvos Aidu, I.L. vietoje kurį laiką ėjo Iliustruotoji Apžvalga.

Iliuzija (lot. illusio ‚pašaipa, patyčia') jutimų apgaulė, iškreiptas tikrovės suvokimas dėl tam tikrų mūsų juslinio pažinimo netobulumų, visiems žmonėms bendrų ir glūdinčių arba juslės organe, arba juslinio pažinimo procese, arba juslinio pažinimo pritaikyme. I. yra normalus reiškinys, jos iš esmės skiriasi nuo haliucinacijų, kuriose individas pergyvena tikrovę visiškai subjektyviai (pvz. regi ar girdi dalykus, kurių niekas kitas negirdi ir neregi). I. yra įvairių rūšių, jų padalijimas yra daugiausia paremtas nustatymu ryšio su organu ar psichine funkcija, kuriuose įvyksta ši ‚normali' klaida. Tuo būdu kalbama apie šias i. grupes: a. atminties i. klaidos pažintų faktų atminime, kurios įveda naujus nebuvusius elementus, aprašant kai kuriuos pergyvenimus, arba išleidžia kai kuriuos elementus, įėjusius į pergyvenimą; b. pagavos, arba percepcijos, i. yra susietos su atskiromis juslėmis, pvz. regėjimo i., kuriose dalykai regimi kitaip, negu jie yra tikrovėje (regime, kad dvi paralelės tolumoje sueina į vieną tašką, kad dangus liečia žemę tolumoje); c. judesio i. (pvz. nejudančio daikto suvokimas kaip judėjimo); d. orientacijos i., liečiančios klaidas savo kūno padėties nustatyme. Daugiausia paplitusios yra regėjimo i., ypatingai tos, kuriose klaidos yra daromos erdvės pagavose. Daugumas pastarųjų i. yra pavadintos jų atradėjų (Müller-Lyer, Hering, Poggendorf, Zoellner ir kt. vardais. *Vyt. B.*

Iljinskij Grigorij Andrejevič (1876—apie 1933) rusų slavistas, Maskvos univ. prof. Daugiausia yra dirbęs lyginamosios gramatikos srityje, ypačiai nagrinėdamas slavų prokalbės klausimus. Svarbiausi veikalai: O niekotorych archaizmach i novobrazovanijach praslavianskago jazyka (1902), Složnyje miestoimienija... v slavianskich jazykach (1905), Praslavianskaja grammatika (1916), kurioje paliečia ir slavų baltų kalbinius ryšius. Svarbus ir pomirtinis Opyt sistematičeskoj Kirillo-Mefodijevskoj bibliografii (1934). Menkesnės vertės yra jo etimologiniai darbai, kur aiškius skolinius dažnai padaro ide. veldiniais, pvz. kad ir mūsų iš slavų pasiskolintą karvojų. *A.S.*

Ilksnė (lot. Physcomitrium) Funariaceae šeimos samanų gentis, per 70 rūšių. Lietuvoje drėgnose dirvose kalkingose vietose (dažniau dobilienose), tvenkinių pakraščiais ir paupiais auga k r i a u š i n ė i. (Ph. pyriforme).

Iłłakowiczówna Kazimiera (g. 1892 Vilniuje), lenkų poetė (iki 1927 pasirašinėjo I. K. Iłłakowicz). Kilusi iš totorių giminės, seniai apsigyvenusios Lietuvoje. Likusi našlaitė, buvo išauginta grafų Platerių-Zyberkų šeimoje; tačiau, kad ir augusi aristokratų aplinkoje, jaunystėje, studijuodama Krokuvos univ., buvo linkusi į socializmą. Baigė Oxfordo univ. I. pabrėžia literatūroje esanti mėgėja ir akcentuoja gyvenimiškos veiklos ir moralinės atsakomybės svarbą. I pas. karo metu I. buvo sanitare rusų fronte. Iš to periodo kilo jos eilėraščių rinkinys Trzy struny (1917), pasižymėjęs jausmingumu ir humanistinėmis tendencijomis. 1918–26 I. dirbo Lenkijos užsienio reikalų m-joje, o po 1926 perversmo buvo asmenine Pilsudskio sekretore, apie kurį 1939 išleido atsiminimų knygą Ścieżka obok drogi. I. poeziją charakterizuoja vidinis nerimas, romantinės ir patriotinės tendencijos ir stiprus egotizmas. Jos įkvėpimo šaltinis yra pirmoje eilėje iracionalus-pasąmonė, tačiau greta to netrūksta ir V. Europos intelektualizmo pradų. Nežiūrint į nuolatinius stipraus temperamento prasiveržimus, I. stilių galima charakterizuoti kaip savotišką ekspresionizmo ir klasicizmo sintezę. Neretai pirmosios tendencijos nugali, kas pasireiškia jau ir grynai išoriniai — įprastinio ritmo ir strofos laužymu. I. prigimties dvilypumas žymu taip pat betarpiškame pasaulio stebėjime greta romantiškų palinkimų. Jos eilėraščiai gamtos motyvais rodo panteizmo žymių. Kūriniai visuomeninėmis temomis dažnai nukenčia dėl perdėtų prozaizmų, kartais nukrypdami į publicistiką. I. yra žinoma poetinių legendų kūrėja (Opowieść o moskiewskiem męczeństwie 1927), linkdama į primityvizmą, pabrėžtinai liaudišką toną. Tuo stiliumi ji rodo ir šventuosius, kurie tampa mitologizavimo objektu. I. kūryboje stiprus vienišumo, konflikto su pasauliu motyvas ir šalia to — heroizmo garbinimas, kas žymu jau ir pirmame jos rinkinyje Ikarowe loty (1912). I. talentas ryškiausiai pasireiškia rinkiniuose Płaczący ptak (1927), Zwierciadło nocy (1928) ir Popiół i perły (1930). I. taip pat yra parašiusi gražių eilėraščių vaikams.

K. Czakowski, Obraz współczesnej literatury polskiej III, 1936; *A. P. Coleman,* K. Iłłakowicz (Books Abroad XI, 1937).

Iller Bavarijos upė, Dunojaus deš. intakas, 163 km ilgio. Jį sudaro Stillach, Tret-

Prof. S. Kolupailos suorganizuotų hidrometrijos kursų studentai matuoja Illerio debitą ties Kemptenu 1945

tach ir Breitach Allgäu Alpėse ties Oberstdorfu; teka į š. pro Kempteno ir Memmingeno mst., ties Ulmu įteka į Dunojų. Baseino plotas 2190 km², vid. debitas 76 m³/sek.; pasižymi dideliu kritimu, panaudotu vandens energijai gaminti.

Illertissen p. Vokietijos, Bavarijos, mst. Illerio upės deš. krante, 5231 gyv. (1953). XVI a. renesanso pilis; vaistų, odos ir audinių pramonė.

I. l i e t u v i a i. II pas. karo metu miestelyje ir apylinkės kaimuose gyveno keliasdešimt lietuvių. 1945 III inž. A. Tumoso, Br. Kviklio ir kt. pastangomis įkurtas Lietuvių Sąjungos skyrius, turėjęs savo susirinkimus dar nacių laikais. 1945 IX Gasthof z. Hirsch viešbučio patalpose, amerikiečių karinės valdžios iniciatyva, įkurta lietuvių DP stovykla, inž. A. Tumoso, vėliau dipl. chem. E. Binkevičiaus vadovaujama. Stovykla ir Liet. tremtinių bendruomenės apylinkė apjungė apie 80 asmenų. 1946–47 veikė pradžios mokykla su apie 15 vaikų (M. Prikockienės ir Br. Kviklienės vedama), vaikų darželis, LRK skyrius. 1945 XI 23 įkurta mišri D.L.K. Kęstučio skautų (skaučių) draugovė, turėjusi apie 30 narių; vadovavo Br. Kviklys ir K. Kasperavičius. Skautai išleido sieninio laikraštėlio Pradalgės 2 nr. Stovyklos kat. kapelionu buvo kan. K. Steponavičius. 1947 stovykla likviduota, perkeliant ją į didesnę Augsburgo stovyklą.

Br.Kv.

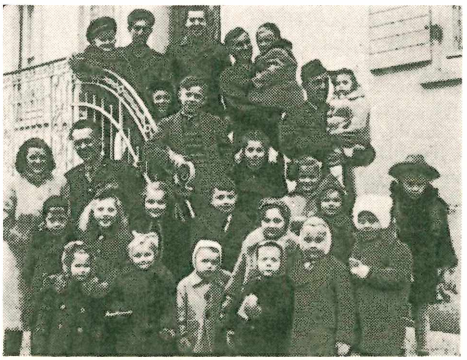

Illertisseno lietuvių stovyklos vaikai svečiuose pas amerikiečių karius

Illicium (lot.) žr. Žvaigždanyžius.

Illimani P. Amerikos Andų kalnas, užgesęs, amžinuoju sniegu apdengtas vulkanas; 6457 m. I. yra Bolivijos sostinės La Paz simbolis.

Illinois, stp. Ill., JAV valstybė; 145.189 km², 8.712.176 gyv. (1950). Paviršius nežymiai kalvotas ir žemėja pietų linkme į Mississippi ir Ohio upių santaką. Aukščiausia vieta Charles Mount (378 m) yra š.v. dalyje. Ledynų sąnašomis apdengtas beveik visas I. žemės paviršius; tik kaikur viršum jų kyšo uolinės aukštumos, o upių slėniuose viršuje susiklostę aliuviniai (tekančio vandens suplauti) sluoksniai. Mississippi upė sudaro visą valstybės vakarinę sieną, o Ohio upė — pietinę. Visos kitos upės yra šių dviejų intakai. Svarbiausioji yra Illinois upė (žr.). Klimatas kontinentinio tipo su žymiais sezoniniais temperatūros svyravimais. Vidutinė VII mėn. temperatūra 21–27°C; vidutinė I mėn. — 6° ligi –1° C. Rekordiniai temperatūros kraštutinumai Chicagos srityje užregistruoti 41°C ir –30,5°C. I. yra pakeliui dažniems ciklonams, atnešantiems staigių oro atmainų. Atmosferos kritulių per metus esti vidutiniškai 800 mm; daugiausia jų iškrinta žiemą.

I. yra viena svarbiausių pramonės ir žemės ūkio atžvilgiais JAV valstybių su 205.000 ūkių ir 31.600.000 akrų jiems priklausančios žemės. Apie 45% ūkių žemės yra nuomininkų dirbama. I. pirmauja kukurūzų produkcija su maždaug 9 mil. t. metinio jų derliaus. Sojos pupelių derlius sudaro apie 33% visos JAV produkcijos. Gyvulių ūkyje apie 4,5 mil. galvijų, 6 mil. kiaulių, 300.000 arklių, 700.000 avių. Žemės ūkio metinės produkcijos vertė apie 1.500.000.000 dol. Pramonės srityje I. užima trečią vietą; metinės produkcijos vertė arti 5.000.000.000 dol. Pagal produkcijos vertę svarbiausios pramonės šakos yra: naftos rafinavimo, plieno gamybos, žemės ūkio mašinų, elektros mašinų ir reikmenų, automobilių, vagonų, mėsos produktų, drabužių ir spaudinių. Akmens anglies per metus iškasama apie 74 mil. t; veikia apie 400 kasyklų. Yra ir naftos.

Švietimas išplėstas, mokymasis pradžios mokyklose yra privalomas nuo 7 ligi 16 amžiaus metų. I. turi 98 aukštąsias mokslo institucijas, iš kurių 38 univ. ir kolegijos, 9 mokytojų kolegijos ir 35 specialinės aukštosios mokyklos. I. konstitucija priimta 1870.

I s t o r i j a. Prancūzų misininkas vienuolis Jacques Marquette 1675 įkūrė indėnų Kaskaskia kaime jėzuitų misijų stotį. 1679 prancūzų tyrinėtojas Robert de La Salle pastatydino Crèvecoeur fortą. Ligi 1751 dabartinės I. valstybės teritorijoje jau buvo 6 prancūzų kolonijos, kuriose jie gražiai sugyveno su indėnais, nevengė mišrių vedybų ir prisitaikydavo prie jų papročių. 1763 Paryžiaus sutartimi teritorija atiteko Anglijai, bet indėnų vadas Pontiac dar dvejus metus nepasidavė anglų valdžiai. 1809 II 3 sudaryta I. Teritorija, bet indėnų priešinimasis dar ilgai trukdė ateiviams įsikurti. 1812 VIII 15 Fort Dearborn (dabartinės Chicagos) įgulą indėnai užpuolė ir iššudė. 1818 XII 3 I. buvo priimta JAV nariu kaip 21-ji valstybė. Ligi 1805 daugumas indėnų valdytų žemių jau buvo iš jų paveržta. Pilietiniam karui prasidedant, I. turėjo gerą žemės ūkį, duodantį 60% viso javų eksporto į Europą. I. sostinė yra Springfield. *A.B.*

Illinois JAV Illinois valstybės upė, Mississippi kair. intakas, 439 km, su aukštupiu 675 km ilgio. Ją sudaro Kankakee ir Des Plaines (nuo Chicagos) upės; įteka 40 km prieš Missouri žiotis. 1848 sujungta perkasu su Michigano ežeru (Chicagoje) laivybos ir miesto kanalizacijos reikalams;

Illinois valstybės kapitolis Springfielde

pastatyta 18 šliuzų. Baseino plotas 72.200 km², vid. debitas 776 m³/sek., tame skaičiuje 205 m³/sek. nukreipiama iš Michigano ež., iš Šv. Lauryno baseino, per takoskyrą.

Ilmarinen, arba Ilmari, vienas iš trijų suomių epo Kalevalos didvyrių, Väinämöino draugas ir pagalbininkas, gabus kalvis, nukalęs dangų. Žodis Ilmari yra vienas iš pačių seniausių suomių-ugrų dievo vardų, identiškas votjakų inmar (dievas), kilęs iš suomiško ilma ‚oras'.

Ilmėdas Utenos aps. Molėtų vls. ež., į š.v. nuo Stirnių ež., 2,4 km ilgio, ligi 650 m pločio, 81,2 ha ploto. Paviršius 148,8 m nuo j.l. R. gale išteka Ilmėda, 0,2 km upelis, į Stirnių ež. (Lakajos, Žeimenos, Neries baseine). Matuotas 1938: vid. gilumas 6,5 m, mkm. 16,7 m siauroje vidurinėje dalyje. Vakarinėje dalyje 2 nedidelės salos.

Ilmenis 1. Rusijos Naugardo srities ež., 45 km ilgio, ligi 35 km pločio. Vandens horizontui svyruojant 7,5 m, ež. plotas būna tarp 659 ir 2230 km² ploto; esant vid. horizontui, 18,14 m nuo j.l., ež. turi 1119 km² plotą. Ež. seklus: esant vid. horizontui, vid. gilumas 2,6 m, mkm. 4,8 m. Įteka Msta, Lovatė, Pola, Šelonė ir kt., išteka Volchov į Ladogos ež. Ež. užšąla nuo XI 20 ligi IV 28, laisvas nuo ledo 207 d. per metus; labai žuvingas; laivams nuo pavojingų bangų apsaugoti Msta ir Volchov sujungti aplinkiniu laivybos perkasu. *S.K.*

Per II pas. karą prie I. ež. buvo sustojęs vokiečių-sovietų frontas nuo 1941 rudens iki 1943 pabaigos. Šio fronto ruožo gynime drauge su vokiečių kariais dalyvavo ir Lietuvos savisaugos dalinių keli batalionai, kurių vienas gynė 15 km pločio barą nuo I. ež. iki D. Naugardo mst. *K.Al.*

2. Brėslaujos aps. ež., 1 km į p.r. nuo Slabados mstl., 25 ha ploto; paviršius 134 m nuo j.l.; per Patieko ež. priklauso Snudų-Strusto grupei, Drujos (Dauguvos) baseine.

Ilmenitas, arba titaninė geležies rūda, geležies titanato mineralas, $FeTiO_3$, kur TiO_2 sudaro 52,6%, o FeO 47,4% visos masės. I. kristalizuojasi heksagonalinės sistemos kristalais. I. yra artimas hematitui, nuo kurio jis skiriasi juodu atspalviu ir mažu magnetizmu. Kietumas 5, lyg. sv. 4,8, spalva juoda, blizgesys pometalinis, nepermatomas. Randamas drauge su magnetitu gneisuose ir skalūnuose. Ūkinė vertė maža. Aptiktas Uralo kalnyno p. dalyje — Ilmeno kalnuose, iš čia ir vardas I.

Ilnicka Maria (1825—1895) lenkų poetėlyrikė ir dramaturgė, nuo 1865 leidinio Bluszcz red. Žymesnieji veikalai: Paproć, Miecz ojcowski, Ilustrowany skarbczyk polski, Sześć śiewów z muzyką Moniuszki, dramos Alchemik, Kto winien, Grób i róża. Gausūs vertimai iš Longfellow ir Goethes kūrybos.

ILO, stp.: International Labour Organisation. Žr. Tarptautinė Darbo Organizacija.

Iloilo, kitaip Ilo-Ilo, trečiasis didumu Filipinų respublikos mst. Panay saloje, to pat vardo provincijos adm. centras ir uostas, 111.263 gyv. (1950),

Ilojalus (prc.) nelojalus, neklusnus įstatymui; neištikimas, išdavikiškai nusiteikęs.

Ilokanai filipiniečių gentis, trečioji didumu, Luzono saloje, apie 1 mil. gyv. Dar prieš ispanų okupaciją ji turėjo savą kultūrą su jų pačių sukurtu raidynu ir literatūra. I. kalba viena malajų tarmių.

Ilopango vulkaninės kilmės Centro Amerikos ežeras Salvadoro respublikoje, 10 km į p. nuo San Salvadoro miesto; 78 km² dydžio, 12 km ilgio, 260 m gylio. 1879-80 išsiveržus iš jo dugno vulkanui, susidarė kelios mažos salelės. I. lankomas kaip kurortinė vieta.

Ilorin, kitaip Illorin, Nigerijos mst. v. Afrikoje; 54.684 gyv. (1945). To paties vardo provincijos (45.000 km², 550.000 gyventojų) adm. centras. Įkurtas negrų jorubų XVIII a., I. netrukus pasidarė jų karalystės sostinė. 1900 atiteko britų kontrolei. Garsi namų pramonė: keramikos, odos, dramblio kaulo ir medžio drožinių rankdarbiais.

Ilovajskij Dimitrij Ivanovič (1832–1920) rusų istorikas, Maskvos univ. prof., carinės Rusijos oficialių rusų istorijos vadovėlių autorius. Bandė įrodinėti, kad Rusijos valstybę įkūrę variagai buvo slavų kilmės. Savo vadovėliuose skyrė vietos ir D. Lietuvos K-tės istorijai. Be penkių tomų Istorija Rossiji 1876–1905, privestos ligi Petro D. reformų, 1870 parašė svarbią studiją iš Lietuvos-Lenkijos valstybės žlugimo laikų Grodnenskij seim 1793 goda, už kurią gavo daktaro laipsnį (Iwanowski šį veikalą 1872 išvertė lenkiškai). Dar minėtina Melkija sočinenija 1882, Istorija Riazanskago kniažestva 1858. *K.Avž.*

Ilsters Jānis (1851–89) latvių botanikas, parašęs Botanika tautas skolām un pašmācibai (Botanika liaudies mokykloms ir savamoksliams) 1883, kurioje padėjo pagrindus latvių botanikos terminologijai. I. vertingi užrašai apie 1500 augmenijos vienetus perimti Latvijos univ. botanikos instituto.

Iltis iltinis dantis (lot. caninus dens), tarp priekinių (incizinių) ir krūminių dantų. Žmogaus i. nieku ypatingu nepasižymi. Bet visų plėšriųjų gyvulių i. yra didelės ir jos tarnauja aukai draskyti. Taip pat ypatingai didelės ir dramblių i., tarnaujančios apsiginti nuo priešų.

Ilūkstas (rašomąja k. Alūkstas) ež. Zarasų aps., 1 km į š. nuo Stelmužės, ties Paupinės bžk., 125 ha ploto; ežere 3 salos. Paviršius 139 m nuo j.l. Per ež. teka Ilūkstė.

Ilūkstė (rašomąja k. Alūksta) Zarasų aps. ir Latgalos upė, Dvietės (Dauguvos) deš. intakas, 35,0 km ilgio, su aukštupiu (Lūkste) 44,0 km. Teka iš Stumbro ež. per Padvarinės ir Ilūksto ež.; į š.r., pro Ilūkstės mst., jungiasi su Dviete 2 km nuo jos žiočių. 32 km žemupio priklauso Latvijai. Intakai: kair. Rauda ir Laša, deš. Spruoga. Baseino plotas su Rauda 181, su Laša 272, visas 438 km². I. baseine yra keliolika ežerų, jų tarpe Čičirys.

Ilūkstė (lat., rašomąja k. lietuviškai Alūksta) Latvijos mstl. ir aps. centras, į š.v. nuo Daugpilio, Daugpilio-Eglainės linijos glžk. st. Po I pas. karo I. bebuvo likę 457 gyv., vėliau, prieš II pas. karą, priaugo ligi 1300 (iš kurių latvių 53%, tikybiniu atžvilgiu 75% kat. ir 10% ev. liuteronų). Lietuvos kariuomenė kovose su bolševikais pirmą kartą I. pasiekė 1919 VII 7, bet buvo priversta po kelių dienų pasitraukti. Antrą kartą I. buvo lietuvių užimta 1919 VIII 29. Kai Lietuvos kariuomenė buvo užimta kova su lenkais 1920 X 12 latviai jėga užėmė I. Vėliau ši sritis buvo latviams perleista sienos sutartimi.

Istorija. I. mstl. ir aps. buv. Kuršo gubernijoje. Reguliuojant Lietuvos - Latvijos sienas 1921, už Kuršo gub. priklausiusios Palangos atidavimą Lietuvai, bendru susitarimu, liet. gyvenamas kair. Dauguvos krantas su I. mstl. atiteko Latvijai. I. tapo Latvijos aps. miestu su 2243 km².

I., kitados liet. giminaičių sėlių gyventa sritis (Selonia), nuo istorinių laikų pradžios buvo jau lietuvių apgyventa (K. Būga). Lietuvių sodybos XII–XIII a. plėtėsi ir į deš. Dauguvos krantą. Iš šitų Padauguvio plotų liet. tada darydavo žygius į Naugardą (Hellmann).

Jau XV a. yra žinoma, kad grafai Zybergai, Pilskalnės (Schlossbergo) savininkai, už 2 km nuo savo dvaro prie I. upelės įkūrė to pat vardo gyvenvietę. 1567 ten buvo liuteronų bžn. I. yra minima jėzuito Posevino 1582 kelionėje: jis šioje bažnyčioje laikė mišias. Evangelikų kunigui mirus, grafas Zybergas bažnyčią uždarė. Teismo keliu ji buvo pripažinta katalikams Vladislovo Vazos laikais (1635). Šitaip toji sritis, kaip ir Latgala, buvo sugrąžinta katalikybei, ir tokia ji išliko vėliau. Nepriklausomosios Latvijos duomenimis I. aps. katalikų buvo 55,2%, ev.-liuteronų 19,2%. Katalikybės restauracijoj daug pasidarbavo jėzuitai. Latgaloje ir Kurše jie rado savo veikimui geras sąlygas, kai, švedams užėmus Rygą, jie buvo išvaryti iš didelės dalies Livonijos. Tada 1620 jėzuitai įsikūrė Daugpilyje, 1658 — Skaistkalnėje (Schönberge), 1670–Mintaujoje (Jelgavoje), o I. – 1690. Su savo misijomis jėzuitai jau ne kartą buvo žymiai anksčiau I. pasirodę, atvykdami iš Rygos. 1606 į Rygos jėzuitų metinius pranešimus pateko įdomūs pagoniškų papročių aprašymai iš I. ir Rezytės sričių: įvairiomis iškilmingomis progomis žmonės garbinę šventuosius medžius, ir 90 metų dvasininkas dėdavęs ten aukų — juodo jaučio mėsos, juodo ožio paltį, juodą gaidį, alaus, kiaušinių, sūrio, sviesto ir t.t.; paskui vyrai puotaudavę po šventuoju ąžuolu, moterys — po šventąją liepa.

Lietuvos kariuomenės karo orkestras Alūkstoj 1919

Jėzuitai buvo Zybergų pastoviai I. įkurdinti, kai vienas iš jų šeimos įstojo į jėzuitų brolius. I. jėzuitų rezidencijos istorijos šaltiniai nuo 1690 yra naujai išspausdinti (Kleintjenss). Juozapatas Zybergas 1761 pastatė jėzuitams puošnią barokinę bažnyčią. Tada jėzuitai atidarė I. kolegiją. Jėzuitų ordiną panaikinus, 1787 ji pateko kunigams misionieriams (lazaristams). Jie perėmė I. parapiją, visą mokymą, I. jėzuitų vestus misijų punktus. 1754, pvz., I. jėzuitai buvo įsteigę svarbų misijų punktą Vilniaus krašto Vidžiuose (iki šiol liet. par.). 1835 caras uždraudė vienuolius misionierius. Buv. jėzuitų kolegija buvo perkelta į Daugpilį ir paversta rusų gimnazija, o I. parapija 1842 buvo atiduota paprastiems kunigams (apie 1880 I. parapijoje buvo 7760 parapiečių). Ligi I pas. karo I. parapija priklausė žemaičių vyskupijai. Ilgai čia klebonavo kun. J. Tamulevičius (iš tiesų Dionizas Dovydaitis, žr.). Po 1863 sukilimo I. buvo prieglaudos vieta Lietuvos kunigams, grįžtantiems iš tremties, bet negavusiems teisės apsigyventi Lietuvoje.

Latgala, kaip atskira vaivadija (‚Inflanty') išbuvo bendros respublikos valdžioje iki trečio padalijimo (1795). Platerių-Zybergų nuosavybėje I. kartais rinkdavosi vaivadijos seimelis, nors pati I. priklausė Kuršo k-tei, taip pat išlikusiai iki paskutinio padalijimo. Rusai 1826 padarė I. aps. miestu. Arti pravestas Varšuvos–Petrapilio (Kauno – Daugpilio) plentas ir netoliese dvi gležk. linijos kėlė I. miestelio reikšmę ir gyventojų skaičių. 1826 I. buvo 800 gyv., 1840 — apie 1000, 1863 — 2293, 1897 — 3652, 1914 — 4100 gyv. I pas. karo metu I. buvo smarkiai sunaikinta. Nuo 1915 ten ilgai buvo sustojusio vokiečių-rusų fronto apkasų linijos. Buvo sugriauta gražioji I. bažnyčia ir buv. jėzuitų kolegija.

K. Būga, Aisčių praeities vietų vardų šviesoje 1924; *M. Hellmann,* Das Lettenland im Mittelalter 1954; *J. Kleintjenss,* Fontes historiae Latviae Societatis Jesu I 1940, 123–239; Słownik Geograficzny III, 267–269; *St. Zalęski,* Jezuici w Polsce IV 1905. *Z.I.*

I. a p y l i n k i ų l i e t u v i a i. Šis kraštas, lietuvių kariuomenės išvaduotas iš bolševikų okupacijos, nors gyvenamas nemaža lietuvių, pagal sienos sutartį buvo perleistas Latvijai. Vien tik I. apskrityje 1920 gyveno per 4000 lietuvių. Jų skaičius mažėjo, nes vyko nutautėjimas. 1930 statistikos duomenimis Raudos vls. lietuvių buvo 26,6%, Aknystos — 17,33%, Pruodės — 16,66, Garsenės — 14,06, Laukesos — 14,06, Susėjos — 10,83. Oficialioji statistika 1935 I. aps. lietuvių rodė tik 2375. Dalis susipratusių, ryžtingesnių lietuvių persikėlė į Lietuvą, kiti buvo veikiami nutautinančių veiksnių, ypačiai mišrių vedybų. Iš 1936 vedusių 306 lietuvių 65 vedė latves, 39 lenkes, 25 ruses, 5 vokietes, o 146 lietuvaitės ištekėjo už latvių. Mišrių šeimų vaikai nelanko liet. mokyklų ir namie nekalba lietuviškai. Didžiausia šiame krašte lietuvybės palaikytoja buvo katalikų bažnyčia, nes čia buvo daug lietuvių kunigų. Daugelyje bažnyčių pamaldos būdavo lietuvių kalba. Tačiau įsigalint Ulmanio laikais latvių nacionalizmui, latvių katalikų mažuma galėjo gauti latvių kalbai bažnyčiose pirmaujančių teisių. Be to, I. apskrityje buvo didelė lenkų kultūrinė įtaka, atremta į lenkų viltis prijungti prie Lenkijos visą Latgalą kaip ‚Inflanty Polskie'. I. apskrityje 1928 buvo įkurtos 4 liet. mokyklos: Šubate (40 mokinių), Aknystoje (40), Kalkūnuose (30) ir Laukesoje (25). Jas organizavo Daugpilio Lietuvių Draugija. Vėliau jomis rūpinosi Latvijos Lietuvių Sąjungos skyriai. Mokyklų mokytojai buvo Rygos lietuviai. Žymiausiais to krašto lietuvių veikėjais buvo Jonas Žygelis (ilgametis Daugpilio Lietuvių D-jos pirm.) ir kun. S. Kurliandskis, gyvenęs nuošaliau Lielindricoje ir ten įkūręs liet. mokyklą. *P.Gč.*

Ylvaisė (Anthoceros), ylvaisinių (Anthoceroteae) šeimos kerpsamanė. Drėgnuose laukuose pagrioviais Lietuvoje dažnai randamos y. g l u o t n i o j i (A. levis), y. s p u o g o t o j i (A. punctatus).

Ilžė (lat. Ilze, Ildze) Latvijos ež. vardas, artimas Ilgiui.

1. Latgalos ež., palei Agluoną, 8,3 km ilgio, 362 ha ploto, vienas giliausių Latvijoje, mkm. 44,5 m gylio, vid. 10,5 m, paviršius 71,2 m nuo j.l.;

2. Alūkstos aps., 8 km į š.r. nuo Zarasų mst., 147 ha ploto, paviršius 139 m nuo j.l., priklauso Laukesos (Dauguvos) baseinui;

3. Rokiškio aps. Juodupės vls. ež., 3 km į š. nuo Onuškio mst., ties pat Latvijos siena, 37 ha ploto;

4. Brėslaujos aps., palei Latvijos sieną, 6 km į š. nuo Snudų ež., 26 ha ploto, paviršius 133 m nuo j.l.; gylis ligi 2,5 m;

5. Subato vls., 3 km į p.v. nuo Bebrenės mst., 21 ha ploto, Dvietės (Dauguvos) baseine. *S.K.*

Imaginacija (lot. imaginatio iš imago ‚vaizdas, paveikslas') vaizduotė (žr.).

Imago (lot.) 1. e n t o m o l o g i j o j e lytiškai subrendęs, pilnai išsivystęs, paskutinės stadijos pasiekęs vabzdys.

2. P s i c h o a n a l i z ė j e i. terminu vadinamas kito asmens vaizdas, susidarytas ankstyvoje jaunystėje per savęs tapatinimą su kitais (daugiausia tėvais), glūdįs sielos gelmėse ir nesąmoningai sudaręs pavyzdį, kuris apsprendžia laikymąsi kitų žmonių atžvilgiu ir jų vertinimą (pvz. renkantis šeimai partnerį). *Red.*

3. I., ds. i m a g i n e s, sen. romėnuose nuo mirusiojo nuimta vaškinė kaukė. Pa-

Imagines

gal romėnų paprotį, mirusysis turėjo 7 dienas gulėti namuose. Kadangi tai yra ilgas laikas, apsaugai veidas buvo apdengiamas vašku. Vėliau imta pašarvoti iškamšą su nuo mirusiojo nuimta vaškine kauke (i.). Po laidotuvių i. buvo saugoma namuose, tam tikroje spintelėje atrijume, kartu su lauro vainiku ir užrašu, pažyminčiu mirusiojo protėvio vardą ir nuopelnus. Vėliau išsivystė paprotys protėvių i. nešti per laidotuves. Nešėjai i. kaukes dėjosi sau ant veido ir apsitaisydavo protėvių rūbais bei insignijomis. Per Sulos laidotuves dalyvavę net 6000 i. nešėjų. Šie papročiai buvo normuojami įstatymų (‚ius I.'), nes teisę į i. turėjo tik aukštesnieji valdininkai (‚I. maiorum'). Pagal vaškinius i. buvo daromos ir gipso ar žalvario atlajos, kurių yra nemaža išlikę. I. paprotys padarė įtakos romėnų portretinės skulptūros realizmui, ypač respublikos laikotarpyje, nors negalima i. laikyti romėnų portreto pradžia.

O. Benndorf, Antike Gesichtshelme und Sepulcralmasken, Denkschr. d. K. Akademie d. W. Wien 28, 1878. *P.Rkl.*

Imago Dei (lot. ‚Dievo paveikslas') krikščioniškoji žmogaus samprata, pagal kurią žmogus yra Dievo sukurtas pagal Savo paveikslą ir panašumą. Žr. Dievo paveikslas ir panašumas.

Imago Pietatis 1. Jėzaus Kristaus vaizdavimo rūšis, atsiradusi XII a. Bizantijos mene. Viešpats atvaizduotas iki juosmens, nors miręs, bet stovįs priešais kryžių su nuleistomis ir sukryžiuotomis rankomis ir į šoną nukreipta galva. I.P. tobulai simbolizuoja užbaigtąją kančią, vaizduodamas Išganytoją tarp mirties ir prisikėlimo. I.P. neatitinka jokiam Šventosios Istorijos momentui ir yra įvairių Kristaus vaizdavimo pradų sintezė: iš Nukryžiuotojo — kilusi kūno ir galvos laikysena, iš Mirusiojo Kristaus — sukryžiuotos rankos ir žaizdos, o iš Kristaus ‚Pantokrator' tipo — biusto forma. Italijos tapyboje nuo XIII a. I.P. buvo pamėgta tema ir kombinuojama su motyvais, paimtais iš kitų paveikslų, pvz. su Marija, laikančia Kristų iš Apraudojimo scenos, su angelais, šventaisiais, teikiant vis didesnę jausminę, žmogaus širdį sukrečiančią išraišką. XIV a. Š. Europoje I. P. jungiamas su kančios ženklais, o Kristus vaizduojamas visa figūra (vok. vad. , Schmerzensmann').

E. Panofsky, ‚I. P.', Festschrift für Max Friedländer 1927, 261–308.

2. Šalia tikrojo I.P. ikonologijoje šis terminas taikomas platesne prasme ir visai eilei tam tikro pabūdžio pav., kaip pvz. Pietà, Kristaus ir Šv. Jono grupė, Rūpintojėlis, Jėzaus Širdies pav., Miręs Išganytojas ir kt., kurie savo koncentruota lyrine išraiška yra skirtingi ir nuo istorinio Šv. Rašto scenos vaizdavimo (pvz. Kristaus Apraudojimas) ir nuo kultinės rep-

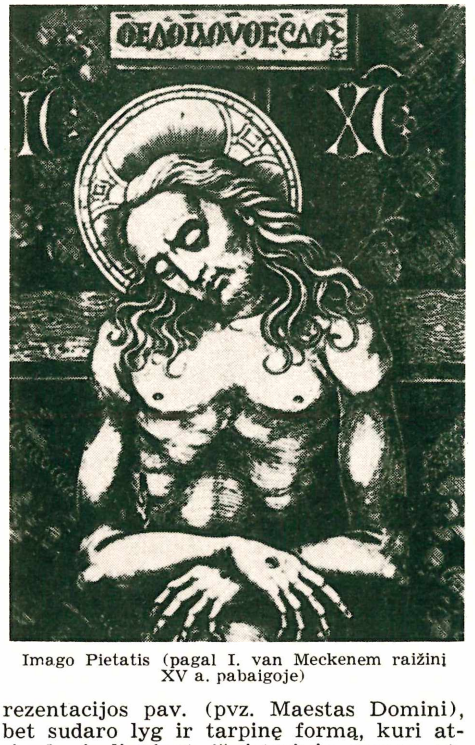

Imago Pietatis (pagal I. van Meckenem raižinį XV a. pabaigoje)

rezentacijos pav. (pvz. Maestas Domini), bet sudaro lyg ir tarpinę formą, kuri atsirado izoliuojant iš istorinės scenos atskirą motyvą, pvz. iš Paskutinės Vakarienės — Šv. Joną, atsirėmusį į Kristaus krūtinę, iš Apraudojimo — vieną Dievo Motiną su Kristumi ant kelių (Pietà) ir pn., ir suteikiant šiai išskirtai figūrai ar jų grupei jausminių žmogaus širdžiai artimų bruožų, dažnai skolinamų ir iš kitų ikonografinių tipų. Daugeliu atvejų šie I.P. savo pirmines formas turi Bizantijos mene, bet didelės reikšmės jų susiformavimui turėjo XIII–XIV a. mistika, specialiai moterų vienuolynuose Vokietijoje, dažnai sąryšyje su vizijomis (Jėzaus Širdies vizijos XIII a.). I.P. buvo mėgiami vėlyvosios gotikos skulptūroje, kuri paliko žymių pėdsakų katalikų kraštų liaudies mene.

H. Lossow, I. P., Das Münster II 1948. *P.Rkl.*

Imaišalas, arba įmaišas, užmaišyta ir užrauginta duonos tyrė. Žr. Duona.

Imamas (ar. imām ‚vadovas, viršininkas, pavyzdys') 1. mahometonų dvasininkas; 2. kalifų, o taip pat anksčiau Turkijos sultonų dvasinis titulas; 3. pasižymėjusių teologų ar teisininkų garbės titulas; 4. Jemeno valdovų titulas.

Imamitai (ar. Imamija) 1. mahometonuose šalininkai mokslo, kad islamo bendruomenių vadovybė priklauso tik Alio ir Fatimos ainiams (žr. šiitai); 2. šalininkai

partijos, kuri laikosi, kad imamo titulas nuo Alio buvo perduotas tik ligi 11-jo jo palikuonio, imamo Hasan al-Askario (m. 873); šio sūnus, 12-sis imamas Mahometas, persekiojimų metu pradingo, ir i. tiki, kad jis laikąsis Bagdade ir vėl pasirodysiąs kaip Madi (žr.), atėjus jo laikui.

Imandra Š. Karelijos ež., Kolos pusiasalyje, 110 km ilgio, ligi 16 km pločio, 880 km² ploto. Paviršius 127 m nuo j.l.; gylis ligi 67 m. Ež. labai gražus, turi per 140 salų. Išteka Niva, 35 km ilgio upė, į Baltąją jūrą; joje pastatytos 2 hidroelektrinės stotys.

Imanencija (lot.) viduje buvimas; už ko nors ribų neišėjimas. I. priešybė yra transcendencija (žr.). Dievo i. pasauliui yra panteizmo (žr.) pagrindas. Būties i. sąmonei yra idealistinio subjektyvizmo (žr.) pagrindas. Skirtinga prasme, atmetančia principinį imanentizmą, imanencijos metodu M. Blondel (žr.) vadina savo metodinį nusistatymą išeiti ne iš abstraktaus intelektualizmo, o iš viso to, ką savyje slepia žmogiškasis mąstymas (plačiąja žodžio prasme, apimančia visas dvasines žmogaus aspiracijas).

Imanentizmas 1. filosofinis terminas, polemikoje taikomas panteistinei Dievybės sampratai (žr. Imanentus), ypač šio šimtmečio pradžios modernizmui, teigusiam Dievo imanentumą žmogui; 2. W. Schuppes atstovauta imanencijos filosofija, teigusi būtį tiek egzistuojant, kiek ji yra imanenti sąmonei. Mūsų Vydūno mąstyme pagrindinės reikšmės turinti sąmonės sąvoka kaip tik yra šios filosofijos sąlygota.

Imanentus (lot.) 1. viduje esąs, vidinis; 2. neišeinąs už patirties ribų. Scholastinėje filosofijoje, skiriant nuo tranzityvios veiklos, keičiančios jos objektą, i. veikla buvo vadinama ta, kuri lieka pačiame subjekte (pvz. regėjimas). Spinoza Dievą vadino visų daiktų i. priežastimi. Kantas i. vadino tuos principus, kurių taikymas yra griežtai apribotas patirtimi.

Imaterializmas (lot.) kraštutinio spiritualizmo ar subjektyvizmo kryptis, neigianti medžiaginės būties savitumą. Terminą sukūrė Berkeley (žr.), i. pavadinęs savo metafizinę doktriną, neigiančią medžiagos realumą.

Imatra Vuoksi upės krioklys Suomijoje, 24 m kritimo, garsus savo grožiu. 1929 pastatyta užtvanka su 174.000 a.j. galingumo jėgaine. Baseino plotas 62.140 km², baseine 19,6% ežerų, jų tarpe Saima; vid. debitas 610 m³/sek. Žemiau I. yra Vallinkoski rėvos, vad. M. Imatra; čia įrengta Rouhiala hidroelektrinė stotis, Sov. Rusijos pagrobta.

Imatrikuliacija (prc. immatriculation) stojančio į universitetą priėmimas, įrašymas į matrikulas (sąrašus). Pas mus buvo ruošiamos viešos i. iškilmės didžiojoje univ. salėje. Per šias iškilmes buvo paskelbiami naujai priimtieji studentai, padaromas univ. vadovybės metinis pranešimas. Univ. rektorius ta proga skaitydavo savo srities mokslinį pranešimą. I. diena buvo pagrindinė universiteto šventė.

Imatra

Imažistai (ag. Imagists) anglų amerikiečių poetinis sąjūdis, žydėjęs 1909–17. Jo šaknys glūdi T. E. Hulme antiromantinėje estetikoje, prancūzų simbolizme, klasicizme. Žymiausieji i. atstovai: Amy Lowell, F. S. Flint, D. H. Lawrence, H. Doolittle, R. Aldington. Pastarasis šitaip nusakė i. poetinę kryptį: kasdienės kalbos naudojimas, naujų ritmų kūrimas, tematikos laisvė, vaizdo pertiekimas. Poezija turinti būti ‚kieta' ir aiški, jos esmė — koncentracijoje. Ezra Pound, laikinai vadovavęs sąjūdžiui, pasitraukė iš jo. I. išleido kelias antologijas ir žurnalą Egoist.

Glenn Hughes, Imagism and the Imagists 1931; *St. K. Coffman* jr., Imagism 1951. *A.L.*

Imbarai pati senoji Vilniuje prekyvietė, dviem mūrinių krautuvių eilėmis tęsusis per visą Rotušės aikštę. Iki paskutinio me-

to miestiečių kalboje i. buvo vadinamos smulkių pirklių padangtės.

Imbarė labai senas kaimas ir piliakalnis Salantų vls., Kretingos aps., apie 4 km į p. nuo Salantų mstl. ir apie 2 km į r. nuo Salanto upės. 1253 vasarą surašytuose Kuršo vyskupo ir Livonijos magistro dalybų dokumentuose tarp išskaičiuotų Ceklio (žr.) vietovių yra paminėta ‚Embare'. Ją reikia tapatinti su I. Iš dokumentų matyti, kad dalybininkai anas Žemaičių vakarines žemes laikė jau pajungtas. Tad ordinas gavo $^2/_3$, o Kuršo vyskupas $^1/_3$ visų žemių. Valdyti tų žemių būsimiems savininkams niekada neteko, nes tuoj prasidėjusios smarkios Žemaičių kovos prieš vokiečius, privedusios prie didelio Durbės (žr.) laimėjimo, iš esmės pakeitė politinę padėtį. I. pilis apjungė seniūniją, kuriai XVI a. priklausė 6 kaimai. — 1585 inventoriuje prie I. seniūnijos išskaičiuota I., Barzdžiai, Klausgalvai, Nasrėnai, Kūlupėnai ir Vainutaičiai. 1859 I. k. apėmė 18 kiemų su 170 gyv. ir vandens malūnu. Netoliese buvęs I. palivarkas prieš I pas. karą priklausė Platelių grafui Aleksandrui Choiselliui.

Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch I 1853; Akty Vilenskoj Acheogr. Kommissiji XIV, 305; *Aug. Bielenstein*, Die Grenzen des lettischen Volksstammes 1892; *A. Salys*, Die žemaitischen Mundarten, atsp. iš Tauta ir Žodis VI, 1930; *H. G. Mortensen*, Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum Beginn des 17.Jh. II, 1938, 118. *Z.I.*

I. ir priešistoriniais bei ankstyvosios istorijos laikais yra buvusi svarbiu administraciniu ir strateginiu punktu. Apie tai liudija gerai išlikęs piliakalnis, esąs apie 1,5 km į v. nuo I. kaimo. Jis guli labai gerai parinktoje vietoje: iš v. pusės jį supa Salanto slėnis, iš š., r. ir p. į sausumą įsikišęs gana gilus griovys. Šlaitai statūs, sunkiai užkopiami. Lengviausiai pasiekiamas kelelių, kuris apriečia piliakalnį iš v. ir š. pusės. Š.r. dalyje piliakalnį saugo gilus kastinis griovys ir už jo esąs aukštas pylimas. Pats piliakalnis, iškilęs apie 30 m nuo slėnio apačios, iš visų pusių apsuptas pylimo. Be to, skersai piliakalnį dalija į dvi dalis supiltas pylimas. Piliakalnio ilgis apie 150 m, plotis — apie 70 m. Į šiaurę nuo vidurinio pylimo yra 12×3 m dydžio keturkampės formos vandens rezervuaras. Piliakalnis netyrinėtas.

Į p. nuo piliakalnio ir į v. nuo I. kaimo 1883, bearianť lauką, aptiktas naujojo geležies amžiaus kapinynas. 1885–86 jį tyrinėjo T. Daugirdas (1898 dar kartą kun. J. Žiogas). Ištirtas 132 m² plotas. Čia buvo surasti 5 kapai: 2 nedegintiniai ir 3 degintiniai. Nedegintiniuose kapuose mirusieji laidota 1,1–1,2 m gylio duobėse. Kapo duobės dugnas buvo išbarstytas baltu smėliu. Viename kape terasta pasaginė segė platėjančiais galais. Antrojo kapo konstrukcija buvo kiek skirtinga: apvalainos duobės dugne susidurta su akmenų apvadu. Čia aptikta ir skobtinio karsto liekanų. Mirusysis palaidotas galva į šiaurės rytus. Iš griaučių teišlikę 5 dantys. Šalia galvos buvo padėtas geležinis piautuvas. Krūtinės srityje surastas žalvarinis dirželio apkalas su odos likučiais, kiek žemiau geležinis peilis ir žalvarinė apyrankė galviniais galais. Kojūgalyje aptikta molinio puodo šukių. Degintiniuose kapuose duobės taip pat yra buvusios 1,2 m gylio. Du iš tyrinėtų kapų jau anksčiau buvo suardyti. Gerai išlikusiame kape, kurio duobės dugnas taip pat buvo apdėtas akmenimis, surasta degintų kaulų ir anglių liekanų. Tarp degėsių aptikta nuo laužo ugnies susiliejusių žalvarinių papuošalų, geležinių dirbinių ir puodų šukių. Įdomiausių radinių aptikta 10–30 cm gylyje, iš jau anksčiau suardytų kapų. Ten beariant lauką ir kasinėjimų metu surasta visa eilė pasaginių segių platėjančiais, keturkampiais, vyniotiniais, aguoniniais ir gyvuliniais galais, gintarinių karolių, žalvarinių karolių, užmautų ant geležinės vielos, diržo skirstiklių ir kt. Daugumas medžiagos priklauso XI–XIII a. Radiniai būdingi vakarinės Lietuvos kultūrinei grupei. Jie buvo sudėti Vytauto D. Kultūros Muziejuje.

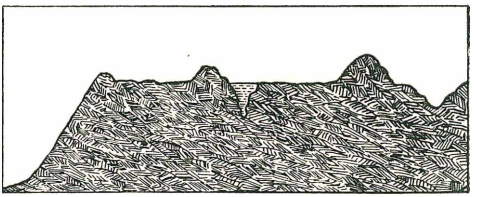

Imbradės piliakalnio piūvis

T. Dowgird, Pamiątki z czasów przedhistorycznych na Żmujdzi. Opis Cmentarzyska i Piłkalnia w Imbarach oraz robót, dokonanych w roku 1885 i 1886 (Pamiętnik Fizyjograficzny IX, 1889, 3-11); *J. Žiogas*, Archeologičeskija zametki po Telševskomu ujezdu 1901, 14–16; *B. Przybylski*, Notatki archeologiczne ze Żmudzi (Z otchłani wieków 1, 1932, 5–8). *J.P.*

Imbarės durpynas Salantų vls., Kretingos aps., 52,6 ha ploto, 3,3 m gylio, gero sudurpėjimo. Pelkė 69 ha, žemutinio tipo.

Imbecilas (lot.) asmuo, kurio protinis išsivystymas yra labai žemo lygio ir kuris tepajėgia tinkamai atsiliepti tik į pačius paprasčiausius aplinkos reikalavimus; ilgesnį laiką savęs išlaikyti nesugeba. Pagal inteligencijos testų standartizaciją, i. laikomas tas, kurio inteligencijos rodiklis yra tarp 25 ir 50. Plg. Idiotas.

Kaip ir idiotai, i. dažnai pasižymi fizinės struktūros iškrypimais, tačiau nemaža jų dalis savo bendra išvaizda nesiskiria nuo normalių žmonių. Imbecilumą galima susekti ankstyvame vaiko amžiuje — vėlai tepradeda vaikščioti, ilgą laiką vi-

siškai nekalba ir t.t. Žinoma, i. esti įvairių laipsnių — vieni mažai kuo skiriasi nuo idiotų, kiti sugeba pusėtinai prisitaikyti palankioje aplinkoje. Daug priklauso nuo auklėjimo — dauguma gali būti išmokomi apsitvarkyti, apsisaugoti nuo paprastų pavojų, ar net nesudėtingo darbo dirbti, jei nuolatos prižiūrimi. Nors didžiuma i. gan gerai supranta, kas jiems sakoma, žodynas lieka labai ribotas. Skaičiuoti ar skaityti i. niekada neišmoksta ir abstrakčių sąvokų nesuvokia. Imbecilumo priežastys tos pačios, kaip ir idiotybės, tik švelnesniame laipsnyje. Bet koks gydymas taip pat žymių rezultatų neneša, ir todėl i. tegalima padėti specialiu auklėjimu ir kruopščia priežiūra.

A. F. Tredgold, Mental Deficiency 1952. *A.Sž.*

Imbibicija (lot.) audinių sugebėjimas įsiurbti įvairius skysčius ar hemoglobiną.

Imbieras (lenk. imbier iš vok. Ingber ar Ingwer, lot. Zingiber), imbierinių (Zingiberaceae) šeimos žoliniai augalai, turį kvapius šakniastiebius. Keletas skirčių tropikinėje Azijoje, taip pat Polinezijoje. I. tikrasis (Z. officinale), turi aštraus skonio ir malonaus kvapo šakniastiebius, vartojamus vaistams (Rhizoma Zingiberi), prieskoniams ir kt. reikalams. Mūsų kaime jis buvo taip pat visada dedamas į trejas devynerias ir kitus liaudies vaistažolių mišinius, jo nuoviros buvo geriamos nuo skilvio ir kt. ligų. Buvo dedamas prieskoniu į įvairiai sutaisomas degtines ir kt. gėrimus.

Imbradas Zarasų aps. Imbrado vls. ež., ties Imbrado bžk., į r. nuo Avilio ež., 85 ha ploto. Paviršius 157 m nuo j.l.; priklauso Laukesos (Dauguvos) baseinui.

Imbradas bžk. ir valsčiaus centras Zarasų aps., prie Imbrado ež., už 2 km į š. nuo Avilių ež., 11 km į š.v. nuo Zarasų ir apie tiek pat nuo Latvijos sienos. 1923 buvo 65 gyv., vėliau per 100. I. buvo grafų Molių (vok. Mohl) dvaras, XIX a. gale apėmęs 1037 dešimtines, tarp I. ir Avilių ež., ir turėjęs gražų parką. Medinė bžn. pastatyta Pranciškaus Molio 1786 (Zarasų filija). Nepriklausomybės laikais dvaro vietoje susikūrė I. bžk. su valsčiaus savivaldybės ir policijos nuovados įstaigomis, pradžios mokykla, pašto agentūra. 1922 įsteigta Aido vartotojų bendrovė, 1938 sveikatos punktas. Nepriklausomybės dešimtmečiui paminėti pastatytas prie vieškelio didelis ąžuolinis kryžius. I. valsčiuje yra visa eilė kalnų ir piliakalnių, turinčių padavimų. Tai Gobuliškių ir Suvieko piliakalniai, Raganų kalnas (Knipiškių k.), Šaltinių kalnelis (Vaidminių k.), Batarėjos kalnas (prie to pat vardo viensėdžio), Baisusis kalnas (Kuklių k.), Odakalnis, Žydkalnis (su senomis griuvėsių liekanomis), Opšrakalnis.

Słownik Geograf. III, 276; *P. Barkauskas ir A. Vabalas,* Vadovas po Lietuvą 1938. *A.B. ir Z.I.*

Imbrasas Matas (1858 Limeikių k. Raguvos vls., Panevėžio aps. — ?) knygnešys. S. Didžiulio įtrauktas į draudžiamosios spaudos platinimą, jis drauge ir daraktoriavo. Nuo 1883 apsigyvenęs Troškūnuose, čia kovojo dėl lietuviškų pamaldų. Rinko senienas.

Imbroglio (it. ‚sąmyšis') tos operos scenos, kuriose keli orkestrai ar kelios dainininkų grupės vaizduoja visišką veiksmo sąmyšį. Tie veiksmai logiškai tarp savęs nesiriša, bet muzikiškai viskas taip padaryta, kad, nors muzikos charakteris kiekname orkestre esti skirtingas, bet harmoniškai puikiai tarp savęs derinasi. I. klasikinį pavyzdį randame Mozarto operoje Don Žuanas, kur baliaus scenoje, pirmo akto pabaigoje, trys orkestrai vienu kartu groja tris įvairius dalykus. Kitas pavyzdys yra Wagnerio operos Meistersinger gatvės scena antro akto pabaigoje. *Iz.V.*

Imbros, turkų Imroz, didžiausioji Turkijos sala Egėjo jūroje, priešais Dardanelus (svarbioje strateginėje vietoje); 256 km², 6300 gyv. (1950). I. pas. karo metu britų karinė bazė. 1923 Lozanos sutartimi Graikija I. perleido Turkijai.

YMCA, Yong Men's Christian Association, tarptautinė organizacija, besirūpinanti jaunais vyrais. Ją įsteigė Sir George Williams 1844 Londone. Amerikos kontinente pradėta organizuoti 1851 Montrealyje, Kanadoje ir tais pat metais Bostone, JAV. Jos tikslas jau prieš 100 metų paskelbtoje deklaracijoje ‚Paris Basis', buvo apibūdintas: ‚jungti jaunus vyrus, laikančius Jėzų Kristų savo Viešpačiu bei Išganytoju ir norinčius būti jo pasekėjais, ir apipavidalinti jų pastangas įgyvendinti Jo karalystę jaunų vyrų tarpe'. YMCA ženklas yra raudonas trikampis, simbolizuojąs žmogaus dvasią, protą ir kūną, kuriais organizacija rūpinasi. YMCA krikščioniško pobūdžio, bet nesusieta su kuria nors specifine konfesija. Vykdydama savo tikslus, YMCA stengiasi įgyvendinti pagrindines krikščionybės tiesas kasdieniniame gyvenime. Pradžioje YMCA buvo grynai dvasinio, ekumeninio, kartais puritoniško pobūdžio, kreipianti savo dėmesį pirmoje eilėje į jaunus darbininkus, tolstančius nuo krikščionybės. Vėliau ji nustojo šio ankstyvojo puritonizmo ir išplėtė savo veiklą į įvairias praktiško gyvenimo sritis, steigdama klubų, pigių viešbučių ir kursų mokytis įvairių amatų etc., ir pagaliau, kreipdama didelio dėmesio į sportą ir fizinį lavinimąsi (pvz. krepšinis ir orasvydis yra YMCA išradimai). Dabar YMCA veikia 68 valstybėse ir iš viso turi virš 4 mil. narių, iš jų apie 2.300.000 JAV.

Y W C A, Young Women's Christian Association, tarptautinė organizacija, vykdanti tuos pačius tikslus mergaitėms ir jaunoms moterims, kaip YMCA (žr.) vyrams. Įsteigta 1857 Anglijoje. Dabar veikia 50 valstybių, su centru Ženevoje. JAV 1950 turėjo virš 2 mil. narių. *J.A.St.*

Imeretai vakariniai gruzinai. Žr. Gruzija, istorija.

Imeretinskij Aleksandr Konstantinovič (1837–1900) rusų kng., generolas, 1877–78 kovojęs prieš turkus,1878 paskirtas generalinio štabo viršininku, vėliau vyriausiu karo teismo prokuroru. 1897–1900 Varšuvos generalgubernatorius, kurio administracinėj vaidžioj buvo ir Lietuvos Užnemunė kaip Varšuvos generalgubernijos dalis. I. buvo pristatęs Varšuvos apg. mokslo globėjui memorialą, kuriame jis įrodinėjo lietuvių spaudos uždraudimo žalingumą pačiai rusų valdžiai.

Imėžė Tauragės aps. Kvėdarnos vls. upelis, Aitros (Jūros) kair. intakas, 9,2 km ilgio. Intakai kair. Nausė, Pašakarnis, arba Žemragė, Gvelbė, deš. Šarkalnis. Baseino plotas 45 km².

Imhoff Karl (g. 1876) vokiečių kanalizacijos prof., biologinio srutų valymo išradėjas; jo vardu vadinamas I. valymo tankas. Išl. Taschenbuch der Stadentwässerung 151954.

Imhotepas (gr. Imothes) trečiosios dinastijos faraono Zoserio (apie 2980–2950 pr. Kr.) artimiausias patarėjas. Jis buvo didžiulės Zoserio vykdytos akmens statybos pradininkas. Jo Sakaroje pastatyta penkialaiptė 195 pėdų aukščio piramidė-mastaba (žr.) yra pirmas istorijoj žinomas toks milžiniškas akmens pastatas. I. patarlės amžiais egiptiečių buvo kartojamos. Naujosios valstybės laikais (apie XV a. pr. Kr.) I. pradėtas garbinti kaip rašytojų globėjas, dievo Ptah sūnus. Graikai I. sutapatino su Asklepėju, o vėliau ir egiptiečiai pradėjo I. garbinti kaip medicinos dievą. Ptolemėjas IV a. pr. Kr. Serapeume, netoli Memfio, pastatydino vieną iš gražiausių šventyklų I. garbei. Iš jo garbinimo laikų yra užsilikusių daug jo statulėlių, vaizduojančių sėdintį plikos galvos vyrą su papiruso ritiniu rankoje.

Imhotepas

J. H. Breasted, History of Egypt 1948. *P. Plk.*

Imigracija (lot. imigratio) įkeliavimas į kitą kraštą nuolatiniam apsigyvenimui. I m i g r a n t a s ateivis, į kitą kraštą nuolat gyventi atsikėlęs žmogus. Imigracijos ir imigranto santykinė priešybė yra emigracija (žr.) ir emigrantas. Kas vieno krašto atžvilgiu reiškia emigraciją, kito krašto atžvilgiu sudaro i. Lietuvos atžvilgiu esame emigrantai (išeiviai), gi tų kraštų į kuriuos atkeliavome, atžvilgiu — imigrantai (ateiviai).

M. R. Davie, World I. 1936; *M. L. Hansen,* The Atlantic Migration (1607–1860) 1940; ('') The Immigrant in American History 1941; *Cl. Peters,* The I. Problem 1948.

I m i g r a n t ų k u l t ū r a. Šalia medžiaginės kultūros liekanų, imigrantai su savimi atsiveža tautinės kultūros elementus, įeinančius į jų charakterio sąrangą kaip tam tikrus reagavimo būdus į tam tikrą aplinką. I. pasėkoje pakitusi aplinka reikalauja iš dalies skirtingų reakcijų.

Imigrantai į naujosios aplinkos reikalavimus reaguoja įprastinėmis savo kultūros kategorijomis. Tuo būdu ir išsivysto specifinė imigrantų kultūra, susidedanti iš gimtojo ir priėmusio kraštų kultūros elementų. Svetimiausieji naujos aplinkos reikalavimai nėra priimami, svarbiausios savosios kultūros vertybės išsaugojamos ir apie jas organizuojama nauja kultūrinė integracija, kurioje tarpusavio sąlyčio ir sąveikos dėka senosios ir naujosios kultūrų elementai laipsniškai kinta ir logiškai susiderina.

Imigrantų kultūra yra jų prisitaikymo naujoms sąlygoms tarpininkas. Prisitaikymas gali turėti bet kurią prasmę tarp visiškos asimiliacijos ir pastovaus savito kultūrinio autonomiškumo (pvz. žydai Europoje) išsaugojimo. Sociologiniu požiūriu, ir asimiliacija, ir kultūrinio autonomiškumo išsaugojimas laikytini sėkmingais prisitaikymo būdais, jei jie įgalina našų imigrantų funkcionavimą naujoje aplinkoje.

Atskiri imigrantai naujai aplinkai prisitaiko, įsijundami į šios visai imigrantų bendruomenei bendros imigrantų kultūros kūrimąsi ir tolimesnį kitimą. Juo labiau imigrantas iš šios bendrosios kultūros išsiskiria, juo didesnių sunkumų turi savo prisitaikymo vyksme: jis paliekamas remtis tik savo individualiais psichologiniais resursais.

Jeigu imigrantų kultūra vystosi asimiliacijos linkme, jinai pirmiausia iš aplinkos pasisavina techninius ir ekonominius reikalavimus, paskui socialinės organizacijos formas, ideologijas ir galop jausminius reagavimo būdus. Ši pastaroji imigrantų tautinio charakterio dalis išsaugoma mažiausia ligi trečios ir ketvirtos kartos, kai tėvų kalba jau būna užmiršta. Amerikiečių individualizmo ‚suminkštėjimas' iš dalies aiškinamas tokia slaviškų ir romaniškų emocinių reakcijų įtaka. Jei imigrantų kultūra siekia išsaugoti kultūrinį autonomiškumą kaip savo prisitaikymo būdą, ji pasiskolintus techninius ir ekonominius

naujos aplinkos elementus suorganizuoja apie savą ir pastovią kultūrinių vertybių ir emocijų sistemą. Tokį autonomiškumą galima išsaugoti tik tuo atveju, kai ši vertybių sistema atpažįstamai skirtinga nuo bendrosios bei pakankamai išdirbta, kad jos skirtumai galėtų būti intelektualiai pažinti, ir žmogiška prasme pakankamai reikšminga ir užangažuojanti. Šitokio pobūdžio kultūra gali tapti didžiai kūrybinga, nes ji paprastai pažįsta ne tik savo, bet ir aplinkos vertybių sistemas, laimi didesnį objektyvumą ir gali pasinaudoti abiejų kultūrų ištekliais (pvz. modernusis judaizmas, davęs Marksą, Freudą ir Einsteiną). Imigrantų kultūra, turinti asimiliacinį pobūdį, priešingai, atsisako savo vertybių sistemos arba ją laiko nepageidaujamomis menkos vertės liekanomis. Tuo ji pralaimi savo galimą kultūrinį objektyvumą ir vieną iš dviejų šaltinių savo kūrybinėms jėgoms, bet retai prieina juos priėmusios kultūros gilesnių sluoksnių. Tuo būdu asimiliacinė imigrantų kultūra lieka nekūrybiška — juo labiau, juo daugiau ji atsisako savo originalių elementų. Šitokios kultūros nariai yra sekliausi ir fanatiškiausi kultūriniai mėgdžiotojai, nes mėgdžiojamųjų vertybių nesupratimas kaip tik verčia juo akliau ir raidiškiau jas kartoti. Jei kosmopolitiškumas yra būdingas autonominei imigrantų kultūrai, tai provincialumas ryškus asimiliacinėje. Juo toksai imigrantas labiau panašus į aplinkinės kultūros Spiessbürgerį ar Mr. Babbitą, juo jis save laiko labiau atsiekusiu pilietinio pilnavertiškumo ir juo jis mažiau vertybiškai našus.

Lietuvių i. Amerikoje turi daugiau asimiliacinį pobūdį. Ji yra pasiekusi antrąją — socialinių formų perėmimo — fazę, ir Amerikoje gimusios, šiandien suaugusios, kartos nariai pradeda perimti Amerikos žemutinės vidurinės klasės ideologiją. Naujųjų ateivių senoji karta krypsta vien į techninių formų perėmimą ir užsidarymą tiek organizacinių, tiek ideologinių Amerikos vertybių atžvilgiu. Jaunoji karta labiau linkusi į ideologinių vertybių, negu organizacinių formų perėmimą, tačiau vertybės perimamos nekritiškai, nes lietuvių kultūra nėra tapusi autonomišku antruoju poliumi, įgalinančiu palyginimą, o palieka neišanalizuotų ir nesuformuotų papročių lygyje. Jei lietuvių kultūra nebus suformuluota kaip ryški sistema, tam tikrais atžvilgiais bendra su amerikietiškąja ir tam tikrais skirtinga, ir jei apie šiuos suprantamus skirtingumus nebus suorganizuota tautinės kultūros ideologija, tai lietuvių kultūra liks ilgainiui nustumta į vaikystės prisiminimus, neefektyvius gyvenime ir kūrybiškai nenašius. Asimiliacijai kelią gali užkirsti tiktai svarus intelektualinis autonominio židinio sukūrimas.

V.Kv.

Imigracijos ir Natūralizacijos Tarnyba, JAV (U. S. Immigration and Naturalization Service), kongreso sukurta 1891, iš pradžių priklausiusi Darbo Departamentui, nuo 1940 perkelta į Teisingumo Departamentą. Tarnybai priklauso administruoti federalinius įstatymus, liečiančius svetimtaučių įvažiavimą bei deportavimą, o taip pat teisėtai JAV gyvenančių svetimšalių įpilietinimą (natūralizaciją).

Imitacija (lot.) 1. bendrąja prasme sekimas, pamėgdžiojimas; neoriginalus meno ar literatūros kūrinys; netikras, dirbtinis dalykas, industrinis pakaitalas, brangesnės medžiagos pamėgdžiojimas, pvz. odos ar žalvario i.

2. Biologijoje i., arba mimikrija, yra neretas reiškinys, kada vienos rūšies gyvis vienu ar kitu būdu pamėgdžioja kitos rūšies gyvį ar kokį negyvą daiktą. Kai kurie vėžiagyviai, moliuskai ir žuvys dažnai imituoja negyvus daiktus ir, ypač nejudėdami, yra panašūs į akmenį, grumstą ir pn. Plekšnė savo viršutiniu šonu supanašėja į jūros dugną. Kai kurie vabzdžiai labai vykusiai imituoja medžio lapą ar šakelę, kiti — sausą stiebelį ar šiaudelį. Kai kurie maži paukšteliai sugeba pavojaus metu imituoti už save daug didesnių paukščių balsą. I. turi didelės apsauginės reikšmės gyviams, neturintiems kitų apsaugos priemonių. Ji gali būti natūrali ir dirbtinė. Natūrali i. persiduoda paveldėjimu, ir tos pačios rūšies gyvis pasižymi tik jam specifine i. forma; ji yra pastovi, nes paprastai imituojamasis ir imituojantysis gyviai gyvena toje pačioje aplinkoje. Dirbtinė i. yra atsitiktinė ir nepaveldima, pasireiškianti tik tam tikrais atvejais. Pvz. papūga gali kartoti svetimus garsus, net žmogaus žodžius, bet tai yra atsitiktinis, ne prigimties dalykas. Chameleonas sugeba keisti savo kūno spalvą pagal aplinkos spalvą, tačiau tik trumpam laikui. *J.Dbr.*

3. Psichologijoje i. yra veiksmo pamėgdžiojimas, paskatintas stebėjimu panašaus veiksmo kito žmogaus ar gyvulio elgsenoje. Pagal Hellpacho ir kitų sociopsichologų teorijas i. yra vienas iš pagrindinių polinkių vaiko psichikoje. Šio polinkio pagalba vaikas mokosi ir telkia patirtį. Žinoma, i. nepasižymi kūrybingumu, nes jos tikslas nėra naujų formų kūrimas, bet pirmiausia pastebėtų formų kopijavimas. Daugiausia imituotojas net nesidomi turiniu ir dažnai kartoja veiksmą kaip formą, nesuprasdamas turinio. Bene labiausiai akivaizdus i. pavyzdys yra papūgos ‚kalbėjimas'. Žmogiškasis individas, kuris savo vaikystėje daug ką imituoja, besivystydamas, pradeda įsigyti savas formas, ir dėl to polinkis imituoti mažėja su didė-

jančiu amžiumi. Kada šis polinkio i. mažėjimas prasideda, nėra nustatyta. Atrodo, kad bendrų dėsnių ir negalima čia nustatyti, nes individualiniai skirtumai yra per dideli. Būtų klaidinga manyti, kad i. yra vienintelis būdas išmokti ir kad ji yra pagrindas visiems įpročiams, papročiams, elgesiui ir elgsenai. Be i., kuri yra daugiau dirbtinas ir sąmoningai siekiamas pamėgdžiojimas, yra ir nesąmoningas pakartojimas pastebėtų veiksmų, kuris būtų galima pavadinti sekimu. Sekime yra mažiau sąmoningumo, bet daugiau kūrybingumo ir originalumo. Jis pasireiškia pirmoj eilėj ne papūgišku kartojimu, bet sugebėjimu įsijausti į kitų žmonių pergyvenimus ir pastebėti tuos pergyvenimus liečiančius veiksmus; šiuos veiksmus dalinai pakartojant, pasiekiamas dalyvavimas tarpžmogiškose emocijose. Empatija ir simpatija čia irgi vaidina didelę rolę. Vaikuose i. ir sekimas yra glaudžiai susiję ir tik vėliau jie pradeda atsiskirti. Sekimas gali būti svarbus veiksnys mene. Pavyzdžiai vaidybos mene bene ryškiausiai rodo, kad ir suaugusio individo gyvenime galima surišti sekimą su i. Kito individo elgsena sekime yra imama kaip idealas. Idealo sekimas yra pergyvenimas, įjungiąs visą asmenybę: sekamas yra visas individas, kai tuo tarpu imitacijoje yra pamėgdžiojamos tik tam tikros atskiros savybės ar veiksmai.

Willy Hellpach, Sozialpsychologie 1946; *D. C. Mc Clelland,* Personality 1953. *Vyt. B.*

4. S o c i o l o g i j o j e i. yra veiksnys kultūros perteikime, primityvių kilčių magijoje ir minios laikysenoje. Visose visuomenėse didelė kultūros dalis įgyjama i. kaip nesąmoningu sąlygojimu. Žmonės vengia ekscentriškumo ir stengiasi gyventi ‚kaip visi' (jei įpratę miegoti ant grindų kilimų, nepakęs miegoti lovose, ir atvirkščiai). Magijoje žinoma primityvių kilčių plačiai praktikuota vad. imitacinė magija, paremta principu, kad panašus veiksmas ar daiktas iššaukia kitą panašų veiksmą ar daiktą (deginamas ar persmeigiamas pasigamintas priešo paveikslas, tikint, kad tai bus pakankama priežastis jam sunaikinti; jūrininkuose tebesilaiko paprotys švilpti, kad būtų vėjas iššauktas; ūkininkai lieja vandenį ant žemės, kad lietų ‚pritrauktų' ir pn.). Imitacinis impulsas yra stiprus ir suaugusiuose, ypačiai minioje (pvz. linčo atveju). Sakoma, kad ‚palaida minia veikia kaip vienas žmogus, bet taip, kaip joks atskiras žmogus neveiktų'. Net ir aukštos inteligencijos asmenyse tam tikrais atvejais (pvz. panikos) imitacinis impulsas pasirodo stipresnis už proto kontrolę. Sociologijoje i. svarbą iškėlė ir ją išnagrinėjo prancūzas G. Tarde, visą socialinę evoliuciją ja grįsdamas. Pagal jį, visi panašumai kyla iš pakartojimo, arba i. Kaip biologinėje srityje lemiąs paveldėjimas, taip psichinėje ir socialinėje srityje visus socialinius reiškinius apsprendžianti i. Pripažindami jo iškeltuosius i. dėsnius, kritikai prikiša, kad jis neatkreipęs dėmesio į natūralius panašumus, pagal priežastingumo principą iššaukiančius panašias pasėkas, kur i. yra negalima.

M. M. Davis, Psychological Interpretations of Society 1909; *M. J. Herskovits,* Cultural Anthropology 1955. *A.Mst.*

5. M u z i k o j e i. yra svarbi kompozicinės technikos priemonė, kada tam tikri motyvai atkartojami kitų balsų. Polifoninėje muzikoje i. sudaro visų formų pagrindą. I. ypatingas vaidmuo iškyla kanono formoje, kur visa melodija seka kituose balsuose. Taip pat ir fūgoje atkartojama visa tema. Nemažiau svarbi i. prefūgalinėse formose, vyravusiose XVI–XVII a., būtent ricercare, canzone, fantasia, capricio. Rokoko periode (1700–80) pasireiškė aštri reakcija prieš imitacija pagrįstą fūgalinį stilių. Betgi laisvai naudojama i. vėl grįžta jau brandžiame Haydno ir Mozarto kūrybos periode jų simfonijose, kvartetuose, sonatose ir kt. Iki šiai dienai i. lieka dažnai naudojama kompozicinės technikos dalis. *Iz.V.*

Imitatio Christi žr. Kristaus Sekimas.

Imlay Gilbert (1754–1828?) amerikiečių rašytojas, keliautojas ir nuotykių ieškotojas. Jo The Emigrants 1793 yra vienas pirmųjų romanų apie Amerikos Vakarus.

Imlumas, arba receptyvumas, sugebėjimas priimti vienokią ar kitokią medžiagą; savybė, įgalinanti individą reaguoti į įvairius akstinus, veikiančius iš aplinkos arba pačiame organizme. Daugiausia i. remiasi juslėmis ir jų sugebėjimu akstino veikimą perduoti į centrą. Tuo būdu i. skiriasi pagal juslę, nuo kurios jis specialiu atveju priklauso, nors iš esmės ši savybė negali būti nei lokalizuota, nei skirstoma į dalis. I. yra sugebėjimas viso individo, ne atskirų jo dalių. Nors jis ir remiasi juslėmis, i. yra surištas ir su aukštesnėmis funkcijomis, kaip atmintis, vaizduotė ir mąstymas: i. gali būti suprastas kaip sugebėjimas priimti faktus, sąvokas ir mąstymo turinį kaip visumą, ne tik kaip atskirus jutimus ar pagavas (percepcijas). Imlumo atžvilgiu kiekvienas individas yra skirtingas; taip pat ir sąlygos čia turi nemaža įtakos. Pvz. nuovargis mažina i., susidomėjimas ir noras žinoti didina i. Įpročiai ir asmenybės tipas taip pat turi įtakos i. apimčiai ir įstangumui. *Vyt.B.*

P e d a g o g i n e prasme i. yra mokinio sugebėjimas pasisavinti mokytojo perteikiamą medžiagą. I. neimtinas lygiomis su pasyvumu, nes niekas negali būti tikrai žmogaus pasisavinta bei išlaikyta be atitinkamo aktyvumo. Todėl i. yra gabumo sąlyga: kas nėra imlus, negali būti gabus

mokinys. Tačiau, antra vertus, pats i. dar nereiškia kūrybiškumo. Čia yra pagrindas, kodėl daugelis, kurie yra gabūs mokiniai, gyvenime tik vidutiniškai pasireiškia, atsidūrę prieš uždavinius, reikalaujančius kūrybinės iniciatyvos. Kūrybiškumas yra daugiau, negu i., nors jis ir privalo įmlumo kaip sąlygos, įgalinančios žmogaus kūrybinės jėgos subrandinimą. *J.G.*

Immaculata (lot. ‚nesuteptoji') Marijai, Dievo Motinai, taikomas vardas, pabrėžiąs Nekaltą Prasidėjimą (I. Conceptio). Žr. Marija.

Immelmann Max (1890—1916) vokiečių karo lakūnas ir vienas pirmųjų skraidymo meno instruktorių, žuvęs Vak. fronte nukritus lėktuvui. I. vardu aviacijoje vadinamas staigus lėktuvo sklendimas žemyn, jį paverčiant ant šono ir laikant horizontalinėje padėtyje.

Immermann Karl Leberecht (1796-1840) vokiečių rašytojas. Studijavo teisę Hallėje. 1815 dalyvavo Belle-Alliance žygyje prieš Napoleoną ir Paryžiaus užėmime. Vėliau teismo tarnyboje Düsseldorfe. 1832 — 37 Düsseldorfo miesto teatro vadovas. Jo vadovuajamas teatras tapo vienu pavyzdingiausių Vokietijoje (talkon buvo pasikvietęs dramaturgą Chr. D. Grabbe), bet netrukus turėjo likviduotis dėl išteklių stokos ir publikos primityvaus skonio. Dar prieš atėjimą į teatrą I. parašė eilę dramų, miestelėniškų komedijų (romantikų įtakoje) ir grynai romantiškų komedijų (‚romantische Lustspiele'), kaip Die Prinzen v. Syrakus 1821. I. jaunystės kūrinių ryšys su romantika dar ryškesnis jo tragedijose, kurių siužetui panaudojo senųjų prancūzų epus: Das Tal von Ronceval, König Periander u. sein Haus, Cardenio u. Celinde. I. tragedijos pasisekimo nesusilaukė, net ir populiarią istorinę temą vaizduojąs Trauerspiel in Tirol (vėliau pertaisytas ir pavadintas Andreas Hofer, der Landwirt v. Passeyr). Nežiūrint nepasisekimų, I. dar kartą bandė išsikovoti vietą teatre savo trilogija Alexis, vaizduojančia Petro D. tragišką gyvenimą, bet ir ši drama pasisekimo nesusilaukė. Tada I. ėmėsi romanų kūrybos ir šioje srityje pasiekė neblogų rezultatų. Die Epigonen (1836), pirmasis I. romanas, pagrįstas šeimos memuarais, vaizduoja naujosios generacijos nešamą sunkų praeities palikimą — beveidiškumą ir netikrumą. Romanas parašytas jau stipriai realistinėje dvasioje. I. pagrindinis kūrinys, antrasis romanas Münchhausen (1838), parašytas aiškioje realistinėje tradicijoje, yra rėminis pasakojimas apie vegetuojančią bajoriją kitai kompaktiškai istorijai Der Oberhof, kurioje vaizdingai atkuriama sveikų ir tvirtų Vestfalijos žemdirbių buitis. I. romanų reikšmė iškeltina kaip prologas XIX a. realistinės vokiečių prozos sąjūdžio (Gotthelf, Raabe ir Rosegger). Mažiau I. pasisekė bandymas šiais romanais sukurti atasvarą bendralaikio Goethes kultūristoriniams romanams apie Wilhelmą Meisterį. I. literatūrinė kūryba gausi — rašė jis, šalia scenos veikalų ir romanų, taip pat poeziją ir memuarus. Vokiečių literatūros istorijoje I. betgi išliko pirmoje eilėje minėtais romanais ir komišku bei subtiliu didvyrių epu Tulifäntchen 1830. Iš kitų raštų dar minėtina misterija Merlin 1832 (žmogaus paslapties mistiškai alegorinis aiškinimas). Jo memuarų knyga Memorabilien 1840–43. Visi raštai 20 tt. išleisti 1883.

K. Immermann

H. Maync, I. 1921; *W. Fehse,* I. 1940. *H.N.*

Imola Italijos mst., 33 km į p.r. nuo Bolonijos; apie 43.000 gyv. XII a. katedra, biblioteka su senais rankraščiais, XIV a. karo tvirtovė. Sen. romėnų Forum Cornelii.

Įmonė gamybos arba patarnavimo veiksnių junginys, sudaras verslo vienetą su aiškiai apibrėžtais tikslais. Veiksniais čia yra kapitalas, darbas ir žemė arba apskritai gamta. Kartais dar jungiamas ketvirtas veiksnys — vadovybė. Nebūtina, kad į. jungtų visus minėtus veiksnius, tačiau jos būtinas pažymys yra gamyba arba patarnavimų teikimas. Į. vadovybė dažniausiai yra jos savininko, vad. įmonininku bei verslininku, rankose. Jis gali būti fizinis arba teisinis asmuo. Viena į. gali priklausyti keliems savininkams (tačiau viena vadovybė), ir vienas savininkas gali turėti kelias į. (su bendra ar atskiromis vadovybėmis). Kai iš vieno centro kontroliuojama kelios arba daug į., tai tokį centrą vad. verslove.

Į. rūšys. Imant pagrindu ūkinės veiklos tikslą, skiriama gamybos ir patarnavimų į. Gamybos įmonėms būdingas gamybos procesas—žaliavų pakeitimas baigtais gaminiais arba nebaigtų gaminių tolimesnis perdirbimas. Į šią grupę įeina: fabrikai, amatų ir remonto dirbtuvės, knygų ir laikraščių leidyklos ir visos į., vykdančios gamybos proceso dalį: skerdyklos, malūnai, kepyklos, elektros jėgainės, dujų ir chemikalų gamyklos. Žemės, gyvulininkystės, žvejybos ir miškų ūkiai taip pat yra ypatingų sąlygų į. Patarnavimo į. negamina prekių, bet verčiasi patarnavimais. Čia priklauso krautuvės, bankai, viešbučiai, restoranai, ligoninės, teatrai, cirkai, kirpyklos, privatinės mokyklos verslo tikslais, grožio salionai, transporto firmos, sandėliai, draudimo įstaigos,

vertimų, perrašinėjimų, tarpininkavimo, mokesčių apskaičiavimo biurai, gydytojų ir advokatų kabinetai ir pn. Namų ūkis, maldos namai, nelegalūs ir draudžiami verslai nelaikomi į. Galima skirstyti į. ir kitokiais pagrindais: apimties atžvilgiu — stambios, vidutinės ir smulkios į.; reikšmės atžvilgiu — pagrindinės, pagalbinės, papildomos; laiko atžvilgiu — nuolatinės ir sezoninės; vietos atžvilgiu — stovinčios vietoje ir judančios; savininko atžvilgiu— vienasmeninės, partnerių bendrovės, akcinės, kooperatyvinės, veikmeninės (privatinės ar pusiau privatinės, veikiančios ne pelno tikslais), bendruomenės, miesto, savivaldybės, valstybės.

Į. f o r m a yra išorinė jos susiorganizavimo schema. Ta schema tiksliai aptariama į. įsteigimo aktais, statutu ir krašto įstatymais.

Į. u ž d a v i n i a i—organizaciniai, techniniai ir socialiniai. Smulkiose į. organizacijai vadovauja vienas asmuo, stambesnėse jis turi padėjėjų; kai stambiose į. yra atskiros direkcijos, tai paprastai — komercinė, techninė ir darbo reikalų direkcijos. Technikos srityje yra naujų veiklos metodų suradimas ir pritaikymas. Socialiniai į. uždaviniai: darbininkai, atlyginimas, avansavimas, atleidimas iš darbo, atostogos, pirkimo nuolaidos, priedai, dovanos.

Į. s t a t i s t i k a sudaroma valstybinių statistikos įstaigų arba kitų specialinių institucijų. Duomenys gaunami tiesiai iš pačių į. specialiais blankais arba imami iš mokesčių įstaigų. Statistikos tikslas — patarnauti mokslui ir gyvenimo praktikai, skelbiant viešai tikslius duomenis pagal specialistų paruoštas tabelių formas.

Į. k o n c e n t r a c i j a, arba kapitalo koncentracija, reiškia laikinį ar nuolatinį atskirų į. susitelkimą. Į.k. yra horizontalinė, kai tos pat rūšies į. telkiasi (įvairios transporto priemonės) ir vertikalinė, kai vienos srities įvairios į. jungiasi (vilnų karšimas, verpimas, audimas, audinių apdirbimas, rūbų siuvimas ir pardavimas). Motyvai gausūs ir įvairūs. Dažniausiai siekiama sušvelninti konkurenciją, mažinti kaštus, sujungiant kapitalą ir vadovybę, arba parūpinti stambių kapitalų naujiems sumanymams vykdyti. Į.k. formų yra daug: 1. konsolidacija, kai viena į. superka kitos arba kelių kitų į. akcijas ir jas likviduoja (Merger) arba kai viena į. absorbuoja vieną ar daugiau kitų (Consolidation, Amalgamation). 2. Investicija: viena į. superka tiek akcijų kitų į., kad vėliau gali jas kontroliuoti (Holding, Controlling). 3. Sindikatas ir kartelis — veiklos suderinimo tikslais įmonių tarp savęs susitarimas. Jei partneriai tokia sutartimi netenka savarankiškumo, yra sindikatas, jei jį pasilaiko — kartelis. 4. Laisvas susitarimas, sudaromas partnerių laikiniems ar specialiems uždaviniams įvykdyti (Pool). 5. Trustas reiškiasi įvairiomis formomis: stambi į. arba jų junginys vykdo visišką ar pusiau monopolinę kontrolę gamyboje arba prekių bei patarnavimų paskirstyme. Dažnai trusto į. vykdo patikėtinio, saugotojo, administratoriaus ir kitokias funkcijas, priima indėlius, duoda paskolas ir atlieka kitas bankines operacijas. 6. Monopolis — visiška tam tikros srities kontrolė. JAV ir kitur specialūs įstatymai varžo ir net draudžia monopolio siekiančią į. koncentraciją ir skatina laisvą konkurenciją. *S.Stn.*

Įmoninė ekonomika, arba įmonių ūkio mokslas, ekonomikos šaka, sistemingai tyrinėjanti įmonių ūkines problemas. Ši mokslo šaka dar jauna, aukštosiose mokyklose skirtingai dėstoma ir įvairiai vadinama (Vokietijoje – Betriebswirtschaftslehre, JAV – Business Administration, Business Management, arba siauriau Scientific Management). Tačiau kai kurios į.e. dalys jau yra įgijusios pastovią formą, pvz. sąskaityba, kalkuliacija; kitos irgi pakankamai išryškintos—finansavimas. Į.e. dėstymas, net ir pavadinimas, žymiai priklauso nuo krašto ūkinės santvarkos. Kapitalistinėje santvarkoje ir jai artimose sistemose nėra valstybinio planavimo, privatus ūkis veikia pagal pasiūlų-paklausų dėsnį. Todėl čia plačiai tyrinėjami rinkos, konkurencijos, reklamos klausimai. Priešingai, komunistų valdomuose kraštuose ūkio centre stovi valstybinis planavimas, nėra nei konkurencijos nei reklamos. Finansavimas taip pat visiškai skirtingas. VDU Kaune šią mokslo šaką pradėjo formuoti prof. J. Šimkus, vadindamas ‚privatinio ūkio mokslu'. Vėliau programa buvo žymiai pakeista, ir ši mokslo šaka pavadinta į.e. Vilniaus univ. ekonominių mokslų fakultete į.e. buvo šiaip skirstoma: bendroji į.e. arba įvadas į į.e.; specialinė į.e., arba įmonių organizacija, ir įmonių finansavimas.

Bendroji į.e. tyrinėja bendro pobūdžio ūkines problemas, nesileisdama į atskiras ūkio šakas. Čia įeina pagrindinės sąvokos: 1. žmogaus reikmens, ūkinė veikla, ūkiškumas, rentabilingumas, kaštai, įmonė, jos vidaus organizacija; 2. įmonių steigimas: steigimo sąlygų įvertinimas, vieta, apimtis, kapitalo dydis, finansavimas; 3. įmonių veikimas: gamybos arba veiklos kaštai, kalkuliacija, apyvarta, jos dydis ir greitis, kainų politika, rizika, konkurencija, reklama, pardavimo menas, darbo atlyginimo sistemos; 4. įmonių persitvarkymas: koncentracija, reorganizacija, sanacija, likvidacija.

Specialinė į.e. tyrinėja atskirų ūkio sričių įmones: pramonės, prekybos, bankų, draudimo, transporto, sandėliavimo ir kt. Žemės ūkis paprastai neįeina į į.e. sritį.

Tačiau žemės ūkio ekonomika dėstoma kaip atskiras mokslo dalykas ekonomikos fakultetuose ir dar plačiau išeinama aukštosiose žemės ūkio mokyklose. Įmonių finansavimas (žr.) yra irgi į.e. mokslo dalis. Atskiri į.e. klausimai nagrinėjami atskirais LE žodžiais: žr. Balansas, Buhalterija, Darbo atlyginimas, Fabrikas, Gamyba, Įmonė, Įmonių finansavimas, Kalkuliacija.

M. R. Lehmann, Allgemeine Theorie d. Betriebswirtschaft 1953; *S. Herzog,* Handbuch der Industriellenpraxis 1952; *Schmitt,* Das Betriebs-Universum 1952; *C. Brinkmann,* Wirtschaftsformen u. Lebensformen 1950; *B. Castenholz,* Business Management 1952. *S. Stn.*

Įmonių finansavimas mokėjimo priemonių parūpinimas įmonių reikalams. Įmonių steigimas, jų plėtimas bei modernizacija ir apyvartos lėšų parūpinimas sudaro finansavimo reikalą. Tuo pačiu ir mokėjimo priemonių paklausos skyla į du didelius sektorius: 1. įmonių investicijų finansavimą, išlaidas, skirtas sukurti naujų bei papildomų kapitalo aktyvų, kitaip vadinamų fiksuotu kapitalu (žemei, pastatams bei gamybos aparatui įsigyti); 2. įmonių kasdienės veiklos finansavimą, lėšų parūpinimą žaliavoms, medžiagoms įsigyti, prekių inventoriui palaikyti, algoms mokėti ir savo klientams finansuti bei kasos rezervams palaikyti.

Toms mokėjimo priemonių paklausoms tenkinti įmonės siekia panaudoti įvairiausius finansavimo šaltinius. Naujai steigiamų įmonių pradines lėšas parūpina paprastai jų savininkai bei dalininkai, jų pažįstami bei draugai. Sėkmingai veikiančioms įmonėms atsidaro kelias ir į plačiąsias publikos santaupas bei bankinį kreditą. Veikiančių įmonių mokėjimo šaltinius galima skirstyti į dvi pagrindines grupes: 1. finansavimasis iš pačios įmonės veiklos šaltinių, kuriuos sudaro uždirbti įmonių pelnai. Dalis tų pelnų turi būti skirta mokesčiams mokėti ir į įmonių amortizacijos fondus. Tik dalis likusio tuo būdu gryno pelno išdalijama įmonės dalininkams dividendo pavidalu, kita gi dalis eina į įmonės rezervus (pvz., 1954 JAV didžiosios įmonės tik apie 50% turėto gryno pelno išdalijo, o kitą pasiliko finansavimuisi). Tiek pasilaikyti pelnai, tiek amortizacijų fondai yra didelis lėšų šaltinis. 2. Išorinis finansavimas yra lėšos, parūpintos akcijų bei lakštų išplatinimu vertybių rinkose ir, antra, gautos ilgalaikio bei trumpalaikio kredito pavidalu.

Teisiniu požiūriu įmonių finansinę struktūrą sudaro: 1. savi kapitalai, dalininkų sudėti bei uždirbti rezervai; 2. skolintos lėšos, t.y. išleisti lakštai ir turimi bankiniai bei kitokie kreditai. Juo didesni savi kapitalai, tuo įmonės finansinė padėtis yra tvirtesnė (pvz., 1954 JAV didžiųjų įmonių savojo ir skolinto kapitalo santykis buvo lygus 1.27). *J.Pžm.*

Imoralizmas (lot.) dorinių dėsnių objektyvaus galiojimo neigimas. Atvirai i. yra reiškiamas, kada tiesiog paneigiama dora. Bet netiesiog i. yra skelbiamas ir tada, kai moraliniai dėsniai laikomi tik socialiniais papročiais, atskiro asmens neįpareigojančiais jų laikytis. Plg. Amoralizmas.

Imoralumas (lot.) nepaisymas doros reikalavimų, nedoras elgimasis.

Įmotė moteris, įsisūnijusi ar įsidukrinusi svetimą vaiką.

Impasto (it.) 1. tapybos technika, dažniausiai aliejinėje tapyboje, kada dažai yra storai užtepami ant drobės teptuku ar peiliu, vadinamu špachteliu, ir žiūrovui sudaro reljefinį įspūdį;

2. dažų pigmentų su aliejumi, terpentinu ar abiem kartu mišinys, kuriuo yra tapomas paveikslas.

Impatiens (lot.) augalas, žr. Sprigė.

Impeachment (ag.) anglosaksų teisėje baudžiamasis pakaltinimas, iškeltas aukštiesiems vykdomosios valdžios atstovams įstatymų leidimo organe. Anglijoje Žemieji Rūmai turi teisę iškelti i. bylą, o Lordų Rūmai — ją spręsti. I. galima iškelti už valstybės išdavimą ir bet kokį kitą nusikaltimą arba nusižengimą. Pripažinus kaltu, pasmerktąjį ne tik galima pašalinti iš užimamosios vietos, bet ir uždėti kriminalinę bausmę. Karalius neturėjo teisės tokiems nusmerktiesiems dovanoti bausmę. Anglijoje i. procesas nebuvo panaudotas nuo 1848.

JAV Atstovų Rūmai turi galią kelti i. bylas, o Senatas turi išimtiną teisę jas spręsti. Pakaltinimui reikia $^2/_3$ balsų daugumos. JAV prezidentas, viceprezidentas ir kiekvienas aukštasis valdininkas gali būti teisiamas pagal i. procesą už krašto išdavimą, kyšių ėmimą ir kitus nusikaltimus bei nusižengimus. Pasmerktasis gali būti tik pašalintas iš užimamos vietos, o paskui atsako bendra tvarka prieš baudžiamąjį teismą (Const. Art. I, Sec. 3 § 7). Per visą JAV laiką Senatas yra sprendęs tik vienuolika i. bylų ir tik trimis atvejais pasmerkęs. *K.Š.*

Imperatyvas (lot.) 1. gramatikoje liepiamoji nuosaka (modus imperativus). Žr. Nuosaka.

2. Filosofijoje reikalavimas, įpareigojimas, įsakymas. Terminą išpopuliarino Kantas, skirdamas hipotetinį ir kategorinį i. Hipotetiniu i. jis vadina tokį reikalavimą, kuris nurodo priemones atitinkamam tikslui pasiekti, pvz. valgyk saikingai, jei nori išsaugoti sveikatą. Kategoriniu i. jis vadina tokį reikalavimą, kuris galioja besąlygiškai, pvz. būk teisingas, neskriausk, nemeluok. Kategoriniu i. Kantas grindė savo etiką, reikalaujančią da-

ryti gera ne dėl vienokio ar kitokio tikslo, o iš formalios pareigos, kategoriškai įpareigojančios.

Imperatorius (lot. imperator nuo imperare ‚įsakyti, valdyti') sen. Romoje pirmiausia buvo titulas, duodamas pačios kariuomenės pasižymėjusiems karo vadams arba senato po iškilmingo karo vado sutikimo. Respublikos pabaigoje jį pasisavino Cezaris ir Augustas. Vėliau, nuo Vespasiano, jis tapo pastoviu Romos valdovų titulu. Vakarinėje imperijoje jis išsilaikė iki 467, o rytinėje — iki 1453. Vakaruose jį vėl atgaivino Karolis D. (800), pradėjęs frankų imperatorių eilę. Nuo 962 jį turėjo vokiečių karaliai, ir nuo XV a. jų Habsburgų giminė, išlaikiusi i. titulą (su trumpa pertrauka XVIII a.) iki 1806. Nuo šio laiko iki 1918 Habsburgai buvo vien tik Austrijos i. Iš kitų Europos kraštų i. titulą turėjo Rusijos carai nuo Petro D. (1721) iki 1917, Prancūzų Napoleonas I ir III, Anglijos karaliai nuo 1876, kada Viktorijai buvo suteiktas Indijos imperatorės vardas, iki 1947. Pagaliau, trumpą laiką (1936–40) i. tesivadino Italijos karalius. Dabar i. titulus beturi Japonijos valdovas (mikado) ir Abisinijos negusas. *J.J.*

Imperfektas (lot.) nebaigtinis praeities laikas, kuris pažymi nebaigtą ar tebesitęsiantį veiksmą arba stovį praeityje; plg. ag. was writing ir kt. Mūsų būtasis laikas tik iš dalies tesutinka su senoviniu imperfektu.

Imperia Italijos mst., uostas ir žiemos kurortas Genujos įlankoje, tarp Genujos ir Nizzos, gavęs šį vardą 1923, sujungus Oneglia ir Porto Maurizio vietoves; turi 29.900 gyv. (1951).

Imperialas rusų auksinė moneta (nuo 1775), lygi 10 rublių; 1897 įvedus aukso rublį, i. vertė pakilo ligi 15 rublių.

Imperial Chemical Industries, Ltd. didžiausias anglų chemijos koncernas, įsteigtas 1926 su pagrindiniu 56,8 mil. anglų sv. kapitalu (1953 jis turėjo 120 mil. anglų sv.). Be chemikalų, gamina ir sprogstamąsias medžiagas. I.C.I. įmonėse dirba per 100.000 darbininkų.

Imperializmas politika, kurios tikslas yra sukurti, išlaikyti ir išplėsti imperiją. I. skiriasi nuo nacionalizmo, kuris siekia sukurti ir išlaikyti tautinę vienos tautybės apgyventą ir jos pačios valdomą nepriklausomą valstybę. I. siekia daugiatautės valstybės suorganizavimo, kurioje valdo viena teritorinė, tautinė ar ideologinė grupė, visas kitas sau palenkdama. I. yra skirtinas ir nuo naujai rastų primityviųjų žemynų kolonizacijos, kurios pasėkoje čiabuvės gentys arba sunyko arba buvo asimiliuotos. I. yra sąmoningai vedama polika užvaldyti tolimesnes ar artimesnes kaimynines valstybes su tikslu panaikinti tų valstybių savarankiškumą.

Imperialistinė politika remiasi jėga arba jėgos grėsme. I. jėgai pripažįsta etinę vertę, ją laiko normalia priemone politikos tikslams siekti. Šį jėgos naudojimą teisina imperialistinė filosofija, laikanti vieną rasę, tautą ar ideologiją aukštesne už kitas, tokiai grupei pripažindamas ‚istorinę misiją', kuriai įvykdyti jėgos naudojimas ar ja grasinimas yra pateisinamas.

Imperialistinės politikos tikslams atsiekti vartojamos trys pagrindinės priemonės. Pagal jas žinomos ir trys i. rūšys: karinis, ūkinis ir kultūrinis. Karinis i. yra užkariavimų politika. Juo siekiama praplėsti valstybės teritorija ir jos valdžios jurisdikciją puolamaisiais karais. Ūkinis i. reiškiasi ūkinių priemonių vartojimu su tikslu įsitvirtinti svetimoje teritorijoje (prekybinės sutartys, paskolų politika ir pn.). Jo tikslas yra ūkiškai išnaudoti svetimos valstybės žmones. Kultūrinis i. siekia svetimų tautų kultūrą pakeisti imperiją valdančios grupės kultūra. Jo priemonės yra kultūrinės vertybės, kaip mokslas, menas, informacija, neišskiriant nė religijos. Imperijos viduje dažnai šitoji kultūra brukama per prievartą. Kultūriniu i. siekiama palenkti protus imperialistinės grupės viešpatavimui, sunaikinti atskirų imperijos dalių savarankiškumo dvasią ir pasipriešinimo norą.

Į klausimą, iš kur kyla imperialistinė politika, vieno atsakymo nėra. Iš žymesnių teorijų, aiškinančių i. kilmę, minėtinos marksistinė, liberalistinė, diabolinė ir politinė teorija. Pagal marksistinę teoriją, politika yra ūkinės sistemos rezultatas. Imperialistinė politika yra kapitalistinės sistemos pasėka (Marksas). Komunistiniai marksistai (Leninas, Bucharinas) tiesiog tapatino i. su kapitalizmu, skelbdami, jog i. yra aukščiausias kapitalistinio išsivystymo laipsnis. Socialistiniai marksistai (Kautsky, Hilferding) manė, jog kapitalistinė santvarka tik kreipia valstybės politiką imperialistine kryptimi. Liberalistinė mokykla (Hobson) aiškina i. kilmę iš kapitalistinės sistemos trūkumų. Jeigu tie trūkumai nėra pašalinami socialinėmis-ūkinėmis reformomis, tai kapitalistinis rinkos ieškojimas ir iššaukias imperialistinę politiką. Vadinamoji diabolinė (‚velnio') teorija aiškina, jog imperialistinę politiką skatina ir iššaukia tie, kurie pasipelno iš ginklavimosi ir karų, pvz. ginklų pramonininkai, tarptautiniai bankininkai ir pn. Šalia šių verta pažymėti yra politinė teorija, aiškinanti imperialistinės politikos kilmę iš demografinių, geografinių ir pn. priežasčių. Pagal šią teoriją (JAV ją atstovauja Hans Morgenthau), pastangos padidinti valstybės jėgos potencialą ar išlaikyti imperiją dar i. nevadintinos. I. esąs politika, siekianti savo naudai pakeisti egzistuojantį tarptautinį

jėgų santykį ir balansą. Tokią politiką sukelianti atsiradusi ‚jėgos tuštuma', būtent silpnos valstybės ar politiškai tuščios ‚erdvės', atviros stipresniųjų infiltracijai. Kaip vieno veiksnio teorijos, kildinančios i. iš ūkinės sistemos ar jėgų santykio pažeidimo, nė viena šių teorijų nepajėgia išaiškinti imperialistinės politikos. I. kilmės priežastys yra ne tik ūkinės ar politinės, bet ir etinės bei ideologinės. Jėgos etiniu principu pripažinimas kiekvienose sąlygose imperialistinę politiką padaro galimą.

I s t o r i š k a i i. yra reiškęsis įvairiomis formomis. Pirmoji Vakarų pasaulio imperija Aleksandro D. buvo sukurta užkariavimais. Jis siekė sukurti valstybę, kurios pagrindas būtų graikų-persų tautų rasinė asimiliacija ir graikiškoji kultūra. Romos imperija taip pat buvo sukurta užkariavimais, tačiau romėnai, atidarydami visoms tautoms duris į Romos pilietybę, neprarandant tautinių ar religinių savitumų, ir grįsdami imperiją visuotinaisiais taikos ir teisingumo principais, sukūrė universalistinę imperijos ideologiją. Vėliau universalizmą ypač išryškino taikingu būdu Romą užvaldžiusi krikščionybė. Šventoji Romos imperija iki mūsų laikų yra išlikusi universalistinės valstybės filosofijos simboliu. Viduriniais amžiais iškilusi Islamo imperija minėtina kaip siekimas sukurti imperiją, įkvėptą religinio veržlumo, tą religiją nešant kardu ir ją grindžiant pavergtųjų lojalumą. Dėl įvairių priežasčių šiai imperijai žlugus, lokalinis, kontinentinis, teritorinis i. pakeitė visapasaulinės valstybės idėją. Naujųjų amžių i. buvo konkurencinis. Bent kelios valstybės ėmė varžytis dėl pasaulio: Ispanija, Olandija, Anglija, Prancūzija. Galutinai šias varžybas laimėjo anglai, vėlesniais laikais (XIX a.) pabrėždami vis liberalėjantį imperijos charakterį. Augant industrializacijai, ypač išryškėjo ūkinis i. Jis dar labiau paryškino konkurencinį imperijų, tapusių kolonijinėmis, charakterį. XIX a. laisvės ir nacionalizmo idėjos ėmė ir šias imperijas skaldyti. Mūsų amžių imperialistinė politika rodo totalistinių užmačių. Jei senesniais amžiais užkariautojai tenkindavosi tik daliniu politinės, ūkinės ar kultūrinės nepriklausomybės atėmimu, mūsų laikų nacizmas, dabar jau miręs, ar komunizmas šiandien kėsinasi į visiškai pilną svetimų tautų ir valstybių pavergimą. Komunistinis pseudo-universalizmas siekia pasaulį suvienyti jėgos priemonėmis, visur primetant komunistinę ūkio santvarką ir ideologiją, o komunistų partijai ir Sov. Rusijai sudarant valdančiąją grupę. Šis i. yra plačiausios iki šiol žinomos apimties ir labiausiai pažeidžiąs individualines, bendruomenines, religines ir valstybines teises bei laisves.

J. A. Hobson, Imperialism 1905 (³1938); *N. Lenin,* Imperialism kak noveišyj etap kapitalizma 1917; *J. Schumpeter,* Zur Soziologie der Imperialismen 1918; *Ch. A. Beard,* The Devil Theory of War 1936; *H. Kohn,* World Order in Historical Perspective 1942; *Don Sturzo,* Nationalism and Internationalism 1946; *E. M. Winslow,* The Pattern of Imperialism 1948; *H. Morgenthau,* Politics among Nations 1948. *V.Vrd.*

Imperial Valley p. Kalifornijos slėnis tarp Salton Sea ežero iš šiaurės, Šokolado kalnų iš rytų ir Cuyamaca kalnų iš vakarų; pietų linkme pereina į Meksiką. I.V. apima apie 10.000 km², visas jo paviršius yra žemiau jūros lygio ir anksčiau yra buvęs sausa dykuma. Nuo 1902 pradėtas iriguoti Colorado upės vandeniu, o nuo 1940, kai buvo baigtas kasti pan-amerikinis kanalas, paverstas viena pelningiausių pasaulyje agrikultūrinių vietų. Auginama linai, daržovės, vaismedžiai (daugiausia citrinos medžiai) ir medvilnė. Išaugo eilė naujų gyvenamųjų vietovių, iš kurių žymiausios yra El Centro, Brawley, Calexico, Mexicali ir Holtville (vad. JAV ‚morkų sostinė').

Imperija (lot.) 1. didelė, kartais įvairiatautė valstybė, kurios valdovas turi imperatoriaus (žr.) titulą. Jos lotyniškas terminas ‚imperium' vartotas jau Romos respublikos laikais, kur juo buvo žymima vyriausioji konsulų ir pretorių valdžia, jiems liaudies patikėta. ‚Imperium' buvo taip pat vadinama prokonsulų valdžia provincijose. O jau respublikos pabaigoje, nuo Cicerono laikų, ‚imperium' imta vadinti ir sritis, romėnų valdžios aprėpiama. Iš čia ir kilo sąvoka ‚imperium Romanum', kuri nuo Augusto laikų (29 pr. Kr.) gavo oficialų pobūdį.

Su Augustu prasidėjusi Romos i. ir virtusi pasauline galybe, ilgainiui imta laikyti vienintelė ir amžina valstybė, skirta pasauliui tvarkyti. Jos amžinumo ir visuotinumo idėją pasisavino krikščionybė — kurios pradžia sutapo su i. įsikūrimu — ir ją perdavė net vėlesniems viduramžių laikams. Su i. krikščionėjimu, ypač nuo Konstantino D. laikų, pati Bažnyčia ėmė organizuotis i. pavyzdžiu. Jos vyriausias valdovas-popiežius perėmė iš imperatorių ‚pontifex maximus' titulą, jos hierarchija susiorganizavo pagal romėnų provincijas, diecezijas ir miestus (civitates), pagaliau, Bažnyčia pasisavino romėnų teisę. Tuo būdu visuotinėje i. radosi visuotinė bažnyčia, i. idėjos palaikytoja. Visuotinės ir nedalomos i. mintis nežlugo ir po padalijimo į rytinę ir vakarinę dalį (395), kada radosi du imperatoriai. Tai buvo imperatorių valdžios, bet ne i. padalijimas. Bet paskutinio vakarinio imp. Romulo Augustulo pašalinimas (476) vėl grąžino i. vieningai imperatorių valdžiai. Sekęs barbarų vakarinės i. dalies užplūdimas iš esmės nepažeidė jos visuotinės idėjos. Mat, germanų kunigaikščiai, susėdę į žemėse ir net susikūrę savas valstybes, laikė save

jos valdiniais ir kai kurie tevaldė gavę iš imperatorių patricijų titulus. Tad Konstantinopolyje reziduojąs imperatorius laikytas vieningos i. vienінteliu valdovu ir juo pripažintas net vakarinės bažnyčios. Tačiau faktinis Vakarų politinis atsiskyrimas nuo Rytų, kultūrinis skirtumas tarp lotyniškų vakarų ir graikiškų rytų ir ypač ikonoklastų (žr.) herezija (VIII a.) rytuose, tolino abi imperijos dalis vieną nuo kitos. VIII a. įvykiai Italijoj, ypač langobardų grasinimas popiežių faktiškai valdomai Romai, privedė prie i. atstatymo Vakaruose, kai Karolis D. tapo vainikuotas imperatoriumi (800). Imperatoriaus išrinkimas Vakaruose, esant kitam Rytuose, ir nereiškė vieningos i. koncepcijos pažeidimo. Vakarų krikščionių požiūriu Rytų imperatorius, heretiku tapęs, neteko savo poaukščio ir todėl imperijos valdžia perkėlimo (translatio) būdu teko vakariečiui. Žinoma, vėliau, kai prie politinio Rytų nuo Vakarų atsiskyrimo prisidėjo dar bažnytinis skilimas, — abi dalys su visuotinumo pretenzijomis gyvavo šalia viena antros. Tuo būdu rytinė Bizantijos i., jau gavusi visai graikišką ir ortodoksinį pobūdį, laikėsi iki turkų nukariavimo (1453).

Karolio D. atkurtoji i. Vakaruose ir katalikų Bažnyčia tapo vadovaujančios jėgos Vakarų pasauly ir jos abi (imperium ir sacerdotium) lėmė viduramžių politinį, kultūrinį ir visuomeninį gyvenimą. I., jau romėnų laikais. ryšium su imperatorių dievinimu, gavusi šventumo pobūdį, viduramžiais, būdama artimai susieta su Bažnyčia, imta vadinti (spėjama nuo XII a.) šventąja Romos imperija (sacrum romanum imperium).

Ilgainui Karolio D. i. susiskaldžius ir iškilus nuo X a. rytinei frankų valstybei, imperatorių titulas teko vokiečių karaliams. Vokiečių karalystė nuo jų karaliaus Otono I vainikavimosi Romoje (962) tapo Romos i. Nuo šio meto vokiečių karaliai, skirti iš tradicijos siekti i. karūnos, turėjo žygiuoti į Romą ir todėl, be Vokietijos, rūpintis dar Italijos, o ir visos Bažnyčios reikalais. Tad jie neišvengė didelių kovų su Italijos miestais ir pačiais popiežiais (žr. investitūra). Nuo XIX a. vidurio pradėtas istorinėj literatūroj kivirčas (Sybelio -Fickerio ginčas), ar ši karalių Italijos politika buvo naudinga vokiečių tautai, tęsiasi iki mūsų laikų. Šiaip ar taip, Vokietija, būdama kartu ir šv. Romos i., dėl savo geografinės padėties turėjo lemiamos reikšmės rytų Europos slavų tautoms ir žymia dalimi stūmė vokiečių ekspansiją į rytus.

Vokiečių karalių–Romos imperatorių Italijos politika baigėsi XV a., kada jų karalius Fridrichas III paskutinis gavo imperatoriaus karūną Romoj (1452). Tačiau jie pasilaikė Romos imperatorių titulą, ir valstybė tebebuvo šv. Romos imperija, tik jau su priedėliu: ‚vokiečių tautos' (sacrum imperium Romanum nationis Teutonicae, arba Teutscher Nation). Jie tapdavo imperatoriais, kurfiurstų išrinkti ir Vokietijos primo, paprastai, Aachene vainikuoti. Tokiu būdu vokiečių karaliai (nuo pat XV a. iki galo Habsburgų dinastija) išlaikė Romos imperatorių poaukštį iki 1806, kada Pranciškus II, dėl Napoleono I viršijančios galios, atsisakė nuo seno imperatoriaus titulo. Jis pasiliko ‚paveldimo Austrijos imperatoriaus' titulatūrą, kurią jau turėjo pasisavinęs nuo 1804. Habsburgų valdoma Austrijos i. išsilaikė iki 1918.

Bizantijai žlugus, Maskvos kunigaikštijoj, didžiausioj ortodoksinėj valstybėj, kilo mintis, kad ji gali būti paveldėtoja rytinės i. Iš čia susidarė XVI a. teorija, kad Maskva yra trečioji Roma. Šios teorijos įtakoj Maskvos kunigaikštija savo valstybiniu herbu pasiėmė bizantiškąjį dvigalvį erelį, o caras Jonas Žiaurusis 1547 pasipuošė caro (iš bizantiško imperatoriaus pavadinimo Kaesar) titulu. Nuo Petro D. Rusija taip pat tapo i. ir tokia išsilaikė iki 1917.

Prancūzija XIX a. bent du kartu buvo i., kai Napoleonas I (1804) ir Napoleonas III (1852) vainikavosi imperatoriais.

Vokiečių jau antroji i. įsisteigė 1871, kai Prūsijos karalius tapo sujungtos Vokietijos imperatoriumi (Kaiser), ir išbuvo iki 1918.

2. Didelis politinis junginys, kilęs vad. imperializmo (žr.) išdavoj ir apjungiąs kraštus, esančius įvairiuose kontinentuose. Tokiu būdu kalbama apie Portugalų, Ispanų i. (pasijungusias nuo XVI a. didelius užjūrinius kraštus), arba apie Olandų i. Šia prasme žymiausia iki paskutinių metų buvo Britų i. (žr.),išplėtusi nuo XVI a. savo valdžią Pacifiko, Atlanto ir Indijos vandenynuose ir kituose užjūriniuose kraštuose. Turėdama milžinišką laivyną, ji galėjo kontroliuoti ir laikyti pasijungusi tolimiausius kraštus ir vykdyti savo ‚pax Britannica'. Tik naujaisiais laikais, atsiradus konkurentams, kaip Vokietijai, Japonijai, JAV ir ypač pakilus tautiniams sąjūdžiams pajungtuose kraštuose, Britų i. neteko savo pirmykščio svorio. Pagaliau i. konferencijoj 1926 atsisakyta oficialiai ir nuo paties i. titulo. pakeičiant ji, — nusižiūrėjus į romėniską ‚res publica', — commonwealth vardu (British Commonwealth of Nations).

I. vadinama ir Prancūzija, paimta drauge su jai tiesiogiai priklausomais užjūriniais kraštais.

J. Bryce, The Holy Roman Empire 1905; *E. F. Jacob*, The Holy Roman Empire 1928; *P. E. Schramm*, Kaiser, Rom und Renovatio 1929; *P. Brezzi*, Roma e impero medievale 1947; *G. Graham*, Empire of the North Atlantic 1950; *N. Graebner*, Empire on the Pacific 1955. *J. J.*

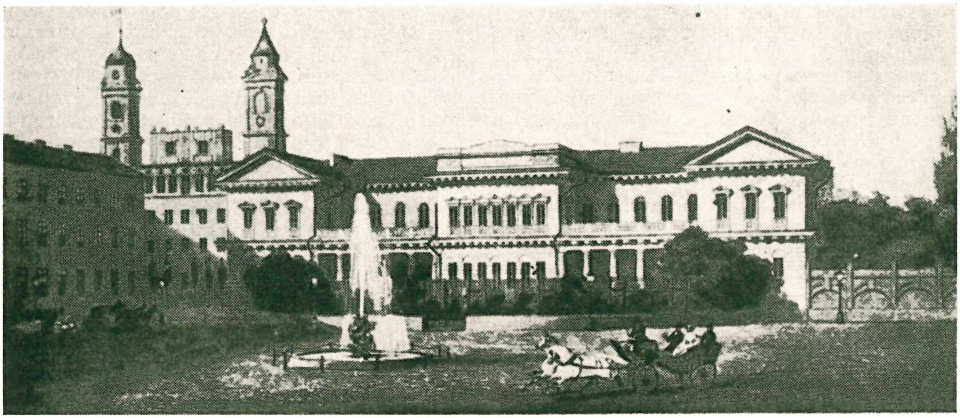

Vyskupų rūmai Vilniuje (XIX a. litografija)

Imperinis stilius (prc. style empire), išvystytas Napoleono I metu, reiškėsi stipriausiai Prancūzijoje iki 1840, kur vėl atgaivinti klasiškojo sen. graikų ir romėnų meno polėkiai (žr. klasicizmas), — iškelti jau Liudviko XVI ir perėjusieji suprastėjusį direktorijos stilių, — kartu su egiptiškojo meno motyvais, besiekiant suteikti gyvenamajai epochai ypatingo iškilmingumo, susiformavo į naujas konstruktyvines ir dekoratyvines formas, persunktas savotišku griežtumu ir pompastiškumu. I. s. daugiausia rado atgarsio pritaikomoje dailėje smulkūs meno dirbiniai, indai, rūbai, baldai), ornamentikoje ir dekoracijose. Kiek mažiau i.s. pasireiškė tapyboje (J. L. David) ir architektūroje (Ch. Percier ir P. Fontaine). I.s. paskliḍęs visoje Europoje, mažiau Anglijoje; Rusijoje itin pamėgtas Aleksandro I. Lietuvoje šio stiliaus nuotaikų taip pat sutinkama, pvz. Vyskupų Rūmai Vilniuje, perstatyti rusų architekto V. Stasovo.

P. Lafond, L'art décoratif et le mobilier sous la république et l'empire 1900. *A. Klp.*

Imperium (lot.) aukščiausia valstybės valdymo teisė ir galia leisti ir vykdyti įstatymus, kaip trečiasai valstybės klasikinės apibrėžties momentas. Žr. Imperija, Valstybė. I. skiriasi nuo lot. ‚possessio' ir ‚dominium', reiškiančių teisę valdyti daiktą, nuosavybę.

M. Römeris, Valstybė II 1935.

Impertinencija (lot.) įžulumas, akiplėšiškumas.

Impetigo (iš lot. impetere ‚grėsti, užpulti') apkrečiama odos liga, pūliuojantys piktšašiai. Dažniausiai ji lokalizuojasi ant veido, ausų, sprando, rankų, bet gali užpulti ir visas kitas odos dalis, net gleivines plėveles. I. sukelia įvairių rūšių stafilokokai. Ligai būdingos pūslelės ir paviršutiniai šašai. I. yra pagydoma liga. Sugijusiose vietose randų nelieka. Ligos sukėlėjai pernešami į odą, ją bekasant nešvariais pirštais. Vaikų i. priežastimi kartais būna pūliuojančios infekcijos nosyje. Mokyklų vaikai užsikrečia i. tiesioginiu kontaktu, moterys dažniausiai gauna i. nuo vaikų, o vyrai — kirpyklose. *D. Js.*

Impetus (lot.) 1. veržimasis su didele energija; 2. staigus, impulsyvus sprendimas.

Imphal r. Indijos mst. Burmos pasienyj, federalinio distrikto Manipuro (ligi 1955 Manipuro valstybės) adm. centras; apie 115.000 gyv. (1955). Cukraus, tabako, ryžių prekyba.

Impilas pagalvės ar patalų plunksnų įpilamasis maišelis, siuvamas iš tankios medžiagos. XIX a. pradžioje i. vartojo tankią drobę, išmirkytą sėmenų nuovirale; vėliau pradėta vartoti tik pirktiniai, tankaus audeklo i.

Impiltis žr. Įpiltis.

Implantacija (lot.) kurių nors audinių įsodinimas, arba įskiepijimas, į to paties ar svetimo kūno organus. Plg. Transplantacija.

Implikacija (lot.) įglaudimo santykis, kur vienas dalykas susietas su antru kaip jam iš vidaus priklausančiu. Logikoje i. yra pagrindinis jos objektas, formalus (nuo turinio nepriklausąs) santykis situacijose, leidžiąs iš vieno ar kelių teiginių išvesti kitą ar kitus. A implikuoja B, jei B yra loginė A seka. I. todėl yra objektyvaus protinio išvedžiojimo atitikmuo: išvedžiojimas atskleidžia situacijose slypinčią i. Žr. Logika.

Imponavimas (lot.) įspūdžio darymas, kėlimas pagarbos, kreipimas dėmesio.

Imponderabilijos (n. lot.) senojoje fizikoje — nepasveriamosios medžiagos, turėjusios išaiškinti šviesos, šilumos, elektros ir magnetizmo reiškinius; perkeltine prasme

— iš anksto neapskaičiuojami faktai, veiksniai, aplinkybės.

Importas (lot.) prekių įvežimas iš kitų kraštų tikslu parduoti, suvartoti arba perdirbus vėl eksportuoti. I. vadinama ir pačios įvežamos prekės, ir su i. susijusi veikla. I. rūšys, technika ir statistika yra ta pati, kaip ir eksporto (žr.). Kai kraštas importuoja patarnavimus ir kapitalus, turime abstraktų i. Keletas pavyzdžių: 1. užsieninių transporto priemonių patarnavimai, 2. krašto transporto priemonių aptarnavimas užsienyje, 3. krašto turistų išlaidos užsienyje, 4. pinigai siunčiami į užsienį dovanai, 5. paskolų mokėjimas užsieniams, 6. užsieninių kapitalų pelnai bei palūkanos, 7. įvairūs atlyginimai užsieniui: komisijos, patentai, palikimai, tarpininkavimai, 8. diplomatinių misijų išlaidos užsienyje. I. ir eksportas plačia prasme artinasi prie mokamojo balanso ribos, vienas kitą riboja ir išlygina. Galutini skirtumai išlyginami valiutų perkėlimu, brangiųjų metalų siuntimu, kreditų išplėtimu arba susiaurinimu.

I. k o n t i n g e n t a s, arba kvota, yra nustatytas įvežtinų į kraštą prekių kiekis per ribotą laiką. Kiekis gali būti bendro pobūdžio, kai valdžia nustato bendrą kiekį įvežtinų tam tikros rūšies prekių, arba specifinio pobūdžio, kai kiekiai nustatomi kiekvienam kraštui atskirai. Dažniausiai i.k. nustatomi prekybos sutartimis, bet kartais nustato viena valstybė vienašališkai (Anglija vienašališkai nustatydavo i.k. iš Lietuvos). I.k. ypač praktikuojami užsienio prekyboje tarp komunistinių kraštų, taip pat tarp jų ir laisvųjų kraštų. I.k. realizuojami licencijų pagalba.

I. l i c e n c i j a yra valdžios duotas importo firmai leidimas prekėms iš užsienio įvežti. Tuo būdu i.l. yra valdžios ekonominės politikos priemonė užsienio prekybai tvarkyti. I.l. tiksliai pažymima: prekių pavadinimas, rūšis pagal muito tarifo nomenklatūrą, kiekis arba svoris, vertė krašto valiuta, prekių kilmės kraštas ir leidimo terminas. I.l. kontrolę vykdo muitinės.

S. Stn.

Impotencija (lot. ‚nepajėgumas') lytinė negalia. I. c o e u n d i vyro nepajėgumas atlikti kopuliacijos aktą. Ši i. vadinama a t o n i š k a, kai yra paralyžuoti atitinkami judesio nervai (nervi erigentes), nors centrinė nervų sistema nėra sužalota; p a r e t i š k a, kai sužalota centrinė nervų sistema, dažniausiai nugaros smegenys; p s i c h i n ė, kai priežastimi yra vienoki ar kitoki psichiniai veiksniai bei kompleksai; s i m p t o m a t i n ė, kai ji priklauso nuo įvairių kitokių ydų, pvz. perinealinių nervų sužalojimo. I. g e n e r a n d i nepajėgumas apvaisinti, nevaisingumas. Šios i. priežastis yra įvairūs lytinių liaukų susirgimai, dėl ko negali būti gaminami spermatozoidai. I. e r i g e n d i nepajėgumas turėti erekciją. Vienais atvejais i. gali būti laikinio pobūdžio, kitais — pastovi; vienais — įgimta, kitais — įsigyta.

Dorland, Medical Dictionary 1952. *D. Js.*

Pagal katalikų k a n o n i n ę t e i s ę, prieš santuokos sudarymą pasireiškusi pastovi bei nenuveikiama i., iš vyro ar moters pusės, jiems žinoma ar ne, absoliuti ar reliatyvi, padaro jų santuoką niekine, negaliojančia (Kan. 1068, § 1). Betgi nevaisingumas neliečia nei santuokos leistinumo, nei jos galiojimo.

V. M. Palmieri, Medicina legale canonistica 1946.

M. Č.

Impregnavimas (lot.) procesas kietų kūnų (medžio, tekstilės, popieriaus) poras bei tarpelius pripildyti skysčiu, vėliau sukietėjančiu, apsaugoti šiems kūnams nuo išorinių įtakų veikimo, pvz. bakterijų, chemikalų, drėgmės, ar suteikti jiems naujų fizinių savybių: neperšlampamumo, ugniatsparumo, nelaidumo elektrai, neplušijimo ir pn. Kai kuriais atvejais pasiekiama visiškos apsaugos nuo nepageidaujamų įtakų, bet dažniausia tik susilpninamas šių įtakų veikimas: pvz. ugniaatspariai impregnuotas medis ar popierius tiesioginėje liepsnos įtakoje nedega, bet tik smilksta,— tai ir sulaiko nuo gaisro išsiplėtimo.

Apsaugoti mediniams pabėgiams, elektros, telefono bei telegrafo stulpams nuo puvimo viena seniausių, bet ir dabar plačiausiai tebenaudojamų priemonių yra i. kreozotu. Tam tikrų aparatų pagelba pakaitomis naudojant vakuumo ir padidinto spaudimo būvį, kreozotas įspaudžiamas į gilesnius medienos sluoksnius. Žr. Medienos apsauga.

Plačiausio pritaikymo i. randa tekstilės pramonėje. Lietpalčiams, lietsargiams, palapinėms, brezentams, vonių užlaidoms ir daugeliui kitų gaminių reikalinga neperšlampama medžiaga. Tam tikslui atitinkama medžiaga (medvilnė, šilkas, rejonas) impregnuojama natūralia ar sintetine guma, pirokselinu, celulozės acetatu, sėmenų aliejumi, sintetiniais sakais ir kt. Sunkiųjų gaminių, kaip brezentų, palapinių, atidengiamų automobilių viršų, impregnavimui dar naudojami asfaltai, dervos, bičių vaškas, švino oleatas ir kt. Dalinio neperšlampamumo pasiekiama impregnuojant aliuminio acetatu su parafino ar vaško emulsijomis ar metalų muilais. Čia vandeniui įsiskverbti pasunkina padidėjusi paviršiaus įtampa tarp šiuo būdu impregnuoto pluošto ir vandens.

Sumažinti degamumui medis ir jo gaminiai veikiami (paprastai cilinderiuose padidintame slėgime) amonio ar magnio fosfatu, fosforo rūgštimi ar natrio silikatu (vandens stiklu), o popierius ar drabužiai — amonio sulfatu ar natrio silikatu. Aukš-

tos įtampos kabeliuose izoliacijai plačiai vartojama alyvose impregnuotas popierius. *E. Bnk.*

Impresarijas (it. impresario) operos spektaklių ar koncertų rengėjas.

Impresionizmas (prc. l'impressionnisme nuo impression ‚įspūdis') 1. XIX a. pabaigos meno srovė, išsivysčiusi kaip realistinė reakcija prieš XIX a. klasicizmą, romantizmą ir akademizmą, sukūrusi naują tikrovės viziją ir padėjusi pagrindus visam naujųjų laikų menui. Chronologiškai i. lokalizuotinas tarp 1863 (Salon des Refusés) ir Toulouse-Lautrec mirties 1901, tačiau jo pradmenų galima užtikti beveik visą XIX a. trukusioje kovoje prieš klasicistinį dogmatizmą ir idealistinę meno sampratą. Tiesioginiai i. pirmatakai buvo Constable, Turner, Courbet, Corot ir Barbizono mokyklos peizažistai, vykdę pirmuosius tapybos atvirame ore bandymus, įpilietinę realistinį tikrovės traktavimo principą ir davę pradmenis i. spalvų teorijai bei technikai. Lemiamos reikšmės i. raidoje turėjo Delacroix, kaip divizionistinės spalvų technikos bei formos kūrimo pionierius, ir japonai (Utamaro, Hokusai, Hirošige). Pirmaisiais (pasyviaisiais) i. pradininkais laikytini vad. Saint-Siméon, arba Honfleur, mokyklos tapytojai (Boudin, Jongkind ir kt.), piešę saulėtus jūros peizažus ir pradėję tapybos siejimo su vieta tradiciją, vėliau impresionistų neprastai išpopuliarintą, ir Monticelli. Aktyvus i. sąjūdis prasidėjo būsimųjų jo dalyvių tapybinėmis ekskursijomis į gamtą (Fontainébleau, Honfleur, Le Havre, Argenteuil, Pontoise), kurių metu atsirado pirmieji vad. peinture claire pavyzdžiai. Šių ekskursijų metu atliktais eksperimentais ir atradimais remdamiesi, impresionistai vėliau susiformulavo teorinius sąjūdžio pagrindus. Oficialiai i. revoliucija įsižiebė 1863, kuomet Salon des Beaux-Arts jury savo sprendimais sukėlė viešą nepasitenkinimą ir, imp. Napoleonui III įsikišus, buvo įsteigtas garsusis Salon des Refusés. Atmestųjų tarpan pateko ir būsimasis i. vadas Edouard Manet su Le Déjeuner sur l'Herbe. Išstatytas atmestųjų salone, šis paveikslas sukėlė milžinišką triukšmą, kaip įžeidžiantis savo realizmu, bet kartu nepaprastai išpopuliarino jo autorių būsimųjų impresionistų, tuomet dar mokinių, tarpe. Tokiu būdu Manet tapo neginčijamu naujai besiformuojančio, bet dar neturinčio vardo sąjūdžio vadu. Pats Manet toli gražu nebuvo taip revoliucingai nusiteikęs. Tiziano, Giorgiones, Velázquezo ir Goya tradicijoje susiformavęs, Manet stovėjo arčiau Courbet realizmo ir į impresionistų eksperimentus žiūrėjo skeptiškai. Tačiau situacija reikalavo jungtis su jaunaisiais. Aplink Manet susispietė grupė jaunų tapytojų: Claude Monet, Auguste Renoir, Alfred Sisley, Jean-Frédéric Bazille, prie kurių vėliau prisijungė Camille Pissarro, Edgar Degas, Paul Cézanne, Berthe Morisot ir kiti. Pirmoji impresionistų paroda įvyko Paryžiuje 1874, Société Anonyme des Artistes Peintres, Sculpteurs et Graveurs vardu. Joje dalyvavo visi grupės nariai, išskyrus patį Manet, kuris išdidžiai nesutiko. Ši peinture claire paroda publikos ir kritikos buvo sutikta su pasipiktinimu ir pajuoka. Le Charivari bedradarbis Leroy, pašiepdamas C. Monet paveikslą Impression: Soleil levant, parodos dalyvius pavadino impresionistais (les impressionnistes). Iš pradžių šis epitetas buvo vartojamas pajuokiančia prasme, bet vėliau patys impresionistai jį prisiėmė. Iš viso įvyko 8 grupės parodos; jų perspektyvoje gyvai atsispindi sąjūdžio iškilimo ir jo žlugimo kreivė. Pirmosios grupės skaldymosi žymės pasirodė apie 1880. Tais metais įvykusioje V grupės parodoje neberandame trijų sąjūdžio šulų: Monet, Sisley ir Renoir. Viena pirmųjų sąjūdžio išsiskaidymo priežasčių buvo ir pamažu išsikovotas pripažinimas. 1880 Manet ir Degas buvo pripažinti ir su pa-

E. Manet: Pusrytis lauke (Le déjeuner sur l'herbe)

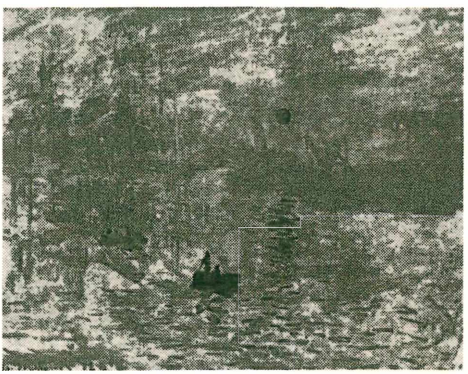

C. Monet: Saulėtekis (Impression: soleil levant)

Impresionizmas

čiu sąjūdžiu mažai ką beturėjo bendro. Renoir ir Monet taip pat jau turėjo savo publiką. Be to, maždaug tuo metu pasirodžiusi nauja impresionistų generacija (Gauguin, Van Gogh, Seurat ir, kiek vėliau, Toulouse-Lautrec, Signac, Cross), ėmusi kurti savarankiškus sambūrius, šį procesą dar pagreitino. Ir patys sąjūdžio kūrėjai ėmė krypti nuo generalinės linijos: Monet pasuko į simbolizmą, Renoir — į savotišką akademizmą; Cézanne pasitraukė į provinciją ir dėmesį koncentravo į konstrukcijos problemas, kurias impresionistai buvo nustūmę į antrąjį planą, užimdamas tam tikra prasme jau antiimpresionistines pozicijas. Apie 1890 i. jau buvo susiskaldęs į keletą smulkesnių srovių, kurių svarbiausios — neoimpresionizmas ir simbolizmas.

R. Cogniat i. laiko reikšmingiausiu po Renesanso meniniu sąjūdžiu. C. Mauclair i. vadina protestu prieš scholastinį tapybos organizavimą bei antikinės tradicijos liekanas ir grįžimu prie prancūziškojo realizmo, kurio pradininkas buvo Jean Foucquet. Istoriškai i. yra 1848 metų realizmo paveldėtojas ir tęsėjas, išvystęs jį iki kraštutinio natūralizmo. Impresionistai iš realizmo paėmė tapybos iš gamtos metodą, bet atmetė jo permanentizmą. Jie nesidomėjo realybės struktūra, bet tik momento tikrove, įspūdžiu. Dėl to impresionistų paveikslai dažnai yra eskizinio pobūdžio. Teoriškai samprotaudamas ir praktiškai skaitydamasis su šviesos, kaip spalvų šaltinio, efektų nuolatiniu kitimu, implikuojančiu ne tik spalvų, bet ir formų keitimąsi, impresionistas turėjo skubėti ir paveikslą baigti vietoje, nes ‚negalima du kartu įbristi į tą patį upės vandenį'. Impresionistų paveikslų kompozicija yra natūralistinė, fotografinė; peizažai išbalansuoti ne realybės elementų pergrupavimu, bet spalvinių vertybių principu. Šviesą impresionistai laikė vieninteliu spalvų šaltiniu, o savo spalvų teoriją grindė Helmholzo ir Chevreulio tezėmis. Nesiskaitydami su lokaliniu tikrovės koloritu ir spalvą laikydami neatskiriama nuo formos, impresionistai iki minimumo sumažino piešinio vaidmenį. Praktiškai vienintele impresionistų tema ir vienintele problema tapo švie-

A. Renoir Besimaudanti

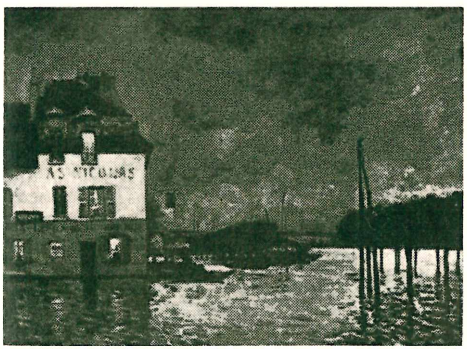

A. Sisley Potvynis Port-Marley

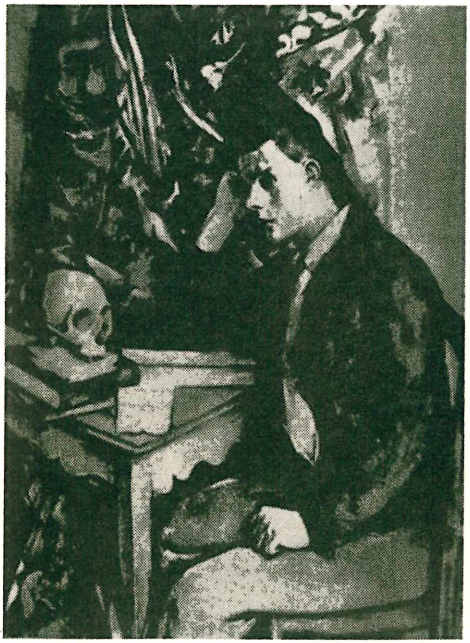

P. Cézanne Jaunuolis su kaukole

sos priklausomybė nuo laiko ir atmosferinių pasikeitimų. Dėl to jų tapyboje vyrauja peizažas — oras, vanduo ir t.t. Vartodami grynas (nemaišytas) septynias spektro spalvas, impresionistai norėjo pamėgdžioti šviesą. Divizionistiniu ar gretiminiu metodu išdėstytos spalvos, žiūrint iš tam tikro atstumo, turėjo sukelti pačios šviesos virpėjimų gamtoje įspūdį. Beveik visi impresionistų vartoti technikos metodai buvo žinomi ir anksčiau; jie juos tik patobulino, pritaikydami peinture claire reikalavimams.

Šios dienos akimis žiūrint, silpniausia impresionistinės tapybos vieta yra jos fragmentiškumas ir solidumo stoka. Šis priekaištas tačiau galioja tik ‚teziniams' bei ‚propagandiniams' šios mokyklos tapytojų darbams. Didžiuosiuose kūriniuose jų autoriai nesilaikė raidiškai savo teorijų, o vadovavosi menine intuicija. Dėl to toks Renoir savo estetika labai artimas Boucher ir Fragonard; Cézanne žadėjo kurti i., kuris būsiąs tokis pat solidus, kaip Renesansas, o Degas, uolus impresionistų rėmėjas ir ištikimas sąjūdžio narys, tapybą atvirame ore laikė tik sportu.

Didžiausi i. nuopelnai yra peinture claire įvedimas, galutinis gamtos laimėjimas prieš idealo sąvoką mene ir spalvos pastatymas tapybos centran. Išvaduodamas tapybą iš atelier tamsos, i. atskleidė visiškai naujas galimybes formaliniu bei tematiniu požiūriu. Posūkiu į gamtą ir į estetinį nesuinteresuotumą, impresionistai išvadavo tapybą iš socialinių ir valstybinių institucijų priklausomybės, atstatydami vien tik grožiniais motyvais pagrįstos (‚nereikalingos') tapybos tradiciją, kurios paskutinis atstovas buvo Fragonard.

Iš Prancūzijos i. pamažu išsiplėtė ir kitose Europos šalyse — Vokietijoje (Liebermann, Uhde, Corinth), Anglijoje (Dewhurst), Ispanijoje (Zuloaga, Sorolla, y Bastida), Italijoje (Raffaeli, Segantini). Lietuvą i. pasiekė praktiškai tik nepriklausomybės periode, ir jo pėdsakų užtinkame Vienožinskio, Samuolio, Valeškos, Gudaičio, Vizgirdos, Kiaulėno ir kitų tapyboje. Čiurlionio, kuris impresionistų darbus matė savo kelionių V. Europoje metu, reakcija buvusi negatyvinė. Tačiau jo domėjimasis japonų menininkais galėtų būti pakankamas pagrindas šių paskutiniųjų įtakos prielaidai.

E. Duranty, La Nouvelle Peinture 1876 ir 1945; *T. Duret,* Les Peintres Impressionnistes 1878; *G. Lecomte,* L'Art Impressionniste 1892; *G. Geffroy,* Histoire de l'I. 1894; *C. Mauclair,* L'I. 1904; *J. Meier-Graefe,* Die Impressionisten 1907; *H. Focillon,* La Peinture aux XIX et XX Siècle 1928; *L. Venturi,* Les Archives de l'I. 1939; *R. H. Wilenski,* Modern French Painters 1940 ir 1947; *G. Bazin,* L'Epoque impressionniste 1947; *A. Skira* red. Histoire de la Peinture Modèrne 1949–50; *Raymond Cogniat,* Au temps des Impressionnistes 1950. *A. Lc.*

I. literatūroje išsivystė iš prancūzų dailėje pasireiškusių tendencijų tapyti regimąją tikrovę taip, kaip ją iš tikrųjų mato akys. ‚Reikia tapyti ne tai, ką tariamės regį, bet tai, ką iš tiesų matome' (Paul Cézanne). I. buvo tad konsekventiška natūralizmo seka, paskutinė subtili ir rafinuotai jautri (dažnai ligi liguistumo) klasikinio tikrovės vaizdavimo fazė. I. literatūroje pasireiškė pirmaisiais dviem dešimtmečiais prieš I pas. karą, taigi, laikotarpyje tarp dominavusio natūralizmo ir ateinančio ekspresionizmo. I. rašytojas, panašiai kaip ir natūralistas, siekė vaizduoti tikrovę kiek įmanoma tiksliau, beveik veidrodžio autentiškumu. Tiktai natūralistas tikrovę stengėsi atvaizduoti objektyviai, mokslininko ir fotografijos aparato nesuinteresuotumu, o impresionistas fiksavo subjektyvų akimirksnių įspūdį, nuotaikų bangavimą, kaleidoskopinį pramirgančio pasaulio apsireiškimą. Impresionistas priėmė aplinkos spinduliavimą visa savo, įtempta ligi virpėjimo, nervų sistema, pasyvus visiems pasaulio ir žmogiškos sielos bangavimams, kaip seismografo adata. Todėl i. kūryba pajėgė, susikūrusi atitinkamas stilistines priemones, vaizduoti ligi tol nepaliestus jausminius niuansus, gyvenimo tikrovės subtiliausius pustonius. Savotiško svaigulio ir improvizacinio entuziazmo kupina, i. kūryba buvo nešama nuolatinio tekėjimo, dinamikos ir troškulio. S. Kierkegaardo estetinio žmogaus apibrėžtis tiksliausiai išreikštų i. kūrėją ir žmogų: nuolatinio nerimo genamą, benamį ir klajūną par exellence, didmiesčių sąmyšio nuvargintą ir ieškantį užsimiršimo gamtos idiliškoj ramybėj ir prabėgančiuose susitikimuose su kitų likimu ir gyvenimu. Spalvota dėmė buvo žmogus i. paveiksluose, tokia pat momentinė apraiška, siluetas, daiktas tarp daiktų, tebuvo žmogus i. knygose. ‚Jam buvo žmonės, daiktai, mintys ir svajonės viena ir tas pat: jis pažino tik pavidalus, pasikeliančius priešais ir kankinančius jį ir toj kančioj atnešančius jam laimę' (Hugo von Hofmannstahl). ‚Mes esame nuopolio, vakaro, pražūties vaikai' (Paul Verlaine). ‚Taigi, kas buvo meilė? Vėjas, kuris ošia rožėse, ne, geltonos pelkių ugnys kraujuje' (Knut Hamsun). Impresionistinis stilius literatūroje atitiko rašytojo laikyseną — trumpų, kapotų, nervingo pulsavimo nešamų kadencijų kompozicinis vitražas, atskirų, dažnai labai palaidai susietų fragmentų pynė, paliečianti akimirksniškais brūkšniais situacijas, veikėjus, aplinką. Niekur i. rašytojas nesustoja ilgeliau, niekur neįjungia svarstymų ir psichologinių pasažų, — jis palieka tarp eilučių atmosferinės nuotaikos vibravimą, užuominas ir škicinius brūkštelėjimus, kuriuos skaitytojas

pats turi sujungti visumon. Nostalgija ir prarastojo rojaus sielvartas, atmieštas karčiu nelaimingojo šypsniu, charakterizuoja i. stilių. Jo sakinys trumpas, spalvinių niuansų nudažytas, telegrafiškai greitas ir muzikalus. W o r t m a l e r e i — vadina vokiečiai taikliai ir teisingai impresionistinį stilių. Ir, iš tiesų, jokia literatūrinė srovė nebuvo artimesnė tapybai. I. kultivavo poeziją ir prozą. Drama buvo beveik pamiršta. I. pradininkais Prancūzijoje laikytini Anatole France, Verlaine, Duhamel, Jules Romain ir Henri Alain-Fournier. Įvairiose Europos šalyse i. rado gausybę pasekėjų. Knut Hamsun pagrįstai laikomas vienu iškiliausiųjų impresionistų. Šiaurėje dar minėtini: Gunnarson, Lagerlöf, Sillanpää, Salminen, Gailit, Akurāters etc. Danas J. P. Jacobsen savo novelėse ir romanuose taip pat atstovauja beveik gryną i. Vokiečių literatūroj i. didesnę ar mažesnę duoklę atidavė Rilke, Hofmannstahl, H. Mann, Dauthendey, Falke, Schlaf, Schnitzler, Musil, Hauptmann, Holz, Kellerman ir kt. Lietuvių literatūroje i. bruožų randame Šeiniaus, Jankausko, Katiliškio, Vaičiulaičio, Andriušio, Jankaus, Dovydėno, Škėmos, Kaupo, Landsbergio, Mazalaitės, Bavarsko ir kt. kūryboje. I. įtaka jaučiama dar ir šiandieninėj vakarų literatūroj, tačiau daugiausia ji reiškiasi pasisavinimu gausių impresionistinio stiliaus pažymių.

H. Bahr, Essays ²1921; *R. Hamann,* Der I. in Leben und Kunst 1907; *H. v. Hofmannstahl,* Der Dichter und diese Zeit 1924; *H. Pongs,* Das Bild in der Dichtung 1927; *W. Sherer,* Geschichte der deutschen Literatur 1948. *H. N.*

I. m u z i k o j e paskirų užuominų galima sutikti jau Liszto, Schumanno, H. Wolfo ir ypač Musorgskio kūryboje, tačiau tikrasis i.m. pradininkas ir ryškiausias atstovas, pasinaudojęs, iš dalies, kitų to meto prancūzų kompozitorių (E. Lalo, E. Chabrier, E. Chausson ir kt.) paskirais i.m. artimais kūrybiniais elementais, yra Cl. A. Debussy (žr.). Nepritardamas Beethoveno dramatiškam dinamizmui ir prieštaraudamas vokiškajam romantizmui, neoromantizmui bei ypač populiariam Wagneriui, Debussy paneigė apie 1890 šias muz. kryptis ir pagrindė savo kūrybą to meto prancūzų impresionistų tapytojų ir poetų impresionistų bei simbolistų menine samprata. Kitaip tariant, i.m. yra beveik tiesioginė impresionistinės bei simbolistinės tapybos ir poezijos išraiška muzikinėmis formomis. (Būdinga, kad ir pats Debussy jaunystėje norėjęs tapti dailininku). Tokiu būdu, Debussy, ir kartu i.m., stengiasi išreikšti muz. plotmėje laikiną įspūdį (impresiją) bei nuotaiką, to griežtai nekonstatuodamas, bet tik subtiliai sugestionuodamas. Šis pagrindinis i.m. bruožas yra dažnai ryškus iš pačių Debussy (ir apskritai impresionistų) kūrinių pavadinimų, pvz. Jardine sous la pluie (Sodai po lietaus), Reflets dans l'eau (Atspindžiai vandeny) ir pn.

Siekdamas išreikšti savo muzikinę samprata, i. paneigia visą eilę tradicinės (klasikinės ir romantinės) muz. tradicijų. Atsisakoma išbaigtų melodinių linijų, vengiama vad. vedamojo tono ir griežtesnės melodinės krypties. Pasitenkinama trumpesnėmis melodinėmis nuotrupomis, kurios gana dažnai pakartojamos ir toliau nėra vystomos. Kitaip tariant, perdaug nesirūpinama tematiniu kūrinio išvystymu ir paneigiama tradicinės bei vad. funkcinės harmonijos kai kurie dėsniai. Tuo pačiu nesilaikoma griežtesnės kūrinio formos: atmetama sonatos forma, atsisakoma simfonijos, — pereinama prie fragmentinių kūrinių. Harmonijoje vartojami disonansai, kurie daugeliu atvejų lieka neišspręsti; gausu kvartų, sekstų, septimų ir nonų akordų, dažnai išdėstomų paralelinėje eigoje. Vienas šalia kito savarankiškai vartojami paskiri, neturį tarpusavyje didesnio dinaminio ir harmoninio ryšio sąskambiai. Orkestruotėje siekiama kuo didesnio spalvingumo ir nuotaikos subtilumo: sąskambiai tartum išsilieja, dingsta aiškesni orkestriniai kontūrai, išnaudojant kraštutinius instrumentų registrus (ypač tai būdinga fortepiono atveju) ir įvairių instrumentų derinius ir kartais panaudojant rytų bei egzotinės muz. elementus. Todėl impresionistinė orkestruotė dažnai vad. ‚orkestrine palete', o pats i.m. — ‚muzikine tapyba'.

Prancūzų suformuluotas bei išvystytas i.m., kaip ir tos linkmės menas ir literatūra, yra laikomas tipinga prancūzams muz. kryptimi, ko Debussy kaip tik ir siekė, norėdamas duoti prancūziškos dvasios muziką, priešingą vokiškajai. Šalia Debussy svarbiausias i. m. atstovas yra M. Ravel, nors jis laikomas griežtesnės formos ir sąmoningai perdaug nepabrėžia nuotaikos. Kiti ryškūs i. vardai prancūzų muzikoje: P. Dukas, A. Roussel, J. M. D. de Séverac, iš dalies F. Schmitt ir kt.

Neliko i. uždaras vien tik prancūzų kompozitorių tarpe — jis išsiliejo platesniu sąjūdžiu ir į kitus kraštus I. kryptį pasirinko arba bent neišvengė didesnės ar mažesnės jo įtakos, suminint tik stambesniuosius, šie kompozitoriai: anglai F. Delius (vad. ‚anglų Debussy'), C. Scott, A. Bax, J. Ireland; ispanai I. Albéniz, E. Granados, M. de Falla; italas O. Respighi, čekai V. Novák ir J. Suk, lenkas K. Szymanowski, rusas A. N. Skriabin; amerikiečiai C. M. Loeffler, J. A. Carpenter, C. T. Griffes ir kt. Vokiečiuose i. platesnio pritarimo nerado, nors kai kurių jo bruožų pasitaiko M. Regerio, R. Strausso ir ypač F. Schrekerio kūryboje. Paskirų polinkių į i. galima rasti ir pačiuose ankstyvuosiuose A. Schönbergo

ir I. Stravinskio kūriniuose. Lietuvių muzikoje i. rado taip pat gana nemažą atgarsį. Tai galima, iš dalies, pastebėti jau vėlyvuosiuose (ypač orkestriniuose) M. K. Čiurlionio kūriniuose (pvz. simfoninės poemos ‚Miškas' ir ‚Jūra'). Gana ryški impresionistinio (tačiau nuosaikaus) atspalvio bei harmonijos ir tautinių elementų sintezė yra St. Šimkaus (pvz. simf. poema ‚Nemunas', variacijos fortepijonui liaudies dainų temomis ‚Lietuvos siluetai'), K. V. Banaičio ir Vl. Jakubėno kūryboje.

Nors i. nemažos dalies kompozitorių buvo pritariamai sutiktas ir plačiai paplito, tačiau pirmykštis entuziazmas jam gan greit atvėso. I.m. perdaug ryškus rafinuotumas ir ‚fin de siècle' charakteris buvo gan didelė kliūtis jo tolimesniam išsivystymui. Vieni pirmųjų i.m. ėmė griauti (kartais nesąmoningai) patys prancūzai. Šiuo atveju ypač išskirtinas E. Satie (šiaip jau pats gan artimas i.), kurio trumpi ir ironiški muz. škicai (pvz. Pièces froides, Pièces en forme de poire, Embryons desséchés) atrodo tartum kandi i.m. technikos karikatūra. Lemiamos reikšmės i.m. kaip vientisos, ryškios srovės žlugimui turėjo apie 1910 ypač Vokietijoje ir Austrijoje išryškėjęs i.m. griežtai priešingas muz. ekspresionizmas (žr.) ir truputį vėliau Italijoje susiformavęs muz. futurizmas (žr.). Pačioje Prancūzijoje prieš i.m. išėjo apie 1918 E. Satie įtakoje susibūrusi kompozitorių grupė vad. ‚Les Six' (žr. Prancūzų muzika). To meto nuotaikas ir pažiūrą į i.m. (kartu ir jo pasmerkimą) gal geriausiai išreiškė J. Cocteau: ‚Po muzikos su šilkiniu teptuku — muzika su kirviu'. Tokiu būdu i.m., kuris išėjo kovoti prieš romantizmą muzikoje, šiandien yra suprantamas kaip to paties romantizmo dalis, jo paskutinysis etapas. Tačiau, nežiūrint to, eilė i.m. būdingų bruožų turėjo žymios įtakos vėliau atėjusioms muz. kryptims: jis gerokai paįvairino bei praplėtė naujosios muzikos instrumentaciją ir praturtino tradicinę harmoniją naujomis galimybėmis. Kai kuriuos i.m. harmonijos bruožus vėliau panaudojo džazas (ypač ‚sweet jazz').

E. Bücken, Führer und Probleme der neuen Musik 1924; *E. B. Hill,* Modern French Music 1924; *O. Wartisch,* Studien zur Harmonik des musikalischen I. 1930; *H. F. Kölsch,* Der I. bei Debussy 1937; *R. Lyr,* Les musiciens impressionnistes 1938; *G. H. Schulz,* Musikalischer I. und impressionistischer Klavierstil 1938; *M. Graf,* Modern Music 1946; *M. Bauer,* Twentieth Century Music ²1947; *M. Cooper,* French Music 1951; *R. Moser,* L'i. français: peinture, littérature, musique 1952; *C. Sachs,* Our Musical Heritage ²1955. *K. O.*

Imprimatur (lot.) ‚tebūnie spausdinama') 1. autoriaus rašomas žodis ant paskutinės rankraščio korektūros, reiškiąs sutikimą pradėti veikalo spausdinimą.

2. Katalikų Bažnyčioje vyskupo ar jo delegato leidimas spausdinti bei platinti knygą. Pagal kanonų teisę, joks spaudinys, liečiąs tikėjimą ir dorą, negali būti spausdinamas be bažnytinės vyresnybės patikrinimo ir raštiško jos leidimo. Ypatingai bažnytinio autoriteto priežiūrai yra rezervuoti Šv. Rašto vertimai. I. paprastai dedamas knygos ar spaudinio pradžioje, pažymint vyskupo vardą, leidimo davimo vietą ir datą (Kan. 139, § 1).

I. nereiškia, kad ji davęs asmuo pilnai ir visais klausimais sutinka su autoriaus nuomone. I. tik liudija, kad veikale nėra nieko prieš tikėjimą ar dorą ir kad jame nėra beatodairinio prieštaravimo priimtam teologų aiškinimui. Paprastai i. vietoje paminimi du vardai: diecezinės kūrijos paskirto cenzoriaus (censor deputatus), paprastai traktuojamo klausimo žinovo, kurio sutikimas išreiškiamas žodžiais ‚nihil obstat' (nieko kenksmingo), ir vyskupo ordinaro, kuris dažniausiai sprendimą daro pagal cenzoriaus raštu patiektas pastabas ir ji išreiškia žodžiu i. (Kan. 1393, 4). Religinių bendruomenių viršininkai teikia leidimus savo pavaldiniams, išreikšdami ji, žodžiais imprimi potest (galima spausdinti).

Nathaniel Sonntag, Censorship of Special Classes of Books 1947. *M.Ć.*

Impromptu (prc. iš lot. in promptu) 1. kas padaryta ar atlikta be ankstesnio pasiruošimo, staigiai, improvizuotai (žr. Improvizacija); 2. muzikoje XIX a. būdingas romantinio periodo kūrinys. Bene pirmas tą vardą panaudojo Schubertas savo I. opp. 90 ir 142. Prileidžiama, kad šį vardą davė jo leidėjas Haslinger. Labai žymūs yra Chopino I. opp. 26, 36, 51 ir 66. I. rašė ir vėlesni kompozitoriai, ypač Fauré. Pas i. žodis sugestionuoja improvizuotą, iš anksto nenumatytą dalyką. Tačiau tai liečia ne veikalo improvizacinį charakterį (i. kaip tik yra aiškios formos ir stiliaus), o tiktai iš anksto nenumatytas veikalo atsiradimo aplinkybes. *Iz.V.*

Improperijos (lot. ‚nuoskriaudos, priekaištai') katalikų liturgijoje D. Penktadienį Kryžiaus adoracijos metu giedamos giesmės, kuriose Išganytojas daro priekaištus savajai tautai dėl jam padarytų nuoskriaudų. Jas sudaro trys ištraukos iš Pranašų: Populo meus, quid feci tibi; Quia eduxisti per desertum; Quid ultra debui facere tibi. I. įvestos apie 1200 (grigaliniame giedojime jų melodijos siekia IX–X a.). Palestrina sukūrė ‚falso bordone' stiliumi keturbalses i., kurios meniniu požiūriu tiek pasisekusios ir pamėgtos, kad nuo 1560 kasmet giedamos D. Penktadienį Vatikano Sikstinos koplyčioje. Žymių i. (panašiu, kaip Palestrinos, stiliumi) sukūrė Vittoria ir kt. XVI a. polifonistai. *Iz.V.*

Improvizacija (prc.) 1. bet koks kūrybinis ar mechaniškas veiksmas, atliekamas nepasirengus, be iš anksto turėtos ir su-

formuluotos idėjos; kūrybinio ir interpretacinio momentų sujungimas, pvz. deklamuojant ne iš anksto paruoštą, bet tuo pačiu metu kuriamą poeziją (i. kultivuota Italijoje renesanso laiku; i. rėmėsi ir commedia dell'arte).

2. Muzikos atlikimas, kuris nėra iš anksto paruoštas, nei parašytas. Čia pats atlikėjas yra kompozitorius, kuriąs betarpiškai atlikimo metu. I. menui reikia, šalia savo instrumento valdymo, giliai pažinti harmoniją bei muzikos formą. Visi didieji muzikai buvo puikūs improvizatoriai (Frescobaldi, Buxtehude, Bach, Händel, Mozart, Beethoven, Liszt, Bruckner). Vargonų muzikoje i. menas ir šiandien tebėra tęsiamas: koncerto metu duodama tema, ir, ja remdamasis, atlikėjas iš karto improvizuoja didžiulės formos kūrinį. Kai kurių laikotarpių muzikos stiliai naudojo dalinę i. Jau grigaliniame giedojime įžiūrima gausių improvizacinių elementų, ypatingai ‚Alleluia' fragmentuose. XIV-XV a. buvo žinomas improvizacinis akompaniamentas ‚cantus firmus' melodijai. XVI a. muzikoje svarbų vaidmenį turėjo improvizuoti ornamentai, kuriais buvo puošiamos melodijos atlikimo metu (diminutio, glosa). XVIII a. buvo garsios vokalinių virtuozų improvizuotos koloratūros, turėjusios įtakos kadencijų atsiradimui klasikiniame koncerte.

A. Richardson, Extempore Playing 1922; *G. F. Wehle,* Die Kunst der I., 3 tt., 1925–32; *M. Dupré,* Cours complet d'i. à l'orgue 1925–37; *Th. C. Whitmer,* The Art of I. 1934; *E. Ferrand,* Die I. in der Musik 1938. *Iz.V.*

Impulevičius Antanas (g. 1907 I 28 Panevėžyje) karininkas. 1925 baigė karo mokyklą, prie švietimo ministerijos 1933 išlaikė brandos atestato egzaminus. 1935–37 lankė gen. štabo karininkų kursus. Juos baigęs, paskirtas į kariuomenės štabo II skyrių ir 1937 IX pakeltas majoru. 1939 VII perkeltas į Lietuvos šaulių s-gos štabą karinio mokymo skyriaus viršininku. Bolševikų 1940 IX areštuotas, 1941 VI iš kalėjimo išlaisvintas; kaip II savisaugos bataliono vadas ligi 1943 I ėjo pareigas Baltgudijoje. 1944 pavasarį paskirtas Vietinės Rinktinės Kauno pulko štabo viršininku, už 2 savaičių drauge su kitais vokiečių areštuotas. 1944 rudenį žemaičių savanorių divizijoje bataliono vadas. Po Sedos kautynių 1945 X 6 pasitraukė į Vokietiją. Ingolstadto liet. stovykloje ėjo komiteto pirm., o vėliau v.pirm. pareigas. 1949 atvyko į JAV ir apsigyveno Philadelphijoje, kur dalyvauja visuomeniniame veikime. 1938–40 daug rašė Trimite, nagrinėdamas smulkių dalinių kautynes.

Impulsas (lot.) 1. akstinas, paskata; 2. staigus judesys, sukeltas nervų jaudiklių veiklos ir nukreiptas į tam tikro veikimo atlikimą; 3. nesąmoningas polinkis atlikti veiksmui, kuris nėra tiesioginiai susijęs su akstino veikimu; 4. mechanikoje — jėgos ir jos veikimo laiko rezultatas: i. yra matuojamas jėgos dydžio ir jos veiktojo laiko sandauga.

Impulsyvumas linkimas veikti remiantis impulsu, t.y. be apgalvojimo, karštagalviškai, staigiai. Savo esme i. skiriasi nuo reflekso, kuriame veikimas yra taip pat staigus ir be galvojimo. Tačiau refleksas yra fiziologinė reakcija, ir mąstymas čia negali būti įjungtas, kai tuo tarpu i. gali būti kontroliuojamas su proto pagalba. Žmogaus plėtotėje i. yra pastebimas daugiau ten, kur protinės galios yra mažiau išvystytos. Tuo būdu jaunuose vaikuose i. pasireiškia daugiau, negu suaugusiuose; taip pat žmonės su žemu intelektualiniu lygiu yra paprastai daugiau linkę į i. Kartais dėl pakitimų centrinėje nervų sistemoje, dėl sužeidimų, ligos ar senatvės i. vėl pradeda labiau pasireikšti; kartais įvairūs psichiniai pakitimai (pvz. neurozė ar psichozė) gali sumažinti protinę kontrolę ir sudaryti sąlygas i. daugiau pasireikšti. Šiais atvejais yra reikalinga speciali terapija i. sumažinti. I., priklausydamas daugiau primityviai elgsenai, jei nekontroliuojamas, gali padaryti individą sunkiai sugyvenamą ir sunkiai prisitaikantį. *Vyt.B.*

Imsrė Raseinių aps. Jurbarko vls. upelis, Mituvos (Nemuno) kair. intakas, 20,0 km ilgio; įteka Jurbarko mst., ties Mituvos žiotimis. Intakai kair. Imsrelė, deš. Juodkupis. Baseino plotas 45 km². Plg. misionieriaus A. Sabaliausko knygą ‚Nuo Imsrės iki Orinoko' 1951.

Imsrys Pranas žr. Bastys Pranas.

Imtynės (ag. wrestling) seniausia sporto šaka, kurioje du varžovai stengiasi vienas antrą parmesti ant menčių, panaudodami įvairius veiksmus ar priešveiksmius. I. žinomos iš gilios senovės. Ilijadoje Homeras apdainavo Odisėjo i. su Ajaksu. Tais laikais reikėjo triskart paguldyti savo priešininką, kad būtų pripažintas laimėjimas. Graikai reikalavo iš savo atletų judesių dailumo, ne vien raumenų jėgos. Imtynininkai tepdavo savo kūną alyva, tikėdami padarysią sąnarius lankstesnius, bet prieš i. jie turėdavo išsivolioti stadione arba tam reikalui paruoštame smėlyje. Iš graikų i. pasisavino romėnai, o iš jų — kitos tautos. Viduramžiais buvo paprotys i. įjungti į didesnes iškilmes ar šventes. Anglai pvz. kasmet rungdavosi su prancūzais savo karalių akivaizdoje. Kartą prancūzų karalius Pranciškus I neiškentė, matydamas vien anglų laimėjimus, ir pats puolė imtis su Henriku VIII, kol buvo dvariškių sustabdytas. Šių laikų graikų-romėnų i. buvo įvestos Prancūzijoje XIX a., Anglijoje — apie 1869. Iš ten i. pasiekė JAV ir kt. kraštus. Anglijoje žinomi keli i. stiliai, vadinami vietovių vardais: Lancashire, Cornwall, Vedon ir kt.

JAV XIX a. buvo pagarsėję E. Roeber ir W. Muldon, bet juos nuvaržė Clevelando stipruolis Tom Jenkins, pasisavinęs catch-as-catch-can stilių (iš anglų Lancashire stiliaus išsivystęs laisvų amerikoniškų i. stilius). 1905–13 čempionu buvo Frank Gotch, dukart įveikęs garsųjį Rusijos G. Hackenschmidtą. Šių laikų profesionalinės i. Amerikoje prarado varžybinį elementą ir pasidarė savotiškais vaidinimais su nustatytais imtynininkų vaidmenimis: vienas vaidina herojų (korektiškas, laikosi taisyklių), kitas — žiaurus, nepaiso taisyklių. Bet mėgėjų i. išlikusios tikros. Jos įtrauktos į olimpinių žaidynių programą (abu stiliai: graikų-romėnų ir laisvų amerikoniškų i.). JAV mėgėjų i. tvarko Amateur Athletic Union. Kasmet vykdomos tarpkoleginės ir viso krašto AAU varžybos. Ilgai JAV mėgėjai naudojo vien tik laisvas amerikoniškas i., bet nuo 1953 įvestos ir graikų-romėnų i. Nuo 1938 buvo garsus sunkiasvoris Henry Wittenberg, New Yorko policininkas, laimėjęs per 400 rungtynių. Dabar keli metai vyrauja William Kerslake iš Clevelando (300 sv.). AAU imtynininkus skirsto pagal svorius: 114.5, 125.5, 136.5, 147.5, 160.5, 174.5, 191 sv. ir daugiau — sunkus svoris. Tarpkoleginėse varžybose yra daugiau svorių: 115, 123, 130, 137, 147, 157, 167, 177, 191 ir daugiau — sunkus svoris.

Pabaltijy stiprūs buvo estų ir latvių imtynininkai. Puetsepp, Velli, Kotkas, Pelusalu ir kt. pelnė daug laurų estų tautai olimpinėse ir pasaulio pirmenybėse. Kotkas yra Sov. Rusijos sunkaus svorio 1955 čempionas. Latviai taip pat turėjo europinio garso imtynininkų: Polis, Beitag, Zveinieks, Kruminš ir kt. Lietuvoje su imtynėmis ėjo sunkiai, jų amžius buvo trumpas. Imtynes kultivavo keli sporto klubai: LDS (1924–26 meistras), Kovas ir LFLS. Tuo laiku (1924–26) imtynių meistro vardą turėjo, pradedant sunkiu svoriu: Malkevičius, P. Požėla, Bučinskas, Pankovas, Dagys, Raudonikis, Nitas, Markevičius ir Ruseckas. 1955 Vilniuje rungtynės su latviais baigėsi 4 : 4. Iš lietuvių iškilesni: Butrimavičius, E. Kreivėnas, I. Jurcevičius.

Profesionalų imtynėse JAV stipriai reiškėsi senieji lietuviai ateiviai, prieš ir po I pas. karo: A. Kundrotas ir J. Komaras — New Yorke; Pr. Juška, Gedvila, J. Jokubauskas (Jakubs) ir J. Šimkus (Shimkus) — Massachusetts vst.; Pr. Norkus, Dr. K. Sarpalius, Jz. Barcevičius (‚Drapėžnas Dzūkas') ir Karolis Požėla — Chicagoje; Jack Ganson (Jokūbas Karabinas) — Clevelande. Karolis Požėla laimėjo Europos ir pasaulio čempiono vardus Anglijoje 1932 ir 1936. Po II pas. karo lietuvių profesionalų imtynininkų skaičius JAV gerokai sumažėjo, ir jie vartoja svetimus vardus: Jack Venskey iš N. Jersey, Tony Steel (Antanas Kibildis) ir Joe Banick (‚Drapėžno Dzūko' sūnus) abu Chicagoje. Brazilijoje reiškėsi stipruoliai-imtynininkai: B. Adomavičius, P. Kalinauskas ir S. Žičkus (atstovavęs Brazilijos lietuviams tautinėje olimpiadoje Kaune 1938 — sunkumų kilnojime). Vokietijoje ilgus metus pasižymi sunkiasvoris Rytprūsių lietuvis August Budrus (tebekalbąs lietuviškai). Lietuvoje iš profesionalų žymesni buvo Vladas Labanauskas (1923–38) ir Juozas Vinča (buv. Pabaltijo bokso meistras), kuris 1950 atvyko į JAV ir iki 1954 dalyvavo profesionalų imtynėse Chicagoje ir gretimose valstybėse.

H. A. Stone, Wrestling 1939. *K. Mrk.*

Kaime Lietuvoje i. vadinamos dar imtimis, galėtynėmis, mintynėmis, mestynėmis, persiėmimu, ristynėmis, buvo taip pat mėgiamos. XIX a. jos buvo visuotinai įprastos tarp kaimo vyrų, paauglių ir net merginų. Dažniausiai i. vykdavo vasarą pievutėje, bet neretai klojime, prieangyje ar net pirkioje. Imtynėms kabindavosi vienas kitam už liemens, suneriant rankas už kito nugaros; už pečių, kai abiem rankoms suima vienas antro pečius; ir glėbiais, kai vieną ranką antram deda ant peties, o antra apkabina per pažastę. Visose i. reikia parmesti priešą. Jei i. sutartos tik parmetimu, tai, parmetus priešą ant žemės, vienos i. laikomos baigtos (imamasi iki trijų kartų), o jei su išsivertimu, tai parmestasis laikomas prispaustas ant žemės, kad neįstengtų iš po nugalėtojo išsiversti (kiekvienas išsivertimas laimėjimą niekais paverčia). Vietomis i. buvo leidžiama pakišti dar kojà, bet pakištinės i. buvo daugiau tik paauglių mėgiamos. *A.Mž.*

Imtuvas įtaisas, priimąs ir patiekiąs informacinius duomenis apie sekamą raidą energijos kitėjimo bei perdavimo vyksmu. Ryšio bei susižinojimo srityje i. yra pagrindinė priemonė sutartiniams signalams, kalbai, muzikai, nuotraukoms ir paveikslams iš atstumo priimti. I. galutinai atbaigia siųstuvo paskirtį.

Kai i. yra skirtas negęstamų radijo bangų signalams (Morzės kodui ar pn.) priimti, tai aukšto dažnumo virpesiams į garsinius paversti taikomas heterodininis i. veikimo principas. Šiuo principu i. detektuoja garsinį dažnumą, kuris yra lygus skirtumui dviejų besiplakančių aukštų dažnumų: vienas jų — antenos priimtas, kitas — vietoje (pačiame i.) sukeltas. Vienos lempos (elektroninio vamzdelio) i., kuris ir detektuoja, ir heterodininį vyksmą atlieka, vadinamas autodinu. Autodino principu montuotas i. gali būti išvystytas ir į daugelio lempų i., priklausomai nuo stiprintuvų ir energiją tiekiančių įtaisų.

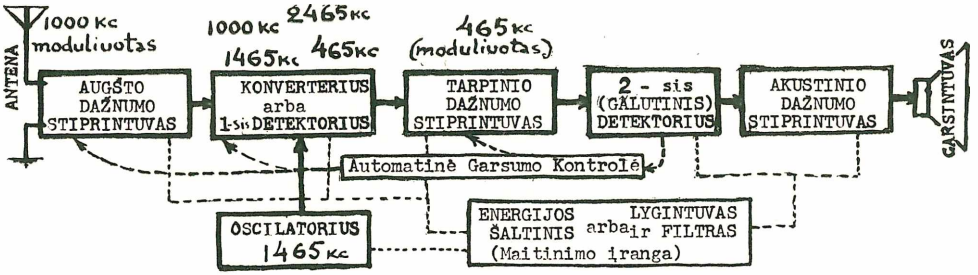

Superheterodino schema

Kiekvieno radiofoninio i. pagrindinės funkcijos yra: 1. moduliuotą elektromagnetinę bangą priimti (tam tarnauja antena), 2. priimamąją bangą (stotį) išskirti (padaryti selekciją) su derinamųjų grandinių pagalba, 3. detektuoti bei demoduliuoti priimamąjį signalą (garsą), ir 4. jį atgarsinti arba atvaizduoti. Radijo i. tobulėjo drauge su elektronikos raida. Pirmasis ir paprasčiausias buvo kristalinis arba detektorinis i. (žr.). Elektroniniams vamzdeliams atsiradus, sudarytas vienos lempos i. — a u d i o n a s, visai panašus autodinui, tik be heterodininio veikimo, nes moduliuotiems virpesiams priimti tai nereikalinga. Audiono principai lieka kiekviename tiesioginio stiprinimo i., kur audionas priima, išskiria ir detektuoja priimtą signalą bei garsą, o toliau seka žemo dažnumo stiprinimo laipsniai. Gali būti stiprinami ir aukšto dažnumo virpesiai prieš patekdami į detektoriaus laipsnį. Tačiau, labai aukštam dažnumui esant, dėl vamzdelių imluminio laidumo, stiprinimas darosi mažai efektyvus. Todėl, ir radiofoninių i. technikoje pritaikinta heterodino idėja, kur priimtas dažnumas paverčiamas žemesniu, t a r p i n i u d a ž n u m u, geriau tinkančiu sustiprinti, — tai s u p e r h e t e r o d i n i n i a i i. Šiuo metu jie daugiausia paplitę ir gana ištobulinti — dažnai turį ne tik automatinę garsumo kontrolę, bet ir automatiškai palaikomą bangos bei dažnumo pastovumą, arba iš tolo valdomus stoties pasirinkimo bei keitimo įtaisus ir pn. Superheterodine derinamos grandinės sutaikytos taip, kad kuriai stočiai imtuvas bebūtų nustatytas, tarpinis dažnumas visada gaunasi tas pats (paprastai radiofoniniuose i. apie 465 kc/s). Taip įtaisyti i. yra didelio jautrumo ir selektyvumo. Brėž. parodytoje superheterodino schemoje galima įsižiūrėti į svarbiausias i. įrangos dalis, o taip pat pasekti priimtos stoties (pvz. 1000 kc/s) dažnumo sąveiką su vietinio oscilatoriaus dažnumu, o taip pat ir kitus pasireiškiančius arba detektuojamus dažnumus. Yra superheterodinų, kurie turi bent du tarpinius dažnumus; ypač tai svarbu, kai veikiama su daug aukštesniais dažnumais, negu paprastoje radiofonijoje. Suprantama, kad praktikoje turima visa eilė specialių i., kurių atskiri elementai, įrangos ar grandinės, žiūrint paskirties bei priimamųjų bangų savybių, yra atitinkamai modifikuoti ir pritaikinti. Taip pvz. radiogoniometrijoje arba kreipiamojo priėmimo imtuvuose yra išnaudojami specialių antenų kreipiamieji savumai. Kreipiamoji rėminių antenų savybė lengvai pastebima ir gerai žinoma daugelyje radiofoninių (ypač nešiojamų) i. Radaras (žr.) turi ne tik specialią anteną glaudžiam spinduliui išleisti bei priimti, bet ir specialų ekraną sekamai informacijai atvaizduoti. Radaro principu ar panašiai įtaisomi įrengimai lėktuvų sekimo, valdymo, ‚aklo tupdymo' ir kt. signalams pasiųsti bei priimti. Specialūs, ypatingai jautrūs radijo i. taikomi astronomijoje visatos erdvėms žvalgyti, optiniais astronomijos įtaisais nepasiekiamiems ūkams susekti pagal iš jų spinduliuojamus ultra aukšto dažnumo virpesius (apie 1430 Mc/s). Tokie i. vadinami r a d i j o t e l e s k o p a i s. Žr. Radijas, Televizija. *A.J.*

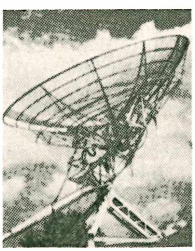

Radijo teleskopas

Imulė Kuršo upė, Abavos (Ventos) kair. intakas, 49,0 km ilgio; teka lygiagrečiai su Amule.

Imunitetas (lot.) 1. m e d i c i n o j e imuni būsena, atsparumas infekcinei ligai ar nuodams, organizmo savybės nesusirgti infekcine liga arba susirgus ją nugalėti. I. gali būti 1. įgimtas, 2. įgytas, 3. dirbtinis.

Į g i m t ą i. turi dauguma naujagimių, jį gaudami iš motinos embrioniniame laikotarpyje. Motinos kraujas, sruvendamas per placentą ir gemalą, atneša ne tik deguonį ir įvairias maistingas medžiagas, bet ir įvairias apsigynimo medžiagas. Tik įgimto i. dėka kūdikiai, palyginti, retai suserga užkrečiamomis ligomis. Įgimtas i. trunka 1½–2 metus, o per tą laiką jau pradeda kūdikyje funkcionuoti visas su-

Imunitetas

dėtingas aparatas, skirtas kovai su patogeniniais mikrobais, įsiveržiančiais į organizmą.

Žmogus, persirgęs kurią nors užkrečiamą ligą, daugeliu atvejų įgyja prieš ją i. Tai įgytasai i. Jis yra veiksmingas tik prieš turėtą ligą ir trunka įvairiai — kartais net visą gyvenimą, keletą metų ar tik keletą savaičių. Dažniausiai jis tėra reliatyvus: imunūs asmens rečiau suserga ta liga nei tie, kurie ja nesirgo, o susirgę ją lengviau pakelia, nei tie, kurie pirmą kartą ją gavo. Raupai, tymai, juodligė išaugina nepaprastai stiprų i.; kiek silpnesnį — vidurių ir dėmėtoji šiltinės, kokliušas; dar silpnesnį — difteritas, gripas. Bet kai kurios persirgtos ligos (pvz. plaučių uždegimas ar rožė) ne tik žmogaus neimunizuoja, bet dar padidina jo palinkimą tomis ligomis susirgti. Apskritai manoma, kad jei persirgta liga buvo sunkesnė, tai ji išaugino stipresnį i. Bet ir lengviausiai persirgta liga visuomet palieka didesnį ar mažesnį atsparumą prieš jos pasikartojimą. Sirgimo metu organizmas išmoksta kovoti su įsiveržusiais mikrobais, gaminti sudėtingas apsigynimo priemones. Naujos ligos esti organizmui pavojingiausios. Tai liudija medicinos istorija. Prieš Amerikos atradimą sifilis nebuvo Europoje žinomas; kada jis Europoje pasirodė, tai labai sparčiai jis plėtėsi su dideliu mirtingumu. Ilgainiui europiečių atsparumas sifiliui išaugo, ir jo pavojingumas sumažėjo. Panašiai ir su džiova. 1918–20 visam pasauly siautusi gripo epidemija nešė didelį mirtingumą, nes nuo paskutinio didesnio jos pasirodymo 1890 žmogaus jai atsparumas buvo visai išnykęs ar nepaprastai sumažėjęs. II pas. karo metu R. Europoje pasirodžiusi dėmėtosios šiltinės epidemija pasirodė keliolika kartų pavojingesnė vokiečių kariams nei vietiniams gyventojams, nes Vokietijoje ji buvo jau seniai išnykusi.

Įgytą i. išugdo į organizmą patekę patogeniniai mikrobai, jų gaminami nuodai ar medžiagos, atsirandančios jiems žuvus. I. yra organizmo reakcija į erzinantį anų veiksnių veikimą. I. atsiradimas buvo įvairiai aiškinamas. Mečnikovas aiškino, kad baltieji kraujo rutuliukai su įvairių fermentų pagalba sunaikina įsiveržusius infekcijos daigus (fagocitinė teorija). Didelis įvykis mikrobiologijoje buvo P. Ehrlicho (žr.) paskelbta vad. šalutinių grandinių teorija. Pagal ją, mikrobai susirgdina organizmą jų pagamintais toksinais arba jų medžiagų apykaitos eigoje atsiradusiomis žalingomis medžiagomis, pavadintomis antigenais. Toksinai ir minėtosios medžiagos godžiai jungiasi su organizmo celėmis, jas sužaloja ir trikdo jų funkcionavimą. Bet organizmas ima veikliai gintis. Pirmiausia jis pakelia kūno karštį, nuo kurio daugelis mikrobų nustoja daugintis, o vėliau ima žūti (optimalinė jiems temperatūra yra normali žmogaus kūno temperatūra). Toliau organizmas, jei tik pirmomis ligos dienomis nežūsta, leidžia į kraują vis didesniais kiekiais įvairias apsigynimo medžiagas — precipitinus ir aglutinus (įsiveržusius mikrobus jie sulipdo vienus prie kitų arba prie leukocitų), lizinus (jie tirpdo mikrobus) ir kitus bakteri cidinius ir virucidinius junginius. Organizmo pagaminti antitoksinai godžiai jungiasi su mikrobų išskirtais toksinais ir tuo būdu juos neutralizuoja. Kelių dienų laikotarpyje organizmas sugeba pagaminti tiek antitoksinų, kad jie neutralizuoja ne tik laisvai plaukiojančiuosius toksinus, bet ir tuos, kurie jau buvo prisijungę prie kūno celių. Tuomet įvyksta ligos lūžis (krizė). Organizmo pagamintas medžiagas kovai su mikrobais Ehrlich pavadino ‚antikūnais'. Ligai pasibaigus, antikūnai dar ilgai laisvi plaukioja kraujo srovėje, tuo ir sudarydami įgytąjį i. Ehrlicho šalutinių grandžių teorija turėjo didelės reikšmės imunologijos pažangai. Bet jo tvirtinimas, kad įvairius skirtingus antikūnus organizmas gamina skatinamas įvairių skirtingų antigenų, vis labiau užleidžia vietą unitarinei teorijai, skelbiančiai, kad antikūnai yra identūs. Zinsser, Gay, Dean ir kt. tvirtina, kad įvairių antikūninių funkcijų pagrinde yra vienas bendras antikūnas, ir kad tik antigeno charakteris, jo lokalizacija ir kitos sąlygos nulemia, jog tas pats antikūnas vienur veikia neutralizuodamas, kitur — aglutinuodamas ar precipituodamas ir t.t. Būtent, jei antigenas yra toksinas, tai jis neutralizuojamas antitoksinu; jei antigenas yra koloidinė dalelė, tai ji precipituojama; jei antigenas yra mikrobas, tai jis aglutinuojamas. Antikūnai daugiausia sutelkti kraujo plazmoje, jos globulininėje dalyje. Jų stambiausiu gamintoju laikomos retikulo-endotelinės sistemos celės. Tikroji antikūnų prigimtis nėra galutinai ligšiol išaiškinta.

Dirbtinis i. sukeliamas įvedant į organizmą įvairias bakterinės kilmės medžiagas. Jis yra patirties, o ne mokslinių teorijų išdava. Anglų gyd. Jenner pagamino skiepus prieš raupus dar priešbakteriologiniais laikais. Antrasis pionierius buvo L. Pasteur, pagaminęs skiepus prieš juodligę, pasiutimą ir kt. ligas. Tik daug vėliau mokslininkai išaiškino, kad tie skiepai yra koncentruoti antigenai. Dirbtiniu būdu įvesti į organizmą, jie skatina jį gaminti antikūnus. Antigenai yra bakterinės kilmės medžiagos, bet jos yra negyvos ir, patekusios į organizmą, nesidaugina. Nors ir būdamos žalingos, jos sukelia tik labai lengvus ligos simptomus. Bet organizmo reakcija į tų antigenų įvedimą yra ta pati, kaip į gyvų patogeninių mikrobų įsiveržimą: jis pradeda gausiai gaminti anti-

kūnus, ir jo sugebėjimas vykdyti kovą su infekcija nepaprastai padidėja. Antigenai įvedami į organizmą 2–3 kartus su 1–2 savaičių pertrauka. Taip išvystomas dirbtinis i. Jam atgaivinti vartojami pakartotiniai skiepijimai. Dirbtiniam i. išugdyti vartojamos nužudytos grynos bakterijų kultūros (dažniausiai jos žudomos, palaikant 2 val 56°C temp. — mikrobai žūsta, bet juose esančios antigeninės medžiagos palieka nepasikeitusios). Dirbtinis i. yra didžiausias mikrobiologijos laimėjimas, atnešęs žmonijai neįkainuojamos palaimos.

H. Denning, Lehrbuch der inneren Medizin 1950; *Dorland*, The American Medical Dictionary 1952; *R. J. Dubos*, Bacterial and Mycotic Infections of Man 1952; *N. P. Sherwood*, Immunology ³1951.

D.Js.

2. Augalų i., atsparumas ligoms, pasireiškia keleriopai. Augalas laikomas praktiškai imuniu, jei dėl kurių nors priežasčių ligos sukėlėjas nesugeba augalo užkrėsti, pvz., ant lapų nesilaiko vandens lašai, kurie dažnai yra sąlyga grybo sporoms sudygti. Kutikula ant lapų paviršiaus irgi yra žymi kliūtis grybo hifams prasiskverbti į lapo vidų; todėl dažnai toks grybas užpuola tik jaunus lapus, turinčius plonesnį kutikulos sluoksnį. Kad grybas galėtų augalo audinyje vystytis, reikia, kad jis galėtų išlikti gyvas susitikęs su augalų sultimis. Kai kuriais atvejais yra įrodyta, kad augalas yra imunus ligai dėl tam tikrų antifunginių augalo sulčių savybių. Imunus augalas sunaikina grybą tam tikrais enzimais, kurie dalinai ištirpdo grybo celių sieneles ir tuo būdu užmuša patį grybą. Kai kurie augalai apsisaugo nuo ligos sukėlėjo pagamindami ant žaizdos paviršiaus kamštinį sluoksnį.

Br.P.

3. Konstitucinėje teisėje i. vadinama parlamento atstovų neliečiamybė, apsauga nuo bylos jiems teismuose kėlimo. I. suteikiamas laiduoti jiems veikimo laisvę, vykdant savo mandatą. Tokia neliečiamumo teisė buvo anglų įrašyta Bill of Rights 1689. Vėliau ji buvo perimta ir į kitų kraštų konstitucijas. Ypatingo kriminalinio nusikaltimo atveju i. gali būti atimamas tiktai parlamento nutarimu. Tarptautinėje teisėje i. vadinama tokia pat neliečiamybės teisė užsienio valstybių diplomatinės tarnybos nariams. Kiek ši teisė drauge siejama su pačios jų gyvenamosios vietos bei patalpų neliečiamumu, i. vad. eksteritorialumu (žr.).

4. Katalikų bažnytinėje teisėje i. yra privilegija, kuria Bažnyčiai priklausančios vietos ir daiktai, o taip pat bažnytiniai asmens, atleidžiami nuo tam tikrų bendrine prasme uždedamų pareigų bei prievolių. Pvz. bažnyčioms priklausančių žemių ar pastatų išėmimas iš mokesčių įstatymo (vietos i.), bažnytinių pastatų apsauga nuo jų naudojimo profaniniams reikalams (daikto i.), dvasininkų atleidimas nuo karinės prievolės (asmens i.).

J. E. Downs, The Concept of Clerical Immunity 1941.

M. Č.

Imunoterapija gydymas imunizuojančiomis (imunitetą sudarančiomis) medžiagomis; įvedimas į žmogaus ar gyvulio organizmą paruoštų imuninių medžiagų. Imuninės medžiagos susidaro organizme kaip įgyto ar įgimto imuniteto (žr.) pasėka. Paprastai jos yra sutelktos imunizuotų organizmų kraujo serume, kuris ir vartojamas gydymo reikalams. Todėl dažnai i. vadinama ir seroterapija. Gydomiesiems serumams pagaminti naudojami stambūs gyvuliai, dažniausiai arkliai. Jie sugeba sėkmingai gaminti imunines medžiagas ir neserga ligomis, kurios persiduoda žmogui (pvz. džiova, Bango liga ir kt.). Raguočiai ir avys taip pat tinka šiam reikalui. Jų serumas vartojamas tais atvejais, kai žmogus yra jautrus arklio serumui. Serumui prieš Welscho ligą gaminti vartojami triušiai. Atrinktiems gyvuliams pakartotinai įšvirkščiamos antigeninės medžiagos ir tuo būdu jie dirbtinai imunizuojami: jų kraujo serumas pasidaro turtingas imuninėmis medžiagomis. Kol arklyje susidaro pakankamas dirbtinis imunitetas, praeina 2–24 mėn. Iš vieno imuninizuoto arklio, jam žalos nepadarant, galima gauti iki 50 litrų gydomojo kraujo serumo. Gydymui vartojamas ne visas kraujas, o tik skystoji jo dalis, nes imuniniai jungiai yra surišti tik su globulinais. Paskutiniaisiais laikais stengiamasi iš gydomojo serumo išimti net kai kurias globulino dalis, paliekant tik gamma-globuliną. Kad pagamintas serumas būtų patvarus, jis sumaišomas su 0,5% fenolo skiediniu. Specialūs valstybiniai institutai patikrina pagaminto serumo sterilišką, nenuodingumą ir veiksmingumą. Pastarasis matuojamas tarptautiškai sutartais vienetais. Žinomiausi gydomieji serumai yra prieš difteritą, stabo ligą (tetanus), dujinę edemą, Shiga-Kruse dizenteriją. Labai svarbūs polivalentiniai serumai prieš gyvačių ir skorpionų įkandimą. Gydomieji serumai yra veiksmingi tik tuomet, kai jie įvedami į organizmą ne pro virškinamąjį lataką, bet po oda, į raumenis ar į veną. Pastarasis kelias vartojamas norint gauti labai greitą terapeutinį efektą. Gydomųjų serumų veikimas priklauso nuo jame esančių imuninių medžiagų, vad. antikūnų, kurios įvestos į organizmą tuojau susijungia su mikrobų pagamintomis nuodingomis substancijomis ir jas padaro nežalingomis. Sunkiausi ligos reiškiniai išnyksta po kelių valandų. I. yra didelis laimėjimas kovoje su užkrečiamomis ligomis.

D. Js.

Imunus (lot.) atsparus užkrečiamoms ligoms ar nuodams. Imunizuojantis sudarantis imunitetą (žr.).

In 1. cheminio elemento indžio santrumpa; 2. mūsų enciklopedijoje įnagininko santrumpa (in.); 3. kaip priešdėlis lotynų k. kilmės žodžiuose reiškia neigimą (pvz. inadekvatus ‚neadekvatus', inaktyvus, neaktyvus' ir t.t.).

Ina (gr. Ino) graikų mitologijoje Kadmo duktė, antroji Atamo žmona, pagimdžiusi šiam sūnus Learchą ir Melikertą. Ji planavusi nužudyti savo povaikius, už tai šių motina Hera išvedusi iš proto Atamą, ir šis nužudęs Learchą. I. su antru sūnumi šokusi į jūrą, kur ji buvusi paversta deive Leukotėja, o sūnus dievu Palemonu. Jos istorija vaizduota graikų vazose ir neišlikusiose Eschilo, Sofoklio ir Euripido tragedijose.

In absentia (lot.) nesant, asmeniškai nedalyvaujant, už akių (pvz. įteikimas daktaro diplomo).

In abstracto (lot.) abstrakčiai, apskritai imant, nežiūrint atskirų atvejų.

In aeternum (lot.) amžinai, visam laikui, amžinybei.

Įnagininkas (lot. casus instrumentalis) yra penktas mūsų vardažodžių linksnis, kuris turi ne tik įrankio (įnagio), bet ir kitų reikšmių. Tose ide. kalbose, kuriose šis linksnis tebėra vartojamas, kaip baltų ar slavų kalbose, skiriama apie dešimtį šio linksnio vartojimo atvejų. Pvz. įnagio įnagininkas (kerta k i r v i u), vietos (eina k e l i u), laiko (a n u o m e t u kalbėjo), priežasties (mirė b a d u), būdo (š u o l i a i s bėgo) pažymininis (išdygo ąžuolėlis sidabro v i r š ū n ė l e), tarinio (jis buvo m o k y t o j u), draugės (ėjo v a i k u vedina). *L.D.*

Seniau, kaip rodo kitos ide. kalbos, draugės į. galėjo būti plačiau vartojamas; plg. lot. Caesar omnibus copiis Ilerdam proficiscitur (Cezaris su visa kariuomene iškeliauja į Ilerdą). Bet šitos rūšies pavyzdžių ir senovinėje mūsų raštų kalboje tik vieną kitą besutinkame; pvz. Bretkūnas savo Biblijos vertime dar vartoja šiokių sakinių: jis atėjo Jeruzaliman d i d ž i u p u l k u (t.y. su didžiu pulku); tu ateisi manęsp k a r d u, r a g o t i n e ir s k y d a (t.y. su kardu, ragotine ir skyda). Dabartinėse mūsų tarmėse šios rūšies į. pėdsakai reti, pvz. Rokiškin važiavo M a r i o s p i r š t i n ė m i s (t.y. su Marios pirštinėmis, Marios pirštines pasiėmęs); k e t u r i a i s t e l i a i s karvė; s m ė l i u o t o m i s u o d e g o m i s bitės; arklys i l g u p l a u k u; atėjo t u š č i o m i s r a n k o m i s ir kt.

Apskritai imant, į. linksnis seniau buvo ir vietomis dar dabartinėse tarmėse yra žymiai plačiau ir įvairiau vartojamas, negu šių dienų bendrinėje kalboje; pvz. priežastis ir pagrindas tuo būdu iš senovės dar kartais pasakoma vienu įnagininku: žemė k a r š č i u ištirps (Bretkūno Postilėje); kas kardą ima, tasai k a r d u prapuls (t.p.); žmonės b a d u miršta; visi leipsta j u o k u; širdis g a i l e s č i u plyšo; jis negalėjo kalbėti v e r k s m u; degtukai š i l i m a užsidega; jis t i n g i n i u nepaeina ir kt.

Dabar daug kam šiokia vartosena nebėr gyva, aiški, ir todėl jos vietoje kalbamosioms sąvokoms žymėti imamasi naujesnių priemonių, šiuo atveju — prielinksnių su linksniais, kaip antai: kas s u k a r d u kovoja, tas n u o k a r d o ir žūsta; žmonės miršta n u o b a d o (iš bado); visi leipsta i š j u o k o (nuo juoko); širdis i š g a i l e s č i o plyšo; jis negalėjo kalbėti i š v e r k s m o (plg. iš džiaugsmo); degtukai n u o š i l i m o s užsidega ir t.t. Ypač dažnai dabar senesnio gryno į. vietoje mėgstamas vartoti s u s u į.; pvz. šalia v a ž i u o j a r a t a i s, k e r p a ž i r k l ė m i s, š u k u o j a š e p e č i u, ką tu veiksi a u k s o ž i e d a i s (liaudies dainoje) ir kt. dabar jau pasakoma ir: važiuoja s u r a t a i s, šukuoja s u š e p e č i u, ką tu veiksi s u a u k s o ž i e d a i s ir kt. Ir šituo būdu dabar esame linkę nusakyti ne tik draugę ar sambūrį bei priemonę ar įrankį, bet ir įvairias lydimąsias aplinkybes, taip pat palyginimą, tam tikrą laikotarpį ar įvykį, su kuriuo sutampa veikla, ir kt., pvz.: tėvas s u v a i k a i s išvažiavo į mišką; šuo s u k a t e nesutinka; dabar jau visi s u s a u l e keliamės; Jonas numirė s u k u n i g u (t.y. prieš mirtį jam kunigas buvo atvestas); sunku gyvent s u t e i s y b e; s u k e l i o m i s d i e n o m i s žvyrio neišveši; kiekvienas s u r y t u gyvena; s u m e d ž i u lygus, niekad saulės nemato; dabar žmonės pradės jau su š i e n a i s; nustok tu bent kartą s u t o m i s s a v o p a s a k o m i s ir pn.

Kiek ilgiau kai kurie gryni senoviniai į. yra išlikę tam tikruose posakiuose; pvz. žemaičių tarmėse draugės į. dar dažnai vartojamas su veiksmažodiniais priesagos -i n a s būdvardžiais, kaip antai: žmogelis važiavo rugių p ū r u vežinas; žąsinas ėjo s p a r n u velkinas ir kt.

Rygiškių Jono Linksniai ir prielinksniai (1928, 78–95); *E. Fraenkel,* Syntax der lit. Kasus (Tauta ir žodis V, 102–144); *Pr. Skardžius,* Prielinksnis *su* ir jo vartojimas (Gimtoji Kalba 1939, 100–106). *P.S.*

Įnagis žr. Įrankis.

Įnamys kas gyvena pas svetimus. XIX a. viduryje Žemaitijoje buvo susidaręs ypatingas dvaro darbininkų būrys, kurie nėjo lažo, bet dvarui už butą ir už šiek tiek sėjai skirtosios žemės bei priedą grūdais, pašaru ir kt. turėjo atidirbti sutartą dienų skaičių pėsti, o vietomis ir su arkliu. Pobaudžiavinėmis dienomis jie virto nuolatiniais vieno ar kito dvaro į. (kumečiais) bei kt. darbininkais, o vėliau — ir atskirų

stambesnių ūkininkų į. XIX a. viduryje į. atlyginimo, pvz. Viekšnių apylinkėje gaudavo: 2 pūrus pasėtų rugių, po 1 pūrą miežių ir avižų, žemės 3 pūrams bulvių, pievos 4 vežimams šieno, duonai iš dvaro aruodo 3 pūrus rugių, 1 pūrą ir 18 gorčių miežių, kurui 10 vežimų žagarų ir 3 rb. 75 kap. pinigais. To dvaro į. turėjo dirbti dvarui, savo maistu ir drabužiais, vasaros metu 50 d. su arkliu ir 75 d. pėsčiomis, žiemos metu su arkliu 12 d. ir 13 d. pėsčiomis, suverpti 10 svarų pašukų ir 6 vilnų. Jo atlyginimas dienai atsiėjo: su arkliu — $25^1/_3$ kap. ir pėsčiomis — $16^2/_3$ kap. Kitur jo atlyginiman buvo dar įskaitoma pašaras ir ganiava vienai karvei, 1-2 avims, pridedant keliolika dienų jo žmonai ir įpareigojant melžti iki 10 karvių.

Nepriklausomybės metais dvaro ir atskirų į. atlyginimas svyravo pagal dvarus ir apylinkes, o daugelyje ūkių jie visiškai išnyko, pereinant prie grynai samdomųjų metinių darbininkų (žr. Dvaro darbininkai). Daugiausia į. ir kitų, vadinamų kumečiais, iki 1940 buvo išlikę žemaitijoje (dvaruose ir prie vidutinių bei stambesnių ūkių). Vietomis į. vadinamas ir kampininkas (žr.), turįs tik vietos savo lovai pasistatyti, neturįs nei karvės, išskyrus kelias vištas.

Į. žodis (Inirmis = Instleute) sutinkamas jau 1664 žvejų priesaikose, iš kurių matyti, jog į. gyvena tuose pat namuose (... ieig Tiewas, Matina Bralis alba Inirmis ne wiernay su Gyntaru pastoti noretu.). Žr. J. Vaičekauskas, Dvi 1664 metų lietuviškos žvejų priesaikos (Vairas 1938, 482–485).

V. Daugirdaitė-Sruogienė, Žemaičių bajorų ūkis I pusėj XIX šimtmečio 1938 (iš Senovės IV t.). *A.Mž.*

Įnaras virvės, kuriomis arklys traukia arklą, akėčias ar vežimą. Į. įveriamas į pavalkus ar įtaisomas į kt. kinktus ir užneriamas ar įneriamas už brankto, ienų. Į. vydavo trisluoksnį ir tik iš gerų kanapių ar stambių linų; kad būtų patvaresnis — išmirkydavo sėmenų aliejuje ar beržo degute. Paskutiniu metu į. buvo pirktiniai, vyti iš džiuto ir kt. žolių.

Inari (švedų Enare) š. Suomijos ež., didžiausias Laplandijoje, 81 km ilgio, ligi 40 km pločio, 1428 km² ploto, be salų (daugiau kaip 3000) 1385 km². Paviršius 115 m nuo j.l., gylis ligi 60 m. Išteka Paatsjoki (nrvg. Pasvikelf), kuri Norvegijos-Rusijos pasieniu teka į Barentso jūrą. Ež. per 7 mėn. būna užšąlęs.

Įnašas 1. įnešamoji dalis, pajus; indėlis (žr.); perkeltine prasme — vertingas pasiekiamas, stambus laimėjimas; 2. l i a u d i e s p a p r o č i u o s e užkuriomis ateinančio vyro atsineštinė dalis (pinigais, gyvuliais). Vietomis į. vadinama ir atsinešta merginos dalis, bet į. niekad neskaitomas jos kraitis.

Inauguracija (lot.) sen. Romoje iškilmingas asmens kurioms pareigoms, vietovės kuriam tikslui ir pn. pašventinimas, atliekamas augurų (žr.). Šiandien iškilmingas į aukštas pareigas (pvz. prezidento) įvedimas.

Inavas Brėslaujos aps. ež., 5 km į p. nuo Ikaznės mst., 2,5 km ilgio, ligi 0,7 km pločio, 120 ha ploto. Paviršius 142 m nuo j.l.; per gretimą Aukšlio ež. priklauso Viatos (Dauguvos) baseinui.

Inc. (lot. incidit) santrumpa, raižiniuose po menininko pavardės reiškianti ‚išraižė'; 2. ag. incorporated santrumpa (žr. inkorporacija).

Incarvillea bignoninių (Bignoniaceae) šeimos Azijos žolinė gentis. Pavadinta prancūzo misionieriaus jėzuito d'Incarville vardu.

Incestas (lot.) lytiniai santykiai arba vedybos tarp artimų giminaičių. Visose tautose, pirmykštėse ir civilizuotose, griežtai smerkiamas i. tarp tėvų ir vaikų, brolių ir seserų. Bažnyčia draudžia vedybas iki ketvirtos eilės, bet trečiai kartais duoda dispensą. Kai kuriuose kraštuose (pvz. Prancūzijoje) trečios eilės giminaičių vedybos yra pakenčiamos. Rytų Europoje plačiai išplitusi baladė, kaip brolis ir sesuo, nepažindami kits kito, bet išsiaiškinę po i., kas jie yra, abu nusižudo. Daina žinoma vokiečiams (Südeli-Lied) ir lietuviams (tipas J9, reti ir nepilni variantai). Pirmykštėse tautose i. suprantamas platesne apimtimi: draudžiamos vedybos ir lytiniai santykiai to paties toteminio klano asmenų tarpe, arba, jei kiltis padalyta į dvi vedybines grupes (dviejų klasių sistema), tarp tos pačios grupės asmenų, nors kraujo giminystės nebūtų. Tačiau esti keistokų atsitikimų, kai vyras gali vesti savo brolio dukterį ir pn., jei pagal giminystės tvarką moterys priklauso kitam klanui. Pirmykštėse tautose i. laikomas prasižengimu prieš visą grupę: jis užtraukiąs dievų rūstybę ir bausmę, kaip epidemines ligas, sausrą ir nederlių, žemės drebėjimą ir pn. Arba manoma, kad i. pasėkmėj gims kokia demoniška būtybė (monstras). Dievus reikia numaldyti kruvina auka, tad abu nusižengusieji turi mirti. Kilties viršininkas įvykdo bausmę, kuri paprastai yra žiauri: įkasa gyvus į žemę, prigirdo, kiaurame laivelyje išmeta į jūrą, nustumia į ugniakalnio kraterį ir pn. Kartais prasikaltusių paaukojimą pakeičia gyvulių auka. *J.B.*

Inchoatyvas (lot. iš inchoare ‚pradėti') veiksmažodis, išreiškiąs būsenos ar veiksmo prasidėjimą (lot. ardescere ‚pradėti degti' iš ardere ‚degti').

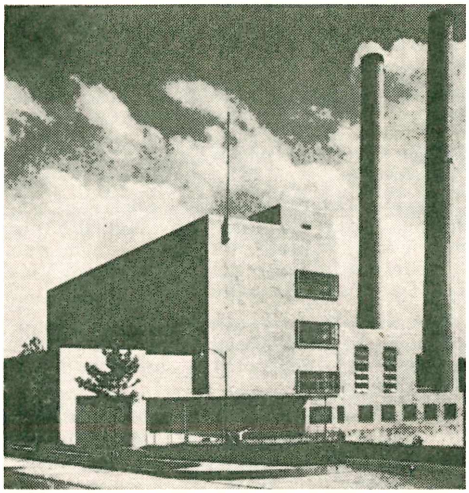

Incineratorius (New York)

Incidentas (lot.) netikėtas, nelauktas atsitikimas, įvykis; nesusipratimą sukėlęs nuotykis, ginčas.

Incineracija (iš lot. incinerare ‚į pelenus paversti'), sudeginimas, specialiai — lavono sudeginimas. Žr. Lavonas.

Incineratorius (lot.) krosnis šiukšlėms ir atmatoms sudeginti. Yra 1. didieji i. miestams ar fabrikams aptarnauti, 2. vidutiniai — didžiuosiuose trobesiuose ir 3. mažieji — vienos šeimos namuose. Didieji miestų i. įrengiami atskiruose tam tikslui pastatuose. Drėgnos atmatos maišomos su sausomis šiukšlėmis ir deginamos krosnyse, kurios išklotos ugniaatspariomis plytomis. Jei neužtenka natūralios aukšto dūmtraukio traukos, oras įpučiamas mechaninėmis priemonėmis. Aukštesnei temperatūrai gauti prie i. esti pagalbinės nafta kūrenamos krosnys. Gaunamieji karštieji degimo produktai, dujos, kartais panaudojami kitų patalpų šildymo katilinėms kurenti. Didžiųjų trobesių (ligoninių, butų, viešbučių) i. yra rūsyje, atskiroje patalpoje. Šiukšlės pilamos iš kiekvieno aukšto vertikaliais kanalais į džiovyklą ar tiesiog į i. krosnį. Mažieji butų i. yra nedidelė krosnelė, prijungiama prie namų dūmtraukio ir pakuriama dujomis ar elektra. *J.Gbt.*

Inclusive (lot.), stp. incl., imtinai, kartu su paskutiniu minimu dalyku, skaičiumi.

In coena Domini žr. Bulla in coeni Domini.

Incognito žr. Inkognito.

In concreto (lot.) konkrečiai, iš tikrųjų, tuo ar kitu apspręstu atveju.

In contumaciam (lot.) nuteisimas už akių, nusikaltėlio nepagavus.

In corpore (lot. iš corpus ‚kūnas') visi drauge.

Incubus (lot.) žr. Inkubas.

Inčas (ag. inch), stp.: in., ilgio matas lygus 2,54 cm.

Inčiūra 1. Jurgis (1882–1955) kunigas. Kilimo aukštaitis, Amerikon atvyko klieriku 1907; Scrantono vyskupo priimtas, baigė šv. Bonaventūro seminariją ir po metų (1908) buvo įšvęstas kunigu. Paskirtas Wanamie, Pa., liet. parapiją organizuoti, jis nupirko bažnyčiai ir klebonijai žemę. Po dviejų metų perkeltas Hazleton, Pa., paskui į šv. Kazimiero par. Freeland, Pa., kur išbuvo penkerius metus. Nuo 1917 ligi mirties Kingston, Pa., klebonas. Prie jo, jau paliegusio, buvo parapijoje įsteigtas vaikų darželis ir pastatytas seserims (Nukryžiuotojo Jėzaus) namas, daugiausia vikaro kun. Vyt. Žemaičio iniciatyva. Būdamas jaunesnis, veikė ALRKS ir kt. kat. organizacijose.

2. Kazys (g. 1906 IX 25 Vidugirių k., Troškūnų vls., Panevėžio aps.) rašytojas. Baigė 1925 Panevėžio gimn., 1930 VDU hum. mokslų fak. (lituanistikos specialybė) ir Valstybės Teatro vaibybos studiją. 1929–30 buvo faktinis savaitraščio Vienybės redaktorius, 1930—31 dirbo Valstybės Teatre, nuo 1934 radiofono pranešėjas Kaune, nuo 1939 Vilniuje. Likęs Lietuvoje. Spaudos darbą I. pradėjo nuo 1925 Krivulėje ir Iliustruotoje Lietuvoje, vėliau gausiau bendradarbiavo Vaire, N. Romuvoje, Mūsų Vilniuje. Be dailiosios kūrybos, rašė teatro recenzijas ir visuomeninius straipsnius.

K. Inčiūra

Pradėjęs poezija, I. netruko lygiagrečiai pereiti ir prie kitų žanrų — apysakos, dramos. Poezijos rinkiniai: Su jaunyste 1928, Tyliųjų saulėlydžių žemėje 1931, Padavimai 1936 (baladės eilėmis), Baltieji raiteliai 1938 (1944 leidinyje Varpai dar išsp. ilgesnį dalyką Velykų rytą, 216–226). Romanas Ant ežerėlio rymojau pasirodė 1930. Be to, I. išleido dar šias apysakas ar apysakų rinkinius: Fatima burtininkė 1929, Mylinčios moterys 1931, Obelys žydi 1937. Kaip dramaturgas I. yra autorius šių pjesių: Savanorio duktė 1929, Pasiilgę Aušros Vartų 1929 (išl. Chicagoje), Painiava 1929, Trys talismanai 1936. Be jų, I. dar parašė pjesę Vincas Kudirka (Valstybės Teatro pastatytą 1934, Klaipėdoje vaidintą 1935, Vilniuje 1940) ir Gimtojoj žemėj (vaidintą Kaune Valstybės Teatro 1936 ir 1942). Jo yra libretai J. Karnavičiaus operai Gražina ir A. Račiūno operai Trys talismanai; jis parašė tekstą St. Šimkaus

kantatai Garbei kovotojų už Lietuvos laisvę; K. Kaveckas harmonizavo jo Giesmę Kristaus Karaliaus šventėje. Be to, nemaža radio pjesių, montažų, inscenizacijų, atliktų bedirbant radiofone. Atskirai minėtina Joninių papročių inscenizacija ‚Nemunas teka' (Vilniaus Filharmonijos liaudies meno ansambliui 1942).

I. kūrybai būdinga patriotinė tematika, liaudinis gamtos jausmas ir neretas leidimasis į legendą. Dėl to jis buvo dažnai vadinamas ‚tautinio romantizmo' atstovu. Bet I. kūrybai būdinga ne romantinė melancholija ar neviltis, o kaip tik optimistiškas žvilgis į gyvenimą ir pasaulį. Forminėmis naujovėmis nesirūpindamas, I. ėjo tradiciniu keliu.

3. Kazys Pranas (g. 1903 Ažušiekščio vs., Rokiškio aps.). 1915–18 lankė M. Yčo gimn. Voroneže, 1920–22 Panevėžio gimn. Kaip vertėjas uždarbiavo laikraščiuose. 1941 sudarė Puškino vertimų rinkinį.

I.N.D., stp.: lot. in nomine Dei (ar Domini), Dievo (ar Viešpaties) vardu. Taip dažnai seniau buvo pradedami dokumentai.

Indāns Jānis (g. 1895) latvių generolas, nepriklausomybės kovų dalyvis, 1919 kovojęs su savo partizanų pulku prieš bolševikus ir vėliau (Mintaujos pulke) prieš bermontininkus. 1934 Karo aviacijos m-los viršininkas, vėliau Latvijos aviacijos inspektorius. 1941 deportuotas Sov. Rusijon.

Indas (skr. Sindhu ‚upė') Pakistano upė, 3298 km ilgio. Prasideda Tibete, Karakorumo kalnuose, giliu slėniu prasiveržia pro Himalajų grandinę, aplenkia Nanga Parbat kalną ir išeina į lygumą, kur su gausiais ir vandeningais savo intakais teikia vandenį irigacijai. Žymesni intakai Kabul, Kurram, Panžnad su jo intakais Čenab, Dželum, Ravi ir Sutledž. Baseino plotas 988.000 km². Vid. debitas vidurupyje, ties Panžnad, siekia 7300 m³/sek., ties žiotimis belieka 3750 m³/sek. I. žemupyje, Sindo provincijoje, Pakistano valdžia pastatė 2 dideles užtvankas, 3,3 mil. ha ploto irigacijai: 1932 pastatyta Sukkuro užtvanka, 1955 Ghulam Mohammedo užtvanka. 1956 pradėta statyti trečia Gudu užtvanka, 1,2 km ilgio. *S.K.*

Indas 1. valgiui virti, laikyti ar valgyti vartojamas dėklas. Vienur Lietuvoje (Tytuvėnai) i. suprantami tik valgant vartojami dėklai (dubenys, lėkštės, puodukai, sviestinės, stiklinės, taurelės, druskinės), paprastai laikomi indaujoje ar lentynoje. Kitur ir Žemaičiuose (Luokė, Mažeikiai) i. priskiriami dar ir valgiui gaminti ar laikyti naudojami dėklai, arba rykai (puodai, keptuvės, taukės, puodynės, neišskiriant nė duonkepės, girinės, lauknešėlių ir įvairių dėklų miltams, kruopoms laikyti ir pn.). Aukštaičiai, kurie i. žodžio gyvoje

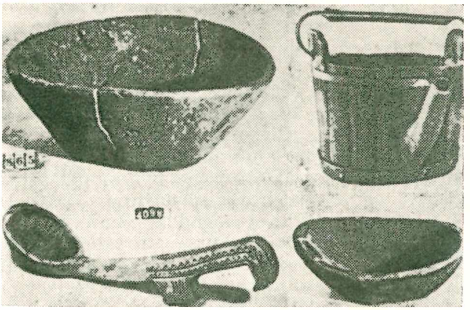

Du mediniai dubenys, melžtuvė ir samtis (iš Aušros muziejaus Šiauliuose)

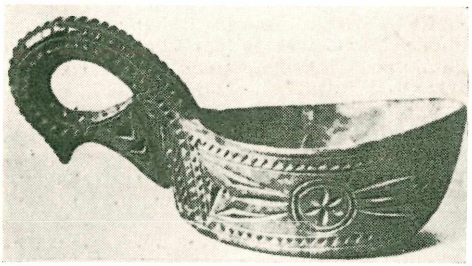

Ornamentuota semtuvė

Moliniai indai

kalboje nebebuvo išlaikę ir jį prisiėmė skolinius išveisdami, dažniausiai i. supranta siauresniąja reikšme, t.y. valgant ir geriant vartojamus dėklus.

Iš įvairių šaltinių ir inventorių matyti, kad jau XVI a. dvaruose buvo gausu įvežtinių ir vietoje gamintų i. Ten minimos sidabrinės, cininės ir porcelianinės lėkštės, taurės ir kt. i. Minimi ir stikliniai i. Tačiau, be šių geresnių i., kurie turėjo dažnai ir didikų herbus, užtinkame suminint

ir paprastus, molio ar medžio i. Mūsų kaime, dar beveik visą XIX a., tebebuvo vartojami i., padaryti iš molio, medžio ir rago. Moliniai buvo puodai, keptuvės, puodynės, puodukai ir kt. Iš molio ar medžio darė dubenis, lėkštes, sviestui ar varškei dėkliukus, lauknešėlius, taureles ir kt. Grynai iš medžio buvo duonkepės, girinės, taukės ir smulkūs dėklai kruopoms, miltams; pastarieji buvo skobtiniai, statiniai (iš lentučių) ar net iš medžių luobo padaryti. Iš rago buvo daromos taurelės ir mažos i. sviestui įsidėti. XIX a. antroje pusėje ir mūsų kaime pradėjo pasirodyti špižinių ar ir varinių puodų, keptuvių, porceliano ir stiklo gaminių, skaistvario ar žalvario virdulių ir kt. panašių i. Vėliau molinių ir medinių i. didžiąją dalį išstūmė emaliuoti ar aliuminio dubenys, lėkštės, puodai, keptuvės ir porceliano ar stiklo gaminiai (lėkštės, puodukai, stiklinės, sviestinės ir kt.). — Bažnytiniai i. žr. Liturginiai indai.

2. Botanikoje i. vadinami augalo iš negyvų celių sudaryti, nuo šaknų iki lapų nepertraukiamame ryšyje esą vedamieji takai, skirti vandens ir neorganinių medžiagų judėjimui.

I. kūlelis — atitinkamai sudarytas augalo vedamųjų-sutvirtinamųjų audinių pluoštas. I. kūleliai susirikiavę augaluose ratu ar pakrikai. Skiriama jų indinė (ksilema) ir rėtinė (floema) dalys. I. kūlelio kambis būna tarp jo indinės ir rėtinės dalies. Žr. Stiebas.

3. Stuburinių gyvių atveju kalbama apie kraujo i., savotiškus vamzdelius, kuriais teka kraujas paskirstydamas po kūną maistingas medžiagas, deguonį, hormonus, ir surinkdamas medžiagų apykaitos eigoje susidariusius produktus. Impulsą kraujui judėti teikia širdis. Arterijos neša kraują iš širdies į kapiliarus, o venomis jis grįžta iš kapiliarų į širdį. Žr. Kraujas.

Indauja spinta indams laikyti. Dvarų inventoriuose jau iš XVI a. galo sutinkame ir i. minint, nors iš jų ir neaišku, kaip jos atrodė. Iš XVIII a. yra žinių, kad i. buvo lentinės ir skobtinės. Skobtines i. mūsų kaimas tebedarė dar ir XIX a. antroje pusėje. Jos buvo tiesiog iš rąsto išskobtos, pritaisant bėgūnines ar vyrines dureles, arba storas rąstas, keturkampiu nutašytas, su tokiomis pat durelėmis. I. viduje būdavo 3–4 lentynos, ant kurių sudėdavo maistą ar indus. Paprastai pas ūkininkus būdavo dvi i. Viena i. būdavo pirkioje (laikyti indams, duonai, rauginti pienui), antra — prieangyje (mėsai, taukams, sūriui, taip pat mažai atsargai miltų, kruopų). Pirkios i. dažniausiai būdavo apie 1,5 m aukščio, o priemenės — aukštesnė. Priemeninė i. dažnai būdavo ne stačia, bet gulsčia, padėta ant rąstukų ar kojelių. XIX a. viduryje mūsų kaimuose išplito lentinės i. Pradžioje jos buvo dažnai siauros, panašios skobtinėms stačioms i., o vėliau virto paprastomis spintelėmis ir indų spintomis. Šalia stačiųjų lentinių i. kai kur Rytų Aukštaičiuose (Melagėnai, Kamajai, Panemunėlis) buvo praplitusios ir gulsčios lentinės i., paprastai tik pienui rauginti ir taukams laikyti. *A.Mž.*

Indeksas (lot. index) 1. bendrąja prasme rodyklė, sąrašas; skaitinis ko nors rodiklis.

2. Antropologijoje dviejų antropometrinių matų, pvz. ilgio (aukščio) ir pločio, santykis procentais, kai vienas matas padalinamas iš kito ir padauginamas iš šimto. Antropologijoje dažniausiai minimi šie i.: 1. kiaušo ilgio-pločio i. — didžiausias kiaušo plotis (atstumas tarp abiejų eurya), padalintas iš didžiausio ilgio (nuo glabella iki opisthokranion); 2. anatominis veido i. — atstumas nuo nosies šaknies (nasion) iki pasmakrio (gnation), padalintas iš atstumo tarp abiejų skruostų kaulų (zygoma); 3. fizionominis veido i. — atstumas nuo nosies šaknies (nasion) iki lūpų susidūrimo (stonion), padalintas iš atstumo tarp skruostų kaulų (zygomatic arch); 4. nosies i. — atstumas tarp šnervių išorinių sienelių, padalintas iš visos nosies ilgio (nuo nasion iki subnasale). Visais atvejais gautas skaičius padauginamas iš šimto. I. parodo galvos ar veido pavidalą, pvz. kuo kiaušo ilgio-pločio i. mažesnis, tuo kiaušas pailgesnis ir siauresnis; kuo i. didesnis, tuo kiaušas platesnis ir trumpesnis. Jei kiaušo i. būtų 100, tai jis būtų visiškai apskritas, ko normaliuose žmonėse nepasitaiko. Kaukolės i. yra 2% mažesnis, negu gyvo žmogaus kiaušo i. (pagal Broca). Vidutinis lietuvių kiaušo i. yra: vyrų 80,25 ir moterų 80,97 (pagal J. Žilinską ir A. Jurgutį), tad lietuvių dauguma pridera sub-brachikefalinei grupei. *J.B.*

3. Ekonomikoje skaitinis rodiklis, vaizduojąs kainų, pragyvenimo išlaidų, atlyginimų, gamybos, vartojimo ir kitų ūkio reiškinių kitimą. Kitimas gali būti tiriamas laiko ar vietos arba jų abiejų atžvilgiu. Skaičiuojant i., reikia turėti dviejų arba daugiau laiko periodų arba vietų dydžius. Tiriant pvz. kainų kitimą tarp dviejų laiko periodų, vienas jų pasirenkamas baze. Baze pasirinktojo periodo kainos prilyginamos 100-ui. Kito periodo kainos išreiškiamos procentiniu santykiu su bazės kainomis: šis santykis ir yra i. Yra keli i. skaičiavimo metodai. Dažniau vartojami agregacinis i., idealinis Fisherio i. ir reliatyvinis vertės i. Pirmasis skaičiuojamas aritmetiniu, kiti — geometriniu būdu. Nė vienas i. netinka visiems ūkio reiškiniams tirti, todėl kiekvienam reikalui pasirenkamas tinkamesnis. Gauti rezultatai gali būti tikrinami kitu metodu. Jei skirtingi

metodai duoda maždaug tuos pačius rezultatus, jie laikomi tikslūs. Metodiniam i. skaičiavimui reikšmingi veiksniai: pakankamas dydžių skaičius, skaičiavimo formulė, dydžių svėrimo sistema ir bazė. Taip pat svarbu žinoti reliatyvinę tiriamųjų dydžių svarbą atskirame ūkio reiškinyje, ūkio reiškinių grupėje arba visame ūkyje. Plačiausiai yra žinomi pragyvenimo išlaidų i. Jie panaudojami atlyginimo politikai, ypač kai atlyginimo normos susietos su kainų kitimu, taip pat valiutos, kredito ir mokesčių politikai, siekiant paveikti ūkio raidą arba ūkinius grupių santykius norima kryptimi. Apskritai, i. ekonomikoje tarnauja kaip matematinė priemonė ūkio raidai analizuoti, jos tendencijai suvokti ir ūkinių reiškinių sąveikai nustatyti. *J.Ppl.*

4. Knygose i. vadinama alfabetinė vardų ir dalykų rodyklė knygos gale. I. tituluojama ir atskirai parengta tokio pobūdžio knyga, parengta naudojimuisi kurio nors autoriaus veikalais (pvz. Hegelio veikalų indeksas). Taip pat i. vadinami ir apžvalginiai bibliografiniai veikalai (pvz. Index bibliographicus, pasaulinis bibliografinių leidinių sąrašas). Pagaliau, i. vadinama Katalikų Bažnyčios leidžiamasai jos nariams uždraustųjų knygų sąrašas — Index Librorum prohibitorum (žr.).

Indėlis 1. kelionei įsidedamas valgis, vakartis; 2. pinigai, laikomi kredito įmonėse, susidarę iš atskirų klientų įdėtų sumų ar kilę iš klientams suteiktų paskolų. Žr. Depozitas.

Indemnitetas (lot.) 1. kompensacija už padarytą žalą, nuostolius; 2. nebaudžiamumas už kuriuos nors veiksmus; specialiai konstitucinėje teisėje — vėlesnis parlamente patvirtinimas vyriausybės veiksmų, anksčiau neleistų (dažniausiai biudžeto peržengimo atveju).

Indėnai pirmykščiai abiejų Amerikos žemynų gyventojai, išsisklaidę dideliuose plotuose nuo Aliaskos šiaurėje iki Ugnies Žemės pietuose. Amerikos žmogus nėra vietinės kilmės, jis atkeliavo iš kitų žemynų — iš Azijos, kai Aliaska ir Sibiras dar nebuvo vandens atskirti ir Beringo sąsiaurio vietoje buvo sausaženio tiltas. Galimas dalykas, kad mažesni žmonių kiekiai atsibastė vandens keliu iš Polinezijos. Amerikoje žmogus atsiradęs prieš 25–30.000 metų. Seniausia iki šiol surasta Amerikos akmens amžiaus kultūra, priklausanti paleolito pabaigai ir neolito pradžiai, pavadinta Sandia vardu (surasta 1939), siekia Pleistoceno periodo pabaigą. Jai gimininga yra Abilene kultūra. Vėlesnė yra Folsom kultūra, surasta 1926, apie 10–12.000 metų senumo. Būdingi jai yra akmens įrankiai, ypač savotiškas ieties smaigalys. Šiais įrankiais naudodamasis Folsom žmogus medžiojo mamutus ir dabar jau išnykusią bizonų rūšį. Tarp Sandia ir Folsom kultūrų yra apie 15.000 metų tarpas, apie kurį tuo tarpu nieko nežinome. Pirmieji Amerikos gyventojai nepažino metalų, rato vartojimo, puodų darymo, nemokėjo žemės dirbti, bet jau turėjo prijaukintą šunį ir ieties mėtyklę. Jie medžiojo gyvulius, kurie šiandien jau yra išnykę. Vėlesnė yra Cochise kultūra, atsiradusi mažiausiai prieš 10.000 metų; tada žmonės jau rinko grūdus ir juos malė. Nors visokių akmens įrankių ir žmogaus ranka apdirbtų kaulų yra nemaža rasta, bet iki šiol nepasisekė užtikti to žmogaus kaulų, greičiausiai todėl, kad lavonai buvo deginami, užtat pirmųjų Š. Amerikos gyventojų rasė negalima nustatyti.

Š. Amerikos indėnų vado portretas

Žmonių antplūdis į Ameriką ėjo keliomis bangomis ir įvairiais laikais. Atvykdavo skirtingų rasių atstovai. I. rasė, būdama mongoloidinės atšaka, susidarė dar Senajame pasaulyje. Antroji imigrantų banga buvo aiškūs mongoloidai. Sibiro paleoaziatų grupės tautos (čukčai, korjakai, kamčadalai, jukagirai) turi kai kurių rasinių ypatybių, panašių į i., todėl kartais jos vadinamos amerikanoidais. I. kalbos yra skirtingos nuo visų Senojo pasaulio kalbų, nors galima pastebėti kai kurie pa-

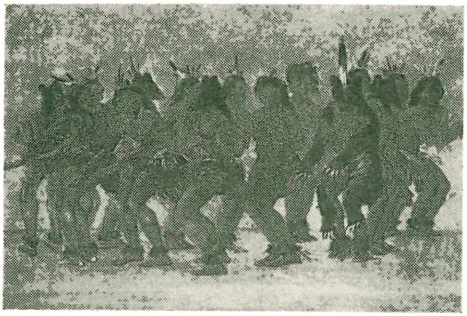

Sioux indėnai šoka lokio šokį (G. Catlin pieš. 1832)

našumai tarp Sibiro čukčų ir Amerikos eskimų kalbų. Vėliausiai į Ameriką atkeliavo eskimai (žr.), prieš apie 2000 metų; po to didesnės imigracijos, išskiriant europiečius, į Amerikos žemyną nebuvo. Europiečiai mažais kiekiais Ameriką pasiekė jau XI a., tai buvo vikingai iš Grenlandijos. Jų pėdsakai labai menki. Baltosios rasės įtaka pasidarė ryški tik nuo XVI a., Kolumbui iš naujo atradus Ameriką. Istorinių laikų i. rasinį tipą galima taip apibūdinti: odos spalva rausvai ruda (nuo gelsvos iki šokoladinės), galvos plaukai juodi ir tiesūs, reta barzda ir mažas kūno plaukuotumas, rudos akys, atsikišę skruostų kaulai, dažnai ereliška nosis, gana aukštas ūgis (apie 170 cm) ir pailga galvos forma (indeksas 77–79). Ankstyvieji gyventojai buvo dideli pailgagalviai, tačiau kartu su žemdirbystės išsivystymu atsiranda ir plačiagalviai. Nors giminystė su mongoline rase yra aiški (pigmentacija, akys ir plaukai, veido forma), tačiau skirtingumų yra pakankamai (ūgis, odos spalva, galvos ir nosies forma), todėl galima kalbėti apie atskirą i. rasę. Eskimai (žr.) irgi sudaro atskirą rasę, jie daugiau mongoloidai, negu i. Kalbiniu atžvilgiu i. skirstosi į daugybę grupių. Pagal J. W. Powell, tokių grupių yra: Š. Amerikoje — 53, Meksikoje ir Vidurio Amerikoje — 29, P. Amerikoje — 84. Tarmės yra tiesiog nesuskaitomos. Kai kuriomis jų bekalba tik po kelis šimtus asmenų, daugelis visai išnyko. Š. Amerikos i. galima paskirstyti į šešias dideles kalbines šeimas (pagal E. Sapir): 1. eskimo-aleut, 2. algonkin-wakashan, 3. nadene, 4. penutian, 5. hokan-siouan ir 6. aztec-tanoan.

Teritoriškai, taip pat ūkiniu bei kultūriniu atžvilgiu, i. galima paskirstyti į 15 sričių (pagal C. Wissler): 1. Lygumų, 2. Aukštumos (Plateau), 3. Kalifornijos, 4. Šiaurės Vakarų pakraščio, 5. Eskimų, 6. Mackenzie (subarktis), 7. Rytinių Miškų, 8. Pietryčių, 9. Pietvakarių, 10. Nahua, 11. Čibčų (Chibcha), 12. Inkų, 13. Guanaco, 14. Amazonės, 15. Antilų sritis. 1–10 sritys yra Š. Amerikoje, 11–15 sritys — P. Amerikoje. Viso abiejuose žemynuose yra apie 400 stambesnių kilčių.

Kiekviena sritis turi savotišką ūkinį ir kultūrinį pavidalą. Lygumų (1 sritis) i. gyvena plote nuo Nebraskos iki Kanso ir Missouri , bizonų medžiotojai ir garsūs jojikai (arklį gavo iš ispanų XVII a.). Kalifornijos (3) i. yra grūdų rinkėjai, ypač gilių, iš kurių kepa ‚duoną'. Pacifiko pakraščių (4) i. (tlingit, haida, tsimshian, kwakiutl, salish) yra vėlyvos kilmės, turi kultūrinių ryšių su Azija, bet nieko bendro su P. Amerikos i.; gyvena iš žvejybos, turi išvystytą socialinę santvarką, plutokratiją ir vergus, daro prabangiškas šventes (potlatč), pasižymi meniniais sugebėjimais (totemistinių stulpų išpiaustymu ir kt.); karingi, pvz. tlingit, arba kološi, labai atkakliai kariavo su rusais, kai aleutai leidosi naikinami be pasipriešinimo. Eskimai (5) yra tipingi arkties kultūros atstovai, gyvenų iš jūros žinduolių medžioklės. Mackenzie (6) i. yra medžiotojai ir susideda iš dviejų kalbinių grupių: algonkinų (cree, naskapi, ojibwa, ottawa, algonkin) ir atabaskų (hare, yellowknife, chipewyan ir kt.). Rytiečiai (7), gyvenų į rytus nuo 100 meridiano, yra žemdirbiai. Vad. Hopewell kultūra, žydėjusi apie 900–1300 po Kr., siekė nuo New Yorko iki Tennessee ir Kanso. Priklausą vad. Woodland kultūrai i. yra mažiau sėslūs, daugiau gyvena iš medžioklės. Pietvakariuose (9) pastebime keturis pueblo i. kultūrinius periodus.

Centrinėje ir P. Amerikoje i. buvo sukūrę didesnes valstybes ir pasiekę aukštos kultūros. Pažymėtinos trys i. aukštosios kultūros. Aztekai, kurių valstybė su centru Meksikos mieste išaugo tarp 1325–1521, statė dideles piramidžių pavidalo

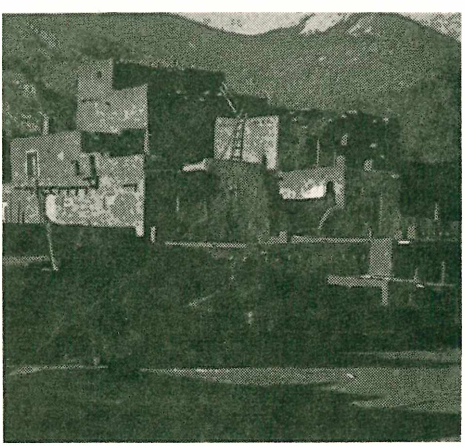

Adobe Pueblo, Taos, N. Meksikoje, statytas apie 1700 ir tebegyvenamas apie 500 indėnų

maldyklas, aukojo dievams žmones, turėjo laukų irigacijos sistemą ir tobulą kalendorių. Juos nukariavo Cortez 1521. Šiandien apie 1 mil. Meksikos i. vartoja aztek-nahua kalbą. Iš šios kalbos yra kilę tarptautiniais pasidarę žodžiai ‚tomatas' ir ‚šokoladas'. Majų (Maya) kultūra žydėjo Yucatano pusiasalyje tarp 1000—1450. Po 16 metų atkaklių kovų su ispanais, nugalėti majai apie 1540 pasitraukė į kalnus ir nejžengiamus tropinius miškus. Šiandien majų (maya) kalbą vartoja apie 300.000 žmonių, kurių trečdalis maišytos kilmės. Inkų (12) teritorija užėmė didelį plotą nuo Quito miesto Ekvadore iki Maule upės Čilėje, daugiausia jie koncentravosi dabartinėje Peru. Tai kalnų gyventojai, statė megalitus ir kitus didžiulius akmens pastatus, turėjo nutiesę kelius ir prie jų užeigos namus, mokėjo gerai apdirbti metalus, buvo geri audėjai ir keramikai, laikė prisijaukinę kalnų gyvulį lamą, vartojo dešimtainę skaičiavimo sistemą (quipu); turėjo išvystytą religinę santvarką: garbino saulę, buvo kunigų luomas, kuriems išpažindavo nuodėmes, turėjo ir saulės vaidilutes (‚virgins of the Sun'). Pizarro juos atrado 1533, ir aukso godūs ispanai panaudojo visas klastas jiems sunaikinti.

Š. Amerikos i. nesudarė didesnių valstybinių junginių. Kiekviena kiltis buvo nepriklausoma, turėjo savo viršininką ir senių tarybą. Atskiros kiltys dažnai vaidijosi ir vedė žiaurius tarpusavio karus. Išimtį sudarė irokėzų sąjunga dabartinėje New Yorko valstybėje, sudaryta iš šešių kilčių XV–XVI a., kuriai vadovavo Hiawatha. I. pasižymi karingumu: karo šokiai, skalpų rinkimas, kūno dažymas, puošimasis plunksnomis yra tos karingos nuotaikos liudijimas. Kirvis ‚tomahawk' — tipingas ginklas artimai kovai. Būdami užsigrūdinę, i. viršutinės kūno dalies dažnai nedengdavo ir šaltu metų laiku. Drabužiams vartojo gyvulių odas. Išsivystęs buvo krepšių bei patiesalų pynimas ir skarų audimas. Kai kur randame paveikslinį raštą (piktografus) susižinojimo reikalui. Vartojo maistui daugelį augalų ir vaisių, nežinomų Sen. pasaulyje. Iš Amerikos yra kilę bulvės, kukurūzai, tabakas, pamidorai, kelios pupų ir riešutų rūšys (peanuts, pecans), chininas, kokainas ir gumos medis. I. nemokėjo vartoti rato susisiekimo ir technikos reikalams. Virdavo vartodami įkaitintus akmenis žemėje iškastose duobėse, kurių sienos būdavo iškloto sūrmaišio pavidalo pintine. Daug kur randama matriarchalinė šeimos santvarka. Totemistiniai klanai, tikėjimas į Didžiąją Dvasią ir šamanizmas — dažni reiškiniai.

Š. Amerikoje I. susidūrė su prancūzais, olandais, anglais, vėliausiai su rusais Alraskoje. Kai ispanus viliojo auksas, Š. Amerikoje europiečiai pirmoje eilėje buvo su-

Pietinės Peru indėnas

Indėnai fleituoja (Peru valstybėje)

J. Rimša Iš ciklo, pavadinto Aymaru trilogija

sidomėję kailių prekyba. Prancūzai geriau elgėsi su i., negu anglai. Barbariškiausi buvo rusai. Baltieji iš pradžių pripažino i. teises ir nuosavybę, stengdavosi nusipirkti iš jų žemės savo sodyboms. Taip buvo nupirkta ir Manhattano sala, kurioje įsikūrė New Yorkas. Vis daugiau atvykstant kolonistų, buvo sutarta Mississippi upę laikyti siena: rytuose baltieji, vakaruose i. Tačiau šios sutarties greit buvo nepaisoma, baltieji brovėsi toliau net iki Kalifornijos ir 1850–90 vyko kruvini karai ir abipusės beatodairinės skerdynės. JAV senatas 1871 nutarė, kad daugiau nebūtų daroma su i. sutarčių dėl teritorijos įgijimo. Pagal Allotment Act (1887 II 8), visi i. buvo suvaryti į 118 rezervatų, laikomi kaip belaisviai, prarado savo žemes, nepaprastai nuskurdo, badas ir ligos (ypač raupų epidemijos) juos naikino, švietimas ir civilizacija jų nesiekė. Kalifornijoj 1850 buvo 100.000 i., o 1906 beliko 19.000. Išleidus Indian Reorganization Act (1934 VI 18), padėtis pagerėjo: i. buvo duota teisė organizuoti savivaldybes, surašyti savo konstitucijas, buvo duodamos paskolos, galėjo atpirkti iš jankių žemes. Švietimas ir sveikatos reikalai pagerėjo. Apie pusė i. vaikų dabar lanko viešąsias pradžios mokyklas. I. žemė yra atleista nuo pajamų mokesčių. JAV pilietybė ir laisvė judėti i. buvo suteikta 1924 VI 15. Visus reikalus tarp i. ir federalinės valdžios tvarko 1824 įst. Bureau of Indian Affairs Washingtone. Pagal 1950 surašymą, i. buvo: JAV — 343.000, Kanadoje — 140.000, Aliaskoje — 35.000. Dabar i. skaičius nebemažėja, po truputį priauga. P. Amerika buvo ir yra daug gausiau i. apgyventa.

Handbook of the American Indians, Bulletin of the Bureau of American Ethnology N 30, 2 tt., 1907–10; *E. S. Curtis,* The North American Indian, 14 tt., 1907–30; *J. Mooney,* The Aboriginal Population of America North of Mexico 1928; *C. Wissler,* The American Indian 1938; *J. Collier,* The Indians of the Americas 1947; *J. R. Swanton,* The Indian Tribes of N. America 1952; *R. B. Raphael,* The Book of American Indians 1953; *J. Steward* (ed.), Handbook of South American Indians, Bulletin of the Bureau of American Ethnology N 143, 6 tt., 1946–50. *J.B.*

Indėnas (lot. Indus) pietų dangaus pusrutulio nedidelis žvaigždynas, guliis tarp Povo, Pietų Vainiko, Gervės ir Tukano žvaigždynų.

Independence JAV Missouri valstybės mst., 10 mylių į r. nuo Kansas City miesto; 36.963 gyv. (1950). Plieno, cemento, aliuminio, medžio pramonė. Miesto įžymybės: buv. prezidento H. S. Trumano gyvenamasis namas, 1955 pradėtas statyti jo muziejus-biblioteka ir seniausioji į vakarus nuo Mississippi teismo įstaiga (1827).

Independence Day JAV nepriklausomybės paskelbimo 1776 diena, švenčiama liepos mėn. 4 d. Tai pati didžioji tautinė šventė, švenčiama nuo pat pradžios su paradais, prakalbomis ir kitomis iškilmėmis (seniau šaudymais, šiandien tik fejerverkais).

Independence Hall statinys Philadelphijoje, Pa., kur 1776 VII 4 buvo pasirašyta JAV nepriklausomybės deklaracija. Čia posėdžiavo vad. Continental Congress ir Constitutional Convention. Dabar — tautinis paminklas su istoriniu muziejumi ir Laisvės Varpu (Liberty Bell).

Independentai (ag. Independents) bendresne prasme vardas toms protestantų bendruomenėms, kurios pabrėžia laisvę ir reikalauja nepriklausomybės nuo bažnytinio ar civilinio autoriteto; siauresnę prasme šis vardas taikomas kongregacionalistams (žr.).

Indeterminizmas (iš lot. indeterminatio ‚neapsprendimas') 1. f i l o s o f i j o j e determinizmui (žr.) priešinga kryptis, teigianti valios laisvę, t.y. laikanti valią pirminiu apsisprendimo veiksniu. Laisva žmogaus valia yra pats moralės galimybės pagrindas: netektų kelti žmogui moralinius reikalavimus, jei jis nebūtų laisvas juos vykdyti. Kiek moralė remiasi laisve, tiek ji implikuoja ir i. Kaip determinizmas plaukia iš materializmo, taip i. susietas su dvasinės žmogaus prigimties išpažinimu: tik tuo atveju galima kalbėti apie laisvę, jei žmogus yra dvasinio prado būtybė. Gamtoje laisvės nėra: ir žmogus nebūtų laisvas, jei jis būtų išsemtas gamtine būtimi. Bet lygiai laisvė praranda savo pagrindą ir panteizme pačiu tuo, kad panteistinis visos tikrovės sudievinimas savaime teikia jai absoliutinės būtinybės charakterį. Todėl neatsitiktinai i. yra paneigiamas panteistinių filosofų, pradėjus B. Spinoza. I. yra integrali krikščioniškojo teizmo dalis.

2. F i z i k o j e kalbama apie i. ryšium su kvantų teorijos ir bangų mechanikos (žr.) atskleidimu, kad klasikinės fizikos prileistasai determinizmas (griežtas fizikinių vyksmų dėsningumas ir tuo pačiu pramatomumas) mikroskopinei, arba atomo reiškinių, fizikai negalioja. Intraatominių dalelyčių, arba korpuskulų, atveju neįmanoma drauge tiksliai apibrėžti ir jų vietą, ir judesį, ir būtent ne dėl mūsų pažinimo įrankių netobulumo, o dėl principinės šių duomenų santykio neapibrėžtybės: jei tiksliai nustatome dalelytės vietą, judėjimo impulsas liks visiškai neapspręstas, ir atvirkščiai. Iš to ir seka, kad tarp dviejų padėčių negalima susekti priežastingumo sąryšio: mikroskopinėje fizikoje priežastingumo sąryšį pakeičia tikimybė.

Fizikinis i. neturi nieko bendro su valios laisvę teigiančiu filosofiniu i., nors kai kieno (ir iš filosofų, ir iš fizikų) ir buvo bandoma juos sieti. Tai yra visiškai skirtingų plotmių dalykai, nes nuo gamtos į žmogų yra šuolis nuo medžiagos į dvasią. Nei makroskopinės fizikos deter-

minizmas galėjo būti argumentu prieš valios laisvę, nei mikroskopinės fizikos i. gali būti argumentu už valios laisvę. Fizikinis i. tereiškia mikroskopinių reiškinių santykio n e a p s p r ę s t y b ę, tuo tarpu valia yra laisva kaip tik dėl to, kad ji yra pirminė žmogiškojo a p s i s p r e n d i m o versmė. Kaip netikslu fizikiniame i. ieškoti pagrindo valios laisvei įrodyti, taip lygiai netikslu ją interpretuoti apskritai priežastingumo principo paneigimu. ‚Mikroskopinių reiškinių i. yra visai suderinamas su makroskopinių reiškinių determinizmu, nes ir mikroskopinėje fizikoje vistiek galioja tikimybės dėsniai' (L. de Broglie). Priežastingumo principą paneigtų tik apskritai bedėsniškumas, bet jis drauge sunaikintų ir apskritai pažinimo galimybę. Fizikinį i. tenka todėl imti tik žingsniu pačioje fizikoje, nesiimant iš jo daryti nei vienokių, nei kitokių metafizinių išvadų.

L. de Broglie, Ondes, corpuscules, mécanique ondulatoire 1945; *W. Heisenberg,* Wandlungen in den Grundlagen der Naturwissenschaften 1947; *P. Jordan,* Die Physik des 20. Jh. 1949; *E. Schrödinger,* Über I. in der Physik 1952. *J.G.*

Index librorum prohibitorum (lot.), populiariai indeksas, sąrašas knygų, kurias aukščiausia bažnytinė valdžia yra radusi priešingas tikėjimui bei dorai ir jas uždraudusi katalikams skaityti ir laikyti. Knygos įtraukiamos į šį sąrašą specialios bažnytinės kongregacijos dekretu. Popiežius gali atitinkamą knygą įtraukti į draudžiamųjų sąrašą niekieno neatsiklausęs. Tačiau paprastai yra pavesta specialiai kongregacijai tikrinti knygas ir apie jas spręsti. Vyskupai yra ex officio įpareigoti kovoti prieš tikėjimui bei dorai priešingą spaudą ir apie ją informuoti Šv. Sostą (Konstitucija Officiorum ac munerum, 1897 I 25).

Knygų cenzūra yra pravedama pagal tikslius atitinkamos kongregacijos nuostatus. Darbas patikimas tiriamoje knygoje traktuojamų dalykų žinovams, mokantiems veikalo vartojamą kalbą. Jie įpareigojami vengti bet kokio šališkumo, nepaisyti asmeniškumų ar atskirų ‚mokyklų' bei srovių, vadovautis tik Bažnyčios mokslu ir dogmomis. Ypatinga pagarba rodoma nusipelnusiems katalikams autoriams. Tokio autoriaus knyga niekad nepasmerkiama vadovaujantis tik vieno cenzoriaus nuomone. Antrajam tikrintojui pasisakius priešingai, knyga su abiejų tikrintojų nuomone, neatskleidžiant jų pavardžių, perduodama trečiajam; jei šio nuomonė sutampa su pirmojo, tai, atsiklausus specialistų kongregacijos patarėjų, knyga perduodama galutiniam kardinolų sprendimui.

Kongregacijai nutarus, kad knyga galėtų būti leidžiama tik su tam tikromis pataisomis, išklausomas paties autoriaus pasisakymas arba oficialiai jam paskirto gynėjo žodis. Jei knyga yra sąlygiškai draudžiama, kol ji bus pagal kongregacijos nurodymus pataisyta (donec corrigatur), ir jei autoriaus su tuo sutinka, kongregacijos dekretas neskelbiamas, nebent draudžiama knyga jau būtų išleista ir plačiau paskleista. Šiuo atveju dekrete pažymima, kad sekanti pataisyta knygos laida jau nebedraudžiama.

Pirmas draudžiamųjų knygų sąrašas paskelbtas Romoje 1559 pop. Povilo IV. Pirmiausia jis lietė heretikų knygas; vėliau, pasirodžius vad. Regulae Tridentinae, jis buvo praplėstas įjungiant prietarų ir nemoralias knygas, o taip pat heretikų leistus Šv. Rašto vertimus. Esmingiau pertvarkytas indeksas pasirodė pop. Leono XIII laiku 1900. Ilgą laiką ir kruopščiai buvo vokiškai leidžiamas Joseph Hilgers parengtas Der Index der verbottenen Bücher. Vienas iš pilniausių senųjų jo leidimų pasirodė Freiburg in Br. 1904. Dabar knygas tikrinti ir netinkamas į indeksą įtraukti yra pavesta Kongregacijai Sancti Officii. Paskutinis sąrašas buvo paskelbtas 1929 Index Romanus vardu. Žr. Cenzūra.

A. Vermeersh, De prohibitione et censura librorum 1923; *J. Pernicone,* The Ecclesiastical Prohibition of Books 1932; *Wernz-Vidal,* Ius canonicum 1934. *M.Č.*

Indy Vincent d' (1851 III 27 Paryžiuje—1931 XII 2 ten pat) prancūzų komp. ir muzikos pedagogas. 1872–80 studijavo pas C. Francką (nuo 1873 jo klasėje Paryžiaus konservatorijoje), kuris I. kūrybai vėliau turėjo žymios įtakos. Tuo pačiu metu (nuo 1873) buvo Kölno orkestro timpanistas, o vėliau (1875–79) choro dirigentas. Nuo 1890 Société Nationale de Musique pirm. (vienas jos steigėjų 1871 ir iki 1890 sekr.). 1894 kartu su C. Bordes ir F. A. Guilmant įsteigė Schola Cantorum (nuo 1900 pilna konservatorija), kurioje buvo profesoriumi (nuo 1900 dir.) iki mirties. Nuo 1912 taip pat Paryžiaus konservatorijos prof.

V. d'Indy

Svarbiausias I. kūrybos bruožas yra C. Francko tradicijų ir vokiečių neoromantizmo (ypač Wagnerio ir, iš dalies, Liszto) sintezė, kuriai jis suteikia savitą atspalvį, dažnai panaudodamas prancūzų liaudies ir viduramžių muz. (ypač grigalinio giedojimo) elementus. Savo muzikinėse dramose (Fervaal 1895, L'étranger 1901 ir kt.) I., iš dalies, pritaikė Wagnerio muz. dramos sampratą prancūzų operai. Instrumentinėje muz. I. gan griežtai laikėsi klasikinės muz. formų. Kai kuriuo-

se vėlesniuosiuose kūriniuose jaučiamas polinkis į impresionizmą (pvz. simfoninė poema Jour d'été à la montagne 1905). I. ryšys su Schola Cantorum turėjo didelės reikšmės prancūzų muz. gyvenimo raidai: per ją I. ne tik atgaivino Prancūzijoje ankstyvųjų kompozitorių (pvz. Monteverdi, Rameau, Glucko, Bacho ir kt.) kūrybą, grigalinį giedojimą ir, apskritai, bažnytinę muz., tačiau taip pat, kaip puikus pedagogas, paruošė visą eilę stambių prancūzų (A. Roussel, E. Satie, G. Auric, A. Honegger ir kt.) ir kitataučių (ypač pietų amerikiečių ir ispanų) kompozitorių.

I. kūriniai: orkestrinė muz. — 5 simfonijos (jų tarpe Symphonie sur un chant montagnard français 1886, Sinfonia brevis 1918), uvertiūrų trilogija Wallenstein 1873–81, simfoninės variacijos Istar 1896, siuitos Poème de rivages 1921, Diptyque méditerranéen 1926, simfoninės baladės – legendos La forêt enchantée 1878, Saugefleurie 1884, simfoninė poema Jour d'été à la montagne 1905, fantazija obojui ir orkestrui 1888 ir kt.; kamerinė muz.: fortepijonui kvartetas 1888, 3 styginiai kvartetai, fortepijonui kvintetas 1924, styginis sekstetas 1928, 2 trio, sonatos smuikui (1904), violončelei (1925), fortepijonui (1907) ir eilė smulkesnių fortepijonui kūrinėlių (jų tarpe ciklas Tableaux de voyage 1888); teatrinės muz. kūriniai: muzikinės dramos Fervaal 1895, L'étranger 1901 ir La légende de St. Christophe 1915, dramatinė legenda Le chant de la cloche 1883, 2 komiškos operos; eilė solo ir choro dainų ir kt. Svarbią vietą I. užima ir kaip muz. biografas bei kompozicijos teoretikas: jis išsp. reikšmingas C. Francko (1906) ir Beethoveno (1911) biografijas, studijas La Schola Cantorum 1927, R. Wagner et son influence sur l'art musical français 1930, Cours de composition musicale, 4 tt., 1902–50 (kartu su A. Sérieyx) ir kt.

L. Borgex, V.d'I. 1914; *A. Sérieyx,* V.d'I. 1914; *C. Saint-Saëns,* Les idées de V.d'I. 1919; *M. de Fraguier,* V.d'I. 1934; *F. Biron,* Le chant grégorien dans l'enseignement et les oeuvres musicales de V.d'I. 1941; *L. Vallas,* V.d'I., 2 tt., 1946–50; *J. Canteloube,* V.d'I. 1951; *N. Demuth,* V.d'I., Champion of Classicism 1951; Le centenaire de V.d'I. 1952. *K.O.*

Indiana, stp. Ind., JAV valstybė į p.r. nuo Michigano ež.; 93.381 km², 3.934.224 gyv. (1950). Žemės paviršius daugiausia lygus, suformuotas buvusių ledynų; aukščiausioji vieta 396 m nuo j.l., o įdaubose yra apie 1000 ežerų, iš kurių žymiausi yra Wawsee ir James Lake. Pietinėje dalyje susidarę galinių morenų ruožas. Vidurio dalies lygumos yra derlingiausia ir tankiausiai gyvenama valstybės sritis. Klimatas gana švelnus; vid. metų temp. pietuose apie 12°C, o šiaurėje 10°C. Viduryje valstybės esančiame Indianopolyje sausio mėn. vid. temp. –1,5°C, o liepos mėn. 25°

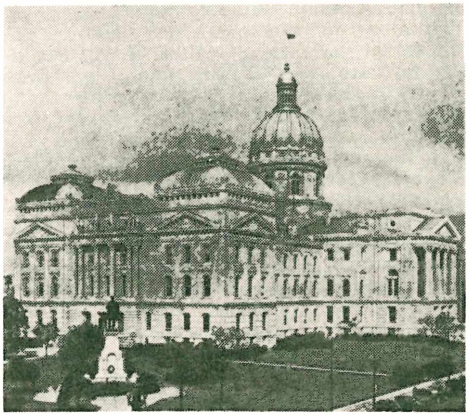

Indiana valstybės kapitolis Indianapolyje

C, atmosferos drėgmenų 990 mm. Ūkiniu atžvilgiu I. yra žemės ūkio kraštas su maždaug 176.000 ūkių, kuriems priklauso apie 8 mil. ha žemės. Daugiausia auginama kukurūzai, rugiai, žieminiai kviečiai, bulvės, mėtos (I. duoda 65% viso JAV mėtų aliejaus) ir avižos. Žemės ūkiui naudojama 85% viso ploto. Pramonės produkcija vertės atžvilgiu pralenkia žemės ūkio gamybą. Didžiausias pramonės rajonas yra Calumet sritis į p. nuo Michigano ežero su East Chicago, Gary, Hammond ir Whiting miestais. Pirmąją vietą užima geležies ir plieno gamyba; toliau eina mašinų, automobilių, vagonų, baldų, stiklo, šaldytuvų, mėsos produktų, drabužių ir kt. reikmenų pramonė, kurios didumu I. užima JAV devintąją iš eilės vietą. Pramonėje dirba (1954) apie 285.000 žmonių. Svarbiausi mineraliniai turtai yra bituminė anglis (metinė produkcija per 25 mil. t), nafta, kalkakmenis, gipsas ir cementui gaminti klintys. Švietimas: apie 3500 pradžios ir vidurinių m-lų, 25 kolegijos ir universitetai, 8 aukštosios profesinės m-los, 2 mokytojų kolegijos. Žymiausieji universitetai: Notre Dame prie South Bend, Indiana univ. Bloomingtone, De Pauw Greencastlėje ir Purdue univ. Lafayette. — I. konstitucija priimta 1851. Senatas (50 narių) ir seimas (100 narių) renkami dviem metams, gubernatorius — keturiems metams. — Indianos teritoriją aptiko ir suėjo į sąlytį su jos pirmykščiais gyventojais miami indėnais prancūzas keliautojas Sieur de La Salle 1680, o 1763 ji atiteko anglams. 1778–79 amerikiečių sukilėlių kovotojas G. Rogers Clark su mažu būriu savo karių išvijo iš I. anglus. 1800 sudaryta I. teritorija, 1816 priimta į JAV sąjungą. Sostinė Indianapolis. *A.B.*

Indiana Harbor žr. East Chicago.

Indianapolis JAV Indianos valstybės sostinė; 427.173 gyv. (1950). I. yra didžiau-

sias Indianos mst., antrasis didumu JAV kukurūzų prekybos centras. Dideli javų elevatoriai, skerdyklos ir šaldytuvai; automobilių, chemikalų, motorų ir įvairių mašinų pramonė. Butlerio univ., Indianos univ. med. ir odontologijos fakultetai, muzikos konservatorija, kelios kolegijos, meno akademija. 1873 įst. pirmasis JAV kalėjimas moterims. Kat. arkivyskupo rezidencija. Nuo 1911 čia kasmet rengiamos svarbiausios JAV 500 mylių automobilių rungtynės. Miestas įkurtas 1820. 1825 paskelbtas Indianos sostine.

Indian Territory buvusi JAV teritorija, dabar sudaranti Oklahomos valstybę. 1829 kongreso nutarimu I.T. buvo atskirta iš Louisianos žemių ir pavesta į rytus nuo Mississippi upės gyvenantiems indėnams. 1834 sutartimi su indėnais I.T. buvo atiduota penkioms civilizuotoms indėnų gentims (cherokee, chickasaw, choctaw, creek ir seminole), kurios turėjo įsileisti ir kitų genčių indėnus. Vakarinė teritorijos dalis buvo apgyvendinta baltųjų naujakurių. Iš jos 1890 įkurta Oklahomos Teritorija. 1907 abi teritorijos sujungtos į vieną Oklahomos valstybę, priimtą į JAV sąjungą.

Indidai žr. Indija (gyventojai).

Indiferentas (lot.) indiferentus žmogus, kuo nors nesidomįs, abejingas, lygiažiūris.

Indiferentizmas (lot.) kuria nors sritimi nesidomėjimas, kam nors abejingumas; lygiažiūriškumas, neturint savo apsisprendimo. Paprastai i. dažniausiai vadinamas religinis abejingumas, būtent tasai nusistatymas, kuris neteikia religijai vertės, bet nelaiko religijos nė tokia pragaištimi, kad tektų prieš ją kovoti. *Red.*

Religinis i., lygiai vertinąs visas religijas, yra dvejopas: teorinis i., kada mokoma visas religijas turinčias vienodą vertę ir esančias tik įvairius kelius į tą patį Dievą, ir praktinis i., kada neapsisprendžiama už jokią konkrečią religiją ir visų religijų atžvilgiu laikomasi abejingai. Katalikų Bažnyčios sprendimu, abiem tokiais atvejais žmogus išduoda tiesą, arba iš tingumo nenorėdamas jos ieškoti, arba iš bailumo nedrįsdamas jos išpažinti. Katalikų Bažnyčia atmeta religinį i., ir šis atmetimas kyla iš pačios Bažnyčios esmės: saugodama Dievo apreikštąją Tiesą, ji skelbia vieną Dievą (ir todėl turi būti atmesti visi kiti dievai) ir vieną tarpininką Jėzų Kristų (todėl negali būti pripažįstami tarpininkai, kaip Konfucijus, Buda ar Mahometas). Religinio i. atmetimas remiasi negalėjimu lygiai vertinti tiesą ir klaidą. Betgi, nors ir atmetant religinį i., katalikai yra Bažnyčios doriškai įpareigoti neįžeisti sąžinės laisvės. Bažnyčios kanonai (kan. 1351) įsako tikintiesiems šią laisvę gerbti, pabrėždami, kad niekas negali būti verčiamas tikėjimą priimti. Tai galioja visoms valstybėms: ir toms, kur katalikų tikėjimas yra valstybinė religija, ir toms, kur katalikai yra mažuma. Plg. Interkonfesionalizmas. *A.Blt.*

Indigas (isp. indigo) mėlyna spalvinanti medžiaga, mėlynasis darylas, gaunamas iš Indigofera giminės augalų, augančių šiltuose kraštuose. Ypatingai viena jų rūšis yra įgavusi pramoninės reikšmės, tai indigofera tinctoria. Ji yra kilimo iš Indijos, auga poros metrų aukščio. Darylų yra daugiausia lapuose, žydėjimo metu. Tada augalai nukertami, lapai ir stiebeliai sumerkiami ir fermentuojami. Tuo būdu i. yra atjungiamas nuo glukozido, su kuriuo jis augale sudarė indikaną. Oksidacijos būdu ekstrahuota ir fermentuota medžiaga virsta indigu, kuris nufiltruojamas ir išdžiovinamas. Geriausia i. rūšis buvo gaunama iš Bengalijos, rytų Indijos. I. plantacijų buvo Javoje, Brazilijoje, Vidurio Amerikoje, Meksikoje. Pradėjus sintetiškai gaminti labai daug ir pigiai mėlynųjų darylų, i. gamyba iš augalų krito, bet vistiek dar tekstilės darinimo pramonė vartoja daug natūralaus i. Sintetinis i. sudaro apie vieną ketvirtadalį viso i. suvartojimo. Jo chem. formulė $C_{16}H_{10}N_2O_2$ (visai tokia pati, kaip natūralaus gaminio). Dar ir dabar sintetinio i. gamyba yra brangesnė.

I. priklauso prie tirptinių darylų (žr. Darylai): spalvinimo technikoje jis pirmiausia iš netarpios formos turi būti pervestas į tarpią, kad galėtų lengvai įsigerti į medžiagos paviršių ir tada vėl būtų pervestas į netarpią formą. Ištirpdinimui i. malamas vandenyje, kuriame yra dvivalentės geležies sulfato, $FeSO_4$, ir gesytų kalkių, $Ca(OH)_2$. Šios medžiagos reaguoja, duodamos kalcio sulfatą ir geležies hidroksidą; pastarasis, greit oksiduodamasis, redukuoja i. ir jį paverčia baltuoju i., kuris yra tarpus vandenyje. Spalvinamoji medžiaga mirkoma bespalviame i. tirpale; ore džiūdama, ji oksiduojasi ir vėl virsta netarpiu mėlynuoju i.

Nuo tūkstantmečių vartotas Indijoje ir Kinijoje, i. Europą pasiekė tik XVI a. pradžioje. Sintetinės i. gamybos būdą surado A. v. Bayer 1880. *Ad.D.*

Indigažolė dažinė (Indigofera tinctoria), Leguminosae šeimos žolinis augalas, auginamas tropikų kraštuose. Vartojamas indigo dažams gauti. Žr. Indigas.

Indigenatas (iš lot. indigena ‚vietinis, čiabuvis') Lietuvos - Lenkijos Respublikos bajorystės suteikimas užsienio bajorui. I. galėjo suteikti seimas atskira konstitucija (įstatymu). Pirmą sykį sutinkame i. 1578; nuo tol iki valstybės žlugimo suteikti bent 355 i. Asmuo, norįs gauti i., turėjo prašyti kurio pavieto seimelio, kad šis duotų instrukciją savo atstovui seime iškelti jam i. suteikimo klausimą; be to, iniciatyvos galėjo imtis karalius ar het-

monas, siūlydami suteikti i. nusipelnusiems asmenims. Kadangi gimimas Respublikos ribose iš tėvų užsieniečių jokių teisių nesuteikdavo, i. buvo vienintelis būdas užsieniečiui bajorui įsipilietinti. Iki 1768 seimas suteikdavo i. balsų dauguma; vėliau imta reikalauti vienbalsiškumo. I. buvo suteikiamas sekančiomis sąlygomis: 1. nuopelnai Respublikai (pagal 1641 konstituciją); 2. bajorystė savo kilmės krašte (1593 ir 1641); kad i. būtų pilnas, jau kandidato senelis turėjo būti bajoras — priešingu atveju buvo papildomų sąlygų (1685, 1699, 1739); 3. ištikimybės priesaika (1588, 1662), bet išskirtinais atvejais priesaikos nereikalauta (1775); 4. žemės nuosavybė (1662, 1673): jei i. gaunantysis nuosavos žemės Respublikos ribose neturėjo, privalėjo ją metų bėgyje įsigyti ir neparduoti bent 20 metų (nuosavybės vertė — bent 200.000 auksinų); 5. katalikų tikėjimas (1673, 1683, 1685, 1726 ir 1736); 6. asmenys, kurių bajorystė nauja (senelis nebuvo bajoras), turėjo atlikti 3 karo žygius. 1775 nusistatyta, kad atplėštųjų žemių bajorai atskirų i. nereikalingi. *A.Plt.*

Indigirka Rytų Sibiro upė, 1793 km ilgio. Baseino plotas 360.400 km², vid. debitas 1800 m³/sek. Upė būna užšąlusi apie 8 mėn. per metus.

Indija 1. Azijos pusiasalis, į p. nuo Himalajų. Nuo 1947 jame yra šie politiniai vienetai: Indijos Unija, Pakistanas, Portugalų Indija, Nepalo karalija, Indijos protektoratai Butanas bei Sikimas, Kašmiras. Pusiasalis yra trikampio formos, kurio viršūnė nukreipta į pusiaują. Prie jo priskiriamos Andamanų bei Nikobarų salos Bengalijos įlankoje ir Lakadivų salos Arabų jūroje. Plotas 4.048.409 km² su apie 475.000.000 gyv. (1953).

Kiek I. pusiasalio tautos buvo savitos civilizacijos kūrėjos, I. sąvoka turi ne tik geografinio vieneto, bet ir savitos kultūrinės erdvės prasmę. Pastarąja prasme, kalbant apie I. kultūrines apraiškas, I. žodis yra suprantamas plateliau, visų pirma turima mintyje dar ir Ceilonas.

P a v i r š i u s labai įvairus. Pusiasalio šiaurėje yra Himalajai (žr.). Jų pačioje papėdėje yra tankios džiunglės; iki 1000 m auga tropikinių lietų miškai, virš jų didžiuliai plotai apaugę žemais krūmynais, vegetacinę ribą užbaigia ganyklos. Himalajuose turi savo versmes 3 didžiausios I. upės: Indas, Gangas ir Bramaputra. Kita

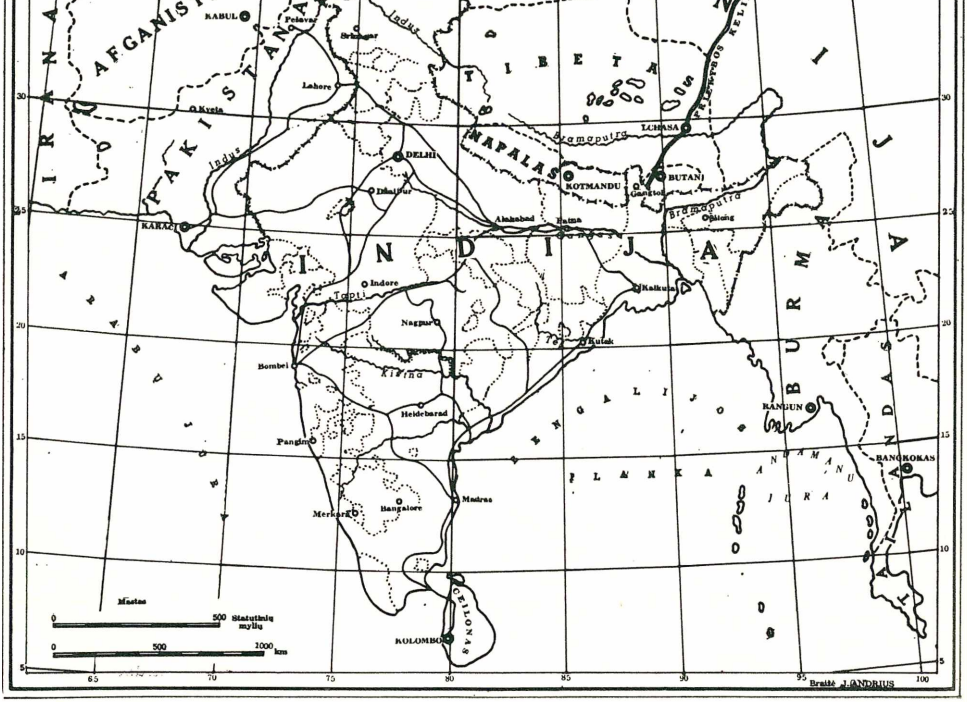

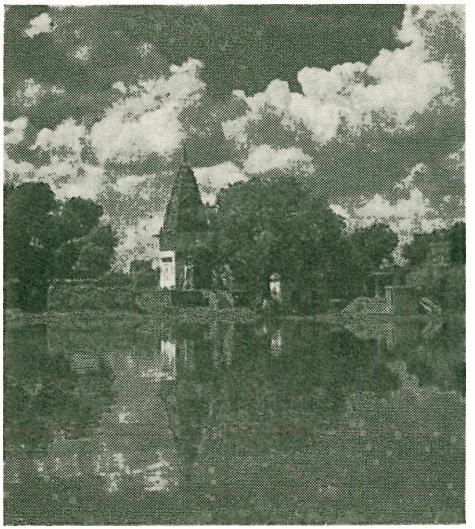

Indijos kaimelis su induistų šventykla (netoli Delhio)

didžiulė kalnų sistema yra Hindukušo kalnynas, prasidedąs vakaruose prie pat Himalajų ir išraizgąs š.v. I. pusiasalio dalį. Viena svarbiausių šios kalnų sistemos grandžių yra Suleimano kalnynas, skiriąs Beludžistano plokščiakalnį nuo Indo upės žemumos. Likusios pusiasalio dalies paviršių sudaro Dekano plokščiakalnis ir 2 kalnų grandys, kurių viena yra jos vakaruose, o antra — rytiniame pajūryje. Pats plokščiakalnis savo centre yra lyguma, iškilusi nuo j.l. 300–900 m (yra aukštumų ir ligi 1200 m).

Svarbiausia krašto dalis yra jo didžiųjų upių Indo, Gango ir Bramaputros baseinai. Tai labai derlinga žemumų juosta, tankiausiai gyvenama sritis visame pasaulyje, tradicinis Indijos kultūros lopšys. Šias žemumas sudaro tų trijų upių ir jų gausių intakų sąnašos. Indo baseinas yra sausas, daugiausia stepių kraštas, kai kur dykuma (žr. Taro dykuma). Ūkiniu atžvilgiu čia svarbi Pandžabo sritis, kur pravesta žemės drėkinimo sistema įgalina žemę duoti gerus kviečių ir medvilnės derlius. Gango – Bramaputros baseinas, ypač jų bendroje deltoje, yra drėgnas, karštas, pelkėtas, su didelėmis džiunglėmis. Dekano plokščiakalnyje svarbiausios upės yra Godavari ir Kistna, įtekančios į Bengalijos įlanką, ir Narbada su Tapti, įtekančios į Arabų jūrą. Visos jos formuoja plačias deltas. Didžiųjų upių deltos ir sudaro I. pusiasalio pajūrių būdingiausią bruožą. Šiaip pusiasalio krantai yra mažai išraižyti, ir todėl tėra keletas gerų uostų: Karači, Kalkuta, Bombėjus, Madras.

Klimatas, apskritai imant, karštas, tropikinis. Sezoniniai skirtumai daugiausia priklauso nuo pastovių vėjų, vad. musonų, krypties. Ryškiausi trys metų laikai: 1. sausas vėsus laikas XII–II mėn. (šiaurės rytų musonas), 2. karštas sausas laikas III–V mėn. (šiaurės rytų musono pereinamasis laikotarpis), 3. lietingasis laikas VI–XI mėn. (pietvakarių musonas). Vasaros musonai, pūsdami iš jūros į žemyną, atneša gausiai kritulių. Himalajų papėdėje, ypač Kasio kalnuose, metinių kritulių vidutiniškai esti iki 12.500 mm. Toliau nuo jūros Himalajų pietiniai šlaitai vidutiniškai turi iki 1500 mm metinių kritulių. Pusiasalio centre, Taro dykumoje bei plačioje juostoje pusiasalio šiaurės vidurinėje dalyje, kritulių negausu, vidutiniškai per metus 370–500 mm. Žiemos musonai pučia iš žemyno į jūrą. Sausasis laikotarpis, nors ne visur, pasidalija į vėsųjį ir karštąjį. Pereinamieji laikotarpiai labai trumpi. Gegužės mėn. yra karščiausias ir sausiausias. Staigiai lietums prasidėjus, kritulių kiekis kyla per visą birželio mėn., o vėliau iki spalio pabaigos palaipsniui mažėja. Temperatūros svyravimai nėra labai dideli, kaip kad kritulių. Didesni metų ir dienos temperatūros svyravimai yra tik pusiasalio centre ir šiaurėje. Šiaip pvz. Bombėjuje (vakarinio pajūrio centre) vidutinė temp. (C°) sausio mėn. yra 23,6°, gegužės mėn. — 29,2°, Kalkutoje (rytinio pajūrio šiaurės rytuose) sausio mėn. — 18,4°, gegužės mėn. — 29,8°.

Augalija įvairuoja pagal paviršių ir klimatą. Indo upės baseine vyrauja aridinis klimatas, tad augalai čia daugiausia dykumų pobūdžio. Gango lygumoje augalai įvairesni, gausesni. Ypatingai dideliu įvairumu ir vešlumu augalija pasireiškia Gango ir Bramaputros bendroje deltoje. Mangrovos medžiai ir kietmedžiai čia vyrauja. Kadangi ši sritis yra aukštų kalnų papėdėje, tai ir aukštis nuo j. l. labai daug sveria. Himalajų šlaituose kopiant aukštyn sutiksi augalų iš įvairių klimatinių juostų, net arktinių. Pačioje papėdėje yra džiunglės, aukščiau tropikiniai miškai, dar aukščiau miškuose vyrauja spygliuočiai, o tarp jų kedrai ir eglės. Žemesnių vietų miškuose vyrauja papartiniai medžiai, vijokliai, orchidėjos. Ypač gausu rododendrų, ąžuolų, magnolijų. Tankūs miškai sutinkami ir V. Gatsų šlaituose, Malabaro pakrantėje, kur yra amžinai žaliuojančių medžių. Pačiame centre, plokščiakalnyje augalų įvairumas ir tankumas žymiai mažesnis, bet yra tankių bambuko miškų, o taip pat palmių.

Gyvuliai. Tigras ir pantera sutinkami veik visur Indijoje, o Dekano plokščiakalnyje dar yra ir čyta. Iš kitų plėšriųjų kačių minėtini baltasis leopardas, džiunglių katė, kalnų leopardas. Liūtai išsilaikė tik vienoje vietoje, Katiavaro pusiasa-

Medžioklinis dramblys, papuoštas maharadžos paradui

lyje. Dramblių yra šiaurės rytų šlaituose ir Dekano miškuose. Iš kitų didžiųjų žvėrių minėtini raganosis, juodoji meška, vilkas, šakalas, laukiniai jaučiai, laukiniai šunes, įvairios beždžionių rūšys, antilopės, stirnos ir elniai. Gausu roplių, gyvačių (tarp jų ir kobra). Upėse ir pelkėse nemaža krokodilų. Daugybė paukščių. Tropikiniai miškai ir kalnai, džiunglės ir dykumos, vandenys yra jų mėgiamos gyvenvietės.

Ž e m ė s ū k i s yra pagrindinis I. gyventojų užsiėmimas. Apie 65% visų gyventojų verčiasi žemės darbu, kuris daug kur (apie 20% dirbamo ploto) palaikomas plačiai naudojama irigacijos sistema. Ryžiai, arbata, medvilnė, kviečiai, cukrinės nendrės, kava, džiutas, tabakas, prieskoniai, aliejiniai augalai yra I. žemės ūkio pagrindas. Medvilnė plačiai auginama Pandžabe ir Dekano plokščiakalnio šiaurės vakaruose. Prieskoniai iš seno gaunami Malabaro pajūryje, o arbata Asamo valstybėje. Žemės ūkiui naudojama 112 mil. ha, t.y. apie 33% viso ploto.

M i n e r a l i n i a i pusiasalio turtai įvairūs. Daugiausia iškasama anglies, mangano, aukso, druskos, naftos, žėručio, vario. Anglies yra Haiderabado (Hyderabad) ir Bengalijos srityse bei kai kur Dekano plokščiakalnyje. Geležies rūdos gaunama Nagpuro apylinkėje. Nafta turtinga Asamo sritis. Aukso kasyklos yra aplink Mysorę. Žėručio iškasama apie 60% viso pasaulio produkcijos.

P r a m o n ė pradėjo plėstis daugiausia po I pas. karo. Iki tada vyravo amatai, namų pramonė. Bet dabar I. pramonė jau veik aprūpina vidaus rinką. Iki šio lūžio I. žaliavos buvo išvežamos, o įvežamos pagamintos prekės. Dėl anglies ir naftos nepakakimo daugelis įrengtų fabrikų naudojasi išimtinai elektros energija, gaunama iš hidroelektrinių jėgainių. Namų pramonėje vyrauja medvilnės audiniai, vilnoniai kilimai, šilko, brokato, bronzos, juodmedžio ir brangiųjų akmenų dirbiniai. Nemaža verčiasi nuo senų laikų keramika. Ypač daug gaminama molio indų. Bet didžiausią pramonės pagrindą sudaro žemės ūkio produktų perdirbimas maistui.

L. D. Stamp, India, Burma, and Ceylon 1940; *R. N. Dubey,* Economic Geography of India [5]1945. *V.Skn.*

G y v e n t o j a i. Pagal E. v. Eickstedtą, šviesiaodžiai I. gyventojai skirtini į indidus ir orientalidus, priklausančius P. Europos ilgagalvių būriui. I n d i d a i, seniau vadinti arijų, arba indo-afganų rase, yra šviesiai rusvos iki tamsios odos, vidutinio ūgio, gražios išvaizdos, stačiakakčiai, tiesianosiai ir mažai garbanotais plaukais (šiauriečiai yra aukštesnio ūgio ir šviesesnės odos, o pietiečiai turi šiek tiek orientalidų požymių). Indidams priklauso ne tik tie, kurie indų (arišk omis) kalbo-

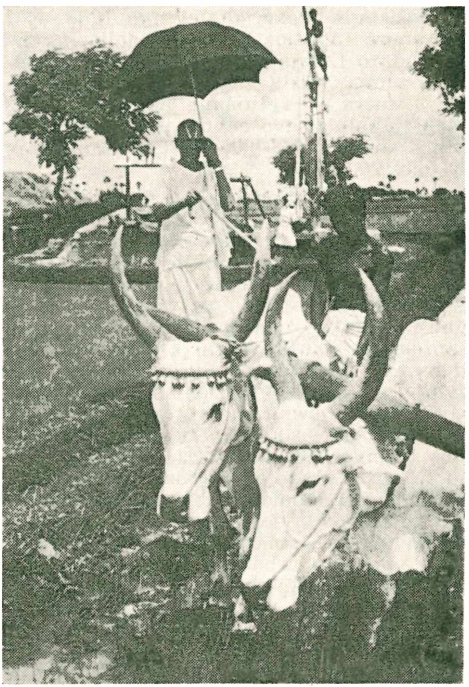

Bramanas (su Višnaus ženklu kaktoje) prižiūri darbininką, arianti jo lauką

Kaimo seniūnas Pandzabe, š. Indijoje

mis šneka, bet ir aukštesniųjų kastų dravidai, ypač telugų ir malabarų kiltys. Indidai siekia nuo Himalajų iki Burmos ir Ceilono, o jų mišinius randame dar Bengalijoje ir Orisos srityse su mongoliškais ir šiaurės vakaruose su turkiškais požymiais. Orientalidai išsiskiria žemesniu ūgiu, tačiau lieknos išvaizdos, švelniu pailgu veidu, siaura, dažnai palenkta nosimi, ruda oda ir iškilusiu antakio kaulu. Jie išplitę Indo upės srityje ir Dekane tarp islamo sekėjų. Taip pat gausūs jų mišiniai su trumpagalviais armenoidais ir turkiškaisiais tipais, ypač Hindukušo srityje. Jiems artimi ir trumpagalviai Gedžerato parsai bei kt. iraniečiai, atsikėlę iš Persijos, islamui ten įsigalėjus.

Pirmykštės I. tautelės ir kiltys sudaro dvi pagrindines porases, vedidus ir melanidus. Vedidų ryškiausi atstovai yra vedai, gyvenantieji rytų Ceilone, tačiau išplitę per visą pusiasalį, Indokiniją, Indoneziją. Pačioje I. vedidai sudaro apie 20 mil. gyventojų ir skiriasi gondidų ir malidų atšakomis. Vedidai pasižymi mažu, vaikišku ūgiu, ilgagalviai, apvalaus veido, stačiakakčiai, didelių akių, apskrito smakro, plačios ir stambokos nosies. Iš jų gondidai yra šviesiai rudos odos (gyvena vid. I. pusiasalyje), o malidai — daug tamsesni, platesnio ir dažnai atkišto veido (gyvena vakariniame Dekane). Melanidus sudaro negrams panašūs, vidutinio ūgio, ilgagalviai, su prasišovusia kakta, plačiais žandikauliais, tamsios odos ir labai garbiniuotų plaukų senieji gyventojai, išplitę Bihare, Orisoje ir kt. Aplamai, I. visos rasės ir porasės, nežiūrint kastų (žr.) saugos, yra gerokai tarpe savęs sumišusios, o tame pat kaime gyvena ne tik skirtingų tautelių, bet ir rasių žmonės.

Etnografiškai I. dar margesnė, nei antropologiškai. Pirmykštės (pvz. vedai), medžiokle besiverčiančios kiltys nuolatinės gyvenimui pastogės neturi, bet daro paprastas nuo vėjo užuodangas, nupintas iš žolių ar lapų, panaudojant griaučiams žagarus ar paprasčiausias žiogrines. Kitos medžioklių tautelės daro mažas kupetines palapines, panaudodamos vyteles ir žoles. Pastoviai gyvenančios kiltys stato trobeles iš žagarų, pintinį moliu iškrečiant. Daug kur naudojamas trobelėms bambukas, daug kur jos krečiamos iš molio; vietomis naudojama plytos ir akmuo. Paprastai sodyba yra laisva, kiemas neaptvertas. Daugelis kilčių verčiasi medžiokle ir renkamuoju ūkiu. Medžioja lanku, medinėmis ir geležinėmis ietimis, buožėmis; gaudo laukinius gyvulius ir duobėmis, spąstais, įvairiais tinklais. Moterys renka valgomąsias šaknis, bambuko pumpurus ir pelkių ryžius. Drabužius kai kur sudaro tik žolių ir lapų priekaištės. Daugelis pirmykščių tautelių (pvz. Todas) ugnį išgauna gręžimu. Kitos tautelės renka įvairius, užjūrio prekybos reikalaujamus prieskonius ir kt., pereidamos į prekybinį — renkamąjį ūkį.

Indė tautiniais drabužiais (iš Asamo vst. r. Indijoj)

Daug kur, be medžioklės, verčiamasi ir paprasčiausia žvejyba, gaudant rankomis, meškere ir perkalais. Atskiros kiltys ir kastos augina gyvulius. Tačiau gyvulininkystė I. labai ribota, nes induizmas jų skerdimą laiko didžiausiu nusikaltimu; valgoma tik pieno gaminiai, sviestą dažniausia dar panaudojant aukoms. Bet pirmykščių tautelių tarpe yra tokių, kurias galima vadinti grynai piemeninėmis. Tokia Todas kiltis Nilgiri kalnuose yra bufalų augintojai, ir jų religija yra grynai surišta su pieninininkyste; melžimas ir sviesto gamyba priklauso vyrams, o pieninės yra šventovės. Visoje I. javų ūkis yra perdėm pirmykštis. Arklas paprastas, retai geležį teturįs, akėčios žabinės, o kuliama paprastu mynimu, panaudojant gyvulius. Grūdai saugomi duobėse ar dideliuose mediniuose induose. Tačiau pietuose ir vakaruose sutinkama laukų drėkinimas. Atskiros tautelės ir kastos verčiasi amatais: audimu, geležies apdirbimu, puodų žiedimu ir kt. Aplamai šeima I. turi patriarchalinį pagrindą tarp indų, tačiau vietomis ir atskirose kastose moters vieta šeimoje yra labai nevienoda. Ir kuo turtingesnė bei aukštesnė kasta, tuo moters padėtis yra vergiškesnė. Ten dažnai berniuko gimimas atžymimas švente, kai mergaitės — liūdesiu. Tačiau seniau moters vieta buvo reikšmingesnė, ji įėjo į dvasininkų luomą. Pirmykštėse tautose, neišskiriant nė atskirų dravidų kilčių, šeimos pagrinde yra matriarchatas, net su vad. kuvadiniais papročiais (vyras ir ‚gimdo' kūdikį). Atskirose kiltyse ir kastose sutinkama poliandrija ir poligamija. Šalia induizmo (žr.) yra dar džainizmas, budizmas ir visa gausa pirmykščių religijų, kurios iki paskutinių dienų išliko tarp žemesniųjų kastų ir pirmykščių tautelių.

Thurston-Rangachari, Ethnography of I. 1912; *A. H. Keane,* The People of I. 1915; *Crooke,* Religion and Folklore of North I. 1926; *A. K. Iyer,* The Mysore Tribes and Castes 1929–32; *E. v. Eickstedt,* Rassenkunde u. Rassengeschichte 1932–33; *D. Mandelbaum,* Materials for a Bibliography of the Ethnology of I. 1949; *H. A. Bernatzik,* Die grose Völkerkunde II ²1952; *A. Sabaliauskas,* Nuo Imsrės iki Orinoko 1951. *A. Mž.*

I., arba indų kalbos a. plačiąja prasme visos Indijoje kalbamos kalbos, ne tik indoeuropiečių (žr.), bet taip pat dravidų (žr.), mundų (žr.) bei kitų smulkesnių iš austroazijiečių šeimos, tibetiečių-burmiečių, iš viso apie 40–50 stambesnių atskirų kalbų, o skaitant ir nerašytąsias kiltines net apie 170. Tačiau tautinių ir kultūrinių kalbų raidos laipsnį pasiekusiomis galima laikyti vos 12–13 kalbų.

b. Indoeuropietiškos kilmės Indijos kalbos. Dėl indų termino dviprasmumo jos dažnai vadinamos ir indoarijų kalbomis. Dabartinių indų protėviai, atitrūkdami nuo kitų ankstesnėse gyvenvietėse pasilikusių arijų (žr.), apie 2000 pr. Kr. įsibrauna į Iraną, apie 1800 viena jų atplaiša vėl nukįsta į šiaurinę Mezopotamiją ir ten išnyksta, bet kiltinis branduolys apie 1500 pr. Kr. pasiekia Pandžabą. Čia jie asimiliuoja arba nustumia Dekanan pirmykščius gyventojus dravidus. Paskutinio tūkstantmečio pr. Kr. būvyje ateiviai arijai paplinta Gango slėnyje ir vakariniame Dekane, o pokristiniais laikais jie įsigali taip pat Dekano šiaurėj bei p. Ceilone. Ekspansija nėra sustojusi nė dabartiniais laikais, dravidų ir mundų kalbiniai plotai vis tebeeina mažyn. Tūkstančius metų trunkanti svetimo substrato asimilacija arijų atsineštinėse tarmėse ilgainiui yra padariusi gilių pervartų. Dravidiška įtaka atsiliepia indų k. ne tik fonetikoje (eilė naujų antdantinių sprogstamųjų ir pučiamųjų garsų), bet ir sintaksėje. Istorinėje indų k. raidoje skiriami trys laikotarpiai: senasis (1500–500 pr. Kr.), vidurinis (500 pr. — 1000 po Kr.) ir naujasis (1000 po Kr. —).

Senoji indų kalba. Jos iš paminklų žinoma bent dvi atmainos. Seniausia yra Vedų (žr.) religinė kalba, susidariusi Pandžabo tarminiu pagrindu. Lytimi ir turiniu senoviškiausi yra Rigvedos himnai, sukurti dar arijams nepasiekus Indijos. Nedatuota Rigveda savo visuma laikoma nevėlesne kaip 1000 pr. Kr. ir senumu ją prašoka vien hititų (žr.) paminklai. Visai tikra, kad vedų kalba jau nebebuvo gyvoji šnekamoji kalba. Tie skirtumai vėlesniuosiuose vedų laikotarpio paminkluose (Brahmanos) dar ryškiau pasireiškė. Pagaliau apie 500 pr. Kr. iš vedų kalbos išriedėjo kiek suprastėjęs vad. klasikinis sanskritas (žr.), visai jau nutolęs nuo gyvosios kalbos, bet ir dabar dar, kaip mirusioji kalba, iš dalies tebevartojamas indų mokslininkų.

Vidurinis laikotarpis. Jame labai jau žymu tarminis suskilimas. Tai pastebima karaliaus Ašiokos (Ašokos, žr. Asoka) įrašuose iš III a. pr. Kr. Iš vidurinių indų tarmių išaugo ir prakritas (žr.), žemesnio visuomeninio lygio literatūrinė kalba. Įvairios jo sritinės atmainos pažįstamos daugiausia iš indų dramų, kur prakritiškai kalba moterys ir šiaip prastieji žmonės. Svarbų vaidmenį tada vaidina ir palis (žr.), pietinės budizmo atmainos religinė kalba, taip pat išriedėjusi tarmių sumišimo keliu ir iki šiol tebevartojama Ceilono, Burmos ir Siamo budistų vienuolių.

Naujosios indų kalbos. Jomis kalba arti 300 milijonų I. gyventojų. Jos sudaro tolimesnį prakritų ir vidurinio laikotarpio tarmių raidos laipsnį. Tarminio skilimo keliu jų skaičius yra pasiekęs per 100, nors plačiai kalbamos tik 25 kalbos. Skirstomos jos geografiškai keturiomis grupėmis: 1. šiaurės vakarų, 2. rytų, 3.

pietų ir 4. vidurio. Pirmajai grupei priklauso kašmiris — Kašmire (rašomoji kalba su persiškais ir sanskritiškais priemaišais), lahnda — Indo vidurupyje ir sindhis — jo žemupyje. Iš šios grupės viduramžinės tarmės yra kilusi ir I. išeivių čigonų (žr.) kalba. Rytinėje grupėje svarbiausia kalba yra bengalis, paplitęs Gango žemupyje (per 50 mil., žymiausias centras Kalkuta). Šia kalba yra rašę daugelis naujųjų indų rašytojų, kaip Čaterdžis ir R. Tagorė. Į pietvakarius Mahanadžio žemupyje paplitusi kalba yra orija (10 mil.), o trečioji yra asamesis, arba assamų kalba (žr.). Iš pietinės grupės žymiausias marathis (19 mil.) — vakariniu I. pakraščiu į pietus nuo Narbados upės, Bombėjaus srityje ir Godavario aukštupyje. Įrašiniai paminklai siekia XII a. po Kr., o dabartinė rašomoji kalba remiasi rytine (Beraro pasienio) tarme. Be to, šiai grupei priklauso nagpuris (Nagpuro miesto apl.) ir singalezų (žr.) tarmė pietiniame Ceilone. Vidurinėje grupėje pirmoji vieta tenka hindžiui. Anksčiau tuo vardu (prs. hindi ‚indiškas') vadinta apskritai centrinės šiaurės Indijos kalbos, bet dabar skiriama dvi tokios kalbos: rytinis hindis (3 tarmės, iš kurių avadhis turi žymią literatūrą) — Gango slėnyje (per 25 mil., centras Allahabadas) ir vakarinis hindis — į rytus nuo Pandžabo, aukštutinio Gango upyne iki pat Cawnpore'o miesto. Kalbančiųjų skaičiumi (90 mil.) tai didžiausia indų kalba, einanti ir bendrosios valstybinės kalbos pareigas. Jos yra penkios tarmės: bangarus, bradžas, kamandžis, bundelis ir hindustanis. Hindustanis (prs. hindustani ‚Indijos kalba'), jau XVI a. didžiųjų mogulų raštinės šalia persų kalbos vartotas kaip ir antroji oficialinė kalba, dėl savo geografinės padėties Delhio ir Mirato apl.) yra pasidaręs plačiausiai I. vartojama susisiekimo kalba. Jame yra nemaža ir persiškų priemaišų. Kitas vietinis hindustanio vardas yra urdus (tiksliau: Zoban-i-Urdu ‚kariuomenės stovyklos kalba'). Bet kalbotyroje tuo vardu paprastai vadinama literatūrinė indų mahometonų kalba, rašoma persų raštu. Hindžio dar yra ir atskira puristinė atmaina vad. literatūrinis hindis, kuriame, vengiant persiškų ir arabiškų skolinių, primaišyta sanskritiškų žodžių. Atsirado jis (ne be anglų paskatinimo) mokyklų reikalui ir vartojamas tik prozai. Toliau šiai grupei dar priklauso biharis — Gango slėnyje į rytus nuo Benareso (36 mil., centras Patnos miestas), radžastanis — tarp žemutinio Indo ir Čambalo (13 mil.), dar piečiau bhilio tarmė, o Katiavaro pusiasalyje— gudžaratis (12 mil.), kurio raštîja siekia XV a. Pagaliau čia priskiriama ir Nepalo bei Tibeto pasienio kalba paharis, arba nepalis. Iš čia suminėtų naujųjų kalbų I. konstitucija 14 yra pripažinusi vietinėmis atskirų valstybių oficialinėmis kalbomis. Be to, konstitucijoje dar yra keistas nuostatas, kad iki 1965 iš visų tų kalbų turinti susidaryti viena bendra indų šnekamoji kalba. Tačiau šiuo metu I. radijas į savo klausytojus tebesikreipia ne tik 16 kalbų (įskaitant ir anglų), bet ir 125 atskiromis tarmėmis.

Raštui senovėje I. vartota du skirtingi raidynai (Ašiokos įrašuose): kharošthis, aramėjiškos kilmės, šiaurės vakarų I., rašomas iš deš. į kairę, ir brahmis, dešininis, greičiausia pasiskolintas iš šiaurės semitų. Iš pastarojo, pradedant III a. pr. Kr., išriedėjo visi dabartiniai I. raštai, kurių yra dvi pagrindinės atmainos: šiaurinė ir pietinė. Šiaurinėje grupėje žymiausias yra devanagaris (žr.), arba trumpiau nagaris. Pietinei atmainai priklauso daugiausia įvairūs dravidų kalbų raštai. Indai mahometonai vartoja kiek modifikuotą arabų raidyną.

A. Meillet ir *M.Cohen,* Les langues du monde 1952 (gera bibliografija); *T. Milewski,* Zarys językoznawstwa ogólnego II (Rozmieszczenie języków) 1948 (su atlasu); *G. A. Grierson,* Linguistic Survey of India 1903–29 (19 tt., ypačiai 1 ir 5–9); (") On the Modern Indo-Aryan Vernaculars (Indian Antiquary 62, papild. t., 1933); *J. Bloch,* L'indo-aryen du Véda aux temps modernes 1934; (") La formation de la langue marathe 1914–20; *S. K. Chatterji,* The Origin and Development of the Bengali Language 1926; *W. Geiger,* A Grammar of the Singhalese Language 1938; Indian Linguistics (žurnalas, 1931 tt.); Census of India 1 1954 (oficialinė kalbų statistika). Žr. taip pat Sanskritas, Vedos. *A. S.*

I. istorija yra iš esmės krašto, jame vyravusių kultūrinių reiškinių, o ne paskiros tautos istorija, nes nuo seniausių laikų I. plote gyveno daugybė skirtingų tautų. I. istorijai vadovavo jos šiaurė, kur naujaisiais kasinėjimais susekti senosios civilizacijos pėdsakai. Jos centras buvo Indo upės slėnys, kur prie Mohenčo-Daro ir Harapos upių 1921 atkasti dviejų miestų likučiai, liudiją seną, siekiančią trečiojo tūkstantmečio pr. Kr. civilizaciją. Indo slėny užsimezgė I. kultūra ir prasidėjo jos istorija, galimas daiktas, ne be sąryšio su priešakine Azija. Pažymėtina, kad ir pats I. vardas yra kilęs iš Indo upės, taip pavadintos persų, iš kurių šį vardą perėmė ir graikai.

Tikras istorinis laikmetis prasideda nuo vad. arijų atkeliavimo į Indo slėnį maždaug II tūkstantmečio pr. Kr. viduryje. Spėjama, kad jie atkeliavę iš šiaurės vakarų, išsiskyrę iš kitų arijų, kaip iraniečių ir hititų (žr.). Arijai atsikėlė su savo kūriniais, vad. vedomis, kurie yra seniausi vėliau pavadintų indoeuropiečių kultūros paminklai. Šis laikmetis težinomas vien iš vedų ir todėl jų vardu pavadintas (žr. Indų literatūra). Pirmykščiai I. įsikūrę arijai buvo žemdirbiai, ir žemės bendruomenės, susispietusios kaimuose, sudarė pagrindinius visuomeninius vienetus. Vyrau-

jančią žemės darbo reikšmę ženklino pats arijo vardas, pradžioj reiškęs artoją. Tik vėliau jis gavo kilmingojo (pono) prasmę. Arijai susidūrė su vietos gyventojais, daugiausia dravidais, ir iš šio santykiavimo kilo indų gyvenime labai reikšminga kastų sistema. Pats kastos žodis duotas pirmiausia europiečių kolonistų ir jis nustelbė sanskritišką pavadinimą ‚varna', reiškusį spalvą (varsą). Iš to galima spręsti, kad pirmykštis žmonių pasiskirstymas kastomis, tariant luomais, turėjo rasinį bei spalvinį pobūdį. Jau iš vedų patiriame I. buvus 4 kastas: bramanų — dvasiškių bei išminčių, kšatrijų — karių, vaišijų — pirklių, amatininkų ir žemdirbių, ir šudrų — paprastų darbininkų. Galutinai susiklosčiusių kastų žymė buvo jų griežtas atsiribojimas viena nuo kitos ir vengimas bet kokio bendravimo. Ypač atstumta, net paniekinta laikyta šudrų kasta, vad. ‚neliečiamoji' (jos palietimas aukštesnių kastų žmonėms reiškia susitepimą). Ilgainiui, gyvenimui labiau įvairuojant, atsirado daugiau kastų, ir šiandien jų I. priskaitoma per 2000.

Šiame laikmety apie VI–V a. pr. Kr. iškilo dvi didelės religinės ir socialinės reformos, tai budizmas (žr.) ir džainizmas (žr.). Abu šie sąjūdžiai kreipėsi prieš politeistinėje spekuliacijoje panirusį bei savoje kastoje užsidariusį bramanizmą ir skelbė daugiau etinę religiją, lengviau suprantamą plačiosioms masėms.

Atsikėlę į I. arijai nesudarė didesnių valstybinių vienetų. Kiekviena sritis kas sau gyveno, kai kuri su savo valdovu — radža. Susiskaldžiusi I. gavo patirti persų ir ypač graikų invazijas, kurios paliko joje savus pėdsakus. Didysis nukariautojas Aleksandras Makedonietis 325 pr. Kr. pasiekė šiaurės vakarinį I. pakraštį ir įkūrė čia graikiškas satrapijas, persų ir makedonų gubernatorių valdomas. Svetima valdžia krašte pažadino indų reakciją, ėjusią daugiausia iš bramanų, ir davė progos jaunam, žemos kilmės vadui Čandraguptai Maurijai pradėti kovą su įsibrovėliais. Jam pavyko išstumti graikus, nugalėti vietinius valdovus ir įkurti pirmą I. imperiją (apie 322 pr. Kr.).

M a u r i j o s imperija aprėpė visą I. be jos pietinio galo. Ji buvo autokratiškai valdoma imperija ne tiek paties karaliaus, kiek jo ministerio Kanakijos (Kautalijos), palikusio įdomų veikalą Artašastra, dėstantį valstybės valdymo mokslą. Maurijos I. buvo klestinti valstybė su žemės ūkiu, valdžios kontroliuojamu. Gerovės ženklas buvo išaugę miestai, visų pirma sostinė Pataliputra (dabar Patna, prie Gango upės). Išvesti nauji keliai jungė tolimas sritis ir tarnavo krašto gerovei. Gyvi prekybos ryšiai su tolimais kraštais (Kinija, Siamu, Burma, Sirija, Egiptu ir kt.) kėlė I. tarptautinį svorį.

Ypač aukštos tarptautinės reikšmės Maurijos imperija pasiekė valdant Čandraguptos anūkui Ašokai (273 — apie 232 pr. Kr.), nuostabiai humaniškam valdovui. Paveiktas jo paties pradėto karo baisybių, Ašoka tapo dideliu taikos mylėtoju, žmonių švietėju ir jų gerovės rūpintoju. Jo idealizmas aiškinamas atsivertimu į budizmą ir bendravimu su šio vienuoliais. Savo idealizmo persunktas ediktus Ašoka įamžino, iškaldindamas juos uolose ir specialiai tam reikalui pastatydintuose puošniuose stulpuose. Tuo jis davė pradžią įrašams, kurių gausumu I. pirmauja. Didžiausias ir patvariausias Ašokos darbas buvo budizmo įtvirtinimas ir išplatinimas tolimiausiuose Azijos kraštuose. Padaręs I. budizmą valstybine tikyba, nors visai pakentė ir kitas tikybas, Ašoka siuntė misionierius į Ceiloną, Burmą, Kašmirą, Tibetą, Kiniją, Siamą ir kitur. Ašokos dėka budizmas tapo vyraujanti Azijos tikyba.

Ašoka buvo paskutinis Maurijos imperijos žymus valdovas. Po jo imperija ėmė merdėti, kol galutinai iširo po paskutinio dinastijos valdovo nužudymo (185 pr. Kr.). Tuo metu į I. vėl ėmė veržtis svetimos tautos, kaip graikai iš Baktrijos ir Partijos (jų įtakoje suklestėjo graikiškai budistinis Gandaros menas) ir ypač skitai, įsikūrę Indo upės baseine. Šiuos vėliau pasekė kušanai, įkūrę didelę valstybę, apėmusią Afganistaną, Kašmirą ir šiaurės I. dalį. Kušanai buvo uolūs budistai ir papuošė kraštą budistinėmis šventovėmis ir vienuolynais. Suklestėjo menas, mokslas. Indų kolonistai vyko į tolimus kraštus. Šiuo metu I. pirmą kartą užmezgė ryšius su Roma, kur siuntė savo pasiuntinius. Prasidėjo prekybos santykiai tarp I. ir Romos, ir paskutinioji ėmė gauti kinišką šilką.

Kokiomis aplinkybėmis sunyko Kušano valstybė, nežinia, nes nuo II a. pabaigos iki IV a. po Kr. pradžios nėra istorinių šaltinių. Daugiau žinių apie I. gauname susikūrus antrai — G u p t o s imperijai. Guptos imperiją, apėmusią beveik visą šiaurinę I. iki Narbados upės pietuose, įkūrė Čandragupta (I) ir galutinai sutvirtino jo įpėdinis Samudragupta. Jis atkūrė Ašokos I. ir padarė ją vėl įtakingą svetimiems kraštams. Paplitęs tolimuose Azijos kraštuose budizmas skatino jo sekėjus keliauti į I., šio tikėjimo lopšį. Tarp piligrimų minėtinas kinietis Fa-hien (399–413), palikęs įdomų Guptos imperijos aprašymą. Iš jo sužinome, kad Gupta buvo stipriai socialinė valstybė, ir jos sostinėje Pataliputroje veikė ligoninės, vargšus ligonis nemokamai gydžiusios. Aplamai, Guptos laikmetis (V a.) laikomas auksiniu amžiumi. Šio meto valdovai, sutvarkę tinkamai valstybę, savo ištaiginguose rūmuose laikė moks-

lo bei meno žmones ir juos rėmė (tarp jų itin minėtinas Kalidasa, didžiausias sanskrito dramaturgas ir poetas). Taip pat sužydo ir skulptūra, tapyba ir architektūra. Guptos metu nusistojo bramaniškų dievų ir Budos vaizdavimo tipai, pasidarę pavyzdiniais visiems laikams. Tapybos menas iškilo ypač freskose (vienas pavyzdys išlikęs Adžantos oloje Ceilone). Pavyzdiniai architektūros kūriniai, sunaikinti I., išliko kaimyniniuose kraštuose, kaip Javoj budistinė šventovė Borobudur ir Kambodžoj bramanistinė — Ankor-Vat. I. menas svetur liudija apie Guptos imperijos kultūrinę ekspansiją.

Aukštos civilizacijos pasiekusi Guptos I., gyvavusi nepilnus 200 metų, griuvo pirmiausia dėl hunų (žr.) antplūdžio. Ši iš vidurinės Azijos atplūdusi tauta, kurios dalis nusiaubė Europą V a. gale, pasklido šiaurinėje I. ir kurį laiką žiauriai ten viešpatavo. Po kelis dešimtmečius vykusių kovų su vietiniais valdovais hunai liko nustumti į šiaurės vakarinę I. ir ten ilgainiui susiliejo su vietiniais. Iš daugybės krašto valdovų, iškilusių hunų viešpatavimo metu, ypač prasikišo Harša (606–647), atkūręs Guptos imperiją. Piligrimas kinietis Hiuen-Tsang, kurį laiką gyvenęs Haršos rūmuose, paliko vertingą šio valdovo veiklos aprašymą. Kaip ir Guptos imperatoriai, Harša laikė savo rūmuose kūrėjus ir pats buvo rašytojas. Po Haršos I. vėl suskilo į daugybę politinių vienetų ir taip gyveno apie 350 metų, kol į ją įsibrovė nauji okupantai ir vėl bent iš dalies ją sujungė ilgiems amžiams, įspaudami neišdildomą naują pobūdį.

Mahometoniškoji I. susidarė vos XII–XIII a., nors jos kūrimosi pradžia siekia VIII a., kada pirmieji arabai ėmė sporadiškai puldinėti Indo upės slėnį. Kurį laiką jie įsitvirtino Indo upės žemupy, Sindo provincijoj. Bet pastoviai tvirtintis I. mahometonai pradėjo nuo XI a., kada iš Afganistano kilęs Mahmudas pasišovė nukariauti I. Jis padarė bent 17 žygių (1001–1027), vis grįždamas su dideliu grobiu, daugiausia iš sugriautų šventovių. Iš jo teriotų kraštų pastoviai mahometonams tepateko Indo baseinas, kur Lahorės mieste jie įsiviešpatavo. Kitose vietovėse tuo metu pasiliko ar iškilo vietinės dinastijos. Šiuo metu įsikūrė ir tapo atskiros valstybės sostine Delhi miestas, naujosios I. sostinė.

Nauja nukariavimų banga prasidėjo su šiaurės vakarų kalnuose kilusia Gori gimine. Jos valdovai užėmė ne tik Pandžabą ir Sindą, bet ir kitas I. sritis, pasiekdami net Bengaliją. Ilgamečiuose karuose ypač pasižymėjo iš vergų kilęs Kutbudinas-Ibakas. Už nepaprastus nuopelnus Gori karalius jį pakėlė į sultonus, ir jis tapo nepriklausomu I. valdovu. Sostine jis pasirinko naujai

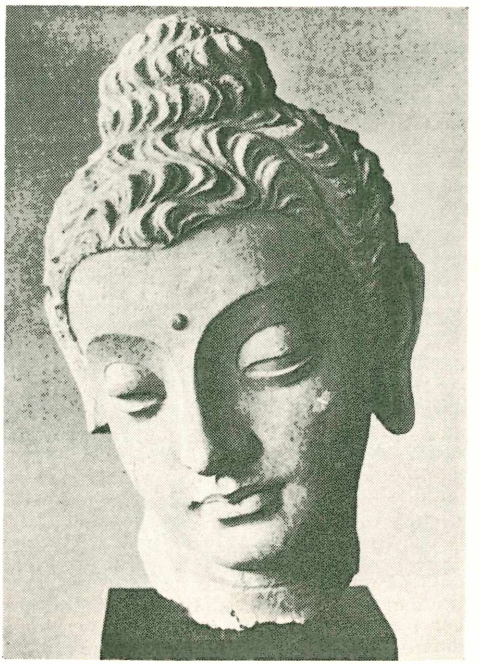

Budos galva iš Gandaros, š. Indijoje (III a. po Kr.)

(1206) nukariautą Delhi miestą ir pradėjo ilgą ‚vergų' sultonų eilę, valdžiusių I. iki 1290. Tuo metu I., kaip ir didelė Azijos dalis, patyrė mongolų antpuolį, prasidėjusį su garsiuoju Džingiskanu (žr.). Nors I. didžio įsiveržimo ir išvengė, tačiau mažesni mongolų būriai XIII a. be paliovos smelkėsi į kraštą. Jie tiek įsigalėjo, kad vieno jų būrio vadas nuvertė paskutinį ‚vergų' sultoną ir pradėjo mongolų valdovų eilę. Naujai mongolų dinastijai buvo laikinai pavykę nukariauti pietus, kur buvo nepriklausomos valstybės ir čia įkurdinti gubernatorius mahometonus. Bet vietiniai indai bruzdėjo prieš atėjūnus, ir to pasėkoje čia susikūrė kelios savarankiškos valstybės, kurių tarpe žymiausios buvo Vidžjanagar ir Bamani. Tuo būdu Delhi sultonatas turėjo ribotis Vindias kalnais pietuose, senoviška siena tarp šiaurės ir pietų. Delhi sultonai neišlaikė ir šiaurinės I. Iš tarpusavių kovų iškilo kelios savarankiškos valstybės, iš kurių žymiausia buvo Bengalija. Suskilusią ir tarpusavy kovojančią I. nusiaubė iš Turkestano įsibrovusios Tamerlano gaujos, nuteriojusios patį Delhi miestą (1398). Šiuo suirutės metu Delhi sultonatą bent iš vardo valdė (1451–1526) iš Afganistano kilusi giminė, kol kraštas teko naujiems atėjūnams — mongolams.

Nukariautojai mahometonai, nors ir buvo viešpačiais krašte, tačiau nepajėgė nu-

smelkti indų su savotiška jų tikyba ir kultūra. Tiesa, turėję valdžią kelis amžius, jie gavo nemaža vietinių proselitų, tapusių mahometonais. Nemaža jų dalis, ypač žemesnių sluoksnių, perėjo į islamą, kratydamasi pagalvio mokesčiu, kurį užkariautojai uždėdavo kitatikiams. Be to, mahometonų prieauglį didino ir nuolatiniai mongoliškų tautų, Mahometo tikybos, antplūdžiai iš anapus šiaurinių kalnų. Tuo būdu I. atsirado religiniu ir tautiniu požiūriu skirtinga grupė, sudariusi net savaimingą (urdu) kalbą iš pagrindinės indų su persų bei arabų priemaišomis. Islamo įsiterpimo į Į. pasėka šiandien yra islamiškoji Pakistano valstybė.

M o g u l o (mongolų) imperiją įkūrė vadas Baburas, kuris, pakviestas prieš Delhi sultoną sukilusio Pandžabo gubernatoriaus, atvyko iš Afganistano ir, paėmęs Delhį, ėmė valdyti (1526). Jo anūkas Akbaras (1556–1605) vėl atkūrė didžiąją ir beveik vieningą I. Akbaras buvo žymiausias I. valdovas po Ašokos: didelis administratorius ir kultūros puoselėtojas. Jis panaikino indus apsunkinantį pagalvio mokestį ir uždraudė versti vergais karo belaisvius. Nors pats jis buvo analfabetas, tačiau nepaprastai mėgo mokslą ir globojo mokslininkus bei menininkus. Savo rūmuose jis kaupė didelę biblioteką ir atidžiai savinosi jam skaitomų veikalų turinius. Tuo būdu jis tapo nepaprastai išmokslintu valdovu. Būdamas kritiškas, Akbaras nesusirišo su viena kuria tikyba ir atšalo net nuo islamo. Jis lygiai vertino visas tikybas ir buvo pirmas I. valdovas, susidomėjęs krikščionybe. Jis kvietė tada į I. atvykusius jėzuitus ir teiravosi apie jų skelbiamą mokslą. Iš įvairių tikėjimų (bramizmo, budizmo, islamo, parsų, krikščionybės ir kt.) Akbaras pasišovė sudaryti vieną sinkretistinę ‚dievišką religiją' (Din Ilahi), kuri, paplitusi tik jo dvariškių ir draugų tarpe, netrukus žuvo. Akbaro ilgas viešpatavimas laikomas auksiniu amžiumi I. istorijoje. Pakilo ūkinis lygis, įsiviešpatavo taika. Miestai, kaip sostinė Agra, Delhi ir Lahore, pasipuošė brangiais pastatais, kurių dalis išliko iki mūsų dienų. Įspūdingiausias Akbaro palikimas yra jo sostas su brangiomis inkrustacijomis. XVII a. antroje pusėje Mogulo imperija ėmė smukti. Griūvančios imperijos valdovas Aurangzebas (1659–1707) savo nesėkminga religinės neapykantos politika tik pagreitino jos žuvimą. Pats būdamas mahometonas sunitas, jis pasišovė sunaikinti ne tik eretikus šiitus, bet ir indus. Nuo islamo atsimetusius jis ėmė bausti mirtimi ir griauti indų šventoves. Prasidėjo krašte sąmyšiai, ir imperijos jėgos liko išeikvotos. Atsirado daugybė savarankiškų valstybių. Susiskaldymu pasinaudojo europiečiai ir ilgainiui įsigalėjo.

I. buvo žinoma e u r o p i e č i a m s nuo seniausių laikų. Jau romėnai turėjo prekybos ryšių su ja. Viduramžiais europiečiai su I. varė prekybą Raudonąja jūra ir Egipto bei priešakinės Azijos keliais, vedusiais į Viduržemio jūros uostus ar į Konstantinopolį. Šie keliai atsidūrė turkų rankose, kai turkai į viduramžių galą įsigalėjo priešakinėj Azijoj, Afrikoj ir Europoj (Balkanuose). Nuo tada turkai, visų pirma Egipto mameliukai, gavo I. prekybos monopolį ir aukštais mokesčiais vargino Europos pirklius. Ieškodami išeities Egipto keliui išvengti, Europos pirkliai atrado kelią aplink Afriką. Šį kelią praskynė portugalai, kurių jūrininkas B. Diaz pirmas pasiekė Gerosios Vilties iškyšulį 1487. Šiuo keliu Vasco da Gama nuplaukė i I. Kalkutos miestą (1498) ir grįžo į Portugaliją su brangiu kroviniu. Sekė gausios ekspedicijos, pačios valdžios remiamos, ir portugalų faktorijos įsikūrė keliuose I. pakraščiuose. Svarbiausia jų atrama tapo Goa, vakariniame Dekano pakrašty. Ją įsteigė garsusis Albukerka (1510), pirmas gubernatorius ir portugalų galybės I. kūrėjas. Iš nuo amžių įdiegtos neapykantos mahometonams jis žiauriai persekiojo juos, bet globojo indus: steigė jiems mokyklas, rinkosi juos valdininkais ir organizavo iš jų savo kariuomenę. Kolonistus sekė misionieriai jėzuitai (nuo 1542), ir krikščionybė ėmė plisti I. Garsiausias I. misionierių buvo šv. Pranciškus Ksaveras, kurio Goa esantieji palaikai yra šventenybė tiek krikščionims, tiek indams. Iš Albukerkos įkurtos kolonijos portugalai laikė prekybos monopolį Indijos vandenyne iki XVII a., kada juos nustelbė kiti europiečiai. Bet pačią Goa jie išlaikė iki šių dienų.

Portugalus sekė anglai ir olandai, su savomis kompanijomis skverbdamiesi į I. Olandijos kompanija, besivaržiusi su portugalais ir anglais, pasinešė toliau į rytus, į Indonezijos salas, ir čia davė pradžią savai didžiai imperijai, dabar nepriklausomai Indonezijos valstybei. I. pastoviai įsigalėjo anglų karalienės Elzbietos I 1600 įsteigta East India Company, pirmiausia įsitvirtinusi, portugalus nustelbdama, vakariniame pakraštyje, Surato mieste, ir vėliau iš portugalų gautame Bombėjuje. Rytiniame pakraštyje iš kelių atramos punktų XVII a. gale svarbiausiais centrais išaugo Kalkuta ir Madras. Stipriais anglų konkurentais nuo XVII a. galo pasidarė prancūzai su savo kompanija (įsteigta 1664), įsitvirtinę ypač dviejuose rytiniuose pakraščiuose — Pondichéry ir Chandernagor. Nuo XVII a. vidurio Europoje ir Amerikoje vykusios kovos tarp prancūzų ir anglų gyvai atsiliepė jų santykiuose ir Indijoje, kur tarpusavio mis grumtynėmis abeji stengėsi daugiau pasigrobti iš smunkančios Mogulo imperijos palikimo. Grobimo politikoje nuo pat pradžių pirmavo anglai, kurie jau 1615

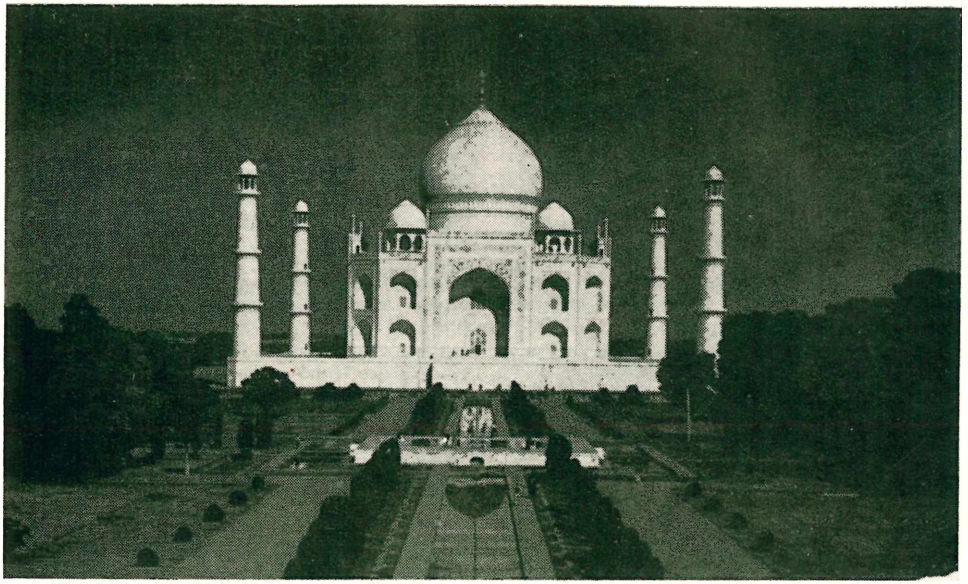

Tadž Mahal mauzoliejus Agroje, mogulų dinastijos architektūrinis perlas

nusiuntė pirmą ambasadorių prie Mogulo sultono ir sugebėjo vėliau gauti koncesijas. Įsigalėję pačiame dvare, kur jų ambasadorius nuo XVIII a. pradžios iškilo aukštu pareigūnu, o pats sultonas virto jo pensininku, jie galėjo politiškai skverbtis į I. Anglų pagrindinis atramos punktas I. nuo XVII a. pabaigos pasidarė Kalkuta, iš kurios jie užvaldė turtingą Bengalijos provinciją, gaudami tam sultono privilegiją (1765). Iš Bengalijos provincijos anglų kompanija, reformuota 1773 ir 1784 aktais, pagal kuriuos valdžia skyrė jai generalinį gubernatorių, pradėjo įvairių I. vietovių nukariavimą. Čia itin pasižymėjo pirmas valdžios paskirtas gubernatorius Warren Hastings, nukariavęs didelę šiaurinės I. dalį. Labiausiai anglams priešinosi vidurinės I. valstybių grupė, vad. Marato konfederacija, kuri tik 1817–19 buvo palaužta. Nuo to laiko britai pasidarė pirmaujančia jėga krašte. Jų konkurentai prancūzai buvo galutinai nusmelkti, ir iš jų didelių pretenzijų paliko vos 3 mažos vietovės (I. tapus nepriklausomai, prancūzai jas geruoju grąžino I.). Prisijungę vėliau Pandžabą (1845) ir Sindą (1848), anglai faktiškai ėmė valdyti visą I., sujungę ją pirmą kartą į vieną pastovų politinį vienetą.

B r i t i š k o j i I., gimusi iš Europos imperializmo ir buvusi grobimo objektu valdžios remiamai verslininkų kompanijai, gavo vis dėlto patirti ir tauresnių vakarietinės civilizacijos vaisių. Krašto vaizdas pasikeitė, kai anglai pravedė geležinkelius, pastatė tiltų, nutiesė kelių, prakasė didžiuosius kanalus. Su telegrafo ir telefono įvedimu anglai suorganizavo paštą, kuris apjungė milžinišką kraštą. Papročių švelninimo požiūriu anglai nusipelnė, 1829 panaikindami žiaurų satis paprotį, pagal kurį mirusio vyro žmona susidegindavo ant laužo, naujagimių mergaičių žudymą ir karo belaisvių vertimą vergais. Tačiau, siekdami pirmiausia imperialistinių ir savanaudiškų tikslų, jie nesirūpino iš esmės reformuoti krašto socialinės bei ūkinės struktūros ir nevilko masių iš jų tamsybės ir skurdo. Tiesą pasakius, anglai ir negalėjo su savomis reformomis pasiekti viso krašto, nes patys tiesiog valdė tik vad. ‚britiškąją I.'; žymi I. dalis paliko vietinių radžų valdžioje ir buvo viduj jų tvarkoma.

Reikšmingas indų tautiniam atgimimui epizodas buvo 1857–58 sukilimas, prasidėjęs Bengalijoje. Jis išsiplėtė visoje šiaurėje ir pirmaisiais mėnesiais rimtai grėsė anglams. Paties Delhi, kurį sukilėliai užėmė, sultonas prisidėjo prie sukilimo ir liko paskelbtas ‚Indostano imperatoriumi'. Metus su viršum užsitęsusios kovos baigėsi britų laimėjimu ir visišku jų įsigalėjimu. Sultonas Bahaduras Sahas, paskutinis mogulas, baigė gyvenimą ištremtas. Rytų I. kompanija buvo panaikinta. Vyriausybė ėmė valdyti kraštą tiesiog per įsteigtą I. ministeriją. Jos skiriamas vicekaralius užėmė generalinio gubernatoriaus postą ir valdė su ypatingu sutelktų anglų valdininkų kadru. Vietiniai indai tegalėjo užimti tik žemesniąsias vietas. Britiškoji I. atsidūrė visiškoje anglų valdžioje, ir vietiniai anglams

tebuvo paprasti valdiniai. Tačiau anglų įvestas švietimas, nors ir sporadiškas, pamažu augino indų inteligentų kartą, nesusijusią su valdančiais luomais ir kuria nors klase. Ne vienas jaunų inteligentų turėjo progos studijuoti Kembridže ar Oksforde ir grįžti namo su europinėmis laisvės idėjomis. Tuo būdu susikūrė indų tautinis sąjūdis, iš kurio kilo politinis sambūris Indų Tautinis Kongresas 1885, kuris, nesitenkindamas anglų siūlomomis reformomis, iškėlė autonomijos klausimą. Anglų vyriausybė, tenkindama iš dalies indų siekimus, 1909 reforma įsileido jų atstovus į centro ir provincijų tarybas. Prasidėjus I pas. karui, indai susilaikė kėlę reikalavimus ir veiksmingai dalyvavo kovose anglų eilėse. Bet po karo jie su dar didesne įtampa atgaivino tautinę kovą, kuriai faktiškai vadovavo Mahatma Gandhi (žr.). Remdamasis savo iš tradicinės indų filosofijos išaugusia pasaulėžiūra, Gandhi vedė kovą dviem keliais: nepuolimo ir neklausymo. Taip kovojant, pereita nuo autonomijos prie nepriklausomybės reikalavimo, iškelto pirmiausia II pas. karo metu. Po kelerių tampymosi bei derybų metų anglų darbiečių vyriausybė turėjo nusileisti, ir laisvoji I. buvo paskelbta 1947 VIII 15

Tačiau atsikūrė ne vieninga I., kaip to reikalavo indai patriotai: ji išėjo į laisvę su dviemis valstybėmis. I. suskaldė nuo viduramžių pradžios į ją įsiterpę mahometonai, kelis amžius išbuvę krašto viešpačiais. Mahometo tikėjimo pagrindu jie išugdė Indijoje atskirą mahometonišką tautą, greta sena pasaulėžiūra ir tikėjimu paremtos indų tautos. Mahometonai kreivai žiūrėjo į indų tautinį sąjūdį, nes gerai numanė, kad, būdami mažuma, laisvoje I. bus indų nustelbti. Jie 1906 taip pat įkūrė savo tautinį sambūrį Mahometonų Lygą, kurio priešakin stojo Ali Džina (Jinnah). Kai indai iškėlė nepriklausomybės klausimą, mahometonai pareikalavo atskiros valstybės tose srityse, kur jų yra dauguma. Jų reikalavimas turėjo būti patenkintas.

L a i s v o j i I., susidedanti iš dviejų valstybių, tikrosios I. (Bharat) ir mahometoniško Pakistano, tiesa, formaliai nenutraukė ryšių su D. Britanija. Jos abi savanoriškai paliko Commonwealth'o nariais. Didelė dėmė naujoje I. buvo indų ir mahometonų tarpusavio teroras, kur žuvo šimtai tūkstančių žmonių ir buvo sunaikinti milžiniški turtai. Siautėjančio teroro auka tapo ir Gandhi, indo fanatiko nužudytas. Mat, jam primesta I. padalijimo kaltė ir, netiesiog, indų persekiojimas iš mahometonų pusės. Be skaudžių teroro prisiminimų, I. ir Pakistano santykius šaldo ir neišspręstas Kašmiro klausimas.

Nepriklausomai I. savotiška problema buvo paskirų valstybių pertvarkymas. Faktiškai jų mažesnės buvo panaikintos, kai jos buvo sujungtos į vieną administracinį vienetą ar prijungtos prie provincijų. Tik didžiosios valstybės buvo paliktos, pavertus jas paskirais valstybiniais vienetais. Tuo būdu iš angliškų provincijų ir radžų valstybių sudaryti nauji vienetai — valstybės, kurių aukščiausi pareigūnai yra prezidento skiriami gubernatoriai. Radžoms palikti turtai, garbė, pridėtos pensijos, bet tik kai kurie palikti gubernatoriais jų naujai pertvarkytose valstybėse.

Naujoji I., vadovaujama europietiškai išmokslinto ministerio pirmininko Jawaharlal Nehru, žengia europeizacijos keliu (1950 priimtoji konstitucija). Užsienio politikoje ji balansuoja tarp dviejų pasaulinių galybių, nors, kaip jos laikysena Jungtinėse Tautose ir kitur rodo, ji daugiau linkusi prie Sovietų. Gal būt europietiško kolonializmo reminiscencija, o gal būt komunistinės Kinijos kaimynystė jai šią politiką diktuoja. Tuo tarpu Pakistano valstybė, kur kas mažesnė už I. ir dar perskelta į dvi dalis — į vakarinę, apimančią maždaug Indo baseiną, ir rytinę Bengaliją,—aiškiai laikosi Vakarų bloko ir yra Manilos pakto narys. 1956 ir Pakistanas priėmė demokratinio pobūdžio konstituciją.

A. V. Smith, The Oxford Student History of I. 1923; The Cambridge Shorter History of I. 1934; *S. G. Dunbar,* History of I. 1936; *H. G. Rawlinson,* I.: A Short Cultural History 1938; *W. H. Moreland* and *A. E. Chatterjee,* A Short History of I. 1944; *B. C. Majumdar, H. C. Raychaudhuri* and *D. Kalikendar,* Advanced History of I. 1946; *W. Wallbank,* I. 1946; *J. Nehru,* Discovery of I. 1946; *S. G. Dunbar,* I. and the Passing of Empire 1951; *A. Mellor,* I. since Partition 1951. *J. J.*

I. f i l o s o f i j a vystėsi nepriklausomai nuo vakarietinės filosofijos, bet savotiškai išplėtojo visas pagrindines filosofinio mąstymo galimybes. Skiriami joje trys periodai:

1. V e d ų p e r i o d a s (1500—500 pr. Kr.) prasideda įvairiais mitologiniais padavimais, surašytais Vedose, ypač seniausioje jų dalyje Rigvedoje (žr. I. literatūra). Kaip pagrindinė filosofinė problema iškyla žmogaus ir jo žodžio santykis su įvairiomis dieviškomis jėgomis. Iš pirminio pluralizmo gana anksti vystosi įsitikinimas, kad viso kosmo pagrinde yra viena Būtybė, kuriai padeda žmogiški herojai su dieviškomis savybėmis. Naujajame Vedų periode (1000–500 pr. Kr.) vyksta jau perėjimas iš mitologinės į teologinę mąstyseną. Ieškoma gilesnio pasaulio pagrindo (brahman) bei žmogaus prigimties (atman) supratimo ir jų santykių apibrėžimo. Brahman pradžioje laikomas ‚veikiančia išmintimi', ‚pasaulio siela', vėliau iškeliamas visos tikrovės principu, dievų ir pasaulio kūrėju. Atman pradžioje laikomas metafiziniu žmogaus prigimties pagrindu, nepriklausomu nuo brahman, vėliau — susilieja su juo. Brahman apsireiškiąs trimis pagrindiniais elementais: ugnimi, vande-

niu ir maistu, atman — trimis stoviais: budėjimu, sapnais bei giliu miegu ir šešiais veikimo būdais: dvasios galia ir penkiomis juslėmis. Nuo brahman ir atman santykių priklauso karma — pasaulio likimas ir dharma — žmogaus likimas, ypač ten, kur atman suprantama kaip individuali siela. Pasaulio likimas priklauso nuo dorinės žmogaus vertės: iš nedorumo būtinai seka įvairios nelaimės. Iš šios sampratos kyla dorinis aktyvizmas. Dualizmas, kuris yra tarp dvasios ir medžiagos, sielos ir kūno, reiškiasi visame kosme iki pat dievybės, todėl neaišku, ar pripažįstamas asmeninis Dievas ar beasmeninė pasaulio Priežastis. Šio laikotarpio filosofinis i. mąstymas ryškiausiai išplėtotas Upanišadose.

2. K l a s i k i n i s p e r i o d a s (500 pr. Kr. — 1000 po Kr.) — didžiųjų sistemų kūrimo laikotarpis. Įvairios filosofinės ir teologinės pažiūros formuojamos į sistemas. Iškyla bramanizmas su savo šešiomis ortodoksinėmis sistemomis: a. S a n k h j a (skaičiavimas, protinis svarstymas) sistema, kitaip ‚60 sąvokų sistema' — mistiškai dualistinė ateizmo sistema, kurioje kalbama apie būtį ir tapsmą, aktyvizmą ir pasyvizmą, dvasią ir medžiagą, kančią ir išganymą be Dievo. b. J o g a (sąjunga) sistema — dvasinės technikos sistema, atremta į sankhja dualizmą, bet teistiškai orientuota, mokanti, kaip dvasinių jėgų sutelkimu nugalima medžiaga, sueinama į mistinę vienybę su dievybe, įgyjama antžmogiško žinojimo ir antgamtinių jėgų. c. V a i š e š i k a (višeša ‚skirtybė') sistema — realistinis būties kategorijų mokslas. d. N j a j a (taisyklė) sistema yra atremta į kategorijų mokslą, jį papildanti ir atbaigianti logiškai ir psichologiškai, pridėdama prie kategorijų dar 16 mąstymo formų (ši sistema priklauso prie geriausiai sąvokomis formuluoto mąstymo visoje i. filosofijoje). e. M i m a m s a (nagrinėjimas) sistema yra praktinė teologija, atremta į šv. Vedų knygas. f. V e d a n t a (atbaigimas) sistema yra filosofinis Vedų mokslo gynimas nuo įvairių, ypač budistinių ‚erezijų'. Šią klasikinę i. filosofiją atbaigia Šankara (apie IX a. po Kr.?), suvesdamas į vienybę brahman ir atman ir drauge iškeldamas individualinio aš mistines galias.

Šalia šių šešių ortodoksinių sistemų, yra trys joms priešingos: a. B u d i z m a s, (žr.), išaugęs iš opozicijos senesnėms (ypač sankhja ir joga) sistemoms, turėjo didelės reikšmės tolimesnei indų mąstysenai, įvesdamas priežastingumo dėsnį ir pagilindamas pavidalo sąvoką. Jo abejingumas Dievo buvimo atžvilgiu dažnai virsta ateizmu. b. Č a r v a k o s mokslas, neliesdamas metafizinių klausimų, pripažįsta tik medžiaginę būtį, virsdamas teoretiniu bei praktiniu materializmu ir etiniu reliatyvizmu. c. D ž a i n i z m a s teigia metafizinį materializmą ir pripažįsta paslaptingą fluidą, teikiantį visoms būtybėms gyvybę ir lemiantį jų likimą. Tai lyg pirmųjų dviejų sistemų derinimas, priimant tiesos reliatyvumą.

3. N a u j i e j i l a i k a i (1000 po Kr.). Po šankaros, paskutinio didžiojo indų mąstytojo, jų filosofija sunyksta, virsdama tik komentarais ir šių komentarų aiškinimais. Šio laikotarpio i. filosofijai daro įtakos Višnaus bei Šivos teologija ir islamo filosofija, iš kurios pasisavinama daug idėjų. XIX a. į i. filosofiją iš vienos pusės pradeda skverbtis vakarietinė filosofija, iš antros — stengiamasi atnaujinti senoji i. mąstymo tradicija. Svarbiausieji šių srovių atstovai XIX a. buvo Vivekananda, vėliau R. Tagore, M. Gandhi, S. Radhakrishnan. Vokietijoj i. filosofija susidomėta romantizmo metu, ir jos skleidėjai čia buvo Fr. Schlegelis, Schellingas, Hegelis, Schopenhaueris. I. filosofijos įtakoje čia atsirado teosofija su visokiomis antroposofinėmis srovėmis. Pas mus indų minties atstovas buvo Vydūnas.

S. Radhakrishnan, Indian Philosophy ²1931; *S. N. Dasgupta,* A History of Indian Philosophy ²1932; *S. Radhakrishnan and J. H. Murirhead,* Contemporary Indian Philosophy 1936; *H. v. Glasenapp,* Entwicklungsstufen des indischen Denkens 1940; ('') Die Philosophie der Inder 1949; *W. Ruben,* Die Philosophie der Upanischaden 1947; *Vydūno* vert. Bhagavad-Gita 1947; *E. Frauwallner,* Geschichte der indischen Philosophie 1953. *A.Blt.*

I. l i t e r a t ū r a yra labai sena ir įvairi. Turinio, kalbų ir senumo atžvilgiu ją galima skirstyti į tris stambius periodus: 1. religinė i. literatūra vedų (senojo sanskrito) kalba; 2. klasikinė i. literatūra, kurioje vyrauja klasikinė sanskrito kalba; 3. naujoji i. literatūra, įvairi turiniu ir forma, kuri reiškiasi bent šešiolika kalbų.

I. I. l i t e r a t ū r o s v e d i š k a s i s l a i k o t a r p i s (3000?—500 pr. Kr.) pasižymi beveik išimtinai religine anonimiška kūryba. Šiam laikotarpiui atstovauja keturios Vedos su priedais (Bramanomis, Aranijakomis ir Upanišadomis), sudarančios š r u t i (dieviškąjį apreiškimą), ir Upavedos, Vedangos ir Sutros, kurios sudaro s m r i t i (žmogiškąjį patyrimą).

V e d o s (nuo vid ‚pažinti') yra išminties giesmių rinkiniai, per šimtmečius sukurti ateivių iš vakarų arba vietinių Vakarų Indijos dainių, senojo sanskrito (vedų) kalba, gilioje senovėje. Tos giesmės tūkstančius metų buvo bramanų skrupulingai perduodamos iš lūpų į lūpas ir tik, palyginti, nesenai surašytos į knygas ir XIX a. pradėtos versti į Europos kalbas. Tikintieji indai Vedas laiko dievų apreikštu, amžinu išminties šaltiniu. Vedų yra keturios: Rigveda, Jadžurveda, Sāmaveda ir Atarvaveda. R i g v e d a (r i k s ‚eilės') — eiliuotų himnų rinkinys — yra seniausia

ir svarbiausia. Ją sudaro į 10 mandalų (dalių, knygų) paskirstytos 1028 giesmės, skirtos pagerbti seniesiems indo-ariškiems dievams, ypač Indrai ir Agni. Jadžurveda (jajus ‚garbinimas') yra giesmių rinkinys, su religinių apeigų reikšmės paaiškinimais proza. Šių giesmių tik dalis yra originalios, kitos — paimtos iš Rigvedos. Sāmaveda (sāman ‚permaldavimas'; o gal iš sāma ‚meliodija' arba iš Soma ‚šventasis augalas, augmenijos dievas') yra aukų atnašavimo ritualui skirtų giedoti pritaikytų himnų rinkinys. Tik 78 giesmės iš 1549 yra originalios, kitos — perdirbtos ištraukos iš Rigvedos devintosios mandalos. Atarvaveda (Atharvan ‚ugnies dievui pasišventęs kunigas') yra skirta eiliniams tikintiesiems. Ją sudaro į 20 mandalų surašytų 730 giesmių, inkantacijų ir kerėjimo formulių, skirtų apsiginti nuo piktų dvasių, ligų bei kitų negerovių, o taip pat užsitikrinti ilgą gyvenimą ir sėkmę. Vedų kalba natūrali, žodinga, įvairi formomis. Ritmas tobulas, apdainuojamieji vaizdai didingi, nežinomųjų autorių įkvėpimas tikras, nuoširdus.

Brāmanos (Brāhmaṇas, nuo Brahman ‚kunigas') yra kunigams skirti religinių apeigų vadovai. Kiekvienai vedai atitinka po vieną ir daugiau brāmanų. Jos yra žinių lobynas kalbininkams ir istorikams, bet iš visos vediškos kūrybos jos mažiausia įdomios literatūriniu atžvilgiu.

Āranijakos (Āranjakas ‚miškų knygos') yra nurodymai kaip turi atlikinėti religines apeigas miškuose gyveną atsiskyrėliai, askezės mistiškosios reikšmės aiškinimas ir įvairūs teosofiniai apmąstymai.

Upanišados (Upanišads ‚paslapčių mokslas') yra pastangos paaiškinti ir filosofiškai pagrįsti vedas. Jose daugiausia kalbama apie žmogaus bei dievybės prigimtį ir apie visatos sukūrimą. Žmogaus (ir bet kurio kito gyvo organizmo) siela (ātman) esanti visatos sielos (Ātman, Brahman) dalis, kuri po eilės įsikūnijimų vėl įsiliejanti į visatą. Upanišados yra plati religiškai-filosofinės literatūros rūšis, kurios priskaitoma apie pustrečio šimto veikalų. Seniausios upanišados sukurtos bent 800 pr. Kr. Upanišadų proza sklandi, artėjanti į klasišką sanskritą. Jas rašė ne vien kunigai: jų autorių tarpe yra buvę pasauliečių-filosofų bei karalių. Vokietiją, truputį vėliau Angliją, upanišados pasiekė XIX a. pradžioje ir turėjo didelės įtakos Vakarų galvosenai. Jos stipriai paveikė brolių Schlegelių, Schopenhauerio, Carlyle, Coleridge, Shelley, Wordswortho, Thoreau, Emersono ir daugelio kt. kūrybą. Ir šiandien upanišadų įtaka Vakarų pasaulio literatūroje dar nėra užgesusi.

‚Žmogiškosios kilmės' vedų priedai (smriti) yra keturios upa-vedos (žemesniosios vedos), skirtos medicinai, muzikai, karybai bei technikai, ir šešios vedāngos (vedų galūnės), skirtos fonetikai, gramatikai, eiliavimui, etimologijai, astronomijai ir ritualui. Ritualinė vedangų grupė, arba Kalpa (‚ritualas'), dėl savo epigraminio stiliaus vadinama sūtromis (sūtra ‚siūlas, ilga aforizmų grandinė'). Kalpasūtros sukurtos 500–100 pr. Kr. Jose labai trumpais aforizmais dėstomos bramanizmo religinės apeigos, aukurų įrengimas, žmonių papročiai, teisės ir pareigos. Jų kalba —klasikinis sanskritas (jos paminėtos čia tik dėl jų glaudaus ryšio su kitomis vedangomis). Vėliau sūtros buvo užrašytos ir jų yra išlikę apie 30 knygų. Dailiosios literatūros požiūriu jų vertė nedidelė.

II Klasikinis i. literatūros laikotarpis (500? pr. Kr. — 1800 po Kr.) pasižymi klasikinės sanskrito kalbos vyravimu. Vedų kalba pamažu keitėsi mažiau sudėtingos struktūros linkme. VII–II a. pr. Kr. ji buvo sunormuota ir pavadinta sanskritu (saṁskṛta ‚dirbtinis, išbaigtas, tobulas'). Palaipsniui sanskritas tapo dvasininkų, šviesuomenės ir rašto kalba. Be jau paminėtų Kalpasūtrų, seniausi mus pasiekę klasikine sanskrito kalba literatūriniai kūriniai yra didžiosios indų epinės poemos, Rāmājana bei Mahabhārata, Purānos ir dalis budistų religinių raštų. Šie kūriniai sudaro jungtį tarp vedų ir Indijos viduramžių realizmo, kuris pasireiškė kāvja, lyrika, drama, pasakomis ir kt. žanrais.

Rāmājana (‚Rāmos nuotykiai') galutinai buvo baigta redaguoti tik III a. po Kr. Jos pagrindiniu autoriumi laikomas Vālmiki, kurio gyvenimo ir kūrybos laikotarpis nėra tiksliai žinomas. Kai kurie indų istorikai nukelia Rāmājanos kilmę net į ketvirtąjį tūkstantmetį pr. Kr. Rāmājanos septyniose dalyse (Kāndas), viso 96.000 eilučių, vaizduojamas karžygio Rāmos (kuriame buvo įsikūnijęs dievas Višnus) gyvenimas. Poemoje ryškiai atsispindi senoji Indija, dvelkianti išmintimi, kuriai nėra žmogaus širdies gelmėse paslapčių. Poemos stilius paprastas, kuklus, kartu kilnus ir vaizdingas. Nuostabiai gražiai ir nuotaikingai perteikti gamtos kitimai pagal metų laikus. Rāmājana buvo išversta į daugelį I. bei kaimyninių kraštų kalbų. Ji giliai paveikė indų gyvenimą ir kūrybą.

Mahābhārata (‚Bhārata šeimos istorija') yra ilgiausia pasaulyje poema, susidedanti iš 220.000 šešiolikaskiemenių eilučių, paskirstyta į 18 dalių (parvanų), beveik aštuonis kartus ilgesnė už Odisėją ir Ilijadą paimtas kartu. Vienu iš svarbiausių Mahābhāratos autorių yra laikomas Krišnadvaipājana, pramintas Vjāsa. Poemos tema — dviejų giminingų šeimų (Pāndava ir Kauzava) kova dėl sosto. Pagrindinė poemos dalis sukurta, indų istorikų nuomone, apie 3100 pr. Kr., vėliau už Rāmājaną. Mahābhārata buvo daug kartų tai-

soma ir papildoma. Galutinai jos redakcija nusistovėjo tik IV a. po Kr. Mahābhāratos kalba paprasta, bet stipri, įspūdinga. Yra didžiai patetiškų pasažų, kurie tačiau maišosi su brutaliomis scenomis; yra apdainuotų tikrų istorinių įvykių, tarp kurių tačiau nemaža fantastiškų lakios vaizduotės sukurtų nesąmonių. Greta pagrindinės temos daug vietos skirta religiniams, teisiniams ir etiniams klausimams. Mahābhārata, kaip ir Rāmājana, stipriai veikė ir dar tebeveikia dvasinį indų gyvenimą. Nors abiejų poemų turinys pasaulietiškas, tačiau induizmo išpažinėjų jos yra laikomos šventomis: už jų skaitymą visos nuodėmės esančios atleidžiamos.

P u r ā n o s (‚senienos') yra senų padavimų rinkiniai apie pasaulio sukūrimą, dievų žygius, didvyrių bei asketų gyvenimą, žmonių santykius ir pn. Purānos, kurių yra aštuoniolika (iš viso apie 400.000 epinių kupletų), buvo renkamos vedų laikais ir vėliau papildomos. Jų pagrindiniu autoriumi minimas Vjāsa, tačiau, dėl stokos duomenų, jas tenka laikyti anonimine kūryba. Purānos buvo surinktos ir sutvarkytos IV–VI a. po Kr. ir tapo induizmo (žr.) šventraščiu. Purānų religinė sistema yra panteistiškai-politeistinė. Savo forma ir stiliumi jos primena Mahābhāratą. Purānas papildo toksai pat skaičius pagalbinių U p a p u r ā n ų ir T a n t r ų (tantra ‚metmenys; ritualas'); pastarosiose kalbama apie induizmo ritualą ir magiką.

K ā v j a (‚poezijos kūrinys') senovėje reiškė bet kurį dailiosios literatūros veikalą. Vėliau kāvja sąvoka buvo susiaurinta ir daugiausia taikoma neilgoms epiškoms poemoms. Be Vālmikio, kuriam priskiriama kāvja literatūriniam žanrui davusi pradžią Rāmājana, vienu seniausių kāvja autorių yra Asvaghoša (I–II a.), parašęs ilgai buvusias populiarias budistiškas poemas Saundarananda ir Buddhacarita. Po keleto nekūrybingų šimtmečių iškilo vienas didžiausių indų literatūros kūrėjų Kālidāsa (IV–V a.?), autorius kāvja tipo poemų Raghuvamsa (‚Raghu dinastija') ir Kumāra sambhava (‚karo dievo gimimas'). Pastarojoj apdainuojamos dievo Šivos vestuvės su Pārnatī. Šių didingų vestuvių proga nuostabiai jautriai ir vaizdžiai apdainuojamas pavasaris Himalajų kalnuose. Kālidāsos kūryba nuolatos buvo pamėgdžiojama, bet niekad jam neprilygta. Iš didelio skaičiaus vėlesnių kāvja autorių ypatingai minėtini Bharavi (VI a.), Bhatti (VII a.), Māgha (IX a.), Ksemendra (XI a.), Sriharša (XII a.), Krišnananda iš Pūri (XIII a.), Vedāntadesika (1268–1369), Sukumārakavi (XV a.), poetė ir karalienė Ramabhadrāmbā (XVII a.).

L y r i k a klasikinėje i. literatūroje negausi. Jos didelė dalis sukurta prakritu ir kt. liaudies kalbomis, tačiau sanskritas ir šiame žanre vyrauja. Kālidāsos (IV–V a.?) genijui priklauso šedevrai Meghadūta (‚Debesis - pasiuntinys') ir Ritusamhara (‚Metų laikų ciklas'). Autoriaus jausmų švelnumas, pastabumas, gilus žmogaus širdies supratimas, I. gamtos meilė, stiliaus santūrumas ir kartu didingumas užtikrino šiems kūriniams nemirtingumą. Kālidāsos įtaka i. poetams yra buvusi milžiniška. Ji yra prasiveržusi ir už Indijos ribų (pvz. Schillerio Maria Stuart parašyta pagal Kālidāsos Meghadūtą). Iš kitų įžymių klasikinės i. lyrikos kūrėjų ypač minėtini Bhartrihari (VII a.), Amaru (VII a. ?), Bilhana (XI a.), Džajadeva (XII–XIII a.); pastarojo lyrinė poema operos forma Gitagovinda (‚Karvių bandos giesmė'), kur apdainuojama dievaičio Krišnos ir karvių melžėjos Rādžos meilė, dar ir šiandien nėra nustojusi populiarumo.

Greta pasaulietiškosios, daugiau ar mažiau erotiškos lyrikos, įvairių religijų indų poetai yra sukūrę daug nuoširdžios ir gražios religinės lyrikos, sanskrito ir kitomis indų kalbomis.

D r a m a, po epo, yra svarbiausias i. literatūrinis žanras. I. drama turėjo tikslą taisyti žiūrovų nuotaiką, todėl ji pasižymi optimizmu ir turi daug komiško elemento. Temoms trūksta įvairumo: dievų ar žemiškųjų valdovų pagerbimas, meilė ir heroizmas yra vienintelės sritys, kurių ribose vystėsi i. teatro kūryba.

Asvaghoša (I–II a. ?) ir Bhāsa (III a.?) yra vieni iš indų dramos pradininkų. Tolesnį indų dramos tobulėjimą daugiausia lėmė Kālidāsa (IV–V a. ?) ir Bhavabhūti (VII–VIII a.). Kālidāsa yra trijų išlikusių dramų autorius: Mālavikāgnimitra (‚Malaviko ir Agni meilė'), Vikramorvasija (‚Drąsos laimėta Urvasi') ir Sākuntala; pastarosios tema — karaliaus Dušijantos meilė atsiskyrėlio dukrai, Sakuntalai. Sākuntala yra indų literatūros pažiba, iš kurios Goethe pasiskolino įvadą savo Faustui (Vorspiel auf dem Theater). Bhavabhuti yra autorius dramų Uttararāmacarita (‚Rāmos vėlesnieji nuotykiai'), Mahāviraccarta (‚Didžiojo karžygio nuotykiai') ir Mālatīmādhava (‚Mālatī ir Mādhava'). Tuo metu kai santūraus esteto Kālidāsos kūryba yra švelni, lyriška, stilius lengvas ir grakštus, Bhavabhūti dramos pasižymi didingumu bei realizmu, su gana žymia tragizmo priemaiša; jo stilius sunkokas, bet preciziškas ir stiprus. Iš didelio skaičiaus kitų i. dramos kūrėjų ypač minėtini karalius Sūdraka (IV a. ?), karalius Harša (606–647), Rādžasekhara (IX–X a.), Krišnimisra (XI—XII a.), Ramacandra (XII a.), Džajadeva (XIII a.), Ramahardra Diksita (XVI a.).

Karalių dvaruose ugdoma i. drama palaipsniui tolo nuo gyvenimo, jos kalba tapo dirbtinė iki nesuprantamumo. Maho-

Princo galva (fragmentas iš Adžantos freskų)

metoniškieji valdovai i. dramai nerodė palankumo dėl joje vyravusių induistinių nuotaikų. Anglams užėmus kraštą, i. drama dar labiau susmuko.

Pasakos yra dar vienas mėgiamas i. literatūrinis žanras. Jos plito ir už Indijos ribų. Pasakų iš gyvulių gyvenimo rinkiniai Pancatantra (‚Penki skyriai') ir Hitopadesa (‚Naudingi patarimai') beveik ištisai buvo pakartoti Esopo, La Fontaine'o ir brolių Grimmų. Turtingiausias išlikęs indų pasakų šaltinis yra bramano Somadevos (XII a.) pasakų chrestomatija Kathāsaritsāgara (‚Pasakojimų jūra'). Iš čia yra sėmęsi medžiagos Arabų naktys (Tūkstantis ir viena naktis) ir net Shakespeare yra pasiskolinęs geraširdžio princo ir sakalo epizodą savo Venecijos pirkliui.

III. Naujoji i. literatūra dar labai jauna. Sanskrito ir kai kuriomis kitomis indų k. (prakrito, tamilo, marathi, malajalam...) viduramžiais išbujojusios literatūros ilgainiui sunyko, netekus galios jas globojusiems Indijos karaliams ir didikams. Po kelių šimtmečių skurdaus vegetavimo, i. raštija pradėjo atsigauti tik XIX a. pabaigoje. Šį atgimimą paskatino Vakarų kultūros pažinimas ir staiga suliepsnojęs indų pasiryžimas atgauti prarastąją nepriklausomybę. Naujoji i. literatūra klesti įvairiomis kryptimis: vieni verčia ir pamėgžioja senovės religinius raštus ir senąjį epą, kiti iš senųjų kūrinių semiasi idėjų jas perteikdami naujomis formomis, dar kiti visai atsisako senovės ir seka įvairias vakarietiškas literatūrines sroves, pagaliau talentingiausieji Rytų–Vakarų sinteze grindžia moderniškus kūrinius, kurie yra artimi indų širdžiai ir įdomūs kiekvienam kultūringam žmogui.

Naujojoje i. literatūroje anaiptol nebevyrauja sanskrito k., kaip yra vyravusi senovėje. Ji tebėra stipriai remiama panditų luomo, tačiau, diduomenės vaidmeniui silpnėjant, jos ateitis neatrodo daug žadanti. Dabartinių sanskritistų dauguma renka ir aiškina senuosius sanskrito tekstus. Naujų originalių sanskrito k. raštų negausu, ypač dailiojoje literatūroje. Iš kelių dešimčių talentingiausių naujosios sanskrito literatūros atstovų ypač minėtini C. Venkataramanayya, dramaturgas Y. Mahalinga Shastri, rašytojai ir poetai Narayana Shastri, Mudumbai Venkatarama Narasinhacharya, V. Raghavan, Pandit Ramavatara Sarma, Mahesacandra Tarkacudamani, Ayodhya ir kt.

Stipriau reiškiasi naujoji i. literatūra bengali, gudžarati, kannada, tamil ir keliolika kitų Indijos kalbų.

Bengali kalba naujosios literatūros pionieriumi buvo Michael Madhusudan Datta. XX a. bengali literatūroje iškilo kiti du dvasios milžinai: Bankim Chandra Chatterji (žr. čaterdži) ir Rabindranath Tagore (Thākur). Pirmasis — dailiosios prozos meistras (šedevrai Krishna Charita, Bande Mātaram), taip pat didelės išminties politikas, sociologas ir filosofas; antrasis — amžinos jaunystės poetas, kurio kūryba yra neišsemiamas džiaugsmo, paguodos ir įkvėpimo šaltinis. Vienas geriausių Tagorės veikalų yra Naivedja — meilės himnai Dievui ir Tėvynei. Nobelio premija jam buvo paskirta už mistiškų poemų rinkinį Gitāndžali. Jo kūrybą sudaro didelis skaičius ypatingos vertės poezijos ir prozos veikalų (žr. Tagore). Iš dabartinių bengali literatūros atstovų ypač minėtini Satyendranath Datta, Saratchandra Chattopadhyay, Kazi Nazrul Islam, Premendra Mitra, Bishnu De, Tarasankar Bandyopadhaya, Furukh Ahmad.

Gudžarati kalba naujojoje literatūroje vyrauja trys vardai: Kavi Nanalal, Kanaiyalal Munshi ir Mahatma Gandhi. Kavi Nanalal (spv. Prem Bhakti) yra idealistas-romantikas, genialus poetas ir dramaturgas. Kanaiyalal Munshi — audringas, stiprus mintimi ir forma rašytojas, autorius daugelio istorinių bei socialinių romanų, dramų, novelių ir studijų. Jo kūryba alsuoja gyvenimo džiaugsmu, kuriame jis mato žmogaus gyvenimo tikslą. Šedevras — socialinis romanas Verni-vasulat. Mahatma Gandhi — visame pasaulyje žinomas moralistas, tiesos ir antiprievartos apaštalas, kurio dvasinė jėga iš pagrindų sujudino Indiją. Jo autobiografi-

ja yra tapusi naująja indų biblija. Iš gana didelio būrio kitų gudžarati literatūros atstovų ypač minėtini poetai Narasinharao, Khabardar, Balwantrai Thakore, rašytojai Gowaradhanram, Manilal, Sir Ramanbhai, Ramnarayan Pathak, Gaurishankar Joshi (Dhumaketu), Ramanlal Desai ir talentinga stilistė Lilavati Munshi.

K a n n a d a kalba naujosios literatūros viršūnėje yra genialus poetas D. R. Bendre, laikomas šių dienų Kālidāsa. Įdomi simbolika, žavingi vaizdai, minties lakumas, užburiantis eiliavimo muzikalumas kiekvieną jo kūrinį daro neprilygstamu šedevru. Iš kitų pabrėžtini B. M. Srikantia, D. V. Gundappa, Masti, Govind Pai, R. V. Jagirdar, Karanth, T. P. Kailasam, Mugali, K. V. Puttappa, Rajaratnam.

T a m i l (dravidų kilmės) kalba turi seną ir garbingą literatūrinę praeitį. Tamilo literatūra buvo prigesusi kartu su i. literatūra kitomis kalbomis ir atgijo tik šiame šimtmetyje. Garbingiausiu naujosios tamilo literatūros atstovu tenka laikyti genialų poetą, rašytoją ir vertėją Subramania Bharathi. Laisvės troškimu ir kerštu prispaudėjams alsuojanti jo kūryba turėjo milžiniškos įtakos indų kovai už nepriklausomybę. Panchali Sapatham yra vienas jo šedevrų. Poetas Shri Ramalingam — Gandhi idėjų skelbėjas — taip pat tamiliečių laikomas tautos didvyriu ir pranašu; Madhava Kamalam yra vienas geriausių jo kūrinių. Iš nemažo skaičiaus kitų naujosios tamilo literatūros atstovų minėtini poetas Shri Yogi Shuddanandha Bharathi, rašytojai Shri P. Sambanda Mudaliar, Vadavur Duraisami Iyengar, Madhaviah, F. G. Natesa Iyer, Rajam Iyer, Rangaraju, rašytoja V. M. Kothanayagi Ammal.

Be jau paminėtųjų sanskrito, bengali, gudžarati, kannada ir tamilo kalbų, naujoji i. literatūra gana stipriai reiškiasi dar assamo, hindi, maithili, malajalam, marathi, orija, pandžabi, sindhi, telugu ir urdu kalbomis. Pagaliau, yra indų, kurie rašo, ar bent yra rašę, anglų k. Pastarųjų tarpe yra keli indų tautos didieji vyrai: Sri Aurobindo, Pandit Jawaharlal Nehru, Sir S. Radhakrishnan, Rabindranath Tagore.

A. A. Macdonell, India's Past 1927; *A. B. Keith,* A History of Sanskrit Literature 1928; *H. H. Gowen,* A History of Indian Literature 1931; *G. T. Garratt,* The Legacy of India 1937; *L. S. S. O'Malley,* Modern India and the West 1941; *B. Kumarappa,* The Indian Literatures of Today 1947; *S. Wadia* (red.), The Indian Literatures, 16 tt., nuo 1941; *J. C. Ghose,* Bengali Literature 1948; *V. Varadachari,* A History of the Samkrta Literature 1952. *G.Ž.-V.*

I. m e n a s vienas seniausių pasaulyje, nes pirmosios jo apraiškos siekia IV tūkstantmetį prieš Kristų. Per ilgą istoriją jam teko patirti įvairių užkariautojų ir kaimyninių kraštų įtakų. Tačiau po kiek laiko

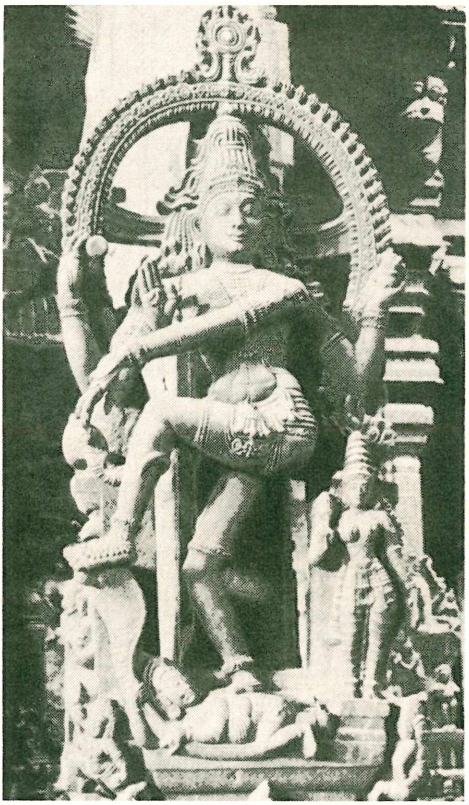

Šiva (iš Maduros šventyklos XVII a.)

jos tapdavo perdirbtos pagal tuos religinius įsitikinimus, kurie buvo susidarę ar vėliau iškildavo pačioje Indijoje. Todėl jos menas pirmiausia yra religinis. Jame ryškiau atsiskleidžia iš Vedų išriedėjęs panteistinis bramanizmas ir kontempliatyvinis budizmas; bet Indijos gaivalinga ir turtinga gamta, paslapčių ir fantazijos kupinos liaudinės tradicijos, glaudžiai susijusios su primityviu totemizmu bei animizmu, tiek minėtoms religinėms koncepcijoms, tiek pačiam menui yra įspaudusios būdingus bruožus. Kadangi budizmas yra išplitęs dar už Indijos plotų, tai ten jis yra nunešęs ir i. meno įtakos.

Pačioje pradžioje budizmas yra buvęs priešingas meninei savo religinių koncepcijų ir įvaizdžių išraiškai. Šiuo atžvilgiu jo nusistatymas pakito, kai jis tapo oficialia religija (nuo III a. pr. Kr.). Greta statulėlių, vaizduojančių Budą, atsirado atvaizdai jo uoliųjų pasekėjų, kurių relikvijoms saugoti buvo statomi piramidiniai pastatai, stūpos. Jų vartai ir fasadai vis dažniau buvo imami puošti primityviais reljefais. Per Iraną ir Afganistaną atėjusi grai-

kų meno įtaka (I a. pr. Kr.) budistinei skulptūrai atnešė formų racionalumo, preciziškumo ir drauge žmogiško grakštumo. Su Guptos dinastijos įsigalėjimu (320 po Kr.) i. menas ima klestėti ir poguptiniais laikais pasiekia savo pirmąją viršūnę: asimiliuojamos svetimos įtakos, budistinės šventovės vis labiau tobulinamos, jų fasadai puošiami skulptūriniais ansambliais, o jų plačiuose rūsiuose atsiranda tapybos (Adžantos šventovėje Ceilone, VI amž.). Skulptūros kūriniai įgauna paprastumo: nors juose išlieka tam tikras hermetiškumas, tačiau taip pat įsigali natūrali kūno padėtis ir net gracija, nes jie kuriami nusižiūrėjus į žmogaus kūno anatomiją. Atrodo, kad skulptoriai yra veikiami ir bramanizmo, kurio niekada nebuvo pasisekę budizmui nustelbti ir kuris šitoj epochoj pradeda atgyti, prisiimdamas Mahabharatos ir Ramajanos epų legendas.

Su VII a. prasideda klasikinė i. meno epocha, kuri trunka apie du su puse amžių. Tada, greta budistinės inspiracijos meno, vis labiau ima įsigalėti bramaniškojo įkvėpimo kūriniai. Juose vaizduojami ne tik vyriausieji dievaičiai įvairiose inkarnacijose, bet taip pat eilė kitų mitologinių dievybių, dvasių ir demonų, paimtų tiek iš Vedų tradicijų, tiek iš epinės literatūros. Greta budistinių ramių pozų, skulptūroj išsivysto įvairus judesys (Eloroj, VII–VIII a.). Tada taip pat ištobulėja tapyba, kuri neretai atskleidžia aristokratinę rafinuotą civilizaciją. Kaip tik šitoj epochoj i. menas stipriai veikia Ceiloną ir Javą.

XI a. prasideda trečioji didelė epocha, kurią iš dalies užbaigia XVIII a. Tada budistinis menas jau pasirodo sustingęs ir lyg grįžta į poguptinį laikotarpį. Tuo tarpu bramaniškasis menas klesti. Statomos didžiulės šventovės su piramidiniais bokštais (Nakesvava, Puri, Bhunanesvara — šiaurinėj Indijoj), išpuoštos daugybe reljefų ir statulų. Aišku, jų meninė vertė nelygi — vienur pasitaiko hermetiškumo, kitur nueinama iki manierizmo ir smulkmeniškumo. Bet, apskritai, tie skulptūriniai ansambliai, impozantiškos architektūros organiškai valdomi, atskleidžia kūrėjų turtingą fantaziją ir žiūrovui daro beveik pasakišką įspūdį. Tais skulptūriniais ansambliais išpuošti šventovių fasadai ir angos pietinėje Indijoje. Šioje epochoje skulptūros kūriniai atliekami ne tik uoliniame akmeny, bet ir žalvaryje. Išsivysčiusi

Krišna, Višnaus inkarnacija, su savo mylimąja Radža (fragmentas iš Pahari mokyklos miniatūros š. Indijoje XVIII a.)

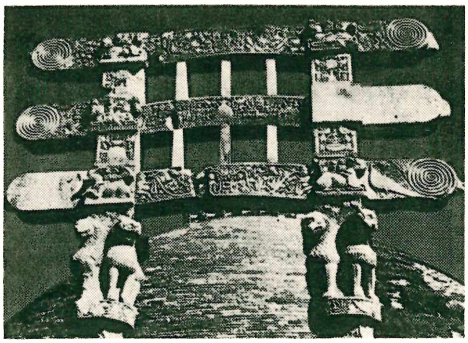

Sančio stūpa (pietiniai vartai)

tapyba natūraliai vaizduoja mitologines temas, kuriose taip pat įpinami liaudiniai siužetai. Taikomajame ir smulkiajame mene, kur vartojami taurieji metalai, brangūs mineralai, dramblio kaulas, emalė, oda, i. menininkai yra sukūrę nuostabių kūrinėlių, išpuoštų turtinga ornamentika.

Vidurinių amžių epochos i. menas stipriai veikia Indokinijos vad. khmerų menininkus, kurie sukuria šventoves galingo originalumo. Bet tuo laiku ir pačiame i. mene pasirodo svetimos įtakos. Nuo XVI a. š. v. Indijoje mogulų dinastija išvysto islamiškos koncepcijos meną, o nuo XVII a. likusioje didžiojoje Indijos dalyje, pradeda reikštis Vakarų Europos įtaka, bet galutinis Anglijos įsiviešpatavimas visoje Indijoje meno plėtotę sustingdė. Dabartyje i. meno atgaivinimo, atsiremiančio į senąsias tradicijas, imasi Abanindranath Tagore, Nandalal Bose, Jamini Roy.

V. A. Smith, A History of Fine Arts in India and Ceylon ²1930; *St. Kramrisch,* Indian Sculpture 1933; ('') The Art of India 1954 (prc. 1955); *Sir John Marshall,* Mojenho-Daro and the Indus Civilisation, 3 tt., 1931; *I. Stchoukine,* La peinture indienne 1929; *St. Piggot,* Prehistoric India 1950; *Sir Leigh Ashton,* The Art of India and Pakistan 1950; *B. Gray,* Indian Miniatures 1951; *G. Yazdani* (su kitais), Ajanta, 5 tt., 1931–53; *B. Rowland,* The Art and Architecture of India 1953; *P. R. Ramachandra Rao,* Modern Indian Painting 1953.

J. Gr.

I. architektūra savo poveikiu ir formų turtingumu Azijoje užima centrinę vietą. Jos įtaka siekia Indonezijos salas, Kiniją, Korėją ir net Japoniją. Galimas dalykas, kad ir Vakarų architektūros kai kurios formos (pirmųjų krikščionių bažnyčių planas, pasagos formos angos su jų įrėminimo ir dekoravimo būdais ir kt.) buvo pasisavintos iš Indijos. Iš antros pusės, graikų meno įtaka buvo taip pat nunešta į I. Vėliau esminės įtakos I. pastatų stiliui turėjo islamo architektūra. Priešingai, vėlesni I. valdovai britai savo statiniuose nerodė jokio respekto tradicinei krašto ar-

chitektūrai, ir todėl jų kolonialinės architektūros pavyzdžiai liko svetimi indų dvasiai. Dabarties indų ir europiečių architektų, ruošiančių projektus Indijai, pastangos sukauptos išlaikyti I. regionalinės architektūros charakterį, nors pastatų forma būtų visiškai moderniška (pvz. Pandžabo valstybės naujosios sostinės Čandigarhos plana s ar JAV ambasados rūmų Delhio miesto projektas.

I. architektūrą lėmė trys pagrindinės krašto religijos, sudarydamos savitus stilius, kurių iškilimo laikotarpiai ir įtakos sferos tarpusavyje susipina.

Budizmo stilius labiausiai reiškėsi Indijos šiaurėje ir Ceilone 250 pr. Kr. — 750 po Kr. laikotarpyje. Trejopi statiniai būdinga šiam stiliui: a. stūpos — savotiški aptverti piliakalniai. Ypačiai garsi Bhopalo valstybėje Sančio stūpa (150 po Kr.) su būdingais vartais (žr. taip pat LE III, 313), papuoštais akmenyje iškaltu ornamentu, atkartojančiu medžiui būdingą vartų konstrukciją. b. Čaitijos — uolose iškaltos milžiniškos šventyklos, kurios dažnai turėjo masyviomis kolonomis atskirtus šoninius praėjimus ir savo planu bei forma primena romanų stiliaus bažnyčias šiai grupei atstovaujanti Karlio (prie Bombėjaus) šventykla yra būdinga savo lubų skliautu, iškaltoje uoloje pamėgdžiojančiu medžių rąstus. Šventyklą apšviečia milžiniška pasagos formos anga, drauge su įeiga apjungta puošniu ornamentu. c. Viharos — budistų vienuolynai, apjungę kelis pastatus su centrinėje vietoje pastatyta šventykla.

Džainizmo stilius gyviausiai reiškėsi 1000–1300 po Kr. laikotarpyje, bet vėlesnės jo atmainos buvo paplitę po visą I. Džainistinėms šventykloms buvo būdinga, kad jos turėjo įėjimo kiemus (ar specialiai išplėstas patalpas prieš įėjimą) ir kryžiaus formos planą, pridengtą užlaidinio skliauto, užleidžiant pagal perimetrą kiekvieną horizontalią plytų eilę iki perdengiamas visas plotas. Tuo būdu virš šventyklos susidarydavo bokštas (šikhara, arba vimana), kuriam buvo suteikiamos įvairios formos (piramidės, meliono, svogūno). Ypatingas dėmesys buvo skiriamas pastato padėtį ir išvaizdą suderinti su gamtovaizdžiu. Viena iš puošniausių yra Dilivaros šventykla ties Abu (1032), pastatyta iš balto marmuro granito uolų aplinkoje. Tobuliausiu šio stiliaus paminklu laikoma Ranpuro šventykla netoli Sadario (1439).

Bramanizmo, arba induizmo stilius reiškėsi įvairiais laikotarpiais ir skirtingose vietose. Visoms jo atžaloms yra būdingas bokštas vimana, nors jo planas ir siluetas įvairuoja. Šiaurės I. šio stiliaus žymiausi statiniai yra Orisos šventykla

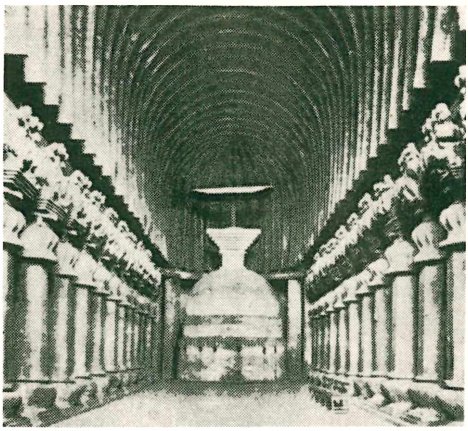

Karlio budistinė uolų šventykla (I a. pr. Kr.)

(800–1200), Juodoji Pagoda Kanarako mst. (IX a.), Kandarija Mahadeo šventykla Kadžuraho mst. X a. Vad. čalukjan stiliui, besireiškusiam centrinėje I. 1000 — 1300, atstovauja Umbero (XI a.) ir Bailluro (XII a.) šventyklos. Dravidų stilių, besireiškusį pietinėje I. 1350–1750, charakterizuoja prieš šventyklas statyti vartai (gopūram) savo kompozicija primeną egiptiečių kolonuotus prieangius. Būdinga savo tokiais vartais Maduros šventykla (1623). Įdomi Tandžorės šventykla su trylikos aukštų bokštu.

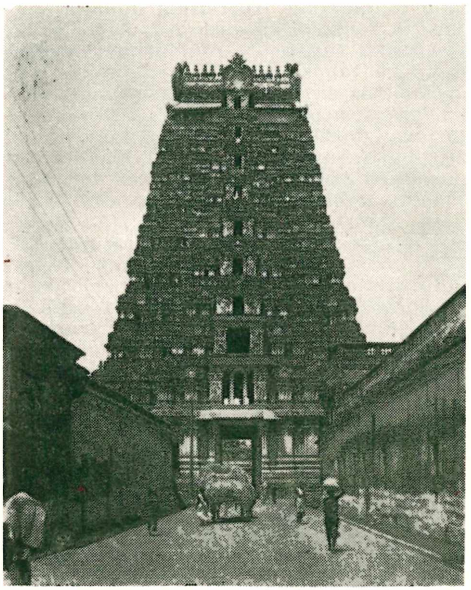

Induistų šventykla Spirangame, p. Indijoje

Iš daugelio puošnių islamo architektūros statinių Indijoje išskirtina iš ankstesnio laiko Kutub mečetė Delhio mst. (1193) ir karališkasis mauzoliejus Tadž Mahal Agroje (1630–53), mogulų dinastijos architektūrinis perlas, vienas gražiausių pasaulio pastatų.

Pagrindinis I. architektūros bruožas yra jos architektūrinių formų ir jų paviršiaus visiškas dematerializavimas, vartojant gausų ir turtingą ornamentą bei skulptūrines priemones. Priešingai graikų-romėnų architektūrai, kurios konstruktyvinė logika tapo pagrindiniu architektūrinės kompozicijos principu Vakaruose, I. architektūroje forma visai nesiderina su konstruktyvine paskirtimi ir dažnai tarnauja labiau dekoratyviniu, negu konstruktyviniu elementu. Skulptūrinis pradas su jo turtingomis religinėmis ir mitologinėmis temomis yra taip glaudžiai susijęs su pastato visuma, kad neįmanoma I. architektūrą nagrinėti atskirai nuo ją puošiančio ir į ją įaugusio ornamento. Nors per tūkstančius metų indai savo pastatų statyboje vadovavosi griežčiausiomis taisyklėmis, neužtinkame betgi standartinių, vienas į kitą ‚panašių' pastatų. Atrodo, kad indų architektui kiekvienas pastatas buvo labiau filosofinė tema, negu formos ir erdvės organizacijos uždavinys.

Percy Brown, Indian Architecture 1943; *O. C. Gangoly*, Indian Architecture 1947. *J. O.*

I. š o k i s yra kilęs iš religinio ir gamtos išgyvenimo. Dievas Šiva buvo tiesiog vadinamas Šokančiuoju. Visi išgyvenimai indų mitologijoje pasireiškia mimika, gestais ir šokiu. Didžiausioji i. šokių dalis, visą laiką surišta su religinėmis legendomis, yra tapusi viena iš religijos formų: garbinimas ar dėkojimas išreiškiami mimika, gestu ir pėdomis mušamu ritmu, pritariant muzikai arba rečituojant himnų žodžius. Natūraliu keliu šventyklos buvo ir pirmosios šokio mokyklos, kur technika, judesio stilizacija ir choreografija buvo perduodama iš kartos į kartą. Jau Rigvedoje ir Jadžurvedoje (žr. I. literatūra) kalbama apie šokį ir sakoma, kad šokėjas gestais ir mimika gali iššaukti bendravimą su Dievo apraiškomis ir komunikaciją su žmonėmis. Gamtos išgyvenimai yra vaizduojami kitos stilistinės šokių grupės, vanamos d a i n i c n a t j a — kasdieniški šokiai. Šie šokiai vaizduoja kasdienius augalų, gyvulių, paukščių, vėjo ir vandens apsireiškimus. Apie I a. pr. Kr. didelis ir išsamus kūrinys, 36 skyrių knyga, pavadinta Natja Šastra, smulkiai nagrinėja šokį. Indų kalboje šokis vadinamas žodžiu natja, kuris drauge reiškia ir šokį ir dramą. Pagal temą ir reiškiamas emocijas šioje knygoje sužymėta iki paskutinių detalių judesiai ir jų reikšmės. I. šokio stilius yra pagristas pagrindingu žmogaus anatomijos pažinimu, sekant natūralų judesį, ieškant ne jėgos, bet lankstumo. Viršutinės kūno dalies judesiai (kaip ir visų rytietinių šokėjų)—liemens, pečių, kaklo, rankų, ir ypatingai komplikuota plaštakų simbolika — yra nepaprastai pabrėžti. Kojų judesiai dažniausiai stilizuoti statiškoms formoms. Be to, būdingi kojų kėlimai (niekad aukščiau horizontalės), kryžiavimai, spirališki judesiai ir šuoliai. I. šokis reikalauja didelės koordinacijos, nes kojų ritmas, dažniausia nesimetriškas ir monotoniškas, turi atlaikyti liemens, rankų ir galvos išpildomus visai atskirus ritmus. Nepaprastai svarbi yra turtingai niuansuota veido išraiška.Visa senos ir patyrusios indų sielos sąmonė detalizuotai išreiškiama veide: per antakius, akis, nosį, skruostus, burną ir smakrą. I. šokių tradicija siekia bent 2500 metų. Kiekvienoje šventykloje ir dabar dar su fanatiška ištikimybe saugojama ir perduodama senųjų šokių choreografija ir technika. Kylant sąmoningam savos kultūros vertinimui, atsirado ir grynų šokio mokyklų. Šokių perkėlimo į teatralinę plotmę ir jų pristatymo Vakarų pasauliui pradininkas buvo indų rašytojas Rabindranath Tagore.

Ram Gopal-Serozh Dadachanji, Indian Dancing 1951. *B. V.*

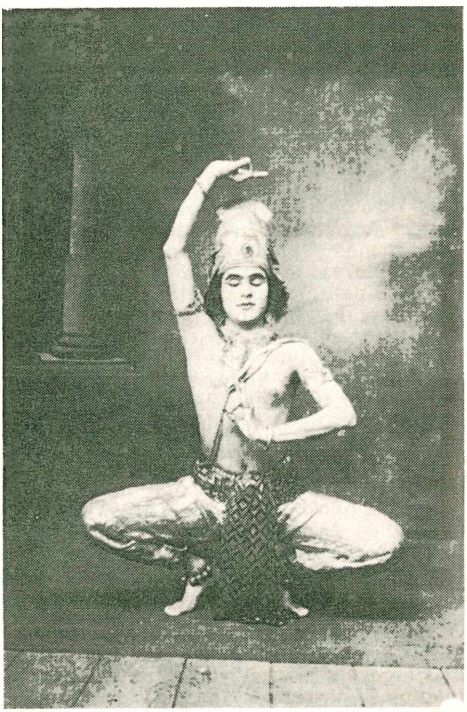

Induistų šventyklos šokėja, skulptūrinėje pozoje vaizduojanti atgailą

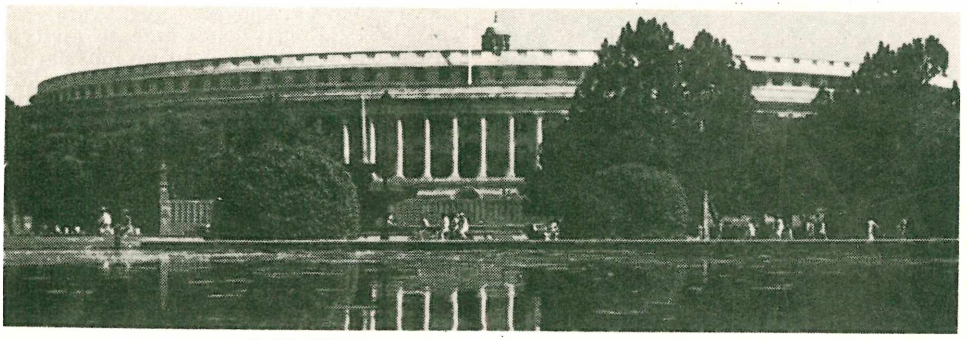

Indijos Unijos parlamento rūmai New Delhio mieste

2. Federalinė respublika, Indijos Unija, hindi kalba Bharat, susikūrusi kaip nepriklausoma suvereninė valstybė po II pas. karo, Indijos dominiją padalinus į savarankiškas I. Unijos ir Pakistano (žr.) dominijas. I. Unija užima didesniąją Indijos pusiasalio dalį ir turi ploto 2.928.000 (kitais duomenimis drauge su Kašmiru 3.164.673) km². Pagal 1951 surašymą 356.691.760 gyv. (be Kašmiro, turinčio per 4.000.000 gyv.). Metinis gyv. prieauglis yra apie 3,5 mil. Apie krašto paviršių, augalus, gyvulius, žemės turtus ir t.t. žr. aukščiau (1).

Religinis gyv. pasiskirstymas: 85% induistų (žr. induizmas), 10% mahometonų, 2,3% krikščionių, 2% sikų, likusieji — budistai, džainistai, parsai, izraelitai. Apie 82,8% gyv. yra kaimiečiai ir 17,2% miestiečiai. Gyventojų tankumas labai nevienodas; tankiausiai gyvenamose srityse, kaip Bengalijoj, Pandžabe, Bombėjaus pajūryj 1 km² gyvena per 1000 žmonių.

1947 pagal religinį pagrindą išskyrus I. ir Pakistaną, įvyko didžiausia pasaulio istorijoj žmonių priverstinė migracija: induistai bėgo iš Pakistano ar buvo iš ten ištremti, o mahometonai kėlėsi į Pakistaną. Tuo būdu susidarė per 16 mil. tremtinių ir pabėgėlių, kurie pasunkino ir šiaip jau nuo seno vargingą socialinę krašto padėtį. Nors teritorinis padalijimas buvo įvykdytas remiantis religiniu žmonių pasiskirstymu, paliekant mahometonus Pakistanui, o induistus I. Unijai, bet ir po masinio gyventojų persikėlimo, I. Unijoj liko dar apie 38 mil. mahometonų, o Pakistane keli mil. induistų. Kašmiro prijungimas prie vienos ar antros valstybės sutartas išspręsti plebiscito keliu, nors apie 75% jo gyventojų yra mahometonai.

Ūkis. Žemės ūkis yra pagrindinė ūkinio gyvenimo šaka. Dirbamos žemės yra 106,6 mil. ha, o dar 69 mil. ha galima būtų paversti dirbamais laikais įtaisius dirbtinį drėkinimą, kuris plečiamas ir gerinamas. I. Unijai atiteko 78% visos Indijos gyv., bet tik 65% viso ryžiais ir kviečiais apsėjamo ploto. Dėl to jau 1947 trūko 4 mil. t maistui javų. Laukų melioracijai įvykdyti 1951 priimtas 5 metų planas. Ligi 1951 buvo iriguojama 19,6 mil. ha laukų, t.y. apie 20% visos dirbamos žemės ploto. Šiam tikslui tačiau naudojama tik 6% visų krašto upių vandens. Apie 33% viso dirbamos žemės ploto skiriama ryžių kultūrai. Ryžių derlius 14 kvintalų (1,4 t) iš ha. Toliau iš eilės seka soros ir ankštiniai javai. Kviečių vid. derlius iš ha 7 kvintalai. I. Unija turi didžiausią pasauly cukrinių nendrių plotą — 18,9 mil. ha. Medvilnės produkciją I. Unija užima pasaulyje antrą vietą (po JAV): jai skiriama apie 9,5 mil. ha, per metus gaunant arti 6 mil. balų po 400 svarų. Džiuto produkcija ir jo eksportu I. Unija užima pasaulyje pirmą vietą. Džiutas auginamas veik išimtinai Bengalijoje,

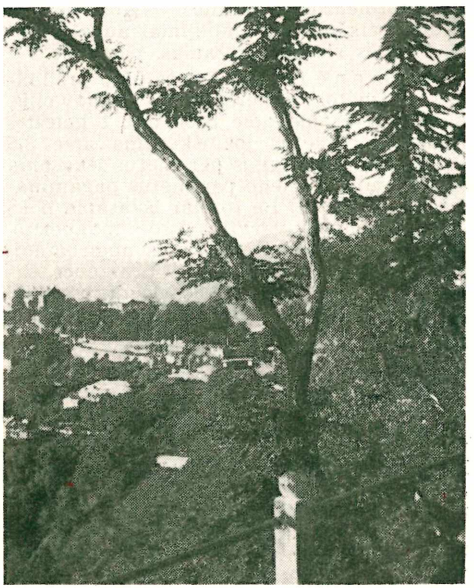

Simla, Indijos Unijos vyriausybės vasaros rezidencija

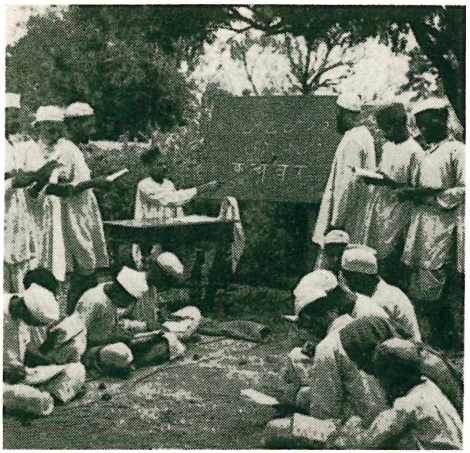

Suaugusieji mokosi

kur šiai kultūrai skiriama apie 2,5 mil. ha ploto ir per metus gaunama apie 13 mil. balų pluošto. Arbatmedžių plantacijos apima apie 330.000 ha, metinė produkcija 230 mil. kg; arbatžolių eksportuojama už maždaug 80 mil. dol. Asame auga laukinių arbatmedžių, ir dėlto manoma, kad iš ten šie augalai ir kilę. Kavos medžių plantacijos apima apie 80.000 ha. Veik visa kava eksportuojama, nes indai kavos negeria. Seniau indigo plantacijos buvo pelningiausia vieta anglų kapitalui investuoti, bet išradus sintetinius indigo dažus, jos visai sunyko, o jų vietoj išsiplėtė arbatmedžių auginimas. Labai didelės ūkinės reikšmės turi aliejiniai augalai (linai, žemės riešutai, sezamas, palmės).

P r a m o n ė remiasi žemės ūkio produktais ir vietos mineralinėmis žaliavomis. I. Unijoje esama apie 8000 mil. t geležies rūdos; per metus jos iškasama apie 3,5 mil. t. Akmens anglies per metus iškasama apie 37 mil. t. Plieno per metus pagaminama apie 2 mil. t. Be to, dar iškasama boksito, chromito, vario, aukso, magnezito, mangano, druskos. Medvilnės apdirbamoji pramonė yra stambiausioji pramonės šaka; joje dirba apie 700.000 darbininkų. Džiuto pramonėje dirba apie 310.000 darbininkų.

K e l i a i: 53.420 km geležinkelio (1953), 150.000 km tinkamų automobiliams kelių, 45.000 km orinio susisiekimo linijų.

E k s p o r t e pirmąją vietą užima džiuto gaminiai (apie 2.700.000.000 rupijų); toliau eina: arbata, medvilnės gaminiai, odos, aliejus, prieskoniai, tabakas, mangano rūda. Įvežama: medvilnė (už 1.350.000.000 rupijų), mašinos, javai, metalai, automobiliai, įrankiai ir aparatai, chemikalai, sintetinis šilkas, popierius. Piniginis vienetas rupija lygi 21 JAV centų.

Š v i e t i m a s. Apie 82% gyv. yra beraščiai (1954). Konstitucija numato ateityje privalomą, nemokamą pradžios mokslą ligi 14 metų amžius jaunimui. Visoje unijoje veikia (1954) 32 univ. ir apie 700 kolegijų su maždaug 400.000 studentų. Pradžios mokyklų (1950) 210.354 su 534.600 mokytojų ir 18.384.200 mokinių. Vidurinių mokyklų 20.947 su 209.230 mokytojų ir 5.229.200 mokinių. Mokytojų seminarijų 781, technikos mokyklų 1391.

V a l s t y b i n ė s a n t v a r k a. I. Unija yra federalinė respublika, ligi 1955 susidėjusi iš 29 valstybių. Kai kurios tos valstybės savo keliu yra jungtinės, sudaro kelių ar keliolikos valstybėlių sąjungas. Savivaldos teisių atžvilgiu jos yra trijų laipsnių. Dėl to I. Unijos administracija yra labai komplikuota. Jai suprastinti 1955 parengtas planas, pagal kurį I. Unija susidaro iš 16 lygiateisių valstybių ir 3 centrinės vyriausybės valdomų distriktų. Konstitucija priimta 1949 XI 26, o įsigaliojo 1950 I 26. Ji sudaryta pasekant JAV konstituciją. Po maždaug 40 metų induistų ir mahometonų kovų dėl nepriklausomybės, 1947 II 20 britų vyriausybė paskelbė padalinanti Indiją į I. Uniją ir Pakistaną ir pažadėjo ligi 1948 VI išvesti iš jos savo karines pajėgas. 1947 VI 3 paskelbta, kad dominijų teises gauna 1947 VIII 15. Ši diena I. Unijos švenčiama kaip nepriklausomybės diena. Nuo tos datos I. Unija yra Britų imperijos (British Commonwealth of Nations) narys, tačiau konstitucijoj išleista žodis ‚British' ir palikta tik ‚Commonwealth Nations'. 1952 įvyko pirmieji demokratiniai rinkimai. Juose Kongreso partija laimėjo 74% balsų. Šalia parlamento,žemųjų rūmų, yra valstybių taryba — aukštieji rūmai. Prezidentas renkamas 5 metams. Konstitucija panaikina žemiausiąją ‚neliečiamųjų' (šudrų) kastą, suteikdama jos nariams pilnas teises.

I. Unijos sostinė yra New Delhi, kuri su Delhi turi 1.191.104 gyv. (1951). Kiti didžiausi miestai 1951: Bombėjus (ag. Bombay, 2.840.870), Kalkuta (ag. Calcutta, 2.548.677), Madras (1.416.056), Haiderabadas (ag. Hyderabad, 1.085.722); mažiau 1 mil. gyv. — Ahmedabad (788.333), Mysore (779.977), Cawnpore (705.383), Poona (480.982), Howrah (433.630), Agra (375.665), Madura (361.781), Benares (355.777), Allahabad (332.295), Amritsar (325.747) ir Indore (310.859).

J. Murray, Handbook of I. 1940; *C. H. Philips,* I. 1949; *H. Steche,* I. und Pakistan 1952; *L. H. Battistini,* Introducing I. 1953; *V. de Golish,* Primitive I. 1954; *S. Rama Rau,* This is I. 1954; *O. H. K. Spate,* I. and Pakistan 1954; *R. Trumbull,* I. since Independence 1954; (") As I See I. 1956; *R. Lannoy,* I., People and Places 1955. *A. B.*

L i e t u v i a i I n d i j o j e. Pirmasis žinomas lietuvis, ilgiau gyvenęs I., buvo A. Paškevičius. Jis 1931–35 baigė Bombėjaus univ. etnografijos mokslus daktaro laips-

niu ir tyrinėjo š. Indijoje Baltistaną. 1933 I. misionieriavo salezietis kun. A. Sabaliauskas. Po metų jis išvyko, bet jį pakeitė 1934 į Indiją atvykęs salezietis kun. J. Gustas, kuris ligi 1938 dėstė kunigų seminarijoje Shillongo mieste, Asame. Drauge su juo buvo nusiųstas ir klierikas J. Svirnelis, 1945 įšventintas kunigu. Nuo 1948 jis vadovauja misijų stočiai North Lakhimpure, Asame. Ten pastatė ir bažnytėlę. Nuo 1946 jis leidžia ir vienas prirašo nereguliariai išeinantį (10 nr. pasirodė 1955 XII) žurnalėlį Misijonierių Bendradarbį, spausdinamą Shillongo salezičių technikos mokyklos spaustuvėje. Nuo 1950 š.v. Indijoje dar dirba misionieriumi jėzuitas kun. D. Slapšys. *A. B.*

Indijos dykuma žr. Taro dykuma.

Indijos vandenynas yra tarp Indijos, Malajų pusiasalio, Australijos ir Tasmanijos — iš rytų, Arabijos ir Irano — iš šiaurės, Afrikos — iš vakarų ir Antarkties žemyno iš pietų. Sutartinė linija tarp Atlanto ir I.v. yra 20° r. ilg. (Gerosios Vilties Rago meridianas), o tarp Pacifiko ir I.v. 147° r. ilg. Plotas apie 74,9 mil. km² (drauge su Raudonąja jūra, Persų, Bengalijos, Adeno įlankomis ir Timoro jūra). Didžiausios salos: Madagaskaras, Ceilonas ir Sokotra. I.v. yra mažiausias iš visų vandenynų. Į jį teka tik kelios didelės upės: Bramaputra, Gangas, Iravadi, Indas, Zambezi ir Šat-al-Arab. Giliausioji vieta 7455 m yra Zundo sąsiauryje, o į p. nuo Javos yra 6500 m Wharton Deep gelmė. Vidutinis vandens druskingumas 3,48%. Aukščiausioji vandens temp. yra Raudonojoje jūroje (35°C paviršiuje). Vėjai yra labai reguliarūs š. dalyje (į š. nuo 10° p. pl.).X–IV mėn. ten pučia šiaurės rytų vėjai (žiemos musonai), o V–X mėn. pietų vakarų vėjai (vasaros musonai), kurie Arabų jūroje esti labai smarkūs ir pavojingi laivininkystei. Jie atneša Indijai daug drėgmenų. Pietinėje dalyje (į p. nuo 30° p. pl.) nuolat pučia pietų vėjai (smarkūs tarp 40° ir 55° p. pl.). Tarp 10° p. pl. ir 30° p. pl. nuolat pučia pietų rytų pasatai.

Fenikiečiai pirmieji savo būriniais laiveliais plaukiojo I.v.; II a. pr. Kr. Hipalas (Hippalos) išaiškino musonų linkmes, bet tik nuo Vasco da Gama žygio (1498) prasidėjo didesnė laivininkystė. Iškasus Sueso kanalą, jos keliai persikėlė į šiaurinę vandenyno dalį.

G. Schott, Geographie des Indischen und Stillen Ozeans 1935; *A. Villiers,* Monsoons Seas 1952. *A. B.*

Indikacija (lot.) simptomų, ženklų ir aplinkybių kompleksas, kuris konkrečioje situacijoje nurodo tinkamiausią gydymą. I. priešybė vadinama kontraindikacija, pvz. neštumo atveju tam tikros pilvo operacijos gali būti draudžiamos, nes jos lengvai gali neštumui pakenkti. Bet jei,

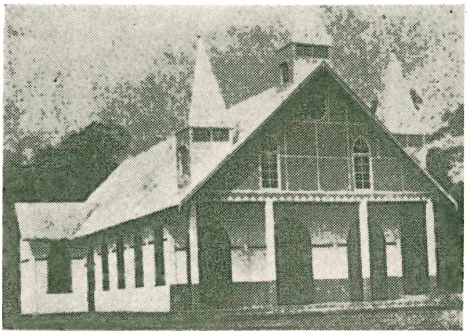

Kun. J. Svirnelio pastatyta salezičių bažnytėlė North Lakhimpure, Asamo valstybėje

priešingai, tokia operacija yra būtina paciento gyvybei išsaugoti, laikoma vitaline i. tokią operaciją atlikti, nežiūrint esamosios kontraindikacijos.

Indikatyvas (lot. modus indicativus) veiksmažodžio tiesioginė nuosaka. Žr. Nuosaka.

Indikatorius (lot. indicator ‚nurodytojas') 1. chemijoje medžiaga, parodanti kitimus titruojamuose bei reaguojančiuose tirpaluose atitinkamu tirpalo spalvos, fluorescencijos atšvaito arba nuosėdų spalvos kitimu. Tie kitimai plaukia iš laisvų rūgščių, laisvų šarmų ar kitų medžiagų atsiradimo. I. yra įvairių rūšių: rūgščių-šarmų, oksidacijos-redukcijos, fluorescencinių, adsorbcinių.

Rūgščių-šarmų i. savo chemine struktūra yra darylai ar jiems artimos medžiagos, dažniausiai silpnosios organinės rūgštys arba silpnieji šarmai. Jų nedisociuota forma turi vienokią spalvą, gi disociuota — kitokią. Jie būna disociuotoje formoje tada, kai jie neutralizuojami — paverčiami druskomis, stipriaisiais šarmais arba atitinkamai stipriosiomis rūgštimis. Silpnos rūgšties tirpalas titruotas stipriais šarmais, druskų hidrolizės įtakoje, duoda šarminį tirpalą, nors ir visai ekvivalentiniai rūgšties ir šarmų kiekiai buvo panaudoti. Ir silpnų šarmų tirpalas, titruotas stipria rūgštimi, yra rūgštis. Taigi šiems neutralizacijos taškų įvairiems atvejams turi būti parinkti ir atitinkami i. Idealiai neutralus tirpalas turi tą pačią vandenilio jonų H′ bei hidroksilo jonų OH– koncentraciją, kaip vanduo. Chemiškai gryname vandenyje gi vandenilio jonų koncentracija yra lygi hidroksilo jonų koncentracijai, būtent 10^{-7} 25°C temperatūroj. Rūgštingumo intensyvumui išreikšti yra vartojamas pH dydis (vandenilio jonų koncentracijos neigiamas logaritmas), taip vandeniui

$$pH = \log \frac{1}{H} = \log \frac{1}{10^{-7}} = 7.$$

Rūgštiems tirpalams pH yra tarp 0 — 7, šarminiams tarp 7 — 14. Kaip taisyklė,

silpnosios rūgštys yra titruojamos vartojant tokį i., kuris keičia spalvą šarminėje būklėje, o silpnieji šarmai — tokiu i., kuris keičia spalvą rūgščioje būklėje. Todėl prie indikatoriaus dažnai pažymima, kuriai medžiagai jis specialiai tinka. I. spalva kinta tam tikrame pH intervale, o ne griežtai apibrėžtame taške. Štai keli pavyzdžiai:

Indikatoriaus vardas	pH intervalas	Spalva rūgščioje būklėje	Spalva šarminėje būklėje
Timolo mėlynieji (rūgštims)	1,2 — 2,8	raudona	geltona
Bromo kresolo žalieji (šarminėms druskoms)	4,0 — 5,6	geltona	mėlyna
Metilo raudonieji (rūgštims)	4,4 — 6,2	raudona	geltona
Fenolo ftaleinas	8,0 — 10,0	bespalvė	raudona
Tropeolinas	11,0 — 13,0	geltona	ruda

Rūgščių šarmų i. mišiniai duoda ypatingai ryškų spalvos kitimą. Mišinių yra įvairiausiems pH dydžiams. Pvz. 1 dalis timolo mėlynųjų ir 3 dalys fenolo ftaleino rūgščioje būklėje turi geltoną spalvą, šarminėje — violetinę; spalvą keičia prie pH 9.

O k s i d a c i j o s - r e d u k c i j o s i. dažniausiai spalvą įgauna oksiduojančioje būklėje, spalvos gi netenka redukuojančioje (gaivinančioje) būklėje:

Indikatoriaus vardas	Spalva oksiduojanti būklė	Spalva redukuojanti būklė
indigo mono sulfonatas	mėlyna	bespalvė
difenilo aminas	violetinė	bespalvė
nitro-o-fenantrolino geležies kompleksas	melsva	violetinė raudona

Čia taip pat priskirtini neorganiniai mangano, chromo, geležies junginiai.

F l u o r e s c e n c i n i a i i. tinka varti titruojant drumstus bei stipriai spalvotus skysčius:

Indikatoriaus vardas	pH intervalas	Spalva rūgščioji būklė	Spalva šarminė būklė
benzoflavinas	0,3 — 1,7	geltona	žalia
eozinas	0,0 — 3,0	oranžinė	geltona
salicilinė rūgštis	2,5 — 4,0	oranžinė	mėlyna
fluoresceinas	4,0 — 4,8	rausvai žalia	žalia
beta-naftolas	8,5 — 9,5	oranžinė	mėlyna

A d s o r b c i j o s i. dažniausiai nurodo kurios specialios reakcijos pabaigą. Jie duoda spalvą, kai būna atpalaiduojami nuo adsorbuotos būklės, pvz. rodanido jonas nuo sidabro chlorido nuosėdų. Panašų vaidmenį jodometrijoje vaidina krakmolas.

Rinkoje yra visa eilė i. tirpalais impregnuotų popierėlių. Iš jų labiausiai paplitęs litmuso popierius, kuris rausta rūgštyje ir mėlynuoja šarmuose. Plačiai taip pat yra žinomi švino acetato, Kongo raudonųjų, kalio jodido ir krakmolo popierėliai.

Pagal vartojimo būdą yra vidaus ir išorės i. Plačiau yra vartojami vidaus i., kurie įpilami į titruojamąjį skystį. Bet daug kur tenka vartoti išorės i., ypatingai drumstuose tirpaluose: i. yra dedamas ant baltos porceliano plokštės ir prie jo pridedami titruojamojo tirpalo lašiukai.

Labai daug yra įvairių augalinės kilmės i.; jų spalvos kitimas priklauso nuo augalo rūgštingumo bei oksidacijos laipsnio, pvz. lapų spalva rudenį. *Ad. D.*

2. Prietaisas, kuris automatiškai užrašo garo arba vidaus degimo variklio cilinderyje spaudimo ir tūrio pasikeitimą, stūmokliui judant pirmyn ir atgal. Toks grafiškai atvaizduotas spaudimo ir tūrio pasikeitimas vad. i n d i k a t o r i n e d i a g r a m a. Su jos pagalba galima nustatyti, ar variklio vožtuvai atsidaro ir užsidaro kada reikia, t. y. galima patikrinti, ar variklis yra gerai sureguliuotas. Pagal jos plotą galima apskaičiuoti variklio galingumą cilinderyje. I. susideda iš nedidelio cilinderio, stūmoklio, spyruoklės ir diagramai užrašyti bubinėlio su pieštuku. Kai daroma indikatorinė diagrama, tai vienas i. cilinderio galas sujungiamas su variklio cilinderiu plonu vamzdeliu. Ant i. stūmoklio koto pritvirtinamas pieštukas, kuris juda proporcingai spaudimui variklio cilinderyje. I. bubinėlis sujungiamas svirčių pagalba su variklio stūmoklio kotu. Kai variklio stūmoklis eina pirmyn ir atgal, tai proporcingai pasuka ir i. bubinėlį,

ant kurio uždedamas specialiai atspausdintas (su kvadratiniais padalinimais) popierius. Kai jau viskas paruošta indikatorinei diagramai užrašyti, tada leidžiama varikliui suktis ir trumpam momentui paleidžiamas pieštukas, kad liestų popierių. Tokiu būdu ir gaunama grafiškai atvaizduota indikatorinė diagrama. I. išrado J. Watt.

Indikatorinis galingumas galingumas, gaunamas garo arba vidaus degimo variklio cilinderyje, kai besiplėsdamas garas arba sudegusio benzino dujos spaudžia stūmoklį ir tuo būdu suka variklį. Jis apskaičiuojamas iš indikatorinės diagramos. Galingumas, kuris gaunamas ant garo variklio smagračio ar vidaus degimo variklio sankabos, visada yra mažesnis už indikatorinį galingumą. Galingumo skirtumas sunaudojamas pačiame variklyje judomųjų dalių trinčiai nugalėti. *J. Mkl.*

Indikatrisa žr. Ciklinis taškas.

Indis (lot. indium) cheminis elementas žymimas In, atom. sv. 114,76, eilės nr. 49, tankis 7,31, tirpimo temp. 156,4°C, virimo temp. virš 1450°C. Dažniausiai sudaro triverčius, bet pasitaiko dviverčių ir vienaverčių junginių. In yra sidabrinės ir ore pastovios išvaizdos, už šviną minkštesnis metalas. Drėgname ore apsitraukia In_2O_3 plėvele, o chlore sudega į trichloridą. Vardas kilęs iš būdingo liepsnos nudažymo indigo spalva. In gaunamas iš cinko rūdų kaip sulfatas, kuris elektrizuojamas gryno metalo gamyboje. In brangesnis už auksą dėl savo retumo. Amerikoje jo kiek daugiau pagaminama ir vartojama guolių gamyboje, bet Europoje dėl savo brangumo In neturi techniškos reikšmės. Triverčiai In junginiai savo savybėmis panašūs į aliuminio ir galio junginius. Dviverčio In junginiai aiškintini kaip mišinys pusės jo atomų, sudarančių vienverčius, ir pusės atomų, sudarančių triverčius junginius. Šie junginiai todėl yra diamagnetiniai. *J. Grb.*

Indiskretus (lot.) nepajėgiąs išlaikyti paslapties, neatdairus kitų atžvilgiu, nejaučiąs, kaip elgtis. Indiskrecija neatdairumas, privačių asmens ar šeimos dalykų netaktiškas viešumon iškėlimas. Tam tikrais atvejais tai gali būti ne tik netaktu, bet ir nusikaltimu, kai kuriuose baudžiamuosiuose kodeksuose numatytu.

Individas (lot. individuum, vertinys gr. atomon ‚nedalijamas') atskira būtybė kaip tokia vienybė, kurioje dalys negali būti atskirtos, nepažeidžiant visumos. I. sąvoka yra taip pat susieta su gyvybės sąvoka, kaip ši pastaroji yra susieta su vidinės vienybės sąvoka. Netenka apie i. kalbėti negyvosios gamtos pasaulyje, nes fiziniai kūnai yra abejingi jų dalijimui. I. sąvoka iškyla tik gyvosios gamtos pasaulyje, nes tik organizmai nebėra cheminiai junginiai, o tokios hierarchinės sistemos, kur atskiri organai yra palenkti visumos principui. Bet ir gyvosios gamtos pasaulyje i. sąvoka yra reliatyvi, nes individualybės gilėjimas eina drauge su būties tobulėjimu. Gyvuliams labiau dera i. vardas, kaip augalams, ir aukštesni gyvuliai yra i. griežtesne prasme, negu žemesnieji. Problematiškiausias atvejis yra vienaceliai gyviai, besidauginą dalijimosi keliu: ‚kaip galime šias būtybes vadinti ‚individais', kai iš tiesų jos yra tikri ‚dividai', besidauginantieji kaip tik dalijimusi' (L. v. Bertalanffy, Das biologische Weltbild, 55). Net ir tokių aukštai specializuotų gyvių, kaip skruzdės, bitės, termitai ir kt. vad. socialiniai vabzdžiai, atveju kyla klausimas, ar atskiri gyviai nėra taip pat palenkti savo ‚kelmui', kaip atskiri organai yra palenkti atitinkamo organizmo išlaikymui. Todėl L. v. Bertalanffy ir teigia, kad, griežtai imant, biologinėje plotmėje galima kalbėti tik apie individualizacijos linkmę, o ne apie tikrą individualybę (id., 56). Tik žmogus, kaip dvasinio prado būtybė, pasiekia nelygstamą individualybę. Bet antra (moraline) prasme i. sąvoka lieka reliatyvi ir paties žmogaus atveju. Ne kiekvienas žmogus yra lygiai individualus, nors ir kiekvienas žmogus yra individas. Neišplėtotos dvasios individai vieni nuo kitų tesiskiria labiau numeriškai, negu savo vidine būtimi: kiekvienas šiuo atveju lieka toks pat, kaip visi kiti. Priešingai, juo labiau išskleidžiamos dvasinės žmogaus galimybės, juo labiau gilėja žmogaus individualybė, daranti ją nepalyginamą su kitais. Šia prasme H. Bergsonas kalbėjo, kad kiekvienas mistikas yra lyg sukūrimas naujos rūšies, sudarytos tik iš vieno individo.

Filosofijoje yra sena problema, kas yra principium individuationis, kurio pagrindu ta pati esmė, bendra rūšiai, yra realizuojama daugelyje atskirų i. Graikų filosofijai, tapatinusiai esmę su bendrumu, buvo natūralu nelaikyti individualybės esminga. Šiuo požiūriu Aristotelis sutiko su Platonu. Aristotelio tezę, kad individuacijos principu yra medžiaga, perėmė ir Tomas. Naujųjų amžių filosofijoje individuacijos principu teigta erdvė ir laikas (Locke, Schopenhauer, N. Hartmann). Bet tiek aristotelinis, tiek pastarasis sprendimas faktiškai turi prieš akis tik biologinę individualybę ir todėl atsidaužia į faktą, kad kaip tik žmogus, dvasinio prado būtybė, yra i. griežta to žodžio prasme. Todėl jau viduramžinėje filosofijoje Duns Scotus nepasitenkino aristoteliniu sprendimu ir teigė, kad tik individas atbaigia būtį, keldamas haecceitas kaip galutinį formos atbaigimą ir tuo pačiu apskritai iškeldamas metafizinę individualybės reikšmę. Naujaisiais amžiais metafizinį individualizmą radikaliausiai atstovavo Leibnizo monadų teorija (žr. Leibniz), kurios pagrindu Leibnizui skirtybės

tarp individų yra tiek pat esmingos, kaip tarp kurios nors giminės rūšių (‚omne individuum est species infima'). Skirtingu požiūriu dabarties mąstyme egzistencinė filosofija yra iškėlusi nepalyginamą žmogaus individualuma, jo pagrindu visų pirma rasdama laisvę.

K. Jaspers, Philosophie ²1948; *E. Gilson*, Being and Some Philosophers 1949; *L. v. Bertalanffy*, Das biologische Weltbild 1949. *J. G.*

Individuacija (lot.) žr. Individas.

Individualybė (lot.) 1. tai, kas padaro vieną individą besiskiriantį nuo kitų (žr. Individas); 2. stipriai išplėtotos dvasios žmogus, išsiskiriąs iš masės; asmenybė (žr. Asmuo).

Individualinė psichologija 1. A. Adlerio (žr.) atstovaujama psichoanalizės kryptis, pagrindinį vaidmenį žmoguje skirianti savo vertės jausmui ir psichinius sutrikimus visų pirma aiškinanti menkavertiškumo kompleksu (žr.); 2. i., arba diferencine psichologija taip pat vadinama psichologijos šaka, besikreipianti į individualinius skirtumus tarp atskirų žmonių (žr. Psichologija).

Individualistas 1. individualizmo (žr.) išpažinėjas; 2. individualus, stiprios individualybės žmogus, peikiamąja prasme — nepajėgiąs su kitais sugyventi, bendran darban įsijungti.

Individualizacija (lot.-prc.), arba individualizavimas, ko nors išskyrimas pagal skiriamuosius bruožus, pvz. vaizduojamojo asmens (romano charakterio, portreto) individualybės išryškinimas (priešybė — tipizacija); atsižvelgimas į kiekvieno vieneto savybes, tiriant kurių nors reiškinių visumą.

Individualizmas (lot.-prc.) doktrina, teigianti nelygstamą asmens vertę, pozityviai vertinanti žmogiškosios individualybės išsiskleidimą ir todėl ginanti žmogiškąją laisvę bei prigimtąsias žmogaus teises. Pagrindinis i. principas: ne individas valstybei, o valstybė žmogui. Metafiziškai iškilęs krikščioniškąja žmogaus samprata (graikų humanizmui i. liko svetimas pačiu tuo, kad esmė tapatinta su ‚bendrumu'), istoriškai išsiplėtojęs ypačiai nuo renesanso, šiandien i. yra tapęs esminiu demokratinės žmogaus sampratos pagrindu. Kaip šis bendrasis žmogaus nelygstamumo principas, i. nereiškia nei objektyvių normų, nei apskritai visuomeninių ryšių paneigimo. Tiesioginė i. priešybė tėra kolektyvizmas, neigiąs savitą žmogaus pašaukimą ir imąs žmogų tik priemone vienokiam ar kitokiam kolektyvui ta pačia prasme, kuria biologinėje tikrovėje atskiras gyvis tarnauja rūšies išlaikymui. Kada i. žodis vartojamas peikiamąja prasme, dažnai faktiškai šiuo žodžiu manomas anarchizmas (žr.) ar subjektyvizmas (žr.), laisvės gynimą paverčiantieji sauvalės apologija. Lygiai su pačia i. esme nėra susieti, nors dažnai jo vardu vadinami, kraštutiniški individualistiniai nusistatymai įvairiose specialiose srityse, pvz. vad. sociologinis i., paneigiąs socialinių junginių pirminį savitumą ir atstovaująs atomistinei jų sampratai, ar vad. ūkinis i., teigiąs privatinės iniciatyvos primatą ūkyje ligi valstybės socialinės atsakomybės paneigimo. Dviprasmybei išvengti šiandien dažnai vartojamas personalizmo (žr.) terminas, kad būtų aiškiai atsiribota nuo tokios i. sampratos, kuri i. paverčia socialinių ryšių bei pareigų neigimu. *J. G.*

Individualus (lot.) 1. būdingas atskiram asmeniui, kūriniui ar daiktui; 2. asmeninis, liečiantis atskirą asmenį, ne kolektyvą; paskiras, pavienis.

Indoarijai dirbtinis, bet tikslesnis indoeuropiečių indų vardas, dažnai vartojamas jiems nuo pirmykštinių arba dabartinių kitos kilmės indų skirti. Žr. Indija (indų kalbos).

Indoeuropiečiai viena iš žymiausių giminingomis kalbomis kalbančių kultūrinių tautų grupė. Europoje tik suomių-ugrų giminės tautos (suomiai, estai, lapiai, vengrai), baskai ir turkai nėra i. Giminiškumas arp atskirų i. kalbų buvo pastebėtas XVIII a. gale, ir i. vardas toms kalboms buvo pritaikintas XIX a. pradžioje. Vokiečiai i. vadina ‚indogermanų' vardu, kuris apjungia dvi kraštines i. grupes. I. dar buvo vadinami ‚arijais', bet šis vardas dabar siejamas tik su Indijoje ir Persijoje gyvenančiais i. Neprigijo i. ne arioeuropiečių vardas.

Seniausios istorinės žinios apie i. šeimos tautas siekia II tūkstantmetį pr. Kr. Patys ankstyviausi i. kalbos paminklai yra hititų hieroglifai iš apie 1500 pr. Kr. Jie buvo vartojami pietinėje M. Azijoje ir šiaurinėje Sirijoje. Kita hititų kalba, žinoma iš dantiraščio paminklų, siekia 1400–1200 pr. Kr. ‚Dantiraštinė' hititų kalba buvo hititų imperijos kalba M. Azijoje su sostine Boghazköy. Galinga hititų imperija laikėsi nuo II tūkstantmečio pradžios iki 1200 pr. Kr. Vėliau, apie VIII a. pr. Kr., toje teritorijoje, kur buvo hititų imperija, minimi frigai, giminiški trakams. Iš hititų rašto paminklų ir vėlyvesnių šaltinių M. Azijoje žinomos ir kitos i. tautos, giminiškos hititams: luvijai (pietinėje ar pietų vakarinėje M. Azijos dalyje), palajai (tiksli gyvenamoji vieta nežinoma, bet spėjama, kad šiaurinėj M. Azijoj) ir lugai (pietinėje M. Azijoje). Vardas ‚Lugga' žinomas iš hititų dantiraščio; vėliau, V–IV a. pr. Kr. šaltiniuose lugai vadinami likais. Graikų k. rašto paminklai siekia 1450 pr. Kr. Molio lentelės su ankstyviausiu graikų raštu buvo atrastos karaliaus Nestoro rūmuose Peloponese 1939. Jas atrado JAV archeologas C. Blegen, o iššifravo

anglas M. Ventris 1953. Šis ankstyviausias graikų raštas vadinamas ‚linijinis B raštas' (Linear B script). Kretoje jis aptinkamas tarp 1450 ir 1400 pr. Kr., o Graikijoje buvo vartojamas Mikėnų kultūros laikotarpyje iki doriečių invazijos XII a. pr. Kr. Daugumas Europoje gyvenusių i. tautų istoriniuose šaltiniuose pradėjo rodytis klasikiniais laikais, pradedant VIII–VII a. Indai (vedų arijai) į šiaurės vakarų Indiją nukeliavo apie XV amžių pr. Kr. ar šiek tiek vėliau. Ankstyviausias jų literatūros rinkinys, Rigveda, siekia II tūkstantmetį pr. Kr. Iranėnų rašytiniai šaltiniai nesiekia anksčiau kaip VI a. pr. Kr., tačiau yra paminklų, įrodančių, jog iranėnų kalba buvo vartojama ir ankstyvesniaisiais laikais. Istoriniai dokumentai rodo, kad jau daugiau, kaip prieš 3000 metų, i. buvo plačiai Europoje ir Azijoje išplitę ir jau tada susiskaidę į visą eilę atskirų tautų bei kalbų.

I. p r o t a u t ė. Kalbininkai ir antropologai, pasiremdami dideliu i. kalbų artimumu, sutaria, kad prieš 4000 ar daugiau metų turėjo egzistuoti i. branduolys, vad. protaute, nors galbūt ši protautė niekad neturėjo visai vienodos kalbos ir kultūros. Tūkstančių metų bėgyje dėl smarkios ekspansijos jų kalba ir kultūra vis labiau diferenciavosi ir maišėsi su tų tautų kalbomis, kurias i. užkariavo. Kokia buvo branduolinė i. kultūra galima nustatyti kalbos, archeologijos ir kt. duomenimis. XIX a. pirmoje pusėje kalbininkai priėjo išvadą, kad jei žodis gimininga forma ir prasme yra randamas visose i. kalbose, tai jis turėjo būti pažįstamas i. prokalbei. Suradus visą eilę tokių žodžių, jau galima susidaryti apytikris vaizdas, kokia turėjo būti i. protautės kultūra. Tuo metodu i. protautės kultūra buvo rekonstruojama XIX a. Tarp pirmųjų ir svarbesniųjų i. protautės tyrinėtojų buvo Eichhoff, A. Kuhn, Jacob Grimm, Mommsen, Pictet, A. Schleicher, Max Müller, Whitney, Hehn, Fick, Kretschmer, Delbrück, Schrader ir kt. Tyrinėjimų rezultatus iki 1889 galima rasti O. Schraderio veikale Sprachvergleichung und Urgeschichte. Schraderis pastebėjo, kad ne tik žodžiai, bet ir daugelis i. tautų kultūros bruožų yra i. tautoms bendri ir dėl to jie turi būti seni, kilę iš i. protautės laikotarpio. 1902 pasirodė didžiulis Schraderio veikalas Reallexicon der indogermanischen Altertumskunde. Nuo XX a. pradžios į i. protautės tyrinėjimą įsijungė etnologai, archeologai bei fizinės antropologijos atstovai. Tik šių visų disciplinų išvadas draugėn sudėjus, galima tiksliau apie i. protautės kultūrą ir protėvynės vietą kalbėti.

P r o t a u t ė s k u l t ū r a. Indoeuropeistai pagal kalbos ir kitus duomenis yra nustatę, kad i. protautės kultūra buvo: 1. ūkiniu atžvilgiu pereiginėje stadijoje iš akmens į metalo amžių. Jau buvo žinomas žodis *a e s, kuris reiškė varį ar bendrai metalą. Auksui ar sidabrui pavadinimo nebūta. Kultūra buvo pereiginiame laipsnyje iš pusiau nomadinės stadijos į sėslų kaimo gyvenimą. Gyvulininkystė buvo ūkio pagrindas. Beveik visi naminių gyvulių vardai ir daugelis žodžių susijusių su gyvulių auginimu yra bendri i. kalboms. Arklys taip pat yra buvęs naminis, bet nebuvo vartojamas jojimui. Jau turėta vežimai su dviemis ratais. Vežimo ir jo dalių terminologija ypatingai gerai išlikusi i. kalbose (pvz. žodžiai vežimas, ratas, jungas ir kt.). Žemdirbystė įrodoma tuo, kad pažinta visa eilė žodžių, susijusių su žemės dirbimu, javais, malimu, girnomis, piautuvu. Žodis ‚arti' ta pačia šaknimi yra randamas beveik visose i. kalbose, tačiau archeologinė medžiaga sako, kad protautės laikais tegalėjęs būti kaplinis žemės dirbimas. Iš javų buvo jau auginami kviečiai, miežiai ir sora. Mokėta pasigaminti duona, tačiau i. maistas visų pirma buvo mėsinis. I. gėrė pieną, o midus yra buvęs pagrindinis svaiginamasis gėrimas. 2. I. protautės s o c i a l i n e i struktūrai būdinga patriarchalinė sistema, didelės šeimos. Žodžiai tėvui, motinai, broliui, seseriai, sūnui, dukteriai, našlei ir marčiai yra bendri. Tik žentui nėra vardo; tai rodo, kad vedę sūnūs palikdavo gyventi pas tėvus, o dukterys išeidavo į vyro namus. Išlikę jaunosios vogimo ir pirkimo papročiai rodo, kad jaunoji protautės laikais galėjo būti vagiama ar perkama. Vyras šeimoje turėjo neribotas teises. Ankstyviausi indų, iranėnų, graikų, hititų ir italikų šaltiniai nurodo, kad i. bendruomenė buvo suskilusi į kastas. Jų pagrindinės buvo karių ir dirbančiųjų kasta. Karių kastos visuma sudarė valdantįjį sluoksnį, lyg atstovybę, vad. *t e u t a (liet. t a u t a). Vyriausias vadas buvo karalius (lot. r e x, skr. r á j a n, airių r í). Indoeuropiečiai gyveno mediniuose, ręstiniuose, keturkampiuose namuose iš kelių kambarių. Kelios, dažnai iki dešimties ar daugiau, sodybos sudarydavo kaimą. Protautės laikais, spėjama, buvo turėta privati ir kolektyvinė nuosavybė. Kelių rūšių nuosavybė yra paliudyta pačiuose ankstyvesniuose graikų šaltiniuose. 3. Protautės r e l i g i j a pagrinde yra buvusi gamtos religija. Dievo (*d y ê ú s) sąvoka buvo artima dangaus ir šviesos sąvokoms. Buvo garbinami dangus, saulė, aušra, ugnis, audra, perkūnas, vanduo, žemė ir jų reiškiniai. Arklys ir ąžuolas buvo intymiai susiję su dangaus dievybės įsivaizdavimu. Dvyniai, ‚dievo sūneliai', turėjo arklių pavidalą. Arklio vaidmuo religijoje laikoma būdinga indoeuropiečiams, tuo jų religija ypač skyrėsi nuo Artimųjų Rytų bei Vidužemio kultūrų re-

Indoeuropiečiai

Indoeuropiečių išplitimas Europoj 2000–1800 pr. Kr.

ligijos, kurioje ne arklys, bet jautis vaidino svarbų vaidmenį. Individualių dievų ar deivių vardų protautės laikais galėjo dar nebūti.

P r o t ė v y n ė. Ankstyviausi tyrinėtojai, pasiremdami sanskrito kalbos senoviškumu, bibline tradicija bei dėsniu, kad visos tautų migracijos paprastai vyksta iš rytų į vakarus, manė, kad i. protėvynė turėjusi būti Azijoje. Bet jau 1851 R. G. Latham paskelbė visai priešingai: i. protėvynė turėjusi būti Europoje. Per ištisą šimtų metų i. protėvynės beieškant, dalis tyrinėtojų teigė, kad protėvynė turi būti Azijoje, kita dalis — kad Europoje. Paskutiniaisiais laikais vis labiau atsisakoma grynai europinės kilmės ir pamažu išbrendama iš didelės painiavos, kurią ypač sukėlė nacionalistiškai nusiteikę vokiečių kalbininkai bei proistorikai teigdami, kad i. protėvynė buvo vidurio ar šiaurės Vokietijoje bei pietinėje Skandinavijoje. Taip pat yra atkritusios daugelis nepagrįstų teorijų, skelbiančių, kad i. protėvynė buvusi Lietuvoje, Austrijoje, Vengrijoje ir kt. Indoeuropiečių kalbų giminiškumas su suomių-ugrų, uraloaltajiečių bei Kaukazo kalbų šeimomis liudija, kad branduolinė i. grupė turėjo gyventi tarp šių kalbinių šeimų. Seni ir bendri visoms i. kalboms pavadinimai florai ir faunai nurodo, kad i. protėvynė buvo vidutinėje klimato zonoje, ne pusiaujo ir ne arktikos srityse. Tai pvz. rodo tokie augmenijos bei gyvūnijos pavadinimai, kaip beržas, ąžuolas, vilkas ar šernas. ‚Vasaros' ir ‚žiemos' pavadinimai, žinomi visoms i. kalboms, kalba už tą teritoriją, kurioje metų laikai aiškiai skyrėsi į šaltą ir šiltą periodus. Nebuvimas bendro vardo jūrai sako, kad i. protėvynė negalėjusi būti prie jūros, o greičiau žemyno viduryje. Tačiau vien tik iš kalbos tiksliau protėvynės ribų nustatyti negalima. Žodžių prasmė kinta, nežinia, ar tie žodžiai reiškė visai tą patį prieš 4000 metų. Vienas iš stipriausiųjų šaltinių protėvynės vietai nustatyti yra archeologiniai paminklai; pagal juos galime nustatyti protėvynės egzistencijos laikotarpį, i. ekspansijos kryptis ir diferenciaciją į atskiras grupes.

II tūkstantmečio pradžioje pr. Kr. Europoje įvyko didelis lūžis, kurio priežastimi buvo naujų žmonių įsiveržimas. Priešistorinė to laiko kultūra rodo kelias ekspansijos bangas. Viena banga apėmė šiaurinę Europą, kita — pietinę. Apie 1900 pr. Kr. rytinėje vidurio Europoje pasirodė nauja kultūra. Ją atnešė ateiviai iš pietų Rusijos stepių, kurių tėvynė greičiausiai yra buvusi dar toliau į pietų rytus. Iš rytinės vidurio Europos tie ateiviai toliau plito į šiaurę: į šiaurinę Vokietiją, Daniją, pietinę Skandinaviją, į Rytų Pabaltijį ir vidurio Rusiją. Iš ateivių atsineštos ir vietinės kultūros elementų išsivystė būdinga virvelinės (virvutės įspaudimais dekoruotos) keramikos kultūra. Ateiviai buvo gyvulių augintojai ir žemdirbiai, gyveno kaimais, stačiakampio plano namuose, sustiprintose aukštose upių pakrantėse. Fiziniu atžvilgiu buvo aukšto ūgio, ilgagalviai, priklausą Vidužemio rasės grupei. Iš tolimesnio kultūros vystymosi Europoje, ypač iš susiskaidymo į atskiras grupes, kurios vėliau rodo nenutrūkstamumą iki istorinių laikų pradžios, galima spręsti, kad kultūra išplitusi per Kaukazą iš pietų rytų priklausė indoeuropiečiams. Iš jos kelių šimtų metų laikotarpyje išsivystė atskiros grupės: 1. šiaurės Vokietijoje, Danijoje, pietinėje Skandinavijoje, sietina su germanų protautės kultūra, 2. pietų rytų Pabaltijy, Gudijoje ir dalyje vidurio Rusijos sietina su baltų protaute, 2. pietų rytų Lenkijoje, Volinijoje bei Podolijoje ir vidurio Dniepro srityje, sietina su slavų protaute ir 4. Saksonijoje, Tiuringijoje, Bohemijoje bei Silezijoje, sietina galbūt su keltų protaute. Tuo pačiu metu, apie 1900 pr. Kr., naujį žmonės įsiveržė į Graikiją. Senoji Helados kultūra žuvo, pasirodė naujas kultūros charakteris su kitoniškais laidojimo papročiais, kitu namų tipu ir nauja keramika, rodąs ryšius su Kaukazu bei Juodosios jūros sritimi. Su šia migracija atnešti seniausieji graikų dialektai, joniečių ir atikiečių. Kultūros pasikeitimas tame pačiame laikotarpyje archeologiškai pastebimas ir šiaurinėje Balkanų dalyje, Dunojaus srityje, vidurinėje ir šiaurinėje Italijoje. Tarp vidurio Europos ir Graikijos aptinkami giminingi kultūros elementai. Balkanuose iš ateivių kultūros palaipsniui išsivystė atskiros grupės, kurios rodo graikų, ilirų, trakų bei frigų tautų lopšius, Apeninų pu-

Indoeuropiečiai

siasalyje — italikų. Į Prancūziją, Ispaniją, Britų salas indoeuropiečiai išplito iš vidurio Europos. Archeologinė medžiaga rodo, kad i. Europoje yra ateiviai. Prieš i. atėjimą Europoje buvo skirtingas kultūrų pasiskirstymas, po i. ekspansijos Europos kultūroms buvo duota kita kultūros vystymosi ir diferenciacijos kryptis. Indijoje ir Irane indoeuropiečiai irgi yra ateiviai. Į šiaurės vakarų Indiją i.atėjo apie antro tūkstantmečio pr. Kr. vidurį, į Iraną II tūkstantmečio pr. Kr. pradžioje. Pasiremiant priešistorinių kultūrų studijomis, daugiausia yra duomenų manyti, kad i. protėvynė yra buvusi vakarinė Azija, į rytus nuo Kaspijos jūros. Kad tose srityse galėjo būti i. protėvynė, neprieštarauja ir kalbos bei etnologijos duomenys.

G. V. Childe, The Aryans 1926; *V. Krėvė-Mickevičius,* Indoeuropiečių protėvynė 1928; *A. Goetze,* Cultures of Early Anatolia 1953; *O. R. Gurney,* The Hittites 1952; *H. Hirt,* Die Indogermanen 1905–07; *W. Koppers,* Indogermanenfrage im Lichte der Völkerkunde 1935; *W. Koppers* (red.), Die Indogermanen und Germanenfrage 1936; *K. H. Menges,* An Outline of the Early History and Migrations of the Slavs 1953; *S. Piggott,* Prehistoric India 1950; *O. Schrader,* Sprachvergleichung und Urgeschichte 1889; (") Reallexicon der indogermanischen Altertumskunde 1902; *P. Thieme,* Die Heimat der indogermanischen Gemeinsprache 1954; *H. Hencken,* Indo-European Languages and Archeology 1955; *O. Schrader-H. Krahe,* Die Indogermanen 1935; *W. Schmidt,* Indogermanen (Vorgeschichte und Geschichte des Abendlandes II 1946). *M.Gbt.*

Indoeuropiečių kalbos gausiausia, daugiausia kultūrinių bei susisiekimo kalbų davusi ir geriausiai ištirta kalbinė šeima, nuo priešistorinių laikų paplitusi Europoje, priešakinėje Azijoje, šiaurės Indijoje, o naujaisiais amžiais įsigalėjusi abiejose Amerikose ir tebeplintanti Afrikoje, Australijoje ir Azijos šiaurėje. Iš viso i.k. kalbančių yra apie 900 mil. Dabartinės gyvosios i.k., išskyrus retus atvejus atskirų šakų ribose, pvz. rusų gudų ir ukrainiečių, savo tarpe nebesusikalbamos ir gali atrodyti visai skirtingos sandaros, pvz. anglų (nebekaitoma) ir lietuvių (kaitybinė). Bet lyginant ankstyvesnius moderninių i.k. raidos laipsnius, jų giminumas ir panašumas juo ryškesnis, juo senesni paminklai. Šių dienų persui indo kalbesys tiek pat svetimas kaip pvz. ir ruso, bet prieš 2500 m., tebekalbėdami Avestos ir Vedų kalba, jiedu galėjo dar lengvai savo tarpe susipras ti. Daug i.k. amžių būvyje yra išnykę, vienos palikdamos paminklų, o kitų vien vardai tėra išlikę. Iš kitos pusės, ide. maišantis su kitomis tautomis, yra atsiradę ir naujų i.k., kur nėra senųjų tikrosios dukterys, bet tik podukros, išriedėjusios kalbų susikryžiavimo keliu. Pripažinus bendrą ide. prokalbę (žr. žemiau), tuo pačiu tenka pripažinti ir ja kalbėjusią protautę. Tačiau per tūkstančius metų dėl ide. nuostabios ekspansijos jų rasinės giminystės ryšiai yra žymiai atsipalaidavę, o daugiur ir visai nutrūkę. Todėl dabartiniams laikams nelabai perdėtas yra garsaus prancūzų indoeuropisto A. Meillet posakis: ‚Yra ide. kalbų, bet nėra ide. tautų'.

Pasiskirstymas. Skirstant geneologiškai, i.k. šeimą sudaro 14 žinomų atskirų prokalbinių šakų, kurios savo ruožtu toliau šakojasi pavienėmis kalbomis, o šios vėl skyla tarmėmis. Žemiau duodamoje apžvalgoje tos šakos sužymėtos geografiškai iš vakarų į rytus.

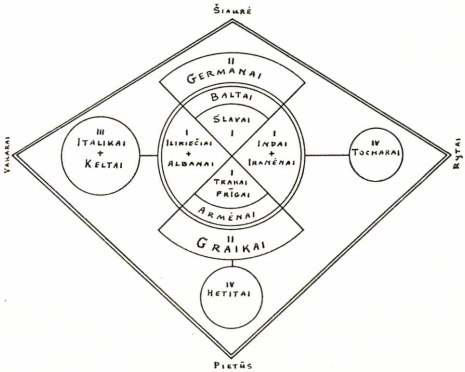

Indoeuropiečių kalbų gimingumo diagrama

1. Keltai: airiai, skotai, kimrai arba valiečiai (Valijoje), bretonai (Bretanėje). Išmirę: galai, kornvaliečiai (Kornvalijoje), Mano salos k., galatiečiai (M. Azijoje). Paminklai: nuo IV a. po Kr.

2. Italikai: Lotynai, kurių kalbiniai palikuonys yra romanai: portugalai, ispanai, katalonai, prancūzai, provansalai, frankoprovansalai (Prancūzijos – šveicarijos pasienyje), retoromanai (šveicarijoje), italai, sardai (Sardinijoje), rumunai, aromunai (Balkanuose), dalmatiečiai (išnykę XIX a.). Išmirę: faliskai (Etrurijos pietuose), oskai (Kampanijoje), umbrai (Umbrijoje). Paminklai. nuo VI a. pr. Kr.

3. Germanai: anglai, frizai, olandai ir flamai, vokiečiai, islandai, norvegai, danai, švedai. Išmirę: gotai, vandalai, burgundai, langobardai. Paminklai: nuo IV a. po Kr. (gotų biblija).

4. Baltai (aisčiai): lietuviai, latviai. Išmirę: prūsai, kuršiai, žiemgaliai, sėliai, rytiniai galindai. Paminklai: nuo XIV a. po Kr.

5. Slavai: čekai ir slovakai, vendai (žemutiniai ir aukštutiniai, Saksonijoje), lenkai, kašubai, slovėnai, serbai ir kroatai, bulgarai, makedoniečiai, gudai, ukrainiečiai, rusai. Išmirę: polabai (Elbės žemupyje), slovincai (Pomeranijoje) ir kitos pamarėnų kiltys. Seniausia forma: senoji bažnytinė slavų kalba (IX a. po Kr.).

6. Iliriečiai: Išmirę: ilirai (vakarinėje Jugoslavijoje ir Albanijoje), venetai (šiaurės rytų Italijoje), mesapai (Italijos pietų rytuose), japigai (Apulijoje). Pa-

minklai: nuo II a. pr. Kr. (įrašai ir vardai).

7. Albanai: Greičiausia ilyriškos (maišytinės) kilmės. Paminklai: nuo XV a. po Kr.

8. Trakai-frigai: Išmirę: trakai (Balkanų rytuose), dakai ir getai (Rumunijoje), frigai (M. Azijos vakaruose), bitiniečiai (t.p.). Paminklai: nuo VI a. pr. Kr. (frigų įrašai).

9. Graikai: Paminklai: nuo IX–VIII a. pr. Kr.

10. Hetitai: Išmirę: tikrieji hetitai (M. Azijos rytuose), luvijai (M. Azijos pietuose), arzavanas (Kilikijoje). Paminklai: XIV–XII a. pr. Kr.

11. Armėnai. Paminklai: nuo V a. po Kr.

12. Iranėnai: osetinai (Kaukaze), kurdai (Turkijoje), Kaspijos tarmės, persai, afganai (puštas), tadžikai (Afganistane), beludžiai (Persijoje ir Afganistane), jagnobis (Samarkando apl.), Pamiro tarmės. Išmirę: skitai ir sarmatai, medai (Irano šiaurės vakaruose), sogdai (Vakarų Turkestane), sakai (Rytų Turkestane). Seniausia forma: senoji persų k. ir Avesta (VI a. pr. Kr.).

13. Indai (indoarijai): Naujosios indų kalbos (didžiosios)): hindis (vakarinis ir rytinis), bengalis, biharis, marathis, pendžabis, gudžaratis, radžastanis, orija, kašmiris. Seniausia forma: senoji indų kalba (Vedos ir sanskritas X–V a. pr. Kr.), vėlesnė: prakritas ir palis.

14. Tocharai: Išmirę (A ir B tarmės, Rytų Turkestane). Paminklai: VII a. po Kr.

Paminklų ir prieškristinių laikų turi tik 5 šakos: hetitai, indai, iranėnai, graikai, italikai ir, be to, įrašų nuotrupų mesapai bei frigai. Visas kitas i.k. raštas pasiekė tik su krikščionybe, o tocharus su budizmu. Vadinasi, indų Vedas ir Mažvydo katekizmą skiria mažiausia 2000 m. laiko tarpas. Savaime suprantama, kad tokiuose laiko atžvilgiu nelygiuose paminkluose paliudyti ir skirtingi kalbinės raidos laipsniai. Šita aplinkybė žymiai pasunkina i.k. lyginamąjį tyrinėjimą. Tik retu atveju kalbos konservatyvumas, pvz. lietuvių, pasireiškiąs lėta raida, įgalina tyrinėtoją lygiomis grutėn statyti ‚seną' ir ‚senovišką' kalbą.

Prokalbė ir kilmė. Ide. šeimos kalbas jungia visa eilė sandarinių (fonetikos, morfologijos, sintaksės) bendrybių ir žymus kiekis pagrindinio žodyno. Pvz. v.g. dkv. vs. vd. pastebimas galūninis -s, o gl. -m arba -n (liet. vilkas : vilką < *vilkan, gr. lýkos : lýkon, lot. lupus : lupum, skr. vŕkah < *vŕkas : vŕkam, o vkž. būti esam. laiko vs. vėl visai panašiai asmenuojama: liet. esmì, esì, ẽsti, prasl. jesmĭ, jesi, jestĭ, skr. ásmi, ási, ásti, gr. eimí < *esmí, essí (eĩ), estí. Į klausimą, iš kur tokios panašybės kalbose, grynai teoriškai galimas dvejopas atsakymas: 1. kalbinė vienovė skirtingose istorinėse sąlygose davė įvairovę (dezintegracinė hipotezė), 2. nepanašios kalbos, būdamos ‚nuolatiniame kontakte', dėl ‚tarpusavio įtakos ir skolininių mainų pamažu žymiai suartėjo' (Trubetzkoy, asimiliacinė hipotezė). Konkrečiais atvejais visai įmanoma ir antroji galimybė. Bet istorinė i.k. raida savo visuma aiškiai kalba dezintegracinės hipotezės naudai. Žodyno mainuose nepastebima, kad kalbos pvz. keistųsi asmeniniais įvardžiais. O kaip tik 1-jo ir 2-jo asmens įvardžių lytys bendros visoms i.k. Todėl indoeuropeistų visuotinai ir sutariama, kad jos laiko būvyje yra išriedėjusios iš vieno bendro kamieno, vad. ide. prokalbės. Bet kadangi jokioje kalbinėje bendruomenėje neįmanomas visiškas vartosenos vienodumas, todėl tarminio skilimo užuomazgos negalima neigti nė prokalbei. Ir iš tikrųjų, tyrinėtojų jau senokai imta kalbėti ir apie ide. tarmes (J. Schmidt, A. Meillet). A. Schleicheris pirmasis iškėlė prokalbės rekonstrukcijos mintį. Toks ide. prožodžių ir prolyčių atstatymas, laikantis kalbose veikiančių garsų dėsnių, iki tam tikros ribos visai galimas. Rekonstrukcija visų pirma padeda aiškinti istoriškai paliudytas, bet skirtingas lytis, bet sykiu leidžia spėjamai įžvelgti ir pagrindinius prokalbės sandaros bruožus. Tačiau atstatytinės lytys niekų būdu nelaikytinos realinėmis kalbos lytimis. Jos tėra tik formulės, kuriomis patogiai išreiškiamos lyginamojo metodo išvados. Su kalbotyros pažanga kinta ir rekonstrukcijos praktika. Ide. protėvynės klausimu, būtent kur gyventa ano pirmykščio kiltinio junginio, iki šiol nei kalbotyra, nei archeologija su etnologija nėra davusios galutinio atsakymo. Daugumas tyrinėtojų (paskutiniais laikais C. Engel, St. Nosek, T. Milewski) pasisako už vidurinę Europą (apytikriai: Tiuringija ir vakarinė Saksonija), bet netrūksta ir tokių, kur ją nukelia arba nukeldavo prie šiaurės ir Baltijos jūros (H. Hirt, P. Thieme), į Ukrainos ir prieškaukazio stepes (H. Güntert), pagaliau padaugėjo, ypačiai etnologų balsų ir už Aziją. Žvilgterėti toliau už prokalbės ir spręsti ide. genezei kalbotyra neturi priemonių. Amerikiečio E. H. Sturtevanto indohetitų teorija nėra radusi platesnio pritarimo. Čia galimos tik etnologų ir archeologų spekuliacijos, kur daugiausia remiamasi kultūrų ciklais. Kaip šiandien nėra rasiškai grynų tautų, taip ir protoindoeuropiečiai galėjo būti nevienodos rasės įvairiakalbių kilčių mišimo padarinys.

Grupinis giminumas. Kur ide. protėvynė bebūtų buvusi, vis tik daugumo tyrinėtojų sutariama, kad ide. tautų tar-

pusavio geografinis susirikiavimas, pastebimas istorinių laikų pradžioje yra labai senas ir apskritai išlikęs pirmykštis. Bet iš kitos pusės atskirų tautų tradicijos, jų gyventojų vietų vardynas, kalbiniai tarpusavio santykiai ir ryšiai su kaimyninėmis neindoeuropiečių tautomis, pagaliau archeologiniai radiniai vėl rodo, kad didelėje dalyje dabartinių plotų, ypačiai periferijose (šiaurės ir vidurio Rusija, Skandinavija, Britanija, Prancūzija, Ispanija, Italija, Balkanai, M. Azija, Iranas, Indija) i.k. yra atneštinės. Ide. ekspansija, kuri savaime skatino ir gilino tarminį skilimą, turėjo prasidėti labai anksti, spėjama, nevėliau kaip 2000 pr. Kr. Savo senąją protėvynę jie bus apleidinėję kiltimis ar kiltiniais junginiais. Iš jų naujosiose sodybose, be abejo dažnai veikiant ir svetimam substratui, išaugo atskiros ide. tautos ir kalbos. Lyginant dabartines kalbas, ypačiai senesnius jų raidos laipsnius, pastebėta jas skiriantis tarpusavio artimumu. Kai kurias iš jų jungia fonetinės bei morfologinės ypatybės ir žodyno bendrybės, kurios gali būti prokalbiniai tarminiai veldiniai arba ir bendri vėlesni naujadarai, atsiradę kalboms glaudžiai ir ilgiau bekaimynaujant. Pvz. nėra abejonės, kad indų ir iranėnų šakos, išlaikiusios net bendrą tautinį vardą, yra išriedėjusios iš vad. arijų (žr.) prokalbės. Hetitai ir luvijai taip pat priklauso vienam pirmykščiam tarminiam junginiui, labai anksti išsiskyrusiam iš prokalbės. Artimesni prokalbiniai ryšiai jungia ir germanų bei keltų šakas. Panašus ryšys spėjamas tarp trakų-frigų ir armėnų. Bet dėl pirmųjų paminklų menkumo (įrašų nuotrupos ir tikriniai vardai) tai neįmanoma įrodyti. Ilgą laiką taip pat tikėta ir atskira baltų-slavų prokalbe. Bet šių dviejų šakų bendrybės daugeliu atvejų yra prokalbės tarminiai veldiniai, o kitais vėl gali būti nebeatsekami tarpusavio skoliniai, atsiradę iš seno kaimynaujant. Naujadarinių bendrybių, kurios vienos tegali turėti įrodomosios galios, tėra vos kelios ir jų nepakanka anos prokalbės teorijai įrodyti. Minkštuosius prokalbės k, g i.k. taria dvejopai. Vienos tuos sprogstamuosius, dar labiau supriešakindamos, išvertė pučiamaisiais š, ž arba s, z, o kitos vėl juos sukietino, suplakdamos su paprastaisiais k, g. Pagal ide. šimto vardo *k'mtóm tarimą (lot. centum, gr. he-katón, got. hund, bet av. satem, skr. šatám, liet. šimtas, prasl. sŭto) jos skaidomos į kentumines ir satemines. Žiūrint geografinės abiejų grupių padėties, jos anksčiau stačiai ir vadinta vakarinėmis ir rytinėmis. Ir tai laikyta labai svarbiu ir senu prokalbės skilimu. Bet prieš kelias dešimtis metų suradus tocharų paminklų ir išskaičius hetitų dantiraštį, ankstyvesniąją pažiūrą tenka atmesti. Mat, šie abeji (plg. tocharų kant ‚šimtas') priklauso kentuminei grupei, tačiau geografiškai nuo jų atskirti sateminių kalbų. Vadinasi, satemizacijos vyksmas yra jaunesnis už tocharų ir hetitų atsiskyrimą nuo prokalbės. Duodamoje schemoje i.k. pavaizduotos iščentrinės gradacijos (I–IV) ir keturių krypčių (rytinės, pietinės, vakarinės ir šiaurinės) ekspansijos principu. Tuo būdu periferinės kentuminės šakos (II–IV), keliais tarpsniais išsiskirdamos iš prokalbės, ratu apjuosė centrines (I), ir būtent dar prieš kylant jose satemizacijos bangai, vėliau nė nebepasiekusiai periferijų.

Ekspansija. Ankstyvosios atskirų ide. šakų kraustymosi ir ekspansijos fazės slypi amžių gūdumoje. Bet kai kuriais atvejais turime ir tikslesnių žinių. Labai būdingas keltų kraustybos (1000-300 pr. Kr.) pavyzdys. Iš savo pirmykščių sodybų tarp Maino ir Reino bei Dunojaus aukštupių jie plinta vakarinėje Vokietijoje, greitai užplūsta Britaniją ir Irlandiją, Prancūziją, beveik visą Ispaniją, IV a. pasiekia Čekiją, įkandin viena banga atsiduria Graikijoje, paskui persimeta M. Azijon ir III a. galatų vardu įsikūrę Ankaros apylinkėje čia išsilaikė nesugraikėję iki pat VI a. po Kr. O šiandien keltų (žr.) vos atplaišos likę, ir tos pačios mirštančios. Nemažo garso yra buvę ir skitai (žr.). Jų plotai senų senovėje buvo ištisę stepėmis nuo Rytų Turkestano iki Dunojaus žemupio. Čia V a. pr. Kr. su skitais kovėsi ir Darijus. Juos tebeliudija skitiškos kilmės upių vardai: Prutas ir antikiniai Hypanis (P.Bugas), Tyras (Dniestras), Borysthēnēs (Dniepras). O paskutinių dviejų moderniniai vardai, kartu su Donu — vėl trakų (žr.) palaikas. Vad. tautų kraustymasis (375–580 pr. Kr.) vėl ryškus germanų greitai ištirpusios ekspansijos pavyzdys. Apskritai nuo XIII–XIV a. Europoje padėtį galima laikyti nusistojusia. Toliau vyksta tik mažesnių tautų denacionalizacija didžiųjų sąskaiton. O šių ekspansija, pradedant XV a., persimeta į kitus žemynus. Būdinga, kad toje ekspansijoje veik išimtinai dalyvauja periferinės tautos. Iš romanų čia pirmąjį vaidmenį vaidina ispanai ir portugalai, tik antraeilį prancūzai. Iš germanų kalbų užjūrinėje ekspansijoj pirmoji vieta tenka anglų kalbai, antroji olandų. Iš slavų tik vieni rusai parodė nepaprastą ekspansyvumą. Čia jie, plisdami Sibiran ir Turkestanan, tęsė senų seną ide. veržimąsi į rytus. Prancūzai ir italai, kurdamiesi šiaurės Afrikoje, tartum atnaujina romėnų ir vėlesnę vandalų ekspansiją. Bet apskritai naujaisiais laikais jos keliai eina per vandenynus.

Tolimesnė giminystė. Daug padaryta pastangų beieškant ide. giminystės su kitomis, ypač kaimyninėmis kalbų šeimomis, pvz. su semitų ir suomių-ugrų. Paskutiniais laikais spėta tokį prokalbinį

giminystės ryšį buvus su uraliečiais (B. Collinder). Tačiau nė viena teorija iki šiol nerado platesnio pritarimo. Ir labai abejotina, ar bent kada pasiseks šioje srityje ko apčiuopiamo pasiekti. Čia visada tenka atsiminti, kad prosenoviniai ide. kalbiniai kaimynai gali būti išnykę nepalikdami jokių pėdsakų. O trūkstant tarpinių grandžių šeiminės kalbų giminystės įrodymas iš viso vargu bejmanomas.

A. Meillet, Introduction a l'étude comparative des langues indo-européennes 1937 (gera bibliografija); *H. Krahe,* Indogermanische Sprachwissenschaft 1943; *T. Milewski,* Zarys językoznawstwa ogólnego II 1948 (su chronologiniu atlasu); *A. Meillet,* Les dialects indo-européens 1923; *H. Pedersen,* Le groupement des dialects indo-européens 1925; *W. Porzig,* Die Gliederung des indogermanischen Sprachgebiets 1954; *K. Brugmann* ir *B. Delbrück,* Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen (5 tomai) 1886–1900, I–II dar 1897–1916; *H. Hirt,* Indogermanische Grammatik, 7 tt., 1921–27. Žodynai: *A. Walde* ir *J. Pokorny,* Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, 3 tt., 1921–37; *J. Pokorny,* Indogermanisches etymologisches Wörterbuch 1948 tt.; *C. D. Buck,* A Dictionary of Selected Synonims in the Principal Indo-European Languages 1949. Žurnalai: Zeitschrift für vergleichende Sprachwissenschaft 1851 tt.; Bulletin de la societé de linguistique de Paris 1868 tt.; Indogermanische Forschungen 1891 tt.; Language 1925 tt. Bibliografija: Indogermanischer Anzeiger 1891–1907; Indogermanisches Jahrbuch 1913 tt. (laikinai sustojęs); Bibliographie linguistique 1949 tt. *A.S.*

Indogermanai vok. kalbotyrinėj literatūroj vartojamas terminas indoeuropiečiams (žr.) vadinti.

Indoiranėnai dirbtinis kalbotyroje dažnai vartojamas arijų (žr.) vardas. Be indų (žr. Indija) ir iranėnų (žr.) čia priklauso ir dardai Dardistane (žr.). Dardų tarmės, iš viso aštuonios, skirstomos dviem grupėmis: šina-kovaro (Indo slėnyje) ir kefiro (į vakarus nuo Indo), sudaro pereiginę grandį tarp iranėnų ir indų kalbų.

Namelis Indokinijoje (Laos valstybėje)

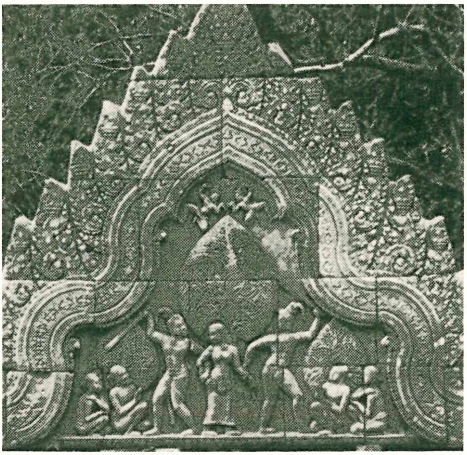

Akmens skulptūra iš X a. šventyklos Indokinijoje

Indokinija Azijos pietryčių pusiasalis tarp Pietų Kinų jūros ir Siamo įlankos. Plačiąja prasme I. apima ir Malajų pusiasalį su Malajų Valstybių Sąjunga ir Burmos bei Siamo dalimis. Tikrojoje I. yra Vietnamo, Laos ir Kambodijos valstybės. Ligi 1946 I. buvo Prancūzijos kolonija, nuo 1946 Prancūzų Sąjungos narys. I. drauge su Malajų pusiasaliu kitaip dar vadinama Tolimąja Indija. Ligi II pas. karo I. buvo didžiausia pasaulyje ryžių eksporto šalis. Pusiasalio krantai nežymiai karpyti, ir dėl to nėra patogių natūralių uostų. Pajūriai apaugę mangrovų miškais. Išilgai pusiasalio tęsiasi kalnynas (Anamo Kordiljerai), kurio aukščiausias gūbrys eina lygiagreta su pajūriu. Didžiausioji upė Mekongas savo vidurupiu skiria I. nuo Siamo. Ūkiniu atžvilgiu I. dalinama į 3 pagrindines sritis: p. I. su Mekongo delta, tankiai gyvenama, intensyvaus ryžių ūkio kraštas; š. I. apima Raudonosios upės baseiną, kur šalia žemės ūkio yra reikšminga ir pramonė; vidurio I. yra dalis, kurios svarbiausi produktai yra cukrus, arbata, kukurūzai, manioka ir cinamono žievė. Klimatas karštas musoninis su lietingu ir sausu periodais. Atmosferos kritulių per metus esti ligi 11.500 mm. Didžioji pusiasalio ploto dalis apaugusi tankiais miškais. Didelės ūkinės reikšmės turi ir gumos medžių plantacijos.

Gyventojų esama apie 30 mil. (1955). Didelį gyv. procentą sudaro kinai ir mongoloidai, kurie, įsiveržę iš šiaurės, įsigalėjo derlingose žemumose, o pirmykščius gyventojus išstūmė į kalnus. Daugumas gyv. budistai, bet kai kuriose srityse įsigalėjusi kat. religija.

I. ištirta tik XIX–XX a., įsigalėjus ten prancūzams, prieš kurių okupaciją čia buvo kelios indokinų valstybės, turėjusios sa-

vo seną kultūrą. Pirmoji prancūzų kolonija (Tourane uostas) įkurta 1787. Gelbėdama persekiojamuosius krikščionis, Prancūzija rado pagrindo brautis gilyn į teritoriją: 1859 užėmė Saigoną, 1862 okupuotas p. pajūris Kočinčinos valstybėje, 1864 paversta protektoratu Kambodija. 1873—83 karu užimta šiaurėje Tonkino valstybė, 1884 paversta protektoratu visa Anamo valstybė. 1893 iš Siamo paveržta Laos valstybė. Atskirai žr. Vietnamas, Laos, Kambodija, Tonkinas.

G. Maspéro, L'Indochine, 2 tt., 1929; *V. Thompson,* French Indochina 1937; *J. Hougron,* Reap the Whirlwind 1953. *A.B.*

Indolas (cheminė formulė C_8H_7N), organinis heterociklinis junginys, pasitaikąs akmens anglies degute, kai kuriuose eteriniuose aliejuose (pvz. jazmino) ir žarnose kaip triptofano (vienos iš amino rūgščių, įeinančių į baltymų sudėtį) skilimo arba puvimo produktas. I. kristalinasi žibančiomis plokštelėmis. Šiaip nemalonaus kvapo, bet mažu kiekiu vartojamas kvepalų pramonėje. *P.Jc.*

Indologija seniau apskritai mokslas apie Indiją, apimąs visas indų dvasinės ir iš dalies medžiaginės kultūros sritis. Siauresne prasme šis terminas taikomas indų kalboms, literatūrai, filosofijai, menui ir religijai. Paskutiniais laikais, tyrinėjimams specialėjant, i. vardas dažnai apribojamas vien kalba ir literatūra arba vartojami stačiai indų filosofijos ir indų kalbotyros terminai. Pradžią i. XVIII–XIX a. sąvartoje padarė Indijos kultūra susidomėję britų kolonijos valdininkai Sir W. Jones (teisėjas), H. Th. Colebrooke ir H. H. Wilson. Pastarasis buvo paskirtas ir pirmuoju Oxfordo univ. sanskrito prof. (1833). Iš prancūzų pirmas į šią naują mokslo sritį pasuko S. de Sacy, kurio mokiniai buvo vokiečiai F. v. Schlegelis ir F. Boppas. Pirmasis veikale Über die Sprache u. Weisheit der Indier 1808 plačiai išdėsto i. programą, o antrasis tyrinėjimu Über das Conjungationssystem der Sanskritsprache... 1816 sanskritui visiems laikams patikrina pirmaujamą vietą ide. lyg. kalbotyroje. Vokietijoje pirmoji sanskrito katedra, vadovaujama A. W. v. Schlegelio, įsteigta Bonnoje jau 1818. Jo įpėdinis norvegas Chr. Lassenas apžvalginėje Indische Altertumskunde, 4 tt., 1858–74 sutraukia pirmųjų tyrinėjimų rezultatus. Pradžioje ypatingas dėmesys buvo skiriamas Vedoms (Th. Benfey, F. M. Müller, A. Weber). O. v. Böhtlingo ir R. Rotho 7 tomų Sanskrit-Wörterbuch (Petrapilys 1855–75) ilgiems laikams tampa indologų pagrindine darbo priemone. Tik po 20 su viršum metų C. C. Uhlenbeckas pateikia Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der altindischen Sprache (1898–99). Iš G. Bühlerio įsteigto ir F. Kielhorno, H. Lüderso ir J. Wackernagelio tęsto Grundriss der indoiranischen Philologie und Altertumskunde (nuo 1896, iki šiol 20 tomų)) jau ryškėja darbo pasiskirstymo ir didesnės specializacijos būtinumas dorojant gausiai besikaupiančią mokslinę medžiagą. Todėl naujaisiais laikais tyrinėjama pasiskirsčius sritimis: J. Wackernagel, A. Debrunner, L. Renou (gramatika); R. Schmidt, Th. Zachariae, W. Wüst, M. Mayrhofer, P. Thieme (žodynas); S. Konow, H. Lüders (epigrafika); K. F. Gelder, A. Hellebrandt, F. Edgerton (Vedos); H. Jacobi (epas); J. Hertel (apysakos); W. Winternitz (literatūros istorija); Th. W. Rhys Davids, W. Geiger (palis); R. Pischel, H. Jacobi (prakritas); G. A. Grierson, indas S. K. Chatterji; J. Bloch (naujosios indų kalbos); O. Strauss, H. v. Glasenapp (filosofija); H. Oldenburg, H. v. Glasenapp (religija). Vokiečių tyrinėtojai i. palyginti greitai paveržia pirmąją vietą. Iš rusų mokslininkų verta paminėti: I. P. Minajevas, F. I. Ščerbatskojus, A. P. Barannikovas. Pačių indų mokslinis indėlis tuo tarpu labai kuklus.

E. Windisch, Geschichte der Sanskrit-Philologie und indischer Altertumskunde I–II 1917–20; *W. Wüst,* Indisch (Grundriss der indogermanischen Sprach- und Altertumskunde IV, 1, 1919); *R. Schwab,* Renaissance orientale 1950. *A.S.*

Indonezija 1. bendrinis vardas visoms salų grupėms, esančioms tarp Filipinų, Formozos, Australijos ir Madagaskaro.

2. Respublika (Indonesia), apimanti 3 salų grupes: 1. Didžiąsias Zundo salas — Javą, Sumatrą, Borneo, Celebes; 2 Mažąsias Zundo salas (su Bali); 3. Molukų salyną. Plotas 1.491.560 km². Iš viso I. apima apie 3000 gyvenamų salų, vakarų rytų linkme ištįsusi 5000 km.; gyv. apie 82 mil. (1955).

I. salos atsiradusios didžiausių žemės plutos tektoninių judėjimų zonoje, kuri būdinga dažnais žemės drebėjimais ir dideliu vulkanizmu; veikiančių vulkanų yra 130, o užgesusių žymiai daugiau. Nežiūrint savo geologinio jaunumo, I. salos turi daug mineralinių turtų; I. yra antroji didumu pasaulyje cino producentė, jos ak-

Indonezijos kaimelis

Indonezija

Ryžiai iš laukų gabenami kūlimui. Šį darbą Indonezijoje atlieka vaikai ir moterys

mens anglies ištekliai apie 2500 mil. t, boksito rezervai apie 25 mil. t, geležies rūdos esama apie 900 mil. t. Javoje, Borneo ir Sumatroje dideli naftos ištekliai, aptikta, aukso, mangano, nikelio, sieros, sidabro, vario. — Klimatas tropikinis su dviem lietaus periodais ir mažais temperatūros svyravimais bei didele drėgme; atmosferos kritulių 2000–4000 mm. Pajūriuose klimatas nepakenčiamas europiečiams, bet jis sveikas 2000-3000 m. aukštumoj. Gyventojai malajų rasės; vyraujanti kultūrinė grupė yra javiečiai. Iš viso esama apie 30 atskirų tautų, bet viešąja valstybine kalba įvesta javiečių b a h a s a. Apie 90% gyv. yra mahometonai, 4,3% krikščionys, 3% budistai, 2,2% induistai. P. Molukų salų gyv. yra katalikai; jie siekia savo nepriklausomybės, bet jų apsisprendimo teisės nepripažįsta centriniai I. organai. I. yra apie 1,8 mil. kinų, kurie daugiausia yra verslininkai. Didžiausi miestai: sostinė Jakarta (Džakarta) apie 3 mil. gyv., Jogjakarta (Džokdžakarta) 2 mil., Surabaja (1.200.000), Bandung (Bandoeng, 850.000), Medan (300.000). Apie 65% visų respublikos gyventojų gyvena Javoje, kur, net neskaitant miestų, 1 km² esama ligi 1000 žmonių.

Ū k i n i s g y v e n i m a s remiasi nepaprastai derlingais vulkaninės kilmės dirvožemiais. Pagrindinis žemės ūkio produktas yra ryžiai; jų pasėliai apima 5.630.000 ha, o metinis derlius 9,6 mil. t. Toliau pagal svarbumą eina kukurūzai ir šakniagumbiai augalai. Cukraus pagaminama apie 850.000 t, kakavos gaunama apie 8,2 mil. t., sojos pupelių 278.000 t., kopros 180.000 t, palmių alyvos 132.000 t., arbatos 37.000 t, jamo ir saldžiųjų bulvių 1.580.000 t, kaučiuko 700.000 t (42% pasaulinės produkcijos), tabako 7000 t. I. produkuoja maždaug 25% viso pasaulio kopros ir ligi II pas. karo 85% pipirų, kurių plantacijas japonai buvo sunaikinę. Nuo jų nukentėjo ir chinino žievės pramonė, duodanti per metus apie 10.000 t. Naftos produkcija plečiama ir 1953 davė 10.424.000 t nerafinuotos žaliavos. Prekybos ir keleivinis laivynas (1954 apie 160 laivų 765.000 b.r.t.) yra monopolizuotas vienos b-vės; be to, dar yra apie 1000 privačių burinių laivų. Geležinkelių yra tik Javoje ir Sumatroje. Tarp didesniųjų salų palaikomas susisiekimas lėktuvais. Užsienio prekyboje žymiausią vaidmenį vaidina kaučiuko (33%), naftos produktų (25%), cino (10%) ir kopros išvežimas. Piniginis vienetas rupija, lygi 8,75 JAV c.

Š v i e t i m a s tik atgavus nepriklausomybę pradėtas plačiu mastu; olandai gyventojų švietimu mažai rūpinosi, pvz. 1948 buvo tik apie 800 čiabuvių gydytojų. 1954 jau veikė 2 univ., 8 meno ir prekybos akademijos, 340 mokytojų seminarijų, tautinė ir mahometonų akademija. Iš viso 1954 studentų apie 15.000. Pradžios mokyklų apie 28. 000.

V a l s t y b i n ė s a n t v a r k a remiasi 1949 XII 14 laikinąja konstitucija (pakeista 1950 VIII 15), pagal kurią I. yra demokratinė respublika.

I s t o r i j a. Jau IV a. I. erdvėje būta

Indonezietis sidabrakalys

indų kunigaikščių, o V a. buvo įsikūrusių bramaniškųjų bendruomenių; VII a. būta budistų vienuolynų ir mokyklų. VIII–XII a. pirmavo Sumatra, o XIII–XIV a. Java. XV a. įsigalėjo islamas ir arabų įtaka; XVI a. I. salynus užvaldė portugalai. 1602-1798 I. buvo olandų R. Indijos Kompanijos, o 1816–1942 Olandijos kolonija. 1942–45 okupuota japonų. 1945 VIII 17 pasiskelbė nepriklausoma . Po ilgų kovų su olandais 1949 XI 2 pasirašyta su Olandija sutartis, kuria I. nuo 1949 XII 27 gauna suverenitetą kaip federalinė respublika, bet pasilieka Olandijos–Indonezijos Sąjungos nariu. 1954 VIII 10 papildomu protokolu I. pasitraukė iš bendros su Olandija sąjungos ir pasidarė visiškai nepriklausoma valstybė. 1947 IV v. Javoje kilo olandų remiamas sukilimas prieš de facto 1946 susikūrusią I. respubliką, ir karo veiksmai truko ligi 1948 I 17. Po ilgų ir nesėkmingų derybų vėl prasidėjo karo veiksmai, kurie buvo baigti tik 1949 I 5. Įsikišus Jungtinių Tautų Saugumo Tarybai, buvo paleisti I. politiniai vadovai ir išrinktas konstitucinis parlamentas. Pradžioje, ligi 1950, I. buvo federalinė sąjunga iš 16 respublikų, kurios 1950 VII 20 susitarė atsisakyti sąjungos nario teisių ir sudaryti vientisą respubliką, suskirstytą į 10 provincijų. Pirmuoju I. prezidentu išrinktas 1949 dr. Achmed Soekarno.

F. P. Ploeg, Insulinde 1944; *D. Wehl,* The Birth of Indonesia 1948; *H. J. van Mook.* Indonesië 1949; Basic Information on Indonesia 1953; *M. H. Bro,* I. 1954. *A.B.*

Indoneziečių kalbos vakarinė austronezinės k. šeimos šaka, paplitusi I., Malakoje, Filipinuose, r. Formozoje, Marianų salose ir Madagaskare. Skiriama trys grupės: vakarinė, rytinė ir šiaurinė. Iš vakarinių svarbiausia malajų k. (žr.), iš kurios yra kilusi ir I. valstybinė kalba (Bahasa Indonesia). Šiaurinei grupei priklauso filipiniečių kalbos (nuo 1937 oficialinė: tagalogas), o pietinei malagasis (Madagaskare). Sena raštija javiečių (kavis, arba senoji javiečių kalba, XI a. paminklai), taip pat malajų. I. k. pasireiškia stipri indų ir islamo įtaka. Raštas: seniau arabų, o dabar pereita į lotynų. *A. S.*

Indore vidurinės Indijos mst., įkurtas XVIII a. viduryje, buvusios I. valstybės sostinė, 310.859 gyv. (1951). Medvilnės, tabako, metalo pramonė.

Indosamentas (iš it. indosso ‚ant nugaros') turtinių teisių perleidimas, atsirašant vertybės popieriaus antrojoje pusėj. Pinigais išreikštų turtinių teisių perleidimas i. keliu įgalina labai lanksčią prekybą įvairios rūšies kredito dokumentais bei pinigų pakaitalais. Indosamentinis teisių perleidimas labiausiai praktikuojamas čekių ir vekselių apyvartoj. Atsirašydamas čekį ar vekselį, perleidėjas užtikrina, kad tos vertybės buvo jo įgytos teisėtai ir kartu įsipareigoja apmokėti jose pažymėtą sumą, jei tikrasis skolininkas atsisakytų ar nepajėgtų jų išpirkti.

Indonezietės šoka tautinį šokį pakarena
p. Celebes saloje

Indra (tituluojamas Šakra ‚Galingasis') senojoje vedinėje indų religijoje perkūno dievas. Gausūs jam himnai Rigvedoje liudija, kad jis buvo iš pagrindinių dievybių, kurias garbino Indijon atsikėlę indoeuropiečiai. I. buvo laikomas specialiu jų globėju. Buvo tikima jį teikiant lietų ir kovojant su piktosiomis jėgomis (jo ginklas — perkūno strėlė, vadžra).

Indra (Padleckis) Juozas (g. apie 1919) operos solistas, dirigentas, kompozitorius. Dainavimą ir kompoziciją (pas prof. Vl. Jakubėną) studijavo Kauno konservatorijoje. Vokiečių okupacijos metu pradėjo dainuoti Vilniaus operoje (tenoras). Po 1944 bolševikų ‚savanoriškai' išsiųstas į Vorkutą, 1947 pavasarį grąžintas Lietuvon, tęsė dainavimo bei kompozicijos studijas ir drauge nuo 1948 vėl įsijungė į operą, iš pradžių Kaune, vėliau Vilniuje. 1954 Maskvos dekadoje dainavo Gastoną (Traviatoje). Koncertuose pasireiškė originaliu liaudies dainų išpildymu. Nuo 1953 ima reikštis ir kaip dirigentas (tais metais dirigavo Čaikovskio Undinę, 1955 Jolantą). Kaip kompozitorius 1954 parašė baletą Živilę, vėliau dar kitą baletą Audronę, sukūrė daug dainų solo ir chorams, o taip pat instrumentinių veikalų. Muzikos klausimais rašo spaudoje. *J.Ž.*

Indrajà upė Utenos ir Zarasų aps., Švensios (Neries) kair. intakas, 16,7 km ilgio, su aukštupiu 33,3 km; teka iš Indrajo ež., aukštupis nuo Vaikeso ež., bendra š. kryptimi, per Paščio ir Indrajo ež., pro Vasak-

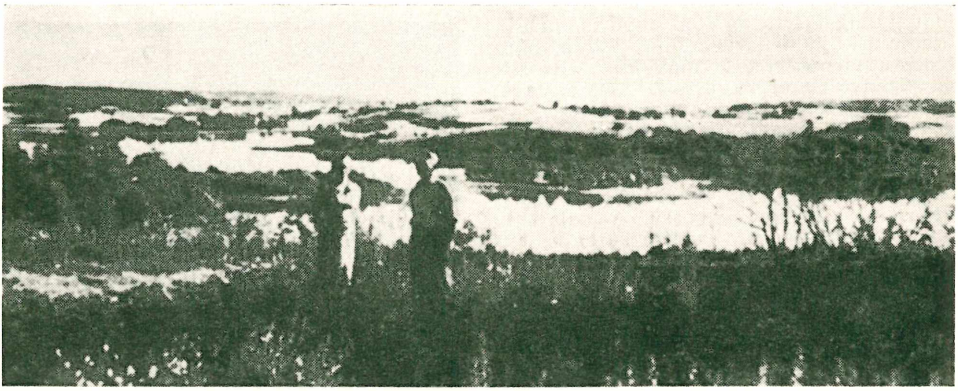

Indrajas (Daugailių vls.)

no ir Vyko ež., įteka iš rytų į Paščio ež., pro kurį teka Šventoji. Baseino plotas 108 km², vid. vandens debitas 0,7 m³/sek., mkm. 25 m³/sek. Kritimas nuo Indrajo ež. ligi žiočių 39 m, vid. 2,6 m/km.

Iñdrajas 1. ež. Utenos aps. Daugailių vls., 2 km į š.v. nuo Daugailių mstl., 4,5 km ilgio, ligi 1,1 km pločio, 305 ha ploto. Paviršius 140 m nuo j.l. Per ež. teka Indraja.

2. ež. Labanoro vls., 5 km į p.r. nuo Labanoro bžk., 42 ha ploto. Paviršius 150 m nuo j. l. Per gretimą Lukno ež. priklauso Luknos (Žeimenos, Neries) baseinui.

Indrašius Napoleonas, gydytojas, 1937 baigęs VDU medicinos fak., 1939 įgijęs gydytojo praktikos teises ir nuo tų metų pradėjęs darbą universitete kaip nervų ir psichinių ligų katedros jaun. asist. Likęs Lietuvoje, kur minimas jau docentu. Nuo 1935 Medicinos bendradarbis. Atskirai išl. brošiūrėles: Pasisekimas ir įtakingumas 1929, Susižavėjimo paslaptis 1929, Psichinio pasaulio reliatyvybės teorija 1933, Sąmonės amžius 1934 (pastarosios dvi brošiūrėlės yra savamokslinis leidimasis į filosofinius klausimus), Maisto vitaminai 1939.

Indreika 1. Alfonsas (g. 1901 III 25 Čypelių k., Skapiškio vls., Rokiškio aps.) agronomas, 1932 baigęs ŽŪA Dotnuvoje, tarnavęs Šeduvoje, Utenoje ir Klaipėdoje, 1935–40 Kupiškio žem. ūkio mokyklos vedėjas ir rajono agronomas, 1941–44 Panevėžio aps. agronomas. Aktyviai dalyvavo žemės ūkio kooperacijos veikloje. Atvykęs į JAV.

2. Lionginas (1893 VI 4 Čypelių k. — 1950 VIII 8 Detroit, Mich.) advokatas. Išėjęs Kupiškyje dviklasę ir 1914 baigęs Veiverių mokytojų seminariją, tais pat metais mobilizuotas, tarnavo rusų kariuomenėje karininku ligi 1918 VI. Lietuvių karių suvažiavimo ir lietuvių seimo Petrapilyje 1917 dalyvis. 1919 rudenį grįžęs į Lietuvą, kurį laiką tarnavo artilerijos pulke. Nuo 1920 vidaus reikalų ministerijoje tremtinių ir belaisvių grąžinimo dalies vedėjas, 1922 komandiruotas į Maskvą tremtinių grąžinimo reikalu. 1924 pasibaigus tremtinių repatriacijai, stojo į LU teisių fak. ir jį baigė 1929. Buvo Kooperacijos Banko, Maisto ir Germapo akc. b-vės juriskonsultas. 1935 suredagavo Ūkininko Advokatą; rašė Ūkininko Patarėjui ir kt. laikraščiams. 1941 pradžioje paskirtas Lietuvos advokatų kolegijos organizacinio biuro pirm., daug padėjo savo kolegoms advokatams. Iš Lietuvos pasitraukęs 1944, Vokietijoje kurį laiką dirbo Lübecko tremtinių komitete. 1949 atvyko į JAV. Aktyviai dalyvavo visuomeninėje veikloje.

B. Nov.

Indreko Richard (g. 1900) estų proistorikas. Proistorės mokslus ėjo Tartu univ., kur jo profesoriais yra buvę B. Nerman ir A. M. Tallgren. Jo tyrinėjimų sritis — vidurinis ir naujasis akmens amžius. Studijų reikalais lankėsi Prancūzijoje, Belgijoje, Vokietijoje, Švedijoje, Pabaltijo kraštuose ir kt. 1941 Tartu univ. gavo filosofijos daktaro laipsnį. Nuo 1944 Švedijoje. 1933–37 kasinėjo Lamasmägi prie Kundos, kur ištyrė svarbią mezolitinės kultūros sodybą. Be daugelio mažesnių studijų, I. išsp. Die Rambachsche Sammlung 1926, Der Siedlungsfund von Moksi, Gemeinde Võisiku 1932, Die Funde des Pärnu-Flusses aus der Sammlung von Dr. J. Pajo im Archäologischen Kabinett der Universität Tartu 1932, Vorläufige Bemerkungen über die Kunda-Funde 1936, Eestis ürgaeg 1937, Die mittlere Steinzeit in Estland 1948 (427 psl.) ir kt.

J. P.

Indrelienė Ona (1901 IX 6 Rygoje) visuomenės veikėja. Mokėsi Rygoje, vėliau Ukrainoje. Po I pas. karo su tėvais grįžusi Lietuvon, 1929 išvyko į Kanadą. Apsigyvenusi Toronte, organizavo vietos liet. mokyklą ir joje mokytojavo. 1940 buvo iš

Kanados Lietuvių Tarybos organizatorių; iniciatorė Kanados liet. moterų bendruomenės Toronto skyriaus ir tremtyje esančių lietuvių šelpimui sudarytos Dainos d-jos. I. buvo pirmosios Kanados LB Krašto Tarybos narė ir dabar yra jos centrinio šalpos komiteto iždininkė. Nuolatinė Kanados Lietuvių Centro Tarybos narė ir jos atstovė Toronte. Bendradarbiauja Naujienose, Nepriklausomoje Lietuvoje ir kt.

J.Krd.

Indrica Latgalos upė, Dauguvos deš. intakas, apie 40 km ilgio; teka per Indrio ežerą.

Indrikis Latvis žr. Henrikas (iš) Livonijos.

Indriliūnas Mamertas (g. 1920 Gataučių k., Vabalninko vls., Biržų aps.), baigęs 1938 Biržų gimn., pradėjo liet. kalbos ir literatūros studijas VDU teol.-filosofijos fak., 1940 persikėlė į Vilniaus univ. humanitarinių mokslų fak. ir jį baigė 1943. Anksčiau rašęs eilėraščių (Žvaigždutėje, Ateities Spinduliuose), vėliau reiškėsi literatūriniais straipsniais (Ateityje, N. Romuvoje). Ilgesnę studijėlę ‚V. Mykolaičio -Putino lyrikos kelias' išsp. Kūryboj (1944, 4, 221-233). Vertė W. B. Yeats, F. Jammes, R. M. Rilkės poeziją.

Indris (Indris brevicaudata) žinduolių būrio lemurų (Indriidae) šeimos, į beždžionę panašus gyvulys. I. yra didžiausias iš lemurų ir labiausiai išlavėjęs. I. yra apie 85 cm aukščio, 60 cm ilgio, trumpa (apie 5 cm) rudimentine uodega, ilgomis kojomis, maža galva, smailiu snukiu, apvaliomis gauruotomis ausimis, juodos spalvos su baltomis dėmėmis ant galvos ir pakaklėje. I. gyvena r. Madagaskaro miškuose, minta uogomis, medžių ūgiais ir augalų žiedais, bet nevengia ir gyvulinio maisto. *A. B.*

Indrišiūnas Julius (g. 1901 Peluodžių k., Pašvitinio vls., Šiaulių aps.) visuomenės veikėjas. 1912–15 mokėsi Mintaujos gimn., 1918 stojo į Šiaulių gimn. mokslo tęsti, bet 1919 pradžioje vėl mokslą nutraukė, išeidamas savanoriu. Tarnavo husarų pulke. Po dviejų metų, apdovanotas Vyčio Kryžiumi, grįžo į mokyklos suolą. 1923 baigęs gimnaziją, stojo į LU teisių fak., kurį baigė 1927. Advokatavo Vilkijoje, iš ten 1930 buvo paskirtas vyriausiu notaru. Nuo 1933 finansų ministerijos gen. sekretorius, kun. Vl. Mirono kabinete 1938 III 24 finansų ministeris. Tautininkų veikėjas, 1936 metų seimo narys ir pirmasis vicepirm. Užėjus bolševikams, 1940 VII areštuotas ir vėliau išvežtas į priverčiamojo darbo stovyklą Sov. Rusijoje.

J. Indrišiūnas

Indriūnas 1. Juozas (g. 1896 I 27) Bajoriškių k., Panemunėlio vls., Rokiškio aps.) prof., pluošto technologas. 1929 baigė LU technikos fak. technologijos inž. laipsniu. Pora metų studijas gilino Drezdeno aukštojoje technikos mokykloje. 1936 VDU apgynė disertaciją ‚Vilnų plaukeliai lankstomi pavargsta' ir gavo dr. inž. laipsnį. Nuo 1923 LU technikos fak. laborantas, nuo 1930 VDU vyr. asist., nuo 1933 dėstė pluoštinių medžiagų technologiją. Be disertacijos, buvo apgynęs ir habilitacijos darbą ‚Vilnų tamprumo modulis', įsigydamas priv. doc. teises. 1939 pakeltas docentu, 1945 profesoriumi (tais pat metais buvo paskirtas Kauno univ. technologijos fak. dekanu). 1936 įsteigus VDU pluošto technologijos laboratoriją, I. buvo paskirtas jos vedėju. Vilnų lankstymo tyrimams jis susukonstruavo Viva I ir Viva II (‚vilnų vargintuvus'). Drauge su G. J. Lazausku 1937 išanalizavo užsieninių fabrikų drapo medžiagas ir pagerino Drobės fabrike gaminamo drapo rūšį. 1934–40 Drobės fabriko inžinierius-konsultantas. Kaip rangovas, suprojektavo ir pastatė VDU klinikų 76,5 m aukščio kaminą (1939), o taip pat Drobės fabriko ir eilės pieninių bei plytinių kaminus (statybos darbus vykdė su J. Zostautu, Drobės fabriko vedėju). Moksliniai I. veikalai: Mechaniniai medžiagų bandymai 1930 (120 psl.), Pluoštinės medžiagos 1947 (195 psl.), Audimas 1954 (320 psl.).

2. Pranas (1892 Duokiškyje, Rokiškio aps.) inžinierius, visuomenininkas. Mokėsi Vilniaus realinėje mokykloje. Atostogų metu organizavo jaunimą ir rengė lietuviškus vakarus (pora scenos vaizdelių pats parašė). 1915–18 mokytojavo Duokiškyje. Vėliau tarnavo įvairiose valstybinėse ir kooperatinėse (daugiausia Pienocentro) įstaigose. Baigęs VDU technikos fak., 1933–40 buvo Zarasų miesto ir aps. inžinierius. Dar gimnazistas įsijungęs Vilniuje į lietuviškojo jaunimo ratelius, I. veikė valstiečiuose liaudininkuose ir Liet. Jaunimo Sąjungoje, o vėliau ypačiai atsidėjo kooperatinių įmonių organizavimui. Eilėraščiais ir žinutėmis bendradarbiavo prieš I pas. karą Jaunime, Lietuvaitėje, Lietuvos Ūkininke, pasirašinėdamas Rūtelės žiedu, Pr. Banga ar inicialais. Bendradarbiavo spaudoje ir vėliau (‚Pieno ir gyvulių ūkyje' ir kt.). 1941 išvežtas į Sov. Rusiją.

In dubio (lot.) abejojant, abejonės atveju. In dubio pro reo (lot.) baudžiamojo proceso dėsnis, kad, esant abejonei, sprendžiama teisiamojo naudai: jei ir yra pagrindo įtarimui, įtariamasis išteisinamas, kol nėra pilno jo kaltės įrodymo.

Induizmas, vedizmo ir iš jo išaugusio bramanizmo (žr.) paskutinis tarpsnis, kuris jau nėra vien tik religinė srovė, bet ap-

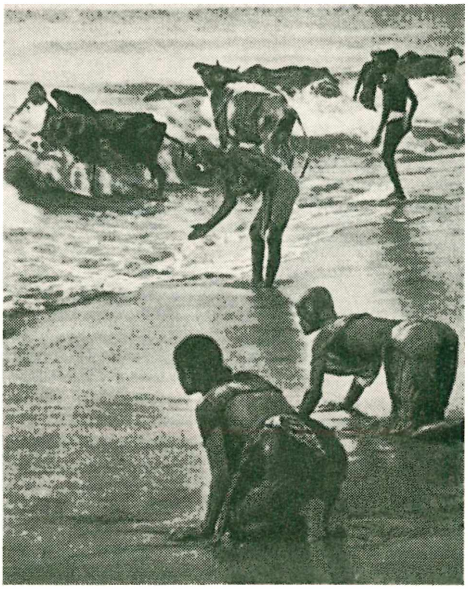

Induistai prie jūros meldžiasi už savo protėvius

ima visa, kas indą padaro indu ir tuo pačiu ji iš kitų tautų išskiria. Pats i. suskilęs daugybe srovių ir posrovių, bet jas visas sieja kastos (žr.), įvairūs vedizmo veldiniai, iš bramanizmo perimta ‚visumos vienuma', bendras tikėjimas sielos keliavimais bei perkaita (reinkarnacija, transmigracija), šv. karvėmis ir kt.

Iš vedizmo ir bramanizmo išaugęs i. išliko politeistinis ir net panteistinis, nors dievų jungime dažnai įžiūrimi ir monoteizmo pradai, laikant atskirus dievus tik skirtingais jų vardais. Pagrindiniais dievais i. yra Višnus ir Šiva. Vedose Višnus yra paprasta saulės dievybė, trimis žingsniais išmatavusi visatą. Bramanizme jis tapo dievų dievu, paties dieviškumo dievu, teikiančiu visa, kas gera. Toks pat Višnus yra ir i., nors ir sujungtas su legendiniais didvyriais Rama ir Krišna. Šalia Višnaus reiškiasi ‚griovėjas' Šiva, jau iš vedų žinomas Rudra vardu, turįs ten pakaitinį ‚šiva' (‚maloningasis') vardą. Tai dievas pasaulio griovėjas ir kartu šokėjas, muzikantas, burtininkas ir asketas (tuo pačiu ir jogų asketizmo pradininkas). I. didelės reikšmės turi ir ‚šakti' — dievų žmonos, nepaprastos jėgos išraiška. Šalia šių dievybių, gausu ir kitų žemesnių, turinčių veikmens žmogui, jo veiklai ir jo aplinkai. Tačiau dievų gausa tiek višnuizme, tiek šivaizme nenustelbia senojo pradmens – žmogaus išganymo ieškojimo per pažinimą (jñanamārga) ir atsidavimą, bei meilę (karnamārga), siekiant bhakti-mārga, kaip aukščiausio dvasinio būvio. Tai esmėje yra teistinis dievybės supratimas, kur iš neasmeninio panteizmo pereinama į asmeninį teizmą, pagrindinai išsiskiriant nuo budizmo, neturinčio dievybės sąvokos apskritai.

Kadangi i. neatmetė vedų, tai perkėlė ir daug senojo kulto, naujai įprasmindamas ar perkeisdamas, o svarbiausia įvesdamas statulas, ko sen. vedizmui trūko. I. yra išlikusios dar gėlių, vaisių aukos (pirmuonių aukos), o kartu ir deginamosios gyvulių ir kt. kruvinosios aukos, neišskiriant ir žmonos su vyru susideginimo aukos, 1829 britų uždraustos. Taip pat i. gausu dievų statulų tepimo riebalais, apeiginio maudymosi, šventųjų kelionių, švenčių, šokių ir t.t. Be viešojo šventyklų kulto, gyvas yra ir namų kultas, kur aukojama atskiroms dievybėms. Taip pat gausios ir įvairios pareigos i. sekėjams, kaip antai įvairūs nusivalymai (maudymasis ir kt.), nevienodos, bet kietos atgailos ir pn. Drauge i. sekėjai stengiasi pereiti į žmogaus gyvenimo perkeitimą, į dvasinių jėgų sutelkimą ir jų išvadavimą (per askezę) iš kūno poveikių, į mistinį savęs paskandinimą (joga) ir pn.

Krikščionybės ir kt. religijų poveikyje susidarė pakeistasis i., taip pat suskilęs į daugelį posrovių. Iš naujojo i. srovių tenka pažymėti Brama-Samaj (nuo 1828), Arja-Samaj (nuo 1875), Kama-Krišna ir kt. sąjūdžius. Naujasis i. yra išplitęs ne tik Indijoje, jis randa sekėjų ir Naujajame Pasaulyje.

H. von Glasenapp, Der Hinduismus 1922; (’’) Die Religionen Indiens 1943. *A. Mž.*

Indukcija (lot.) 1. loginis metodas, vartojamas ypač gamtos moksluose, kuriuo iš atskirų faktų arba atvejų yra išvedama bendra taisyklė arba dėsnis. Paprastai i. suprantama kaip einanti už stebimų faktų ribos, pvz. ‚visi žmonės yra mirtingi'. I. pagrindiniai momentai yra stebėjimas, hipotezių formulavimas, hipotezių patvirtinimas tolimesniais stebėjimais bei eksperimentais ir, pagaliau, šiems stebėjimams bei eksperimentams atitinkančių dėsnių formulavimas. I. neturi dedukcijai būdingos būtinybės ir pasitenkina vien tikimybės charakteriu. Kaip priešybė dedukcijai, i. yra dar kartais vadinama empirine logika, nes jos paskirtis yra suteikti teisingas visuotinės aprėpties prielaidas dedukciniam išvedžiojimui. Tokia prasme i. reikalingumą pastebėjo Aristotelis. Viduramžiais i. buvo primiršta ir atgijo tik su gamtos mokslų iškilimu; čia minėtinas Francis Bacon. Žymiausias indukcinės logikos plėtotojas buvo J. S. Mill. Savo A System of Logic 1843 jis suformulavo pagrindinius i. metodus, nors klydo galvodamas, kad i. turi būtinybės savybę.

A. Lalande, Les théories de l'induction et de l'expérimentation 1929; *W. Kneale,* Probability and Induction 1949; *R. Carnap,* Logical Foundations of Probability 1951; (’’) The Continuum of Inductive Logic 1952. *V. Dn.*

2. Fizikoje bendrąja prasme i. aptaria elektrinę arba magnetinę įtaką bei būseną, kurios dėka kūnas įelektrėja, įmagnetėja arba įgauna elektros įtampą.

Elektrinė i. glaudžiai siejama su elektrinio lauko stiprumu, ir vakuume arba ore (praktiškai) jam prilygsta. Izotropinėje aplinkoje elektrinė i. lygi dielektrinės konstantos (k) ir elektrinio lauko stiprumo sandaugai. Tokioje aplinkoje i. jėgų linijų kryptis atitinka elektrinio lauko jėgų linijų kryptį, tačiau i. linijų ‚tankumas' yra k kartų didesnis už elektrinio lauko jėgų linijų skaičių.

Magnetinė i., panašiai kaip elektrinė i., vaizduojama magnetinio lauko linijomis (vad. i. linijomis), ir i. dydis apibrėžiamas tų linijų skaičiumi, kuris veria statmeną ploto vienetą. Pilnas i. linijų skaičius, veriąs bet kurį paviršių A, vadinamas magnetiniu srautu ϕ. Taigi, magnetinė i. bet kuriame punkte yra lygi magnetiniam srautui, tekančiam statmenai ploto vienetą, atseit tai atitinka magnetinio srauto tankumą. Vakuume arba ore, kur magnetinė skverbtis laikoma lygi vienetui, magnetinė i. atitinka magnetinio lauko stiprumą. Aplamai imant, magnetinė indukcija (B) lygi magnetinės skverbties (μ) ir magnetinio lauko stiprumo (H) sandaugai, t. y. $B = \mu H$. M.k.s. sistemoje B matuojama veberiais kvadratiniam metrui (w/m^2), arba c.g.s. sistemoje viena i. linija vadinama maksveliu, ir tuo būdu B reiškiama maksveliais vienam kvadratiniam centimetrui, arba gausais; 1 gausas = 1 maksvelis/cm^2; gi 1 w/m^2 = 10^4 maksvelių/cm^2 = 10^4 gausų; tuo būdu 1 veberis = 10^8 maksvelių. Laboratorijose sukeliami magnetiniai laukai, turį virš 100.000 gausų, gi pvz. žemės magnetizmo magnetinė i. yra tik apie 0,5 gauso.

Elektromagnetinė i. yra vyksmas, kuris sukelia elektrovaros jėgą grandinėje, kai ją veriąs magnetinis srautas kitėja. Tuo būdu sukelta, arba induktuota, įtampa yra proporcinga magnetinio srauto kitimo spartai. Taigi, elektrovaros jėgai laidininke elektromagnetinės i. būdu sukelti reikalinga, kad laidininką kirstų magnetinio lauko i. linijos, arba atvirkščiai — laidininkas jas. Pvz. kai laidininkas ilgio l (metrų) juda greičiau v(m/sek) ir statmenai kerta vienalytį srautą, kurio magnetinė i. yra B (veberių/m^2), tai sukelta e.v.j. laidininke bus e = Blv (voltų). Žr. Faradėjo dėsnis. *A. J.*

Indukcinė krosnis elektrinė krosnis metalams lydyti. Vadinama šiuo vardu dėl to, kad metalo šildymas ir lydymas joje atliekamas sūkurinėmis Foucault'o srovėmis, gautomis indukcijos keliu iš magnetinio lauko, sudaryto didelio dažnumo kintamosios srovės: varinėmis apvijomis, šaldomomis vandeniu, padarytomis aplink kaitintuvį, kuriame pakrautas lydomas metalas, leidžiama didelio dažnumo kintamoji elektros srovė. Pirmosios i.k. naudojo nuo 60 iki 60.000 ciklų per sekundę srovę, o moderniausiose dabar naudojama net 1.000.000 ar daugiau ciklų. Naudojamieji kaitintuviai yra kvarco ar magnezito. Jų talpa nuo kelių kilogramų siekia iki 10 tonų lydomo metalo. I.k. pirmumas prieš kitas elektrines krosnis yra sulydymo greitumas ir sulydyto metalo maišymas pačių sūkurinių srovių tarpusaviu veikimu. Kadangi didesnio dažnumo srovės yra efektingesnės šilumos, o mažesnio dažnumo — maišymo atžvilgiu, tai daugiausia apie kaitintuvį daroma dvejos apvijos, per kurių vienas leidžiama didelio dažnumo elektros srovė, o per kitas mažesnio. Dėl greito sulydymo i.k. mažai tevartojamos metalų rafinavimui bei gryninimui, bet daugiausia perlydymams ir įvairiems lydiniams gauti, iš anksto tiksliai apskaičiuojant sudedamąsias dalis, kad būtų iš karto gautas norimos sudėties lydinys, nes cheminiai kontrolės metodai yra perilgi, palyginant su sulydymo tempu. *E. Bnk.*

Indukcinė ritė tam tikros rūšies elektros srovės transformatorius, kuris žemos įtampos nuolatinę srovę paverčia aukštos įtampos kintamąja srove. I.r. sudaroma iš minkštos geležies vielų šerdeso ir dviejų izoliuotos vielos apvajų — pirminės ir antrinės. Jei i.r. aprūpinta automatiniu vibratoriumi, tai dažniausiai ji yra vadinama Rumkorfo rite, arba kibirkštiniu induktoriumi. Vibratorius įtaisytas panašiai, kaip elektrinio skambučio virpantis inkarėlis: jis tai suveda, tai nutraukia pirminės apvajos grandinę, kurioje yra nuolatinės srovės baterija. Vibratoriaus kontaktai permesti kondensatoriumi apsaugoti juos nuo kibirkščiavimo ir greito nusidėvėjimo bei susvilimo. Grandinę suvedant, antrinėje apvajoje sukeliama induktuota elektrovaros jėga bei įtampa, lygiai kaip ir grandinę nutraukiant, tik priešingos krypties. Dėl daug kartų didesnio vijų skaičiaus antrinėje apvajoje, joje sukelta įtampa būna labai aukšta, ir todėl, antrinės apvajos galus suartinus, tarp jų žėri elektros kibirkštis. I.r. su automatiniu vibratoriumi yra vartojamos įvairiems bandymo tikslams. I.r. plačiai vartojama automobiliuose, kur antrinė apvaja jungiama su motoro žvake, pirminė gi — su baterija ir su srovės pertraukčiu bei skirstytuvu. I.r. sukelia bent kelių tūkstančių voltų įtampą ir įskelia žvakėje kibirkštį, kuri uždega variklio cilindre benzino ir oro mišinį. Panašios i.r., tik pritaikytos žemesnėms įtampoms, vartojamos telefonijoje: į pirminės apvajos grandinę jungiama baterija ir mikrofonas, o į antrinę — telefonas. Mikrofono sukelti pirminėje grandinėje nuolatinės srovės

svyravimai sukelia antrinėje grandinėje padidintos įtampos kintamąją srovę, kurią lengviau galima perduoti dideliais atstumais. I.r. su automatiniu vibratoriumi pritaikoma ir tam tikruose radijo imtuvuose, kur teturima tiktai nuolatinės srovės šaltinis, pvz. automobiliuose. Čia i. ritės sukelta kintamos srovės aukšta įtampa vienokiu ar kitokiu būdu išlyginama ir naudojama imtuvo anodo bei ekraninių tinklelių grandinėms maitinti. Toks i. r. įtaisymas automobilyje trumpai vadinamas v i b r a t o r i u m i. *V.Brt.*

Indukcinis variklis žr. Elektros variklis.

Induktyvumas laidininko arba ritės savybė patiekti didesnę ar mažesnę induktuotą elektrovaros jėgą priklausomai nuo laidininku bėgančios srovės kitėjimo spartos. Taip induktuota elektrovaros jėga reiškiasi veikiančiai e.v.j. priešinga kryptimi. Taigi, i. yra priešingas bet kokiam srovės pakitėjimui ir, galima sakyti, kad laidininko i. yra jo ‚elektrinė inercija'. Kai nėra srovės kitimo, sakysime, nuolatinės srovės grandinėje, tai, kokia ritė bebūtų grandinėn įjungta, jokio i. efekto nebus. Tačiau, grandinę suvedant, srovė ne iš karto pasiekia savo pilną dydį, nes grandinės i. priešinasi srovės atsiradimui. Gi grandinę nutraukiant, srovė, dėl i. savybės, iškart nenutrūksta, bet tęsia bėgimą (‚elektrinė inercija') kibirkšties pavidalu jau atidaryto jungiklio kontaktuose. I. dydis priklauso nuo laidininko arba ritės geometrinių dydžių ir apskaičiuojamas atitinkamomis formulėmis, arba, ritę pagaminus, jos i. išmatuojamas. Juo ilgesnis laidininkas, juo didesnė ir daugiau vijų turi ritė, juo didesnis induktyvumas (L). Dažnai i. vadinamas s a v i i n d u k c i j o s k o e f i c i e n t u, arba stačiai s a v i i n d u k c i j a. I., arba saviindukcijos, dydžio vienetas yra h e n r i s. Jei ritė turi vieną henrį induktyvumo, tai, srovei vienu amperu per sekundę nuosakiai pakitėjus, sukeliama e.v.j. lygi vienam voltui. Taigi, juo didesnis srovės dažnumas (atseit, juo didesnė srovės kitėjimo sparta), juo didesnis bus to paties induktyvumo efektas, — juo labiau indukcinė ritė priešinsis srovei. Tuo principu einant, sudaromos vadinamosios u ž t v e r i a m o s i o s r i t ė s atitinkamose grandinėse (sakysime, aukšto arba akustinio dažnumo) srovėms nustelbti arba kitais elektrinio tinklo takais nukreipti. Žr. Elektra, kintamoji e. srovė. *A.J.*

Induktorius (lot.) mažas ranka ar motoro sukamas srovės generatorius, kuriame magnetinį srautą sukelia pastovūs magnetai, pasagos pavidalo. Tarp magnetų sukasi inkaras, padarytas iš geležinio cilinderio su dviem išpiovomis, į kurias įvyniota didelis skaičius vijų iš plonos izoliuotos vielos. I. įtampa paprastai būna 30–90 voltų ribose. I. vartojami kaip maži srovės šaltiniai telefonijoje — kintamos srovės skambučių grandinėse. Kiek didesnio tipo i. (su įtampa iki kelių šimtų voltų) vartojami megometruose, prietaisuose izoliacijai tikrinti. Platesne prasme, ypačiai sekant angliškąją terminiją, i. vadinama kiekviena ritė, kurios induktyvumas turi esminės reikšmės grandinėje. *V.Brt.*

Indulgencijos (lot. indulgentia iš indulgere ‚atleisti') romėnų teisėje reiškė atleidimą nuo mokesčių ar bausmės, o taip pat amnestiją, taikomą džiaugsmingų įvykių proga. Karolingų laikais i. vadino tuos bausmių dovanojimus ir nuo mokesčių atleidimus, kuriuos krikščionys valdovai suteikdavo Velykų proga.

K a t a l i k ų B a ž n y č i o s moksle i. reiškia atlaidus — panaikinimą laikinosios bausmės, kuri priklauso žmogui už atleistas nuodėmes. Sunkiai nusikalsdamas, žmogus užsitraukia kaltę ir amžiną bei laikinę bausmę. Amžinosios bausmės atleidimas gaunamas kartu su kaltės atleidimu atgailos sakramente, o laikinąją bausmę žmogus turi pats atlikti čia žemėje, arba po mirties skaistykloje, arba pasinaudoti i. Taigi, i. nėra kaltės ar amžinosios bausmės atleidimas, bet tik laikinosios bausmės už jau atleistas nuodėmes panaikinimas.

I. teikti gali Bažnyčia pagal Kristaus įgaliojimą: ‚Ką tik atrišite žemėje, bus atrišta ir danguje' (Mat. 18, 18). Ji, teikdama i., naudojasi tuo dvasiniu nuopelnų lobynu, kuris susidaro iš Kristaus Atpirkėjo Švč. Marijos ir šventųjų nuopelnų. Šia teise Bažnyčia visada naudojosi. Pirmaisiais krikščionybės amžiais laikinosios bausmės už sunkius nusikaltimus buvo skiriamos gana didelės ir sunkios, kartais visam žmogaus gyvenimui. Tačiau ir tada jos dėl mirties grėsmės, ypačiai dėl kankinių užtarymo, būdavo sušvelninamos, mažinamos. Nuo IX a. prasideda i. teikimas už gausias aukas labdarybės tikslams. Su i. istorija rišasi maldininkų kelionės į Romą ir kitas šventas vietas, už kurias atskiriems asmenims būdavo atleidžiamos, sutrumpinamos laikinosios bausmės. Prasidėjus Kryžiaus žygiams, jų dalyviams buvo suteikiamos i. Nuo 1300 prasidėjo jubiliejiniai metai, kuriuose taip pat buvo dalinamos i. Nuo XV a. įsigalėjo paprotys pelnyti i. mirusiems, kada, Bažnyčios leidimu, gyvieji gautuosius atlaidus aukoja už mirusius. Viduramžiai buvo i. laikai: i. buvo teikiamos už įvairias religines praktikas, maldas, gerus darbus, už viešųjų bažnytinių pastatų (bažnyčių, vienuolynų, ligoninių, prieglaudų) rėmimą, netgi už kelių tiesimą, tiltų statymą. I. siejimas su piniginėmis aukomis padarė tai, kad atsirado specialūs aukų rinkėjai-kvestoriai, kurie savo amate, prašydami aukų, kartais iškreipdavo Bažnyčios mokslą apie i.,

netgi žadėdami i. išlaisvinti pasmerktuosius iš pragaro bausmių. I. kiekis būdavo matuojamas aukos dydžiu. Kartais krašto valdovai išsirūpindavo, kad su i. dalinimu surištų aukų dalis liktų jų naudai. Ypačiai išgarsėjo i. paskelbtos už aukas šv. Petro bazilikai Romoje statyti. Bažnytinė vyresnybė ne visada budėjo, kad i. skelbimas neišvirstų į tam tikrą jų prekybą. Tik kai protestantizmas smarkiai sukilo apskritai prieš i., Tridento Susirinkimas galutinai sutvarkė i. klausimą: griežtai uždraudė aukų rinkimą už i. ir įpareigojo vyskupus budėti, kad i. prasmė nebūtų iškreipta. Pop. Klemensas VIII įsteigė kardinolų komisiją, kuri turėjo rūpintis i. reikalu. Tridento Susirinkimo nutarimų dvasioje, pop. Klemensas IX įsteigė specialią i. kongregaciją, o pop. Benediktas XV (1915) i. reikalą pavedė Apaštališkajai Penitencijarijai.

Šiandieninėje Bažnyčios praktikoje i. gali būti: 1. asmeninės, teikiamos asmenims ir gaunamos atlikus paskirtus darbus (maldos, bažnyčios aplankymas, komunija ir kt.); 2. daiktinės, prijungtos prie tam tikrų daiktų (rožinių, medalikėlių, kryželių ir kt.), kurias gauna asmenys vartodami tuos daiktus; 3. vietovinės, prijungtos prie tam tikrų vietų (bažnyčių, altorių, paveikslų), kurias tikintieji lankydami gali pelnytis i. Be to, i. skirstomos į visuotines, kurios Bažnyčios nustatymu turi atleisti visą už nuodėmes priklausančią laikinąją bausmę, ir dalines — skiriamas tik tam tikrai laikinosios bausmės daliai atleisti. Tokios pvz. yra 100, 300 dienų, vienerių ar septynerių metų i. Tačiau tai nereiškia, kad dalinės i. tiek pat dienų ar metų sutrumpintų skaistyklos kančias; jos tik naikina tiek laikinosios bausmės, kiek jos kadaise atleisdavo Bažnyčia iš kanoniškos, gana aštrios atgailos. Visuotines i. paprastai gali žmogus pelnyti tik vieną kartą į dieną, išskyrus atvejus, kada aiškiai pažymėta, kad i. gaunamos tiek kartų, kiek kartų įvykdomos nustatytos sąlygos (toties quoties). Nors visuotinos i. turi panaikinti visą laikinę bausmę, bet norintieji jas gauti ne visuomet gauna pilną atleidimą, nes gali pasitaikyti kliūčių, pvz. neatleistų mažų nuodėmių. Gi bausmės gali būti panaikintos tik už atleistas nuodėmes. I. gauti žmogus turi būti jų vertas: pakrikštytas, laisvas nuo ekskomunikos, turėti pašvenčiamąją malonę (be sunkios nuodėmės). Bažnyčia i. teikia už tam tikrus veiksmus. Tokie veiksmai yra: intencija (noras juos gauti) ir kai kurie darbai: išpažintis, komunija, bažnyčios aplankymas, maldos.

M. Collet, Traité historique, dogmatique et practique des I. et du jubilé 1769; *Paulus,* Geschichte des Ablasses im Mittelalter 1922; *L. Fanfani,* De Indulgentiis 1919; *G. Demaert,* I. à l'usage de tous les fidèles 1940; *S. De Angolis,* De I. 1947; Enchiridion Indulgentiarum 1952; *N. Skurkis,* Dieviškoji Amnestija 1936. *J. V.*

Indultas (lot. ‚leidimas, privilegija') bažnytinėje teisėje yra Šv. Sosto vyskupams arba per juos kitiems suteikta teisė daryti ką nors daugiau, negu bendrąja teise yra leidžiama. I. priežastys yra įvairios: savitos vietos sąlygos, vietinės bendruomenės reikalai, atskirais atvejais negalimybė susisiekti su Roma ir kt. I. paprastai yra teikiamas tam tikram laikotarpiui, pvz. trejiems ar penkeriems metams arba tam tikram atvejų skaičiui. Kasdieninėje kalboje paprastai i. vadinamas bažnytinis leidimas tuoktis be užsakų. *M.Č.*

Induočiai (Tracheophyta) augalai, turį indinius audinius. Be sėklinių (Spermatophyta), i. laikomi ir papartiniai (Pteridophyta) augalai.

Indūrà Gardino aps. upelis, Svisloties (Nemuno) kair. intakas, 19,2 km ilgio; teka į rytus pro Indūros mst. Baseino plotas 74 km^2.

Indūrà mstl. ir valsčiaus centras Gardino aps., prie Indūros upės, 25 km į p. nuo Gardino, prie Gardino–Volkovisko vieškelio. 1931 valsčiuje buvo 8645 gyv. Pro I. turėjo eiti siena su Lenkija pagal 1920 VII 12 sutartį. I. apylinkių paviršius yra kalvotas, dirvožemis geras (juodžemis su priemoliu), miškų nedaug. Prie Indūros upės yra piliakalnis — 247 m išorinio ilgio, 155 m vidinio ilgio ir 12 m pločio. Jo vidurys išklotas akmenimis. Piliakalnio viršuje pastebimi du koncentriški pylimai. *V.Klb.*

I. mstl. ir parapija yra seni. Pirmoji katalikų Šv. Trejybės bžn. statyta 1522; ją 1548 atnaujino ir par. davė žemių Jonas Dovainavičius. Vėliau iš jo giminės I. pateko Kiškoms. Žemaičių seniūno Kiškos dukteriai Onai ištekėjus už etmono ir Vilniaus vaivados Kristupo Radvilos, I. žemės pateko Radvilams. Bet dėl Radvilų teisių į I. dv. ilgai tęsėsi byla, kol Zigmanto Vazos laikais 1616 bendras seimas pripažino Radviloms jų paveldėjimo teisę ir davė privilegiją, sakančią, jog Radvilai I. nuo seniau esą valdę. Seimui sutinkant, Biržų Radvilams buvo amžinai laiduotos nuosavybės teisės į I., ir žemės buvo atiduotos Jonušui ir Kristupui Radviloms. Iš jų I. ėjo per rankas (Pacai, Valavičiai, Isaikovskiai, Mlečkos). XIX a. I. dv. priklausė Bžostovskiams. 1815 I. buvo pastatyta nauja mūrinė bžn. 1878 pradžioje I. mstl. turėjo 2426 gyv., iš kurių 2200 buvo žydai. Parapijoje tuo laiku buvo 4850 parapiečių (1939 — 4047).

M. Baliński, Polska Starożytna III, 390; Volumina Legum III, 308; Słownik Geograficzny III, 278; Elenchus Archid. Vilnensis 1939. *Z.I.*

Induse-Muceniece Marija (g. 1904) latvių grafikė. 1931 baigusi grafiką pas R. Zarinį Latvijos meno akademijoje, studijavo užsienyje. Jos darbų įsigiję visi Latvijos muziejai. Pažymėtinos jos didelio for-

M. Induse-Muceniece Pabėgėlė

mato figūrinės kompozicijos, kuriose pabrėžiami dinamiški šviesos efektai ir ekspresyvus formų traktavimas. Knygų iliustratorė. 1944 pabėgusi į Švediją.

Industrializacija pramonės plėtimas, vykstąs tose šalyse, kur anksčiau ji nebuvo išplėtota. I. yra susieta su didesnės ūkinės nepriklausomybės siekimu. I. pasisekimui reikia pakankamai darbo jėgos, techniškai parengto personalo, žaliavų, kapitalo ir atitinkamo susisiekimo tinklo. Kadangi visas šias sąlygas drauge patenkinti nėra lengva, valstybė, vykdanti i., paprastai yra reikalinga paramos iš šalies. I. veda iš vienos pusės į darbo padalijimą, racionalizaciją ir mechanizaciją, iš antros pusės reikalauja didelio kapitalų sutelkimo ir užtat nuo privačių kapitalistų veda į milžiniškus telkinius (koncernus, trestus). Žr. Pramoninė revoliucija.

Industrija (lot.) stambioji fabrikinė pramonė su mašinų technika. Žr. Pramonė.

Ineditum, ds. inedita (lot.), dar viešumoje nepaskelbtas, neišspausdintas veikalas.

Ineffabile Deus Pijaus IX 1854 XII 8 bulė, paskelbusi Nekalto Prasidėjimo dogmą, t.y. Marijos visišką laisvumą nuo gimtosios nuodėmės. Be pačios šios dogmos, bulėje suminėtos ir kitos tiesos, liečiančios Mariją: laisvumas nuo nuodėmių, bendradarbiavimas su Kristumi išganymo darbe, malonių tarpininkavimas ir kt.

In effigie (lot. ‚paveiksle') pabėgusiam nusikaltėliui senovėje simbolinis bausmės įvykdymas, sudeginant ar pakariant jo atvaizdą.

Inercija (lot.) 1. kasdienine prasme — nerangumas, neveiklumas, tingumas, nejudrumas.

2. F i z i k o j e bendra medžiaginių kūnų savybė laikytis savo pirminės būsenos — rimties arba pastovaus greičio tiesios eigos judesio, kol pašalinė jėga juos priverčia tą būseną pakeisti. Linijinis pagreitis $a = F : m$ (F — jėga, m — masė). Kampinis pagreitis $\alpha = a : r$ (r — nuotolis nuo sukimosi ašies). Jėgos impulsas $T = F.r$; $\alpha = T : I$. Pastarasis I yra besisukančios sąjamos i n e r c i j o s m o m e n t a s (žr.). *Ig.K.*

Inercijos momentas matematinė sąvoka, reikalinga teorinės mechanikos, medžiagų atsparumo, statybinės statikos skaičiavimuose. Žinant skerspiūvio i.m., nesunku apskaičiuoti pastatų įlinkius, įrąžas, įtampas, o taip pat ir pagalbinius konstrukcijų dydžius, pvz. atsparumo momnetus, Cross'o (žr.) metodo paskirstymo koeficientus. Skerspiūvio arba bet kurios plokščios figūros i.m. apie bet kurią jos ašį yra sandaugų suma. Dauginami maži figūros ploteliai iš atstumų kvadratų nuo tų plotelių svorio centrų iki pasirinktosios ašies. Paprastai skaičiuojamas i.m. apie ašį, einančią per figūros svorio centrą. Tuo būdu gaunamas mažiausias i.m., vad. e k v a t o r i n i u. Jį žinant, galima apskaičiuoti tos pačios figūros i.m. apie bet kurią kitą lygiagretę ašį pagal šią formulę: $I_X = I_c + a^2A$. Čia I_c yra ekvatorinis i.m., I_X — skaičiuojamasis i.m. apie pasirinktąją lygiagretę ašį, a — atstumas nuo figūros svorio centro iki pasirinktosios ašies, A — figūros plotas. I.m. yra ketvirtojo laipsnio geometrinis dydis, išreiškiamas, pvz. cm^4. P o l i n i s i.m. yra lygus dviejų atitinkamų ašių i.m. sumai: $I_p = I_X + I_Y$. Paprastų figūrų i.m. lengvai apskaičiuojami pagal žinomas formules, pvz. stačiakampio ir lygiagretainio $I = \frac{ab^3}{3}$ (apie figūrų pagrindą) ir $I = \frac{ab^3}{12}$ (apie figūrų centrą); kvadrato $I = \frac{a^4}{3}$ (apie pagrindą) ir $I = \frac{a^4}{12}$ (apie kvadrato centrą). Čia a reiškia pagrindo kraštinės ilgį, b — aukštinę. Geometrinių figūrų i.m. formulės randamos technikos vadovėliuose; ten duodamos ir standartinių sijų bei kolonų profilių jau apskaičiuotų i.m. lentelės. Sudėtingų figūrų i.m. rasti yra keli grafiniai būdai:

Culmanno, Neilso, Mohro (šis gal patogiausias). Taip pat naudojami analitiniai skaičiavimo metodai, pvz. Grafo būdas. Jo principas: fiktyvinė dviatramė sija apkraunama figūros plotu kaip išskirstytu krūviu; gautas lenkimo momento diagramos plotas, padaugintas iš 2, duoda i.m.

K. Vasiliauskas, Medžiagų atsparumas 1941; *S. Timoshenko,* Strength of Materials 1955. *J.Vs.*

Inervacija (n. lot.) 1. nervų išsišakojimas atskirame organe arba tam tikroje kūno vietoje; 2. nervinės energijos, arba padirginimo, iš centrinės nervų sistemos perteikimas atskiram organui arba tam tikrai kūno daliai.

In extenso (lot.) ištisai, nieko nepraleidžiant.

Infamija (lot.) negarbė, garbės netekimas, pilietinių teisių netekimas už garbę žeminantį nusikaltimą. I. buvo žinoma jau romėnams. Lietuvos Statutas skyrė i. už šiuos nusikaltimus: 1. sąmokslą valdovui nužudyti; 2. smurtą, padarytą valdininkui, atstovaujančiam valdovą; 3. žemės ar pilies valdininko nužudymą; 4. žmogžudystę iš pasalų; 5. tėvo ar motinos nužudymą; 6. pabėgimą iš mūšio lauko; 7. saugumo garantijos (gleito) sulaužymą (būtent, jei asmuo gavęs kelionei gleitą, ką užmuša ar sužeidžia). Lietuvoje paskirta i. galiojo ir Lenkijoje, o Lenkijoje paskirta — Lietuvoje. I. nuimti galėjo tik seimas. I. dažniausiai sutapdavo su banicija (ištrėmimu), todėl ilgainiui imta šias sąvokas dažnai maišyti. Infamis (asmuo kuriam skirta i.) negalėjo būti skiriamas ar renkamas į jokias pareigas. *A.Plt.*

Infantas (isp. infante iš lot. infans ‚kūdikis, dar nekalbąs') Ispanijoje ir Portugalijoje karališkosios giminės princų titulas. Princesės vadinamos infantomis (isp. infanta).

Infanterija (isp. infanteria) pėsčioji kariuomenė. Žr. Pėstininkai.

Infanticidas (lot.) vaikų žudymas. I. dažnai buvo praktikuotas tose primityviose kiltyse, kur nebuvo pakankamai maisto. Kai kuriose kiltyse buvo žudomi gimę nenormalūs kūdikiai ar dvyniai. Daugumoje sen. graikų miestų-valstybių spręsdavo tėvas, ar leisti kūdikiui gyventi, rečiau tai buvo pavesta lemti motinai. Spartoj tai sprendė atitinkami valdininkai. Didžiosios teistinės religijos (krikščionybė, taip pat ir judaizmas su islamu), pasmerkusios i. kaip žmogžudybę, senąja forma jį iš gyvenimo pašalino.

Infantilizmas 1. medicinoje terminas konstitucinio neišsivystymo stoviui pažymėti. Dažniausiai vaikiški konstituciniai bruožai vėlesniame amžiuj užsilieka dėl endokrininių liaukų netinkamo funkcionavimo.

2. Psichoanalitine prasme i. sąvoka taikoma nesubrendusiam, neišsivysčiusiam lytiškumui. Pagal ortodoksinę Freudo psichoanalizės teoriją, lytinis veržimasis (libido sexualis) pirmaisiais penkeriais amžiaus metais pereina kelias reiškimosi stadijas: oralinę, analinę, genitalinę. Psichiniai sutrikimai aiškinami tuo, kad brėstant dėl įvairių priežasčių ankstyvosiose lytiškumo stadijose arba užsiliekama arba josna atkrintama. Ta prasme psichoanalizėje ir kalbama apie infantilišką lytiškumą ir apskritai infantilišką psichiką. *A.Sž.*

Infarktas (lot. infarctus ‚užkimštas') apmirusi audinio sritis, staigiai netekusi aprūpinimo krauju dėl ją aprūpinusių kraujo indų užsikimšimo (dėl embolijos arba trombozės).

Infekcija (lot.) užkrėtimas, ligas sukeliančių mikrobų įsiveržimas į gyvo organizmo audinius, sekamas įvairių apsigynimo reakcijų. Specialus atvejis yra fokalinė, arba židininė i., ribota ir lokalizuota atitinkamos audinių srities ar atskiro organo i. Šiuo atveju patogeniniai mikrobai palieka susirgimo vietoje, ir tik iš jos pastoviai ar laikas nuo laiko įsiveržia į kraujo apytaką. Šios i. mėgiamiausios vietos yra tonsilos, nosies, viršutinio žandikaulio ir kaktos tuštumos (sinusai), Falopijaus vamzdžiai, prostatinė liauka.

Infekcinės ligos užkrečiamos ligos, sukeliamos patogeninių mikrobų, galimų pernešti iš susirgusio į sveiką organizmą. I. ligų klinikiniai ženklai yra labai įvairūs, kaip labai skirtingi yra ir jų sukėlėjai. Šie pastarieji skirstomi sekančiomis stambiomis grupėmis: protozojos, bakterijos, virusai. Visi jie turi vieną bendrą savybę — sugeba daugintis, patekę į palankias sąlygas. Daugelis ligų sukėlėjų turi skirtingus variantus, pasižyminčius skirtingomis savybėmis. Pvz. žinoma per 30 pneumokokų rūšių, trys difterijos bacilų rūšys; gripą sukeliantis virusas irgi yra kelių rūšių. Tie variantai skiriasi skirtingomis augimo formomis, nevienodu juose esamų antigenų skaičiumi, augimu skirtingose dirvose. Variantų aptikimas turi ne tik didelės teorinės reikšmės, jis labai svarbus gydymui ir profilaktikai.

Pagrindinė sąlyga i. l. prasidėti yra ligos sukėlėjo patekimas į žmogaus ar gyvulio organizmą. Dauguma sukėlėjų išlieka gyvi tik būdami tarpiniuose šeimininkuose. Bet yra išimčių: stabo ir botulizmo bacilos sugeba apsieiti ir be gyvo organizmo. Iš tarpinio šeimininko patogeniniai mikrobai išsiskiria su šlapimu, išmatomis, seilėmis, skrepliais, žaizdų seroziniu skystimu, motinos ir karvės pienu. Daugelis jų yra atkakliai atsparūs, ir todėl, patekę į išorinį pasaulį, nežūsta, bet išlieka gyvi, kartais net ištisus mėnesius. Didžiausi jų priešininkai — sausra ir tiesioginė saulės šviesa.

I.l. plėtimuisi ypatingai pasitarnauja vadinamieji bakterijų nešiotojai ir bakterijų skleidėjai. Pirmieji — tie asmenys, kurie patys nesuserga, bet nešioja savyje įvairių ligų daigus (pvz. difterito, polio, gripo), tūnančius nosyje, nosiaryklėje, gerklose ir viršutiniuose kvėpavimo takuose. Antrieji — tie asmenys, kurie yra persirgę ta ar kita liga, bet po išgijimo neatsikratę ligą sukėlusių bakterijų (pvz. vidurių šiltinė). Daugelį i.l. žmogui perteikia vabzdžiai (pvz. utėlės — dėmėtąją šiltinę, žiurkių blusos — marą, uodai — įvairių rūšių maliariją, arba drugį, musė cė-cė — miego ligą) ir gyvuliai bei paukščiai (pvz. šunys — pasiutimą, karvių pienas — džiovą ir vidurių šiltinę, raguočiai — Bango ligą, papūgos — psitakozę).

I.l. sukėjėjai, patekę į organizmą, sparčiai dauginasi. Visas klinikines ligos apraiškas sukelia jų gaminamos nuodingos medžiagos — toksinai, skirstomi į egzotoksinus ir endotoksinus. Pirmieji yra baltyminiai junginiai, antrieji — lipoidai, sujungti su polisacharidais. Pirmuosius bakterijos gamina savyje ir išskiria juos į kraują. Antrieji išsilaisvina tik mikrobams žuvus ar suirus. Kai kurie mikrobai gamina abi toksinų rūšis (pvz. Shiga-Kruse dizenterijos bacilos). Apie laiką, praeinantį nuo užkrėtimo pradžios iki ligos pasireiškimo žr. Inkubacija.

I. ligos praeityje yra buvusios žmonijai tikra pabaisa. Daugiausia žalos padarydavo maras (ištisus kraštus išmarindavo), cholera, dėmėtoji bei kitos šiltinės, gripas. Net ir netolimos praeities karuose daugiau karių žūdavo nuo i.l., negu nuo ginklų. Po I pas. karo Rusijoje įsisukusi dėmėtosios ir grįžtamosios šiltinės epidemija pareikalavo ligi 5 mil. žmonių, o 1918–20 Ispanijoje prasidėjusi ir visus žemynus vėliau pražygiavusi gripo epidemija nužudė ligi 20 mil. žmonių. Karus, revoliucijas, badmečius visada praeityje lydėdavo ir įvairių i.l. epidemijos. II pas. karas betgi įrodė, kad mokslinė pažanga jau įgalina suvaldyti i.l. siautėjimą: niekur po jo epidemijos plačiau nepasireiškė, o vienur kitur pasirodę jų židiniai buvo greit užgesinti.

H. Denning, Lehrbuch der inneren Medizin 1950; *R. J. Dubois,* Bacterial and Mycotic Infections of Man 1952; *Cecil and Loeb,* Textbook of Medicine 1955. *D.Js.*

Inferioritetas (iš lot. inferior ‚žemesnis') žemesnė padėtis, menkavertiškumas. Žr. Menkavertiškumo kompleksas.

Inferno (it. iš lot. infernum) požeminis pasaulis, pragaras. Šiuo vardu pavadinta Dantės (žr.) Dieviškosios Komedijos pirmoji dalis. Infernališkas pragariškas, velniškas.

Infideles (lot. ds. ‚netikimieji') netikintieji.

Infiksas (lot.) žr. Intarpas.

Infiltracija (lot.) 1. įsibrovimas, įsiliejimas; 2. medicinoje susitelkimas audinyje jam nebūdingų, kenksmingų medžiagų, savo ruožtu vadinamų infiltrato terminu; 3. politikoje svetimų agentų slaptas įsiskverbimas į valstybę ar kurią organizaciją.

Infinityvas (lot. infinitīvus), arba bendratis, yra veiksmažodinė lytis, kuriąja reiškiamas esimas arba veiksmas be sąryšio su asmeniu, skaičiumi ir laiku. Tai yra gryna veiksmažodinės sąvokos raiška, kuri atskirose ide. kalbose labai įvairiai žymima. Pvz. sen. indų kalboj bendratimis randame vartojant dhātum ‚dėti' (sen. vs. gl.), dāmane arba dāvane ‚duoti' (vs. nd.), gr. agein ‚vesti' (vs. vt.), lot. agere ‚varyti, vesti' (iš *agesi, sen. vs. vt.), got. bindan, vok. binden ‚rišti' (plg. sen. indų bhándanam ‚rišimas'), mūsų mirtie arba mirti (sen. i-kamieno vs. nd.) ir t.t. Iš dalies naudininkinė mūsų bendračių reikšmė dar ir dabar tebežymu; plg. pasisiuvo marškinius kaip tik mirti (t.y. mirčiai); plačios durys išeiti (išėjimui) ir kt.

J. Wackernagel, Vorlesungen über Syntax I² 257 tt.; *Pr. Skardžius,* Liet. kalbos žodžių daryba 457 tt. *P.S.*

Infinitum (lot.) kas be galo, be ribų. In infinitum be galo, nesibaigiamai.

In flagranti (lot. ‚įkarštyje') sučiupti nukaltėlį darant susikalstamą darbą, nusikaltimo vietoje.

Infliacija (lot. inflatio ‚išpūtimas') suprantama 1. jau kaip įvykęs kainų pakilimas, 2. kaip procesas, kai krašto išlaidos didėja smarkesniu greičiu, kaip jo gamyba, matuojama pastoviomis kainomis. Pastaruoju atveju i. siejama ne tiek su kainomis bei pinigų kiekiu, kiek su palyginamu piniginių pajamų padidėjimu, su tuo, kad gyventojų piniginės pajamos kyla greičiau kaip gamybos vaisiai.

Ekonomistai, ieškodami i. sukeliančių priežasčių, sukūrė dvi pagrindines teorijas. Maždaug iki didžiosios tarpukario ūkinės depresijos daugiausia dėmesio kreipta tiesiogiai į kainų lygio pasikeitimų reikšmę krašto ūkinei veiklai. Buvo aiškinama, kad šitą kainų lygį nulemia pinigų kiekis bei jų apyvartos greitis. Vadinasi, i. gautųsi, kai mokėjimo priemonių padidėjimas sukelia kainų kilimą. Didžiosios depresijos įtakoje galutinai išsivystė teorija, kuri pagrindinį dėmesį atkreipė į gyventojų pajamų, o ne gėrybių kainų pasikeitimų reikšmę krašto ūkiui. Žmonės paprastai daro išlaidas iš gaunamų pajamų, o ne iš turimų piniginių rezervų. Todėl pajamų-išlaidų teorija ir nukreipė dėmesį į vartojimui bei investicijoms skiriamų išlaidų svyravimus, o ne į kainų tiesioginę analizę. I. pasireiškia, kai išlaidos, skiriamos tiesioginiam vartojimui ar investicijoms,

viršija realines krašto pajamas, t.y. kai norima visumoje daugiau išleisti, kaip galima pagaminti. Tuomet susidaro padėtis, kad padidėjusi gėrybių bei patarnavimų paklausa iššaukia daugiau kainų kilimą nei gamybos augimą.

Tokį infliacinį vartojimo bei investicijų išlaidų padidėjimą gali finansuoti nevaržoma centrinio banko bei komercinių bankų kredito politika, krašto vyriausybės biudžetiniai deficitai ir pačios publikos noras galimai daugiau išleisti praeity susidarytų piniginių santaupų. Einamų santaupų panaudojimas investicinėms išlaidoms neturi infliacinio pobūdžio. Tad, norint apsisaugoti nuo i., reikia išlaikyti reikiamą pusiausvyrą tarp viso krašto gamybinio pajėgumo ir išlaidų. Tam reikalui vyriausybinio pobūdžio įstaigos stengiasi periodiškai pramatyti tautos ūkio gamybinį pajėgumą ir įvertinti krašto planuojamas išlaidas. Krašto pagamintas gėrybes bei turimus resursus panaudoja privatinis ir viešasis ūkio sektoriai vartojimo ar investicijų tikslams. Infliacinės grėsmės metu vyriausybė, siaurindama savo išlaidas, drauge palieka didesnę resursų dalį gyventojų vartojimo reikalams. Kai tas negelbsti ar negalima siaurinti viešųjų išlaidų (pvz. karo grėsmės ar jo metu), imamasi priemonių apkarpyti privataus ūkio sektoriaus išlaidų plėtimosi galimybes: 1. pradedama kelti palūkanų procentai ir siaurinti kredito gavimo galimybė (keliamas centrinio banko diskonto %, varžomas ypač vartojimo kreditas ir t.t.); 2. keliami mokesčiai ir stengiamasi galimai daugiau parduoti viešųjų paskolų, kad tuo būdu kuo daugiau absorbuotų perteklinių krašto piniginių pajamų; 3. aštresnės i. grėsmės metu imamasi tiesioginės kainų, patarnavimų ir svarbesnių resursų paskirstymo kontrolės. Pastarosios priemonės tik atitolina i. pasireiškimą, jei ilgainiui nepasiekiama pusiausvyros tarp viso krašto pajamų bei išlaidų. To neįmanoma pasiekti karo metu, kai dauguma resursų panaudojama ne gyventojų reikalams, o karo vedimui. Neatsitiktinai dauguma i. yra karo ar pokario ūkinių sunkumų padarinys.

Dabartiniu metu, kai pinigai faktiškai atpalaiduoti nuo aukso ir kai pagrindiniu kiekvieno krašto rūpesčiu virto visomis priemonėmis apsisaugoti nuo galimo nedarbo, švelni i. net sąmoningai toleruojama. *J. Pžm.*

I. Lietuvoje. Nepriklausomybės paskelbimo metu (1918) krašte cirkuliavo Vokietijos Reicho markės, vyr. vok. kariuomenės vado Rytuose paleistieji ‚ostpinigiai' (rublis ir markė) ir okupanto uždrausti Rusijos Imperijos rubliai, vietos gyventojų pripažįstami iš tradicijos. Jų Lietuvos teritorijoje buvo tiek, kiek tik svetimieji įstengė savo laiku čia paskleisti. Be šių pagrindinių pinigų, krašte atsirado dar kelios rūšys pašalinių: šiaurėje ir vakaruose paplito Avalovo-Bermondto pasirašytos ‚markės' ir Latvijos ankstyvieji rubliai; pietryčiuose — Lenkijos markės; Panevėžyje išėjo Darbininkų Atstovų Tarybos ‚revoliuciniai pinigai'; Klaipėdos krašte (1922) išleistos ‚bėdos markės'; iš Rusijos glėbiais plaukė Lietuvon dūmos, laikinosios vyriausybės ir bolševikų masiškai spausdinti rubliai. Visi tie pinigai faktiškai jokio realaus padengimo neturėjo. Vieni jų (Avalovo-Bermondto, Latvijos, Panevėžio ‚revoliuciniai', Lenkijos markės) patys gyventojų kišenėse sužlugo, kitus (įvairius rusiškus) pavertė niekais Lietuvos Vyriausybės priemonės. Beliko vokiškieji pinigai, kurių ‚ostpinigiai', iš reikalo adoptuoti, tapo naujosios Respublikos valiuta, to meto ‚ostpinigių' piniginį vienetą markę lietuviškai pavadinus auksinu. Kadangi šias markes ir toliau leido ta pati vokiečių Darlehnskasse Ost (žr.), tai jų skaičius Lietuvoje sauvališkai didėjo: 1917 (ostmarkėmis ir neišimtais iš apyvartos ostrubliais) buvo krašte 125,75 mil. markių sumai, 1918 pabaigoje — 290,9 mil., 1921 pradžioje — 727,7 mil., 1922 vidury jau 2000 mil., o prieš išeinant litui (1922 rudenį) — net 3500 mil. Šitokia i. labai trukdė karo metu nualinto krašto ūkio atstatymą. Markės (auksino) kursas pradžioje lėčiau, paskui galvotrūkčiais pasileido žemyn. Litą įvedus, ostmarkės (kartu Reicho markės ir užsilikę ostrubliai) iki 1923 I 1 buvo keičiamos į litus kasdien (ir dažniau) besikaitaliojusiu kursu: 1922 X 1 po 165,0 markes už litą, o 1922 XII 31 — po 735,0. Nustatinėdama kursą, vyriausybė laikėsi didžiausio gyventojams palankumo principo. Daugelis krašto gyventojų, laukdami geresnių progų, neteko nė to, ką būtų gavę. Vokietijos pinigų i. plečiantis, Reicho markė, o su ja ir ostmarkė, greit pavirto į nieką — 1923 1 JAV doleris Vokietijoje ‚pabrango' iki 4.200.000.000.000 markių. Ši vokiškųjų pinigų infliacija padarė Lietuvos ūkiui neapskaičiuojamų nuostolių. Rusijos pinigai į litus nebuvo keičiami. Tačiau caro ir dūmos rubliais anksčiau susidariusios teisės bei prievolės buvo įstatymais sureguliuotos, paverčiant rublį vienais atvejais į 5, kitais į 1 litą, nors i. metu to rublio kursas nukrito iki 0,004 lito (1922 XII).

J. K. Karys, Nepriklausomos Lietuvos pinigai 1953. *J.K.K.*

Infliantai (lenk. Inflanty) kurį laiką mūsų raštuose vartotas žodis Lietuvos-Lenkijos respublikos valdžioje (iki I padalijimo 1772) buvusiai Livonijos vaivadijai (lenk. Polskie Inflanty) deš. Dauguvos krante. Ši sritis vadinta I. atskirti nuo istoriškosios ‚Livonijos'. Žr. Livonija.

Influenca (iš it. influenza di fredo ‚šalčio įtaka') 1. tas pat, kaip gripas (žr.), 2. arklių virusinė liga, ypačiai jauname amžiuje dažnai pasitaikanti. Liga pasireiškia aukšta kūno temperatūra, gelsvo skysčio iš nosių varvėjimu. Nors pati liga nėra labai pavojinga, bet ji susilpnina gyvulio atsparumą susirgti kitomis ligomis, pvz. plaučių uždegimu. Gydoma suteikiant gyvuliui tinkamas higienos sąlygas. *J. Mot.*

In folio (lot.) lapo didumo.

Informacija (lot.) suteikimas apie ką nors žinių, paaiškinimų. Kiek i. ribojasi faktiniais duomenimis, ji skiriama nuo propagandos, tiesioginiai siekiančios paveikti kieno nors nusistatymą. Bet i. ir propagandos skirtumas yra reliatyvus, nes kaip tik dažnai tiksli i. savaime jau atlieka ir propagandinį uždavinį, kai tuo tarpu propaganda, neatremta į pakankamą i., lieka bergždžia.

Informations Économiques, Les Lietuvos Finansų ministerijos finansų dpt. ekonominio skyriaus leistos informacijos 1929-34. Redagavo N. Čerekas, G. Galvanauskas, dr. J. Kaškelis, dr. J. Paukštis, dr. K. Sruoga, dr. G. Valančius. Vertėju į prancūzų kalbą ir techniškų redaktoriumi buvo Gražina Gustaitytė-Krivickienė. Iš pradžių buvo leidžiama kaip šapirografuotas leidinys, vėliau — spaustuvėje spausdinamas. Daugelį čia paduodamų informacijų persispausdindavo užsienio spauda. Ta pati medžiaga buvo panaudojama informacijoms vokiečių ir anglų kalboms: Wirtschaftliche Informationen ir Economic Information of Lithuania.

Infra (lot.) žemiau. Vartojama dalis daugelyje sudurtinių žodžių.

Infrakcija (lot.) kaulų įlaužimas.

Infraraudoni spinduliai mūsų akiai neregimieji ilgabangiai spinduliai anapus regimosios raudonos optinio spektro dalies. Plačiai vartojami medicinoje, fotografavimui ir daug kitur. Kitaip jie vadinami ultraraudonaisiais. Infraraudonas spektrometras instrumentas, kurį sudaro akmens druskos prizmė, eilė veidrodžių glaudžiančių ir nukreipiančių infraraudonąjį spektro srautą į šiluminį elementą.

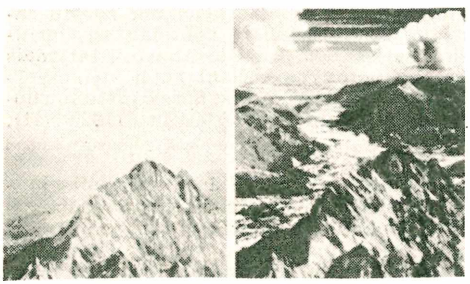

Kairėje paprasta foto nuotrauka, dešinėje — panaudojus fotografavimui infraraudonus spindulius

Infula (lot. ‚galvoraištis') sen. Romoje dvasininkų ir vestalių nešiotas baltas su raudonu rėžiu galvos raištis, buvęs šventumo ir neliečiamumo ženklu. Vėliau perėjo į krikščionybės liturginius apdarus Žr. Mitra.

Infuzija (lot.) įleidimas gydančių skysčių (pvz. druskų, cukraus skiedinių, kraujo ir t.t.) po oda ar į venas. I. skiriasi nuo injekcijos (žr.) tuo, kad ji vyksta įliejamo skysčio ar tirpinio svoriui veikiant, o injekcijos daromos vartojant įspaudimo jėgą su švirkšto pagalba.

Infuzorija (lot.) mažytis, dažniausiai mikroskopinis, vienacelis gyvis, priklausąs aukščiausiai vienacelių protozojų Infusoria klasei. I. būdinga labai toli pažengusi celės diferenciacija. Maistas patenka į celę pro vieną vietą, primenančią jau aukštesnių gyvių burnos angą. Celė turi branduolį (nucleus) ir branduolėlį (nucleolus) tai ypačiai būdinga i. Branduolys turi ryšio su augimu, o branduolėlis — su veisimusi. Burnos anga apsupta virpamaisiais plaukeliais, kurių judėjimas sukelia vandens srovę ir tuo būdu atneša celei maistą. Virpamieji plaukeliai atlieka ir judėjimo organo pareigas. I. randamos visuose gėluose ir sūriuose vandenyse. Per mikroskopą tvenkinio vandens laše galima matyti daugybę rūšių i., nedidelis jų skaičius matoma paprasta akimi. Dauguma jų plaukioja laisvai vandenyje, bet yra ir sėsliai gyvenančių, sudarančių kolonijas — prisitvirtinusius kur nors prie vandenyje esančių kietų daiktų. I. klasė skirstoma į 2 būrius: Ciliata ir Suctoria. Ciliatai laisvai plaukioja vandenyje, visą gyvenimo laiką turi virpamuosius plaukelius (cilia). Žinomiausias jų atstovas yra kurpelė (Paramecium), plačiai naudojama vienacelių iliustracijai mokyklose ir biologijos laboratorijose. Suktorijos jaunoj stadijoj turi virpamuosius plaukelius ir gyvena laisvai, gi suaugusios prisitvirtina prie kokio nors substrato, praranda plaukelius, kuriuos atstoja čiulptuvai, ir pradeda sėslų gyvenimą. Tipinga jų gentis yra Acineta. Anksčiau prie i. klasės priskirtasis Flagellata būrys dabar išskirtas atskira Mastigophora klase.

H. S. Jennings, Behaviour of Lower Organisms 1923; *W. S. Kent,* Manual of the Infusoria 1880-1882. *J. Dbr.*

Infuzorinė žemė siliciniai infuzorijų (žr.) griaučiai, kurie sudaro natūraliąsias mineralines padermes, kai kur susiklosčiusias gana storais sluoksniais. Dažniausia ji randama birios smulkios masės pavidalu. Ji vartojama paviršių gludinimui ir kaip adsorbcinė nitroglicerino medžiaga. Cheminiu sąstatu infuzorinė ir diatominė žemės yra panašios, tai silicio degimo hidratai. Kvarcas yra irgi silicio deginys, bet

tiktai kristalinis, o du pastarieji yra amorfiniai ir turį kiek chemiškai prijungto vandens. Amorfinės silicio deginio padermės yra organinės kilmės. I.ž. yra gyvūnijos kilmės, nes infuzorijos yra gyvieji organizmai, tuo tarpu diatominė žemė yra augalinės kilmės, nes diatomai yra augalai. *Ad. D.*

Inge 1. William Ralph (1860–1954) anglų teologas anglikonas ir filosofas. Dėstė Oxfordo, Londono, Cambridge univ. 1911–34 šv. Povilo bažnyčios Londone dekanas. Modernaus mistinio neoplatonizmo vadovas, gausus raštais, jungė teologiją ir filosofiją. I. ypač pabrėžė Plotiną ir laikė jį svarbiu krikščioniškosios teologijos formuotoju. Išsp. Christian Mysticism 1899, The Philosophy of Plotinus 1918, Christian Ethics and Modern Problems 1930, God and the Astronomers 1933, Fall of the Idols 1940, Mysticism in Religion 1948.

2. William (g. 1913) amerikiečių dramaturgas, būdingas pokarinio lyrinio realizmo atstovas. Žymesnieji veikalai: Come Back Little Sheba 1951, Picnic 1953, Bus Stop 1955.

Ingegneri Marc'Antonio (apie 1545-1592) italų bažnytinės muz. kompozitorius, Cremonos katedros choro dirigentas, kur jo mokiniu kurį laiką buvo C. Monteverdi. Iš jo polifoniniai vokalinės kūrybos ypač išskirtina 27 responsorijos D. savaitei (Responsoria hebdomadae sanctae 1588), kurios iki 1897 klaidingai buvo priskiriamos Palestrinai. Kiti I. kūriniai: 2 rinkiniai mišių 5–8 balsams (1573, 1587), 4 rinkiniai motetų 5–17 balsų (Sanctae cantiones 1576–91), 8 rinkiniai madrigalų 4–6 balsams (1570–87) ir eilė keturbalsių himnų.
E. Dohrn, M. I. als Madrigalkomponist 1936.

Ingelevičienė-Matuzonytė Regina (g. 1905 VIII 29 Vabalninke) dailininkė. Mokėsi Rokiškio gimn., 1931 baigė Kauno meno mokyklą. 1931–36 dėstė paišybą seserų kazimieriečių gimn. Kaune. 1936–37 meno studijų tikslais lankė Vokietiją, Prancūziją ir Italiją. Nuo 1931 dalyvavo liet. dailininkų s-gos ir liet. moterų dailininkių s-gos parodose. Jos darbų įsigijo Alkos muziejus ir eilė įstaigų. Iš Lietuvos pasitraukusi 1944, atvyko į JAV 1949 ir apsigyveno New Yorke, kur 1953 dalyvavo liet. dailininkų s-gos parodoje. Savo tapybos darbuose I. ieško realistinės nuotaikos.

V. Ingelevičius (portretas pieštas R. Ingelevičienės)

Ingelevičius Vladas (g. 1889 XI 11 Beržuonyse, Rokiškio aps.) gydytojas, plk. 1908 Petrapilyje baigė gimnaziją ir ten pat 1913 karo medicinos akademiją. Čia studentaudamas buvo iš liet. gydytojų medikų korp. Fraternitas Lithuanica steigėjų ir veikliųjų narių. Įsigijęs gydytojo laipsnį, tarnavo rusų kariuomenėje 1913–17. Vėliau pateko į sulietuvintą 226 lauko ligoninę (žr. LE V, 273) rumunų fronte ir iš ten su kitais lietuviais grįžo Lietuvon 1918 VI. 1918 XII 19 stojo savanoriu į Lietuvos kariuomenę. Karo sanitarijos viršininkui, V. Nagevičiui, tuo metu susirgus, I. ėjo jo pareigas 1918 XII 24 — 1919 VI 4. Tuo būdu I. teko pradėti organizuoti mūsų kariuomenės sveikatos tarnybą ir padėti jai pagrindus. Vėliau jis visą laiką, kol buvo bolševikų iš kariuomenės atleistas 1940 X 27, ėjo karo sanitarijos viršininko padėjėjo pareigas. Kariuomenėje jis pasiekė pulkininko gydytojo laipsnį. Atliekamu laiku jis vertėsi ir privačia gydytojo praktika. I. atstovavo Lietuvai tarptautiniame karo medicinos kongresų komitete 1934–40 ir pats dalyvavo šiuose kongresuose: 1932 ir 1934 Liége, 1936 Ženevoje, 1937 Bukarešte. Karo medicinos ir cheminio karo klausimais rašė Mūsų Žinyne ir Medicinoje. I. buvo tarp Lietuvos Raudonojo Kryžiaus steigėjų 1919 I ir ligi 1944 (su pertrauka 1932–38) dirbo jo vyr. valdyboje: 1919–32 kaip valdybos narys, nuo 1938 kaip vicepirm. 1944 pasitraukęs į Vokietiją, 1945 V atgaivino LRK veiklą ir iš Bregenzo (Austrijoj) atstatė ryšius su RK tarptautiniu komitetu Ženevoj. LRK jis dirbo Vokietijoje ligi 1949, kada išemigravo į JAV. Čia įgijo gydytojo teises ir dirba New Yorke (Brooklyne).

Ingelheim v. Vokietijos mst. kair. Reino krante, Bingen aps.; 14.500 gyv. (1953). IX–XII a. katedra, buv. Karolingų rūmų griuvėsiai.

Ingelow Jean (1820–1897) anglų rašytoja. Jos populiarių eilėraščių masėje yra keletas pastovios vertės kūrinių (tarp jų High Tide on the Coast of Lincolnshire). I. poezijos rinkinys Poems 1863 susilaukė 23 laidų. Romanai: Off the Skelligs 1872, Sarah de Berenger 1879.

Ingemann Bernhard Severin (1789-1862) danų rašytojas. Savo pirmuose tamsiai sentimentaliuose romanuose I. buvo stipriai vokiečių romantikos paveiktas. Vėliau, Grundtvigo įtakoje, pasuko objektyvesne tautine krikščioniška linkme ir sukūrė ištisą eilę epinių eilėraščių bei istorinių romanų. Walter Scott inspiruotas, I. ėmė siužetus iš Danijos viduramžių, tačiau tuose romanuose trūko nuosaikumo ir realumo. Jo eilėraščių rinkinys Helger Danskes sange (1837) virto populiariausiomis liaudies dainomis. Tačiau didžiausios reikšmės I. turėjo savo pamaldumo kupinomis psalmėmis. Išleido Valdemar den store og hans maend (Valdemaras D. ir jo vyrai, 1824), Valdemar Seier 1826, Erik Men-

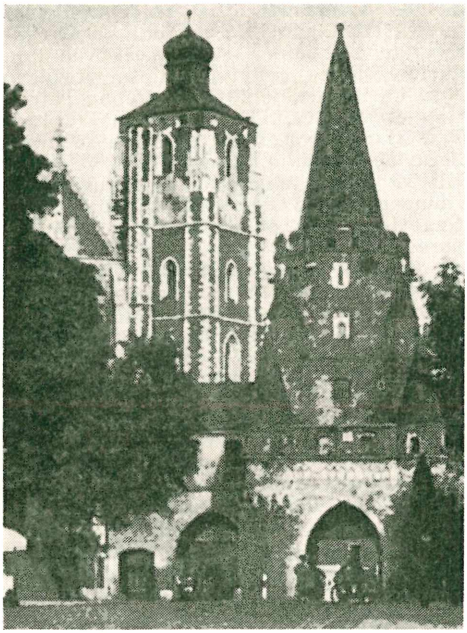

Ingolstadt: Kreutztor ir Liebfrauenmünster

veds barndom (E. M. vaikystė, 1928), Holger Danskes sange 1837, Morgen- og aftensange (Rytinės ir vakarinės giesmės, 1839). Rinktinių raštų 41 tomas (1843–1865). *J. Lng.*

Ingenhousz Jan (1730–1799) olandų gydytojas ir botanikas, pirmasis susekęs augaluose kvėpavimo bei asimiliacijos procesus.

Ingenium (lot.) įgimtinis pajėgumas, talentas, kūrybinė jėga.

Ingersoll 1. Charles Jared (1782–1862) amerikiečių politikas (kongreso narys 1813–15) ir rašytojas. Pagrindinis jo veikalas Inchiquin: the Jesuit's Letters on American Literature and Politics 1810 yra išsamus atsakymas JAV kritikams ir tautinio savarankiškumo reikalavimas. Jo dramos (Julian 1831 ir kt.) nėra originalios.

2. Robert Greene (1833–1899) amerikiečių teisininkas ir kalbėtojas. Pilietiniame kare vadovavo Illinois kavalerijos pulkui; 1867–69 buvo Illinois vst. general attorney. Ryškiau politikoje iškilti jam buvo kliūtimi agresyvaus antireliginio agnosticizmo skelbimas. Jo veikalai The Gods 1872, Some Mistakes of Moses 1879, Why I am an Agnostic 1896, Superstition 1898 (12 tomų visi raštai išl. 1900). Jo raštai buvo populiarūs ir mūsų išeivijos laisvamaniškoje kryptyje. Liet. išversta jo Pamatai tikėjimo 1897.

Ingevonai germanų kiltis, davusi užuomazgą vokiečiams žemaičiams. Žr. Germanai.

Ingham Charles Cromwell (1796–1863) amerikiečių dailininkas, National Academy of Design steigėjas, labiausiai pasižymėjęs kaip gražių moterų portretistas .

Inglin Meinrad (g. 1893) šveicarų rašytojas. Savo gimtojo krašto gamtos ir buities vaizduotojas: Die Welt von Ingoldau 1922, Jugend eines Volkes 1933 (naujai 1948), Schweizerspieler 1938, Die Lawine 1947, Werner Amberg (autobiografinis romanas) 1949, Ehrenhafter Untergang 1952.

Inglot Stefan, Lenkijos ūkio istorikas, Fr. Bujako mokinys (Lvove). Įjungdamas ir Lietuvos istoriją, I. 1937 Kwartalnik Historyczny išsp. sintetinę Lenkijos ūkio istorijos apžvalgą (Rozwój historii spolecznej i gospodarczej). Jo veikalas Historia społeczna i gospodarcza (Lwów 1938, 312 psl.) paliečia, su kai kuriais faktams prieštaraujančiais išvedžiojimais, ir Lietuvą (Z. Ivinskio recenzija Lietuvos Praeityje 1941). Po II pas. karo įsijungęs į politikos nurodytą kryptį, I. parašė brošiūrų apie valstiečius (Udział chłopów w obronie Polski, 1946 ir kt.). Nuo 1954 I. ėmė leisti Galicijos ūkio istorijos šaltinius. *Z. I.*

Ingolstadt Bavarijos mst. Dunojaus kair. krante, kur įteka jo intakas Schutter; 83 km į š. nuo Müncheno; apie 60.000 gyv. (1955). I. geležinkelių iš Würzburgo ir Nürnbergo į Müncheną ir iš Regensburgo į Augsburgą mazgas ir buvusi XVI–XIX a. karo tvirtovė, kurią 1800 po 3 mėn. apgulimo buvo paėmę ir sunaikinę prancūzai, bet kurią vėliau Bavarijos karalius Liudvikas I atstatė. I. žinomas jau IX a. Aureatum ir Chrysopolis vardais. 1472 įkurtas univ., kuriame XVI a. pabaigoje mokėsi apie 4000 studentų. Pradžioje jam vadovavo humanistai, o 1549–1773 jėzuitai. Jis čia veikė ligi 1800; 1802 perkeltas į Landshutą, o 1826 nukeltas į Müncheną. 1555 I. įkurta pirmoji Vokietijoje jėzuitų kolegija. XV–XVI a. Liebfrauenmünster vėlyvosios gotikos bažnyčia su grafo von Tilly palaikais, Viktorijos bžn. (XVIII a.) su broliams Asamams priskiriamomis freskomis, XIII ir XV a. pilys, karo tvirtovė, pranciškonių motininis vienuolynas, Steylerio misijų seminarija; muziejus ir meno galerija. Automobilių, lokomotyvų, verpimo mašinų pramonė. *A. B.*

I. universitetas buvo lankytas ir Lietuvos didikų sūnų. Pirmasis aiškus lietuvis čia 1577 įsimatrikuliavęs buvo Eustachas Tiškevičius (Smolensko vaivadaitis). 1580 įsimatrikuliavo žymiausias to meto I. stud. Slucko kng. Aleksandras Gediminaitis (atvykęs su 15 palydovų), kuriam prof. Engerdus dedikavo univ. istorijos-kronikos II tomą, didžiuodamasis univ. suteikta garbe, atvykus įžymiam studentui

Ingolstadto liet. dramos kolektyvas (scena iš Molière'o Šykštuolio) J. Gaidžio foto

‚ex longissime remota Lithuaniae terris'; tame pačiame tome buvo įdėta ir Slucko kunigaikščių genealogija, pradedant Algirdu. 1581 studijavo Kristupas Naruševičius, 1595 Jonas Sapiega, 1600 Al. Tiškevičius, Jonas Pacas, 1606 Al. ir Samuelis Oginskiai, 1610 Kristupas ir Jurgis Zavišos, 1614 Jonas Al. Pacas, 1617 Vl. ir Mykolas Vainos, 1621 Tomas Sapiega, 1624 kanclerio Leono Sapiegos sūnūs Kristupas Mikalojus ir Kazimieras Leonas, 1631 Jonas Kaz. ir Aleksandras Naruševičiai, Mikalojus Gosievskis, 1642 Mikalojus Pacas. Matyti, I. univ. buvo jėzuitų rekomenduojamas Lietuvos didikams.

A. Šapoka, Kur senovėje lietuviai mokslo ieškojo (Židinys 1935, 11 nr., 424–425 psl.)

I. l i e t u v i a i 1945–50 gyveno paskirstyti į 4 stovyklas. I stovykla susidarė 1945 VI, po poros mėn. perkelta į forto kareivines. II stovykla, buvusi netinkamose pionierių kareivinėse, spalio mėn. išskirstyta į 3 mažesnes stovyklėles. Bet lietuvių tvarkymasis buvo bendras. Pirmuose komitetuose dirbo V. Aleknavičienė, K. Banys, A. Impulevičius, Pr. Puronas, J. Ramanauskas, B. Vosylius, Žagarskis. UNRRAi pageidaujant, 1946 II išrinktas stovyklos administracinis komitetas su pirm. J. Stebuliu, vėliau jam vadovavo plk. J. Tumas, A. Švažas, Alb. Mieleška ir A. Impulevičius. Prasidėjus emigracijai, stovyklos viršininku liko J. Remys. Stovykla likviduota 1950 vasarą. Kultūriniams reikalams tvarkyti veikė atskiras komitetas (J. Tumas, L. Dovydėnas, kan. A. Steponaitis). 1946 I 1 iš viso I. stovyklose buvo 936 žmonės, vėliau mažėjo (mirė 17).

Nuo 1945 VI veikė pradžios mokykla (ved. J. Kulikauskas; iš viso ją baigė 20 vaikų); 1945–50 su 1945–46 žiemos pertrauka — vaikų darželis (ved. V. Šileikienė, nuo 1946 pavasario St. Lizdėnienė, 1950 B. Katelienė; lankė ligi 50 vaikų). 1945 IX 1 pradėjo veikti Dr. V. Kudirkos vardo gimnazija (dir. St. Grigaravičius, nuo 1946 I V. Ambraziejus), pirmus metus su 4 klasėmis, nuo 1946 — pilna (1949 pavasarį buvo 40 mokinių ir 12 mokytojų). Ištisa eilė kursų: 1945–48 anglų k. (ved. J. Ramanauskas ir J. Šileikis), 1947–49 vokiečių k. (pirma vokietis mkt., paskui dr. E. Noakas), 1945–46 šoferių-automechanikų (ved. kpt. Žilinskas; per 4 laidas baigė apie 100 žmonių), 1946–47 elektromonterių (9 mėn. kurso dvi laidos, baigtos apie 65 asmenų; rotatoriumi išl. knyga ‚Elektrotechnika', parašyta inž. A. Ramanausko ir A. Gruzdžio), 1946 radijo technikos (ved. Kisielius; baigė 15 klausytojų, rotatoriumi išl. knyga ‚Radijo technika'), 1947 buhalterijos (ved. K. Banys, 3 mėn. kursai, baigė apie 25 klausytojai), 1947 kirpimo siuvimo (ved. Strikauskienė, 30 kursančių).

Chorą 1945 VI suorganizavo kunigas J. Skirkevičius, nuo 1947 vadovavo P. Vacbergas. 1945 VI tautinių šokių grupę suorganizavo Z. Morkūnaitė. Dramos mėgėjus 1945 vasarą sutelkė Steponavičius, nuo gruodžio mėn. jų kolektyvui vadovavo Z. Arlauskaitė - Mikšienė. Suvaidinta Putino Valdovo sūnūs, Binkio Atžalynas, Grušo

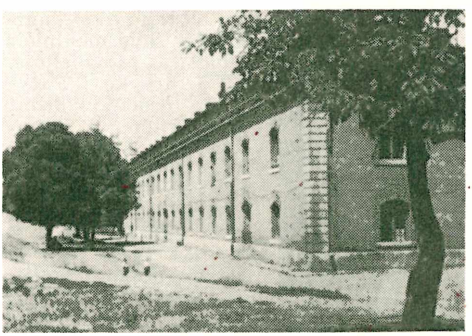

Ingolstadto I liet. stovyklos kareivinės, kuriose gyveno apie 600 žmonių

Tėvas, Čiurlionienės Pinigėliai ir Aušros sūnūs, Molière'o Šykštuolis ir kt. Su vaidinimais lankytasi Eichstätto, Dillingeno ir Kempteno liet. stovyklose. Kolektyvas veikė ligi 1949. Kaip dekoratoriai jam talkino S. Židonis, Pr. Totilas, Ž. Mikšys, V. Vasiliauskas. 1945 XII B. Vosylius suredagavo rotatorinį Laiko Žodį, o 1946 kasdien ėjo jo redaguojamas biuletenis Naujos Žinios (mašinėle spausdinamas). Spaudos kioską vedė Pr. Špakauskas. Sėkmingai veikė 1945 VI J. Ramanausko suorganita krepšinio komanda; be to, veikė tinklinio ir stalo teniso komandos, šachmatininkų būrelis. Nuo 1947 veikė K. Banio ir kt. iniciatyva suorganizuotas kooperatyvas, iš gaunamo pelno įkūręs fondą studentams šelpti ir įsteigęs biblioteką. Nuo 1945 VIII veikė LRK skyrius (pirm. E. Noakas, P. Kirkyla, A. Švažas, J. Remys). Nuo 1945 rudens veikė skautai; 1948 įsikūrė ateitininkai. 1947 susiorganizavo buv. politinių kalinių, nukentėjusių nuo bolševizmo, skyrius ir Kultūros Fondo skyrius (pirm. B. Vosylius). Stovyklos klebonu buvo kun. J. Skirkevičius. Pamaldos pradžioj vyko buv. universiteto bžn., nuo 1947 rudens prancūzkonų vienuolyno bžn. Kiti įvykiai: 1945 X iš amerikiečių karo belaisvių stovyklos išlaisvinta 11 lietuvių; 1946 pavasarį, paskelbus vajų Tautos Fondui, surinkta apie 110.000 Rm, 1947 — apie 80.000 Rm; 1948 lankantis amerikiečių žurnalistų grupei, parengta visų stovyklose gyvenančių tautybių tautinių dirbinių paroda ir tautiniai pasirodymai, bet IRO pareigūnų atšaukta.

A.Imp.

Ingredientas (lot.) kurio nors junginio ar mišinio sudėtinė dalis.

Ingres Jean - Auguste - Dominique (1780 Montauban — 1867 Paris), prancūzų tapytojas, žymiausias po Davido XIX a. klasicizmo atstovas ir romantizmo tapyboje pirmatakas. Jo tėvas buvo gana žymus skulptorius, iš jo I. gavo pirmąsias tapybos ir piešimo sąvokas. 1791 I. įstojo į Tuluzos meno akademiją, lygiagrečiai studijavo muziką ir griežė smuiku viename orkestre (iš čia violon d'Ingres — antroji profesija). Pasižymėjęs savo meniniais darbais provincijoje, 1797 I. atvyko į Paryžių ir pradėjo dirbti Davido atelier. 1799 buvo priimtas į École des Beaux-Arts ir 1801 už paveikslą Les Ambassadeurs d'Agamemnon gavo didžiąją Romos premiją. Tarp 1803 ir 1806 I. nutapė 2 Napoleono portretus, tuo nepaprastai sutvirtindamas savo pozicijas. 1806 išvyko į Italiją, kur išbuvo ligi 1824. Tuo tarpu žlugo Napoleono Imperija, ir I. paliko be globos ir užnugario. Tačiau netrukus pasirodė, kad ir Restauracijos režimas nebuvo jam nepalankus. 1821 gavo valstybės užsakymą nutapyti paveikslą Montaubano katedrai. Tai buvo Le Voeu de Louis XIII, kurį jis baigė 1824. Geriausi to laikotarpio darbai: La Baigneuse de Valpinçon 1808, La Grande odalisque 1814, Le Songe d'Ossian 1813 ir kt. 1825 I. buvo išrinktas į Académie des Beaux-Arts. Po Le Martyre de Saint Symphorien nepasisekimo 1834 I. buvo paskirtas Romos Akademijos direktoriumi. Tose pareigose išbuvo ligi 1842. Grįžęs iš Romos, I. ėmėsi vykdyti Chateau de Dampierre antikinio meno salės dekoravimo darbus; iš suplanuotų darbų I. tepadarė L'Age d'Or (1841–49); baigti sutrukdė žmonos mirtis 1849. 1852 I. antrą kartą vedė. Paskutiniais savo gyvenimo metais I. daugiausia dirbo prie seniau apmestų ir nebaigtų darbų (La Source 1856, La Naissance des Muses 1856). Iš kitų šio laikotarpio darbų minėtini L'Apothéose de Napoléon I 1854 (sudegęs per Komunos gaisrą, Mme de Moitessier 1856, Mme Ingres, née Ramel 1859 ir Jésus au milieu des Docteurs 1862. Paskutiniais gyvenimo metais I. naudojosi visuotinu pripažinimu. Jis yra bene vienintelis dailininkas visoje meno istorijoje dar gyvas būdamas užėmęs

J. A. D. Ingres (autoportretas)

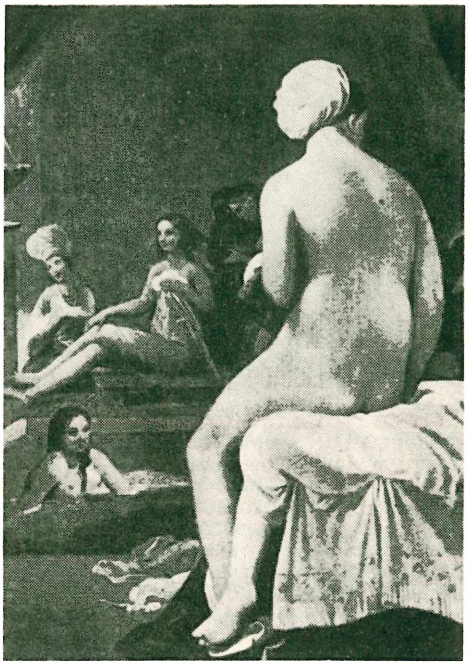

J. A. D. Ingres La petite baigneuse

tokias pozicijas, kokias jam vėliau paskirs istorija.

Konformistas, reakcionierius, esamos tvarkos gynėjas, autokratizmo šalininkas, nepakenčiąs opozicijos bei kritikos, I. mokėjo gyventi ir prisitaikyti. Dėl to keletą kartų jo gyvenimo bėgyje keitęsi režimai nesutrukdė karjeros. Bendralaikių liudijimu, ir savo fizine išvaizda I. buvęs tipingas liepos monarchijos miestietis, daugiau panašus į notarą, negu į menininką.

Meniškai I. susiformavo Davido, Mengso, Winckelmanno ir Quatremère de Quincy idėjų poveikyje; iš jų I. gavo klasicistinę meno sampratą ir linijos bei kontūro pamėgimą. Visą gyvenimą save laikė klasiku, nors savo mokytojų teorijos ir nebesilaikė. Jaunystės darbuose (Romulus vainceur d'Acron 1812, Virgile lisant L'Énéide 1819, L'Odyssée 1827, etc.) dominuoja skulptūrinis figūrų traktavimas, antikvizacija ir griežta geometrinė linija. Vėliau, Primaticcio, Fr. Clouet Trecento meistrų ir Rafaelio įtakoje, I. nuo davidinio klasicizmo nukrypo, priartėdamas prie reliatyvaus romantizmo, žengdamas vieną žingsnį arčiau gamtos, kuriai davidiniame klasicizme nebuvo vietos. La Baigneuse de Valpinçon arba Le Bain Turc 1862 figūrose triumfuoja gamta, ne kanonas: geometriškai griežto kontūro vietoje — jautri, laisva ir ‚skambanti' linija. La Grande Odalisque ir L'Odalisque à l'esclave 1839 yra jau beveik romantinės tapybos pavyzdžiai. Praktikoje nesilaikydamas klasicizmo normų, oficialiai I. jų palaikė. Vienintelis jo viešas antiklasicistinis žygis buvo pastaba, kad stilius esąs prigimtis. I. paveikslų kompozicija — davidinė, gerai išbalansuota, simetriška, statiška, tik jo figūros mažiau pozuoja ir savitarpy surištos erdvinių santykių ritmika. Būdamas puikus piešėjas, I. spalvai nedaug teskyrė reikšmės, ir dėmesį koncentravo į piešinį. Istoriškai I. tapyba sudaro jungtį tarp klasicizmo ir romantizmo. Žymiausiu I. mokiniu paprastai laikomas Th. Chassériau, tačiau praktiškai iš jo mokėsi beveik visi romantikai ir dalis impresionistų (pvz. Degas).

Ch. Blanc, I. 1870; *O. Merson*, I. 1870; *J. Momméja*, I., biographie critique 1904; *H. Focillon*, La Peinture au XIX siècle I, 1927; *J. Cassou*, I. 1947; *K. Scheffer*, I. 1949; *G. Wildenstein*, I. 1954. *A.Lc.*

Ingresas (lot. ingressus ‚įžengimas') vyskupo ordinaro atvykimas į jam skirtą dieceziją, rezidencijos miestą, arkivyskupo — į bažnytinę provinciją arba bet kurio iš jų pirmas iškilmingas įžengimas į jiems skirtą katedrą. Vyskupas pagal Kan. 334, § 3 perima diecezijos valdymą parodydamas katedrinės bažnyčios kapitulai šv. Sosto jam pasiųstą skyrimo raštą, o kapitulos sekretorius ar kūrijos kancleris tą įvykį atžymi raštu. Teisiškai to ir pakanka; tačiau pirmas iškilmingas vyskupo pasirodymas ordinaru paprastai yra lydimas specialiomis ceremonijomis, įvedant jį į miestą, kuriame jis reziduos, o ypač į katedros bažnyčią, kurioje jis ganytojo pareigas eis. Oficialiai tas ir vadinama Ingressus Episcopi in dioecesim, urbem vel Ecclesiam Cathedralem. *M.Č.*

Ingrija, suomių ir estų Ingermaa, š.v. Rusijos pelkėtų žemumų sritis tarp Suomių įlankos, Peipuso, Ilmenio ir Ladogos ežerų, taigi, tarp Narvos ir Volchovo upių. Nuo XII a. priklausė Naugardui, 1617–1702 švedijos, vėliau Rusijos. Jos šiauriniame pakraštyje įkurtas Petrapilis. Srities vardas nuo jos gyventojų i n g r ų, vakarinių suomių genties. 1926 gyventojų surašymo metu dar buvo ingrais užsirašę 156.000 asmenys. Jų trečioji dalis buvo iškeldinta 1930–39 laikotarpyje, likusieji į Sibirą ištremti po II pas. karo.

Ingul p. Ukrainos upė, P. Bugo kair. intakas, kartu su kuriuo įteka į Bugo limaną ties Nikolajevu, 341 km ilgio; baseino plotas 9700 km².

Ingulec p. Ukrainos upė, Dniepro deš. intakas, 549 km ilgio; įteka prie Chersono; baseino plotas 14.460 km².

Ingušai š. Kaukazo r. dalies tautelė, giminaitė čečėnams; 1939 jų buvo apie 92.000. Jie išlaikė ligi mūsų dienų savo senuosius papročius ir gyvenimo būdą. Ligi XIX a. vidurio jie mirusiuosius laidodavo iš akmenų pastatytuose, į kūgi panašiuose, dviaukščiuose ‚kašuose'. Esant sausam orui, lavonai gana gerai mumijuodavosi. I. gyveno kalniečių kaimuose-auluose, kurie būdingi aukštais (ligi 20 m) keturkampiais mūro bokštais. Juose gyventojai gindavosi nuo užpuolikų. Jau XI a. i. buvo įtraukti į Gruzijos valstybę, o XV a. buvo užkariauti kabardinų, 1770 pavergti Rusijos. Jie drauge su čečėnais kelis kartus bandė nusikratyti okupantų, bet vis nepasisekė. Jie buvo prisidėję ir prie Šamilo (žr.) vadovaujamo sukilimo prieš rusus. Po sunkių kovų 1920 atiteko Sovietams, kurie 1926 sudarė Čečėnų-I. ‚autonominę respubliką'. 1942 vasarą vokiečių kariuomenės valdžioje. 1946 sovietai, vykdydami genocidą, visus i. ištrėmė, Čečėnų-I. ‚autonominę respubliką' panaikino. *A.B.*

Inhaliacija (lot.) dujų ar purkščiamų skysčių bei miltelių įkvėpimas gydymo ar narkozės tikslams.

Inhibicija (lot.) ko nors stabdymas, kliudymas. I n h i b i t o r i a i (lot.) medžiagos, stabdančios cheminių reakcijų vyksmą (visų pirma polimerizacijoje) arba mikroorganizmų augimą.

In hoc signo vinces (lot.) šiuo ženklu laimėsi. Posakis, kuris buvęs įrašytas imp. Konstantinui I pasirodžiusiame kryžiaus ženkle.

Iniciacijos (iš lot. initium ‚pradžia') į-

vesdinimas į kokią nors paslaptį arba naują įžymų luomą ar pareigas: į karalius, riterius ar dvasininkus (pvz. šamanus ir pn.), slaptą religinę ar politinę organizaciją (graikų misterijas, masonus), suaugusiųjų bendruomenę (brandos apeigos pirmykštėse tautose). I. ritualas labai įvairus, bet susideda iš dviejų esminių dalių: atsiskyrimo su senąja bendruomene (pvz. tariamas pagrobimas, simboliškas mirimas) ir priėmimo į naują bendruomenę (prisikėlimas, atgimimas, naujo vardo davimas). Pirmykščių tautų brandos apeigos yra seniausia auklėjimo institucija. Bręsta berniukai išskiriami iš šeimos, apgyvendinami atokiai slaptoje vietoje, kur griežtai draudžiama pašaliniams, ypač moterims, rodytis. Senų kilties vyrų vadovaujami, jie turi atlikti bandymus ir gauna pamokymus. Bandymai susideda iš visos eilės draudimų, pvz. jie turi pasninkauti, valgyti žemę, yra plakami ar net sužalojami (kai kurių dantų išmušimas, apipiaustymas). Visa tai jie turi kantriai pakelti, parodydami, kad jie jau vyriški. Magiški veiksmai: kūno ištepimas kreida ir moliu, šokiai su kaukėmis ir tarškulių vartojimas (dvasių balsai, kurių jie neturi išsigąsti). Pamokymai: jiems atskleidžiama kilties istorija ir heroiški darbai, mitai ir religinės paslaptys, draudimai (tabus), aiškinami kilties įstatymai, moraliniai ir socialiniai dėsniai, vedybų taisyklės ir pn. Basuto negrai taip moko: ‚Būk vyras, venk vagystės ir svetimoterystės, gerbk savo tėvą ir motiną, klausyk savo viršininko'. Gauna perspėjimus, kokias sužinotas paslaptis neturi pasakoti moterims ir vaikams. Kartais aiškiai pabrėžiama, kad dabar jie gali nebeklausyti savo motinų, bet turi klausyti kilties viršininko. Išvyko vaikai, grįžta vyrai: ta proga surengiama didelė visos kilties šventė. Dabar jie gali dalyvauti medžioklėje ir karo žygiuose, gali mylėti moteris ir vesti. Grįžimo šventės proga jie naudojasi didelėmis laisvėmis. Mėgdžiojant berniukų brandos apeigas, mergaitės pirmų mėnesinių metu irgi uždaromos atskiroje palapinėje, turi nebijoti tamsos, nevalgyti tam tikrų valgių ir gauna iš senesnės moters pamokymus. Slaptų draugijų, tik vyrų arba tik moterų, yra ir pirmykščių tautų tarpe, į kurias patenka tik išrinktieji. Kartais tokia slapta draugija, kaip kokia nematoma ranka, tvarko visą kilties gyvenimą. *J.B.*

M. K. Čiurlionio darytas inicialas

Inicialas (lot.) pradinė vardo ar pavardės raidė; knygos teksto ar jo skirsnio pirmoji raidė. Senoji rankraštinė knyga iki XV a. pabaigos titulinio puslapio

Inicialas (IN) — šv. Jono Evangelijos pradžia (In principio erat verbum). Reichenau, apie 1007–14

neturėjo, todėl dėmesys buvo skiriamas pačiai teksto pradžiai, pirmajam sakiniui, ypatingai pačiai pirmajai raidei, kuri savo dydžiu ir forma buvo iš likusio teksto išskirta. I. pasirodo rankraščiuose nuo V a. po Kr., bet čia jis dar labai santūrus. Bizantijos rankraščių i. taip pat kuklus, nors jau ornamentinis. Š. Europoje knygų tapyboje i. pradedami nepaprastai gausiai ir fantastiškai puošti abstrakčiu ornamentu, įvairių pynių ir stilizuotų gyvulių motyvais. Šiame ankstyvajame knygos meno laikotarpyje i. tampa centrine problema ir kartais užima visą knygos puslapį. I. puslapį turi dar karolingų ir otonų rankraščiai (IX–XI a.). Karolingų iniciale pasirodo į ornamentus įterptos Šventosios Istorijos scenos. Tokios mažos scenos i. viduje labai mėgstamos gotikos rankraščiuose XIII–XIV a. Seniausi spausdintų knygų i. buvo dar įrašomi ranka iliuminatorių (žr.). Pirmus spausdintos knygos i., trijose spalvose, turi Mainzo Psalmynas 1457, bet tik XVI a. įsigali i. spausdinimas, vis labiau atsisakant nuo i. didinimo ir puošimo. Ilgiau laikosi išpuošti i. dokumentuose. Varyje raižytą i. mėgsta XVIII a. prancūzų ir Venecijos knyga, kur jis turi mažą peizažiuką ar galantišką vaizdelį. Po to i. greit išnyksta, nors XIX a. kai kurie iliustratoriai i. piešė, pvz. Gavarni, bet įro-

niškąja prasme. XIX a. pabaigoje, mėginant reformuoti knygos meną, i. vėl atgaivinamas, nuo to laiko i. sutinkamas bibliofilinėse knygose.

A. Schardt, Das I., Phantasie- und Buchstabenmalerei des frühen Mittelalters 1938; *E. A. van Moé*, La Lettre ornée dans les manuscrits du VIII au XII siècle 1943. *P.Rkl.*

Iniciatyva (prc. initiative iš lot. initium ‚pradžia') 1. pirmas žingsnis kuriame nors darbe, pirmoji pastanga kam nors pradėti, ryžtingumas ko nors savarankiškai imtis. I. yra žmogaus pažangos visose srityse sąlyga. Todėl auklėjime labai svarbu skatinti vaike iniciatyvos skleidimąsi. Šį auklėjimo uždavinį ypačiai iškėlė ir jam vykdyti kelių ieškojo darbo mokykla (žr.).

2. K a r i u o m e n ė j e i. suprantama kaip a. priešo privertimas taikytis prie sudarytos padėties, b. savarankiškas, be viršininko nurodymų, radimas sprendimo pakitusiose aplinkybėse. Pirmąja prasme i. pasireiškia greit priimtu ir įvykdytu sprendimu, aplenkiančiu priešą ir sugriaunančiu jo planus. Napoleono perspėjimu, ‚viena iš pagrindinių taisyklių kare yra nedaryti to, ko priešas nori', t.y. išlaikyti savo rankose i., leidžiančią patiems sukurti aplinkybes. Paprastai i. įgyja tas iš priešų, kuris greičiau priima savo sprendimus ir juos greit bei tiksliai praveda. Antrąja prasme i. reiškiasi žemesnių vadų savarankiškumu, pakitusiose aplinkybėse betarpišku radimu naujo sprendimo, net jei šis sprendimas prieštarautų anksčiau gautam įsakymui. Tokios savarankiškos i. reikalas ypačiai suaktualėjęs moderniajame kare, kada kautynių lauko didumas betarpišką vadovavimą vyriausiam vadui daro neįmanomą. Atskirų vadų i. reikalingumas tiek dabar pripažintas, kad anglų lauko tarnybos statutas įsakmiai sako: ‚kiekvienas vadas, neprasilenkęs su duotuoju įsakymu aplinkybėms pasikeitus, turi būti patrauktas atsakomybėn, jei operacija nepasiseka'. *O. Urb.*

3. Ū k y j e i. yra tie veiksniai, kurie daro ar yra įgalioti daryti ūkinės veiklos sprendimus. Toki veiksniai yra atskiri asmenys, privatinių asmenų organizacijų vadovybės, viešieji kolektyvai (įvairaus laipsnio valdžios organai), o kartais mišrūs organai, sudaryti iš privačių asmenų ar jų grupių ir valdžios deleguotų pareigūnų. Kada atskiri asmenys ar jų organizacijos savais sprendimais lemia krašto ūkio gamybą bei jos kryptį, gėrybių bei patarnavimų vartojimą ir tautos pajamų pasiskirstymą, yra kalbama apie p r i v a t i n ė s i. vyravimą ūkyje. Ji suponuoja laisvę pasirinkti darbą ir pajamų bei nuosavybės naudojimą. Laisvos konkurencijos rėmuose susidarę kainų santykiai, motyvuojami pelnō siekimo, yra privatinės i. pasireiškimo padaras. Individas yra visos ūkinės veiklos

Inicialas (I) iš Žygimanto Augusto privilegijos Vilnius, 1563 VI 6

centras bei tikslas, o viešosios institucijos yra skirtos atskirų individų interesams plėtoti. Tai ūkinio individualizmo samprata, kuriuo yra grindžiama liberalinio kapitalizmo santvarka (žr. Ekonominis liberalizmas). Jo priešybė yra ūkinis kolektyvizmas, žinomas socializmo bei komunizmo vardu. Čia v a l s y b i n ė i. lemia krašto ūkio gamybą, pajamų pasiskirstymą, privatinės nuosavybės pasireiškimą ir daugiau ar mažiau suvaržo pačią vartojimo laisvę. Gryna, vien privatine i. pagrįsta ūkinė santvarka tebuvo klasikinių ekonomistų idealas. Dabartiniu metu visų laisvų kraštų ūkis yra pagrįstas d a u g e r i o p a i., t.y. tiek privatine, tiek viešąja. Paprastai privatinė i. vyrauja, nors viešosios veiklos ratas plečiasi net ir laisvųjų JAV ūkyje. Kolektyvizmą atstovauja sovietinis pasaulis su jo dominuojamais kraštais. Nepriklausomos Lietuvos ūkis buvo pagrįstas privatinės i. veiksniu. *J.Pžm.*

Iniciatorius (lot.) pradininkas, pirmasis sumanytojas ir vykdytojas.

Initium semestri (lot.) semestro pradžia, Lietuvos studentijos kai kurių korporacijų švęsta specialiomis sueigomis ar viešais pasilinksminimais-baliais.

Injekcija (lot.) vaistų švirkštu įleidimas; sterilus vaistų tirpalas ar suspensija vandenyje ar aliejuje, skiriamas parenterali-

niam panaudojimui (ne į vidų). I. vartojamos pasiekti greitam veikimo efektui, administruoti vaistus, kurie būtų inaktyvuoti (padaryti neveiklūs) imant į vidų, sukelti vietiniam ar kai kuriais atvejais pratęstam veikimui. Pagal panaudojamą vietą kūne i. būna: uretralinės (šlapimo takų), intrakutaninės (į odą), subkutaninės (poodinės), intramuskulinės (į raumenis), intraveninės (į veną), intrakardialinės (į širdį), vaginalinės (į vaginą) ir t.t. I. ampulių stiklui ir vaistų tirpikliams farmakopėjos stato specialius atsparumo ir grynumo reikalavimus. *S.Krs.*

Injektorius (lot.) prietaisas vandeniui į garo katilą paduoti su tuo pačiu garu, kuris yra katile. I. turi 4 angas: pirmoji sujungta vamzdžiu su viršutine garo katilo dalimi, kur yra garo surinkimo kamera; antroji — su apatine dalimi, kur yra karštas vanduo, trečioji — su šalto vandens rezervuaru, o ketvirtoji anga išeina į orą. Vanduo paduodamas į garo katilą sekančiu būdu. Garo srovė, atidarius čiaupą, leidžiama į i. Tuo pat laiku kitu vamzdžiu leidžiamas į i. šaltas vanduo. Garas, pasiekęs šaltą vandenį, kondensuojasi ir susidaręs vakuumas čiulpia vandenį iš rezervuaro ir stumia pirmyn. Pradžioje čiulpiamo vandens srovė išleidžiama vamzdžiu į orą. Kai susidaro stipri vandens srovė, tada išėjimo anga uždaroma ir atidaromas vamzdis, kuris sujungtas su apatine katilo dalimi. Vandens srovės spaudimas būna toks didelis, kad nugali katile esantį spaudimą ir veržiasi pastovia srove į garo katilo vidų. *J.Mkl.*

Inkai (isp. inca, inga) indėnų giminė, gyvenusi P. Amerikoje, dabartinėje Peru valstybėje; taip pat i. įkurtosios imperijos valdantysis luomas. Manoma, kad i. ligi XI a. gyveno įpiečiau nuo I. imperijos sostinės Cuzco miesto. XII a. jie palikę pirmykštes sodybas ir reikšmingas tvirtoves (Machu Picchu ir kt.), kurių griuvėsiai yra išlikę ligi mūsų laikų, ir dėl vandens stokos persikraustę į Titicaco ež. (200 km ilgio ir 60 km pločio) apylinkes, kur įsteigę svarbiausiąjį I. imperijos Cuzco miestą. Legendiniu I. imperijos kūrėju laikomas Manco Capac. I. imperijos valdos driekėsi siaura juosta Pacifiko pakraščiu, nuo dabartinio Ekvadoro (Quito) iki š. Čilės (Rio Maule). Skaičiuojama, kad I. imperijos plote, kuris buvo apie 1.500.000 km², gyveno ligi 6.000.000 gyv. I. imperija labiausiai klestėjo valdant šiems valdovams: Pachacuti (apie 1438–71), jo sūnui Topa Inca, arba Tupac Yupanqui (1471–93). Huayana Capac (1493–1527) dar padidino I. imperijos valdas, prijungdamas šiaurėje Quito. Nors I. sostą paveldėdavo visuomet valdovo vyresnysis sūnus, tačiau Huayana Capac imperiją padalijo tarp dviejų sūnų: Huaskaro ir Atahualpo. Po

Machu Picchu

Huayana Capac mirties kilo krašte tarp brolių pilietinis karas. Atahualpa nugalėjo Huaskarą, bet ir pats buvo ispanų konkvistadoro Pizarro nugalėtas ir 1533 nužudytas, apkaltinus nužudžius brolį Huaskarą, garbinus netikrus dievus ir rengus sąmokslą prieš ispanus. XVI a. ispanų nukariavimai P. Amerikoje sunaikino I. imperiją.

I. r e l i g i j a. Vyriausias i. dievas buvo saulės dievas Inti. Be saulės dievo, i. garbino dar mėnulio deivę Quilla ir daug kitų dievų. I. valdovas buvo laikomas saulės dievo sūnumi, o jo žmona (coya) mėnulio deivės dukterimi. I. religija nebuvo žiauri: tik retais atvejais jų dievams buvo aukojamos žmonių aukos, paprastai savo dievus i. tenkino gyvulių, augalų arba vyno auka. Saulės dievo Inti didžiausioji šventovė buvo sostinėje — Cuzco mieste. Ji pasižymėjo architektūriniu didingumu ir meniniu puošnumu. Ši šventovė buvo vėliau perstatydinta į katalikų bažnyčią. Šventovės altoriuje tviskėjo saulės dievo paveikslas, spinduliuojąs į visas puses aukso spinduliais. Gausu buvo įvairaus pavidalo auksinių puošmenų. Į šią šventovę i. taipindavo ne tik karo trofėjus, bet ir kitų, nukariautų, giminių dievus, kurie čia antrareikšmes pareigas teturėjo. Kadangi į sostinės šventovę buvo sugabenta daugelio indėnų giminių dievų, tad toji šventovė pasidarė tautine šventove ir svarbia valstybinio gyvenimo jungtimi. I. ypač iškilmingai švęsdavo saulės grąžos šventę — XII 22. Tatai buvo jų naujieji metai. Į šią šventę iš viso krašto suplaukdavo margaspalvės žmonių minios. Religines iškilmes pradėdavo pats valdovas, aukodamas vyną

iš brangios aukso taurės saulės dievui Inti, o šventės ugnį įžiebdavo šventos merginos.

Socialinė santvarka. I. imperijoje vyravo kastų sistema. Tas kastas sudarė i., laisvieji ir vergai. Aukštesniosios kastos vyras negalėjo vesti žemesnio luomo moters. Pati diduomenė dar skilo į dvi šakas: viena šaka kildino save iš karališkosios giminės, tikrieji i., kita šaka, žemesnė — nukariautųjų giminių diduomenė, kuri buvo atkeldinama į Cuzco miestą, išmokoma valstybinės — kečua — kalbos, supažindinama su krašto įstatymais ir valstybiškai išauklėta vėl grąžinama administracinėms pareigoms į savo giminės eiles. Aukštosios kastos viršūnėje buvo I. imperijos valdovas, saulės dievo atstovas žemėje, kuriam visi turėjo paklusti ne tik valstybės, bet ir religijos reikaluose. Jis leido įstatymus, prižiūrėjo jų vykdymą, skyrė teisėjus ir savo nuožiūra juos keitė. I. valdovas dažnai po savo imperiją keliaudavo susipažinti su krašto gyvenimu; drauge jis išklausydavo žmonių skundų ir tada pats vietoje darydavo sprendimus. I. imperija išgarsėjo savo socialine santvarka, kuri, tyrinėtojų nuomone, buvo vadinama įvairiais vardais: socializmu, komunizmu, bet iš tikrųjų ji buvo daugiau panaši į modernių laikų teokratinį autoritarinį valdymą su gimininio komunizmo pradais. Visa I. valstybės žemė ir žemės turtai priklausė valdovui, o žemės darbininkai tebuvo tik jos nuomininkai. Paprastai, kiekvieneri metai žemė buvo perdalijama į 3 dalis: 1. saulės dievui ir jos tarnams, 2. I. valdovui ir valstybės reikalams ir 3. žemę dirbantiesiems. Kiekviena šeima žemės gaudavo pagal šeimos dydį, bet vyriškosios lyties šeimos nariai gaudavo didesnį žemės gabalą. Valdovo ir dvasininkų žemių derlių sudėdavo į sandėlius, iš kur jis buvo naudojamas valstybės bei savo kastos reikalams. Iš valdovo sandėlių maistu buvo aprūpinama kariuomenė, amatininkai, ligoniai, seniai. Nederliaus metu iš valstybės sandėlių javų gaudavo ir žemdirbiai. Kasyklos ir žemės gelmių turtai priklausė valdovui, kuris savo nuožiūra ir eksploatavo juos.

Žemesniojo luomo vaikus religijos, žemės darbo bei amato mokė patys tėvai. Gi diduomenės vaikams buvo įsteigtos tam tikros mokyklos, kurios mokė karo bei krašto valdymo amato ir rengė dvasininkų luomui. I. diduomenės mergaitės tam tikruose bendrabučiuose buvo mokomos verpti, austi. Gražiausios jų patekdavo į valdovo haremą, į šventoves arba palikdavo didikų žmonos. Verta pažymėti, kad mokyklose mokė ir i. mazginio rašto — kipu (quipu), kuris buvo sudaromas iš įvairaus dydžio, įvairių spalvų ir įvairiais būdais sumazgytų mazgų. Spėjama, kad tasai

Audimo pavyzdys iš Nazca kultūros

mazgų raštas daugiausia buvo vartojamas skaičiavimo ir statistikos reikalams.

Milžinišką I. imperiją iš centro administravo pats valdovas. Imperijos administracinis centras buvo Cuzco miestas, kur gyveno ne tik pats valdovas, bet ir provincijų vicekaraliai, arba gubernatoriai. Visa imperija buvo padalyta į 4 provinicijas. Iš Cuzco miesto buvo nutiesti į šias provincijas keliai. Provincijos buvo skirstomos į apygardas ir taip — ligi smulkiausio administracinio vieneto. I. valstybė buvo nepaprastai centralizuota, ir ją administruoti reikėjo daug valdininkų (10.000 gyv. reikėdavę 1330 valdininkų). Gyventojai laisvai negalėjo keisti savo gyvenamosios vietos bei verslo. Net vedybas vykdydavo administracijos nurodytu laiku. Nepatikimos nukariautos giminės buvo tremiamos iš savo gyv. vietos ir išskirstomos tarp kitų giminių, tačiau joms gyventi parinkdavo tinkamas klimatines sąlygas ir aprūpindavo iš valdžios sandėlių maistu ligi gausimo derliaus. Plačiai imperijai administruoti reikėjo gerų kelių. Todėl i. nutiestieji keliai, kurių liekanų išliko ligi mūsų laikų, kelia nuostabą ir kai kurių tyrinėtojų lyginami su kinų siena. 1953–54 JAV Geografijos d-ja, V. V. W. Hagen vadovaujant, surengė ekspediciją pagrindiniam vad. I. keliui tirti. Šio pagrindinio kelio ilgis buvęs apie 2000 km. Jis tiestas per kalnus, upes, prarajas, dykumas bei balas. Smėlėtoje dykumoje i. kelius grindė, balose pakėlė akmens užpylais, per siauras kalnų perėjas padarė kabančius tiltus. Pa-

kelėse buvo įrengti sustoti poilsio trobesiai, aprūpinti vandeniu, kad keleiviai galėtų atsigaivinti nuo nuovargio ir kaitrų bei pasislėpti nuo darganų; tam tikru atstu pakelėse buvo ir valdžios paštas — žinių perdavimo agentūros. Tad iš toliausių vietovių valdovui skubi žinia lėkdavo nepaprastu greičiu, žodiškai žinias perduodant iš vieno pašto kitam.

Ž e m ė s ū k i s i r a m a t a i. Žemės kultūra I. valstybėje buvo pažangi: nors dar nevartojo geležies įrankių žemei įdirbti, tačiau tinkamai žemę tręšė guano trąšomis. I. valstybė turėjo gan tobulą drėkinimo bei žemės nusausinimo sistemą. I. augino kukurūzus, medvilnę, bulves ir kitus augalus. Buvo prisijaukinę šiuos naminius gyvulius: lamą, alpaką, kiaulę, šunį, antis, o švelnios vilnos gaudavo ir iš laukinio guanako. I. garsėjo kaip plonų audinių audėjai. Nors i. dar nevartojo geležies, betgi kitus metalus — auksą, sidabrą, varį, žalvarį gausiai vartojo. Ypač auksu puošė savo šventoves, iš jo gamino brangius indus bei papuošimo daiktus, kurių gan dažnai randama mirusiųjų kapuose. Anuo metu metalurgijos srityje i. ne daug teturėjo konkurentų. Be metalo dirbinių, didelio dėmesio yra verti i. keramikos dirbiniai, turėję aukštos meninės vertės.

W. H. Prescott, The History of the Conquest of Peru 1855, naujas leidimas 1950; Handbook of South American Indian II, 1947; *P. H. Means,* Ancient Civilizations of the Andes 1931; *L. L. Locke,* The Ancient Quipu 1923; *L. Baudin,* L'Empire socialiste des Inka 1928; *H. Trimborn,* Der Kollektivismus der Inca in Peru (Anthropos) 1923–25; *W. C. Bennet and J. B. Bird,* Andean Culture History 1949; *H. Bingham,* Lost City of the Incas 1951; *V. W. von Hagen,* Highway of the Sun 1955. *P.Č.*

I. m e n a s jau toli pažengęs vad. Chavin periode, atstovaujamame dviejų atskirų kultūrų: Mochica (šiaurėje) ir Nazca (pietuose). Pirmoji vyrauja keramikoje, antroji—tekstilėje. Šios dvi lokalinės kultūros, apimančios per 500 metų, pasiekė tokio aukšto lygio, kurio nepralenkė nė vėlesnioji I. imperija. Mochica keramikos aukso amžius (vidurinysis laikotarpis) prilygsta graikų ir kinų vazoms, o Nazca tekstilė savo spalvingumu ir įvairumu yra nepralenkiama. Mochica menas mėgo realiai ekspresyvią formą (žmogaus figūrą), o Nazca pasižymėjo ornamentu (geometriniu ir suabstraktintu figūriniu) ir spalva (tekstilėje ir keramikoje). Šias abi kultūras vėliau užvaldė Tiahuanaco imperija (trukusi apie 300 metų), pasisavinusi Nazca kultūrą. Jai žlugus, tose pat vietose išaugo atskiros kultūros: Chimu (vietoje Mochica) ir Ica (vietoje Nazca). Tiahuanaco imperiją pakeitusioje I. imperijoje toliau klestėjo vietinės kultūros. Pažymėtina šio meto kolosalinė akmens architektūra — didelės piramidžių formos šventyklos ir tvirtovės (kalnų atšlaitėse). Visose minėtose kultūrose vaizdiniame mene vartota medžiaga: auksas, sidabras, varis, akmuo, kaulas, molis ir medis. Žinomas molio deginimas ir polichromija. Sutinkamos spalvos: įvairūs raudonų žemių atspalviai, geltonos ir rudos, juoda, balta, pilka, purpuras, mėlyni ir lengvi žalsvi tonai. Perspektyva piešiniuose nevartojama, nors keramikoje ir skulptūroje randama visiška trijų matavimų nuovoka.

Mochicos degintoji keramika

Ceremonijomis turtingame gyvenime klestėjo ir muzika: įvairūs muzikos instrumentai randami kai kurių keramikų piešiniuose.

H. Bingham, Lost City of the I. 1951; *H. Ubbelohde-Doering,* Kunst im Reiche der I. 1952. *K.Žrm.*

Inkakliai Švėkšnos vls. ir par. kaimas, pakeliui iš Švėkšnos (6 km į p.v.) į Saugus. Paplentės aukštame šlaite nuo seniau įrengtas iš akmenų ‚liurdas', vietos tikinčiųjų laikomas stebuklaviete. Čia 1923 pastatyta ir vysk. Pr. Karevičiaus pašventinta mūrinė koplyčia.

Inkantacija (lot.) maginė formulė, užkalbėjimas. Žr. Burtai.

Inkaras 1. metalinis svoris, dvipusio kab-

lio pavidalo, skirtas laivo užkabinimui už dugno, kad jis laikytųsi vietoje. Pirmykštis i. buvo sunkokas akmuo, pririštas ant virvės. Pririšimui akmenyje būdavo pragręžiama skylė. Bet didesnio laivo stipriojo srovėj akmuo neįstengdavo sulaikyti. Didėjant laivams, akmeninis i. darėsi per sunkus. Atsirado medinis i.: medžio gabalas būdavo išskaptuojamas, ir tuštuma prileidžiama švino; tokio medgalio gale pritaisydavo geležinį kablį geresniam užsikabinimui už dugno. Dvipusio kablio pavidalo i., anot Plinijaus, išradęs filosofas Anacharsis VI a. pr. Kr. Principe ir šiandien toks i. tebenaudojamas. Burinių laivų klestėjimo metu Anglijoj buvo įvestas patobulintas i., greit prigijęs visuose kraštuose. Jis vadinamas ‚admiraliteto i.' ir naudojamas iki šiol mažesniųjų žvejybos laivų. Tai dvipusis kablys ant ilgoko koto, kurio gale yra dvi skylės: viena grandinės pritvirtinimui, antra skersinio įtaikymui. Skersinis neleidžia i. atsigulti ant dugno plokščiam, verčia vieną kablį raustis į dugną. Skersinis gali būti ištraukiamas ir pririšamas prie koto, kad lengviau būtų i. patalpinti ant denio.

Naujoviškų i. yra įvairių, tačiau jų konstrukcijos yra panašios. Susideda iš dvipusio kablio, kuris sukiojasi apie kotą maždaug 40° kampu. Dėl kablio sukiojimosi i. visada gerai kabinasi už dugno, todėl nebereikalingas ir skersinis. Šiuos naujoviškus i. nebereikia įtraukti ant denio. Laivo priekyje iš abiejų pusių yra tam reikalui kiaurymės: i. kotas įtraukiamas į kiaurymę, o kablys lieka prisispaudęs prie laivo šono iš lauko pusės. I. išmetamas ant tvirtos grandinės, kurios išleidžiama tris kart daugiau, nei toje vietoje esama gylio. Įtraukiamas keliamąja mašina (vinču), ir grandinė suleidžiama į jai skirtas patalpas po deniu. I. skaičius, svoris ir grandinių patvarumas yra pritaikytas laivo dydžiui pagal laivų klasifikacijos įstaigų nuostatus ir griežtai tikrinamas. I. taip pat naudojami bojų ir kitokių navigacinių ženklų užinkaravimui. Tam tikslui yra disko pavidalo i., įrausiamų giliau į dugną hidrauliniu prietaisu. Šie i. žymiai mažesnio svorio už kablius; dėl komplikuoto užinkaravimo, jie laivams nenaudojami.

P.Mžk.

Inkaklių koplyčia, lankoma Lietuvos pedagoginio instituto steudentų ekskursijos

Upių ir ežerų žvejai seniau pas mus i. vietoje vartojo eglaitės kerplėšą (dvejų-trejų metų vainiką, ilgai nukirstomis šakomis), kurios šakas užkabindavo už pakraščio medžių, kemsų arba žolių, meldynų ir pn. Didžiųjų ežerų žvejai i. vartojo vad. svarą, didelį akmenį, įpintą (įsiūtą) į karnas, ir nuleidžiamą ant kanapinės, aliejuje išvirtos virvės (Zaraso, Luodžio, Sartų ir kt.). XIX a. gale didžiųjų ežerų žvejai turėdavo ir geležinį i., kurį užmesdavo ežere tinklą traukiant.

A.Mž.

2. S t a t y b o j e i. vadinama konstrukcija vienai pastato daliai pastoviai pritvirtinti prie kitos ar užinkaruoti žemėn. Trobesiuose sijų galai mūro sienose turi būti užinkaruoti, kad sienos neišvirstų. Jų i. gali būti skersiniai plieno strypai sijų galuose. Uostų krantinių ar iškasų atraminių sienelių i. konstruojami iš plieno santampų (tempiamų strypų) ir betono blokų žemėje. Jų paskirtis yra atlaikyti šoninį žemės slėgimą, kuris verčia atraminę sienelę. Aukšti radijo ar televizijos bokštai užinkaruojami į žemę keliais plieno lynais, kad vėjas jų nenuverstų.

J.Gbt.

Inkaras mėnesinis jūrų žurnalas, leistas Kaune 1928. Red. pasirašė T. Reingardas, jūrų kapitonas. Sustojo tais pačiais metais.

Inkardinacija (lot.) bažnytinėje teisėje yra dvasininko prirašymas vyskupijai ar vienuolinei bendruomenei. Nei vyskupijai, nei jokiai vienuolijai nepriklausančių dvasininkų negali būti (kan. 111). I. paprastai įvyksta pirmosios tonzūros priėmimo arba subdiakonato šventimo proga.

James McBride, Incardination and Excardination of Seculars 1941.

Inkarnacija (lot. incarnatio) tapimas kūnu, įsikūnijimas, apsireiškimas kūniniu pavidalu.

1. R e l i g i j ų i s t o r i j o j e i. vadinama dievybės apsireiškimas žemėj žmogaus pavidalu. Daugelyje tautų pirmykščiai tikėta įvairius didvyrius bei geradarius kaip dievybių i. Ypačiai gyva i. mintis induizme, kur ji (kaip ir budizme) susijusi su sielų keliavimo bei perkaitos (žr. Reinkarnacija) mintimi. Tibete dalai-lama tikimas esąs Budos i. Persų karaliai ir sen. Egipto faraonai taip pat laikyti dievybės i.

G. van der Leeuw, La religion 1948.

2. I. krikščioniškojoje teologijoje žr. Įsikūnijimas.

Inkasas (it.) operacija, kada klientas paveda bankui savo turimus neterminiuius ar terminiuius piniginius reikalavimus išieškoti iš jų mokėtojų, pvz. čekius, išrašytus į kitus bankus, vekselius, lakštų kuponus, pačius lakštus, važtaraščius. Išieškoti piniginiai reikalavimai tampa kliento kasos pinigais, jam tiesiog išmokami ar užrašomi į jo sąskaitą banke. Pavestos inkasuoti ir išieškotos vertybės sudaro, šalia tiesioginių indėlių bei bankų duodamų paskolų, vieną iš svarbiausių šaltinių kliento turimų banke depozitų. Todėl tinkama inkaso organizacija, palengvindama bei pagreitindama piniginių reikalavimų pavertimą į laisvai disponuojamus pinigus, didžiai prisideda prie krašto sklandžios piniginės apyvartos ir ūkinės veiklos išvystymo. *J.Pžm.*

Inkasentas, arba inkasatorius, kasininkas, priimantis ar išduodantis pinigus ar vertybes, daugiausia ne pačioje įstaigoje, bet už jos ribų, įgaliotas gauti pinigams ar vertybėms pagal pateisinamus dokumentus.

Inketras ež. Molėtų vls., Utenos aps., 4 km į š. nuo Molėtų mst., 157 ha ploto; paviršius 150,3 m nuo j.l. Krantai lygūs, ež. seklus, vid. gylis 1,1 m, mkm. 1,9 m; ištėka Inketrės upelis į Dūrių ež., priklauso Siesarties (Šventosios, Neries) baseinui.

Inkilas 1. mažas, iki 1,5 m ilgio skobtinis avilys įkeliamas medin spiečiui gaudyti. I. skobdavo iš apystorio rąsto, dažnai išpuvusia šerdimi, jo galus lentelėmis užtaisydavo, o šone iškirsdavo plautą. I. lakas darydavo šone plauto arba plauto viršuje. Paprastai i. medyje pastatydavo ant šakos ir apvilkdavo eglės luobu, jei i. žievė jau buvo nukritusi. I. vidų išpurkšdavo medum, cukraus miešimu, ištrindavo melisomis arba žemuogėmis, kad greičiau spiečiaus lankuonys jį rastų. Dažnai į i. įdėdavo dar ir mažą korį. Išlipdami iš medžio, i. peržegnodavo, o medį pažymėdavo įkarta. I. keldavo į sodybos, laukų, pamiškės ir miško medžius, dažniau renkant saulėtą, kaip pavėsinį. Jei i. keldavo į svetimą medį arba drauge su kaimynu, tai pirmasis jo spiečius būdavo bičiulinis, o tik sekantieji priklausė i. savininkui, nors vietomis ir šie buvo laikomi taip pat bičiuliniais. Pastebėję inkile spiečių, palikdavo jį iki gražios dienos vakaro, tada nuleisdavo žemėn ir, parvežę į sodybą, perkeldavo į tikrą avilį. Kaimynai, kurie padėdavo i. nuleisti ar namo parvežti, buvo laikomi tik talka, ne bičiuliais; juos dažnai kviesdavo medaus kopinėti, bet medaus dalies jiems neskirdavo. Kartais seniau vietoje paprasto i. įtraukdavo ir tikrą, skobtinį avilį; tuomet medyje spiečių palikdavo iki pavasario arba, jei ir nuleisdavo, tai statydavo po medžiu, ir namo tik pavasarį teparveždavo. Paskutiniu metu, pradėjus spiečius dirbtinai skirti, i. išnyko. *A. Mž.*

Panevėžio moksleiviai su inkilėliais

2. Skobtinis, vėliau ir lentinis, paukščiams namelis, keliamas medin ar ant smaigo. Besirūpinant paukščių globa, Lietuvos mokyklose moksleiviai buvo skatinami i. statyti ir buvo rengiamos specialios i. įkėlimo dienos. Iš organizacijų tuo rūpinosi skautai ir jaunieji ūkininkai.

Inklinacija (lot.) 1. linkimas į ką nors, nukrypimas į ką nors; 2. astronomijoje planetos orbitos i. yra kampas tarp planetos tako aplink saulę ir ekliptikos, t. y. žemės tako plokštumų (didžiųjų planetų tarpe mažiausią i. turi Uranas — mažiau vieno laipsnio, didžiausią Plutonas — per 17 kampo laipsnių); 3. fizikoje magnetinio rodiklio nukrypimas nuo stačiosios linkmės (priešingai, deklinacija yra nukrypimas nuo gulsčiosios linkmės); 4. i. psichologijoje žr. Polinkis.

Inklinatorius (lot.) prietaisas magnetinei inklinacijai matuoti; priešingai, deklinatorius yra prietaisas magnetinei deklinacijai matuoti.

Inkliuzai, arba rekliuzai (lot.) seniau vienuoliai (ar vienuolės) atsiskyrėliai, kurie leisdavosi visam gyvenimui užmūrijami savo celėse.

Inkliuzija (lot.) 1. ko nors įglaudimas, ko nors apėmimas; 2. logikoje santykis tarp dviejų klasių, kurių viena (giminė) apima antrą (rūšį).

Inkliuzų girininkija Šimonių miškų urėdijos sudėtyje, turėjusi būstinę Inkliuzų viensėdyje, Šimonių vls.

Inkognito (lot. incognitus ‚nežinomas') slaptomis, svetimu vardu, niekam nežinant keliauti.

Inkoherencija (lot.) nebuvimas sąryšio, besąryšiškumas.

Inkomenzurabilus (lot.) nebendramatis, negalimas tuo pačiu matu matuoti.

Inkomodacija (lot.) nepatogumo sudarymas, apsunkinimas.

Inkongruencija (lot.) nesutikimas, neatitikimas, skirtingumas.

Inkontinencija (lot.) nesugebėjimas kontroliuoti šlapimo (I. urinae) ar išmatų

(I. alvi) išskyrimo. I. priežastis — atitinkamų nervų ar jų centrų stuburo smegenyse susirgimas.

Inkoordinacija (lot.) 1. nesuderinimas, nepajėgumas ką nors suderinti; 2. medicinoje organizmo nesugebėjimas suderinti atskirų raumenų darbo dėl vienokio ar kitokio nervinio sutrikimo.

Inkorporacija (lot.) 1. tarptautinėje teisėje, platesne prasme, bet kokios teritorijos, apgyventos ar neapgyventos, priklausančios egzistuojančiai valstybei ar nepriklausančios, užėmimas ir jos įjungimas į inkorporuojančios valstybės teritoriją; siauresne prasme — atėmimas dalies ar visos teritorijos iš legaliai egzistuojančios valstybės ir jos įjungimas į inkorporuojančios valstybės sudėtį. Protektorato sudarymas nelaikomas i. I. priežastys: 1. laimėtas karas, 2. smurto veiksmas (be karo), 3. inkorporuojamos ir inkorporuojančios valstybės sutartis. Jei i. yra teisėta, jos pasekmės tokios: inkorporuojamoji valstybė kaip tarptautinės teisės subjektas išnyksta; jos piliečiai nustoja savo ligšiolinės pilietybės; inkorporuojanti valstybė gali, bet neprivalo suteikti jiems savo pilietybę; abiejų valstybių tarpusavyje sudarytos sutartys ir taip pat inkorporuojamosios valstybės tarptautinio pobūdžio teisės bei įsipareigojimai nustoja galios; inkorporuojanti valstybė perima visą valstybę, jos turtus bei jos skolas. Jei i. tačiau neteisėta, pvz. ji paremta vienašališku smurto aktu, tai visos šios pasekmės neįvyksta. Valstybė, neteisėtai inkorporuota į kitą valstybę, nenustoja savo juridinės egzistencijos; ji laikoma tiktai laikinai okupuota. Jos vyriausybė, jeigu tik gali, pasitraukia į užsienį ir iš ten tęsia savo veiklą. Jos piliečiai nenustoja savo pilietybės. Jos sudarytosios tarptautinės sutartys bei įsipareigojimai dėl to nepasikeičia.

Dabartinės tarptautinės teisės vyraujančia pažiūra, vienos valstybės inkorporavimas į kitą prieštarauja visų valstybių lygybės principui ir dėl to yra neteisėtas, išskyrus atvejus, kuriuose inkorporuojamoji valstybė aiškiai pareiškia savo tokią laisvą valią, be jokios pašalinės įtakos ar bet kurio spaudimo. Šiems teisiniams principams pritaria ir Sov. Rusijos dvasinis tėvas Vl. I. Leninas: ‚Jeigu maža, silpna valstybė inkorporuojama į didelę, stiprią valstybę, tos mažosios valstybės tautai nepareiškus aiškaus, neabejotino noro būti inkorporuojamai, ir ypač jei šiai mažajai tautai neduodama progos išspręsti šią savo politinės egzistencijos problemą laisvų rinkimų forma, — tuo atveju, žinoma, visiškai atitraukiant inkorporuojančiosios, stipriosios valstybės karines pajėgas iš mažosios valstybės teritorijos, — tai toks inkorporavimas yra tik paprastai aneksavimas, būtent, svetimos valstybės pagrobimas, lygus smurto veiksmui'.

Ryškus tokios neteisėtos i. pavyzdys yra 1940 įvykdytas nepriklausomos Lietuvos valstybės užgrobimas ir jos teritorijos įjungimas į Sov. Rusiją.

Lietuvos ir Sovietų ankstesni santykiai. Ant caro Rusijos griuvėsių įsikūrusi Sovietų Sąjunga, tęsdama pagrindines Rusijos užsienio politikos aspiracijas, nenorėjo sutikti su Baltijos jūros rytinio kranto netekimu. Oficiozas Izvestija savo 1918 XII 25 vedamajame atvirai rašė: ‚Estija, Latvija ir Lietuva guli ant tiesioginio kelio, vedančio iš Rusijos į Vakarų Europą, ir dėl to yra kliūtis mūsų revoliucijai. Ši skirianti siena turi būti sunaikinta'. Vykdydama šitokį nusistatymą, Sov. Rusija iš būrelio komunistų sudarė organą, pasivadinusį ‚laikina Lietuvos revoliucine darbininkų vyriausybe' ir 1918 XII išleidusį manifestą į lietuvių tautą, skelbiantį vokiečių okupacijos bei Lietuvos Tarybos panaikinimą ir sovietinės Lietuvos įsteigimą. Sov. Rusijos liaudies komisarų taryba 1918 XII 22 aktu, pasirašytu tarybos pirmininko Vl. I. Lenino, pripažino tos ‚sovietinės Lietuvos respublikos' nepriklausomybę (t.y. faktinę priklausomybę Sovietams) ir prižadėjo jai visokeriopą pagalbą. Bet po sunkių laisvės kovų, kuriose Lietuvai pasisekė išvaryti iš savo žemės karines Sovietų pajėgas, Sov. Rusija 1920 VII 12 Maskvoje pasirašė su Lietuva taikos sutartį. Šios sutarties pirmuoju straipsniu ‚Rusija pripažįsta be jokių rezervų Lietuvos valstybės suverenines teises ir nepriklausomybę, su visomis iš to pripažinimo sekančiomis juridinėmis išvadomis, ir laisvu noru visiems laikams atsisako visų Rusijos suvereninių teisių į lietuvių tautą ir Lietuvos žemę. Tai, kad Lietuva seniau priklausė Rusijai, jokiu būdu neįpareigoja Rusijos atžvilgiu nei lietuvių tautos, nei jos teritorijos'. Vėliau, 1926 IX 28, Maskvoje pasirašyta tarp Lietuvos ir Sov. Rusijos sudaryta nepuolimo sutartis (Lietuvos vardu tą sutartį pasirašė ministeris pirmininkas M. Sleževičius ir įgaliotas ministeris Maskvoje J. Baltrušaitis, o Sovietų vardu—užsienio reikalų liaudies komisaras G. Čičerin ir įg. ministeris Lietuvai S. Aleksandrovski). Įdomesnieji šios sutarties nuostatai: (Pirmasis straipsnis) ‚Sovietų Sąjungos ir Lietuvos santykiai ir toliau bus pagrįsti 1920 m. liepos 12 d. Maskvoje sudarytąja taikos sutartimi; visi tos sutarties nuostatai galioja ir toliau.' — (Antrasis straipsnis) ‚Lietuvos Respublika ir Sovietų Sąjunga įsipareigoja respektuoti, visomis aplinkybėmis, viena kitos suverenumą, teritorialinį integralumą ir neliečiamumą'. — (Trė-

tysis straipsnis) ‚Abi susitariančios šalys įsipareigoja susilaikyti nuo bet kokio agresijos akto, nukreipto prieš viena kitą'.— (Penktojo straipsnio pirmoji pastraipa) ‚Tuo atveju, jeigu iškiltų ginčas ir pasirodytų neįmanoma to ginčo išspręsti diplomatinėmis priemonėmis, abi susitariančios šalys įsipareigoja paskirti atitinkamas komisijas'. Šios 1926 nepuolimo sutarties galiojimas buvo pratęstas 1931 V 6 Maskvoje pasirašytu protokolu (pasirašė J. Baltrušaitis ir Sovietų užsienio reikalų liaudies komisaras M. Litvinov). Tuo protokolu 1926 sutartis buvo pratęsta 5 metams, o po to kasmet automatiškai, jeigu nė viena šalis, 6 mėn. prieš metų pabaigą, nepainformuoja kitos šalies apie savo intenciją pradėti derybas abiejų šalių politinių santykių ateities klausimu. 1934 IV 4 Lietuvos vardu J. Baltrušaitis ir Sovietų vardu užsienio reikalų liaudies komisaras M. Litvinov pasirašė Maskvoje protokolą, atnaujinantį 1926 IX 28 pasirašytąją Lietuvos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutartį ir pratęsiantį tos sutarties galiojimą iki 1945 XII 31.

II pas. karas: Sovietų ruošimasis Lietuvos inkorporavimui.—1939 atėjo laikas Sovietams pradėti vykdyti savo siekimus Pabaltijy, kai Vokietija, ruošdamasi karui, rado reikalo sudaryti sau ramų ir saugų užnugarį Rytuose. Tatai buvo padaryta nepuolimo sutartimi, kurią 1939 VIII 23 Maskvoje pasirašė V. Molotov ir J. von Ribbentrop. Prie šios sutarties prijungto slapto protokolo pirmasis paragrafas skelbė: ‚Tuo atveju, kai Pabaltijo valstybėms priklausančioje teritorijoje įvyktų teritorinis ir politinis persitvarkymas, šiaurinė Lietuvos siena sudarys Sovietų Sąjungos ir Vokietijos Reicho įtakos sferų sieną. Sąryšyje su tuo abi šalys pripažįsta Lietuvos interesus Vilniuje'. Taigi, Vokietija bent tam momentui, atsižadėjo savo interesų Pabaltijy, rezervuodamasi sau tik Lietuvą. Ta pati sutartis, tačiau įgalino Vokietiją pulti Lenkiją.

1939 IX 27, tą pačią dieną, kai Varšuva kapituliavo, Ribbentropas vėl atvyko į Maskvą ir čia IX 28 pasirašė su Molotovu naują ‚Draugiškumo ir abišalės pagalbos' sutartį. Prie šios sutarties irgi buvo pridėtas slaptas protokolas, kuriuo, tarp kitko, Vokietija pasižadėjo atsiimti visus Pabaltijy gyvenančius vokiečių kilmės gyventojus. Šis slaptasis protokolas numatė: ‚Slaptojo protokolo, pasirašyto 1939 m. rugpiūčio 23 d. pirmasis paragrafas pakeičiamas ta prasme, kad Lietuvos valstybės teritorija patenka į Sovietų Sąjungos įtakos sferą, tuo tarpu kai iš kitos pusės Liublino provincija ir Varšuvos provincijos dalys patenka į Vokietijos įtakos sferą... Kai tik Sovietų Sąjunga imsis tam tikrų priemonių Lietuvos teritorijoje savo interesų apsaugai, dabartinė Lietuvos-Vokietijos siena, paprastumo sumetimais, bus išvesta taip, kad Lietuvos teritorijos dalis, esanti į pietvakarius nuo linijos, atžymėtos prijungtame žemėlapyje, teks Vokietijai'. Ši sutartis Lietuvai turėjo lemiamos reikšmės, nes, Vokietijai pareiškus savo dezinteresavimąsi Lietuvos padėtimi, Sov. Rusijai buvo paliktos laisvos rankos elgtis su Lietuva savo nuožiūra. Ta sutartis, įstumianti Lietuvą į Sov. Rusijos įtakos sferą, padėjo pagrindą faktinajam Lietuvos nepriklausomybės panaikinimui. Šia proga reikia paminėti telegramą, kurią Vokietijos ambasadorius Maskvoj grafas von der Schulenburg 1939 X 3 pasiuntė Reicho užsienio reikalų ministerijai, referuodamas savo pasikalbėjimą su Molotovu. Šioje telegramoje jis, tarp kitko, aiškiai pasisako, kad Vokietijos-Sov. Rusijos 1939 IX 28 susitarimas buvęs sudarytas su mintimi, jog Lietuva būsianti inkorporuota į Sov. Rusiją. Taigi, šią sutartį pasirašantiesiems buvo visiškai aišku, kad jąja dedamas pagrindas Lietuvos grobuoniškam įjungimui į Sov. Rusiją.

1939 IX 17 Sovietų karinės pajėgos perėjo Sov. Rusijos-Lenkijos sieną ir po kelių dienų užėmė Vilnių. IX 26 Molotovas dr. L. Natkevičiui, Lietuvos įgaliotam ministeriui Maskvoje, pareiškė norą pasikeitusios padėties (naujai susidariusios bendros sienos) akivaizdoje peržiūrėti Lietuvos-Sov. Rusijos santykius. Lietuvos vyriausybė IX 30 priėmė Sovietų kvietimą ir X 2 Lietuvos delegacija, vadovaujama užsienio reikalų ministerio J. Urbšio, išvyko Maskvon ir ten tą patį vakarą turėjo posėdį su Stalinu, Molotovu, Potemkinu ir Pozdniakovu. Derybose Stalinas pasiūlė Lietuvai tris sutartis: 1. sutartį, perleidžiančią Vilniaus miestą ir kraštą Lietuvai, 2. savitarpinės pagalbos sutartį, 3. sutartį, perleidžiančią Lietuvos teritorijos dalį Vokietijai. Stalinas dar pareiškė, kad savitarpinės pagalbos sutarties vykdymas reikalaująs apie 50.000 sovietų karių įvedimo į Lietuvos teritoriją ir jų išdėstymo strateginėse pozicijose (tačiau, žinoma, tai esą reikalinga tik tol, kol tęsis karas). Dėl trečiosios sutarties Stalinas pareiškė, kad toks Lietuvos teritorijos dalies perleidimas Vokietijai jau esąs sutartas su Vokietija. Urbšys, šitokių pasiūlymų nustebintas, pareiškė, kad jis neturįs įgaliojimų jų priimti ir todėl turįs grįžti į Kauną referuoti reikalą vyriausybei. 1939 X 4 Urbšys sugrįžo tam reikalui į Kauną. Vyriausybė apsvarstė siūlomąsias sutartis ir priėjo išvados, kad jos yra aiškiai nesuderinamos su Lietuvos suverenumu ir to-

dėl nepriimtinos. Tuo pačiu metu Vokietijos įgaliotas ministeris Kaune dr. E. Zechlin, užsienio reikalų ministerijos paklaustas, paaiškino, kad Vokietija nereikalaujanti aukščiau minėtosios Lietuvos teritorijos dalies, bet visais kitais atžvilgiais Vokietija, pareiškusi savo dezinteresavimąsi Lietuva, negalinti jai padėti.

1939 X 7 Urbšys vėl atskrido į Maskvą ir tą patį vakarą konferencijoje su Molotovu ir Potemkinu pareiškė, kad Lietuvos vyriausybė negalinti įsileisti sovietinių įgulų į Lietuvą, bet sutinkanti pasirašyti savitarpio pagalbos sutartį, kuri apsaugotų Sovietų interesus ir drauge leistų Lietuvai išlaikyti savo neutralumą. Molotovas tačiau spaudė, kad Lietuvos atsisakymas sudaryti Sovietų siūlomąsias sutartis pakenktų jau sudarytoms su Latvija (X 5) ir su Estija (IX 28) sutartims; drauge jis užtikrinėjo, kad Sovietų įgulos būtų laikomos Lietuvoje tik tol, kol tęsis karas, ir kad Sov. Rusija neturinti intencijos siekti bet kokių pakeitimų Lietuvos socialinėje, ūkinėje bei politinėje struktūroje. 1939 X 8 įvyko kitas posėdis, kuriame dalyvavo ir Stalinas. Jis kritikavo Lietuvos pasiūlymą ir pareiškė, kad jis priimtinas tik tuo atveju, jeigu visi Sovietų propozicijos punktai būtų priimti. Jis taip pat tikino Lietuvos delegaciją, kad Sovietų karinių bazių steigimas Lietuvoje būsiąs tik simbolinis mostas ir kad jis pasitarnausiąs tik Lietuvos apsaugai nuo galimų Vokietijos pasikėsinimų. Jei Lietuvą gąsdinąs įgulų vyrų skaičius, tai jis sutiktų jį sumažinti iki 20.000. Urbšys mėgino tikinti Staliną, kad Lietuvos pasiūlymas esąs visai pakankamas ir kad, iš antros pusės, Sovietų propozicijos turinčios eilę trūkumų, kaip pvz. tą, kad Sovietų įgulų buvimas Lietuvoje paskatintų Lietuvos komunistus stipresnei subversyvinei veiklai. Stalinas energingai prieštaravo, pareikšdamas, kad Sov. Rusija ir ateityje, kaip ligi šiol, nemananti kištis į Lietuvos vidaus reikalus (reikalui esant, ‚mes patys sutvarkytume jūsų komunistus').

Stalinui galutinai atsisakius priimti Lietuvos siūlomąją sutartį be jokių įgulų įvedimo, X 9 Lietuvos delegacijos nariai, ministerio pirmininko pavaduotojas K. Bizauskas ir kariuomenės vadas gen. St. Raštikis išvyko į Kauną referuoti padėtį Lietuvos vyriausybei. Matydama beviltišką padėtį ir jausdama masyvų Sovietų spaudimą, Lietuvos vyriausybė nematė kitos išeities, kaip Sovietų siūlomąsias sutartis priimti.

1939 X 10 Maskvoje įvyko paskutinis posėdis. Sovietų laikysena buvo jau pasidariusi daug griežtesnė ir šaltesnė. Vilniaus perleidimo sutartis ir savitarpinės pagalbos sutartis buvo įjungtos į vieną. Šioje sutarty jau nebebuvo nuostato, ribojančio sovietinių įgulų įvedimą tik karo metui. Urbšio protestai buvo nepaboti. 1939 X 10 vakarą jis turėjo sutartį pasirašyti.

Pasirašius šią sutartį, Lietuvos teritorijoje buvo įsteigtos Sovietų karinės bazės. Pradžioje jų įgulos laikėsi disciplinuotai (tuo laiku sovietai turėjo didelių sunkumų kare su Suomija, atsisakiusia panašios sutarties). Oficialūs Sovietų pareiškimai skambėjo visai maloniai. Molotovas, kalbėdamas 1939 X 31 Sov. Rusijos Aukščiausiai Tarybai, pasakė: ‚Sudarytosios su Pabaltijo valstybėmis sutartys visai nereiškia Sov. Sąjungos kišimosi į Estijos, Latvijos ir Lietuvos reikalus, kaip kai kas užsienyje norėtų įrodyti... Mes esame už tikslų ir garbingą šių sutarčių laikymąsi ir pareiškiame, kad neišmintingos kalbos apie Pabaltijo valstybių sovietizaciją yra naudingos tik mūsų priešams ir įvairiems antisovietiniams provokatoriams'. Dar ir 1940 III 29 Molotovas panašiai kalbėjo. Tačiau jau 1940 IV pabaigoje Natkevičius pranešė iš Maskvos, kad santykiai su Sovietais pastebimai atšalę. Matyt, Sovietai, pagaliau nugalėję Suomiją ir 1940 III 12 su ja pasirašę taikos sutartį, ruošėsi suintensyvinti savo veiklą, siekiančią Pabaltijo valstybių susovietinimo.

1940 V 14 Natkevičius pranešė Sovietų vyriausybei apie raudonarmiečio Butajevo nusižudymą Lietuvoje. V 15 Molotovas pareikalavo Butajevo lavoną perduoti sovietų karinėms įstaigoms Lietuvoje. V 16 Izvestijoje pasirodė straipsnis, kuris, nurodęs, kad Hitleris visai neseniai okupavęs Belgiją, Olandiją ir Liuksemburgą, skelbė, kad mažosios valstybės iš viso neturi šansų išsaugoti savo neutralumui. Šituo straipsniu Maskva aiškiai davė suprasti Pabaltijo valstybėms, kad jai nepatinka šių kartotini neutralumo pareiškimai. Buvo ir kitų ženklų, rodančių pasikeitimų sovietų laikysenoje. Prienuose ir Gaižiūnuose, kur buvo statomos kareivinės sovietinėms įguloms, komunistai organizavo streikus ir riaušes statybos darbininkų tarpe. V 18—25 sovietai perkėlė apie 100 tankų ir atitinkamą kiekį kitokių ginklų iš Naujosios Vilnios į Gaižiūnus. Pagaliau, V 25 Maskva pasiuntė Lietuvos vyriausybei notą, tvirtinančią, kad neseniai vėl du kareiviai (Nosov ir Šmavgonec) buvę pagrobti su Lietuvos vyriausybės pareigūnų žinia ir kad Maskva laikanti šitokius Lietuvos vyriausybės veiksmus provokuojančiais Sov. Rusiją. 1940 V 26 Urbšys įteikė Sov. Rusijos pasiuntiniui N. Pozdniakovui notą, prašančią įrodymų, įgalinančių pravesti tardymą, ir pranešančią, kad Lietuvos vyriausybė ėmėsi energingų priemo-

nių surasti dingusius karius. V 27 sovietų gynybos vicekomisaras gen. Loktionovas aplankė Urbšį, pakartojo istoriją apie sovietų karių dingimą ir kaltino Lietuvos vyriausybę esant už tai atsakingą. V 28 Lietuvos vyriausybė pasiuntė Sovietams papildomą notą, pranešančią sudarymą specialios komisijos ištirti Sovietų kaltinimus Lietuvos vyriausybei. Nota taip pat pranešė, kad vienas iš dingusių kareivių (Šmavgonec) jau sugrąžintas į savo dalinį ir kad jis buvęs kartu su kitu sovietų kareiviu, Pisarevu, kurio pavardė Molotovo notoje nebuvusi paminėta. Į visus šiuos Lietuvos vyriausybės pasiūlymus išaiškinti situaciją Sovietai nerado reikalo atsakyti. Tačiau jie išleido komunikatą, tilpusį Izvestijoje 1940 V 30 numeryje, neteisingai vaizduojantį incidentą su sovietų kareivių pabėgimu ir primetantį kaltę Lietuvai. 1940 VI 4 dr. L. Natkevičius turėjo progos susitikti su sovietų maršalu Timošenko per vakarienę, surengtą Latvijos ministerio Maskvoje. Maršalas pareiškė Natkevičiui, kad ir raudonarmiečiai nesą be kaltės, kad Butajev buvęs tik paprastas žulikas (svoloč) ir kad jo, Timošenko, įsitikinimu šį incidentą galima sutvarkyti taikingai. Tatai vaizdingai rodo, kaip sovietai šį bereikšmį incidentą, kelių kareivių dezertiravimą, panaudojo Lietuvos užgrobimo paruošimui.

Lietuvos vyriausybė, norėdama galutinai išaiškinti šį incidentą ir ateityje išvengti panašių įvykių, 1940 V 30 nutarė pasiųsti Urbšį į Maskvą tiesioginėms deryboms. Užklausus Maskvą per Pozdniakovą, 1940 VI 4 Natkevičius perdavė į Kauną žinią, kad Molotovas sutinkąs pradėti tiesiogines derybas, tačiau ne su užsienio reikalų ministeriu Urbšiu, o tik su ministeriu pirmininku A. Merkiu. VI 6 Merkys atvyko į Maskvą, VI 7 vakare jau turėjo savo pirmąjį pasimatymą su Molotovu. Molotovas kaltino ne tik dėl incidentų, liečiančių sovietų kareivius, bet ir tvirtino, kad antisovietinis nusistatymas pasireiškiąs įvairiais atvejais: valstybės saugumo dpt. dir. J. Povilaitis ir vidaus reikalų ministeris Skučas esą antisovietinio nusistatymo ir todėl turį būti atleisti. 1940 VI 9 Merkys turėjo antrą pasikalbėjimą su Molotovu. Molotovas vėl pradėjo priekaištais dėl kareivių incidento, o toliau jau pradėjo pulti Merkį asmeniškai, darydamas jam priekaištų dėl tariamos Estijos-Latvijos ir Lietuvos karinės sąjungos, kuri esanti nukreipta prieš Sovietus. Šiame pasikalbėjime jau aiškiai jautėsi Sovietų kėslai į Lietuvos nepriklausomybę. Po jo Merkys pasiuntė skubų pranešimą į Kauną, rekomenduodamas, kad prezidentas A. Smetona parašytų Sov. Rusijos Aukščiausios Tarybos prezidiumo pirm. Kalininui asmeniską laišką, užtikrinantį Lietuvos lojalumą Sov. Rusijai. Jis taip pat rekomendavo, kad Urbšys atvyktų į Maskvą išaiškinti Estijos-Latvijos ir Lietuvos tarpusavio santykius.

1940 VI 11 Urbšys atvyko į Maskvą, atsiveždamas A. Smetonos laišką Kalininui ir Lietuvos vyriausybės bendro pobūdžio deklaraciją Lietuvos-Sov.Rusijos santykių klausimais. Tą patį vakarą, 9 val. Kremliuje įvyko tretysis pasikalbėjimas, kuriame dalyvavo iš Sovietų Molotovas su Pozdniakovu, o iš Lietuvos pusės — Merkys, Urbšys ir Natkevičius. Šiame pasikalbėjime Urbšys paskaitė Lietuvos vyriausybės pareiškimą, priimtą VI 10, kurio svarbiausieji punktai yra šie: vyriausybė apgailestauja incidentus, sudrumsčiusius gerus Lietuvos-Sov. Rusijos santykius, ir pakartotinai pabrėžia savo nusistatymą laikytis draugiškai ir lojaliai Sov. Rusijos atžvilgiu; vyriausybė yra ėmusis eilės priemonių išaiškinti incidentams ir užtikrinti sovietinių įgulų saugumui; vyriausybė tikina, kad nėra jokios karinės sutarties su Estija ir Latvija; valstybės prezidentas nutarė padaryti pakeitimų vyriausybės sudėtyje. Šis pareiškimas ryškiai rodo Lietuvos vyriausybės nusistatymą dėti visas pastangas palaikyti gerus santykius su Sovietais ir daryti net toli siekiančių nuolaidų Lietuvos nepriklausomybės išsaugojimui. Molotovas tačiau nebuvo patenkintas šitais pasiaiškinimais ir priekaištavo Lietuvai dėl jos vis dar nepakankamai aiškaus prosovietinio nusistatymo. Tokiu būdu, nežiūrint visų Lietuvos atstovų pastangų, šis tretysis pasikalbėjimas įtampos nepašalino. Po jo Merkys grįžo į Kauną, o Urbšys liko Maskvoje. 1940 VI 14 Natkevičius įteikė Kalininui prezidento Smetonos laišką. Kalininas jį priėmė šaltai ir taip pat priekaištavo dėl Lietuvos laikysenos. Tą pačią dieną Urbšys aplankė Molotovo pavaduotoją V. G. Dekanozovą, kuris tačiau tik kartojo jau Molotovo darytuosius priekaištus. Tuo būdu visi ministerio pirmininko bei užsienio reikalų ministerio vizitai ir visos siūlomos nuolaidos nieko nepasiekė. Sovietai nenumaldomai ėjo į savo tikslą — nepriklausomos Lietuvos sugriovimą.

Sovietų ultimatumas ir Lietuvos reakcija. 1940 VI 14, prieš pat vidurnaktį, Molotovas pasišaukė Urbšį ir jam įteikė ultimatumą: a. kartojantį kaltinimus dėl sovietinių karių grobimo ir dėl persekiojimo Lietuvos piliečių, tarnaujančių Sovietų daliniams, b. kartojantį kaltinimą sudarius su Latvija ir Estija karinę sutartį, nukreiptą prieš Sov. Rusiją. Lietuva kaltinama, kad jos vyriausybė ‚sąmoningai laužo su Sov. Sąjunga sudarytąją savitarpio pagalbos sutartį ir ruo-

šia agresiją prieš sovietų įgulas, įkurdintas šios sutarties pagrindu'. Tokia padėtis negalinti tęstis, ir todėl Sov. Rusija reilauja: ‚1. kad vidaus reikalų ministeris Skučas ir saugumo dpt. dir. Povilaitis būtų tuojau perduoti teismui ir teisiami kaip tiesioginiai nusikaltę provokaciniais veiksmais, nukreiptais prieš Sovietų Sąjungos įgulas Lietuvoje; 2. kad Lietuvoje tuojau būtų sudaryta vyriausybė, galinti ir norinti užtikrinti tinkamą Sovietų Sąjungos – Lietuvos savitarpio pagalbos sutarties vykdymą ir tvirtai sutramdyti šios sutarties priešus; 3. kad tuojau būtų užtikrintas laisvas įėjimas į Lietuvos teritoriją sovietų kariuomenės daliniams, kurie apsistos svarbiausiuose Lietuvos centruose ir kurių skaičius bus pakankamas užtikrinti Sovietų Sąjungos – Lietuvos savitarpio pagalbos sutarties vykdymą ir užkirsti kelią tolimesnėms provokacijoms, nukreiptoms prieš sovietines įgulas Lietuvoje'. — Lietuvos vyriausybei duodama laiko atsakymui iki 1940 VI 15 10 val. ryto. Urbšys, paskaitęs šį ultimatumą, nurodė, kad laikas jam priimti duotas labai trumpas — tik 10 valandų, ir paklausė, ar būtų galima tą laiką prailginti. Molotovas atsakė, kad taip nutarta Sov. Rusijos vyriausybės, ir jis to laiko negalįs pakeisti. Jis tik pridėjo ciniškų atvirumu, kad Sovietų kariuomenė įžengsianti į Lietuvą visai nepriklausomai nuo to, koks atsakymas bus duotas į ultimatumą. Ultimatumas buvo gautas Lietuvos užsienio reikalų m-joje 1940 VI 15, 2 val. ryto. Prez.Smetona tuojau sušaukė nepaprastą vyriausybės posėdį, kuriame dalyvavo visi vyriausybės nariai, išskyrus tik finansų ministerį E. Galvanauską, tuo laiku išvykusį iš Kauno, ir užsienio reikalų ministerį J. Urbšį, dar tebesėdintį Maskvoje. Kariuomenės vadas ir vyriausio štabo viršininkas irgi dalyvavo posėdyje. Buvo aišku, kad pirmieji du ultimatumo reikalavimai yra kategoriškas kišimasis į Lietuvos valstybės grynai vidaus reikalus, nesuderinamas su valstybės nepriklausomybe, ir kad tretysis reikalavimas yra pirmųjų dviejų sankcija, visai aiškiai skirtas pačiai valstybei faktiškai sunaikinti. Vyriausybės posėdyje buvo balsų, siūlančių atmesti sovietų reikalavimus ir ginklu priešintis sovietų agresijai. Dauguma tačiau pasisakė už ultimatumo priėmimą, kadangi nebesą laiko organizuoti bent kiek efektyvesnį pasipriešinimą. VI 15 9 val. ryto Maskvoj Urbšys perdavė Kremliui Lietuvos vyriausybės sutikimą priimti sovietų ultimatumą.

Tą pačią dieną prez. Smetona priėmė Merkio ir jo vyriausybės atsistatydinimą, tačiau paprašė jo eiti pareigas, kol bus sudaryta nauja vyriausybė. Norint gelbėti padėtį, buvo manyta gen. Raštikio kandidatūrą gal būsiant Sovietams priimtiną, ir prez. Smetona pavedė jam sudaryti naują vyriausybę. Tačiau Urbšys sužinojo Maskvoje, kad gen. Raštikis esąs Sovietams nepriimtinas ir kad užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojas V. G. Dekanozov atvyksiąs į Kauną tvarkyti padėties ir sudaryti naujos vyriausybės. Prez. Smetona, įsitikinęs, kad jo tolimesnis buvimas Lietuvoje reikštų tik tai, kad naujieji viešpačiai jo asmenį panaudotų savo smurto veiksmams pridengti tariamo legalumo skraiste, nusprendė palikti Lietuvos teritoriją ir 1940 VI 15 perėjo į Vokietiją. Prieš išvykdamas, pasirėmęs 1938 Lietuvos konstitucijos 71 straipsniu, jis pavedė tebeinančiam ministerio pirmininko pareigas Merkiui jį pavaduoti. Tą pačią birželio 15 d. stiprios sovietų karinės pajėgos (maždaug 3–4 armijos korpusai) užplūdo Lietuvos teritoriją. Tą pačią dieną V. G. Dekanozovas, lydimas sovietų pasiuntinio N. Pozdniakovo, atskrido į Kauną. Oficialus jo uždavinys buvo tikrinti Lietuvos vyriausybės persitvarkymą pagal ultimatumo antrąjį punktą. Faktiškai jis tapo Lietuvos valdytoju.

S o v i e t a i L i e t u v o j e. Faktiškai Lietuva jau buvo netekusi laisvės ir sovietai, okupavę visą Lietuvos teritoriją, dabar turėjo galimybę atvirai paskelbti Lietuvos užgrobimą ir jos įjungimą į Sov. Rusiją. Sovietams tačiau, užsienio propagandos sumetimais, rūpėjo Lietuvos užgrobimo ir inkorporavimo procesą inscenizuoti taip, jog neakylam pašaliečiui susidarytų vaizdas, kad tai vyksta ne Sovietų įsakymais, bet pačios Lietuvos laisvai sudarytais formaliais teisiniais aktais. Šituo atžvilgiu prez. Smetonos išvykimas iš Lietuvos buvo Sovietams neparankus, nes atėmė jiems galimybę priversti prezidentą atlikti valstybinius aktus, reikalingus tariamam tęstinumui išlaikyti. Teisinio pobūdžio sunkumas, prieš kurį atsidūrė Sovietai, buvo štai koks: prezidentui ne atsistatydinus, o tik išvykus į užsienį, taikomas ne konstitucijos 72 str., o 71 str., pagal kurį ministeris pirmininkas jau tik pavaduoja prezidentą, bet ne vadovauja valstybei (kaip numatyta 72 str.); tatai reiškia, kad 71 straipsnio, būtent prezidento į užsienį išvykimo atveju, ministeris pirmininkas negali atlikti ‚galios veiksmų', kurių tarpe yra ir naujo ministerio pirmininko skyrimas. Norėdami išlaikyti teisinio tęstinumo bent vaizdą, Sovietai turėjo aiškinti prezidento išvykimą į užsienį kaip jo atsistatydinimą. Tad Elta Lietuvos Aido 1940 VI 17 numeryje paskelbė Dekanozovo ir Pozdniakovo padiktuotą komunikatą, kad ‚esamose aplinkybėse vyriausybė jo (prez. Smetonos) išvykimą laiko atsi-

Inkorporacija

statydinimu iš Respublikos Prezidento pareigų. Einant Lietuvos konstitucijos 72 straipsniu laikinai einąs ministerio pirmininko pareigas Antanas Merkys eis respublikos prezidento pareigas'. Šitas komunikatas nepagrįstas ir neteisėtas, nes: a. prez. Smetona išvyko iš Lietuvos tik dėl to, kad Lietuva buvo okupuota Sovietų, ir todėl jis nebegalėjo Lietuvos teritorije vykdyti valdžios funkcijų; b. vyriausybė tokio nutarimo nepadarė; c. nutarimas, jei ir būtų padarytas, nebuvo paskelbtas ‚Vyriausybės žiniose'. Sovietams tačiau tas komunikatas buvo patogus, jie priėmė šią teisinę konstrukciją ir tolimesnius įvykius surežisavo štai kaip: Merkys, jau atsistatydinęs iš ministerio pirmininko pareigų, bet jas tebeeinąs iki naujo ministerio pirm. paskyrimo, kartu einąs ir Respublikos prezidento pareigas, VI 16 tarėsi su Dekanozovu ir jam siūlė kandidatus į vyriausybės narius. Dekanozovas visus juos atmetė ir padiktavo Merkiui aktą, skiriantį Justą Paleckį naujuoju ministeriu pirmininku. Merkys tada atsistatydino. Pagal sovietinę konstrukciją, Paleckis automatiškai pradėjo eiti respublikos prezidento pareigas. Tuo pačiu, pagal 1938 Lietuvos konstitucijos 102 straipsnį, V. Krėvė–Mickevičius, Paleckio sudarytosios vyriausybės ministerio pirmininko pavaduotojas ir užsienio reikalų ministeris, ėmė eiti minsterio pirm. pareigas. Naujosios vyriausybės, pasivadinusios ‚liaudies vyriausybe', sudėtis buvo tokia: J. Paleckis (ministeris pirmininkas, einąs respublikos prezidento pareigas), V. Krėvė-Mickevičius (ministerio pirmininko pavaduotojas ir užsienio reikalų ministeris, einąs ministerio pirmininko pareigas), gen. V. Vitkauskas (krašto apsaugos), P. Pakarklis (teisingumo), E. Galvanauskas (finansų), M. Mickis (žemės ūkio), dr. Koganas (sveikatos reikalų), A. Venclova (švietimo), M. Gedvilas (vidaus reikalų), M. Junča-Kučinskas (darbo ministeris), L. Adomauskas (valstybės kontrolierius) ir Grosmanas – Didžiulis (atstovas Vilniaus sričiai). Naujoji vyriausybė visai atitiko Sovietų reikalavimus, nes buvo beveik ištisai sudaryta iš ištikimų komunistų arba jiems artimai prijaučiančių. Joje buvo tik du liberalai demokratai, V. Krėvė-Mickevičius ir E. Galvanauskas, kurių įtaka, jau pradžioje buvusi menka, greit visai pranyko. Sovietai atsiekė savo tikslą — gavo sau visiškai patikimą marionetinę vyriausybę, išlaikydami šiokį tokį teisinio tęstinumo vaizdą. Bet argi tikrai visa tai buvo teisėta? Štai ką sako apie tai M. Roemeris, VDU rektorius, teisių fak. konstitucinės teisės profesorius: ‚Mūsų žiūrimu atveju valstybė jau buvo patekusi į svetimos valstybės karinę ir politinę dispoziciją, ji jau dėl militarinės okupacijos nebuvo nei nepriklausoma nei suvereninė; einąs Respublikos prezidento pareigas A. Merkys iš tikrųjų valstybei nevadovavo, nes jai ir jos aktams vadovavo iš Maskvos atsiųstas užsienio reikalų liaudies vicekomisaras Dekanozovas; naujos vyriausybės sąstatas buvo parinktas ne einančio respublikos prezidento pareigas ir jo automatiškai pasirinkto premjero, bet paties Dekanozovo, patariamo Sov. atstovo Lietuvai N. Pozdniakovo, vadinasi—svetimos valstybės valdžios organų; šitokia ‚vyriausybė' tarsi gavusi titulą veikti per respublikos prezidentą, tačiau jau nebe iš jo, o iš svetimos valstybės valdžios. Jei tokiu būdu pažvelgsime į dalyko esmę, tai negalėsime laikyti tai, kas įvyko, atitinkantį tą, ką veikusi konstitucija turėjo galvoje dėl Lietuvos respublikos vyriausybės sudarymo'.

Pradžioje, iki liaudies seimo rinkimų, Sovietai, nors faktiškai jau užvaldę Lietuvą, rūpestingai stengėsi vengti bet kokių aliuzijų į tai, kad Lietuva galinti būti susovietinta. 1940 VI 18 Paleckis per radiją pasakė kalbą, kurioje jis kalbėjo apie naują laisvę ir gerus santykius su visomis valstybėmis, o pirmoje eilėje su Sov. Rusija, bet nė žodžiu neužsiminė apie inkorporaciją. Kelias dienas vėliau kalbėjęs Gedvila tvirtino, kad Lietuvos valdžios sistemoje iš esmės nieko nepasikeitę ir kad raudonoji armija atėjusi į Lietuvą ne pakeisti mūsų tvarką arba mus okupuoti, o tik mus apsaugoti nuo karo pavojų ir padėti išlaikyti mūsų nepriklausomybę. 1940 VI 24 TASS irgi skelbė, kad raudonoji armija esanti Pabaltijy tiktai užtikrinti ir apsaugoti Sov. Rusijos su trimis Pabaltijo valstybėmis sudarytas savitarpio pagalbos sutartis.

Netrūko tačiau simptomų, jau pradžioje rodžiusių būsimųjų įvykių kryptį. Jau 1940 VI 19 uždaryta Tautininkų Sąjunga, o iš Kauno kalėjimo išleisti pirmieji politiniai kaliniai, beveik ištisai komunistai. VI 25 buvo legalizuota komunistų partija, o VI 28 komunistinio jaunimo sąjunga. Visur rengiamuose mitinguose komunistai pradėjo vis mažiau bekalbėti apie Lietuvą ir vis labiau garbinti Sovietus. P. Vileišio aikštės mitinge Kaune pasigirdo pirmasis šūkis ‚Tegyvuoja Sovietų Socialistinė Lietuva'.

V. Krėvė-Mickevičius, einąs ministerio pirmininko pareigas, pamatęs šitokią įvykių eigą, pasiprašė pasimatymo su Molotovu. VI 30 vakare priimtas Molotovo Maskvoje pasikalbėjimui, V. Krėvė-Mickevičius mėgino aiškintis Lietuvos santykius su Sovietais ir skundėsi, kad Sovietų pasiuntinybė ir raudonoji armija kišasi į Lietuvos reikalus. Molotovas, pirma diplomatiškai gudravęs, paskui brutaliu atviru-

mu pareiškė, kad ateityje mažosios valstybės turėsiančios pranykti ir kad visos Pabaltijo valstybės turėsiančios įsijungti į Sov. Rusijos tautų ‚šeimą'. V. Krėvė-Mickevičius sugrįžo į Kauną ir iš pareigų atsistatydino. Ministeriu pirmininku tapo aršus komunistas Gedvila.

Sovietinis teroras Lietuvoje. VI 15 kartu su raudonąja armija Lietuvon atvyko ir sovietų slaptosios politinės policijos daliniai. Jie tuojau perėmė valstybės saugumo departamentą, kuriam vadovauti buvo paskirtas senas komunistas A. Sniečkus. Vykdant šūkį pašalinti ‚liaudies priešus', buvo atleisti iš pareigų ir suimti visa eilė Lietuvos kariuomenės karininkų. Pati kariuomenė buvo reorganizuota, pavadinta ‚liaudies kariuomene' ir joje buvo įvesti politrukai. Panaši atleidimo ir suėmimo akcija vyko visose valdžios žinybose ir visose gyvenimo srityse. VI 27 įsakymu Gedvila atėmė leidimus visiems laikraščiams ir žurnalams, kurie ėjo nepriklausomybės laikais. VII 1 įsakymu panašiai sustabdyta veikla visų organizacijų, įrašytų į draugijų registrą nepriklausomybės laikais. VII 7 Lietuvos komunistų partijos sekretorius ir valstybės saugumo dpt. dir. Sniečkus išleido slaptą aplinkraštį, išdėstantį planą ‚priešvalstybinių partijų' vadovaujantiems asmenims likviduoti. Šis planas numatė areštuoti apie 200 asmenų visoje Lietuvoje tuo pačiu laiku, naktį iš liepos 11 į 12 d. (buvo iš tiesų areštuota net ligi 2000).

Įdomu konstatuoti, kad patys sovietai nevisada įstengdavo nuosekliai laikytis savo sudarytų fikcijų. Pagal jų pačių tezę, Lietuva dar tebebuvo nepriklausoma suvereninė valstybė. Tad nebuvo jokio pagrindo tokios valstybės vyriausybei deportuoti savo piliečius į Sov. Rusiją, atseit, į užsienį. Bet, areštavęs Merkį ir Urbšį, Gedvila VII 16 parašė Paleckiui šitokį laišką: ‚Ponui Respublikos Prezidentui. — Valstybės saugumo sumetimais laikau reikalingu deportuoti iš Lietuvos teritorijos ir apgyvendinti Sovietų Sąjungoje Lietuvos Respublikos ministerį pirmininką Antaną Merkį ir užsienio reikalų ministerį Juozą Urbšį su jų šeimomis, kaipo pavojingus Lietuvos valstybei asmenis'. Ant to paties laiško tą pačią dieną Paleckis pasirašė ‚sutinku ir tvirtinu'. Šis laiškas rodo, kad komunistų tezė, jog tuo laiku Lietuva tebebuvusi laisva ir nepriklausoma valstybė, kuri tik vėliau savo pačios prašymu buvo įjungta į Sov. Rusiją, buvo tiktai fikcija, sukurta propagandos tikslams, ir kad faktiškai patys komunistai laikė, jog Lietuva buvo netekusi savo nepriklausomybės ir tapusi faktinąja Sov. Rusijos dalimi nuo 1940 VI 15.

Liaudies Seimo rinkimai. Žinodami Lenino išreikštą principą apie mažų valstybių inkorporavimą į dideles, komunistai ėmėsi Lietuvos užgrobimo faktą užmaskuoti demokratiškai atrodančiais rinkimais. Iš antros pusės jie gerai žinojo, kad, pravedus laisvus demokratinius rinkimus, lietuvių tauta pasisakys prieš bet kurio pobūdžio inkorporavimą į Sovietus. Šiai problemai spręsti jie pavartojo ciniškai gudrią techniką, visą rinkimų procedūrą padalydami į dvi dalis — kandidtatų nominavimą ir patį balsavimą. Kandidatų nominavimas buvo surežisuotas taip, kad nominaciją atliko komunistų partija. Šitaip iš anksto užsitikrinę savo kandidatų automatišką išrinkimą, komunistai galėjo patį balsavimą formaliai laisvą skelbti. 1940 VII 5 Paleckis paskelbė atsišaukimą, kad ‚liaudies vyriausybė' nutarė priimti liaudies seimo rinkimų įstatymą ir pagal jį pravesti rinkimus 1940 VII 14. Pats rinkimų įstatymas buvo sudarytas pagal Sov. Rusijos pavyzdį. Rinkimams pravesti buvo sudaryti šie organai: 1. aukščiausioji rinkimų komisija, skiriama prezidento, ministeriui pirmininkui pasiūlius; 2. apygardų (Kauno, Alytaus, Marijampolės, Ukmergės, Panevėžio, Šiaulių, Telšių ir Vilniaus) rinkimų komisijos; apygardą sudarė trys apskritys, arba — Kauno ir Vilniaus atveju — miestas plius dvi apskritys; 3. apylinkių rinkimų komisijos.

Kandidatų siūlymas buvo pavestas ‚liaudies susirinkimams', kurie sušaukiami apygardos rinkimų komisijos po vieną kiekvienoje apskrity. Kiekvienas toks apskrities ‚darbo žmonių', arba ‚liaudies susirinkimas' turėjo pastatyti tiek kandidatų, kiek atitinkamai apygardai yra pavesta išrinkti atstovų. Tuo būdu kiekvienoje apygardoje turi būti trys siūlomų kandidatų sąrašai, iš kiekvienos apskrities po vieną. Bet kadangi rinkimų įstatymas nereikalauja, kad tie susirinkimai, siūlydami kandidatus, turi ribotis tik toje apskrityje gyvenančiais ar iš jos kilusiais kandidatais, tai kandidatų sąrašai gali ir sutapti. Taip ir buvo, nes visur, per specialiai tam reikalui sukurtą fikciją ‚Darbo Sąjungą' (žr.) kandidatus siūlė komunistų partija, organizuodama ir pravesdama ‚darbo žmonių' susirinkimus kandidatams statyti. Kiekvienos apygardos trijose apskrityse surežisuotu, šiaip visai nesuprantamu sutapimu, ‚liaudis' siūlė lygiai tuos pačius kandidatus, ir tik tiek, kiek reikėjo nominuoti. Patys susirinkimai buvo mitinginio pobūdžio. Už komunistų pasiūlytuosius kandidatus buvo balsuojama ne slaptai, o viešai, aklamacijos būdu. Nebuvo girdėti atsitikimo, kad kuriame nors iš tų susirinkimų kas nors būtų turėjęs drąsos pasiūlyti kitą kandidatų sąrašą. Tatai visai suprantama, nes tuo metu visa Lietuva bu-

vo užplūsta milžiniškos sovietinių kareivių masės, ir jau buvo prasidėję Lietuvos nekomunistinių partijų veikėjų areštai. Pagaliau, į tuos susirinkimus ėjo tiktai komunistai ir saujelė jiems prijaučiančių, tuo tarpu kai didžioji tautos masė į tuos susirinkimus visai nėjo, apie juos daugiausia net nežinodama ar nematydama prasmės į juos eiti ir tuo padidinti komunistinės komedijos efektą.

Per trumpą, iki rinkimų likusį, laiką (VII 6–14) komunistai išvystė plačią propagandą, kurioje ryškėjo dvi pagrindinės temos: juodinti nepriklausomą Lietuvą ir vaizduoti gyvenimą Sov. Rusijoj kuo šviesesnį. Tačiau priešrinkiminėje propagandoje komunistai vengė kalbėti apie Lietuvos inkorporavimą į Sov. Rusiją. Priešingai, ‚Darbo Sąjungos' rinkiminė platforma kalbėjo tik apie ‚draugiškumo ryšių tarp Lietuvos ir Sov. Sąjungos sutvirtinimą'; joje apie bet kurią i. visai nebuvo kalbos. Oficialieji patikinimai irgi ėjo atitinkama kryptimi: pvz. VII 11 spaudoje paskelbtas atsišaukimas į ūkininkus ragino juos neklausyti ‚liaudies priešų' nepagrįstų tvirtinimų apie liaudies vyriausybės norą juos suvaryti į kolchozus arba persekioti tuos, kurie ištikimi savo religijai. Tuo pačiu komunistai tačiau patys sudarė argumentą prieš savo tezę, kad per liaudies seimo rinkimus tauta pasisakiusi už įsijungimą į Sov. Rusiją. Aišku, kad jokia tauta per jokius rinkimus negali pasisakyti kuriuo nors klausimu, jeigu tas klausimas jai visai nebuvo pastatytas prieš rinkimus, ir tauta apie jį nežinojo. Lietuvių tauta apie įjungimą į Sov. Rusiją sužinojo tik po rinkimų, pastatyta prieš įvykusį faktą.

Šitaip pravedę kandidatų pasiūlymą ir užtikrinę visų savo kandidatų automatišką išrinkimą, komunistai toliau rūpinosi propagandos efektui suvaryti galimai didesnį rinkikų skaičių. Tad ir visa rinkimų procedūra buvo nustatyta ta kryptimi. Rinkimų įstatymas nereikalavo rinkikų sąrašų sudarymo, ir niekas tokių sąrašų nesudarė. Tad balsuoti galėjo, kas tik norėjo ir kiek kartų norėjo, ir Lietuvos pilietis, ir nepilietis, ir turįs 21 metus amžiaus, ir dar neturįs. Per tokią ‚tvarką' ir atsitiko, kad oficialiai paskelbtieji rinkimų rezultatai rodė Telšių apygardoje balsavus 104,84% visų turėjusių teisę balsuoti, o Kauno apygardoje net 106,18%!

Komunistai ėjo dar toliau ir taikė tokias spaudimo priemones, kurios dalyvavimą rinkimuose ir balsavimą darė priverstiną. Komunistinė spauda perspėjo, kad tie, kurie nedalyvaus rinkimuose, patys parodys, jog jie yra ‚liaudies priešai' (‚Dirbančioje Lietuvoje tokiems nėra vietos'). Rinkimų įstatymo 24 str. numatė, kad kiekvienas turi pareigą balsuoti, o 35 str. numatė ir šios pareigos gana efektyvią sankciją, nustatydamas, kad balsavusiam asmeniui padaromas tam tikras atžymėjimas jo pase arba kitame asmens dokumente. Nemaža asmenų, visai teisingai nujausdami, kad tokio antspaudo neturėjimas pase gali turėti nemalonių pasekmių, ėjo į rinkimus gauti tokiam antspaudui, nors faktiškai į balsavimo voką dėjo ne balsavimo kortelę, o ką nors kito — tuščią popieriaus lapą, šventą paveikslėlį, Melchijoro Putelės karikatūrą ir pn.

Nežiūrint visų šių komunistų taikomųjų spaudimo priemonių, verčiančių žmones eiti balsuoti, rinkimų dieną, VII 14, balsavo tik apie 15–20%. Tada Paleckis paskelbė parėdymą, pratęsiantį rinkimus dar vienai dienai, o aukščiausioji rinkimų komisija perspėjo visuomenę rinkimuose laikytis tvarkingai, nemėtyti balsavimo lapelių ant grindų ir pn. 1940 VII 17 buvo paskelbti tokie rezultatai: rinkimuose balsavo 1.386.569 asmenys, 95,1% visų turėjusių teisę balsuoti pagal rinkimų įstatymo 1 str. (komisija nerado reikalo aiškinti, kaip ji, neregistravusi balsuotojų ir nesudariusi jų sąrašų, nustatė tą skaičių); už ‚Darbo Sąjungos' (atseit, vienintelį, komunistų sudarytąjį) 79 kandidatų sąrašą balsavo 1.375.349 asmenys, t.y. 99,19%. Aišku, kad visi šie skaičiai buvo klastoti, nes yra abejonės, ar faktiškai balsavo net 20%, nekalbant, kad iš pačių balsavusiųjų dauguma dėjo į voką ne kandidatų sąrašą, o reiškė savo protestą ko nors kito vokan įkišimu. Lietuvių tautos faktinosios valios šie rinkimai jokiu būdu neišreiškė, jie buvo tik sovietinės prievartos aktas.

Formalus Lietuvos inkorporavimo į Sovietų Sąjungą įvykdymas. Likęs nuo liaudies seimo rinkimų (VII 14–15) iki jo pirmojo posėdžio (VII 21) laikas buvo panaudotas oficialiajai komunistinės propagandos kryptiai pakeisti. Prieš rinkimus nebuvo kalbėta apie i., nes tai būtų jiems dar labiau apsunkinę ir taip jau nelengvą rinkimų pravedimą ir jų rezultatų klastojimą. Dabar gi sukomunistinta spauda pradėjo skelbti, kad lietuvių tauta rinkimuose parodžiusi savo pasiryžimą įsijungti į ‚laisvų ir laimingų Sovietų Sąjungos tautų šeimą', ir liaudies seimas turįs iš to padaryti atitinkamas išvadas, būtent įjungti Lietuvą į Sov. Rusiją. Tiesa, niekas nerado reikalo aiškinti, kaip lietuvių tauta galėjo rinkimuose (net jeigu jie ir būtų buvę laisvi) pasisakyti už įjungimą į Sov. Rusiją, kai priešrinkiminėje kampanijoje buvo kalba tik apie ‚artimus santykius', bet ne apie bet kokį įjungimą bet kuria forma. Taip pat nebuvo rasta reikalo aiškinti, kaip seimas, kuris net pagal formaliai dar tuo

metu nepanaikintą 1938 konstituciją neturėjo teisės išsižadėti nepriklausomybės, galėjo tai padaryti. 1940 VII 21 liaudies seimas susirinko pirmojo posėdžio. Prieš ji atstovams (buvo iš jų vienas antras neparsidavęs komunistams) buvo atvirai pagrasinta, jei drįstų nebalsuoti už Lietuvos įjungimą į Sov. Rusiją. Balsuojama buvo viešai, rankų pakėlimu, niekam balsų neskaitant, bet tarp atstovų sėdint ‚nežinomos paskirties' asmenims, budriai sekantiems jų elgesį. Buvo priimtos dvi deklaracijos: pirmoji skelbė sovietinės santvarkos įvedimą Lietuvoje ir Lietuvos pavertimą Sovietų (tarybų) socialistine respublika; antroji prašė Sov. Rusijos aukščiausiąją tarybą priimti Lietuvos tarybų socialistinę respubliką (LTSR) į Sov. Sąjungą sąjungine respublika. VII 22 abi šios deklaracijos buvo paskelbtos Vyriausybės Žiniose (nr. 719). Abi deklaracijos duoda ilgokus motyvus, kurie yra dvejopo pobūdžio: besaikis juodinimas nepriklausomos Lietuvos ir toks pat besaikis Sov. Rusijos aukštinimas. Šios deklaracijos yra komunistų bandymas duoti teisinę formą Lietuvos užgrobimui, planuotam nuo pat Sov. Rusijos įsteigimo 1917 ir rūpestingai ruoštam, pradedant Molotovo-Ribbentropo susitarimu.

1940 VIII 3 Maskvoje posėdžiavusi Sov. Rusijos aukščiausioji taryba išklausė LTSR delegacijos prašymą priimti Lietuvą į Sov. Rusiją ir LTSR paskelbė keturioliktąja Sov. Rusijos respublika. 1940 VIII 24 liaudies seimas, dar kartą sušauktas nepaprastai sesijai, priėmė LTSR konstituciją, beveik ištisai kitų sovietinių konstitucijų kopiją, ir nutarė pasivadinti laikinąja LTSR aukščiausiąja taryba. Tuo Lietuvos pagrobimo ir sunaikinimo procesas formaliai buvo baigtas.

Sov. Rusijos sulaužytosios sutartys. Užgrobdami Lietuvos teritoriją ir prievarta inkorporuodami ją į Sov. Rusijos sudėtį, Sovietai sulaužė pagrindinį tautų santykių principą, pripažintą net paties Lenino (žr. aukščiau), kad kiekviena tauta turi teisę laisvai spręsti savo likimą ir pati laisvai pasirinkti valdymosi formą. Tuo pačiu Sov. Rusija sulaužė eilę tarptautinių sutarčių bei deklaracijų, kur ji pripažino tą principą ir jo taikomumą Lietuvai. Tai a. Lietuvos–Sov. Rusijos taikos sutartis, pasirašyta Maskvoje 1920 VII 12; b. Tautų Sąjungos statutas, pasirašytas 1919 VI 28, dešimtu straipsniu pasmerkiąs agresiją (Lietuva į Tautų Sąjungą įstojo 1921, Sov. Rusija 1934); c. Lietuvos–Sov. Rusijos nepuolimo sutartis, pasirašyta 1926 IX 28 ir 1934 IV 4 protokolu pratęsta iki 1945 XII 31; d. Briand-Kellogo paktas (1928 VIII 27) — atsisakymas ‚nuo karo kaip tautinės politikos įrankio' (Sov. Rusija prie šio pakto prisidėjo 1928 IX 27, Lietuva 1929 IV 5); e. Lietuvos–Sov. Rusijos sutartis, apibrėžianti agresoriaus sąvoką, pasirašyta 1933 VII 5 Londone vykusioje Nusiginklavimo konferencijoje; f. Atlanto Charta, 1941 VIII 14 paskelbta Roosevelto ir Churchillio pokarinio pasaulio tvarkymui (2 str. išskiria ‚teritorinius pakeitimus, nesutinkančius su paliestųjų tautų laisvai išreikšta valia'; 3 str. skelbia pageidavimą, kad ‚savivalda ir suverenumo teisės būtų grąžintos toms tautoms, iš kurių jos buvo smurtu atimtos'). Tiesa, pačios Atlanto Chartos Sovietai nepasirašė, bet jie pasirašė 1945 Potsdamo susitarimą, įsakmiai nurodantį į Atlanto Chartą ir jos principus.

Baltic States Investigation, Hearings before the Select Committee to investigate the Incorporation of the Baltic States into the U.S.S.R. House of Representatives, Eighty-Third Congress, First Session, Under Authority of H. Res. 346, Part I Nov. 30, Dec. 1, 3, 4, 5, 7, 8, 10 and 11, 1953 (Washington 1954); Report of the Select Committee to investigate Communist Aggression and the forced Incorporation of the Baltic States into the U.S.S.R., Third Interim Report of the Select Committee on Communist Aggression House of Representatives, Eighty-Third Congress, Second Session under Authority of H. Res. 346 and H. Res. 438 (Washington 1954); *X.Y. (Mykolas Roemeris)*, Lietuvos Sovietizacija 1940–1941 m. (1949); *V. Krėvė-Mickevičius*, Pasikalbėjimai Maskvoje su Molotovu (Aidai, 1953, 3 nr.); Lietuvos Valstybės Konstitucijos (Išrašai iš Vyriausybės Žinių, 1922, 1928 ir 1938) 1952. *J.A.St.*

2. JAV i. reiškia organizacijos ar akcinės b-vės teisinį įregistravimą. Priedėlis incorporated, stp. inc., prie firmos vardo reiškia akcinę b-vę (Anglijoje akcinė b-vė prie firmos vardo atžymėta stp. ltd., limited).

Inkriminacija (lot.) apkaltinimas, įtarimas nusikaltus.

Inkrustacijos pavyzdys

Inkrustacija (lot.) 1. dekoravimo būdas, kur į paviršių įstatomos vienokios ar kitokios medžiagos puošmenos; 2. inkrustuota puošmena.

Inkstai (lot. renes, gr. nephros) liaukinis organas, sekretuojąs šlapimą. I. yra du, abiejuose nugarkaulio šonuose, žemiau diafragmos. Dešinysis i. kabo žemiau už kairįjį. Jų dydis yra 11,5 : 5,5 : 3,6 cm; svoris svyruoja 120–200 g. tarpe. I. panašūs į didelę pupą. I. šone, atkreiptame į nugarkaulį, yra vad. i. vartai, į kuriuos eina kelios i. arterijos šakos, o iš jų išeina i. vena ir šlapimą išvedantis latakas (lot. ureter). Viršuje kiekvieno i. guli antinkstinė liaukutė (glanda suprarenalis), neturinti betgi su i. jokių ryšių, išskyrus kaimynystę. I. labai gausiai aprūpinti nervais ir apsupti dviem dėklais (kapsulėmis). Fibrozinis dėklas, betarpiškai apgaubiąs i., gali būti

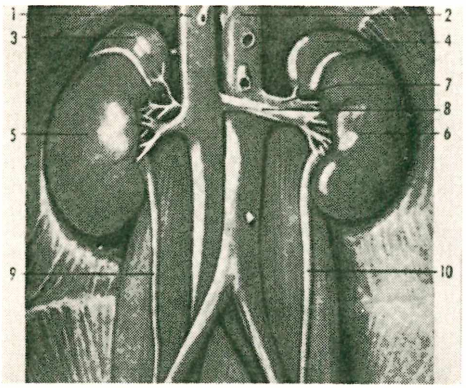

Inkstas ir jų aplinka: 1. vena, 2. aorta, 3–4 dešinioji ir kairioji antinkstinės liaukutės, 5–6 dešinysis ir kairysis inkstai, 7 inkstų arterija, 8. inkstų vena, 9–10 šlapimo kanalai

be didesnių kliūčių nuo i. atskirtas. Antrasis dėklas yra riebalinis. Išilgai perskrodus i., galima matyti du sluoksnius: siaurą ir šviesų žievinį ir daug platesnį, tamsų smegeninį. Žieviniame sluoksnyje matomi smulkūs raudoni taškai, vad. Malpigijaus kūneliai. Per mikroskopą juose matomas kapiliarų kamuolėlis, vad. glomerulas, į kurį įeina didesnis kraujo indas, o išeina žymiai siauresnis. Glomerulas yra apsuptas Bowmano dėklu. Tarp glomerulo ir Bowmano dėklo yra tuštuma. Čia yra šlapimo gaminimo sistemos pradžia. Ta sistema sudaryta iš vienetų, vad. nefronais. Viename i. yra maždaug 1 mil. tokių vienetų. Bendras ilgis kapiliarų, suformuojančių glomerulą, siekia apie 50 km, o jų paviršius — 1 m^2. Bendras vieno i. visų kanalėlių paviršius lygus maždaug 7 m^2. Bowmano dėklas užsibaigia siauru vamzdeliniu kaklelių, pereinančiu į labai suraitytą kanalą (tubulus contortus I), kurio tąsa yra ilgas, tiesus kanalėlis, einąs iki i. geldelės ir iš ten grįžtąs į žievinį sluoksnį. Čia jis vėl gerokai susiraito (tubulus contortus II). Toliau prasideda surenkantieji kanalėliai, kurie vis stambėja ir galop įkrenta į i. geldelę. I. smegeninė substancija sudaro piramides, kurių pagrindas yra žieviniame sluoksnyje, bet kurių viršūnės, vad. speneliai (papillae), įeina į i. taureles (calices), kurios savo ruožtu įkrenta į i. geldelę. Kiekviename i. vidutiniškai yra 12 spenelių, į kurių kiekvieno viršūnę sueina 10–50 surenkančių kanalėlių. I. labai gausiai aprūpinti krauju. Manoma, kad į juos patenka $^1/_{11}$ dalis aorta tekančio kraujo. Kasdien pro i. praplaukia 1500 litrų kraujo. Toks didelis kraujo kiekis nėra reikalingas i. maitinimui, jis čia atsruvena išvalymui. I. geldelė yra savotiškas odinis maišelis, į kurį atsidaro taurelės. Geldelė ir šlapimą išvedantieji latakai iškloti daugiaklodžiu epiteliu. Šlapimo latakai, kurių ilgis yra apie 5 cm, įeina į šlapimo pūslę, kurios talpa yra 500–700 cm^2. Iš pūslės šlapimas išteka šlapinimosi kanalu.

I. reguliuoja skysčių, ypačiai kraujo, sudėtį. Jie nulemia izotonijos (osmozinio spaudimo), izojonijos (jonų pasiskirstymo) ir izohidrijos (H-jonų koncentracijos) pastovumą. Tuos uždavinius i. atlieka dviem būdais. 1. I. aktyviai dalyvauja medžiagų apykaitoje. Jų celės sugeba gaminti amoniaką ir amonijaus druskas ir tuo būdu taupo organizmo šarminius junginius. I. dalyvauja kraujo spalvotų medžiagų sudaryme. Jie gamina hipurinę rūgštį ir visą aromatiškų medžiagų eilę, sugeba jas sujungti su sieros ir glikozonine rūgštimis ir padaryti jas nenuodingomis. 2. Kita i. funkcija yra šlapimo gamyba. Iš per juos pratekančio kraujo i. išskiria vandens ir druskų tik tiek, kiek reikalinga kraujo ir kitų organizmo skysčių įsodžiai sudėčiai palaikyti. I. yra vienintelis vartai, per kuriuos organizmas pašalina endogeninės ir egzogeninės medžiagų apykaitos atmatas (šlapalus, kreatininą, šlapalų rūgštį ir kt.). Organizmas pašalina pro i. ir daug kitų nuodingų medžiagų. I. sekretuojančias savybes neginčijamai liudija tų pačių medžiagų nevienoda koncentracija kraujuje ir šlapime: šlapalų yra 60 kartų, šlapalų rūgšties 25 kartus ir chloro 2 kartus daugiau šlapime, negu kraujuje. Suaugusio žmogaus i. išskiria per dieną vidutiniškai apie 1½ litro šlapimo. Tas kiekis labai įvairuoja nuo išgeriamo skysčių kiekio ir nuo aplinkinės temperatūros. I. yra gyvybinis organas: juos pašalinus ar ligoms jų funkcijas labai sutrikdžius, organizmas greitai žūsta. Jei tik vienas i. iškrenta iš apyvartos, tai antrasis greitai funkcionaliai hipertrofuoja ir sėkmingai atlieka abiejų i. darbą.

Svarbiausia i. liga yra jų uždegimas — nefritas, apimąs plačią susirgimų, dažnai nežinomos kilmės, gamą. Jis gali būti aštrus trumpalaikis ir chroniškas. Pagrindiniai ženklai: atsiradimas šlapime baltymų (proteinuria), i. parenchimos celių (cylindruria) ir kraujo (hematuria); paburkimas poakių ir kojų (edema), kraujo spaudimo pakilimas ir baltymų kiekio padidėjimas kraujo plazmoje. Skiriama 1. glomerunefritas — aštrus ir chroniškas, 2. arteriolinė nefrosklerozė, 3. nefrozės ir 4. mišrūs nefritidai.

H. Denning, Lehrbuch der inneren Medizin 1950; *Cecil* and *Loeb*, Textbook of Medicine 1955. *D.Js.*

Inkštiras 1. chroniškas odos riebalinių ar prakaito liaukų uždegimas (lot. Acne vulgaris), dažniausiai pasireiškiąs veido, viršutinės nugaros, krūtinės srityse. Susirgusios liaukos sudaro rausvas pūsleles, kurių centre yra komedonai, turį juodas viršūnėles, arba pustules (pūlingas pūsleles) ar

hipertrofuotus mazgelius. Komedonai yra sudaryti iš koncentriškai suklotų epitelinių ląstelių ir sudžiūvusių įvairių riebalinių medžiagų. *D. Js.*

2. Galvijų, o kartais ir avių, odos liga, sukelta įvairių gylių (žr.) vikšrų. Gyliai padeda kiaušinėlius ant gyvulio odos plaukų, ir gyvulys besikasydamas juos praryja. Iš kiaušinėlių išsiritę vikšrai atsiduria po gyvulio oda nugaros srityje, sudarydami ligi pupos didumo guzelius. Pavasarį ar vasaros pradžioje vikšrai išsikrausto iš gyvulio, palikę jo odoje skyles. Sužalodami odą, i. sudaro nemažai nuostolių. *J. Mot.*

Inkubacija (lot. incubatio ‚gulėjimas, išperėjimas') 1. sen. romėnuose miegojimas šventoje vietoje ar šventykloje, tikintis per sapną sulaukti dievų patarimo (plg. taip pat Inkubas), 2. perėjimas (žr.), 3. medicinoje žr. Inkubacinis periodas.

Inkubacinis periodas laikas nuo patogeninių mikrobų patekimo į organizmą iki jo susirgimo, t. y. ligos klinikinių ženklų pradžios. Svarbesniųjų ligų i.p. lentelė:

Botulizmas	24–28	val.
Cholera	1–8	d.
Difteritas	3–5	d.
Dizenterija	2–7	d.
Drugys geltonasis	3–6	d.
Epideminis smegenų uždegimas	2–4	d.
Gripas	1–3	d.
Įnosės	2–8	d.
Kokliušas	7–14	d.
Maras	2–5	d.
Maliarija	9–17	d. ir daugiau
Paratifas: A	2–6	val.
B	14–21	d.
Pasiutimas	20–70	d., net iki 6 mėn.
Polio	4–12	d.
Raupai	14–16	d.
Rožė	1–3	d.
Sifilis	2–7	savaitės
Skarlatina	1–8	d.
dėmėtoji	11–12	d.
Šiltinė: grįžtamoji	5–7	d.
vidurių	10–14	d.
Tymai	9–11	d.
Tularemija	2–4	d.
Vėjaraupiai	14	d.

D. Js.

Inkubas (lot. incubus) demoniškas meilužis, kokia nors dvasia arba velnias: pasivertęs vyru lanko naktį vienišą miegančią moterį (kartais jos vyro pavidalą prisiėmęs) ir turi su ja santykius (vadinama succubus, jei tokia kokia nors dvasia moteriškų pavidalu lanko vyriškį). Moteris supranta, kad tai nežemiškas vyras, bet negali juo atsikratyti. Kartais galima apsiginti tam tikromis žolėmis (barkūnais pas mus). Žmogus neturi poilsio ir ramaus miego, kaip slogučio kankinamas, suliesėja arba ir miršta nuo išsisėmimo. Kartais gimstąs nenormalus kūdikis. Manoma, kad visokie nenormalūs naujagimiai paskatino šitokio tikėjimo atsiradimą. Visame pasaulyje ir visais laikais randame tikėjimų ir pasakojimų apie meilės santykius tarp žmonių ir negamtiškų būtybių (pvz. graikų satyrai ir efialtai, keltų dusii, indų bhūta, arabų džinai). Viduramžiais, kai buvo tvirtai tikima į velnius bei raganas ir jų santykius (dėl to daug nekaltų moterų buvo sudeginta ant laužų), V. Europoje atsirado daug pasakojimų apie i. Net buvo tikima, kad hunai esą kilę iš moterų raganų, palaikusių santykius su miško dvasiomis. Pasakos apie i. pas mus atėjo iš V. Europos ir čia sumišo su tradicijomis apie laumes. Užtat mūsų pasakose ir sakmėse dažnai randame succubus motyvą: laumės slogina ne tik gyvulius, bet ir vyrus (žr. Basanavičiaus Liet. Pas. II 202 ir Liet. Pas. Yv. IV, 141, N 137). Arba bernas pagauna ir veda jį naktį sloginančią ‚velniūkštę' (Basanavičiaus Iš Gyvenimo Vėlių bei Velnių 204, N 11-12). Velnio meilužė po mirties vaidenasi (Liet. Tautosakos Lobynas I, N 100). Velnias persekioja merginą ir po mirties, kai ji pasiryžta su juo nutraukti santykius (J. Balys, Liet. Pasakos, 152). Visos tos pasakos su demoniškais meilužiais yra skolintinės, krikščioniškųjų viduramžių padaras, kai vedybos su fėjomis ar laumėmis yra senesnės kilmės. *J.B.*

Inkubatorius (lot.) paukščiams perinti įtaisas, perykla. Jo principas — pamėgdžioti natūralią perekšlę. Tiek perinimo laikas, tiek inkubatoriuje palaikoma temperatūra kiekvienai paukščių rūšiai yra ta pati, kaip ir natūraliu būdu perinant. Yra žinių, kad jau sen. Kinuose ir Egipte prie šventyklų tam tikrose krosnyse buvo perinami paukščiai. Dabartiniai i. yra vėlesnių laikų padarinys. Buvo pradėta gana primityviais indais su dvigubomis sienelėmis, kuriuose reikalinga temperatūra buvo palaikoma įpilant į tarpsienius karšto vandens. Mažesnieji seno tipo i. ir dabar dar dažnai apšildomi žibalinėmis lempomis. Modernūs i. dažniausiai apšildomi elektra, rečiau — anglimis. Tiek temperatūra, tiek kiaušinių vartymas bei vėdinimas juose kontroliuojama automatiškai. Dabartinių i. talpumas — nuo kelių dešimčių iki kelių šimtų tūkstančių kiaušinių. Pastaruoju atveju tai yra jau didelės patalpos su daugeliu atskirų i. *B.Vtk.*

Inkunabulas (lot. incunabula ‚vystyklai') pirmųjų knygų ir spaudinių nuo spaudos išradimo iki 1500 pavadinimas. I. terminu paprastai vadinami tipografiniu būdu (kilnojamos raidės) multiplikuoti spaudiniai; tačiau ir ankstesnieji ksilografiniai (medyje išraižytos raidės ar paveikslai) leidi-

niai irgi tuo pačiu i. vardu vadinami. Tipografinių i. pradžia siekia nuo XV a. vidurio, nuo Gutenbergo Biblijos. Nors i., pirmosios knygos, savo spausdinimo būdą ir pakeitė, tačiau jų išvaizda dar veik nieku nesiskyrė nuo ranka rašytų knygų: gotikinis raidynas, ornamentuotos, spalvotos

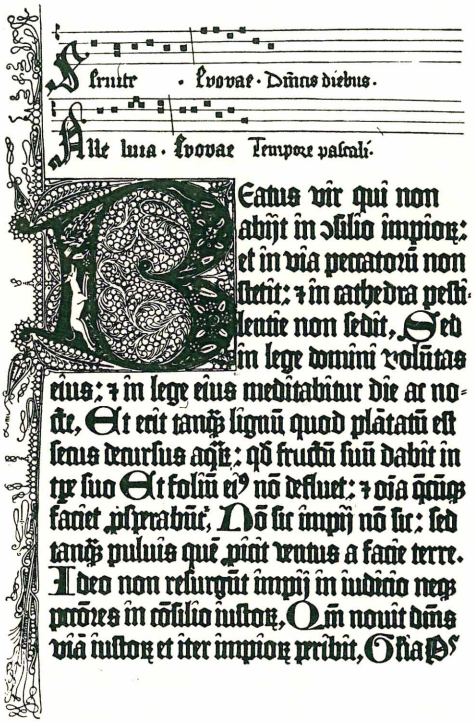
Inkunabulo puslapis: Fust ir Schöffer Psalmynas 1457

skyrių pradinės raidės, vinjetės ir kt. pagražinimai. Knygos didelio formato, kietais, dažniausiai mediniais viršeliais, geležimi ar variu apkaustytais. Priešingai šių laikų papročiams, knygų pradžioje nebuvo antraštinio lapo ir visos metrikos. Knygos pavadinimas, autorius, leidėjas, smulki data (knygos baigimo metai, mėnuo ir diena) buvo dedama, lyg nereikalinga smulkmena, kolofone (paskutinio puslapio apačioje), smulkiu šriftu. Paprotys išlikęs dar iš senų laikų, kai knygos-rankraščiai buvo laikomi suvynioti į ritinėlį, ir jų metrika dėl patogumo ir tegalėdavo būti gale. Tačiau koks trečdalis i. šitokio kolofono arba tik datos neturi, ir tas sudaro daug sunkumų tyrinėtojams (tenka i. metrikas nustatinėti pagal spaustuvių šriftą, popierių, įrišimą, apkaustymus ir kt. duomenis). I. šiandien laikomas dideliu turtu. Jo vertė remiasi ne tik istoriniu, bet ir savo literatūriniu, kalbiniu ir ypač meniniu brangumu. Didelė i. dalis yra pirmoji laida vėlesnių pakartojimų; daug jų ir niekad nebuvo perspausdinta.

I. priskaitoma apie 40.000 leidinių. Jų tiražas nebūdavo didelis. Yra žinoma, kad Romos spaustuvės atmušdavo po 225 egz., Venecijos po 300, ir tik XV a. gale būdavo spausdinama po 500 egz. Tokiu būdu per visą aną pusšimtį metų visoje Europoje negalėjo būti daugiau kaip 40 milijonų egz. knygų. — Kur XV a. daugiausia buvo spausdinama knygų, paaiški iš British Museum i. sąrašo: iš apie 10.000 turimų i. 4100 spausdinti Italijoje, 3200 Vokietijoje, 1200 Prancūzijoje, 700 Olandijoje, 400 Šveicarijoje, 200 Anglijoje, 150 Ispanijoje ir Portugalijoje ir apie 50 kitose Europos vietose. Didžiausius pasaulyje i. rinkinius turi Bibliothèque Nationale de Paris, Müncheno Valstybinė biblioteka ir British Museum.

Lietuvių kalba i. neturime, nes pirmoji mums žinoma knyga (Mažvydo Katekizmas) pasirodė 1547. Lietuvoje i. daugiausia turi Vilniaus univ. biblioteka, apie 300. VDU biblioteka Kaune jų turėjo apie 30. Dar nedidelį i. skaičių turėjo kai kurių vienuolynų ir kitos bibliotekos. Daug i. kartu su kitomis knygomis iš Lietuvos bibliotekų buvo išgrobta ir išvežta į Rusiją, ypač 1832, 1848 ir 1915.

Cornelius a Benghem, Incunabula typographiae, Amsterdam 1688 (pirmoji I. bibliografija); *G. W. Panzer,* Annales typographici ab artis inventae ad annum MD, Nurenberg 1793–1803; *L. Hain,* Repertorium bibliographicum 1826–38; *Weigen-Zestermann,* Die Anfänge der Buchdrucker Kunst in Bild u. Schrift 1866; *O. Thierry-Poux,* Premiers monuments de l'imprimerie en France au 15-e siècle 1890; Gesamtkatalog der Wiegendrucke nuo 1915 (dar nebaigtas); *K. Haebler,* Typenrepertorium der Wiegendrucke 1905–24; (") Handbuch der Inkunabelkunde 1925. *Č.G.*

Inkūnai k., Vabalninko vls., Biržų aps. Čia surastas naujojo žalvario amžiaus pabaigos žalvarinis įmovinis kirvis, kurio ąselė baigiasi vėduoklės pavidalo pagražinimu. Radinys yra baltiško tipo. Saugomas Vytauto D. Kultūros Muziejuje.

Inkvizicija (lot. inquisitio ‚tyrimas, ieškojimas') bažnyčios viduramžiais vykdytas eretikų persekiojimas per specialiai tam reikalui įsteigtus teismus. Nors i. teismai buvo pradėti steigti XIII a., tačiau jų pradmenys susekami jau pirmaisiais amžiais. Nuo Evangelijos platinimo pradžios atsirado nukrypimų nuo apaštalų skelbiamo mokslo, kaip liudija Povilas, perspėjąs tikinčiuosius saugotis apgaulingų mokytojų. Dėl to bažnyčios bendruomenių vyresniesiems, vyskupams, buvo uždėta pareiga saugoti tikėjimo grynumą ir patikėta galia tirti (potestas inquirendi) bendruomenėse skelbiamus mokymus bei šalinti erezijas. Tuo būdu atsirado prie vyskupų tribunolai, tapę esminga vyskupo dvasinės

valdžios dalimi. Šių tribunolų sprendimai pirmaisiais amžiais teturėjo moralinę galią, ir nuteistajam eretikui grėsė vien dvasinė bausmė — ekskomunika. Tik vėliau, bažnyčiai gavus valstybinės tikybos pobūdį, bažnyčia galėjo kartais, šaukdamasi valstybinės paramos, imtis prievartos eretikų atžvilgiu. Jau bažnyčios tėvai, kaip Augustinas, Jeronimas, Jonas Chrizostomas pageidavo valstybės įsikišimo eretikams tramdyti ir bažnyčios vienybei atstatyti. Taip pat kai kurie imperatoriai, pripažinę katalikybę valstybine tikyba, nepakentė eretikų ir kartais juos žiauriai persekiojo. Imperijos vyriausybė pirmiausia pavartojo eretikams deginimo ant laužo bausmę, seniau vergams už didžiausius nusikaltimus taikytą. Vakaruose bene pirmas tuo būdu nubaustas eretikas buvo ispanas Priscilijonas (385). Bausmė, matyt, buvo naujenybė, kad ji sujaudino visuomenę ir pažadino protestus tokių vyrų, kaip Martyno Turiečio ir Milano vyskupo Ambroziejaus.

Pirmaisiais amžiais užsimezgę ryšiai tarp valstybės (imperijos) ir bažnyčios liko pastovūs viduramžiais, ir jos abi tebuvo vienos ir tos pačios visuomenės (respublica christiana) vadovėmis, viena rūpindamasi žemiškaisiais, antra — amžinaisiais reikalais. Bet dėl tikybos primato viduramžiais valstybė dažnai atsidurdavo bažnyčios pagalbininkės vaidmeny ir nuo viduramžių pradžios talkininkavo bažnyčiai (brachium saeculare), kai ši kovojo su eretikais. Ji taip pat taikė eretikams laužo bausmę, nors bažnyčia aiškiai tam nepritarė, buvo priešinga eretikus bausti mirtimi ir rekomendavo vien turtų konfiskavimą, kalinimą ar ekskomuniką.

Bažnyčios ir pasaulinių vyriausybių dėmesys eretikams padidėjo nuo XII a., kada pietų Prancūzijoj smarkiai paplito valdiečių (žr.) ir katarų, arba albigiečių (žr.) sektos. Kai šios erezijos tiek išsiplėtė, kad vietiniai vyskupų tribunolai pasirodė bejėgiai, įsikišo pats popiežius, kuris siuntė legatus eretikams sekti. Drauge vyko ir pamokslininkai, kurių tarpe žymiausias buvo ispanas šv. Domininkas, savo vardo ordino kūrėjas. Kai taikios priemonės nepadėjo, pop. Inocentas III sutelkė kryžiaus karą prieš eretikus (1209), kuriuo gražiai pasinaudojo tik Prancūzijos karalius, pasijungdamas sau pietus. Pačių erezijų, nepaisant ilgamečių persekiojimų ir žudynių, nepavyko nuslopinti. Priešingai, eretikams išbėgiojus, jos dar labiau paplito. Veltui tiek pasaulinė, tiek bažnytinė vyriausybė leido visokeriopus dekretus prieš eretikus. Bereikšmė paliko ir pop. Liucijaus III su imp. Fridrichu Barbarosa Veronos susirinkime paskelbtoji bulė (1184), įsakiusi bažnyčios pareigūnams lankyti eretikų sritis ir naudotis pasaulinės vyriausybės parama.

Kai senosios priemonės nieko nepadėjo, pop. Grigalius IX (1223–41) sumojo įkurti specialius tribunolus eretikams sekti bei teisti ir juos pavedė naujai įsikūrusiems ordinams—domininkonams ir, gal būt, pranciškonams. Bent keliais įvairių vietų bažnyčioms skirtais potvarkiais (1230–33) įkurti vienuoliški tribunolai tapo ilgainiui integraline bažnytinės organizacijos dalimi ir nuo XIII a. paplito beveik visoj V. Europoj. Šie naujoviški teismai, kuriems vieniems tetaikomas įvairiai suprantamas i. terminas, veikė kur kas efektyviau, negu senieji vyskupų teismai. Mat, naujai įsikūrusių ordinų vienuoliai buvo kupini kovos entuziazmo, kai kurie jų (ypač iš domininkonų tarpo) gerai išsimokslinę ir, svarbiausia, būdami teismo nariais, vien erezijos slopinimui atsidėję. Tad jų veikla pasidarė garsi, daug kur įkyri ir nemalonias visuomenės reakcijas sužadinusi.

Vienuoliški i. teismai veikė ne be pasaulinės vyriausybės pritarimo ir paramos, nes ir valstybei eretikai atrodė pavojingi visuomenės priešai, amžiais nustatytosios dieviškos tvarkos ardytojai. Aragonijos karalius Alfonsas bene pirmas viduramžiais sankcionavo (1074) eretikams seniau protarpiais taikytą laužo bausmę. Bet garsiausius antieretiškus įstatymus paskelbė imp. Fridrichas II, tas šviesiausias viduramžių valdovas, vieno istoriko per klaidą net pirmuoju naujųjų laikų žmogumi pavadintas. Bent keliais dekretais (1220, 1224, 1231, 1238) šis imperatorius įvedė laužinę mirties bausmę eretikams pirma kai kuriose srityse, paskui visoj imperijoj.

Vykdydami jiems skirtą uždavinį, inkvizitoriai pirmiausia turėjo lankyti jiems pavestas sritis, pamokslais atgrasyti žmones nuo erezijos ir kviesti nurodyti jiems įtariamuosius. Eretikams sekti buvo verbuojami ir šnipai. Pagal šnipų skundus (accusatio) eretikai būdavo suimami ir pristatomi i. teismui. Kartais buvo tenkinamasi ir vien vieša opinija (diffamatio) kam nors įtarti eretiku. Patrauktasis į i. teismą atsidurdavo sunkioj padėty, nes jis negalėjo nei liudininkų pasikviesti, nei gynėjų, o, svarbiausia, jam nebuvo išduodami skundikai. Tad patrauktasis į i. teismą dažniausiai likdavo kaltas. Pagaliau, jo užsispyrimui palaužti buvo naudojami kankinimai, pop. Inocento IV bule Ad Extirpanda (1252) sankcionuoti. Faktiškai kaltinamajam nelikdavo kitos išeities, kaip prisipažinti ir tuo gelbėtis. Prisipažinimas vėliau buvo siejamas su tam tikru iškilmingu veiksmu, vad. sermo generalis, arba ‚tikėjimo aktu' — auto-da-fé (Ispanijos i.). Paprastai, sekmadieniais bažnyčioj, miniai dalyvaujant, atvestų eretikų aki-

vaizdoj buvo sakomi pamokslai, skaitomi jų prisipažinimo protokolai ir erezijos išsižadėjimo formulės, kurias apskųstieji turėjo kartoti. Po to kaltinamieji buvo paleidžiami su sąlyga atlikti jiems skirtas bausmes: melstis, aukoti, lankyti šventąsias vietas, dėvėti nustatytą laiką bausmės ženklus — kryžius, ugningus liežuvius, arba, kaip praktikuota Ispanijoj, tam tikrus apsiaustus (sanbenitos). Sunkesniais atvejais buvo skiriamos ir kalėjimo bausmės. Bet užkietėję eretikai, neprisipažįstą kaltais, buvo atiduodami pasaulinei valdžiai bausti. Jiems grėsė mirties bausmė ant laužo, kurios bažnyčia, laikydamasi senos taisyklės ‚bažnyčia bodisi krauju' (ecclesia abhorret a sanguine), niekuomet nevykdė. Žinoma, tai nereiškia, kad bažnyčia nebūtų pritarusi mirties bausmei. Ji taip pat gyveno ta pačia laiko dvasia, pagal kurią eretikai laikyti dideliais žmonijos priešais ir visuomenės santvarkos pagrindų griovikais. Juos ‚nugalabyti yra teisinga' (iuste occidi) mokė pvz. šv. Tomas Akvinietis.

I. laikėsi ir veikė, kol ją rėmė pasaulinės valdžios. Naujųjų laikų pradžioj, įsigalint valstybiniam absoliutizmui, i. tapo daugiau valstybiniu įrankiu, ir iki naujausių laikų gyvavusi i. jau seniai buvo netekusi savo bažnytinio pobūdžio. Labai artimai susijusi su valstybe ir net jai palenkta buvo dėl savo triukšmingos ir vėlyvos veiklos išgarsintoji Ispanijos i., įkurta Izabelės ir Ferdinando (1478), o patvirtinta pop. Siksto IV. Ji buvo nukreipta prieš perkrikštus žydus ir mahometonus (vad. marranos), įtariamus esant slaptai ištikimus savai senai religijai. Valstybiniu mastu suorganizuotos i. vyriausia institucija buvo aukščiausia taryba (la Suprema), kuriai vadovavo aukštas artimas karaliaus dvarui dvasiškis — didysis inkvizitorius. Aukščiausiai tarybai buvo palenkti krašte pasiskleidę i. tribunolai, kartais labai savavališkai ir savanaudiškai veikę. Kai po galutinio islamo išstūmimo iš Ispanijos (1492) buvo įsakyta pasilikusiems mahometonams krikštytis arba palikti kraštą, daugelis jų tapo išviršiniais krikščionimis (moriscos). Įtariamųjų turtai buvo konfiskuojami, ir inkvizitoriai turėjo progos be kontrolės juos savintis ir tuo lobti. Kai ir žydams buvo liepta krikštytis arba palikti kraštą (1492), jų tarpe taip pat atsirado apsimetėlių krikščionių — i. aukų. Ispanijos i. buvo tapusi svarbiu monarchijos ramsčiu. — Kai naujųjų laikų pradžioj Ispanija įsigijo Naująjį Pasaulį, ji ir čia vienur kitur įvedė i. Bet bandymas įvesti i. jos valdomose Italijos srityse ir Niderlanduose nepavyko. Pačioj Ispanijoj i. veikė iki Napoleono, kuris ją panaikino 1809. Atkurta 1814, galutinai čia buvo panaikinta 1834. Ilgiausiai i. laikėsi popiežiaus valstybėj, kur ji išnyko tik 1859. Tikėjimo grynumu dabar rūpinasi prie Apaštališkojo Sosto veikianti Congregatio S. Officii.

A. Vacandard, The I. 1903; *A. S. Turbeville,* The Mediaeval Heresies and I. 1920; (") The Spanish I. 1932; *G. G. Coulton,* The I. 1924; *J. Guiraud,* The Mediaeval I. 1930; (") Histoire de l'I., 2 tt., 1935–38; *H. Maissonneuve,* Études sur les origines de l'I. 1942. *J.J.*

Inkvizicinis procesas žr. Baudžiamasis procesas.

In majorem Dei gloriam (lot.) didesnei Dievo garbei.

Inman Henry (1801-46) amerikiečių dailininkas, vienas iš National Academy of Design steigėjų, pasižymėjęs savo peizažais ir ypač portretais (M. Van Buren, Wordsworth ir kt.).

In medias res (lot.) tuoj prie reikalo eiti, leistis į patį dalyką. Išpopuliarėjusi citata iš Horacijaus Ars poetica 148.

In memoriam (lot.) atminimui, atsiminti.

Inn Austrijos ir Bavarijos upė, Dunojaus deš. intakas, 517 km ilgio. Teka iš Austrijos Alpių pro Innsbrucką, ties Kufsteinu pereina į Bavariją, žemupy skiria Bavariją nuo Austrijos, įteka ties Passau. Baseino plotas 26.100 km², vid. debitas 733 m³/sek., beveik lygus aukštutinio Dunojaus debitui. Upė pasižymi dideliu kritimu; pastatytos kelios stambios hidroelektrinės stotys. Žymiausias deš. intakas Salzach.

Innerkofler Adolf (1872-1942) austrų rašytojas, kat. kunigas, rašęs religinių siužetų pasakojimus ir liaudies vaidinimus. Romanai: Die Brüder von Kirchschlag 1916, Der Sänger des Heilands 1919, Ein Opfer des Beichtstuhls 1922. Liaudies vaidinimai: Das eucharistische Leiden-Christi-Spiel 1923, St. Franciskus-Spiel 1926, Mutter-Gottes-Spiel 1928, Das unzufriedene Christkind 1929.

Inness 1. George (1825–94) amerikiečių dailininkas. Vaikystę praleido Newark, N. J. Tėvui pageidaujant, atidarė maisto krautuvę; prekybai nesisekant, pradėjo dirbti žemėlapių graviravimo firmoje, kartu lankydamas tapybos pamokas pas tuo metu New Yorke gyvenusį prancūzų peizažistą Regis Gignoux. 1847 lankėsi Romoje, kur išbuvo apie 15 mėn. Vėliau buvo nuvykęs į Paryžių, kur jam daug įtakos turėjo Barbizono mokykla. Grįžęs Amerikon, per sekančius 7 metus jis stengėsi asimiliuoti tai, ką matė Europoje, ir skaitė daug teologinių veikalų. 1871 jis vėl išvyko Europon, kur daugiausia vėl gyveno Paryžiuje bei Romoje, 1878 pastoviai apsigyveno New Jersey vst. Mirė lankydamas Skotiją. — I. ankstyvieji darbai tapyti šaltu Hudson River mokyklos stiliumi, ryškinant detales rusvame fone. Iš šio periodo pažymėtinas pvz. Peace and Plenty. Grįžęs iš Europos, I. tapė stiprioje Barbizono mokyklos įtakoj, studijuodamas gam-

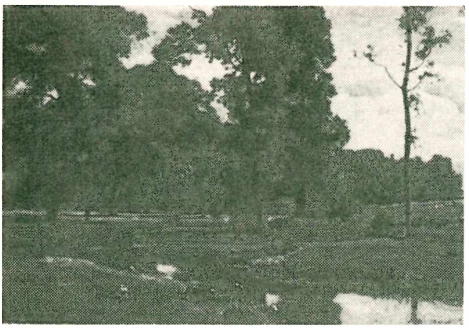

G. Inness Birželis (1882)

tos nuotaikas ir galutinai atsipalaiduodamas nuo to meto Amerikos peizažų objektyviškumo. Jis savo paveiksluose šilta nuotaika vaizdavo įvairias gamtos formas — ankstyvo pavasario gamtos pabudimą ar paskutinį rudens spalvų žaismą; išaušusio ryto vėsumą ar tvankų vidurdienio saulės karštį. I. buvo religingas žmogus ir stengėsi savuosiuose peizažuose išreikšti savo mistinį gamtos pergyvenimą. — Jo žymesnieji darbai: Barberini Pines, Midsummer, Delaware Valley, Autumn Oaks.

E. Daingerfield, G. I. 1911; *J. G. Inness,* Life and Letters of G. I. 1917. *N.V.P.*

2. G e o r g e j r. (1854–1926) pirmojo sūnus, dailininkas. Tėvo ir Bonnat Paryžiuje mokinys, piešė peizažus ir ypač pasižymėjo savo gyvulių paveikslais. 1917 išl. veikalą apie savo tėvą Life, Art and Letters of I. G.

In nomine (lot.) kieno nors vardu. I n n o m i n e D e i (Domini) — Dievo (Viešpaties) vardu.

Innsbruck v. Austrijos mst., Tirolio provincijos sostinė, Inno slėnyje; 101.600 gyv. (1954, 56.365 — 1923). I. yra šalia Salzburgo gražiausias Austrijos Alpių mst. Senamiestis būdingas tiroliečių architektūra, nors pastebima ir pietų (italų) įtaka. Įžymybės: renesansinė pranciškonų bažnyčia (1553–63) su didžiuliu Maksimilijono I sarkofagu, papuoštu 28 jo protėvių žalvarinėmis statulomis ir 24 marmuro bareljefais; karališkieji rūmai; 1677 įst. Leopoldo-Pranciškaus univ. (ligi 1773 jėzuitų), kuriame prieš II pas. karą apie $^1/_3$ studentų buvo užsieniečiai (iš lietuvių daugelis lankė jėzuitų vedamą teologijos fak., tarp jų jėzuitai B. Andriuška, Br. Krištanavičius ir kt.); aukštoji muzikos mokykla; jėzuitų kolegija Canisianum; kat. vyskupo rezidencija. Dėl savo apylinkių gražumo ir patogaus pasiekimo I. yra didelė turizmo ir žiemos sporto vieta; per metus apsilanko apie 200.000 turistų ir sportininkų. Miestas nukentėjo 1945 nuo karo veiksmų; apie 53% namų buvo sugriauti arba apgadinti. I. minimas jau 1028, 1239 gavo miesto teises, 1440–1665 Tirolio Habsburgų sostinė. 1552 užimtas saksų, 1809 tiroliečių laisvės kovų, vadovaujamų A. Hoferio, centras. 1918 užtimtas italų, 1945 prancūzų okupuotas. *A.B.*

I. l i e t u v i a i susitelkė 1944 vasarą, daugiausia bėgdami toliau iš bombarduojamos Vienos. 1945 III suorganizuota liet. parapija (kleb. kun. K. Razminas). Kiek vėliau į I. atvyko arkiv. J. Skvireckas, apsigyvenęs netoli I., Landeck i. Tyrol. 1945 IV I. užėmus amerikiečiams, netoli I., Solbad Hall mst., sudarytas I. ir apylinkės lietuvių komitetas (pirm. A. Kalvaitis). Amerikiečiai Kufsteine įst. stovyklą, bet I. lietuviai liko privačiai gyventi, turėdami daugiau laisvės, bet užtat privalėdami daugiau kovoti dėl duonos. Austrų, nekenčiančių užsieniečių, veikiama amerikiečių administracija buvo nepalanki — nesiorientavo padėtyje. Po pusės metų atėjusi prancūzų okupacinė valdžia labiau padėtį suprato ir šiek tiek teikė maistu paramos. Komitetas persiorganizavo į Lietuvių S-gą, pirm. likus tam pačiam A. Kalvaičiui. 1946 gale iš visų svarbesnių kolonijų pirmininkų sudarius Austrijos Lietuvių Tarybą, jos

Grupė lietuvių studentų prie Innsbrucko univ. didžiųjų rūmų pastato 1946

buveine buvo parinktas I., o pirm. išrinktas tuometinis I. liet. s-gos pirm. kun. F. Gureckas. Tai (ir I. susispietę studentai) darė I. Austrijos lietuvių kultūriniu centru. I. liet. kolonijos kapelionais ir Austrijos liet. dekanais buvo kun. F. Gureckas, St. Vasiukevičius ir P. Bačinskas. Iš viso lietuvių I. daugiausia yra buvę ligi 800. Dar prieš emigraciją į užjūrio kraštus daug pasitraukė į Vokietiją. Likusiais pavieniais asmenimis ir keliomis šeimomis rūpinasi msgr. K. Razminas, Balfo įgaliotinis Austrijai. *F.G.*

I. lietuviai studentai. 1945 rudenį I. univ. studijavo 135 stud., 1946 pavasarį — 85 (dalis dėl sunkių sąlygų persikėlė į Vokietiją), 1946 rudenį — 52, 1947 rudenį — 42. 1945–49 laikotarpy daktaro laipsnį gavo 29 lietuviai (ekonomijos mokslų 12, medicinos 11), be to, 4 gavo dipl. ekonomisto vardą. Pirmoji liet. stud. Austrijoje atstovybė sudaryta 1945 VII, o jos rūpesčiu 1945 X sudaryta ir pirmoji oficiali I. stud. liet. atstovybė (pirm. H. Nagys). 1945 XII, univ. senato kvietimu,persiorganizuota į Liet. stud. sambūrį Lithuania, formaliai veikusį ligi 1947 I 1, kada buvo uždarytos visos DP organizacijos Austrijoje. Sambūris turėjo tautinių spalvų vėliavą su sambūrio skydu; buvo įvestos narių individualiai dėvimos tautinių spalvų juostelės. Sambūrio tarybai pirmininkavo H. Nagys, nuo 1946 rudens — J. Budzeika. Formaliai sambūrį uždarius, buvo veikiama liet. stud. atstovybės vardu. Paskutinį kartą ji buvo rinkta 1948 rudenį. Jai visą laiką pirmininkavo J. Budzeika. Veikliai sambūryje reiškėsi visuomeninink̃u, kultūrininkų ir sporto sekcijos; veikė tautinių šokių grupė (vad. G. Balukevičiaus). Sambūrio tarpe buvo menininkų (pianistas A. Kuprevičius, šokėja B. Vaitkūnaitė, smuikininkai St. Geštautas ir Stp. Kairys), kurie reiškėsi ir I. kultūriniame gyvenime. 1946 išl. 2 nr. ‚Sambūrio' žurnalo, 1947 — dar vienas nr., o visa sambūrio veikla aprašyta leidinyje ‚I. Liet. Stud. Sambūrio Lithuania 1945–1949 veiklos apžvalga', rotatoriumi atspausdintame 1949. Atskirai dar veikė skautai. Studentų kapelionu visą laiką buvo kun. P. Bačinskas. Pasižymėta tikros vienybės nuotaikos išlaikymu, būdingu ir visai I. lietuvių kolonijai. *H.N.*

Ino (gr.) žr. Ina.

Inocentas (lot. innocens ‚nekaltas') 13 popiežių vardas:

1. I. I (402–417), šventasis (VII 28). Jo laikais Vakarų Imperija, nuolat barbarų puolama, gyveno sunkius laikus: pati Roma 410 buvo Alariko apiplėšta. Begriūvant imperijai, I. norėjo sustiprinti bažnytinę valdžią ir išlaikyti Bažnyčios vienybę. I., šalia pop. Leono I, yra labiausiai tiek teoretiškai, tiek praktiškai sustiprinęs Romos vyskupo primatą. Jo valdymo metu daugelis Italijos, Galijos, Ispanijos vyskupų kreipėsi į I., prašydami nurodymų įvairiais bažnytinio gyvenimo klausimais. I. visiems atsakinėjo, ne tik spręsdamas iškeltą klausimą, bet ir pabrėždamas reikalą visais dalykais derintis prie Romos Bažnyčios. Popiežiaus primatą bei valdžią I. išplėtė ir į Rytus, suteikdamas įvairių privilegijų Tesalonikų metropolitui ir padarydamas jį visų Ilirijos bažnyčių galva, tuo būdu tą kraštą nukreipdamas nuo Konstantinopolio ir suartindamas su Roma. I. karštai gynė šv. Jono Chrizostomo reikalą pas imp. Arkadijų, o kai šventasis buvo nuteistas ištremti ir 407 pakeliui į tremties vietą mirė, I. stengėsi atstatyti jo garbę — tik tada atnaujino santykius su Rytų vyskupais, kai tie šv. Jono Chrizostomo vardą grąžino į liturgiją (412). Prašomas Afrikos vyskupų, I. galutinai pasmerkė pelagianizmą.

H. Gebhardt, Die Bedeutung I. I für die Entwicklung der päpstlichen Gewalt 1901; *Fr. X. Seppelt.* Der Austieg des Papstums 1931.

2. I. II (1130–43), Gregorio Papareschi, jaunas įstojęs į benediktinus, buvo šv. Praksedos vienuolyno abatu. Pop. Urbonas II pakėlė jį į kardinolus. Mirus pop. Honorijui II, dalis kardinolų, pramatydami, kad dėl naujo kandidato varžysis dvi įtakingos Frangipani ir Pierleoni partijos, vos popiežiui mirus, nakties metu (II 12-13) pasiskubino išrinkti Grigalių, kurį anksti rytą intronizavo Laterane. Sekančią dieną (II 13) kita dalis kardinolų popiežiumi išrinko kard. Pierleoni (antipopiežius Anakletas II). I. turėjo bėgti iš Romos į Prancūziją, bet ‚praradęs Romą, laimėjo pasaulį', nes šv. Bernardo įtakoje Prancūzija ir Anglija pasisakė už I. Panašiai pasisakė ir Vokietija, veikiant čia šv. Norbertui. Anakletą palaikė tik Sicilija ir kai kurie š. Italijos miestai. Už tai Sicilijos valdovas Ruggero gavo iš Anakleto karaliaus vainiką. Tuo tarpu I., atvykęs į Liežą, vainikavo imp. Lotarą, už ką šis pasižadėjo I. grąžinti į Romą; tai jis 1132 ir padarė. Bet imperatoriui išvykus, I. vėl turėjo palikti Romą, kur šeimininkavo Anakleto šalininkai. Apsigyvenęs Pizoje, I. ten išbuvo 3 metus, kol Lotaras vėl surengė žygį į Italiją, kur rengėsi nugalėti Sicilijos Ruggero ir taip baigti schizmą. Tačiau imperatorius, keldamasis per Alpes, 1137 mirė. Sekančiais metais mirė ir Anakletas. Nugalėjęs Romoje Anakleto šalininkus, I. galėjo imtis Bažnyčios valdymo. 1139 jis sušaukė II Laterano Bažnyčios Susirinkimą, kuris ekskomunikavo Ruggero. I., surinkęs kariuomenę, iššygiavo sudrausti neklusnų Sicilijos valdytoją, bet šio buvo nugalėtas ir paimtas į nelaisvę. Tik pripažinęs jį Sicilijos valdovu, I. atgavo laisvę ir grįžo į Romą. Bet ir čia jis neturėjo ramybės, nes romėnai pareikala-

Inocentas III (freska S. Speco bžn., Subiaco)

vo atskirti pasaulinę valdžią nuo bažnytinės ir sukilę paskelbė Romoje respubliką. I. palaidotas jo paties pastatytoje bazilikoje S. Maria in Trastevere.

P. F. Palumbo, Lo scisma del MCXXX 1942.

3. I. III (1198–1216), Lotario di Segni, baigęs teologiją Paryžiuje ir teisę Bolonijoje, pop. Klemenso III pakeltas į kardinolus, dirbo Romos kūrijoje. Po pop. Celestino III mirties išrinktas popiežiumi turėjo tik 37 metus. Savo veiklą išvystė dviem kryptimis — Bažnyčios reformos ir kryžiaus žygio rengimo. Reformas pradėjo nuo popiežiaus dvaro, rūpinosi dvasiškijos auklėjimu ir stiprino vyskupų autoritetą, ragindamas šaukti sinodus. Reformavo esamus vienuolynus ir aprobavo naujai įsisteigusius: šv. Dvasios — neturtingų ligonių slaugymui, trinitorius — belaisvių išpirkimui, humiliatus Lombardijoje — amatų plėtimui. Rėmė šv. Domininką ir šv. Pranciškų jiems besteigiant naujus ordinus; nukreipė domininkonus prieš eretikus Prancūzijoje, o šv. Pranciškui leido sakyti pamokslus (jis nebuvo dvasiškis). 1215 sušaukė IV Laterano Bažnyčios Susirinkimą, kuris padarė daug svarbių nutarimų dogmų, moralės ir Bažnyčios organizacijos srityse. 1187 kritus Jeruzalei ir nepavykus III kryžiaus žygiui, I. tikėjosi, kad naujai įsikūrusi lot. imperija (1204) padės sujungti Rytų ir Vakarų Bažnyčias. Naujo kryžiaus žygio organizavimu I. užsiėmė jau nuo 1204, o Laterano Susirinkimas turėjo jį galutinai parengti 1217. I. kovojo su katarų ir valdiečių erezijomis, iškilusiomis Prancūzijoje. Iš karto I. manė jas sulaikyti savo reformomis ir ramiu misininkų darbu (tam skyrė cistersus ir šv. Domininką). Kai šios priemonės nedavė vaisių ir kai 1208 buvo nužudytas popiežiaus legatas, I. kreipėsi į pasaulinę valdžią, prašydamas pagalbos prieš eretikus, ir paskelbė prieš juos kryžiaus žygį. Kitas kryžiaus žygis buvo nukreiptas prieš Ispanijos mahometonus. I. pirmasis atkreipė dėmesį į šiaurės Europos dar pagoniškus kraštus. Jis siuntė misininkus į Suomiją, Livoniją, Prūsus. I. patvirtino Rygos vysk. Alberto įsteigtą kalavijuočių ordiną (1202). Kreipėsi net į Rusų kunigaikščius, kviesdamas juos į Bažnyčios vienybę, bet be pasekmių. Bet Bulgarijos valdovas Joanica, gavęs iš I. karaliaus vainiką, pavedė savo valstybę šv. Sosto globai. I. 1211 rašė laiškus Lenkijos ir Pamario kunigaikščiams, kad jie nevargintų mokesčiais naujakrikštų prūsų. I. laikais (1212) Olyvos vienuolyno cistersas vysk. Kristijonas dirbo misininko darbą Prūsuose ir įsteigė pirmą Prūsų vyskupiją, bet jo darbą prūsai sunaikino. Taip iškilo reikalas kurti Dobrinės ordiną ir kviestis kryžiuočius iš Palestinos. Santykiuose su Europos valdovais I. rūpinosi išlaikyti taiką ir vienybę, kad geriau pavyktų jo rengiamas kryžiaus žygis į Palestiną. Imperija, mirus Henrikui VI (1197), buvo pasidalinusi tarp 2 kandidatų: Braunšveigo Otono ir Švabų Pilypo (Henriko VI brolio). Ilgai lūkuriavęs, I. imperatoriaus vainiką pripažino Otonui ir, žuvus Pilypui, vainikavo ji 1209. Tačiau tuoj turėjo gailėtis, nes Otonas užpuolė Bažnyčios valstybę ir grasino užimti visą Italiją. I. teko šauktis į pagalbą Sicilijos valdovą Fridrichą II. Prancūzijoje interdikto bausme privertė Pilypą Augustą susigrąžinti teisėtą žmoną Ingeburgą. Iškilus Canterbury arkivyskupo skyrimo reikalui, Anglijos Jonas Bežemis ėmė šiaušti prieš popiežių. Tada I. 1208 deponavo Joną, kuris, bijodamas Prancūzų okupacijos, nusilenkė I. ir pavedė savo valstybę šv. Sosto globai. I. įtaka Europoje buvo tiek didelė, kad jis buvo vadinamas ‚karalių vainikų dalintoju'. Jis pirmas paskelbė mokslą apie popiežiaus, kaip Kristaus vietininko, valdžios pilnybę ir viršenybę ant pasaulinės valdžios, nors abi valdžias laikė savarankiškomis. — I., dar būdamas kardinolu, parašė asketinį veikalą De contemptu mundi, iki XVI a. vieną iš tos rūšies geriausių veikalų, ir De sacro altaris mysterio (svarbus liturgijos istorijai). Būdamas popiežiumi, parašė daugybę kalbų, pamokslų, psalmių komentarų. 1210 svarbesniuosius savo raštus pasiuntė Bolonijos universitetui. Tai buvo pirmasis oficialus dekretalijų rinkinys.

F. Hurter, Geschichte Papst I. III und seiner Zeitgenossen, 4 tt., 1841–43; *A. Luchaire,* I. III, 6 tt., 1904–08; *F. Kempf,* Die Register I. III (Miscel. hist. pontif. 9) 1945.

4. I. IV (1243–54), Sinibaldo Fieschi, baigęs mokslus Bolonijoje, ano meto geriausias kanonistas. Po pop. Celestino IV mirties (1241) 18 mėn. nebuvo popiežiaus dėl Fridricho II siautėjimo Italijoje, kol pagaliau nedaugelis laisvėje likusių kardinolų 1243 išrinko I. Iš karto I. bandė derėtis su Fridrichu; deryboms nepavykus, nesijautė saugus Romoje ir išvyko į Lijoną,

kur 1245 sušaukė visuotinį Bažnyčios Surinkimą, Fridrichą II antrą kartą ekskomunikavusį ir deponavusį. Kova tarp popiežiaus ir imperatoriaus pasiekė aukščiausios įtampos, kuri baigėsi imperatoriaus mirtimi (1250). Tada I. galėjo grįžti į Romą, bet dėl čia siaučiančių imperatoriaus šalininkų kuriam laikui apsistojo Milane. Čia jį 1251 pasiekė Mindaugo pasiuntiniai, ir iš čia jis parašė Lietuvos reikalu 6 raštus (žr. žemiau). I. grįžo į Romą tik 1253, kai jau buvo iškilusi nauja nesantaika tarp Fridricho įpėdinių. Iš I. juridinių raštų paminėtinas Apparatus in quinque libros Decretalium. Be to, jis paskelbė 3 autentiškus kanonų rinkinius ir pasiuntė juos Paryžiaus ir Bolonijos univ. prijungti prie Grigaliaus IX Dekretalijų. I. kanonizavo Krokuvos vyskupą šv. Stanislovą.

E. Berger, St. Louis et I. IV 1887; *A. Folz,* Kaiser Friedrich II und Papst I. IV 1905; *I. Uminski,* Niebezpieczenstwo Tatarskie w polowie XIV w. i papież I. IV 1922; *B. Sütterlin,* Die Politik Kaiser Friedrichs II und die römischen Kardinäle 1929. *J.V.*

I. IV ir Lietuva. Remdamas vokiečių ordino kovas Pabaltijy, I. pavedė 1243 -45 domininkonams vid. Europoje skelbti kryžiaus žygius prieš Livonijos ir Prūsų pagonis. Labiausiai I. vardas yra surištas su Mindaugo karūna ir bažnytinės Lietuvos provincijos įkūrimu. Kada I. jau buvo Volinijos Danieliui (žr.) suteikęs karaliaus karūną ir jo valstybę paėmęs Apaštalų Sosto globon, o Mindaugo konkurentas Tautvila jau buvo Rygos arkivyskupo pakrikštytas, Lietuvos valdovas ne sunkiai davėsi Livonijos ordino magistro prikalbinamas priimti krikštą. Mindaugas siuntė pas I. savo pasiuntinius, kuriuos popiežius 1251 Milane priėmė. Šeši I. laiškai Mindaugo karūnos reikalu rodė popiežiaus palankumą naujakrikštui valdovui. I. priėmė Mindaugą, kaip ‚ypatingą Romos Bažnyčios sūnų', Apaštalų Sosto globon (1251 VII 17), drauge jam suteikdamas karaliaus vainiką. Tik popiežiai ar jų delegatai turėjo tada teisę karūnuoti valdovus. I. įkūrė Mindaugo valstybei atskirą vyskupiją, išskirdamas ją iš bet kokios priklausomybėms kitoms arkivyskupijoms (egzempcijos teisė). Kaimynų vyskupus ir Livonijos dvasininkus I. ragino padėti krikštyti Mindaugo valstybės pagonis. Įšventinant Lietuvai vyskupu Kristijoną, I. įgaliojimai buvo peržengti, nes iš naujo Lietuvos vyskupo priesaika paimta Rygos arkiv. vardu, kuris savinosi teisę į Lietuvą. I. tada specialia bule panaikino Rygos arkiv. jurisdikciją Lietuvai. Tik 1254 IX 3 tegalėjo būti įkurta nepriklausoma Lietuvos vyskupija, kaip apie tai pats I. pranešė Mindaugui. Tuo pačiu laiku (1252–53), I. raginant, buvo rengiami kryžiaus žygiai prieš pagonis Žemaičius. Su I. kryžininkų pagalba magistras Eberhardas von Sayn (žr.) prieš Žemaičius įkūrė Klaipėdos pilį. — I. palankumas jaunai Mindaugo valsbei įgalino Lietuvos valdovą tapti karaliumi su nepriklausoma bažnytine Lietuvos provincija. Abu tie faktai liko per tolimesnius 7 amžius kaip šviesus atsiminimas.

A. Theiner, Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae I, 1860; Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch I, 1852; *J. Stakauskas,* Lietuva ir V. Europa XIII a. 1934; *Z. Ivinskis,* Mindaugas ir jo karūna (Aidai 1954, 1 ir 2 nr.; Zeitschrift für Ostforschung 1954, 3). *Z.I.*

5. I. V (1276), Pierre de Tarantaise, domininkonas, palaimintasis, baigęs mokslus Paryžiuje ten pat dėstė teologiją, 1272 Lijono arkiv., 1273 kardinolas. Tapęs popiežiumi, stengėsi sutaikyti gvelfus su gibelinais, paskelbė kryžiaus žygį prieš saracėnus Ispanijoje. Iš jo raštų žymiausias yra Liber Sententiarum.

Beatus I. Papa V 1943; *M. H. Laurent,* I. V et son temps 1947.

6. I. VI (1352–62), Étienne Aubert, popiežiumi išrinktas Avinjone po Klemenso VI mirties, tuoj panaikino konklavos metu kardinolų įvestus popiežiaus valdžios apribojimus; įsakė, kad vyskupai reziduotų savo vyskupijose; reformavo kai kuriuos ordinus ir davė jiems naujas regulas. Rengdamas popiežiaus į Romą grįžimui kelią, pasiuntė į Italiją veiklų kardinolą Albornoz, kad jis atstatytų popiežiaus valstybę. I. taikė Lenkijos karalių Kazimierą D. su žmona Adelaide ir su kryžiuočiais, leidęs lenkams pasilaikyti dalį dešimtinės kovai su pagonimis lietuviais ir totoriais.

W. Scheffler, Karl IV und I. VI 1912; *St. Baluzius,* Vitae paparum Avenionensium 1916; *G. Mollat,* Les papes d'Avignon 1950.

7. I. VII (1404–06), Cosimo Gentile, Ravenos ir Bolonijos arkivyskupas, 1389 kardinolas, išrinktas popiežiumi tik 8 kardi-

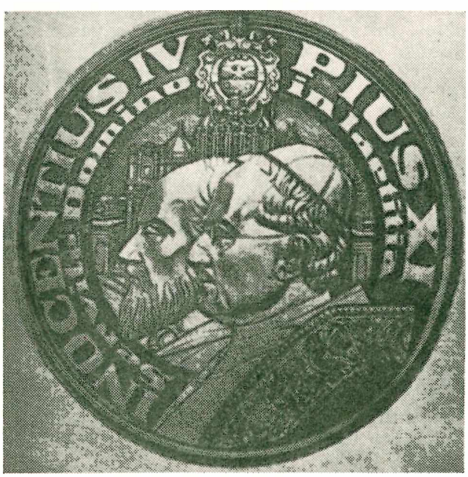

Pop. Inocentas IV (iš kairės) P. Rimšos medalyje paminėti Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimui

nolų, kurie klausė Bonifaco IX, pasižadėjęs atsisakyti, jei antipopiežius Benediktas XIII Avinjone tą patį padarys. Tačiau valdydamas nenorėjo sueiti į sąlytį su Benediktu. Jam valdant, nuolat prieš popiežiaus valdžią besišiaušiančius romėnus iš pradžių numalšino Neapolio karalius Vladislovas. Kai avantiūristas popiežiaus brolvaikis Liudvikas nužudė kelis iš Vatikano grįžtančius liaudies parlamentarus, Romoje kilo revoliucija, ir I. turėjo bėgti į Viterbo; netrukus tų pačių romėnų parsikviestas (1406), nubaudė kelis sukilimo kaltininkus, bet ne savo brolvaikį. Romos univ. įsteigė naujas medicinos, retorikos ir filosofijos katedras.

N. Valois, La France et le grand schisme d'Occident 1901; *P. Paschini,* Roma nel Rinascimento 1940.

8. I. VIII (1484–92), Giovanni Battista Cibò, baigęs mokslus Paduvoje ir Romoje, tarnavo Neapolio karaliaus dvare, kur vedė laisvą gyvenimą. Iš to laiko turėjo du nelegalius vaikus (sūnų ir dukterį), kuriuos, tapęs popiežiumi, aprūpino turtais ir rūpinosi jų vedybomis (sūnus vedė Lorenzo Medici dukterį). 1473 tapęs kardinolu, pasidavė Juliaus Rovere (vėliau pop. Julius II) įtakai. Išrinktas popiežiumi, pasižymėjo kaip meno globėjas: pastatydino Vatikano Belvedere ir kitus rūmus, puošė bažnyčias. Popiežiaus dvaro ištaigingumas reikalavo didelių pajamų, kurias I. rinko dalindamas už pinigus įvairias tarnybas, kurios tekdavo nevertiems pataikūnams. Jaunutį Medici sūnų pakėlė į kardinolus (vėliau jis tapo pop. Leonu X). Romoje, sutaikęs Colona ir Orsini gimines, po ilgų kovų baigė nesantaiką su Neapoliu. I. pripažino Anglijos karaliumi Henriką VII; Aragonijos Ferdinandui, išvijusiam maurus iš Ispanijos, suteikė ‚rex catholicus' titulą. Įdomūs buvo I. santykiai su turkų sultonu Bajezidu II: nors anksčiau buvo skelbęs prieš jį kryžiaus žygį, 1489 su juo sutarė, kad laikys Vatikane nelaisvėje sultono brolį Džemą (pretendentą į sultono sostą), o už tai sultonas mokės popiežiui duoklę ir nepuls krikščionių kraštų. I. pasmerkė Pico della Mirandolla mokslą; bule Summis desiderantes pasmerkė raganavimą, o raganų teisimą pavedė inkvizicijai (drausdamas jas žudyti privatiems asmenims).

L. Pastor, Geschichte der Päpste III; *E. Rodocanachi,* Histoire de Rome 1925; *P. Paschini,* Roma nel Rinascimento 1940.

9. I. IX (1591), Giovanni Fachinetti, nuo 1560 Nicastro vysk., aktyviai dalyvavo Tridento Susirinkime, pop. Pijaus V nuncijus Venecijoje, kur sudarė sąjungą prieš turkus, nugalėtus Lepanto mūšyje. Nuo 1583 kardinolas. Ispanų partijos palaikomas buvo išrinktas popiežiumi, bet valdė tik 2 mėnesius.

10. I. X (1644–55), Giovanni Battista Pamfili, baigęs teisių mokslus, 25 metus buvo Rotos teisėju, nuncijumi Neapolyje ir Madride, nuo 1627 kardinolas, Lietuvos-Lenkijos valstybės protektorius. Išrinktas popiežiumi, rūpinosi sutvarkyti Šv. Sosto finansus ir pravesti reikalingas reformas, padedamas uolaus Valstybės Sekretoriaus kard. Panciroli. Savo nelaimei, visą pontifikato laiką buvo pasidavęs įtakai brolienės Olimpia Maidalchini, kuri kišosi į valdymo reikalus. Visa tai sudarė I. nepalankią opiniją. Lygiai geram I. vardui pakenkė atidengtas vicedatarijaus popiežiaus bulių falsifikavimas ir pardavinėjimas (už tai tas buvo nubaustas mirties bausme). Rūpinosi vienuolynais ir 1652 panaikino tuos, kurie dėl mažo narių skaičiaus negalėjo vesti tvarkingo vienuoliško gyvenimo. I. rėmė kovą su turkais; tam reikalui Lietuvos-Lenkijos karalius Vladislovas IV gavo iš I. 30.000 skūdų. Romoje I. užbaigė Šv. Petro bazilikos statybą, subarokino Laterano baziliką, pastatė naujus Kapitoliaus rūmus ir Šv. Agnietės bažnyčią, kurioje yra pats palaidotas. Šiuose darbuose I. talkininkavo Bernini ir Borromini. 1650 atšventė su perdėta pompa jubiliejų, sutraukusį 700.000 maldininkų.

L. Pastor, Geschichte der Päpste XIV; *J. Ciampi,* I. X Pamfili e la sua corte 1878.

11. I. XI (1676–89), Benedetto Odescalchi, Macceratos gubernatorius, nuo 1645 kardinolas, Novaros vyskupas. Išrinktas popiežiumi, panaikino nipotizmą (‚popiežius neturi nei namų, nei giminių'), pertvarkė Valstybės Sekretariatą, stengėsi sutvarkyti palaidus Romos gyventojų papročius. Griežtu taupymu surinktus pinigus skyrė Europos nuo turkų gynimui ir labdaros reikalams. Pasmerkė kvietizmą ir probabilizmą. Kai Prancūzijos Liudvikas XIV ėmė kištis į bažnytinius reikalus, I. pasmerkė regalijų teisę (karalius valdo be ganytojų esančias vyskupijas ir parenka joms vyskupus). Prancūzijos dvasininkų seimui (1682) nubalsavus 4 prancūzų Bažnyčios laisvių artikulus, I. juos pasmerkė ir seimo dalyvių nesutiko skirti vyskupais, kol neatšauks anų nutarimų. Žymiausias I. nuopelnas — jo pastangos vienyti visus krikščionis prieš turkų grėsmę. Tų pastangų vaisius buvo turkų nugalėjimas prie Vienos, užtvenkęs tolimesnį turkų antplūdį į Europą. Liaudies dėl savo griežtumo nemėgtas, po mirties buvo vadinamas šventu. Jo beatifikacijos byla vedama.

L. Pastor, Geschichte der Päpste XIV; *M. Immisch,* Papst I. IX 1900; *J. Orcibal,* Louis XIV contre I. XI 1949.

12. I. XII (1691–1700), Antonio Pignatelli, Viterbo gubernatorius, nuo 1660 nuncijus Varšuvoje, nuo 1668 Vienoje. Patekęs į pop. Klemenso X nemalonę, buvo išsiųstas iš Romos, kur grįžo 1673 ir 1681 buvo paskirtas kardinolu ir Faenzos vysk., vėliau Neapolio arkiv. Išrinktas popiežiu-

mi, panaikino tarnybų pardavinėjimą, pertvarkė teismus. 1694 vienuolių disciplinai ir reformai įsteigė specialią Kongregaciją, reikalaudamas, kad visi laikytųsi savo regulų (jis aprobavo 1673 įsteigtą marijonų ordiną, kuris XVIII a. viduryje įsikūrė ir Lietuvoje). Rėmė misijas Amerikoje, Persijoje, Kinijoje. I. užbaigė ginčą dėl vyskupų skyrimo Prancūzijoje su Liudviku XIV, bet, susitaikęs su Prancūzija, užsitraukė imp. Leopoldo nemalonę.

L. Pastor, Geschichte der Päpste XIV; *F. Aragona, Pignatelli Cortes,* I. XII Pape Pignatelli e la sua famiglia 1946.

13. I. XIII (1721–24), Michelangelo Conti, visus, kurie laukė iš jo energingo Bažnyčios valdymo, apvylė, nes dėl silpnos sveikatos negalėjo tinkamai atsidėti savo pareigoms. Vistik gynė Šv. Sosto teises prieš Neapolį, palaikė pretendentą į Anglijos sostą Jokūbą III. Laikytas jansenistų šalininku ir jų palankiai sutiktas, nes buvo smerkęs pop. Klemenso XI bulę Unigenitus, dabar ją patvirtino ir taip galutinai pasmerkė jansenizmą.

L. Pastor, Geschichte der Päpste XV; *M. Mayer,* Die Papstwahl I. XIII 1874. *J.V.*

Inoksidacija (lot.) geležinių daiktų apdirbimo procesas, padaręs jų paviršių atsparų vandeniui bei drėgnam orui ir todėl nerūdijantį.

Inokuliacija (lot.) įskiepijimas, dažniausiai infekcinių medžiagų. Žr. Skiepijimas.

Inönü Ismet (1884) turkų generolas ir politikas. Dalyvavo Balkanų ir I pas. kare. 1920 paskirtas gen. štabo viršininku, baigė karą su graikais ir kaip užsienio reikalų ministeris (nuo 1922) atstovavo Turkijai Lozanos konferencijoje. Kaip artimiausias Kemal Ataturko bendradarbis, nuo 1923 X buvo ministeris pirm. Kemal Ataturkui mirus, buvo išrinktas valstybės prezidentu 1938 XI 10. Vėliau perrenkamas (1939, 1943 ir 1946) šias pareigas ėjo ligi 1950 V 15, kada rinkimus laimėjo opozicinė demokratų partija. I. nuo diktatūros Turkiją išvedė į demokratinės santvarkos kelią, leidęs susikurti antrajai (opozicijos) partijai.

Ismet Inönü

Įnosės, kitaip įplautis (lot. malleus), gyvulių užkrečiama liga. Dažniausiai ji liečia arklių rūšies gyvulius, bet apsikrečia ir kiti naminiai gyvuliai. Ji labai pavojinga ir žmogui, nes dažniausiai baigiasi mirtimi. Ligos sukėlėjas yra bacillus malei. Arkliams, asilams, asilėnams ir mulams apsikrėtus, jų plaučiuose, kepenyse ir blužnyje, o taip pat nosių gleivinėje, atsiranda mazgai, vėliau pavirstą į žaizdas. Kartais toki mazgai atsiranda ir odoje. Į. paplitusios visame žemės rutulyje. Ypačiai jų paplitimui sąlygas sudaro karo metai dėl didesnio gyvulių susitelkimo vienoje vietoje. Liga plinta per apkrėstą pašarą ir vandenį, per aprangą ir sužeidimus odoje, rečiau per orą. Pradžioje nesant išviršinių ženklų, liga nustatoma su maleino pagalba, ją įlašinant į akį arba įšvirkščiant po oda. Į. yra nepagydomos, su jomis kovojama veterinarinės policijos priemonėmis. *J. Mot.*

Inostrancev Aleksandr Aleksandrovič (1843–1919) rusų geologas. 1867 baigė Petrapilio univ., 1873 ten pat prof. Tyrinėjo Ladogos ež. pakraščius 1882 ir Rusijos kalnus. Geologijos kurso 1885 autorius.

Inovacija (lot.) kurios nors naujovės įvedimas.

Inozitolis, arba inozitas, $C_6H_6(OH)_6$, heksaoksihidrobenzenas, į cukrų panaši, saldaus skonio medžiaga, randama gyvulių, o ypač augalų organizmuose. Augaluose i. pasitaiko fitino rūgšties pavidalu. I. priklauso vandenyje tirpstančių B vitaminų grupei. I. išskiriamas iš organizmo su šlapimu; diabeto ir inkstų susirgimo atveju i. išskyrimas padidėja (iki 1 g dienai). *P. Jc.*

In partibus infidelium (lot.) vardas, kuriuo iki 1882 buvo vadinami tie vyskupai, kuriems popiežius nepavesdavo valdyti tam tikros teritorijos tikinčiųjų (vyskupijų), o tik suteikdavo vyskupo titulu vieną iš buv. M. Azijos vyskupijų, sunaikintų turkų invazijos. Taigi, šie vyskupai neturi jurisdikcijos, o tik vyskupo šventimus. Šis vardas siekia XIII a. Kryžiaus karų pasėkoje, kada buvo įkurta vad. lotynų imperija (1204), šalia rytų apeigų vyskupijų, buvo įsteigta daugybė lotyniškųjų apeigų M. Azijoje, Egipte, Palestinoje, Egėjo salose ir Balkanų pusiasalyje. Vėliau mahometonai, atsiėmę tuos kraštus, panaikino kryžininkų ir vyskupų įvestą civilinę bei bažnytinę santvarką. Lotynų vyskupai turėjo palikti savo vyskupijas. Jie tuose kraštuose, kur nesiekė turkų valdžia, kurį laiką rūpinosi savo tikinčiaisiais pabėgėliais. Nors turkai ir panaikino lotynų vyskupijas, vis tik nenutrūko hierarchijos tęstinumas, nes vyskupui mirus į jo vietą buvo skiriamas kitas, nežiūrint to, kad jis negalėjo savo vyskupijoje reziduoti. Nebesant ilgainiui vilties užimti tas vyskupijas jų vyskupams, Šv. Sostas pasilaikė sau teisę nominuoti toms vyskupijoms vyskupus, neturinčius jurisdikcijos. Taip jie ilgą laiką buvo vadinami vyskupai i.p.i. Pop. Leonas XIII 1882 panaikino pavadinimą i.p.i. ir nustatė naują pavadinimą ‚tituliariniai vyskupai', o vyskupijų valdytojai buvo pavadinti ‚rezidenciniais vyskupais'. Tituliariniai vyskupai, be mažų išimčių, naudojasi reziduojančių vyskupų privilegijomis. Jie dažniausiai yra vyskupų pagalbininkai

arba turi šiaip kurias nors pareigas Bažnyčios valdyme.

Lietuvoje po I pas. karo tituliariniais vyskupais buvo: J. Skvireckas — Ceramo (Stavropolio prov.); nuo 1926 Kauno metropolitas, M. Reinys—Tiddi (Numidijoje), nuo 1940 Cipselos arkivyskupas, T. Matulionis — Matregos, Pr. Būčys — Olimpo (Likijoje), V. Borisevičius —Lisidės (Frigijoje), V. Brizgys — Bosano (Arabijoje), V. Padolskis — Larandos (Likaonijoje), Pr. Ramanauskas — Karpasijos (Kipro saloje), P. Maželis — Celenderio (Seleukijoje), J. Steponavičius — Antarado (Fenikijoje). Tituliarinis vysk., tapęs rezidenciniu, nebetenka turėto titulo.

S. Negro, L'ordinamento della Chiesa cattolica 1940; Annuario Pontificio 1956. *J. V.*

In perpetuum (lot.) visam laikui, amžinai. In perpetuam memoriam amžinam atminimui.

In persona (lot.) asmeniškai esant, dalyvaujant.

In petto (it. ‚krūtinėje') turimas mintyje, bet dar neskelbiamas. Specialiai vadinamas kardinolu i.p. tasai, kurio pakėlimą į kardinolus dėl tam tikrų priežasčių popiežius dar nėra viešai paskelbęs.

In pleno (lot.) visumai susirinkus, visiems dalyvaujant.

In praxi (lot.) praktikoje, tikrovėje (priešybė teorijai).

I.N.R.I. (lot. Iesus Nazarenus Rex Iudeorum ‚Jėzus Nazarėnas, žydų karalius') pirmosios raidės įrašo, kurį, pagal Joną 19,19, Pilotas įrašydino ant Kristaus kryžiaus.

Inscenizacija (lot.) literatūrinio veikalo perdirbimas, jo pritaikymas scenai; inscenizuotas veikalas.

Inse žr. Įsė.

Insektai (lot. insecta ‚įpiautieji') vabzdžiai (žr.).

Insektariumas (lot.) vieta, kur laikoma gyvų vabzdžių kolekcija, pvz. tyrimo įstaigose, gamtos muziejuose, zoologijos soduose ir kt.

Insekticidai (lot.) chemikalai naudojami įvairiems vabzdžiams kenkėjams naikinti. I. klasifikuojami į išvidinius, kontaktinius ir dūminius. Išvidiniais i. apipurškiami ar apdulkinami kenkėjų naikinami augalai. Chemikalai kartu su augaliniu maistu patenka į vabzdį ir tuo būdu ji nunuodija. Purškiami i., paleidus juos dažniausia vandeny, kartais pridedama muilo ar kitų medžiagų, padedančių lengviau sudrėkinti dažnai plaukuotą augalo lapo paviršių. Dulkinant i. sumaišomi su smulkia neutralia medžiaga, pvz. kaolinu, moliu, gipsu. Iš išvidinių i. seniausiai yra vartojami įvairūs arseniko junginiai, pvz. natrio arsenitas, Paryžiaus žaluma, švino arsenatas ir kt. Vartojami ir floro junginiai. Visi šie junginiai yra nuodai ne tik vabzdžiams, bet ir aukštesniems gyvuliams bei žmogui, todėl jais purškiant ar dulkinant, o taip pat ir sunaudojant augalinį produktą, reikia didelio atsargumo. Kontaktiniai i. veikia į vabzdžio kūno paviršių. Šie chemikalai gerai tinka naikinti straubliniams kenkėjams, kurie čiulpia augalo sultis ir kurių todėl išvidiniai i. neveikia. Kontaktiniai i. taip pat vartojami naikinti musėms, uodams ir kt. skraidantiems vabzdžiams. Vartojami skysčio, miltelių ar rūko (aerosol — smulkios chemikalo dalelės suspenduotos ore) pavidalu. Seniausi kontaktiniai i. yra žaliasis muilas, nikotinas, pyrethrum ir kt. Iš neseniai imtų vartoti minėtini sintetiniai chemikalai kaip parachlorofenilas, trichloroetanas arba DDT (kuris taip pat yra ir išvidinis i.) ir kt. Dūminiai i. vartojami naikinti kenkėjams sandėliuose, gyv. namuose, šiltnamiuose. Iš šios rūšies chemikalų paminėtini sieros anglis, paradichlorobenzenas, metilo bromidas, parationas ir kt. Kartais i. vartojami ir kenkėjams sunaikinti dirvoje. Purškimui, dulkinimui ar dūminimui vartojama įvairiausios konstrukcijos ir didumo specialūs įrankiai, kurie gali būti rankiniai, arkliniai ar motoriniai.

D. E. H. Frear, A Catalogue of Insecticides and Fungicides 1947; *A. W. A. Brown,* Insect Control by Chemicals 1951; *T. F. West, J. E. Hardy* and *J. H. Ford,* Chemical Control of Insects 1951.

Br. P.

Insektivorai (lot.) žr. Vabzdžiaėdžiai augalai.

Insel Verlag vokiečių leidykla, įsteigta Leipcige 1899 leisti Insel žurnalui (ligi 1902), vėliau, nuo 1906 Anton Kippenberg (1874–1950) vadovaujama, išaugusi į atskirą leidyklą, daugiausia dėmesio skiriančią dailiajai literatūrai. Nuo 1945 savarankiška jos šaka įst. Wiesbadene.

Inseminacija (lot.) apvaisinimas. Dirbtinė i. dirbtinis apvaisinimas. I. vartojama, kada vyras yra nepajėgus pats atlikti lytinio akto (impotentia coeundi) arba kada jis sugeba atlikti lytinį aktą, bet spermatozoidų kiekis sėkliniame skystyje yra permažas, kad įvyktų apvaisinimas (žr. Impotencija). Pastaruoju atveju vyro sėklos renkamos per kelias dienas ir saugojamos specialiuose skiediniuose, kol prirenkamas pakankamas kiekis. Šitokia i. vadinama homologine. Kada panaudojamos svetimo vyro sėklos, i. vadinama heterologine. Dabartinėje civilizacijoje nevaisingų šeimų yra daug, žinovų tvirtinimu, ligi 10–15%. Daugeliu atvejų šeimų bevaikingumas yra vyro kaltė. Todėl dirbtinė i. vis labiau plečiasi; manoma, kad JAV kasmet yra atliekama keliolika tūkstančių dirbtinių apvaisinimų. Sėklų davėjai yra rūpestingai patikrinami sveikatos, kraujo grupės, Rh faktoriaus atžvilgiais. Dažniausiai vartojamos dviejų davėjų sėklos. Dirbtinė i. kelia įvairių problemų. Kadangi sėklų

davėjai paliekami paslaptyje, dirbtinei i. labiau paplitus, bus nemaža galimybė vedyboms vykti tarp pirmos eilės pusbrolių. Be to, yra teisinių, moralinių ir religinių problemų. JAV teismai, spręsdami iš dirbtinės i. kilusių vaikų teisėtumą, yra padarę diametraliai priešingų sprendimų.

Dirbtinė i. jau seniai yra plačiai vartojama gyvulininkystėje, atradus, kad sėklas galima užšaldyti ištisiems metams, joms neprarandant apvaisinimo galios. Tai įgalina dirbtinę i. panaudoti veislės gerinimo priemone.

R. J. Crossen, Diseases of Women 1953. *D. Js.*

Katalikų Bažnyčia dirbtinę i. laiko draudžiamą prigimtinės ir dieviškosios pozityvinės teisės. I. laikoma nemoralia vistiek, ar sėkla apvaisinimui paimama iš trečio asmens ar iš partnerio (nenatūraliu būdu). Jei santuoka yra niekinė dėl ardančios impotencijos kliūties, ji netampa galiojančia, panaudojus dirbtinę i. Bet leidžiamas medicinos priemonių panaudojimas palengvinti ar įgalinti natūraliai i.

H. Jone, Moral Theology 1953. *M. Č.*

Insignijos (lot.) ženklai, pažymintieji asmens turimą valdžią, einamas pareigas arba garbės titulus, taip pat priklausomybę tam tikrai organizacijai ar luomui ir pn. Senovės Rytų ir Romos karalių bei imperatorių valdžios ženklais buvo karūna, karališkas sostas ir skeptras. Romos magistrato, konsulo ir diktatoriaus valdžios ženklu buvo rykščių ryšulys (fasces) su įsmeigtu kirviu, arba ir be kirvio. Šį ženklą vartojo ir Italijos fašistai (nuo fasces). Viduramžiais imperatorių ir karalių i. buvo karūna, sostas, skeptras ir skritulys. Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio i. buvo mitra, skeptras ir skydas, etmono — buožė. Riterių luomo ženklais buvo pentinai, skydas ir šalmas, kariuomenės — vėliavos, ereliai ir vėliavėlės. Retežis, dėvimas ant kaklo, buvo universitetų, akademijų rektorių ir miesto valdytojų ženklu. Vėlesniais laikais universitetų ir teismų ženklu buvo skeptras. *A.V.*

Bažnytinių asmenų i. įvairuoja pagal tų asmenų vietą hierarchinėje tvarkoje. a. Šv. Tėvas, kaip Šv. Petro įpėdinis, vartoja ganytojo lazdą; ji yra skirtinga nuo vyskupų vartojamo pastoralo — visa tiesi, o viršuje baigiasi kryžiaus ženklu, ženklinančiu aukščiausią bažnytinę valdžią. Naujai išrinktas popiežius vainikuojamas iškilminga karūna — tiara, vartojama tik tam tikrais iškilmingais atvejais. Atlikdamas vyskupui priklausančias apeigas, popiežius, kaip Romos miesto vyskupas, vietoj tiaros vartoja mitrą. Valdžios pilnybės ženklas yra ant pečių apie kaklą dėvima puošni juosta, vad. pallium. Ant krūtinės jis turi kryžių (crucem pectoralem), o ant dešinės rankos popiežišką žiedą, vad. annullum piscatoris. Tai yra auksinis žiedas su laivelio ir Šv. Petro, kaipo žvejo, atvaizdu ir su Bažnyčiai vadovaujančio popiežiaus vardu apie jį. b. Visi kardinolai ir vyskupai turi teisę dėvėti krūtininį kryžių ir žiedą. Tas i. dėvi ir vienuolijų viršininkai, arba abatai. Vyskupai primatai, patriarchai ir metropolitai gali ant pečių nešioti daugeriopos valdžios ženklą, vad. pallium. Atlikdami iškilmingas apeigas vyskupai vartoja ganytojišką lazdą pastoralą ir ant galvos dėvi mitrą. c. Lietuvos katedrinės kapitulos nariai turi nuo seno jiems Šv. Sosto suteiktą teisę nešioti tam tikrą kryžių, vad. distinctorium. Tai auksinis emaliuotas aštuonkampis, žvaigždės pavidalo, ant krūtinės nuleistas, ant auksinio retežėlio kabąs kryžius. d. Kai kurie katalikų universitetai turi tradiciją kartu su aukštojo mokslo baigimo pažymėjimu įteikti žiedą teologijos ir filosofijos daktarams. e. Kai kurių vienuolijų seselės iškilmingų įžadų proga gauna žiedus.

M. Č.

Insinuacija (lot.) netiesioginiais žodžiais, užuominomis nebūtos kaltės ar šiaip kokio nebūto dalyko prikišimas, šmeižiamojo pobūdžio prasimanymas.

Insoda Petras Povilas (1893 VI 29 Kulokų k., Liudvinavo vls., Marijampolės aps. — 1954 VI 27 Chicago, Ill.). Vilniuje, 1921 XII 3 išl. lietuviškos dvasios laikraštį Litwa Niepodległa. Už straipsnį šiame laikraštyje buvo lenkų kalintas Lukiškio kalėjime ir 1922 II 5 ištremtas į Lietuvą (33 grupė). 1924 atvykęs į JAV, dalyvavo vyčiuose, šaulių s-gos rėmėjuose ir Vilniui vaduoti s-goje. Spausdino prisiminimus apie vilniečius veikėjus. Aukomis rėmė L. Mokslo d-ją; daug padėjo Lituanistikos muziejui Chicagoje.

V. Steponaitis, Vilniaus lietuvių spauda 1919–28, 1931; *Draugas,* 1954 VI 28; *Lithuanistic Museum Notes,* 1954, 19 nr. *A. M. R.*

Insoliacija (lot.) 1. saulės spindulinės energijos kiekis, kurį gauna per pasirinktą laiko tarpą pasirinkto dydžio horizontali plokštė žemės paviršiuje arba atmosferoje. I. paprastai rodo faktišką saulės energijos kiekį, kuris pasiekia matavimo plokštę, prasiveržęs pro atmosferos vandens garus, dūmus ir dulkes, tačiau galima apskaičiuoti ir teoretinę kurios nors vietos i. Žemės paviršiuje i. yra atvirkščiai proporcinga geografinei platumai: šiai pastarajai didėjant, i. mažėja. Juo toliau nuo pusiaujo, juo didesniame žemės paviršiaus plote to paties dydžio saulės spindulių pluoštas pasiskirsto. Be to, juo toliau nuo pusiaujo, juo įstrižiau saulės spinduliai kerta atmosferą ir tuo būdu turi prasimušti per storesnį jos sluoksnį, sugeriantį daugiau spindulių. Saulės energijos išsieikvojimas žemės paviršiuje maždaug šiaip paskirstomas: apie 49% jos sunaudojama vandenų (vandenynų, jūrų, ežerų, upių) sušildymui ir vandens garinimui; apie 40% išspindu-

liuoja į erdvę; apie 10% suima vandenynų ir jūrų augalai ir apie 1% suima žemynų augalai fotosintezės procesui. *A. B.*

2. Medicinoje i. vadinama viso kūno ar atskiros jo dalies eksponavimas (atidengimas) saulės spinduliams. Taip pat i. terminu vadinamas ir nuo per stiprios i. gautas saulės smūgis (i. drugis). Jis reiškiasi dviem visai priešingomis lytimis. Vieni asmenys, gavę saulės smūgį, turi žemą temperatūrą, šaltą odą ir silpną tvinksnį (asfiksinė i.). Kiti gi gauna karščio drugį su labai aukšta temperatūra, odos uždegimu ir koma (perkaitinimo i.). Kūno eksponavimas saulės spinduliams nėra nepavojingas, ir todėl turi būti vykdomas su dideliu atsargumu. *D. Js.*

In spe (lot. ‚viltyje') ateityje, būsimai, tikimai.

Inspekcija (lot.) 1. įmonių ar įstaigų tikrinimas, prižiūrėjimas; 2. įstaiga, specialiai turinti kurio nors inspektavimo uždavinį (žr. Inspektorius).

Inspektas (lot.) šiltaežė, be dugno dėžė, uždengta iš viršaus stiklais arba kita permatoma medžiaga ir naudojama ankstyvųjų daržovių, gėlių ir jų daigų auginimui. I. augalai pradedami auginti 6–8 savaites anksčiau, negu atvirame lauke (Lietuvoje kovo–balandžio mėn.). I. vieta parenkama saulėta, apsaugota nuo vėjų, arti namų ir vandens, nes i. reikalauja daug priežiūros ir dažno liejimo. I. dėžės sukalamos iš lentų, plonų rąstelių arba žemėje išliejama iš cemento. Tokios dėžės uždengiamos pritaikytais langais, kurie gali būti įvairaus dydžio, pvz. 80×150 cm ir kt. Svarbu, kad langai būtų nesunkūs kilnoti ir vienodo dydžio. I. augalai gauna šilumą iš saulės per langų stiklus ir papildomai iš apačios dirbtiniu būdu. I. šildomi vandeniu, elektra (JAV), bet dažniausiai arklių mėšlu (ypač šaltesniuose Europos kraštuose). Įruošiant i. vėliau, galima apsieiti ir be dirbtinio šildymo, dėka šiltesnės saulės. Norint gauti iš mėšlo daugiau šilumos, reikia jį atitinkamai paruošti. Šiluma atsiranda, kai mėšlas pradeda ‚degti', t. y. pūti. Atvežtas iš tvarto mėšlas perkratomas, kad įeitų pakankamai oro. Po kelių dienų mėšlas įkaista iki 40–70°C. Įšilęs mėšlas kraunamas į dėžes ir gerai suminamas. Kraunama 40–80 cm storio sluoksnis, atsižvelgiant pavasario laiko ir auginamų augalų. Ant mėšlo pilama 10–20 cm geros žemės, kurioje, nusistovėjus temperatūrai apie 30°C, sėjama pageidaujamų augalų sėklos arba sodinami daigai. Esant saulėtoms dienoms labai svarbu i. laiku vėdinti, kad nuo karščio nežūtų augalai. Naktį i. uždengiami šiaudiniais matais (pynėmis). Gerai inspektus tvarkant, galima per metus gauti kelis derlius. *J. Prš.*

Inspektorius (lot.) įstaigos ar įmonės veikimo prižiūrėtojas. Pas mus i. buvo va-

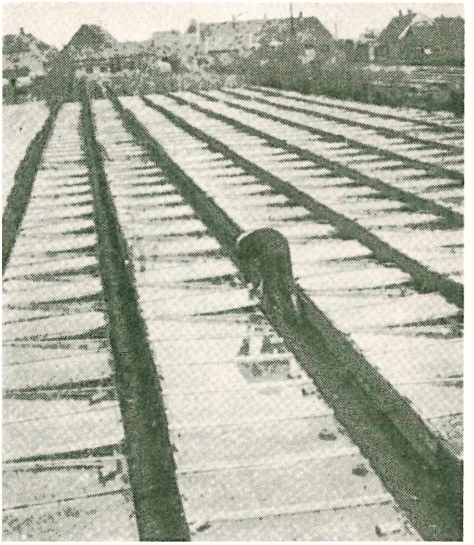

Vėdinami inspektai

dinami inspekcinio pobūdžio įstaigų viršininkai: mokesčių i., darbo i. Kai kurių ministerijų (susisiekimo, švietimo) žinybose i. vadinti ir centro valdininkai, turėję inspekcinį uždavinį. Vidurinėse mokyklose (gimnazijose) i. buvo vadinamas direktoriaus padėjėjas, turėjęs pareigą prižiūrėti mokinius ir mokyklos tvarką. Pradžios mokyklų i. prižiūrėjo jiems pavesto rajono mokyklas.

Inspiracija (lot.) 1. įkvėpimas (žr.); 2. įteigimas, kurios nors minties pakišimas, kam nors pakurstymas.

Inspirata (lot.) įkvėptinis, čiulpiamasis garsas, tik ypatingais atvejais tevartojamas, pvz. vok. hm, prc. ff!

Instaliacija (lot.) 1. įrengimas, visuma kurios nors rūšies techninių įrengimų pastate ar įmonėje. Tai pirmiausia vandentiekio, kanalizacijos ir elektros įrengimai. Vandentiekio i. (arba įvodai) priklauso vamzdžiai, čiaupai, sklendės, tankai. Kanalizacijos i. sudaro vamzdžiai, kriauklės, vaterklozetai. Elektros i. susideda iš laidų, izoliacinių vamzdelių, jungtukų bei jungtuvų ir kt. įrengimų, išskyrus elektros prietaisus. Taip pat gali būti šildymo ar vėdinimo i.

2. Katalikų Bažnyčioje kanauninkų ir prelatų i. yra iškilminga apeiga, kuria naujai paskirtas bažnytinis dignitorius įvedamas į katedrinio arba koleginio choro suolą, simbolizuojant įvedimą į kapituloj jam skirtąsias pareigas. I. atliekama prisilaikant bažnytinių kanonų ir vietinės papročio teisės, suteikiant įvedamiesiems insignijas ir priimant iš jų viešąjį ti-

kėjimo išpažinimą bei priesaiką laikytis nuostatų.

Instancija (lot.) teismų, valdinių, savivaldybės ar šiaip įstaigų kompetencijos arba savitarpinės priklausomybės santykis: žemesnės įstaigos sprendimą visados galima apeliuoti aukštesnei, pagal kompetenciją, įstaigai, turinčiai teisę pastarosios sprendimą panaikinti arba atitinkamai pakeisti.

L i e t u v o s teismų santvarkos savitarpinės kompetencijos santykis taip pat išreikštas instancijomis. Pirmoji i. — apylinkės teismas. Jo kompetencijai priklausė: a. civilinės bylos, neaprėžtos sumos dydžio ieškiniai, b. apsaugos — įpėdinystės teisių ir testamentų tvirtinimo bylos, c. neginčo, arba globos bylos ir d. baudžiamosios bylos, kur negresė didesnė bausmė kaip paprastas kalėjimas. Antroji i. — apygardos teismas, apeliacinė i. visoms apylinkės teismo civilinėms ir baudžiamosioms byloms, kurios gali būti skundžiamos apeliacine tvarka. Apygardos teismui, kaip pirmajai i., priklausė baudžiamosios bylos, kur grėsė sunkiųjų darbų kalėjimo bausmė. Šios bylos apeliacinė tvarka galėjo būti skundžiamos Apeliacinių rūmų teismui. Apeliacinių rūmų teismo, kaip pirmosios i., kompetencijai priklausė baudžiamosios bylos pagal Tautai ir valstybei saugoti įstatymą ir politinės bylos už nusikaltimus, kuriais siekiama bet kokiu būdu pakeisti esamą valstybės santvarką. Šios bylos, kaip nagrinėtos apeliaciniame teisme, negalėjo būti skundžiamos apeliacine tvarka. Apeliacinių rūmų teismui, kaip apeliacinei i., priklausė visos apygardos teismo baudžiamosios bylos, spręstos pirmosios i. tvarka. Trečioji i.—Vyr. tribunolas, kasacinė i. a. visoms apylinkės teismo byloms, spręstoms apygardos teisme apeliacine tvarka, b. visoms apygardos teismo baudžiamosioms byloms, nagrinėtoms pirmosios i. tvarka ir apeliacine tvarka spręstoms Apeliacinių rūmų teismo, c. visoms Apeliacinių rūmų teismo baudžiamosioms byloms, nagrinėtoms pirmosios i. tvarka, d. visoms Kariuomenės teismo baudžiamosioms byloms, spręstoms pirmosios i. tvarka ir e. visoms žemės tvarkymo byloms, spręstoms pirmąja i. — apskrities žemės tvarkytojo įstaigoje ir antrąja i. — Žemės tvarkymo departamente.

Lietuvos Teismų Santvarkos Įstatymas 1933.
St. Gčs.

In statu nascendi (lot.) gimimo stovyje, pačioje pradžioje.

In statu quo (lot.) dabartiniame būvyje, taip kaip yra.

Instauracija (lot.) atnaujinimas. Šis žodis vartojamas ateitininkų šūkyje ‚visa atnaujinti Kristuje' (omnia instaurare in Christo).

Inster žr. Įsra.

Insterburg žr. Įsrutis.

Instigatorius (lot. ‚kurstytojas') sen. Lietuvoje ir Lenkijoje lyg ir mūsų laikų prokuroras, kuris betgi vedė bylas tik prieš nusikaltimus kraštui, pvz. prieš išdavikus, karaliaus įžeidėjus, valstybės ir karaliaus turto grobikus, bet visiškai nesirūpino nei privataus turto apsauga, nei kriminaliniais nusikaltimais. Ta prasme i. buvo lyg ir valstybinis juriskonsultas. Lietuvoje i. atsirado dar prieš Liublino uniją, kaip ir Lenkijoje. Kadangi Lietuvos teismų santvarka kiek skyrėsi nuo Lenkijos teismų santvarkos, tai ir Lietuvos i. darbas buvo kiek skirtingas. XVII a. abiejose valstybėse atsirado viceinstigatoriai, i. pavaduotojai, 1775 pakelti instigatoriais. Tuo būdu nuo to meto kiekvienoje valstybėje buvo po du i. Kartu buvo nustatyta, kad valdovo teises teismuose jie gintų pakaitomis, bet ir po to dažniausiai jų kiekvienas vedė bylas savo krašto teismuose. *A. Š.*

Instiliacija (lot.) vaistų įlašinimas, ypač į akis, nosį ir ausis.

Instinktas (lot. instinctus) prigimtas organizmo sugebėjimas atlikti tam tikrus sudėtingus veiksmus, kurie yra būdingi tai organizmų rūšiai ir kurie atliekami visuomet vienodu būdu. I. pavyzdžiais gali būti imami veiksmai, kaip veisimasis, jauniklių globojimas, būdingas maisto medžiojimas, paukščių migracija, lizdų sukimas ir t.t. Scholastinėje filosofijoje i. žinomas kaip vis aestimativa, arba vidinė juslė, įgalinanti organizmą įvertinti tai, kas jo prigimčiai reikalinga ir tinka, taigi, kaip prigimtas žinojimas, kaip elgtis tam tikrose situacijose. Biologija pažinimo ir vykdymo funkcijų neskiria, ir todėl i. aptaria kaip organizmo polinkį veikti pagal gamtos nustatytus dėsnius, būdingus atitinkamai organizmų rūšiai. I. reikia skirti nuo refleksо, įpročio, jausmo ir inteligencijos. Refleksas (pvz. širdies plakimas, akies mirktelėjimas) yra fiziologinis automatiškas veiksmas, atliekamas vienos kurios raumenų grupės; instinktinis veiksmas yra sudėtingas, apimąs visą organizmą. Įprotis yra išmoktas, įgytas palinkimas elgtis tam tikru būdu; instinktas — prigimtas palinkimas. Jausmas yra laikinas organizmo savijautos stovis, tam tikrų aplinkos akstinų sukeliamas ir pasireiškiantis organizmo vidiniais pasikeitimais; instinktas — sugebėjimas reaguoti į specialius aplinkos akstinus planinga ir efektyvia išviršine elgsena. Inteligencija (žr.) yra sugebėjimas išradingai ir sąmoningai reaguoti į aplinkos reikalavimus naujais būdais; instinktas — prigimtas sugebėjimas specialiose situacijose elgtis tuo pačiu, vienodu būdu, ir nebūtinai sąmoningai. Patirtis rodo, kad ne retai gyvūnas instinkto įtakoje gali atlikti veiksmus, kurie

yra taip komplikuoti, kad jis, net ir norėdamas, sąmoningai jų išmokti negalėtų.

W. S. Hunter nurodo tris kriterijus, pagal kuriuos veiksmą galima skirti prie instinktinių. Pirma, organizmas instinktinį veiksmą sugeba atlikti pilna, išbaigta, galutine forma iš pat pirmo karto. Antra, taip pat iš pirmo karto instinktinis veiksmas yra efektyvus ir biologiškai naudingas. Trečia, instinktinis veiksmas yra būdingas visiems kurios nors rūšies organizmams. Ne visais i. organizmas būna aprūpintas iš karto. Kai kurie pradeda pasireikšti tik tada, kai organizmas subręsta, pvz. veisimosi i. Taip pat ne visi i. veikia visą laiką (pvz. jauniklių globojimo i.). Todėl apibrėžinat i. kaip prigimtą sugebėjimą reikia suprasti, jog tai yra organizmo konstitucinės prigimties galia, tačiau nebūtinai aktyvi nuo gimimo.

Instinktus grynoj formoj tegalima studijuoti primityviuose gyvūnuose. Kuo aukštesnis organizmo evoliucinis išsivystymas, tuo labiau i. yra modifikuojami, pakeičiami organizmo išmokta, įgyta elgsena. Vien instinktais vadovaujantis, prisitaikymas aplinkoje tegali būti labai primityvus, nes instinktinė elgsena yra labai apibrėžta, specifinė ir vienoda, ir todėl ne retai netaupi. Aukštesnės evoliucijos skalės gyvūnai, nuolat sutikdami įvairius naujus aplinkos reikalavimus, gali daug efektyviau prisitaikyti, remdamiesi patirtimi ir atrasdami naujus, tikslesnius elgsenos būdus. Kaip tik dėl šitos priežasties beveik neįmanoma kalbėti apie žmogaus i. atskirai nuo kitų žmogaus elgsenos apraiškų. Sunku atskirti — kas išmokta ir kas prigimta. Iki XIX a. instinktai, kaip ir dauguma kitų psichologinių klausimų, tebuvo filosofų nagrinėjami. Griežtieji mokslai ir empirinė psichologija pradėjo i. studijuoti XIX a. gale ir ypačiai XX a. pradžioje, — po to, kai Darwinas paskelbė savo evoliucines teorijas. William McDougall sudarė ištisą psichologijos sistemą, visą žmogaus elgseną aiškinančią instinktais, ir patiekė i. sąrašą. Žmogus, pagal McDougall, turi baimės-bėgimo, kovojimo, įdomavimosi, lyties, žaidimo, medžiojimo, grupinio laikymosi, nuosavybės įgijimo ir kt. instinktus. Jis net bandė įrodyti, jog kai kurie įgyti, išmokti polinkiai galimi perduoti iš kartos karton kaip instinktiniai. McDougall kritikai pastebi, jog taip laisvai i. apibrėžiant, galima išvardinti jų be skaičiaus — kodėl neišvardinti gėdos, keliavimo, dainavimo ‚instinktų'? Sistemos silpnybė yra ta, kad McDougall neatsakė klausimo — kas prigimta ir kas išmokta. Sudėtingoje žmogaus elgsenoje ‚grynieji' i. vaidina mažą vaidmenį. Net ir toks ‚grynas' kaip lyties i. žmoguje yra stipriai patirtim modifikuotas, pakeistas ir apribotas.

Todėl dabartinėje psichologijoje i. yra nepopuliari sąvoka. Lygiagrečiai vartojami ‚noro', ‚polinkio', ‚reikšmės' terminai. Dinaminės psichologijos grindėjas Freudas taip pat vengė i. sąvoką vartoti, nors jo psichoanalizės sistema pagrinde ir remiasi prigimtais žmogaus polinkiais. I. sąvoka tad lieka daug vaisingesnė biologijoje ir filosofijoje. Psichologija kol kas nepajėgia izoliuoti instinkto iš žmogaus sudėtingos elgsenos griežtoms studijoms, ir todėl ta sąvoka empirinei psichologijai lig šiol yra likusi bergždžia.

C. L. Morgan, I. and Experience 1912; *J. Drever,* I. in Man 1917; *W. S. Hunter,* Human Behavior 1919; *W. McDougall,* Introduction to Social Psychology 1919; *J. A. Bierens de Haan,* Die tierische I. 1949; *N. Tinbergen,* Instinktlehre 1952. *A. Sš.*

Institoris (vok. Krämer) Heinrich (apie 1430–1505) vokiečių domininkonas, paskatinęs pop. Inocentą VIII išleisti Summis desiderantes affectibus bulę (1484), paskatinusią vad. raganų persekiojimą. Pats I. visą gyvenimą uoliai atsidėjo raganų ir eretikų persekiojimui.

Institucija (lot.) visuomeninės tvarkos forma, žmonių tarpusavio santykių arba jų santykių su daiktinėmis ir idealiomis būtybėmis tvarkymas tam tikromis teisinėmis taisyklėmis. Teisinė i. yra ne kas kita, kaip įvairūs teisės tvarkomi santykiai (vedybos, testamentas, darbo sutartis, tarptautinė sutartis ir t.t.). Skiriama pagrindinės ir antrinės i., pvz. sutartis mokytis amato laikoma antrine i., palyginus su darbo sutartimi, kuri savo ruožtu yra antrinė i., palyginus su tokia bendresne i., kokia yra sutartis apskritai.

‚Institucinė' teisės samprata (Hauriou) teisės priklausomybę nuo visuomeninių i. pabrėžia iki tokio laipsnio, kad pats teisės realumas sutapatinamas su tomis i. arba bent kai kuriais jų aspektais. Pati i. sąvoka taip išplečiama, kad jon įeina ne tik tokie bendram tikslui tarnaują sambūriai, kaip valstybė, šeima, mokykla, bažnyčia, įvairios organizacijos, bet ir papročiai bei bendros elgesio normos. Visos i. remiasi žmogaus siekimu įkūnyti idėją atitinkamoje organizacijoje ir tuo būdu užtikrinti jai tęstinumą. Todėl Hauriou ir apibrėžia i. kaip teisinį idėjos reiškimąsi bei jos tęstinumą tam tikroje visuomeninėje aplinkoje. Kaip teisės kūrimo aplinka, i. yra socialinis faktas, randamas visur ir visada, ypač stengiantis sukurti pastovią teisinę santvarką, skirtiną nuo sutarties, kuri neturi tokio pastovumo bei tęstinumo pobūdžio. I. yra ne tik viešojoje, bet ir privačioje teisėje. Pagal Renard, ir valstybė yra lygiai taip pat i., kaip ir visi kiti visuomeniniai sambūriai (šeima, įvairios draugijos, bendrovės), ir nėra jokio esminio skirtumo tarp kurios nors valstybės viešosios teisės ir kurios nors draugijos įstatų. Eidamas prieš tradicinę teisės doktriną šiuo klausimu, Renard tąs taisykles, kurios ap-

sprendžia privačios teisės institucijų vidinę sąrangą, vadina ‚privačia konstitucine teise'.

M. Hauriou, Principes de droit public ²1916; (") Précis de droit constitutionnel ²1929; *Renard*, La théorie de l'Institution 1930; *J. O. Hertzler*, Social Institutions 1946. *M. J.*

Institutas (lot.) 1. savarankiška speciali aukštoji mokykla (Lietuvoje veikė nuo 1934 Prekybos i., nuo 1935 Pedagoginis i.) arba atskiras specialus aukštosios mokyklos skyrius, seminaras, laboratorija ir pn. (šia prasme i. žodis nebuvo pas mus įsigalėjęs); 2. vienokių ar kitokių mokslinių studijų centras apskritai; 3. organizacija, telkianti mokslo ar meno atstovus (pvz. Baltų i., Lituanistikos i., Lietuvių dailės i.) arba apskritai turinti kultūrinius tikslus (pvz. Lietuvoje nuo 1933 veikęs Politinių ir socialinių mokslų i. arba JAV veikiąs Lietuvių kultūros i.); 4. daug kur i. vadinamos privačios mokyklos, ypačiai su internatais (žr.), ar tiesiog šie pastarieji (Šveicarijoje); Prancūzijoje i. vadinasi katalikų aukštosios mokyklos, Ispanijoje — vidurinės mokyklos apskritai; 5. t e i s ė j e i. vadinama bet kurios srities teisinių normų visuma (pvz. santuokos i.).

Institut de France Prancūzijos kultūrinė institucija, įsteigta 1795, apjungus tris anksčiau veikusias akademijas. Vėliau prie jos prisidėjo dar dvi akademijos. Tuo būdu I. de F. apima penkias akademijas: a. Académie de France, įkurta Liudviko XIII ir Richelieu 1635 literatūros ir kalbos priežiūrai; ji leidžia prancūzų k. žodyną (1694, ⁸1932–35) ir kasmet skiria literatūros premijas; ją sudaro 40 narių, vadinamų ‚nemirtingaisiais'. b. Académie des inscriptions et belles-lettres, įkurta Liudviko XIV ir Colberto 1663, pradžioje skirta nustatyti didžiųjų statinių ir medalių įrašams, vėliau savo tikslu įgijusi istorijos ir archeologijos kultivavimą. c. Académie des sciences (mokslų akademija), įkurta Liudviko XIV ir Colberto 1666 skatinti gamtos mokslams (11 sekcijų pagal atskirus gamtos mokslus). d. Académie des beaux-arts, įkurta 1803 ugdyti menui (5 sekcijos — tapybos, skulptūros, architektūros, grafikos ir muzikos). e. Académie des sciences morales et politiques, įkurta 1832 dvasios mokslams atstovauti. Kiekviena šių akademijų posėdžiauja atskirai, bet jų nariai gali ir sutapti. Nariai renkami pačių šių akademijų.

Institute for Advanced Studies mokslinių tyrinėjimų centras Princeton, N. J., JAV, įregistruotas 1930, atidarytas 1933. Institute veikia matematikos, politinių bei ekonominių ir humanitarinių mokslų mokyklos. Dėstytojų tarpe buvo ir A. Einstein.

Institut Pasteur mikrobiologijos ir higienos institutas Paryžiuje, įst. L. Pasteuro 1888 ir išgarsintas šio darbais (ypač skiepais nuo pasiutimo). Šiuo vardu tos pačios paskirties institutai vadinami daug kur ir kitose šalyse.

Instrukcija (lot.) pamokymas, vadovaujamasis nurodymas, kaip ką nors atlikti ar sutvarkyti; taisyklės, kuriomis nurodoma, kaip bet kurį įstatymą ar potvarkį vykdyti, taikyti praktikoje.

S e n o j o j e L i e t u v o s - L e n k i j o s v a l s t y b ė j e i. buvo vadinami raštiški įgaliojimai, duodami pavietų seimeliuose išrinktiems atstovams į bendruosius Lietuvos-Lenkijos seimus. D. L. K., Lenkijos karalius, šaukdamas bendruosius seimus ir priešseiminius seimelius, pasitaręs su senatoriais, į kiekvieno pavieto priešseiminį seimelį pasiųsdavo savo deliberatoriją, arba propoziciją, t.y. raštą, kuriuo pavietų seimeliams pavesdavo apsvarstyti visus tuos reikalus, kurie valdovo bus keliami bendrajame seime. Šitas deliberatorijas į seimelius atveždavo ir jas čia perskaitydavo specialūs karaliaus įgalioti pasiuntiniai. Seimeliai, apsvarstę deliberatorijose iškeltus klausimus ir susitarę dėl seime keltinų savo pavieto reikalų, išrinkdavo nuo kiekvieno pavieto po du atstovus į seimą. Šie pastarieji iš juos išrinkusio seimelio ir gaudavo vadinamąją i., kurioje surašytų bajorų ir pavieto seimelio nurodymų turėjo griežtai laikytis seime. Tose i. pavietų atstovai buvo įgaliojami seime teigiamai arba neigiamai spręsti karaliaus deliberatorijoje iškeltus klausimus ir ginti savo pavieto reikalus. I. buvo pasirašomos ir antspauduojamos seimelyje dalyvavusių bajorų ir įrašomos į pilies teismo knygas. Greta nurodymų, kaip laikytis svarstant bendruosius valstybės reikalus, pavietų seimelių atstovai i. buvo įgaliojami seime iškelti bei pravesti ir vietinius savo pavieto reikalus. Be to, į i. buvo įrašomi ir paskirų pavieto bajorų asmeniniai pageidavimai bei reikalavimai (desideria ir privata), kuriuos bajorų atstovai seimuose privalėjo iškelti ir pravesti. Visais ar atskirais instrukcijoje pažymėtais klausimais atstovai gaudavo pilną (plenariam) arba suvaržytą galią (limitatam potestatem), t.y. buvo įgaliojami laisvai tuos klausimus svarsyti ir išspręsti seime, arba buvo suvaržomi tų klausimų svarstyme bei sprendime, reikalaujant galutinai nieko nenutarti arba nutarti tik pagal instrukcijos griežtai suformuluotą reikalavimą bei įsakmų nurodymą. Niekas seime negalėjo būti svarstoma, kas nebūtų iškelta karaliaus deliberatorijoje, nebent tik pačių pavieto bajorų instrukcijose keliami reikalavimai. Formaliai atstovai teisinosi negalį seime svarsyti deliberatorijoje neiškeltų klausimų, nes tiems klausimams spręsti neturį savo brolių, t.y. pavieto bajorų įgaliojimų ir nežiną jų nusistatymo. Nors karalius seime ir negalėjo kelti klausimų,

seimeliams iš anksto nepraneštų deliberatorijomis, bet pavietų bajorų papildomi reikalavimai, seimelių įrašyti į i., visuomet galėjo būti keliami seime ir čia privalėjo būti svarstomi. Pavietų atstovai privalėjo griežtai laikytis jiems duotų i. ir apie tai teikti apyskaitą reliaciniuose (poseiminiuose) seimeliuose. Kai kurie seimeliai reikalaudavo net priesaikos iš savo atstovų, kad šie pastarieji seime nenukryps nuo jiems duotų i. Tačiau šiaip paprastai seimeliai pasitikėdavo savo atstovais ir apsieidavo be jų priesaikos,— pasitenkindavo baigiamosiose i. pastraipose apeliuodami į atstovų sąžinę, garbę, meilę savo tėvynei bei ‚broliams'. Kiti seimeliai įsakmiai nurodydavo vieno ar kito klausimo seime galutinai neišspręsti, bet nutarimų projektus parsivežti į reliacinius seimelius savo broliams patvirtinti (‚do braci'). Skaitant gausiai išlikusias Lietuvos seimelių i., aiškiai iš jų dvelkia atskirų pavietų egoistinis teritorizmas, ypačiai XVIII a. Bajorai dažnai laikė svarbiausiais tik savo pavieto reikalus ir net reikalavo, kad šie seime gautų pirmenybę prieš visos valstybės reikalus. Atstovai į seimus privalėjo juose kelti ir ginti ne tik viso pavieto, bet ir grynai asmeninius bajorų reikalus, įrašytus į seimelių i. Kai kada i. tiesiog draudavo atstovams seime svarstyti kuriuos nors kitus, kad ir valstybinio masto reikalus, iki seime nebus patenkinti pavieto reikalavimai ir grynai asmeniniai bajorų pageidavimai. Kartais jie buvo įgaliojami, reikalui esant, pavartoti net ‚liberum veto'. Tuo būdu bajorai manė giną savo laisves; ištikrųjų, suvaržydami instrukcijomis savo atstovų į seimą galią, prisidėjo prie anarchijos plitimo ir viešų reikalų apleidimo. Dėl atstovų suvaržytos galios i. seimų darbingumas labai sumažėjo, ypačiai XVIII a., bajorams laikantis pagrindinio savo aukso laisvės principo — nieko be manęs, kas mane liestų (nihil de me sine me).

K. Avižonis, Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais 1940; *A. Janulaitis*, Lietuvos visuomenės ir teisės istorija 1916; *I. I. Lappo*, Velikoje Kniažestvo Litovskoje. Litovsko-Russkij povet i ego sejmik 1911; *F. I. Leontovič*, Veča, sejmy i sejmiki v Vel. Kn. Litovskom (Žurn. Min. Nar. Prosv. 1910); *W. Konopczyński*, Geneza ‚liberum veto' (Przegląd Histor. I 1905); (") Liberum Veto 1918; *St. Kutrzeba*, Historja ustroju Polski w zarysie t. I Korona 1931, t. II Litwa 1914.

K. Avž.

Instruktorius (lot.) instrukcijų davėjas, specialistas, kuris instruktuoja, nurodo, kaip tvarkyti įmonę, įstaigą ar šiaip kurį reikalą.

Instrumentacija (prc.) pritaikymas muzikos kūrinio kokiam nors instrumentų sambūriui arba pilnam orkestrui atlikti; pastaruoju atveju vartojamas siauresnio pobūdžio terminas orkestracija. I. menas vystėsi drauge su instrumentinės muzikos iškilimu, pradedant nuo viduramžių pabaigos ir renesanso. I. pobūdis keitėsi drauge su muzikos raida. Instrumentinės muzikos pradžioje spalvingumui pasiekti daugiausia operuota instrumentų grupėmis (styginiais, mediniais ar variniais pučiamaisiais). Nuo J. Haydno laikų atsiranda tendencija vartoti atskirus instrumentus solistine prasme, kaip tam tikrą skambesio spalvą. Polinkis į spalvingumą vis didėja muzikai pereinant iš klasikų į romantikų laikotarpį; XIX a. gale orkestro spalvingumas pasidaro kartais net lyg tikslu, tuo mažinant kūrinio mintį. Tokie priekaištai kartais daromi i. virtuozui R. Straussui arba kai kuriems impresionistų grupės kompozitoriams. Paskutiniais laikais atsirado opozicija prieš rafinuotų spalvų ieškojimą, reikalaujant instrumentuoti išeinant iš kūrinio minties, o ne tiek iš įdomaus skambesio. Tokios pažiūros laikosi P. Hindemith, vėlesnės kūrybos I. Stravinskis ir kt.

I. menas pats savyje turi labiau pritaikomos reikšmės, lyg dailininko sugebėjimas spalvomis nukopijuoti pilką fotografiją; tačiau muzikos kūrėjams, turintiems instrumentų pojūtį ir sukuriantiems pačią veikalo idėją, skirtą orkestrui, stygų kvartetui, ar mažesniam kameriniam orkestrui, i. dovana turi didelės reikšmės ir sudaro pačios kūrybos dalį. Kai kurie iš didžiųjų kompozitorių neturėjo i. dovanos, pav. Chopinas, nieko nerašęs orkestrui ir turėjęs sunkumų net instrumentuodamas savo fortepijono koncertų orkestrinį pritarimą, arba R. Schumannas, kurio orkestro veikalai neskamba taip gerai, kaip jo fortepijono kūriniai. Užtat L. v. Beethoveno simfonijų i. plaukte išplaukia iš pačios kūrinio idėjos. Toliau žymūs instrumentatoriai buvo H. Berliozas, R. Wagneris, N. Rimskij-Korsakovas ir tikras orkestro virtuozas Richard Strauss; didelį įnašą rafinuotų spalvų atžvilgiu davė impresionistai Cl. Debussy ir M. Ravel; jų pėdomis ėjo I. Stravinskis, vėliau suradęs savo vis naujų kelių ieškančiai muzikai taip pat naujų, radikalių i. spalvų. Tikra instrumentavimo dovana yra įgimta; tačiau per nuodugnias studijas ir gerą orkestro pažinimą mūsų laikais kiekvienas išsilavinęs muzikas gali išmokti padoriai instrumentuoti pagal nusistovėjusius dėsnius. Šiems dėsniams pažinti žymiausi yra N. Rimskij-Korsakovo ir H. Berliozo i. vadovėliai. *Vl. J.*

KLAIDŲ ATITAISYMAS

VII TOMO:

psl.	skiltis	eilutė	išspausdinta:	turi būti:
26	II	26 iš v.	tik 130 m/sek.	arti 1300 m/sek.
85	II	4 ″ a.	kvadrate	kvartale
114	II	22 ″ v.	gėlė	gale
192	I	26 ″ v.	**Gervilas**	**Girvilas**
258	II	apačioj	Gintališkės bžn.	Šateikių bžn.
270	I	5 ″ v.	skirtingos	skirtinos
338	II	17 ″ a.	Angio spermae	Angiospermae
396	I	7 ″ a.	halė	salė

VIII TOMO:

41	II	9 ″ a.	Bergseno	Bergsono
142	I	14 ″ a.	Scopenhaueris	Schopenhaueris
143	I	12 ″ v.	apopri-	apori-
143	II	15 ″ a.	Kölno	Bonnos
364	II	30 ″ v.	indealistinė	idealistinė
368	II	21 ″ a.	amžiacus	amžiaus
397	II	7 ″ v. (kai kuriuose egz.)	1785	1705
425	II	(po atvaizdu)	Imbradės	Imbarės
427	I	4 ″ v.	(žr.)	
472	I	5 ″ v.	jajus	jadžus
473	II	17 ″ a.	viraccarta	viracarita
473	II	5 ″ a.	Ramahardra	Ramahadra
478	II	(po pav.)	Indusistų	Induistų